- 1 -

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e
Yakın Tarihimizin Belgesi

1908-1925

Sırâtımüstakīm

Mecmuası

Sırâtımüstakīm

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Cilt 1

Sayı 1 - 26

27 Ağustos 1908 – 18 Şubat 1909

Proje Yürütücüsü
M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ

BAĞCILAR
BELEDİYESİ

BAĞCILAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Adres: Güneşli Mahallesi Kirazlı Caddesi NO:1-34200 Bağcılar / İstanbul
Tel:+90 212 410 06 00 Faks:+90 212 410 06 32
www.bagcilar.bel.tr/kultur@bagcilar.bel.tr

SIRÂTIMÜSTAKĪM - SEBÎLÜRREŞÂD KÜLLİYÂTI NEŞRİ: 1
Kültür Yayınları Dizisi No. 218/1

ISBN
978-605-86860-1-4 (1. c.)
978-605-86860-0-7 (Takım)

Yayınlayan
Lokman ÇAĞIRICI
Bağcılar Belediye Başkanı

Proje Yürütücüsü ve Editör
M. Ertuğrul DÜZDAĞ

Yayın Koordinatörü
Kenan GÜLTÜRK

Danışman
Mustafa İsmet UZUN

Yayına Hazırlayan
İskender TÜRE

Çeviri Yazı Kurulu
İskender TÜRE, Metin MERGEN, Fuat RECEP, Osman USLU
Nevzat SAĞLAM, Sabri ATAY, Cafer YÜCEL

Kapak Tasarım
Ahmet YILMAZ

Baskı
Seçil Ofset Ltd. Şti. Tel: 0212 629 06 15 (Pbx) Fax: 0212 629 20 20 www.secilofset.com

Mart 2012 - Bağcılar / İstanbul

TAKDİM

Toplumlar, medeniyet birikimleri üzerinde yükselir. Medeniyet birikimi de geçmişin bugüne, bugünün ise yarınlara sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi ile sağlanır. Buna toplumsal hafıza da denmektedir.

İnsanlık tarihinde yazının kullanılması çok önemli görülmüştür. Bunun en önemli sebebi, medeniyet birikiminin aktarılmasında yazının büyük bir işlev görmesi ve toplumsal hafızanın oluşmasını sağlamada önemli bir rol oynamasıdır.

Kültürel birikimin oluşmasında araçlar zamana göre değişse de yazının değişmediğini görüyoruz. Gazete ve dergi, bilginin geniş kitlelere ulaştırılmasında ve arşivlenerek geleceğe aktarılmasında çok önemlidir.

Elinizde bulunan Sebilürreşad dergisi, bir döneme ışık tutan, yayınlandığı dönemde topluma yön veren önemli bir yayın organıdır. Eşref Edip Fergan ile Ebulula Mardin tarafından 1908 yılında çıkarılmaya başlanan dergide İstiklal Marşı Şairimiz Mehmed Akif Ersoy önemli görevler almıştır. Sıratımüstakim ismiyle yayın hayatına başlayan dergi, 183 sayı bu isimle çıkmış daha sonra ise Sebilürreşad adıyla yayın hayatına devam etmiştir.

Mehmed Akif Ersoy'un başyazarı olduğu derginin, özellikle Kurtuluş Savaşı dönemlerinde, çok büyük görevler üstlendiğini biliyoruz. Akif'in, Kastamonu Nasrullah ve Balıkesir Zağanos Paşa camileri başta olmak üzere, farklı yerlerde, halkı Kurtuluş Savaşı'na destek vermeye çağırdığı vaazlarının; Sebilürreşad dergisinde yayınlanarak, Mehmetçiğin savaştığı cepheler başta olmak üzere ülkenin dört bir yanına ulaştırıldığı görüyoruz. Sebilürreşad dergisi, özellikle bu yönüyle Anadolu insanının manevi motivasyonunu artırmış, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına olan inancını perçinlemiştir.

Gazi Mustafa Kemal'in, *"Sevr Muahedesi'nin memleket için ne kadar feci bir idam hükmü olduğunu, Sebilürreşad kadar hiçbir gazete memlekete neşredemedi. Manevi cephemizin kuvvetlenmesine Sebilürreşad'ın büyük hizmeti vardır"* diyerek Mehmed Akif ve Eşref Edip'e teşekkür etmesinin; Sebilürreşad'ın Milli Mücadele döneminde oynamış olduğu rolü anlamamız için iyi bir örnek olduğunu düşünüyorum.

Sıratımüstakim ve Sebilürreşad dergileri, Kurtuluş Savaşı'nda oynamış olduğu aktif rolün dışında ortaya koymuş olduğu medeniyet tasavvuru ile de dikkat çekmektedir. Özellikle de 1908'den; kapatıldığı 1925 yılına kadarki dönemde, Mehmed Akif Ersoy ve Eşref Edip, İsmail Hakkı İzmirli ve Babanzade Ahmet Naim gibi önemli isimlerden oluşan kadrosuyla, etkisi günümüzde de devam eden fikri bir mücadele ortaya koymuştur.

1908-1925 yılları arasında Osmanlıca olarak yayınlanan Sebilürreşad dergisinde ortaya konan fikirlerin günümüze de ışık tutacağını düşünüyorum.

Bağcılar Belediyesi olarak, hem Kurtuluş Savaşı yıllarında ortaya konan mücadeleyi bize farklı bir pencereden sunacağını düşünerek hem de geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmak için tamamı Osmanlıca olan *Sebîlürreşâd* dergisini yeni harflerimize aktararak, yeniden yayınlamaya karar verdik. Elinizde bulunan eser ise bu çalışmamızın ikinci cildini oluşturuyor. Hedefimiz, 1908'le 1925 yılları arasında yayınlanan 641 sayının tamamını aynı şekilde çevirerek halkımızın istifadesine sunmaktır.

Mehmed Âkif Ersoy Kültür Sanat Merkezi ve Müzesi bünyesinde açmış olduğumuz **"Âkif Araştırma Merkezi"**nin ilk eseri olan bu çalışmanın hazırlanmasında Araştırmacı-Yazar M. Ertuğrul Düzdağ ve Prof. Dr. Mustafa İsmet Uzun hocalarımızın büyük katkısının olduğunu ifade etmek istiyorum. Her iki hocamız başta olmak üzere bu eserin ortaya çıkmasında emeği geçen herkese ayrı ayrı teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

Lokman ÇAĞIRICI
Bağcılar Belediye Başkanı

ÖNSÖZ

M. Ertuğrul Düzdağ

Rabbimize hamd, Resûlümüze salât ve selâm olsun…

Sebîlürreşâd dergisiyle ilk tanışmam, Haydarpaşa Lisesinde okurken, edebiyat dersimize gelen, Mehmed Âkif Bey'in talebesi ve arkadaşı, merhum hocamız Muallim Mâhir İz Bey'e çömezlik etmeye başladığım 1957 yılında olmuştu. O sırada hepsi ancak beş veya altı tane olabilen dinî mevkûtelerden *"İslâm"* ve *"Hilâl"* dergileri ve *"Büyük Doğu"*yla birlikte *"Sebîlürreşâd"*ı da onun evinde görüp okuyabilmiştim.

1960'lı yıllarda, dergiyi 1908'de çıkarmış ve o sırada halen yayınlamakta bulunan Üstad Eşref Edib Bey'le tanışmak ve ona biraz hizmet edebilmek de nasibim oldu… Kendisinin, M. Şevket Eygi Bey tarafından çıkarılan ve o yıllarda milletimize çok önemli hizmetlerde bulunmuş olan haftalık *"Yeni İstiklâl"* gazetesine, eski harflerimizle yazıp verdiği makalelerini yeni harflere çeviriyordum.

Merhum, o sırada seksenli yaşlarında bulunuyor, fakat aynı eski heyecan ve cesaretiyle, 27 Mayıs meş'um hükümet darbesi sonrası dine ve dindarlara saldıran herkese ciddi ve ağır cevaplar veriyordu. Dergisini çıkarmakla birlikte, geniş kitlelere hitap eden *Yeni İstiklâl*'e de ayrıca yazı vermekte idi.. Ömrünün son yıllarında, bu yazıları sebebiyle mahkemelere düşme şerefini de yeniden kazanmıştı…

O günlerde, aynı şekilde yazılarını neşre hazırladığım mütefekkir üstadımız Nureddin Topçu ve mücahid dava adamı Cevat Rifat Atilhan Beylerle birlikte, "Çile"sinin yeni şeklinin ve "İlmin Kapısı Hazret-i Ali" eserinin ilk baskısının matbaa tashihlerini yapma hizmetine nail olduğum aziz muzdarip dâhi üstadımız Necip Fazıl Bey'i de bu vesileyle hayır ve rahmetle zikretmeden geçemiyorum…

Bu fakir ne kadar "geçemese" de, zaman geçiyor ve o zatlar gibi benim neslim de artık bir "hâtıra" olmanın eşiğine gelmiş bulunuyor…

Fakat "hâtıra" olmaya ramak kalmışken, hatırıma artık neredeyse gelemez olan bir yardıma mazhar olduğumu, teşekkürle itiraf etmeliyim: *Sebîlürreşâd*'ın bir kültür hazinesi değerinde olan eski sayılarının yeniden neşri imkânı…

Bu hayal bir zamanlar, bizim baş gayemizdi. 1986'da M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı bünyesinde birkaç arkadaşla - ki hâlen bu hizmette yoldaşım olan Mustafa Uzun Bey onların birincisidir - kurduğumuz "Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi"nin ilân ettiği hedeflerden biri de bu neşriyat idi.

Orada olamadı, fakat lüzumuna inandığımız bu hizmet için çabalarken, samimi mü'min iki kardeş, "Duyar Vana" sahiplerinden gelen bir miktar maddi yardım sayesinde, birkaç sene önce bu cildin başında isimleri kayıtlı arkadaşlarımızla birlikte çalışarak, biraz mesafe almışken, öylece kalmıştık… Bu arada -Âkif merhumu çokça andıkları için- bu işin önemini de anlar zannettiğim birkaç kapıyı çalıp eli boş döndüğüm de herhalde tahmin olunacaktır… İşte epeydir - biraz mahzun - öylece bekler halde idim…

Şimdi Bağcılar Belediyesi'nin genç idarecileri, o şuur, idrâk ve azmi göstererek bu hizmete sahip çıkıyorlar, sağ olsunlar, tebrik ve teşekkürlerimizi hak ettiler.

İnşa ettikleri "Mehmed Âkif Kültür Merkezi" ile aynen bina ettikleri "Tâceddin Dergâhı" ve buralarda göstermek istedikleri faaliyetlerle sözlerinde samimi olduklarını isbat ediyorlar. Bizlere düşen, bu iman ve şuuru taşıyan yeni nesle elimizden gelen yardımı yapmaya çalışmaktır.

Sözlerimi, bu hizmetin yeniden canlanmasına vesile olan Bağcılar Belediyesi idarecilerine, bu yolda daima bu yaşlı arkadaşına destek veren Mustafa Uzun kardeşime, şu cildin ortaya çıkabilmesinde en büyük hisseye sahip olan İskender Türe Bey dostuma ve yeni harflere çeviri işinin zahmetini çeken bey kardeşlerime samimi teşekkürlerimle son veriyorum Bu eseri dünya gözüyle görme imkânına kavuşabildiğim için de büyük bir memnuniyet duymaktayım.

Âlemlerin Rabbi olan yaradanımıza sonsuz hamd ü senâ…

* * *

Dergi metninin neşre hazırlanmasında uyulan esaslar

1. **Metin:** Dergi metnine ekleme, çıkarma yapılmadı; sadeleştirilmedi; belge kabul olunarak araştırmacıların tedkikine aynen sunuldu.
2. **Şekil:** Sayfalar, derginin aslı gibi, çift sütun olarak tertiplendi.
3. **Sayfalar:** Sayfa üstlerine, dış tarafa bu cildin sayfa numarası, içe asıl metindeki yeri konuldu. Asıl metinde sayfaların başladığı yer, satır aralarına köşeli parantez içinde konulan rakamlarla gösterildi. Bu suretle CD ile verilen Osmanlıca metinde istenilen yerin kolayca bulunması sağlanmış oldu.
4. **Dipnotlar:** Sayfa altlarındaki "yıldız" işaretli notlar, metinlerin yazarlarına aittir. "Numaralı" notlar tarafımızdan konulmuştur.
5. **İndeks:** Cildin sonuna, sadece yazar adlarına göre basit bir indeks konulmuştur. İnşaallah derginin tamamı yayınlanınca, son cildi teşkil edecek ve metni her bakımdan ele alacak etraflı indekslerle okuyucu ve araştırıcılara yol gösterecek bir çalışma yapılacaktır. O zamana kadar ilk yedi cilt için M. Suat Mertoğlu'nun hazırladığı "Fihrist ve Dizin"e bakılmalıdır.
6. **Birlikte verilen CD:** CD içinde her cildin Osmanlıca asıl metni ile o ciltteki dergi sayılarının ön ve arka kapaklarının fotoğrafları bulunmaktadır.
7. **Dergi kapaklarının önemi:** Kapaklarda, dergiye dair bazı kısa haberler ve gerek dergi yayınları ve gerek başka neşriyat hakkında bilgiler bulunmaktadır. Fakat dergi vaktiyle ciltlenirken kapakları çıkarıldığı için tamamını bulmak çok güç olmaktadır. Bu sebeple araştırıcılar için büyük önemi olan kapaklardan bulabildiklerimiz CD'lere konulacaktır.

GİRİŞ

BİR DEVRİ TEMSÎL EDEN DERGİ YAKIN TARİHİMİZİN CANLI ŞAHİDİ

SIRÂTIMÜSTAKĪM - SEBÎLÜRREŞÂD

M. Ertuğrul Düzdağ

Neşir hayatında önce *Sırâtımüstakīm* ve devamında *Sebîlürreşâd* adıyla tanıdığımız, kendisini ve mensuplarını saygıyla andığımız bu muhteşem dergi için önce muhterem imtiyaz sahibi Eşref Edib Bey merhumun şu sözlerine dikkatle kulak vermeliyiz:

Sebîlürreşâd millî bir müessesedir

"İşte İslâm dâvası... *Sebîlürreşâd*'ın yarım asırdır takip ettiği dâva budur. Muârızlarla esas çarpışma sahası da budur. Bu itibarla *Sebîlürreşâd*'ı, alelâde bir mecmûadan ziyade, İslâm'dan ve millî ruhtan uzaklaşma hareketi karşısında mevki alan İslâmî millî bir müessese telâkki ve kabul etmek daha doğru olur.

"Hele İslâm'a karşı dil uzatanlar hakkında mecmuamız, hiç müsâmahakâr olmayarak lâzım gelen ilmî cevapları vermiş, İslâm dininin müdafaasına kanatlarını germiş, her türlü tehlikelere göğüs gererek, yapılan taarruzları bertaraf etmeğe çalışmıştır.

"Bu itibarla *Sırâtımüstakīm – Sebîlürreşâd*, memleketimizde ve bütün İslâm dünyasında, mümtaz bir mevki ihrâz etmiş, yüksek bir otorite olmuş, çok geniş mikyasta yayılmış, hemen her müslümanhânesine girmiştir."

Merhum Eşref Edib Bey üstadımızın dergi hakkında biraz bilgi sahibi olan herkesin katılacağı bu tesbitine tamamen iştirak ediyor ve ilkine nisbetle daha uzun bir zaman kullandığı ve dolayısıyla daha çok bilinen adıyla *Sebîlürreşâd*'ı, yakın tarihimizin, fikir sahasındaki en önemli yayın organı olarak tanıyoruz.

İlk yayınlandığı günler

Eşref Edib Bey derginin ilk çıktığı günlerdeki heyecanı ve uyandırdığı tesiri şöyle anlatır:

"İlk çıktığı günlerin heyecanını hiç unutmuyorum. Yıllarca hasretini çektiğimiz hürriyet güneşi doğar doğmaz matbaalara koştuk. "*Sırâtımüstakīm*" ünvaniyle ilk nüshamız çıkınca Bâbıâli alt üst oldu. Müvezzilerin "*Sırâtımüstakīm*, *Sırâtımüstakīm*" âvâzeleri caddeleri kapladı.

"24 saat sürmedi, on binlerce nüshası yağma oldu. Tekrar bastık, yine bitti. Arkasından ikinci nüshası yetişti. Memleketin her tarafından telgraflar yağmaya başladı. Matbaalar gece gündüz çalıştığı halde yetiştiremez oldular.

"Az zamanda İşkodra'dan Bağdad'a ve Yemen'e kadar bütün memleket *Sırâtımüstakīm*'le doldu, ve bütün İslâm dünyasına taşmaya başladı. Büyük âlimlerin, kudretli üstadların eserleriyle, kıymetli şiirleriyle *Sırâtımüstakīm* en birinci mecmua halini aldı. Hele Âkif'in şiirleri bütün gönüllere öyle heyecanlar verdi ki..."

İlk sayı, kurucular ve Mehmed Âkif Bey

Sırâtımüstakīm'in ilk sayısı, Meşrutiyet'in ilânından (10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908) otuz beş gün sonra, 14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908 Perşembe tarihi ile İstanbul'da yayınlandı.

Müessisleri (kurucuları) ve "imtiyaz sahipleri" olarak iki isim verilmişti: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn ve H. Eşref Edib... Daha sonraki bilinen isimleriyle İstanbul Hukuk fakültesi Ordinaryüs Profesörlerinden Ebu'l-Ulâ Mardin (1881-1957) ile Hukuk doktoru Sirozlu (Serezli) Hâfız Eşref Edib Fergan (1883-1971)...

Derginin ilk elli sayısında Ebu'l-Ulâ, sonraki sayılarda Eşref Edib, aynı zamanda "mes'ul müdür" olarak görünmektedirler.

Derginin "kuruluş tarihi", temsilî olarak, "11 Temmuz 1324" yani Meşrutiyet'in ilânının ertesi günü gösterilmişti. Bu ibare, 43. sayıdan itibaren "10 Temmuz" olarak düzeltildi.

Derginin "başyazarı" Mehmed Âkif Bey olarak biliniyordu. Kendisinin, daha sonra "Safahat"ı teşkil edecek olan hemen bütün şiirleri, ilk sayıdan başlayarak, burada çıkmaktaydı. Âkif Bey ayrıca her sayıya, tercümeler ve yazılar vermekteydi. Öyle ki bir zaman sonra, halen de devam eden bir kanaat olarak, dergi ile Âkif Bey daima birlikte anılmışlardır.

Yayın hayatı

Dergi, 27 Ağustos 1908-5 Mart1925 yılları arasında, ilk 182 sayısı (1-7. ciltler) "*Sırâtımüstakīm*", sonraki 459 sayısı (8-25. ciltler) "*Sebîlürreşâd*" adıyla olmak üzere 641 sayı yayınlanmıştır. Bu ilk yayın devresi, siyasi sebeplerle kapatılmasıyla sona ermiş; 22 yıllık mecburî bir aradan sonra biraz imkân bulunca, 1948-1966 yıllarında yine *Sebîlürreşâd* adıyla 362 sayı daha çıkmıştır.

Mecburen ara verdiği bu zamanın son senelerinde, bir ansiklopediye "fasikül kapağı" olarak başlayıp, zamanla dergi hüviyeti kazanan ve 1940-1948 yılları arasında 100 sayı çıkan "*İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*" da *Sebîlürreşâd*'ın bir devamı ve ikinci devresinin hazırlık yayını sayılmalıdır.

Sebîlürreşâd

Kuruculardan Ebu'l-Ulâ, yedinci cildin sonunda dergiden ayrıldı. Bunun üzerine, sekizinci cildin ilk nüshası olan 24 Şubat 1327/8 Mart 1912 tarihli 183. sayıdan itibaren, Eşref Edib, Mehmed Âkif ve arkadaşlarıyla birlikte "*Sebîlürreşâd*" adını verdikleri dergiyi kendi adına çıkarmaya devam etti.

Yeni isimle birlikte, birden başlayarak yeniden numara alan derginin üzerinde eski sıra numarası da (1-183 şeklinde) bulunuyordu. İki cilt ve elli iki sayı boyunca bu usule riâyet olundu. Ancak onuncu cildin başından itibaren (no. 235, 13 Mart 1913) yeni sayılar terk edilerek eski numara üzerinde karar kılındı.

58 sene, 42 cilt, 1107 sayı, 12 bin sayfa

Dergi ilk devresinde, on altı buçuk senelik bir zaman içinde, 25 cilt tutan 641 sayı, yeni harfli ikinci devresinde on yedi sene dokuz aylık bir zaman içinde, 15 cilt tutan 362 sayı çıkmıştır. Bu devrelerde muhtelif sebeplerle yayınlanamadığı vakitler dikkate alınmazsa, otuz dört sene üç ay süren bir zaman içinde 40 cilt ve 1003 sayı çıkmış bulunmaktadır. İlk sayısı ile son sayısı arasında geçen zaman süresi, elli yedi sene altı aydır.

Yayınlanan dergilerin adedi, yukarıda bahsi geçen "*İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*" nüshaları da hesaba katıldığında, kapaklar hariç, toplam, 11.882 sayfalık, 42 cilt ve 1107 sayıyı bulmaktadır.

İlim, fikir ve haber yayın sahaları

Dergi, Sebîlürreşâd adını aldığı sayıda, daha önce de ihtiva ettiği, ancak bundan sonra isimlendirerek birbirinden ayırdığı bölümleri şöyle sıralamıştı:

"*Sebîlürreşâd* iki kısımdan ibârettir: Birinci kısım ilmî olup, ikinci kısım siyaset ve hayât-ı İslâmiyyeden bâhisdir.

"Birinci kısmın muhtevî olduğu mebâhis: Tefsîr-i şerîf – Hadîs-i şerîf – Felsefe – İctimâiyyât – Fıkıh ve fetâvâ – Edebiyât – Târih – Terbiye ve ta'lîm – Hutbe ve mevâiz – Makālât.

"İkinci kısmın muhtevî olduğu mebâhis: Makālât – Siyâsiyât – Hayât-ı akvâm-ı İslâmiyye – Harekât-ı ilmiyye ve fikriyye – Mekâtîb (mektuplar) – Matbûât (basın) – Şu'ûn (olaylar)."

Dergi bir ilim hazinesidir

Eşref Edib Bey en selâhiyetli bir ağız olarak, derginin ilmî kıymetini şöyle açıklar:

"*Sebîlürreşâd*'ın ilmî, dinî ve içtimaî cephedeki mesâisine gelince: Gerek eski harflerle, gerek yeni harflerle olan yarım asırlık *Sırâtımüstakīm – Sebîlürreşâd* koleksiyonlarına göz gezdirilince, ne muazzam bir irfan hazinesi olduğu görülür.

"Tefsir ve Hadis'e dair mühim bahisler, ulûm ve fünûna, tarihe, içtimaî hayatımıza ve maişetimize (günlük yaşayışımıza) temas eden yüzlerce, binlerce âyât-i celîle ve ehâdîs-i şerîfe şerh ve izah edilmiş, nice mühim içtimaî ve felsefî mes'eleler, bir çok fıkhî düşünceler ve mübâheseler, suallere cevaplar, tarih ve edebiyata, tâlim ve terbiyeye (öğretim ve eğitime) dair bahisler, İslâm milletlerinin hayatlarına dair ilmî ve fikrî hareketler bahis mevzûu olmuş, bu suretle koleksiyonlarımız muazzam bir irfan hazinesi halini almıştır."

Yazarlar hey'eti

Merhum Eşref Edib, derginin 50. sene-i devriyesinde kaleme aldığı uzun yazının bir yerinde, kadirşinas kalemiyle - bugün hepsi ilim tarihimizin başköşelerine hakkıyla oturmuş olan - eski dostlarını şöyle zikreder:

"*Sebîlürreşâd*, ellinci sene-i devriyesini ikmâl ettiğinden dolayı Cenâb-ı Hakk'a hamd u senâ eder; muhterem okuyucularını, muhterem yazı arkadaşlarını selâmlar; merhum üstadları da rahmetle yâd eder. Bilhassa rahmet-i Rahmân'a kavuşan ve *Sebîlürreşâd*'ın yüksek tahrir hey'eti arasında bulunan büyük üstadlarımız:

"Manastırlı İsmail Hakkı, Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım, Mehmed Âkif, Bereketzâde İsmail Hakkı, Kâmil Miras, İzmirli İsmail Hakkı, Ahmed Naim, Ebu'l-Ulâ Mardin, Ferid Kam, Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır, Mahmud Es'ad, Fatin Gökmen, Mardinîzâde Ârif, Şeyhülislâm Haydarîzâde İbrahim, Mehmed Ali Aynî, Halim Sâbit, Ahmed Hamdi Aksekili, Kemâlzâde Ali Ekrem, Mehmed Tâhir Bursalı, Tâhir Mevlevî, Mahmud Yazır, Yusuf Ziya Çağlı, Naim Hâzım,

"Ahmed Nazmi, Muharrem Feyzi Tugay, Abdürreşid İbrahim, Ağaoğlu Ahmed, Yusuf Akçura, Ayaz İshakî, Alay Müftüsü Mehmed Fahreddin, Ispartalı Hakkı, Mehmed Şevket, Halil Hâlid, Debistân-i İrâniyan müdürü Mehmed Tevfik, Süreyya Saltuk, Resulzâde Emin, Ömer Rıza Doğrul, Yakub Kırımlı ve sair *Sebîlürreşâd*'a yazı yazan zevâtın ruhlarına Fatiha'lar ihdâ eyler."

Özel muhabirleri ve mektupları

Dergi başta Seyyid Muhammed Tevfik Efendi olmak üzere, aralarında önemli isimlerin bulunduğu en az on beş kişiyi özel muhabiri olarak İslâm dünyasına göndermiş veya zaten gitmekte olanlardan istifade ile onların yolladıkları değerli mektupları yayınlayarak, bugün için bizlere bulunmaz birer tarih belgesi temin etmiştir.

Bu muhabirlerin arasında Ahmed Hamdi Akseki, Ferid Kam Beyler de bulunmakta ve Hindistan, Filistin, Balkanlar ve Avrupa'dan - o günlerdeki durumlarını tasvir eden - mektuplar gelmekte idi...

İlim ve fikir tarihimizdeki yeri ve tesiri

İlk ciltlerinde daha çok ilmî bir hüviyet gösteren dergi, Eşref Edib'in müstakil idaresi altında, şüphesiz başyazar Mehmed Âkif'in de tesir ve yardımıyla, aynı vasfını korumakla birlikte, konulara göre bölümlere ayrılarak ve yazılar ait oldukları bölümlerde toplanarak, daha kolay okunur ve "güne hitap eder" hale gelmiştir.

Ancak *Sebîlürreşâd* sayılarına rastlayan tarihlerden itibaren dergi, Balkan Harbi'yle başlayıp devam eden savaş yıllarının getirdiği sıkıntılar, Avrupa, Rusya, Hindistan ve bütün dünyada cereyan edip, hepsi de müslüman toplulukların hayatında değişikliklere sebep olan büyük vak'alarla karşılaşmıştır.

Yenilikçi fikir hareketleri, Batı'dan gelen tesirler, rejim değişikliği, bilhassa alışılmış yaşayış, ahlâk ve eğitim düzenlerinin hızla değişmesi karşısında kalan dergi, gerek Cihan Harbi, gerekse bilhassa Ankara'da ve İstanbul'daki son yıllarında çıkan sayılarında benimsediği değerleri, haberler ve yazılarla müdafaa gayreti içine girmiştir.

Bu tutumu, onun ilmî değerinin yanında, bizlere, yakın tarihimiz için kıymetli bir belgeler hazinesi teşkil etmesini de sağlamış bulunmaktadır.

Bu hizmeti başka kim yaptı?

Merhum ve mağfur Eşref Edib Bey'in, tamamen haklı olarak ve Hak'tan başkasından takdir bulamadan ve beklemeden yaptığı muazzam hizmet hakkındaki şu ifadeleri, imanı ve insafı olan her insanımızın gönlünü titretse gerektir:

"İşte *Sırâtımüstakīm – Sebîlürreşâd* böyle "hürriyet"le beraber doğmuş, yarım asırdan beri hürriyet ve istiklâl uğrunda çalışmış, Müslüman Türk milletinin vahdeti, yükselmesi, izzet ve şerefi dâvasını, bütün kudret ve kuvvetiyle müdafaa etmiştir.

"*Sebîlürreşâd*'ın millet ve memleket yolundaki hizmetlerini anlamak için yarım asırlık hayatına şöyle umumî bir nazar atfetmek kâfidir. Hangi gazete, hangi mecmua yarım asır böyle mütemâdiyen ve muttariden millet ve memleket hizmetinde çalışmıştır?

"Memleketi türlü türlü fitneler, parti ihtirasları, kanlı ihtilâller tehdit ettiği zamanlarda *Sebîlürreşâd,* bütün bu fitnelerin ve parti ihtiraslarının fevkında kalmıştır.

"Tefrika ve dalâlet yüzünden, azgınlık ve ihtiras yüzünden, sefâhet ve cehâlet yüzünden memleketin mâruz kaldığı facialarda milleti dağılmaktan, inhilâl ve izmihlâlden korumak için, *Sebîlürreşâd*'ın yaptığı hizmetler, neşrettiği yazılar sînesinde mahfuzdur."

Muhalif, fakat daima mutedil bir tavır

Sebîlürreşâd, muhtelif sıkıntılar içinde bulunan memleketi daha da karıştıracak bir tutumdan daima kaçınmış, her zaman mutedil ve yatıştırıp birleştirici bir tavır sergilemiştir. Particilik yapmamış, bunu açık olarak ilân etmiş; ancak muhalefetini yeni bir mesele çıkaracak derecelere de götürmemiştir. Bu anlayış ve tavrına, gerek Meşrutiyet ve gerek Cumhuriyet devrinde dikkatle riâyet etmiştir.

Mehmed Âkif Bey'in, büyük hizmetlerine karşı, kendisine yapılan haksızlıklara, kabalıklara, vatanın sükûneti adına sessizce katlanıp, hatta bir fitne çıkmaması için çok sevdiği yurdundan "cüdâ" kalmayı dahi göze alması da aynı yüksek asaletin eseridir.

Eşref Edib Bey, sekizinci cildin başlangıç yazısında, derginin ve mensuplarının siyaset ve partiler karşısındaki tavrını çok açık bir dille şöyle beyan eder:

"Şu hakîkati bütün müslümanların bilmesi lâzımdır ki, risâlemiz hiç bir fırkanın âmâline (bir partinin emellerine), hiç bir cemiyetin efkârına hizmetkâr değildir. O, yalnız, bir müslüman hükûmetinden başka bir şey olmayan hükûmet-i Osmâniyye'nin menâfi'-i meşrûasını (meşru menfaatlerini) müdâfaa eder.

"Makàm-ı Bülend-i Hilâfet'e dünyalar durdukça dînen merbût kalmaları pek tabiî bulunan üç yüz bu kadar milyon müslümanı birbirinden haberdâr etmeye, hepsine birden me'âlî-i mübeccele-i dîni, dilinin döndüğü kadar anlatmaya; bir zamanlar medeniyette, ticarette, ma'rifette, sınâatte, azamet ve şevkette muktedâ-yı cihân iken, sonraları ahkâm-ı gâmıza-i Şerî-at'i (dinin emirlerini)büsbütün ma'kûs (ters ve yanlış) anlamak yüzünden zarûrete, cehâlete, zillete, meskenete düşen bu kitle-i nâimeyi (uyuyan toplumu) uyandırıp sâir milletler gibi onu da bu hayât-ı nûrânûr-i ma'rifete teşrîk (ortak) eylemeye çalışır..."

İttihadcılar dergiyi kapattı

Bu tutumu sebebiyle önce "İttihadcı" olduğu zannına düşülmüşse de İttihadcı hükümetler tarafından hiç yardım görmemesi ve kapatılması bunu tekzip etmiştir. Cihan Harbi içinde dergi maddî sıkıntı ile çıkmaya çalıştığı gibi, fikrî muhâlefet yaptığı için hükûmet tarafından da baskı görmüş, sansür edilmiş ve sonunda tamamen kapatılarak 1916 Ekim'iyle 1918 Temmuz'u arasında neşriyatına ara vermek zorunda bırakılmıştır.

Tekrar çıkabilmesi, İttihad Terakki hükümetinin iktidardan çekilmesi ve yasakların kalkması üzerine, ancak yirmi ay sonra mümkün olabilmiştir.

Devamlı mücadele

Eşref Edib Bey merhum, derginin ve aslında Mehmed Âkif merhumla kendisinin bu mücadeleler içindeki çileli hayatlarına şöyle temas eder:

"Hürriyet ilânından biraz geçer geçmez, Tanzimat denilen İslâm'dan uzaklaşma hareketine yeni bir hız verildi. İttihad ve Terakki'nin Farmason liderleri, iktidarı yed-i inhisarlarına (tekellerine) geçirince, ihtilâf ve tefrika baş gösterdi. Dine karşı cephe alındı. Müslümanlığa taarruz hareketleri şiddetlendi.

"*Sırâtımüstakīm – Sebîlürreşâd*, yıllarca bu taarruzlara karşı mücadelede bulundu. Merkez-i Umûmî'de (İttihad ve Terakki Genel Merkezinde) bazı müfritler (aşırılar) bu din aleyhdarı cereyanları idare ediyordu. Ortaya attıkları meselelerin hiç birisi ilmî esasa istinad etmediğini, tamamiyle uydurma ve dini tahriften ibaret olduğunu, *Sebîlürreşâd* meydana koyunca acze düştüler, şiddet ve tazyik yoluna saptılar.

"*Sebîlürreşâd*, İttihad ve Terakki devrini hep böyle mücadele ile geçirdi. Birçok zaman da sesi kısıldı, tatil edildi.

"İttihad ve Terakki'nin gidişi (siyaseti), memleketi felâkete sürükledi. Koca kıt'alar, milyonlarca nüfus beş altı sene içinde kaynadı gitti, mahv ü tebâh oldu. Nihayet kendileri da kaçtılar. Hüsran içinde ömürleri nihayet buldu.

Mütareke yılları

"Mütâreke zamanında *Sebîlürreşâd* bir taraftan Mandacı'larla, bozguncu yerli soysuzlarla uğraşırken, diğer taraftan işgal ordularının memlekete getirdikleri ahlâk sukùtu (düşüklüğü) ile mücadeleye başladı. Nihayet Anadolu'daki Millî Mücâdele'ye, İstiklâl Savaşı hareketine iştirâk etti. Oradaki hizmetleri de ayrı bir fasıldır..."

Devletin savaştan mağlup olarak çıktığı ve Mondros Mütarekesi'ni imzaladığı günlerde (30 Ekim 1918) dergi yeniden yayına başlamıştı ve 370'li sayılarını çıkarmaktaydı. İşgalcilerin idaresine geçmiş olan İstanbul'da takip ve sansür altında yayınına devam etti. Bütün yazılarıyla

halka ümid ve mücadele azmi aşılamaya çalışıyordu. Bu sayılarda bazı sayfaların sansür yüzünden tamamen boş çıktığı oldu.

Balıkesir hitâbesi

Derginin başyazarı Mehmed Âkif'in 1920 yılı Ocak ayı sonunda Balıkesir'e giderek, o havalide başlamış olan silahlı direnişi teşvik edici konuşmalar yapıp dönmesi bu baskıyı daha da artırdı.

Mehmed Âkif'in Zağnos Paşa Camii'nde 23 Ocak Cuma günü namazdan sonra yaptığı uzun ve tesirli konuşmanın metni, beraberinde bulunan Eşref Edib tarafından tesbit edilmiş, önce Balıkesir'de çıkan "*İzmir'e Doğru*" gazetesinde (1 Şubat) ve arkasından, işgal altındaki İstanbul'da, *Sebîlürreşâd*'ın 12 Şubat 1920 tarihli 458. sayısında yayınlanmıştı. Derginin dört sayfasını işgal eden heyecanlı konuşmasında Âkif Bey, halkı, silâhlı direnişe çağırıyordu.

Mehmed Âkif Ankara'da

Az sonra16 Mart 1920'de İstanbul'un kanlı bir baskınla askerî işgal altına alınması üzerine, Mehmed Âkif, Milli Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya geçti ve Meclis'in açılışının ertesi günü 24 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaştı.

Arkasından Eşref Edib de iki sayı daha çıkardıktan sonra derginin İstanbul'daki neşriyatına son vererek ailesiyle birlikte Kastamonu'ya gitti. İstanbul'da çıkan 463 numaralı son sayı 6 Mayıs 1920 tarihini taşımaktaydı.

Kastamonu'da

Dergiyi kapatan Eşref Edib, *Sebîlürreşâd*'ın başlık klişesini, çıkmış sayılardan bir takım ve lüzumlu evrakı alarak ailesiyle birlikte Kastamonu'ya, burada hâkimlik vazifesinde bulunan kayınpederinin yanına gelmişti.

Eşref Edib -kendi ifadesine göre- Kastamonu halkını, hâlin vehâmetinden habersiz ve hareketsiz görerek, ileri gelenlerini teşvik edip harekete geçirmiş, bir "*Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti*" kurdurmuş; halkı savaşa yardıma ve katılmaya davet eden bir de beyanname yazarak, bu cemiyet adına bastırıp dağıtmıştı.

Ancak Eşref Edib'in bu faaliyetleri, vehimli vali tarafından Ankara'ya "Milli Mücadele'ye karşı" bir hareket hazırlığı olarak bildirilince, Eşref Edib tevkif olunarak, önce Sinop'a sürülmüş; işin aslı anlaşıldıktan sonra geri dönmüş ve resmi bir merasimle kendisine teşekkür olunmuştu.

Nasrullah Camii konuşması

Bu hadisenin duyulması üzerine, o sırada Burdur mebusu olarak Meclis'e katılmış olan Mehmed Âkif Bey, kendi isteğiyle, Meclis tarafından "irşad" vazifesiyle Kastamonu'ya gönderildi.

Kastamonu'ya gelen Âkif Bey, Nasrullah Câmii'ndeki meşhur konuşmasını (5 Kasım 1920) yaptı. Şehirde bir müddet kalarak Millî Mücâdele'yi anlatan hitâbelerde bulundu. Bunlar *Sebîlürreşâd*'ın 25 Kasım, 3 ve 13 Aralık 1920 tarihlerinde Kastamonu'da yayınlanan üç sayısında (no. 464-466) çıktı. Konuşmalar yine Eşref Edib tarafından tesbit edilmişti.

Derginin onbir sayfasını kaplayan ilk konuşma, yayınlandığı zaman heyecanla karşılanmış, büyük alâka görmüş ve bütün cephelere dağıtılarak okunması sağlanmıştı. Aynı muamele sonraki sayılara da tatbik olunmuştur.

Eşref Edib Bey, bu çok önemli konuşmanın Ankara'da uyandırdığı tesirden bahsederken şu bilgiyi de vermektedir:

"*Sebîlürreşâd*'ın bu hizmetlerini takdir eden Başkumandan, *Sebîlürreşâd*'ı Kastamonu'dan Ankara'ya dâvet ediyor. Arka arkaya on binlerce, yüz binlerce nüshaları bütün cephelere sevk olunuyor. Millî Mücadele'nin yegâne mecmuası olan *Sebîlürreşâd*, bütün askerî kıt'alarda okunuyor..."

Ankara'daki neşriyata Meclis yardımı

Mehmed Âkif ve Eşref Edib 30 Aralık'ta Ankara'ya döndüler. Dergiyi, 3 Şubat 1921 tarihini taşıyan 467. sayısından itibaren burada yayınlamaya başladılar.

Bu tarihlerde Mehmed Âkif Bey tarafından - yazılış safhaları da ayrı bir destan olan - "İstiklâl Marşı" da kaleme alınmış ve 17 Şubat tarihli 468. sayıda ilk defa yayınlanmıştır

Sebîlürreşâd Millî Mücadele'nin ilk yıllarında, dindar halk üzerindeki tesiri dolayısıyla, kendisine çok ihtiyaç duyulan bir yayın organı olarak, Büyük Millet Meclisi kararıyla, kağıt, matbaa ve para ile desteklenmiş, Anadolu'da halka ve savaş cephelerinde askere dağıtılacak kadar önem kazanmıştır.

Kayseri'de

24 Temmuz 1921'de çıkan 489. sayıdan sonra, düşmanın Ankara'ya yaklaşmasıyla beliren tehlike üzerine bazı devlet daireleri ve mebus aileleri ile birlikte Kayseri'ye giden Eşref Edib, derginin 490. sayısını 24 Eylül 1921 tarihinde Kayseri'de çıkardı. Bu sayının tamamını, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in Kayseri Ulu Câmi'i kürsüsünden yaptığı konuşma kaplamaktadır. Konuşma dergide, "*Anadolu'nun Büyük ve Mukaddes Cihâdı*" başlığı ile yayınlanmıştı.

İstanbul'a dönüş

Sakarya zaferinden sonra tekrar Ankara'da çıkmaya devam eden dergi, 10 Aralık 1921 tarihli 491. sayısından, 22 Nisan 1923 tarihli 527. sayısına kadar Ankara'da yayınlandı.

Birinci Millet Meclisi'nin seçim kararı alarak dağılması üzerine, Mehmed Âkif ve Eşref Edib, 1923 yılı Mayıs ayı başında İstanbul'a döndüler. 16 Mayıs 1923 tarihli ve 528-529 müşterek numaralı sayısından başlayarak *Sebîlürreşâd*, İstanbul'da çıkmaya devam etti.

Bu devre, hükûmetin Şark isyanını bahane ederek çıkardığı "*Takrîr-i Sükûn*" kanununu, bütün muhaliflerine ve susturmak istediği basına tatbik etmesi sonucu, *Sebîlürreşâd*'ın da kapatılmasına kadar devam etti. 641. sayısını 5 Mart 1925 tarihinde çıkaran dergi, bir gün sonra, diğer bazı yayın organları ile birlikte kapatıldı.

Millî Mücadele'den sonra ne oldu?

Eşref Edib Bey, İstiklâl Savaşı sırasındaki bütün hizmetlerinden sonra, Âkif Bey'in Mısır'a hicreti ve kendisinin tam 22 yıl mesleğinden mahrum edilmesiyle sonuçlanan gelişmeleri de şöyle dile getirmiştir:

"Bu samimî, bu büyük ümid ve emellerle geçen Millî Mücâdele devrinden sonra İslâm'dan uzaklaşma hareketi büsbütün başka bir mâhiyet aldı. Yine kara günler başladı. Bütün mekteplerden din dersleri kaldırıldı. Bütün din müesseseleri kapatıldı. Bütün din talebeleri perişan edildi.

"Ezan-ı Muhammedî yasak edildi. Camilerde, minarelerde Allâhuekber diyenler zindanlara atıldı. Camilerde Kur'an okuyan ve okutanlar cürmümeşhud (suçüstü) mahkemelerine sevk edildi.

"Millet kürsüsünden (Din zehirdir) diye ilân edildi. (Milletin kafasından din fikrini söküp atmak için bize otuz sene daha lâzımdır) denildi.

"Din ulemâsına, türlü türlü hakaretler reva görüldü. Din ehli süründürüldü, dilenecek hale getirildi. Din müesseselerinin kapılarına kilitler vuruldu. Birçok camiler camilikten çıkarıldı, satıldı, süflî işlerde kullanıldı.

"Müslümanlar Hacc'a gitmekten menedildi. Gazetelerde dinî neşriyat yasak edildi.

"Mekteplerde muallimlere din tahkir ettirildi…

"Nihayet namazlardan Kur'an kaldırılarak, Türkçe ibâdet hazırlıkları yapıldı. Din adamlarının kökünün kazınması, ibâdet usul ve zamanlarının istedikleri şekle konulması, Diyânet Riyaseti'nin ilgâsı tasarlandı.

***Sebîlürreşâd*, yakın tarihin şâhidi**

"*Sebîlürreşâd* işte bu karanlık devirleri de gördü. Bu dalâletlerle de çarpıştı. Birçok zamanlarını Ankara ve Şark İstiklâl Mahkemeleri'nin zindanlarında geçirdi.

"Nihayet 1950'de Demokrasi inkılâbına kavuştu. Devrimciler devrildi, bu azgın dalâlet hareketleri arkada kaldı.

"İşte *Sebîlürreşâd*'ın yarım asırlık hayatı, hep böyle mücadele içinde geçti. Bu devrin tarihini yazacaklar, dinî ve içtimaî hâdiselerin hakiki sahnelerini ve içyüzlerini, ancak *Sebîlürreşâd* koleksiyonlarında bulacaklardır."

* * *

Dergimizin önemine dair kısaca yer verdiğimiz yukarıdaki ifadelerden sonra, basın olarak özelliklerini de birkaç satırla işaret edeceğiz:

Haftalık gazete/risâle/mecmua

Sebîlürreşâd, "haftalık" olarak çıkmış ve sonuna kadar bu özelliğini devam ettirmiştir. Muhtelif sebeplerle on beş günde (308-354. sayılar) veya ayda bir çıktığı, sayılarını birleştirdiği veya birkaç ay çıkamadığı olmuşsa da, daima haftalık olarak kalmıştır.

İlk sayısının başlığı altında şu yazı vardır:

«Din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûmdan bâhis haftalık gazetedir.»

Fakat hemen ikinci sayısında "*gazetedir*" ifadesi kaldırılarak yerine "*risâledir*" denilmiştir. 50. sayısından (19 Ağustos 1909) itibaren başlık altı yazısı değişerek şu şekle girmiş ve ilk defa "*siyasî*" olduğundan bahsedilmiştir:

«Din, felsefe, ulûm, hukuk, edebiyattan ve siyâsiyâttan ve bilhassa gerek siyasî ve gerek içtimaî ve medenî ahvâl ve şu'ûn-i İslâmiyyeden bahseder ve haftada bir defa neşr olunur.»

Aynı mânâyı taşımakla beraber biraz değiştirilerek sonraki sayılarda da devam eden bu başlıkaltı, bazen konmamakla birlikte, 303. sayıdan (2 Temmuz 1914) itibaren "*siyasî*" kelimesi çıkarılarak şu şekle sokulmuştur:

"Dinî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir."

Derginin Anadolu'da çıkan nüshalarında da bu cümleye bir zaman yer verildikten sonra terk edilmiş, İstanbul dönüşünden sonra da başlık altına herhangi bir ibâre konulmamıştır.

Sayfa sayısı ve boyu

Dergi, dört sayfalık kapak hariç, on altı sayfa olarak çıkmıştır. Kâğıt sıkıntısı çektiği zamanlar dışında bu sayfa adedini devam ettirmiştir. Sadece 15 kadar sayısı 18 ve 20 sayfa çıkmıştır. Renkli kaba kâğıda basılan kapaklarda önce sadece başlık ve fihrist bilgileri bulunurken bilhassa SR döneminde, kapaklar, iç ve arkası da kullanılarak, SR yayınlarının listesi, kitap tanıtılması ve reklâmlarla doldurulmuştur. Zamanla sayısı elliyi geçen "*Sebîlürreşâd Kütüphânesi*" yayınları devamlı olarak iç ve arka kapakta tanıtılmaktadır.

Sayfalar, 9,5 santimlik iki geniş sütun olarak tertiplenmiştir. Sütunlarının uzunluğu 29 santimdir. Aralarında bir santim ara bulunur. Sayfa yazı boyu, bu şekilde 20 x 29 santim olarak başlamış, onüçüncü ciltten sonra bulunabilen kâğıdın ölçülerine göre birkaç santim daralarak devam etmiş, İstanbul'daki son sayılarında 19,5 x 26 santimde karar kılmıştır.

Baskı, kâğıt ve cilt

Derginin çok iyi kâğıda itina ile basılmış olan ilk on üç cildi, yayınevi tarafından özel baskılı meşin sırtlı cildler hâlinde ciltlettirilerek, takım hâlinde satılmıştır. Takımın daha sonra tamamlanan ciltleri, alelâde yapılmıştır.

Birinci Cihan Harbi seferberliği başladıktan sonra, harp şartları yüzünden kâğıdı gitgide bozulan dergi, üçüncü hamur kâğıdı zor bulabilmiş ve zarûri olarak 31 Temmuz 1330 / 13 Ağustos 1914 tarihli 308. sayısından sonra onbeş günlük olarak çıkmaya başlamıştır. Kâğıdın kötüleşmesi Ankara yıllarında artarak, savaş bitimine kadar sarı saman kâğıtlara kadar düşmüştür.

Bu sıkıntılı zamanlarda dergi ayda, hatta iki ayda bir çıktı; iki sayısını birleştirerek veya sekiz sayfaya inerek yaşamaya ve hizmetine devam etmeye çalıştı. Savaş bittikten sonra da gerek Ankara ve gerek İstanbul nüshalarında kâğıt bakımından fazla bir düzelme görülmedi; orta evsafta bir kâğıda basılmaya devam etti. Bir ara kapak kâğıdı bulamayan derginin, içleri boş olan eski SM kapaklarını ters çevirerek, onların iç taraflarını yeniden SR kapağı olarak kullandığı da görülmüştür.

Bu derginin Birinci Cihan Harbi içinde ve Millî Mücâdele sonrasında para ve kâğıt sıkıntısı çekmesinin asıl sebebinin, zamanın hükûmetlerine muhalif neşriyatta bulunması olmuş; bu yüzden yardım görmemişti.

Çıkmadığı zamanlar

352. sayısından (25 Kasım 1915) sonra altı ay ve 353. sayısından (11 Mayıs 1916) sonra iki ay, imkânsızlık sebebiyle çıkamadı.

Dergi, 30 Haziran 1332 / 13 Temmuz 1916'da çıkan 354. sayısından sonra tekrar haftada bir çıkmaya başladı. Ancak 13 Teşrînievvel 1332 / 26 Ekim 1916 tarihli 360. sayısında tamamen kapatıldı. Yukarıda bahsi geçtiği üzere yirmi ay kapalı kalan dergi Sultan Beşinci Mehmed Vahdeddin'in tahta cülûsu günü olan 4 Temmuz 1918'de 361. sayısı ile yeniden yayın hayatına döndü.

Derginin eski harflerimizle olan bu birinci devre yayını 5 Mart 1925'te Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılıncaya kadar, önce İstanbul'da sonra Kastamonu, Ankara, Kayseri, yine Ankara ve son olarak tekrar İstanbul'da olmak üzere, 641 sayı devam etmiştir. Bizim hesabımıza göre bu 641 sayının tamamı 9082 sayfa tutmaktadır. Ciltlerin her birinin sonuna eklenmiş olan "indeks"lerin toplamı da 50 sayfadır.

Baskı adedi ve aboneler

Eşref Edib Bey, ilk sayıların birkaç baskı yaptığını, "on bin, yirmi bin basıp gazete yetiştiremedik"lerini (*Mehmed Âkif*, c. 1, s. 6, 1938) yazmaktadır. Derginin bazı sayılarında "ikinci baskı" ibaresi görülmektedir. "*Kastamonu Va'azı*"nın bulunduğu nüsha gibi bazı sayıların, birkaç baskı yapılıp cephelere dağıtıldığı bilinmektedir.

Derginin, Anadolu'ya abone yazacak memurlar gönderdiği, buna dair arada bir çıkan notlardan anlaşılıyor.

Rusya'da yasaklandı

Dergi İslâm dünyasının pek çok yerine, bilhassa Türkçe konuşan müslümanların yaşadığı

hemen bütün bölgelere gönderilmektedir. Rusya hükûmeti, birara, derginin sınırları içine sokulmasını yasaklamıştır. Rusya Türklerinden, daha sonra İstanbul'a gelenler, dergiyi ziyaret ederek, onu memleketlerinde heyecanla okuduklarını söylemiş ve yazmışlardır.

Basıldığı matbaalar

İstanbul'daki ilk devresinde (no. 1-463), önce "Matbaa-i Âmire"de basılan dergi, 22. sayısından sonra müteaddit matbaaları dolaşmıştır. Uzunca müddet basıldığı matbaalar şunlardır: Hilâl, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, Mesâî, Tevsî-i Tıbâat, Âmidî, Hukuk, Necm-i İstikbâl, Evkâf-ı İslâmiyye.

Bir ara kendi matbaasını kuran dergi, beşinci, altıncı ve sonra sekizinci ciltlerin mühim bir kısmını burada basmışsa da devam edememiştir.

Kastamonu (464-466) ve Kayseri (490) nüshaları, "Kastamonu vilâyet" ve "Kayseri livâ" matbaalarında basılmıştır. Ankara'da çıkan (467-489 ve 491-527) sayıların çoğu "Matbûât ve İstihbârât Matbaası"nda, bir kısmı da "İkàz" ve "Ali Şükrü" matbaalarında ve daha başka birkaç matbaada basılmıştır.

Derginin İstanbul'daki ikinci çıkışında ise tamamının "Şehzâdebaşı-Evkàf-ı İslâmiyye Matbaası"nda tab' olunduğu görülmektedir.

İlâveler, Arapça ve Farsça yazılar

Dergi, 1910 yılı sayılarında, Ali Haydar Efendi'nin "*Usûl-i Fıkıh Dersleri*» adlı eserini ve Abdürreşid İbrahim Efendi'nin *"Âlem-i İslâm"* adlı önemli seyahatnamesini formalar hâlinde ilâve olarak vermiş, bu eserler daha sonra *Sebîlürreşâd Kütüphânesi'*nin yayınları arasında çıkmıştır. Sekizinci cildin başındaki yazıda "*Tenkid ve takriz*" ve "*İslâm ticâretgâhları, âsâr ve erbâb-ı sanâyiini muhtevî*" bir ilâve verileceği kaydedilmektedir.

Kastamonu ve Kayseri sayılarında ise birer yapraklık ilâveler çıkararak halkı Milli Mücâdele'ye teşvik ettiği biliniyor. Okuyucu istekleri arasında Arapça ve Farsça ilave verilmesine dair dilekler bulunmaktadır; ancak dergide, arada bir, bu lisanlarla yazılmış makaleler görülmekle beraber, müstakil bir ilâveye rastlanılmadı.

Fotoğraf ve şekiller

Dergi'nin, biri iç kapakta olmak üzere, altı sayısının dışında, fotoğraf ve şekil kullandığına rastlamadık. İstisnalar şunlardır:

113. sayıda: "Cânet" meselesine dair yazıda harita; 193. sayıda: Meşhed'de İmam Rıza türbesinin Ruslar tarafından bombalanmış hâlini gösteren iki fotoğraf; 213. sayıda: Sekiz aded mihrab resmi; 231. sayıda: Hindistan'daki İngiliz vahşetini gösteren fotoğraflar. Top güllesi ile idam edilenlerin parçalanmış cesetleri ve 244. sayıda: Hattat Nazif Bey'e ait iki levhanın fotoğrafı ile "fennî" bir yazının içinde sivrisinek şekilleri vardır.

360. sayının ön kapak içinde ise "Mücâhid-i kebîr Şeyh Şamil hazretlerinin gazavat ve menâkıbına dair Arapça bir eserin, Medine'de bulunan oğlu tarafından Mehmed Âkif Beyefendi'ye gönderilen gayri matbu nüshasından yapılan tercümesinin formalar halinde neşrine başlanıldığı" haberinin üzerine konulmuş, Şeyh Şâmil'in büyükçe bir fotoğrafı bulunmaktadır.

Sansür müdahaleleri

Derginin yayını maddî imkânsızlıklar veya şartların zorlamasıyla aksadığı gibi, zamanın idareleri tarafından yapılan müdâhalelerle de defalarca kesilmiştir. Muhâlif neşriyatta bulunduğu için kâğıt temininde ve maddî destekte yardımsız bırakılarak uğratıldığı inkıtaları sayılmazsa, derginin, zamanın hükûmet ve örfî idareleri tarafından resmen birkaç kere kapatılmış olduğunu bilmekteyiz.

Bu durum Meşrutiyet devri idareleri zamanında olduğu gibi, Cumhuriyet'in ilânından sonra da devam etmiştir. Derginin birinci ve asıl yayın devresinin sona ermesi de yine hükûmet kararı ile kapatılarak gerçekleştirilmiştir.

Dergideki yazı ve haberler, Birinci Cihan Harbi içinde "İttihad ve Terakki" hükûmetinin örfî idare makamları, daha sonra ise Mütareke devrinin işgal komutanlığı sansürü tarafından defalarca parça parça veya tamamen çıkarılmıştır.

Dergide bu yüzden bazen tamamen boş çıkan sayfalara rastlanmaktadır. Basıldıktan sonra sansür geldiği için üzeri siyah boya ile kapatılmış yerler de vardır.

İttihadcı hükümetler

Mehmed Âkif'in İttihad ve Terakki hükûmetlerinin "daha az şiddetle muhâlefet yapmalarını" rica eden resmî ricacılarını, "Onlar kendilerini düzeltsinler!" diyerek, reddettiği bilindiği gibi, derginin kapatıldığı günlerde zarûret içinde iken, kendisini makamına çağırarak, ırkçı fikir adamları Ziya Gökalp ve arkadaşlarıyla anlaşmalarını rica eden Sadrâzam Talât Paşa'yı "*Bizim meselemiz şahsî değildir, ne için anlaşacağız!*" diye reddederek dönüp gittiği de mâlumdur.

Derginin ve yazarlarının bu tutumu işgal altındaki İstanbul'da Mütareke devrinde, Anadolu'ya geçinceye kadar devam etmişti. 12 Haziran 1919 tarihli (c. 16, no. 421) sayının son sayfasından sansür tarafından çıkarılan ve yeri boş kalan bir sütunluk yazı, kahramanlarımızın dinî salâbet ve cesaretlerinin derecesini isbat etmektedir. Yazı içeriden çıkarılmış, fakat kapak üzerinde ilân edilmiş bulunan başlığı kalmıştır: "*Dîvân-ı Harb Müddeî-i Umûmîsinin Dinî Bir Hatasını Tashih*"...

Dergi, istediği kimseyi sorgusuz sualsiz tevkif edip süren ve sürdüren "Sıkıyönetim savcısını"na karşı gelmekte, adamın kim bilir ne bahane ile ortaya attığı dine aykırı bir herzesini, her şeyi göze alarak cevapsız bırakmamaktaydı.

Birkaç sayı sonraki (no. 429) nüshada bulunan üç sayfalık "*Hıristiyanlık ve Cemiyet-i Akvâm*" yazısı da, içinden yapılmış parça parça çıkarmalarla güve yemişe döndürülmüş; ondan sonraki "Türk, Arap, Kürt" başlıklı yazı da aynı âkıbete uğratılmıştı.

İlk kapatılışı

Başyazarı Mehmed Âkif'in ve onu takip eden arkadaşlarının hayatları boyunca tuttukları doğru ve hak yolun (sırâtımüstakîm/*sebîlürreşâd* isimleri de bu mânayı işaret ediyor), dergiyi, parti ve iktidarların, hatta onu kendi yanında görmeyen bütün hiziplerin ve nüfuzlu şahısların hışmına uğratacağı tabiî idi.

1925'te kapatılarak, sahibi görünen Eşref Edib'in başka gazetecilerle beraber "idam talebi" ile "İstiklâl" mahkemelerine sevkine kadar yürüyen bu husûmet ve baskıların ilki 1911 yılı Mayıs'ında gülünç bir şekilde tecelli ederek, dergi mensuplarına istikbâlleri hakkında bir fikir vermişti:

Derginin 140. sayısında (11 Mayıs 1911) Ispartalı Hakkı imzasıyla çıkan "*Âkif ve Safahat*" başlıklı yazıda, Mehmed Akif'in şiiri üzerinde duruluyor ve bu arada o sırada yayınlanmış olan birinci Safahat'tan bazı örnekler veriliyordu.

Bu örneklerden, biri olan "*İstibdad*" şiirinden alınan ve "bir istibdad paşası"nı tasvir eden mısralar yüzünden, dergi, zamanın örfî idaresi tarafından kapatılmıştı.

Manzûmede tasvir olunan "paşa" o sırada örfî idâre kumandanı bulunan Mahmud Şevket Paşa'ya benzetilmişti. Yıllar önce ve bambaşka bir maksadla yazılmış olan mısraların, böyle yanlış anlamaya sebep olması ve her devirde fikir ve basîretten uzak kalmayı başaran ihtilâlciler gürûhunun bu tutumu, o sıralarda halâ onlardan bir şeyler uman dergi mensuplarına İlâhî bir ihtar yerine geçmiş olmalıdır.

Yapılan yanlışın açıklanması üzerine Örfi İdarece hemen kaldırılan ve yayın seyrini aksatmayan bu ilk tatsızlıktan sonra, derginin resmen kapatılmalarından tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

İsim değişikliği

Derginin 300 ve 301. sayıları (Haziran 1914) "Sebîlünnecât" adıyla çıkmış, fakat bu değişikliğin sebebi açıklanmamıştır. Dergi bu iki sayısı dışında başka bir isim kullanmamıştır.

Bu sırada dergide "Fâtih Kürsüsünde" şiiri tefrika edilmekte idi. Manzûmenin "*Fakat bu kukla herif bir büyük seciyye taşır*" mısraı ile başlayan, otuz beyitlik yirmi yedinci bölümü, derginin 299. sayısında çıkmış bulunuyordu. Mehmed Âkif, eserinin bu bölümünde, din düşmanı, zamane züppesi ayyaşlara, ağır ve çok tesirli bir dille, hadlerini bildirmekte idi. Her devrin hükûmetinde olduğu gibi, İttihatçı hükûmette de bulunan bazı kimselerin, bu sözleri üzerlerine alarak, derginin kapatılmasını sağladıkları düşünülebilir.

Yirmi ay süren kapanış

Derginin uzun müddet kapatılması hadisesi ise 26 Ekim 1916 tarihli 360. sayısından sonra vuku bulmuş ve 361. sayı ancak yirmi ay sonra, Temmuz 1918'de çıkabilmiştir. 4 Temmuz'un Sultan Vahdeddin'in tahta cülûs tarihi oluşundan anlaşıldığına göre, İttihadçı hükûmet tarafından neşriyatı tatil edilen dergi, partinin iktidardan düşmesi üzerine yayınına devam edebilme imkânına kavuşmuştur.

Bu kapanışın hükûmet kararı ile olduğunu ve gerçek sebebini, çok sonraları, Eşref Edib'in geçmiş yıllardaki din aleyhdarı tutumlardan ve baskılardan şikâyette bulunduğu ve bu vesile ile günün (1924) devletlûlarına söz çarptığı bir yazının satır aralarından çıkarmaktayız.

Derginin yeniden aynı sebeplerle kapatılacağı günlerden sadece dört ay önce, eski kapanışın hikâyesini anlatan ve 30 Ekim 1924 tarihli 623. sayıda bulunan satırlar şöyledir:

"Yirminci asırda din olur mu !.."

"...Hatta Ağaoğlu Ahmed Bey dostumuz, bir defa Ocak'ta [Türk Ocağı] verdiği bir konferansta, artık ibâdetlerden bile Arapçanın kalkmasını, namazın şeklinde ta'dîlât yapılmasını [değiştirilmesini] ileri sürmüştü. Çapa'daki hânelerinde, şimdiki Urfa mebusu Şeyh Safvet Efendi'nin de hazır bulunduğu bir ictimâda [toplantıda], bu mesâil [meseleler, konular] uzun uzadıya mevzû-i bahs olmuş [konuşulmuş] ve bazı kararlar da ittihâz olunmuştu [alınmıştı]. Lâkin bütün o müsâhabeler [sohbetler, konuşmalar], kararlar kendi aralarında deverân eder [dolaşır, yapılır], zamanına ta'lîkan [zamana bırakılıp, uygun vakit beklenerek] o fikirler koyunlarında işlenip dururdu.

"Bittabi biz o müsâhabelerden ve kararlardan daha o vakit haberdâr oluyorduk. Fakat bunları mevzû-i bahs etmenin [dergiye yazmanın] imkânı var mıydı? O zaman 'Yirminci asırda dinden bahsolunamaz' esbâb-ı mûcibesiyle iki sene *Sebîlürreşâd* sedd ü bend edilmişti [kapatılmıştı]."

Gençlerin de kolayca anlayabilmesi için köşeli parantezlerle çokça açıklama koyduğumuz bu paragraf, aynı zamanda 1924 sonrası yapılan "dini değiştirme" devrimlerinin gerçek kaynağını da ortaya koymaktadır.

Susturuluncaya kadar...

Derginin, Millî Mücadele ertesinde yeniden İstanbul'da yayınlanmaya başladıktan (16 Mayıs 1923) kapatılıncaya (5 Mart 1925) kadar geçen yirmi iki aylık dönemde de hükûmetlerin baskısı altında kaldığı, kendi kendisini sansür ettiği açıkça anlaşılmakla beraber, bunun bazen resmî

müdâhaleler şeklini aldığı, 30 Ağustos 1923 tarihli 555. sayıdaki tercüme haberdeki boşluklardan da anlaşılmaktadır.

Hükümetin "Batıcı" tutumuna ve İslâm'a aykırı bulduğu bazı devrimlerin yapılmasına karşı çıkan dergi, devrim söylenti ve hazırlıklarını, değişiklikler kanunlaşıncaya kadar hak ve hakikat adına, elinden geldiğince tenkid etmekte ve kanun çıkınca bu hususta yayınını sona erdirmektedir. Bu tutumuna kapatılıncaya kadar devam etmiştir.

Nerede ne kadar yayınlandı

Son olarak derginin 641 sayılık ilk dönem neşir safhalarını toplu olarak buraya kaydedelim:

a) İstanbul'da, 1-463 (27 Ağustos 1908 - 6 Mayıs 1920);

b) Kastamonu'da 464-466 (25 Kasım 1920 - 13 Aralık 1920);

c) Ankara'da, 467-489 (3 Şubat 1921 - 24 Temmuz 1921):

d) Kayseri'de, 490 (24 Eylül 1921);

e) Ankara'da, 491-527 (10 Aralık 1921 - 22 Nisan 1923);

f) İstanbul'da, 528-641 (16 Mayıs 1923 - 5 Mart 1925).

Buna göre dergi, İstanbul'da 577, Kastamonu'da 3, Kayseri'de 1 ve Ankara'da 60 sayı çıkmıştır.

İslâm-Türk Ansiklopedisi ve Mecmuası

Sebîlürreşâd tedkik olunurken, yeni harflerle yapılacak olan ikinci yayın devresinden az önce, yine Eşref Edib tarafından çıkarılmış bulunan bir başka derginin de dikkate alınması gerekir. 25 Ekim 1940 ile Ekim 1948 tarihleri arasında (100+4) sayı çıkmış olan bu derginin adı, "*İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*"dır.

Derginin ilk 50 sayısı aynı tarihte Eşref Edib'in yayınlamaya başladığı, "*İslâm-Türk Ansiklopedisi, Muhîtülmaârif*" adını taşıyan ansiklopedinin fasiküllerine kapak vazifesi görmek üzere dört sayfa halinde çıkmıştır. İlk cildi teşkil eden bu sayılarda, ansiklopedi formalarının muhtevalarının listeleri ile ilmî haberler, tenkidler ve yazarların hayat hikâyeleri bulunuyordu.

Uzunca bir zaman ara verdikten (Mayıs 1943-Aralık 1944) sonra 51. sayısı ile ikinci cildine başlayan dergi, sekiz defada, çifter numara alarak yine dörder sayfa hâlinde onaltı sayı çıkmış ve her seferinde ikişer forma da ansiklopedi vermiştir.

Bundan sonraki 34 sayısında tamamen müstakil bir hüviyet kazanan ve 16 sayfa olan dergi, yeni devre *Sebîlürreşâd*'ın şekil ve muhtevâsına aynen sahip olmuş, sonunda Nisan 1948 tarihli 100. sayısı ile yayınına son vermiş, arkasından *Sebîlürreşâd*'ın ikinci devre yayını Mayıs ayında başlamıştır.

Yeni *Sebîlürreşâd*

1940'lı yılların ikinci yarısında zâhiren de olsa "demokratik" idare şartlarının ileri çıkması ile Eşref Edib Bey, önce *"İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası"* ile bir tecrübe yapmış ve onun Nisan 1948'de çıkan 100. sayısından sonra Mayıs 1948 tarihinden itibaren yeni *Sebîlürreşâd*'ı on beş günde bir ve on altı sayfa olarak çıkarmaya başlamıştır.

Kırk yıldır din tahsili ve din konularının mahrumu ve cahili kalmış olan halka lüzumlu olan bütün bilgileri vermeye, din hakkındaki yanlış kanaatleri düzeltmeye çalışan dergi, o mahrumluk günlerinde fevkalâde faydalı bir hizmet görmüştür.

Dergi eski sayılarından önemli yazıları tekrar yayınladığı gibi, o tarihte henüz hayatta bulunan eski âlimler neslinden de gereği gibi faydalanmış, Eşref Edib Bey de bütün gayretiyle hizmet ve mücadelesine devam etmiştir.

SER bu haliyle 15 cilt ve 1786 sayfa tutan 362 sayı çıkmış, 1385 Zilka'de ve 1966 Şubat tarihli nüshasıyla neşriyatına son vermiştir. Demokrasi ve din hürriyetinin yeni uyanmaya başladığı yıllardaki sayıları, yakın tarihimiz için çok önemli bilgiler taşımaktadır.

Bir teklif: Yıllardan beri, bu sahada kaleme aldığım yazılarda, derginin iki ismini temsilen, âdet olduğu üzere kısaltma olarak, herkes gibi ben de SM ve SR rumuzlarını kullanırım. Ancak yeni *Sebîlürreşâd* üzerinde araştırma şeklinde hemen ilk defa çokça ve devamlı yazı yazan biri olduğum için, şimdiye kadar, kendiliğimden, onun için de SER kısaltmasını kullanmaktayım. Bu sahadaki araştırma ve yazıların memnuniyet verici şekilde arttığı bu günlerde, araştırmacı dostlara bu rumuzu teklif ediyorum. Kabul olunacağını umarım**...**

Eşref Edib Bey'in hizmetleri

Sırâtımüstakīm/Sebîlürreşâd, birinci devre: 25 cilt, 641 sayı, 9132 sayfa... İkinci devre: 15 cilt, 362 sayı, 1,786 sayfa... *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*: 2 cilt, 104 sayı, 964 sayfa... Hepsinin toplamı (57 sene 6 ay zarfında): 42 cilt, 1107 sayı, 11.882 sayfa.

Ayrıca, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*: Bir buçuk cilt, 74 fasikül, 1182 sayfa... Yayınevi olarak altmış kadar kitap neşri ve tahminen binden fazla yazı ve Mehmed Âkif'e dair bilgilerimizin çoğunu borçlu olduğumuz meşhur kitabı...

Eşref Edib Bey (1883-1971), 1966'ya kadar dergisini çıkarırken ve yayınına son verdikten sonra da ayrıca günlük ve haftalık *Babıâli'de Sabah, Bugün, Yeni Asya, İttihad* ve *Yeni İstiklâl* gazetelerine makaleler vermiş; hiç bıkmadan ve yılmadan, devamlı olarak, İslâm'ı ve müslümanları anlatan ve savunan yazılar kaleme almış ve yayınlamıştı. Eşref Edib Bey, bu yayınlar dolayısıyla da defalarca aleyhine davalar açılarak rahatsız edilmiştir.

1960 başlarının o zor günlerinde, merhum üstadın eski harflerimizle kaleme aldığı yazılarını, Yeni İstiklâl'de yayınlanmak üzere yeni harflere aktarma vazifesi, o sırada yirmili yaşın ilk senelerinde ve Edebiyat Fakültesi talebesi bulunan bu âcize nasip olmuştu. Hamd ederim...

Kendisine ve hizmet ehli bütün geçmiş büyüklerimize Cenâb-ı Hak'tan rahmet ve mağfiretler niyazında bulunmak, üzerimize düşen en birinci borcumuzdur...

Bağcılar Belediyesi'ne tebrik ve teşekkürler

Çokça geç kalınmış olsa da, fikir tarihimizin bu değerli insanı, dergisi ve eserleri üzerine, bir zamandan beri, araştırma ve yayınlar yapılmaya başlanılmış olması memnuniyet vericidir.

Bunlardan, M. Suat Mertoğlu'nun ilk cildini yayınladığı, derginin "Açıklamalı Fihrist ve Dizin"i üzerindeki çalışmaları ile Fahreddin Gün'ün halen epeyi mesafe kaydetmiş olan, Eşref Edib Bey'in eserlerini yeniden yayınlama gayretleri ve son zamanda bazı üniversitelerin ilgili bölümlerinde yapılan tezlerle, dernekler tarafından merhum için anma toplantıları tertiplenmesi, ümid veren sevindirici gelişmelerdir...

Bu çalışmaların en önemli parçasını teşkil eden elimizdeki bu yayın için İstanbul Bağcılar Belediyesi'ni takdir ve tebrik etmek de üzerimize düşen zevkli bir vazife olmaktadır.

SIRÂTIMÜSTAKĪM
Cilt 1

İÇİNDEKİLER

1. Sayı

30 Receb 1326 - **27 Ağustos 1908** - 14 Ağustos 1324

Ed-Dînü'n-Nasîha,
Sırâtımüstakīm 1
Hürriyet – Müsâvât,
Mûsâ Kâzım 1
Safahât-ı Hayâttan - Fâtih Câmi'i, *Şiir*
Mehmed Âkif 2
Târîh-i Dîn-i İslâm'dan Bir Sahîfe,
Mahmûd Es'ad 3
Fâtih Dersi'âm-ı Mucîzlerinden Merhûm Şevket Efendi,
(Bereketzâde) İsmâil Hakkı 5
Sûre-i Şûrâ,
Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ 6
Mevâ'iz,
Sirozlu Hâfız Eşref Edib 6
Mevâ'iz - Ders 46,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 7
"Hikmet-i Hukūk-ı İslâmiyye",
Sırâtımüstakīm 13
Hikmet-i Hukūk-ı İslâmiyye,
Haydar Efendi (Neşir: Âdil Bey) 13

2. Sayı

07 Şa'bân 1326 - **03 Eylül 1908 -** 21 Ağustos 1324

Teşekkür,
Sırâtımüstakīm 16
Hikmet-i Edyân,
Mardinîzâde Mehmed Ârif 16

Tevhîd Yâhûd Feryâd, *Şiir*
Mehmed Âkif 17
Hürriyet – Müsâvât,
Mûsâ Kâzım 18
Vâ'izler,
(Babanzâde) Ahmed Naim, ... 20
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Bakara 21-22),
(Bereketzâde) İsmâil Hakkı 21
Delâ'il-i Meşveret,
Ali Haydar Emin 23
"İnsâniyet, Fikr-i Dînî, Medeniyet",
Halim Sâbit 24
Mevâ'iz - Ders 46,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 27
Tebşîr,
Sırâtımüstakīm 28
Muhterem Kāri'lerimize Ricâ,
Sırâtımüstakīm 28
Hikmet-i Hukūk-ı İslâmiyye,
Haydar Efendi (Neşir: Âdil Bey) 28

3. Sayı

14 Şa'bân 1326 - **10 Eylül 1908** - 28 Ağustos 1324

Sûre-i Fâtihatü'l-Kitâb,
Manastırlı İsmâil Hakkı 30
Durmayalım, *Şiir*
Mehmed Âkif 31
Cemâ'at-i İlmiyye'ye, *Şiir*
A (Ayın). Âtıf 32
Hürriyet – Müsâvât,
Mûsâ Kâzım 32
İlm-i Tevhîd'in Ta'rîfi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti,
(Babanzâde) Ahmed Naim 34
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Bakara 30, 164),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 35
Mu'cizât-ı Kur'âniyye
Mâhir 37
İ'câz-ı Kur'ân,
Zeynelâbidinzâde Ebulfazl Seyyid Mehmed Nesîb 38
Bir İki Söz (Müslüman Kadını adlı eserin tercümesi hakkında),
(Mehmed Âkif) 39
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 39
Mevâ'iz - Ders 46,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 41
Hikmet-i Hukūk-ı İslâmiyye,
Haydar Efendi (Neşir: Âdil Bey) 43

4. Sayı

21 Şa'bân 1326 - **17 Eylül 1908** - 04 Eylül 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 46
Hikmet-i Edyân,
Mardinîzâde Mehmed Ârif 47
Safahât-ı Hayâttan - Küfe, *Şiir*
Mehmed Âkif 48
Hürriyet – Müsâvât,
Mûsâ Kâzım 49
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Bakara, 177),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 51
İlm-i Tevhîd'in Ta'rîfi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti,
(Babanzâde) Ahmed Naim 52
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 53
Mevâ'iz - Ders 47,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 56
Hikmet-i Hukūk-ı İslâmiyye,
Haydar Efendi (Neşir: Âdil Bey) 59

5. Sayı

28 Şa'bân 1326 - **24 Eylül 1908** - 11 Eylül 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 61
Safahât-ı Hayâttan - Hasta, *Şiir*
Mehmed Âkif 62
Hürriyet – Müsâvât,
Mûsâ Kâzım 63
İslâm ve Usûl-i Meşveret,
Bereketzâde İsmâil Hakkı 65
Mu'cizât-ı Kur'âniyye,
Mâhir 68
Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı,
(Babanzâde) Ahmed Naim 70
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 71
Mevâ'iz - Ders 47,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 74

6. Sayı

05 Ramazan 1326 - **01 Ekim 1908** - 18 Eylül 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 76

Safahât-ı Hayâttan - Hasır, *Şiir*
Mehmed Âkif 77
Köprülü, *Şiir*
Midhat Cemâl 77
"Kahramân-ı Hürriyyet ü Fazîlet Niyâzi Beyefendi Tarafından Risâlemize İhdâ Buyurulmuşdur",
Kolağası Niyazi 78
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Bakara 179),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 80
Hutbelere Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 82
Felsefe-i Hakka,
Ferid Vecdi (Terc. Halil Ni'metullah) 83
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 84
Hürriyet – Müsâvât,
Mûsâ Kâzım 87
Mevâ'iz - Ders 47,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 88
İhtâr,
Sırâtımüstakīm 90

7. Sayı

12 Ramazan 1326 - **08 Ekim 1908** - 25 Eylül 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 91
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Bakara 188),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 92
Safahât-ı Hayâttan - Ezanlar, *Şiir*
Mehmed Âkif 92
Ramazân-ı Mübârek Etti Hulûl, *Şiir*
Giridli Hüseyin Rahmi 93
Hürriyet – Müsâvât,
Mûsâ Kâzım 93
Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı,
(Babanzâde) Ahmed Naim 94
Felsefe-i Hakka,
Ferid Vecdi (Terc. Halil Ni'metullah) 96
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 97
Lâhika, (Müslüman Kadını adlı eserin tercümesi hakkında)
Mehmed Âkif 100
İ'câz-ı Kur'ân,
Mûsâ Kâzım 100
Mevâ'iz - Ders 47,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 101

8. Sayı

19 Ramazan 1326 - **15 Ekim 1908** - 02 Teşrînievvel 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 107
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Bakara 282),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 108
Safahât-ı Hayâttan - Selmâ, *Şiir*
Mehmed Âkif 110
El-Hamrâ, *Şiir*
Midhat Cemâl 111
Hürriyet – Müsâvât,
Mûsâ Kâzım 112
Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı,
(Babanzâde) Ahmed Naim 113
Felsefe-i Hakka,
Ferid Vecdi (Terc. Halil Ni'metullah) 114
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 116
Mevâ'iz - Ders 48,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 120

9. Sayı

26 Ramazan 1326 - **22 Ekim 1908** - 09 Teşrînievvel 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 122
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Bakara 283),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 124
Safahât-ı Hayâttan - Meyhâne, *Şiir*
Mehmed Âkif 126
İ'câz-ı Kur'ân,
Mûsâ Kâzım 128
Akîde-i Ehl-i Sünnet'in Mücmelen Beyânı,
(Babanzâde) Ahmed Naim 129
Felsefe-i Hakka,
Ferid Vecdi (Terc. Halil Ni'metullah) 130
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 131
Mevâ'iz - Ders 48,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 134
Tashîh 136

10. Sayı

01 Şevval 1326 - **27 Ekim 1908** - 14 Teşrînievvel 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 137

Müslümanlık'da Esaslar,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 138
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Âl-i İmrân 103),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 140
Safahât-ı Hayâttan - Bayram, *Şiir*
Mehmed Âkif 141
Fâtih, *Şiir*
Midhat Cemâl 141
Mesâlik-i İrşâd,
Mûsâ Kâzım 142
Sadr-ı İslâm'a Bir Nazar,
Dârülmu'allimîn Müdürü [İzmirli İsmail] Hakkı 143
İlm-i Târîh, Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyeyi Cenâb-ı Peygamber'in Sûret-i Neş'et ve Zuhûruyla İsbât Eder,
(Babanzâde) Ahmed Naim 144
Hutbelere Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 146
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 147
Hasbihâl, Anlaşamadık Hâlâ da Anlaşamıyoruz!..
H. Eşref Edib 150

11. Sayı

10 Şevval 1326 - **05 Kasım 1908** - 23 Teşrînievvel 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 152
Osmanlı Bayrağına!.. 1302 Senesinde Hitâb-ı Rûh-ı Mecrûh-i Şebâb, *Şiir*
Kemalzâde Ali Ekrem 153
Osmanlı Bayrağına!.. 1324 Senesinde İncizâb-Revân-ı Mübâhât, *Şiir*
Kemalzâde Ali Ekrem 153
Safahât-ı Hayâttan - Acem Şâhı, *Şiir*
Mehmed Âkif – Midhat Cemâl 155
Hukūk - Muhtelit Mahkemeler,
Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ 155
Sa'y ü Amelin Nazar-ı İslâm'daki Yeri,
Ferid Vecdi (Terc. Sa'dî) [Mehmed Âkif] 160
Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyenin Târîhen Sübûtu,
(Babanzâde) Ahmed Naim 162
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 163

12. Sayı

17 Şevval 1326 - **12 Kasım 1908** - 30 Teşrînievvel 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 167

Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Âl-i İmrân 104),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 168
Hutbelere Dâir, Hutbeler Hakkında Sîret-i Nebeviyye,
Kazanlı Halim Sâbit 169
Merhûm İbrâhim Bey, *Şiir*
Mehmed Âkif 170
Harb, *Şiir*
Midhat Cemâl 172
Hukūk - Muhtelit Mahkemeler,
Mardinîzade Ebu'l-Ulâ 172
Cürm-i Ahlâkî – Cürm-i Kânūnî,
Mekteb-i Hukuk'tan Me'zun Abdullah 173
Mu'cizât-ı Kur'âniyye,
Mahkeme-i İstînâf Hukūk Re'îsi Mâhir 174
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 176
İnsanın Mâhiyeti ve Vezâ'if-i Şer'iyye ve İctimâ'iyyesi,
Siroz Müftüsüzâde Mehmed Es'ad 178
Mevâ'iz,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 180

13. Sayı

24 Şevval 1326 - **19 Kasım 1908** - 06 Teşrînisânî 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 183
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Âl-i İmrân 159),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 184
Kayd-ı Ma'îşet, *Şiir*
Mehmed Âkif 186
Safahât-ı Hayâttan – Yemişçi İhtiyâr, *Şiir*
Mehmed Âkif 186
Adâlet,
Mûsâ Kâzım 186
Dârü'l-Fünûn Talebesine Mühim Bir Tebşir,
Mehmed Âkif 188
Hutbelere Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 188
Eski ve Yeni Ahlâk Kitâblarımız,
Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at 190
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 192
Mevâ'iz,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 195
Fâzıl-ı Şehîr Bereketzâde İsmâil Hakkı Bey,
Müntehib-i Sânî Namzedi Hayri 197
Sırâtımüstakīm 197

14. Sayı

02 Zilka'de 1326 - **26 Kasım 1908** - 13 Teşrînisânî 1324

Usûl-i Meşrûtiyete Karşı Husemâ-i Milletin İ'tirâzâtına Müdâfa'a-i Muhikka,
Manastırlı İsmâil Hakkı 198
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Âl-i İmrân 190-191),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 200
Safahât-ı Hayâttan – Mezarlık, *Şiir*
Mehmed Âkif 201
Osmanlı Bayrağına, *Şiir*
Midhat Cemâl 202
İlm-i Hikmet,
Emrullah Efendi 203
Mubâhesât: Hutbelere Dâir,
Filibe'de Câmi'-i Kebîr Hatîbi Hâfız Sânî 206
Sırâtımüstakīm 206
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 206
Mevâ'iz,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 208

15. Sayı

09 Zilka'de 1326 - **03 Aralık 1908** - 20 Teşrînisânî 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 213
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Âl-i İmrân 199),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 215
Safahât-ı Hayâttan – Kör Neyzen, *Şiir*
Mehmed Âkif 216
Eski ve Yeni Ahlâk Kitâblarımız,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 216
Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyyenin Târîhen Sübûtu,
(Babanzâde) Ahmed Naim 219
İnsanın Mâhiyeti ve Vezâ'if-i Şer'iyye ve İctimâ'iyyesi,
Mehmed Es'ad 220
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 222
Mevâ'iz - Ders 49,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 223

16. Sayı

16 Zilka'de 1326 - **10 Aralık 1908** - 27 Teşrînisânî 1324

Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 228
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Nisâ 58),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 229

Safahât-ı Hayâttan – Âmin Alayı, *Şiir*
Mehmed Âkif.....231
Hac Yolunda, *Şiir*
Yûsuf İzzet.....231
Hukūk – Hukūk Me'zûnları,
Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ.....232
Meb'ûslar Nasıl Müzâkere Ederler,
Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ.....233
Fikr-i Dînî,
Kazanlı Halim Sâbit.....234
Terbiye ve Esâsları,
Emrullah Efendi.....234
Gayr-i Müslim'e Selâm,
H. Eşref Edib.....237
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif).....238
Mevâ'iz - Ders 51,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib).....240

17. Sayı

23 Zilka'de 1326 - **17 Aralık 1908** - 04 Kânûnievvel 1324

Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Nisâ 59),
Bereketzâde İsmâil Hakkı.....243
Safahât-ı Hayâttan – Seyfi Baba, *Şiir*
Mehmed Âkif.....247
Sefîrü'l-İslâm ilâ Sâiri'l-Akvâm
Ferid Vecdi (Terc. Hüsnü Efendizâde Cemâl).....248
Terbiyeye Dâir
Emrullah Efendi.....250
Hayâl -Karagöz,
Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at.....251
Hukūk - Meb'ûslar Nasıl Müzâkere Ederler,
Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ.....252
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif).....254
Mevâ'iz - Ders 51,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib).....255
Tashih.....257

18. Sayı

30 Zilka'de 1326 - **24 Aralık 1908** - 11 Kânûnievvel 1324

Usûl-i Meşrûtiyet Aleyhinde Husemâ-yı Milletin İ'tirâzâtına
Karşı Müdâfa'a-i Muhikka,
Manastırlı İsmâil Hakkı.....258
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Mâ'ide 6, 67),
Bereketzâde İsmâil Hakkı.....259

Meclis-i Meb'ûsân, *Şiir*
Midhat Cemâl 261
Meclis-i Meb'ûsân, *Farsça Şiir*
Prens Mirzâ Rızâ Dâniş Han 261
Safahât-ı Hayâttan – Hasbihâl, *Şiir*
Mehmed Âkif 262
Münâzara-i Nefis ve Rûh, *Şiir*
Receb Vahyî 263
Terbiyeye Dâir
Emrullah Efendi 263
Hikmet-i İslâm,
Ali Su'âd, Mısır 264
Sefîrü'l-İslâm ilâ Sâiri'l-Akvâm,
Ferid Vecdi (Terc. Hüsnü Efendizâde Cemâl) 266
Mukāyese-i Cerâ'im,
Mekteb-i Hukūk Mecelle Muallim Mu'âvini Abdullah 268
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 270
Mevâ'iz - Ders 51,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 271

19. Sayı

07 Zilhicce 1326 - **31 Aralık 1908** - 18 Kânûnievvel 1324

Te'essüf ve Te'essür
Sırâtımüstakīm 274
Tefsîr-i Şerîf,
Manastırlı İsmâil Hakkı 274
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Mâ'ide 90, 91, 92),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 275
Felsefe-i İslâmiyye - İsbât-i Vâcib,
Mûsâ Kâzım 278
Bir Mersiye, *Şiir*
Mehmed Âkif 279
Hicret-i Hâcer, *Şiir*
Tâhirü'l-Mevlevî 280
Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye'nin Târîhen Sübûtu,
(Babanzâde) Ahmed Naim 281
Sefîrü'l-İslâm ilâ Sâiri'l-Akvâm,
Ferid Vecdi (Terc. Ahmed Cemâl) 283
Rûhâniyyet – Cismâniyyet,
Bursa Meb'ûsu Ömer Fevzi 285
Sırâtımüstakīm 285
İslâm ve Türk Âlemi: Rusya Müslümanlarında Dil ve Edebiyât,
A. Sevindik, Rusya - Ufa 285
Sırâtımüstakīm 287
Müslüman Kadını,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 287

Mevâ'iz - Ders 51,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 289

20. Sayı

18 Zilhicce 1326 - **11 Ocak 1909** - 29 Kânûnievvel 1324

Usûl-i Meşrûtiyet Aleyhinde Husemâ-yı Milletin İ'tirâzâtına Karşı Müdâfa'a-i Muhikka,
Manastırlı İsmâil Hakkı 290
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i A'râf 31, 32, 33),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 292
Felsefe-i İslâm - İsbât-ı Vâcib,
Mûsâ Kâzım 294
Bir Kaç Kıt'a, *Şiir*
Mehmed Âkif 296
Bir Mezar Taşının Kitâbesi, *Şiir*
Mehmed Âkif 297
Ertuğrul, *Şiir*
Midhat Cemâl 297
Din ve İlim,
Ferid Vecdi (Terc. Sa'dî) [Mehmed Âkif] 297
Rûhâniyyet – Cismâniyyet,
Ömer Fevzi 299
Meb'ûslar Nasıl Müzâkere Ederler,
Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ 300
İslâm ve Türk Âlemi - Türk Derneği
Sırâtımüstakīm 302
Konferans Türklüğe Dâir,
Ahmed Midhat Efendi (Neşir: H. Eşref Edib) 302
Mevâ'iz - Ders 51,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 303

21. Sayı

21 Zilhicce 1326 - **14 Ocak 1909** - 01 Kânûnisânî 1324

Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Enfâl 60-61),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 305
Felsefe-i İslâmiyye - İsbât-ı Vâcib,
Mûsâ Kâzım 307
Safahât-ı Hayâttan – İstibdâd, *Şiir*
Mehmed Âkif 309
Târîhî Bir Gece,
Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ 310
İslâmların Ulûm ve Fünûna Hizmeti,
Giridli Mehmed Paşazâde Mehmed Ali 311
Türk Derneği Nizamnâmesi 314
Konferans - Türklüğe Dâir,
Ahmed Midhat Efendi (Neşir: H. Eşref Edib) 315

Su'âl – Cevâb: Suâl: Zebh-i Kurbân,
Tevfîk, Neş'et, Vahîd 318
Cevâb: *Sırâtımüstakīm* 319

22. Sayı

28 Zilhicce 1326 - **21 Ocak 1909** - 08 Kânûnisânî 1324

Usûl-i Meşrûtiyet Aleyhinde Husemâ-yı Milletin İ'tirâzâtına Karşı Müdâfa'a-i Muhikka,
Manastırlı İsmâil Hakkı 320
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Hûd 112, 113),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 321
Felsefe-i İslâmiyye - İsbât-ı Vâcib,
Mûsâ Kâzım 323
Safahât-ı Hayâttan – Hürriyet, *Şiir*
Mehmed Âkif 324
Tashih 324
Sefîrü'l-İslâm ilâ Sâiri'l-Akvâm,
Ferid Vecdi (Terc. Ahmed Cemâl) 324
İnsan
Ferid Vecdi (Terc. Sa'dî) [Mehmed Âkif] 325
Eski ve Yeni Ahlâk Kitâblarımız,
Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at 328
Konferans - Türklüğe Dâir,
Ahmed Midhat Efendi (Neşir: H. Eşref Edib) 329
Mevâ'iz - Ders 50,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 331

23. Sayı

05 Muharrem 1327 - **28 Ocak 1909** - 15 Kânûnisânî 1324

İslâmiyet'in Bahşettiği Hürriyet-i Âmme,
Muhammed Mekkî bin Azzûz (Terc. Manastırlı İsmâil Hakkı) 335
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Ra'd 11),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 336
Felsefe-i İslâmiyye - İsbât-ı Vâcib,
Mûsâ Kâzım 338
İnsan, *Şiir*
Mehmed Âkif 338
Terâne-i Millî, *Şiir*
Tâhirü'l-Mevlevî 339
Sefîrü'l-İslâm ilâ Sâiri'l-Akvâm,
Ferid Vecdi (Terc. Ahmed Cemâl) 339
İslâmiyet'de Rûhâniyet, Cismâniyet var mı?
Kazanlı Halim Sâbit 341
Din Nedir?
Ferid Vecdi (Terc. Sa'dî) [Mehmed Âkif] 342

İlm-i Hikmet
Emrullah Efendi 344
Mîzân-ı Şa'rânî'den,
Ankara İstînâf Re'îsi Ömer Lütfi 345
Mevâ'iz - Ders 50,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 347

24. Sayı

12 Muharrem 1327 - **04 Şubat 1909** - 22 Kânûnisânî 1324

İslâmiyet'in Bahşettiği Hürriyet-i Âmme,
Muhammed Mekkî bin Azzûz (Terc. Manastırlı İsmâil Hakkı) 350
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i Nahl 90),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 352
Felsefe-i İslâmiyye - İsbât-ı Hakāyık-ı Eşyâ,
Mûsâ Kâzım 355
İlm-i Hikmet,
Emrullah Efendi 357
Safahât-ı Hayâttan – Cânân Yurdu, *Şiir*
Mehmed Âkif 358
Sefîrü'l-İslâm ilâ Sâiri'l-Akvâm,
Ferid Vecdi (Terc. Ahmed Cemâl) 359
Müslümanlıkta Esaslar – Sultan,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 360
Su'âl – Cevâb Amâ ve Adâlet-i İlâhiyye,
Çanakkaleli Mehmed 362
Cevâb: *Sırâtımüstakīm* 362
"Târîh-i İslâmiyet" Hakkında
Sırâtımüstakīm 363
Mevâ'iz - Ders 52,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 364
İhyâ-yı Âsâr: Mes'ele,
Merhûm Ali Su'âvî 364

25. Sayı

20 Muharrem 1327 - **11 Şubat 1909** - 29 Kânûnisânî 1324

İslâmiyet'in Bahşettiği Hürriyet-i Âmme,
Muhammed Mekkî bin Azzûz (Terc. Manastırlı İsmâil Hakkı) 365
"Kuvve-i Teşrî'iyye" Ta'bîrine Dâir,
Manastırlı İsmâil Hakkı 367
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i İsrâ 23-24),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 367
Azim, *Şiir*
Mehmed Âkif *369*
Küçük Gelin, *Şiir*
M. Cezmi 369

İlm-i Terbiyeye Dâir,
Emrullah Efendi 369
Eski Müslümanların İlme Hürmeti,
Muhammed Abduh (Terc. Sa'dî) [Mehmed Âkif] 371
Bugünkü Müslümanlar Yâhûd Müslümanlığa Müslümanlarla İhticâc,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 372
İslâm ve Türk Âlemi: Akvâm-ı Türkiyyeye Müjde ve Türk Derneğini Tebrîk,
A. Sevindik, Rusya - Ufa 375
Mevâ'iz - Ders 52,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşir: H. Eşref Edib) 376

26. Sayı

27 Muharrem 1327 - **18 Şubat 1909** - 05 Şubat 1324

İslâmiyet'in Bahşettiği Hürriyet-i Âmme,
Muhammed Mekkî bin Azzûz (Terc. Manastırlı İsmâil Hakkı) 379
Necâ'ib-i Kur'âniyye (Sûre-i İsrâ 85, Sûre-i Kehf 109-110),
Bereketzâde İsmâil Hakkı 380
Hey'et-i İctimâ'iyye ve Medeniyet-i Sahîhanın Esasları,
Mûsâ Kâzım 382
Redd-i Ebâtîl,
Mûsâ Kâzım 383
Eşref, *Şiir*
Mithad Cemâl 385
Türbe-i Mâder, *Şiir*
Yusuf İzzet 386
İstiğrâk, *Şiir*
Mehmed Âkif 386
Atâletin İntâc Etdiği Fenâlıklar,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 387
Rûhâniyet – Cismâniyet,
H.S [Halim Sâbit] 389
Amâ ve Adâlet-i İlâhiyye,
Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ 389
Su'âl – Cevâb: Suâl: Resm ve Sûret,
M. Ali 391
Cevâb: *Sırâtımüstakīm* 391
Mevâ'iz - Ders 52,
Manastırlı İsmâil Hakkı (Neşr: H. Eşref Edib) 391

YAZAR İNDEKSİ 393

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Cilt 1

Sayı 1 - 26

27 Ağustos 1908 – 18 Şubat 1909

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

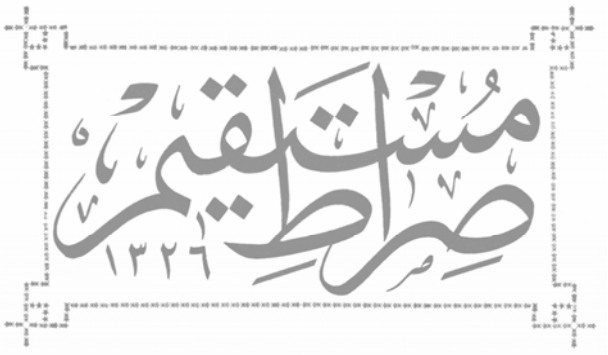

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir[1]

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

27 Ağustos 1908 30 Receb[2] 1326 Perşembe 14 Ağustos 1324 **Birinci Sene - Aded: 1**

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين. الرحمن الرحيم.
مالك يوم الدين. اياك نعبد و اياك نستعين. اهدنا الصراط المستقيم.
و صل على حبيبك ورسولك محمد الذى اخترته للهداية بقولك
الكريم: «انك لتهدى الى صراط مستقيم»

ED-DÎNÜ'N-NASÎHA

Fâtiha-i a'mâl ve mukaddime-i âmâlimiz, dîn-i mübîne hizmet ve ihvân-ı mü'minîne nasîhatle müstelzim-i sa'âdet-i dâreyn olan menhec-i kavîm-i istikāmet ve sırât-ı müstakīm-i hidâyete da'vetden ibâret olmakla, mesâ'î-i vâkı'amızın hamiyyet-şi'ârân-ı ümmet tarafından hüsn-i telakkī edileceğine ümidvârız. Kâfil-i nizâm-ı âlem ve müstelzim-i refâh ü sa'âdet-i ümem olan şerî'at-ı garrâ-yı İslâmiyye ahkâm-ı münîfesinin hükm-i li-dînihî ve fevâ'id ü menâfi'-i maddiyye ve ma'neviyyesi milel ve akvâm-ı sâirece mechûl olmakla beraber cihâr-aktâr-ı âlemi eşi'a-i irfânıyla tenvîr eden şems-i tabân-ı İslâmiyyet gözlerini kamaştırdığı huffâş-bînânın setr-i envâr-ı hakīkat maksad-ı garaz-kârîsiyle herbâr diyânet-i mu'azzama-i Muhammediyye aleyhine neşriyyât-ı fâside ve isnâdât-ı kâzibeden hâlî kalmadıklarından neşriyyât ve müfteriyyât-ı vâkı'ayı delâ'il-i akliyye ve berâhîn-i nakliyye ile redd ü tekzîb eylemek dahi derûhde eylediğimiz vezâ'if-i asliyye cümlesinden olmakla bu bâbda erbâb-ı ilm ü irfân tarafından ihdâ buyurulacak âsâr-ı nâfi'a ve makālât-ı müfîdenin ma'at-teşekkür derc-i sahîfe-i iftihâr kılınacağı mukarrerdir. Vallahu yehdî ilâ sevâ'is-sebîl.

HÜRRİYET – MÜSÂVÂT

Cenâb-ı Hakk'ın avn-i samedânîsi ve ahrâr-ı ümmetin senelerden beri bezl-i mesâ'îsi ve ordumuzun şân-ı askerîye bi-hakkın lâyık olacak ve ile'l-ebed kulûb-i ümmetde nâ-kābil-i zevâl bir hiss-i minnetdârî ve kemâl-i ihtirâm-kârî ile yer tutacak ve târih-i Osmaniyyemizin en şanlı sahîfelerini tezyîn edecek gayret-i kahramâne ve hamiyyet-i dindârânesi sâyesinde zincîr-i esâretden tahlîs-i girîbân ettik. Berât-ı hürriyet ve burhân-ı musâvâtımız olan Kānûn-ı Esâsî'mizi istirdâd ettik. Ve bunun bütün mevâdd-ı münderecesi ahkâmına harfiyyen ri'âyet edeceğimize cümlemiz yemin eyledik.

Fakat memleketimizde ulûm ve ma'ârif henüz lâyık olduğu vechile intişâr etmemiş ve edenler meyânında da ma'at-te'essüf sû-i ahlâk zuhûra gelmiş olduğundan **[2]** bu kānûn-ı münîfin ahkâmına ri'âyet hususunda dûçâr-ı hayret olduk.

Kānûn-ı Esâsî nedir? Bunun hâvî olduğu ahkâm ve bize bahş ettiği hukūk-ı hürriyet ve müsâvât neden ibâretdir? Ekser ahâlimiz bunlardan gâfil ve bir kısmı da mütegâfil olduğu ve binâ'en-aleyh bu yüzden:

– Hürriyet var, müsâvât var!..

diye şu günlerde kānûn-ı mezkûr ile aslâ münâsebeti olmayan şâyân-ı te'essüf bazı ahvâl-i gayr-i lâyıka vukū'a gelmekte bulunduğu cihetle bu bâbda ber-vech-i âtî bazı mütâla'ât serdine mecbûr oldum.

– 1 –
HÜRRİYET

Evvelâ "hürriyet"den bahs edelim: "Hürriyet" âzâdelik, âzâde olmak ma'nâsınadır. Ama her kayıddan azâde olmak ma'nâsına değil. Çünkü hürriyet-i mutlaka, yani her kayıddan âzâde olmak keyfiyeti, dünyanın hiç bir yerinde, hattâ

[1] Birinci sayının ilk baskısında "Gazetedir" yazılmışken, aynı hafta yapılan 2. baskıdan sonra bu ifade "Risâledir" olmuş ve 50. sayıya kadar böyle devam etmiştir.

[2] Asıl metinde yanlışlıkla "30 Şaban" yazılmıştır.

silsile-i kâ'inâtın hiç birinde yokdur. Sırr-ı teklîf bütün kâ'inâta sârîdir. Bütün avâlim ve bütün avâlimdeki nizâm ve intizâm ancak sırr-ı teklîfin her şeye sirâyeti sâyesinde sâhaârâ-yı vücûd olmuşdur.

Eğer sırr-ı teklîf olmasaydı kâ'inât teşekkül etmez, hiç bir şey vücûda gelmez, avâlimde müşâhede ettiğimiz şu bedâyi' aslâ zuhûr eylemezdi. Ez-cümle bir muharrik-i ezelînin emr-i tahrîki, mebde'-i âleme hareketle teklîfi olmasaydı esâsen asl u mebde'-i kâ'inât olan eczâ-yı ferde vücûda gelmezdi. Çünkü tahrîk olmayınca hareketin, hareket olmayınca eczâ-yı ferdenin vücûdu mutasavver değildir. Zîrâ bunlar yekdiğerine lâzım ve melzûmdur. Melzûmun lâzımdan infikâki ise gayr-i kābildir.

Kezâ bir dâfi'in def'i, bir câzibin cezbi teklîfî olmasaydı bütün kuvânın merci'-i aslîsi olan hareket vücûda gelmeyeceği gibi, şu fezâ-yı nâ-mütenâhiyi dolduran eczâ-yı ferdeden hayret efzâ-yı ukūl olan şu ecrâm-ı bedî'ü'l-intizâm dahi husûl-pezîr olmazdı.

Kezâ elektrik, ziyâ, harâret vesâire gibi kuvâ-yı tabî'iyyenin bütün mükevvenât üzerinde icrâ-yı te'sîrâtı olmasa ve onların da bu te'sîrâta karşı bir inkıyâd-ı tabî'îsi bulunmasaydı avâlimde adedleri add ü ihsâdan efzûn ecnâs ve envâ'-ı mahlûkāt zuhûr edemezdi.

Kezâ ecsâm-ı uzviyyeden bir cismin her bir uzvu bir nevi' vazîfe ile mükellef olmasa ve o uzuv mükellef olduğu vazîfeyi îfâya mecbûr bulunmasaydı âlemde "ecsâm-ı uzviyye" denilen mahlûkātdan eser bile bulunmazdı.

Kezâ her nev'in bekāsı için kendi muktezâ-yı tabî'atı olan evâmir ve ahkâma o nev'in efrâdı inkıyâd etmeyip de hilâfına hareket etselerdi, envа'-ı mahlûkātdan hiç bir nevi' kendi bekā-yı mevcûdiyetini muhâfaza edemeyecek ve derhal ma'rûz-ı inkırâz olup gidecekdi.

Meselâ: Âkilü'n-nebât olan hayvânât muktezâ-yı tabî'atları olarak kendi bekā-yı nev'leri için yalnız nebât ile tegaddîye me'mûr ve lahm ile tegaddîden memnû' olduğu gibi, âkilü'l-lahm olan hayvânât da kendi muktezâ-yı tabî'atları olarak bunun hilâfına mahkûmdur. Binâ'en-aleyh eğer bunlar kendi tabî'at-ı nev'iyyelerinin şu emirlerine, şu hükümlerine inkıyâd etmeyip de âkilü'n-nebât olmak üzere yaratılmış olan hayvânât lahm ile ve âkilü'l-lahm olmak üzere yaradılmış hayvânât da nebât ile tegaddî yollarına sulûk etselerdi bir müddet-i kalîle zarfında bu cins hayvanların mahv olacağı bedîhî idi. Mahlûkāt-ı sâirede dahi hâl böyledir.

İşte görülüyor ki hayvânâtda, cemâdâtda ve hattâ zerrâtda bile hürriyet-i mutlaka yoktur. Her şey bir çok kuyûd ile mukayyed ve bir çok ahkâm ile mükellefdir. Her mahlûk behemehâl kendi fevkinde bir âmirin emrine, bir mü'essirin te'sîrine tâbi'dir. Ve bu da bir emr-i tabî'î ve bir emr-i cibillîdir [1](وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ) nazm-ı celîli ve emsâli daha nice âyât-ı beyyinât ile dahi bu dekāyika işâret buyurulmuştur.

Binâ'en-aleyh zübde-i kâ'inât ve hülâsa-i mevcûdât olan insanda hürriyet-i mutlakanın olamayacağı evlâ bi't-tarîkdir. Nitekim "İnsan zann eder mi ki başı boş olarak bırakılmıştır?" me'âlinde olan [2](أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى) âyet-i kerîmesi de işte şu hakīkati beyân sadedinde şeref-nâzil olmuştur.

İnsanda hürriyet-i mutlaka nasıl olabilir ve insan nasıl "başıboş bırakılmıştır" denilebilir ki, insan hayat-ı cismâniyyesini muhâfaza için bir çok kuvâ-yı tabî'iyyenin taht-ı hükmünde bulunmak ve bir çok kavânîn-i hilkatin te'sîrâtiyle mukayyed olmak husûsunda hayvânât-ı sâire ile hemhâl oldukdan mâ'adâ, fıtraten i'tidâl-i mizâcı ve tab'an medenî olması cihetiyle hayvânât-ı sâire gibi ağdiye-i basîta ve elbise ve mesâkin-i tabî'iyye ile iktifâ edemeyeceğinden agdıye ve elbise ve meskenini tedârik husûsunda bir çok umûr-ı sınâ'iyyeye muhtâcdır. Bu umûr-ı sınâ'iyyenin husûlü ise beyne'l-beşer te'âvün ve iştirâk husûlüne vâbestedir. Çünkü hiç kimse kendine lâzım olan her şeyi yalnız başına yapmağa muktedir değildir. Bununla beraber insanda kuvâ-yı behîmiyye kuvâ-yı melekiyyeye gâlib olduğundan ve bu cihetle ale'l-ıtlâk celb-i menfa'at ve def'-i mazarrat dâ'iyesi herkesde bir emr-i cibillî bulunduğundan beynlerinde adl ü nizâmın halelden mahfûz kalması için bütün efrâd-ı beşer yekdiğerine te'âvün ve iştirâk hususlarında bir takım kavânîn-i mevzû'a ahkâmına dahi inkıyâd mecbûriyetindedir. Ve bu mecbûriyet, dünyanın her tarafında hüküm-fermâdır. Şu kadar ki bu kānunlar her yerde aynı derecede, aynı me'âlde olmayıp her memleketin, her iklîmin mizâcına, örf ve âdetine, kavâ'id-i mezhebiyesine göre tanzîm edilmiştir. Bundan başka insan şu cism-i sagîriyle beraber bir nüsha-i kübrâ olmak ve o cism-i sagîr-i latîfine bir de hiç bir nev'-i hayvanda olmayan **[3]** bir rûh-ı ulvî munzam bulunmak hasebiyle cismânî ihtiyâcâtını tedârik için bir takım kavânîn-i tabî'iyye ve mevzû'aya inkıyâda mecbûr olduğu gibi, rûhanî ihtiyâcâtını tedârik için bir çok kavânîn-i şer'iyye ahkâmına inkiyâd ile de mükellefdir.

Şu hâlde Kur'ân-ı mu'ciz-beyânımızın dünyaya müte'allik ahkâm-ı siyâsiyyesinin bazı aksâmını beyândan başka bir şey olmayan Kānûn-ı Esâsî'mizin bize bahş ettiği hürriyetden maksad, bundan evvel taht-ı kahr ü istibdâdında ezildiğimiz gayr-i ma'kūl ve gayr-i meşrû' bir takım kuyûd-ı bâtıladan azâde bir hürriyetdir ki o da kavânîn-i mevzû'a ve kavâ'id-i dîniyyemiz ve âdet-i milliyyemiz dâiresinde serbestâne hareketden ibâretdir. –mâba'di var–

Mûsâ Kâzım

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

FÂTİH CÂMİ'İ[3]

Aşındırmış öpüp lâyenkatı' dâmânını a'sâr,
O, lâkin işte endâmıyle pâ-bercâ-yı istikrâr.
Siyeh-reng-i dalâlet bir bulut şeklinde mâzîler,
Kaçar pîrâmeninden eylemez aslâ sebât izhâr;
Ziyâ-rîz-i hakīkat bir seher tavrında müstakbel,

[1] İsrâ, 17/44.

[2] Kıyâme, 75/36.

[3] Âkif Bey, ilk olarak burada yayınlanan şiirlerini daha sonra "Safahat" adı altında toplarken bazı tashihler yapmıştır. Şiirler buraya ilk şekilleriyle aynen alınmıştır. Son şekilleri için "Safahat"a bakınız.

Gelir fevkinden eyler sermedî envârını îsâr.
Derâgûş etmek ister nâzenîn-i bezm-i lâhûtu:
Kol açmış her menârı sanki bir ümmîd-i cür'etkâr!
O revzenler, nazarlardan nihan dîdâra, müstağrak,
Birer gözdür ki sıyrılmış önünden perde-i esrâr.
Bu kudsî ma'bedin üstünde tâban fevc fevc ervâh,
Bu ulvî kubbenin altında cûşân mevc mevc envâr.
Tabîat perde-pûş-i zulmet olmuş, hâbe dalmışken,
O, gûyâ kalb-i nûrânîsidir leylin, durur bîdâr.
Evet bir kalbdir, bir kalb-i cûşâcûş-i âşıktır,
Ki cevfinden demâdem yükselir bin nâle-i ezkâr.
Nümâyan cebhesinden Sadr-ı İslâm'ın me'âlîsi:
O sadrın feyz-i enfâsıyle gûyâ bir yığın ahcâr,
Kıyâm etmiş, uluvv-i dîne bir timsâl-i nûr olmuş;
Nasıl timsâl-i nûr olmaz? Şu pek sâkin duran dîvâr,
Asırlar geçti hâlâ bâtılın pîş-i hücûmunda,
Göğüs germektedir, bir kerre olsun olmadan bîzâr.
Bu bir ma'bed değil, Ma'bûd'a yükselmiş ibâdettir;
Bu bir manzar değil, dîdâra vâsıl mevkib-i enzâr.
Semâdan inmemiştir, şüphesiz, lâkin semâvîdir:
Zemînî olmayan bir cilve-i feyyâzı hâvîdir.

* * *

Bir infilâk-ı safâdır ki yâr-ı cânımdır,
Sabâhı pek severim, en güzel zamânımdır.
Ridâ-yı leyli henüz açmamıştı dest-i semâ;
Sabâ da hâb-ı sükûndan ayılmamıştı daha,
Fezâ-yı rûhda aksetti, es-salâ-perdâz
Müezzinin dem-i mahmûru, bir hazîn âvâz.
İçimde cûşa gelip lücce lücce istiğrâk,
Ezâna bakmadım artık; açılmadan âfâk,
Zalâmı sîneye çekmiş yatan sokaklardan
Kemâl-i vecd ile geçtim. Önümde bir meydan
Göründü; Fâtih'e gelmiştim anladım, azıcık
Gidince, câmi'e baktım ki bekliyor uyanık!
Sokuldum artık onun sîne-i münevverine,
Oturdum öndeki maksûreciklerin birine.
Fezâ-yı ma'bedin encüm-nümâ meşâ'ilini,
O lem'a lem'a dizilmiş ziyâ kavâfilini
Görünce geldi çocukluk zamanlarım yâda...
Neler düşündüm o sâ'atte âh ben orada!

* * *

Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: "Bu gece,
Sizinle câmie gitsek de gelsek erkence.
Giderseniz geliniz, sâde orda uslu durun;
Bakın eğer yaramazlık ederseniz oturun!
Deyip alırdı beraber benimle kardeşimi.
Girince câmi'e, hâliyle koyverir peşimi,
Namaz kılardı. Ben artık kalınca âzâde,
Uzunca boylu koşardım hasırlar üstünde!
Hayâl otuz sene evvelki hâli pîşimden
Geçirdi, başladım artık yanımda görmeye ben:
Beyaz sarıklı, yaşça elli beş var yok;
Vücûdu zinde, fakat saç, sakal ağarmış çok;
Mehîb yüzlü bir âdem edeb-güzîn-i namaz;
Yanında bir küçücek kızcağızla pek yaramaz
[4] Yeşil sarıklı bir oğlan ki, başta püskül yok.
İmâmesinde fesin bağlı sâde bir boncuk!
Sarık hemen bozulur, sonra şöyle bir dolanır;
Biraz geçer, yine râyet misâli dalgalanır!
Koşar koşar duramaz; âkıbet denir "âmîn"
Namaz biter. O zaman kalkarak o pîr-i güzîn,
Alır çocukları, oğlan fener çeker önde.
Gelip düşer eve yorgun, dalar pek âsûde
Derin bir uykuya...
Derken bu hâtırât-ı lâtîf
Çekildi aslına, artık hakîkatin o kesîf
Likâsı başladı karşımda cilve eylemeye;
Vakit de kalmadı zâten hayâli dinlemeye:
Sağım, solum, önüm, arkam huşû'a müstağrak
Zılâl-i âdem iken, bir sadâ bülend olarak,
Sükûnu dinleyen âzân-ı mesti çınlattı
O kâinât-ı huzû'u yerinden oynattı;
Sufûf ayakta müselsel cibâl-i velveledâr
Gibiydi. Her birisinden çıkardı Arş-karâr,
Birer enîn-i tazarru', birer niyâz-ı hazîn,
Ki kalb-i rahmeti sızlattı şüphesiz o enîn!
Eğildi sonra o dağlar huzûr-i izzette;
Göründü sonra o dağlar zemîn-i haşyette!
İnâyetiyle Hudâ kaldırınca her birini,
Semâya doğru o dağlar da açtı ellerini.
O anda koptu yüreklerden öyle bir feryâd,
Ki rûhum eyleyecek tâ ebed o dehşeti yâd.
Kesildi bir aralık inleyen hazîn âvâz...
Ne oldu Arş'a çıkan onca sîne-çâk niyâz?
O cûş-i safvet-i vicdan?
Evet hurûşa gelip bahr-i rahmet-i Subbûh,
Kulûba indi semâdan da bir İlâhî rûh:
Rûh-i itmi'nân.

Mehmed Âkif

TÂRÎH-İ DÎN-İ İSLÂM'DAN BİR SAHÎFE

Ulûm-ı şer'iyye ulûm-ı nakliyyeden yani mücerred akl-ı insanî ile idrâk olunamayıp sem'a tevakkuf eder ulûmdandır. Çünkü ulûm-ı şer'iyye, ilm-i fıkh, ilm-i hadîs gibi ulûm-ı adîdeyi câmi' olup ahkâm-ı şer'iyye dahi esâsen kitab ve sünnetden ahz ü istinbât olunur.

Kitab ve sünnetden ahz ü istinbât-ı ahkâm ise onların me'ânîsini bilmeğe ve keyfiyet-i istinbâtın mütevakkıf olduğu ahvâl ve kavâ'idi fehm ü idrâke tevakkuf eder.

Kitab, Hazret-i Muhammed aleyhissalâtü vesselâma inzâl buyurulup ondan tevâtüren nakl edilegelen nazm-ı Kur'ân'dır. Kur'ân-ı azîmüşşân şer'-i şerîfde aslü'l-usûldür. İbâresiyle, işaretiyle, delâletiyle, iktizâsıyla pek çok ahkâm-ı şer'iyye ifâde eder.

Sünnet, Kur'ân'ın hâricinde olarak Nebî aleyhissalâtü vesselâmdan sâdır olan kavl veya fi'il veya takrîrdir.

Hazret-i Muhammed aleyhissalâtü vesselâm milâdın 570. senesi Nisan'ının yedisine tesâdüf eden Rebîülevvel ayının on ikinci Pazartesi gecesi şeref-bahş-ı âlem-i şuhûd olmuşdur. Sinn-i sa'âdetlerinin kırka vâsıl olduğu 610 sene-i milâdiyyesinde ve târih-i hicrîden on üç sene mukaddem ahkâm-ı şer'iyyeyi tebliğe me'mûr olmalarıyla bu târîhden i'tibâren yirmi üç sene zarfında lâzım oldukça âyât-ı Kur'âniyye nâzil olmuş ve ehâdîs-i nebeviyye vürûd etmiştir.

Bu sûretle âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdîs-i nebeviyyenin zaman-ı vürûdları mütefâvit olmakla bazen târihi muahhar olan mukaddemini nesh eylediğine mebnî mensûh olanları olmayanlarından fark u temyîz etmek sem'a tevakkuf eder.

Ve kezâ âyât ve ehâdîsden ahkâm-ı şer'iyeyi istinbât eylemek dahi sem'a tevakkuf eyler.

Hazret-i Muhammed aleyhissalâtü vesselâm efendimiz âyât-ı Kur'âniyyenin sebeb-i nüzûlünü, nâsih ve mensûhunu, onlardan sûret-i istinbât-ı ahkâmı ashâb-ı kirâmına îzâh ve beyân buyururlardı.

Ashâb-ı kirâm dahi Fahr-i Âem efendimizden ahz ü telakkī ettikleri ahkâmı ve mukteziyât-ı ahvâli muhzırîn ve tabi'îne nakl ü rivâyet ederlerdi.

Anlar da ashâb-ı kirâmdan ahz ü te'allüm eyledikleri umûr-ı mezkûreyi kendilerinden sonra gelen tebe'-i tâbi'îne ta'lim ve teblîğ eylerlerdi.

Bu sûretle ahkâm-ı şer'iyye batnen ba'de batnin selefden halefe nakl ü rivâyet olunmakda idi.

Bir dereceye geldi ki ulûm ve ma'ârif sudûrdan sutûra nakl olunarak esâtize ve meşâyihden mesmû' ve ashâb ve etbâ'dan menkūl olan ahkâm ve âsâr sahâif ve kütübe derc ü tastîr edildi.

Lâkin şurası da hafî olmaya ki ashâb-ı kirâmdan cümlesi de ehl-i fıkıh ve fetvâ değil idi. Çünkü ashâb-ı kirâmın dıyk-ı me'âşları hasebiyle kimi pazar yerlerinde alış-veriş ile, kimi hurmalıklarda fellâhat ile meşgûl olurlar ve dâima meclis-i sa'âdetde müctemi' olamayıp ancak ihtilâs-ı vakt ettikçe bulunurlar ve toplanırlar idi.

Binâ'en-alâzâlik taraf-ı peygamberîden bir hükm-i şer'î beyân ve ta'lîm **[5]** buyruldukda hâzır bulunanlar onları beller ve bulunmayanlar onu bilmezler idi. Lâkin hâzır bulunanlar gâ'ib olanlara teblîğ eyler idi.

Bu cihetle bazıları bazı ehâdîs-i şerîfeyi ve diğerleri diğer ehâdîs-i şerîfeyi bilirler ve bilmediklerini bilenlerden öğrenirlerdi.

Velhâsıl ahkâm-ı şer'iyye ale's-seviyye kâffesinden ahz olunmazdı. Belki bu keyfiyet içlerinden vücûh-ı Kur'âniyye ve ahkâm-ı Rabbâniyyeyi bizzat mişkât-ı nübüvvetden iktibâs etmiş, yâhud bir vechile iktibâs eden uzemâ-yı ashâbdan ahz ü telakkī eylemiş olup da Kur'ân-ı Kerîm'i kāri' ve hâmil ve nâsih mensûhunu ve muhkem ve müteşâbihini vesâir vücûhunu ârif olan kibâr-ı ashâb-ı kirâma mahsûs olup ahkâm-ı şer'iyye ancak onlardan ahz ü telakkī olunmuşdur.

Onlara ol vakit "kurrâ" denilirdi. Zîrâ tâ'ife-i Arab vaktiyle ümmet-i ümmiye olduklarından "kurrâ" isminin ol vakit nedret ve garâbetine binâ'en içlerinden kārî-i Kur'ân olan kibâr-ı sahâbe onunla tesmiye olunmuş ve Sadr-ı İslâm'da hâl bu vechile cârî olmuş idi.

Ama sonra bilâd-ı İslâmiyye çoğalıp Arab'dan ümmîlik zâ'il oldu. Ve emr-i ictihâd temekkün ve istikrar bulup ilm-i fıkıh hadd-i kemâle vâsıl olarak fenn-i müstakil ve sıfat-ı mahsûsa oldu. Ol vakit ahkâm-ı şer'iyyeyi bilen kibâr-ı ümmete "kurrâ" yerine "fukahâ" nâmı verildi. (*Kısâs-ı Enbiyâ ve İbn-i Haldûn*.)

Ashâb-ı kirâmın ulemâ ve fukahâsı: Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mes'ûd, Ubeyy b. Ka'b el-Ensârî, Mu'âz b. Cebel, Ammar b. Yâsir, Huzeyfe b. El-yeman, Zeyd b. Sâbit el-Ensârî el-Buharî, Ebu'd-derdâ, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Selmân Fârisî'dir. –radıyallâhu anhüm– bunlar Vakt-i Sa'âdet'de bile fetvâ verirlerdi.

Ömer, Ali, Mu'âz b. Cebel Resûl-i Ekrem'in kādîleri mesâbesinde idiler.

Vakt-i Sa'âdet'de lâzım oldukça vahy-i ilâhî mütevârid olur ve taraf-ı nebevîden ümmete teblîğ buyurulur idi. Ondan sonra vahiy gelmek ihtimâli kalmadı. Kur'ân-ı Kerîm'de musarrah olmayan mes'eleler hakkında sünnet-i seniyye ile yani Resûlullah ne demiş, ne yapmış ise, yâhud bir kimsenin bir işi yaptığını görüp de men' etmemiş ise ona tevfîkan amel edilirdi.

Eğer sünnet-i seniyyede bir sarâhat bulamazlar ise re'y ve kıyas ile ictihâd ve mûcebince amel ederlerdi.

İşte bu vechile asr-ı evvelde bir ictihâd kapısı açıldı.

Ancak gerek ashâb-ı güzîn, gerek sâir müctehidîn bir mes'elede ittifâk ettikde artık tereddüd ve iştibâha mahal kalmayıp işte buna "icmâ'-ı ümmet" denildi.

Halîfe-i Resûlullah Ebubekir es-Sıddîk zamanında birkaç kere icmâ'-ı ümmet vâki' olduğu gibi Emîru'l-mü'minîn Ömerü'l-Faruk hazretleri müsâdif olduğu müşkilâtı ale'l-ekser icmâ'-ı ümmete hallettirirdi. Tâbi' ve tebe'-i tâbi'în zamanında dahi bu icmâ'-ı ümmet usûlüne mürâca'atda devam edildi.

Bu icmâ'larda Hazret-i Peygamber'in fülân şeyi hakīkaten söylemiş, yapmış veya takrîr etmiş olup olmadığı tedkīk olunur. Âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdîs-i nebeviyyenin me'ânîsi kararlaştırılır idi.

Yani işbu icmâ'lar hep birer delîl-i şer'îye müstenid bulunur idi. Çünkü ulemâ-i İslâmiyye bilâ-sebeb bir mes'ele üzerine ittifakları mutasavver olmadığı gibi sebeb-i aklî üzerine ittifakları da bir hükm-i şer'î ifâde etmeyeceğinden icmâ'ın elbette bir delîl-i şer'î üzerine müstenid olması tabî'îdir. Eğer işbu delîl-i şer'î bir delîl-i kat'î ise icmâ', hüccet-i müstakılle olmayıp hüccet-i mü'ekkede olur. Ve eğer haber-i vâhid veya kıyas gibi bir delîl-i zannî ise icmâ' hüccet-i müstakılle olmakla beraber ol delîlin zanniyetini kat'iyete kalb eder.

Mu'ahharan memâlik-i İslâmiyye vüs'at peydâ etti. Aradan bir asır geçmeksizin Sebte Boğazı'ndan Çin Surlarına yetişti. İşbu memâlik ve büldânda nice âdâta tesâdüf edildi. Zâten şer'-i şerîfde âdetler ma'mûlün bih ve mu'teber olduğundan bu âdetler de mesâ'il-i fıkhiyyeyi tevsî' eyledi.

Ez-cümle îcâr-ı akâr bilâd-ı Hicaz'da ma'rûf olmayıp herkes kendi menzil ve dükkânına tasarruf eder ve bir ecnebî gelirse memleket tarafından misâfir edilirdi. Lâkin bu akid Suriye'de ma'rûf olduğundan teşrî' edildi.

Feth edilen memâlik ahâlîsinin umûr-ı ruhâniyyeleri rü'esâ-yı ruhâniyyelerine terk ve tevdî' edildiği gibi Emevîler zamanında ahalî-i İslâmiyye'nin nikâh ve talâk gibi mesâ'il-i şer'iyyesi e'imme tarafından ta'yin ve beyân olunur ve mu'âmelât-ı sâire müctehidîn zamanına değin gayr-i muntazam bir yolda cereyân eder idi. Mu'âmelâta dâir mesâ'il-i şer'iyyeyi en evvel hall ü tanzîm eden İmâm-ı A'zâm hazretleri olmuşdur.

Mahmûd Es'ad

FÂTİH DERSİ'ÂM-I MUCÎZLERİNDEN MERHÛM ŞEVKET EFENDİ

Şevket Efendi on üçüncü karn-ı hicrîde zuhûr eden ulemâ-yı Devlet-i Aliyye'nin ekâbir-i meşâhirindendir. Genç iken vefât etmişse de, cihân-ı ulûmu, ta'lîm ve tedrîs ile ihyâ etti. Efâzıl-ı asırdan nice zevât-ı meşhûre onun telâmîz-i ilm ü irfânıdır. Darü'l-hilâfeti'l-aliyye'de bugün rahle-nişîn-i ifâde bulunan dersi'âmlardan pek çoklarının icâzet-nâmeleri müşârun-ileyhin ismiyle müveşşahdır. Silsile-i füyûz-ı kemâlâtı halefen an selef ricâl-i istikbâle doğru uzanıp gidiyor.

Sâhib-i tercüme –rahimehullah- evkāt-ı hayâtını tedrîs-i ulûma vakf eylemiş olduğundan kemalât-ı ilmiyye nisbetinde başlıca âsâr-ı kebîre tahrîrine vakit bulamamıştır. Fakat fünûn-ı şettâya dâir cevâmi' ve medârisde sıra dersleri olarak okunan kütüb ve mü'ellefât-ı mu'teberenin hemen kâffesine pek dakîk ve amîk mütâla'âtı hâvî hâmişler yazmış ve bazı resâ'il-i müteferrika te'lîf etmiştir. Hevamiş yazdığı kitabların ekserîsi defâ'atle tab' **[6]** olunarak talebe-i ulûmun eydî-i mütâla'asında tedâvül etmekde olduğu gibi risâleler dahi zînet-ârâ-yı destgâh-ı temsîl olmuştur.

Müşârun-ileyh hilye-i rıfk u takvâ ile tezyîn-i zât u sıfât eylemişti. Zât-ı Hazret-i Akdes'e müte'allik mesâ'il-i 'âliyyeyi ve sıdk u istikāmete mütedâir mebâhis-i celîleyi takrîr ettiği esnâda şevk-i hakîkat ve kemâl-i havf u haşyet ile kalbi teheyyüc eder ve çok kere olur idi ki gözleri yaşarır idi. Hâlâ unutamam: Bir gün usûl-i hadîsden "*Dâvud el-Kayserî*" okutur iken sahâbe-i kirâmın: "Yâ Resûlallah! Zât-ı risâletme'âbınıza şeyb pek çabuk hulûl etti!.." demeleriyle mişkât-ı sadr-ı nübüvvetden [1](شيبتنى سورة هود) sâdır olmuş ve sûre-i şerîfenin ne ciheti buna bâ'is olduğunu tekrar su'âl ettiklerinde [2](فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ) emri tesrî'-i şeyb eylediği beyân buyurulmuş diye takrîr ettiği sırada, kendini zabt edemeyip bükâ etdi ve halka-i tedrîse beht ü te'essür istilâ eylemekle ifâde ve istifâde birkaç dakîka munkatı' oldukdan sonra o gün artık dersi ikmâl edemedi. Bu hâl-i incizâb *Kādî Beydâvî Tefsîri*'ni okuttuğu zamanlarda da bir iki kere kendisinde zuhûr eylemiş idi.

Şevket Efendi 1253 târîhinde Dersa'âdet'de dünyaya gelmiştir. İsmi Mustafa ve pederi Tabîb Miralayı Mütercim Sâlih Rıfkı Bey'dir. İbtidâ' İstanbul'da Avratpazarı'nda Hamdi Efendi Mektebi'nde okudu ve pederinden Farisî ile Arabî sarf ve nahvine dâir bazı mebâdî-i ulûm gördü. Bin ikiyüz altmış beş senesinde ol vakit mekâtib-i âliye-i devletden ma'dûd bulunan "Mekteb-i Ma'ârif-i Adliyye"ye duhûl etti. Mekteb-i mezkûru ikmâl etmesiyle 70 târîhinde ba-ru'ûs-i hümâyûn Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'na me'mûr oldu.

Bir müddet Mazbata Odası'na devam ile beraber diğer tarafdan da Bâyezîd Câmi'-i Şerîfi'nde bazı esâtizenin dersine hâzır olmuş idi. Sonra her ikisini terk ve tebdîl-i câme ederek zamanının ecille-i ulemâsından ve Fâtih dersi'âmlarından merhûm Karînâbâdî Abdurrahman Efendi'nin[*] halka-i tedrîsine dâhil olmuş ve 79 senesi Receb'inde müşârun-ileyh Abdurrahman Efendi'den icâzet almıştır. Târîh-i icâzetden dokuz mâh evvel 78 senesinde Ebulfeth ve'l-Megâzî Sultan Mehmed Hân-ı Sânî hazretleri câmi'-i nûr-lâmi'inde üstâdının yerine *Kâfiye Şerhi Molla Câmi*'den derse çıktı.

Merhûm-ı müşârun-ileyh 1277 senesinde bi'l-imtihân tarîk kadılığına ve mu'ahharan ru'ûs mülâzemetine nâ'il olduğu gibi 1280 târîhinde dâire-i fetevâ-penâhîde küşâd olunan ru'ûs imtihân-ı kebîrine dahi dâhil olup nâ'il-i ru'ûs olan yüz yirmi kadar zevât içinde birinci çıktı. O târîhe kadar akrân ve emsâli arasına münhasır bulunan âvâze-i şöhreti birden bire pek parlak sûretde her tarafa yayılarak artık Şevket Efendi nâmı ma'lûm-ı enâm oldu.

Zikr olunan 1280 senesinde uhde-i istihkākına ibtidâ-i hâric, 81'de hareket-i hâric, 83'de ibtidâ-i dâhil, 84'de hareket-i dâhil, 85 Receb'inde Mûsıla-i Sahn, sene-i mezkûre Şevvâl'inde ibtidâ Altmışlı rütbeleri, sene-i mezkûre Zilhiccesi'nde İzmir, 89'da Edirne, 90 târîhinde Üçüncü rütbeden Mecidî nişanıyla Harameyn-i Muhteremeyn pâyeleri tevcîh ve ihsân olundu. Ve 85'de Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye a'zâ ta'yin buyurulmuş idi. Mu'ahharan dîvan-ı mezkûrun lağvı üzerine Meclis-i Tedkīkāt-ı Şer'iyye a'zâlığına tahvîl-i me'mûriyet eyledi. Dîvân-ı Ahkâm'da iken bazı husûsât hakkındaki mütâla'âtını mübeyyin yazdığı lâyihalar Âlî Paşa'nın pek mazhar-ı takdîri olur idi. Kānûn-ı cezâ mevâddının ahkâm ve siyâsiyyât-ı şer'iyyeye tatbîkine âid mülâhazâtını kānûn-ı mezkûrun etrafına hevâmiş sûretinde tahrîr etmişse de vefâtında bu tahşiyeleri muhtevî bulunan nüsha-i kānûn diğer kütüb-i nefîse ile birlikde terekesinden satılmış ve kimin yed-i temlîkinde bulunduğu hâlâ anlaşılamamıştır.

Merhûm-ı müşârun-ileyh sinn ü meslekçe kendine akrân bulunan bazı zevâta okuttuğu derslerden başka yüz elliden mütecâviz telâmizîne her gün sıra dersleri ve Bâyezîd ve Süleymâniye talebesine varıncaya kadar diğer müte'allimîne dahi kendi telâmîziyle birlikde ikindi ve ta'tîl dersleri okutmak üzere on üç seneden ziyâde müntehî dersler talebesine mahsûs ulûm-ı şettâ müzâkere ve tedris ile uğraşmış ve âdetâ kişver-i ulûmda cihad eylemiştir. Bu kadar müddet şebân ü rûzân bilâ-fasıla devam eden mütâla'a ve tedrîsden vücûduna pek vehn ü za'af târî olmakla en-nihâye mübtelâ olduğu baş ağrısından ifâkat bulamayarak 1291 senesi Muharremülharam'ının yirmi ikinci Cum'a gecesi revân-ı pâki âlem-i illiyyine pervâz etdi.

Daha nice zaman temâdî-i füyûzuna intizâr olunmakda iken sinîn-i hayatının hemen otuz sekizinci sâlinde âlem-i fânîye vedâ eden o fâzıl-ı bî-hemtânın vefâtı duyulmasıyla Fâtih'de seng-i musallâdan karakolhâneye kadar o büyük meydan ulemâ ve talebe-i ulûm ve sâir sunûf-ı nâsdan emsâli nâ-meşhûd bir izdihâmgâh-ı mâtem olarak orada bir cemm-i gafîr ile edâ edildi. Na'ş-ı mübâreki esâbi'-i ihtirâm üzerinde Edirnekapısı hâricine nakl olunup İbn-i Kemâl

[1] Tirmizî, *Sünen,* Bâbu't-Tefsîr, Sûretu'l-Vâkı'a.
[2] Hûd, 11/112.

[*] Abdurrahman Efendi, Mahkeme-i Temyîz Re'îsi ve Ahkâmü'l-evkāf müellifi merhum Ömer Hilmi Efendi'nin pederidir.

merhûmun ziyaretgâhı civârında vedî'a-i hâk-i rahmet kılındı. –Nevverallâhu madca'ahû–

Merhûm-ı müşârun-ileyhin telâmîzinden
ve Mahkeme-i Temyîz a'zâsından
İsmâil Hakkı

SÛRE-İ ŞÛRÂ

Usûl-i meşveret şer'an me'mûrun-bih olduğu gibi İslâmiyet'in hayru'l-kurûn olmak şerefiyle mümtâz olan feyizli devirlerinde mesâ'il-i mu'dilenin halli için dâima tevessül olunur bir habl-i metîn-i i'tisâm idi.

[7] Şerî'at-i garrâ bu kā'ide-i celîleyi öyle bir mertebe-i kemâle is'âd etmiştir ki lâfz-ı güzîn-i islâmiyyet bi-tariki'l-iltizâm usûl-i meşverete delâlet eylediği gibi Hilâfet-i İslâmiyye şekl-i meşrûtiyetin en parlak misâlini irâ'e eylemektedir.

Şer'an ve târîhen sâbit olan şu hakāyık bugün usûl-i meşveretin meşrû'iyetini isbât husûsunda delîl ve burhân ikāmesine lüzûm bırakmamıştır. Celî ve vâzıh olan bu hakīkatleri kimse inkâr edemez ki müdde'îsine isbât külfeti teveccüh etmiş olsun.

Ulemâmızın isbât-ı meşrû'iyet yolundaki beyânâtı (ذَكِّرْ) emr-i celîline imtisâlen mücerred tezkîrden ibâretdir. İşte bu garaza binâ'en efâdıl-ı ümmet cânibinden gazetelere bir çok makāleler ithâf olunduğu gibi ayrıca risâleler neşr ve mev'izeler irâd edildi.

Bütün âlem-i İslâm'ın medâr-ı iftihârı olan Üstâd-ı muhterem fâzıl-ı şehîr Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi hazretleri îd-i ekber-i ümmetin usbû'-i devrîsi olan Cum'a günü Ayasofya Câmi'-i Şerîfi'nde umûm beşeriyete min kıbeli'r-rahman ihsân buyurulmuş olan hukūk-ı esâsiyye ve asliyyeyi –ki muhâfazası için her türlü fedâkârlığı icrâ edeceğimizi bugün te'ahhüd ediyoruz– Şerî'at-i İslâmiyye'nin ne sûretle te'yîd ve takviye buyurmuş olduğunu kendilerine hâs olan bir talâkat-ı beyân ile îzâh buyurdular.

Tesadüfât-ı haseneden olmak üzere Çarşambalı Hoca Efendi hazretleri, dem-i vâpesîn-i istibdâddan birkaç gün mukaddem tilâvet ve tedrîsine şurû' eyledikleri sûre-i celîle-i Şûrâ'nın [1](وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ) âyet-i kerîmesinin me'ânî-i şâmilesini tavzîh ve tebyîn sırasında vücûb-ı meşverete dâir bir çok hakāyık-ı 'âliyye serd ve beyân etmek sûretiyle bihavlihî ve keremihî te'âlâ ümmet-i mu'azzamanın muvaffak olacağı şu emr-i hayr için bir berâ'at-i istihlâl vücûda getirdiler. Cenâb-ı Hak cümlenin mesâ'îsini meşkûr buyursun.

Dîn ü vatana elden geldiği kadar hüsn-i hizmet ümniyye-i mahsûsasıyla sabahü'l-hayr-i hürriyyetde te'sîsini istediğimiz "Sırâtımüstakīm"in esas-ı münderecâtını ilm-i tefsîr ve hadîs teşkîl edeceği cihetle muhterem hutebâ ve muharrirlerimizin berây-ı tezkîr irâd eyledikleri âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfe hakkında mütenevvi' nukāt-ı nazardan icrâ edeceğimiz tedkīkāt ve tetebbu'ât bi-mennihi'l-Kerîm ilerde müte'addid makālelerle neşr edeceğiz.

[1] Şûrâ, 42/15.

Bugün yalnız bahşâyiş-i ilâhî olan şu hukūk-ı asliyye-i beşeriyyenin ta'zîz ve tebcîli ve aynı zamanda ehemmiyet-i meşveret hakkında ümmeti îkāz maksad-ı ulvîsiyle Risâletpenah sallâllahu te'âla aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin mütehallik buyurduldukları şiyem-i azîme-i hudâpesendâne mukteziyât-ı celîlesinden olarak ibrâz buyurdukları nezâket-i nebeviyyenin bir eser-i bedî'ini, Kur'ân-ı azîmüşşân gibi ahkâm-ı kudsiyyesi ebedî bir kitâb-ı celîl-i ilâhînin muhtevî olduğu süver-i şerîfeden birinin "Şûrâ" nâm-ı şerîfiyle tev'sîmine masrûf olan inâyet-i seniyye-i peygamberîlerini mevzû'-ı bahs etmek isterim.

Cümlemiz biliyoruz ki süver-i şerîfe-i Kur'âniyye'nin esmâ-i mübârekesi tevkīfîdir. Yani Risâletpenâh efendimizin izn-i hümâyûnlarına iktirân etmeyen isimlerin süver-i şerîfeye ıtlâkı tecvîz olunamadığından esmâ-i mübârekenin ehâdîs-i nebeviyye ile sübûtu lâzımdır. Bir sûrenin naklen sâbit olan ismi ta'addüd ederse cümlesi mu'teber add olunur. İsm-i mübâreki ta'addüd eden süver-i şerîfe, ulûm-ı Kur'âniyye'den bâhis olan eserlerde beyân ve ta'dâd olunmuşdur. Sernâme-i makāle ittihâz olunan sûre-i celîlenin ise yalnız bir ismi vardır ki o da "Şûrâ" nâm-ı güzînidir.

–mâba'di var–

Mardinîzâde: Ebu'l-Ulâ

MEVÂ'İZ

Nam-ı kemalât-ittisâmı bütün âlem-i İslâm'ı dolduran mâ-bihi'l-iftihâr-ı ümmet şeyhu'l-hutebâ, mefharü'l-fuzelâ Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi hazretlerinin Ayasofya Câmi'-i Şerîfi'ndeki takrîrât-ı hakīmânelerini birkaç seneden beri zabt u tahrîr eylemeğe hasr-ı mesâ'î ve vakf-ı gayret eylemiştim. O hakāyık-ı İslâmiyye'nin o beyânât-ı âliyenin Ayasofya'nın mütefekkir, mehâbet-nümûn kubbeleri altında in'ikâsler husûle getirerek sönüp gitmesine gönlüm bir türlü râzı olamıyordu. Bu sâ'ik-ı ma'nevî ile bütün ihvân-ı hakīkati bu füyûz-ı irfândan müstefîz etmek şevk-i vicdânîsiyle birkaç sene zarfında ikibin sahîfeden ziyâde mühim bir eser-i güzîn vücûda geldi. Birkaç ay mukaddem "Mevâ'iz" ünvânı altında iki dersi, pişdâr-ı hürriyyet olarak, müdrikeârâ-yı yakâzat oldu. Bütün lisân-ı ümmet, bütün lisân-ı hakīkat bir bîm-i tecessüsle kilitlendiği bir ân-ı te'ellüm-nümûn, bir zamân-ı mukassîde büyük bir dehâ-yı irfân, büyük bir zekâ-yı san'atla hemen her şeyden bahse muvaffak olan... cereyân eden elîm vukū'âtı, önümüzde açılarak bizi cevf-i zalâmına çeken girdâb-ı dalâleti, bütün ahvâli, bütün avâkıbi ... hikâyeler şekline koyarak, ta'bîrler îcâd ederek, bin türlü îmâlarla göstermeğe gayret eden, efkâr-ı ümmeti başka bir sâha-i tefekküre sevk etmeğe çalışan, halka-i nasîhatında bulunan bir çok efrâd-ı milleti zâhir-perestlikden teb'îd, ciddiyete takrîbe muvaffak olan o tabîb-i ahlâk, o nâşir-i hidâyet, o hatîb-i 'âlîye bilmem ki nasıl şükr edelim?.. Hele hürriyetin lisanlara, kalemlere bir küşâyiş-i tâm bahş ettiği zamandan beri hazret öyle cûş ü hurûşa geldi ki lisânından hikmetler dökülür, fikrinden bârikalar zuhûr eder. Üç-dört haftadır Ayasofya'nın hâlini görmelisiniz. Üç-dört bin teşne-i ma'rifet kalblerin şevki, ihtisâsı ol derece gale-

yâna geliyor ki insan kendini bir başka âlemde zannediyor!.. Allah ömr-i fâzılânelerini müzdâd buyursun...

Şimdiye kadar zabt ü tahrîr olunan dersler 49'a bâliğ oldu. 46. dersden i'tibâren zabt edilen dürûs-ı ahrârâne, Hazret-i üstad-ı muhteremin ayrıca nazar-ı tashîh-i hakīmânelerinden geçtikden sonra, inşâallahu te'âla her hafta Sırâtımüstakīm'in sütûnlarını tezyîn edecektir. Üçüncü ve mâ-ba'di dersler de pey-der-pey evvelki matbû' dersler gibi kitab şeklinde intişâr edecektir.

Hazret-i üstâd-ı muhteremin Mekteb-i Hukūk'da tedrîs buyurdukları ilm-i usûl-i fıkha müte'allik takrîrât ve teşrîhât-ı mû-şikâfâneleri taraf-ı acizânemden aynen zabt ü tahrîr olunarak ikibin sahîfeye karîb vücûda gelen eser-i kıymetdâr da yakında Sırâtımüstakīm'de intişâra başlayacakdır. Ve mina'llahi't-tevfîk.

Sirozlu: Hâfız Eşref Edib

[8] DERS: 46
18 TEMMUZ 1334

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم. بسم الله الرحمن الرحيم

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظّاً غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ [1]

الاول الله، الاخرالله، الظاهر الله، الباطن الله. ومن كان فى قلبه الله، فمعينه وناصره فى الدارين الله.

Ol Cenâb-ı vâcibü'l-vücûd, feyyâzü'l-hayri ve'l-cûd ol gâye-i küll-i maksûd olan Hazret-i Allah celle celâluhû ve amme nevâluhû ve lâ-ilâhe gayruhû.. Emîn-i vahy-i ilâhî, sefîr-i celîl-i sübhânî Cenâb-ı Cibrîl-i Emîn vesâtat-ı aliyyeleriyle... ol râzdân-ı ilmü'l-gayb-i mâ-evhâ ve ol server-i serâ'ir-şinâsân-ı rümûz ü esmâ' Hazret-i Resûl-i Müctebâ Seyyidüna Ebelkāsım Muhammed el-Mustafa aleyhi ve alâ âlihî ve ashâbihî efdalü't-tehâyâ efendimiz hazretlerine inzâl buyurduğu Kur'ân-ı Kerîm'inde, Furkân-ı mübîninde, ale'l-husûs işbu âyât-ı celîlesinde buyuruyorlar ki:

(فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّهِ) Rabbin Zülcelâlden olan en büyük bir rahmet-i sübhâniyye ile, tevfîk-i samedâniyyesiyle, ancak bu sâyede (لِنتَ لَهُمْ) sen ey habîbim, ey resûlüm gâyet leyyin oldun. Ashâbına mülâyemetle mu'âmele eyledin. Bütün ef'âl ve harekâtın, bütün mu'âmelâtın lütufkârâne oldu.

Bu âyet-i celîle Uhud Muhârebesi'nden sonra şeref-nâzil olmuşdur.

Bidâyetde muzafferiyet kazanılmış iken bazıları emr-i Resûle muhâlefet ettiler. Ganîmet sevdâsına düştüler. Sultan-ı enbiyâ efendimizin ta'yin buyurduğu mevki'i terk edenler Abdullah b. Cubeyr radıyallâhu anhu kumandasında elli kadar kemankeş bulunduğu hâlde mühim bir mevki'e ta'yin buyurulmuştu.

– Biz ne olur isek olalım; siz bu mevki'i muhâfaza edin zinhâr ayrılmayınız!..

denilmişti. Sonra galebe-i kâmile teveccüh edince sufûf-ı İslâmiyye ile müşrikler karışdı. Artık Hazret-i Abdullah'ın ma'iyyetindekiler dinlemez oldular.

– Bu kadar ganîmet ortaya çıkmış. Biz niçin duralım? diye ekserisi mevki'lerini bıraktılar. Dünya garazından nâşi ganîmetden hisse almak için koşdular. Resûl-i Ekrem Efendimiz ganâ'imi harbe mübâşir olanlara, ta'kīb edenlere tahsîs buyurur zannettiler. Âdâb-ı İslâmiyye henüz o kadar tekarrur etmemiş idi. Metbû'-ı zîşânları büyük, her zaman büyük. Lâkin ma'iyyetinde bulunanlar İslâm'a yeni girmişler. Dinlemediler, ileri gittiler.

Onun üzerine Halid bin Velid –ki o esnâda henüz dîn-i İslâm'ı kabul etmemiş idi– arkadan geldi. Orada kalanları şehîd etti. Bir çok kimselerle hatt-ı ric'atlerini kesti. Bozgunluk oldu. Bütün ashâb dağıldı. Sonra Cenâb-ı Allah kendi kudretiyle harikulâde bir sûretde müşrikîne bir korku verdi. Yine kaçtılar. Fakat esnâ-yı inhizâmda yetmiş kadar ashâb şehîd oldu. Hazret-i Hamza Efendimiz şühedâ-yı kirâma dâhildir. Hazret-i Peygamber'in de mübârek dendâne-i şerîfi şikest oldu.

Vâkı'a sonra yine geldiler. Muhârebeyi kazandılar. Fakat Resûl-i Ekrem kalben kendilerine münkesir oldu; kendilerine muhâlefet ettikleri için. Lâkin yine yüzlerine vurmadı. Mahcûb etmedi. Tekdîr etmedi. Tevbîh eylemedi.

Şimdi Allah senâ ediyor: – "Ey Habîb-i Ekremim! Sen bir peygamber-i zîşân iken, her vechile emrine, fermânına inkıyâd lâzım iken bu mu'âmele-i nâ-revâya karşı mülâyemetden ayrılmadın. Cümlesine mülâyemetle mu'âmele eyledin..." Bu işte Allah'ın lûtfu, Cenâb-ı Rabb-i Celîl'in keremi âsârıdır. (وَلَوْ كُنتَ فَظّاً غَلِيظَ الْقَلْبِ) "Ey Habîbim! Mekârim-i ahlâkı sana veren benim. Rüşd ü kiyâsetle fevkalâde hamâset ve şecâ'atle, her türlü meziyyât-ı 'âliyye ile seni mevsûf kılan ben Allahu zülcelâlim, Nâs bu sâyede emrine inkıyâd ederler. Herkese lâyıkı vechile, mevki'ine göre dürüşt mu'âmeleden mücânebet buyurur. Eğer böyle olmasan, fazz olsan*, galîzü'l-kalb olsan, dürüşt sözlerle kalbleri münkesir etsen..."

Gılzat-ı kalb ile muttasıf olmak.... bu, sû-i hulkdan kinâyedir. Galîzü'l-kalb olur demek, ne kadar sıfât-ı zemîme varsa ictimâ' eder demektir. [2](ابعد القلوب عن الله القلب القاسى)

Eğer bi'l-farz Habîb-i Ekremim sen böyle mekârim-i ahlâk ile muttasıf olmasan, gönülleri kırsan, ahlâk-ı hamîde sahibi olmasan, kerem ve samâhatin olmasa, hamâset ve şecâ'atin bulunmasa, her türlü reviyyetin, Allah rızâsına muvâfık harekâtın olmasa, mu'cizelerine güvenerek ümmetine bed mu'âmele etsen (لاَنفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ) bakmazlar ki sen peygambersin. Hepsi etrafından çekilirler, dağılırlar, giderler.

Emr-i bi'set... ne kadar güç. Eğer böyle olmasa peygamber ahkâmı teblîğ edemez. Her âmire en birinci hüsn-i ahlâk lâzım. Allah'dan ahkâm gelir bunu, bu ahkâm-ı Rabbaniyyeyi ümmete teblîğ edecek, ne kadar büyük vazîfe!.. Ne kadar büyük bir şeref!..

Bunca mu'cizâtı güneş gibi parlamış iken yine hüsn-i mu'âmeleyi emr ediyor.

---

[1] Âl-i İmrân, 3/159.

* Fazz gayet mütehevvir demek. (Fezâzet) akvâlde olur.

[2] Tirmizî, *Sünen,* Kitâbü'z-Zühd 49.

– Sen mu'cizâtınla teshîr edemezsin kulûbu. Böyle âlîcâh bir peygamber iken eğer fezâzetle, gılzatle, bed mu'âmele ile mu'âmele eylesen nefret ederler senden. Çekilirler yanından zîrâ merhamet, şefkatdir gönülleri celb ettiren. Lûtf ü mülâyemetdir teveccüh-i kulûbu kazandıran. Ahkâm-ı ilâhiyyeyi teblîğ için, benî Âdemi irşâd için mansûb oldun. Bu azamet-i gâ'iyye ile seni gönderdim. Âlemîne rahmet olarak; rahmetün ale'r-rahmet olmak üzere seni mekârim-i ahlâk ile muttasıf kıldım. Sen ümmetin dâima kusurlarını görsen, lûtf ü inâyetle mu'âmele eylemesen, zengini fukarâyı müsâvî tutmasan **[9]** yanında kimse kalmaz, bütün etrâfından çekilirler idi. Fakat senin nazarında zengin, fakîr birdir. Müsâvîdir. Hak huzurunda, Şerî'at nazarında bir tutarsın. Canlarını fedâ ederler senin uğurunda. Bu adâlet, bu müsâvât, bu istikāmet-i harekâtındır seni ümmetin indinde muazzez, muhterem kılan. Bu sâyede her türlü tevfîkāt-ı sübhâniyyeye mazhar olursun.

Ne büyük şeydir. Bir def'a daha böyle oldu, hutbe tilâvet ederken bir Cum'a günü. Medîne'yi yeni teşrîfleri hengâmında, epey muhâcir çoğalmıştı. Hâricden gelen erzâk ve zahîre kâfî gelemiyordu. Kaht u galâ yüz gösterdi. Herkes düşünmeğe başladı. Tamam hutbe-i celîle kırâ'eti esnâsında bir kāfile girdi Medîne'ye. Şam cihetinden bir çok erzak ile, zahîre ile geldiler. Medîne'de kaht u galâ son dereceye gelmişti. Dört gözle bekliyorlardı. O hengâma tesâdüf etti. İstikbâl için hemen câmi'den dışarı çıktılar. Çünkü açlık, zarûret fevkalâde bir derecede idi, müzâyaka insanı her şeye sevk eder. Beşeriyet îcâbına tâbi' oldular cümlesi dışarı çıktılar. Yalnız on iki kişi kaldı. Ötekiler:

– Aman kāfileye gidelim, bir an evvel birşey alalım... yâhûd görmekle iftihâr edecekler, görmekle mütesellî olacaklar.

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْواً انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِماً قُلْ مَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ [1]

O vakit bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Sonra geldiler, toplandılar, Resûl-i Ekrem Efendimiz hiç birini tevbîh etmedi, tekdîr eylemedi. Halbuki kalb-i şerîfleri ne kadar münkesir oldu, onun üzerine bu âyet-i celîle nâzil oldu. Cenâb-ı Hak tarafından tevbîh olundu. Beşeriyet ve zarûret sâ'ikasınca böyle şeyler olur... Cenâb-ı Hak yalnız hikâye etti:

– Öyle bir ticaret görürlerse yâhud, lehviyâtdan birşey olursa koşarlar, mü'minlerin şânı mıdır? Seni ayakta hutbe okurken bırakırlar, dışarı koşarlar, dünya menfa'ati için. Habîbim onlara söyle ki çok küstahlık ettiler. Hayrü'r-râzikîndir Allah. Rızıklarını kervan getirmez. Allah gönderir. Dilediğini merzûk eder.

İşte o vakit Hazret-i Peygamber'in yüzünden anladılar. Eser-i gazab nümâyan oldu. Onun üzerine Allah onları tekdîr etti.

Mülâyemetle hareket esasdır. Dürüşt mu'âmeleden mücânebet lâzımdır. Hele umûm işine karşı mülâyemet pek ma'kūl bir harekettir. Hazret-i Resûl-i Ekrem dâima böyle mülâyemetle mu'âmele buyururlardı.

Sonra: – (فَاعْفُ عَنْهُمْ) –"fâ" ile tefrî' eder– İmdi ey Habîbim onların bu takım kusûrlarını, cümlesini afvet. Bundan böyle de vâki' olacak kusurlarını görme. Hani hürmetsizlikdir, husûsen muhârebeden kaçmak .... böyle büyük küçük günâhların sana âid kısmını kendi hukūkuna dâir olanını durma afvet.

Emr eder Allah. Allah'ın emri farziyyet îcâb eder. Sakın gazab etme. Bedduâ etme. Dâima afv ile mu'âmele eyle.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ [2]

(وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ)[3] Allah'a karşı kusûr ederler. Hukūk-i ilâhiyyeye dâir itaatsizlikde bulunurlar. Bunun için de istiğfâr eyle, şefâ'at eyle. Böyle kusûrlardan, seyyi'âtdan ümmetini pâk etmeğe çalış!..

Kendi hukūkunu afv eyle, yani onlar birbirinin hukūkunu aff etsinler. Peygambere emir, ümmetine emir demektir. Yani beynlerinde haklarını afvetsinler, haklarını bağışlasınlar.

Sonra bununla tamam olmuyor, Allah'a karşı da çok günâhları var. Onun için de istiğfâr eyle. Sen tavassut et Habîbim, tövbekâr olsunlar. Dergâhıma arz eyle. Kendilerini nâ'il-i gufrân edeceğim. Hakk-ı ibâd, hakk-ı ilâhî ne olduğunu bilince mevki'leri daha âlî olur.

(وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ) Sen ki bir peygamber-i âlîşânsın, sana vahy gelir, bütün hakāyık-ı ilmiyye, bütün esrâr-ı ledünniyye sana münkeşif olur. Lâkin li-hikmetin bazen te'ehhür eder.

Ekseriyetle dîne müte'allik bulunur. Lâkin dünyaya müte'allik şeyler de olur. Re'y-i rezîn-i peygamber, her şeyi idrâke kâfî, bütün ârâ-yı ümmetin fevkinde fakat yine öyle buyurur:

– Ashâb-ı iz'ânla müşâveret et! Müzâkere eyle, bütün umûrda meşveretden ayrılma.

Bazıları: Emr-i meşvereti harbe dâir şeylere tahsîs etmiş. Lakin (فِي الْأَمْرِ) lafzı âmmdır. Ehâdîs-i şerîfenin delâleti de umûmiyeti müş'irdir. Onun için Beydâvî merhûm, Allâme Zemahşerî, İmam Fahreddîn Râzî, Alûsî merhûm ıtlâkı tercîh ederler:

Bütün umûrda ümmetinle meşveret et, re'ylerini sor, gönülleri öyle mutma'in olur.Sana daha ziyâde ısınırlar. Elbet senin re'yin onların re'ylerinin yüz kat fevkinde.

Sultân-ı Enbiyâ'nın re'y-i rezîni, müsellem-i cihan, güneş gibi şa'şa'a-pâş.

Fakat hep bir yere toplanınca ârâ, hakîkate mukārenet daha kolay olur. Hem umūr-ı dünyeviyyede mes'ûliyeti üzerine almazsın, hem daha ziyâde tatyîb-i kalb etmiş, muvaffakiyetini te'mîn etmiş olursun.

Bu âyet nâzil olduğu vakit Abdullah bin Abbas hazretleri, emr-i celîl-i mezkûrun hikmetini sordular. Resûl-i Ekrem Efendimiz buyurdular ki:

اما والله ان الله و رسوله لغنيان عنها و لكن الله جعلها رحمة لامتى فمن استشار منهم لم يعدم رشداً ومن تركها لم يعدم غيا.

[1] Cum'a, 62/11.

[2] A'raf, 7/199.

[3] Âl-i İmrân, 3/159.

"Bilirsiniz ey ümmetim, ashâbım! Allahu zülcelâl bana emr ü fermân buyurur. Umûr-ı dünyeviyyede sizinle meşveret edeyim. Re'yinizi sorayım. Müzâkere edeyim. Ondan sonra bir iş tutayım. Lâkin siz de bilirsiniz, hakîkat de meydandadır. Allah ve Resûlü meşveretden **[10]** müstağnîdir. Meşveret ve müzâkereye ihtiyâcımız yok. Müşâvereden ganîyiz. Allah'ın inâyet ve keremiyle meşverete ihtiyâcım yok.

"Lâkin meşvereti niçin bana emr ediyor? Bittabi' ümmetime rahmet için yani bu bir sebeb olacak ilâ yevmi'l-kıyâme ümmetim meşveretle hareket edecek, meşveret onlara bir düstûr-ı esâsî olacak. Herkese vahy gelmiyor semâdan, herkese Cebrâ'il Kur'ân getirmiyor."

Hulefâ-yı Raşidîn devrinden başladı usûl-i meşveret. Hattâ bunun için müstakil bir sûre nâzîl olmuştu. "Şûrâ" nâmıyla tesmiye kılınmıştır. [1](وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ) nazm-ı kerîmi o sûrenin hâvî olduğu âyât-ı celîle cümlesindendir.

Mâdem ki "umûr-ı âmme" de deniyor, bütün müslimîne, –velev gayr-i müslimîn tebe'a olsun– cemî' nâsa şumûlü vardır.

Her husûsda meşvereti iltizâm etmek... Bu muvâfık-ı nefsü'l-emrdir. Bunlar böyle yaparlardı. Ma'lûm meşveret kelimesi (شرتُ العسل) terkîbinden ahz olunmuştur. Erbâb-ı lisân arıları dağıtıp bal aldığı vakit (شرت العسل) derler. Balı yakaladım. Arıdan kurtuldum. Demek tatlılık var meşveretde, dikenler içinden, zehirler içinden seçilerek alınıyor. Asıl, hülâsa, zübde, asel-i musaffâ gibi hak, hakîkat ne ise o seçilecek. O kadar arının tasallutuyla içinde kalmış, işte Arab, balı aldığı vakit şu terkîbi kullanır. (شرت العسل). Elhamdülillah muvaffak oldum. Zehirler içinden balı çıkardım.

"Allah bunu ümmetime rahmet kıldı." Allah'ın rahmeti olursa ondan büyük bir ni'met tasavvur edilmez. Bu inâyet-i celîleye mazhariyet için her husûsda müşâvereyi iltizâm etmeli, müşâvereyi kabûl edenler her bir hayra nâ'il olurlar. Her kim müşâvereyi terk ederse, her türlü hızlâna giriftâr olur.

Bu müşâverenin mebnâsı olan hürriyet, müsâvât, adâlet yok mu? En büyük bir ni'metdir, emn ü emândır. [2](نعمتان مغبون فيهما كثير من الناس الامن والعافية) âfiyetin fevkinde bir ni'met arar mısın? İşte emn ü emân.

Ümmetin teveccühüne emîn olmazsan sıhhatin ne kadarı olur? Onun için Resûl-i Ekrem Efendimiz âfiyetten evvel "emn"i zikr ediyor. Emn ü emân ne büyük şey!... İşte hürriyet budur, zulümden, istibdâddan, her türlü işkenceden âzâde olmak. Sonra âfiyeti ikinci dereceye bırakıyor.

Bu iki ni'metin kadrini bilelim. Bu sefer padişahımız hakîkaten Kur'ân mûcebince hareket buyurdular. Resûlullah'ın tavsiyesi üzerine kemâl-i mülâyemetle hiç bir şiddet ve unf göstermeyerek isr-i âlî-i peygamberîye iktifâ ettiler. Vâkı'a esbâbı var. Fakat esbâbı halk eden Allah'dır. Gerçi sa'y edenler meşkûrdur. Esbâbı hazırlayanlar ümmet nazarında muhterem, mübecceldir. Fakat her şey Allah'ın inâyetiyledir. Ümmet arasında ciddiyetle, fetânet ve kiyâsetle, fevkalâde nâmûsuyla temeyyüz etmiş bir takım erbâb-ı hamiyyet pek çok çalıştılar. Bilhassa Üçüncü Ordu'nun bu bâbdaki mesâ'î-i ciddiyyeleri hayret-fezâdır. Uykularını, rahatlarını terk ettiler, selâmet-i umûmiyye için geceli gündüzlü çalıştılar. Âkibetü'l-emr muvaffak oldular. Milyonlarca zulmdîdegânı kurtardılar.

Fakat bunu Allah yaptı. Mağrûr olmamalı yapanlar. Cenâb-ı Hakk'ın azamet-i kibriyâsını düşünmeli, Allah'ı unutmamalı, kendine güvenmemeli. Bu ni'meti Allah'dan bilmeli. Müsebbib-i hakîkī Allah olduğunu hiç bir zaman hâtırdan çıkarmamalı. Pâdişahımızın kalbini yumuşatan, gılzat ve kasvetden muhafâza buyuran, Allah'dır. Mü'essisleri dahi Allah'a bin şükür etmeli ki bu emr-i hayra Allah onları sebeb kılmış. Bu kadar efrâd arasında bu işin hayyiz-i husûle gelmesi için onları münâsib görmüş. Bu işin eri onları görmüş. Daha doğrusu bu şerefe onları mazhar kılmış. Ne büyük sa'âdet, ne büyük şeref!.. Allah'ın inâyeti bu! Ey kahramanlar! Allah'a şükr ediniz!..

Ey vatandaşlar! Biz de elden geldiği kadar şükr edelim. Yardım edelim. Şükür ne ile olur; gönülden. "Şükür, şükür" demekle olmaz. Elden gelen mu'âveneti dirîğ etmemeli. Biz böyle şükür edersek o ni'met tezâyüd eder. Biz el birliğiyle hareket ettikçe, vüs'atimiz yettiği derece mu'âvenetden geri durmadıkça, herkes hâline göre zenginler parasıyla, kahramanlar kuvve-i bâzûsuyla, hatîbler lisânlarıyla, muharrirler kalemleriyle... Hep birlikte çalışırsak bu nimeti Allah tezyîd eder. Bütün ma'nâsıyla hürriyetimizi muhâfaza ederiz.

Öyle buyuruluyor: [3](لَئِنْ شَكَرْتُمْ لأَزِيدَنَّكُمْ) "Eğer nimetime şükür ederseniz, ey kullarım; ben o nimeti tezyîd ederim."

Ni'met, ni'met... En birinci ni'met, âfiyetden büyük olan ni'met, emn ü emândır. Bu ni'met adâlet, bu atiyye-i ilâhiyye olan hürriyetdir. Yani her türlü esâretden, istibdâddan, mezâlimden, ezâlardan, işkencelerden halâs olmak, en büyük ni'met bu. İnsanın insan olduğu onunla belli olur. İstemediğini yapmağa mecbûr olursa insan mı o?

Böyle bir hâle gelmiştik. Ma'âzallah büyük büyük felâketler zuhûr edecekdi. İçimizde milel-i gayr-i müslime de var. Bunların hâmîleri de var. Onlar bizim gibi boş durmadılar. Atâletle, zulm ü istibdâda mümâşâtla vakit geçirmediler. Okudular, her şeyi anladılar, ma'ârifde, ticarette, san'atda, hâsılı her şeyde bizi geçtiler. Biz zulm içinde, istibdâd dalgaları arasında çalkalanıyorduk. Onlar adâlet, müsâvât, hürriyeti te'sîs için çalışıyordular. Biz ale'l-ekser hâl-i gaflet ve atâletde kalıp dururken onlar, onlarla beraber bütün hamiyetli müslümanlar için için ağlarlardı. Balkanlarda meşveretler kuruyorlar, bu bîçâre mazlûmları, bu zavallı ma'sûmları, bu her şeyden bî-haber, esâret zincirleri altında inleyen kavâfil-i gâfileyi îkāza, kurtarmağa sa'y ü gayret ediyorlardı. Her türlü vesâ'it peydâ ettiler. Tabî'î o işkenceden **[11]** kurtulmağa çalışmaz mı insan? Hayvâniyetde kalmağa kim râzı olur? İstihsâli mümkün iken niçin teşebbüs etmesinler? Çalıştılar, geceli gündüzlü çalıştılar. Evlerini, çoluk çocuklarını terk ettiler. Dağlara çekildiler. Allah'ın inâyetine ilticâ et-

[1] Şûrâ, 42/38.

[2] Hadîste geçen (الامنُ العافيه) kelimeleri (الصحة الفراغ) şeklinde; Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'r-Rikâk 1; Tirmizî, *Sünen,* Kitâbü'z-Zühd 1.

[3] İbrahim, 14/7.

tiler. İslâm, Ermeni, Bulgar, Rum, Mûsevi ... Bütün milletler birleşti. Bütün ta'assubât-i dîniyyeyi bıraktılar. Bütün münâferet-i kavmiyyeyi unuttular. Anâsır-ı mütebâyineden unsûr-ı vâhid teşkîl ettiler. "Osmanlı İttihad ve Terakkī Cem'iyyeti" nâmıyla büyük bir cem'iyet vücûda getirdiler. Bütün Osmanlı memleketlerini sardılar. Hattâ memâlik-i ecnebiyyeye kol attılar. Maksad hep bir: Zulmü kaldırmak. İstibdâda hâtime çekmek. Her yerde mu'în buldular. Her tarafdan müzâheret gördüler. Hayra çalışanların Allah'dır hâmîsi. Mezâlime göğüs gerenlerin Allah'dır muzâhiri.

Bu zulm ü istibdâd dünyaları tuttu. Bu engizisyonlar memleketleri harâbe-zâra çevirdi. Bitiyorduk, mahv oluyorduk. Fakat elhamdülillah nusret-i İlâhiyye yetişti. Kahramanlar ortaya atıldılar. Râyet-i hürriyyet Balkanlarda temevvüce başladı. Bir nesîm-i seher bütün meşâmm-ı ümmete hürriyet kokuları getirdi. Kalbler galeyâna geldi. Zâlimler şaşırdı, rüyâ zannettiler. Yerden insanlar, gökden melekler hep birlikte çalıştılar. O mel'ûnların cümlesini ser-nigûn etti Allah. Elhamdülillah, sümme elhamdülillah.

Bu böyle devam edeydi hâlimiz ne olurdu? İnd-i ilâhîde ne kadar mes'ûl olacakdık. Böyle hâlleri, böyle zulm ü istibdâdı İslâmiyet şiddetle takbîh eder. Bu istibdâdı kaldırmak için çalışmağa herkes dînen mecbûrdur. Şerî'atimiz hürriyeti, adâleti, müsâvâtı emr ediyor. İçimizde milel-i gayr-i müslime de var: Ermeni, Rum, Bulgar, Mûsevî... Onlar da bu hey'etden cüz'dür. Onlar bize Allah'ın vedî'asıdır. Kendimizden ziyâde onların hukūkunu muhâfazaya çalışacağız. Zerre kadar rencîde olmamalarına gayret edeceğiz. Dînimiz böyle emr eder.

Hazret-i Peygamber'in son nefesde birkaç tavsiyesi var ümmete: Birincisi tebe'a-i gayr-i müslimeyi zulmden vikāyedir.

Sultan-ı Enbiyâ dünyadan teşrîfleri hengâmında ashâbını çağırdı. Onlara vasiyet buyurdu. En evvel zihinlerine bunları yerleştirmelerini tenbîh buyurdu. İşte birincisi:

(اجيزوا الوفور بمثل ماكنت افعل) hâricten gelen meb'ûslar, elçiler, bir takım ziyâretçiler dâima görürdünüz, ben onlara nasıl mu'âmele ederdim? Siz de öyle hareket edeceksiniz. Hüsn-i mu'âmele sâyesinde onların bize karşı muhabbetleri artacak, kalbleri ısınacak. Ben nasıl mu'âmele ediyordum, hüsn-i kabûl gösteriyordumsa, siz de sakın ondan ayrılmayın, gelenleri horlamayın bütün cihâna karşı duramaz bir millet.

– Husûsen bu devirde bütün cihân terakkī etmiş, fen sâyesinde neler, ne silâhlar îcâd olunmuş. –

Onun için münâsebât-ı düveliyyeyi muhâfaza edin, komşularınızla hoş geçinin. Ne sorarlarsa cevap verin. Ne söylemek lâzımsa ona göre söyleyin. Münâsebât-ı düveliyyeyi unutmayın.

Sonra: tebe'aya sakın zulm etmeyin. Hukūkunu ibtâl etmeyin.

Ne büyük düstûr! Bizim ne kadar hukūkumuz varsa onlar da aynı hukūka mâlik. Rum, Bulgar, Ermeni, Mûsevî ne olursa olsun mâdem ki ahd-i saltanatda yaşarlar, onları serbest bırakmalı. Onların menâfi'i ayn-ı menâfi'imiz, mazarratları ayn-ı mazarratımız hiç ayrılmayız.

Büyük dakîkadır bu. Mazarrat gelen şeylerden sakının. Onlara gelen mazarrat size de âiddir. Cümlesini vikāye edin. Emânet olsun size. Yakalarınızdadır elim, en büyük hasmıyım onun, her kim bir zimmîyi horlarsa, hukūkuna tecavüz ederse.

Demek biz onları muhâfaza etmezsek Hazret-i Resûl-i Ekrem düşmanımız olur. İnsan kendi kendine düşünmeli. Hazret-i Peygamber ne buyuruyor?

– Türlü türlü işkencelerle, bin türlü bed mu'âmelelerle, tecâvüzât-ı mel'anet-kârâne ile zulm ü gadr edenler olursa yarın kıyâmetde ben hasmıyım onun.

Düşünmeli, Peygamber da'vâcı olursa artık dünya işinde selâmet kalır mı? Hakîkaten öyle bir devre gelmiştik, ki Devlet-i Aliyye hemen hemen batıyordu, üç ay sürmeyecekti. Rumeli'nin ne hâle geldiğini görüyorduk. Avrupa devletlerinin ictimâ'larını işitiyorduk. Bütün o müdhiş, o muzlim tecessüs bulutu altında ezildiğimiz hâlde yine bunları, bizim memleketimizi taksîm için, bizi ortadan kaldırmak için vukū' bulan mülâkātları, cereyân eden müzâkereleri haber alıyorduk. Bir şey yapamıyorduk. Fakat içimiz cız cız cızlıyordu. Yüreklerimiz yanıyordu. Diğer tarafdan dâhilî ihtilâller, Rumeli bir türlü, Anadolu bir türlü. İdâreden hiç kimse memnûn değil.

Ma'âzallah bunca senelik devlet, millet-i muazzama-i İslâmiyye mahv ü nâbûd olmak derecesine gelmişti. Muhakkaktı mahvımız. Vallahi billahi böyle idi. Mart'ı bulmazdı. Hazîne-i Mâliye bitti. Memleketde her türlü mezâlim cârî. Olur mu böyle şeyler? Devletler, insâniyet muktezâsı olan hamiyet îcâbınca hareket etmesi lâzım gelirken sükût etmezler. Cümlesi birden hücûm etmiş, vazîfelerini yapmışlar. Kararlar pek katî' idi. İcrâ'âta hemen başlamak üzre idiler.

Rumeli'nin taksîminden sonra İstanbul'dan ne hayır kalır? Sonra nemize güvenelim? Okumamız mı var, san'atımız mı var?

Bizi muhâfaza eden şerî'at-ı garrâ-yı İslâmiyyedir. Her hareketimizi ona tevfîk etsek cihanda misli görülmemiş bir hükümet-i âdile teşkîl etmiş oluruz. Ahkâm-ı ilâhiyye bütün hukūk-ı beşeriyyeyi kâfildir. Hükûmet icrâya me'mûrdur. Hükûmetin vazîfesi odur. İslâmiyet'te hukūk-ı beşeriyyeye muzır bir şey yoktur. Bütün ahkâmı mizâca muvâfık, adâlete mukārin, hürriyete mutâbık. Hükûmetin vazîfesi değildir kānûn vaz' etmek. Re's-i kâr-ı hükümetde bulunanlara niçin "sultan" deniyor? **[12]** Saltanat odur. Cümle ârâya mutâbık, Mecelle ahkâmına muvâfık ahkâm olur. Hükûmet onları icrâya me'mûr olur. Meb'ûsan da nezâret eder: Kānûnlar icrâ olunur mu, olunmuyor mu? Haksız mu'âmele vukū' buluyor mu, bulmuyor mu?

Demek bütün ahkâm-ı esâsiye şerî'atimizde var. Kānûn-ı Esâsî de onun suver-i icrâ'iyyesini te'mîn edecek. En emîn kimseler intihâbıyla göz önünde îfâ olunacak. Hukūk-ı ibâd, ötekinin berikinin yed-i müstebidânesine tevdî' olunmayacak. Sefîne-i hükûmet muktedir, emîn ellere geçecek. İnşâallah yakında hükûmet-i aliyye pek ziyâde te'âlî edecek.

Bir memlekette ki efkâr-ı umûmiyye yok, dâima büyükler küçükleri ezer, insan sayılmaz onlar. Devlet-i Aliyye Avrupa komisyonlarında insan sıfatıyla anılmazdı. En âdî milletleri millet sayarlardı, bizi insan saymazlardı.

– Bir-iki kişinin idâresi altında yaşarlar, insan mı onlar, bu mu insanlık?

Böyle derlerdi. Vükelâ meb'ûsâna tâbi', Kānûn-ı Esâsî var. Meb'ûsân var. Teşekkül eder. Vazîfesini yapar. Herkes müsterîh yaşar. Hukūkunun muhâfazasından emîn. Zulm yok, istibdâd yok. İnsanlık böyle olur. Rahatını bilecek, gününü, sâ'atini bilecek. Hergün engizisyon vekāyı'ını işidirse nasıl yaşasın? Öyle değil mi idi?

Pâdişah hazretleri daha bidâyet-i cülûsunda Kānûn-ı Esâsî'yi vaz' etmişti. Fakat sonra işte bazı hâinler zencir gibi etrafını sardılar. Bin türlü tesvîlât, bin türlü tahvifât ile Kānûn-ı Esâsî'nin tatbîkine mâni' oldular. Pâdişahımızı evhâm içine batırmışlardı, yoksa pâdişahın fetânet ve kiyâseti, hissiyât-ı dindarânesi bütün cihânca müsellem, musaddakdır. Kimsenin bunda şüphesi yoktur. Bir fırsat bulunca, karşısında büyük bir kuvvet, iki üçyüz bin kişilik müsellah bir ordu görünce hemen tatbîkini fermân buyurdular. Artık o hâinlerden futûru kalmadı. Hattâ Kānûn-ı Esâsî'nin bi-temâmihâ muhâfazasına çalışacağını yeminle, kasem ile va'd etmesi hüsn-i niyyetine pek büyük delîldir. Bu kadar dindâr bir pâdişah yemîninde hânis olmak ihtimâli var mı? Kābil değil.

Bu esnâlarda kendi de gâyet mütevahhiş idi. Devlet-i Aliyye'nin inhitâta yüz tuttuğunu, batmak üzere olduğunu, o irtikâbları, o hiyânetleri hep görüyordu. Ne kadar üzülüyordu. Bu hâllerden ne kadar tevahhuş ediyordu. Himâye-i ilâhiyyeye ilticâ ediyordu. Her hafta *Buhârî-i Şerîf* okutuyordu. Dîni, i'tikâdı buna sevk eder.

"Dînin devlet ve milletin selâmeti, hâinlerin makhûriyeti için..." Buhârî'yi böyle okuttururdu.

Allah eğer bir kavmi nâ'il-i refâh, mazhar-ı sa'âdet buyurmağı murâd buyurursa ilhâm eder. Bir takım sebebler halk eder. Bir takım hamiyet-perverler, kahramanlar ortaya çıkarır. Milletin terakkīsine, İslâmiyet'in te'âlîsine onları sebeb kılar. Allah bu. Bazen celâlini gösterir, bazen cemâlini izhâr eder. Biz vezâ'if-i ubûdiyyetimizi bilsek, bi-hakkın îfâ etsek o mezâlime dûçâr olmazdık. Fakat bizde de çok kusûr var. Dinimize pek lâkayd kaldık. Zevk ve sefâhete daldık. İş başlarında bulunanlar yılan olduysa diğerleri de akrep oldu. Sağdan, soldan, aşağıdan, yukarıdan mülkü harâb ettik.

Fakat bu kitle-i zulm, bu kitle-i sefâhet arasında öyle hamiyet-perver kahramanlar zuhûr etti ki cihânı hayretlere düşürdü, ne hamiyet, ne hissiyât-ı necîbe! Ne efkar-ı ulviyye! Mağbût-ı melâ'ik oldular. Bu kadar mesâ'î, bu kadar gayret herkese müyesser değil. Bu ilhâm-ı rabbânî. Biz uyurken onlar uyumadılar. Vâkı'a biz de uyumazdık, fakat elimizden birşey gelmezdi.

Onlar böyle çalıştılar, bu hüsn-i niyyetle ikdâm ettiler. Cenâb-ı Hak da muvaffak etti, bu ittihâd sâyesinde bu iş oldu, bitti. Bozulmak imkânı yok artık. Cem'iyyet i'tidâli, te'ennîyi, metâneti tavsiye eder. Buna tevfîk-i hareket lâzımdır. Görülüyor ki işte Cem'iyyet'in bütün vasâyâsı şer'e, akla, hikmete hep muvâfık şeylerdir. Onu dinlemek lâzımdır.

Düşmanlar etrafımızda gözlerini açmış, müdâhale için bir sebeb arıyorlar. Rusya donanması Karadeniz'de gezer. Yolsuz bir hareketimiz olsa ne'ûzü billah hemen gelecek. Bittabi' kimse arzu etmez bunu. Sonra Avusturya da böyle. O da bir sebeb-i müdâhale arar.

İşte bir İngiltere var ki hakīkaten bu hürriyetden memnûndur. Müdâhaleyi arzu etmez.

– Varsın ilerlesinler. Kendi kendilerine adam olsunlar, terakkī etsinler.

Böyle diyor, bu hiss-i âlîyi besliyor. Diğer tarafdan Fransa da öyle. Onlar da bu hürriyeti memnûniyetle telakkī ederler.

Lâkin Rusya ile Avusturya... Onlar bin türlü entrikalar, desâyisler, bu rişte-i ittihâdı çürütecek hiyânetler ortaya koyarlar. Allah muhâfaza etsin! Allah herkesin düşündüğünü başına getirsin! Hayır düşünenleri âlî, şer düşünenleri zelil eylesin!

– Âmin!..

İşte o Cem'iyyet-i İttihâd, o hamiyyet-mendân-ı ahâlî böyle muvaffakiyetlerine mağrûr olmamalı, Allah'ın inâyetinden bilmeli.

Birbirine de kimse tecâvüz etmemeli. Artık kānûnlar tatbîk olunacak. O lâfızdan ibâret kalan kānûnlar haklıyı, haksızı ayırcak. İhkāk-ı hak edecek. Hiç kimse merak etmesin. Âsâr-ı telâş göstermesin. Biz şükr edelim. Lâzım gelen mu'âvenetden geri durmayalım! Yakında Meclis-i Meb'ûsân teşekkül edecek. O vakit her şeyler hall olunacak. Oraya milletin vekilleri toplanacaklar. Orada şahsiyyet, ağrâz-ı nefsâniyye olmaz. Orası bir merkez-i adâlettir.

[13] Onun mukarrerâtından herkes memnûn olacaktır. Adâlet yerini bulur. Gaddârlar müstahak oldukları cezâyı görür.

Allah'ın mülkünden kaçılmaz, pençe-i rabbânîden kurtulmak olmaz en büyük müntakim Allah'dır. Mazlûmların âhı yere düşmez. Ma'sûmların feryâdı redd olunmaz. Bu mahkemelerin fevkinde bir mahkeme var ki; hükmünde zerre kadar hatâ tasavvur olunmaz. Kuvve-i icrâ'iyyesi var ki elinden kurtulmak mümkün olmaz. Siz sıkılmayın, şimdiye kadar nasıl her umûrunuzda Allah'a ilticâ ettiniz, Allah'a yalvardınız, göz yaşlarınızı dergâh-ı ilâhiyye döktünüz; yine bu hatt-ı hareketden ayrılmayın. O mel'ûnlar nereye kaçsa yine kahr-ı rabbânî onlara yetişir. Azamet-i ilâhiyyeyi, Celâl-i sübhâniyyeyi düşününüz. Burdan kaçmakla kurtuldu denmez. Allah daha büyük belâ hazırladı onlar için. Onların mülevves vücûdlarını Allah bu memleketlerde yaşatmaz artık. Onlar nereye gitseler kendilerine muzâhir bulamazlar. Onlar için Avrupa'da te'essüs imkânı yok. Bütün o mütemeddin devletler arasında öyle mülevves vücûdları toprağına bastıracak, hükûmetini târîh-i insâniyetde lekelendirecek bir devlet Avrupa'da yoktur, olamaz. Onlar için Afrika çöllerinden başka melce' yok. Sıkılmayınız, yakında kudret-i rabbânîyi işitir, görürsünüz.

Size şimdi düşen vazîfe i'tidâl, şükürdür, Hazret-i Zülcelâle şükrü hiç bir dakīka unutmayınız.

[1](لَئِن شَكَرْتُمْ لأَزِيدَنَّكُمْ) buyuruluyor. En büyük ni'mete şükür ederseniz ni'am-ı sübhâniyyemi artırırım...

Şükür kavlen, fi'len olmalı. Kalb ile ni'meti sevmek, ya'ni ni'metini hâtırlarda tutmak, gönlünden muhabbet bağlamak, ulviyetine i'tikād etmek, lisân ile medh ve sitâyişde

[1] İbrahim, 14/7.

bulunmak... Sonra a'zâ ile mu'âvenet etmek, nakd ile kavl ile cem'iyyetin makāsıdına hizmet etmek her türlü tecâvüzden sakınmak. Tecavüzkârâne bir hareket iyâzen billah mahrûmiyetimizi mûcib olur.

[1](وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ) Benim verdiğim ni'mete küfrân-ı ni'met ederseniz, sû-i isti'mâle kalkışırsanız, ni'met olduğunu teslîm etmezseniz, ni'meti nikbete tahvîle yeltenirseniz vallâhi azâbım şedîddir. Nankörlerden intikām alırım.

Onun için bu ni'metin kadrini bilelim. Şükr edelim. Mu'âvenet edelim. Mantık dâiresinde hareket edelim. Biz de adâletsizlik eder, tecâvüzkârâne bir hareket ta'kīb edersek başka bir hey'et-i ıslâhiyye göndermekden Allah âciz değildir. Ni'meti nikbete tahvîl etmeyelim. Yollar açıldı. Hep birlikte cins ve mezheb tefrîk etmeyerek bu yolda yürüyelim. Bu sırât-ı müstakīmi ta'kīb edelim.

Şimdi gelelim bu Cem'iyyet-i İttihâdiyye'nin hizmetlerine filhakîka hizmetleri şâyân-ı takdîrdir. Herkesin harcı değil bu. Bu kadar seneden beri vücûdlarını bu emr-i hayr uğuruna hasr etmişler. Bu emel-i mukaddes uğrunda canlarını fedâya hazırlanmışlar. *"Yeni Asır"* gazetesi nakl eder, bidâyetden nasıl olmuş, nasıl başlamış, ne devirler geçmiş, nihâyet ne olmuş?. Uzun uzadıya hakîkī, ciddî bir lisânla yazıyor. Bunların sûret-i harekâtı daha üç-dört ay mukaddem meydana çıkmıştı. Nûr-ı hürriyyet leme'âna başlamıştı. Lâkin Allah hâinlerin gafletini artırdı. Bunlar etrâfı güzelce sarıncaya kadar, dâire-i nüfûzlarını esaslı tahkîm edinceye kadar o zâlimler işin hakīkatini anlayamadılar, o Cem'iyyet-i muhtereme hüsn-i niyyetleri sâyesinde mazhar-ı hidâyet oldular. Tevfîk-i rabbânî kendilerine rehber oldu. Hiç bir mâni'aya tesâdüf etmediler. Bu Allah'ın büyük inâyeti! Cenâb-ı Hakk'ın büyük lütf u keremi!

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَـكِنَّ اللّهَ قَتَلَهُمْ [2]

Ama esbâb-ı zâhire bu. Allah bir kavmi mazhar-ı hidâyet etmek murâd buyurursa neler, ne sebebler halk eder. Cihân hayretlere düşer, işte bunu bilmeli. Zâhirle bâtını cem' etmeli:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ [3]

O vakit me'cûr olur insan. Marzî-i sübhâniyyeye de bu muvâfık, böyle olursa, bunu Allah'ın inâyeti bilirsen o da tevfîk-i sübhânîsini tezyîd eder. Bütün şahrâh-ı terakkī münkeşif olur. Yükseldikçe yükseliriz.

İşte Sultan-ı Enbiyâ'ya böyle fermân gelirse makāmına kā'im olanlar o emre mecbûr değil midir? Elhamdülillâh Rabbimiz bu hürriyeti ihsân buyurdu. Hâinleri kahr ü tedmîr etti. Bir bâd-ı hidâyet bütün istibdâd bulutlarını sürükledi götürdü. Memleketimiz nûrlarla, hürriyet, adâlet, müsâvât nûrlarıyla doldu. Pâdişahımız da bu ihsân-ı ilâhîye şükrgüzârdır. Bu sa'âdete mazhar olur olmaz hemen kasemle bu hürriyeti muhâfazaya çalışacaklarını bütün cihâna bildirdiler. Hüsn-i niyyet-i şâhânelerini isbât ettiler. Daha kim bilir nasıl istimdâdlarda bulunurdu. Hele *Buharî-i Şerîf*'le istimdâd pek büyük şeydir. Her perîşanlığa karşı bütün muhteviyât-ı celîlesini gece gündüz okutarak Allah'a teveccüh etmek... Elbet âkıbeti hayr olur. [4](انما الاعمال بالنيات) gene oraya bağladı. Böyle başlamıştı. Böyle nihâyet bulacak. Arada bir devr-i zulmet geçti.

Dünya böyledir. Felâketlerden, belâlardan sonra ni'metin kadri bilinir. Ne idi o zulm, ne idi o istibdâd? Zulm azıttıkça azıttı, bir râddeye geldi ki o hâl üzere yaşamanın imkânı kalmadı. Her türlü tecrübeler oldu. Nihâyet bu bâbda ittihâd hâsıl oldu: Bu idâreyi behemehâl değiştirmeli. Çünkü başka çâre yok. Göz göre göre işte batıyoruz. Son bir nâle-i mezbûhâne ile bütün millet:

– Hürriyet!

diye feryâd etti. Avn-i ilâhî yetişti. Bir an içinde şu karanlık memleketler hürriyet nûrlarıyla doldu.

Bütün Avrupa devletleri bunu takdîr etti. Vâkı'a hoşlanmayanlar varsa da onların da ehemmiyeti yok.

– Ama buralarını taksîme kalkışmıştı Avrupa, nasıl olur şimdi bunu takdîr etsin?

[14] Elbet o zaman kim olsa öyle yapardı, bir yerde yağma varsa herkes koşar, taksîm olacak. Kendisi niçin hâricde kalsın? Elbet o da bu yağmadan hisse almağa kalkışır. Buna birşey denemez.

Lâkin yağma kalkarsa, nev'-i beşer için arzû edilen ahvâl görünürse kimin bir diyeceği kalır? Yağma değil, herkes bunu takdîr eder.

Şimdi öyle evvelki gibi ta'assub yok Hristiyanlarda. Evvelce İslâm'ın âdâb ve ahlâkına vukūfları yok idi. Bu ta'assub ondan ileri geliyordu. O barbarların harekât-ı nâ-lâyıkası cehâletden neş'et etmişti. Şimdi bi'l-umûm insanların mehâsin-i ahlâkıyyeye her türlü isti'dâdı olduğu anlaşıldı. Münâsebât-ı beşeriyye hakīkī ve sâf oldu.

Millet de nasıl hareket lâzımsa öyle hareket etti. Yek vücûd olarak cihâna hayret verdi. Elbette gazeteler uzun uzadıya bunları anlatıyorlar. Bizim maksadımız du'âdan ibâret. Gazeteler güzel güzel makāleler, nutuklar yazıyorlar. İşte mümkün mertebe tafsilâtıyla anlatıyorlar. Bu hürriyet milletle, milletin ittifâkıyla hâsıl oldu. İşte bunlar okunmalı, işitilmeli. Bu, hüsn-i isti'mâle medârdır.

Meb'ûsların toplanmasında iş değil. İdâre etmek, hüsn-i isti'mâl eylemek lâzım. Milletlerin alkışları ziyâde olursa vükelânın da ihtimâmı ziyâde olur. Ona göre terakkī, te'âlî yüz gösterir. Az zaman içinde, birkaç sene zarfında zararlarımızı telâfî ederiz.

Öyle gençler var ki terbiye-i ahlâkiyyeleri, necâbet-i fikriyyeleri bize pek büyük ümidler bahş ediyor. Askerden, mülkiyeden, ilmiyeden pek muktedir, hürriyet-perver, pek mukdim gençlerimiz vardır. Herkes hissesine düşen vazîfeyi îfâya başlayınca az zamanda mu'azzam bir devlet olacağımızdan şüphe edilmesin. Şimdiki Osmanlılık o eski hâl ile kıyâs olunmaz. Cem'iyyet'in muvaffakıyetine du'â etmeliyiz. Pâdişahın hüsn-i niyyeti de âşikâre. Bu hâlin bekāsına, hürriyetin devâmına du'â etmeliyiz. Mu'âvenet etmeliyiz. Bidâyetde her nasıl olduysa oldu. Şimdi Allah'dan onu istimdâd

[1] İbrahim, 14/7.

[2] Enfâl, 8/17.

[3] Fâtiha, 1/5-6.

[4] Buhârî, *Sahîh,* Bed'ü'l-Vahy 1.

etmeli. O keşmekeş-i ahvâl, o ahlâkın bozulması hep o sû-i idârenin, hep o zulm ü istibdâdın netîce-i tabî'îsi idi. Her nasıl olduysa oldu. Şimdi sırât-ı müstakîmi gösterdi Allah. Yardım etti Mevlâ. Biz de bunun kadrini bilelim. Bunun şükrünü kavlen, fi'len îfâya çalışalım.

Dâima böyledir. Yetmiş sene küfr içinde yaşar. Tövbe eder. Allah kabûl eder. Bazen de aksi olur. Bütün müddet-i hayatını ibâdetle, zühd ü takvâ ile geçirir; ne'ûzü-billah son zamanında küfr ile gider. Dünyada böyle olduğu gibi âhiretde de öyle.

Yâ Rabb! Ümmetin selâmetini temîn et! Kemâl-i adâletle sâbit ve ber-karâr eyle.

Şimdi dikkat ediyorsunuz ya, âyetin hüsn-i tertîbine! Evvelâ: Kendine âid kusûrlardan dolayı afv et! Allah'a karşı olanlar için de mağfiret iste!...

Sonra meşvereti emr eder. Hüsn-i niyyet lâzım meşverette. Garazdan, ivazdan ârî olmalı. Her şey belli olmalı. Ona müra'ât etmeli.

Onun için erbâb-ı istikāmetden intihâb lâzım, ashâb-ı istikāmetden olmalı. Velev ki milel-i sâireden biri olmuş. Aranılacak şey istikāmet-i reviyyet, iktidârdır. Ma'lûmâtlı, asîl kimseler olmalı. Memâlik-i Osmâniye'de yaşayanlardan cins ve mezheb tefrîk etmeksizin intihâb icrâ edilmeli. Çünkü onlar da bu devletin eczâsındandır. Onlar da Osmanlı'dır. İstemez hiç birisi ayrılmağa. Ne Rumlar, ne Bulgarlar, ne Ermeniler, ne Mûsevîler. Altıyüz bu kadar sene olmuş, bizimle karışık yaşamışlar. Bir tarafdan eşkiyâya taraflık ederler. Bir tarafdan çalışırlar.

Hem o dağa çıkanlara hepsine eşkiyâ demek de olmaz. Çünkü maksadları bugün anlaşıldı. O hâller, hep idâre-i sâbıkanın te'sîr-i zulüm-kârîsi idi. O zulme sükût etmek, muvâfık olamazdı. Hattâ zulme karşı sükût etmek, acz ve meskenet göstermek şer'an bile memnû'dur. Onlar ise dünyanın ma'mûriyetinden, âsâyişinden haber alırlar. Zencîr-i esâretde niçin kalsınlar? Birşey yapamazsa da yapmağa çalışırsa fenâ mı? Ehl-i İslam'la hep birlikte çalıştılar.

Müslüman gene müslüman; Hristiyan gene Hristiyan. Dîn ciheti başkadır. Dîn demek, devlet demek değildir ki, o başka, bu başka. Bu bâbda âyetler nâzil olmuştur, Habeş ahâlîsi hakkında. Allah onları senâ ediyor.

– Niçin?

Çünkü mü'minler hicret ettiler. Onlara lûtf-ı mu'âmelede bulundular. Hristiyan idiler o vakit. Sonra çok kimseler İslâmiyet'i kabul etti. Hattâ Necaşî hazretleri de kabûl etti. Fakat bidâyette de ashâb-ı kirâm oraya gittiler. İltîcâ ettiler. Kureyş'in zulmüne, din aleyhindeki tecâvüzlerine dayanamadılar. Haber aldılar ki oralarda adâlet var. Cenâb-ı Resûl-i Ekrem'den izin istediler. Müsâ'ade buyurdu. Hazret-i Osman da onlarla beraber gitti. Rahat oldular. Nefes aldılar. Çok hürmete nâ'il oldular.

Allah senâ eder işte: – (وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَّوَدَّةً ... الخ...)[1] Görürsün Habîbim, onların içinde mü'minlere en ziyâde meveddeti olanlar bulunur.

Demek Hıristiyan mü'mini severmiş, buğz olmazsa, insana, insanlığa muhabbeti olursa neden sevmesin?

Görürsün işte habîbim, onların meveddetlerini niçin böyle yaptılar?

ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَاناً وَأَنَّهُمْ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ [2]

Onların içinde âlim var; okumuşlar, hakāyıka âgâh olmuşlar. Bunların mazlûm olduğunu anlamışlar.

–mâba'di var–

[15] HİKMET-İ HUKŪK-I İSLÂMİYYE

Meclis-i Ma'ârif Re'îsi Hukūk mu'allimlerinden Haydar Efendi merhûmun aynen zabt olunan takrîrleriyle zabt ü tahrîr edenlerin tetebbu'ât-ı mahsûsasından teşekkül eden şu eserin pek çok teşne-i ma'rifet kalblerin arzu ve temennîlerine rağmen bugüne kadar sâha-i intişâra vaz'ına muvaffakiyet hâsıl olamamıştı. Vâkı'a ta'mîm-i fâ'idesi maksadıyla berây-ı istinsâh mürâca'at eden zevâta teshîlât-ı mukteziyye irâ'e olunarak teksîr-i nüsahına çalışılmış ise de binlerce sahîfeden müteşekkil bir eserin istinsâhındaki su'ûbet ashâb-ı cehd ü gayreti düşündürmüş, lüzûm-ı tab'ı hakkındaki tavsiyelerin ardı arkası alınamamıştı. Hâlbuki devr-i istibdâdda böyle mühim ve şer'î bir eserin tab'ına istihsâl-i müsâ'ade için ne tahammül-güdâz kuyûd ve şurût mevcûd idi!.. Lillahi'l-hamd artık sabâh-ı hürriyyeti idrâk ettik, kâffe-i mevâni' ber-tarâf oldu. Binâberîn bu eser-i güzînin tab'ına müsâra'at vecîbeden görülerek bu nüshadan i'tibâren "Sırâtımüstakîm"de neşrine başlanıldı. Bu eser-i âlînin vücûda gelmesine sa'y ü gayret buyuran Selânik Mekteb-i Hukūku mu'allimlerinden Âdil Beyefendi hazretleri, merhûm-ı müşârun-ileyhin tercüme-i hâliyle bu eser-i mebrûrun sûret-i cem' ü tanzîmini hâkî olarak kaleme aldıkları makāle-i mahsûsa karîben neşr olunacaktır.

Bismillâhirrahmânirrahîm

İlm-i usûl-i fıkıhdan bi-tevfikihî te'âlâ tahrîren tenkîh ve şifâhen tavzîh olunacak işbu metn-i vecîz bir mukaddime, iki maksad ve bir hâtimeye rabt olunacaktır.

Mukaddime
İlm-i Usûlün Ta'rîf ve Mevzû' ve Gâyeti Beyânındadır

İlm-i usûl-i fıkıh: Ahkâm-ı şer'iyyeyi edille-i tafsîliyyesinden istinbâta kendileriyle tevassul olunan kā'ideleri ta'rîfe mütekeffil ilimdir.

Mevzû'u: İsbât-ı ahkâm haysiyetinden edilledir.

Gâyeti dahi: Ahkâmı ma'rifet ve mûcebince amel üzerine ihrâz-ı sa'âdetdir.

Biz birkaç senedir usûl-i fıkıh müzâkere ediyoruz. Her seneki takrîrlerimiz birbirinden farklıdır. Fakat hepsi yine bir ârâya varıyor. Takrîrlerimizin birazı da matbû'dur. Yazdıracağım metinleri aynen zabt edersiniz. Takrîrlerimi de ister hâfızanıza nakş edersiniz, isterseniz kâğıdlarınıza yazarsınız.

[1] Mâ'ide, 5/82.

[2] Mâ'ide, 5/82.

Biz dersi mümkün olduğu kadar tenkîh edeceğiz. Çünkü zamân-ı müzâkere pek mahdûd olduğundan esâsen pek mühim olan dersimizin mesâ'il ve mebâhis-i ma'rûfesini bile vakit bulup da bitiremiyorum. Geçen sene bi-tevfîkihî te'âlâ mâni' de olmadığı için hemen bütün mebâhisi takrîre muvaffak olmuştum. Gerçi usûl-i fıkıh, edille ve ahkâm-ı şer'iyyenin ahvâlinden bahs eder bir ilimdir. Fakat bir kere edille nedir? Ahkâm nedir? Bunların ahvâli nedir? Bunlara müte'allik bir çok mebâhis var. Sonra bu ahkâma zeyl olarak bir de ictihâd bahsi var; ki zâten bu ilim, müctehid ilmidir. İşte geçen seneki takrîr, mufassalâtı câmi' olmasa bile, bu mebâhisin ekserîsini şâmildir. İnşaallah bu sene de mümkün mertebe tenkîh ederek bunları görürüz.

* * *

"Usûl-i Fıkıh" hikmet-i hukūk-ı İslâmiyye demektir; ahkâm-ı şer'iyyenin edille ve esbâbını gösterir.

Mukaddime: Bir maksada şurû' olunmazdan evvel o maksadın tevakkuf ettiği şeye mukaddime derler. Yani mukaddime maksada vüsûl için ibtidâ zikri lâzım gelen ma'lûmât-ı ibtidâiyyedir. Şu hâlde ilm-i usûlün ta'rîfi bu ilmin makāsıdından olmayıp mebâdîsindendir. Yani mukaddime bu ilmin hakîkatinden hâricdir. Fakat bir ilmin hakîkatine lâyıkıyla vüsûl için bir takım şeylere ihtiyâcımız vardır ki onlar da bir ilmin ta'rîfi, mevzû'u, gâyeti gibi mukaddimelerdir.

Her bir ilim mesâ'il-i kesîreyi, dağınık bir çok mebâhisi şâmildir. Binâ'en-aleyh bir ilmin mesâ'ili ve mebâhisi bir cihet-i vahdetle merbût olmalı, o ilmin tâlibi olan adam birden bire karanlık bir yere girmemek için evvel emirde o ilim hakkında bir ilm-i icmâlî hâsıl etmelidir. Bu da o ilmin ta'rifini, mevzû'unu, gâyetini bilmekle hâsıl olur. Onun için her ilimde bir mukaddime bulunmalıdır.

Mukaddime sözü; Arabların "Mukaddimetü'l-ceyş" ta'bîrinden alınmıştır. –Şimdi bu makamda "avcı bölüğü, talî'a" isti'mâl olunuyor– Mukaddimetü'l-ceyş ibtidâ düşmanın hutût-ı müdâfa'asını görür. Kuvvetini istikşâf eder. Âlât ve edevâtını teftîş eyler. Düşmanın kuvvetini tartmadan, hâlini anlamadan ale'l-amyâ bir tehlikeye girmek fenn-i harbe mugâyirdir. Bunları anlamak ise esbâb-ı muzafferiyyettendir. İşte kütüb-i ilmiyyedeki mukaddimeler dahi böyledir. Yani bir cihâd-ı ma'nevînin talî'asıdır. Bilinmedik, mustahzır olmadık bir şeye iktihâm olunacak, bir bahr-i bî-kerân olan ilme girilecek, bir mücâhede-i ma'neviyye başlayacak. Bunun için ibtidâ girilecek yerleri anlamalıdır. Demek ki mukaddime mesâ'il-i ulûm üzerine hücûm edilecek bir ordu menzilesindedir. Oraya sevk olunacak kuvvet ise ezhân-ı talebedir. Binâ'en-aleyh ezhân-ı talebe evvelâ oraya bir müfreze bir mukaddime göndermelidir.

Bir adam bir memlekete gidecek bir ale'l-amyâ gitmek var, bir de öğrenerek **[16]** gitmek var. Meselâ Haleb'e gitmek isteyen bir adam ne tarîk ile gidileceğini, hangi iskeleye çıkılacağını bilmez ve ol sûretle yola çıkarsa Haleb'e gidecek yerde tutar da Trabzon vapuruna biner. Fakat Haleb'e nasıl ve ne tarîkle gidileceğini ibtidâ' icmâlen bilirse maksadına doğrudan doğruya vâsıl olmuş olur.

Bir ilmin makāsıd ve mesâ'ili mechûl-i mutlaktır. Onları bilmek için ibtidâ' tahsîline ikdâm edilen ilmin nasıl şey olduğu bilinmelidir ki tâlibin tevaggulü maksadı olan ilme midir, değil midir anlaşılsın. Binâ'en-aleyh ta'rîf sâyesinde bir ilmin neden ibâret olduğu bilinir ve merci'-i ebhâs –yani mevzû'u- ve fâ'ide –yani gâyeti- anlaşıldıktan sonra maksada şurû' olunursa bu bâbda sarf olunacak mesâ'î elbette müsmir, müntec olur.

* * *

Bizim okuyacağımız ilmin adı "Usûl-i Fıkıh"dır. "Usûl-i Fıkh" bu ilmin alemidir. Usûl-i fıkıh bir lâfızdır, lâfızlar ise ya müfred veyâhud mürekkeb olur. Eğer bu lâfz burada müzâkere edeceğimiz ilmin adı olmasa idi: "Usûl-ı fıkıh mürekkebtir. 'Usûl' ile 'fıkıh' lâfızlarından mürekkeb bir mürekkeb-i izâfîdir. 'Usûl' muzâf, 'fıkıh' muzâfun-ileyhdir."

Derdik nitekim usûl-i fıkhı bu i'tibar ile de tedkīk etmişlerdir. Hâlbuki bizce maksûd olan ta'rîf mürekkeb olması i'tibariyle değildir. Alemiyyet i'tibariyle olan ta'rîfdir. Yani "Usûl-i Fıkıh" sözü şu ilm-i şerîfin ismidir. Bir alemdir. Binâ'en-aleyh "Usûl-i Fıkıh" izâfet i'tibâriyle mürekkeb ise de, bu ilmin lâkabı olmak i'tibâriyle müfreddir. Nitekim buna bir de "ilim" ilâve olunmak sûretiyle alemiyyetine işâret olunmaktadır.

Ma'lûm olsun ki alemler iki türlüdür: Alem-i mürtecel, Alem-i menkūl.

Fâ'ik, Râşid, Mâcid... Bunlar birer şahsın adıdır ve alem-i mürteceldir. İbâdullah dahi müsemmânın alemi olabilirse de, bu mürekkeb-i izâfîden menkūl bir alemdir. İşte Abdullah lâfzı gibi "Usûl-i Fıkıh" ta'bîri de mürekkeb-i izâfîden menkūl bir alem, bir lâkabdır.

Lâkab ise medh ü zemmi müş'ir olan bir alemdir. Usûl-i fıkıh neyl-i sa'âdet-i dîniyye ve dünyeviyyeye vesîle olan fıkhın mebnâsı olmak cihetiyle bittabi' medhi müş'irdir.

Eğer bir isim "eb" veya "ibn" ile masdar olursa "künye" olur. "Ebulfeth" gibi ki Sultan Mehmed-i Sânî hazretlerinin künyesidir.

Usûl-ı fıkıh mürekkeb-i izâfî hâlinde bırakılmadı da alemiyyete nakl edildi. Zîrâ mürekkeb-i izâfî hâlinde bırakılsa idi, ahkâm ve ictihâda şâmil olamazdı. Hâlbuki bu fenn-i âlîde fıkhın delîl ve asıllarından başka ahkâmdan da bahs olunuyor. Ve hâtime-i kitâb, ictihâda dâir bulunuyor. İşte bunun içindir ki "Usûl-i Fıkıh" ta'bîrini mürekkeb-i izâfî hâlinden alemiyyete nakilde ıztırâr hâsıl oldu.

Ma'a-mâfîh usûl-i fıkhı bir kere mürekkeb-i izafî olmak i'tibariyle ta'rîf, bir kere alemiyyet i'tibariyle ta'rîf etmek mu'tâdedir. Bizim yukarıdaki ta'rîfimiz usûl-i fıkhın mutâla'a edeceğimiz fenn-i celîle alem olması i'tibariyledir. Usûl-i fıkıh mürekkeb-i izâfî olmak i'tibariyle ta'rîf edilmek için evvelâ muzâfı, sonra da muzâfun-ileyhi, sonra da izâfeti ta'rîf etmelidir. Ma'lûmdur ki "izâfet" ihtisâsı iâde eder. Meselâ "Fülânın hânesi" dediğimiz vakit hânenin o fülâna ihtisâsı anlaşılıyor. Bu hânenin fülâna âidiyetini izâfet ifhâm eder.

* * *

Usûl: Asıl'ın cem'idir. "Usûl" delîl-i râcih, kā'ide-i külliyye, müsteshâb ma'nâlarına da gelir ise de, bu makāmda asıl: Kendisi üzerine gayrısı mübtenî olan şeydir. İbtinâ' da gerek ibtinâ'-i hissî olsun: Binânın temele ve sakfın duvar

üzerine ibtinâsı gibi. Ve gerek ibtinâ'-i aklî olsun ma'lûmun illete; medlûlün delîle ibtinâsı gibi. Şu hâlde "Fıkıh" usûle ibtinâ' ediyor. Yani "Usûl-i Fıkıh" mebnâ ve mesned oluyor. "Fıkıh" mebnî ve müstenid oluyor. Ta'bîr-i âharla "Fıkıh" delîllere müstenid bulunuyor. Ve fıkhın şu ibtinâsı da bittabi' ibtinâ-i aklîdir.

Yukarıda işâret ettiğimiz vechile asıl, bir de râcih ve kā'ide ma'nâsına nakl olunmuştur. Meselâ "Bunda asıl olan, bunda kā'ide olan budur" deriz. Bazen de râcih ma'nâsına alarak meselâ: "Berâ'et-i zimmet asıldır" deriz. Acaba burada da "asıl" lâfzını kā'ide veya delîl ma'nâlarına nakl etmeğe mecbûr muyuz? Aslı böyle delîl ma'nâsına nakle muztar değiliz. Çünkü biz ibtinâyı ta'mîm ederek hissî ve aklî olmak üzere kabûl ettik. Fıkhın da asla ibtinâsı ibtinâ-yı aklîdir, deyince artık asıl lâfzını delîl ma'nâsına nakle ihtiyâcımız kalmaz.

Zâten "asıl" lâfzının ma'nâ-yı vaz'îsi nakl olunduğu ma'nâya vâfî olamadığı için biz onu delîl veya râcih ma'nâlarına nakl ederiz. Meselâ Arabça, "salât" lâfzı du'âya mevzû'dur. Istılâh-ı şer'de ise salât erkân-ı mahsûsa ve ma'lûme ile "namaz" ma'nâsınadır.

Demek ki "salât" lâfzı, namaza asıl ma'nâ-yı vaz'îsi i'tibariyle değil, nakil tarîkıyla gelmiştir. Bunun gibi berâ'et-i zimmetde "asl"ı mebniyyün-aleyh ma'nâsına alsak bir ma'nâ çıkaramayacağız. Binâ'en-aleyh muztar olduğumuz için burada "asl"ı vaz' olunduğu ma'nâdan çıkararak "râcih" ma'nâsına nakl ederiz.

"Usûl-i fıkıh" ta'bîrindeki "asıl" lâfzı, "delîl" ma'nâsınadır. Maksadımız da odur, fakat biz "asl"ı delîl ma'nâsına nakl ederek bundan delîl ma'nâsını anlamakda muztar mıyız? Yoksa gayrısı kendi üzerine mübtenî olan şey ma'nâsını ibkā ettiğimiz hâlde yine bundan delîl ma'nâsını çıkarabilir miyiz? Çıkarırız, çünkü biz ibtinâyı ta'mîm ediyoruz. Burada fıkhın usûle ibtinâsı ibtinâ-yı aklîdir. Binâ'en-aleyh aslı delîl ma'nâsına nakle bir ıztırâr yok. Yani biz ibtinâyı ta'mîm ederek asıldan delîl ma'nâsını çıkarıyoruz.

–mâba'di var–

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

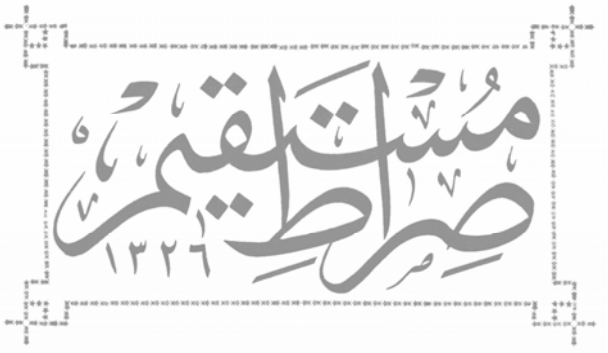

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

03 Eylül 1908 07 Şa'bân 1326 Perşembe 21 Ağustos 1324 **Birinci Sene - Aded: 2**

[17] *Sırâtımüstakīm'in devâmını temennîde yek-zebân olan Matbû'ât-ı Osmâniyye'ye arz-ı şükrân ederiz. Hakkımızda gösterilen iltifât ve teveccühâta i'lâ-yı liyâkat edebilmekliğimiz mahz-ı tevfîk-i ilâhîye vâbestedir. Vallahü'l-muvaffık.*

* * *

HİKMET-İ EDYÂN

Bir müddetten beri Avrupa'da moda hükmüne giren dinsizlik veya ahkâm-ı dîniyyeye adem-i mübâlât illeti, tedrîcen memâlik-i şarkıyyeye dahi sirâyetle nîk ü bedi tefrîka muktedir olmayan veya tefrîk için bir lâhza zihnini it'âb etmek istemeyen birçok zevât dindarlığı âdetâ mu'ayyebâttan add ile dinden teberrî ve dinsizliği ünvân-ı medeniyyet veya esâs-ı hürriyyet sûretiyle telâkkī etmekte oldukları manzûr-ı bâsıra-i te'essüf olmaktadır.

Tabî'at-ı beşeriyye, filvâkı' fıtrat-ı asliyye i'tibâriyle hürriyete meyyâl ve hürriyet-i kavl ü fi'li takyîd eden her türlü akā'id ve ahkâmdan nefreti âzâde-i kıyl ü kāl ise de, hıfz-ı nizâm-ı âlem ve bekā-yı benî-âdem için dinin lüzûmu zarûrîdir.

Bi'l-umûm edyân, vaz'-ı aslîleri i'tibâriyle tehzîb-i ahlâkı ve beyne'l-efrâd men'-i nizâ' u şikāk için vaz' ve te'sîs buyrulmuş birer kānûn-ı hikmet-meşhûn-ı ilâhîdir.

Hilkaten medenî bi't-tabi' yaratılmış olan nev'-i insan münferiden bir dağ tepesinde veya bir sahrâ vasatında yaşaması adîmü'l-imkân olmasıyla levâzım-ı me'âş ve zarûriyyât-ı hayatının tedâriki emrinde ebnâ-i nev'inden bir tâ'ife ile müctemi'an yaşamak mecbûriyet-i tabî'iyyesindedir. İbtidâ âile ve ba'dehû kabîle ve aşîretlerin sûret-i tecemmu' ve kurâ ve kasabâtın ve medâ'in-i azîmenin keyfiyyet-i teşekkülü bu ihtiyaç üzerine vücûd-pezîr olmuştur.

Çehre ve simâlarının ihtilâfı nisbetinde tıbâ' u evzâ'ları muhtelif olan efrâd-ı beşerden binlerce nüfûsun bir mahalde ictimâ'ı cerr-i menfa'at ve def'-i mazarrat sâ'ikasıyla nizâ' ve fezâ'ı dâ'î olarak "el-hükmü li-men galebe" kā'idesince kebîr sagîri, kavî za'îfi mahv u ifnâ eylemesi kavânîn-i tabî'iyyeden olmasıyla Cenâb-ı Nesaksâz-ı Nizâm-ı Kâ'inât, hıfz-ı nizâm-ı mahlûkat ve te'sîs-i kavâ'id-i mer'iyye-i adl ü uhuvvet ü müsâvât için ihtiyâcât-ı zamaniyye ve mekâniyyeye göre peygamberân-ı izâm vasıtasıyla suhuf ve kütüb-i mukaddeseyi tenzîl ve mutazammın olduğu evâmir ve menâhî i'tibâriyle şerâ'i' u edyânı vâcibü'l-ittibâ' ve't-tebcîl eylemişdir.

Ulemâ-i mantık, eşref-i envâ'-ı mahlûkat olan nev'-i insanı hayvânât-ı sâireden hâssa-i nutk ile temyîz ve tavsîf ve hayvân-ı nâtık vasfıyla ta'rîf eylemişlerse de, işbu ta'rîf ile insan dereke-i hayvâniyyetten kurtulamayacağı bedîhîdir. Zîrâ nutukdan maksad, ta'bîr-i merâm için bir takım hurûfu teşkîl eden savt ise, bu hâsıyyet bi'l-umûm hayvânâtta mevcûd olduğu ıyânen meşhûddur.

İnsanı hayvan-ı 'âkıl sûretiyle dereke-i behâ'imden tahlîsa çalışan akıl, me'âş ve me'âd i'tibâriyle ikiye münkasem ve akl-ı me'âş ise hayvânâtta insandan ziyâde mevcûd olduğu bir emr-i ma'lûm ve münfehimdir. Zîrâ hayvan **[18]** tahlîl-i kimyâvîye muhtaç olmaksızın kendisine nâfi' ve zârr olan nebâtâtı tefrîk ve zârrından ictinâb ile nâfi'i ekl ü intihâb eylediği hâlde insan bu kuvve-i mümeyyize-i tabî'iyyeden mahrûm ve semm ile desemi bi'l-müşâhede temyîz hâssasına mâlik olmadığı bir emr-i ma'lûmdur. Binâberîn insanı bakıyye-i envâ'-ı hayvânâttan tefrîk edecek yegâne vasf-ı hâs, akl-ı bi'l-me'âd hâssa-i celîlesidir ki o dahi haşr u neşri ve sevâb u ikābı i'tikāddan ibâret olan akā'id-i dîniyyedir.

Ahkâm-ı asliyyesi i'tibâriyle âdât ve ibâdât ve mu'âmelâta münkasem olan evâmir-i dîniyye iki nevi' nizâmı câmi'dir ki birisine nizâm-ı hâss ve diğerine nizâm-ı âmm denilir.

Edyânın ibâdât kısmı insanın mâ-bihi'l-kıyâmı olan sıhhat-i vücûd ve devâm-ı âfiyet ve intizâm-ı hayat ü ma'îşete maksûr birer kavâ'id-i hıfzu's-sıhha olduğu gibi âdât ve mu'âmelât aksâmı dahi cem'iyyât-ı beşeriyyenin yek-diğeriyle hüsn-i mu'âşeret ve te'mîn-i adâlet ve hukūk-ı mütekābilelerinin ta'lîmiyle beynlerinde râbıta-i müsâvât ve uhuvveti muhâfaza ve emniyet-i can u mal ve ırzlarını sıyânet maksadına mübtenîdir ki işbu iki nizâma mütâba'at etmeksizin nev'-i insanın ve cem'iyyât-ı beşeriyyenin devâm ve bekāsı adîmü'l-imkândır.

Dîn bir hısn-ı hasîn-i emândır ki, onun Arş-ı A'lâ'ya müntehî olan burc u bârûsuna ilticâ eden her türlü mehâlik-i mâddiyye ve ma'neviyye ve her gûne mazârr u mevbikāt-ı zamâniyye ve mekâniyyeden mahfûz ve masûn olur.

Dîn bir habl-i metîn-i i'tisâmdır ki, onun urve-i vüskā-yı salâbetine temessük eden her türlü sademât-ı rûzgâr ve her gûne hâdisât-ı zorkârdan vâreste ve rehâ olur.

Dîn bir hâris-i emîn ve bir nigehbân-ı rasad-dûrbîndir ki, onun zîr-i himâyet ve cenâh-ı sıyânetine teslîm-i nefs ü hayat eden her türlü âlâm ü ekdâr ve her gûne mesâ'ib ü âfâttan emîn ü sâlim olur.

Dîn bir şâhrâh-ı kavîm ve bir sırât-ı müstakīmdir ki, o menhec-i selîme sâlik olan nâ'il-i sa'âdet-i dâreyn ve vâsıl-ı ser-menzil-i kāb-ı kavseyn olur. –mâba'di var–

Mardinîzâde Mehmed Ârif

TEVHÎD
Yâhûd
FERYÂD

Ey nûr-i ulûhiyyetinin zılli avâlim,
Zıllin bile esrâr-ı zuhûrun gibi muzlim!
Kürsî-i celâlin –ki semâlarla zeminler
Bir nokta kadar sahn-i muhîtinde tutar yer–
İdrâkin eder gâye-i ümmîdini haybet...
Yâ Rab, o ne dehşettir, İlâhî, o ne heybet!
Cevlânına yetmez gibi pehnâ-yı avâlim,
Gâhî seni bulmak içi, âvâre hayâlim
Bir şevk ile lâhûta kadar yükseleyim der.
Lâkin nasıl olsun ki bu mi'râca muzaffer?
Nâsût muhîtinde henüz çalkalanırken,
Bir dest-i tecebbür dayanıp göğsüne birden;
Medhûş ü muhakkar serilir esfel-i hâke:
Başlar oradan nâdim olup bağrını çâke.
Yalnız o mu? Bin fikr-i semâvî bu zeminde,
Bîtâb-ı taharrî kalarak âh ü eninde!
Eşbâha mı kurbün olacaktır cevelângâh?
Ervâh bütün mündehiş-i "sümme radednâh!"
Sun'undaki esrâra teâlî bize memnû'
Olmaz mı, ridâ-pûş dururken daha masnû'?
Hurşîd-i ezelden nasıl ister ki haberdâr
Olsun daha bir zerreyi derk etmeyen efkâr?
Ey nâmütenâhî sana nisbet ile mahdûd,
Mahsûr-i muhît-i kaderindir ne ki mevcûd.
Dîbâce-i evsâfını almaz bütün eb'âd,
A'dâd edemez silsile-i feyzini ta'dâd.
Ummân-ı şüûnun ki birer mevcidir a'sâr,
Her mevcesi bir lücce-i bî-sâhil-i âsâr!
Fermânına mahkûm ezeliyyet, ebediyyet;
Ey pâdişeh-i arş-ı güzîn-i samediyyet.
İbdâ'-ı bedîin -ki cihanlarla bedâyi'
Meydâna getirmiş- bize ey Hâlik-ı Mübdi',
Mübhem nasıl olmaz ki? Ademden değil isbât,
Bir zerre-i mevcûdu yok etmek bile heyhât,
Kābil olamaz çıksa da bin dest-i muharrib.
Yâ Rab, bu nasıl âlem-i lebrîz-i garâib!
[19] Serhadd-i ezel bed'-i hudûd-i melekûtun,
Pehnâ-yı ebed gâye-i sahn-ı ceberûtun.
Hükmün ki tahakküm edemez seyrine bir şey;
Bir anda bu pâyansız olan cevvi eder tayy.
Bir an, diyerek eylemişim bilmeyerek, bak!
Takyîd zamanla seni ey Fâtır-ı Mutlak!
Bâkīyi beşer her ne kadar eylese tenzîh,
Fâniyyeti îcâbı, eder kendine teşbîh!
Itlâka nasıl yol bulabilsin ki tefekkür?
Eşbâhı görür eyler iken rûhu tasavvur!

* * *

Ey rûh-i fezâ-gerd, giran-seyr-i harîmin,
Ey nâtıka, dembeste-i esrâr-ı azîmin;
Maksûd bu hilkatten eğer ma'rifetinse;
Varmış mı o müdhiş görünen gâyete kimse?
Bir sahne midir yoksa bu âlem nazarında?
Bir sahne ki milyarla oyun var üzerinde!
Bir sahne ki her perdesi tertîb-i meşiyyet;
Eşhâsı da bâzîçe-i âvâre-i kudret!
Cânîleri, kātilleri meydâna süren sen;
Cânîdeki, kātildeki cür'et yine senden!
Sensin yaratan, başka değil, zulmeti, nûru;
Sensin veren ilhâm ile takvâyı, fücûru!
Zâlimde teaddîye olan meyl nedendir?
Mazlûm niçin olmada ondan müteneffir?
Âkil nereden gördü bu ciddî harekâtı?
Ahmak neden öğrenmedi âdâb-ı hayâtı?
Bir fâilin icbârı bütün gördüğüm âsâr!
Cebrî değilim... Olsam İlâhî ne suçum var?

* * *

Bir sahne demek âleme pek doğrudur elbet;
Ancak görülen vak'aların hepsi hakīkat.
Hem öyle vekāyi' ki temâşâsı hazindir,
Âheng-i tarab-sâzı bütün âh ü enindir!
Zîrâ ederek bunca sefâlet-zede feryâd;
Vâveyl sadâsıyle dolar sîne-i eb'âd.
Yâ Rab, bu yüreklerdeki ses dinmeyecek mi?
Senden daha bir emr-i sükûn inmeyecek mi?
Her ân ediyorsun bizi makhûr-i celâlin,
Kurbân olayım yok mu tecellî-i cemâlin?

Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî,
Kimden kime feryâd edelim söyle İlâhî!
Lâ-yüs'el'e binlerce suâl olsa da kurbân,
İnsan bu muammâlara dehşetle nigehbân.
Bir şahsa esîr olmayı bir koskoca millet,
Mekrinle mi yâ Rab sanıyor kendine devlet?
Dünyâyı yakıp yıkmaya bir seyf-i teaddî,
Emrinle mi yâ Rab ediyor böyle tesaddî?
Yerden çıkıyor göklere bin âh-ı şererbâr,
Gökler ediyor sâde çıkan nâleyi tekrâr!
Bir yanda yanar lânesi bin hâne-harâbın,
Bir yanda söner lem'ası milyonla şebâbın.
Başlar öteden vâlideler sîne-i hâke;
Evlâdını tevdî' ederek bağrını çâke;
Ağlar beriden bir sürü âvâre-i tâli',
Nan-pâre için eyleyerek ırzını zâyi'.
Bükmüş oradan boynunu binlerce yetîman,
Me'vâ arıyor âileler lâne-perîşan!
Mazlûm şikâyette, nedâmette sitemkâr;
Hûnâbe-i maktûle garîk olmada hunhâr!
Bîmârı, felâketliyi, üryânı, sefîli,
Meflûcu, amel-mândeyi, miskîni, zelîli,
Gaddârı, cefâ-dîdeyi, mahkûmu, esîri,
Heyhât, şu pâyansız olan cemm-i gafîri
Teşhîr ile şöhret kazanan sahne-i dünyâ
Gelmez mi İlâhî sana bir kanlı temâşâ?

* * *

Lâkin bu sefîlân-ı beşerden kiminin, var
Kalbinde bir ümmîd ki encüm gibi parlar:
[20] Îmandır o cevherdir ki İlâhî ne büyüktür...
Îmansız olan paslı yürek sînede yüktür!
Mü'min –ki haberdar bu yekrûze cihânın
Fevkinde emelden de geniş bezm-i bekānın;–
Âmâdeliğinden çekecek etse de bilfarz,
Her ânı hayâtın ona binlerce belâ arz.
Ferdâdaki ezvâkı o ettikçe te'emmül,
Eyler bugün âlâma nasıl olsa tahammül.
Bir mülhidi lâkin kim eder tesliye heyhât?
Sığmaz onun âfâkına ferdâ-yı mükâfât!
İndinde semâvât ü zemin bir koca boşluk,
Feryadını gûş eyleyecek gûş-i kerem yok!
İlcâ-yı tesâdüfle şu "boş!" âleme düşmüş;
Etrâfına binlerce şedâid gelip üşmüş.
Onlarla boğuşmakla geçip devr-i hayâtı,
Encâm olacak mevt sükûn-i harekâtı...
Varlıktan onun inleyerek ölme nasîbi!
Bunlar beşerin işte en âvâre garîbi.
Mü'minlere imdâda yetiş merhametinle,
Mülhidlere lâkin daha çok merhamet eyle:
Gümrâhlarındır ki amâ leyline dalmış,
Bir rehber olur necm-i emel yok da bunalmış!
Sensin bu şebistâna süren onları elbet,
Senden doğacak doğsa da bir fecr-i hidâyet.
Mülhid de senin, kalb-i muvahhid de senindir;
İlhâd ile tevhîd nedir? Menşei hep bir.
Öyleyse nedendir bu tefâvüt ara yerde?
Esbâb-ı tehâlüf nedir efkâr-ı beşerde?
Yâ Rab, bu serâir gün olur da açılır mı?
Bir leyl-i müebbed olarak yoksa kalır mı?
Her zerrede âheng-i celâlin duyulurken,
Her nağmede binlerce lisan nâtık olurken,
Cilvendeki esrâr nasıl kalmada muzlim?
Ey nûr-i ulûhiyyetinin zılli avâlim!

Mehmed Âkif

HÜRRİYET – MÜSÂVÂT

Bundan evvelki makālemizde Kānûn-ı Esâsî'mizin bize bahşettiği hürriyetin kavânîn-i mevzû'a, kavâ'id-i mezhebiyye, âdât-ı milliyyemiz ile mukayyed olması lâzım geleceğini icmâlen göstermiş idik. Şimdi bu kuyûd-ı selâsenin fevâ'idini biraz daha îzâh etmek istiyoruz.

Evet, insan hür olmakla beraber bulunduğu memleketin kavânîn-i mevzû'ası ahkâmına ittibâ'a mecbûrdur. Ve bu ittibâ' levâzım-ı insâniyye ve zarûrât-ı medeniyyedendir. Zîrâ mâdem ki insan medeniyyü't-tab' olup bir hey'et-i ictimâ'iyye ile yaşamak mecbûrîyetindedir, şu hâlde hey'et-i ictimâ'iyyeyi teşkîl eden her ferdin dâima o hey'ete âid menâfi'-i umûmiyyeye hâdim olması, hattâ kendi menâfi'-i şahsiyyesini bile o menâfi'-i umûmiyye zımnında gözetmesi ve bu hey'et-i ictimâ'iyyenin menâfi'ine müte'allik her teklîfe inkıyâd eylemesi ve her fi'l ü kavlinde ve bütün etvâr ü harekâtında menâfi'-i umûmiyyeyi ihlâlden son derece tevakkī etmesi ve lede'l-îcâb kendi menfa'at-i şahsiyyesini menfa'at-i umûmiyyenin husûlüne fedâ eylemesi lâzımdır. Çünkü eğer böyle olmayıp da herkes dâima mücerred kendi menâfi'-i şahsiyyesini nazar-ı i'tibâra alır ve bu maksadın husûlü için her husûsda istediği gibi serbest kalır ise fıtrat-ı beşeriyyede hevesât-ı hayvâniyye gâlib ve bu sebeble her şahıs kendi nefsine, kendi tabî'atına, kendi arzusuna muvâfık olanı celbe, olmayanı def'e tâlib bulunduğundan her şahsın her ne sûretle olursa olsun mücerred kendi menâfi'ini te'mîn ve tahsîl için gayrin hukūkuna tecâvüzden ictinâb ve hey'et-i ictimâ'iyyenin medâr-ı kıvâmı olan tekâlîfe inkıyâd etmeyeceği ve bu sûretle menâfi'-i umûmiyyenin muhtell olmasına sebebiyet vereceği ve bilâhare mensûb olduğu hey'et-i ictimâ'iyyenin şîrâze-i intizâmını haleldâr eyleyeceği umûr-ı bedîhiyyedendir.

Şu hâlde hayat-ı ictimâ'iyyenin adâlet ve hakkāniyet dâiresinde cereyânına şiddetle lüzûm vardır. Bir hey'et-i ictimâ'iyyeye adâlet ve hakkāniyeti gösterecek şey ise ancak kānundur. Zîrâ ukūl-i beşer mütefâvit olduğundan, yani herkesin aklı ve dirâyeti bir seviyede bulunmadığından, bir kānûn-ı adâlet olmaksızın her husûsda hakkı bâtıldan tefrîk ve temyîz etmek herkesin kârı değildir.

Bunun içindir ki, hilkat-i Âdem'den beri her nerede bir cem'iyyet-i beşeriyye teşekkül etmiş ise o cem'iyyet tarafından orada kendi hayât-ı ictimâ'iyyelerini muhâfazaya kâfil bir kānûnun vücûduna ihtiyâc hissolunarak kendi ihtiyâcları nisbetinde bir kānûn vaz'ına ve o kānûnun ahkâmına itti-

bâ'a mecbûrîyet hâsıl olmuş ve bu usûl dünyanın her yerinde cârî olagelmiştir.

[21] Her kavim kendi hayat-ı ictimâ'iyye ve selâmet-i kavmiyyeleri için böyle bir takım kavânîn-i mevzû'a ahkâmıyla mukayyed ve mükellef oldukları gibi yine aynı hikmete binâ'en bir çok kavâ'id-i mezhebiyye ahkâmıyla dahi mukayyed ve mükelleftir. Ve bu da bir emr-i zarûrîdir. Zîrâ insan ruh ile bedenden mürekkebtir. Hâlbuki beden fânî, rûh ise bâkîdir. Bu âlem-i fânîde ebdân-ı fâniyyenin esbâb-ı hayat ve sa'âdetini gösterecek, bildirecek bir takım kavânîn-i mevzû'a ahkâmıyla mukayyed olmak lâzım gelince âlem-i bâkîde ervâh-ı bâkıyyenin sa'âdet ve refâhiyeti yollarını bildirecek ve hattâ bu dünyada bile muhtâc olup da ukūl-i kāsıramızla idrâk edemeyeceğimiz nice hakâyıkı bize gösterecek bir takım kavâ'id-i dîniyye ahkâmıyla mükellef olmak lâzım geleceği evleviyette kalır.

Kavâ'id-i mezhebiyye, kavânîn-i şer'iyye demekdir. Bu da bir lûtf-ı sübhânî olarak insanların dünyevî ve uhrevî, sûrî ve ma'nevî esbâb-ı sa'âdetlerini ta'yîn ve te'mîn etmek üzere taraf-ı ilâhîden bir nebî vâsıtasıyla insanlara teblîğ olunan ahkâmdır. Bu ahkâm, i'tikâd, a'mâl ve ahlâka müte'allik olup bu ahkâma ri'âyet edenlerin aksâ-yı merâtib-i sa'âdete te'âlî edecekleri ve etmeyenlerin dereke-i süflâ-yı mezellete düşecekleri şüphesizdir.

Bilhassa şerî'atımız, ciheteyni, yani hem ahkâm-ı dünyeviyye ve uhreviyyeyi câmi' olduğu ve ekser-i kavânîn-i mevzû'amız ve ale'l-husûs kānûn-ı medenîmiz, ahkâm-ı hukūkıyyemiz münhasıran kavânîn-i şer'iyyeden muktebes bulunduğu cihetle bizim kavâ'id-i dîniyye ahkâmıyla mukayyed olmamız kendi hayat-ı ictimâ'iyye ve menâfi'-i milliyyemiz iktizâsından olduğunu beyâna hâcet yokdur.

Bu kavâ'id cümlesinden biri de tesettür-i nisvân mes'elesidir. Kānûn-ı Esâsîmiz'in ilân olunması üzerine bazı yerlerde bu mes'eleye ri'âyet edilmemeye başlanıldığı ma'a't-teessüf görülmekte ve bu yüzden ma'âzallah beyne'l-müslimîn bir fitne-i azîmenin zuhûru kuvve-i karîbeye geldiği işitilmektedir. Ve bu da tabî'î bir şeydir. Çünkü yüzlerce milyon müslümanların canlarından daha azîz, rûhlarından daha mukaddes bildikleri bir dîn-i âlînin ahkâmından bir hükm-i şer'îye karşı müslüman ünvânı altında bulunan bazı kimseler tarafından bu gibi mubâlâtsızlık gösterilmek ve hattâ bunu tahkīre kadar vardırmak bütün ahâlî-i müslimenin hukūk-ı mukaddeselerine tecâvüz demek olmakla böyle ma'nâsız bir işten, bir hiçten dolayı dünyanın her tarafında bulunan kâffe-i ehl-i İslâm'ın hissiyât-ı dîniyyeleri galeyâna geleceği bedîhiyyât-ı umûrdandır.

Bununla beraber bazı müslümanların böyle bir hâl-i nârevâya cür'et etmeleri her türlü sa'âdet-i dünyeviyyemize hüccet bildiğimiz ve muhâfazasına yemîn ettiğimiz Kānûn-ı Esâsî ahkâmına da münâfî olduğundan hükûmetimizin bu bâbda tedâbîr-i mü'essireye tevessül etmesi lâzımdır. Zîrâ Kānûn-ı Esâsî'nin dördüncü ve onbirinci maddeleri hükmünce Devlet-i Osmâniyye'nin dîni, dîn-i İslâm'dır ve zât-ı hazret-i padişâhî hasbe'l-hilâfe dîn-i İslâm'ın hâmîsidir. Bu devletin dîni, dîn-i İslâm olup zât-ı hazret-i padişâhî de bu dînin hâmîsi olunca tebe'a-i Devlet-i Aliyye'den bulunan her müslüman bu dîn-i âlînin bütün ahkâmına ri'âyete mecbûr olduğu gibi, aksi takdirde kuvve-i icrâ'iyye demek olan hükûmetimiz dahi o misilli kimseler hakkında tedâbîr-i zecriyye ittihâzına mecbûrdur. Zîrâ bu, Devlet-i Aliyye'nin tâbi'iyetini hâiz olan bir müslümanın ahkâm-ı dînden bir hükme ri'âyet etmemesi ve o hükmü tahkīre kadar varması Kānûn-ı Esâsî'mizin şu iki madde-i mühimmesi ahkâmıyla kābil-i te'lîf olamayacağından bu gibi kimseleri hükûmetimizin te'dîb ve terbiyeye mecbûrîyeti kendisine te'alluk eden vezâ'if-i mühimme cümlesindendir.

Şerî'at-i garrâ-yı Ahmedî'de emr olunan şeylerin kâffesi nâfi' olduğu gibi, nehy olunan şeylerin cümlesi dahi muzırdır. Bugün bu hakîkat bütün ukalâ ve hükemânın taht-ı tasdîkindedir.

İşte şerî'atimizde emr olunan şeylerden biri de muhadderât-ı İslâmiyyenin kendilerine mahrem olmayan kimselerden tesettür etmeleridir ki, o da saçları dahi dâhil olduğu hâlde vücûdlarını ziynetten ârî bir şey ile, câlib-i şehvet olmayacak bir libâs ile örtmekten ibârettir.

Şimdi bu hükm-i şer'înin muvâfık-ı hikmet ve maslahat olup olmadığını muhâkeme edelim: Biz diyoruz ki; Şerî'atimizin ahkâm-ı sâiresi gibi bu hükm-i münîfi dahi muvâfık-ı hikmet ve maslahattır, levâzım-ı insaniyye ve zarûrât-ı medeniyye cümlesindendir. Ve bu da vücûh-ı adîde ile sâbittir:

Evvelâ: Kadınlar tab'an nâzik ve ta'arruzgâh-ı ricâl olduklarından onlar hakkında ağyârdan tesettür kendileri için büyük bir ni'met ve büyük bir eser-i şefkattir. Çünkü bütün tecemmülâtı ile bir kadının, bâ-husûs genç ve güzel bir kadının ağyâr ve ecânibin enzâr-ı şehvetine arz-ı endâm etmesi ve ale'l-husûs bütün kuvâ-yı şehvaniyyenin ebdân-ı beşeriyye üzerinde kemâl-i dehşet ve şiddetle icrâ-yı ahkâm ettiği böyle bir zamanda erkeklerle, hem de kendisi ile, münâsebet-i gayr-i meşrû'ada bulunmak arzûsuna son derece mağlûb ve münhemik olan erkekler ile musâhabette bulunması onun kıymet-i nisvâniyyesini tenkīsdan başka hiçbir şeyi müntic değildir. Bunun böyle olduğunu tafsîlen beyâna hâcet yoktur. Çünkü bu o kadar bedîhî, o kadar celî bir hakīkattir ki, bunu inkâr, âdetâ, "İki kere iki dört eder" hakīkatini inkâr menzilesindedir.

Sâniyen: Ma'lûmdur ki, bir â'ilenin te'mîn-i sa'âdeti iki nevi' vezâ'if-i mühimmeye merbûttur. Bunlardan biri vezâ'if-i beytiyye, diğeri vezâ'if-i hâriciyyedir. Bu iki nevi' vezâ'ifi yalnız zevce îfâ edemeyeceği gibi, yalnız zevc dahi îfâ edemez. Şu hâlde bu vazîfeleri taksîm etmek iktizâ eder. Vezâ'if-i beytiyyeyi zevceye, vezâ'if-i hâriciyyeyi de zevce tahmîl lâzım **[22]** gelir. Bunun aksi olmaz. Zîrâ kadınların hilkat-i asliyyelerindeki nezâket ve zarâfet iktizâsınca onların bir takım ef'âl-i şâkkadan ibâret olan umur-ı hâriciyye ile iştiğalleri muvâfık-ı hikmet ve maslahat olmayacağı gibi, erkeklerin umûr-ı beytiyye ile iştigâle hasr-ı vücûd etmelerini de hiçbir akl-ı selîm tecvîz edemez. Çünkü bu âdetâ kānûn-ı tabî'atı tebdîle, kadınları erkek, erkekleri kadın yapmaya kalkışmak demek olup bunun butlânında ise hiç kimse tereddüd etmez.

Bir de kadınların gâye-i hilkatleri, mücerred onların dünyaya çocuk getirmek ve o çocukları bir müddet terbiye etmekten ibârettir. Binâ'en-aleyh eğer kadınlar umûr-ı hâriciyye ile iştigâle hasr-ı vücûd edecek olurlar ise hilkât-i nis-

vâna terettüb edecek olan şu hikmet-i mühimme ve maslahat-ı azîmenin fevt olacağı ve bu hâl bilâhare nesl-i beşerin dünyadan inkıtâ'ına sebebiyet vereceği şüphesizdir.

Mâdem ki kadınların uhdelerine terettüb eden vezâ'if sırf umûr-ı beytiyyeyi tesviyeden ve dünyaya getirdikleri çocukları terbiyeden ibârettir, şu hâlde onların bütün ziynetlerini takınarak açık saçık oldukları hâlde kendi kıymet-i nisvâniyyelerini haleldâr edecek olan mahallere gitmelerine ve bütün tecemmülâtlarıyla bir takım şehvetperestân ricâlin ictimâ'gâhı olan mahallerde bulunmalarına hiçbir fayda terettüb edemez. Bilâkis vazîfe-i mükellefeleri muhtell olarak onların bu harekâtından telâfîsi gayr-i kābil bir çok mazarratlar husûle gelir. Ve nihâyet sa'âdet-i âile bil-külliyye mahvolur gider. –mâba'di var–

Mûsâ Kâzım

VÂ'İZLER

Devr-i sâbıkın bizi mahrûm ettiği en büyük ni'metlerden biri vâ'izlerdir. Sû-i idâre ile sû-i ahlâk bizi dereke-i helâk ve izmihlâle indirdiği, necât ve selâmetten âdetâ ümîdler munkatı' olduğu hâlde yine hükûmet kurşunuyla mühürlenen ağızlardan inzâr ve tebşîre dâir harf-i vâhid çıkmıyor, kulaklara necât ve selâmet-i ümmeti kâfil olan âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i nebeviyyenin hiç biri vâsıl olmuyor, gözler mâzînin o muzlim ve hûnîn, mahûf ve zehr-âgîn muhît-i belâ-perverinden ne sağa ne sola in'itâf etmemeye mahkûm bulunuyordu. [1](صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ) âyet-i kerîmesi vâ'izlerin de, mütte'izlerin de musavvir-i hâl ü şânı idi. Hakīkī muktedir ulemâ mevâ'iz rahlelerinden teb'îd ediliyordu. Kendini bilen ukalâ vâ'iz dinlemekten ibâ ediyordu. Kulaklar hakīkī va'z u nasîhati dinlemeye dinlemeye, gözler kürsülerde vâ'iz görmeye görmeye artık va'zın da, vâ'izin de ma'nâsı unutulmaya yüz tuttu. Bu ümmet-i merhûmenin mazhar-ı felâh olması ümîdleri munkatı' olmaya başladı. Üstâd-ı fezâ'il-nihâdımız Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi hazretleri gibi hâli takdîr eden ulemâ ender-i nevâdirden ma'dûd idi. Bununla beraber hazret-i üstâda sorarız: "Başına çok cemâ'at topluyor" dedirtmemek için bazı günler dersi ta'tîl etmiyor muydu? Cemâ'ati taklîl edip yalnız dürer-i akvâl-i hakîmânesini dinlemeye en ziyâde meftun olanlarla iktifa için ders günleri hakkında cemâ'atini bil-iltizam şaşırtmıyor muydu? Cemâ'at içinde dâima yüzlercesi hazır olan hafiyelerin kabarık duran uzun kulaklarını kuşkulandırmamak için ağzından çıkan her kelimeyi tartmaya, sevk-ı heyecan ile farkına varmayarak en ciddi mebâhise dalarken kendisini toparlayıp suya sabuna dokunmayan mebâhise avdette kendini muztar görmüyor muydu? Bir zülâl-i herdem-feveran, bir derya-yı demâdem-cûşân olan o ilm ü irfanın mecrâ-yı hakīkīsini, istikāmet-i tabî'iyyesini çevirmek için ne zahmetler çektiklerini kendisine sormalı. Bir ay evvelki Manastırlı ile bugünkü Manastırlı beynindeki farkı görmek isteyenler iki ay evvel mevâ'izinden neşr olunan nümûnelerle *Sırâtımüstakīm*'imizin neşr etmekte olduğu mev'izesini karşılaştırsınlar.

Vâ'iz nedir?

Mürebbî-i ümmettir, mu'allim-i fazîlettir, mülakkın-ı hikmettir, vâris-i vazîfe-i nübüvvettir. Nefsü'l-emirde bu kadar ulvî bir maksad-ı dîn ile te'essüs eden vâ'izlik vazîfe-i mukaddesesi –pek garîb bir cilve-i tâli'dir ki– nice yüz senelerden beridir hükûmetlerce kalb-i istibdâda âb u tâb-ı hayat vermek üzere isti'mâl edilmiş şerâyîn-i mefsedet hükmünde kalmıştır. Bu vazîfe-i menhûseyi îfâdan istinkâf eden hakcû vâ'izler e'âzım sırasına geçmiştir. Millet-i İslâmiyye'nin isti'dâdını boğmak, hissiyât-ı necîbesini öldürmek için ittihâz edile gelmiş olan bu siyâset-i zâlimânenin netâyic-i tabî'iyyesindendir ki, devr-i sâbıkta vâ'izler, resmen dersi'âmlardan dûn bir mertebede tutulmuş, dâima ru'ûs imtihanlarını kazanamayanlara veya kazandırılmayanlara tahsîs edilmiştir. Binâ'en-aleyh erbâb-ı iktidardan olan hocalarımız va'za tenezzül etmez ve gitgide va'z u nasîhat yollu iki satırlık sözü bir araya getiremez bir hâle geldi idi. Diğer taraftan da vâ'izler –nevâdir-i müstesniyâtdan sarfınazar– iktidarsızlardan intihâb edildiği için erbâb-ı ukūlü ağlatacak, bizi düşmanlarımıza maskara edecek bir derekeye **[23]** inmişti. Hâlbuki vâ'izlerin mevki'-i hakīkīleri tedkīk edilirse ders hocalarından çok yüksek olmalıdır.

İnkıtâ'-ı vahiyden sonra vazîfe-i teblîğin vâris-i hakīkīleri vâ'izler olmuştur. Pîşvâyân-ı ümmet olan bu sınıf-ı mümtâz [2](انما بعثت لاتمم مكارم الاخلاق) mazmûn-ı münîfinde mündemic gâye-i bi'seti telkīn ve takrîr ile me'mûrdur. Verâset-i vazîfe-i nübüvvetle serefrâz olanların kudsiyeti, halka, Hâlik'a, Peygamber'e, ümmete karşı mes'ûliyeti ne kadar ağır olduğu mülâhaza edilsin.

Bir vâ'iz âlim olmalıdır. Evâmir ve nevâhî-i ilâhiyyeyi, tekâlîf-i şer'iyyeyi, sünen-i nebeviyyeyi bilcümle dekāyıkıyla bilmelidir.

Tefâsîr-i şerîfe ile fevkalâde tevaggul etmiş, ehâdîs-i nebeviyyeden çok şeyler ezberlemiş olmalıdır. Bir münkiri iskât edebilecek kadar ulûm-ı akliyyeden behre-mend olmalıdır. Bir vâ'iz fasîh ve belîğ bir hatîb-i natûk olmalıdır ki, delâ'il-i hitâbiyyesi cemâ'ati teshîr, aheng-i elfâz-ı dil-nişîni yüreklere te'sîr etsin.

Bir vâiz kendi ilmiyle âmil ve cemâ'atine nümûne-i imtisâl olacak bir zâhid-i mücâhid olmalıdır. Gözlerini menfa'at bürüyen, hutâm-ı dünyaya dört el ile sarılan, fi'li kavlini tekzîb eden vâ'izin sözlerinde te'sîr olmaz. Ettiği tehdîdat ile kendi kalbi sızlamayan vâ'izin sözleri muhâtabını îkāz etse de muvakkattir.

Hâsılı bir vâ'iz hakîm olmalıdır, cemâ'atin o sa'atteki ihtiyâcını takdîr etmelidir. Nevâfil-i ibâdâtı sa'ye, infâk-ı iyâle tercîh eden bir kavmi fezâ'il-i kisbe, hiss-i menfa'at ile dîde-i basîreti kapanmış, meyl-i dünya ile âhireti unutmuş bir halkı fezâ'il-i ibâdâta, bir emr-i hayra da'vet edilecek bir cemâ'ati tebşîrat ile, sû-i âkıbetinden havf edilen bir hâlden alıkonulacak bir fırkayı inzârât ile irşâd etmenin yolunu

[1] Bakara, 2/171.

[2] Beyhakî, *Sünen,* Bâbü Beyâni Mekârim el-Ahlâk.

bilmeli ve söylenecek sözlerin zemîn ve zamanını tam sırasında keşf etmelidir.

Böyle vâ'izlerimiz ma'at-teessüf yok denecek kadar enderdir. Bundan sonra göreceklerimizi bilemez isem de şimdiye kadar tesâdüf ettiğimizin çoğu hayfâ ki bu şurûtun ezdâdını câmi' idiler. Şimdiye kadar va'zın sâ'ik-ı hakīkīsi "cerr" idi. Taşradan İstanbul'a ve İstanbul'dan taşraya bir cezr ü medd-i menfa'at cereyânına tutularak sürülen bir alay vâ'izlerin ağzından çıkan sözlerin ma'nâ-yı sarîh ve zımnîsi "Sadaka-i fıtrı bana veren cennete gider" me'âline müncer olurdu. Bir milletin kendi ulemâsına karşı en celî bir nânkörlük nişânesi olan bu hâlden dolayı bu bîçâreleri hâşâ mu'âhaze etmek istemem! Bu zavallılar ma'zûrdur. Kabâhat ve hattâ cinâyet, ulemâsını aç bırakan, pîşvâ-yı hidâyeti olacak bir sınıfı tese'üle mecbûr eden millete âiddir. Vâ'izi ne yapsın ki? Nefsini tahsîl-i ilme vakf edince tedârik-i nafaka için avuç açmakta, açlığa müddet-i medîde sabr edemeyeceği için bir şey öğrenemeden kürsî-yi va'z u nasîhate çıkmakta muztâr kalıyor. Sermâye-i ilm ü irfândan bî-nasîb olarak o makām-ı mu'allâya çıkınca da kendi aklınca cemâ'atin nazar-ı dikkatini celb etmek için rahlesini yumruklamaya, onları eğlendirmek için de fevkine çıkamadığı mertebe-i avâmda tedâvül eden hurâfât ile meclisi işgâle başlıyor. Allah ile Resûlü'nün teberrî' ettiği bu hurâfât ise avâmı ıdlâl ediyor. Babasının evinde, mektebinde dîn nâmına bir şey duymayan, öğrenmeyen bir çok gençlerimizi dîn-i İslâm hakkında sû-i zan vâdîlerine düşürüyor, hamiyetli müslümanları kızdırıyor, yabancıları güldürüyor. Artık bu hâle nihâyet verecek sıra gelmiştir. Bâb-ı Meşîhat'in buna bir çâre düşünüp bulmasını dîn, ilim, hamiyet, şeref-i kavmiyyet ve milliyyet nâmına taleb ederiz. İndirâsa yüz tuttuğunu görmekle dilhûn olduğumuz me'âlim-i İslâmiyyenin ihyâsı neye mütevakkıf ise artık esbâbına tevessül edilsin, artık İslâm'a, müslimîne yakışacak vâ'iz yetişsin.

Bu senelik en âcil tedbîr ise Ramazan-ı Şerîf'te taşraya gönderilecek vâ'izlerin talebenin en zekî ve en açık fikirlilerinden intihâb edilerek usûl-i meşveretin muhassenâtından, şer'-i şerîfe mutâbakatinden bahisle halkı me'lûf oldukları zilletten tahlîse, ittihâd ve ittifâka sevke, nifâk ve şikāktan, ağrâz-ı şahsiyyeye müstenid adâvetlerden tahzîre çalışmak, diğer vatandaşlarımızı dilgîr edecek ef'âl ve akvâlden şer'an memnû' olduğumuzu ifhâm eylemek lüzûmunu kendilerine teblîğ etmektir. Zira bugünkü günde her şeyden ziyâde vifâk u ittihâda, dînimizin bizi men' ettiği zillet ve esâret dâiresine avdet etmemeye muhtâcız.

Ahmed Naim

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE

Bir gün bir yerde iken, ezmine-i kadîme ve ahîredeki meşâhîrin terâcim-i ahvâline dâir Fransızca yazılmış bir eserde nâm-ı nâmî-i Cenâb-ı Fahru'r-rusül'ü gördüm. Âsâr-ı ecânibde nâm-ı pâk-i Muhammedî'yi gören bir muvahhidin kalbine bu ism-i mübârekin sâhib-i celîlü'l-kadri hakkında ne söylenmiş olduğunu anlamak için ne derece şevk istilâ edeceğini ta'rîf iktizâ etmez.

Bir de baktım ki, o Ser-i Kâfile-i Enbiyâ aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretleri muhârebât ve fütûhâtta şöhret-gîr-i âfâk olan nâmdârân sırasında ve rif'at ve fehâmet-i **[24]** nebeviyyelerine gayr-i lâyık sûrette gösterilerek hâşâ kadr-i vâlâ-yı risâlet-penâhîleri sırf maddî bir fazl ü meziyyet menzilesine tenzîl edildikten başka usûl-i dîn, fürû'una ve mezâmîn-i âyât-ı Kur'âniyye, ehâdîs-i nebeviyyeye karıştırılmış ve bazı ahkâm-ı ilâhiyye zikrolunup o da fıkdân-ı fehm ü ıttılâ'dan nâşî yanlış nakledilmiş: Sanki bir levha-i zîbânın mevkilerine pek çesbân cüz'lerini diğer cihetlere tahvîl ile heyet-i mecmû'asındaki nazar-firîb manzarayı bozmaya çalışmak kabîlinden olarak ayrı ayrı mevâd ve mesâlihe müte'allik birkaç âyet-i kerîme karmakarışık bir sûrette gûyâ hülâsa veya nümûne olmak üzere bir mahalle cem' ile heyhât! İşte rûh-ı Kur'ân budur… demek istenilmiş. Neş'e-i uhrâda Hazret-i Rabb-i Kerîm'in ibâd-ı salihîne mebzûl ve râyegân olacak iltifât ve mükâfat-ı ilâhiyyesi acîb ve garîb destânlar sûretinde gösterilmiş. Ve mü'ellif-i eserin hâme-i tuğyân ve nâdânîsi nikāb-ı sitâyiş altında daha bu kabîl nice münâsebetsiz sözler ile tesvîd-i sahâ'if ederek zu'm-ı kāsırınca ma'nen gûyâ bir intikādnâme yazmış!

Risâle-i mezkûre Fransa'da mekâtib-i i'dâdiyye talebesi için tertîb edilmiş ise de Fransızca tahsîl eden bazı nevresîdegân-ı şâgirdânımız elinde de görülüyor.

Bu misilli âsârı mütâla'a eden şübbân-ı ümmete muhteviyât-ı kudsiye-i Furkāniyye hakkında bir âyîne-i hakāyıknümâ olmak üzere Kitabullah'tan, o efkâr ve kulûbda başka bir îkān ve itmi'nân, başka bir tâ'at ve irtibât, başka bir te'sîr ve hâlet, başka bir neş've-i halâvet hâsıl eden mu'cize-i bâhire-i bâkıyyeden bazı âyât-ı celîleyi teberrüken bir yere cem' ettim ve her âyetin zîrine me'âl-i münîfini şerh ve tefsîr sûretiyle naklettikten sonra makāma münâsib bazı tafsîlât dahi ilâve eyledim. Bu vech ile husûle gelen enmûzec "Necâ'ib-i Kur'âniyye" tevsîm kılındı.

Fî 27 Ramazan sene 1330 Makrıköy

Mahkeme-i Temyîz A'zâsından
İsmâil Hakkı

Li-muharririhî
Mevrid-i vahy-i ilâhîdir Muhammed Mustafâ
Mürşid-i râh-ı sa'âdettir o tâc-ı asfiyâ

* * *

SÛRE-İ BAKARA
ÂYET 21

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Ey nâs; sizi ve sizden evvel gelenleri yaradan Rabbiniz'e ibâdet ve ubûdiyet edin; belki ittikā edersiniz." (Nâgeh nâ'il-i hüdâ ve felâh olan zümre-i etkıyâya duhûle ümîdvâr olabilesiniz.)

Kitabullah işte nâsı cümlemizin perverdigârı olan ve cümlemizi yokdan var eden Hâlık te'âlâ ve tekaddes hazretlerinin ibâdet ve ubûdiyetine da'vet ediyor ve bunun dâ-

reynde vesîle-i fevz ü felâh olacağını beyan buyuruyor. Zât-ı Bârî'yi bilmemek, bilmeye çalışmamak ve şân-ı ulûhiyyetine lâyık tesbîh ve temcidde, ibâdet ve ubûdiyette bulunmamak insan gibi zî-tefekkür bir mahlûka yakışır mı? Âfak u enfüsde gördüğümüz şu nizâm, şu tenâsüb, şu kavânîn-i beendî'a gayr-i müdrik olan cüz'-i ferdlerin ictimâ' ve te'âvüennüyenle husûle gelebilir mi? Vicdân-ı selîm bu zehâb-ı bâtılı her dem feryâd ile tekzîb etmiyor mu?..

* * *

(لعل) kelimesinin ifâde eylediği tevakku' ve ümîd, Cenâb-ı Hakk'a değil, ibâda râci'dir, Çünkü bir şeyin husûlüne intizâr o şeyin âkıbeti bilinmediği zaman olur. Bu ise allâmu'l-guyûb olan Cenâb-ı Bârî hakkında muhâldir. Yâhud mülûk ve ekâbir îfâsını tasmîm ettikleri va'adlerini (belki) ve emsâli edâlar ile îrâd etmeye mu'tâd olduklarından Kelâmullah bu üslûb üzere vârid olmuştur. Yâhûd (لعل) kelimesi (کی) yani "tâ ki" ma'nâsınadır denilmiştir - *Tefsîr*-i *Râzî*. Sâhib-i Keşşâf diyor ki: (لعل) kelimesi (کی) ma'nâsına gelmezse de itmâ' ma'nâsına yani ümîdvâr etmek ma'nâsına gelir. Kerîm ve Rahîm olan zâtın ise ümîd olunan bir şeyin husûlüne ümîd vermesi va'd-i kat'î olduğundan (لعل) kelimesi (کی) ma'nâsınadır denilmiştir.

SÛRE-İ BAKARA
ÂYET 22

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الأَرْضَ فِرَاشاً وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْ فَلاَ تَجْعَلُوا لِلّهِ أَندَاداً وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ

O Perverdigâr ki, arzı size firâş kıldı ve semâyı (bu âlemgâh üzerine nazarda kubbe gibi) inşâ eyledi. (Hâlık te'âlâ hazretleri bu arsa-i pehnâyı ma'îşet ve mu'âşeretimize muvâfık sûrette halk ve îcâd buyurmuştur. Üzerinde istediğimiz gibi oturur, kalkar, yatar, gezeriz. Kimi yerinde hâk bâriz, kimi yeri bihar ile mestûr. Dağlar yücelmiş, ovalar **[25]** döşenmiş, nehirler câri. Kubbe-i semâ bunca mesâbîh ile münevver ve müzeyyen. Fevkımızde böyle bir temâşa-yı latîf. Rû-yı zemîn ise gûnâgûn ni'am ve lezâ'iz ile mâlâmâl) ve (o Perverdigâr-ı Zîşân) semâdan su inzâl edip onunla size rızk için semerât (ve mahsûlat) çıkardı (Yerden sınıf sınıf nebâtât, gûnâgûn meyveler, sebzeler, ekinler bitirdi.) İmdi siz (bu hakā'ikı) bildiğiniz hâlde Cenâb-ı Hakk'a emsâl ve şürekâ ittihâz etmeyin.

* * *

Cârullah el-Allâme ve Fahreddîn Râzî ve Kādî Beydâvî ve Ebussu'ûd hazerâtı bu âyet-i kerîmenin tefsîrinde diyorlar ki: "Arzı firâş etmenin ma'nâsı, suyun tab'ı arzı kuşatmak iktizâ ederken Cenâb-ı Hak onun bazı kıt'alarını su üzerine çıkardı ve onu ne pek sulb ve ne pek yumuşak yaratıp zirâ'at ve i'mâra kābil olacak sûrette bu ikisi arasında kıldı. Bu cihetle rûy-ı zemîn döşenmiş ve döşek gibi insanların bi'l-vücûh huzûr ve istirâhatlerine müheyyâ oldu demektir. Bu ise arzın musattah olmasını îcâb etmez. Zîrâ onun hacim ve cürmü gâyetle büyük ve geniş olduğundan küriyet şekli onun üzerinde istikrâra ve kemâl-i sühûletle âmed ü şüde ve ebnâ-yı beşerin diğer menâfi'ine kat'â mâni' değildir."

Bu âyet-i kerîme arzın musattah olmasını îcâb etmeyeceğine dâir Carullah'ın ibâresi şudur:

..فان قلت هل فيه دليل على ان الارض مسطحة
وليست بكرية قلت ليس فيه...

Fahreddîn Râzî'nin ibâresi budur:

ومن الناس من زعم ان الشرط فى كون الارض فراشًا ان لاتكون كرة، واستدل بهذه الآية على ان الارض ليست كرة، وهذا بعيد جدًا لان الكرة اذا عظمت جدًا كانت القصعة منها كالسطح فى امكان الاستقرار عليه...

Kādî Beydâvî'nin ibâresi şöyledir:

...وذلك لايستدعى كونها مسطحةً، لان كرية شكلها مع عظم حجمها واتساع جرمها لاتأبى الافتراش عليها

Ebussu'ûd merhûmun ibâresi aynen şudur:

وليس من ضرورة ذلك كونها سطحًا حقيقيًا، فان كرية شكلها جرمها مصححة لافتراشها

İbrahim Hakkı merhûmun *Ma'rifetnâme*'sinin küriyet-i arz mebhasinde, "Zemîni musattah zannedip basît olmak fikrin edenler mağlûb-ı vehm ü hayâldir." dedikten ve bu mebhasde bir hayli edille-i akliyye îrâd eyledikten sonra ennihâye şöyle söylüyor: "Bu cümleden kat'-ı nazar Hind-i Şarkī ıtlâk olunan Hindistan'a ve Hind-i Garbî tesmiye kılınan Yeni Dünya'ya Bahr-i Muhît ile sefer edenlere şarkan ve garben geşt ü güzâr imkânı zâhir oldu. Mağribden kalkarak ve tahte'l-arz bahr-i mezkûr ile dolaşarak maşrıktan gelen sefîneler arzın istidâresi da'vâsını alenen isbât etmekle cemî'-i edillenin hâtimesi oldu ve artık münâza'a bâbını bütün bütün seddeyledi."

Fahreddin Râzî hazretleri Sûre-i Bakara'dan 165'inci âyetin tefsîrinde zıll-i arzın istidâresiyle dahi arzın müstedîrü'ş-şekl olduğuna istidlâl eylemiştir. Orada diyor ki: "Husûf-ı Kamer demek Şems ile Kamer arasına Arz haylûlet ettiği zaman Kamer üzerine mümtedd olan zıll-i Arz sebebiyle cevher-i Kamer'den nûrun zâ'il olması demek olduğundan husûf-ı Kamer zıll-i Arz'ın kendidir. Mümtedd olan bu zıl ise Kamer'in bazı cüz'ü münhasif olduğu vakitlerde müşâhede edildiği üzre müstedîr olduğundan o zılli husûle getiren şekl-i Arz'ın dahi müstedîr olduğu nümâyân olur.

İntehâ - Mülahhasan

Tenbîh

Muhakkıkīn-i ulemânın "Arz musattah değildir" demeleri musattahın küriyete münâfî olan ma'nâ-yı ıstılâhîsi i'tibârıyladır. [1](والى الارض كيف سطحت) âyet-i kerîmesinde isbât olunan satıh ise ma'nâ-yı lugâvîsinde müsta'mel olduğundan

[1] Gâşiye, 88/20.

onların nefy ettikleri tastîh bu âyete münâfî değildir. Ehl-i lügat tasrîh etmişlerdir ki, sathın asıl ma'nâsı yayıp döşemektir. (سطح الله الارض) deniyor ki; "Allahu Te'âla Arz'ı yayıp döşedi" demektir. Arza basît denilmesi dahi ittisâ'-ı cirmine mebnîdir. Yoksa kürevî olmadığı için değildir. bazı nâs bu gibi ıtlâkât ve ta'bîrâttan Arz'ın kürevî olmadığına zâhib olmuşlarsa da bu bir vehm-i mahzdır; menşe'-i galatları Kur'ân-ı Kerîm'de zikr olunan elfâz-ı lûgâviyyeyi ehl-i fünûn arasında sonradan peydâ olmuş me'ânî-i ıstılâhiyyeye haml etmeleridir. Muhakkıkīn-i ulemânın bu mebhasde naklolunan sözleri, elfâz-ı Kur'âniyyeyi me'ânî-i asliyesinden hılâf-ı zâhire sarf ile Arz'ın kürevî olmadığını istinbâta kalkışan erbâb-ı evhâmın zu'mlarını redd için îzâh-ı hakîkatten ibâret olup te'vîlât ve tekellüfât değildir. Elhâsıl, Kitâb-ı Azîz'de Arz'ın kürevî olmadığını îhâm edip de muhtâc-ı te'vîl olur hiç bir şey yoktur.

* * *

Yine bu âyet-i kerîmenin tefsîrinde müfessirîn-i müşârun-ileyhim demişlerdir ki: "Semerât ve mahsûlâtın zuhûra gelmesi Allahu Te'âla'ın kudret ve meşiyyeti iledir. Lâkin Cenâb-ı Hak semerâtı zuhûra getirmeye toprak ile memzûc suyu hayvanın nutfesi gibi sebeb ve madde kılmış, yani toprak ile sudan memzûc maddeye semerâtın suver ve keyfiyyât-ı mütehâlifesini ifâza üzerine âdet-i **[26]** ilâhiyye cârî olmuş, yâhûd Allahu Te'âla suda kuvve-i fâ'ile ve Arz'da kuvve-i kābile ibdâ' ve îcâd edip bu ikisinin ictimâ' ve tefâ'ülünden sunûf-ı semerât ve mahsûlât tevellüd eylemişdir. Bârî te'âla ve tekaddes hazretleri esbâb ve mevâddın kendilerini nasıl bilâ-vâsıta ibdâ' buyurmuşsa eşyânın kâffesini de esbâb ve mevâd bulunmaksızın îcâda kādirdir. Fakat eşyâyı bir hâlden diğer bir hâle tedrîc ve bir mertebeden diğer bir mertebeye nakil ile inşâ ve îcâd buyurmasında azamet ve kudret-i ilâhiyyesine ulü'l-ebsârın atf-ı nigâh-ı ibret ve irfân eylemelerini her dem tecdîd eder sun' u hikemi vardır. Eşyâ tertîb ve tedrîc bulunmaksızın def'aten inşâ edilmiş olaydı bedâ'i'-i hikmet demâdem tecellî etmemiş olurdu."

Bundan sonra da semâdan nüzûl-i bârân husûsuna nakl-i kelâm ile bazı müfessirîn diyorlar ki: "Semâ ile murâd sehâbdır. Zîrâ sakf ve emsâli gibisinden yüksek ne kadar şey varsa hepsi "semâ" olduğundan sehâba da "semâ" ıtlâk olunur. Yâhûd eczâ'-i ratabenin yani ebhirenin a'mâk-ı Arz'dan cevv-i havâya yükselerek ebr-i bârân-feşân olması cereyân-ı âdetullah üzere hava ve harâret-i Şems gibi esbâb-ı semâviyye ile husûl bulduğundan bu alâka ve mülâbese ile (Semâdan su inzâl eyledi) buyurulmuşdur. Şu hâlde, "Emtâr yerden kalkıp havanın tabaka-i bâridesine tesâ'ud eden ebhireden tevellüd eylediği hâlde âyet-i kerîme buna muhâlif düşüyor." diye su'âl vârid olmaz."

وَأَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجاً
لِنُخْرِجَ بِهِ حَبّاً وَنَبَاتاً وَجَنَّاتٍ أَلْفَافاً[1]

Sûre-i Enbiyâ'da,

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ [2]

nazm-ı celîlinin tefsîrinde Fahreddîn Râzî hazretleri kelâm-ı Arapda her deverân eden şeye "felek" denildiği ve cem'i "eflâk" olduğunu söyledikten sonra, "Mâhiyet-i felekte ihtilâf olunarak bazıları; "Felek bir cisim olmayıp nücûmun medâr ve mahrekinden ibâretdir" dediler ki Dahhâk'ın kavli budur. Ekser nâs ise, "Eflâk, nücûmun kendisi üzerine deverân ettiği ecsâmdır" dediler ki "zâhir-i Kur'ân'a daha karîbdir" diye mâhiyyât-ı eflâke dâir akvâli orada daha bazı tafsîlât ile beyân eylemişdir.

Mahkeme-i Temyîz A'zâsından
İsmâil Hakkı

DELÂ'İL-İ MEŞVERET

1) Kitab:

Yeryüzünde insanları halkedeceğim diye melâikeye vâkı' olan hitâb-ı izzetin hikmeti ta'lîm-i müşâveredir.

"Onlar ile müşâvere et!" mefhûmunda bulunan âyet-i celîle dahi mesâlih-i mühimmede meşrû'iyet-i şûrâya delildir.

"Emirleri beynlerinde şûrâdır" ma'nâsındaki âyet-i celîlede istişâre edenler medih buyurulmuş olmakla aksi bulunan infirâd ve istibdâdın inde'ş-şer' mekrûh olduğu nümâyân olur.

Kādî Beydâvî'de; (انما هى امور اعتيادية يعلم من جربها) denilerek umûr-ı dünyeviyyede meşveretsiz hareketin hilâf-ı şer' ve sünnet idiği gösterilmişdir.

2) Sünnet:

(انتم اعلم بامر دنياكم)[4] (استرشدوا العاقل ترشدوا فلاتعصوه فتندموا)[3] hadîs-i şerîfleri rivâyet edilmiş olduğu gibi Resûl-i adâlet-karîn [5](اشيروا علىّ) buyurmuşlardır. (Sünnet-i kavliyye.)

Ashâb-ı Kirâm'la müzâkere ve müşâvere eylemiştir. (Sünnet-i fi'liyye)

3) İcmâ'-ı Ümmet:

Hulefâ-i Râşidîn hazerâtı mesâlih-i cumhûrda dâima müşâvere ederek hâsıl olacak karâra göre hareket ederlerdi.

Hazret-i Ömer kendisinden sonra halîfe intihâbını şûrâya tevdî' ve meclis-i meşvereti dahi ta'yîn eylemişdir.

Sadr-ı İslâm'da usûl-i idâre-i hükûmet gâyet sâde ve Ashâb-ı Kirâm'ın hâiz oldukları fezâ'il sebebiyle mu'âmelât-ı nâs her türlü mezâlim ve seyyi'âttan âzâde olmakla beraber harb, taksîm-i ganâ'im ve intihâb-ı me'mûrîn gibi ahvâlde ekseriyâ mescid-i şerîfte bi'l-ictimâ' müzâkere ve müşâvere ederlerdi.

Hazret-i Fâruk, Abdurrahman ve Ali ve Osman ve Talha gibi kibâr-ı muhâcirîn ve Ashâb ile bir mes'elede istişâre et-

[1] Nebe, 78/14-16.

[2] Enbiyâ, 21/33.

[3] Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr* 1818.

[4] Müslim, *Sahîh,* Kitabü'l-Fezâ'il 38.

[5] Buhârî, *Sahîh,* Kitabü't-Tefsîr 231.

mişti. Beynlerinde ihtilâf-ı ârâ vâkı' olduğunda Hazret-i Ömer re'y-i ekseriyeti bi'l-kabûl ol vechile amel eylemişdi.

Yine müşârun-ileyh beşi Evs'den, beşi Hazrec'den olmak üzere on nefer Ensârî cem' ederek bir hutbe-i belîga îrâd ettikten sonra hükûmet me'mûriyetlerine bazı zevâtın intihâbında istişâre ve verdikleri karâr dâiresinde hareket eyledi.

*Bedâyi'-i Sanâyi'*de; (ندب الله رسوله الى المشاورة مع انفتاح باب الوحى فغيره اولى) diye zikredilmişdir.

Ebî Hüreyre şöyle demişdir: [1](ما رايت احدا بعد رسول الله اكثر مشاورة لاصحابه)

[27] Emîrul-mü'minîn Ali; "Meşverette yedi hısâl-i hamîde vardır:

1. İstinbât-ı savâb
2. İktisâb-ı re'y
3. Hatâdan tehassun
4. Melâmetten teharruz
5. Nedâmetten necât
6. Ülfet-i kulûb
7. İttibâ'-ı isr" buyurmuşdur.

Lokman oğluna (اجعل عقل غيرك لك) demişdir.

Elhâsıl, İslâmiyet'te istibdâd makdûh ve istişâre ile idâre-i umûr-ı hükûmet memdûhdur.

4) Delîl-i Aklî:

İnsanlar akıl, fehim, idrâk ve kābiliyet cihetleriyle mütefâvit yaratılmış olduklarından yekdiğere muhtâc bulunmuşlardır.

Bu ihtiyâc sebebiyle beynlerinde te'âvün ve tenâsur husûle gelip ganî fakîrin ameline ve fakîr ganînin parasına ve câhil âlimin ilmine ve marîz tabîbin devâsına ve eytâm ve mecânîn gibi kāsırîn ukalânın himâyesine ve ale'l-umûm ahâlî umûr-ı dîn ü dünyâda riyâset-i âmme sâhibi bir hükümdâra arz-ı iftikār eder.

Velâyet-i uzmâ ve riyâset-i âmme padişaha ait olmakla beraber kıta'ât-ı vesî'a ve nüfûs-ı kesîreyi muhtevî bulunan azîm bir memleketi dâire-i adl ü hakkāniyyet üzere idâre etmek etrâf u eknâfdaki me'mûrları taht-ı murâkabe ve tarassudda bulundurmak vüs'-ı beşerin hâricindedir. Hükûmet me'mûrları bilumum icrâ'âtından mes'ûl ve tebe'a ve zîrdestân haklarında hayr ve enfa'ı taharrîye mecbûr ve tasarrufları maslahat ve menfa'atin vücûduna mütevakkıfdır.

Bunca hâdisat ve mesâ'il-i mühimmede maslahat ve hayrı idrâke vâhidin muvaffak olması mümkün değildir.

Mesâ'il-i ibâdda ve tedbîr-i bilâdda dâima hakkāniyet üzere hareket etmeye icbar edecek bir kuvvet mevcûd olmadıkça her hâl ü kârda tarîk-ı müstakīm ve sebîl-i savâb ihtiyâr edileceğine aslâ i'timâd edilemez.

Memâlikin her tarafından gelen meb'ûslar ma'mûriyete, ma'ârife, sanâyi'e, zirâ'âte ve me'mûrların zulm ü istibdâd ya adl ü dâdlarına dâir mütâla'âtı serbestâne beyân ve memâlik ve ibâd için menâfi'-i azîmeyi te'mîn eyleyeceklerdir.

Müşâvirin istişâreye değerli olması ve beyân ettiği re'y ve mütâla'anın fâ'ide-bahş-ı âmme bulunması lâbüdd olduğu müsellemâtdan olmakla meb'ûs intihâb edecek olan ahâlînin değerli zâtları intihâb etmeleri ehemm-i umûrdan bulunduğu gibi a'yân azalığına devletçe intihâb edilecek zevâtın dahi emniyet-i âmmeyi kazanmış ve istibdâd ve irtikâb ve jurnalcilik gibi ef'âl-i redî'e ile lekelenmemiş ilm ü tecrübe ve karîhasıyla kendisinden istifâde muhakkak bulunmuş zevâtdan olması şartdır.

Mahkeme-i Temyîz A'zâsından
Ali Haydar Emin

"İNSANİYET, FİKR-İ DÎNÎ, MEDENİYET"

İnsanlar bittab' medenîdir. İnsanların tab'ında medeniyet hissi vardır. Bir cem'iyet teşkîl ederek te'âvün ü tenâsur ile imrâr-ı hayat her insanda bir hiss-i fıtrîdir. Târîh, mâziye doğru ne kadar uzanırsa uzansın mutlaka bir medeniyet, bir cem'iyet-i beşeriyyeye tesâdüf eder. İnsanların pek eski zamanlarda da kendilerine göre bir cem'iyetleri vardı. Şu kadar var ki, medeniyet, efrâd-ı cem'iyyetin hâiz oldukları ilm ü ma'rifet ve terbiye-i fikriyyeleriyle mütenâsib bulunuyor. Binâ'en-aleyh pek eski zamanlarda gelip geçen insanların terbiye-i fikriyyeleri de kendileri gibi hâl-i ibtidâ'îde bulunduğundan cem'iyet ve medeniyetleri de şimdiki medeniyete kıyâs olunmaz derecede basît bir hâlde idi.

Evet, ileride bir gün gelecek ki, işte şimdi bizim derece-i kusvâsına vâsıl oldu zannettiğimiz medeniyet, âdetâ vahşet olup kalacaktır. Ahlâf bize de vahşî nazarıyla bakacaktır…

Anlaşılıyor ki, medeniyet insâniyet ile tev'emdir. Fakat insanların terbiye-i fikriyyeleriyle mütenâsibdir. Binâ'en-aleyh beraber terakkī ederler, beraber tedennî ederler.

Her bir şey kānûn-ı tekemmüle tâbi'dir. Şerâ'itini cem' ettiği sûrette terakkī eder, tekâmüle doğru hatve-endâz olur.

Terbiye-i fikriyye de tabî'î bir şeydir; kānûn-ı tekemmüle tâbi' olması elbet zarûrîdir. Fakat terbiye-i fikriyyenin kānûn-ı mezkûr tahtına dühûl edebilmesi için büyük bir şart vardır. O da te'âvün ve tenâsur ve adâlet üzerine mü'esses bir cem'iyet-i beşeriyyenin vücûd ve devâmıdır. Evet, bu, şüphesiz şartdır. "Bârika-i hakīkat tesâdüm-i efkâr ile meydâna çıkar" diyorlar; işte bu kelâm-ı hikmet-meâl bu müdde'ânın sübûtuna şehâdet ediyor.

Anlaşılıyor ki, terbiye-i fikriyyenin mevcûdiyeti ve terakkīsi cem'iyet-i beşeriyye ve hey'et-i ictimâ'iyyenin pâyidar olmasına tevakkuf ediyor…

Şimdi, cem'iyet-i beşeriyyenin hâlini biraz tedkīk edelim. Ma'lûmdur ki, cem'iyet-i beşeriyyenin devâmı, pâyidâr olması, hukūk-ı ictimâ'iyyenin taht-ı muhâfazada bulunmasına menûttur. Hukūk-ı ictimâ'iyyenin taht-ı muhâfazada olması da cem'iyete mensup her bir ferdin kendi hakkını mutlaka taht-ı emniyyetde bulundurmakla beraber vatandaşlarına karşı üzerine lâzım gelen bütün vezâ'ifi tamamıyla îfâ etmekle olabilir.

Demek, cem'iyetin devâm ve bekāsı için iki şart var: Biri, her şahsın kendi hissesine isâbet eden "hak", diğeri vatandaşlarına karşı medyûn olduğu "vazîfe"dir.

İşbu hak ile vazîfe arasında olan nisbeti tedkīk ettiğimizde her bir hakkın karşısında bir vazîfe ve her bir vazî-

[1] İbn Hibbân, *Sahîh,* Bâbü Muvâda'a ve'l-Muhâdene 4.

fenin karşısında bir hak **[28]** olduğunu görüyoruz. Âdetâ aralarında olan nisbette übüvvet ile nübüvvet beyninde olduğu gibi bir tezâyüfü andırıyor: Bir hak vazîfeden, bir vazîfe de haktan kat'iyyen infikâk etmez. Alâ-tarîkı't-tezâyüf beraber bulunurlar.

Anlaşılıyor ki, hak ile vazîfe bütün efrâd-ı beşer için bir sırât-ı müstakīm teşkîl ediyor. Cem'iyete dâhil olan her bir ferdin işbu tarîk-ı mahdûd üzerinde hareket etmesi zarûrîdir, mecbûrîdir. İşbu tarîk-ı mu'ayyen ü mahdûdun her iki tarafı bir ka'r-ı cahîmdir. İnsan hangi tarafına meyl ederse etsin bir girdâba vâkı' oluyor: Ya kendi hakkını ihlâl veyâhûd gayrin hakkını pâymâl etmiş olur. Her iki hâl cem'iyetin intizâmını ihlâl eder. Binâ'en-aleyh bu gibi hâle hiçbir vechile kat'iyyen cevâz verilmez. Behemehâl hak ile vazîfeden teşekkül eden tarîk-i adâletten hiçbir vechile zerre kadar inhirâf etmemek lâzım gelir.

Fakat insan, kuvve-i şeheviyye ve kuvve-i gadabiyye arasında mahsûr bulunmaktadır. Bî-çâre insan ne yapacak? Bu iki kuvvet kendisini sürüklüyor. İnsan, çâr-nâçâr işbu kuvvetlerin evâmirine inkıyâd ediyor… Zâten tab'-ı insânîde hiss-i inkıyâd var. İnsan mutî' ve munkād bir hayvandır. O kuvve-i şeheviyye, o kuvve-i gadabiyyenin teklîf ettikleri o cicili bicili müşteheyât, o intikam ve te'addî hisleri!!... Bî-çâre insan o iki kuvvetin elinde esîrdir… Bâ-husûs kendisini o müşteheyât huzûrunda gördü mü; artık kuvve-i akliyye ve vicdâniyyenin hükmü kalmaz… Zâten insan za'îf olarak yaratılmışdır.

Müstebân oluyor ki, efrâdımızın bu tarîk üzere sâbit olup hiçbir vechile etrafa meyl ü inhirâf etmemesini te'mîn eden bir muhâfız ve kā'id lâzım. Fakat bu kā'idlik ve muhâfızlık vazîfesini kim îfâ edecek? Bu vazîfeyi hangi bir kuvvetin eline tefvîz ve tevdî' etmeli? İşte bu noktada az çok taharriyât icrâsına ihtiyâcımız vardır.

Bâdî'-i emrde işbu vazîfe-i mühimmeyi îfâ etmek üzere hâtırımıza dört türlü kuvvet tebâdür ediyor: "Kuvve-i cebriyye", "nâmûs=şeref-i nefs", "hükûmet ve kānûnu", "fikr-i dînî".

İbtidâ kuvve-i cebriyyeyi ele alalım: Evet, kuvve-i cebriyye ile insanı tarîk-ı müstakīm üzerinde sâbit bulundurmak mümkün gibi görünüyor. Şöyle ki, herkes alabildiği âlât-ı harbiyye ve silâhı eline alır, vazîfesini bilmeyip ihlâl-i hukūka yeltenenlere karşı isti'mâl ile hakk-ı meşrû'unu zıyâ'dan muhâfaza eder!... Bu mümkündür, değil mi?...

Fakat bu, pek çirkin, vahşiyâne bir usûldür. Şân-ı insaniyete hiçbir vechile yakışmaz. İntizâmı taht-ı muhâfazada bulunduracağım derken âsâyiş ihlâl edilmiş olur, ortalık kana boğulur. Bununla beraber hak dâima kuvvet ü miknet erbâbında kalır. Böyleleri hiçbir vakit kendi vazîfelerini hakkıyla îfâ etmezler. Zu'afâ dâima haklarını kaybeder, mağdûr olurlar. Binâ'en-aleyh bu usûl bizim işimize gelmez. Başka bir usûl, başka bir hâmî bulmalıyız.

Bir de hükûmet-i muntazama ve kānûnu sâyesinde bu vazîfenin taht-ı muhâfazada bulundurulabileceği vârid-i hâtır oluyor. Acaba doğru mu? Hayır, bu da doğru olamaz. Zîrâ bir hükûmet ne kadar muntazam ve kānûnu ne kadar muhkem olursa olsun, insanın a'mâk-ı kalbiyyesine değil, derûn-ı hânesinde cereyân eden ahvâle bile kesb-i ıttılâ' edemez; kānûnun orada tatbîki de mümkün olamaz. Hükûmetin vazîfesi ve kānûnun tatbîki ahvâl-i zâhireden zerre kadar ileriye gidemez… Hâlbuki insanlardan zuhûr eden ahvâl, ef'âl, temâyülât pek mütefâvit. Biri meydanda zuhûr ederse, yüzde doksan dokuzu hiçbir kimsenin kesb-i ıttılâ' edemeyeceği bir keyfiyet üzere sudûr eder. İşte hükûmet böylelerine karşı ne tedbîr edecek?... Ef'âl-i hafiyye ve temâyülât-ı muzırraya karşı nasıl mu'âmele icrâ ve hangi kānûnu tatbîk edebilecek?!.. Ortalığı casus ile mi dolduracak?.. A'mâk-ı kalbiyyelerimize kadar "gûş-ı tecessüs" mü uzatacak?... Heyhât!... Hiç biri kâr etmez…

Ve bir de erkân-ı hükûmet de aynı bizim gibi insan değil mi? Ya onların kendilerini kim taht-ı muhâfazada bulunduracak? Onlar ma'sûmlar zümresinden mi?.. Hayır, bilâkis… Kuvve-i şeheviyyelerine bir de câh ve riyâset inzimâm etmekle müşteheyata inhimâk husûsunda daha ziyâde sabırsızlık ve azgınlık ibrâz ediyor. Binâ'en-aleyh bu noktayı uzun uzadıya isbâta hâcet yokdur zannederim.

İşbu kā'idlik ve muhâfızlık vazîfe-i mühimmesini kendilerinde bulunması mefrûz bulunan "nâmûs=şeref-i nefs"in eline tefvîz etmek isteyenlere de çok tesâdüf olunur. Zamanımızda bu fikir hayli te'ammüm etmiştir. Gûyâ "nâmûs" hak ve adâletin yegâne hâmîsi imiş gibi telâkki olunmaktadır. Herkes mühim bir da'vâsının isbâtında nâmûsunu şâhid olarak ileriye sürüyor.

Acaba "nâmûs=şeref-i nefs" denilen haslet böyle mühim bir vazîfeyi kabûl ve îfâ edebilecek mi? Veyâhud delilsiz olarak, açıktan ve şâyân-ı i'timad olmayan bir da'vâ mı?

İşte bu cihetleri az çok araştıralım: Nâmûs, şeref-i nefs, künh ü hakīkati pek de açık bir sûrette ma'lûm olmayan bir sıfattır, ki, insanın kavm u kabîlesi ve mensûb olduğu cem'iyeti nezdinde mezmûm ve makdûh ve onların arasında hâiz olduğu makām ve rütbesine gayr-i münâsib olan bir şey'i irtikâbını men' eder. İşte nâmûs ve şeref-i nefs dediğimiz haslet bundan ibârettir.

[29] Fakat bu haslet pek mütefâvit ve pek muhtelif tarzlarda zâhir oluyor, bir hadd-i mu'ayyeni yoktur, bir hakīkat-i ma'rûfesi ma'lûm değildir. Her bir kabîle ve bütün cem'iyetlerin arasında müttefekun-aleyh ve bir merkezde sâbit bir nümûnesi pek az bulunur. Hattâ birçok noktalar vardır ki, bir cem'iyet nezdinde kendisini irtikâb, hısset-i nefs ve nâmûssuzluk addedildiği hâlde diğerlerince ayn-ı nâmûs ve şeref-i nefs sayılır. Sahâ'if-i vukū'ât buna pek çok şâhidler irâ'e edebiliyor. Meselâ: Avrupalılarca balolarda bahçelerde ve sâir umumî mahallerde erkek-kadın, kız-oğul, baba-ana bedevî saçı gibi karma karışık olup canı istediği bir kimsenin koltuğuna girerek gezmeleri; baba, oğuldan ana kızdan hicâb etmemeleri dâire-i nâmûsda iken, İslâmlarca, belki bütün şarklılarca kıpkırmızı bir nâmûssuzluktur.

İşte bu tefâvüt ve şu tezâd yalnız cem'iyet ve kabîleler arasında değil, belki bir cem'iyetin dâhilinde olan bütün sınıf ve tabakaları beyninde de meşhûd oluyor.

Ma'lûmdur ki, insanlardan sâdır olan bütün ef'âl ve bütün temâyülât hep insanın kendi sa'âdeti içindir. Yani insan ne yaparsa, ne düşünürse, kendi sa'âdeti için yapar,

kendi sa'âdeti için düşünür. "Sa'âdet" dâima illet-i gâ'iyedir.

Fakat insanların sa'âdeti pek mütefâvit tarzlarda zâhir olur. Her sınıf ve her tabaka, sa'âdetlerini ayrı ayrı kapılardan bekliyorlar. Sa'âdetin zuhûru yeknesak değildir. Meselâ: İnsanlardan kimi rençberliği, kimi kâtibliği, kimi askerliği, kimi de padişahlığı vâsıta-i sa'âdet olarak kullanıyor. İşte bu vesâ'ite sa'âdet terettüb ediyor… Bunların arkasında sa'âdet vardır.

Fakat işbu sa'âdetin devamı için nâmûs, şeref-i nefs lâzım ve şarttır. Yani sa'âdetin hâmîsi şeref-i nefs, nâmûsdur. İşte "nâmûs ve şeref-i nefs"in işe yarayacağı nokta burasıdır.

Anlaşılıyor ki vesâ'it-ı muhtelifeden iktitâf edilen "sa'âdet"ler pek mütefâvit olarak meydana geliyorlar. Bu hâlde bunların hâmîleri olan "nâmûs ve şeref-i nefs"in de onlara muvâfık ve onlar ile mütenâsib olması zarûrîdir. Kâtip, rençber, pâdişâh, esnâfın vesâ'it-i muhtelife ile elde edebildikleri "sa'âdet"leri arasında hiçbir münâsebet olmadığı gibi işbu "sa'âdet"lerin hâmîleri olan derece-i nâmûsları arasında da göze çarpacak derecede tefâvütler olması tabî'îdir.

Bir diplomat sa'âdetini diplomatlığında arıyor, sa'âdetini şu san'atından tahsîle çalışıyor; muvaffak da oluyor. Tabî'î bu sa'âdetin karşısında bulunması lâzım olan nâmûsu da var. Fakat şu nâmûs bir esnâfın nâmûsuna hiçbir vechile benzemez. Bir esnâf için hiyel ü desâ'isi irtikâb ve nakz-ı ahd gibi şeyler nâmûssuzluktan ma'dûd olduğu hâlde bir nâmûslu diplomat mesleği iktizâsı olarak bu gibi şeylere pekâlâ mürâca'at edebilir. Bu hâli nâmûssuzluk sayılmaz.

Bismark bütün ömrünü hiyel ü desâyis-i siyâsiyye ile geçirdiği hâlde hiçbir kimse Bismark'ı nâmûssuzluk ile itham etmedi. Zâten nâmûslu bir zât idi. Çünkü hâiz olduğu şeref-i nefs ve mevki'-i şahsîsini pek güzel muhâfaza etti…

İşte görülüyor ki, nâmûs ve şeref denilen haslet, müzebzeb ve bir merkezde tekarrur etmez, bin yüzlü, sebâtsız bir sıfattır. Binâ'en-aleyh böyle bir emr-i mühim kendisine tefvîz edilmez…

Bir cem'iyet ashâbı kendi nâmûsları müsâ'ade ettiğinden bir iş yaparlar. Hâlbuki o iş diğer cem'iyet için zararlı olur. İşte o birinci cem'iyetin yaptığı iş nâmûsları dâiresinde olmakla beraber diğer cem'iyet erbâbına karşı bir vazîfesizlik teşkîl eder. Çok vakitler işitilmiş görülmüştür ki, biri nâmûsu dâiresinde bir iş yapar, lâkin arkadaşı tarafından tahtî'e edilir, nâmûssuzluk ile ithâm edilir. Çünkü onun o işi ile hakkını zâyi' etmiş olur. İşte görüyoruz ki, vâkı'ada bunların her ikisi haklı, her ikisi nâmûslu. Lâkin ortada bir "hak" zâyi' oldu… İşte böyle zıyâ'-ı hak, vazîfesizlikler bir değil, iki değil, pek çok. Lâkin nâmûs dâiresinde, nâmûs perdesi altında!!.. Bu gibi hâllerin ziyânı birinci def'alarda pek zâhir olmuyorsa da, tabî'î tekerrür ettiği sûrette âsâyiş ve intizâmı ihlâl ederek cem'iyet-i beşeriyye ve medeniyyeti sarsar.

Binâ'en-aleyh "kā'idlik ve muhâfızlık" vazîfe-i mühimmesi "nâmûs" gibi ıttırâdsız bir şeye tefvîz ve tevdî' edilmez. Yalnız nâmûsları nâmına iş görenlerin hâli de şâyân-ı emn ü i'timâd görülmez…

İşte görüyoruz ki, nefs-i insânînin tarîk-ı adl ü savâbdan inhırâf etmemesini hakkıyla iltizâm edebilecek bir kuvvet bulamadık. İşte ta'mîk-ı nazar edildikte kuvve-i cebriyye, nâmûs ve şeref-i nefs, hükûmetin vazîfe-i mezkûreyi îfâya kifâyet etmeyeceği anlaşıldı, meydana çıktı. Şimdi yegâne ümidimiz fikr-i dînîde kaldı.

İşte bu fikr-i dînînin şu vazîfe-i mühimmeyi hakkıyla îfâ edebileceği şüphesizdir. Zîrâ "fikr-i dînî" Cenâb-ı Allah'a ve hayât-ı ebediyyeye îmândan ibârettir. Bu hâlde bir mü'min dâima bütün kâ'inatın mûcidi ve bütün âlemin sâni'i olan Cenâb-ı Kādir-i Mutlak hazretlerine inanır. Bir mü'min dâima **[30]** kendisini Cenâb-ı Âlimü's-sırru ve'l-hafiyyât'ın nezâreti altında olduğunu düşünür. Bir mü'min dâima kendisini Müntakim u Kahhâr olan Cenâb-ı Hakk'ın taht-ı tarassudunda olduğunu bilir. Bununla beraber hafî ve âşikâr yaptıkları bütün ef'âl ü harekâtından mes'ûl olacağını ve an-karîb Cenâb-ı Zülcelâl'in nezd-i sübhânîsinde muhâkeme edileceğini de düşünür, ne yaptıysa onun cezâ-yı sezâsını bulacağını yakînen bilir.

İşte bir mü'min-i kâmilin hâli!..

Düşünülsün!.. Îmânı kâmil olan bir insan sadâ-yı vicdânîsini dinlemeyerek kuvve-i şeheviyyesine nasıl kapılır?! Başkasının hakkına tecâvüz ederek vazîfesizliği nasıl tecvîz eder?! Bir insan Cenâb-ı Allah'a ve hayât-ı uhreviyyeye hakkıyla îmân ettiği hâlde tarîk-ı adl ü savâbdan nasıl inhirâf edebilir?..

İşte bir mü'min böyle bir idâre ve böyle bir kā'id ve muhâfızın zîr-i himâyesinde bulunuyor. Pâdişâh, vezîr, emîr, hâkim, kâtib, esnaf, rençber, zengin, fakīr, büyük, küçük, kavî, zayıf, ilh… Hep müsâvî olarak işbu himâyenin altında sâyebân oluyorlar.

Ya kuvve-i cebriyye, nâmûs ve şeref-i nefs dediğimiz şeylerin hâli böyle mi idi!! Heyhât!!

Bir de işbu himâye dâimîdir, âdildir.

Hükûmetin idâresi, kānûnun nüfûzu ve tatbîki böyle mi idi?.. Heyhât!..

Binâ'en-aleyh bu vazîfe-i mühimmeyi îfâ eden ancak dîndir, ancak fikr-i dînîdir…

İşte bu mutâla'a gâlib-i umûr ve ekseriyet-i ahvâle bakılarak istintâc edilmişdir. Yoksa bir mü'min bütün ömrünü esîr-i şehvet olarak imrâr ettiği hâlde diğer bir dehrînin bilâkis bütün fezâ'il ve edeb ü iffeti cem' ederek ömründe bir defa olsun nâ-meşrû' bir işi irtikâb etmemesi câ'iz, belki vukū'u da vâriddir. Fakat bu gibi ahvâl nevâdir kabîlinden olmakla kā'ide-i külliyyeye karşı bir madde-i nakz teşkîl edemez. Zâten hüküm ekseriyet üzere binâ olunur.

Hülâsa ve netîce: İnsâniyet, fikr-i dînî, medeniyyet zincîr gibi yekdiğerlerine merbûtdur. Birinin yerinden kopması diğerinin velev batâ'etle olsun, esâsından mahv u berbâd olmasını istilzâm eder. Ve birinin yerinden oynaması diğerinin sarsılmasını îcâb eyler… Binâ'en-aleyh bunlardan birinin diğerinden infikâkinin adem-i cevâzı netîce-i kat'iyye olarak meydâna çıkıyor.

Kazan ulemâsından
Halim Sâbit

MEVÂ'İZ

Mukarriri : Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi hazretleri
Muharriri : Sirozlu H. Eşref Edib

–Ders 46 Mâba'd–

Ötekiler gelmiş, bunları istirdât etmek istemişlerdi:

–Bunlar hâindir, dediler. Fitneler îkâ' ettiler. Hıyânetlik ettiler. Bunları geri alacağız!..

Amr bin Âs'ı göndermişlerdi: –Bunlar hazele makūlesidir, dediler. Biz bunları tutmak istedik, kaçtılar.

Necâşî kuru sözle hükmetmedi. Bir kere söyletdi:

– Niçin siz buraya geldiniz?.. sordu.

– Dînimizi muhâfaza için… dediler.

– Sizin dîniniz başka mı? Bir kavim değil misiniz?

– Yakın zamana kadar öyle idi. Biz vaktiyle sirkat ederdik; haram yerdik; gasb u gâretle ülfet ederdik; kızlarımızı öldürür idik. Öyle bir kavim idik. Lâkin Allah bir resûl gönderdi. Bir kitap geldi, Kur'ân-ı Celîl nâzil oldu. Bütün hakāyık-ı dünyeviyye ve uhreviyye bize beyân olundu. Beyânat-ı sübhâniyye bizi irşâd etti. Putperestlikten kurtulduk. Onlar ise hâlâ eski kafada. Bundan dolayı bize düşman oldular.

– Ne dersiniz?

– Lâkin, suâl et, Îsâ hakkında ne söylerler? Dîni tahkīr ederler.

– (Acâ'ib!..) Nasıl bilirsiniz Îsâ'yı?

– Nasıl haber vermişse Allah öyle!

– Kur'ân'da Îsâ'ya dâir bir şey var mı?

– Var ya!

diyerek hemen Sûre-i Meryem'in baş tarafından okumaya başladılar. Okudukça Necâşî'nin gözlerinden yaş aktı. Okudukça Necâşî'nin kalbi mütehassis oldu. İntibâh hâsıl etti. Öyle mebhût kaldı, sermest-i hakāyık oldu. Hayrette kaldı bu hakīkate:

– O da Allah'ın bir kuludur. Hiç Allah Azîmüşşân'ın oğlu olur mu? Sonra neresinde kalır Allah'lık onun? İlh…

Bunun üzerine Necâşî : – Bizimkiler hezeyân ederler, dedi. Bunlar hakīkaten doğru söyler. Kalpleri pâk, i'tikādları akla muvâfık. Bunlar her türlü iftirâdan berîdir. Vallâhi hak budur.

Hemen ötekileri def' etti. Birçok hediyeler getirmişlerdi, hediyelerini geri çevirdi. Muhâcirleri himâye etti.

– Dinlerini muhâfaza için ilticâ etmişler; bunlar şâyân-ı ihtirâm adamlar…

Allah da senâ eder Kur'ân'da: [1](ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَاناً وَأَنَّهُمْ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ) İçlerinde kıssîs var.

[31] "Kıssîs" âlim demek, yani büyük papas. Ama bazı olur yine Hakk'a âşinâ olur, munsıf olur. Sonra terk-i dünya etmiş adamlar var.

Demek içlerinde munsıf kimseler varmış ki, hüsn-i mu'âmele etmişler. Ötekiler o kadar rüşvet vermişlerken onların sözüne ihâle-i sem'-i i'tibâr etmediler.

– Bu adamlardan kimseye zarar gelmez, dediler. Bunları muhâfaza, himâye edin!..

Onun için biz de İngiltere'nin, Fransa'nın insâniyetine, ahlâkına muvâfık, hakkāniyetle olan şu gayretini medh u senâ edelim. Dünya ciheti başka, âhiret ciheti başka; nefse âid cihet başka, dîn ciheti başka.

Sonra içimizde bulunan Yahûdîler, Ermeniler var. Mâdem ki birlikte yaşıyorlar, hep bir vatan kardeşiyiz.

Uhuvvet mertebe mertebedir. Uhuvvet-i dîniyye olur, uhuvvet-i cinsiyye olur, uhuvvet-i vataniyye olur. Mâdem ki bir toprakda, bir vatanda yaşarız, elbet vatandaşlarımızdır. Nasıl ki bir hadîs-i şerîfte bu ta'bîrle beyân buyurulmuş: [2](انصر اخاك ظالما او مظلوما) kardeş yapıyor.

– Kardeşine yardım et! diyor. Nusret edeceksin. (ظالما او مظلوما) Gerek zâlim, gerek mazlûm kardeşine. İkisine de nusret lâzım.

Buhârî-i Şerîf de bu hadîs var.

Bunlar işte hep esâsdır; bu cem'iyetin teşekkülüne, bu mezâlimin ref'ine. Peygamber irşâd etti. Ona dâir çok hadîs var. Hepimiz vebâl içinde idik.

Mezâlimin ref'ine çalışmak farz-ı kifâyedir. Yapmazsa bütün ümmet mes'ûl olur, hepimiz müstehak oluruz belâya.

Allah'ın öyle ukūbetleri var ki, umûma gelir; çoluk çocuk, kadın erkek hepsi dûçâr-ı âfet olur. Susmamalı; meskenet şer'an makbûl değil, inan işte. Şerî'at söylüyor:

Niçin bir takım zâlimlerin zulmüne boyun eğdiler; niçin onlara meydan verdiler? Herkes hissesince mes'ûl olacak.

Kur'ân'da emrediyor Allah: – Öyle bir ukūbetden, belâdan sakının ki, geldiğinde yalnız zâlimlere gelmez! Sonra herkes niyetine göre haşr olur. Kimisi hem dünyada, hem âhirette çeker; kimisi yalnız dünyada. Lâkin bir def'a belâ geldi mi, hareket-i arzıyye gibi, kıyâmet gibi, târumâr olur. Hep birden dûçâr-ı felâket olur; nice ma'sûmlar ayaklar altında çiğnenir, nice bî-çâreler arada mahvolur.

Âfet böyle umûmî olur. Tekâsül ederek, korkarak, menfa'atlerini düşünerek hakkı îfâ etmedikleri için onların da yüreği yanar, kalbi sızlar, onlar da mes'ûl olurlar.

Dünya belâsı böyle umumî gelir. Onun için hadîsde vârid olmuş. Nasıl ki hadîs-i âharda buyurulmuş:

حدَّثَنا مُسدَّدٌ حدَّثَنا مُعتمِرٌ عن حُمَيدٍ عن أنسٍ رضيَ اللهُ عنه قال : قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم: «انصُرْ أخاكَ ظالِماً أو مَظلوماً، قالوا: يارسولَ الله، هذا ننصُرُهُ مَظلوماً، فكيفَ ننصُرُهُ ظالِماً ؟ قال: تأخُذُ فوقَ يدَيهِ.»

O ondan, öbürü ötekinden rivâyet ederek Hazret-i Peygamber'e kadar varıyor. Buhârî'de mezkûr. Sıhhatinde şüphe yok. Râvîlerin cümlesi bütün ümmetçe emîn, mu'temed kimseler. Aslâ bir yalanları görülmemiş, işitilmemiş. Böyle zâtlar. Târîhçe bunlar mazbût. Hep mu'temed kimseler. Erbâb-ı tenkîd nazarında zerre kadar kirlenmemiş. Asıl Hazret-i Peygamber'den işiten Enes bin Mâlik, öyle diyor:

– Bir gün Hazret-i Ekrem buyurdu ki:

[1] Mâ'ide, 5/82.

[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Mezâlim 4.

"Kardeşlerinize nusret edin!.." bazı rivâyetlerde "İ'âne edin!" diye buyurduğu beyan buyuruluyor. Lâkin Buhârî'de bir çok yerlerde, hep "unsur!" diye tekrar olunmuş. Onun için "nusret" ta'bîrini kullanıyoruz.

Ne olursa olsun, zâlim olsun, mazlûm olsun, cümlesine nusret edin.

– Bunu anladık Yâ Resûlallah! Mazlûma yardım olur; lâkin zâlime nusret edersek biz de zâlim olmaz mıyız?.. [1] (من أعان ظالماً سلطه الله عليه) Her kim zâlimden tarafa çıkarsa Allah ona musallat eder onu. Allah öyle buyuruyor:

وَكَذَلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ[2]

Dâima âdet-i ilâhiyyem öyle. Zâlimleri birbirine taslît ederim.

–mâba'di var–

Tebşîr

Bimennihi'l-kerîm gelecek nüshadan i'tibâren üstâd-ı muhterem, fâzıl-ı şehîr, Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi hazretlerinin Sûre-i Fâtiha tefsîr-i celîli risâlemize şeref-bahş-ı hakāyık u ulviyyet olacaktır.

* * *

Muhterem Kāri'lerimize Ricâ

Âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfenin esnâ-yı tab'da tertîp hatâsından vikāyesi için gösterilen i'tinâ ve ihtimâma rağmen birinci nüshanın ikinci sahîfesinde ikinci sütûnun yirminci satırında (انحسب) nazm-ı celîlinden sonra (الانسان) kelime-i mübârekesi yazılmamış… Ve sekizinci sahîfenin birinci sütûnunun on beşinci satırında (فبما) nazm-ı mübâreki (فيما) suretinde… Ve dokuzuncu sahîfenin ikinci sütûnunun üçüncü satırını teşkîl eden âyet-i kerîmedeki (بالعرف) nazm-ı celîli sehven bir (م) ziyâdesiyle (بالمعروف)… Ve on dördüncü sahîfenin ikinci sütûnunun otuz altıncı satırında münderic âyet-i kerîme de (رهبانا) kelimesi (رهبابا) tarzında dizilmiştir.

Ahîren intişâr eden nüshalar musahhah olarak basılmış ve nüsah-ı mütekaddimedeki sehviyyât-ı vâkı'anın kāri'lerimiz tarafından müsâra'aten tashîh edildiğine mutma'in bulunmuş olmakla beraber, risâlemiz bu bâbda uhdesine müteretteb vazîfe i'tibârıyla yedlerindeki sehivli nüshaların bervech-i meşrûh tashîhini muhterem kāri'lerinden sûret-i mahsûsada ricâ eder.

* * *

Risâlemize ihdâ buyurulan âsâr, târîh-i vürûdu nazara alınarak sırasıyla inşallahu teâlâ neşrolunacaktır.

---

[1] Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr* 12223.

[2] En'âm, 6/129.

[32] **HİKMET-İ HUKŪK-I İSLÂMİYYE**

Mukarriri : Meclis-i Ma'ârif Re'îsi Haydar Efendi Merhûm
Muharriri : Selânik Mekteb-i Hukūk mu'allimlerinden Âdil Bey

–mâba'd–

İbtinâ' hissi ve aklı alıyordu; ma'kūlâtın ibtinâ'sı ise aklî olur. Binâ'en-aleyh aslın delîl ma'nâsına kullanılması bu ibtinâ'-i aklî haysiyetiyle lâfzı başkaca delîl ma'nâsına nakletmekten bizi müstağnî kılar.

Şu hâlde usûl-i fıkh demek : Fıkhın delilleri, fıkha mahsûs deliller demek olur.

Muzâfun-ileyh olan fıkhın ta'rîfine gelince : "Fıkh" lügatte bir şeyi anlamaya denir. Fakat bu anlamak, bilmek, âmiyâne değil, belki fıtnatla bilmek ve anlamak maksûddur. Fıkhın bir böyle ma'nâ-yı umûmîsi var, bir de ma'nâ-yı usûlî ve husûsîsi var. Bu ma'nâ-yı ıstılâhîye ve İmâm-ı A'zam hazretlerinden menkūl olan bir ta'rîfe göre:

Fıkh – Nefs-i insânînin min-ciheti'l-amel lehinde ve aleyhinde bulunan şeyleri bilmesidir (والفقه معرفة النفس مالها وماعليها عملا). Yani insanın amel cihetiyle kendinin müteneffi' veya mutazarrır olduğu her şeyin hükmünü tasdîk ve iz'ân etmesine "fıkh" derler. Ve bu sûretle bilen ve anlayan adama "fakīh" denilir.

Fakat inde'ş-Şâfi'iyye fıkıh: Ahkâm-ı şer'iyyeyi edille-i tafsîliyyesinden bilmektir. Bunların her ikisi netîce i'tibârıyla birdir. Onlar öyle ta'rîf etmişler.

Nefs-i insânînin lehinde ve aleyhinde olan şeylerden maksad, hükümlerdir. Ve buradaki bilmek dahi âmiyâne bir bilmek değildir. Meleke hâsıl ederek bilmektir. Ta'bîr-i dîgerle buradaki ma'rifetten maksad; cüz'iyyâtı delîlinden idrâk etmektir. Yani tetebbu'-ı kavâ'id netîcesi olarak meleke hâsıl olmaktır. Şu hâlde fıkıh diye : Nefs-i insânînin lehinde ve aleyhinde olan şeyler hakkında meleke iktisâb etmesine denir. Vâkı'â bir kimse lehinde ve aleyhinde olan ahkâmın kâffesini bilemez, bu âdetâ mümteni'dir. Fakat bu imtinâ', cüz'iyyâtı delîlden idrâk etmeye, bu yoldaki kuvve-i istinbâta mâni' değildir. Bu sûretle, mukallid olan yani edilleden istinbât-ı ahkâm melekesini hâiz olmayan kimselere fakīh denemez. Zîrâ fakīh kavâ'idi merreten ba'de uhrâ tatbîk ve ta'kīb ederek meleke kesbeden kimsedir. Mukallidînin delîli ise kavl-i müctehidîndir.

Bir de "bilmek" murâdifi olan ma'rifetten maksûd meleke, bi'l-icmâ' fakīh olan bir zâtın bazı ahkâmı bilmemesine münâfî değildir. İmâm-ı Mâlik rahmetullâhi te'âlâdan kırk mes'ele su'âl edilmiş de otuz altısında "lâ edrî" cevabını vermiş.

Fıkhın ta'rîfinde bir de "nefs-i insânînin" deniliyor. Bu ta'bîr ile ilm-i ilâhî ve ma'rifet-i Cibrîl ma'rifetten hâriç kalır. Zîrâ Peygamberimiz Efendimiz hazretlerinin bilmesi kavâ'idi merraten ba'de uhrâ tatbîk ederek meleke kesbetmekle değildir. Belki ilhâm sûretiyle bu ilmi kazanmıştır. Kezâlik edilleden istinbât-ı ahkâm melekesini hâiz olmayan mukallidlerin ilmi de ma'rifetten hâricdir. Zîrâ müctehidîn-i izâm hazerâtının delîli Kitab, sünnet, icmâ'-ı ümmet, kıyâs-ı fukahâdan ibâret olduğu hâlde mukallidînin delîli kavl-i müctehi-

dîndir. Vâkı'â zamanımızdaki ulemâya, şimdiki fıkıh ile tevaggul edenlere "fakîh" denilirse de bu ıtlâk, mecâzendir, bunların fıkıh ile iştigâl etmeleri haysiyetiyledir. İşte bu sebebe binâ'endir ki, bir kimse "Filân memleketteki fukahâya şu kadar mal vasiyet ettim." dese, bu vasiyeti infâz olunuyor. Şu hâlde sûret-i mutlaka ve umûmiyyede "fukahâ" erbâb-ı ictihâd ile usûl-i fıkıhdan istinbât-ı ahkâm edebilen ulemâdır.

Fıkhın ta'rîfindeki (من جهة العمل) kaydıyla da ilm-i kelâm ve ilm-i ahlâk ta'rîften hâriç kalır.

* * *

Yukarıda da söylemiştik; biz ilm-i usûl-i fıkhı ilmiyyet i'tibârıyla ta'rîf ediyoruz. Yani usûl-i fıkıh bir de lâkab olarak, alem olarak geliyor. Lâkab da zâten alemin bir kısmıdır. Yani medhi veyâhud zemmi müş'ir olan a'lâmın bir kısmına lâkab denilir. "Usûl-i fıkıh" lâkabı ise medhi müş'irdir. Çünkü fıkhın mebnâsıdır. Fıkıh ise mûcib-i sa'âdet-i dîniyye ve dünyeviyyedir. Meselâ; "Bevvâl-i Zemzem" bir herîfin lâkabıdır ve zemmi müş'irdir. Bazen de bir isim "eb" veya "ibn" ile masdar olur ki bu da "künye"dir: İbn-i Sînâ, Ebu'l-Beşîr, İbnü'r-Reşîd gibi…

Usûl-i fıkıh da bu ilmin lâkabıdır ve medhi müş'irdir. Ve mürekkeb-i izâfîden menkūl olarak bu ilm-i celîle alem olmuşdur. Çünkü yalnız "fıkhın delîlleri" demek kâfî olmuyor. Zîrâ bunda ahkâm ve ictihâda ta'alluk eden mesâ'il de var. Binâ'en-aleyh ulemâ bunu mürekkeb-i izâfîden ma'nâ-yı ilmîye naklettiler. Ve usûl-i fıkhı bu ilmin alemi, lâkabı olmak üzere vaz' eylediler.

* * *

Ma'lûmdur ki, mesâ'il-i fıkhiyye, edille-i mu'ayyeneye müsteniddir. Yani bu mesâ'il delîllerden istinbât olunur. Bu istinbâta ta'alluk eden ilme de "fıkh" tesmiye edilir. Sonra ahkâm-ı şer'iyyeyi edilleden istinbât edebilmek için ehl-i ictihâd te'emmül ettiler ve netîce-i tetebbu'âtları olmak üzere bir takım kazâyâ vücûda getirdiler. Ve bunlara daha bazı mütemmimât dahi izâfe ederek cümlesine birden te'alluk eden ilme de "usûl-i fıkh" tesmiye ettiler.

Bunu biraz daha tafsîl edelim: İnsanlar başı boş ve abes yaratılmamışlardır. Onlar hayvânât-ı sâire gibi mühmel değildirler. Belki insanların her fi'line, her ameline kıbel-i şâri'den bir hüküm vârid olmuşdur. Fakat her bir hüküm, her bir fi'ile göre mansûs ve musarrah değildir. Çünkü bütün cüz'iyyât-ı ahkâmı ihâta etmek müte'azzirdir.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'almemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

10 Eylül 1908 14 Şa'bân 1326 Perşembe 28 Ağustos 1324 **Birinci Sene - Aded: 3**

[33] SÛRE-İ FÂTİHATÜ'L-KİTAB

Bu sûre-i celîlemiz "Fâtihatu'l-Kitâb" ismi şerîfiyle tesmiye buyurulmuşdur. "Ümmü'l-Kur'ân dahi tesmiye olunur. "Fâtiha" her şeyin cüz-i evveline ıtlâk edilmektedir; bu sûre ise vaz' u kitâbet ve alâ kavl-i nüzûl i'tibâriyle de Kur'ân-ı Kerîm'in en birinci cüz'-i şerîfidir; Binâ'en-aleyh diğer süver-i celîleye nisbeten asıl menzilesinde bulunur. ("Üm" lafzı asıl ma'nâsına da gelir: "Ümmü'l-kurâ" gibi). Fâtiha'nın Ümmü'l-Kur'ân tesmiye buyurulmasına dâir daha iki vecih vardır:

1. Âyât-ı Kur'âniyye'nin aksâm-ı esâsiyyesi senâ alellah, emr ü nehiy, va'd ü va'îdden ibâret olmak üzere üç kısımdır. Bu sûre-i celîle ise icmâlen bu kısımların her birini müştemil bulunduğu cihetle tafsîlâtı hâvî diğer süver-i celîlenin menşe' ve menba'ı addolunur.

2. Me'ânî-i şerîfe-i Kur'ân hikem-i nazariyye ve ahkâm-ı ameliyyeden ibârettir. Bunların merci'i ve gâyeti, netâyic-i âliyyesi ise sûre-i Fâtiha'nın tazammun eylediği sülûk-i sırât-ı mustakīm vazîfesi ile merâtib-i sü'edâ ve menâzır-ı eşkıyâya vukūf ve ıttılâ' kaziyesinden ibârettir.

Takrîr

Kur'ân-ı Kerîm'den maksûd, mebde' ve me'âdı bildirmek ve intizâm-ı ma'îşet ve istihsâl-i sa'âdet husûsuna halkı irşâd etmek olmakla; başlıca aksâmı zikrolunan üç kısımdan ibâret olmak iktizâ eder. Ama hâvî olduğu kasas ve emsâl, maksadı itmâm ve ikmâl için zikr buyrulmuştur.

Sûre-i Fâtiha'nın (مَالِكِ يَوْمِ الدِّين)e kadar olan kısmı, senâ alellahdır. (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) nazm-ı şerîfi emr ü nehy-i ilâhî makāmındadır. Zîrâ ibâdet ve isti'âneyi Cenâb-ı Hakk'a tahsîs etmek hevâ-yı nefsânîye muhâlefet ve cemî' evâmir ü nevâhî-i rabbânîye ri'âyetle vücûd bulur. (أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) in'âm-ı uhrevî ile ona mevsıl olacak in'âmât-ı dünyeviyyeye dâl olmakla va'd-i sübhânîye, (اَلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ)in mutazammın olduğu gadab dahi va'îd-i rabbânîye delâlet ediyor.

"Hikem-i nazariyye" ahkâm-ı i'tikādiyye, i'tikād edilmesi vâcib olan hükümler demektir.*

"Ahkâm-ı ilmiyye" ef'âl-i mükellefîn hakkında ta'yîn buyurulan vücûb, nedb, ibâha, hürmet, kerâhatten ibâretdir. Kur'ân-ı Kerîm'i inzâlden maksad-ı aslî, teşrî'-i ahkâm olmasına mebnî; me'ânî-i Kur'âniyye'nin kâffesi i'tikād ve amele ta'alluk eden ahkâm-ı sübhâniyyeden ibârettir.

Sûre-i Fâtiha'nın kısm-ı evveli Cenâb-ı Bârî Te'âla'yı zikr u fikr ile i'tikād-ı vahdâniyyet ve i'tirâf-ı ni'amâ-yı samedâniyyet ve dergâh-ı sübhânîye arz-ı inkıyâd ile taleb-i hidâyet beyânını hâvî olmakla sırât-ı müstakīme sülûk **[34]** ve mütâba'attan ibâret, kısm-ı uhrâ da ikmâl-i ilim ve ıslâh-ı amel sûretiyle mun'imün aleyh olan zevât-ı kirâmın ihrâz edecekleri mükâfât-ı âliyye ile ihlâl-i amel eden füssakın ve ilm ü ma'rifetten bî-behre kalan dâllînin giriftâr olacakları mücâzât keyfiyetine işâret olduğu hüveydâdır.

---

* İlmin tasdîk kısmına müte'allik olan her nisbet-i tâmmeye, her mazmûn-ı kaziyyeye mahkûmun-bih ma'nâsına "hüküm" ıtlâkı şâyi'dir. Cümlesine birden "ahkâm" ta'bîr olunur. Ve bilhassa ma'lûmât-ı i'tikādiyye olan ahkâmdan ulûm-ı hakīkiyye ve sâbite ma'nâsına "hüküm" lafzıyla ta'bîr tercîh edilir. Çünkü bu takım ma'lûmat tashîh-i i'tikād için tahsîl edilmektedir. Bilinmesinden maksad ancak ilim ve i'tikāddan ibâretdir.
Binâ'en-aleyh ma'lûm nev'inden olmasıyle beraber ahkâm-ı i'tikādiyye nefs-i ulûm menzilesine tenzîl ve "hüküm" tesmiye olunur.
Ahkâm-ı ameliyyeyi bilmekten maksad ise ıslâh-ı amele, tatbîkāt-ı sahîhaya tevessüldür. Bunları yalnız bilmekle hiçbir fâ'ide husûl bulmaz. Bu cihetle amele müte'allik ilim amelden hâlî kalınca cehl addolunur. Sâhibine câhil mu'âmelesi edilir. Kur'ân-ı Kerîm'de emsile-i kesîresi vardır. –İlm-i me'ânîye mürâca'at–

Tenbîh

Şu iki vecih beyninde fark, vech-i evvelin nazm-ı dâll-i ale'l-ma'nâdan ibâret nefs-i sûreye nazaran, vech-i sânînin medlûlât-ı elfâz olan me'ânî-i şerîfe i'tibâriyle olmasından ibârettir.

Sûre-i Fâtiha'nın sûretü'l-hamd, "sûretü'd-du'â-i vâfiye, kâfiye, şâfiye" gibi daha pek çok esmâ-i şerîfesi vardır. Ezcümle "Es-seb'ul-mesânî" ism-i şerîfiyle de yâd buyurulmuştur. Bu ismin hâvî olduğu es-seb' ta'bîri sûre-i celîlenin bi'l-ittifâk yedi âyet-i kerîmeden ibâret olması, "El-Mesânî" ta'bîri de her namazda tekerrür etmesi yahûd iki defa inzâl buyurulması husûsuna delâlet etmektedir.

Kezâlik "Sûretü's-Salât" dahi tesmiye olunur; zîrâ her namazın her rek'atında okunması cemî' mezâhibe göre vücûb veya istihbâbdan hâlî olmaz.

Takrîr

Yedi âyet olması beyne'l-kurâ' müttefekun-aleyhdir. Fakat Besmele'yi cüz'-i sûre addetmeyenler ile âyet-i tâmme olmasına kā'il olmayanlar (اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) kavl-i kerîmini re's-i âyet kılarlar. Cüz'-i sûre ve âyet-i tâmme olmasına kā'il olanlar onu birinci âyet sayarlar.

Mesânî "mesnâ" veya "mesnâtün"ün cem'idir. Kavl-i meşhûra göre bir şeye mislini zamm etmek ma'nâsına "senâ" veya "tesniyeden" müştakdır. "Senâ"dan me'hûz olması da câ'izdir. Bu ism-i şerîf [1](وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعاً مِّنَ الْمَثَانِي) nazm-ı celîlinde mezkûrdur. Şu âyet-i celîle Süver-i Mekkiyye'den ma'dûd Sûretü'l-Hicr'de dâhil olmağla Sûre-i Fâtiha'nın kable'l-Hicret şeref-i nüzûlüne delâlet etmektedir. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz hazretlerine i'tâsıyle imtinân buyurulan "Seb'ul-Mesânî"nin bu sûreden ibâret olması ehâdîs-i sahîha ile mü'eyyeddir.

Bir hadîs-i şerîfde en evvel nâzil olan sûre-i kâmile Sûre-i Fâtiha olduğu musarrahtır. Zâten Cenâb-ı Risâlet-me'âbın Fâtiha'sız aslâ namaz kılmamış olmalarının kat'iyyeti de daha Mekke-i Mükerreme'de bulundukları zaman Sûre-i Fâtiha'nın nâzil olmuş bulunmasına delâlet ediyor. Fakat muahharan tahvîl-i kıble esnâsında Medîne-i Münevvere'de bir def'a daha inzâl buyurulmuş olması İmam Mücâhid rahimehullâhdan mervî ise de bu cihet kesb-i kat'iyyet etmemişdir.

İnde'ş-Şâfi'iyye namazın her rek'atında imâm olsun, me'mûm olsun her musallîye Fâtiha kırâ'eti farzdır, e'imme-i Hanefiyye'ye göre farzların ka'de-i ûlâsından sonraki rek'atlarında müstahab olup diğer rek'atlarında vâcibdir. Fakat cemâ'atle kılınan namazlarda imâmın kırâ'eti me'mûmun hakkında da kırâ'et addedilir. Binâ'en-aleyh bu sûrette me'mûmun kırâ'etle iştiğâli mekrûh olur.

Manastırlı İsmâil Hakkı

DURMAYALIM!

Sa'dî diyor ki: "Bir gece biz kârbân ile
Âheste-seyr iken yolumuz düştü bir çöle.
Sür'atle tayyiçin o beyâbân-ı vahşeti,
Hep yolcular fedâ ederek hâbı, râhati,
Gitmektelerdi. Bende fakat meşy ü seyre tâb,
Hiç kalmayınca düşmüşüm artık zebûn-i hâb.
Âvâre bir piyâdeyi bekler mi kāfile?
Nâçâr şedd-i rahl edecek tâ be-merhale.
Durmuş, diyordu, bir de uyandım ki, sârban:
"Kalk ey zavallı yolcu, uzaklaştı kârban!
Uykum benim de yok değil amma bu deşt-zâr,
Ârâmgâh olur mu ki bin türlü korku var?
Ser-menzil-i merâma varır durmayıp giden;
Tek bir adım ilerleyemezsin durur isen.
Heyhât, yolda böyle düşen uyku derdine,
Hep yolcular gider de kalır kendi kendine!"

* * *

Vak'a hiç bir şey değildir; haklısın, lâkin düşün,
Başka bir düstûr-i hikmet var mı, insâf et bugün?
Varmak istersen –diyor Sa'dî– eğer bir maksada?
Tuttuğun yollar tükenmekten muarrâ olsa da;
Şedd-i rahl et, durmayıp git, yolda kalmaktan sakın!
Merd-i sâhib-azm için neymiş uzak, neymiş yakın?
Hangi müşkildir ki himmet olsun, âsân olmasın?
Hangi dehşettir ki insandan hirâsân olmasın?
İbret al erbâb-ı ikdâmın bakıp âsârına:
Dağ dayanmaz erlerin dağlar söken peykârına!
Bir münevvim ses değil yer yer hurûşan velvele:
Fevc fevc akmakta insanlar bütün müstakbele.
Nehr-i feyzâ-feyz-i insâniyyetin âhengine
Uymadan, imkânı yoktur düşmemek bir engine!
Menzil-i maksûda varmazsın uyanmazsan eğer...
Var mı bak, yollarda hiç bîdâr olanlardan eser?
İşte âtîdir o ser-menzil denen ârâmgâh;
Kârbân akvâm; çöl mâzî, atâlet sedd-i râh.
Durma, mâzî bir mugaylanzâr-ı dehşet-nâktir;
Git ki, âtî korkusuzdur, hem ne kudsî hâktir!
Çok şedâid iktihâm etmek gerektir, doğrudur...
Vehleten âvâre bir seyyâhı yollar korkutur;
[35] Korku, lâkin, azmi tahkîm eylemek îcâb eder:
Kurtulursun şedd-i rahl etmiş de gitmişsen eğer.
Çünkü düşmüşsün hayâtın –ezkazâ– feyfâsına,
Gitmen îcâb eyliyor tâ menzil-i aksâsına.
Düşmemek mâdâm elinden gelmemiş evvel senin,
Ölmeden olsun mu ey miskin, bu çöller medfenin?
İntihâr etmek değilse yolda durmak, gitmemek,
Âsümandan Refref indirsin demektir bir melek!
"Leyse li'l-insâni illâ mâ seâ" [2] derken Hudâ;
Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha;
Davran artık kârbânın arkasından durma, koş!
Mahv olursun bir dakîkan geçse hattâ böyle boş.
Menzil almışlar da yorgun, belki senden bî-mecâl!
Belki yok, elbette öyle! Sen ne etmiştin hayâl?

Şöyle gözden geçse bir hilkat temâşâ-hânesi:
Çıkmıyor bir zerre fa'âliyyetin bîgânesi.
Âsümânî, hâkdânî cümle mevcûdât için

[1] Hicr, 15/87.

[2] Necm, 53/39.

Kurtuluş yok sa'y-i dâimden, terakkîden bugün!
Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!
Bunların hakkında bilmem bir bahânen var mı? Dur!
Mâsivâ bir şey midir, boş durmuyor Hâlık bile:
Bak tecellî eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile.
Yok eğer hâlâ sıkılmak bilmiyorsan halktan;
Bâri, Allâh'ın kulu, Allâh'tan olsun utan!

Mehmed Âkif

CEMÂ'AT-İ İLMİYYE'YE

Hallâk-ı Azîm-i dâd-fermâ
Kadr-i beşeri buyurmuş i'lâ
Bir fikr-i dakîka-dân vermiş
Bir de şeref-i beyân vermiş
Fikren kılar âsumâna pervâz
Nutkan eder i'tilâsın ibrâz
Yükselme bu mertebe denilmez
Denmiş dahi olsa dinlenilmez
Bir nâtıka-i natûk u ser-bâz
Sad-pâre olur mukayyed olmaz
Takyîdini muhtemel sanırlar
Gaddârlar amma aldanırlar
Bir emr-i müsellem ü müberhen
Âlem kalamaz tekâmülünden
Bahşâyiş-i Hak olan bu fıtrat
Pâmâl-i tegallüb olmaz elbet
Hilkat iken i'tilâya sâ'ik
Mümkün mü ki men' ede halâ'ik?
Hürriyyet iken hayâtı kâfil
Onsuz yaşamak olur mu kābil?

* * *

Şükr eyleyelim ki Rabb-i Rahmân
Bu milleti gördü rahme şâyân
Kalmıştı vatan sefîl ü mecrûh
Düşmüştü firâşa sanki bî-rûh
İfâ-yı vasiyyet etmek üzre
Ukbâya azîmet etmek üzre
Evlâdını görmek istedikçe
"Allâh için etmeyin" dedikçe
Etrâfın alan gürûh-ı bî-dîn
Şemşîr be-kef duran melâ'în
Bakmaz bu enîn ü âha bakmaz
Evlâdını öpmeğe bırakmaz
Tekrâr-ı hücûm eder de yekden
Bin yâre açar deler yürekden
İmdâdı yetişti de Hudâ'nın
Bâzûsu büküldü zâlimânın
Peygamber'e hürmeten o Hallâk
Osmanlıları buyurdu ıtlâk
Şimdi ise adl ü dâd lâzım
İcrâsına ittihâd lâzım

* * *

Ey zümre-i âliman-ı pür-dil
Ahlâf-ı güzeştegân-ı kâmil
Ahkâm-ı güzîn-i şer'i hâris
Bir melce'-i hâs iken medâris
Bilmem ne dokundu zülf-i yâre?
Dönmüştü birer harâbe-zâre
Bir nokta gibi izâr-ı gülde
Kalmıştı cerîhalar gönülde
Teşrîhine ibtidâr olunsun
Aç derdini kim devâ bulunsun!
Tesvîl ile bir lâ'în-i bed-kâr
Etmişti bütün kulûbu âzâr
İhvân-ı safâ-yı ilm ü irfân
Zâlimler elinde eşk-rîzân
Enva'-ı ezâ ve kînelerle
Teb'îd olunup sefînelerle
Etti kimisin felek perîşân
Oldu kimi tîr-i gadre kurbân
Bâ'isdi buna vifâksızlık
İlmiyyede ittifâksızlık

* * *

İlmiyye, eyâ cihân-ı sermed
Ey cem'-i mübârek ü mü'eyyed
Müfredsiniz ilm ü fıkh u fende
Gülbün gibi sahne-i çemende
Her hâliniz iktidâya lâyık
Meftûn-ı hisâliniz halâik
Hangi yola gitseniz giderler
Ârânıza ittibâ' ederler
İcmâ' edin ey dühât-ı yek-dil
Yokdur bu hilâfınızda tâ'il
Ey fırka-i ehl-i re'y-i râcih
Hâlâ mı o Bâyezîd ü Fâtih?
Meydânda durur iken mühimme
Da'vâ yaraşır mı ehl-i ilme?
Elverdi sere sudâ'-i lâfzî
Artık yetişir nizâ'-ı lâfzî
Fikr eyleyerek bugün şu hâli
Terk eyleyiniz o kîl ü kāli
Ehliyyet ü fazlınız müsellem
Hizmet gözetir sevâd-ı a'zam

A (ayın). Âtıf

[36] HÜRRİYET–MÜSAVÂT

–geçen nüshadan mâba'd–

Bir âilenin bilâ-müzâhim evc-i kemâle yükselebilmesi, zevc ile zevcenin yekdiğerine şiddetle irtibâtına menûtdur. Bu şiddet-i irtibât ise onların birbirine son derece muhabbetiyle kā'imdir.. Çünkü zevceyn beyninde muhabbetten başka bir medâr-ı irtibât yoktur. Zîrâ esâsen bunlar yekdiğerine ecnebîdir. İki ecnebîyi birbirine rabt eden, her ikisinin nokta-i âmâlini tevhîd eyleyen şey muhabbetten başka bir şey olamayacağı bedîhîdir. Hâlbuki bu muhabbetin bekā ve devâmı, zevceynin iffet ve ismetlerini son derece hıfz u sıyânetlerine vâbestedir. Bunların kendi iffet ve ismetlerini son derece hıfz u sıyânetleri ise behemehâl kadınların mestûre olmalarına mütevakkıftır. Çünkü insanlarda ve ale'l-umûm hayvanlarda hiss-i rekābet ve gayret bir emr-i cibillîdir. Eğer bir kadın gayr-i mestûre olarak rast geldiği erkekle görüşmekde, konuşmakda ve hatta istediği bir erkeği kendi hâne-

sine kabûl etmekde ve arzû ettiği mecâlis ve mehâfil-i ricâlde bulunmakta serbest kalırsa zevcinden daha zarîf, daha latîf erkeklere tabî'î ve gayr-i ihtiyârî olarak kendisinde bir meyl ü muhabbet hâsıl olacağı ve bilâhare zevcini ta'rîfi nâkābil bir azâb-ı vicdânîye dûçâr edeceği ve bu sûretle zevciyle kendi beynindeki râbıta-i muhabbeti, sa'âdet-i â'ileyi esâsından mahv eyleyeceği derkârdır.

Bu mahzûr zevc hakkında dahi cârîdir. Çünkü bütün kadınlar gayr-i mestûre olursa bir zevc zevcesinden daha güzel, daha genç bir kadın gördüğü zaman o kadına meyl etmemek, bütün kalbiyle ona müncezib olmamak onun yed-i iktidârında değildir. Bu ise hem kendiyle zevcesi beynindeki râbıta-i muhabbeti, hem de o müncezeb olduğu kadınla o kadının zevci beynindeki irtibâtı külliyen izâle edeceği ve şu hâlde her iki â'ilenin sa'âdetini mahv eyleyeceği şüphesizdir. Nitekim bu gibi ahvâl-i fecî'anın emsâl-i adîdesi görülmektedir.

İşte bu gibi hikmetlere binâ'en Şerî'at-i Muhammediyye kadınlara tesettürü emretmiştir. Ma'a-hâzâ bir kadın mestûre olmakla hiçbir hakk-ı meşrû'unu zâyi' etmez. Bir erkek ne gibi hakka mâlik ise bir kadın da aynı hakka mâliktir. Meselâ bir erkek kendi malında istediği gibi tasarruf eder, bir kadın da öyledir. Bir erkek sa'âdet-i â'ileye müte'allik mükellef olduğu vezâ'ifi ihlâl etmemek şartıyle nâmûs ve iffet dâiresinde ezvâk-ı medeniyyeden hisseyâb olur, bir kadın da öyledir. Ez-cümle bir erkek vazîfe-i asliyyesini îfâ ile beraber ihtilâs-ı vakt ettikçe teferrüc için bir mesîreye gider. Orada hem-cinsiyle beraber musâhabet eder. Metâ'ib-i ma'îşetle bî-tâb kalan beynini dinlendirir. Sonra yine vazîfe-i mükellefesine mübâşeret eder. Lede'l-îcâb bir ictimâ'gâh-ı ricâle gider. Orada verilen konserlere, konferanslara iştirâk eder. Bunu kadınlar da yapabilir. Onlar da kendilerine mahsûs bir edeb, bir terbiye dâiresinde kendilerine mahsûs mesîrelere gidebilirler. Kendilerine cem'iyetler teşkîl ederek konferanslar, konserler verebilirler. Şerî'atımız bu gibi şeylere aslâ mâni' olmaz. Kezâlik kadınlar mestûre olmakla me'ser-i medeniyyeden mahrûm olmazlar. Ulûm ü ma'ârifle tezyîn-i zât ve sıfât ederler. Çünkü beşikten lahde kadar ulûmu emr eden Şerî'at-i Muhammediyye, kadınları bu emirden istisnâ etmemiştir. Tahsîl-i ulûmu ricâl ve nîsâya farz kılmıştır.

Şu kadar ki tahsîl-i ulûma mahal olan mekâtibe devam husûsunda kadınlar ve erkekler arasında biraz fark vardır. Erkekler ibtidâ'î, rüşdî ve i'dâdî mekteblerinde tahsîl ettikten sonra bunların cümlesinin fevkinde olan mekâtib-i âliyede, dârü'l-fünûnlarda dahi tahsîle mecbûrdurlar. Bu mecbûriyet umûmî değilse de bir kısım ricâl hakkında zarûrîdir. Hâlbuki kadınlar böyle değildir. Çünkü –bundan evvelki makâlemizde zikrettiğimiz vechile– kadınların hilkatindeki hikmet onların bir erkekle izdivâc ederek dünyaya çocuk getirmek ve sonra o çocukları terbiye etmek ve umûr-ı beytiyyeyi tesviye eylemekten ibârettir. Kadınların bu vezâ'ifi bi-hakkın îfâ edebilmeleri ise öyle senelerce Mekâtib-i Âliye'ye devamlarını istilzâm etmez. Çünkü bu vezâ'ifi öğrenmek için ibtidâ'î, rüşdî ve i'dâdî mektebleri kâfîdir. Ondan sonra bir hanım kızın kendine münâsib bir erkekle izdivâc etmesi ve beyhûde yere zaman fevt eylememesi icâb eder.

Demek oluyor ki esâsen tahsîl-i ulûm kadınlara da lâzımdır. Çünkü câhil bir kadın gerek umûr-ı beytiyyeyi mihver-i lâyıkında ve gerek terbiye-i evlâdı usûl-i meşrû'a ve kavâ'id-i hıfzu's-sıhha dâiresinde îfâya muktedir değildir. Fakat nev'-i beşerin bekāsına, nüfûs-ı insaniyyenin teksîrine yegâne medâr olan izdivac mes'elesi bir kadına terettüb eden vezâ'ifin en birincisini teşkîl ettiğinden ibtida'î, rüşdî ve i'dâdî tahsillerini gördükten sonra buna kanâ'at etmeyip de erkekler gibi dârü'l-fünûnlara devâm edecek ve oralardan mühendis, mi'mâr ve sâir olarak çıkmaya çalışacak olursa hilkatine terettüb eden vazîfeyi sû-i isti'mâl etmiş ve bilâhare insaniyete ihânet etmiş olacağı şüphesizdir.

Biz; "kadınlar darü'l-fünûnlarda okunan ulûm ve fünûnu hiç okumasınlar" demek istemiyoruz. Çünkü tahsîl-i ulûm için bir had, bir gâyet yoktur. En büyük fazîlet de ilim ve ma'rifettir. Fakat erkekler hakkında bile herkesin ayrı ayrı olarak bütün ulûmu tahsîl etmesi imkân hâricindedir. Bu, mümkün olsa bile, muvâfık-ı hikmet değildir. Zîrâ bir memlekette herkes ulûm-ı âliyyeyi tahsîle kalkışacak olursa sanâyi'-i hasîseye rağbet edecek kimse kalmaz ve şu hâlde o memleketde ümrândan eser bulunmaz. Bütün erkekler için bile ulûm-ı âliyyeyi tahsîl muvâfık-ı hikmet ve maslahat olmayınca bunun kadınlar için muvâfık-ı hikmet ve maslahat olmayacağı evleviyette kalır. Binâ'en-aleyh bir hanım kız kendi vezâ'if-i asliyyesine ta'alluk eden ibtidâ'î, rüşdî ve i'dâdî tahsillerini ikmâl ettikken sonra hemen bir erkekle izdivâcı levâzım-ı medeniyye cümlesinden bulunmakla ba'del-izdivâc arzu ederse ihtilâs-ı vakt ettikçe kendi hânesinde ulûm-ı âliyyeyi de **[37]** tahsîl edebilir. Bu, fazla mübeccel bir meziyetdir. Bir kadın eğer kudreti varsa bunu da elde edebilir. Şerî'atımız buna mâni' olmaz. Belki teşvîk eder. Şerî'at-ı Muhammediyye kadınlarımıza son derece şefkat ve merhamet göstermiş ve onların bütün hukūkunu taht-ı te'mîne almıştır. Bundan başka birçok imtiyâzât dahi bahş eylemiştir. Ezcümle bir erkek hem kendi nafakasını, hem zevcesinin ve çocuklarının nafakasını ve bütün muhtaç oldukları şeyi tedârike mecbûrdur. Hâlbuki kadın bunlardan hiçbirisini tedârike mecbûr değildir. Nafaka, süknâ ve sâire gibi şeyleri tedârik münhasıran erkeklere tahmîl edilmiştir. Bir kadının kable'l-izdivâc bütün mesârifi babasına âiddir. Babası yok ise kardeşine âiddir. O da yok ise, babasından da kendisine bir mal intikal etmemiş ise beytü'l-mâle lâzımdır. Ba'de'l-izdivâc dahi hüküm böyledir. Yani zevcine, vefât etmiş ise malı da yok ise babasına, kardeşine, zî-rahm-i mahremine, bunların da malı bulunmadığı takdîrde yine beytü'l-mâle aitdir.

İşte görülüyor ki Şerî'at-i Muhammediyye'de bir kadın hiçbir vakit ma'îşet cihetini düşünmeye mecbûr değildir. Hattâ bir kadın yemek pişirmeye, çamaşır yıkamaya, bazı şerâ'itin vücûd-ı takdîrinde çocuğunu emzirmeye bile –hasbe'd-diyâne mecbûrsa da– kazâ'en mecbûr değildir. Yani bunları yapmak için hâkimin cebretmeye salâhiyeti yoktur.

Şimdi insâf edelim kadınlara bu kadar imtiyâzâtı Şerî'at-i Muhammediyye'den başka hangi kānun, hangi şerî'at bahşetmiştir?.. Bunun içindir ki kadınlarımız akvâm-ı sâirenin kadınları gibi ticârete, ve sâireye sülûk mecbûrîyetinde değildir. Filvâkı' Fatma Aliye Hanım hazretlerinin dediği gi-

bi kā'ide-yi tesettüre ri'âyet şartıyle bizde de kadınlar ticâret edebilirler. Ahz ü i'tâ eyleyebilirler. Buna bir mâni' yoktur. Nitekim bilâd-ı İslâmiyyenin ekserîsinde bu hâl müşâhade olunmaktadır. Fakat bizim bahsimiz esâsen bunların şu gibi mu'âmelât ile meşgûl olmalarına şer'an mecbûriyetleri olmadığını söylemektir. Hem de olmamalıdır. Çünkü kadınların böyle erkeklere mahsûs vezâ'ifle meşgûliyetleri kendi vezâ'if-i asliyyelerini ihlâle bâdî olacağından onların bu gibi şeyler ile iştiğalleri muvâfık-ı hikmet ü maslahat değildir.

Mûsâ Kâzım

DEVR-İ İSTİBDÂDDA MEKTEB-İ SULTÂNÎ'DE VERİLEN DERSLERDEN

İlm-i Tevhîd'in Ta'rîfi, Sûret-i Tedvîni, Gâyeti

"İlm-i Tevhîd" akā'id-i dîniyyeyi isbât için edille-i yakīniyyeden bahseden ilimdir. Semeresi zât-ı Vâcibu'l-Vücûd'un ve rusül-i kirâmın sıfâtını berâhîn-i kat'iyye ile öğrenip sa'âdet-i ebediyyeye nâ'il olmaktır.

Bir ilmin şerefi ma'lûmun şerefi ile mütenâsib olacağından ve bu ilm-i celîl ise Zâtullah ile enbiyâ-yı izâm hazerâtına ta'alluk ettiğinden ulûm-ı dîniyyenin asıl ve esâsı ve bilcümle ulûmun ecell ü a'lâsıdır.

"Tevhîd"'in asıl ma'nâsı Cenâb-ı Vâcibu'l-Vücûd'u bir ve şerîkten berî i'tikād etmek olup Zâtullâh'dan, Zâtullâh'a isbâtı vâcib veyâhûd isbât ve nefyi câ'iz olan sıfâttan, rusül-i kirâmından, rusül-i kirâmının isbât-ı risâletden, kendilerine isnâdı câ'iz veya mümteni' olan husûsâtdan bahseden ilme de alem olmuştur ki vech-i tesmiye bu ilm-i şerîfin en mühim cüz'ü "tevhîd" mebhası olmasıdır.

Filhakīka Cenâb-ı Hakk'ın zâtında, sıfâtında, ef'âlinde vâhid olduğuna ve merci'-i ekvân ve müntehâ-yı mekāsıd yalnız o olduğuna inanmak i'tikād-ı sahîhin temel taşı mesâbesinde olduğu cihetle enbiyâ-yı selefin ve bâ-husus Nebî-yi âhir zaman aleyhi salavâtu'r-rahman Efendimiz hazretlerinin bi'set-i şerîfelerinden en büyük maksad budur.

İlm-i tevhîdin mebnâsı delîl-i aklî olup mu'tekadât-ı sahîhayı isbât için delîl-i naklîye nâdiren mürâca'at edildiği ve bu delâ'ilin îrâd ve takviyesi için müdâvele-i bahs ü kelâma mecbûriyet hâsıl olduğu için "İlm-i Kelâm" dahi tesmiye olunmuştur.

Akā'id-i hakkayı takrîr ve lisân-ı enbiyâdan sâdır olan hakāyıkı îzâh ve tebyîn için vaz' edilen bu ilim zuhûr-ı İslâm'dan evvel dahi mevcûd idi. Her ümmetde rü'esâ-yı dîn tarafından muhâfaza-i akāyide çalışılır idi.

Lâkin târîh-şinâsânın ma'lûmu olduğu üzere bu rü'esâ rusül-i kirâmın kendilerine telkîn buyurdukları dînin safvet ve nezâhetini hakkıyle muhâfaza etmedikleri ve tarîk-ı Hak'dan udûl ederek doğruyu yalan, yanlış birçok şeylerle tahrîf ettikleri için isbât-ı müdde'â zımnında delîl-i aklîye mürâca'at etmek ve tabî'at-ı mevcûdâtdan nizâm-ı kâ'inatdan istinbât olunan ve hiçbir akl-ı selîm tarafından inkâr edilemeyen kavânîn ve hakāyıka binâ-yı re'y ü i'tikād eylemek cihetine asla yanaşmazlardı. Hattâ onların ilzâm-ı hasm için dîn nâmına sevk eyledikleri edille ile akıl arasında mübâyenet-i tâmme mevcûd olduğu cihetle ekseriyâ akıl ile dînin imtizâc kabûl etmez iki düşman olduğunu iddi'â ve İlm-i Kelâm nâmıyle ortaya koydukları kitabları ma'nâsız te'vîlât ve tefsîrât ile doldurmak cehele-i nâsı evhâm ve hayalât ile korkutmakla iktifâ ederlerdi. Biraz da aklına danışarak keşf-i hakāyıka çalışanlara ve bu sûretle dîne karıştırdıkları i'tikādât-ı bâtıladan dolayı cüz'î şüphe eder gibi görünenlere karşı en birinci silahları "Sakın düşünme dalâlette kalırsın" gibi sözlerle hâssa-i mülâhaza ve temyîzlerini ellerinden almakdan başka bir şey değildi.

İ'tikādın bu tezebzübüne, en büyük mevhibe-i Sübhâniyye olan aklın bu mahkūriyetine hâtime çeken bi'set-i Muhammediyye (sallallahü aleyhi ve sellem) ve nüzûl-i Kur'ân oldu.

Kur'ân-ı Kerîm i'tikādât-ı zâyifeyi mahv için sâ'ika-yı semâvî, zulümât-ı cehl ü gabâveti sıyırmak için berk-i cihân-firûz-ı İlahî oldu. Dîn-i Mübîn'i telkīn için kütüb-i semâviyyeden hiçbirinin açmadığı bir şehrâhı açtı. Hâdî-i Mutlak'ın hitâb-ı izzetiyle açılan bu şehrâh-ı selâmet yine vedî'a-i **[38]** Rahmân olan akl u fikre silm-i urûc olmak üzere gösterilen şehrâh-ı hidâyetden başkası değildi. On dört asır evvel yaşayan cem'iyet-i beşeriyye o tarîk-i müstakīmden kemâl-i emn ü selâmetle gittiği gibi bundan sonra da bu hâkdânda insan nâmı pâyidâr oldukça yine gidilebilecekdir.

Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân nübüvvet-i Muhammediyye'nin sıhhatini isbât için ezmine-i sâlifede ba's-i enbiyâyı isbât için tutulan tarz ile istidlâl etmedi. Delîl, yine kendisinin Kelâmullah olduğuna; bülegâyı i'câz eden, hukūk-ı beşerin fevkinde olan, mâverâ-yı serâdikāt-ı celâlden sudûruna hiçbir ârif-i sühân-şinâsı iştibâhda bırakmayan fesâhat ve belâğat-ı hârikulâdesini hasr ederek makām-ı ulûhiyete dâir bilmekle veyâhûd i'tikād etmekle mükellef olduğumuz şeylerin kâffesini telkīn etti. Lâkin bunların hiçbirine körükörüne inanmayı teklîf etmedi. Hepsini temhîd eylediği berâhîn-i sâtı'a ile te'yîd etti. Mezâhib-i muhâlife erbâbını hamiyet-i sâlife-i samedâniyye ile ilzâm ve ifhâm etti.

Hayret-bahş-ı idrâk olan bu mücâdelâtda muhâtabı hep akl-ı selîmdir. Ehl-i iz'ânı iknâ için dâima akıllarını sâha-yı bî-intihâ-yı avâlime sevk ediyor. Acâyib-i mülk ü melekûtu göstermek için destyâri-i irşâd-ı İlâhî ile cihân cihân dolaştırıyor. Nizâm-ı bedi'-i ekvânı tedkīk etmeyi, âfâk ve enfüsteki âyât-ı beyyinât-ı kudreti seyr ü temâşa eylemeyi emrediyor. Tilâvetiyle halâvetyâb olanları ikide birde;

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِن جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلاَّ نَذِيرٌ مُّبِينٌ أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّهُ مِن شَيْءٍ *

* Bunlar düşünmüyorlar mı ki Hazret-i Muhammed aleyhisselâmda cünûn yokdur. O zât-ı şerîf ancak vazîfe-i risâletini alenen icrâ eder bir nezîrdir. Bunlar melekût-ı semâvât ü arza ve Cenâb-ı Hak'ın her ikisinde sâha-i vücûda getirdiği acâyib halka bakmıyorlar mı? [A'râf, 7/184-185.]

أَفَلَمْ يَنظُرُوا إِلَى السَّمَاء فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَاوَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ *

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلاَ تُبْصِرُونَ **

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لاَ تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ***

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ[1]

gibi ayât-ı kerîme ile îkāz ediyor. Dîde-i basîretlerini perde-i gaflet bürümüş olanları, i'mâl-i fikr ü nazardan tehâşî edenleri;

لَهُمْ قُلُوبٌ لاَّ يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لاَّ يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لاَّ يَسْمَعُونَ بِهَا أُوْلَـئِكَ كَالأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُوْلَـئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ****

gibi takrî'ât-ı şedîde ile tezlîl ve tahkīr ediyor. Ekvâna hâkim olan kavânîn-i İlâhiyye'nin teğayyür ve tebeddülden masûn olduğunu i'lân eden, Kur'ândır.

سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلاً*****

Husemâ-yı dîn ile mübâhase ve mücâdele ederken gaflet ve şiddetten tevakkī edilmesini emreden yine Kur'ân'dır.

وَلاَ تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلاَ السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ ******

وَلَوْ كُنتَ فَظّاً غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ *******

İşte görülüyor ki akıl ile din beyninde uhuvvet-i tâmme bulunduğunu bir nebî-yi zî-şân lisânından te'vîl kabûl etmeyecek sûrette en evvel i'lân eden, ma'lûmât-ı dîniyyeyi rü'esâ-yı ruhâniyyenin yed-i inhisârından kurtaran, aklı mudîk habsinden çıkarıp nihâyetsiz fezâlarda cevelânına müsâ'ade eden kitâb-ı semâvî Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'dır, bunun içindir ki kâffe-i ehl-i İslâm, kazâyâ-yı dîniyye meyânında vücûd-ı Bârî'yi bilmek Cenâb-ı Hakk'ın irsâl-i rusüle kudreti olduğunu i'tikād etmek gibi husûsâtın ancak tarîk-ı akl ile tasdîk edilebileceğine ve ahkâm-ı dîniyyede fehm ü idrâkin yetişemeyeceği şeyler bulunsa bile aklen müstahîl olan şeyler bulunamayacağını müttefikan karar vermişdir. –mâba'di var–

Ahmed Naim

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE

Sûre-i Bakara: Âyet 30

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلاَئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ

"Yâd et ol demi dahi ki; Rabbin meleklere ben rûy-i zemînde halîfe (nasb ü ta'yîn) edeceğim dedi. Onlar dediler ki (nesil ve zürriyeti) yeryüzünde fesâd edecek ve (bi-gayri hakkin) kanlar dökecek kimseyi mi **[39]** orada halîfe edeceksin. Hâlbuki biz sena hamd ederek tesbîh ve seni takdîs ediyoruz." Bize lütf u ihsân ettiğin sunûf-ı ni'am ve avâtıf üzerine hamd ü senâ ile herdem zât-ı akdesini tesbîh ve tenzîh etmekte ve şân-ı ulûhiyetine lâyık uluvv ü izzet ile tavsîf eylemekte olduğumuz hâlde rûy-ı zemînin imâret ve ıslâhına orada fesâd edecek ve sefk-i dîmâ eyleyecek kimseleri mi halîfe nasb ü ta'yîn buyuracaksın, ehl-i tâ'at yerine ehl-i ma'siyeti mi kā'im edeceksin, yâ Rabbenâ bundaki hikmet-i bâliga nedir? Cenâb-ı Hak buyurdu ki; "Ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim." (Bu istihlâfda bu halk ü îcâdda size müncelî olmayan hikem ü esrâr vardır.)

Lem'a

Bu hâk-i sâfilde fikr-i beşer, havâss-ı mütebâyineyi câmi' bulunan insanın halk ve îcâdındaki hikmet-i âliyeyi ancak âyet-i kerîmenin mutazammın olduğu remz ü işâret mikdârında fehm edebilir. Kemâ hüve hakkahû fehm ü ittilâ'ı olsa olsa bütün hakāyık ve esrârın münkeşif olacağı yevm-i meşhûdda nasîb ü müyesser olabilir. O yevm-i meşhûdda kim bilir ne tefhîm ü tefehhümler ne cilve ve hâletler zuhûr edecektir.

Sâhib-i *Teysîr* dedi ki tesbîh: Zât-ı Ulûhiyyete lâyık olmayan şeyi nefy etmek, takdîs: Ona lâyık olanı isbât eylemektir. Şeyh Dâvûd el-Kayserî kuddise sırruhû hazretleri dahi tesbîh takdîsten e'ammdır. Zîrâ tesbîh Cenâb-ı Hakk'ı nekāis-i imkân ve hudûsden tenzîh olup takdîs ise nekāis-i mezkûre ile beraber ekvânın kemâlât-ı mahdûdesinden zât-ı ulûhiyyeti tenzîh etmekdir dedi. - *Rûhü'l-Beyân*.

---

* Bunlar başlarının üzerindeki bünyâd-ı mu'azzam-ı semâvâta bakmıyorlar mı? Onu her türlü uyûbdan sâlim olarak nasıl binâ edip nasıl tezyîn ettiğimizi düşünmüyorlar mı? [Kâf, 50/6.]

** Ehl-i îkān için yeryüzünde kudret ve vahdâniyet-i ilâhiyyeyi isbât eder nice delâ'il vardır, nefsinizde bir çok âyât-ı beyyinât mevcûddur. Siz bunlara bakmıyor musunuz? [Zâriyât, 51/20-21.]

*** Yâ Muhammed! Münkirîne de ki, yeryüzünde seyr ü sefer edip etrafınıza nazar-ı ibretle bakın! Cenâb-ı Hakk'ın bunca mahlûkātı nümûnesiz olarak yokdan nasıl var ettiğini görün, sonra âhiretde de kendilerini işte böylece bir daha ba's ü haşr edecekdir. Şüphesiz ki Cenâb-ı Hak her şey'e kādirdir. [En'âm, 6/11.]

[1] Ankebût, 29/20.

**** Onların kalbleri vardır, lâkin onunla tarîk-i hayr ü hidâyeti bulamazlar, gözleri vardır, lâkin onlarla kâ'inâta nazar-ı ibretle bakamazlar. Kulakları vardır, lâkin mevâ'iz ve hakāyıkı istimâ' etmezler. Bunlar hayvan gibidir, belki nef' ü zararlarını bilmedikleri için hayvandan da ziyâde dalâlettedirler. İşte bunlar gâfillerdir. [A'râf, 7/179]

***** Bu öteden beri cârî olan sünnet-i ilâhiyyedir. Sünnet-i ilâhiyye'ye ise tebdîl ve tahvîl ârız olduğunu göremezsin. [Fetih, 48/23]

****** Seyyi'e ile hasene hiç bir zaman müsâvî olmaz. Bir seyyi'e gördüğün vakit onu daha güzel bir sûretle def' et! Gazaba karşı sabır ve hilm, cehle karşı ilm, kötülüğe karşı afv ile mukābele et! Böyle yaparsan seninle arasında adâvet olan kimse bir de bakarsın ki yâr-ı cân gibi olmuş. [Fussilet, 41/34]

******* Kasvet-i kalb sâhibi bed-ahlâk bir kimse olaydın, senin yanından dağılırlardı. [Âl-i İmrân, 3/159]

Sûre-i Bakara: Âyet 164

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنزَلَ اللّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن مَّاء فَأَحْيَا بِهِ الأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاء وَالأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

Semâvât ve arzın (ukūl-i beşeri fehm-i esrârından âciz bırakan bedâi'-i sanâyi' ile) halk ve îcâdında ve leyl ü nehârın te'âkubunda ve nâsa (envâ'-ı menâfi ile) nef'î olarak deryâda cereyân eden süfünde (deryâya hâmil-i süfün olacak hâssa ihsânıyle onun beyne'l-akvâm mübâdele-i emvâle ve husûl-i ribh ü menfa'ate vâsıta olmasında) ve semâdan Zât-ı Bârî yağmur inzâliyle yeri öldükten (kurudukdan) sonra ihyâ etmesinde (arzın kuvvetini tecdîd ederek gûnâ gûn nebâtât, eşcâr, ezhâr ile ona hüsn ü revnâk vermesinde) ve rûy-i zemînde her nevi' mahlûku bes (ve neşr) eylemesinde ve rüzgârları cihât-ı muhtelifeden estirmekte ve yer ile gök arasında (fermân-ı ilâhîye münkād ve) müsahhar olan bulutları (iktizâ eden mahallere) sevk eylemekte te'akkul eden kavim için (çeşm-i irfân ile atf-ı nigâh edenler için Zât-ı Bârî'nin kudret-i kāhire, hikmet-i bâhire, rahmet-i vâsi'asına delâlet eder) nice azîm nişâneler vardır (Bunlar ulûhiyyetin Cenâb-ı Hakk'a ihtisâsını iktizâ eder. Bunlar Zât-ı Bârî'nin vücûdunu vahdâniyetini sâir sıfât-ı kemâliyyesini nâtık olmakla ibâdetin zât-ı ulûhiyyetine tahsîsini îcâb eyler).

Bu âyet-i kerîmede Resûl-i Ekrem Efendimizden vücûd-ı Bârî'yi musaddak âyât ve alâmât talebinde ilhâh eden müşrikînin cehline ve sehâfet-i ukūlüne ta'rîz var. Zîrâ serd olunan âyât ve delâ'ilde te'emmül eden ehl-i irfân bunlardan her birini Zât-ı Bârî'nin vücûdunu vahdâniyetini ve sâir sıfât-ı kemâliyyesini nâtık bulur da bu âyât ve delâ'il ile sâir âyât ve delâ'ilden müstağnî olur.

Her şey nazar-ı ehl-i irfânda vücûd-i Bârî'ye nişânedir vahdâniyetine bürhân-ı mücessemdir. Her zerre lisân-ı hâl ile "yâ Hak" diye nidâ ediyor.

هر كياهى كه از زمين رويد
وحده لا شريك له كويد
Câmî

Ecrâm-ı semâviyye bir nizâm-ı hayret-fezâ ile durmayıp deverân ediyor. Menâfi'-i beşere hizmet için bunca eşyâ fermân-berdâr. Arzda makāsıd-ı muhtelife-i insâniyyeye müdâfa'a olarak karalar deryâlar dağlar ovalar dereler tepeler var. Kimi yerinde pınarlar fışkırıyor kimi yerini ırmaklar saky ü irvâ ediyor. bazı yerleri kumluk bazı mahalleri taşlık. bazı mevâzı'ı zirâ'ate sînesini küşâd etmiş hâk-i nermîn. Cümlesi insanları fa'âliyete da'vet ve teşvîk eyliyor.

Leyl ü nehâr te'âkub ediyor. İştigâl ve mu'âşeret için gündüzler şems ile ziyâdâr. Geceler ise hâb ü sükûnu bast ü temhîd ediyor. İş gören a'zâ biz uykuda iken dinlenip tecdîd-i hayata hizmet eden diğer a'zâ hareket ediyor. Böyle fâsıla-i latîfe ile meşâkk-ı nehâr ta'dîl ve ukûl tecdîd edildikten sonra bütün kâ'inâta taze hayat vermek ve insanları tekrar işleri başına da'vet etmek için müte'âkıben gece nehâra avdet ediyor.

وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتاً وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاساً وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشاً [1]

Bakınız o mağz-ı Kur'ân "sübât"ı ne ârifâne tefsîr ediyor gönülleri nasıl cezbedâr eyliyor:

شب كند منسوخ شغل روز را
بين جمادئ خرد افروز را
باز شب منسوخ شد از نور روز
تا جمادى سوخت زان آتش فروز
كرچه ظلمت آمد آن نوم سبات
نى درون ظلمتست آب حيات
«...نى دران ظلمت خردها تازه شد»
سكتهٔ سرمايهٔ آوازه شد»
كه زضدها ضدها آيد بديد
در سويدا روشنايى آفريد

[40] Suya tevdî' buyurulmuş sır ve hâssa ile sath-ı deryâda sefîneler batmayıp yüzüyorlar ve bu sebeb ile deryâ beyne'l-akvâm vâsıta-i ticâret oluyor. İrâde-i aliyye-i ilâhiyye mûcebince hava ve harâret-i şems gibi esbâb-ı semâviyye ile a'mâk arasında cevv-i havaya yükselen ebhûrdan sehâb husûle gelerek ondan zemîne bârân nâzil olmasıyla o kurumuş yerlere taze hayat geliyor. Bağlar, ekinler, çimenler çiçekler ile müzeyyen oluyor, hüsn ü revnâkı artıyor. Binlerce bin zî-rûhlar ve bilhassa insanlar yer yer yayılmış hân-ı ni'met-i Rabbaniyye'den nevâle-çîn-i âtıfet ve inâyet oluyorlar.

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاء كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ [2]

Rüzgârlar bir cihetten öbür cihete gâh sert gâh hafîf gâh soğuk gâh sıcak esiyor. Mâ-bihi'l-hayât olan hava bir an kesilse bütün zî-rûh helâk olur ve rûy-i zemînde her şey te'affün eder idi. Sehâb-pâreler ecniha-i riyâh üzerinde ufkun bir ucundan öbür ucuna uçuşup gidiyorlar. Bunlar güneşin kızgın şu'âlarını men' ediyor. Ve kuraklık zamanında yerleri irvâ ediyorlar. Başımızın üzerinde mu'allâk olan bu azîm su hazîneleri birden bire boşanmıyor. Bârân mu'tedil olarak nüzûl ediyor. İnsan sa'y-i mütemâdî ile bi-hasebi't-tâka esrâr-ı tabî'at ve fıtratı günden güne keşf ederek dâire-yi ma'lûmâtını tevsî' eyledikçe buhâr ve ziyâ gibi nice umûru nice sûretle menâfi'inde istihdâm ediyor.

وَآتَاكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّهِ لاَ تُحْصُوهَا [3]

Bu ve bu gibi nice nice hâlât-ı hayret-fezâyı te'emmül edenler kābil midir ki vücûd-i Bârî'yi i'tirâf etmesin. Bu sanâyi'-i bedî'ada, bu tasarrufât-ı aliyyede, fikr-i beşere taraf-ı Bârî'den inâyet ve ihsân buyurulan bu derece vüs'at ve iktidârda, kudret ve azamet ve merhamet-i Hâlık'ı seyr ü temâşa etmesin. Mümkün müdür ki; ibâdetde ma'bûd-i zî-şânına aceze-i mahlûkātı kemterîn-i eşyâyı teşrîk etsin. *Keşşâf*'ta mestûr olduğu üzere Hâce-i Kâ'inât aleyhi-efdali't-tahiyyât

[1] Nebe, 78/9-11.
[2] Enbiyâ, 21/30.
[3] İbrahim, 14/34.

efendimizden mervîdir ki [1](وَيْلٌ لمن قرأ هذه الآية فمّج بها) buyurulmuşdur. Bu âyeti okuyup da onda tefekkür ve te'emmül etmeyen kimseye yazıklar olsun demektir.

Asfiyâ-yı ümmet her şeyde acâ'ib-i kudret-i rabbâniyye'yi mütâla'a etmişlerdir. *Tefsîr*-i *Râzî*'de hikâye olunmuştur ki bir gün birisi nezd-i cenâb-ı Fârûk'da; "Şu satranca te'accüb ederim satranç tahtasının tûl ve arzı birer arşından ibâret iken insanın üzerinde binlerce oyun oynasa bir oynadığı oyun mutlaka öbürüne benzemez" dedi. Hazret-i Fârûk radiyallahu anh şu cevabı verdi: "Bundan daha hayret-efzâ budur ki insanın tûlen ve arzan birer karıştan ibâret bulunan yüzünde kaşlar gözler burun ağız gibi a'zânın yerleri kat'an tegayyür etmediği hâlde, yine şark ve garb-ı âlemde yüzleri birbirine tamamına benzer iki âdem bulamazsın. Şu ufak bir deri parçasından bu hadd ü pâyansız ihtilâfları gösteren o kudret ve hikmet ne kadar büyük."

Yâ ruhsârda o kadar hüsn ü melâhat ve gözlerde bu kadar hüner ü san'at ibrâz eden kudret-i fâtıra daha az mı muhayyeru'l-ukûldür. Bunlar gözlerimizin önüne konmuş âyât-ı rubûbiyyetdir. Yâ Müste'ân! Bizleri Resûl-i Ekrem ve Habîb-i Muhterem'in hürmetine levha-i mükevvenâtta mürtesem âyât-ı rubûbiyyetini, kemâl-i lezzet ile temâşa eden zümre-i asfiyâya ilhâk et!

Mahkeme-i Temyîz A'zâsından
Bereketzâde İsmâil Hakkı

MU'CİZÂT-I KUR'ÂNİYYE

Kur'ân-ı Azîmu'ş-şân, ki gaybü'l-guyûb-i ehadiyyetden câme-i can-rübâ-yı Arabiyyetle sâha-i teblîğ ü risâlette ferman-fermâ-yı ehadiyyet olan bir kitâb-ı celîl-i samedânîdir. Her sûresi bir gencîne-i cevâhîr-i me'âlî, her cümlesi bir silk-i le'âlî-i avâlîdir. Her kelimesinde binlerce hikem ü esrâr münderic, her harfinde nice nice nüket ve dekā'ik mündemicdir. Hisse-bahşâ-yı ahlâf olan kasas-ı sâlifeyi âyîne-i saykal-dâr-ı istikbâle aks ederek bir sahne-yi temâşâ-yı ibret teşkîl eden Kur'ân'dır. Edyân-ı muhtelife ve mezâhib-i mâziyeyi hâdde-i tedkîk-i nesh ü isbâtdan geçirerek gayr-i kābil-i indirâs bir sırât-ı müstakīm temdîd eden Kur'ân'dır. Ahlâk-ı insâniyye tehzîb edile edile müntehâ-yı kemâle vâsıl olsa yine ahlâk-ı Kur'âniyye'ye tevâfuk etmekle hâiz-i nisâb-ı takdîr ve bedâyi'-i fenniyye telâhuk-ı efkâr ile tekâmül ede ede nihâyet bulsa ancak hakāyık-ı Kur'âniyye'yi keşf ü tavzîh edebilmek sûretiyle hayret-efzâ-yı tefsîr olur.

Bir zamanlar nazm-ı garîb ve üslûb-ı acîbiyle füsehâ-yı Benî Adnan'ı bir zamanlar da ahbâr-ı sâdıka ve ahkâm-ı bârikasıyle bütün cihân-ı cihâniyânı mebhût ü hayrân eden o Kitab-ı Kudret bugün her fikr-i teceddüd-âverin yegâne mürâca'atgâh-ı irfânı ve her akl-ı hakīkat-perverin kıstâs-ı sahîhü'l-mîzanı olmakla mu'cize-nümâ-yı hikmet oluyor.

چیست این سقف بلند سادۀ بسیار نقش،
زین معما هیچ دانا درجهان آکاه نیست

beytinin mâ-sadak-ı hakīkati olan o hakāyık-ı Kur'ânî o kubbe-i minâ-fâm-ı esîrin müşkilâtını halleden kozmoğrafya mı câmi' değildir. Hülâsa-i mevcûdât olan nev'-i benî beşerin mehd-i vücûdu olmakla taht-gâh-ı âlem-i tabî'at bulunan ümmühât-ı süfliyye ve tabakāt-ı arziyyeye nazar-endâz-ı im'ân olalım. Hakāyık-ı Kur'ân, o sâha-yı garrâ-yı fıtratın sûret-i teşekkül ve küreviyyetini ve bihâr ve enhârının sûret-i tehassül ve hikmetini ve cibâl ü sahârîsinin hayât-ı medeniyyedeki te'sîr ve menfa'atini mübeyyin fünûn-ı tabî'iyyeyi mi hâvî değildir?

Her mevcûdun kemâlini, her zî-hayâtın serâ'ir-i ahvâlini nüsha-i kübrâ-yı hüviyetinde cem' etmek ve iç yüzünce hakka ve dış yüzünce halka te'allukla bin-nefs Sânî-i Lemyezel'in burhân-ı sâtı'-ı sübûtu olmak sûretiyle merdüm-i dîde-i ekvân olan insanı pîş-i i'tibâra alalım. Kur'ân-ı sâtı'ulbürhân, o sultân-ı selâtîn-i hilkatin esbâb-ı izz ü sa'âdetini, vesâ'it-i sıhhat ü âfiyetini, vesâ'il-i tekâmül ve ma'rifetini ve ebnâ-yı cinsiyle sûret-i ictimâ' ve ma'îşetini mühlikât-ı maddiyye ve ma'neviyyesini ve mudarrât-ı dünyeviyye ve uhreviyyesini mutazammın hukūk, cezâ, tıb, ahlâk, mevâ'iz, hikemiyyâtın en dakīk mesâ'ilini mi ihtivâ etmemiştir?..

[41] Âfitâb-ı âsuman sâha-i vesî'atül-enhâ-yı âfâkının vüsa'tine göre neşr-i envâr ettiği gibi o âfitâb-ı evc-i tecellâ ve irfân olan Kur'ân da keşfiyyât-ı fenniyyenin bedâyi'-i tabî'iyyenin cem'iyet-i medeniyyenin ma'ârif-i insâniyyenin terakkī ve tekâmülüne göre izhâr-ı hakāyık ü esrâr etmekde olduğu bil-bedâhe görülüp duruyor. Her ne zaman zîver-i zebân-ı kāri'în olsa şâhid-i dil-rübâ-yı halâvet ve tarâvetiyle ef'ide-i münevvere-i müstemi'îni teshîr ve ahkâm-ı celîle-i ilâhiyyesi müsta'id-i hidâyet olan vicdânlar üzerinde zevk ve heybetten mürekkeb bir keyfiyet-i mü'essire takrîr ederek uyûn-ı müntebiheyi girye-i safâya ve kulûb-i selîmeyi havf u recâya, efkâr-ı sahîhayı vâdî-i hayrete, ebdân-ı mutî'ayı kıblegâh-ı ceberûta karşı teveccühe ve ibâdete mecbûr eder.

O neşve-i can-fezâ-yı hakīkatın zevâlini müte'âkib hayyiz-ârâ-yı husûl olan sükûn-i rûhanî üzerine de insan el'ân kuvve-i sâmi'asında hüküm-fermâ-yı te'sîr olmakta bulunan o kelâm-ı lâhûtînin haclegâh-ı teblîğe henüz şeref-efzâ-yı nüzûl olmuş bir kitab-ı ilâhî olduğuna kā'il olacağı gelir.

Elhâsıl Kur'ân cemî' menâfi' ü mefâsid-i beşeriyye ve bilcümle usûl ü kavâ'id-i medeniyyeyi mübeyyin bir kitâb-ı bedî'ü't-tibyândır ne tekādüm-i zaman ile tebeddül ve ne mürûr-i eyyâm ile tegayyür eder, câmi'-i ulûm-i evvelîn u âhirîn elhak [2](وَلاَ رَطْبٍ وَلاَ يَابِسٍ إِلاَّ فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ) dir.

Cismanî ve ruhânî maddî ve ma'nevî dünyevî ve uhrevî bu tekâmül-i hakīkīye mebnîdir ki onunla kütüb-i münzele-i semâviyye şerefyâb-ı intihâ ve sâhib-i celîl-i akdes olan nûr-i ayn-i âlem Efendimiz de hâtime-pîrâ-yı cemi' enbiyâ olmuşdur. Ezcümle sabâhu'l-hayr-ı hürriyyetin şa'şa'a-i uyûn-ârâsıyle nihâyet bulan o şeb-i dehşet-engîz-i istibdâdda yollunu şaşırarak nereye gittiğini ve nereye basacağını bilmeyen a'mâlar gibi başlarımızı duvar-ı zulm-i i'tisâfa vurarak ellerimizi rast gele bir istinâd-gâh-ı emel bulmak için her tarafa uzattığımız sırada idi ki Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'dan iş-

[1] Zemahşerî, *Keşşâf,* Bakara 2/164'ün tefsîrinde.

[2] En'âm, 6/59.

bu: [1](وَكَمْ قَصَمْنَا مِن قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْماً آخَرِينَ) âyet-i celîlesi gûyâ bizim şu yâr ü ağyârı ağlatan ahvâl-i perîşânımızı netîcesiyle müfessir olmak üzere henüz nâzil olmuş bir fermân-ı ilahî zan olunurdu. Âyet-i celîlenin me'âl-i münîfi "Çok karye ve memleket ahâlisi ki zâlim ve mu'tesif ve tevhîde münâfî ahvâl ile muttasıf idiler biz onları kırıp ifnâ ve onlardan sonra başka bir kavmi halk ve inşâ eyledik" demektir. Şu hâlde şimdiye kadar fikirlerini düşünmekten dûçâr-ı haşyet ve gönülleri netâyic-i elîmesinin tasavvuruyla giriftâr-ı dehşet eden ve tahayyülü vücûdları titreten ve tefevvühü tüyleri ürperten nasıl hevl-nâk müntec-i helâk veleh-rubâ bir uçurumda bî-mehâbâ oynamakda imişiz.

İşte bir kavmin yegâne sebeb-i bekā ve te'âlisi adl ü dâd ve mûcib-i mahv ü perîşânîsi zulm ü istibdâd olduğu mes'elesinin sübûtu da mu'cizât-ı Kur'âniyye'dendir. Hele sayyâdân-ı istibdâda hizmet ile zevk-âşâm-ı meserret olmak mezâlim-hânelerini zâlimâne yıktıkları bir takım bî-çâregân evlerinin enkāzıyle yapmak isteyen ve menâfi'-i şahsiyyelerini elhâsıl ebnâ-yı cinsin mazarrâtında arayan cism-i millet sülüklerinin hüsn-i îfâ-yı vazîfe nâmıyle her gün bir ma'sûmun kanını sorup tükettiklerini gördükçe [2](وَلاَ تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ) âyet-i celîlesi gûyâ evvelce hiç okunmamış ve istimâ' edilmemiş gibi mehâbet-efzâ-yı sünûh olarak o havane-i mezellet-masîrin ef'âl-i denâ'et-iştimâli nasıl bir cezâ-yı âteşîn ile netîce-pezîr olacağını gösterdi. Âyet-i celîlenin ma'nâ-yı şerîfi, "Ey kullarım zâlimlere meyl-i cüz'î ile de meyl ü muhabbet ve müdâhane ve muhâlatat etmeyin zîrâ onlara meyl ederseniz sizi nâr-ı cehennem messeder" demektir.

İmdi zâlimlere meyl ü muhabbetin cezâ-yı sezâsı nâr-ı cehennem olunca bizzât safahât-ı hayâtı bir hâ'ile-i hûnâlûd olan zalemeye mu'âvenet ve belki zulm ü i'tisâfı te'mîn-i ikbâl ve istikbâlince medâr-ı muvaffakiyyet addeden erbâb-ı hıyânetin hâli ne olacakdır [3](فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ).

20 Ağustos sene 324 Dersa'âdet İstînâf Mahkemesi Hukūk Re'îsi

Mâhir

İ'CÂZ-I KUR'ÂN

Ne mehâbetli ünvân!.. Ekber-i âyât-ı ilâhiyye, a'zam-ı beyyinât-ı Muhammediyye, kâfil-i kâffe-i se'âdât-ı beşeriyye, câmi'-i gâyât-ı kavânîn-i medeniyye olan Furkān-ı bâhirü'l-bürhân-ı İslâmînin beyân-ı i'câzı… Ne tâkat-güdâz bir bâr-ı girân!..

Evet Hazret-i Kur'ân, fesâhat-i hârikulâdesi, belâğat-i muhayyerü'n-nühâsıyla sanâdîd-i sühan-verân-ı âlemi i'câz eylediği kadar bu i'câzını yazmak isteyenleri dahi âciz bırakmıştır.

Bu vâdîye müteveccih olan hâme-i beyân vehleten kendisini pek heybet-efzâ bir deryâ-yı cûşân-ı belâğat pîşgâhında görüp hareket-i cevvâlânesi bir sükûn-i ânîye mübeddel olur.

Avâlim-i ulviyyenin en bâlâ tabakāt ve safahâtına yetişecek kadar bir isti'dâd-ı tayerâne mâlik olan tâ'ir-i ulvî-i hayâl bir şems-i âlem-efrûz gibi âfâk-ı ulviyyâtı muhît olan mertebe-i bülend-i i'câz-ı Kur'ânîye mün'atıf oldukta civârına tekarrüb etmeden bir firâş-mütehâfit gibi dereke-i pestîye sukūt eder. Hiçbir delîle muhtaç olmayarak umûmen müsellem olan şu hakîkat-i kat'iyye ile beraber Hazret-i Kur'ân'ın meftûn-ı ulviyyeti olan fuhûl-i erbâb-ı îmân asrımıza kadar bir çok hidemât-ı ber-güzîde îfâ ve füyûz-i bî-intihâsından âlemi hisse-mend etmeye himmet eyleyerek ulûm-i Kur'ân nâmı altında bî-hadd ü pâyân bir bahr-i firâvân-ı ilm ü irfân vücûda getirmişlerdir ki bunlar o cümledendir:

İlmü ma'rifeti'l-Mekkî ve'l-Medenî, İlmü ma'rifeti evveli mâ-nezel, İlmü ma'rifeti esbâbi'n-nüzûl, İlmü ma'rifeti keyfiyyeti inzâli'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti esmâi'l-Kur'ân ve süverihî, İlmü ma'rifeti cem'il-Kur'ân, İlmü ma'rifeti adedi süveri'l-Kur'ân ve âyâtihî ve kelimâtihî ve hurûfihî, İlmü ma'rifeti keyfiyyeti tahammüli'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti garîbi'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti'l-vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti i'râbi'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti'l-muhkem ve'l-müteşâbih, İlmü ma'rifeti mukaddemi'l-Kur'ân ve mu'ahharihî, İlmü ma'rifeti âmmi'l-Kur'ân ve hâssihî ve mücmelihî ve mübeyyenihî, İlmü ma'rifeti'n-nâsih ve'l-mensûh, İlmü ma'rifeti'l-müşkil, İlmü ma'rifeti'l-mutlak ve'l-mukayyed, İlmü ma'rifeti'l-mantûk ve'l-mefhûm, İlmü ma'rifeti vücûhi'l-muhâtabât, İlmü ma'rifeti hakīkati elfâzi'l-Kur'ân **[42]** ve mecâzihâ, İlmü ma'rifeti't-teşbîhât vel-isti'ârât, İlmü ma'rifeti'l-hasri vel-ihtisâs, İlmü ma'rifeti'l-îcâz vel-itnâb, İlmü ma'rifet-i bedâi'il-Kur'ân, İlmü ma'rifeti fevâsili'l-âyât, İlmü ma'rifeti fevâtihi's-süver, İlmü ma'rifeti havâtimi's-süver, İlmü ma'rifeti münâsebâti'l-âyâti ve's-süver, İlmü ma'rifeti'l-âyâti'l-müteşâbihât, İlmü ma'rifeti'l-ulûmi'l-müstenbatati mine'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti emsâli'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti mübhemâti'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti men nezel fîhimu'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti fezâili'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti müfredâti'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti havâssi'l-Kur'ân, İlmü ma'rifeti tefsîri'l-Kur'ân ve te'vîlihî.

Fühûl, işbu ilimlerden başka hüccet-i necât-ı âlemîn olan Hazret-i Kur'ân'ın kelâm-ı beşer ile hiçbir münâsebeti olmayıp sırf kelâm-ı rabbânî olduğunun kat'iyyen mertebe-i vuzûha vusûlüne hâdim olan ilm-i i'câz-ı Kur'ânîye dâir dahi birçok âsâr-ı müfîde yazmışlardır ki Huttâbî, Rummânî, Zemlekânî, İmâm Razî, İbn Süraka, Kādî Ebubekir Bâkillânî hazerâtının bu bâbdaki mü'ellefât-ı mahsûsaları başlıca şevâhid-i i'câz-ı Furkânîden ma'dûddur. Ancak bu ilmin erbâb-ı ihtisâsı âsâr-ı mezkûre içinden bilhassa Kādî Ebubekir Bakillânî'nin kitabını tercîh edip hattâ bu fende ona mu'âdil bir eser yazılmamış olduğunu beyân eylemişlerdir.

Vâkı'â eser-i mezkûra nazar edenler eserin hakīkaten ebda'-ı âsârdan ma'dûd olduğunu tasdîkde tereddüt etmezler.

Hazret-i Kur'ân'ın şi'r veyâhûd seci' nev'inden olmadığı ve kelâm-ı şi'r ile kat'an münâsebeti bulunmadığı hakkındaki beyânât ve izâhât-ı müdekkikānesi şu'âra-yı cahiliyyenin ser-firâzı olarak âlem-i şi'r-i Arabî'nin tekaddüm-i edvâr ve vüs'at-i iktidâr i'tibârıyle en büyük üstâzı addolunan cenâb-ı İmri'u'l-Kays'ın şeh-nâme-i fesâhat ve belâğat olan

[1] Enbiyâ, 21/11.
[2] Hûd, 11/113.
[3] Haşr, 59/2.

mu'allaka-i meşhûresi hakkındaki tenkîdât-ı amîka-i vâkıfânesi ve tâ mübelliğ-i celîl-i fermân-ı Kur'ânî olan Hazret-i Risâlet-me'âb'ın hutab-ı şerîfelerinden bed' edip âlem-i İslâm'da yetişmiş olan birçok ekâbir-i hutabânın meşhûr hutbelerini derc ile onları enzâr-ı mukāyeseye arz eylemesi Hazret-i Bâkillânî'nin ilm-i i'câzda pek bülend bir iktidâra mâlik bir isti'dâd-ı celîl olduğunu isbât etmektedir.

Ancak müşârun-ileyh bu bâbda mikyâsı lüzûmu nisbetinde vâsi' tutmamış olduğundan matlaba şiddet-i irtibâtı derkâr olan bazı mebâhis-i mühimme hâric ez-dâire-i saded kalmışdır.

Çünkü Hazret-i Kur'ân'ın her türlü iktidâr-ı beşer fevkinde olan belâğatı i'tibârıyle a'zam-ı mu'cizât-ı nebeviyye olduğu için birkaç bahse ihtiyâcımız tabî'î olduğu hâlde bunlar *İ'câz-ı Bâkillânî*'de münderic değildir.

Zeynelâbidinzâde:
Ebulfazl Seyyid Mehmed Nesîb

BİR İKİ SÖZ

Müslüman kadının erkekten kaçmasını garblılar öteden beri dillerine dolamış iken son zamanlarda bu âdet şarklıların da hoşuna gitmemeye başladı. Bizim kadınlarımız da nisvân-ı garb gibi olsa, erkeklerle bir arada yaşasa, evlerde kapanıp kalmasa da sanâyi'e sülûk etse gibi temennîler birçok ağızlardan işitilir oldu.

Kâzım Efendi hocamız geçen haftaki makālelerinde bu gibi metâlibin ma'kūl olmadığını söylediler.

Vaktiyle Mısır'da da aynı mes'ele meydân-ı münâkaşaya çıkmış, mestûriyyetin aleyhinde, lehinde, yazılar yazılmıştı.

Muhâlifînin en şiddetlisi Kāsım Emîn Bey idi. Bu zât *el-Mer'etü'l-Cedîde*, *Tahrîru'l-Mer'e* nâmında iki eser neşretti. Bittabi' ağır ağır mukābeleler gördü. Biz o zaman Ferid Vecdi'nin –bugün Mısır Cem'iyyet-i Milliyyesi re'îsidir– müdâfa'asını görmüş, hatta tercüme etmiş idik; bu nüshadan i'tibâren neşrine başlayacağız. Kendimizden de birkaç söz söylemek isterdik; lâkin tercümân olacağımız zât mes'eleyi etrâfıyla tedkīk etmişdir. Onun için sözü ehline bırakmayı daha münâsib gördük.

MÜSLÜMAN KADINI

Müellifi: Ferid Vecdi

Cenâb-ı mü'ellif, vâcibi edâ yolunda, gâyet parlak bir dîbâce ile söze başlıyor, diyor ki:

Ümmet-i İslâmiyye'nin teşkîl ettiği vücûdun bir cüz'ü olduğum için, ben de kadın mes'elesi hakkındaki mütâla'âtımı bildirmeye kendimde bir hak görüyorum. Bu, öyle bir mes'eledir ki, etrâfıyla tedkīk ederek hakīkate zafer-yâb olmak, tâ'ife-i nisvânın tehzîbini te'mîn edecek en doğru yolu bulmak için, bu gün muhibbân-ı terakkī hem-dest-i vifâk olmuşlar, alabildiğine çalışıyorlar. Binâ'en-aleyh cidden dehşet-nâk olan şu mes'ele-i ictima'iyyeyi, hâiz olduğu ehemmiyetiyle mütenâsib olabilecek bir sûrette tedkīke muvaffakiyetimi Cenâb-ı Hak'tan temennî ederim. Tâ ki, bu husûsda ta'kîb edilmek, yâhûd geri durulmak istenilen tarz-ı hareketin mâhiyeti kāri'în-i kirâmın nazarında lâyıkıyle te'ayyün etsin.

Vâkı'â, mes'elenin böyle başlı başına bir kitab yazmak külfetine değeri yoktur zanniyle beni, sözü uzatmış, yâhûd sadedden uzaklaşmış olmakla mu'âhaze edenler bulunabilir. Lâkin yakīnen bilirim ki, ekseriyet, bu mes'elenin kemâl-i im'âna liyâkatini, hattâ usûl-i sâire-i hayatiyyemizle aralarındaki alâkadan; irtibât-ı metînden dolayı bunun "mes'eletü'l-mesâ'il" ıtlâkına istihkākını bildiği için, bu teşrîhât-ı dûr-i dirâze hak vereceklerinden başka, bahsi daha bile ileri götürmemi isteyeceklerdir. Evet, halkın bir kısmı, kadın mes'elesinin bu derece ehemmiyetli olmasını öteden beri istib'âd edip duruyorlar. Hattâ *Tahrîrü'l-Mer'e* mü'ellifi, mütâla'ât-ı mahsûsasını serde kalkıştığı günden i'tibâren, bunlar da "acaba beyefendi gibi yeni fikirli gençlerimizin ser-âmedânından bulunan bir zâtın pîş-gâh-ı im'ânında bu mes'eleden ziyâde bahs ü tedkīke şâyân bir mevzû' yok mu idi?.. Erkeklerin tehzîb-i ahlâkına, ıslâhına âid mütâla'âtda bulunmak, kadınlarınkinden elzem değil mi idi?" demeye başladılar.

[43] Lâkin ümemin terakkīlerindeki esrâra, inhitâtlarındaki esbâba vâkıf olanlar –ki zamanımızda az değildir– yakīnen bilirler ki, milletler bir derece-i ma'lûmeye kadar erkekler vâsıtasiyle irtikā ederler. Sonra bir takım mukteziyât-ı husûsiyye zuhûra gelir ki; bunlar, ümmetin terakkīsini tekmîl etmek, hey'et-i ictimâ'iyyenin hâlini bir kat daha yükseltmek husûsunda kadınların büyük bir te'sîre, azîm bir mevkī'e mâlik olmalarını îcâb eder. Biz bu hakīkati i'tiraf etmek, lüzûmunda berâhîn ile isbât edebilmekle şu'ûn-ı hayâtiyyemizden hangisinde olursa olsun, husûsiyle kadın işlerinde, ümem-i sâireden hiç birini taklîd etmek, onun gittiği yola gitmek lüzûmuna kā'il olanların kâffesine muhâlifiz. Zîrâ uzun uzadıya tetebbu'dan, hâdisât-ı târîhiyyeyi tedkīkten sonra anladık ki, taklîd eden kavim ile taklîd olunan kavim, en başlı medâr-ı mevcûdiyyetleri ne ise, onların arasında bir münâsebet bulunmak lâzımdır. Çünkü bu iki kavimden kavîsinin za'îfi üzerine tegallüb ile, onun anâsır-ı mevcûdiyyetini târumâr etmemesini kâfil olacak bir kuvvet var ise, o da bu münâsebetten ibârettir. Zîrâ ilm-i ictimâ' ıstılahınca "taklîd" kelimesi, akvâm-ı za'îfe tarafından akvâm-ı kaviyyenin mü'essirâtı kâmilen kabûl edilerek, onların hareketleriyle tahrîk etmeye arz-ı teslîmiyyetden başka bir ma'nâyı müfîd değildir. Hâlbuki, akvâm-ı za'îfenin inkıyâd eyledikleri mü'essirât için pîşgâh-ı azm ü ikdâmında tesâdüf edeceği kuvâ-yı mukāvimenin kâffesini yıkıp devirmedikçe icrâ-yı fi'l etmek, o hareket içinde, kendinden matlûb olan ameli îfâ edebilmek mümkün değildir. İşte bundan dolayı taklîd olunan ümmet-i kaviyye, taklîd eden ümmet-i za'îfeye dest-i tegallübünü uzatarak, onun eczâ-yı mürekkebesini tahlîl eder, anâsır-ı mevcûdiyyetini kendi bedenine temessül ettirir. Hâlbuki, o iki kavmin medâr-ı mevcûdiyetleri arasında münâsebet mevcûd olur ise, o zaman beynlerinde muhâlefet bulunamayacağı cihetle, bunlardan biri yani mukallid olanı, kendi bekā-yı hayatına hiç bir hatar gelmeksizin öbüründen, taklîd sûretiyle istediğini alabilir. Şimdi, bizim ahvâlimizi, bir

ictima'î-i vâkıfın müdekkik nazarı ile tedkîk eden adam, şüphesiz görecektir ki, ümmetimizin en başlı medâr-ı bekâsı olan kuvvet ile şu'ûn-ı hayatiyyede kendilerini taklîd etmek, tıpkı onlar gibi olmak istediğimiz ümmetlerden hiçbirininki arasında bir sûretle münâsebet, müşâbehet yoktur. Artık bu sözlerden anlaşılıyor ki, ümmete taklîd ile nasîhat etmek, mahv ü in'idâma boyun eğmesini tavsiye etmekten başka bir şey değildir. İlm-i ictimâ' nazarında muhakkaktır ki, ümmetlerin terakkī-yi hakīkīsi ancak kendilerinden olabilir. Hele revâbıt-ı hayâtiyye i'tibâriyle, ümem-i müterakkiyye ile aralarında münâsebet bulunmaz ise, başka bir tarz-ı terakkī kat'iyyen mutasavver değildir. İşte onbeşinci asırdan, yani Avrupa erbâb-ı temeddünü ile ihtilâtlarından i'tibâren mahvolan Amerikan kabâ'ilini görmüyor musunuz? Acaba bu akvâmı mahveden sebeb, kezâlik terakkiyât-ı maddiyyede, günden güne ileri gitmekte bulunan ümem-i mütemeddine ile mücâveretlerinden istifâdelerine mâni' olan hâ'il, yukarıda arz ettiğimiz esbâb-ı ictimâ'iyyeden başka ne olabilir? Bu gün Cemâhir-i Müttefika'nın nüfûs-ı hâzırası yetmiş milyona bâliğ oluyor ki, bunların kâffesi Amerika'nın keşfinden sonra hicret eden İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan ve sâir Avrupalılardan ibârettir. Kıt'anın sekene-i asliyyesine gelince, bunlar el-ân vahşet içinde ve günden güne azalmaktadır ki, bu gün ancak birkaç yüzbini kalabilmiştir. Pekâlâ, bu neden? Demin söylediğim sebebden değil mi?

Ma'a-mâfîh, bu sözler şu'ûn-ı hayâtiyyedeki taklîde münhasırdır. Umûr-ı sınâ'iyyeye gelince, bunlar zâten taklîdden başka bir sûretle kābil olmadığı gibi, bu husûsdaki mukallidliğinden dolayı ne şân-ı ümmete bir nakīsa terettüb eder, ne de bekā-yı mevcûdiyyetine bir hatar ârız olur.

Serdettiğimiz mütâla'âtın isâbeti tekarrür edince, artık şu'ûn-ı ictimâ'iyyeye dâir beyân-ı mülâhazatta bulunan zevât, bundan böyle hey'et-i ictimâ'iyyeye âid olan nasîhatlarında şu kā'ide-i esâsiyyeyi dâima nazar-ı im'âna almalarını kendilerinden ricâ etmemize müsâ'ade buyurmalıdırlar. Zîrâ mes'elenin hayât-ı ümmete olan te'alluku her şeyden ziyâdedir. Bunun için aynı ilâcı mizâcları mütehâlif, isti'dâdları müte'âkıs olan başka başka hastalara tavsiye eden tabîb gibi olmasınlar. Çünkü bu müdâvâtın netîcesi, hastalığın değil, mutlaka hastanın mahvını müstelzimdir. Burada diğer bir mülâhaza daha vardır ki, biz kendilerinin ona da lâyıkıyla ri'âyet etmelerini arzu ederiz:

Medeniyyet-i hâzıranın her ne kadar zevâhiri dil-firîb ise de, içinde anâsır-ı esâsiyyesine savlet etmiş, mühlik bir takım hastalıklar vardır. Binâ'en-aleyh ictimâ'iyyûnumuz göründüğü gibi sağlam olmayan böyle bir medeniyetin fettân olan suver-i zahirîsine aldanmakdan hazer etsinler!

Bevâtın-ı umûra nüfûz etmeksizin sathî nümâyişlere kapılan nazarlarını ithâm edecek kadar bir salâbet göstersinler; yâhûd biraz tenezzül etsinler de bu medeniyetin mâhiyetini, doğrudan doğruya mü'essislerinin kendilerinden sorsunlar. O zaman –kendilerini te'mîn ederiz– görecekler ki kapıldıkları medeniyetin en ziyâde zihinlerini çelen, fikirlerini esîr eden cihetlerinde bile, o vücûdun bütün zerrâtını inhilâl ile tehdîd eden bir illet-i müzmine, hafâ-güzîn imiş!

Biz ise, kemâl-i te'essüf ile görüyoruz ki bu medeniyet, şarklıları alabildiğine meftûn etmiş de; ashâbının bile bâdî-i şikâyeti olan mesâvîsini de birer fazîlet, hem de istihsâli uğrunda fedâ-yı cân etmek îcâb eden birer fazîlet, birer kemâl addediyorlar! O medeniyet ashâbının feryâd-ı şikâyetlerini, enînlerini duymuyorlar. Hâlbuki bu feryâdlar bu enînler beşer arasında tahriş etmedik bir sımâh-ı selîm bırakmadı!

Şu'ûn-ı medeniyyenin kâffesinde Garb'e olan meftûniyetimiz bizi o derecelerde meshûr etmiş ki, onlara mukallid olduğumuzu iddi'â ettiğimiz cihetlerde bile bu taklîdi, işe yarar bir sûrette yapamıyoruz!

İçimizden bir cemâ'at-ı kübrâ görüyoruz ki, ulûm-ı ictimâ'iyyeden, felsefeden bahsediyorlar. Lâkin bunları anlamaksızın, yâhûd daha açık bir **[44]** ta'birle, bu iki ilmin usûl ve kavâ'idinin bizim ahvâlimize, ümem-i sâirenin ahvâline sûret-i tatbîkini tefrîk etmeksizin işe başlıyorlar. Bundan dolayıdır ki, medeniyet-i garbiyye ictimâ'iyyûnundan biri çıkıp da vücûd-ı kavmiyyetlerine ârız olan bir illetin müdâvâtı lüzûmunu ileri sürerek ref'-i savt edecek olsa, bizim ictimâ'iyyûnumuz da dâmen-der-meyân oluyorlar. Feylesofun sadâsını vatanımızın âfâkında tanîn-endâz etmeye kalkışıyorlar; hem de mızrabı, tam onun bastığı perdeye vuruyorlar. Hattâ şikâyette, daha bile ileri gidiyorlar. Gûyâ ki, garblılar ile yek-vücûd imişiz gibi, onlardan bir uzuv iştikâya mecbûr olunca, bizim uzuvlarımız da, ona teba'en, marazın hummâ gibi, uykusuzluk gibi a'râzını izhâra yelteniyorlar. Kezâlik, onların feylesofları nazariyât-ı felsefiyyelerinden bazısının tebdîli lüzûmundan bahsedecek olsa, bizim feylesofumuz da çıkıyor, sanki onların nazariyâtiyle bizimkiler aynı kalıba ifrâğ olunmuş imiş gibi, ötekinin metâlibini bize harfiyyen kabul ettirmeye çalışıyor!

İşte ümmetin terakkīsine âid olmak üzere dermeyân edilen nesâyihin, yazılan yazıların heder olup gitmesi, husûle getirmesi îcâb eden te'sîrin onda birini îfâ edememesi bu sebebden ileri geliyor. Bu hâli, bu eser-i hırmânı görenlerden bâzıları ise artık Mısırlılar meyyit hâline geldiklerine, hiç bir şey ile mütehassis olmadıklarına, bundan böyle kendilerine hiç bir ilâcın kâr etmiyeceğine zâhib oluyorlar. Bana kalırsa hakīkat bu merkezde değildir. Zîrâ kabûl-i ilâç hususunda ümmetler efrâdın aynıdır. Nasıl ki bir ferde; mizâcı, bünyesi, sinni nazar-ı i'tibâra alınmayarak verilen ilâç hüsn-i te'sîr hâsıl etmez, hattâ çok def'alar, ma'kûs netâyic husûlüne bâdî olursa, bir ümmete dahi o ümmetin kābiliyetine, vücûdunu istilâ eden hastalığın tabi'atına mutâbık olmayan vesâyânın, nesâyih-i ictimâ'iyyenin dahi öylece te'sîri olamaz.

Biz bu gün müstakbelimizi ıslâh ve te'mîn husûsunda büyük bir te'sîri hâiz olan, gâyet mühim bir mes'ele karşısında bulunuyoruz ki, o da müslüman kadınlarının hâl-i asra muvâfık tarzda terbiye ve tenzîhinden ibârettir. Lâkin bu maksada vüsûl için hangi tarîki ittihâz etmelidir? İçimizden bazısı bu gâyete varmak için sülûk edilecek yol her husûsda kadınlarımızın medeniyet-i maddiyyeden müstefîd bulunan nisvân-ı garbın isrine iktifâ etmelerinden ibâretdir diyerek, şarklılara bu fikri kabul ettirmeye uğraşıyor. Lâkin kadınların terbiyesi için vesâ'it teharrîsinde bulunan adamın evvel emirde şunu düşünmesi îcâb eder ki acabâ bir gün olur da, müslüman kadının bu hâle gelebilmesi kābil olur mu? Yâhûd bu hâlin bir müstakbel-i karîbde muhît-i imkâna gi-

rebileceğine delâlet eder bir işâret var mıdır? İşte içimizden biri, bir taraftan bu ciheti te'emmül eder, diğer taraftan dahi, nazarının ihâta edebildiği havâdîs-i müheyyi'eyi istikrâ eyler ise, bu tarîk ile maksada vusûlün muhâl olduğunu ayânen görür.

Zîrâ cism-i ümmetin bu devâya karşı izhâr eylediği kerâheti, isyânı görünce, az bir te'emmül ile anlar ki, o vücûd bu devâyı kabûle aslâ müsâ'id değilmiş. Bu kerâhet ve isyân ise, ilâcın mizâc-ı marîze kat'iyyen mutâbık gelmeyen ve başka bir mizâc iktisâb etmedikçe mutâbakatına imkân bulunmayan bir takım mevâddan mürekkeb olduğuna hissî bir delîlden başka bir şey değildir. Pekâlâ, mâdem ki sâha-i tabâbet böyle müdâvâtı bir ilâca hasredecek kadar dar değildir, mahzâ husûsi bir ilâcı vermek için hastanın mizâcını tebdîle kalkışmaktan tabîb için ne fâ'ide me'mûl olabilir? Husûsiyle hastanın, verilen ilâca karşı gösterdiği kerâhete bir de, onun müfîd olmadığını, bilâkis eczâ-yı vücûdunu târumâr edeceğini hissetmiş olmasını da ilâve eder iseniz, artık tabîb nasıl olur da hâlâ hastanın o ilâcı içmesine, levâzımından bulunan perhîz ve sâire tedâbîre ittiba' etmesine muntazır olabilir? Bir de, bunların hepsinden fazla olarak hasta, kendinden evvel o ilâcı içenlerin enînlerini işidir, verdikleri ilâcın me'mûlleri hilâfına olarak, âheng-i ebdânı tağyîr etmesinden dolayı etibbânın hayretlerini re'yü'l-ayn görür ise, artık bî-çârenin o ilâcdan ne derecelerde sıdkı sıyrılmak îcâb eder?

Bunlar, gâyet mühim bir takım mülâhazâtdır ki, ulûm-ı ictimâ'iyye ile mütevaggıl olanlar için bir vechile gaflet câiz olmadığı gibi, o makūle nâsihların vesâyâsiyle amel ettiklerinden dolayı Mısırlıları adem-i his ile, fıkdân-ı hayat ile mahkûm etmeye de cevâz yoktur. Öyle ya, mâdem ki o nasîhatları telkīn eden zevâttan kısm-ı a'zamının ümmete; mizâcına, bünyesine muvâfık olmayan bir ilâcı vermek istedikleri bizim için tahakkuk etmiştir. Artık Mısırlıların bunları kabûlden imtinâ' eylemeleri, dedikleri gibi hisden, hayattan mahrûmiyetlerine değil, bilâkis, kendilerinde hayât-ı sâbıkalarından bir bakiyye bulunarak onları böyle bir takım mücerriblerin hevesâtına hedef olmaktan men' ettiğine delîl addolunmak elbette daha doğrudur.

İşte biz hem bu cihetleri mülâhaza ettiğimizden, hem de kızlarını kadınlığa muvâfık bir sûrette terbiye etmek maksadıyla tâkib edilecek en doğru, en hayırlı tarîkin hangisi olduğunu bilmek için ümmetin izhâr eylediği atş ü iştiyâkı gördüğümüzden, bu kitabımızda "kadın"ın mâhiyeti, vazîfesi, mevâhib-i fıtriyyesi, cinsi için mukadder olan kemâle varabilmesinin yolu neden ibâret olduğunu bildirmeyi; fakat mütâla'âtımızın kâffesinde ulemâ-yı asrın icmâ'iyle mü'eyyed olan mukarrerât-ı ulûm-ı sahîhayı medâr-ı istinâd ittihâz etmeyi muvâfık gördük. Kezâlik mestûriyet, kadın için zarûriyyü'l-lüzûm olarak, şu kadar var ki bu zarûret, ona olan emniyetsizlikten değil; bilâkis târîhin şehâdetinden, hâdisât-ı ictimâ'iye-i âlemin delâletinden anlaşılacağı vechile, onun hürriyet ve istiklâlinin zâmin-i vahîdi bulunduğundan ileri geldiğini umûm nâs nazarında bir ictimâ'î-i vâkıfın tahlîl-i müdekkikānesiyle isbât eyledik? Bunlardan başka bu mukarrerât-ı ilmiyyenin yoluna durmak, mebnâ-yı medeniyyet-i İslâmiyye'ye doğru dönmek isteyen şübehâtın kâffesini def' ettikten sonra bu medeniyetin, beşerin ale'd-devâm ihrâz **[45]** eylediği terakkiyât sâyesinde günden güne yaklaştığı medeniyet-i hakīkiyyeye, kemâl-i ictimâ'-i beşerîye yegâne bir timsâl olduğunu berâhîn ile gösterdik. Daha sonra ise, şu zamanda terbiye-i benât husûsunda tuttukları yolu bizim için ta'kīb etmek câ'iz olacak hiç bir millet mevcûd olmadığına, ictimâ'iyûn-ı ümemin tahkīkātından olmak üzere, bir çok delâ'il getirdik. Bunların mecmû'undan da, bir ümmet-i mütemeddinede kadının nasıl olması lâzım geleceğini çıkarmak istedik. İşte o zaman târîhin, tabî'atın şehâdetiyle müslüman kadını pîş-i nazarımızda kemâl-i nisvâna bir mîsâl, hem de bütün nisvân âleminin muktedâsı olmak îcâb eden bir mîsâl, terakkī-i cinse bir enmûzec olarak tecellî etti. Nasıl ki bir zamanlar erkekleri de kıdvetü'r-ricâl idi!

Tevfîk-i Hak'dan ümîd ederiz ki, kitâbımız, müslüman kadınlarının tehzîbi husûsunda esâslı bir düstûr, terbiye-i benât mes'elesinde ebeveyn için kuvvetli bir sâ'ik olsun da bünyelerine, mizâclarına muvâfakatini anladıkları ilâcı kabûlden Mısırlıların hiç bir zaman geri durmayacakları tarzındaki da'vâmız bir delîl-i mahsûs ile te'eyyüd etsin.

Mütercimi: Mehmed Âkif

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi Hazretleri
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

–Ders 46 Mâba'd–

"Aman yâ Resûlallah zâlime nasıl yardım edelim?"

– [1](تأخذ فوق يديه) zâlime de yardım olur. Ellerini tutarsın, sımsıkı bağlarsın. İşte ona hizmetdir o! Âleme zulmeden kendine de zulmeder. Nefis kendinin mazlûmudur.

Nasıl ki hadîs-i âharda buyurulmuş:

حدّثنا أبو نُعَيم حدّثَنا زَكريّاءُ قال: سمعتُ عامراً يقولُ: سمعتُ النّعمانَ بنَ بَشيرٍ رضيَ اللهُ عنهما عنِ النّبيّ صلى الله عليه وسلم قال: «مَثَلُ القائمِ على حُدودِ اللهِ والواقعِ فيها كمَثَلِ قومٍ استَهَموا على سَفينةٍ فأصابَ بعضُهم أعلاها وبعضُهم أسفلَها، فكان الذين في أسفلِها إذا استَقوا مِنَ الماءِ مَرّوا على مَن فَوقَهُم، فقالوا: لو أنّا خَرَقْنا في نَصيبنا خَرقاً ولم نُؤْذِ مَن فَوقَنا، فإن يَترُكوهم وما أرادوا هَلَكوا جميعاً، وإن أخَذوا على أيديهم نَجَوا ونجُوا جميعاً»[2]

Hadîs-i Şerîf'te beyân olunan silsile üzerine rivâyet olunuyor. Asıl Hazret-i Peygamber Efendimiz'den işiten Nu'mân Beşîr hazretleri diyor ki:

Bir gün Sultân-ı Enbiyâ Efendimiz buyurdular ki: – "Size bir şey söyleyeceğim, iyi dinleyin. Hâlinizi anlayasınız. Âhir zamana doğru kalırsanız intibâh hâsıl edersiniz. Ümmetime nakledin."

مَثَلُ القائمِ على حُدودِ اللهِ والواقعِ فيها

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Mezâlim 4.
[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'ş-Şirke 6.

Allah'ın hudûdunu gözetenler var. Her şeye bir hadd ta'yin etmiş Allah. Hudûd-ı ilâhiyye hak, hudûdu tefrîk eden hudûd-ı ilâhiyye var. Öyle değil mi? Her şeyin bir haddi var. Onu geçmemeli, ne ifrât ister, ne tefrît.

Hudûd-ı ilâhiyyeyi geçenler, hudûd-ı sübhâniyyeyi gözetmeyenler, hak hukūk tanımayanlar yok mu, bunları benzeteceğim.

Benim ümmetim iki kısımdır. Bir kısmı Allah'ın hudûdunu tanır.

Sokakta bile bir şey bulsan sâhibini arayacaksın. Bu kadar hak hukūk gözeteceksin. Yolda bir şey buldun. Kimsenin elinden almadın. Hîle etmedin, en ehven hukūk bu; değil mi? Fakat yine hakdır. Gâyeti elbet birinin yüreği yanmışdır. Bir sene sâhibini arayacaksın. Şerî'at öyle emrediyor. Mâdem nefsinden emînsin; al, i'lân et. Bir sene sâhibi çıkmazsa fakīr isen kendin ye; helâl olur. İhtiyâcın yok ise fukarâya ver!

Bunun gibi ahkâm-ı şer'iyye hep beyân olunmuş. Her şeyin hükm-i şer'îsi var. Böyle hukūk-ı ilâhîyi tanımayanlar, hak hukūku tecâvüz edenler var. [1](فَلاَ تَعْتَدُوهَا) yok mu?...

Bunlar neye benzer bilir misiniz? Bir kavim. Bir cemâ'at, birçok ahâlî gelmişler bir iskeleye. Vapura binecekler. Bir gemi tutmuşlar. Gidecekler bir yere. Lâkin gemi iki katlı. Bittabi' herkes güvertede oturmak ister. Fakat bu mümkün değil. İçlerinden birinin teklîfi üzerine kur'a çekerler. Kimi yukarıda bulunmaya, kimisi de anbarda kalmaya mecbûr olur. Sâhilden açılırlar. Lâkin vapurda da karada olduğu gibi havâyic-i beşeriyye lâzım. Ekmek lâzım. Su lâzım. Bir takımları yukarıdan kolayca su alırlar. Fakat aşağıdakiler yukarı çıkmaya mecbûr olur. Su alırken, suyu geçirirken bittabi' yukarıdakileri rahatsız eder.

– Öyle yapmayalım diyorlar, biz haksızlık ediyoruz. Bu adamların rahatını bozuyoruz. Vâkı'a mecbûren gidiyoruz; lâkin onları iz'âc ediyoruz.

Tatlı bir su olacak o. Tuna gibi, Dicle gibi, içilecek bir suda gemi gidiyor.

– Eh ne yapalım?

– Biz de aşağıdan bir delik açarız. Kolay kolay oradan su alırız. Onları da iz'âc etmeyiz.

– Pekâla! derler.

Fakat yukarıdakiler bunu haber alır. Şimdi ne yapmak lâzım gelir onlara? Sükût ederlerse hepsi helâk olacaklar. Akıl mı bu? Vapurun anbarından bir delik delinirse ne olur o vapur? İçinde kim sağ kalır?

Şimdi (وان اخذوا...) eğer ellerini tutarlar güzelce bağlarlar da:

– Behey şaşkınlar! derlerse, siz de batacaksınız, bizi de batıracaksınız. Oradan su gelirse hâlimiz ne olur?

Böyle kollarını güzelce bağlarlar, başlarına birer de tokat indirirlerse iyi mi yaparlar, fenâ mı?

Elbet iyi yaparlar. Çünkü öyle yapmakla necât bulurlar.

İşte bunun gibi millet-i İslâmiyye olsun, milel-i gayr-i müslime olsun cümlesine, asıl sırât-ı müstakīmi Hazreti Peygamber Efendimiz göstermiştir. Zâlimkârlıktan ale'l-ıtlâk men'etmiştir.

– Tebe'a-i gayr-i müslimeye zulmedenlerin hasmı benim.

Bu hürriyet bu uhuvvet hepimize şâmildir. Menfa'atimiz müşterek. Hor bakmamalı; dâima mu'âvenet etmeli ki hürmet göresin.

[2](عَسَى اللَّهُ أَن يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُم مَّوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ) Adâlet edin müsâvât üzere hareket edin ki **[46]** düşmanlarınız size düşmanlık ederlerken dost olur. Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir. Bundan böyle müsâvâtla amel ederseniz bütün aleyhinizde bulunanlar dostunuz olur.

(عَادَيْتُم) dikkat ediyor musun?.. "Siz de düşmanlık edin! Hukūklarını ibtâl edin, dinlerini tahkīr edin!" denmiyor. Sen de düşmanlık edersen düşmanlık görürsün. Bunu izâle edecek adâlettir. Daha iyi değil mi insanca yaşamak? Ticâretin serbest, mu'âmelen serbest. Nereye gidersen hürmet görürsün. Dâima gıll ü gışle yaşamak yaşamak mıdır?..

Sonra ne buyurur, (لاَيَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ) "Allahu azîmu'ş-şân, Cenâb-ı Rabbü'l-Âlemîn; ey müminler, sizi nehyetmez, (sakın yapmayın) demez. Neden? Bunlar dininiz için hücum etmiyor."

Dîni mahv için muhârebe ederse o vakit mukābele edeceksin. O başka. [3](يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ) dînini mahve gelirse o vakit merhamet olmaz.

Lâkin burada [4](لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ) bu adamlar sizinle din kavgası etmiyorlar. [5](لَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ) sizi vatanınızdan da çıkarmıyorlar. Yani ne dünyanıza ne dîninize ta'arruz ediyorlar.

Bir kavim ki Yahûdî olsun Hıristiyan olsun, putperest olsun, velev Kıptî olsun, mâdem ki dîninize ta'arruz etmiyor, dünyanıza ta'arruz etmiyor; zannetme ki onlara adâletle mu'âmeleden Allah men'eder.

[6](أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ) herkese bir mu'âmele edin. Adâletle icrâ-yı hükmedin. Mâdem ki:

– Kardeş gibi yapalım, diyor, elbirliği ile çalışalım diyor…

Böyle kimselere müşfikāne mu'âmele edin. Hastasını ziyârete git, cenâzesinde bulun! Yalnız işte âyînine iştirâk etme! Bizzât Resûllullah gider, hastalarını ziyâret eder, cenâzelerinde bulunurdu. Civâr-ı mescidde bir Yahûdî vardı. Cenâb-ı Resûl'ün hizmetinde bulunurdu. Âhireti teşrîflerine yakın bir zamana tesâdüf etti.

– Gel, dedi, bir kelime söyle. Bizden olasın!.. İsti'dâd gördü. Ahlâkı son derece güzel idi. Çocuk babasına baktı:

– Baksana, dedi, bana ne teklif eder!.. Ne cevab verdi bilir misiniz?

– Ebu'l-Kāsım'a itâ'at et. Mâdem hizmetinde bulundun. Kabûl et. Hürriyetin var.

Onun üzerine şehâdet getirdi. İşte hüsn-i mu'âmele dînimize de bir ulviyet kazandırır. Allah cümlemizi menâm-ı

[1] Bakara, 2/229.

[2] Mümtahine, 60/7.

[3] Tahrim, 66/9.

[4] Mümtahine, 60/8.

[5] Mümtahine, 60/8.

[6] Mümtahine, 60/8.

gafletten îkāz eyleye!... Hürriyetimizi dâ'im, cem'iyyetimizi pâyidâr eyleye!.. Pâdişâhımızı hüsn-i niyyetinde sâbit ve ber-karâr eyleye. Kānûn-ı Esâsî aleyhinde bulunanları makhûr eyleye. Âmin!..

İşte müşâvereyi fermân buyurur Allah. Ebussu'ûd'un dediği gibi üç nükte var burada. Öyle diyordu Hazreti Peygamber Efendimiz:

– Vâkı'â dîn işini ben daha iyi bilirim. Fakat dünya işlerini şüphesiz siz benden daha ziyâde bilirsiniz.

Filhakîka böyledir. Çünkü peygamberlerin zihinleri dâima ulviyâta meyyâldir. Dünya umûruna o kadar vukūfları olmaması tabî'î görülür. Onlar dâima me'âliyâtla meşgûl. Onun için: – Dünya işini benden daha a'lâ tanırsınız!.. buyurur. Ârâ-yı ümmetten istîzâh-ı keyfiyyet ederdi. Sonra gelenlere de bıraktı. Âyet-i kerîmede kendisine emrolunuyor. Fakat asıl emir, bizedir. Zeyd ve Zeyneb kıssası gibi. Oğulluğunun mutallâkasını aldı. İlk evvel bu oğulluk mes'elesini böyle fi'len kaldırdı. O böyle yapmasaydı; ümmet bunu yapabilir miydi?

Sonra [1](فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ) meşveretle, müzâkere ile hakīkat meydana çıktıktan sonra… karar verdik ya?.. dönüp dolaşıp sana gelecek. (Meclis-i Meb'ûsân) bu âyetden alınmışdır, desem câ'iz. Neye karar verirlerse sana gelecek. İcrâsı sana âid. Meb'ûsân kararı vermiş. Sana geldi. Sen de muvâfık gördün. Azm etdin icrâya. Azm edince o vakit Allah'a tevekkül et. Yoksa ne meb'ûslar, ne müzâkere… hiçbiri yok. Öyle tevekküle "hamâkat" denir.

Her şeyi hazırla. Her sebebe tevessül et. Sonra kendine mağrûr olma! Allah'a dua et! Bir mâni'aya tesâdüf etmesin işin. (إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ) Allah dâima mütevekkil kulları sever.

Tevekküle bazıları itirâz eder: – İslâmın adem-i terakkīsi ondandır, diyorlar. Tevekkül, kazâ, kader… tenbel tenbel oturmuşlar. Bunlardan ne hayır umulur?..

Tevekkülün hakīkatini anlamayanlar, câhilâne i'tirâz ederler. İşte bu âyetten anlaşılır hatâları:

– Meşveret et. Anla, dinle, tahkīk et. İcrâya kalkış. Sonra da tevekkül et!

Baştan tevekkül değil. Esbâbı hazırladıktan sonra tevekkül et! Kendine mağrûr olma! Aczini bil! Allah'a karşı tevekkülle iktifâ eyle!..

Kullara karşı tevekkül meskenettir. Sana bana karşı aczini i'tirâf ile meded umarsan… bu tevekkül, zillettir. Bütün esbâbı hazırla. Bütün işlerini tasarla. İcrâya kalkış. O vakit tevekkül et.

A'rabînin biri geldi Mescid-i Sa'âdet'e:– Yâ Resûlallah, dedi, mütevekkil olarak devemi bırakayım mı?

– Hayır, dedi Cenâb-ı Peygamber, peşin bağla. Hem iyice bağla ki söküp kaçmasın, bununla da hemen (selâmet buldum) deme! Vazîfeni yap, sonra Allah'a mütevekkil ol, sen elinden geleni yap! Başına bir yular koy, muhkem bir tarafa bağla. Sonra bir zâlim gelip deveyi aşırmasın diye Allah'a tevekkül et!

İşte hakīkat-i tevekkül bundan anlaşılır. [2](وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ) Âzim olduktan sonra, kat'î karar verdikten sonra tevekkül et! Ekini ektin, biçtin, demet yaptın, bütün bu esbâbı bi-hakkın îfâ ettin. Sonra tevekkül lâzım. Yoksa ekmeden tevekkül edersen fâ'idesizdir. Tevekkülle buğday bitmez. Kendi kendine ekilsin; bitsin. Kendi kendine harman olsun, dersen ahmaksın, tevekkül o değil! Tevekkül: âfet gelmesin, tarlada iken dolu yağmasın, anbara girdikten sonra yanmasın… Bunlara olur. Her türlü esbâbı hazırlamadan hâlî kalmayacaksın. Sonra tefvîz-i emr edeceksin. Allah'a i'timâd edeceksin. [3](وَكَفَى بِاللّهِ وَكِيلاً) Allah kâfî. (إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ) her kim mütevekkil olur, kendi tedbîrine mağrûr olmaz, nâ'il olduğu ni'metle şımarmaz… onlar mazhar-ı mu'âvenet-i ilâhiyye olur. Öyle insanlar pâyidâr olur. Asıl mütevekkilîn budur işte. Bu kadarla iktifâ edelim.

46'ıncı dersin sonu

[47] **HİKMET-İ HUKŪK-I İSLÂMİYYE**

Mukarriri: Meclis-i Ma'ârif Re'îsi Haydar Efendi merhûm
Muharriri: Selânik Mekteb-i Hukūk mu'allimlerinden Âdil Bey

–mâba'd–

Âdem aleyhi's-selâmdan beri telâhuk eden efrâd-ı beşerin envâ'-ı ef'âli hadd ü hasra gelmez derecede çoktur. Vâkı'â bu âlemin bekāsı mahdûddur. Dünyanın fenâsıyle ef'âl-i beşer de müntefî olacak. Ama dünya bâkī kaldıkça ef'âl-i beşer de ber-karâr bulunacakdır. Her fi'l-i beşer için başka başka hüküm ta'yîn ve tasrîhi ise müte'assir olur. Binâ'en-aleyh bazı hükümlerin delîllerinden yani hükmü mensûs ve musaddak olan fi'illerin müstenîd olduğu edilleden vakt-i hâcette ahkâm çıkarıp münâsib olanlarını o hükme kıyâs etmek için bir takım kānûnlar, kā'ideler, kaziyyeler vaz' ettiler ki, bu kaziyyelerin mevzû'u ef'âl-i mükellefîn, mahmûlü de ahkâm-ı şer'iyyedir: Farz, vücûb, nedb, hurmet, kerâhet gibi.

Meselâ: Namaz ef'âl-i beşeriyyedendir.. Namaz vâcibdir.. Hac vâcibdir… dediler; böyle bir takım kaziyyeler vücûda geldi. Şimdi bu kaziyyelere te'alluk eden hâsıl-ı ilme "Fıkıh" dediler. Sonra bu edillenin ve ahkâmın tafsîlâtına nazar ettiler. Bu edille ve ahkâm üzerine istidlâlin keyfiyetinde te'emmül ve bu bâbda i'mâl-i fikr ederek bu edille ve ahkâmın muhtâc-ı ilâhî olan tetebbu'âtda itrâ ettiler. Meselâ bir delîl âm mıdır, hâs mıdır? –daha birçok aksâmı var– bu cihetleri tedkîk ederek netîce-i tetebbu'âtlarında bir takım daha kaziyyeler vücûda getirdiler ki bunlara da bazı mütemmimât ilâvesi sûretiyle zabt ve tedvîninden hâsıl olan hey'et-i mecmû'aya "Usûl-i Fıkıh" tesmiye ettiler. İşte "İlm-i Usûl-i Fıkıh" böyle te'essüs etti ve ta'rîfteki "İlm-i Usûl-i Fıkıh…" ta'bîrinin müstelzim olduğu izâhât da burada bitti.

* * *

[1] Âl-i İmrân, 3/159.

[2] Âl-i İmrân, 3/159.

[3] Nisâ, 4/81.

"Ahkâm" hükm'ün cem'idir. Her fende başka bir ma'nâsı varsa da burada: Ef'âl-i mükellefîne müte'allik olan hitâb-ı ilâhînin eserine hüküm derler. Meselâ farz, vücûb, nedb, ibâha, kerâhet, hurmet ibâdete müte'allik ahkâm-ı şer'iyyedir. Bir akdin müna'kid, bâtıl, sahîh, fâsid, nâfiz, mevkūf, lâzım, gayr-i lâzım olması ise mu'âmelâtta cârî ahkâm-ı şer'iyyedir. Meselâ: Şârî' namaz kılın diye mükellefîne emrediyor; işte bu hitâbın eseri olan farziyyet bir hükm-i şer'îdir. Vâkı'â Şâfi'î'ye göre hüküm "nefs-i hitâb" ise de mezheb-i Hanefî'de söylediğimiz gibi o hitâbın eseridir.

* * *

"Şer'iyyeyi" kaydiyle de ahkâm-ı hissiyye ve akliyye hâric kalır. Meselâ "âlem hâdistir" cümlesi bir hüküm ise de, usûle mütedâir olmayıp, ahkâm-ı akliyyedendir. Kezâlik "âteş muharrikdir" terkîbi de bir hükm-i hissîdir; lâkin "namaz farzdır," "katl haramdır" sözleri ahkâm-ı şer'iyyedendir. Yani şer'de nasb ve ikāme olunmuş, şer'-i şerîfden me'hûz bulunmuş hükümlerdir.

* * *

Ta'rîfe bazen "fer'iyye" kaydı da ilâve olunur ki bununla ahkâm-ı asliyye ve i'tikādiyye hâric kalır. Meselâ: "icmâ', hakdır" terkîbi, vâkı'â bir hükm-i şer'î ise de, ahkâm-ı fer'iyye ve ameliyyede dâhil olmayıp ahkâm-ı asliyyedendir. Kezâlik "ba's hakdır" dediğimizde, bu da bir hüküm ifâde ediyorsa da, bu hüküm de ahkâm-ı i'tikādiyedendir. Demek ki ta'rîfteki ahkâmdan maksûd, ahkâm-ı şer'iyye-i ameliyyedir ki bunlar da edilleden istinbât olunur.

* * *

"Edille" delîl'in cem'idir. Sahîh nazarla bir matlûb-ı haberîye tevassul mümkün olan şeye delîl derler.

Sahîh nazar, bir fikr-i tâm demektir. Yoksa "görmek" demek değildir. Yani zihni oynatarak muhâkeme ve mülâhaza ile vukū' bulan tedkīk netîcesinde maksada vusûl husûsuna sahîh nazar denir.

Meselâ âlem vücûd-ı sâni'in delîlidir. Zîrâ şu tertîbât-ı enîka ve tensîkāt-ı reşîkayı tedkīk eder, bu bâbta i'mâl-i nazar edersek sâni'-i âlemin vücûduna vâsıl oluruz.

Kezâ "âlem hâdisdir" cümlesi bir da'vâdır. Bunun delîli de âlemin tegayyürüdür. Her mütegayyer ise hâdisdir. Binâ'en-aleyh âlem de hâdisdir. Şu iki mukaddime delîldir ve bu delîle bir fikr-i sahîh ile bakarsak matlûb da sâbit olur ki o da âlemin hâdis olmasıdır.

Ahkâm-ı şer'iyyede de hâl bu merkezdedir: Edille-i şer'iyye hakkında dahi i'mâl-i fikr ü nazar edecek, bunları muhâkeme ve mülâhaza ile tedkīk eyleyecek olursak şüphesiz bir matlûba tevassul olunur. Meselâ: "Namaz kılın" diye bize bir emir var. İşte bu emir, namazın farziyetine delîldir. Bu bâbdaki nazm-ı celîlin ahvâl ve avârızını tedkīk bizi bir matlûb-ı haberîye îsâl eder ki o da hükm-i farziyyetidir.

* * *

"Tafsîliyyesinden"... Zîrâ buradaki edilleden maksad, edille-i tafsîliyyedir, edille-i icmâliyye değildir.

Edille-i tafsîliyye demek, edille-i mu'ayyene ve müşahhasa demektir. Meselâ: "ekīmü's-salâte" emrinden, mu'ayyen ve müşahhas olan bu delîlden vücûb-i salâtı, bu hükm-i şer'î-i fer'îyi istihrâc ediyoruz.

İşte böyle bir delîlden öyle bir hükm-i şer'î-i fer'îyi istihrâca kendisiyle tevassul olunan kā'ideleri bildiren ilme de "Usûl-i Fıkıh" diyoruz.

* * *

"İstinbâta" deniliyor da "istihrâca" denilmiyor. Çünkü asl-ı istinbât, kuyudan su çıkarmaya derler. Ahkâm-ı şer'iyyeyi edillesinden çıkarmak için de ta'mîk-i ârâ ve efkâr lâzım olup bunun kolay bir şey olmadığına da istihrâc yerine istinbât kullanılması bir işârettir.

* * *

[48] "Kā'ide" lâfzının ta'rîfine gelince; cüz'iyyâtı üzerine muntabık olan hükm-i kat'îyi ifâde eder netîcesine vâsıl oluruz. Zâten kā'ide insanı istinbât ve istihrâc-ı ahkâma mûsil olup bu gibi kā'ideler ise İlm-i Usûl-i Fıkıh'da da mezkûrdur.

* * *

Usûl-i Fıkh'ın mevzû'u... Bir ilmin diğer ulûmdan temâyüzü mevzû'âtıyledir. Usûl-i Fıkh'ın mevzû'u ise edilledir. Fakat yalnız edille-i mücerrede değil, belki ahkâmı isbât haysiyetinden edilledir.

Usûl-i Fıkh'ın mevzû'u yalnız edille midir? Yoksa edille ve ahkâm mıdır; yoksa edille, ahkâmı müsbit olmak i'tibâriyle edille midir? Bunlarda ihtilâf edilmiş. Molla Hüsrev'e göre mevzû'-ı ilim, hem edille hem ahkâmdır. Çünkü Usûl-i Fıkıh'da ahkâmdan da bahsolunuyor. Fakat müte'ahhirîn söylediğimiz mevzû'u tercîh etmişlerdir. Zâten usûlün ahkâmdan bâhis olması, mevzû'unun yalnız edille olmasına münâfi değildir. Mücerred edilledir, demiyoruz. Mevzû'-ı ilim delillerdir, ama ahkâm-ı şer'iyyeyi müsbit olan edilledir.

Her ilmin mevzû'u, o ilimde kendisinin a'râz-ı zâtiyyesinden bahsolunan şeydir. Yani her ilmin mevzû'u o ilimde hangi şeyin a'râz-ı zâtiyesinden bahsolunuyorsa o ilmin mevzû'u odur. Şu hâlde "Usûl-i Fıkh'ın mevzû'u edilledir" dediğimiz vakit bu ilimde nefs-i edilleden bahsedilmeyip, belki edillenin a'râz-ı zâtiyyesinden, ahvâl-ı ârızasından bahs olunacak demektir. Çünkü nefs-i edille burada müsellemü's-sübût addolunur. Ondan başka bir ilimde bahsolunmuşdur. Meselâ edille-i erba'adan olan Kitab bir mu'cizedir ve müsellemü's-sübûttur.

Kur'ân hakkında İlm-i Kelâm'da, İlm-i Âlât'da birçok mebâhis var. Fakat burada zât-ı Kur'ân'dan bahsedilmeyip, ancak ona ârız olan bir takım ahvâlden bahsolunacaktır. Nitekim İlm-i Nahv'in mevzû'u kelime ile kelâm olduğu halde, asl-ı kelime ve kelâmdan bahsolunmayıp, belki kelime ve kelâma ârız olan tebeddülât ve tegayyürâtdan, onların ahvâlinden bahsolunmaktadır. Kezâ kâffe-i ulûm da böyledir. Meselâ İlm-i Hesâb'ın mevzû'u adeddir. Fakat İlm-i

Hesab'da zât-ı adedden bahs olunmaz, belki a'dâda ârız olan bir takım ahvâl ve tebeddülât ve tegayyürâtdan bahsedilir. İlm-i Hesâb'a göre zât-ı aded müsellemü's-sübût addolunur. Hülâsa: İlm-i Usûl-i Fıkh'ın mevzû'u ahkâmı isbât haysiyetinden edilledir. Meselâ "akīmu's-salâte" vücûb-i salâtın delîlidir. Fakat fıkhın mevzû'u, bu delîlin zâtı değildir. Belki ahkâm-ı şer'iyyeyi müsbit olmak haysiyetiyle "akīmu's-salâte" bir delîldir. Edille bir takım nikât-ı harfiyye ve nahviyye ve bedî'iyyeyi ve sâireyi belki hendese nükte ve kā'idelerini cem' edebilir. Fakat İlm-i Usûl-i Fıkh'ın mevzû'u, bu i'tibâr ile edille değil, ahkâm-ı şer'iyyeyi müsbit olmak haysiyetinden edilledir.

Kezâ nefs-i edilleden de bahs olunmayacak. O bizce müsellemü's-sübûttur. Belki edillenin a'râz-ı zâtiyyesinden, ahvâl-i ârızasından bahsedilecektir ki şu hâlde a'râz-ı zâtiyye nedir? Ne demektir? Neye mukābildir? Bunları bilmekliğimiz lâzım gelir.

* * *

A'râz, "araz"ın cem'idir. Lügaten "araz", bir şeye lâhik olan bir hâl ve sıfattan ibâretdir. Lâkin ıstılâh-ı ulûmda "araz", bir şeyden hâric olan ve fakat o şeye mahmûl olan şeye derler. Burada "zâtiyye" kaydı da a'râz-ı garîbeden ihtirâz içindir. Zîrâ hiçbir ilimde a'râz-ı gayriyye ve gayribih mevzû'-i bahs olamaz. Daha güzel ta'rîf etmek için deriz ki: Bir şeyin zâtı yani aynî mâhiyeti hasebiyle (1) veya zât ve mâhiyetinden bir cüz'-i müsâvî sebebiyle (2) veyâhûd mâhiyetinden hâric ve fakat sıdkda (3) veyâhûd vücûd ve tahakkukda kendine müsâvî (4) bir emîr cihetiyle o şeye lâhik olan ahvâl o şeyin a'râz-ı zâtiyesidir.

Şu hâlde a'râz-ı zâtiyye için dört kısım hâsıl olur:

1) İnsanda "tekellüm" a'râz-ı zâtiyyedendir. Zîrâ insana tekellüm mâhiyet-i insâniyyeyi teşkîl ve terkîb eyleyen hayvâniyet ve nâtıkıyet sebebiyle ârız olmuştur. Ta'bîr-i dîgerle tekellümde şu iki cüz'den her birinin dahl ü te'sîri vardır. Demek ki tekellüm insana zât ve mâhiyet olan hayvâniyet ve nutuktan dolayı ârız olduğundan a'râz-ı zâtiyyedendir.

2) İnsanın umûr-ı garîbeyi idrâk etmesi a'râz-ı zâtiyyedendir. Fakat umûr-ı garîbeyi idrâk insan mâhiyetinden bir cüz' olan "hayvâniyet" sebebiyle değil, belki "nâtıkıyet" cüz'-i müsâvîsi hasebiyle insana ârız ve lâhik olmuştur.

3) "Dıhk" de insanın avârız-ı zâtiyyesindendir. Lâkin "dıhk"in insana luhûku, mâhiyetini teşkîl eden "hayvan" ve "nâtık" cüz'-i müsâvîleri vesîlesiyle olmayıp belki sıdkda hâric-i müsâvîsi olan te'accüb eseri olarak ârız olmuşdur. Vâkı'â te'accüb mâhiyet-i insâniyyede dâhil değildir. Fakat hâricen "hayvân-ı müte'accib" mefhûmu insan üzerine ve "insan" mefhûmu hayvân-ı müte'accib üzerine sâdıkdır. Demek ki "te'accüb" mâhiyet-i insâniyyeden hâric ise de sıdkda ona müsâvîdir. Yani insan tahakkuk eden yerde te'accüb ve te'accüb tahakkuk eden yerde insan tahakkuk eder. Ve bunlar mefhûmda yekdiğerine müsâvîdir.

4) "Levn" cismin a'râz-ı zâtiyyesindendir. Şöyle ki levnin cisme luhûku sıdkda cisme mübâyin ve fakat vücûdda kendine müsâvî olan satıh sebebiyledir. Filhakīka levn, evvelâ sathın vasfı ve satıhda cismin vasfı olmak cihetiyle levn doğrudan doğruya cisme ârız olmayıp, belki satıh vâsıtasıyle ârız oluyor. Satıh ile cism ise yekdiğerine...

–mâba'di var–

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'almemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

17 Eylül 1908 21 Şa'bân 1326 Perşembe 04 Eylül 1324 **Birinci Sene - Aded: 4**

[49] **TEFSÎR-İ ŞERÎF**

بسم الله الرحمن الرحيم

Besmele-i şerîfenin süver-i Kur'âniyye'nin her birinden ayrı ayrı cüz' olmasına bazı ehâdîs-i şerîfeye istinâden fukahâ-yı Şâfi'iyye zâhib olmuşlar, Mâlikiyye ise re'sen Kur'âniyetini inkâra karar vermişlerdir. Eimme-i Hanefiyyemiz indinde âyet fezzedir, yani Kur'ân-ı Kerîm'de dâhil olmasıyla beraber hiç bir sûreden cüz' olmayıp âyet-i müstakilledir. Teberrüken ve berây-ı fasl sûreler evveline yazılmıştır. Zîrâ mesâhif-i kadîmeyi Kur'ân olmayan elfâzdan tecrîd husûsuna i'tinâ-yı tâm var idi. Bununla beraber onların cümlesinde besmele aynı hat ile yazılmış bulunuyordu. İşte bu ciheti mülâhaza Kur'âniyeti bâbında iştibâha meydan vermiyor. Lâkin her sûreden cüz' olarak mahâllin te'addüdüyle müte'addid olmasına delâlet edecek bir delîl-i kat'î yokdur. Şâfi'iyye'nin temessük etmekte oldukları ehâdîs ise kat' ve yakîn ifâde edecek mertebe hâiz-i kuvvet değillerdir. Senedlerinde ale'l-ekser za'af vardır. Ma'a-hâzâ ehâdîs-i mezkûre beyninde besmelenin âyet-i tâmme veya cüz'-i âyet olmasını ta'yîn bâbında te'âruz da vardır. Za'afdan hâlî olmayan bu takım delâ'ile istinâd ile Kur'ân-ı Kerîm'de misli bulunmayan böyle bir tekerrüre kā'il olmak hilâf-ı zâhirdir. Binâ'en-alâzâlik İmam-ı A'zam rahmetullah hazretlerinin ekâbir-i telâmîzinden İmam Muhammed bin el-Hasanü'ş-Şeybanî hazretlerine bu cüz'iyet mes'elesi arz olunduğu zaman müşârun-ileyh (ما بين الدفتين كلام الله) diyerek yalnız besmelenin Kur'âniyetini iltizâm ile cevab vermişlerdir. İmâm Muhammed rahmetullahın kimseye azv ü isnâd etmeyerek îrâd eylediği bu cevâb İmam-ı A'zam hazretlerinin re'y ve ictihâdına mutâbık olması lâzım gelir. Zîrâ müşârun-ileyh *Usûl-i Hamse*'sinde iltizâm ettikleri meslekleri bunu iktizâ eder. Bir mes'elenin cevâbı İmâm-ı A'zam hazretlerinin kavli olmadığı sûrette yâ kendinin mahsûl-i re'yi veya İmâm Ebû Yûsuf hazretlerinin kavli olduğunu tasrîh eder ve ale'l-ıtlâk verdiği cevâblar İmâm-ı A'zam hazretlerinin kavli olmak üzere telakkī olunur.

Takrîr

Besmele-i şerîfedeki bâ-i cârre (اقرأ) fi'l-i mahzûfuna müte'allik olup takdîr-i kelâm (بسم الله اقرأ) sebkindedir. Çünki bu besmele kırâ'et fi'line mebde' kılınmıştır. Ef'âl-i sâireden evvel telâffuz olunan besmeleler dahi bu minvâl üzere mebde' kılındıkları fi'illere dâll olan sıyag-ı ef'âle rabt olunurlar. Meselâ kable'l-ekl Bismillah denildikte (آكل), şürb zamanında (اشرب) takdîr olunur.

Bazı ulemâ ale'l-ıtlâk (ابدأ) takdir ederler. Fakat kavl-i evvel râcihdir.

Müte'allikın ma'mûlden muahhar i'tibâr edilmesi belâgate ensebdir. Zîrâ ism-i sübhânînin şurû' edilen her fi'ile zâten mütekaddim bulunması zikirde dahi takdîm olunmasını iktizâ edeceği gibi esmâ-i esnâm ile teberrük zu'munda bulunan müşrikleri red için mülâhaza edilmesi lâbüdd olan ihtisâsı dahi takdîm-i ma'mûl ile müstefâd olur.

Besmele-i şerîfedeki bâ-i cârre kavl-i râcihe göre isti'âne için olmakla Esmâ-i ilâhiyye'nin ef'âl-i mühimmemize âlet menzilesine tenzîl olunduğunu müş'irdir. Çünki ef'âl-i beşeriyye bir takım âlâta tevakkuf ettiği gibi her fi'l-i meşrû' ve mühimmin de şer'an kemâli ve mu'teddün-bih olabilmesi besmele-i şerîfe ile masdar kılınmasına tevakkuf eder. Nasıl ki [1](كل امر ذى بال لم يبدأ فيه بسم الله فهو ابتر) hadîs-i şerîfi buna dâlldir.

---

[1] Zemahşerî, *Keşşâf,* Fâtiha Sûresi tefsirinde.

[50] Ma'nâ-yı şerîf: Her emr-i mühim yani hâiz-i ehemmiyet olan her bir fi'l-i ihtiyârî ki ismullah ile bed' olunmaya ebterdir, nazar-ı şer'de nâkıs ve hayır ve bereketten hâlîdir.

Tenbîh

Besmele-i şerîfeden i'tibâren bu sûre-i celîle bi-tamâmihâ kelâm-ı ilâhî olduğu hâlde elsine-i ibâd üzerine makūldür, onların lisânı üzerine vürûd etmişdir ki bu tarîk ile Bârî-yi te'âlâ şânuhû hazretleri bize esmâ-i ilâhiyyesiyle teberrük ve ni'am-i sübhâniyyesine karşı teşekkür ve dergâh-ı sübhânîsine münâcât ve tazarru'un ne sûretle olması münâsib bir icâbet-i du'âya bâ'is olacağını ta'lîm buyurmuştur.

Ma'nâ-yı Şerîf

(بسم الله): "Ben yalnız Allahu te'âlâ hazretlerinin bilcümle esmâ-i şerîfesiyle isti'âne ve teberrük ederek kırâ'et eylerim."

İsmin lafza-i celâle izâfeti ihtisâs ma'nâsını müfîd izâfet-i lâmiyedir. Binâ'en-aleyh zât-ı ulûhiyyet-i sübhâniyye ve evsâf-ı kemaliyyesine dâll olan bütün esmâ-i ilâhiyyeye şâmil olur.

(الرحمن الرحيم): "Ol Allahu te'âlâ ki dünya ve ukbâda kullarına pek büyük ni'metler in'âm ve ihsân edici ve dünyada bütün zî-rûhlara rızık ve gıdâ vericidir."

Bu ma'nâya göre "Rahîm"den eblağ olan "Rahmân"ın delâlet eylediği mebâliğe bi-hasebi'l-keyfiyye alınarak Rahmân en büyük ni'metlere; Rahîm de sâir ni'am-ı ilâhiyyeye haml edilmiş olur. Âhiret ni'metleri hep büyük oldukları cihetle kâffesi "Rahman"da, dünya ni'metleri büyük ve küçük olmak üzere ikiye münkasem bulundukları cihetle büyükleri "Rahmân"da ve küçükleri "Rahîm"de dâhil olur.

Yâhûd: "Ol Allahu te'âlâ ki dünyada bütün ibâdını merzûk ve dilediklerine daha nice ni'metler ihsân buyurucu ve dâr-ı âhirette bilhassa mü'min kullarına nâmütenahî ni'metler vericidir."

Bu ma'nâya göre "Rahmân"ın eblâgiyyeti bi-hasebi'l-kemmiyye ahz edilmiş olur ki dünyada mün'amün aleyh olan efrâd, âhirette mün'amün aleyh olanlara nisbetle daha çoktur. Bu takdîrce ni'metlerin büyüklüğüne, küçüklüğüne bakılmayıp kesret ve kılletine nazar olunur.

İ'tibâr-ı evvele binâ'en ed'iye-i me'sûrede (اللهم يارحمن الدنيا والاخرة ورحيم الدنيا), i'tibâr-ı sânîye binâ'en (اللهم يارحمن الدنيا ورحيم الاخرة) vârid olmuştur.

Takrîr

Su'âl: Rahmân, Rahîm'den eblağ olduğu cihetle muktezâ-yı kıyâs te'hîr olunmasıdır. Bu makāmda ne nükteye mebnî takdîm buyurulmuştur?

Cevab: "Rahmân"ın dünya ni'metlerine muhtas olması sûretinde dünyânın âhirete zamânen mütekaddim bulunmasına ri'âyeten takdîm kılınmış olabilir. Bir de Rahmân ism-i şerîfi eblâğiyyeti i'tibâriyle rahmet ve ihsânı her türlü garaz ve ivâzdan hâlî bulunan mün'im-i hakīkī ma'nâsına dâl olmağla Bârî te'âlâ hazretlerinin gayrısına sâdık olamaz; binâ'en-aleyh zât-ı Bârî te'âlâya ilim mecrâsına cârî bir ism-i celîl olmakta lafza-i celâle münâsebet-i tâmmesi vardır. Bu cihetle de Rahîm üzerine takdîmi münâsib olur.

Tavzîh

Cenâb-ı Hakk'ın gayrisinden sâdır olan lûtf ü in'âm yâ senâ-yı cemîl ve sevâb-ı cezîl kasdından, yâhûd rikkat-i cinsiyyet elemini veya a'râz-ı fâniyye muhabbetini kalbden ihrâc etmek emelinden münba'is olmaktadır. Bu cihetle sudûruna bâ'is-i kavî sâhibinin kendi istifâdesinden ibârettir. Binâ'en-aleyh min-külli vechin âhara in'âm olmayıp hibe-i kâmile, cûd-i mutlak addolunamaz. Bununla beraber bütün mâsivallah filhakīka in'âmât-ı ilâhiyyenin abde vüsûlüne yâhûd onlarla bil-fi'il abdin intifâ'ına vesâtet etmekten başka bir te'sîri hâiz değillerdir? Binâ'en-alâzâlik Cenâb-ı Hakk'dan gayrı mün'im-i hakīkī yoktur ve olamaz.

"Rahmân"ın eblağiyeti keyfiyet i'tibâriyle ahz olundukta ism-i celîl-i mezkûr ni'am ve eltâf-ı sübhâniyyenin yalnız usûl ve celâ'iline dâl olup "Rahîm" ism-i şerîfi ni'am-ı sâire-i ilâhiyyeyi derc maksadıyla ilâve edilmiş olur. Bu sûrette "Rahmân" asıl olup "Rahîm" onun tetimmesi ve redîfi olmasına mebnî te'hîri lâzım gelir.

Suâl: Bunca esmâ-i ilâhiyye içinden işbu esmâ-i selâsenin tahsîsü bi'z-zikr buyurulmasının hikmeti nedir?

Cevab: Bu tertîb üzere vârid olan kelâm-ı şerîften kâffe-i umûrda ve cemî' ahvâlde müste'ânun bih olmağa sezâvâr ve elyak ancak zât-ı ehadiyyet ve ma'bûdu bi'l-hak hazretleri âcil ve 'âcil, azîm ve âdi, zâhir ve bâtın bütün ni'metlerin mün'im-i hakīkīsi münhasıran zât-ı mukaddesleri olması bi's-suhûle müstebân olmaktadır ki bu dakīkaya âgâh bulunan abd-i mün'am dergâh-ı sübhânîye hasr-ı teveccüh ü ikbâl ve gönlünü zikr ü fikr-i Mevlâ-yı Müte'âl ile işgâl ederek dâima tevfîkāt-ı rabbâniyye taleb ve niyâzında bulunmak sa'âdetine irşâd edilmiş olur.

Manastırlı İsmâil Hakkı

HİKMET-İ EDYÂN

Efrâd-ı beşerin yekdiğere te'addiyâtını men' için zabt u rabta me'mûr polis ve jandarma gibi hükûmât-ı mütemeddinenin istihdâm edegelmekte olduğu vesâ'itin kifâyet edeceği vârid-i hâtır ise de bu hâtıra doğru değildir. Bir polis, bir jandarma gözü önünde cereyân edecek bir cürm-i meşhûdu men' veya bade'l-vukū' fâ'ilini zabta çalışabilir. Cerâ'im ve cinâyât ise ekseriyâ polis ve zâbıtanın yed-i men'i yetişemeyecek ve gözü göremeyecek zaman ve mekânlarda vukū' bulur. Binâberîn hilkat-i behîmiyyesi i'tibâriyle bir hayvân-ı müfterisden farkı olmayan efrâd-ı beşerin her türlü menviyyât-ı **[51]** muzırra ve tasavvurât-ı cinâyetkârîlerini hayyiz-i fi'le çıkarmaksızın kuvve-i tasavvurda iken men' edecek yegâne vâsıta, dînin insanlara ta'lîm ve zihn ü kalblerine nakş u tersîm eylediği Allah korkusudur.

Mehâfetullah öyle bir polisdir ki bir lâhza, bir dakīka insanın zihninden, fikrinden çıkmaz. Havf-ı azâb u ikāb, insan ile her nevi' cerâ'im ve cinâyât arasında öyle metîn bir sedd ü hicâbdır ki onu temzîk edecek hiç bir kuvvet ve kudret mutasavver değildir.

Dîn öyle bir zâbıta me'mûrudur ki insanın içini dışını bilir, zihinden geçen her türlü hevâcis-i nefsâniyye, her gûne vesâvis-i şeytaniyyeyi ânında men' ü def' eyler.

Dîn öyle bir polisdir ki şehirde, hânede, dağda, kırlarda insan ile beraber gezer, beraber uyur, beraber kalkar; sâhibini bir lahza başı boş bırakmaz; polislerin, zâbıtaların, hükûmetlerin eli yetişemeyeceği yerlerde vazîfesini îfâ eyler.

Dinsizliğe yeltenen bir çok müteferrinclerden işittik ki: "Efendim, dîne ne hâcet? Benim terbiyem, benim vicdânım beni fenâlıktan men' eyler..." Biz dahi cevâben dedik ki:
–Efendi! Terbiye dediğin nedir? Terbiyenin esâsı nedir? Terbiyeden maksad ana babanın sana: "Oğlum şunu yapma ayıbdır, böyle söyleme günâhdır" gibi nesâ'ih ve telkînâtı ise o nesâ'ih ve telkînâtı ta'lîm eden yine dindir. Ayıbı, günâhı ta'rîf eden yine dindir. Helâl ve harâmı öğreten yine dindir. Yoksa ayıp, günâh, helâl, haram için dinden başka bir sıfât-ı mümeyyize, bir mi'yâr-ı tatbîk, bir mîzân-ı tedkîk yoktur. Ayıbın, günâhın, helâlin, harâmın bir şekl-i mahsûs, bir levn-i mu'ayyeni yoktur. Meşrû' olan bir fi'il aynı şekil ve sûrette, aynı zaman ve mekânda memnû'dur. Helâl olan bir şey aynı şekil ve sûrette harâm olur. Onu tefrîk ve temyîz, ta'yîn ve tebyîn edecek dindir.

Vicdân dediğin ne oluyor? Acaba insanın ahşâ-i batniyyesinde yürek, böbrek, ciğer, mi'de, bağırsak gibi levâzım-ı terkîb-i hayâtdan ma'dûd bir nesne midir? Öyle ise o hâlde her insanda bulunması lâzım gelir. Her cânîde her şahs-ı şerîrde; kātilde, hırsızda, vahşî canavarlarda dahi bulunması lâzım gelir. Hâlbuki öyle değildir. Ulemâ-i teşrîh batn-ı insanda vicdân nâmıyla bir uzuv, yâ bir cismin vücûdundan haber vermiyorlar. Bu hâlde vicdân denilen şey maddî bir uzuv, bir cisim değil, ma'nevî, ruhânî bir hiss-i şerîf, bir munsıf-i ma'delet-elîfdir. Vicdân, "zamîr= conseience" nâmlarıyla bilumûm ebnâ-i beşer kendilerinde vücûdundan bâhisle tefâhur ve tebâhî etdikleri bu hiss-i şerîf mahzâ terbiye-i dîniyye netîcesidir. Dîn ve imânı olmayanın vicdânı dahi yoktur. Nitekim mecâhil-i Afrîkiyye'de kâ'in ümem-i vahşiyye insan yemeyi efdâl-i et'imeden addederler.

Burada bir i'tirâz vârid olabilir ki o dahi: İşte tabî'iyyûn ekseriya dîne inanmaz ve bir i'tikād ile mukayyed değillerdir. Bununla beraber onlardan vahşiyâne bir hâl ve hareket vukū'u mutasevver değildir... Cevâben deriz ki: –Biz, tabî'iyyûnun evâmir ve menhiyyât-ı dîniyyeye derece-i ri'âyet ve mübâlâtlarını bilmezsek dahi tabî'iyyûn asırlardan beri terbiye-i dîniyye içinde ve terbiye-i dîniyye te'sîrâtı altında yaşamakta bulunmuş ve dînin ahkâm ve kavâ'idi kendilerinde bir tabî'at-ı sâniyye hükmüne geçmiş olmasıyla hakā'ik-i menkūlesini idrâkden âciz kaldıkları kudret-i fâtıranın hüviyet ve keyfiyetini adem-i tasavvur ve takdîrden dolayı dînin te'sîrât-ı maddiyye ve ma'neviyyesinden hâric addedilemeyecekleri hüveydâdır.

Tabî'iyyûn, dinsiz olsalar bile, akılsız değillerdir; dînin her türlü evâmir ve menâhîsi ma'kūl ve makbûl birer hikmet-i ilâhiyye ve kavâ'id-i ahlâkiyye olduğunu derk ve temyîz ederler. Ancak zât-ı ulûhiyyet ve sıfât-ı selbiyye ve îcâbiyye ve haşr u neşr gibi akā'ide müte'allik ahkâmın mâhiyet ve sûret ve keyfiyyetini idrâk ve ta'yîn edemediklerinden dolayı vâdî-i inkâra sapmaları veya feyfâ-yı hayretde pûyân olmaları kalb ve zamîrleri üzerine icrâ-yı hükm ü te'sîr eden mü'essirât-ı dîniyyeden kendilerini vâreste ve rehâ kılamaz.

Mardinîzâde Mehmed Ârif

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

KÜFE

Beş on gün oldu ki, mu'tâda inkıyâd ile ben
Sabahleyin çıkıvermiştim evden erkenden.
Bizim mahalle de İstanbul'un kenârı demek:
Sokaklarında gezilmez ki yüzme bilmeyerek!
Adım başında derin bir buhayre dalgalanır,
Sular karardı mı, artık gelen gelir dayanır!
Bir elde olmalı kandil, bir elde iskandil,
Selâmetin yolu insan için bu, başka değil!
Elimde bir koca değnek, onunla yoklayarak,
Önüm adaysa basıp, yok, denizse atlayarak,
– Ayakta durmaya elbirliğiyle gayret eden,
Lisân-ı hâl ile lâkin rükûa niyyet eden–
O sâlhurde, harâb evlerin saçaklarına,
Sığınmış öyle giderken, hemen ayaklarına
Delîlimin koca bir şey takıldı... Baktım ki:
Genişçe bir küfe yatmakta, hem epey eski.
Bu bir hamal küfesiymiş... Aceb kimin? Derken;
On üç yaşında kadar bir çocuk gelip öteden,
Gerildi, tekmeyi indirdi öyle bir küfeye:
Tekermeker küfe bîtâb düştü tâ öteye.
– Benim babam senin altında öldü, sen hâlâ
Kurumla yat sokağın ortasında böyle daha!

[52] O anda karşıki evden bir orta yaşlı kadın
Göründü:
– Oh benim oğlum, gel etme kırma sakın!
Ne istedin küfeden yavrum? Ağzı yok, dili yok,
Baban sekiz sene kullandı... Hem de derdi ki: "Çok
Uğurlu bir küfedir, kalmadım hemen yüksüz..."
Baban gidince demek kaldı âdetâ öksüz!
Onunla besleyeceksin ananla kardeşini.
Bebek misin daha öğrenmedin mi sen işini?
Dedim ki ben de:
– Ayol dinle annenin sözünü...
Fakat çocuk bana haykırdı ekşitip yüzünü:
– Sakallı, yok mu işin? Git, cehennem ol şuradan!
Ne dırlanıp duruyorsun sabahleyin oradan?
Benim içim yanıyor: Dağ gibi babam gitti...
– Baban yerinde adamdan ne istedin şimdi?
Adamcağız sana bak hâl dilince söylerken...
– Bırak hanım, o çocuktur, kusûra bakmam ben...
Senin adın nedir oğlum?
– Hasan,
– Hasan dinle.
Zararlı bak sen olursun bütün bu hiddetle.
Benim de yandı içim anlayınca derdinizi...
Fakat, baban sana ısmarlayıp da gitti sizi.
O, bunca yıl çalışıp alnının teriyle seni
Nasıl büyütmüş ise, sen de kendi kardeşini,
Yetim bırakmayarak besleyip büyütmelisin.
– Küfeyle öyle mi?
– Hay hay! Neden bu söz lâkin?
Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?
Ayıp dilencilik etmek tutar iken el ayak.
– Ne doğru söyledi! Öp oğlum amcanın elini...
– Unuttun öyle mi? Bayramda komşunun gelini:

"Hasan, dayım yatı mekteplerinde zâbittir;
Senin de zihnin açık... Söylemiş olaydık bir...
Koyardı mektebe... Dur söyleyim" demişti hani?
Okutma sen de hamal yap bu yaşta şimdi beni!
Söz anladım ki uzun, hem de pek uzun sürecek;
Benimse vardı o gün birçok işlerim görecek;
Bıraktım onları, saptım yanımdaki yoldan.
Ne oldu şimdi aceb, kim bilir, zavallı Hasan?

* * *

Bizim çocuk yaramaz, evde dinlenip durmaz;
Geçende Fâtih'e çıktık ikindi üstü biraz.
Kömürcüler kapısından girince biz, develer
Kızın merâkını celbetti, dâima da eder:
O yamrı yumru beden, upuzun boyun, o bacak,
O arkasındaki püskül ki kuyruğu olacak!
Hakīkaten görecek şey değil mi ya? Derken,
Dönünce arkama, baktım: Ki beş adım geriden,
Belinde bir kocaman şal, başında âbânî,
Bir orta boylu, güler yüzlü pîr-i nûrânî;
Yanında da küfe sırtında bir küçük çocucak,
Yavaş yavaş gidiyorlar. Fakat tesâdüfe bak:
Çocuk, benim o sabah gördüğüm zavallı yetîm...
Nasıl da manzara, gâyetle can-güdâz ü elîm!
Cılız bacaklarının dizden altı çırçıplak...
Bir ince mintanın altında titriyor, donacak!
Ayakta kundura yok, başta var mı fes? Ne gezer!
Düğümlü alnının üstünde sâde bir çember.
Nefes değil o soluklar, birer enîn-i medîd;
Nazar değil o bakışlar, birer bükâ-yı şedîd.
Bu bir ayaklı sefâlet ki yalın ayak, baş açık;
On üç yaşında buruşmuş cebîn-i sâfı, yazık!
O anda mekteb-i rüşdiyyeden taburla çıkan
Bir elliden mütecâviz çocuk ki, muntazaman
Geçerken eylediler ihtiyârı vakfe-güzin...
Hasan'la karşılaşınca bu sahne oldu hazin:
Evet, bu yavruların hepsi, pür-sürûd-i şebâb,
Eder dururdu birer âşiyân-ı nûra şitâb.
Birazdan oynayacak hepsi bunların, ne iyi!
Fakat Hasan, babasından kalan o pis küfeyi,
–Ki ezmek istedi görmekle reh-güzârında–
İlel'ebed çekecek dûş-i ıztırârında!
O, yük değil, kaderin bir cezâsı ma'sûma...
Yazık, günâhı nedir, bilmeyen şu mahkûma!

16 Kânûnievvel 1322 **Mehmed Âkif**

HÜRRİYET - MÜSÂVÂT

Bu ser-levha ile *Sırâtımüstakīm* risâle-i üsbûiyyesine makāle yazmaya bizi mecbûr eden şeyin neden ibâret olduğunu birinci makālemizin mukaddime**[53]**sinde beyân etmiş idik. O mukaddimeyi burada tekrara hâcet yoktur. Yalnız şunu ilâve edelim ki o mukaddimede mündemic olan makāsıd-ı hâlisânemizden biri ve belki de birincisi hem Şerî'at-ı Ahmediyye'nin emir buyurduğu tesettür-i nisvân ve te'addüd-i zevcât ve talâk gibi mes'elelerine karşı öteden beri Avrupa mehâfil-i edebiyye ve felsefiyyesinde gösterilen hücûmlara ve bu bâbda aleyhimize edilen mu'âhezelere ve hattâ bu üç mes'eleden dolayı biz müslümanları bütün âlem-i medeniyyete karşı "vahşî bir kavim, zâlim bir millet" diye tanıtmak üzere sarf edilen gayretlere, yazılan sözlere müdâfa'a etmek... Hem de şu efkâr-ı sahîfeyi üsve ittihâz edip de, onlara peyrev olmak isti'dâdında bulunan ve Kānûn-ı Esâsî'nin i'lânı üzerine bu isti'dâdlarını izhâra yeltenen bir sınıf, hem de mühim bir sınıf nisvân ve ricâlimizi dâire-i insâfa da'vet etmek ve bu gibi hükümlerin kadınlarımız ve milletimiz hakkında ayn-ı hikmet ve ayn-ı rahmet olduğunu göstermek idi. Nitekim silsile-i makālâtımız etrâfıyla tetebbu' edilirse en birinci emelimizin bundan ibâret olduğu kendi kendine te'ayyün edeceği şüphesizdir. İşte hakīkat-i hâl bundan ibâret iken vâ esefâ ki şu hüsn-i niyyetimize vâkıf olmayan ve makālatımızı dikkatle okumayan bazı zevât tarafından dûçar-ı i'tirâz oluyoruz.

Üçüncü mākalemizde erkekler gibi kadınlarmız da kendilerine mahsûs bir edeb ve bir terbiye dâiresinde kendilerine mahsus mesîrelere gidebileceklerini ve kendi beynlerinde cem'iyet teşkîl ederek konserler, konferanslar verebileceklerini yazmış idik. İşte asıl mu'terizlerimizin i'tirâzları bu iki mes'eleye müteveccih olduğunu görüyoruz. Hâlbuki bunda telâş edecek, feryâdlar koparacak hiç birşey yoktur. Zîrâ esâsen bu iki mes'eleyi yazmakdan maksadımız, bazı nisvân-ı İslâmiyyemizin ve hattâ bir çok ricâlimizin nazar-ı dikkatlerini celb etmek ve bütün ahkâm-ı dîniyyemizi onlara sevdirmeye çalışmak idi. Onlara karşı demek istedik ki: "Nisvân-ı İslâmiyye, sizin zannettiğiniz gibi, esîr değildir. Onlar da hürdür. Onların mestûre olmalarını bir tavuğun kümese kapatılmasına teşbîhiniz bâtıldır. Şerî'atimiz onların bütün hukūk-ı tabî'iyye ve meşrû'asını taht-ı te'mîne almış ve kendilerine mahsûs bir edeb ve terbiye dâiresinde onların da ezvâk-ı medeniyyeden ve lezâiz-i dünyeviyyeden hissemend olmalarına mâni' olmamıştır. Kadınlarmızın en ziyâde arzu ettikleri şey erkekler gibi mesîrelere gidip gelmek ve bazen cem'iyyetler yaparak yekdiğerine karşı nutuklar îrâd etmek ve daha bir çok müzâkerelerde bulunmak değil mi? Şerî'atimiz nisvân-ı İslâmiyyemizin bu gibi harekâtına mâni olmaz. Mesîrelere gidebilirler; fakat Müslümanlığa lâyık bir edeb, bir terbiye dâiresinde gidebilirler. Konserler, konferanslar verebilirler; fakat yine İslâmiyet'e mahsûs bir edeb, bir terbiye dâiresinde."

Kadınlarımızın gerek mesîrelere gidebilmeleri ve gerek kendi beynlerinde kendilerine mahsûs konserler, konferanslar verebilmeleri böyle edeb ve terbiye ile takyîd olunduktan sonra bunda feryâd edecek, bir çok kāl ü kīle meydan verecek şeyin neden ibâret olduğunu bir türlü anlayamadık. Zîrâ kendilerine mahsûs edeb ve terbiyeden maksad, edeb-i dînî ve terbiye-i milliyyemiz olduğunu beyâna hâcet yokdur. Bir kadının edeb-i dînî ve terbiye-i milliyyemiz dâhilinde bir yere gidip gelmesinde refâkatinde mehâriminden bir kimsenin bulunması dâhil olduğunu beyâna hâcet var mı? Zîrâ bütün zemîn-i silsile-i makālâtımız ve siyâk ve sibâk-ı kelâmımız buna sarâhaten delâlet etmektedir. Maksad bu olduğu takdîrde bunda ne mahzûr-ı şer'î tasavvur olunabilir?

Beynlerinde konferans ve konser vermeleri mes'elelerine gelince: Bunda da telâş edecek bir şey yokdur. Çünkü

bu iki kelime lügat-ı ecnebiyyeden olup bizde bunların mukābili "müsâmere, müzâkere, musâhabe" demek olduğu şu makālelerimizle kendimize muhâtab ittihâz ettiğimiz zevâtın ma'lûmlarıdır. Hatta onlarca "konser ve konferans" kelimeleri "müsâmere ve müzâkere" kelimelerinden daha me'nûstur. İşte bunun için biz o makālede müsâmere ve müzâkere yerinde "konser ve konferans" kelimelerini isti'mâl etmişizdir. Kadınlarımızın kendilerine mahsûs bir mahalde toplanıp da "müsâmere" etmeleri yani musâhabede bulunmaları, edebî, dînî, hikemî, ahlâkī, iktisâdî vesâire gibi mesâ'il hakkında bahisler etmeleri, bu yolda nutuklar vermeleri ve bu gibi mesâ'ile vukūfu olmayan kadınları böyle mübâhesât-ı âliyyeden haberdâr eylemeleri şüphe yok ki muvâfık-ı maslahat ve hikmetdir. Bunun memnû'iyetine dâir kütüb-i dîniyyemizde bir mes'ele-i şer'iyye var ise meydâna konulsun. Biz de görelim de hatâmızı tashîh edelim. Eğer burada mevzû' bahsimiz olan müsâmereye bir de mûsıkī kaydı ilâve ediliyor ise o hâlde hüküm başkalaşır. Ma'a-hâzâ bu hükümde de kadınlar ile erkekler arasında bir fark vardır da, denilemez. Bir müsâmere-i mûsikıyyenin hükmü kadınlar hakkında ne ise erkekler hakkında dahi öyledir. Fakat biz o kelimede öyle bir kayıd mülâhaza etmedik ve edemeyiz. Çünki biz bu kelimeyi edeb ve terbiye ile tekayyüd ettik. Bizim edeb ve terbiyeden maksadımız edeb-i dînî ve terbiye-i milliyye olduğunu da yukarıda söyledik. Burada maksadımız edeb-i dînî ve terbiye-i millî olup başka bir şey olmadığına bir karîne de "Şerî'atimiz bu gibi şeylere aslâ mâni' olmaz" sözümüzdür. Zîrâ şerî'atimizin aslâ mâni' olmayacağı müsâmereden maksad kendisinde lehviyyâttan birşey bulunmayan müsâmere olduğu bedîhîdir. Bir mü'minin sözünü mahmel-i sahîhine haml etmek mümkün iken böyle sû-i tefsîre uğratıp da yâr u ağyâra karşı böyle nâzik bir zamanda, bir çok senelerden beri mevcûdiyetimizi taht-ı tazyîkinde ezen, mahvetmek derecelerine getiren bir yükten, istibdâd yükünden tahlîs-i girîbân ederek geniş bir nefes almak istediğimiz ve daha bir çok yapılacak şeylerimizi hep el birliğiyle kemâl-i istirâhât ve sükûnetle yapmak için evliyâ-yı umûrun erbâb-ı ukūl-ı selîmeden mu'âvenet beklediği böyle bir zamanda halkı dağdağaya düşürmek, havâs ve avâmı heyecâna getirmek ve bilâhere kendimizi haksız hücûmlara dûçar ile: "Hocalar yine birbirleriyle uğraşmaya başladılar" dedirtmek sad hezâr şâyân-ı te'essüf ahvâldendir.

Bu makāleyi yazdığım sırada Fâtih dersi'âmlarından Abduş Efendi'nin dahi aleyhimizde Mîzân gazetesine verdiği bir varaka-i i'tirâziyyeyi okudum. Şu makālemiz mûmaileyh efendinin i'tirâzına dahi cevab ise de **[54]** varaka-i mezkûreye tafsîlen cevab vermeye vakit müsâ'it olmadığından bu cevabımızı makāle-i âtiyyeye ta'lik ediyoruz. Şimdi vazîfe-i asliyyemize şurû' edelim.

* * *

Şerî'atimizin emrettiği ve tesettür-i nisvân mes'elesi gibi mu'terizlerimizin i'tirâzât-ı şedîdesine hedef olduğu mes'elelerden ikinci ve üçüncüsü de te'addüd-i zevcât ile talâk mes'eleleridir. Evvelâ te'addüd-i zevcât mes'elesine atf-ı nazar edelim. Ma'lûmdur ki izdivâcda iki büyük maksad vardır: Biri tenâsül, diğeri muhâfaza-i iffetdir. İşte bu iki maksada binâ'en izdivâc meşrû' olmuştur. Çünki ilâ mâşâallâh bu nizâm-ı âlemin devâmı nev'-i beşerin bekāsıyladır. Nev'-i beşerin bekāsı ise tenâsül iledir. Tenâsül de şüphe yok ki izdivâc ile hâsıldır. Hâlbuki bir çok izdivaclar vardır ki onlara bu fâ'ide-i uzmâ terettüb etmez. Binâ'en-aleyh eğer te'addüd-i zevcât meşrû' olmasa idi bir çok kimselerin nesilleri munkatı' olurdu. İnkıtâ'-ı nesil o kimseler hakkında bir zarar olduğu gibi umûm beşeriyet hakkında da büyük bir zarardır. Çünki nev'-i beşerin muhâfazası vazîfesinde alelumûm insanlar müşterek olduğundan bazılarının emr-i mühimm-i tenâsüle hidmet tarîkiyle bu vazîfeyi îfâ eylememeleri kendi için bir mazarrat olmaktan ziyâde nev'-i beşere de bir ihânettir. Şu hâlde te'addüd-i zevcât bu gibi kimseler hakkında zarûrîdir. Ma'a-hâzâ iktisâb-ı kat'iyyet etmiş mesâ'il-i ictimâ'iyyedendir ki bir milletin, bir devletin te'âlîsine en büyük medâr, tekessür-i nüfûsdur. Te'addüd-i zevcâtın tekessür-i nüfûsa ne derecelerde hidmet ettiği ise beyândan müstağnîdir.

Kezâ bir çok izdivâclar dahi vardır ki onlara da gâye-i izdivâcdan biri bulunan muhâfaza-i iffet maksad-ı mühimmi terettüb etmez. Meselâ zevce bir maraz-ı müzmine mübtelâ olur veyâhûd bir za'f-ı müdhişe dûçâr bulunur. Bu haller bir çok zamanlar imtidâd eder. Bu zamanlar esnâsında ise zevc mecbûl bulunduğu muktezâ-yı recûliyyetini kazâ edemez ve buna tahammül etmek de elinden gelmez. Çünkü insanlarda bu hal bir emr-i ihtiyârî değil, bir emr-i cibillîdir. Şu hâlde bu gibi adamlar tarîk-i harâma sülûk ederek bir çok â'ileleri mahv ü perîşân eder ve nihâyet kendisini de dûçar-ı izmihlâl eyler.

Binâ'en-aleyh şu gibi nukāt-ı mühimmeden te'addüd-i zevcâtın meşrû'iyeti zârûret hükmünü alır. Bir de –Hacı Zihni Efendi hazretlerinin *Kitâb-ı Münâkehât ve'l-Müfârekât* nâm eser-i mu'teberinde beyân ettiği üzere– izdivâc muktezâ-yı cibillet olduğu gibi, izdivâcda te'addüd ve tenevvü'e meyl dahi muktezâ-yı tabî'atdir. Nitekim hayvânât-ı sâirede dahi bu hâl müşâhede olunmaktadır. Kable'l-İslâm te'addüd-i zevcât usûlü hadd-i mu'ayyene tâbi' değil iken şer'-i münîr ta'addüd-i zevceye mesâğ göstermekle beraber dörtten ziyâde olmamasına dahi emr vermişdir. Öteden beri insanların hâl-i behîmiyetlerini tahdîd edegelmekte olan şerâyi'-i ilâhiyye nevi' beşere bir lütf u merhamet olmak üzere bunun cevâzını dahi şu sûretle bir hadd-i mu'ayyene tâbi' kılmıştır.

Tevellüdât-i inâsiyye zükûriyyeden ekser olmakla beraber kadınların hayız ve haml gibi avârıza ma'rûz bulunmaları ve sinn-i iyâsa varıp nesilden kesilmeleri dahi te'addüd-i zevcât mes'elesi için erkeklere bir hak vermektedir. Keşke müte'addid zevceler idâresine muktedir adamlar olsa da mezâri'-i ensâl olan bir çok nisvân evlerde mu'attal kalıp da kocamasalar.

Te'addüd-i zevceye kavlen mu'teriz olanların dahi fi'len bir kadına münhasır kalmamaları da teaddüd-i zevceye meylin bir emr-i cibillî olduğunu göstermektedir. Hattâ onlarca da te'addüd-i firâş vakı' ve fakat nesl ü zürriyet zâyi'dir. Şu hâlde bunlarla ehl-i İslâm arasındaki fark İslâmlar

te'addüd-i firâşın dâire-i meşrû'iyyette olmasına ve nesil ve zürriyetin meşrû'an tezâyüd etmesine hizmet etmekte bulunduğu hâlde onların kabûl ettiği te'addüd-i zevcâta bu hidmet-i mukaddesenin terettüb etmemesidir.

Bununla beraber şerî'at-i garrâ-yı Ahmediyye te'addüd-i zevcâtı ale'l-ıtlâk insanlara vâcib kılmayıp belki hîn-i hâcette zevceler beyninde kemâl-i adl ü hakkāniyyete ri'âyet şartıyla mübâh kılmış ve şâyet zevceler beynlerinde kemâl-i adl ü hakkāniyyete ri'âyet edilemeyeceğinden havf olunursa zevce-i vâhide ile iktifâ lüzûmunu emretmiş ve binâ'en-aleyh böyle nâzik bir mes'eleyi sû-i isti'mâl ederek bu şartlara ri'âyet etmeyen zevcât-ı müte'addide sahiblerinin şâyân-ı mu'âheze oldukları derkâr bulunmuştur.

İşte görülüyor ki tesettür-i nisvân mes'elesi gibi te'addüd-i zevcât mes'elesinde dahi mugâyir-i insâniyyet ve medeniyyet bir şey yoktur. Bu da o mes'ele gibi sırf insaniyete bir menfa'at-i mahzâ olmak üzere meşrû' olmuştur. Binâ'en-aleyh gerek kadınlarımızın, gerek erkeklerimizin hâricin iğfâlâtına kapılıp da hakāyık-ı ahvâli, menâfi'-i milliyyeyi nazar-ı i'tibâra alarak şerî'atimizin bu gibi evâmirine gerden-dâde-i inkıyâd olmaları ve bunu Kānûn-ı Esâsî'nin bahş ettiği hürriyete münâfî görmemeleri ve o hürriyetin bu gibi insâniyet ve beşeriyet için nâfi' kayıdlarla mukayyed olduğunu bilmeleri ve ona göre hareket eylemeleri şîme-i insâniyet ve hamiyyet îcâbâtındandır.

Mûsâ Kâzım

SÛRE-İ BAKARA
ÂYET 177

لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى الْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ لصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

Kıble, Ka'betu'llâhü'l-ulyâ'ya tahvîl olunduğu zaman ehl-i kitâbeyn kıble husûsunda pek çok güft ü gûya dalıp her biri kendi kıblelerine **[55]** teveccüh câmi'-i envâ'-ı hayr ü tâ'ât olduğunu iddi'â eylemiş olduklarından Cenâb-ı Münzilü'l-Furkān onlara hitâben buyuruyor ki: "Yüzlerinizi cihet-i maşrık ve mağribe döndürmeniz birr (ve hayr ve tâ'ât) değildir (yâhûd birr ve hayr ve tâ'ât yüzlerinizi semt-i maşrık ve mağribe döndürmeniz değildir). Lâkin (tahsîl ve iktisâbına bezl-i makderet olunacak) birr (ve hayr ve tâ'ât) ol kimselerdir (ol kimselerin birr ve hayr ve tâ'âtıdır) ki onlar Allah'a (yani işrâkten berî olarak yalnız Cenâb-ı Hakk'a) ve (vech-i sahîh üzere) âhirete ve meleklere (bunların Cenâb-ı Hak ile enbiyâsı arasında ilkā-yı vahy ve inzâl-i kütüb ile tavassut eder ibâd-ı mükerremîn olduklarına) ve kitâba (kütüb-i münzeleye ve bu cümleden bulunan Furkān-ı hakîme) ve enbiyâya (bunların hiç birini biribirinden tefrîk etmeyerek cümlesine) îmân etti. Ve hubben lillâh akrabaya ve muhtâcîn-i eytâma ve miskinlere (tese'ülden te'affüf eden muhtâcîne –*Şeyhzâde*) ve ibn-i sebîle (yolcuya) ve (hâcet ve zârûret kendilerini züll-i su'âle ilcâ etmiş) sâ'illere mal verdi ve (fekk-i) rikâbda (yani mükâteblere bedel-i kitâbetlerini edâ etmek üzere mu'âvenet ile onların rakabelerini fekk ü tahlîse veyâhûd üserânın fekk ü tahlîslerine veyâhûd âzâd etmek üzere memlûkler iştirâsına) mal vaz' ve tahsîs eyledi. Ve namaz kıldı (salavât-ı mefrûzayı edâ etti) ve (üzerine farz olan) zekâtı verdi. Ve onlar (beyne'n-nâs cârî olan uhûddan helâli tahrîm ve harâmı tahlîl etmeyen bir ahid ile) mu'âhede ettikleri zaman ahidlerin îfâ ederler ve (ale'l-husûs fakr ü maraz gibi) mihen ve şedâ'idde ve (mevâki-i harbde düşman ile) harb ve cihad vaktinde sabr u metânet gösterirler. İşte (dinde ve hakka ittibâ'da ve teharrî-i fezâ'ilde) sâdık olanlar ve (küfür vesâir rezâ'ilden) takvâ (ve ictinâb) edenler bunlardır (bu evsâf-ı memdûhayı hâiz olanlardır).

"Bâ"nın kesri ve "râ"nınn teşdîdiyle "birr" her fi'l-i merdâya denir – *Kādî Beydâvî*. "Birr" mardâ-i hisâli câmi' isimdir – *Ebussu'ûd*. "Birr" Cenâb-ı Hakk'a takrîb eden envâ'-ı hayr u ta'âtı câmi' isimdir – *Rûhu'l-Me'ânî*.

"Leyse'l-birr" kavl-i şerîfinde "birr" kelimesini e'imme-i kurrâdan Âsım'ın râvîlerinden bulunan Hafs hazretleriyle e'imme-i kurrâdan Hamza hazretleri "leyse"nin haber-i mukaddemi olmak üzere nasb ile ve diğer kurrâ ve rüvât "leyse"nin ismi olarak ref' ile kırâ'et etmişlerdir – *Şeyhzâde*.

Bu âyet-i kerîme tasrîhan ve telvîhan bütün kelimât-ı beşeriyyeyi câmi'dir. Zîrâ kemâlat-ı beşeriyye kesret-i envâ'ıyla beraber icmâlen şu üç şeye münhasırdır: Sıhhat-i i'tikād, halk ile hüsn-i mu'âşeret, tehzîb-i nefs. Bu üç şeyden evvelkine, âyet-i kerîmede zikr olunan umûra îmân, ikincisine umûr-ı hayra i'tâ-yı mal, üçüncüsüne ikāme-i salât vesâire ile işâret buyurulmuşdur. Bunun içindir ki bu evsâfı hâiz olanlar îmân ve i'tikādlarına nazaran sıdk ile ve halk ile mu'âşeret ve Hak ile mu'âmeleleri i'tibârıyla takvâ ile tavsîf olunmuşlardır. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin "Kim ki bu âyet ile amel ettiyse ale't-tahkīk îmânını istikmâl eyledi" me'âlinde olarak (من عمل بهذه الآية فقد استكمل الإيمان) buyurmaları buna işâret ediyor – *Kādî Beydâvî* ve *Ebussu'ûd*.

Mükâteb: Her ne zaman edâ ederse âzâd olmak üzere bahâsını efendisine yazdırmış yani kendisini mu'ayyen bir bedele rabt ettirmiş olan köleye denir.

İstitrâd

Umûr-ı dîn beş şey üzerine deverân eder: İ'tikādât, âdâb, ibâdât, mu'âmelât, ukūbât. İbâdât beşdir: Namaz, zekât, savm, hac, cihâd. Mu'âmelât beşdir: Mu'âvezât-ı mâliyye, münâkehât, muhâsemât, emânât, terekât. Ukūbât beşdir: Kısas, hadd-i sirkat, hadd-i zinâ, hadd-i kazif, hadd-i irtidâd – *Evvelü Kitabi't-Tahâre min Reddi'l-Muhtâr*.

Bereketzâde İsmâil Hakkı

İLM-İ TEVHÎDİN TA'RÎFİ, SÛRET-İ TEDVÎNİ, GÂYETİ

–mâba'd–

Nûrü'l-hüdâ-yı ehl-i yakîn olan böyle bir şems-i feyyâz-ı ma'rifetden iktibâs-ı envâr eden ulemâ-yı İslâm tarafından tedvîn edilecek kütüb-i kelâmiyyenin ümem-i sâlifenin müdevvenât-ı i'tikādiyyesine aslâ benzemeyeceği bedîhi idi. Ma'a-mâfih dâire-i İslâm'da ilm-i kelâmın bir fenn-i mahsûs şeklinde vaz' ve tedvîni epeyce te'ehhür etmiştir.

Zîrâ asr-ı sa'âdette ashâb-ı Resûl (rıdvânullahi aleyhim ecma'în) mesâ'il-i i'tikādiyye ve ilmiyyeyi doğrudan doğruya mişkât-ı dırahşân-ı nübüvvetten ahz ü telâkkī ettikleri cihetle ne zaman bir şüphe ârız olsa dârü't-ta'lîm-i ilâhîde perveriş-yâb-ı kemâl olan o Nebî-i Ümmî'ye (sallallâhu aleyhi ve sellem) mürâca'atla hall-i işkâl ederlerdi. Aralarında ne zaman bir ihtilâf düşse Cenâb-ı Ahkemü'l-hâkimîn'in (celle celâluhû) tarîk-i vahyi ile sudûr eden kazâ-yı i'tirâznâ-pezîri haklıyı da, haksızı da serfürû bürde-i inkıyâd ederdi. Zâten sevk-ı terbiye-i nübüvvetle kalb-i ümmete bir deryâ-yı cûşan gibi akan seyl-i envâr-ı füyûzâta karşı zulümât-ı zünûn ve evhâmın sebât ve mukāvemet etmesine imkân olmadığından o zamanlarda böyle bir fennin vücûd bulacağına bile tabî'î ihtimâl verilemezdi. Binâ'en-aleyh o devr-i feyz ü te'âlîde ashâb-ı kirâmın en büyük meşgalesi Furkān-ı mübîn ile sünnet-i nebeviyyeyi en ufak teferru'âtıyla zabt u kayd etmekten ibâret kaldı.

Ahd-i pür-feyz-i nebevîden sonra artık vahiy munkatı' olduğundan merci'-i ihtilâfât Kitâbullâh ile sünnet-i Resûllullah oldu. Hazret-i Sıddîk-ı a'zam ile Hazret-i Fârûk'un (radiyallâhu anhümâ) eyyâm-ı hilâfetlerinde bir taraftan ahd-i nübüvvetin hâtırlardaki te'sirâtı henüz bâkī kalması, diğer tarafdan tevsî'-i dâire-i İslâm ve i'lâ-yı kelimetullah eylemek gibi mühimmât-ı umûr ile iştigâl edilmesi hasebiyle mesâ'il-i ameliyye ve i'tikādiyyece halka ârız olan şüpheler **[56]** ekall-i kalîl olup bunlar da bu iki halîfe-i zî-şânın ve bazen diğer e'âzım-i ashâbın re'y ve karârlarıyla hallolunurdu.

Lâkin ashâb-ı tâbi'înin fütûhâtı lemhatü'l-basar denilecek bir zamân-ı kasîr içinde hudûd-ı İslâmiyyeyi Sedd-i Çin'den Mağrib-i Aksâ'ya, Cezîretü'l-Arab'dan Kafkasya'ya kadar tevsî' ettiğinden ve irâde-i İslâmiyye'ye teslîm-gerden-i itâ'at edip fevc fevc ni'met-i uzmâ-yı İslâm'ı bi't-tav' ve'r-rızâ kabûl etmeye başlayan milyonlarca halk eski i'tikādât-ı câhilânelerinin bir kısmını da muhâfaza ettiklerinden daha ikinci asr-ı hicrîde i'tikād husûsunda yeni yeni bid'atler, kazâ ve kader ve halk-ı Kur'ân gibi yeni yeni şüpheler, Yunan hükemâ-yı kadîmesinin intişâr eden felsefelerini Kur'ân'a tatbîk hevesinden mütevellid yalan yanlış fikirler zuhûr etmeye başladı ki ilm-i kelâm işte böyle bir devirde böyle bir ihtiyâc-ı azîm ü mübrem üzerine bir fenn-i müstakîl hâlinde tedvîn edildi. Bu kadar efkâr-ı mütehâlifenin tevlîd ettiği fırak-ı dâllenin her biri kendi mezhebini te'yîd için müte'addid kitaplar te'lîf etti. Cenâb-ı Hakk'ın fırka-i nâciyyeyi ilâ yevmi'l-kıyâm pâyidâr etmek gibi bir va'd-i celîl-i sübhânîsi olmasaydı daha o târîhlerde ümem-i sâlifede olduğu gibi bunca maglatalar arasında hakîkat yok olup giderdi. Lâkin *(إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) va'd-i âlî-i ilâhîsi iktizâsınca Kur'ân-ı azîmü'ş-şân bir harfine tağyîr ve tahrîf ârız olmadan sudûr-ı ümmetde mahfûz bulunuyordu. Ehâdîs-i nebeviyyeyi cem'e her vakitden ziyâde i'tinâ olunarak zabt ediliyordu. Yekdiğerini nakz eden bunca efkâr-ı mütehâlife kasırgaları arasında hakāyık-ı Kur'âniyye yed-i beyzâ-yı kudretle dikilmiş bir heykel-i mu'azzam-ı nûrânî gibi tenvîr-i ebsâr-ı basîret ediyordu. Yekdiğerini tekfîr derecesinde birbirine i'lân-ı husûmet eden bunca ehl-i ihtilâf arasında hakîkat-bîn olan ulemâ-yı kirâm Kitab ve Sünnet gibi iki hatt-ı istivâ-yı selâmete ilticâ ederek müdâfa'a ve ta'arruz ve nihâyet bilcümle husemâya külliyen galebe ettiler. Dîn-i mübîni çirkâbe-i evhâm ve zünûndan tathîr için melâ'ike-i imdâd gibi min tarafillah halk ve teshîr buyrulan ve sünnet-i seniyyeyi kendilerine pişvâ ittihâz ettiklerinden dolayı ehl-i sünnet nâmını alan zevât-ı müşârun-ileyhim hazerâtına ne derecede minnetdâr olduğumuzu söylemek zâ'iddir.

Hakîkat uğrunda mücâhedât ve mücâdelât-ı tâkāt-berendâzeleriyle şöhret alan ulemâ-yı ehl-i sünnetin en serefrâz ve benâmı Şeyh Ebû Mansûr Mâturîdî ile Şeyh Ebu'l-Hasan Eşarî'dir ki ehl-i sünnet amelde Hanefiyye, Şafi'iyye, Mâlikiyye, Hanbeliyye mezheblerine münkasem oldukları gibi i'tikādda Mâturîdiyye ve Eş'ariyye mezheblerine inkısâm ederler.

Mezâhib-i erba'a beynindeki ihtilâf nasıl sûrî ve bunların dördü de nasıl hak i'tibâr olunuyorsa Eş'ariyye ile Mâturîdiyye beynindeki ihtilâf da gâyet cüz'î ve sûrîdir. Her ikisi de hakdır. Şeyh Eş'arî'den sonra gelen İmâmü'l-harameyn, Ebû İshâk İsferâ'înî, Ebûbekir Bâkıllânî, İmâm Gazâlî, Fahreddîn Razî gibi her biri bir kavme sermâye-i fahr ü mübâhât olmağa kâfî gelen e'âzım-ı ümmet hep mezheb-i ehl-i sünneti te'yîd ederek iki asır içinde fırak-ı dâlle müntesiblerini adetleri kāle bile alınmayacak derede azalttılar.

Şurası da şâyân-ı kayd u tezkârdır ki bu ihtilâfât usûl-i i'tikāda müte'allik âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdîs-i nebeviyyenin sûret-i telâkkī ve akla sûret-i tatbîkinden neş'et edip yoksa bu fırkaların ekseri de zevâhir-i nusûsu olduğu gibi kabûl ederek a'mâle te'alluk eden ferâ'iz-i dîniyyeyi inkâr etmedikleri cihetle teblîgât-ı nebeviyyeyi kabûl ettiklerini nazar-ı i'tibâra alan ehl-i sünnet onları tekfîr etmezler ve yalnız "dalâlette kalmışlardır" derler.

Dîn-i mübîn-i İslâm'ın kadr ü menziletini enzâr-ı ehl-i tedkīkde i'lâ eden cihâtdan biri de ehl-i sünnetin bunca muhâsımîn üzerindeki bu galebe-i kahhârânesi satvet-i seyf ü sinân ile değil, vuzûh-ı hüccet ü bürhân ile hâsıl olmasıdır ki milk-i Kur'ân'a bu sûretle de muvâfakat etmesiyle fırak-ı sâireye fazl ü rüchânını isbât eylemiştir.

Elhâsıl Kur'ân-ı azîmin, Resûl-i kerîmin, icmâ' ve ittifâk-ı ashâb u tâbi'înin, ehl-i sünnetten olan bilcümle mütekellimînin delâlet ve tasrîhine nazaran dîn-i mübîn-i İslâm hakkındaki i'tikādımız şudur: Bu dîn, dîn-i tevhîddir. Vaz' ettiği kavâ'idde mûcib-i tefrika birşey yoktur. En büyük mu'înî

* Kur'ân'ı inzâl eden biziz. İlâ yevmi'l-kıyâm muhâfaza edecek de yine biziz. [Hicr, 15/9.]

akıl, en kavî rüknü ise nakildir. Bunun hilâfında olan i'tikadâta gelince tesvîlât-ı şeytâniyyeden başka birşey değildir. Kelâmullah müdde'âmıza şâhiddir. Hatâ ve savâbımız için mi'yâr-ı sâdıktır. İlm-i Kelâm'ın gâyesi –evvelce de dediğimiz gibi– zât-ı Bârî'yi hakkında isbâtı vâcib olan sıfât-ı mukaddesesiyle beraber bilmek, hakkında müstahîl olan husûsâttan tenzîh etmek ve nefsine itmi'nân-ı tâm verecek bir yakîn ile enbiyâ-yı izâmını tasdîk eylemektir ki her mükellefe farz-ı ayn olan bu i'tikādâtı iktisâb için Kitâb-ı mübîn-i ilâhîmizin bizi irşâd ettiği üzere taklîde kapılmak değil, delîle istinâd etmek lâzımdır. Zîrâ kendisini "zikr-i hakîm" olmak üzere tavsîf eden Kur'ân-ı azîm tahsîl-i yakîn için i'mâl-i fikr ü nazar ve alâ kadri'l-istitâ'a dekāyık-ı kevniyyeyi tahrîr ve teftîş eylemeye sarâhaten emr ile

(وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ شَيْئاً وَلاَ يَهْتَدُونَ)*

(إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءنَا لَهَا عَابِدِينَ قَالَ لَقَدْ كُنتُمْ أَنتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ)**

(وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءنَا وَاللّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللّهَ **[57]** لاَ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاء أَتَقُولُونَ عَلَى اللّهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ)***

(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلاَّ قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكُم بِأَهْدَى مِمَّا وَجَدتُّمْ عَلَيْهِ آبَاءكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ فَانتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ)****

gibi âyât-ı kerîme ile ni'met-i hidâyetten bî-nasîb kalan ümmetlerin isr-i âbâ u ecdâda ittibâ'en dalâlette kalmalarını takbîh etmek ve bu hâllerine cezâ'en vücûdlarının sahâyif-i âlemden silindiğini hikâye etmek sûretiyle körükörüne taklîdden bizi zımnen nehy eylemiştir. Ne hakîmâne bir emir! Ne rahîmâne bir nehiy!

Filhakîka hadd-i taklîdi tecâvüz edemeyecek derecede irfân ve iz'ândan mahrûm olanlar hakkı reh-i râstlarında buldukları için kabûl ettikleri, bâtılı da yine o sebeble kabul etmek şe'âmetine ma'rûz olabilirler. Nâfi'i de kabûl ederler, muzırrı da. Bu hâl ise insandan ziyâde hayvana yakışır ahvâldendir.

Ahmed Naim

MÜSLÜMAN KADINI

Müellifi: Ferid Vecdi

Birinci Fasıl
Kadın Nedir?

Kadın, şerîf bir mahlûktur ki kudret-i fâtıra onu nev'-i insânînin teksîrine tahsîs etmişdir. Bu nazardan vazîfesi gâyet ulvîdir, erkek bu husûsda onunla müsâbakaya kudretyâb olamaz.

Zâten bu vazîfe-i mühimmeyi edâ edebilmesi için Hâlik-ı Hakîm kadını muhtâc olduğu â'zâ ile techîz etmiş, o uzuvları da kemâl-i ziynet ve intizâm ile ibdâ' eylemişdir. Hele bu vazîfenin istilzam ettiği şeylere im'ân ile bakılınca görülür ki, dest-i fıtrat kadını yalnız onun için, o vazîfe için yaratmıştır. Bu sebebden kadının bünyesiyle erkeğin bünyesi arasındaki ihtilâf, bu iki cinsin aynı meydân-ı müsâbakada bulunmaları için yaratılmış olmadıklarını bedâheten nâtık olacak derecede azîmdir.

Ondokuzuncu asrın ansiklopedisinde (*Muhitü'l-Ulûm)* "kadın" kelimesi altında şu sözler görülüyor: "Kadının erkekten farkı yalnız azâ-yı tenâsüliyyelerindeki ihtilâfa münhasır değildir. Evet, vâkı'â bu iki cins arasındaki ihtilâfın en büyüğü cihâz-ı tenâsülde görülürse de, diğer uzuvların kâffesinde, hatta birbirine en ziyâde benzeyenlerinde bile bir husûsiyet iyândır."

Muharrir her iki cinsin bütün a'zâsını gâyet dakîk bir mu'âyene-i teşrîhî ile mukāyese ve tatbîk ettikten sonra diyor ki: "Kadının terkîb-i bedenîsi çocuklarınkine yakındır. Bunun için kadınlar da çocuklar gibi müfrit bir hassâsiyete mâliktir. Sevinç, elem, korku gibi ihtisâsât-ı muhtelifeden, gâyet çabuk müte'essir olurlar. Hâlbuki bu mü'essirât, bilâ te'akkul icrâ-yı fi'l ettiği için, uzun müddet devam etmeyerek serî'an mahvolurlar. İşte bundan dolayı kadınlar sebâtsızlığa ma'rûzdurlar."

Aynı kitabda şu mütala'âta tesâdüf olunuyor: "İnsanların hepsi bilir ki, tabî'at; kadınlara, bütün parlayan, kendilerine ziynet veren, hüsn ü cemâllerini artıran şeylere karşı şedîd bir muhâbbet vermiştir. Cibillî olan bu muhabbet ise pek meşrû'dur. Zîrâ kadında olan her şey, kendisini tezeyyüne muhtâc etmiştir. Hem bu ihtiyâc onun yalnız terkîb-i

---

* Onlara, "taraf-ı Bârî'den inzâl olunan Kur'ân'a ittibâ' ediniz" denildiği zaman; "babalarımızı bulduğumuz yola ittibâ' ederiz" cevâbın verirler. Acabâ âbâ' ve ecdâdları meziyyet-i akl ü basîretden mahrûm da olsalar, hidâyetden bî-behre de bulunsalar yine onlara ittibâ' edecekler mi? [Bakara, 2/170.]

** İbrâhim aleyhisselâm pederiyle kavmine; "ibâdetiyle meşgûl olduğunuz şu tasvîrler nedir?" dediği zaman; "biz babalarımızı buna ibâdet eder bulduk da onun için ibâdet ediyoruz" cevâbını verdiler. Bunun üzerine Hazret-i Halîl; "siz de babalarınız da, gâyet sarîh bir hatâda bulunmuşsunuz" dedi. [Enbiyâ, 21/52-54.]

*** Onlar gâyet çirkin bir şey yaptıkları zaman "babalarımızı böyle bulduk bunları demek ki bize Allah te'âlâ emretmişdir" dediler. Onlara "Cenâb-ı Hak kötülüğü hiç bir vakitde emretmez. Bilmediğiniz bir şeyi yalandan Allah'a nasıl isnâd edersiniz?" cevâbını ver. [A'râf, 7/28.]

**** Aynıyla bunlarla olduğu gibi senden evvel her hangi bir memlekete bir resûl-i nezîr gönderdikse o memleketin rü'esâ ve cebâbiresi; "biz dedelerimizi şu tuttuğumuz dîn ve tarîk üzere bulduk. Binâ'en-aleyh onların eserine iktidâ ederiz' dediler. O resûl de 'dedelerinizin tuttuğu dînden daha ma'kûl ve daha doğru bir dîn göstersem de yine onlara ittibâ' edecek misiniz?" dedi. Onlar ise yine "sebeb-i irsâliniz olan bu dîne kâfiriz" diyerek inâd ve ısrâr ederlerdi. Biz de bunun için onları giriftâr-ı nikmet eyledik. Peygamberlerimizi tekzîb edenlerin âkıbet-i hâli bak neye müncer oldu." [Zuhruf, 43/23-25.]

tabî'îsinden dolayı değil, belki hey'et-i ictimâ'iyyeye karşı olan vazîfesiyle de sâbittir. Öyle ya, bu bir vazîfedir ki, kadın onu ancak nüfûsa ilkā edeceği incizâb sâyesinde îfâ edebilir.

"İşte kadınlar kuvvetlerinin bu incizâba merbût olduğunu bildikleri için, arâyiş ve cemâli artıran her ne varsa, bîçârelere, pek güçlükle mukāvemet edebilecekleri kadar, şedîd bir sûrette te'sîr eder; olanca heveslerini, temâyüllerini uyandırır, hattâ en akıllıları, en pâk-dâmenleri bile bu kā'ideden hâric olamaz."

İştirâkiyyûndan feylesof-ı şehîr "Proton" diyor ki: "Kadınların aklı bizimkinden ne kadar zayıf ise, vicdânları da o kadar zayıftır. Ahlâkları bizim ahlâkımız tabi'atında değildir. Kadınlar tarafından bir şeyin hüsn ü kubhuna dâir verilecek hüküm, erkeğin vereceği hükmün aynı olamaz.

Kezâlik bize nisbetle kadınlar lâyıkıyle terbiye edilmemiş addolunabileceğinden, her hâli iyice nazar-ı im'âna alınırsa, adâlete karşı ifrâtdan, tefrîtden hâlî kalmadığı görülür. Zîrâ müsâvâtsızlık onun hasâ'isindendir. Hukūkun, vezâ'ifin tevâzününe kadında bir meyil görülemez. Hâlbuki, erkeği müte'ellim eden, teskîn edemediği sûretde ebnâ-yı nev'ine karşı harb açmasını intâc eyleyen sâ'ik, bu meyilden ibârettir. Kadının bu âlemde en ziyâde sevdiği, perestiş ettiği bir şey varsa, imtiyâzâta, husûsiyâta nâ'il olmaktır. Hele sunûf-ı beşeri bir seviyeye getiren adâlet, kadının çekemeyeceği bir yüktür."

Bu sözler ondokuzuncu asrın *Muhîtü'l-Ulûm*'iyle garb meşâhîr-i felâsifesinden bir hakîm-i iştirâkînin akvâlidir. (*el-Mer'etü'l-Cedîde*) mü'ellifinin istişhâd eylediği zâtın sözüne gelince, onun bu mevzû'da hiç bir değeri yoktur. Yani icmâ'-ı ümmetle sâbit olan hakāyıka nisbetle efkâr-ı âhâd ne mertebede kalırsa o da **[58]** ondan ileriye geçemez. Çünkü *Muhîtü'l-Ulûm*'lar intişâr ettikleri asrın zübde-i ma'ârifini, usâre-i irfânını hâvîdir.

Bana gelince, bu husûsda söyleyeceğim sözlerin netîcesi şudur: Garbda ahlâk-ı nisvânı telvîs eden nakā'isin kâffesi, erkeklerin kadınları terbiye mes'elesinde kanûn-ı tabî'atten udûl etmelerinden başka bir sebebden değildir. Zâten şu da'vâmızı onların sözleriyle de isbât edeceğiz. Lâkin eğer insanlar, kadınları terbiye husûsunda terbiye-i İslâmiyye kānûn-ı hakīkīsine ittiba' etmiş olsaydı, bugün kadınların hâli, bilâd-ı garbdekiler gibi zulüm ve i'tisâfa mîsâl olmaz; işleri güçleri süslenip gezmeye çılgıncasına bir tehâlükten ibâret kalmazdı. Zîrâ müslümanlar arasında öyle kadınlar bulunuyor ki, –her ne kadar adedleri cidden az ise de– kendilerinde kemâlât-ı cinsiyyeleri lâyıkiyle rüsûh bulmuş, tabâyi'-i kerîmeleri âdât-ı İslâmiye'nin te'sîriyle feyiz-yâb olmuş da artık bunlar â'ilelerinin medâr-ı hayâtı, zevclerinin bâdî-i mübâhâtı olmuşlar. Hattâ bir ilmü'r-rûh âlimi bilâ tereddüt hükm eder ki: Müslüman kadınları kemâl-i niseviyyenin hakīkī bir timsâlidir; âdât-ı İslâmiyye ise fıtrat'-ı nisvâna son derece muvâfıktır, eğer bunların melekâtı o âdât-ı kerîme dâiresinde perveriş-yâb olsa o zaman müslüman kadınları feylesofların, *Muhîtü'l-Ulûm*'ların mahkûmu olmak derekelerinden âlî bir mevki'-i istisnâda bulunarak, bu âlemde gâyet mühim bir te'sîri hâiz olurlar.

Eğer isteseydik felâsife-i garbın kadınlar aleyhindeki hükümlerinden, hattâ asr-ı hâzır ulemâsının sözlerinden daha birçok mîsâl getirebilirdik. Lâkin biz yalnız *Muhîtü'l-Ulûm*'un mukarrerâtını îrâd ile iktifâ ettik. Çünkü oradaki mevâd, icmâ-yı ulemâ ile sâbit ilm-i resmîye müstenid olduğu için müdde'âmıza bir şâhid-i âdil olduktan başka, bunu gören şarklılar da iştihâr, yâhûd diğer bir takım ağrâz sâ'ikasiyle, nisvâna tarafdar görünen muharrirlerin sözlerini artık kolay kolay tasdîk etmezler.

Zaten felsefe-i hissiyye ve ilm-i ictimâ mü'essisi bulunan Auguste Comte *Nizâm*-ı *Siyasî*'sinde bu nevi' muharrirleri, "hevâ-perest, müfsîd" adamlar olmak üzere tavsîf ediyor. Diyor ki: "İnkılâbât-ı ictimâ'iyye edvârının her biri, zamanımızda olduğu gibi, kadınların ahvâl-i ictimâ'iyyeleri hakkında bir takım ârâ-yı bâtıla tevlîd etmiştir. Lâkin bu cins-i mergûbu (kadını) hayât-ı beytiyeye tahsîs etmiş olan kānûn-ı tabî'î, hiç bir zaman azîm bir tağayyüre ma'rûz kalmamıştır. Zîrâ bu kānûn o kadar sahîh ve kat'îdir ki, kendisine mu'ârız olan safsataların bekāsiyle beraber, kimsenin himâyesine, müdâfa'asına muhtâc olmaksızın, kendi kendine icrâ-yı hâkimiyyet etmişdir."

Daha sonra şöyle diyor: "Her ne kadar bu gün hakīkī bir hey'et-i ictimâ'iyye te'sîsi için iktizâ eden esâslardan mahrûmiyetimiz, putperestlik devrinden devr-i tevhîde geçtiğimiz zamandaki mahrûmiyetimizden fazla ise de (pek doğru) buna mukābil akl-ı insanî ve ihtisâsât-ı kalbiyye daha ziyâde kesb-i kemâl etti. Zîrâ o zamanlar kadınların bulundukları hâl-i inhitât, kendilerini müdâfa'a zu'm-ı bâtılında bulunan bir takım safsatacıların hezeyânlarını, velev sükûtlariyle olsun, redd edebilmelerine müsâ'id değil idi. Bu adamlar ise, nefsü'l-emirde akla karşı i'lân-ı harb ediyorlardı.

"Lâkin zamanımızdaki kadınlara gelince, bunlar hâiz oldukları hürriyet-i mes'ûde* sâyesinde, o gibi müfsîdlerin telkîne yeltendikleri hezeyânlara karşı büyük bir nefret göstermektedirler ki, o gibi erâcifin intişârını men edecek müdâfa'ât-ı ilmiyye olmasa bile, kadınların bu nefreti, bâliğan mâ belağ, kâfîdir."

Artık şarklı ihvânımız garbın romancılarına mümâşâtdan sakınmalıdır. Çünkü onlar bu kabîlden olan hayâlât-ı fâsidelerini, kadınların meylini celbetmek maksadiyle yazıyorlar. Zavallı kadınlar ise böyle mudil heriflerin verdikleri nesâyihin kendileri için mühlik olduğunu, onları daha elîm bir esârete giriftâr edeceğini bilmiyorlar.

Biz bu sözlerimizi ileride medeniyyet-i garbiyye ulemâsının akvâliyle de te'yîd edeceğiz.

İkinci Fasıl
Kadının Vazîfe-i Tabî'iyyesi Nedir?

Kadın için hayât-ı insâniyyede gâyet büyük bir vazîfe vardır ki nev'-i beşerin muhâfazasından, te'mîn-i devâmından ibârettir. Erkeğin bu husûsda ona müşârik olmasına im-

* Auguste Comte'un hürriyet-i mes'ûdeden maksadı kadınların eski esâret-i müdhişelerinden ihrâz ettikleri hürriyet-i mâ'küledir. Yoksa bugünkü hürriyet-i mutlaka değildir. Zâten bu feylesof kadın için, erkeğin nüfûz ve tehakkümünden kurtulmak mümkün olamaz, fikrindedir ki sözleri aşağıda gelecektir.

kân yokdur. Zîrâ bu vazîfenin îfâsı vücûdun bir şekl-i mahsûs üzere olmasını müstelzimdir. Bu ise öyle zorla, taklîd ile elde edilemez.

Kadına has olan bu vazîfenin birbirini müte'âkıben gelen edvârı, her devrin de gayr-ı müfârık bir takım levâzımı vardır ki, mevzû'-ı bahsimizi teşkîl eden vazîfenin ehemmiyeti lâyıkıyle anlaşılabilmek için bunlar hakkında birer nebze ma'lûmât vereceğiz:

Evet, bu vazîfe; hamli, vaz'-ı hamli, ırzâ'ı, terbiye-i tıflı müstelzimdir. Her kim olursa olsun kâ'inatı, velev sathî bir sûrette, te'emmül ederse, pîşgâh-ı nazarında şu hakîkatları mütecellî bulur: Bu âlemde her mevcûdun bir vazîfesi vardır ki onun şahsına, nev'ine has olan kemâli, o vazîfeyi hakkıyle îfâ etmesine mütevakkıftır. Bazen mevcûdatdan biri kendisi için mu'ayyen olan vazîfenin hudûdunu tecâvüz eder. İşte o zaman o hudûd-ı sâbiteden ne kadar uzaklaşmış ise şahsına, nev'ine hâs olan kemâlden de o nisbette cüdâ düşmüş, benî nev'inin hey'et-i mecmû'ası üzerinde o nisbette sû'-i te'sîr hâsıl etmiş olur. Demek, o vücûdun, kendisine has olan vazîfeden bu sûretle ileriye geçmesi, vesâ'it-i mâ'kūle ile telâfîsi lâzım gelen bir nevi' fesâd i'tibâr olunmak îcâbeder.

[59] Bu hakîkatler bizim için kat'iyyet kesbettikten sonra kadına has olan vazîfenin hudûdu neden ibârettir? Onu tedkîk etmemiz lâzım gelir. Çünkü bir kadının, vazîfesini hakkıyle îfâ etmiş olmak sûretiyle ihrâz edeceği kemâli, yâhûd vazîfesi hâricine çıkmış olduğundan dolayı uhdesine terettüb eden noksânı o zaman anlayabiliriz.

Yukarıda kadınların vazîfesi haml, vaz'-ı haml, ırzâ', terbiye-i tıfldan ibâret olmak üzere dört devri müstelzimdir, demişdik. İyi ama şu dört devrin her biri hakkında ulemâ tarafından tedvîn olunan eski, yeni müellefâtın tedkîki şöyle dursun, isimlerini saymak için sahîfeler dolusu yazı yazmak îcâb ederken, bizim bu icmâlimizden insan ne fikir edinebilir?

Karnındaki çocuğu ile beraber, isyân hâlindeki amele arasına karışan şu zavallı kadına bir anlatacak yok mu ki: Vücûd-ı rakîkini, o mahşer-i mütemevvic arasında çalkanmaya bırakmakla hem kendi hayatını, hem de karnındaki cenîn-i ma'sûmun hayatını en şedîd bir muhâtaraya ilkā etmiş oluyor.

Dermeyân eylediği re'y-i siyâsîsinin hâiz-i mevki'-i kabûl olması için, alâ melei'r-ricâl ref'-i savt eden, devr-i ırzâ'daki bir vâlideye şu hakîkati söyleyecek yok mu ki: Ma'rûz olduğu bu teheyyüc ve infi'âl, bî-çârenin sütünü bozacak, sonra ciğerpâresine o zülâl-i hayat yerine bir zehr-i kātil içirmiş, yavrucuğun hayatına kast etmiş olacak?

Bir vâlide ki çocuğu sütten kesilmiş, terbiyesine ihtimâm edilecek zaman gelmiş de, o hâlâ uzun günlerini kānûnun mahkûm ettiği bir mücrîmin tahfîf-i cezâsı için müdâfa'at serdiyle, gecelerini ise ahkâm-ı kānûniyyeyi tedkîk ile geçiriyor. Evet öyle bir vâlideye ihtâr edecek bir hayır-hâh yok mu ki: Bu hâl ile terbiye-i evlâd ilminde ta'ammuk etmekten ihmâl eylediği için çocuğunu, iyi yapıyorum zanniyle, fenâ bir sûrette yetiştiriyor. Sonra o çocuk devr-i şebâba gelince şerîrin biri olacak da, o zaman şimdi uğraşmakta olduğu fünûn-ı cedeliyye ile evlâdına huzûr-ı mahkemede berâ'et kazandırmaya kudret-yâb olamayacak!

Ya bu hâlâtın kâffesi kavânîn-i tabî'ata karşı bir hurûc, kudret-i fâtıranın ahkâmı aleyhine bir isyân değil midir? Bir kadın için bu gibi işlerle uğraşmak, vazîfe-i tabî'iyyesine müteferri' olup asl-ı kemâl-i nev'îsini ihrâz etmesine medâr olacak umûru yüz üstüne bırakmak, binâ'en-aleyh hem kendisine, hem de –cem'iyyetin kemâli, efrâd ile kā'im olduğu için– hey'et-i ictimâ'iyyeye muzır bir iştigâlde bulunmak demek olmaz mı?

Biz burada şu sözleri söylüyoruz; hâlbuki kadınların erkek işleri ile uğraşmaları sûretiyle bünyân-ı medeniyyete açtıkları rahnelerden cihân-ı medeniyyet ictimâ'iyûnunun acı acı şikâyetleri, âtîdeki fasıllarda görülecektir. Şimdi bize şöyle bir su'âl vârid olur: Acaba kadın, a'mâl-ı hâriciyede, erkekle müşâreket ettiği sûrette vazîfe-i asliyyesini kemâliyle îfâ edemez mi?

Biz de deriz ki: Devr-i hamlin dokuz mâhı zarfında kadın, hiç bir işi güzelce yapamaz, hatta ümûr-ı beytiyyesini bile kemâl-i meşakkatle, muhâtaralı bir şekilde îfâ edebilir. Zîrâ bu müddet zarfında karnındaki cenîn muhtelif devirlere girer. Her devrin ise vâlide üzerinde görülen bir takım âsârı, alâ'im-i emrâzdan geri kalmayan bir takım â'râzı vardır. Çünkü cenînin böyle devirden devire intikāli bir çok te'âmülât-ı dâhiliye netîcesidir. Bu te'âmülât da bünyenin hey'et-i mecmû'asına, bedenin za'afına, kuvvetine göre muhtelif bir te'sîr îfâ eder.

Kadınların edvâr-ı hayatı içinde bu devre mahsûs bir çok şerâ'it-i sıhhiye vardır ki hâmil bir kadın kendisini de, çocuğunu da sâlimen kurtarmak isterse, bunlara lâyıkiyle i'tinâ etmeli, hamlin sâir edvârına da tatbîk eylemelidir. Yoksa nefsini öyle muhâtarâta hedef etmiş olur ki hem kendisinin, hem ciğerpâresinin hayatını birden mahveder.

Etibbâ diyor ki: Haml hakîkatte bir hâlet-i maraziyye olduğu için hâmil olan kadına ehli tarafından fart-ı ri'âyetle mu'âmele olunmalı, hâtırına keder verecek, mizâcına uygun gelmeyecek şeylerin kâffesinden uzak bulundurulmalıdır. Çünkü bunlar hem kadıncağızın, hem cenînin sıhhatına muzırdır. Kezâlik, hamlin lâzım-ı gayr-ı müfârıkı olan ızdırâb-ı asabîden dolayı zavallının bilâ-ihtiyâr izhâr edeceği şiddet-i infi'âli, titizliği de hoş görmelidir.

Vaz'-ı haml devrine gelince, tehlikesi gâyet çok olan bu devirde kadın âlâm-ı şedîdeye ma'rûz bulunur; sonra hakîkī bir maraza, müdhiş bir za'afa giriftâr olur. Zâten ettibâ, bu devirde zuhûr ederek vâlidenin hayatını tehdîd eden bir çok humevî hastalıklara karşı o bî-çâreyi müdafa'a etmek için büyük büyük kitablar yazmışlar, münderecâtını sırf bu husûsda muktezî tedâbîr-i sıhhiyyeye hasretmişlerdir.

Devr-i irzâ'a gelince, bunun vâlide hakkındaki muhâtarâtı, iki evvelki devre nisbetle hafîf ise de çocuk hakkında öyle değildir. Çünkü bu devrin de lâyıkıyle ri'âyet edilmesi iktizâ eden kavâ'id-i mahsûsası vardır. Meselâ vâlidenin baharatlı yemeklerden fazlaca yemesi ale'l-ekser memedeki çocuğunun bir nezle-i mi'deye tutularak helâkini intâc edeceği gibi hadd-i lâzımından fazla emzirmesi bile çocukda bir sû-i hazma, bir imtilâya sebeb olarak hem analık sâ'ikasiyle

kendisinin, hem de bütün ehl-i beytin hayatını rehîn-i merâret eder.

Ma'amâfih iş bu kadarla kalmaz. Zîrâ çocuğun doğduğu günden i'tibâren sütten kesileceği zamâna kadar gıdâsı, libâsı, nezâfeti hakkında dikkat olunacak bir çok şerâ'it vardır ki bunlardan birine karşı revâ görülecek ihmâl, çocuk üzerinde fenâ bir te'sîr hâsıl eder. Eğer bizim memleketimizde de mükemmel istatistikler olaydı, o zaman anlardık ki etfâldaki vefeyâtın kısm-ı a'zamı anaların çocuk büyütmek kavâ'idine adem-i vukūflarındandır.

Devr-i terbiyeye gelince, bu devirde vâlide en mukaddes, en şâyân-ı ihtimâm bir vazîfe karşısında bulunur. Zîrâ çocuk, âlem-i gaybden sâha-i şühûda **[60]** geldiği zaman âyîne-i vicdânı cemî' suverden hâlî, bütün şevâ'ib-i ahlâkıyyeden, me'âyib-i nefsiyyeden âzâde olduğu gibi, kendisine arz olunan her türlü sûreti, hey'et-i asliyyesiyle telâkkī kābiliyetini hâizdir.

Bundan başka, o suverin her birinin bir takım âsârı, levâzımı vardır ki, bunlar sinn-i şebâba gelen çocuğun vicdanı üzerinde icrâ-yı nüfûz ederler; çocuğu bilâ ihtiyâr istedikleri, onun için hazırladıkları tarafa doğru sürükleyip götürürler. İşte şecâ'at, cebânet, buhl ü semâhat, beşâşet ve huşûnet gibi, insanlarda görülen daha sâir bir çok fazîletler, nâkisalar, onların her şeyden hâliyyü'z-zihn bulundukları devr-i tufûliyyetlerinde, dimâğlarında irtisâm eden suverin âsârından başka birşey değildir.

Ya babalarından kalan malı hüsn-i idâre edemeyen mirasyedilere acıyan, nazar-ı te'essüfle bakan halk için terbiye-i evlâd kavâ'idinden bî-haber câhil vâlidelere aynı nazarla bakmak daha doğru değil midir? Hâlbuki düşünülse, israf olunan bir mâl-ı azîm ile ma'nevî bir mevte mahkûm edilen rûh-ı kerîm arasında ne büyük fark vardır!

İşte aldığı terbiyenin fenâlığından o çocuk, büyüdüğü zaman, benî nev'inin başına ister istemez bir belâ olacak, ihvân-ı milleti için bir musîbet kesilecek, yâhûd hiç olmazsa mensûb olduğu kavmine bir fâ'idesi dokunmayacak, vücûdunun zerre kadar ehemmiyeti olmayacak. Hâlbuki eğer o adam, müsâ'ade-i tâli'e mazhar olaydı, çocukken mevâhib-i fıtriyyesini lâyıkıyle perveriş-yâb edecek, melekât-ı akliyyesini ve ruhiyyesini rehîn-i feyz ü inbisât edebilecek bir vâlide eline düşeydi, büyüdüğü zaman ümmetlerin medâr-ı sa'âdeti olan, onları celâ'il-i azm ü himmetiyle evc-i azamete i'lâ eden bahtiyârân-i efrâddan biri olacaktı.

Acaba bir zaman gelecek mi ki nâs, bu hakîkat-ı celîleyi idrâk etsin de artık bu azîm mes'ûliyeti vâlidelerin uhdesine bıraksın? Acaba bir vakit olacak mı ki, fenn-i terbiye melekât-ı rûhiyyenin tarz-ı terbiyesiyle, icâbında o melekâtın vesâ'it-i ma'kūle dâiresinde ta'dîl ve ıslâhı, elhâsıl rûha âid ulûmun kısm-ı a'zamını muhît olduğu için, bunun öyle biriki ayda öğrenilebilecek fünûn-ı basîtadan olmadığı, umûm tarafından anlaşılsın? Acaba o gün görülecek mi ki, fenn-i terbiyenin temâs ettiği ulûmun bu kadar vâsi', müteşettit mebâhisi ve fürû'u varken dimâğda müsellesât-ı müsteviyye hesâbâtına, riyâziyât-ı âliyye mesâ'iline, klorun müvellidü'l-humûzadan usûl-i tefrîkine yer kalmayacağı, olsa olsa berikilerden ancak bir fikr-i icmâlî edinmek kābil olabileceği pîş-i enzârda iyânen tecellî etsin?

İşte kadının vazîfesi, nev'ine hâs olan kemâli budur. Öyle ise bize lâzım olan, kadınların bu nokta-i kemâle yaklaşmaları, hudûd-ı vazîfeleri dâhiline girmeleri için mümkün olanı yapmak, bu vazîfeden uzaklaşmalarını mûcib ne gibi esbâb varsa onları, büsbütün izâlesine yâhûd, hiç olmazsa tevessü'üne meydan vermeksizin, olduğu yerde tahdîdine çalışmak lâzım gelen bir maraz-ı ictimâ'î sûretinde telâkkī etmek, ne zaman filân kadın şöyle bir seyyâre keşfetmiş, yâhûd fenn-i mikrobî üzerine şöyle mütâla'atta bulunmuş, yâhûd filan darü'l-fünûnda teşrih okutuyormuş gibi bir söz duyarsak, o kadını alâ ru'ûsi'l-eşhâd, kemâl ile değil, bilâkis noksan ile, tabî'ata karşı isyân ile, vazîfesi hâricine hurûc ile ithâm eylemek, hemcinslerini ona imtisâlden tahzîr etmekdir.

Mehmed Âkif

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi hazretleri
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

Ders: 47, 24 Temmuz 324

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعاً بَصِيراً يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلا[1]

(إِنَّ اللَّهَ) Ale't-tahkīkillâh, ulûhiyyet ve vahdâniyyetini bildiğiniz, ma'bûd ittihâz ettiğiniz Rabb-i zülcelâliniz (يَأْمُرُكُمْ) size, cümlenize emr ü fermân buyurur. Neyi? –Esâs olacak şeyler, bütün evâmir-i ilâhiyye dâhildir burada– (أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا) Emânetleri ehline te'diye etmeyi. Allah, bunu emir ve fermân buyurur.

(الأَمَانَاتِ) cemi' sîgasıyla îrâd buyurulmuş. Cem' mahalli bi-lâm-i istiğrâk, umûm ifâde eder. (يَأْمُرُكُمْ) hitâbı da hitâb-ı âmm. Onun için müfessirîn-i kirâm diyorlar ki:

هذا خطاب عام، يعم كل واحد من المكلفين، و الأمانات جميع الحقوق المتعلقة بذممهم من حقوق الله تعالى وحقوق العباد قولية أو فعلية او اعتقادية وعموم الخطاب لا ينافي خصوص السبب، وقد روي ما يدل على العموم عن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما وغيره من اكابر الصحابة والتابعين واليه ذهب الاكثرون من المتأخرين.وعن زيد بن اسلم رح واختاره الجبائى وغيره ان هذا خطاب لولاة الامر ان يقوموا بر عاية الرعية و يحملوهم على مقتضى الدين والشريعة، وعدوا من ذلك تولية المناصب مستحقيها

Bu hitâb-ı ilâhî, bütün mükellifîne. Küçük, büyük bütün efrâd-ı beşeriyyeyedir. Cümlesine teveccüh ediyor. Âyet-i

[1] Nisâ, 4/58-59.

celîleden müstebân olan budur. En küçüğünden en büyüğüne kadar, bütün efrâda bu hitâb şâmildir.

Sonra emânetler nedir? Bütün zimmetimize te'alluk eden hukūk, vezâ'if **[61]** gerek Allah'a karşı borçlu olduğumuz vezâ'if-i dîniyye, teklifât-ı sübhaniyye, gerek nâsın hukūkuna âid vezâ'if. Bu hukūk da nevi' nevi'. Kavliyye olsun, fi'liyye olsun, i'tikādiyye olsun. Cümlesine şâmildir. Bunun tafsîlini ileriye bırakıyoruz. Bu iki âyet-i kerîme birkaç ders olacaktır.

Sonra diyorlar ki: İşte bu hitâb, umûmîdir. Husûs-ı sebeb umûm-ı hükme mâni' değildir. Sebeb-i nüzûlünü beyân edeceğiz. Bununla beraber yine kâffe-i müfessirîn bu âyet-i kerîmenin umûmiyetine kā'il oluyor.

Evvel be-evvel şân-ı nüzûl delâletiyle âyet-i kerîme büyüklere teveccüh ediyor. Vülât-ı emre, yani nâsın üzerinde idâre-i umûr ve tasarrufâta ta'yîn olunan, nasb edilen ne kadar ulü'l-emr varsa, velev on kişiye emri geçecek biri olsun. Cümlesi dâhildir.

Neyi emr ediyor Rabbü'l-alemîn? Re'âyânın hukūkunu muhâfaza etsinler. Zîr-i hükûmetde dâhil müslim gayrimüslim bütün nâsın hukūkunu Şerî'at-i Muhammediyye hükmünce, dînimiz muktezâsınca muhâfazaya çalışsınlar, nâsı dâima selâmete, sa'âdete sevk etsinler.

Adâlet ve merhametle, kānûn-ı ilâhî mûcebince dâima kendilerine hüsn-i mu'âmele etmeyi, her türlü tehlikeden esirgemeyi fermân buyurur, (وعدوا من ذلك توليته المناصب مستحقيها)

Rûhu'l-Me'ânî tefsîri: –Müfessirler neyi derc etmişlerdir ayrıca? diyor. Her mansıbı müstahakkına, her bir emri ehline tefvîz etmeli. Umûr-ı hükûmette tasarruf, dâima ehliyet ve iktidâr üzerine olacak. Hüsn-i ahlâk sâhiblerine tefvîz olunacak. Hilâfına hareket dünya ve âhirette mûcib-i mes'ûliyyetdir.

Nasıl ki bir hadîs-i şerîf de buna delâlet eder. Su'âl ettiler Sultân-ı Enbiyâ'ya: –Yâ Resûlallâh! Kıyâmet ne zaman kopar acaba?.. Ne buyurdular? *Sahîh-i Buhârî*'nin Kitabü İlm'inde baş tarafında yazılı: (اذا ضيعت الامانة فانتظر الساعة) Kıyâmeti şimdiden düşünmeyin, benim zamanımda, Hulefâ-yı Râşidîn zamanında kopmaz. Sonra hayli devirler geçer.

Kıyâmetin de envâ'ı var. Dünyada da kıyâmet kopar. O fitneler, o tehlikeler, o mesâ'ib-i umûmiyye, bir kavmin birdenbire, bir an içinde izmihlâli, bir devletin –ıyâzen billâh– inkırâzı. Bunlar hep kıyâmetdir.

Resûl-i Ekrem efendimiz buyurdu ki: (اذا ضيعت الامانة فانتظر الساعة) "Ne vakit tazyî'-i emânet edilir, emânete hıyânet olunursa. Ta'bîrden belki birşey anlayamadınız?"

Sonra tefsîr buyurdular: (اذا وسد الامر الي غير اهله فانتظر الساعة) "Ne zaman emr-i idâre ehli olmayan kimselere tefvîz olunursa, idâre-i mesâlih-i ümmet nâ-ehillere, emniyet edilemeyecek kimselere tevdî' olunursa kıyâmeti bekleyin."

Bu cihetle müfessirîn-i kirâm âyet-i kerîmenin tefsîrine derc ettiler ki emânetin büyüğü budur. Hakīkaten böyledir. Nice ehâdîs-i şerîfe ile bu, muhakkaktır. Diğer bir hadîsde de Hazret-i Peygamber ne buyurmuşlar? *Câmiu's-Sagîr*'de bu hadîs yazılıdır:

ايّما والٍ وُلِيَّ شيْئًا مِنْ اَمْرِ اُمَّتي فَلَمْ يَنْصَحْ لَهُمْ وَيَجْتَهِدْ لَهُمْ كَنَصيحَتِهِ وَجَهْدِهِ لِنَفْسِهِ كَبَّهُ الله عَلى وَجْهِهِ فى النّارِ يَوْمَ الْقِيامَةِ[1]

Herhangi bir vâli. Yani velâyet-i umûru hâiz kimseler. Alâ merâtibihim iş başında bulunan zevât. Vâli demek, ekseriyâ hâkim demektir. Sultana da şumûlü var. Bütün âmirler. Ümmet üzerine bir nevi' salâhiyeti hâiz olanlar. Herhangi bir vâli kendisine ümmetim umûrundan bir şey tevliye kılınır da onlar hakkında hayırhâhâne ve hâlisâne hizmet etmez, nefsi için çalıştığı, kendi menâfi'ini muhâfazaya cehd ü ikdâm ettiği kadar onlar için çalışmaz, ihtimâmlı davranmazsa Cenâb-ı Hak yevm-i kıyâmetde onu yüzü üzerine sürüterek nâr-ı cahîme ilkā ettirecektir.

Diğer hadîs-i şerîfde de şöyle buyurulmuştur:

أيما رجل استعمل رجلا على عشرة أنفس، علم أن فيهم أفضل منه فقد غش الله وغش رسوله وغش المسلمين[2]

Herhangi bir kişi, bir şahs-ı âhar bir adamı bir işde kullanırsa, on neferi meselâ teslîm eder, bir iş üzerine bir adamı isti'mal eder. Hâlbuki biliyor ki o on kişi içinde daha iyisi var. Onun fevkinde, ondan efdal, ondan dirâyetli, ondan emîn, ondan daha ehil varken öyle dûn kimselere tefvîz-i umûr ederse (فقد غش الله) evvelâ Allah'a, (وغش رسوله) sâniyen Resûl-i Ekrem, (وغش المسلمين) sâlisen bütün cemâ'at-ı müslimîne, bütün âhâd-ı millete gışş, hud'a ve hâinlik etmiş olur. [3](من غشنا فليس منا) diye hadîs vardır. Her kim bize, yani Allah'a ve Peygamber'e karşı gışş eder, hıyânet eder, kendi menfa'atine göre hareket eylerse bizden değildir.

Sonra Allah ne buyuruyor? Daha neyi fermân buyuruyor? [4](وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ) Sizler nâs beyninde hükmedeceğiniz vakit mü'min, gayr-i mü'min, bütün efrâd-ı tebe'a hakkında bir hükme tesaddî edeceğiniz vakit hâtır ve tavsiyeye bakmayın. (ان تحكموا بالعدل) adâletle, hakkāniyetle hükmedin. Hiç kimseyi dininden dolayı müstesnâ bir mu'âmeleye tâbi' tutmayın. Tavsiyeye, ağrâz-ı nefsâniyyeye kapılmayın. Hak, haktır. Haklıya haklı, haksıza haksız deyin!..

Bak nasıl bir tertîb üzere evâmir-i ilâhiyye fermân buyuruluyor. Evvelâ kendi nefsinde emâneti edâ et, kendi nefsine âid hukūku gözet. Üzerinizde kimin hakkı varsa. Gerek Allah'ın, gerek insanların. Sözle, işle, i'tikādla... her neye dâir zimmetine te'alluk eden hukūk ve vezâ'if varsa yerine getir!.. Ondan sonra nâsın haklarını gözet!..

Bir insan kendi zimmetine te'alluk eden hukūku îfâ etmezse, zulme cür'et ederse nâs beyninde adâletle hükmü kayırır mı? Evvelâ nefsine zâlim, hukūk-ı nâsı gasb eder. Emânetullâh nedir, bilmiyor. Böyle bir **[62]** kimse ki nefsine merhameti yok, nefsini ıslâh ve terbiyeye gayret etmemiş... Böyle bir adam, nâs beynindeki hukūku tanır mı?

---

[1] Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr* 5062.
[2] *a.g.e.* 5040.
[3] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-İmân 43.
[4] Nisâ 4/58.

Zâlime zâlim, mazlûma mazlûmsun demek, ikinci derecede bir vazîfe. Bir kimse ki kendi nefsine zâlimdir, insanlar arasındaki hukūku nasıl gözetecek? Zulmet içinde kalmış bir kalbden nûr-ı adâlet beklenir mi?

Hakīkaten böyledir. [1](الظُّلمُ ظُلُماتٌ يومَ القيامة) Zulüm, kıyâmet gününde zulümâttır. El-cezâ'ü min cinsi'l-ameldir. Nûr-ı adâlet gözüne girmemiş. Zulmet-i nefse, zulümât-ı şeytâniyyeye kapılmış. Kalbi kararmış. Gözü etrafı görmez olmuş. Hiç kimsenin mevcûdiyetini bile görmez. Herkesi kendine esîr zanneder. O derece bürümüş gaflet, cehâlet ki maâzallah. Böyle kimse zaten dünyada zulmet içinde. Âhiret ise [2](يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ) dir. O zulmet orada tamâmen istilâ edecek. Zâlimi nûr-ı selâmetten mahrûm bırakacak. Kıyâmette zulümâtda kalacak zâlimler. Zîrâ zulümât içinde yaşadılar. Zulümâta giriftâr olacaklar. [3](أَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ)

Sûre-i Şûrâ'da beş altı âyet-i kerîme var, zâlimlerin hâlini tasvîr ediyor. Pek dehşetlidir. Ne türlü felâketler görecekler, ne müdhiş mesâ'ibe dûçâr olacaklar. Ümmetin intikāmına giriftâr olacaklar... Gelecek derslerimizde beyân edeceğiz.

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلاَةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنتَصِرُونَ وَجَزَاء سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللّهِ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ وَلَمَنِ انتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُوْلَئِكَ مَا عَلَيْهِم مِّن سَبِيلٍ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُوْلَئِكَ لَهُم عَذَابٌ أَلِيمٌ[4]

Ne büyük esâslardır. Kur'ân-ı azîmü'ş-şân hiç birşeyi noksan bırakmamış. Her türlü hidâyet ve selâmeti göstermiştir.

Öyle mazlûm mazlûm durmak, her türlü hukūktan mahrûm, miskînâne yaşamak muktezâ-yı Şerî'at değil. Geçen hafta hadîs-i şerîfde vârid gemi hikâyesiyle tasvîr edilmişdi. İşte âyât-ı Kur'âniyye irşâd eder: (وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنتَصِرُونَ) Mü'minlere öyle bir fenâlık edilince, yani bagy olununca, tecâvüz edilince miskîn, zelîl durmazlar. Haklarını isterler. İntisâr ederler. İntikām alırlar. Adâlete sığınırlar.

Eğer öyle miskîn miskîn dururlarsa, her türlü mezâlime boyun eğerlerse, adâleti icrâya kalkışmazlarsa... Allah öyle mü'minleri sevmez.

İntisâr, intikām... Ama ne kadar intikām?.. Yine tecâvüz etmemeli. Yine adâlet dâiresinden hakkı yerine getirmeli. Zîrâ "Zâlimden hakkımı alaydım" derken, kendin zâlim olursun. Yine şerî'at hükmüne razı olmalı. Adâlet-i ilâhiyyeye ilticâ etmeli. Onun için (وَجَزَاء سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا) buyuruluyor, her bir seyyi'enin cezâsı kendine göre ta'yîn olunmuş. İleri varılırsa sonra hak sâhibi kendisi zâlim olur. (وَجَزَاء سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللّهِ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ وَلَمَنِ انتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُوْلَئِكَ مَا عَلَيْهِم مِّن سَبِيلٍ)

Hakkını arayan mazlûmlar için hiç kimse birşey diyemez. Aleyhine tecâvüz olamaz. Ancak kimlere karşıdır makhûriyet?

(إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُوْلَئِكَ لَهُم عَذَابٌ أَلِيمٌ) Ancak la'n ü makhûriyet, zillet ve meskenet, her türlü felâket, bin türlü vehâmet kimleredir? Ol kimseleredir ki nâsa zulm ederler, bagy ederler, tecebbür ederler. Her şeyi kendilerine hasr ederler. Nâsın ne malına, ne ırzına, ne hukūkuna hiç bir ehemmiyet vermez. Ne kadar fırsat geçerse eline, o derece tecâvüz eder. Kanını emer. Yüreğini yaralar. Ümmeti müflis derecesinde bırakır. Meskenet hâlinde sızlatır. Her şeye cür'et eder.

(أُوْلَئِكَ لَهُم عَذَابٌ أَلِيمٌ) Bunlar, bu mel'ûnlar biraz Allah'tan korksunlar. Hiç bir vakit istidrâcına, mekrine emîn olmasınlar. Zîrâ Allah'ın azâb-ı elîmi kat'îdir, hemen yetişir çatar. Üç şey var, cezâsı daha dünyada erişir. Âhirete kalmaz. Az zamanda başına dehşetli felâket, dehşetli azâb yetişir:

Birincisi: Mekr edenler. Hile, hud'a, münâfıklık, her türlü iftirâ, bühtân... cümlesi mekrde dâhildir, bunların dünyada daha cezâsı görülür. [5](وَلاَ يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلاَّ بِأَهْلِهِ)

İkincisi: Bagy eden, zulm edenler. [6](إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنفُسِكُم)

Üçüncüsü: Emânete hıyânetlik edenler. [7](يَخْتَانُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَّاناً أَثِيماً)

Bunların cezâsını yalnız âhirette değil, dünyada da gösterir Allah. Felâket verir, belâ verir. Türlü türlü musîbetlere dûçâr eder. Adâlet-i ilâhiyyeye çarpılır. Ağlattığı efrâd-ı millete karşı kendi yüz kat ağlamaya mecbûr olur. Döktürdüğü yaşlardan bin kat ziyâde yaş dökmeye mahkūm olur!.. Lâkin ne fayda? İntibâh lâzım intibâh. Bu önümüzde cereyân eden vakāyi'den hep ibret almalıyız. Târîhler, vakāyi'-i mâziyye hep ibretdir. Kimsenin yanına ettiği kalmaz.

Kur'ân-ı azîmü'ş-şânda öyle buyuruluyor: [8](وَلاَ تَحْسَبَنَّ اللّهَ غَافِلاً عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الأَبْصَارُ) Allah'ı gâfil zannetmeyin. Zâlimlerin işlediğinden bî-haber sanmayın. "Niçin hemen çarpmaz cezâya?" diye telâş göstermeyin. (إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الأَبْصَارُ) Öyle bir gün için te'hîr eder ki o günde hayretlerinden gözleri dikilir, kalır.

– Hangi gün o?

O, belli değil. Bazen o yevm-i müdhiş dünyada da gelir. Nasıl ki gördük. Bugün nâ'il olduğumuz hürriyet bize neler, ne büyük hakīkatler gösterdi. Zâlimler cezâlarını bulmaya başladı. Yanık yürekler ferâh bulmaya yüz tuttu. Bütün ibâdullahı selâmete îsâl şahrâhı açıldı. Adâlet esâsları kuruldu. Kānûn-ı Esâsî'de bir hüküm yok ki **[63]** muhâlif-i Şerî'at ve adâlet olsun. Asıl Şerî'at ahkâmını icrâya bir yol. Millete salâhiyet verir nezâret hakkını bahşeder.

Hulefâ-yı Râşidîn devrinde de meşveret vardı. Hazret-i Ömerü'l-Faruk değil midir diyen: (اَحَبُّ النّاسِ عِنْدى مَنْ اَهْدَى اِلىَّ شَيْئًا مِنْ عَيْبى)

---

[1] *Buhârî,* Kitâbü'l-Mezâlim 8.
[2] Târık, 86/9.
[3] Bakara, 2/257.
[4] Şûrâ, 42/38-42
[5] Fâtır, 35/43.
[6] Yûnus, 10/23.
[7] Nisâ, 4/107.
[8] İbrâhim, 14/42.

En ziyâde sevgili, en ziyâde makbûl kimdir içinizde, bilir misiniz? Onun için Allah'a dâima rahmet du'â ederim. Onu bütün kalbimle severim. Kimdir bu, bilir misiniz?

– Yüzünüze gülenler, müdâhene edenler.

– Yok yok, onlar pek mebgûzum. Onlardan nefret ederim. Benim asıl muhabbet ettiğim zevât, benim ayıbımı, kusûrumu bana hediye edenler. Başka hediye istemem. Ben insanım, beşerim. Belki bir kusûr ederim. Her ne vakit bir kusûr edersem siz de sükût ederseniz, bütün ashâb, şûrâ-yı ümmet o kusûru bana ihbâr etmezse Allah'ın rahmetinden mahrûm olsun. Allah'ın rahmeti pâdişâhına, halîfesine hidâyet gösteren, kusûrunu söyleyen kimseleredir.

Pâdişâh ne yapsın? Bir adamdır bir adam Halife-i Müslimîn. Bir şahıs bütün umûru, külliyâtı, cüz'iyâtı idrâk ve ihâta edemez. Mutlaka meşveret edecek. Öyle müselsel, muttasıl bir gürûh-ı havene olursa, dâima ilkā'ât-ı mefsedetkârâne ile vehme düşürürlerse, her türlü emniyetini selb ederlerse... İnsandır o. Her ne kadar hüsn-i niyyeti olsa da yine düşünmeye başlar. Vehme düşer. Öyle ya, bütün müfsidler etrâfını sarmış, dâima fesâda sevk eder. Hâşâ, millet tarafından sû'-i kasd ile tahvîf eder. Menâfi'-i redî'elerini te'mîn için. Kendi entrikaları için. Pâdişâhı kapasınlar. Kendileri istedikleri gibi zevk ü sefâhate dalsınlar. İstedikleri gibi şekāvette pûyân olsunlar.

Böyle yaptılar. Bir maksad-ı hâinâne ile dâima milletden pâdişâhımızı soğuttular. Vehm ü telâşa düşürdüler. Otuz iki senede çalışa çalışa derin bir hufre-i evhâm vücûda getirdiler. Maâzallah evhâm evhâm, akıbeti ne olur? Fakat elhamdülillah pâdişâhımız selâmetle onların şerrinden kurtuldu. Bu da hüsn-i niyyetine büyük bir delîldir, öyle kapanmadı defter-i a'mâli. Geçen derste söylemiştik. (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظّاً غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ) Sultân-ı Enbiyâ'ya nasıl evâmir-i ilâhiyye gelmişse gâyet mu'tedilâne hareket ile; fezâzat ve gılzattan tevakkī et! Dâima mülâyemetle mu'âmele eyle! Mülâtafe ile gönüllerini al! İşte pâdişâhımız da âdetâ icrâ'ât-ı peygamberiyyeye, isr-i risâlet-penâhîye iktifâ etti. O mesleği tuttu. Asla vakti geçirmedi. Zamanı gelince arzû-yı ümmeti yaptı. Arzû-yı umûmîye mutâba'at etti. Ümmete her türlü salâhiyet verdi. Ve bunu te'yîd etti yeminle, kasemle. Bizzât kendisi Kur'ân'a el basarak. Çünkü hâinler var. Bilir ki ümmeti emniyetsizliğe sevk edecekler.

Hâlâ hayât ve memât içindeyiz. Öyle bir vak'a-i dilsûzâne meydân bulsun. Gerek müslümanlara, gerek hristiyanlara karşı bir sû-i niyyet vukū' bulsa, mahv olduğumuz gündür. O dakīka herc ü merc olur dünya. O dakīka ecnebî donanmaları yetişir. Ne hürriyet kalır, ne sa'âdet. Onun için pek i'tidâl ile hareket edin. Bu cihetle i'tidâli cümlenize, bilhassa talebe-i ulûm evlâdlarıma tavsiye ederim. Zîrâ düşmanlarımız pek çokdur. Gerek dâhilde, gerek hâricte. O otuz iki sene mel'anetle katmerleşen kalbler bugün bütün gayz ü tehevvürleriyle kelb-i akūr gibi etrâfa saldırmaktan çekinmezler. Ya sonra bazı hükûmetler bu yolda tesvîlâttan geri kalmazlar. Her türlü fitne çıkarmaya çalışıyorlar. Maâzallah ahâlimizin bir câhilâne hareketleri işi alt üst eder. Düşmanlar öyle hîleler kuruyorlar, öyle tesvîlât ilkā ediyorlar ki hayret! Herkesin mizâcına göre lâkırdılar:

– Bir takım terbiyesiz erkekler ve kadınlar pek serbest davranıyorlar. Lâubâliyâne hareket ediyorlar şurada şunu yapıyorlar, burada bunu yapıyorlar... Saymakla tükenmez. Sad-hezâr te'essüf olunur, bunlar iyi şey değil. Yâr ü ağyârın la'netini da'vet ediyor. Fakat zâten bu türlü fenâlıklar olmaz değildi, efendi! Lâkin şimdi meydana çıkıyor. Pekâlâ işte. Mü'minle münâfık belli olsun. Evvelden sakınacak adamları bilemiyorduk. Şimdi öğreniyoruz. Bu makūleler: "Artık herkes hür oldu" diyorlar. Evet! Lâkin hürriyetin gâyesi var. Mahdûdiyeti var. Her türlü münkerâtı alenen işlemek muktezâ-yı hürriyyet değildir. Âdâb-ı umûmiyye var, vezâif-i dîniyye var. Hürriyet bu dâire ile mukayyeddir. Yoksa herkes istediğini yapmaya kalkışırsa dünya herc ü merc olur. Emîn olun her şey yoluna girecek. Karışıklık zamanında dâima böyle yolsuzluklar olur. Lâkin bunlar şerr-i cüz'îdir. Biz şerr-i küllîden kendimizi kurtardık. Otuz iki seneden beri boynumuza atılan zencîr-i esâreti kırarak sâhiblerinin yüzüne fırlattık. Bu esâretten kurtulduk. Bu büyük ni'met, büyük muvaffakiyettir. Hayr-ı küllî ihtiyâr olunur. Şimdi dâhilen ve hâricen bize hüsn-i zan ve i'timâd olacak. Sâir milletler gibi hukūka mâlik olacağız. İttihâd sâyesinde terakkī edeceğiz. Selâmet bulacağız. Bir müddet böyle hallere katlanmak mecbûrî. Ta'assub zamanı değildir şimdi. O eski zamanlardaki kuvvet yok bizde. Ulûm ve ma'ârif, her türlü terakkiyât, bütün hükûmetleri göklere kadar çıkarmış. Biz ise o nisbette hazîz-i sâfile düşmüşüz. Çünki dâima o yola sevk ettiler. Ne san'at kaldı, ne fünûn! Ne ahlâk kaldı, ne para! Her şey, her şey, maddî, ma'nevî ümmetin bütün kuvvetleri muzmahil oldu. Bugün ittihâd sâyesinde terakkī edeceğiz. Diğer milletlere de hoş bakmalıyız. Onları kardaş gibi tutmalıyız. Çünki hepimiz bir vatanın evlâdıyız. Uhuvvet mertebe mertebedir. Uhuvvet-i dîniyye var, uhuvvet-i siyâsiyye, uhuvvet-i vataniyye var, uhuvvet-i nesebiyye var. Bunları karıştırmamalı. Hepsi başka!

–mâba'di var–

Tashîh

İki numaralı nüshanın 26. sahîfesinde "hikmeti müşâveredir" ibâresi "hikmeti ta'lîm-i müşâveredir" iken "ta'lim" lâfzı düşmüştür.

[64] HİKMET-İ HUKŪK-I İSLÂMİYYE

Mukarriri: Meclis-i Ma'ârif Re'îsi Haydar Efendi merhûm
Muharriri: Selânik Mekteb-i Hukūk Mu'allimlerinden Âdil Bey

–mâba'd–

Sıdk da mübâyindir. Zîrâ satıhta yalnız tûl ü arz bulunup, cisim ise eb'âd-ı selâseyi muhtevîdir. Lâkin cismin tahakkuk ettiği mahalde satıh ve sathın tahakkuk ettiği mahalde de behemehâl cisim bulunmakla satıh ile cisim vücûd ve tahakkukta yekdiğerine müsâvî olmuş ve levnin cisme urûzuna sath-ı vücûd ve tahakkukda müsâvîsi bulunan vâsıta olunca levn dahi cismin a'râz-ı zâtiyyesinden addolunmuştur.

Bir şeyin cüz'-i e'ammı hayvandan cüz-i e'ammdır veya hâric-i e'ammı hayvandan e'ammdır veya hâric-i ehassı insandan ehassdır veyâhûd emr-i mübâyini sebebiyle ol şeye ârız olan ahvâl, a'râz-ı garîbeden ibâretdir. İnsana ârız olan meşy, harâret, zenginlik evvelki kısma, harâretin suya arûzu ise kısm-ı ahîre misâldir. Yani bunlar mâhiyetden hâric bir emr sebebiyle ârız oluyor. Meselâ harâretin hayvana urûzuna vâsıta harekettir. Kezâ servetin insana urûzuna vâsıta kesb ü ticâretdir, yani urûzda vâsıta olan şey ma'rûzdan e-hassdır. Kezâ harâretin suya urûzu ateş sebebiyledir. Yalnız bu urûza vâsıta olan su ile ateş beyninde mübâyenet vardır. O hâlde harâretin suya urûzu da a'râz-ı garîbesindendir.

* * *

Demek ilm-i usûl-i fıkıhda dahi edillenin a'râz-ı zâtiyyesinden bahs olunacak. A'râz-ı garîbesinden değil. Meselâ edilleden olan kitabdan bahs olunduğu vakit onun âmm, hâss, müşterek, mü'evvel nesh gibi edillenin ahvâlinden bahs olunacak. Meselâ namazın vücûbu (اقيموا) emrinden istidlâl edilecek, işte bu delîl bir emirdir, emir ise vücûb ifâde eder, bilâ karîne emir şöyle olur, diye sırf o delîlin ahvâlinden bahs olunacak. Yoksa (اقيموا) if'âl bâbında emirdir, fi'l-i lâzım veya müte'addî midir? İkāmet şu ma'nâya gelir, masdarı da budur gibi edillenin a'râz-ı zâtiyyesinden olmayan mebâhis mevzû-ı ilimden hâricdir. Velhâsıl delîlin a'râz-ı zâtiyyesinden yani edille için münâsib ve mülâyim olan avârızdan bahs olunacaktır ki onlar da meselâ müşterek, mü'-evvel, hakīkat, mecâz gibi şeylerdir. Yoksa kadîm olmak, hâdis olmak gibi ahvâl-ı garîbe ile meşgûl olmayız. Meselâ bir dülgerin nazarı tahtanın inceliğine, kalınlığına, yaşlığına, kuruluğuna te'alluk eder. Fakat o tahtanın daha bir çok ahvâli vardır. Meselâ tahta, kimyaya, felsefeye de tatbîk olunabilir. Fakat dülgerin bu gibi şeyleri düşünmeye vakti ve ihtiyâcı var mı? Ona lâzım olan şey tahtasının inceliği vesâiresidir. İşte edillenin bahs olunacak ahvâli de dülgere nisbetle tahta hakkındaki ahvâl-i münâsebesi gibidir, yani ilm-i usûle çalışan adamlar delîllerin ahvâl-i münâsebesiyle uğraşır, tehassul edeceği şeye münâsib ahvâl ile iştigâl eder.

* * *

Edillenin a'râz-ı zâtiyyesinden "bahs" olunacak diyoruz, burada bahisden murâd, haml ü isbâttır. (Yoksa lügaten bahs, teftîş ve tefahhus ma'nâsınadır) Yani a'râz-ı zatiyyeyi mevzû'-ı ilm üzerine haml etmekdir. Ta'bîr-i âharla mevzû'-i bahs olan mes'elede a'râz-ı zatiyyeyi mahmûl kılmak demektir.

Meselâ: "Kitab hükm-i şer'îyi müsbittir" dediğimiz vakit şu kaziyyede "kitab" mevzû'dur. A'râz-ı zâtiyyeden olan "müsbit" ise kaziyyemizin mahmûlüdür. İsbâtı, ayn-ı delîl olan kitabın üzerine haml etmiş oluyoruz. Kezâ: "Emr vücûbu ifâde eder" cümlesi de bir kaziyyedir. Mevzû'u "emr", mahmûlü de "vücûb ifâde eder" cümlesidir. Kezâ: "Zeyd-i kâtib" dediğimizde "Zeyd" mevzû'dur. A'râz-ı zâtiyyeden olan "kâtib" ise mahmûldür.

* * *

Anlaşıldı ki mesâ'il-i usûliyyeyi teşkîl eden her bir kaziyyede mahmûl, edillenin a'râz-ı zâtiyyesinden birisi olacaktır. Fakat bir ilimde işbu arazlardan bahsolunur demekten maksad nedir? A'râz-ı mezkûreden bahsetmek sekiz sûretle olur:

1. Mes'elenin mevzû'u da ya mevzû'-ı ilmin ayn-ı mutlakıdır. "Delîl-i şer'î hükm-i şer'îyi isbât eder" kaziyyesinde olduğu gibi "mevzû" delîl-i şer'îdir, "mahmûl" de "hükm-i şer'îyi isbât eder" sözüdür.

2. Yâhûd mevzû'-ı mes'ele mevzû'-ı ilmin ayn-ı mukayyedidir. Yani mevzû-ı mes'ele mevzû-ı ilmin aynı ise de arz-ı zâtî ile mukayyeddir. "Delîl-i mu'ayyen ve mü'evvel zannı ifâde eder" kaziyyesinde olduğu gibi ki burada mevzû' olan delîl mevzû-ı ilmin aynı ise de "mü'evvel" kaydıyla mukayyeddir.

3. Veya mevzû'-ı mes'ele mevzû-ı ilmin mutlakı olur: "Emr-i vücûbu ifâde eder" kaziyyesi gibi ki "emr" mevzû'-ı ilim olan edilleden bir nev'dir.

4. Yâhûd mevzû'-ı mes'ele mevzû'-ı ilmin mukayyedidir. "İbâha karînesine mukārin olan emr, ibâha ifâde eder" kaziyyesinde olduğu gibi ki burada mevzû-ı mes'ele olan "emr" mevzû'-ı ilm olan edilleden bir nev' ve hem de ibâha karînesine mukārin olmakla mukayyeddir.

5. Bazen de mevzû'-ı mes'ele mevzû'-ı ilmin a'râz-ı zâtiyyesinin ayn-ı mutlakı olur, "Hâs hükm-i kat'îyi îcâb eder" gibi ki mevzû'-ı mes'ele olan "hâs" mevzû'-ı ilm olan edillenin a'râz-ı zâtiyyesindendir.

–mâba'di var–

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

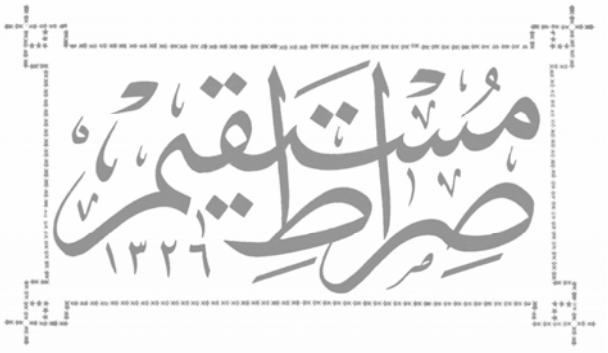

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'almemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

24 Eylül 1908 28 Şa'bân 1326 Perşembe 11 Eylül 1324 **Birinci Sene - Aded: 5**

[65] TEFSÎR-İ ŞERÎF

"El-hamdü li'llâh"

Hamd ü senâ-yı kâmil vâcibü'l-vücûd-ı bî-mu'âdil te'âlâ şânuhû hazretlerine mahsûsdur; ondan başka mahmûd-ı hakīkī yokdur.

"Hamd" emr-i cemîl-i ihtiyârîsinden dolayı bir zâtı ta'zîm ve tebcîl üzere senâ ve tavsîf etmekdir; bâ'is-i hamd ü senâ olan emr-i cemîl gerek in'âm nev'inden ve gerek nev'-i âhardan olsun.

Tavzîh-i Merâm

Bu ta'rîfimizde ikmâl-i vuzûh maksadıyla ilâve edilen "ta'zîm ve tebcîl" kaydı *Tefsîr*-i *Beydâvî*'de zikr olunmamışdır. Çünkü cemîl-i ihtiyarîden mütebâdir hâmidin nazar ve i'tikādında cemîl ve hasen olan şeylerdir. Böyle birşey mukābelesinde olan senâ ve tavsîf ise istihzâ kabîlinden olamaz, mücerred ta'zîm için olur. Kezâlik "senâ" ta'bîri hayr ile yâd etmek demektir. Binâ'en-aleyh bundan da hamdin ta'zîm ve iclâl maksadıyla olan zikr-i cemîlden ibâret olması anlaşılıyor.

"Hamd" ta'bîrine "medh ve şükr" lâfızları yakın olmakla bu makāmda onları da ta'rîf ve beynlerini tefrîk etmeğe lüzûm vardır:

"Medh" de "hamd" gibi lisân ile olan senâ ve tavsîf-i hasenden ibâretdir. Fakat bunun emr-i ihtiyârîye ihtisâsı olmadığı cihetle hamdden e'amdir. Binâ'en-aleyh "Filân zâta ilim ve keremden dolayı hamd ederim veya kendisini medhe lâyık görürüm" deniyor. Fakat "Hüsn ü cemâlinden nâşî kendisine hamd ederim" denmeyip, yalnız "onu medh ederim" denilebilir.

"Şükr" her emr-i cemîl-i ihtiyârî mukābelesinde olmayıp bilhassa in'âmdan dolayı mün'im olan zâta arz-ı ta'zîm etmekdir. Hem de hamd ile medh gibi lisânen tavsîfe hâs olmayıp kavl, fi'l ve i'tikādın her biriyle îfâ-yı şükr olunur. İmdi zât-ı mun'imin evsâf-ı âliyyesini zikr etmek husûsuna hamd ve medih ıtlâk olunduğu gibi şükür de ıtlâk olunur. Ama zât-ı mün'imin ihlâs ile hizmetinde bulunmak, kendisini kemâl-i samîmiyyetle sevmek ve uluvv-i şânını i'tikād etmek dahi şükürde dâhildir, bu kalb ve beden ile îfâ olunan şükürlere hamd ve medih ıtlâk olunmaz.

Elhâsıl hamd ve medih lisâna muhtas oldukları hâlde in'âm ile in'âmın gayri mezâyâ-yı cemîleye şâmil olurlar; şükür in'âma mahsûs olduğu hâlde lisan ve cenân ve erkân-ı sâirenin her biriyle îfâ olunabilir. Binâ'en-aleyh mevrid i'tibâriyle hamd ü medih ehass ve müte'allik i'tibâriyle şükür ehass olup beynlerinde umûm ve husûs min vech bulunduğu sâbit olur.

Belâğat

Beyânât-ı mebsûtadan maksad-ı aslî, bu makāmda medh ile şükr ta'bîrleri üzerine hamd lâfzı ihtiyâr buyurulmasının vechini îzâh etmektir ki zikr olunan vücûh-ı iftirâka dikkat olunursa bu maksad vâzihan müstefâd olur. Çünkü "medh" gayr-i ihtiyârî mukābelesinde dahi olabileceğinden memdûhun fâ'il-i bi'l-ihtiyâr olmasına delâlet etmez. Cenâb-ı Bârî te'âlânın mahmûd kılınması, cemî'-i mehâmide müstehak olduğu beyân edilmesi ise zât-ı ulûhiyyet-i sübhânînin dâima meşiyyet ve ihtiyâr ile fâ'il-i mute'âl ve irâde-i ilâhiyyesi iktizâsınca sâni'-i zülcelâl olmasını iş'âr etmektedir.

Bu hakīkati iş'âr ve beyân ise esâs-ı dîn ve mebnâ-yı şerâyi'-i mürselîn olduğu cihetle fâtiha-i Fâtiha kılınmaya şâyân, zîver-i gencîne-i îkān bir nükte-i belîğa-i Furkāndır.

[66] Cenab-ı Rabbü'l-âlemîn hikmet ve meşiyet iktizâsına göre sâni'-i muhtâr olmayıp felâsifenin iddi'â-yı bâtılları vechile hâşâ mûcib-i bizzat olması farz olunsa ne teşri'-i ahkâma imkân kalır, ne de Cenâb-ı Bârî'nin şükr ü senâya istihkākı bulunur.

Bu iddi'â-yı bâtılın butlânı ise kütüb-i kelâmiyyede bi'l-vücûh îzâh ve isbât edilmişdir. Bunun bir çok delâ'ili olup ez cümle ef'âl husûsunda îcâb-ı bizzât nekā'is nev'inden olmakla şân-ı Bârî te'âlâda muhâldir. Nusûs-ı şer'iyyede isbât olunan irâde ve meşiyyet sıfat-ı celîlesinin akl u hikmet nokta-i nazarında dahi sübûtu cây-ı tereddüd olamaz.

Bu hakīkat-i âliyye sahâ'if-i kâ'inâtı mütâla'a ve tedkīk eyleyen ulü'l-ebsâra tecellî ve inkişâf etmekde bulunan bînihâye bedâ'i-i fıtrat, âsâr-ı intizâm ve hikmet ile de te'yyüd eylediği bedîdârdır.

Tenbîh

"Şükr" ta'bîri de "hamd" lâfz-ı şerîfi kadar şümûllü olmadığı anlaşıldı. Zîrâ şükr yalnız in'âm mukābelesinde olur. Hamd ise Cenâb-ı Bârî te'âlânın gerek in'âm cihetiyle, gerek sâir evsâf-ı sübhâniyyesi i'tibâriyle senâ ve tebcîle lâyık olmasını ifâde etmektedir.

"Şükr" lisânın gayri vesâ'it ile husûl bulmak cihetiyle hamde tercîh olunamaz. Çünkü hamdin filhakīka hamd olması iktirân-ı ta'zîme vâbestedir. Bu ise senâya dâl olan kelâmın ef'âl ve i'tikādâta muvâfık olmasını muktezîdir.

Binâ'en-alâzâlik hamd tahakkuk eden makāmda şerâ'iti olan tebcîlat-ı fi'liyye ve kalbiyyenin de tahakkuk etmesi bir emr-i zarûrîdir. Ve illâ hamdin istihzâya inkılâbı lâzım gelir.

Hamdin şükre tercîhi *Tefsîr-i Beyzavî*'de vech-i âharla de tevcîh olunmuşdur. Şöyle ki: İn'âm mukābilinde olan şükür içinden ni'met-i vâsılayı izhâr ve işâ'ada ve tahakkuk-i husûlüne delâletde akvâ olmak hâssasıyla temeyyüz etmektedir. Çünkü i'tikād-ı kalb ile îfâ olunan şükür emr-i hafî olduğu gibi it'âb-ı cevârih ile vücûd bulan şükür de şükrün gayri bir emel ile olmak ihtimâline ma'rûzdur.

İşte hamdin bu sûretle temeyyüz etmesi re's-i şükr add olunmasına ve îfâ-yı teşekkür bâbında umde kılınmasına bâdî olmuş ve binâ'en-alâzâlik bir hadîs-i şerîfde;

الحمدلله رأس الشكر ماشكر الله من لم يحمده) [1] buyurulmuşdur; yani hamd şükrün re's ve umde-i erkânı olmak hasebiyle Cenâb-ı Hakk'a karşı arz-ı tahmîdâta muvâzıb olamayan kimse kalb ve a'zâsıyla ne kadar ta'zîm ve tebcîlde bulunmuş olsa îfâ-yı şükr ve ikmâl-i vazîfe etmiş olmaz.

İstifâza

"el-Hamd" nazm-ı şerîfindeki edât-ı ta'rîf, herkesin bildiği mâhiyet-i hamde işâret, yâhûd bilcümle mehâmid ve esniyeye delâlet için gelmişdir. Her iki ihtimâle göre mine'l-ezel ile'l-ebed cemî'-i hâmidînden sudûr eder efrâd-ı hamdin Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûda muhtas ve münhasır olması müstefâd olur ki bunun sıhhatinde iştibâh yokdur. Çünkü her hayır ve ni'metin masdar-ı hakīkīsi Bârî te'âlâdır. Mün'im-i hakīkī ile mün'amün aleyh olan ibâd arasındaki vesâ'itin filhakīka te'sîri olmayıp yalnız cereyân-ı âdet-i ilâhiyye sûretiyle sebebiyet ve filcümle medhaliyetleri olur.

Bazı hükemânın iddi'âları vechile vesâ'itde te'sîrât-ı akliyye bulunması farz olunsa bile onların vesâ'it olmakdan hurûcları lâzım gelmez. Mâdem ki kâffe-i kâ'inâtın hâlikı olmak cihetiyle gerek esbâb ve gerek müsebbibât Sâni'-i zülcelâlin te'sîr-i kudret-i sübhâniyyesiyle vücûd bulmakda ve her türlü ni'met ile intifâ' meşiyyet-i ilâhiyyeye tâbi' teshîlât ve tevfîkāt-ı samedâniyye ile husûl-pezir olmaktadır. Doğrudan doğruya masdar-ı in'âmât ve merci'-i cemî' kemâlât dergâh-ı akdes-i müte'âl olması cây-ı hafâ olamaz.

Binâ'en-alâzâlik bir âyet-i celîlede [2](ومابكم من نعمة فمن الله) buyurulmuştur ki ma'nâ-yı şerîfi "Size vusûl bulmakda olan ni'am ve eltâfın her biri ma'bûd-ı zülcelâlinizden sâdır olmaktadır."

"El-hamdü li'llah" cümle-i celîlesi mahmûd-ı zülcelâl ve ma'bûd-ı bî-misâl olan Hak celle ve alâ hazretlerinin hayat, kudret, ilim, irâdet sıfât-ı celîlesi ile muttasıf olmasına delâlet etmektedir. Zîrâ sıfât-ı mezkûreyi câmi' olmayan zâtın hamd ü senâya istihkākı olmaz. Çünkü bâlâda beyân olunduğu üzere hamdin cemîl-i ihtiyârî mukābelesinde olması mahmûdun fâ'il-i muhtâr olmasını muktezîdir. Bu ise ilim ve irâde ve kudret ihrâz etmesine menûtdur. Bu sıfâtlar da hayat sıfâtıyla muttasıf olmaya tevakkuf eder. Zîrâ hayy olmayan alîm ve kadîr ve mürîd olamaz.

Bu hâlde "El-hamdü li'llah" diyen abd-i mü'min Zât-ı Bârî te'âlânın vahdâniyeti ile beraber bütün sıfât-ı rabbâniyyesini i'tirâf etmiş oluyor.

Manastırlı İsmâil Hakkı

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

HASTA

"Vak'a leylî mekteblerden birinde güzâr etmişdir."

– Bence, doktor, onu siz bir soyarak dinleyiniz;
Hastalık çünkü değil öyle ehemmiyyetsiz.
Sâde bir nezle-i sadriyye mi illet? Nerde!
Çocuğun hâli fenâlaştı şu son günlerde.
On gün evvel ameliyyâta çıkarken talebe,
O da gelmişti; fakat yolda nöbetler galebe
Ederek vermedi bîçâreye bir dem râhat.
Dedim: "Oğlum, niye geldin? Hadi git mektebe, yat!"
O zamandan beridir za'fı tezâyüd ediyor;
Şüpheler zihnime hâliyle tevârüd ediyor.
Uyku yokmuş; gece hep öksürüyormuş; ateşin
Olmuyormuş azıcık dindiği...
[67] – Ben zâten işin,
Bir ay evvel biliyordum ne vahîm olduğunu...
Bana ihtâra ne hâcet, a beyim, şimdi bunu?
Ma'amâfih yeniden bir bakalım dikkatle:
Hükmü kat'î verebilmek için olmaz acele.
– Çağırın hastayı gelsin.

* * *

Kapının perdesini,
Açarak girdi o esnâda düzeltip fesini,
Bir uzun boylu çocuk... Lâkin o bir levha idi!

Öyle bir levha-i rikkat ki unutmam ebedî:
Rengi uçmuş yüzünün, gözleri çökmüş içeri;

[1] Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr* 6536.

[2] Nahl, 16/53.

Elmacıklar iki baştan çıkıvermiş ileri.
O şakaklar göçerek cebheyi yandan sıkmış;
Fırlamış alnı, damarlar da beraber çıkmış!
Bet beniz kül gibi olmuş uçarak nûr-i şebâb;
O yanaklar iki solgun güle dönmüş, bîtâb!
O dudaklar morarıp kavlamış artık derisi;
Uzamış saç gibi kirpiklerinin her birisi!
Kafa bir yük kesilip boynuna, çökmüş bağrı;
İki değnek gibi yükselmiş omuzlar yukarı.

* * *

– Otur oğlum, seni dikkatlice bir dinleyelim...
Soyun evvelce fakat...
– Siz soyunuz, yok hâlim!
Soydu bîçâreyi üç beş kişi birden, o zaman
Aldı bir heykel-i üryân-ı sefâlet meydan!
Bu kemik külçesinin dinlenecek bir ciheti
Yoktu. Zannımca tabîbin coşarak merhameti,
"Bakmasak hastayı nevmîd ederiz belki" diye;
Çocuğun göğsüne koydu başını dinlemeye;
– Öksür oğlum... Nefes al... Alma nefes... Oldu, giyin;
Bakayım nabzına... A'lâ... Sana yavrum, kodein
Yazayım; öksürüyorsun, o, keser, pek iyidir...
Arsenik hapları al, söylerim eczâcı verir.
Hadi git kendine iyi bak...

* * *

– Nasıl ettin doktor?
– Edecek yok, çocuk artık yola girmiş, gidiyor!
Sol taraftan rienin zirvesi üstünde kühûf;
Hâsıl olmuş ki ehemmiyyeti zâten ma'rûf.
Devr-i sâlisteki âsârı o mel'un marazın
Var tamâmıyle, değil hiçbiri eksik arazın.
Bütün a'râz, şehîkıyle, zefîriyle...
– Yeter!
Hastanın çehresi meydanda ya! İnsanda meğer
Olmasın hiss ü basîretten eser... Lâkin biz
Bunu "tebdîl-i havâ" der de nasıl göndeririz?
Şurda üç beş günü var... Gönderelim: Yolda ölür...
"Git!" demek, hem de bizimçün ne büyük bir züldür!
Hadi göndermeyelim... Var mı fakat imkânı?
Sonra mes'ûl edecekler bulunur insânı.
– Sözünüz doğru Müdür Bey; ne yapıp yapmalı; tek
Bu çocuk gitmelidir. Çünkü, yaşarsa, pek pek,
Daha bir hafta yaşar, sonra sirâyet de olur;
Böyle bir hastayı göndermede mektep ma'zûr.

* * *

– Bir mubassır çağırın.
– Buyurun efendim.
– Bana bak:
Hastanın gitmesi herhalde muvâfık olacak.
"Sana tebdîl-i hevâ tavsiye etmiş doktor;
Gezmiş olsan açılırsın..." diye bir fikrini sor.
"İstemem!" der o, fakat dinleme, iknâ'a çalış:
Kim bilir, belki de bîçâre çocuk anlamamış?

* * *

– Şimdi tebdîl-i hevâ var mı benim istediğim?
Bırakın hâlime artık beni râhat öleyim!
Üç buçuk yıl bana katlandı bu mektep, üç gün
Daha katlansa kıyâmet mi kopar? Hem ne için
Beni yıllarca barındırmış olan bir yerden,
"Öleceksin!" diye koğmak? Bu koğulmaktır. Ben,
Kimsesiz bir çocuğum, nerde gider yer bulurum?
Etmeyin, sonra sokaklarda kalır mahvolurum!
Anam ölmüş, babamın bilmiyorum hiç yüzünü;
Kardeşim var, o da lâkin bana dikmiş gözünü:
Sanki âtîdeki mevhûm refâhım giderek,
Onu çalkandığı hüsranlar içinden çekecek!
Kardeşim, bekleme müstakbeli nisyâna çalış;
Ebediyyen seni koyvermeyecek hâle alış!
[68] Hangi bir derdim için ağlayayım, bilmiyorum.
Döktüğüm yaşları ma'zûr görün: Mağdûrum!
O kadar sa'y-i belîğin bu sefâlet mi sonu?
Biri evvelce eğer söylemiş olsaydı bunu,
Çalışıp ömrümü çılgınca hebâ etmezdim,
Ben bu müstakbele mâzîmi fedâ etmezdim!
Merhamet bilmeyen insanlara bak, yâ Rabbi,
Koğuyorlar beni bir sâil-i âvâre gibi!
– Seni bir kerre koğan yok, bu sözün pek haksız.
"İstemem, yollamayın" dersen eğer, kal, yalnız...
Hastasın...
– Hem veremim! Söyle, ne var saklayacak?
– Yok canım öyle değil...
– Öyle ya, herkes ahmak!
Bırakırlar mı eğer gitmemiş olsam acaba!
Doğrudur, gitmeliyim... Koşturunuz bir araba.

* * *

Son sınıftan iki vicdanlı refîkin koluna
Dayanıp çıktı o bîçâre sefâlet yoluna.
Atarak arkaya bir lemha-i lebrîz-i elem,
Onu teb'îd edecek paytona yaklaştı "verem!"
Tuttu bindirdi çocuklar sararak her yerini,
Öptüler girye-i mâtem dökerek gözlerini:
– Çekiver doğruca istasyona...
– Yok yok, beni tâ,
Götür İstanbul'a bir yerde bırak ki: Gurebâ,
–Kimsenin onlara aldırmadığı bir sırada–
Uzanıp ölmeye bir şilte bulurlar orada!

Mehmed Âkif

HÜRRİYET-MÜSÂVÂT

Geçen hafta *Sırâtımüstakīm*'deki makālemizde *Mîzân* gazetesinde "Abduş" imzâsıyla makāle-i sâbıkamızı tahrîfen münderic varaka-i i'tirâziyyeye karşı olan cevâbımızı bu haftaki makālemize ta'lîk etmiş idik. Fakat Abduş Efendi'nin maksadı, izhâr-ı hakîkat olmayıp, belki a'râz-ı nefsâniyyesinden münba'is ihtisâsât-ı bedbînânesini meydana koymakdan ibâret olduğu tahrîfât-ı vâkı'asına inzimâm eden ahvâl-i sâire ile tahakkuk etmiştir. Binâberîn mes'ele, kavâ'id-i münâzaradan hâric kalarak, bir mâhiyet-i kānûniyye iktisâb etmiş olduğundan; sâir zebân-dırâzlar hakkında olduğu gibi mûmâ-ileyhin bu bâbdaki makālesini de mahkeme-i âdilenin hükmüne havâle ve tevdî' ederek maksad-ı aslîmize ber vech-i âtî şurû' ediyoruz:

* * *

Şerî'at-i Muhammediyye'nin müsâ'ade gösterdiği talâk mes'elesine gelince: Bu da tesettür-i nisvân ve te'addüd-i zevcât mes'eleleri gibi levâzım-ı medeniyye ve zarûrât-ı beşeriyyeden olup Kânûn-ı Esâsî'nin bahş ettiği hürriyet ve adâlete münâfî değildir.

Filvâkı' talâkda asıl olan hurmetdir.* Çünkü talâk kayd-ı nikâhı ortadan kaldırıyor. Bu ise bir âileyi perîşân etmek demekdir. Hâlbuki beşeriyetin nasb-ı enzâr-ı tehassür eylediği evc-i medeniyyete, nokta-i kemâle yükselebilmesi âile irtibâtından başlıyor. Mümkün mertebe teksîr-i âileye çalışmak icâbât-ı medeniyyedendir. Nikâh, ki fevâ'idi bî-pâyandır, öyle ma'rûz-ı indirâs olmamalıdır. Zîrâ sonra terakkī kābil olmaz. Hattâ nizâm-ı âlem muhâfaza edilemez.

Min vechin ibâdet sayılan nikâhın derece-i ehemmiyeti herkesce ma'lûmdur. Bir kere zevceyn yekdiğerinden istifâde ederek bir çok fenâlıkların önü alınır, sonra zevceyn yekdiğerine zahîr olarak metâ'ib-i dünyeviyyeye mukāvemet ederler. Çünkü insan bu mihnetzâr-ı fenâda mutlakā bir enîs-i gamküsâre, bir mu'în-i mesâ'îye muhtâctır. İkdâmât-ı mütevâliyye ile yorulan vücûdlar, beyinler â'ile arasında uçan nefehât-ı mihnet ve samîmiyyetle yorgunluklarını unutur. Çalışmak için kuvvet iktisâb ederler. İzdivâc sâyesinde insanlar tekessür eder. İzdivâc sâyesinde cem'iyet pâyidâr olur. İzdivâc sâyesinde tehzîb-i ahlâk edilir. Yine izdivâc sâyesinde âlem intizâm bulur.

İşte talâk bu kadar makāsıd-ı dîniyye ve dünyeviyyeyi kesr ettiği için onda asıl olan hurmet ve memnû'iyettir. Nitekim "Eğer kadınlarınız size itâ'at ederlerse onların aleyhine bir yol aramayınız. Yani onları tatlîk etmeyiniz" me'âlinde olan [1](فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلاَ تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً) nass-ı celîli ve "Kadınlarınızı tezevvüc ediniz fakat sonra tatlîk etmeyiniz. Yani bilâ sebeb boşamayınız. Zîrâ ıtlâk öyle bir şeydir ki arşu'r-rahmân ondan ihtizâz eder" müfâdında olan [2](تزوجوا ولا تطلقوا فان الطلاق يهتز منه العرش) ve "Cenâb-ı Hakk'ın en sevmediği helâl, talâkdır" medlûlünde bulunan [3](ابغض الحلال الى الله عز و جل الطلاق) ve "Mücerred tecdîd-i zevk için kadın alıp boşamayınız. Zîrâ mahzâ böyle tecdîd-i zevk için kadın alıp boşayan erkekleri ve kocaya varıp boşanan kadınları Allah sevmez" ma'nâsını ifâde eden [4](تزوجوا ولا تطلقوا فان الله لايحب الذواقين ولا الذواقات) ehâdîs-i şerîfesi talâkdaki memnû'iyet-i asliyyeye sarâhaten delâlet etmektedir.**

Fakat ihtiyâc ve zarûrete binâ'en talâk meşrû' olmuştur. Zîrâ zevceyn beyninde tebâyün-i ahlâk hasebiyle buğz ve adâvet husûle gelir ve bu hâlde devâm edecek olur ve ale'l-husûs zevce mûcib-i **[69]** töhmet bir hâlde bulunursa bunlardan çâre-i halâs ancak talâktır. Hattâ te'addüd-i zevcât gibi talâka kavlen mu'teriz olanlar dahi şu gibi esbâba mebnî onun meşrû'iyetini kalben temennî etmekde oldukları şüphesizdir. "Bir şey dayyık oldukda müttesi' olur" kā'idesi şer'î olduğu gibi hem de tabî'îdir. Mâdem ki geçinmeleri kābil değildir. İftirâkları zarûret hâlini alıyor; onların ayrılması lâzımdır, muvâfık-ı hikmettir.

Zîrâ beynlerinde adem-i imtizâc bulunan zevceynin şu hâl-i münâferet üzere kalmaları, kendilerini her türlü sa'âdet-i dünyeviyye ve uhreviyyeden mahrûm eden ahvâldendir. İnsanların asıl hayât-ı mes'ûdânesi âilesiyle birlikte kemâl-i samîmiyyet ve muhabbetle geçirdiği hayattır. Medeniyetin terakkīsi nisbetinde birçok ihtiyâca ma'rûz kalan insanlar tedârik-i havâyic için pek çok çalışmak, çabalamak mecbûrîyeti altında zebûndurlar. Bu zavallılar için sa'yden mütehassıl âlâm ve ekdârı def' edecek, yarınki mübâreze-i hayâtiyye için kuvvet i'dâd edecek âile muhabbet[in]den başka ne vardır? Ya bu muhabbet olmazsa o âilenin hayatı nasıl olur? Her dakīka yek-diğerini tahkīre âmâde iki kalbin dûçâr olduğu azâblar, felâketler kābil-i tasvîr midir? Ne vakit bunlar istirâhât edecek? Ne vakit âhiret için zâd ve zâhire hazırlayacak? Bir zevc zevcesinin âhar bir kimse ile münâsebet-i gayr-i meşrû'ada bulunduğunu ve hattâ bulunmak istediğini hissettikten sonra, artık onunla hüsn-i imtizâc ederek, ölünceye kadar mes'ûdü'l-hâl ve mesrûrü'l-bâl yaşaması kābil midir?

Binâ'en-aleyh zevc ile zevcenin beynlerinde mes'ûdâne yaşamalarını mâni' olacak bu gibi ahvâlin vukū'u takdîrinde, talâka mesâğ gösterilmesi Cenâb-ı Hakk'ın nev'-i beşere olan eltâf-ı sübhâniyyesi cümlesindendir. Yani bu da bir ni'met-i uzmâ-yı ilâhiyyedir.

Hattâ bugün milel-i mütemeddine ekserîsi dahi talâkın zarûriyât-ı beşeriyyeden olduğuna kesb-i kanâ'at etmişler ve talâkı kabûl eylemişlerdir. Şu kadar ki onların kabûl ettikleri talâkın keyfiyeti başkadır. Şerî'at-i Ahmediyye'ce talâk zevcin elinde olduğu hâlde onlarca emr-i talâk mahkemeye tevdî' edilmişdir. Fakat şerîat-i garrâ-yı Ahmediyye'nin şu mes'elede dahi rüchânı bedîhîdir.

Zîrâ esâsen talâkın lüzûmu kabûl edildikden sonra yalnız sûret-i icrâsı kalır ki bunda üç ihtimâl cârîdir:

Birinci ihtimâl: Emr-i talâkın zevcenin yedine verilmesidir. Bu ihtimâl iki vecihle bâtıldır. Evvelâ: Kadınlar teşekkülât-ı bedeniyyeleri iktizâsınca serîü'l-infi'âl olup cüz'î bir şeyden müte'essir olurlar. Ekserîsi ehemmiyetsiz bir şeyden, bir hiçden dolayı hemen talâka cür'et ederek içinde bulundukları âilelerinin mahv u perîşân olmasına sebebiyet verirler. Sonra da dûçâr-ı nedâmet olurlar. Fakat çi-fâ'ide ki her şey bitmiştir. Eğer emr-i talâk kadınların elinde olsa idi sahne-i arzda rişte-i irtibâtını muhâfaza edecek pek az âileler kalır, bu sûretle şîrâze-i âlem bozulur giderdi. Sâniyen: Emr-i talâkı bir hakk-ı zâtî olmak üzere zevcenin yed-i salahiyyetine bırakmak, ona bir nevi' hâkimiyet bahş etmek demektir. Bu ise doğru olamaz. Zîrâ âilenin bütün umûr-ı şâkkasıyla mükellef olan zevcin üzerine hiç bir şeyle mükellef olmayan zevcenin hâkimiyetini tasdîk edecek hiç bir akl-ı selîm tasavvur olunmaz. Binâ'en-aleyh onlara böyle bir iktidârın verilmesi mugâyir-i akl u hikmetdir. Bunun içindir ki Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı hakîminde [5](الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاء) buyurmuşdur.

---

* *Şürunbilâlî'ye* bak.

[1] Nisâ, 4/34.

[2] Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr* 6178.

[3] Ebû Dâvûd, *Sünen,* Kitâbü't-Talâk 3.

[4] Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr* 6179.

** İmâm-ı Şa'rânî'nin *Keşfü'l-Gamme* nâm kitâb-ı müstetâbın[ın] Talâk bahsine mürâca'at oluna.

[5] Nisâ, 4/34.]

Ma'a-hâzâ "emr-i talâk" zevcenin yedinde olmak üzere akd-i nikâh edilir ve îcâb'da –yani evvelen söylenen sözde– zevce tarafından vukū' bulursa bu sûretde şer'an nikâh sahîh ve şart mu'teber olacağından lede'l-iktizâ kadın da kendisini tatlîk edebilir. Fakat bu hüküm kadınlar için bir nevi' ruhsat ve teshîl-i şer'î olup bunun esâsa te'alluku yokdur.

İkinci ihtimâl: Emr-i talâkın mahkemeye tevdî' olunmasıdır. Bu da iki vecihle bâtıldır: Evvelâ: Şüphe yok ki bahsimiz âkil, mümeyyiz, bâliğ olan zevceynin talâkı mes'elesine dâirdir. Hâkimin velâyet-i âmmesi var ise âkil ve bâliğ olan kimsenin de kendi nefsine velâyet-i hâssası vardır. Hâlbuki velâyet-i hâssa velâyet-i âmmeden akvâdır.

Sâniyen: Bâlâda beyân olunduğu vecihle talâk bir takım esbâb-ı mücbireye mebnî zarûreten meşrû' kılınmıştır. Bu esbâb-ı mücbireyi ise zevc ile zevceden mâ-adâsına ifşâ câ'iz değildir. Zîrâ bu esbâb yâ "tebâyün-i ahlâk"dır veya zevcenin "mûcib-i töhmet" bir hâlde bulunmasıdır. Birinci takdîrde hâkim ne yapacak? Yekdiğerini sevmeyen zevceyni zorla birbirine mi sevdirecek? Olsa olsa pederâne nasîhat edecek. Yoksa "Ben hükm ettim: Sevişiniz, nizâ' etmeyiniz" diyebilir mi? Haydi demiş, ne ehemmiyeti olabilir? Bununla maksad te'mîn edilmiş olacak mı? Bu gibi şeyler umûr-ı hissiyye ve vicdâniyyedendir. Mahkemenin hükmüyle husûle gelmez. Bunlar, hâkime hürmeten peki diyecekler, değil mi? Fakat daha mahkeme kapısından çıkar çıkmaz, yine kavgaya başlayacaklar. Aralarındaki imtizâcsızlık bir kat daha tezâyüd edecek. Ve ölünceye kadar her ikisi de azâb-ı elîm içinde kalacak.

Haydi farz edelim ki bu takdîrde hâkim beynlerini tefrîk edebilsin, yalnız nasîhatle iktifâ etmesin. Acaba bu, ma'kūl bir mu'âmele midir? Şüphe yok ki değildir. Zîrâ yukarıda beyân ettiğimiz vechile ekser kadınlar serîü'l-infi'âl olup pek cüz'î bir şeyden dolayı hemen müte'essir olacaklarından eğer mahkemeye böyle bir salâhiyet verilecek olur ise pek çok kadınlar zevcleriyle beynlerinde zuhûr eden cüz'î bir münâsefeden, bir münâza'adan dolayı onların hemen mahkemeye koşacakları, ve zevcleriyle beynlerinde tebâyün-i ahlâk olduğundan bahisle taleb-i talâkda bulunacakları ve bilâhare emr-i talâk zevcenin yedinde olduğu sûretde lâzım gelen mahzûrun buna da lâzım geleceği, yani bir çok âilelerin şîrâze-i intizâmdan çıkarılıp mahv u perîşân edileceği şüphesizdir.

İkinci takdîre gelince, bunda da fâ'ide şöyle dursun, pek **[70]** çok mazarrat vardır. Çünkü bu hâlde da'vâyı mahkemeye vermek, o kadını cem'iyetten tard etmek demektir. Ma'lûmdur ki medâr-ı hüküm olmadan, beyyine bulunmadan hâkimler hükm edemez. Şimdi o zavallı zevcin hâlini düşününüz, vicdânen mûcib-i töhmet bir hâlde bulunduğunu tasdîk ettiği zevcesinin hâl-i töhmetini isbât için beyyine hazırlayacak, muhtâra, komşulara mürâca'at edecek. "Benim zevcem şöyle bir hâlde bulunuyor" diyecek. Şâhidlerle beraber yakalamaya çalışacak, hattâ esbâbına tevessül edecek, bunları söylemeye, yapmaya yüz, vicdân ister. Bu olacak şey mi, ve bu da hayat mı?" –mâba'di var–

Mûsâ Kâzım

İSLÂM VE USÛL-İ MEŞVERET

İkdâm'ın zannım 5099 adedli nüshasında olacak idi ki garîb bir efsâne gördüm. Berlin Dârülfünûnu'nun Elsine-i Şarkıyye Şu'besi Müdürü Mösyö Eduard Saharo nâmındaki bir zât Neue Freie Presse cerîdesinde "Meşrûtiyet-i İdârenin Âtîsi" serlevhasıyla bir makāle yazmış. Bu makālesinde Mösyö Eduard Boğaziçi'nde tanîn-endâz olan velvele-i hürriyyetin meserret-bahş bir hâtimeye müncer olmasını temennî ettikden sonra Anadolu'da bir zengin beyin, Toros dağlarında yaşayan bir Kürd beyinin, Suriye'nin münbit vâdilerinde sâhib-i emlâk ü yesâr olan bir müslümanın Kānûn-ı Esâsî'yi ne sûretle telakkī ettiklerini, bu bâbda ne fikir perverde eylediklerini muhtâc-ı tedkīk görmüş. Kur'ân-ı Kerîm'de gerçi meşrûtiyet-i idâreye dâir bazı âyât-ı celîle var ise de fi'ilen bunların ehemmiyeti yok imiş. Meşrûtiyet-i idâre âlem-i İslamiyyet için yeni, pek yeni bir şey imiş. İslâmiyet câmid ve her şeye gayr-i müsâ'id bir din imiş. Avrupalıların tahayyül ve tasavvur edemeyecekleri bir ta'assub-ı dînî ile müteharrik bir kitle imiş. Osmanlı erbâb-ı siyâseti, Devlet-i Aliyye sefîr ve şehbenderleri yalnız Dersa'âdet'i ve nihâyet-i nihâyet Dersa'âdet mülhakātı ile Selânik'i, İzmir'i, Beyrut'u, Şâm-i Şerîf'i bilirler imiş. Bunun için bu koskoca kalemrev-i saltanatın ahvâl ve müşkilât-ı dâhiliyyesinden bîhaberler imiş. Şurasında Türk, burasında Çerkes, berisinde Arab, şu yanında Arnavud, öte tarafta Gürcü bulunan bir memleketde şu ecnâs-ı muhtelifenin bir arada bir menfa'at-i âmme için çalışabilmeleri muhâl ender muhâl imiş.

Bize öyle geliyor ki Mösyö Eduard hâtimesi fâtihasına tevâfuk etmeyen şu makālesinde ümmet-i İslâmiyye hakkında pek çok vukūfsuzluk göstermiş ve beyhûde telâşlar etmiş. Bir Avrupalı'nın fikdân-ı ıttılâ' hasebiyle Şerî'at-ı garrâ-yı İslâmiyye hakkında nefsü'l-emre mutâbık olmayan mütâla'ât ve muhâkemâtı an-cehlin olmasına nazaran bir dereceye kadar ma'füvv olsa da Elsine-i Şarkiyye Şu'besi müdürü bulunan bir zâtın hasbe'l-meslek kütüb-i Arabiyyeye, ahkâm-ı Şerî'at-i İslâm'a usûl-i idâre-i İslâm'a, ef'âl ve ahlâk-ı ehl-i İslâm'a vâkıf olması îcâb edeceğinden bunun hilâfını nâtık mütâla'âta hâme-rân olmak bi-hakkın câlib-i mu'âheze olabilir, zannederim. Hele İslâm'ın ilmen, sınâ'aten, edeben, adlen sa'âdet-i beşere ettiği hidemât-ı mübeccele, ile'l-ebed pâyidâr olan me'âsir-i ilm ü irfânı ile, vekāi'-ı mâziyyesiyle, vesâ'ik-i târîhiyye ile müsbet ve müberhen iken bundan tegâfül etmek hiç bir yerde hiç bir vakit hiç bir vech ile şi'âr-ı fazîlet addolunamaz.

Meşveret bize, biz meşverete bîgâne değiliz. Meşveret bizim için yeni, pek yeni birşey değildir. Ahd-i güzîn-i Hazret-i Peygamber'den beri biz meşveret ile me'nûs ve me'lûfuz.

وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ [1]

Biz hayra da'vet ve bilhassa emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münker ile me'mûruz. Cenâb-ı münzelü'l-Furkān bize bunu şu vechile emr ediyor: [2](ولتكن منكم .... الآية)

[1] Şûrâ, 42/38.
[2] Âl-i İmrân, 3/104.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu nazm-ı celîlden evvel zikr olunan âyâtda Cenâb-ı Hak mü'minlere tekmîl ve tezhîb-i nefsi emr ettikten sonra bu âyetde, tekmîl ve irşâd-ı gayrı emr edip buyurur ki: Sizden hayra da'vet eder ve bilhassa emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker eyler bir cemâ'at bulunsun. Felâh bulanlar onlardır. "Kemâl-i felâha muhtass olanlar işte bu sıfât-ı fâzıla ile temeyyüz eden o cemâ'attir."

Ma'rûf: Şer' ve aklın istihsân ettiği... Ve münker: Şer' ve aklın kabîh gördüğü şeylerdir. Da'vetü ile'l-hayr, dînî veya dünyevî salâhı mutazammın olan şeyle da'vet demek olduğu cihetle, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker da'vetü ile'l-hayrda münderic iken bunların hâssaten zikr olunmaları sâir umûr-ı hayriyye üzerine fazl ü rüchânlarını izhâr içindir.

Âyet-i kerîmede cümle ümmete tevcîh-i hitâb edilmişken emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerin pişvâ bir cemâ'at-i fâzılaya tahsîs buyurulması da, müfessirîn-i kirâm hazerâtı tarafından takrîr edildiği üzere bu mühim vazîfe farz-ı kifâye olup sâir fürûz-ı kifâye gibi emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker dahi bütün ümmete vâcib olduğunu ve fakat hepsinin birlikte bu vecîbeyi ikâme etmesi sûretiyle cümleye vâcib olmayıp belki bazıları ikâme ederse bâkîsinden sâkıt olduğunu ve şâyed hep birden bu vecîbeyi terk ederlerse cümleten âsim ve günahkâr olduklarını ifhâm içindir. Bir de emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker vecîbesi celâ'il-i umûrdan olup ahkâm-ı ilâhiyyeye ve merâtib-i ihtisâba ve bunların suver-i icrâ'iyyesine âşinâ olmak gibi kuyûd ile meşrût olduğuna ve bu umûra vukūf hususunca ise efrâd-ı ümmet mütesâvî bulunmadığına mebnî bu vecîbeyi ümmet içinde ancak fazîlet ve ehliyet ile temeyyüz edenleri deruhde edebilecekleri içindir.

Yine müfessirîn-i kirâm hazerâtı diyorlar ki: Şurût-ı mezkûreye vâkıf efâzıl-ı dânişverân-ı ümmetden mâ'adâsı bu emr-i hatîre tasaddî ederlerse ma'kûs ve muzır netîceler tevellüd eder. Çünkü zikr olunan şurûta vukūfu olmayanlar **[71]** münker ile emr ve ma'rûfdan nehy etmeleri, mülâyemet yerinde gılzat ve gılzat yerinde mülâyemet göstermeleri, hattâ bazı kesânın münkere temâdî ve ısrârlarını mûcib olacak sûretde nehy-i ani'l-münker eylemeleri ağleb-i ihtimâldir.

Mervîdir ki Seyyidü'l-Ebrâr Efendimiz'e: "Hayrünnâs kimdir?.." diye soruldu, zât-ı Risâlet-me'âbları da: "Hayrünnâs, en ziyâde emr-i bi'l-ma'rûf ve en ziyâde nehy-i ani'l-münker ve Hak için en ziyâde ittikā ve en ziyâde sıla-i rahm edenlerdir.." diye buyurdu.

Zât-ı Nübüvvet-penâhî'den şu da rivâyet olunmuştur ki: "Ma'rûf ile emr ve münkerden nehy edenler, rûy-ı zemînde Allah'ın halîfesi ve resûlünün halîfesi ve Kitâbının halîfesidir..." buyurmuşdur.

İslâm'da meşrûtiyet-i idârenin fi'len ehemmiyeti yok diye hüküm etmek, enzâr-ı mütâla'a önünde celiyy-i şa'şa'a olan vesâik-i ilmiyyeden göz yummak demekdir. İslâm'da vaktiyle, "Ahkâm-ı Sultaniyye" nâmıyla usûl-i idâre te'sîs edilerek tâ makām-ı mu'allâ-yı hilâfet u saltanattan muhtesiblere (belediye me'mûrlarına), şurtalara (polislere), candâriyyelere (jandarmalara) kadar bilcümle me'mûrîn ve müstahdemînin vezâ'ifi gösterilmiş ve "ra'iyye yani tebe'a üzerine tasarruf maslahata menûtdur" düstûru şu'abât-ı idârenin her yerinde üssü'l-esâs ittihâz kılınmışdır.

Hazret-i Ömer bir gün hutbe irâd ederken: "Şâyed benim bir eğriliğim görülürse düzeltilsin..." demiş idi. Sâmi'înden biri kalkıp; "Senin eğriliğin görür isek kılıç ile düzeltiriz..." demesiyle; Hazret-i Ömer: "Şükür Allah'a ki bu ümmetde Ömer'in eğriliğini kılıcıyla düzeltecek kimseler yarattı!.." diye senâ-hân oldu. Nakl olunur ki mulûk-i Emeviyye'den Abdülmelik oğlu Müslime kibâr-ı tâbi'înden Ebû Hâzım hazretlerine: "Siz bize [1](وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ) nazm-ı celîli hükmünce itâ'at ile me'mûr değil misiniz?.." dedi. Ebû Hâzım hazretleri; "Evet, fakat Hakk'a muhâlefet ettiğiniz zaman [2](فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ) emr-i şerîfi ile sizden hilye-i mutâ'iyyet nez' olunmuştur, değil mi?.." diye cevâb verdi.

Bu hakk-ı mukāvemet ve usûl-i murâkabe-i ümmet sâyesinde idi ki Devlet-i Muhammediyye ikāb-ı satvet ve azametinin iki cenâhını şark u garb-ı âleme yaydı. Kuteybe ve Mûsâ bin Nasîr ve Abdurrahman ve Ukbe gibi kahramanların dest-bürd-i gayretleriyle takrîben bir asır içinde hudûd-ı dârü'l-İslâm kâmilen Afrika sevâhili ile Avrupa'nın cenûb-ı garbîsine ve Asya'nın hemen bütün memâlik-i ma'mûresine yayılarak âlemin iki ucuna dayandı. Çin'den tâ Fransa içinden geçen Loire nehrine kadar rub'-ı meskûnu ihâta etti. Bu feth olunan yerler Romalıların sekiz yüz sene zarfında kabza-i teshîre aldıkları memâlik ve büldândan aded ve vüs'atçe pek çok ziyâde idi. Müslümanlar feth ettikleri yerlerde câzibe-i fazîlet ve adl ü hakkāniyetleri ile kulûb-i nâsı celb ediyor ve nâs kendilerine an-samîmi'l-kalb muhibb ü mutî' tebe'a ve hattâ asker ve leşker oluyorlar idi.

İmdi revâ mıdır ki meşveret ile me'lûf ve me'nûs, ve efâzıl-ı dâniş-verânı ma'rifetiyle emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker etmeye me'mûr olan bir ümmet-i fâzıla meşrûtiyet-i idâreye bîgânelik ile ithâm olunsun?..

Dâire-i bahs ve münâzarayı tevsî' için diyelim ki meşrûtiyet-i idâreye bîgâne imişiz. Ya bugün buna mâlik olan akvâm-ı garbiyyeye bu mine'l-ezel bir mevhibe-i fıtrattır demeye cesâret olunacak mı? Fransa'nın bütün Avrupa'ya bedreka-i hürriyyet olan inkılâb-ı kebîrinden evvelki hâline ircâ'-ı nazar edelim: On sekizinci asr-ı milâdînin evâhirinde Avrupa'nın düvel-i sâiresi gibi Fransa Devleti de hükûmet-i mutlaka ile idâre olunuyor idi. Hey'et-i hükûmet Kayâsire-i Rûm'un bilâhare devletlerinin inkırâzına bâ'is olan fısk u fücûrlara müstağrak olmuş ve âdetâ bir usûl-i zâlimâne hey'etine girmiş idi. Kralların etrâfını almış olan zâdegân takımı onları kendileriyle medâr-ı bekā addeyledikleri bir idâre-i fecî'â-i istibdâda teşvîk ederek şân u şeref-i ze'âmetlerini muhâfazaya ve yalnız sınıf-ı mümtâzlarının hukūk-ı mevhûmesini tervîce âlet ittihâz ederler ve ahâlinin sunûf-ı sâiresine etmedik cevr ü gadr bırakmazlar idi. Fransızlar bitmek tükenmek bilmez olan muhârebât ve iğtişâşât ile bîtâb düşmüş ve isrâfâta artık akçe yetiştirmekten âciz kalmış idi. Rezâletin mebzûl, adâletin ma'dûm olduğu o zamanda bir ta-

[1] Nisâ, 4/59.
[2] Nisâ, 4/59.

raftan açlık ve diğer tarafdan hazînenin muzâyaka-i fevkalâdesi baş gösterip hâl-i devlet ve ümmet pek ağırlaşmış idi. Nihâyet Kral Onaltıncı Lui'nin zamanında ne büyük bir inkılâb zuhûr eylediği ve Mirabeu gibi o inkılâb ricâl-i meşhûresinin ne âlî-cenâbâne söyledikleri sözler ile meydân-ı hamiyyete atılarak kavmin te'âlî-i şânına nasıl rehberlik ettikleri, ne şâyân-ı tebcîl himmetler ibrâz eyledikleri hâlâ hâfıza-i enâmda menkūşdur.

"İslâmiyet câmid ve her şeye gayr-i müsâ'id bir dindir" demeye dil nasıl varıyor? Millet-i İslâmiyye azamet ve iclâlin tabaka-i kusvâsına vâsıl olduğu zamanlarda dîn-i İslâm'ın sâye-i feyz-i hürriyyetinde idi ki dârü'l-mülk-i İslâm'ın her tarafında mektebler, medreseler, kütübhâneler, hastahâneler, kervansaraylar yapıldı. Rasathâneler te'sîs edildi. Yollar küşâd olundu. Seyâhatler edildi. Nitâk-ı ticâret tevsî' kılındı. Fünûn ve sanâyi' terakkī etti. Zirâ'at ve hırâsetde yeni usûller vaz' olundu. Bu yolda hârikalar gösterildi. Hele mi'mârîde ol kadar i'tilâ ettiler ki saraylar, kasırlar, kâşâneler, havuzlar, fevvâreler gibi sâha-i ilm ü irfâna kodukları me'âsir kemâlatda o metîn ve müzeyyen üslûblar o zaman esâtîze-i mi'mârânını ve hatta sonrakilerini meftûn-ı letâfeti ederek onları kendilerine meşk u taklîd ittihâz eylediler ve özenib yaptıkları mebânîyi o me'vâ-yı hüsn ü bahâların isimleriyle tesmiye ettiler. İslâmın sâye-i feyz-i hürriyyetinde idi ki kāfile kāfile ulemâ, fukahâ, hükemâ yetişti. Ulûm-ı fıkhiyye tevessü' etti. Pusula, barut, kâğıd gibi ma'ârif ve ticâret ve muhârebe husûslarında âleme bâ'is-i teğayyür olmuş keşfiyât ve sanayi'i mevki'-i istifâdeye koydular. İbn-i Sînâ, Ebû Bekir Râzî, Kindî, Fârâbî, İbn-i Rüşd, Abdurrahman **[72]** bin Haldûn gibi hükemâ, etıbbâ, müverrihîn zuhûr eyledi. O hükemâ ki Asya ve Afrika ve Avrupa'da altıyüz sene kadar muktedâ-bih tanıldılar. O etibbâ ki "El-Hâvî" gibi ulûm-ı tıbbiyyede me'haz-i küll otuz cildlik âsâr-ı cesîme tasnîf ettiler. O müverrihîn ki o zamana kadar görülmemiş felsefe-i târîh gibi bir fenn-i celîl ihdâs ve tedvîn eylediler.

Avrupalılar müstağrak-ı zalâm-ı cehl iken müslümanlar şark ve garb-ı âleme ifâza-i envâr-ı medeniyyet ediyorlar idi. Vaktiyle Fransa Ma'ârif Nâzırı olan Dörvi der ki "Avrupalılar ma'ârifi iğne deliğinden görürler iken müslümanlar Bağdad'da Semerkand'da vesâir memâlik ve büldânda rasadhâneler, medreseler gibi bir çok me'ser-i kemâlâtı sâha-i ilm ü irfâna koymuş olduklarını, cihân-ı İslâmiyyet'in ulûm ve sanâyi'deki terakkī ve i'tilâ eylediklerini beyân eylediği sırada âverde-i lisân-ı sitâyiş eylemişdir. Memâlik-i Şarkiyyeye pay-endâz-ı tecâvüz olan Çelîpâyîlerin orada gördükleri yel değirmenlerine bile acâ'ib-i âlem nazarıyla bakarak avdetlerinde memleketlerinde emsâlini vücûda getirmişler idi. Harûnü'r-Reşîd'in Şarlman'a hediye eylediği guguklu bir sâ'at mevzû' bulunduğu sarayında sâ'at başı gelip de çaldığı zaman içinden bir şeyin dışarıya baş çıkardığını görünce orada müctemi' bulunan halk "bunda şeytân var" diye kaçışmışlar idi. Bunlar o zaman Avrupa'nın müstağrak bulunduğu cehâletin derekesini irâ'e eder. Bir diyârda Galileo, Copernicus mesleği üzre arzın hareket-i yevmiyyesini fennen isbât ettiğinden dolayı din nâmına tövbe ve istiğfâra mecbûr edilmiş olduğu hâlde, diğer diyârda emîrü'l-mü'minîn Me'mûn Halîfe, "Benî Mûsâ" demekle ma'rûf üç kardeşi bir hey'et-i mevsûka ile Sincar sahrâsına ve müte'âkıben arz-ı Kûfe'ye gönderip muhît-i arz hakkında tedkīkāt ve tatbîkāt icrâ ettirmiş idi.

Yâd-ı mâzîden, serd-i vekāyi'-i târihiyyeden maksad eslâfın devr-i ihtişâm-ı ilm ü irfânıyla tefâhür değil, İslâm'ın pâbend-i terakkī olduğunu her vesîle düştükçe ve alelhusûs mülkün hayatına, terakkī ve te'âlîsine müte'allik bir emr-i azîme teşebbüs edildikçe vird-i zebân etmeyi i'tiyâd edinmiş olanlara bugün hâce-i ilm ü medeniyyet addolunan garbın an-asıl medrese-i İslâm şâkirdânından olduklarını hâtırlatmaktır. Bu bir cilve-i kaderdir ki her ümmet-i azîmede bir fâsıla-i inhitât zuhûra gelir, yine intibâh-ı umûmî ile ümmet kaderin bir lûtf-ı nevînine mazhar olur, yine şân ü şevket-i millet eski tecellîsi ile rû-nümâ olur, yine millet bir hande-i şâdî ile tebessüm eder.

İslâmlar Avrupalıların tahayyül ve tasavvur edemeyecekleri bir ta'assub-ı dîn ile müteharrik bir kitle imiş. Hakāyık-ı ahvâli müdrîk bulunan Avrupa ehl-i vukūfu nezdinde bu hüküm pek de şâyân-ı iltifât olmasa gerekdir. Bunun için biz bu hükmü verenlere, yalnız onlara şu nümûne-i târîhi irâ'e ederiz: Avrupa'nın iki ucunda bulunan Şarkī Roma İmparatorluğu ile Endülüs Devlet-i Emeviyyesi bir asırda münkarız olarak başka ellere geçtiler. Evvelkisi bilâ-şart, bilâkayd teslîm olmuş iken taraf-ı gâlibin azîm lûtf u âtıfetine nâ'il oldu. Nâm-ı fehâmeti Avrupa'da "Büyük Efendi" diye yâd olunan bir cihângîr-i devlet hükm-i mutlakına hiç bir ferdin i'tirâza cür'et-yâb olamayacağı zamanlarda bile ra'iyyesi üzerine cenâh-ı mürüvvet ve şefkatini yayarak onları muhâfaza eyledi. İkincisi ise şurût-ı kat'iyye ile ve dîn ü şeref nâmına edilen ahd ü peymânlar ile teslîm-i nefs eylediği hâlde yâdı tüyleri ürperten işkencelere dûçâr oldu ve bir asır geçmeden o yüz binlerce yüz bin bir milletden bir tek cân kalmadı. Bu hâl millet-i İslâmiyyenin fezâ'il-i ahlâkıyyesini irâ'eye kifâyet eder. Cennet-mekân Sultan Abdülmecîd Han hazretlerinin ağûş-ı lûtfuna iltecâ eden Macarlar hakkındaki mihmân-nüvâzlığı ve ile'l-ebed Macarlar ile Osmanlılar arasında cârî olan hubb ü dâd dahi bu makāmda ferâmuş olunamayacak hâtırâttandır.

Bize bu âlemde müşâhedesi nasîb olan bilâd ve emsâr nihâyet-i nihâyet Selânik, İzmir, Beyrut, Şâm-ı Şerîf imiş. Her sene her fecc-i amîkden hıtta-i Hicâziyye'de ictimâ' eden yüz binlerce hüccâc-ı zevi'l-ibtihâcın Cebel-i Arafat'da (لبيك اللهم لبيك) âvâzeleri çâr-aktâr-ı âleme aks-endâz olduğu hâlde hıtta-i Hicaziyye'yi bırakıp da Dımeşkü'ş-şâm'ı bizler için müntehâ-yı seyr ü seyâhat addedmenin hikmetini bir türlü anlayamadık ve pâyitaht-ı saltanat-ı seniyyeden Şâm'a bahren tevcîh-i rûy-ı azîmet edenler için, İzmir, Beyrut şehirlerinin yol üzerinde bulunmalarını isimlerinin zikrine sebeb tuttuk ise de Selânik şehrinin ne sebeb ve münâsebet ile ismi zikr edildiğine aklımız ermedi. Meğer ki şehr-i mezkûrun bu kere mehd-i hürriyyet olması hasebiyle ismi yâda gelmiş olsun.

Mösyö Eduard ne zemînde icâle-i hâme ederse etsin, seyr ü sefer ile bizim mayamız muhammerdir. Tüccârımızdan, ulemâmızdan tâ pâdişâhlarımıza kadar nice e'âzım seyr ü sefer etmiş, İbn-i Batûta ve Evliyâ Çelebi gibi ne kadar zevât rıhleler, seyâhatnâmeler yazmışlardır. *Tekmile*-i

Reddü'l-Muhtâr'ın Kitabü'l-Mudârebe'sinde beyân edildiği üzere şirket-i mudârebeye bu ünvânın verilmesi mudârib taleb-i rıbh için ekseriyâ rûy-i zemînde seyr ü sefer ettiği içindir. Âlem-i edebiyyâtda kā'il-i celîlü'l-kadri gibi cihângîr olan beyt-i âtî e'âzım-ı pâdişâhân-ı Osmâniyânın ne kadar seyr ü sefer ettiklerini ve bunun hikmet-i siyâsiyyesini irâ'e ediyor:

این سفر کردن واین بی سر و سامانئ ما
بهر جمعیت دلهاست پریشانئ ما

Kur'ân-ı Kerîm'de on dört mahalde [1](سِيرُوا فِي الأَرْضِ) diye seyr ü sefer emr olunmuştur. Ve hattâ "İbnüssebîl"e nafakāt ve ganâ'imden sehimler ifrâz edilmiştir.

Şurasında Türk, burasında Çerkes, berisinde Arab, şu yanında Arnavud bulunan koskoca bir kalemrev-i saltanatda şu ecnâs-ı muhtelifenin bir arada bir menfa'at-i âmme için çalışabilmelerini Mösyö Eduard muhâl ender muhâl addediyorsa da bunlar mine'l-ezel bir cihet-i câmi'a-i mukaddese ile biri birlerine ol kadar iltihâm etmişlerdir ki muhâl olan onların bir menfa'at-i âmme için çalışmaları değil, biri birinden ayrılmaları muhâl ender muhâl olduğu gibi sâir vatandaşlarımız da bir aralık kimlerin menfa'atlerini tervîce âlet ve kurban edildiklerini **[73]** hâb-ı girândan uyanmak kabîlinden bir intibâh ile sencîde-i mîzan-ı tedkîk ederek onlar da vatandaşlarına dest-i vifâk ü ihlâsı uzatıp hep birden öyle bir hey'et-i vataniyye-i ittihâd teşkîl olundu ki bu hey'et-i kavîmenin âhenk-i umûmîsini hiç bir ifrât-perest ve hiç bir ilkā'-i hâricî ihlâl edemeyeceğine aksini iddi'â eyleyenleri tatmîn eder ve beyhûde telâş edilmemesini temennî eyleriz.

Hazînenin hâl-i hâzırdaki istitâ'at-ı mâliyyesini derpîş-i mütâla'a ederek bu cihet ile de âlem-i Osmâniyetin teşebbüs eylediği emr-i azîmin netîce-i mes'ûdesine muvaffakiyetinde tereddüde düşenler de var, bu tereddüd hele bütün bütün nâ-becâ, mülkün her ciheti menâbi'-i servet ile mâlâ mâl, her taraf bir kenz-i lâ-yüfnâ. Ser-i kârda emîn ve kârdânlar bulununca yerli ecnebî nice nâmûslu sermâyedârân zuhûr eder. Mülk ü millete nâfi' şerâ'it ile bezl-i mâl eylerler. Ahvâl-i umûmiyye-i memleketi ihâta edenlerce muhtâc-ı burhân değildir ki teşebbüsât-ı ümrâniyye ve iktisâdiyye ile vâridât-ı hâzıra-i devlet bir iki mislini tecâvüz eder. Beş on günlük bir muzâyaka-i mâliyye milletin hayât-ı siyâsiyyesine nisbet ile hiçdir. Bugün intizâm ve istitâ'âtına beht ü hayret ile nigerân olduğumuz Fransa umûr-ı mâliyyesi on altıncı Lui zamanında bizim bugünkü umûr-ı mâliyyemizden daha mı muntazam idi? Zikr olunan Kral Lui zamanında Fransa Mâliye Nâzırı bulunan Nekör umûr-ı mâliyyeye müte'allik tanzîm eylediği lâyiha münâsebetiyle meşhûr Mirabo şöyle beddu'â etmişti: "La'net olsun o kimseye ki Fransa'nın bi'l-vücûh nihâyet derece muhtâc olduğu ıslâha muvaffakiyeti mâliye nâzırı için temennî etmez! Lânet olsun o kimseye ki mülâhazât-ı zâtiyye veya efkâr-ı bâtılasını vatan ile müsâvî tutar!"

Eylül, 1334

Mahkeme-i Temyîz A'zâsından
Bereketzâde İsmâil Hakkı

MU'CİZÂT-I KUR'ÂNİYYE

Vaktâ ki muhrib-i bî-emân-ı bilâd ve mu'azzeb-i tahammül-fersâ-yı ibâd olan bâd-ı sarsar-ı istibdâd sâye-i sidre-sây-ı tevfîk-i ilâhîde inkıtâ' pezîr olmasıyla nesîm-i cân-fezâ-yı adâlet dest-i fıtratın semîhâne bahş ettiği mehâsin-i fevkalâdesiyle behişt-i âlem-i tabî'at olan memleket-i Osmanî üzerine vezân olmaya başladı, bir taraftan ezhâr-ı safâ nisâr-ı uhuvvet eşkâl-i rengârenk-i dilkeşiyle neşr ü revâc-ı hak ve hakîkat, diğer taraftan efkâr-ı şa'şa'a-dâr-ı müsâvât kuvâ-yı müdrike-i ümmete ifâza-i fevâyih-i hüner ü ma'rifet etmekle hayret-bahş-ı cihâniyân olan şu âheng-i umûmî-i hürriyyet-i zevk-âşinâyân bizim medeniyetden her ferde isti'dâd ve kābiliyeti nisbetinde tevzî'-i hiss ü sa'y ü gayret ve bu mesâ'înin bütün teferru'âtıyla beraber bir noktada, bir merkezde ictimâ'ını ve bu sûretle kuvâ-yı devletin kābil-i inhilâl olmaz bir derecede ittihâdını iktizâ ederek mülk ve milletin yegâne istinâdgâhı olmak üzere fedâkârân-ı ümmetden müteşekkil bir vücûd-ı zî-hayatın husûlüne mesîhâne nefh-i rûh-i himmet ve bu vücûd-ı zî-hayat ile de temâdî-i eyyâm-ı saltanata ve terakkī-i şân-ı celîl-i hilâfete dâsitân-ı elsine-i âlemiyân olan cihângîrân-ı ezmân-ı sâlifeyi vâlih ü hayrân edecek bir mertebe-i hârikada büyük büyük hizmet eyledi.

Cem'iyet-i beşeriyye ki şîrâze-i intizâmı idâre-i meşrutiyet ve üssü'l-esâs-ı insicâmı te'âvün ve meşverettir ve o vücûd-ı zî-hayatın maksad-ı ehemm-i hürriyet-perverânesi de mevcûdiyet-i şahsiyyesini mukarrerât-ı müşkil-ber-endâzânesine iktirân eden fi'liyât ile isbât ederek kisve-i mukaddese-i hilâfetle kıblegâh-ı âlem-i İslâmiyyet olan binâ-yı mu'âllâ-yı devleti rükn-i rekîn-i meşrûtiyyete isnâd ve hısn-ı hasîn-i meşveretle masûnü'l-endâs bir şerefe-i cihân-ârâya i'lâ ve is'âd etmekten ibâretdir.

Binâ'en-aleyh mesâ'î-i hârika-i mezkûrenin hisse-dârânından bulunan erbâb-ı feyz-i kalem sânihât-ı fikriyyelerinde parlayan bir bârika-i irfân ile maksad-ı mezkûrun nasıl bir fikr-i hürriyyete, nuhbe-i uhuvvete, ümniye-i müsâvâta, ma'mûriyet-i memlekete, husûl-i âsâyiş ve emniyyete, tevzî'-i adâlete müstenid olduğunun delâ'il-i adîde-i kanâ'at-efzâsıyla îzâh ve isbâtı sadedinde subh u mesâ nağme-tırâz-ı menâbir-i i'lân ü tefhîm ve ashâb-ı rüşd ü himemde usûl-i meşrûta-i idârenin muvâfık-ı şer'-i şerîf-i metîn ve muktezâ-yı hükm-i Kur'ân-ı mübîn olduğunu maddî ve ma'nevî, aklî ve şer'î berâhîn-i kātı'a ile te'mîn için taraf taraf pîrâye-bahş-ı kürâsî-i teblîğ ü ta'lîm oldular.

Nasıl olmasınlar ki idâre-i mezkûre hakāyık-ı umûrun mâ-bihi'z-zuhûru olup tenâsur-i efkârdan ibâret olan ve cânib-i celîl-i ilâhîden [2](وشاورهم فى الامر) nazm-ı celîliyle fermân buyurulan meşveret üzerine mübtenî olduğundan muvâfık-ı akl u hikmet ve akl u hikmete muvâfık olan her keyfiyet de dâhil-i dâire-i şerî'atdir.

Bu abd-i âciz de idâre-i meşrûta ile tev'em olan ve müsâvât-ı hukūk te'mîn olunan şu ni'met-i âmme-i hürriyyetin ve esâsen insanlara mahsûs şu mevhibe-i seniyye-i uhuvvetin kābil olduğu kadar hüsn-i muhâfazasıyla îfâ-yı vecîbe-i şükr ü sipâsı ne yolda mümkün olabileceğinin ve ma'âzal-

[1] Âl-i İmrân, 3/137.

[2] Âl-i İmrân 3/159.

lahi te'âlâ küfrân-ı ni'metle mahrûmiyet-i ebediyyeye mazhariyet artık bir daha kābil-i inhilâl olmayacak bir ukde-i esâret demek olacağından böyle korkunç bir rü'yâ ile perîşân ve mu'azzeb olmakdan ise ne sûretle tenebbüh ve nasıl esbâb-ı vesâ'ite tevessül ile teyakkuz etmek lâzım geleceğinin tasavvurât-ı amîka-i dehşet-efzâsıyla tazyîk-i fikr ü vicdân eylemekde iken nâgehân gûş-ı cânımda şu nazm-i âlî-i Kur'ân ihtişâm-ı hakāyık-ittisâmıyla mu'cize-pîrâ-yı tıbyân ve sırr-ı menzil-i maksûd-ı selâmete min külli'l-vücûh rehnümâ-yı rüşd ü îkān oluverdi. Este'îzübillah,

[1](وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّهِ جَمِيعاً) Sadakallâhülazîm. Nazm-ı celîl-i mezkûr Medîne-i Münevvere ve civârı ahâlîsini teşkîl eden ve zaman-ı câhiliyyetde aralarında muktezâ-yı cehl ü nâdânî tam yüz yirmi sene nâ'ire-i harb u kıtâl devam ederek nihâyet feyz-i ser-şâr-ı İslâmiyet'le intifâ-pezîr-i sulh ü müsâlemet ve gönüllerindeki adâvet ü husûmet de hicret-i seniyye-i Muhammediyye ile mübeddel-i muhabbet ü uhuvvet olan Evc ve Hazrec kabîleteyn-i azîmeteyni hakkında şerefnâzil olmuştur.

Me'âl-i münîfi: Ey nûr-ı tevhîd ve iz'ân ile münevverü'l-vicdân olan ehl-i **[74]** îman siz topunuz maddî ve ma'nevî her türlü sa'âdete mûsıl ve kâffe-i kemâlât-ı beşeriyyeyi kâfil olan habl-i metîn-i ilâhîye yani Kur'ân-ı azîmü'ş-şâna i'tisâm ediniz ve ondan ayrılmayınız ve Cenab-ı Mün'im-i Hakīkī'nin üzerinizde bulunan ni'met-i sübhâniyyesini zikr eyleyiniz. Zîrâ siz yekdiğerinize hasm-ı cân iken Cenâb-ı Yezdân kulûbunuzu te'lîf ederek bi-lûtfihî te'âlâ ihvân oldunuz ve nâr-ı cahîmden korkunç bir hufrenin kenârında tehlike-i vukū'a ma'rûz bir hâlde bulunur iken sizi ondan inkāz ve sâha-i selâmete îsâl eyledi. Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn size böyle belîğ ve metîn âyât-ı samedâniyyesini recâ-yı hidâyet üzerine olmanız için tebyîn eder. Sizden bir cemâ'at olsun ki dâima hayra dâ'î ve akl ü şer'in istihsân ettiği ma'rûf ile âmir ve akl ü şer'in istikbâh eylediği münkerden nâhî olalar bu sıfât-ı kâmile ile muttasıf olan o cemâ'at ancak dâhil-i dâire-i fevz ü felâhdır demektir.

İşte Hallâk-ı cihân-âferîn hazretleri bu nazm-ı celîlin mâkabli olan [2](يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ) âyet-i kerîmesinde ehl-i îmâna evvelâ bâ'is-i necât-ı dâreyne olan takvâ ile emr ü fermân buyurduktan sonra, sâniyen nazm-ı celîl-i mezkûru teşkîl eden iki âyet-i celîleden ...واعتصموا âyet-i şerîfesinde bekā-yı millîmizin ve terakkī-i şevket ü şânımızı tamâmıyla ve teferru'atıyla mütekeffil urvetü'l-vüskâ-yı i'tisâm olan Kur'ân-ı azîmü'ş-şânın ahkâm-ı rabbâniyyesine müttehiden ve müttefikan imtisâl ve temessükle ve sâlisen bunca seneler devam ile hezârân insanları hâk ile yeksân ve nice hânümanları bî-nâm ü nişân eden zulmet-i adâvet ve husûmetin bi-ni'metihî te'âlâ mübeddel-i nûr-i muhabbet ve uhuvvet olmak gibi tecellî-âver-i vukū' olup îfâ-yı vecîbe-i şükr-güzârîsi bir kat daha istilzâm-ı izdiyâd eden ni'am-i sübhâniyyesini tezekkürle irâde-efzâ-yı ihsân oluyor. Mecâmi'-i tâ'ât ve me'âkid-i hayrât olan şu irâdât-ı selâse-i ilâhiyyesini hîre-bahş-ı çeşm-i cihân böyle bir tertîb-i beliğ-i bedâyi'-efşân ile fermân-fermâ-yı inâyet olmasındaki hikmet ise bilcümle ef'âl-i insâniyyenin yâ rehbetle veyâhûd rağbetle mu'allel olmasıdır. Ötedenberi def'-i mazarrat celb-i menfa'at üzerine maslahaten mukaddem olduğundan Cenâb-ı Hallâk-ı Hakîm rehbeti rağbet üzerine bi't-takdîm evvelâ azâb ve ikābdan terhîbe işâretle ehl-i îmâna ittikāyı emr ü beyân ve bu ittikāyı da habl-i metîn-i ilâhîsine temessük ü i'tisâm ile emrin sebeb ü hikmeti olmak sûretiyle dermeyân ve sâniyen îrâs-ı rağbet için ni'am-i sâbıka-i rahmâniyyesinin tezekkür olunmasını irâde ve ityân buyurmuşdur.

Şu hâlde bâ'is-i intizâm-ı âlem ve sebeb-i sa'âdet-i nev'-i benî âdem mükâfât ve mücâzâtın lâyık olduğu vechile müsâvât üzerine icrâsında olduğu tertîb-i bedî'-i mezkûr ile bi'l-bedâhe tahakkuk eder. Çünkü zümre-i ehl-i îmân Hallâk-ı Cihândan ashâb-ı nâmûs u hamiyyet beynennâs vak' u haysiyetinde husûl-i noksândan ve bu iki sıfatdan tecerrüdle mütemessil-i sûret-i insan olan şirzime-i edânî de cezâ-yı bî-emândan korkarsa şüphe yokdur ki bu havf ü hirâs sebebiyle cem'iyyet-i medeniyyenin devâm ve te'âlîsi için aranılan bir hüsn-i intizâm ve tâziyâne-i mesâ'î ü gayret olup mîzân-ı adâletin diğer kefesi bulunan mükâfât ile de o intizâm-ı mültezemde câlib-i nazar-ı tahsîn ve takdîr bir kisve-i insicâm uyûn-ârâ-yı husûl olur.

Fakat bu rağbet ve rehbet her hâlde mesâ'î-i mütemâdiyye içerisinde bulunan ve binâ-yı mu'allâ-yı medeniyyetin edevât-ı asliyye-i cüz'iyyesini teşkîl eden efrâd-ı nâsın verâ-yı perde-i iştigâlinde mechûl kalabilmesi fıtraten rehîn-i zarûret olmasına ve mevki'-i icrâya vaz' olunan bir kānûn ne kadar muhtâcun ileyh olursa olsun vâzı'ının misâl-i muşahhas-ı olmak üzere te'ayyün etmiş ve hâiz-i mevki'-i imtiyâz olmuş olan me'mûrîni taraflarından elsine-i resmiyye ile neşr ü i'lân olunmadıkça icrâ-yı tatbîkātına gidilmesi muvâfık-ı hikmet ü maslahat olamayacağına mebnî Cenâb-ı Hâkim-i mutlak ehl-i îmân ve tevhîdden bir fırkanın da ebnâ-yı cinsini hayra da'vet ve ma'rûf ile emr ve münkerden nehy etmek sûretiyle nâtıka-cünbân-ı terhîb ü terğîb olmasını ve mezkûr [3](وَلْتَكُن مِّنكُمْ ...) âyet-i sâniyesiyle fermân ve âyât-ı mutekaddimede nüfûs-ı insâniyyenin istikmâl-i fezâ'il ve tehzîb-i ahlâkıyla emr ettiği gibi bu âyet-i kerîmede de ebnâ-yı cinsinin irşâd ve terbiyesi lüzûmunu ityân buyurmuştur.

Vâreste-i iştibâhdır ki du'ât-ı hayrât, nühât-ı münkirât olarak aksâ-i kemâl-i felâh olan cemâ'at "eşyâ-yı mezkûrenin hikmet ve şerî'ate suver-i tatbîkiyyesi bilinmedikçe ne da'vet ne de emr ü neyh mümkün olacağından" ancak ilm ü irfân kendileriyle ve kendileri ilm ü irfân ile kā'im olmak sûretiyle şu iki kıyâmdan hâsıl olan şeref-i ilmi hâiz ve hikmet-i şer'iyye ve mev'iza-i hasene ile halkı tarîk-i Hakk'a dâ'î olan ulemâ-yı ümmetdir. Yoksa (دام تزویر مکن چون دیکران قرأنرا) mısra'-ı bercestesinin mâ-sadakı olup ulûmu metâlib-i dünyeviyye ve menâfi'-i hasîsa-i şahsiyyesine vesîle-i husûl eden ve emr ettiği hayrâtı târik ve nehy eylediği münkirâtı fâ'il olarak (وغیر تقی یأمر الناس بالتقی – طبیب یداوی الناس وهو مریض)

[1] Âl-i İmrân, 3/103.

[2] Âl-i İmrân, 3/102.

[3] Âl-i İmrân, 3/104.

beytine akvâliyle ef'âliyle mahall-i tatbîk olan erbâb-ı ma'lûmât değildir. Gerçi bunlar darîr-i meş'aledâr gibi envâr-ı ilm ve fazîletlerinden başkalarını müstenîr etmek iktidârını ihrâz eylemişlerse de kulûb-i müstefîdîn de tecellî-bahş-ı envâr ve şa'şa'a-pirâ-yı âsâr ve kavl u fi'li ve hâl u kemâliyle muktedâ bih-i ahrâr ü ebrâr olmak şeref-i cihân-kıymeti âyet-i celîle-i mezkûrenin taht-ı livâ-yı mantûkunda bulunan ulemâ-yı âmilînin hasîsa-i şân-ı kudsiyyetidir ve [1](العلماء ورثة الانبيا) hadîs-i risâlet-penâhîsi de bu zümre-i mukaddesenin ünvân-ı celâlet-nişânıdır.

İmdi içinde bulunmak şerefine ve hissedâr-ı mefâhiri olmak bahtiyarlığına nâ'il olduğumuz ve devâm ü terakkīsini ecell-i âmâl ittihâz eylediğimiz şu muhît-i hürriyyete, şu mıntıka-i selâmet-i millete göre âyât-ı kudsiyye-i mezkûreden istinbât edebildiğim ve vâcibü'l-imtisâl gördüğüm netâ'ice gelince. –mâba'di var–

Mahkeme-i İstînâf-ı Hukūk Re'îsi
Mâhir

[75] AKĪDE-İ EHL-İ SÜNNET'İN MÜCMELEN BEYÂNI

İlm-i tevhîdin ta'rîf ve gâyeti ve sûret-i tedvîni bahs-i sâbıkda beyân olundu, şimdi de i'tikādımızın ne olduğunu mücmelen söyleyelim:

Kâ'inâtı, Halik-ı kâ'inâtı işhâd ederiz ki ilâh-ı ma'bûdumuz vâhiddir. Sânîsi, sâhibe ve refîki, evlâdı, ekāribi yokdur. Hâlık-ı bî-çûnumuz bir mâlikdir ki şerîki yok. Bir melikdir ki vezîri yok. Bir sâni'dir ki yanında müdîr-i mu'îni yok. Zâtıyla mevcûddur. Kendisini îcâd edecek bir mevcûda ihtiyâcı yok. Belki her mevcûd varlıkda ona müftekırdır. Bütün âlem zât-ı akdesiyle hizâne-i ademden sâha-i vücûda çıkmıştır. Âsâr-ı vücûd-ı akdesi nâ-bînâlara da zâhirdir. İdrâk-ı künh-i zâtı ise ukūlün en âlî tabakātı için bile müte'azzirdir.

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ[2]

Cenâb-ı vâcibü'l-vücûd cevher değildir ki ona bir mekân takdîr edilsin. Araz değildir ki bekā-yı zâtîsi müstehîl olsun. Cisim değildir ki eb'âd ile mahdûd veya cihât ile mahdûd olsun. Zaman onu tahdîd edemez. Mekân zâtını muhît olamaz. Zaman ve mekân zât-ı akdesini nasıl ihâta etsin ki zamanı da mekânı da halk eden odur. Onlar daha yok iken o zâtıyla kā'im ve ezel-i âzâlden beri bekā ve istimrârına halel târî olmayan bir hiss-i dâ'im olarak mevcûd idi. Şimdi de böylece mevcûddur.

Zât-ı Bârî bir cism-i musavver, bir cevher-i mahdûd-ı mukadder değildir. Kabûl-i mikdâr u inkısâm husûsunda ecsâmın hiç birine benzemez. Ne cevherdir, ne cevâhir ona hulûl eder; ne arazdır, ne a'râza mahall olur. Yerlerde, göklerde, dünyada, âhiretde onun bir misl-i ma'kūlü yok, ukūlün ona rehyâb-ı idrâk olacağı yok. [3](لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ)

Zât-ı akdesi mikdâra sığmaz. Aktâr ve cihât-ı arz ve semâvât onu ihâta etmez. Arş-ı berîn üzere buyurduğu vech ile, kasd ettiği ma'nâ ile müstevîdir. Bir istivâ ki temâs ve istikrârdan, temekkün ve hulûlden, tahavvül ve intikālden münezzehdir. İstivâyı bu ma'nâ ile nasıl tasavvur edelim ki arş da, hamele-i arş da hep O'nun mahmûl-ı lûtf-i kudreti, makhûr-ı kabza-i kuvvetidir.

Zât-ı pâki, hâkdânın da, arş u âsümânın da fevkındedir. Lâkin bu fevkıyetle arş ve semâya daha yakın değil, bu hâkdân-ı bî-bekāya daha uzak değil. Her mevcûda nisbet-i kurbiyyeti değişmez. İnsana evride ve şerâyîninden daha yakındır. Zât-ı akdes-i sübhânîsi ecsâmın zâtına benzemediği gibi kurb ve bu'du da ecsâmın yekdiğerine kurb ü bu'duna benzemez.

Zâtı gibi, sıfâtından dolayı da hâliku'l-kâ'inât ile mahlûkāt beyninde mübâyenet vardır. Cenâb-ı Hak teğayyür ve intikālden münezzehdir. O'na havâdis hulûl etmez, avârızın hiç biri ârız olmaz. Mine'l-ezel ile'l-ebed kâffe-i nu'ût ve celâlinde zevâl ve izmihlâlden berî, bil-cümle sıfât-ı kemâlinde ziyâde-i istikmâlden müstağnîdir. Zât-ı ecell ü a'lâsı irşâd-ı ukūl ile ma'lûm ve ebsâr-ı ehl-i kulûba mer'îdir.

Rabb-i ma'bûdumuz bir Hayy-i Kādir, bir Cebbâr-ı Kāhir'dir ki O'na acz ü kusûr, nevm ü fütûr târî olmaz. Mahlûkātını hıfz etmek, silsile-i hâdisâtı takdîr-i ezelîsi vefkınce yürütmek O'na girân gelmez. Bir Kayyûm'dur ki akıllar sâha-i künh ü zâtına yanaşamaz. Sâhib-i mülk ve melekût, mâlik-i izz ü ceberût O'dur. Saltanat u kahr, âlem-i halk u emr onundur. Semâvât ve zemîn yemîn-i kudretinde bilcümle halâ'ik kabza-i kuvvetinde makhûrdur. Arş-ı berînî yarattı. Zât-ı Rahmânîsine hadd-i istivâ oldu. Kürsîyi yarattı. Arz ve semâdan daha vesî'u'l-enhâ oldu. Levh ile kalem-i a'lâyı îcâd etti. Yevm-i haşre kadar mahlûkātında ne olacaksa kâffesini ilm-i sâbık-ı ezelîsine, irâde-i fa'âle-i sübhâniyyesine muvâfık olarak terkîm ve tesbît eyledi. Bütün âlemi serâser nümûnesiz ibdâ' eden O'dur. Halkı da, a'mâl-i halkı da yaradan, rızıklarını, ecellerini takdîr eden O'dur. Hiç bir makdûr kabza-i kudretinden kurtulamaz. Hiç bir iş ta'rîf-i meşiyyetinden hâlî kalamaz. Makdûrât-ı sübhâniyyesi dâire-i ahsâdan âlî, ma'lûmât-ı ilâhiyyesi kabûl-i tenâhîden müte'âlîdir. Bütün âlemi yarattı. Lâkin halkına sâ'ik bir ihtiyâc-ı mukaddem, yâhûd yaradılmasını iktizâ edecek bir îcâb-ı mübrem üzerine değil. Âlemi nizâm ve intizâm ile yaratmaya ilm-i sâbık-ı ezelîsi te'alluk etti. Bütün mevcûdât ihtiyâr-ı gayr-i mahdûduyla zuhûra geldi. Binâ'en-aleyh hâdisât-ı kevniyyenin başka sûretle cereyânına imkân yokdur.

Cenâb-ı Hak cemî'-i ma'lûmâtı bilir. Her şeyi ilmiyle ihâta eder. Zîrâ serâdan arş-ı a'lâya kadar cârî olan şu'ûnun hiç biri O'na hafî değildir.

Arz ve semâda hiç bir zerre ilminden hâric kalamaz. Her şeyin adedini, nâ-mütenâhî de olsa, ihsâ eder. Kulûb ve zamâ'irdeki esrâr ve havâtıra muttali'dir. En küçük hevâmın şeb-i müzlimdeki âmed ü şüdünden, cevv-i havâdaki zerrâtın harekâtından habîrdir. Hâsılı âşikâr ü pinhân ilm-i

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm 10.
[2] Hadîd, 57/3.
[3] Şûrâ, 42/11.

ilâhîde yeksândır. Nasıl olmasın ki hepsini yaradan odur. (الايعلم من خلق ...)[1]

Eşyâyı vücûdlarından evvel bilirdi. Onları sonra ilm-i ilâhîsi üzere îcâd etti. Îcâd-ı mevcûdât ile ilmi teğayyür ve tebeddül etmedi. İlm-i sübhânîsi hep o ilm-i ezelîdir. Teceddüd-i eşyâ ve şu'ûn, külliyâtı ve cüz'iyâtı ezelden beri muhît olan ilmini tahdîd etmez. (عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَة...)[2]

Kâ'inâtın hudûsünü irâde ve ba'de'l-îcâd hâdisât ve şu'ûnu tedbîr ve idâre eden zât-ı pâk-i ehâdiyyetidir. Âlem-i mülk ü melekûtda kalîl ü kesîr, sagîr u kebîr, hayr u şer, nef' ü zarar, tâ'at u isyân, küfr ü îmân, ribh ü hüsrân, ziyâde ve noksan, arz u semâ, zulmet ü ziyâ, harâret ve burûdet, sa'âdet ü şekāvet, sıhhat u maraz, cevher ü araz .... hiç birşey yokdur ki O'nun kazâ ve kaderiyle, hikmet ve meşiyyetiyle husûl bulmasın. Vücûd-ı mevcûdât, husûl-i şu'ûnât O'nun irâde-i ezeliyyesine nasıl tâbi' olmasın ki onları sâha-i vücûda getiren O'dur. Fâ'il-i muhtâr olan zât istemediği bir şeyi nasıl îcâd eder? İstediği olur. İstemediği olmaz. En gayr-i **[76]** mahsûs nazarlar, en serî'ü't-tahavvül hâtıralar dâire-i meşiyyetinden hârice çıkamaz. Vasf-ı Yezdânîsi mübdi' ve mu'îddir. Tuğrâ-yı mübîn-i îcâd ü ibdâ'ı "fa'âlün limâ yürîd"dir. Fermânını reddedecek, hüküm ve kazâ-yı ilâhîsini bozacak yok. (تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاء ..)[3] Tevfîk ve merhameti olmadıkça hiç bir kul için ma'siyetten kaçmak, meşiyyet ve idâresi olmadıkça hiç bir kimse için tâ'âtine yol bulmak mümkün değildir. İrâde ve meşiyyeti olmayınca kâffe-i mahlûkāt bir araya gelip de âlemin bir zerresini yerinden oynatmaya kalkışsalar âciz kalırlar. Kâffe-i mevcûdât ittifâk edip de Cenâb-ı Hâlık-ı mevcûdâtın irâde-i ezeliyyesine muhâlif olarak bir şey istemeye çalışsalar isteyemezler. Hakkında irâde-i külliyye-i ilâhiyye te'alluk etmeyen istedikleri birşeyi yapmaya uğraşsalar yapamazlar.

İrâdetullah zât-ı ecell-i a'lâsıyla kā'im bir sıfât-ı kadîme-i ezeliyyedir.

Âlem henüz hafâ-gâh-ı âlemde meknûn iken bu irâde-i külliyye sıfatıyla ezelen mevsûf idi. Mu'ahharan bu hüş-rübâ ve nazar-pîrâ âvâlimi bil-cümle ezmine ve emkinesiyle, ekvân ve elvânıyla beraber mezîd-i ilmi intâc eder bir tefekkür, mezîd-i itkān ve i'tinâyı istilzâm eder bir tedebbür mahsûlü olarak değil, mahzâ ilm-i sâbık-ı ilâhîsi, emr-i ezelî-i sübhânîsi vefkınce izhâr etti.

Tedbîrât-ı ilâhiyye hep ezelîdir. Tertîb ve i'mâl-i fikr etmekle, zamân-ı münâsib kollamakla değildir. Bir hâdisin zuhûru diğerini tertîb ve tedbîr için o müdebbir-i azîmü'ş-şânı işğâl edemez kâffe-i zuhûrât-ı kevniyye tertîb-i tegayyür-nâpezîr-i ezelî ile mürettebdir.

Bil-cümle eşyâ evkāt-ı mukadderesinde ilmullâhın ezelde ta'yîn ettiği şekil ve sûretde sâha-i vücûda çıkar. Hiç biri vaktinden evvel veya sonra zuhûr etmez. Âlem-i vücûdda kendisinden başka mürîd-i hakîki yoktur. (وَمَا تَشَاؤُونَ...)[4] Zîrâ birşeyin vücûd bulacağına ilm-i ilâhîsi te'alluk etmedikçe onu îcâda irâde-i sübhâniyyesi te'alluk etmez. İrâde ve meşiyyet-i ezeliyyesi de te'alluk etmedikçe kudret-i muhtâresi te'alluk etmez. Kudretin irâdeden, irâdenin ilimden tehallüfü nasıl tasavvur edilebilir ki bilmediğini işitmek, işitmediğini yapmak muhtâr-ı alîm için muhâldir. Hele bu üç sıfatın sıfat-ı hayy'dan infikâk edemeyeceğini bunlarla beraber sıfât-ı sâire-i ezeliyyenin de o sıfatla mevsûf bir zât-ı kayyûm ve dâ'im ile kā'im olmak lâzım geleceğini hangi akıl bedâheten ve zarûreten tasdîk etmez.

Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd semî' ve basîrdir. Ulviyâtdan süfliyâta kadar hiç bir hareket ve sükûn yoktur ki görmesin, işitmesin, hiç bir mesmû' bulunmaz ki hafî olduğu için muhât-ı sem'i, hiç bir mer'î bulunmaz ki küçük olduğu için dâhil-i dâire-i ebsârı olmasın. Bir semî'dir ki uzaklık sem'ine hicâb olmaz. Bir basîrdir ki zulmet rü'yetine mâni' olmaz. Nefs içindeki kelâm-ı nefsîyi lemsden mütehassıl savt-ı hafîyi işitir.

Ahmed Naim

MÜSLÜMAN KADINI

Üçüncü Fasıl
Kadın Bedenen ve Rûhen Erkekle Bir Olabilir mi?

Biz Garb'da kadınlar tarafından, artık erkeklerin nüfûzunu külliyen kaldırarak, kendilerine bir istiklâl-i mutlak te'mîn eylemek maksadiyle izhâr edilen; bazı âsâr-ı mü'ellimesini şu kitabımızda göstereceğimiz bütün bu ifrâtın sebeb-i yegânesi olan sa'y ve hareketi bildiğimizden, husûsiyle bu fenâlığın bir takım telkīnât-ı muzırranın eser-i te'sîri olarak sirâyet tarîkiyle şarka da intikāl ettiğini gördüğümüzden, şu fasılda berâhîn ile isbât edeceğiz ki, tahayyül olunan bu istiklâl muhalât-ı tabî'iyyedendir. Bu ümniyenin tahakkuku için uğraşmak, kavânîn-i kevnin lâyetegayyer olan ahkâmını tağyîre çalışmak demektir. Binâ'en-aleyh böyle bir maksad uğrunda bezl olunan mesa'î, müsmir olmak şöyle dursun, her taraftan hırmân ile muhâtdır.

Erkeğin kadından pek çok cihetlerde, hem de layıkıyle hissolunur bir derecede farklı olduğunu ilm-i teşrîh isbât ediyor.

Ma'a-mâfîh biz kadınlarda gördüğümüz bu za'afı onların muhakkariyetine delîl ittihâz etmiyoruz. Belki (رَبُّنَا الَّذِى أَعْطَى كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى)[5] hikmet-i ilâhiyyesine bir misâl, bir şâhid olarak telakkī ediyoruz. Zîrâ kadınları cinslerine has bir vazîfe ile mükellef eden fâtır-ı hakîmin onlara bahşeylediği kuvvet, istidât o vazîfenin îcâb ettiği derecededir. Hallâk-ı azîm (إِنَّا كُلَّ شَىْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ)[6] buyuruyor. Ulemâ-yı tabî'at da, "tabî'at müsrif değildir" diyor.

Kadın ile erkek arasındaki farklara gelince; ilim, bi't-tecrübe isbât ediyor ki erkeğin tûl-i vasatîsi kadının tûl-ı vasatîsinden 12 cm. ziyâdedir. Hem bu fark mütemeddin insanlarda görüldüğü gibi akvâm-ı vahşiyyede, hattâ çocuklarda bile zâhirdir.

---

[1] Mülk, 67/14.
[2] En'âm, 6/73.
[3] Âl-i İmrân, 3/26
[4] İnsan, 76/30.
[5] Tâhâ, 20/50.
[6] Kamer, 54/49.

Sıklet-i bedene gelince: Erkekte vasat olarak 74 kg.dır. Hâlbuki bu sıklet, yine vasatî olarak, kadında 42.5 kg.dır.

Cümle-i adaliyyenin tekemmülü kadında erkeklere nisbeten pek dûndur. Doktor Ducarini *Muhîtü'l-Ulûm*'da cümle-i adaliyye bahsinde şu sözleri söylüyor: "Bu cümle kadınlarda, erkeklerinkinden üçde bir nisbetinde daha az hacimli, daha hafîf, harekâtı daha batî, kuvveti daha azdır."

Kuvve-i hayâtiyyenin merkezi olan kalbe gelince, o da kadınlarda daha küçük ve vasatî olarak erkeklerinkinden 60 gram hafifdir. Cihâz-ı teneffüsî ise, erkeklerde daha kavîdir. İlmen sâbittir ki, bir erkek sâ'atte takrîben 11 gram karbon ihrâk eder; hâlbuki, aynı müddet zarfında bir kadın 6 küsur gramdan ziyâde karbon yakamaz. Bunun için kadının harareti erkekten daha azdır.

Havâss-ı hamseye gelince, esâtîze-i fenden Nicolas ve Pilye, isbât **[77]** ediyorlar ki, bu havâs kadınlarda nisbeten daha za'îfdir. Meselâ bir kadın ıtr-ı limon râyihasını, mikdârı taz'îf edilmedikçe, erkeğin hissedebileceği bir mesâfeden duyamaz. Kezâlik, bi't-tecrübe anlaşılmışdır ki, bir kadın yirmi binde bir nisbetinde tahfîf edilmiş hamz-ı prosikin râyihasını hissedemediği hâlde erkek, bu cismin yüzbinde bir nisbetinde tahfîf edilmişini bile duyabilir.

Zâ'ika ve sâmi'aya gelince, bu hisler de erkekte bi'n-nisbe çok dakīkdir ki, –*Muhîtü'l-Ulum*'da musarrah olduğu üzere– tu'ûmun temyîzi, esvâtın tedkīk-i âhengi, piyano gibi sazların tedkīk-i nağemâtı için müntehab ehl-i hibrenin kâmilen erkek olması bu iddi'âya bir delîl-i kâfîdir.

Hâssa-i lâmisenin de erkeklerde daha dakīk olduğu müşâhede ile sâbittir. Lombroso ve Sîri gibi esâtîze-i fen, kadınların erkeklerden ziyâde âlâma mütehammil olduklarını isbât ediyor ki, bu da onlarda hissin azlığına delâlet eder. Lombroso diyor ki:

"Kadınların bu tahammülü, nev'-i insanî için büyük bir sa'âdettir. Zîrâ haml, vaz'-ı haml gibi daha birçok âlâma ve şedâ'ide ma'rûz oldukları için, eğer kadınlar da erkekler kadar hassas olaydılar, mukāvemet edemezlerdi."

Şimdi mesrûdât-ı vâkı'anın mecmû'undan şu anlaşılıyor ki, nisbeten meftûr oldukları za'af ile beraber kadınlar, şedâ'id-i hayâta erkeklerden ziyâde ma'rûz, gûnâ-gûn hastalıklara erkeklerden ziyâde hedeftirler. Binâ'en-aleyh bunların hayâtı sırf beytî ve dâhilî olarak aslâ haricî olmamak iktizâ eder.

Meşhur Trosso diyor ki: "Kadınların bi'n-nisbe olan za'aflarından, cümle-i asabiyyelerinin neşv ü nemâsından dolayı mizâcları, erkeklerinkinden daha ziyâde müteheyyic, fakat terkîb-i bedenîleri daha az mukāvimdir. Bu sebebden haml, vaz'-ı haml, ırzâ' gibi vezâ'ifin îfâsı onlarda, tehlikesi az yâhûd çok bir takım ahvâl-i maraziyye vukū'una sebeb olur.

Şimdi bir mu'teriz çıkıp diyebilir ki: "Senin kadınlarda vücûdunu isbât etmiş olduğun za'af-ı teşrîhi; erkekler tarafından, bîçârelerin hürriyeti üzerine icrâ olunan tazyîkin, dâimî sûrette sıhhatlarını ifsâd edecek işlerde bulunmaları için edilen icbârın netîcesidir."

Cevâben deriz ki: Farz edelim bu iddi'â sahîh olsun. Ya kadınların sesindeki gevrekliğin sebebi nedir? Bununla beraber ilmen sâbittir ki, bilâd-ı hârrede sâkin akvâm-ı vahşiyye, bidâyet-i hilkatten bu âna kadar kadınlarını zirâ'at, hırâset gibi birçok a'mâl-i hâriciyyede kullanmakta oldukları hâlde, bu farklar ayniyle onlarda da görülmektedir.

Ducarini, Parislilerde görülen bu farkın, Patagonyalılarda (Amerika kabâ'il-i vahşiyyesinden biri) da ayniyle meşhûd olduğunu söylüyor. Artık bunun üzerine kaziyyenin cedel götürür yeri kalmaz.

Erkeğin merkez-i idrâk nokta-i nazarından olan rüchânına gelince, psikoloji denilen ilm-i rûhun şehâdetiyle bu husûsda münâkaşaya bile mahal yoktur. Zîrâ erkekle kadının dimâğı arasında şeklen ve maddeten gâyet büyük bir fark mevcûddur. İlmen sâbittir ki erkeğin dimâğı, vasatî olarak kadının dimâğından 100 gram daha ağırdır. Ma'a-mâfih bir mu'teriz çıkıp da dimâğların sıkletleri arasındaki fark, esâsen bedenlerin sıkletleri arasındaki farktan ileri geliyor, diyemez. Çünkü erkeğin dimâğının kendi bedenine nisbeti kırkta bir iken, bu nisbet kadında kırk dörtte birdir. İki nisbet arasındaki fark ise zâhirdir.

Bundan başka kadının dimâğındaki te'ârîc (beyin üzerindeki çıkıntılar) bi'n-nisbe daha az, kezâlik telâfîf (beyin üzerindeki girintiler) daha az muntazamdır ki, bu müşâhede, ulemâ-yı fen nazarında iki cins arasındaki vücûh-ı ihtilâfın en büyüğüdür.

Kezâlik dimâğda nokta-i müdrike addolunan cevher-i sincâbî i'tibâriyle de iki cins arasında bir ihtilâf mevcûddur. Bu cevher kadınlarda bi'n-nisbe lâyıkıyla hissolunacak derecede azdır. Lâkin buna mukābil ihtisâs ve teheyyüc merâkizi kadınlarda nisbeten daha mükemmeldir. Ducarini diyor ki; "Şu hâl, iki cins arasında rûhen medâr-ı temâyüz ve ihtilâf olacak şeylere tamamiyle mutâbıktır. Zîrâ erkek zekâ ve idrâk cihetleriyle kadına fâ'ikdir, kadında da infi'âl ve teheyyüc daha ziyâdedir."

Şüphesiz bu ihtilafât-ı dimâğiyye, bize berâhînin en vâzıhiyle göstermektedir ki, merkez-i idrâk erkekte daha mükemmel olduğu için bu cins, idrâkçe, öbüründen daha ileridedir. Ma'a-mâfih "bu hal a'sâr-ı sâlifede kadınların terbiye ve tehzîbden mahrûm olmalarından ileri gelmiştir. Zaman gelecektir ki, kadınların dimâğları büyüyecek, tekemmül edecek, erkeğin dimâğına mu'âdil olacak" tarzında bir i'tirâz vârid olamaz. Zîrâ bu farklar hilkatlerinden beri vahşet aleminde kalmış olan kabâ'ilde de ayniyle görülmektedir ki, bunlarda ne erkek, ne de kadının hiçbirinin te'allüm ve terbiyeden nasîbi yokdur.

Eğer erkeğin dimâğının kadınınkinden daha büyük, daha feyizli olmasına sebeb te'allüm ise, bu farklar nasıl oluyor da ayniyle akvâm-ı vahşiyyede de görülüyor? Öyle ya, bu kavimler el-ân, yaradılmış oldukları o basît ve tabî'î olan hâlet-i ibtidâ'iyyede kalmışlardır ki, meziyet-i akliyye i'tibâriyle birinin diğerine zerre kadar rüchânı yokdur!

Lâkin içimizde bulunan medeniyet-i maddiyye taraftarları biraz sükûnet-yâb olsunlar! Zîrâ garblılar, kendileri temeddünde ileri gittikçe, erkekle kadın arasındaki fark da o nisbette tezâyüd ettiğini isbât ediyorlar. *Muhîtü'l-Ulûm*'da şu sözler görülüyor:

"Medeniyet arttıkça cinseyn arasındaki ihtilâf-ı tabî'î daha ziyâde kesb-i vuzûh ediyor. Bu gün ırk-ı ebyaza mensûb bir erkek ile kadın arasındaki fark, ırk-ı esvede mensûb iki muhtelif cins arasındaki farkdan çok daha ziyâde olarak tecellî etmektedir."

Bununla beraber kāri'în-i kirâm, medeniyetin tarz-ı hâzırında erkek ile kadın **[78]** arasındaki fark-ı tabî'înin artmakta olmasını istiğrâb etmemelidirler. Zîrâ kavânîn-i fıtrat o medeniyet ile mütemeddin memâlikdeki ricâl ve nisvâna lisân-ı hâl ile diyor ki:

"Hikmet-i ilâhiyyenin vaz' eylediği kavânîne karşı tecâvüzden, onun kābil-i tegayyür olmayan ahkâm ve kavâ'idi aleyhine isyândan hazer ediniz. Zîrâ siz kendinizi, nâsı aldatmaya ne kadar çalışmış olsanız, yine o ahkâm için tebeddül mutasavver değildir. Sizden evvelki ümmetlerin kâffesi o kavânîne karşı isyân ettikleri için emvâc-ı izmihlâl içinde kaynadılar gittiler, güvendikleri satvet ve kuvvetin zerre kadar faydasını görmediler."

Vâkı'â bu gibi bir tehdîdde bulunmak için kavânîn-i fıtratın ağzı, dili yokdur, lâkin o, bu sözleri ahvâl ile söyler, hâdisât ile tercüme eder.

İşte kadın ile erkek arasındaki fark-ı tabî'înin artmakda olması, kadınların Cenâb-ı Hâlık tarafından kendilerine ta'yîn olunan dâire dâhilinde olmadıklarına hissî bir delîl değil midir? Öyle ise artık kadınlar, bu uykudan uyansınlar, terakkī-i beşer müştâkānı de uyûn-ı intibâhı açsınlar da kadınları, tecâvüz etmiş oldukları hudûd-ı tabî'iyyeleri dâhiline vesâ'it-i ma'kūle ile ircâ'a çalışsınlar? Nisvân-ı müslimîn de bu mahûf uçuruma yaklaşmaktan sakınsınlar. Zîrâ onlar da, garb'deki kadınlar gibi, mevhûm bir istiklâl talebinde bulunacak olurlarsa, bu arzu erkeklerle kendi beynlerindeki fark-ı tabî'înin artmasına bâdî olur ki sonra hürriyete bedel, ebedî bir mahrûmiyete mahkûm kalırlar. Bir de bilsinler ki, âlem-i medeniyyetteki hemcinslerinde mevzû'-ı bahs olan fark-ı tabî'înin artması onların erkeklerle hayât-ı hâriciyyede müsâbakaya kalkışmalarından başka bir sebebden ileri gelmemiştir. Hâlbuki bu meydân kadınların değil, erkeklerindir.

Evet, ma'lûm olan şu fark-ı aslî sâyesinde erkekler, şu'ûn-ı hâriciyye-i hayâtın kâffesinde ötedenberi kadınları geçmiş ve geçeceklerdir. Yâ bu fark daha ziyâde artsa, o zaman iş nereye varır?

Zâten iktisâdiyyûn, erkek ile kadın arasındaki fark-ı tabî'î-yi aslîye ibtinâ'en, evvelkilerin, ikincilere karşı nâ'il oldukları imtiyâzı, kavâ'id-i riyâziye ile hesâb etmişlerdir. İşte Proton, erkeğin mecmû-i kuvâsının, kadının mecmû'-ı kuvâsına nisbeti üçün ikiye nisbetine mu'âdil olduğunu isbât ettikten sonra diyor ki:

"Mâdem ki her cem'iyet şu üç unsurun, yani ilmin, amelin, adâletin ittihâdından tekevvün etmiştir, o hâlde erkekle kadının kıymet-i hakīkiyyelerinin birbirine nisbeti (3x3x3)ün (2x2x2)ye, yani 27'nin 8'e nisbeti gibi olur. Hâlbuki bu şürût dâhilinde, kadının kuvâsiyle erkeğin kuvâsı arasında tevâzün husûlü mümkün olamayacağından kadının erkeğe karşı inkıyâdı, kurtulmak kābil olmayan bir emr-i zarûrîdir. Çünkü kadın, nezd-i tabî'atta, huzûr-ı adâlette erkeğin sülüsüne mu'âdil olamadığı için, birçok kimselerin, onun nâmına taleb etmekte oldukları hürriyet, bî-çâreyi –ubûdiyyet ile demezsem herhâlde– haybet ve hırmân ile mahkûm etmek, hem de meşrû' bir sûrette mahkûm etmekten başka bir şey değildir."

Memleketinin ahvâlini layıkıyle tedkīk etmiş, kuvvetli, za'îf noktalarını iyice anlamış bir feylesof-ı iktisâdîden sâdır olan şu sözleri yabana atmak kat'iyyen câ'iz değildir. Ma'amâfih Proton, diğer taraftan kadınların haklarını ketmetmiyor. Bakınız ne diyor:

"Mevhibe-i fıtriyyelerinin sırf ma'nevî olması i'tibâriyle kadınların kıymeti takdîrin fevkindedir. Bu husûsda elbette erkekleri geçerler. Lâkin yine erkeklerin kendilerine sâ'ik olması şartiyle... Öyle ise kadınlar, böyle takdîrin fevkinde olan, fakat hadd-i zâtında bir hassa-i sâbite olmayıp belki bir sıfât, yâhûd bir şekil, yâhûd bir hâletten ibâret olan bu mevhibe-i fıtratı muhâfaza edebilmek için kānûn-ı tahakküm-i zevcîye münkād olmalıdırlar. Zîrâ müsâvât onları, mekrûh, çirkin bir şek!e getirerek râbıta-i zevciyyenin çözülmesini, aradaki muhabbetin mahvını, elhâsıl beşeriyetin helâkini mü'eddî olur."

Evet, kadın erkeğin esîri olmak için yaratılmadığı cihetle, kendi hürriyetinin, fakat hürriyet-i mu'tedilesinin istihsâli uğrunda mücâhedede bulunmalıdır. Lâkin, hangi silah ile? Cenâb-ı Hakk'ın ona tevdî' eylediği bir silah ile ki, ne öyle harb ve darbde kullandığımız esliha cinsindendir, ne de ona mu'âdil bir silah ile mücehhez olarak karşısına çıkabilmek, kudretimiz dâhilindedir. Fakat kemâl-i esefle görülüyor ki o bîçâre mahlûk bundan gâfildir. Hattâ hâtırına bile getirmiyor. O silah ise nev'ine has olan vazîfenin ehemmiyetini, azametini, kudretin kendisine tevdî' eylediği bahşâyişin uluvv-i menziletini, lâyıkıyle anlayarak bunlar üzerinde hakkıyle tasarruf etmesinden, bunları hüsn-i idâre eylemesinden başka bir şey değildir. İşte kadın, bu silah sâyesinde, sidre-i ta'zîm ü iclâle geçer. Zîrâ o zaman bütün ezmine-i ihtisâsât-ı beşere mâlik, temâyülât-ı tebâyi'-i âleme hâkim kesilir. Artık, isterse hükümeti mülûk ile idâre eder, isterse tarz-ı cumhûriyyete kalbeyler, daha isterse umûr-i mülkü iştirâkiyyûnun arzûsu vechile gördürür. Bu maksad da kadınlar için, etfâli kendi istedikleri gibi terbiye ederek, onları, yine kendilerinin istedikleri gâyete doğru sevk eylemeleriyle hâsıl oluverir. O zaman hükûmetleri bir mehâbet alır, erîkenişîn-i iclâl olan mülûk bile satvet-i nisvândan haşyet içinde kalır. Ümmehât-ı etfâl-i zamanı kendinden hoşnut edemediği takdîrde, serîr-i şevketi, nazarında mütezelzil görünür.

Hattâ o zaman erkeklerin boynuna bir zencîr-i âhenîn takıp, istediği tarafa doğru sürüklemeye; bu sûretle –bir zaman kendisine dil-firîb olan hürriyet-i müfrite efkârını telkīn ederek zavallıyı ölümün yırtıcı dişlerinden kurtulmak, kūt-ı lâ-yemût-ı yevmîsini kurtarmak için erkeklerle, erkek gibi pençeleşmeye mecbûr bıraktıklarından dolayı– onlardan istediği gibi intikām almaya bile muktedir olur.

[79] Ancak, Hallâk-ı hakîm, bu emr-i azîmi de, hikmet-i bâliga-i samedâniyyesinin îcâb ettiği tarz-ı bedî'de ikmâl buyurmuş, kadınları –bütün temâyülât-ı âleme rehber olacak, bütün cihân üzerinde icrâ-yı nüfûz ve hâkimiyet edecek derecede ulvî olan bir kudret ve menzilete ehil olmaları için– en rakīk ihtisâsât ile, en şefîk temâyülât ile maktûr etmişdir. Bunun için kadın, hayırdan başka bir şeyle emretmez, merhametten başka bir hisse tâbi' olmaz. İşte kadının silahı budur. Eğer bunu bilmiş olsaydı dört elle sarılırdı. Elinden almak isteyenlerin sözünü dinlemek şöyle dursun, onları, müstakbelinin hasûdu olmakla, bugünkü esâretini bir

kat daha artırmak, hayatını merâret-âkîn etmek arzusunda bulunmakla ithâm ederdi.

Acaba kadın, müstakbelinin şu tarzdaki mâhiyetini anladıktan sonra, yüzündeki örtüyü kaldırmaya râzı olur mu? Aslâ! Zîrâ aşağıda felsefî, içtima'î bir sûrette icrâ edeceğimiz tahlîlâttân anlayacaktır ki, ref'-i hicâb mes'elesi, esâretini bir kat daha artıracaktır. Bu hâl ise kadının, yalnız mu'attâliyyetini mûcib olmakla kalmaz, belki pîşgâh-ı azm ü ikdâmında âmâde duran gâye-i kemâle vusûlüne de mâni' olur.

Ya acaba yine o kadın, umûr ve meşâgil-i hâriciyyede erkekle müsâbakaya meyl eder mi? Aslâ! Zîrâ bu heves onu, arş-ı mülkünden (â'ilesinden) öyle bir sûrette ayırır ki, artık onun için hürriyet ve sa'âdetinin nokta-i ictimâ'ı olan merkez-i müstakbele vusûl ihtimâli külliyen münkatı' olur. Nitekim bu netîce âtîde tecârüb-i yevmiyyeye istinâden isbât edilecektir.

Öyleyse kadın ne yapsın? Evet, nasıl ana olacağını öğrensin? Vâlidelik vezâ'ifini, kavânînini nasıl tetebbu' etsin? Terbiye-i evlâd mes'elesinin ihtivâ eylediği dekā'iki, gavâmızı nazar-i im'âna alsın? Evet, terbiyedeki o dakā'iki nasıl anlasın ki; cebânı şecî', bahîli cömert, imparatorîyi cumhûrî, iştirâkîyi mülûkî ediyor. Elsine-i ecnebiyye öğrenmekle izhâr-ı mübâhât etmeyi bıraksın. Bu gibi nümâyişlerle vaktini, nakdini isrâf etmesin. Zîrâ bunların kâffesine karşı göstereceği inhimâk, onu nev'ine has olan ve ser-mecd ü ulviyeti ancak onunla kā'im olan gâye-i kemâlden uzaklaştırır ve yavaş yavaş o noktaya doğru çeker götürür ki, kendisi için varta-i rıkk u esâretdir. Memâlik-i sâiredeki kadınların açık saçık gezmelerine, dolaşmalarına bakıp da aldanmasın. Bunların kadınlar için mev'ûd olan müstakbel-i mes'ûda daha yakın olduklarını zannetmesin. Heyhât bu hâl bî-çareleri öyle bir yola sevkediyor ki, kendileri için kat'iyyen tarîk-i sa'âdet değildir. Zâten o memleketlerin halkı bile kadınlarının bu hâllerinden şikâyete başladılar ki, yukarıda onların e'âzımından naklen biraz îzâhat verdik.

İşte tekemmül etmiş kadın böyle olur, onun hürriyet-i hakīkiyyesi, bu hayat cedelgâhındaki silahı da budur.

Öyle ise muhadderât-ı İslâmiyye, bu misâli nazar-ı im'âna alsınlar, buna imtisâl etsinler, yavaş yavaş buna benzemeye çalışsınlar da hem kendilerini mes'ûd etsinler, hem de bizim sa'âdetimizi -ki onların sa'âdetine merbûtdur-te'min eylesinler.

(والله يهدى من يشاء الى سواء السبيل)

Mütercimi: Mehmed Âkif

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi Hazretleri
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

Ders: 47
24 Temmuz 324

Başka şeylerdir. Uhuvvet-i dîniyye... O büyük şey. Bütün uhuvvetlerin, hattâ uhuvvet-i nesebiyyenin bile fevkindedir. [1](إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ) İngiltere'deki, Rusya'daki, Hindistan'daki ve dünyanın ta bilmem neresindeki müslümanlar hep kardeşimizdir. Bizim sa'âdetimiz onların sa'âdeti, onların sa'âdeti bizim sa'âdetimiz. Felâketlerimiz de öyle. Hiç fark yok.

Sonra bir de uhuvvet-i vataniyye var. Bir toprakta yaşayanlar, bir devlet zîr-i idâresinde bulunanlar arasında da bir uhuvvet vardır. Müslim, gayr-i müslim cümlesi vatan kardeşi sayılır. Ermeni, Rum, Bulgar, Mûsevî... hepsi bir hükümete tâbi'dir. Ma'delet onu îcâb eder. Biz neden aşağı düşmüşüz? Hep tebe'anın hukūkunu ihlâl etmekten. Yeniçeri devirlerindeki hiddet ve şiddet, mezâlim söylemekle bitmez, yazmakla tükenmez. Cildler dolusu mezâlim icrâ etmişiz. İnsan intikām ister. Fırsat düşürünce ahze kalkışır. Bu da tabî'î değil mi?

Fakat ne hakla bu mezâlimi icrâ etmeli. Ale'l-ıtlâk zulm memnû'dur. Bilhassa vatan kardeşine zulm değil, herkesden ziyâde hüsn-i mu'âmele edilmek lâzım gelir. Allah'ın emânetidir onlar bize.

Hazret-i Ömer efendimiz âhir ömründe, ma'lûm, rütbe-i şehâdet ihrâz etti. Şehîden vefât etti. Onu şehîd eden bir mecûsî vardır. Velid bin Muğîre'nin bir kölesi vardı. O köle şehîd etti. Sebebi târîhce ma'lûmdur. Hazret-i Ömer'e karşı öyle dedi:

– Herkese adâlet ediyorsun, fakat bana etmiyorsun.

– Niçin?

– Efendim, ben san'atkâr bir köleyim. Değirmencilik eder, efendime bir şey veririm*. Efendime söyle de benim haracımı ta'dîl etsin. Benden aldığı paranın yarısını bana bağışlasın. Benim cizyemi, benden alacağı paranın mikdârını tahfîf etsin.

Bunun üzerine Hazret-i Ömer tahkīk etti. Baktı ki yalan söyler. Efendisi az alır. Hâlbuki bu, pek çok kazanır. Onun için köleyi haksız çıkardı.

– Çok bir şey vermiyorsun ki dedi. Kazandığın ancak onda biri kadar cüz'î birşey veriyorsun. Neden çok görüyorsun?

[80] Bundan dolayı garaz peydâ etti: – Herkese adâlet edersin, bana etmezsin, dedi. Sonra Hazret-i Ömer Efendimiz birgün sabah namazını kılarken, o hâin zehirli bir kılıcla arkasından saldırdı. Hazret-i Ömer Fâruk bir iki gün kadar yaşadı, sonra vefât etti.

O esnâda kibâr-ı ümmet huzûr-ı Ömer'e geldiler. Sordular:

– Ey Emire'l-mü'minîn! Ey Halîfe-i zîşân!. Artık hayâtdan ümîdini kestin. Her işi şûrâya bıraktın. Ayrıca tavsiyen yok mu?

Sahîh-i Buharî'de musarrahdır bu.

– Size en birinci tavsiyem, dedi, Allah'ın zimmetine, Resûl'ün zimmetine, yani şerî'atimizin verdiği ahde sığınan gayr-i müslim tebe'ayı hoş tutun. Onlara karşı kalbinizde bir hiyânet, bir garaz beslemeyin.

---

[1] Hucurât, 10/49.

* Merkūm mükâteb idi. Kitâbet bir nevi' akd-i şer'îdir köle ile efendisi arasında olur.

Dikkat ediyor musunuz? Nasıl bir zamanda bu tavsiyeyi ediyor? Kendisini şehîd eden bir gayr-i müslim. Öyle iken onlara adâvet beslemiyor. Hamd ediyordu Allah'a, ki bir müslim üzerinde kanı kalmadı.

– En birinci teşekkürüm Allah'a budur. Ya bir serkeşlik ederek bir müslüman kanıma girseydi. O da yanacaktı. Bu ise zâten müslüman değil...

Koca Fâruk! Koca timsâl-i adâlet!... Böyle bir zamanda gayza düşecek iken, her türlü intikām fikrini tavsiye edecek iken ilk tavsiyesi bu oldu:

– Zimmet ve ahd ile ma'iyyetimizde, idâremizde bulunan tebe'aya mâdem ki emân vermişiz, hukūkumuzla müsâvî tutmuşuz en birinci nazar-ı i'tinâya alacağımız şey onları memnûn etmektir...

[1](لهم مالنا و عليهم ماعلينا) Onlar hakkında buyurulmuşdur. Diğer bir rivâyetde ise [2](فانه ذمة نبيكم و رزق عيالكم)

Bir kere peygamberimizin ahdi var. Resûl-i Ekrem efendimize âhir ömründe tavsiye buyurmuşlardır:

– Zulm etmeyin. Adâleti gözetin. Dîn-i İslâm'a düşman olmasınlar. Aslâ haklarına tecâvüz etmeyin. Âsâr-ı husûmet göstermeyin. Onlardan size fayda var. Ne kadar çok olurlarsa o kadar vergi ziyâdeleşir. Ne kadar tebe'a-i gayr-i müslime olursa o nisbette vâridât çoğalır. Mahv ederseniz kendiniz aç kalırsınız..

Nasıl ki öyle oldu. Bu mezâlim çoğaldıkça nüfûs azaldı. Mâliyeye za'f ârız oldu. İşler işlenmez, san'atlar icrâ edilmez, her türlü havâyic-i beşeriyyeye temşiyet kılınmazsa idâre-i umûr muhtell olur, bütün müzâyakaya giriftâr oluruz. Onların haklarına ri'âyet edersen hem Peygamber'imizin emrini îfâ etmiş, hem de istirâhat ve sa'âdetimizi te'mîn etmiş oluruz. Eğer mezâlime kalkışırsak Allah da bereketi kaldırır, ne istirâhat kalır, ne sa'âdet. Onun için Rabbimiz adâleti emr ediyor. Sonra da buyuruyor ki: [3](إِنَّ اللّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ) bu emri ki Allah veriyor, ne güzel va'azdır! Ne güzel nasîhatdir! Anlar mısınız? Evvelâ kendi nefsinize merâm anlatmak, hukūku tanımak sonra haklıyı haksızı göstermek, nâs beyninde münâza'aya meydân vermemek... bu, Allah'ın va'zıdır. Tezkîr eder.

Va'az, tezkîr demektir. Düşünseniz kendiniz de bulabilirsiniz. Zâten fıtratta var bunlar. Hayvan değiliz. Akıl niçin verilmiş? Mu'âmelât-ı münsifâneyi bize telkīn edecek.

[4](إِنَّ اللّهَ كَانَ سَمِيعاً بَصِيراً) Ale't-tahkīk Allahü te'âlâ dâima semî' ve basîrdir. Minelezel ilelebed bütün akvâlinizi işitir.. Nasıl hüküm vereceksiniz, adâletle mi, zulumle mi? Verdiğiniz hükümleri işitir. "Basîr" her şeyi görür. Emâneti kim te'diye eder, kim hiyânet eder?

"Basîr" ile buna işâret eder. Bu fi'ildir çünkü. Emâneti görebiliriz. Emânetleri dâima nazargâh-ı ilâhîdir. Hiç bir şey Cenâb-ı Zülcelâl'e hafî kalmıyor. Bütün mesmû'ât, bütün mubassarât ma'lûm-ı ilâhîdir.

Şimdi işte Allah emr eder vâlilere. Velev on kişiye hükmü geçsin, her kim olursa olsun umûr-ı ibâdı deruhde eden kimselere mesâlih-i ümmeti îfâya ihrâz-ı velâyet eden kimselere, cümlesine bu hitâb şâmildir. İşte onlara, o vülât-ı emre, kendilerine emânet verilmiş, o emâneti gözetenlere evvelâ insâfı emr ediyor. Ondan sonra bize de itâ'ati fermân buyuruyor:

[5](يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ) Vâlilere adâlet, hâkimlere hükm-i ilâhî ne ise onunla îfâ-yı hukūk etmeyi emr eder. Ondan sonra: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّهَ) buyurdu. Ey îmân ile muttasıf kullarım. Allah'a itâ'at ediniz ki size emr eder işte:

(وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ) Resûl-i zîşâna da itâ'at ediniz. Size ne teblîğ ederse Allah'ın emridir. Onu îfâ ediniz.

"Allah'a itâ'at edin" buyuruluyor, ki emirler hep ümmetedir: Kānûn-ı adli te'sîs eden, selâmet yolunu tavsiye buyuran Allah'a itâ'at edin.

Fi'ilen bize ders veriyor. Ama nerede Resûl-i Ekrem? Burada değil. Sonra kıyâmete kadar itâ'at lâzım. Öyle değil mi, ümmet bekā bulacak. Onun için (وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ) buyuruluyor. Resûlünüz gittikten sonra onun yerine koyacağınız zât yok mu, yani emir sâhibleri...

Bütün selâtîn, hulefâ bunda dâhildir. Hilâfet, saltanat ihrâz edenler, ümmet üzerine hükmü geçen, yani ehl-i İslâm'dan olup da hilâfet ihrâz edenler... Onlar da bir nevi' nâ'ib demektir. Tenfîz-i ahkâma me'mûr. Kendi kendine kānûn yapamaz. Allah vaz' etmiş külliyâtı. Ama cüz'iyât için ehli var, onlar tarafından tanzîm olunur. O nizâma dâir ta'lîmât yok mu? Hep onlar şerî'ati icrâya vesîledir. Adâlet rehberleridir. Yoluyla tatbîk ediyor. Ne yolda icrâ olunacağını gösteriyor. Hükûmet bunu icrâya vâsıtadır. Sultan olsun, halîfe olsun, bunu icrâ edecek. Şerî'atin muhâfazasına nezâret edecek. Her işi ehline tevdî' edecek. Umûr-ı hükûmette sultânın vazîfe-i esâsiyyesi budur.

–mâba'di var–

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

[1] *Eşbâhun Nezâ'ir*'den alındığı belirtiliyor. SM. Sayı 12, sayfa 192.
[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cizye 3.
[3] Nisâ, 4/58.
[4] Nisâ, 4/58
[5] Nisâ, 4/59.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

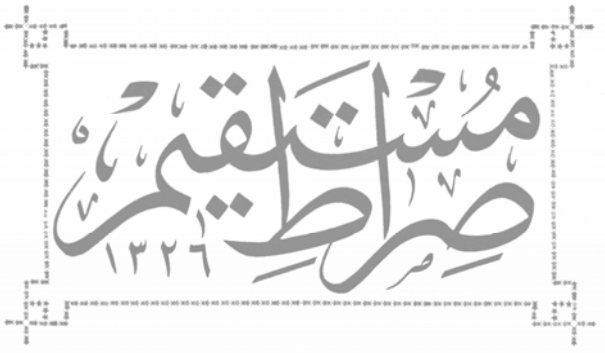

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'almemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

01 Ekim 1908 05 Ramazan 1326 Perşembe 18 Eylül 1324 **Birinci Sene - Aded: 6**

[81] TEFSÎR-İ ŞERİF

"Rabbi'l-âlemîn"

Kâffe-i avâlim-i hissiyye ve gaybiyyenin mürebbî-i hakīkisi, müdebbir-i umûru, mâlik-i mutlakı.

"Rabb" terbiye ma'nâsına masdardır. Mürebbî ve mâlik ma'nâsına nakl olunarak Cenâb-ı Bârî te'âlâya ıtlâk olunmaktadır. "Terbiye" tedrîc sûretiyle bir şeyi kemâl-i lâyıkına teblîğ ve îsâl etmektir. "Rabb" lâfzı izâfetle takyîd edilmedikçe mahlûka ıtlâk olunmaz. Ama takyîd ile câ'izdir: Rabbü'd-dâr, Rabbü's-silm gibi.

Bazı e'imme-i lügat "Rabb" kelimesini sıfât-ı müşebbehe kılmışlardır. Bu sûretde "Rabbe, yerubbu, rabben, fehüve Rabbün" diye tasrîf olunur. Bazen sıfat ile masdar bir vezinde gelirler.

Masdarlar bilâ-nakl dahi ittisâfda mübâlağa kasdıyla mevsûfa ıtlâk olunurlar. Meselâ adl ile ittisâfda mübâlağa ifâdesi için âdil olan kimse adl-i mücessem i'tibâr olunarak adl tesmiye olunur.

Binâ'en-aleyh Beydâvî merhûm: "Terbiye-i sübhâniyyenin gâye-i kemâle resîde olmasını iş'âr için terbiye ma'nâsına 'Rabb' ile tavsîf olunmuşdur" diyor.

Su'âl: Eczâ-yı âlemde bazı şeyler görülmektedir ki daha vâsıl-ı rütbe-i kemâl olmadan fenâ bulurlar. Bu takım şeyler hakkında terbiye-i kemâliyye tahakkuk etmediği halde "Rabbi'l-âlemîn" nazm-ı celîlinden müstefâd olduğu vechile bütün avâlim-i kevniyye mazhar-ı terbiye-i ilâhiyye kılınmak nasıl sahîh olur?

Cevâb: Terbiye-i ilâhiyye envâ' u ecnâs-ı avâlim hakkında tahakkuk etmekte, kâ'inâtın her nev'i gâye-i kemâline îsâl olunmakta bulunduğu kābil-i inkâr değildir. Binâ'en-aleyh "âlemîn"deki istiğrak ve umûm envâ' i'tibâriyle ahz olundukda su'âl-i mezkûr aslen teveccüh etmez.

Ama her nev'in bütün efrâdına teşmîl olunursa kemâl-i nev'înin merâtib-i mütenevvi'ası olup bazı efrâd, gâye-i kemâle vâsıl olmuyorsa da tekemmülün bazı merâtibini ihrâzdan hâlî kalmaz diye tevcîh olunur.

"Âlemîn" "âlem"in cem'idir.

"Âlem", "hâtem" gibi gayr-i kıyâsî olan ism-i âlet sîgalarından olup (مايعلم به) ma'nâsınadır. Örfen Sâni'-i Zülcelâl te'âlâ ve tekaddes hazretlerinin bilinmesine medâr olan bütün a'yân ve a'râz-ı eşyâya, bilcümle mâsivallâha şâmildir. (Ama zât ve sıfât-ı sübhâniyye âlemde dâhil kılınmaz.)

Zîrâ bütün kâ'inâtın hâiz olduğu imkân sıfatı iktizâsınca cemî'-i evsâf u ahvâlinde vâcibü'l-vücûda iftikārı olmak zarurîdir. Binâ'en-aleyh âlemin her cüz'ü mü'essir-i hakīkīnin vücûd-ı vahdâniyyetine ve bilcümle kemâlât-ı kudsiyye-i sübhâniyyesine şehâdet etmektedir.

"Âlemîn"in bu makāmda cem' sîgasıyla îrâd buyurulması "âlem" ünvânı tahtında münderic bulunan mahsûs ve ma'kūl bütün ecnâs-ı muhtelifeye şümûlüne tansîs içindir. Çünkü "Rabbi'l-âlem" denilse vehleten meşhûdumuz olan yalnız bu âlem-i mahsûsa sarf olunmak ihtimâli olur.

Âlemde dâhil bulunan zevi'l-ukūlün eşrefiyyetine mebnî evsâf-ı sâire-i ukalâ gibi "âlem" dahi cem'-i müzekker-i sâlim sîgası üzerine cemi'lenmişdir.

Bazı ulemâ "âlem"i "âlim" gibi telakkî ederek melâ'ike-i kirâm ile sakaleynden "ins ü cin tâ'ifesinden" ibâret zî-ilm olan mahlûkāta tahsîs etmişlerdir. Bu sûretde terbiye-i ilâhiyyenin diğer envâ'-ı âleme şumûlü istitbâ' tarîkiyle müstefâd olur.

Bazı erbâb-ı tefsîr de "âlemîn" ile bilhassa nev'-i insan maksûd olmasına zâhib olmuşlardır. Çünkü kebîr-i efrâd-ı insâniyyenin her biri âlem-i **[82]** kebîrde kâ'in bilcümle cevâhir ve a'râzın birer numûne ve misâlini hâvî bulunduğu cihetle bir âlem-i sağîr olup im'ân-ı nazarla kendisine bakı-

lacak olsa kemâlât-ı kudsiyye-i sübhâniyyeye şehâdet bâbında kâfî görülür, âfâk ile istidlâle hâcet kalmaz.

Âlem-i sagîr ile âlem-i kebîr beyninde mütehakkık olan işbu tesâvî-i delâlete mebnî bir âyet-i kerîmede [1](سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ) buyurulmuş, mahall-i âharda dahi bir çok âyât-ı arziyye ve semâviyye ta'dâd ve beyânından sonra bunların kâffesini hilkat-i beşeriyyenin icmâlen muhtevî olmasına irşâd makāmında [2](وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) vârid olmuştur.

İstinbât

"Rabbi'l-âlemîn" nazm-ı kerîmi tertîb-kerde-i Cenâb-ı Perverdegâr olan bütün kâ'inâtın hâl-i hudûslarında muhdes ve hâlıka müftekır bulundukları gibi müddet-i bekālarında dahi mübkīye muhtâc olmalarını iş'âr etmektedir. Zîrâ zikr olunan ma'nâca bir şeyi terbiye etmek onu evvelen halk ve îcâda, sâniyen hadd-i tekemmülü buluncaya kadar vücûdunu idâmeye tevakkuf eder, aslen dâire-i vücûda girmeyen emr-i ma'dûm ile zevâl ve ihtilâlden mahfûz olmayan şeyin kābil-i terbiye olmayacağı âşikârdır.

Demek olur ki rubûbiyet vasf-ı celîli hâlikıyyet sıfatını mutazammın olduktan başka bütün avâlimin her ân ve zaman ber-âverde-i tedbîr-i sübhân olmalarını da ihtivâ etmektedir.

İşte bu nükteye mebnî "Rabbi'l-âlemîn" ünvân-ı akdesi "Hâlıku'l-âlemîn" gibi kâffe-i şu'ûnât-ı ilâhiyyeyi müfîd olmayan ta'bîrât üzerine fenn-i belâgat erbâbı nazarında tercîh olunur.

Takrîr

"Rabbi'l-âlemîn" nasb ile de kırâ'et olunmuşdur. Bu kırâ'ete göre harf-i nidâ hazfiyle "Yâ Rabbe'l-âlemîn" yâhûd "nahmedu" mahzûfuna mef'ûl olarak "Rabbe'l-âlemîne hamd ve senâlar ederiz" ma'nâsına haml olunur. Fi'l-i mâzî i'tibâr olunarak "el-âlemîn" mef'ûlü kılınmak da câ'izdir. Bu sûretde "kad" takdîriyle cümle-i hâliyye olur.

Manastırlı İsmâil Hakkı

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

HASIR

Geçende, Yayla civârında bir ufak cevelân
Bahânesiyle, bizim eski âşinâlardan
Bir attarın azıcık gitmek istedim yanına,
Ki her zaman beni da'vet ederdi dükkânına.
Biraz müsâhabeden sonra söktü müşteriler:
– Ver ordan on paralık zencefil, çöroğtu, biber.
Geçenki beş para borcumla on beş etmedi mi?
– Silik bu yirmilik almam...
– Uzatma gör işimi!
– Oğul, çabuk... Bana tîrak... Okunmuş olmalı ha!
Bizim çocuk, adı batsın, yılancık olmuş...
– Ya?
– Zavallının yüzü hütdağı! Gelip bi yol görsen...
– Geçer hanım, ona lâkin nefes de ettir sen...
– Bi yirmilik paket amma geçenki tozdu bütün...
– Ayol, hep içtiğimiz toz... Bozuldu eski tütün!
– Efendi amca, sakız ver... Biraz da balmumu kes.
– Kızım, parayla olur ha! Peşinci bak herkes.

* * *

Beşer onar paralar hepsi yaklaşıp deliğe,
Süzüldüler oradan bir kilitli çekmeceye.
Epeyce fâsıladan sonra geldi başka biri:
– Genişçe bir hasırın var mı? Neyse hem değeri.
Cenâze sarmak içindir, eziyyet etme sakın!
Bizim mahallede çoktan yatan o hasta kadın
Bugün, sabahleyin artık cihandan el çekmiş...
– Ne çâre! Kısmeti bir böyle günde ölmekmiş.
– Yanında kimse de yokmuş... Aman bırak neyse...
Ecel gelince ha olmuş, ha olmamış kimse!
– Dokuz kuruş şu hasır, siz, sekiz verin haydi...
Pazarlık etmeyelim bir kuruş için şimdi!

* * *

Hasır büküldü, omuzlandı, daldı bir sokağa;
Sokuldu kimbilir ordan da hangi bir bucağa.
Açıldı bir ölüyü sarmak üzre sînesine;
Kapandı defter-i ömr-i beşer misâli yine!
Olup beş on kişiye bâr-ı dûş-i istiskāl
Mezarlığın yolunu tuttu öyle sâmit ü lâl.
Mezarcının o kürek yüzlü dest-i lâkaydı
İânesiyle nihâyet mezâra yaslandı.
Hücûm-i mihnet-i peyderpeyiyle dünyanın,
Hayâtı bir yığın âlâm olan zavallı kadın,
Hasîr-pâreye örtündü kabrine indi...
Enîn-i rûh-i melûlü müebbeden dindi!

* * *

[83] Bütün bu hâtıralar bende girye-hîz-i melâl
Olunca durmadım artık, kıyâm edip derhâl;
–Yüzümde âleme nefrin, içimde şevk-i memât;
Gözümde içyüzü dehrin: Yığın yığın zulümât!–
Oturduğum o mukassî mahalden ayrıldım.
Bu perde indi mi? Heyhât! Atmadım bir adım,
Ki rûhu eylemesin böyle bin fecîa harâb!
Hayât nâmına, yâ Rab, nedir bu devr-i azâb?

Mehmed Âkif

KÖPRÜLÜ

Burclar eyler tezelzül, çarpışır ecrâm-ı nûr,
Zâr bir pîr-i mehîb eyler ufuklardan zuhûr
Bir sehâbı andırır sırtında hâk olmuş kefen,
Rûy-i zerdinde kemikler târumâr olmuş iken,
Rûzgârın dest-i lâkaydiyle toplanmış durur,
Gözlerinden zulmet-i ukbâ –sanırsın- berk urur.
Cism-i hâk-âlûdunun olmuş mekābir peyrevi
Çehre-i pîrânesinde bir sükût-i uhrevî
Andırır feryâdını tıfl-ı felâket-tev'emin
Âsuman-pervâz olan enzârı –gûyâ- âlemin
Ra'd u tûfânında seyr etmekte germ ü serdini
Toprak olmuş lihye-i beyzâsı, cism-i zerdini

[1] Fussilet, 42/53
[2] Zâriyât, 51/21.

Mâr-hey'et üstühânlar hep derâgûş eylemiş,
Dîv-heybet hâk-i makber hûnunu nûş eylemiş!
Cephesi çökmüş, yıkılmış üstühân-ı çehresi,
Ufk-ı berk-âlûde dönmüş sîne-i sad pâresi

* * *

Mâhı zulmet-zâr eder de dîde-i dehhâşıma
Her gece ey pîr-i peygamber-mehâbet karşıma
Her gece bir böyle hey'etle çıkar tayfın senin,
Âsumân oldukça târîki nümâ-yı medfenin,
Şeb libâs-ı mâtemîsiyle çıkıp manzûr iken,
Servler bir leyl-i dîger, leyl-i durâ-dûr iken,
Berkler târâc ederken zulmet-i efkârımı,
Leyl pâmâl eyliyorken kalb-i sûzişkârımı
Çeşm-i cânım seyr eder tayf-ı kefen-ber-dûşunu,
Söyleşir dağlar senin feryâd-ı cûşâ-cûşunu,
Sen, elinde bir livâ-yı mâtemî tutmuş da hep
Râyetinde bir hilâl-i münhasif gûya ki şeb!
Eylemişsin öyle zulmetlerle tertîb-i sufûf,
Leşkerindeyse şu'â-i mihr-i gâribdir süyûf
Deşt-zâr-ı rezm olan şu milletin âtîsine
Zül sayarsın kalmayı bîgâne ulvî nefsine
Yıldırımlarken o rezmin nîze-i hûn-rîzini
Andıran şey, bî-muhâbâ saldırıp şeb-dîzini
Tayy-ı râh eyler gidersin âlem-i müstakbele ....
Hâli pâmâl etmemek'çün mâtem-i müstakbele!
Âkıbet pâmâl olunca azm-i fevka'l-gâyetin
Mülk-i âtîden çıkan feryâd-ı mağlûbiyyetin
Hâle geldikde, ne bulsun? Nağmeler.. âhengler..
Bir takım efsâneler... vicdân-ı rengâ renkler
Bir takım kâşâne-i gülgûn ü zerrîn bâmlar..
Bir takım gerdûneler.. şebdîz-i kûh-endâmlar..
Pâsbânı zulm olan gencîne-i lebrîzler...
Leyl-i gayyâ çehreler.. mişkât-ı berk-âmîzler..
Şîr-i der-zencîr-i töhmetler! Bütün bî-çâreler..
Gürbeler.. Nesnâslar.. hep kelb-i âdem-çehreler..
Bü'l-mesâ'ib kimsesiz nevzâd-ı mâtem-dîdeler..
Bir takım ahfâdsız ümmü'l-mekâbir ceddeler...
Dest-i seyf-âlûdlar.. bâzû-yı âhen-bendler..
Hacle-i mâtem-nümâlar.. kabr-i hândâ-handler..
Kisve-i mâtemle istikbâl olunmuş ıydler..
Na'şlarla kabre girmiş bir takım ümmîdler..
Gayz-fermâ bir takım insân-ı ejder-rûhlar..
Giryeler.. bûs-i zemînler.. secde-i mekrûhlar..
Cây-ı bûseş bir takım dâmân-ı zer-endûdlar
Çâk çâk olmuş girîbân-ı ecel-âlûdlar..
Bir elin âtî-nümâ –Sen!- bir elinde râyetin,
Yükselip bâlâsına ser-şâhik-ı ulviyyetin,
Hep nazar-endâz-ı nefretsin bu levh-i esfele:
Hâli mir'ât-ı siyâh olmuş görüp müstakbele,
Tayf-ı zulmet-hey'etin bî-fark iken eşbâhdan,
Savtın eyler de teşekkül nâle-i ervâhdan,
Hâke aks eyler feminden bir hitâb-ı hâtifî..
La'net-i Mevlâ'ya benzer bir itâb-ı hâtifî!

Midhat Cemâl

[84] **KAHRAMÂN-I HÜRRİYYET Ü FAZÎLET NİYÂZİ BEYEFENDİ TARAFINDAN RİSÂLEMİZE İHDÂ BUYURULMUŞDUR:**

Âlem-i İslâmiyyet'i, vicdân-ı umûmî-i ümmeti heyecanlara giriftâr eden Selmâ Hanımefendi ünvânlı makāleyi bütün bütün hamiyet-perverân-ı İslâmiyye gibi bendeniz de büyük bir te'essür-i kalb ile okudum, okudum. Millet gibi vükelâ-yı millete, şehzâdegân-ı saltanata ders-i siyâset ve hikmet veren bir cerîdenin bu aralık asabiyet-i İslâmiyyeyi tahrîk eden hezeyân-âmîz böyle bir makāleyi neşre vesâtet etmesinden dolayı vicdân-ı umûmîyi amîkan cerîhadâr etmiş, efkâr-ı umûmiyyeyi ahrâr-ı milletin aleyhinde tehyîc eylemiş olduğundan millet ünvânına müstehak olamayacağını ve efkâr-ı umûmiyyenin bir tercümân-ı hakk u beyânı gibi telakkî olunamayacağını iddi'â eder ve neşriyât-ı vâkı'adan dolayı umûm hamiyyet-perverân ve ehl-i îmân nâmına şedîden takbîh eylerim. Tevfîk Nâdir Bey'in hak nâşinâsâne ta'arruzlar, küfr-âmîz sözlerle nâmûs ve iffet-i İslâmiyyeyi çâk çâk eden bu makāle-i zehr-isâlesinde "kadd ü kāmet, gîsû ve sabâhet, letâfet ü melâhatinden, eşkâl ve şemâ'ilinden" bahs ettiği muhaddere-i İslâmiyye yani Selmâ Hanımefendi hazretleri Ahmed Rızâ Bey'in hemşiresi olmak münâsebetiyle şerî'at-i garrâ-yı Ahmediyye'nin bihakkın tatbîk ve izhâr ve ahkâmı, Kānûn-ı Esâsî'nin istirdâdı ve idâme-i mer'iyyeti esbâbının istikmâli uğurunda vahdâniyyet-i ilâhiyye nâmına kasem eden bilcümle ahrâr-ı İslâm'ı dilhûn eylemiş bu gibi efkâr-ı sakîme perverde eden nisvân-ı İslâmın men'-i neşriyyâtı ile izâle-i ifsâdâtına çâre-cû olacak bir komitenin te'essüsüne zemîn hazırlamış yani tohm-ı tefrika ve fesâd saçmış olduğunu te'essüf-i azîm ile arz eder ve kalbleri hiss-i âlî-i diyânet-perverî ile meşhûn olan bilcümle ihvân-ı İslâmı şerî'at-ı garrâ-yı Ahmediyye'nin bi-temâmihâ tatbîki hakkında ma'a'l-kasem deruhde eyledikleri vazîfe-i mukaddesenin îfâsı husûsunda vecâ'ib-i mürettebelerini ihtâr eylerim. Hukūk-ı nisvân-ı İslâm ahkâm-ı şerî'atle tamamıyla ta'yîn ve muhâfazası esbâbı Kānûn-ı Esasî'ye te'mîn edilmiş olduğundan hanımlarımızın âdât-ı muzırraya teba'iyyet ve seyyiât-ı ictimâ'iyyeye esâret yüzünden dûçâr-ı zıyâ' olan hukūk-ı ictimâ'iyyelerini ahkâm-ı şerî'ate vukūf ve terbiye-i fikriyye-i İslâmiyye sâyesinde müdâfa'a ve istihsâl edebilecekleri ve Fâtıma Aliyye Hanım gibi ekâbir-i nisvân-ı cihânın medâr-ı iftihârı, ser-tâc-ı ibtihâcı olan fâzılât-ı nisvânımız himmetiyle te'sîs ve küşâdı mümkün olan inâs mekteblerimizin de kızlarımızın âdâb-ı şer'iyye nokta-i nazarından ikmâl-i terbiyye-i fikriyyeleri cümle-i mümkinâttan ve muktezâ-yı menâfi'-i İslâmiyet'den bulunduğu cihetle artık Selmâ Hanımefendi'nin arzusu vechile –yani istikbâl kızlarının kendilerine benzemesi arzu ve ihtiyâcına tevfîkan– genç kızlarımızın ahkâm-ı mutahhara-i şerî'atin tahdîdi temâyülâtına zemîn-i inkişâf olan Paris'e i'zâmına icmâ'-i ârâ-yı ümmet-i İslâmiyye'nin gayr-i kābil olduğunu iddi'â ederim. Memâlik-i İslamiyye'de talâkın ahkâm-ı şer'iyye dâiresinde gâyet ma'kūl ve hukûk-ı tarafeyni kâfil mükemmel kavâ'id ve kavânîne tevfîkan icrâ edildiğini, ahkâm-ı şerî'ati tahsîl etmeden ecnebî edebiyâtını ve felsefe-i mülhidâneyi te'allüm eden Selmâ Hanımefendi bilmeyebilir. O ma'zûrdur.

Binâ'en-aleyh biz bu halden ibret alarak bir ecnebî muhîtinin böyle bir muhît-i hürriyyetin te'sîri tahtında neşv ü nemâ bulan bir dimâğın mahsûl-i irfânı şu sûretle göz önüne getirerek bundan sonra gayret-i câhilâneye, görenek ibtilâsına esîr olmayalım. Ahkâm-ı dîniyyemizi ta'lîm ve tedrîs etmeden Frenk mürebbiyelerle, mu'allimelerle kızlarını yetiştiren terakkî taraftarlarının âmâline ve temâyülâtına hâ'il olalım. Hattâ kızlarımızı memleketimiz dâhilindeki ecnebî müesseselerine ulûm-ı dîniyyeyi, ahkâm-ı şer'iyyeyi mükemmelen öğretmeden göndermekten kat'iyyen hazer edelim. Erkeklerimiz gibi kadınlarımızın dahi te'mîn-i hukūkuna şerî'at dâiresinde memleketimiz dâhilinde vereceğimiz terbiye-i fikriyye ile yetiştireceğimiz âdil hâkimlerle çâre bulalım. Selmâ Hanımefendi'nin iddiâsı vechile filhakīka kadınlarımız bu güne kadar hukūk-ı meşrû'alarından istifâde edemediler. Buna sebeb yalnız kendi cehl ü nisyânları veyâhûd bir Parisli gibi ince hisden, hafîf bir terbiye-i fikriyyeden mahrûmiyetleri değildir. Çünkü erkeklerimizin hâli de terbiye-i fikriyyece onlarınkinden daha şayân-ı memnûniyyet bir mertebede midir? Bu şayân-ı nefret ve te'essüf hâle ekseriyâ fesâd-ı ahlâk-ı ictimâ'î neticesi olarak ahlâksız zevclerle zâlim ve menfa'at-perest hâkimler sebebiyet vermiştir. İşte usûl-i idâre-i meşrûtiyet merhamet-engîz olan bu vahim ahvâle zevceyni memnûn edecek bir tarzda ve fakat tedrîcen çâre-sâz olacaktır. Yoksa Selmâ Hanımefendi kat'iyen emîn olsunlar ki ahkâm-ı münîfesi tâ ebed pâyidâr olan ahkâm-ı mutahhare-i şerî'atin hilâfında ne talâk ve ne de te'addüd-i zevcât ve ne de mestûriyet meseleleri kat'iyen tebdîl ve tağyîr olunmayacaktır. Devr-i istibdâdda enzâr-ı tedkīk ve mu'âhezenin uzanamadığı bazı tabakât-ı ictimâ'iyyede bazı kadınlarımızın şâyân-ı nefret bir sûrette mütecâsir oldukları küstahlıklara, açıklık ve saçıklıklara i'lân-ı Meşrûtiyet'i müte'âkib hat çekileceğini sabırsızlıkla intizâr ederken Tevfîk Nâdir Bey'in şu küstahlığıyla ümîdimizin ne kadar kof, mesâ'îmizin ne kadar boş olduğunu görerek şedîden mütehassis ve müte'essir olduk. Te'addüd-i zevcât, talâk, mestûriyet-i nisvân hakkında mevzû' ahkâm-ı dîniyyenin ne kadar muhık ve musîb fevâ'id-i ictimâ'iyye ve medeniyyeyi ne derecelerde câmi' ve müfîd olduğunu isbât etmek hey'et-i ilmiyyenin, efrâd-ı ulemânın vazîfesi olduğu için bu mühim bahse karışmamayı arzû etmiş, sadâ-yı matbû'âta vakf-ı gûş etmeyi kararlaştırmış idim. Hâlbuki bu güne kadar Dersa'âdet'den, mevâki'den aldığım yüzlerce mektub ve telgraflarla hamiyyet-perverân-ı ümmet-i İslâmiyyeden bir çoğu hürriyetin, Meşrûtiyet'in ahkâm-ı dîni tegayyüre, Kānûn-ı Esâsî'nin kavânîn-i ictimâ'iyye-i İslâmiyyeyi tahrîfe kadınlara, erkeklere, gazetelere hak ve salâhiyet bahş edip edemeyeceğinin îzâh ve ityânı lüzûmunu bi-hakkın dermeyân ediyorlar. Bana su'âl ediyorlar. Bu nâmûs-perver hamiyet-küster sâ'illerin cümlesine birden cevâb vermiş olmak üzere bu bâbda fikrimi enzâr-ı umûmiyyeye vaz'a mecbûr oldum. Selmâ Hanımefendi'nin evvelen kemâl-i tedbîr ile efkârı hazırlayıp besledikten, bir sâha-i sâf-ı serbestî vücûda getirdikten sonra Paris'de yetiştireceği kızlarla ilk evvel vechе-i ta'arruzu **[85]** te'addüd-i zevcât olacakmış. Te'addüd-i zevcâtın meşrû'iyeti, ma'kûliyeti aklen de, fennen de sâbit olmuşdur. Düşünülsün ki yeryüzünde dişiler erkeklerden ziyâde çok, hem de pek çok bir mikdarda doğuyor. Erkeklerden az, hem de daha az bir müddet yaşıyor. Hayât-ı nisvânda teceddüd daha ziyâdedir. Bu istatistiklerle sâbit olmuş gayr-i kābil-i red bir hakīkatdir. Bununla beraber nisvân ricâle nisbet teşekkülât-ı tabî'iyyece, cinsiyetçe daha dûn bir evsâf ve iktidâra mâlikdir. Kendilerinde erkeklerde olmayan bir takım nekā'is-i tabî'iyye vardır. Hayız ve nifâs, vaz'-ı haml, irzâ', kıllet-i ömr, za'f-ı kuvâ, za'f-ı tabî'at, kadınlarda bilhassa nazar-ı ibtisâra alınacak ahvâl-i husûsiyye mevcûddur. Bu nisbetsizliklere karşı fermân-fermâ-yı nizâm-ı âlem olan Hâkim-i tabî'at-ı kâ'inât cins-i benâtı erkeklerden daha ziyâde halk buyurmaktadır. Bu bir kānûn-ı tabî'îdir ki hiç bir mutâla'a ile ahkâmı çürütülemez. Hiç bir vakitte bir kadın bir erkeğe kâfî gelemez. Bu meydândadır. Bu hakīkat hükemâ-yı ictimâ'iyyece istatistiklerle ta'yîn edildiği gibi talâkı, te'addüd-i zevcâtı kabul etmemiş olan memâlik-i ecnebiyyedeki fuhuş-hânelerin, vücûd-ı beşeri rahnedâr eden emrâz-ı ictimâ'iyyenin kesretiyle de vâsıl-ı mertebe-i bedâhet olmuştur.

Ahkâm-ı dîn-i İslâm'ın tamâmen bigânesi olan Selma Hanımefendi'nin memleketimize felâket, musîbet, zillet, âr, hicâb, fesâd-ı ahlâk, nifâk ve şikāk gibi bir sürü mesâib ve beliyyât-ı ictimâ'iyyeyi da'vetden ibâret olan neşriyâtının men'-i nüfûzuna gereği vechile müdâfa'ada bulunmak cümle ihvân-ı dînin vazîfesidir. Selmâ Hanımefendi'ye bilakis ahkâm-ı dîniyyemizin hukūk-ı nisvân-ı İslâm'a, tekemmül-i nisvâna bütün kavânîn-i medeniyyeden daha müsâ'id olduğunu ve müslümanların bu sâyede emrâz-ı ictimâ'iyyeden nisbeten daha masûn bulunduğunu öğretmek Avrupa'da sâha-i sâf-ı serbestî ile müstesnâ bir mevki' ihrâz eden Paris'de cehâlet ve vahşetin, zulm ü esâretin, istibdâd ve denâ'etin hüküm-fermâ olduğu a'sâr-ı sâlifede üstâd-ı medeniyyet olan Arabların Endülüs'de meşrû' ve meşrût medenî hükûmetleri zamanında ahkâm-ı şerî'atin kat'iyyen tağyîre lüzûm görülmediğini bilakis terakkiyât-ı vâkı'a ve ahkâm-ı münevvereye bilhassa Arab kadınlarının fart-ı ri'âyeti sâyesinde mazhar olmuş olduklarını anlatmak lâzımdır. İşte Tevfîk Nâdir Bey'in Selmâ Hanımefendi'nin Matmazel Anjel ile mülâkâtını tercüme ederken ehemmiyet vereceği nokta bu idi. Selmâ Hanımefendi timsâl-i fazîlet ve hürriyet Ahmed Rızâ Bey'in hemşîresi olmak meziyetiyle ve Tevfîk Nâdir imzâsıyla hiç bir vakitde bize böyle perde-bîrûnâne sözler söylemek, dînimizi tahkîr etmek salâhiyetini hâiz olamazlar. Hem ne hâcet tercüme-i hâllerinden anlaşılıyor ki Selmâ Hanımefendi dekāyık-i ahvâl-i İslâm'a tamamıyla vâkıf değillerdir. Muhît-i ictimâ'î-i İslâm'ı ta'yîn eden kavâ'id-i münevvere-i şer'iyyenin kat'iyyen bîgânesidirler. Şimdi İstanbul'a avdetleri hasebiyle inşâ'allah yakînen şu büyük noksânı da ikmâl ederler. Binâ'en-aleyh Tevfîk Nâdir Bey'le Millet gazetesi mes'ûlünün la'net-i ilâhiyyeyi, nefret-i umûmiyyeyi da'vet eden bu gibi neşriyât-ı nifâk-cûyâneden dolayı yakînen beyân-ı te'essüfle millete, vicdân-ı umûmî-i ümmete müsâra'aten tarziye vereceklerini ümîd ederim.

9 Eylül 324 **Kolağası: Niyâzi**

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
ÂYET 179

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِيْ الأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ [1]

(Cenâb-ı Hak âyet-i sâbıkada zikr olunan hükmün mehâsinini hayret-fezâ bir üslûb-ı bedî' ile beyân ederek buyuruyor ki) Sizin için ey uli'l-elbâb kısâsda hayat vardır. (Ey şevb-i hevâ ve hevesden arî olan zevi'l-ukūl sizin için kısâsda tavsîfin bâliğ olamayacağı derece azîm ma'nâ-yı hayât vardır. Siz hikmet-i kısâsda) belki (te'emmül eder de onun hüküm ve icrâsında müsâhale ve ihmâlden) ictinâb edersiniz. (Yâhûd kısâsı mülâhaza edip ona mü'eddî olan katilden belki hazer üzere olursunuz demekdir.)

Ne kadar bedî' ve mûciz beyân-ı ilâhî ki kısâs izâle-i hayâttan ibâret olduğu halde zıddı olan hayata zarf kılınmış ve kısâs içinde azîm bir ma'nâ-yı hayat bulunduğu bir-iki kelime ile tasvîr buyurulmuş.

Filhakîka bir kimse husûmeti bulunduğu kimseyi katl eylediği halde kendisinin de kısâsen i'dâm olunacağını mülâhaza edince katilden ferâğat eder. Ve bu cihetle maktûl ile kātilden her ikisinin hayatı mahfûz kalır. Şâyet bir kimseden katil sudûr etse o kimse velî-i katîlin kendisini katl edeceğini düşünerek bu tehlikeden kendini kurtarmak için velî-i katîl olanların da katline teşebbüs edeceğinden kısâs olununca evliyâ-yı katîlin hayatları muhafaza edilmiş olacağı gibi kātilin kısâsen i'dâmından diğerleri ibret alacaklarından daha bir çok katillerin önü alınmış olur. Binâ'en-aleyh kısâsda azîm ma'nâ-yı hayât vardır.

Ne hikmet ve rahmet-i ilâhiyyedir ki katl-i nefs için mehâbet-efzâ bir cezâ emr olunmuş iken yine âyet-i sâbıkada turûk-ı tahfîf ve merhamet irâ'e buyurulmuştur.

Müftiyyü'd-diyari'r-Rûmiyye Ebussu'ûd hazretleri tefsîrinde diyor ki: Muhâtabına âyet-i sâbıkada ünvân-ı îmân ile hitâb olunduktan sonra, bu âyette "uli'l-elbâb" diye hitâb buyurulması hikmet-i kısâsda te'emmül eylemeye onları tenşît içindir.

Fer'

İlm-i fıkıhda "Kitâbü'l-Cinâyât" ile mu'anven mebhasde tafsîlâtı mezkûr olduğu üzere katl-i mahrem beş kısımdır:

Evvelkisi: "Katl-i amd"dir ki ma'sûmü'd-dem olan bir adamı âlet-i câriha ile kasden vurup öldürmekdir. Âlet-i câriha: Eczâ-i bedeni biri birinden ayıran âlettir ki kılıç, kama, bıçak, ok, mızrak, **[86]** ucu keskin taş, ucu keskin ağaç, ateş, çuvaldız gibi şeylerdir.

İkincisi: "Şibh-i amd"dir ki ma'sûmü'd-dem olan bir adamı âlet-i câriha dan başka birşey ile kasden vurup öldürmekdir: Sopa ve büyük taş ile vurup bir insanı katl etmek gibi.

Katl-i amd'in şu zikr olunan ta'rîfi İmâm-ı A'zam hazretlerine göredir. İmâmeyn hazerâtı indinde katl-i amd: Ma'sûmü'd-dem olan bir adamı bünye-i insânînin tâkat getiremeyeceği birşey ile kasden vurup öldürmektir. Şu halde bir kimse diğer kimseye meselâ sopa ile kasden vurup katl etse bu katil İmâmeyn'e göre katl-i amd'dir. İmâm-ı A'zam indinde şibh-i amd'dir.

Bu kısım katle "şibh-i katl" denildiği gibi "şibh-i hatâ" dahi denilir. Çünkü bu fi'li işleyen kimse darbı kasd eylemesine nazaran onda ma'nâ-yı amd ve isti'mâl eylediği âlet âlet-i katl olmadığından maksadı katl olmamak i'tibâriyle ma'nâ-yı hatâ bulunuyor. Fethateyn ile veyâhûd "şın"ın kesri ve "bâ"nın sükûnuyla "şibh" nazîr ve mânend demekdir.

Üçüncüsü: "Katl-i hatâ"dır ki bir adamı kasda makrûn olmaksızın yanlışlık ile katl etmektir. Bu hatâ iki nevi'dir. Birisi fâ'ilin zannında hatâdır. Sayd zannıyla bir adama kurşun atıp o adamı telef etmek gibi. Diğeri fâ'ilin fi'ilinde hatâdır: Bir sayda atılan kurşun bir insana isâbet ile o insanı telef etmesi gibi. Zanda hatâ ile fi'ilde hatâ ictimâ' edebilir: Meselâ sayd zannıyla bir adama atılan kurşun diğer bir şahsa isâbet edip de o şahsı katl etmesi gibi.

Dördüncüsü: "Hatâ mecrâsına câri katil" ki fâ'ilden bilâ ihtiyâr sudûr eden bir fi'il ile vukū'a gelen katildir: Bir kimse uykuda iken diğer bir kimse üzerine yuvarlanıp o kimseyi veyâhûd bir adam kazâ'en yüksek bir mahalden bir insanın üzerine düşüp o insanı telef etmesi gibi.

Beşincisi: "Katl-i sebeb" yâhûd ta'bîr-i dîger ile "Tesebbüben katil" dir ki bir adamın katline sebeb olmaktır. Yani bir şeyde bir insanın alâ ceryi'l-âde telefine müfzî olan bir fi'li ihdâs eylemektir: Meselâ bir kimse gayrin mülkünde sâhibinin izni olmaksızın bir kuyu kazıp da o kuyuya bir kimse bilmeyerek düşüp telef olması veyâhûd bir kimse yolun ortasına bir direk koyup da o direk oradan bilmeyerek geçen bir adamın ayağına dolanıp telef olması gibi.

Katl-i mahremi şu beş kısma taksîm taksîm-i istikrâ'îdir. Çünkü katil ya mübâşereten veya tesebbüben olur. İkincisi katl-i tesebbübdür. Mübâşereten vukū bulduğu takdirce ya fâ'ilin ihtiyârıyla olur, ya ihtiyârıyla olmaz. İkincisi hatâ mecrâsına câri katildir. Bi'l-ihtiyâr olunca ya kasden veya hatâ'en vukū'a gelir, ikincisi katl-i hatâdır. Kasde makrûn oldukda ya âlet-i câriha ile olur, ya âlet-i câriha nın gayriyle olur. Evvelkisi katl-i amd, ikincisi şibh-i amddir.

Aksâm-ı mezkûreden katl-i amdin mûcibi kısâsdır. Delîli: Sizin üzerinize maktûller için kısâs farz kılındı, me'âl-i münîfinde olan [2](كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى) nass-ı celîli ile "Katl-i amdin mûcebi kaveddir" ma'nâsında olan [3](العمد قود) hadîs-i şerîfidir. Bu nass-ı celîlde beyân buyurulduğu üzere maslahat-ı ihyâ bulunduğu için katl-i amdde kısâs meşrû' kılınmışdır. Katl-i amd cinâyet-i mütekâmile olduğundan cinâyet ile ukūbet arasında, mümâselet bulunmak için ona terettüb eden ukūbetin dahi ukūbet-i mütekâmile olması lâzım geleceğinden bu delîl-i aklî ile de katl-i amdin mûcebi kısâs olduğu nümâyân olur.

Fakat hudûd ve kısâs ukūbât-ı müdhişe olduğundan Hâce-i Kâ'inât aleyhi efdalü's-salevât efendimiz [4](ادرؤا الحدود بالشبهات مااستطعتم) buyurmuşdur ki muktedir olduğunuz kadar

---

[1] Bakara, 2/179.

[2] Bakara, 2/178.

[3] Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağir,* 7583.

[4] Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağir,* 1271.

hudûd ve kısâsı şibh ile def' edin, yani şibhe kā'im oldukda hudûd ve kısâsı elinizden geldiği kadar def' ve ıskāta çalışın demektir. Bu hadîs-i şerîfde "hudûd" mutlak ukūbet-i mukaddere ma'nâsına olmakla onda kısâs dahi dâhildir. Pek şâyân-i dikkatdir ki ukūbât-ı mukaddere maslahat-ı âmmeye ve onların dehşetini mülâhaza ile bu gibi ukūbâtı müstelzim cerâ'imden ferâğat olunması hikmetine mebnî şiddetli olduğu halde şibhe kā'im olan mahallerde def' ü ıskātı emr edilmiştir. Bu gibi ahvâlde âtiyen ta'rîf edilecek olan ta'zîr ile mu'âmele olunur.

Katl-i amdden mâ'adâ katillerin mûcebi diyetdir. Fakat şibh-i amdin diyeti îcâb etmesi cerhe mukārin olmamak şartıyla meşrût olduğu gibi tesebbüben katilde, diyetin lüzûmu dahi te'addî bulunmak ve bir fi'l-i ihtiyârî haylûlet etmemekle, yani mütesebbibin katle müfzî olan fi'ili haksız olarak işlemiş olması ve mütesebbibin fi'iliyle katil fi'ili arasına başka bir fi'l-i ihtiyârî haylûlet etmemesiyle meşrûtdur. Binâ'enaleyh âlet-i gayr-i câriha ile kasden vukū' bulan katl cerhe mukārin olursa İmâm-ı A'zam hazretlerince de kısâsı mûcib olur. Meselâ bir kimse diğer kimseyi sopa ile min gayr-i cerh darb ederek katl etse imâm-ı müşârun-ileyhe göre kātile diyet lâzım gelir, ama bir kimse diğer bir kimseyi sopa ile darp edip de o darbden madrûbun bir uzvu mecrûh olarak andan müte'essiren vefât eylese kātile bi'l-ittifâk kısâs lâzım gelir. Tesebbüben katilde dahi mütesebbib katle müfzî olan fi'ili haklı olarak işlemiş olur. Veyâhûd onun fi'iliyle katil fi'ili arasına bir fi'l-i ihtiyârî haylûlet etmiş bulunursa mütesebbibe diyet lâzım gelmez. Meselâ bir kimsenin kendi mülkünde kazmış olduğu kuyuya bir adam düşüp de telef olsa hâlis mülkünde tasarruf etmiş olduğu cihetle o kimse fi'l-i hafrda müte'addî olmadığından kendisine diyet lazım gelmez, kezâlik o kimsenin kendi mülkü olmayan bir mahalde sâhibinin izni olmayarak hafr etmiş olduğu kuyuya bir adam bilerek ihtiyârıyla kendisini atıp da telef olsa veyâhûd o adamı diğer bir şahıs o kuyuya atarak mübâşereten itlâf eylese hâfire diyet lâzım gelmez, evvelki sûrette o adamın kanı heder olur, ikincisinde **[87]** "mübâşir yani bizzât fâ'il ile mütesebbib müctemi' oldukda hüküm fâ'ile muzâf kılınır" kā'ide-i fıkhiyyesine göre katlin mûcib ve muktezâsı şahs-ı mübâşir üzerine icrâ olunur.

Tesebbüben katilden mâ'adâ katlin cemî' aksâmı hirmân-ı irs ve vasiyeti yani maktûlün mîrâs ve vasiyetinden kātilin mahrûm olmasını mûcib olur. Bir de mahallinde beyân olunan esbâbdan biriyle katl-i amdde kātilden kısâs sâkıt olsa bile bir ma'sûmü'd-demi kasden ve bi-gayr-i hakkın katl eylemek gibi azîm bir ma'siyeti irtikâb ettiği için kātil ta'zîre müstehak olduğu gibi şibh-i amd sûretiyle bir adamı ber-vech-i muharrer katl eden kimse verese-i katîle diyet vermesiyle beraber ta'zîre dahi müstehak olur.

Ta'zîr: Lügatde mutlaka te'dîbdir. Istılâh-ı şer'de: Hadd-i şer'înin dûnunda te'dîbe ıtlâk olunur. Had ile ta'zîr arasında fark vardır. Had: Hakkan lillah vâcib olur bir ukūbet-i mukadderedir, yani Kitab veya Sünnet veya İcmâ ile beyân edilmiş bir cezâdır ki kendine nef'-i âm te'alluk eder hukūkdan olmakla icrâsı lâbüddür. Halbuki ta'zîr ukūbet-i mukaddere olmayıp re'y-i imâma müfevvezdir. Bir de hadd-i şer'î şübühât ile der' ve iskāt olunur. Ta'zîr ise şübühât ile sâkıt olmaz.

Fi'ilin şiddet ve hiffetine ve ıslâh-ı nefsde ahvâl-i nâs muhtelif olmakla fâ'ilin hâline nazaran ta'zîrin merâtib-i muhtelifesi vardır: Kâh tevbîh, kâh hapis, kâh darb, kâh katil, bazı re'ye göre kâh ahz-ı mâl ile olur. Fakat ta'zîrde maslahat-ı âmme bulunmalı ve müstehakk-ı ta'zîr olan hâlet dahi galebe-i zan husûlüne kâfî emârât ve karâ'in ile sâbit olmalıdır.

Siyâset: Fi'l-asl lügatde bir şeyin salâhına ihtimâm ile onu görüp gözetmek ma'nâsına mevzû' olup sonra emr ü nehiyde yani umûr-ı ra'iyyeyi idâre etmek ma'nâsında isti'mâl edilmiştir.

Istılâhen müte'addid sûretler ile ta'rîf olunup bazıları siyâset: Halkı tarîk-i müncîye irşâd ile onların salâhını istemektir, demiştir. Bu bir ta'rîf-i âm olduğundan bu ma'nâca siyâset Cenâb-ı Hakk'ın ibâdına meşrû' kıldığı cemî' ahkâm-ı şer'iyyeye sâdık ve şâmil olur. Bazıları dahi hükm-i şer'îsi bulunan bir cürmün cezâsını def'-i fesâd için tağlîz ve teşdîd eylemektir diye ta'rîf etmişdir. Hükm-i şer'îsi bulunan cürüm demek o cürmün cezâsı gerçi bi-husûsihi mansûsun aleyh değilse de mevâdd-ı fesâdı hasm ve kat' eylediğine ve âsâyiş ve bekā-yı âlem için def'-i fesâd ise şer'an matlûb ve mültezem bulunduğuna binâ'en kavâ'id-i şer' tahtında dâhil demektir. Bu ma'nâca siyâset zecr ü te'dîbe dâir ahkâma mahsûs olduğundan evvelki ta'rîf ile mu'arref olan siyâsetten ehass ve ta'zîre mürâdif olur. Fukahâ-yı izâm hazerâtı ta'zîr ile siyâset kelimelerini biribiri üzerine atf-ı tefsîr tarîkıyle atf eylediklerine ve hattâ bazıları siyâsete ta'zîr tesmiye ettiğine nazaran ikinci ta'rîf daha muvâfık ve daha zâhirdir. Bazıları demiştir ki siyâset: Şer'-i muğlaz yani teşdîd olunmuş bir cezâdır bu da iki nevi' olup biri siyâset-i zâlimedir ki şerî'at bunu tahrîm eder ve biri siyâset-i âdiledir ki bir çok mezâlimi def' ve ehl-i fesâdı men' ve zecr eylediğinden şerî'at bu nevi' siyâsete mürâca'atı îcâb eyler.

Huffâz-ı ehâdîsden İbn-i Kayyim el-Cevziyye şöyle diyor: "E'imme-i müslimînden hiç birini bilmem ki sirkat, kat'-ı tarîk, katil, zinâ vesâire gibi cerâ'im ile müttehem bulunan kimse hapis veya diğer bir sûretle tazyîk olunmayıp mücerred yemin ettirilerek koyuverilir demiş olsun. E'imme-i erba'a ve fukahâ-yı sâireden hiç biri bu re'yde bulunmamıştır.

"Bu makūle kesânın fesâd ile ve bir çok sirkatler ile iştihârı ma'lûm iken biz ancak iki şâhid-i âdil ile mu'âheze ederiz diye onları tahlîf ederek sebîllerini tahliye edecek olursak bu mu'âmele siyâset-i şer'iyyeye muhâlif olur. Müttehemleri tahlîf ederek salıvermek muktezâ-yı şerî'attir zanneden adam Resûlullah'ın nusûsuna ve icmâ'-ı ümmete muhâlif düşen bu zannında galat-ı fâhiş ile galat eyledi. Bu galat-ı fâhiş sebeb olmuştur ki vulât-ı umûr, şer'a muhâlefete cür'et ettiler ve siyâset-i şer'iyyenin idâre-i mülk ve maslahat-ı ümmetden kâsır olduğunu tevehhüm ederek hudûdullâhı tecâvüz eylediler ve dâire-i şerî'atten hurûc edip idâre-i umûr-ı ra'iyyede kat'â câ'iz olmayan vech ile envâ'-ı zulm ü i'tisâfa şitâb ettiler."

Mu'înü'l-Hükkâm'da nakl olunmuşdur ki bir gün huzûr-ı İmam Ali'ye bir genç adam gelip birkaç kişiden şikâyet etti.

Dedi ki: "Şu huzûrda bulunan kimseler pederimle beraber âhar diyâra gitmişler idi. Bunlar avdet ettiler, pederim avdet etmedi. Niçin avdet etmediğini kendilerine sordum, vefât etti dediler. Malını sordum, bir şey bırakmadı diye cevâb verdiler. Hâlbuki pederim yola çıktığı vakit yanında bir hayli mal var idi. Kādî Şureyh'in huzûrunda muhâkeme olduksa da Kādî bunları tahlîf edip sebîllerini ihlâ etti." Bunun üzerine Hazret-i Ali şurtayı* çağırdı. Müştekiyyün aleyhimden her birine iki şurta ta'yîn eyledi ve tenbîh etti ki onları biri birlerine yaklaşmalarına ve hâricden hiç bir kimse ile konuşmalarına kat'a müsâ'ade etmesinler. Müte'âkiben yanında kâtibi olduğu halde müştekiyyün aleyhimden birini nezd-i âlîlerine celb edip sordu: "Söyle bakayım bu gencin babası hangi gün sizinle yola çıktı, hangi konağa sizinle beraber kondu, nerelere gittiniz, hangi illet ile vefât etti, yanındaki mala ne oldu, müteveffâyı kim gasl etti, kimler defn etti. Namazını kim kıldırdı, nereye defn olundu" Bu edilen su'âller ile cevablarını kâtib yazıyor idi. Sonra o kimseyi dışarıya çıkartıp diğer birini celb etti. Öbürüne sorduğunu buna da sordu. Ba'dehû bunu çıkarttı, diğerini getirtti. Bunu da evvelkiler gibi isticvâb etti nihâyet cümlesinin ifâdelerini tamamen ahz ettikte her birinin ifâdesi diğerinin ifâdesine mübâyin olduğunu gördü. Binâ'en-aleyh birinci maznûnun aleyhi tekrar **[88]** nezdine getirdip: "Pâdâşlarının ifâdeleri ile senin yalan söylediğin anlaşıldı. İşin doğrusunu söylemelisin dedi ve doğrusunu söylemediğinden i'âdesini emr etti. Müte'âkiben yine içlerinden birini celb edip isticvâb etti, bu kimse "Yâ Emire'l-mü'minîn ben arkadaşlarımın ettiklerine ma'a'l-kerâhe iştirâk etmiş, cebr ü teklîflerine mebnî istemeyerek muvâfakat eylemiş idim" dedi. Tekrar cümlesini birlikte nezdine celb etmesiyle hepsi vâkı'a-i hâli ikrâr ettiler ve nihâyet birinci maznûnun aleyhi tekrar istedi. Diğerleri gibi o da tâ'ian ikrâr-ı cürm eylediğinden maktûlün malını onlara tazmîn ettirdi ve cümlesini kısâsen i'dâm etti.

Tenbîh

Zamanımızda rü'esâ-yı hukūk ile cezâ re'îsleri arasında vezâ'ifce fark bulunduğu gibi vaktiyle "kudât" ile ol zamana göre cezâ re'îsi demek olan "valî-i mezâlim"beyninde dahi bi'l-vücûh fark vardı. Siyâset-i şer'iyye ile teferru'âtına müte'allik tafsîlâtı arzu edenler kütüb-i fıkhiyye ile bu bâbda mahsûsen tedvîn edilmiş siyâset kitablarına mürâca'at etsin.

Bu me'hazler mu'âmelât-ı cezâ'iyyece hükkâmın tenvîr-i efkârına hayliden hayli hizmet eder. Fıkhın kazâ, cinâyât, hudûd, ta'zîr kütüb ve fusûlü arîz ve amîk suretle mütâla'a olunursa mesâ'il-i cezâiyyece me'haz ittihâz kılınacak pek çok usûl ve mesâ'ile tesâdüf edilir ve ahlâk u âdâtımız ve iklîm ü diyârımız ile mütenâsib hüsn-i mütâla'ât ve nice musîb ârâ zuhûra gelir. Bu mütala'ât esâs ittihâz kılınır ve garbın ahlâk ve diyârımıza münâsib tetkîkāt-ı cüz'iyyesi de ilâve edilirse bu yolda husûle gelen kavânîn-i cezâ'iyyenin ümmet üzerinde daha ziyâde te'sîri daha ziyâde nüfûz-i ma'nevîsi görülür, mülk ü millet gereği gibi müstefîd olur.

Mevhibe-i fıtrat bir zamana, bir diyâra has değildir. Mesâ'il-i ulûm her yerde ve her zaman telâhuk-i efkâr ile tevessü' ve tezâyüd eder. Mesâ'il-i cezâ'iyyede şark ve garbın kemâlât ve terakkiyâtı sa'y-i mütemâdî ile tetebbu' edilince âsâyiş-i memleketi, fezâ'il-i ahlâk-ı ümmeti, hukūk-ı efrâdın ta'arruzundan selâmetini müdafa'a ve muhâfazaya tekeffül eder mutala'âta dâir ezhân-ı ümmette bir feyz-i kemâl uyanır. Nice hakāyık-i âliyye keşf edilir. Nice nâmdâr cezâ'iyyûn zuhûr eder.

Bereketzâde İsmâil Hakkı

HUTBELERE DÂİR

"Hutbe" Cum'a ve bayram namazlarında, cem'iyet ve meclislerde dînî, ilmî, siyâsî olarak mühim mevzû'lar üzerine irâd edilen sözlere ıtlâk olunur.

"Nutk" dahi hutbe ile müterâdiftir, biri diğerinin mahallinde isti'mâl olunabilir. Fakat şerî'at-i garrâ-yı Muhammediyye'nin gösterdiği mevâzı'-ı mu'ayyenede irâd edilenlere "hutbe" sâirlerine de "nutk" ıtlâkı daha şâyi'dir.

– 1 –
Kable'l-Bi'se Hutbe

Akvâm-ı sâire arasında hutbelerin ilk ibtidâsı pek eski değil ise de İslâm hutbelerinin aslı olan Câhiliyet hutbelerinin bidâyeti târîhin dâire-i ıttılâ'ına dâhil değildir. Edvâr-ı câhiliyyede hutbelerin iştihârı pek eski zamanlara doğru uzanıp gidiyor.

Hutbeler, âsâr-ı mensûrenin en zübdesi olması ciheti mülâhaza olunursa şi'irin iştihârından ve ibtidâsından evvel, Arabların arasında hutbelerin vücûdunu kabûl etmek lâzım gelir. Zîrâ, şi'ir aslı itibâriyle âsâr-ı mensûrenin en nuhbesi, en tatlı hülâsası, tabî'atlere son derece mülâyim ve makbûl fezlekesidir. Binâ'en-aleyh aralarında bir çok şu'arâ yetişmiş Arab-ı âribe devirlerinde hutbelerin intişârı bittabi' sâbit olur. Arab-ı âribe arasında zuhûr eden Hazret-i Şu'ayb aleyhisselâm "hatîbü'l-enbiyâ" ünvân-ı mübecceliyle ma'rûf olmuştur.

Fahr-i Kâ'inât efendimizin bi'setinden evvel arz-ı Arab'da ve bütün kabâ'il-i Arabiyye arasında her cihetten mükemmel, gâyet parlak bir revişde o zaman Arablarının ma'îşetlerini, siyâsetlerini, efkârlarını ve umûm hâllerini tasvîr eden belîğ hutbeler, ihtifâlât-ı umûmiyyede okunurdu.

Arab-ı âribenin tekessürü üzerine kabâ'il-i Arab Mekke ile Tâ'if arasında olan "Ukâz" isimli karyede her hafta bir defa Pazar günleri, umûm Cezîretü'l-Arab ileri gelenlerinin, tüccârlarının, ve bütün şu'arâ ve hutebâsının iştirâkiyle her sene bir defa Zilka'de ibtidâsında bir cem'iyet-i ihtifâliyye teşkîl ederler ve yirmi gün kadar orada bulunurlardı. Sûk-ı Ukâz'dan sonra kabâ'il-i Arab Mekke kurbunda "Mecenne" nâmında olan bir mahalle intikāl edip burada dahi yirmi gün kadar ikāmet ederlerdi. Sonra Cebel-i Arafat'ın arka taraflarında "Zülmecâz" nâmında mevzî'e gelirler, eyyâm-ı Hac'da burada ictimâ' ederlerdi.

* Şin'in zammı ile şurta, zamanımızdaki polis menzilesinde me'mûrlar idi.

Cezîretü'l-Arab'ın bunlardan başka Yemen pazarlarında dahi bir çok ihtifâlât-ı umûmiyye vukû'a gelirdi.

İşbu ihtifâller ve ictimâ'lar, zâhiren pazar ve ticâret meydânı iseler de filhakîka eş'âr-ı edebiyye ve huteb-i belîğa ile müfâhere ve müsâbakadan ibâret bir ictimâ'-ı edebî idi: Bütün kabâ'il-i Arab re'îsleri, melikleri, seyyidleri, urefâları, şâ'irleri, meşhûr hatîbleri şu ictimâ'a iştirâk ederlerdi. Herkes yerli yerine yerleşip meclis teşekkül edince şâ'irler yâhûd hatîb vasat-ı meydâna çıkar, kendilerine mahsûs âhenk ile hutbe ve şi'irlerini ilkâ ve inşâd eylerdi.

Meclisde ve meydânda olan huzzârın hepsi hutbe ve şi'irleri kemâl-i i'tinâ ile işgâ edip söylendiği gibi hıfz etmeye gayret ederlerdi. Huzzârın şehâdetleri ile mümeyyizler tarafından hutbe ve şi'irlerin dereceleri ta'yîn edilir, **[89]** birinciliği ihrâz eden hutbe ve şi'rler, büyük küçük, erkek, kadın, herkesin hâfıza-i ihtirâmına geçer, sahralarda, bâdiyelerde, çadırlar altında okunmaya başlardı. Hatîb ve şâ'ir ise, umûmun alkışlarına mazhar olup büyük bir ihtirâm-ı umûmî kazanırdı. Nâmı mehâfil-i nâsda söylenip hattâ çoluk çocuk ağzında bile ta'zîm ile yâd olunurdu. Hatîb, şâ'ir için bundan daha âlî bir şeref, daha büyük bir rütbe tasavvur olunmazdı.

Eyyâm-ı Arab'ı nazm u mütâla'a, eş'âr-ı câhiliyyeyi tamâmen fehm ü idrâk eden edîblere Arab'ın o zamanlarda ne kadar kuvve-i kelâmiyyeye mâlik oldukları elbette zâhirdir. Ulûm ve ma'ârifden, medeniyetten dûr olup ümmiyet hâlinde kalmış Arabların hikmet ile memlû' hutbelerini, hissiyât-ı âliyye ile dolu şi'irlerini, irticâlen söylenmiş şi'ir ve hutbelerinin son dereceye vâsıl olmuş fesâhat u belâgatlerini görüp de hayrân olmamak mümkün değildir.

Asâr-ı câhiliyyede şi'irler, hutbeler pek çok husûslarda tesviye-i umûra medâr oluyorlardı. Bütün müşkilât-ı siyâsiyye ve umûm mesâ'il-i ictimâ'iyye şi'ir ve hutbelerin te'sîriyle hallolunurdu. Şi'ir ve hutbelerin efrâd-ı kabâ'il beyninde ilkâ ettiği heyecan ile muhârebe ve mukāteleler başlandığı gibi, yine şi'ir ve hutbelerin teskîniyle sükûnet-pezîr olurdu. Darü'n-Nedve gibi rü'esâ-yı Arab'ın cem'iyetlerinde umûmî siyâsî mes'eleler ekseriyet-i ârâ ile değil, bu fikrin beyânında ibrâz olunan belâgat ve fesâhat ile hallolunurdu, yâhûd daha doğrusu ekseriyet her hâlde belâgat ile arz olunmuş fikrin tarafdarı oluyordu.

Eş'âr ve hutebin ma'îşet-i Arab'da büyük te'sîri vardı: Arab'ın târihi, ensâbı, mefâhiri hepsi eş'âr ve hutebi ile mahfûz olmuştur. Arab'ın ahlâkı, âdeti eş'âr ve hutebi ile tehzîb kılınmıştır. Eş'âr ve huteb sâyesinde Arab'ın lügati kesb-i ittisâ' etmiştir. Gene bu sâyede kabâ'il-i Arab'ın muhtelif lehceleri birleşmiştir. Eş'âr ve huteb vasıtasıyla fikr-i Arab kesb-i kuvvet etmiş, ve zuhûr-ı nübüvvetten evvel kabâ'il-i Arab arasında fikr-i tevhîd zâhir olmuşdur. Kable'l-bi'se Fahr-i Kâ'inât efendimiz hazretlerinin ba's ü risâleti şi'irler ve hutbeler ile tebşîr olunmuştur. Mekke-i Mükerreme'de mevsim-i Hac'da Kâ'b bin Levs hazretlerinin hutbelerinde kurb-i bi'set ile beşâretleri, Sûk-ı Ukâz'da cemel-i ahmer üzerinde Kus bin Sâ'idetü'l-Eyâdî hazretlerinin Hâtemü'l-enbiyâ efendimizin an-karîb zuhûrunu mübeyyin olan hutbeleri beyne'l-üdebâ meşhûrdur.

Kazanlı: Halim Sâbit

FELSEFE-İ HAKKA

Müellifi: Ferid Vecdi

Vâcibi edâdan sonra derim ki: Hey'et-i ictimâ'iyyeye edilecek hizmetlerin büyüğü, en şereflisi efkâr-ı âmmeyi ma'ârif-i hakka ile tenvîr ve terbiye etmekdir.

Bu şereften hisseyâb olmak için âlem-i ilm ü fenne küçük bir hizmet ihdâ ediyorum. Bu husûsda ihtimal ki haddimi tecâvüz ettim. Fakat benim galatâtımı tashîh edecek, hefvâtımı gösterecek, kusûrlarımı ihtâr edecek ulemâ-i kirâm hazerâtından hiç bir vakitte ümîdimi kesmem.

Şu hizmetimin insanlara nafi' olmasını, maksadımı îfâ etmesini Cenab-ı Hak'dan tazarru' ve niyâz ederim.

Tasnîf-i Mebâhis

Risâleyi bir mukaddime, dört fasıl, bir hâtimeye taksîm edeceğim.

Mukaddime: İnsandan ve insana müte'allik ahvâlden bahs edecek.

Fasl-ı evvel: Acâ'ib-i kâ'inâtı tedkîk edecek. Fasl-ı sânî: İnsanın –ilm-i nefis ve hikmet-i vücûd nokta-i nazarından– garâ'ib-i ahvâlinden bâhis olacak ve bu bahisde meşâhîr-i ulemânın sözleriyle istişhâd edilecek. Fasl-ı sâlis: Hayvanât ile envâ'-ı acîbesini mevki'-i bahse koyacak. Fasl-ı râbi': Nebâtât ile envâ' ve bedâyi'inden bahs edecek. Hâtimede ise: Bütün bunlar delâ'il-i ilmiyye ve felsefiyye ile sûret-i umûmiyyede tedkîk olunacak.

1
MUKADDİME
İNSAN VE İNSANA MÜTE'ALLİK AHVÂL

Cenâb-ı Hak celle şânuhû buyuruyor:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّهَ قِيَاماً وَقُعُوداً وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذا بَاطِلاً سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ *

Seyyidü'l-vücûd sallâllahu aleyhi ve sellem efendimiz şöyle buyuruyor:

تفكر ساعة خير من عبادة خمس مائة سنه**

Ulemâ-i arifîn ise: [1](ليس فى الامكان ابدع مما كان) diyorlar.

Evet, yerlerin göklerin halkında, gündüz ve gecenin tahavvülünde bir fikr-i amîk ile düşünenlere delâletler, alâ-

---

* Yerlerin, göklerin halkında, gündüz ve gecenin ihtilâfında erbâb-ı ukūle delâletler, alâmetler vardır. O erbâb-ı ukûl ki kā'id olsunlar, kā'im olsunlar her hâllerinde zikr-i İlâhîde bulunur ve arzın, semâvâtın îcâdını düşünürler de münâcât ederler: Allahımız! Bunları boşuna halk etmedin. Seni takdîs ve tesbîh ederiz. Bizi azâb-ı nârdan muhâfaza buyur. [Âl-i İmrân, 3/190-191.]

** Bir an tefekkür, beşyüz yıllık ibâdetden hayırlıdır. [*Tefsîr-i Âlûsî*, Hûd 11/7]

[1] *Tefsîr-i Âlûsî*, Âl-i İmrân 3/26.

metler vardır. Bir mütefekkir için bir sâ'at düşünmek beş asır ibâdet etmekten hayırlıdır.

Ne mutlu o insana ki hayatına mahkûm olmaz da hikmet ve basîretle tenevvür eder: Bütün bedâyi'den, tekemmülden ibâret şu muhît-i kâ'inâta im'ân-ı nazar, i'mâl-i fikr ile ve tedkîkini şu silsile-i manzûme-i kâ'inatın evvelinden âhirine kadar bir fikr-i amîk ile yürütür... Bu tedkîkde ne kadar zamanlar geçmiş, ne kadar ulemâ ifnâ-yı hayât etmiş de bedâyi'-i masnû'âtdan küçük bir cüz'ün künhüne, bir zerrenin sırrına vâkıf olamamışlar... İnsan ne zaman im'ân-ı nazar etse bir intizâm-ı mu'cizi hâvî olan işbu mükevvenât-ı meşhûdenin **[90]** esrârından, bedâyi'inden bir bedî'a, bir sır kendisine tezâhür eder... Öyle sır ki o mecmû'a-i esrârın, o kitle-i bedâyi'in bî-pâyânîsine delîl-i bâhirdir.

Evet öyle bedâyi', öyle masnû'ât ki ulemâ vasfından âciz, idrâkdeki kusûrlarını mu'terifdirler... İşte kitabları, risâleleri, makâleleri meydânda.. Kendi ikdâmlarındaki aczi, meşhûdâtdaki i'câzı i'tiraf ediyorlar: Eğer kitablardan biri açılsa bir nazariye üzerine pek harâretli, pek şiddetli, pek sürekli, mübâhesât-i ciddiyye ile asırlar geçmiş olduğu hâlde el-ân mes'elenin sırr ü hakîkatine vukûf hâsıl olamadığı görülür... (Meselâ mes'ele-i hayât.)

Ma'a-mâfîh o ulemânın insanlar içinde lezzet-i ilm, zevk-i tedkîk, istihkār-ı hayât, istihdâm-ı nefs nokta-i nazarından fazîlet ve imtiyâz-ı mahsûsları vardır. Meselâ: Onlardan birisi görülür ki yerde gezen bir karıncaya gözünü dikmiş bakıyor: Onun rızkını yüklenerek yuvasına koşması.... Âlim için mutribleriyle, muğannîleriyle demsâz-ı sürûr ü neşât olan bir cem'iyetten pek çok lezzetlidir. İntirâk-ı ra'd ü berk, rüzgarların vezân-ı şedîdinin bir hikmet âlimine verdiği inbisât ve neşveyi bâdesiyle, sâgarıyla, sâkiyesiyle reşk-âver-i zevk-perestân olan bir nâdî-i nûşâ-nûş kābil değil veremez. Eğer onlardan birisine farzan bütün servet-i umûmiyye kendinin olmak ve buna mukābil hikmet ve idrâkden mahrûm bulunmak, yâhûd hikmet ve irfâna sâhib olup mahrûm-ı servet bulunmak cihetlerinden biri teklif olunsa hiç bir mahrûmiyet, nedâmet hissetmeksizin şıkk-ı sânîye can atar, ve şıkk-ı evvel onu o kadar korkutur ki tifodan musâb olmak onun kadar tedhîş edemez. Evet:

يُؤتِي الْحِكْمَةَ مَن يَشَاءُ وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُوْلُوا الأَلْبَابِ *

Fakat sevk-i kazâ ile hayattan yalnız ekl ü şurb ve telebbüs gibi havâyic ile kanâ'at edip mutâla'a-i kâ'inâttan bîzevk, bî-vâye olarak yaşamaya mahkûm olan zavallılar hakîkaten acınacak haldedirler... Onların nasîb-i hayâtı yemek, içmek, teskîn-i şehvet etmek, mü'essirât-ı tabî'iyyeye karşı mücâdele-i dâ'imede bulunmaktan başka birşey olamaz.

Halil Ni'metullah

MÜSLÜMAN KADINI

Dördüncü Fasıl

Evvelki fasıllarımızda ilmen isbât ettik ki kadın, ne maddiyât, ne de ma'neviyâtı i'tibârıyle, erkekle aslâ müsâbaka edemez, ne yaparsa yapsın ona yetişemez. Ma'a-mâfîh bundan hiçbir zaman, Cenâb-ı Hakk'ın kadını, fıtrî bir zillete mahkûm etmiş olması da anlaşılamaz. Çünkü onun bu âlemde, edâsiyle mükellef olduğu vazîfe, hilkaten mücehhez bulunduğu kuvâ-yı tabî'iyyeden ziyâdesini îcâb etmez. Dünya denilen bu mübâreze meydânında, Fâtır-ı Hakîm onun silâh-ı tedâfü'ünü, erkekde olduğu gibi, kuvâ-yı adaliyyesinde yaratmamıştır. Belki sa'âdet-i hakîkiyyesinin medârı, mecd ü şerefinin mirkâtı olan başka bir mevhibe-i ulviyye sûretinde ihsân etmiştir.

Kezâlik berâhîn ile te'yîd eyledik ki, kadında bu hasîsa-i ma'neviyyenin kesb-i feyz ü kemâl etmesi, erkeğin nüfûz ve hâkimiyetine arz-ı inkıyâd eylemesine vâbestedir.

Binâ'en-aleyh, kadın için mahzâ kendi nef'i ve salâhı nâmına olarak, doğrudan doğruya erkeğin himâyesi altında bulunmak vâcibdir. Zâten bu himâyeyi kendi rızâsiyle kabûl etmeyecek olsa da, bilâhare mecbûren edecektir. Zîrâ kadın, hayât-ı hâriciyyeye âid umûrdan hangisinde olursa olsun erkekle müsâbakaya, müzâhameye kudret-yâb olamaz. Çünkü bu mübâreze-i hevl-nâkda galebe, her şeyden evvel adalâtın kuvvetini, bedenin şedâ'id ü metâ'ibe, elhâsıl her türlü mü'essirâta mukâvemet edebilecek kadar salâbetini iktizâ eder.

Buna en büyük delîl ise, kadınların bidâyet-i hilkatlerinden bu âna kadar erkeğin boyunduruğuna katlanıp durmalarıdır. Artık felsefe-i hayâliyye, varsın serd etmekte olduğu muhteşem ifâdelerle –muktezâ-yı hükmü, kavînin za'îfi ezmesinden, esîr etmesinden ibâret bulunan– kānûn-ı tabî'atın şevketini kıracağım, diye uğraşsın dursun!

Zîrâ onun bu gayretten nasîbi, akvâm-ı za'îfeyi ümem-i kaviyyenin pençesinden kurtarmak isteyenlerin, yâhûd kuvvetli bir adama, bulunduğu mevki'-i bülend-i tahakkümden inerek, zebûn bir adam ile her husûsda bir seviyede bulunmayı teklîf edenlerin alacakları hisseden başka birşey değildir.

Çünkü hikmet-i ilâhiyyenin a'mâl-i beşer üzerinde icrâ-yı siyâdet etmek üzere ibda' eylediği kavânîn-i fıtrat için, öyle efrâd-ı beşerden birkaçının –ki mevcûdâtın bulunduğu ve dâima bulunacağı hâl-i tabî'îde olmayıp kendilerinin tahayyül ettikleri gibi olmasını isterler– keyfine teba'iyetle velev bir an için olsun, fa'âliyetini ta'tîl etmek, ahkâmını infâzdan geri durmak kābil değildir.

Mevcûdâtı yaratan, minhâc-i hikmet ve i'tidâle sevkeden Cenâb-ı Hak, bu kâ'inâtı gâyet mükemmel bir nizâm altına almışdır. Onun için mükevvenâtın münkād olduğu o nizâm-ı mâ-lâ-kelâmın ahkâmına karşı tehakküme kalkışmak, onu bir takım safsatalarla, hayâllerle te'sîrden iskāta çalışmak kat'iyyen câ'iz olamaz. Çünkü bu sa'y-i nâ-becâ, sonunda heder olup gideceğinden başka, fıtrat-ı ilâhiyyenin ahkâm-ı kudsiyyesine karşı tuğyân addolunmak, o nizâm-ı semâvînin vâzı'-ı hakîmi aleyhine bir nevi' isyân sûretinde telâkkī edilmek de mümkündür.

* Cenâb-ı Hak istediğine hikmet i'tâ eder. Kendisine ilim ve hikmet bahş olunan, hakîkaten büyük hayra nâ'il olmuşdur. Bunu ancak erbâb-ı ukūl anlayabilir. [Bakara 2/269.]

Eğer biz de umûrun, nazar-fîrîb olan zevâhirine aldananlardan, lübbe, hakîkate nüfûz etmeksizin kışır ile oyalananlardan olaydık "evet, memâlik-i **[91]** mütemeddine-i garbde kadınlar, erkeklerin nüfûz ve tehakkümünden hemen de kurtulmuş gibidir" derdik. Hâlbuki hakîkat-ı hâl, çoklarının vehmi hilâfına olarak, bunun aksidir. Zîrâ "kavî, za'îfi ezer" kānûn-ı tabî'îsinin, bu memleketlerdeki te'sîri, sâir memâlikin hangisinden olursa olsun az değildir. Ancak mevki' değiştikçe bu kānûnun da âsârı değişiyor; eşkâl-i asliyyesi tebeddül ediyor.

Ma'a-mâfîh biz re'yimizde sâbit-kademiz. Edille-i mahsûse ile de isbât ederiz ki, hangi cihetten olursa olsun, fikr-i insânî hakāyık-ı ahvâli göz boyayıcı bir cilâ ile, yâhûd gönül aldatıcı bir hicâb ile setre meyl ederse, kavânîn-i ilâhiyye de, bi'l-mukābele, o tarafa daha şiddetle yükleniyor, kendi ahkâm-ı lâ-yetegayyerine tegallübde bulunmak isteyen erbâb-ı temerrüde rağmen, fıtratın diğer kānûnlarıyle birleşerek, mevcûdiyet-i hâkimânesini bir kat daha hissettiriyor. İşte bunun için o gibi milletlerin sûretâ görünüşleri başka, hakîkatları büsbütün başka oluyor ki, kendi kendisini aldatmak demek olan bu gibi vâhî iştigâlâta kapılmış ne kadar memleket varsa, aynı hâdisâta mazhar olmaktadır.

Bakınız şu akvâma ki, muhayyerü'l-ukūl vesâ'it-i gûnâgûn ile kendi zu'umlarınca hayatı uzatmak, şebâbı heremâzâde etmek hassalarını hâiz birçok devâlarla emrâza karşı cenk ediyorlar. Evet, bakarsanız göreceksiniz ki bunlar hastalıklara, mesâ'ib-i cismaniyyeye, kabâ'il-i vahşiyyeden daha ziyâde ma'rûzdurlar. Hâlbuki beriki zavallılar, hiç bir maraza karşı durabilecek ma'kūl bir usûl-i müdâvâta mâlik değildirler.

Pekâlâ, bu neden ileri geliyor?

Şundan ileri geliyor ki: Kabâ'il-i vahşiyye, hâlet-i ibtidâ'iyye-i besâtete, yani fıtrat-ı tabî'iyyeye, öteki tekemmül iddi'âsında bulunan ümmetlerden daha yakın oldukları için, tamamiyle kavânîn-i tabi'ata arz-ı inkıyâd etmişler. Lâkin ötekiler, kazandıkları ilmin sevk-i gurûru ile dâire-i fıtratın hâricine çıkmışlar, bu âlem-i hayat cevlân-gâhlarında hevâ ve heveslerine münkād olmuşlar, kendilerini kānûn-ı hilkatin ahkâmından müstesnâ bırakacağını ümîd ettikleri birçok vesâ'it içine dalmışlar. Hâlbuki nefislerini o ahkâma bir kat daha esîr ettikten başka, zevâhir-i eşyâya kapılmak netîcesi olarak, diğer bir takım mü'essirât-ı tabî'iyyenin de mahkûmu olmuşlar.

Mevzû'-ı bahsimizi teşkîl eden akvâmın şu hâli, kadınların hâlinin aynıdır. Zîrâ içlerinden bazı hayâl-perdâzlar, "oradaki kadınlar, büyük bir nasîbe-i hürriyete mâlikdir, o derecede temeddün etmemiş memleketlerdeki kadınlardan ziyâde, mevâhib-i fıtriyyelerinden müstefîd olmaktadır" zu'munda bulunuyorlar da, vâhime mahsûlü olan şu fikri, bir çok tezyînât-ı lafziyye ile donatmak istiyorlar. Lâkin heyhât! Tabî'at aynı zamanda bu müdde'îleri, kâh yine o muhitteki ricâlin lisâniyle tekzîb ediyor ki, inşâ'allah ileride buna dâir bahisler görülecektir; kâh ise âsârı iyânen görülen fa'aliyâtiyle yalancı çıkarıyor. Nitekim yukarıdaki fasılda bir beyaz kadın ile beyaz erkek arasındaki farkın, bir siyah kadın ile siyah erkek arasındaki farkdan çok daha ziyâde olduğu isbât edilmiştir.

İşte şu hâdise, bu cins-i rakîkin (kadının) memâlik-i mütemeddinede dâimî bir inhitât ve hübût içinde bulunduğuna hissî bir delîlden başka bir şey değildir. Bu inhitât-ı dâimî ise lisân-ı belîğ-i tabî'atden sâdır olmuş bir bürhândır ki, zâhiren ne sûrette görünürse görünsün, herhâlde esâret-i nisvânın oralarda daha şiddetle icrâ-yı hükm etmekte olduğunu göstermektedir.

Biz bilâd-ı mütemeddinedeki kadınların, nisvân-ı şarktan ziyâde zillet ve esârete mahkûm olduklarını delâ'il-i hissiyye ile isbât ettiğimizden, husûsiyle müdde'âmızın doğruluğuna asrın en büyük ictimâ'iyûnunu şâhid getirdiğimizden, ümîd ederiz ki bu muvaffakiyetimiz, müslüman kadınları için en güzel bir ders-i ibret, en ciddî bir zâbıt olur da, artık bulundukları hâlden daha beterine düşmemek için, hürriyetin lâkırdısını bile işitmek istemezler de, nazar-ı dikkatlerini inâyet-i ilâhiyye tarafından, kendilerine ta'yîn olunan kānûn-ı tabî'atın iktizâ ettiği tarzda melekât-i rûhiyye ve ahlâkiyyelerini rehîn-i inbisât etmek, tabî'atlarını, ahlâklarını tehzîb eylemek cihetine atf ederler, bu sûretle tekemmülü aksâ-yı âmâl edinirler. Zîrâ haklarında vârid âyât-ı kerîmenin, ehâdîs-i nebeviyyenin me'âl-i ulvîsine ancak bu tarîk ile mâ-sadak olabilirler. Kezâlik düşmüş oldukları varta-i hevlengîz içinde şaşırıp kalmış olan âlem-i medeniyyet ulemâsiyle ilmin, benât-ı nev'leri hakkındaki o şiddetli hükümlerine –ki aşağıda tafsîl edeceğiz– ma'rûz bulunmak tehlikesinden kendilerini ancak böylelikle kurtarabilirler.

Eğer küre-i arzın hangi mevki'inde olursa olsun, kadınlar için hürriyet-i hakîkiyye mevcûd olaydı, bi't-tabî'î bunu romancılardan evvel dühât-ı ulemâ öğrenirdi de, "hürriyet-i nisvân" sözünü muhâlâttan, hem de tahakkuk ettiği sûrette kadınları büsbütün mahvedecek hayâlâtdan addetmezdi.

İlm-i ictimâ' vâzı'ı Auguste Comte diyor ki: "Biz mâni'-i terakkī olan bu gibi muhâlât-ı hayâlperdâzâne üzerinde (hürriyet-i nisvânı murâd ediyor) münâkaşa külfetini ihtiyâr edecek değiliz. Ancak nizâm-ı hakîkī-i kevnin kıymetini, ehemmiyetini takdîr etmemiz için şurasını bilmemiz lâzımdır ki eğer günün birinde kadınlar rızâları olmaksızın kendilerini müdâfa'a gayretinde bulunan bir takım adamların, onların nâmına taleb etmekte bulundukları şu müsâvât-ı maddiyyeye nâ'il olurlarsa, o zaman hâlet-i rûhiyye ve ahlâkiyyeleri ne kadar fesâda uğrayacak, bozulacaksa hey'et-i ictimâ'iyyeye karşı olan vazîfeleri de o nisbette haleldâr olacaktır.

"Zîrâ artık kadınlar kūt-i yevmiyyelerini tedârik için her gün fabrikalarda, tezgâhlarda öyle şedîd mezâhimin esîri olacaklar ki, bunun altından kalkamayacakları gibi aynı zamanda erkeklerle aralarındaki muhabbet-i mütekābilenin menâbi'-i asliyyesi de bulanacakdır."

Acabâ bu feylesoflar, şu tarzdaki nazariyelerini hangi esâslara istinâden **[92]** dermeyân ediyorlar? Şüphesiz ulûm-ı sahîhaya, hayatın ma'rûf ve mu'ayyen olan kavânînine istinâden; yoksa hevâ ve hevese, nüfûsun nizâm-ı kâ'inâtı bozmak, herc ü merc etmek arzûsundan ileri gelen ilkā'âtına teba'iyetle söylemiyorlar.

Zâten akvâm-ı sâlifeden bir kısmı –ki ileride onlar hakkında da bir nebze ma'lûmât vereceğiz– da kendi akıllarına uyarak, buna benzer nâhemvâr vâdîlerde pûyân oldular. Fakat bünyân-ı mevcûdiyyetlerini inkılâbât-ı ictimâ'iyyenin en şedîdine, en meş'ûmuna hedef ettiler. Nihâyet ummân-ı

mahve karışarak bu âlemde "Bir varmış, bir yokmuş!" hâtıra-i hazînini bırakıb gittiler.

İşte ulemâ-yı ictimâ'iyûn, bu gibi hâdisâtı birer tecrübe-i ibret-fermâ addettikleri için artık felsefe-i hayâliyye arayışına kat'iyen kapılmaz oldular, on dokuzuncu asrın *Muhîtü'l-Ulûm*'unda şu sözler görülüyor:

"Bu günlerde kadınların menâfi'i nâmına müctemi'an icrâ edilmekde olan hareket, şu tecrübe-i umûmiyyenin, cerhi nâkābil bir sûrette doğruluğunu sûret-i kat'iyyede te'yîd etmekten başka bir netîce vermeyecektir: Bir zamanlar bütün nev'-i insanî, bu gün kadınların bulunduğunu görüp de acımakta olduğumuz hâlden, her cihetle daha müşkil bir hâlet-i ictimâ'iyye içinde, hem de uzun müddet yaşadı. Lâkin kurûn-ı vüstâdan i'tibâren cem'iyet-i beşeriyyeyi teşkîl eden akvâm arasında müterakkî olanları yavaş yavaş muhât oldukları şedâ'idden kendilerini kurtarabilecek kudret peydâ ettiler. Zîrâ ezmine-i sâlifenin îcâbâtından olan bu fesâd-ı ictima'î, ârazî bir hâlet idi. Yani hâkim olanların mahkûmlardan bedenen ve maddeten mümtâz olmalarından ileri gelmiyor idi. (Kadın ile erkek arasındaki fark ise bunun aksidir, yani bu ihtilâf maddî ve bedenîdir). Kadının erkeğe karşı olan inkıyâdına, mahkûmiyetine gelince, bunun için bir hâtime olmamak zarûrîdir. Şu kadar ki, bu hâl de yavaş yavaş ta'dîlâta mazhar olarak ileride tekemmül-i ahlâkî-yi umumî ile kābil-i te'lîf olabilecek bir şekle girecekdir. Evet, bu mahkûmiyet, doğrudan doğruya kadınlardaki inhitât-ı tabî'îye müsteniddir ki, bunun da hiç bir vechile telâfîsi kābil değildir. Fıtrî olan bu noksan, bu inhitât ise, ilmü'l-hayât erbâbının icrâ eylediği tecârib-i tatbîkıyye ile, her günkü müşâhedât-ı ictimâ'iyye ile sâbittir.

İşte bu ilim bize teşrîhî ve fizyolojî bir sûretde gösteriyor'ki umûm silsile-i hayvânâtda dişiler, husûsiyle kadınlar, terkîbât-ı bedeniyye i'tibâriyle hâlet-i tufûliyyetde bulundukları için, mukābillerinde bulunan terkîb-i uzvînin (erkeklerin) fıtraten mâdûnundadırlar."

Hukūk-ı nisvânı müdâfa'a ile iştihâr eden Madam Hir Gor, iştirâkiyûndan feylesof-ı şehîr Proton'a bu mes'ele hakkındaki re'yini bildirmesi için bir mektûb gönderiyor. O da verdiği cevâbda kadınların hürriyyet-i mutlakaya mazhar olmaları maksadiyle benât-ı cinsleri tarafından ibzâl edilen mesâ'îyi "cinslerine savlet etmiş olan bir hastalığın mevcûdiyetini gösterir bir hevesten başka bir şey değildir.." diyor. Daha sonra "Bu hastalık da kadınların kendi işlerini başlı başına idâre edebilecek isti'dâdda bulunmadıklarına bürhândır." sözlerini ilâveten söylüyor. Müdde'âsını da senedât-ı ilmiyye ile şu tarzda isbât ediyor:

"Erkek ile kadın arasındaki fark-ı cinsî, bunları enva'-ı hayvânâtın ecnâsı arasındaki farka benzer (müsâvî diyemem) bir sûrette ayırmaktadır. İşte bu farktan dolayı kadın ile erkek için bir olmak mümkün değildir. Ma'a-mâfîh bundan başka bir şey olamazlar da diyemem. Binâ'en-aleyh meselâ bir kadının bir memlekete nisbet edilmesi için evveâ zevcinin kocasının oraya mensûbiyeti lâzımdır. İmparatorun karısına imparatoriçe denildiği gibi.. Bununla beraber şu sözlerin mecmû'undan kadın için bu âlem hayâtında îfâ edecek bir hareket, bir vazîfe olmadığı da istid'lâl edilemez.

"Hülâsa ben müşâhedât ile, berâhîn ile isbâta hazırım ki: Kuvvetçe erkeğin dûnunda bulunan kadın âlem-i sınâ'atte, felsefede, ahlâkiyatta da onun ma'dûnundadır. Eğer kadının hey'et-i ictimâ'iyye arasındaki hâli, öyle senin istediğin gibi, erkeklerin hâli tarzında devâm edecek olursa artık bî-çârenin işi bitmiş demektir. Çünkü bu gidişle esîr olur, memlûk olur."

Vâ esefâ! Kadınlar için hürriyyet-i mutlaka istihsâline çalışan erbâb-ı ikdâmın bu yoldaki mesâ'î-i merhamet-kârâneleri, sonunda o bîçârelerin aleyhine olarak bu gibi kat'iyyü'l-müfâd ahkâm-ı ilmiyye sudûrunu mu intâc ediyor? Heyhât! Zavallıların olanca gayretleri, bütün o vehm ü hayâl mahsûlü olan iddi'âları, hüccetleri; tabî'atın, ilmin önünde zerrece mukāvemet edemiyor da, o kadar uğraşmaları ulemâ-yı âlemi kendi aleyhlerine kaldırmaktan, bîçâre kadını da halkın elinde bazîçe, ağzında dâsitân etmekden başka bir netîce vermiyor!

Biri çıkıyor, kadınlar hâl-i tufûliyettedir, diyor; öbürü geliyor, lâyıkiyle terbiye görmemiş olduklarını söylüyor; daha öbürü zuhûr ediyor, kadınlara hüsn-i mu'âmeleye dînen me'mûr olan bizi, biz ma'şer-i müslimîni cidden müte'ellim edecek diğer bir takım sözlerde bulunuyor. Bîçârelerin nâmına serd olunan bu vâhî müdâfa'at o cins-i rakîk için ne kadar muzır oluyor! Hakîkatte ta'arruz demek olan bu gibi himâyelerden onlar ne kadar müstağnî idiler!

el-Mer'etü'l-Cedîde mü'ellifi Avrupa'da, Amerika'da hürriyyet-i nisvânın terakkīsine sâ'î bir kuvvet, bir hareket bulunduğuna zâhib olarak diyor ki: "İşte bu sebebden Avrupa ve Amerika'daki muhibbân-ı terâkkī, hâl-i nisvânı bir kat daha tehzîb ederek, onları bu gün bulundukları seviye-i kemâlin fevkine îsâl için uğraşıyorlar. Bu zevât kadınları erkeklerin derecesine getirerek bütün hukūk-ı beşeriyyede onlarla müsâvî edinceye kadar bezl-i mechûd etmeye kat'iyyen azm etmişlerdir. Ma'a-mâfîh ben yine garbde, hem de efrâdı az olmayan bir cem'iyetin el-ân kadın ile erkek arasındaki müsâvâtın sıhhati hakkında münâkaşadan geri durmadığını da inkâr etmem.

İşte şimdi orada birbirine mu'ârız iki fırka var ki biri **[93]** nisvân-ı garbın nâ'il olduğu hürriyeti, hukūku kâfî görüyor; diğeri ise daha ilerisini istiyor: İki cins arasında hiç fark kalmasın, diyor."

Biz de diyoruz ki: *Tahrîrü'l-Mer'e* mü'ellifi şu iki fırka taraftarlarının sözlerini serd etmeli ki her birisinin ehemmiyet-i hakîkiyyesini anlayalım, hangisinin daha kavî, daha çok peyreve mâlik olduğunu bilelim. Yoksa bu nazariyenin kabûlüne bizim için mesâğ olamaz. Öyle ya, biz mütâla'alarını kısmen naklettiğimiz, sırası geldikçe edeceğimiz mevsûkü'l-kelîm ulemâ arasında bir kişi bile göremiyoruz ki hürriyetin yalnız sathî nazarları aldatan bu dışı yaldızlı kısmına dîde-i istihsân ile baksın.

Zîrâ herkesçe bilinen hakāyıktandır ki bize ecnebî olan akvâmın mâhiyetlerini anlamak için yegâne tarîk, onların e'âzım-ı ulemâsının sözlerini delîl ittihâz etmekdir. Binâ'en-aleyh biz bu usûlü nazar-ı im'ândan ayırmadık. Onların *Muhîtü'l-Ulum*'larında, Auguste Comte, Proton, Jules Simon gibi daha bir çok rü'esâ-yı felâsifenin mü'ellefâtında bu bahse müte'allik mevâddı ityân ettik.

Yok eğer garbde yetişen her muharririn sözüne vakf-ı efkâr edecek olursak, o zaman her türlü safsatayı kabûle âmâde bulunmalıyız. Zîrâ hürriyet-i kalemiyye bunlara her şeyi söyleyebilmek salâhiyetini ma'a-ziyâde bahşettiği için, iş o dereceye varmışdır ki bugün içlerinde, beşeriyetin, emrâzı sâriyeden selâmeti uğrunda, ne kadar hastalıklı adam varsa öldürülmesini tavsiye edenler bile bulunuyor!

Yazık ki böyle dar, müşkil bir zamandayız; lâyık mıdır ki ulûm-ı sahîhanın mukarrerât-ı sâbitesini iğmâz ile geçiştirelim, asr-ı hâzırda ukalâ-yı garbın re'îsi bulunan bir zâtın sözlerini dinlemeyelim de kendi memleketlerindeki ashâb-ı akl u hikmet tarafından bile âlemi fesâda vermekle, erkekle kadın arasında bir karışıklık ihdâsına çalışmakla mahkûm edilmiş bir alay süfehâ-yı muharrirînin ilkā'âtına kapılalım, kendimizi bile bile onların dâm-ı iğfalâtına düşürelim?

Tahrîrü'l-Mer'e mü'ellifi "Şimdi garbde birbirine mu'ârız iki fırka var" diyor. Biz de deriz ki: Evet doğrudur. Biri ulemânın esrâr-ı tabî'at ve hilkati bâsıra-i im'ân ile tedkīk eden tâ'ife-i güzîni, diğeri ise hevâ vü hevesine mahkûm bir takım hayâl-perdezân gürûhu..

Ma'a-mâfîh bu ikinci gürûh, günün birinde şu'ûn-ı âlemin hangisinde olursa olsun birinci tâ'ifeye gâlib gelmiş de olsa, şu hâl medeniyetin bu şekl-i ma'lûlünde hiç şâyân-ı istiğrâb değildir. (Afv edersiniz bu ta'bîri, ictimâ'î-i şehîr Giyom Ferrer'i taklîden kullanıyorum)

Zîrâ bunların içinde öyleleri var ki edyânın, hükûmâtın mahvına yürüyor, öyleleri var ki, bütün şehevât-ı hayvâniyyenin ibâhesini tervîc ediyor; elhâsıl öyleleri var ki bütün şe'âir-i insâniyyeyi, me'âlim-i medeniyyeyi temelinden yıkmak gibi gûnâ-gûn hayâlât-ı muhribâne ile uğraşıyor!

Yâ ma'şere'l-şarkiyyîn! Bütün şu'ûnumuzda, bütün tasarrufât-ı ictimâ'iyyemizde bu gibi erbâb-ı ifrâtın hevesâtına arz-ı inkıyâd etmek bizim için mütehattim bir kazâ-yı âsumânî midir?

İlmin, hissin, aklın, bütün ulemâ-yı beşerin, ukalâ-yı âlemin kalkarak şerî'at-ı İslâmiyyenin gâyet mûcez bir nas ile îzâh eylediği me'âl-i hikmeti te'yîd etmekte olduklarını görmemiz bize yetişmez mi ki, artık bâsıra-i intibâhımızı açalım da o şerî'at-ı mutahharanın mukaddes ta'lîmâtına iktidâ ederek indallah, inde'n-nâs mat'ûn olmakdan kendimizi kurtaralım?

Mehmed Âkif

HÜRRİYET VE MÜSÂVÂT

–mâba'd–

Farz edelim ki zevc zevcenin hâl-i töhmette bulunduğuna beyyine hazırladı, sonra hâkime, yâhûd müdde'î-i umûmîye mürâca'at edecek, müdde'î-i umumî bir çok tahkīkāta lüzûm görecek. Evrâkı istintâka havâle edecek. Kadın celb olunacak, sorulacak. Tabî'î inkâr edecek. Belki de bayılacak. Çünkü olabilir ki berî'ü'z-zimmedir, nâmusludur, fakat zevci hilâfını zannetmişdir. Bununla da kalmaz. Lüzûm-ı muhâkemesine karar verilir ise mahkemeye gidilecek. Muhâkeme hafî olmakla beraber yine bir hey'et-i hâkime, kâtibler, şâhidler var. Şimdi mahkeme ya da'vâyı reddedecek, veyâhûd talâka hükm edecek.

Eğer talâka hükm olunur ise o kadının hâl-i töhmette bulunmuş olduğu mahkeme sicillâtına kayd olunacak. Şimdi böyle bir kadını cem'iyete koyunuz. Acaba o kadın bundan sonra bir daha sa'âdet yüzü görebilecek mi? Şüphe yok ki göremeyecek. Onun hakkında yaşamaktan ise ölmek daha hayırlıdır. Zîrâ bu azâb-ı ma'nevî ölümden daha dehşetlidir.

Mahkeme esbâbı kâfî görmez de da'vâyı reddederse? Ne olacak? O adam resmen hâl-i töhmette bulunduğunu iddi'â ettiği kadın ile nasıl hayat geçirecek? Bundan sonra onların bir yerde bulunmaları büyük, pek büyük cinâyetlere sebebiyet vereceğinde şübhe mi kalır?

Hâlbuki emr-i talâk zevcin yedinde olub da bu gibi sebebleri kimseye ifşâ etmeksizin zevcesini tatlîk ederse bu tatlîk zevce için bir ibret-i mü'essire olacağından kesb-i salâh ederek diğer kimse ile akd-i izdivâc eder. Ve ondan sonra hayâtını mes'ûdâne imrâr eyler.

Şu hâlde emr-i talâkın –cem'iyet-i beşeriyyenin ibtidâ-yı teşkîlinden beri re'îs-i âile addolunan– zevc yedine verilmesinin muvâfık-ı hikmet olduğu ve şerî'at-i celîle-i Ahmediyye'nin bu mes'elede dahi ihrâz-ı tefevvuk ettiği bilâ-şek tahakkuk ediyor.

Ma'a-hâzâ şerî'atimizde bazı esbâbdan nâşî kadının veyâhûd velîsinin mahkemeye mürâca'atla zevciyle beynlerini tefrîk talebinde bulunması ve dermeyân **[94]** ettiği esbâbın da tahakkuk etmesi üzerine beynlerini tefrîk etmek ve tarafeynin hukūkunun son derece muhâfaza eylemek hükkâm-ı şer'in vezâ'ifi cümlesindendir.

Filvâki' şu zamanlarda mes'ele-i te'ehhülün sû-i isti'mâle uğramış olduğu da kābil-i inkâr değildir. Her türlü mezâyâ-yı insâniyyeden mahrûm bir çok kimseler görüyoruz ki kendilerinde teşkîl-i âileye ehliyet ve liyâkat olmadığı halde mücerred hevâ vü hevesine tâbi' olarak keyfe mettefak te'ehhül ediyorlar. Sonra bittabi' geçinemiyorlar. Bazıları mücerred tecdîd-i zevk için muttasıl te'ehhül edip sonra terk ediyorlar. Bazıları da aldıkları o zavallı kadınlara türlü ezâ ve cefâ ettikleri hâlde bırakmak da istemiyorlar. Çünkü bıraktıkları takdîrde kendilerinden nikâh, nafaka vesâire gibi birçok şeyler isteyeceklerini ve bunları vermeğe muktedir olamayacaklarını bilirler, ölünceye kadar taht-ı nikâhlarında bulunan o zavallı bîçâreleri süründürerek her türlü lezâ'iz-i insaniyye ve medeniyyeden mahrûm bırakıyorlar.

Fakat bu kusûr hâşâ şerî'atde değil! Şüphesiz ki bizdedir. Terbiye-i umûmiyyedeki noksandan ve nikâha müte'allik olan ahkâm-ı şer'iyyeye tamâmıyla adem-i ri'âyetden nâşîdir. Zîrâ şerî'at-i Ahmediyye nikâhın sıhhatinde ve bir rivâyette lüzûmunda –yani feshi adem-i kabûlünde– zevcin zevceye nesebde, diyânet ve ahlâkta, servet ve san'atda, ve daha bir çok evsâfda küfüv olmasını şart kıldığı gibi te'ehhül ettiği takdîrde zevcesine cevr ü cefâ edeceği ve onu infâk u i'âşeden âciz kalacağı elhâsıl hukūk-ı zevciyyeti îfâ edemeyeceği müteyakkın olan kimseye dahi tezevvücü haram kılmıştır.

Binâ'en-aleyh eğer terbiye-i umûmiyye muntazam bir hâlde olup da tarafeyn tamamıyla bu şartlara ri'âyet etseler bu gibi münâsebetsiz ahvâle hiç de meydân kalmaz.

Şu münâsebetle nikâhın sıfât ve bazı âdâbını icmâlen beyân edelim:

Nikâh: Mehr ve nafaka vesâireye iktidârla beraber hâl-i i'tidâlde sünnet-i mü'ekkededir. Tevekān halinde, yani nefis irtikâb-ı zinâdan men' edilemeyecek derecede nisâya iştihâ zamanında vâcibdir. Havf-ı cevr yani hukūk-ı zevciyyeti lâyıkıyla îfâda kusûr edeceğinden havf hâlinde mekrûhdur. Hukūk-ı zevciyyeti îfâ edemeyeceği müteyakkın olduğu takdîrde haramdır ve kable'l-akd hâtibin* mahtûbeye** nazar eylemesi ve mahtûbenin sinn ü mâl cihetiyle hâtibin dûnunda ve terbiye ve edeb ve iffet ve cemâl hasebiyle hâtibin fevkinde olması mendûbdur.

Binâ'en-aleyh te'ehhül etmek arzûsunda bulunan bir kimsenin işte şu şerâ'it ve evsâfı nazar-ı dikkate alması, ve ona göre hareket etmesi lâzımdır.

Hülâsa tâlib-i tezevvüc olan bir adamın evvelâ tezevvüce tâlib olduğu kız veya kadına kifâ'eti, mehr, nafaka, süknâya, teşkîl-i âileye ve hukūk-ı zevciyyeti tamamıyla îfâya kudreti tahakkuk etmeli ve tarafeyn yekdiğerini beğenmelidir. Bunlar tahakkuk ederse evlenmeli, tahakkuk etmediği halde te'ehhülden sarf-ı nazar edip emr-i tezevvücün tevakkuf ettiği şeyleri tahsîl edecek ve şerâ'itini ikmâl eyleyecek esbâba tevessül eylemeli, ba'dehû yine küfüvvü olduğu bir kız veya kadınla tezevvüc etmeli. Hükkâm-ı şer' de bu bâbdaki takayyüdâtını bir kat daha tevsî' ve tezyîde himmet eylemelidir.

Eğer böyle olursa hasbe'l-îcâb emr-i talâkın zevcin yedinde olması mes'elesine dahi hiç kimsenin i'tirâz etmeye hakkı olmaz. Şerî'at-i Ahmediyye'nin ahkâm-ı sâiresi gibi bu hükmünün dahi muvâfık-ı maslahat olduğunda tereddüde aslâ mahal kalmaz hâşâ kānûn-ı hürriyet ve adâlet münâfî olduğuna kimse hükm edemez.

Mûsâ Kâzım

MEV'ÂİZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi Hazretleri
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

Ders: 47
24 Temmuz 1324

Sonra biz de işte evvel emirde itâ'at edeceğiz. İtâ'atle mükellefiz. İtâ'at vazîfemizdir. Vazîfe-i esâsiyyemizdir. Bir sultan, bir halîfe ki icrâ-yı adâlet ediyor, her işi ehline tevdî' ediyor, zerre kadar insâf ve adâletden ayrılmıyor, ona itâ'at vazîfe olmaz mı?..

Sonra ne buyurur? İşte asıl dersimize geliyoruz:

فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ [1]

Şimdi böyle icmâlen ma'nâ veririz. Sonra ilerde vaktimiz olursa daha ziyâde tafsîl olunacak. Bu âyetler pek mühimdir. Her biri bir düstûr-ı küllîdir, bir Kānûn-ı Esâsî'dir. Hâricinde hiç bir şey kalmaz. Meselâ: Ehline tevdî'-i umûr etmek... Bu nereden alınmış? Hep Allah kānûnundan almışlardır. Adâletle hüküm etmek nedir? İki hasım gelecek hâkimin huzûruna, orada söyleşecekler.

– Hakkın var mı? İşte adâlet mahkemesi! Gel!..

deniyor. Artık sızıltıya mahal kalır mı? Her şey hür. Yazacak, gezecek, ticâret edecek. Kimse karışamaz.

Böyle miydi evvel? Bir adam bir yere gidemiyordu. Şehir içinde gezemiyordu. Bir polis hemen yakasına çatardı. "Bir hafiye mülevvesinin şerrine düşmeyelim" diye bin türlü i'tinâlar. Ne soru var, ne su'âl. Ednâ bir polis âlî bir adamı jurnal ederse artık o memleketin hâlini anlamalı. Aman ya Rabbi! Bu kadar zaman nasıl susmuşuz? İlk işleri o idi: Parası varsa sızdırırlar. Yok ise nereye giderse gitsin, bir tarafa nefy ederlerdi. Ötekileri ibret-bîn olsun, mesleklerine ses çıkarılmasın.

Pâdişâh tekrar Kānûn-ı Esâsî'nin tatbîkini emr etti de bu mezâlimden kurtulduk. Kānûn-ı Esâsî ki kānûn-ı ilâhî demektir. İnsana insanca mu'âmele edilmeli, esîr değiliz. Allah hür yarattı. Ne imiş o yâverler, o mensûblar?.. **[95]** Hod-behod hânenize girer, aylık alamazsın, hânenden çıkaramazsın. Niçin?... Eh yâverdir, mensûbdur!...

Aman ya Rabbi aman; binlerce şükür. Bu zâlimlerin pençesinden bizi kurtardın!..

Bu derece rezâlete başlamışlardı mel'ûnlar. Bütün insanları hayvan mertebesine koymuşlardı. İstedikleri gibi kullanırlardı. Kimse birşey diyemez. Hiç kimse ses çıkaramaz. Mehâkim de âciz, her yere zulüm sirâyet etmiş. Her tarafa kahr u tedmîr uğramış. Mezâlimden âzâde hiç bir şey, hiç bir mahal yok.

Bu, insâniyet mi? Allah'ın emr ettiği adâletten ayrılmak ne kadar canavarlık!.. "Allah....." Çok işitirler, lâkin îmânları kuvvetlidir. Hasbe'l-beşeriyye bir günâh eder. Kırk yılda bir zulm eder. Lâkin nâdim olur. Seyyi'eye karşı bin türlü hasenât işler. Gece gündüz âkıbetini düşünür. Defter-i a'mâlini seyyi'ât ile doldurmak, îmân ehlinin kârı mıdır?

– Bana zevâl yoktur!.. (مالنا من زوال)

Fikrinde bulunmayan zulüm yapamaz. Bunlar ise kendileri için zevâl tasavvur etmezlerdi. O ârâmgâh-ı mezâlimi kendileri için ebedî bir istinâdgâh zannetmişlerdi. Fakat kahr-ı rabbânî bir sâ'ika-i kıyâmet şeklinde beynlerine isâbet etti. Meclislerini perîşân eyledi. Debdebelerini yıktı. Tantanalarını söndürdü. Kendilerini hakîr ve zelîl etti. Çamurlara attı. Mazlûmları soktukları o karanlık yerlere kendilerini Allah soktu. Ma'sûmlar zindanlardan çıktı, hürriyet saraylarına geçti. Zâlimler saraylardan düştü, zindanlara tıkıldı.

[2](فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ) Dünyada bunu yapan Allah mahkeme-i kübrâda neler yapmaz.

Mel'ûnlar kendilerini -hâşâ- mâlikü'l-arz zannetmişlerdi. Milyonlarca insanları ayakları altına almışlardı. Şeddâdları geçtiler. Fir'avunlara meydân okudular. Öyle diyorlardı:

– Cezâ, cezâ ... ne demek cezâ? Bize karşı böyle şey olur mu? Cezâ âdîlere karşı olur. Hiç bizim gibi büyüklere

* Tâlib-i tezevvüc olan erkek.
** Tezevvücü taleb edilen kadın.
[1] Nisâ, 4/59.
[2] Haşr, 59/2.

cezâ edecek var mı? Biz herkese tasallut ederiz. Bize karşı söz çıkarmak olmaz. Biz bu memleketlerin hâkimiyiz. Siz bizim esîrimiz. Kulaklarınız elimizde. İstediğimiz yere sizi götürür, istediğimiz gibi kullanırız...

Böyle mel'ûnlar. İ'tikādlarınca kendilerine cezâ edecek yok. Su'âl edecek yok. Bu mezâlim, milletin ciğergâhına kadar işlemişti. O derece câna tasallut ettiler ki zerre kadar kendilerinde Allah korkusu olmadığı anlaşıldı. Âkıbet Allah azamet ve celâlini gösterdi. Hânümanlarını perîşân etti. Başlarına kıyâmet koptu. İstibdâd âlemini kökünden yıktı. Bütün o cebâbireyi hâk ile yeksân eyledi. Milletin intikāmını aldı. [1](إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ)

Allahu te'âlâ hazretleri cümlemiz hakkında sa'âdet ve selâmeti pâyidâr eyleye! Zerre kadar fikr-i ma'delet hilâfında hareket edenleri la'net-i ebediyyeye giriftâr eyleye; yâ Rabbi!.. Âmîn!. Sümme âmîn.

Şimdi gel bak! Kānûnu nerede Allah gösterir bize. Şûrâ-yı milletin, usûl-i idârenin rûhu bu âyetdir. Emr ü ferman buyurur Allah:

– Evvelâ nefsinde kimsenin hakkı varsa edâ et. Sâniyen kudretin yettiği kadar icrâ-ı ma'delete çalış. Mâdem ki seni hâkim yapmışlar adâletle hükm et! İyiye iyi, fenâya fenâ, haklıya haklı, haksıza haksız de!

Böyle idi o ecille-i ashâb-ı güzîn. Böyle idi o e'âzım-ı ricâl-i dîn! Âdî bir şeyde bile zerre kadar bu kā'ide-i ma'delet-ten ayrılmazlardı. Bir def'a Hazret-i Hasan Efendimize çocuklar mürâca'at ettiler, birer satır yazı yazdılar:

– Acaba hangimizinki daha güzeldir?..

diye Hazret-i Hasan'a soracaklar, onu hakem yapacaklar. Hani ya çocuklar iddi'â ederler ya: – Ben senden daha güzel yazarım!.. Öteki: – Hayır, ben daha güzel yazarım!.. Çocuklar böyle bir iddi'âda bulunmuşlar. Hazret-i Hasan Efendimizi hakem yapıyorlar.

"Hâkim" başkadır. Taraf-ı hükûmetden nasb olunursa ona "hâkim" derler. Fakat iki kişi beynlerindeki münâza'un-fih bir mes'eleyi bi'r-rızâ bir zâtın nazargâh-ı halline arz eylerlerse, o zâta "hakem" denir. "Hakem" ta'bîr-i Kur'ân'dır. [2](فَابْعَثُوا حَكَماً ...) Zevc ile zevce beyninde bir hakem, bir aracı ta'yîn ediniz, onları uzlaştırmaya çalışsın. Öyle ya, bazen zevceyn beyninde münâferet olur, geçinemezler. Hemen bırakmaya kalkışır. Kadın da: – Beni bırak ... diye feryâda başlar. Hemen o râbıtayı bozmamalı.

[3](فَابْعَثُوا حَكَماً مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَماً مِّنْ أَهْلِهَا) İki kişi araya girmeli. Bir hakem erkek tarafından, bir hakem kadın tarafından gönderilmeli. Bunlar asıl sebeb-i münâfereti tedkīk etmeli. İttifâka da'vet etmeli.

İşte Hasan Efendimize yazılarını gösterdiler: – Hangimizin daha iyi? dediler.

Hazret-i Ali Efendimiz de orada bulundu. Aldı Hazret-i Hasan eline yazıları baksın: – Oğlum, dedi, ama iyi dikkat et.

Hazret-i Hasan çocuk daha mükellef değil henüz. Sekiz, on yaşında. Babası ders veriyor: – Oğlum, sen hükm edeceksin, Allah yarın yevm-i kıyâmette soracak. Ne ise doğru, onu söyle, yazısı iyi olana. Fenâ! deme. Yazısı fenâ olana da. İyi! deme.

Bilir ki Hasan bunu yapmaz. Lâkin herkese ders olsun. Bazen biz mütesellî oluruz. Adliyede hâkim olmamışım diye. Fakîr kendi hakkımda söylüyorum. Büyük şey hâkimlik. Neler işitiyoruz. Ne yolsuz mu'âmelâta vâkıf oluyoruz. Bunları işittikçe hamd olsun, hâkim olmadım, diye mütesellî oluyordum. Vaktâ ki bu rivâyeti gördüm. Korktum. Vâkı'a hâkim değilim, fakat imtihanlarda bulunurum. Olur ki (10) numara alacak efendiye **[96]** (9) verdim. Kasden olmaz ya. Dokuzla on'u, sekizle yediyi ayırmak kolay bir şey değil. Mekteb âleminde bazen bir numaranın büyük te'sîri olur. Bu numara için sınıf geçemez olur. Bu sene daha kalır sınıfta. Yâhûd istihkākından fazla bir numara verilir. Hâsılı bir haksızlık olabilir. Onun için bu rivâyet, beni düşündürdü.

Çocukluk bu. İddi'â etmişler:

– Benim yazım iyi.

– Yok, benimki daha iyi.

İkisi de hakemin ağzına bakıyorlar. Acaba hangisininkini tercîh edecek. Çünkü netîce-i hükümde birisi sevinecek, birisi mahzûn olacak. Gâyesi de bundan ibâret. Öyle umûr-ı nâsa bir te'sîri yok. Öyle iken: – Dikkat et oğlum, diyor, hâtıra, gönüle bakma!..

Bu, bir ibretdir. Büyük bir dersdir. Kolay değildir hakkı tefrîk. Mâdem ki bir şeyde sana salahiyet verilmiş, son derece i'tinâ ile o hizmeti hüsn-i îfâya çalışmalısın. Vâkı'a hatâdan sâlim olmak beşer için mümkün değil, fakat mümkün mertebe tevakkī etmeli. Kasden yapmamalı. Hatâlar belki afv olur. Cenâb-ı Hakk'ın afv u keremine sığınırız. Zâten bir dereceye kadar hatâ ma'fuvdur.

(رفع...) –Hadîsde böyle vârid olmuş– Bu ümmetten hatâ ve nisyân merfû'dur. Cezalandırmayacak Rabbim te'âlâ. İkāb etmeyecek Cenâb-ı Mevlâ. Kimlere? Unutanlara, hatâ edenlere. Unutmuş yâhûd hatâ etmiş olursa mes'ûl olmayacak...

Lâkin diğer ehâdîs delâlet eder ki bu mutlak değildir. Vüs'u yettiği kadar çekindikden sonra hatâ ederse o vakit ma'fuvdür. Fakat ehemmiyet vermez, unutur, sonra yanlış bir hüküm verirse... Bundan elbet mes'ûldür.

Bilmem kaç sene evvel bir kitabda görmüş, öyle bellemiş. Üzerinden zaman geçtiği için pek de iyi hatırında yok. Fakat tekrar bakmaya da üşenir. İyi, fenâ hâtırında kaldığı gibi bir hüküm verir. Bu hüküm, yanlış olursa... Mes'ûl olmaz mı o?.. Müftü olan kimse her def'asında bakacak. Her fetvâ verdikçe merci'ine, me'hazına mürâca'at edecek. İnsandır çünkü. Olur ki yanlış bellemiş olur. İnsan için kendine güvenmek olmaz. Dâima aczini bilecek, unutmakdan sakınacak. Hatâdan çekinecek. Elhâsıl insan kendine güvenir. Tekâsül eder, ehemmiyetsiz tutar, müteseyyib olursa... O vakit mes'ûldür.

Ne idi sözümüz? (اطيعوالله...) Allah'a itâ'at ediniz, Resûlüne itâ'at ediniz. Sonra da uli'l-emre.

---

[1] İbrahim, 14/47.

[2] Nisâ, 4/35.

[3] Nisâ, 4/35.

Resûlullah makāmına hilâfet edenler, saltanat sâhibi olanlar, hâkimler, bütün me'mûrlar, onbaşı, yüzbaşı, binbaşı... Cümlesi ulü'l-emr'de dâhildir. Âmir demek, icrâya me'mûr demektir. Ne kadar ümerâ varsa cümlesine itâ'at edin.

– Ne yapayım? Emîr sû-i isti'mâl eder. Yolsuz yere bizi sevk eder. O vakit yine itâ'at edeyim mi?

Yok, o vakit itâ'at olmaz. [1](لاطاعة لبشر فى معصية الله) Allah'a ma'siyet olacak yerde beşere itâ'at olmaz. (انما الطاعة فى المعروف) Tâ'at ancak ma'rûftadır. Şer'an ma'rûf, akl-ı selîm kabûl etmiş, ma'kûl, doğru, ayn-ı hakīkat, ayn-ı hikmet, muktezâ-yı adâlet... Böyle şeylerde olur itâ'at.

Bunu ne vakit buyurdu efendimiz? Bir hadîs-i şerîfin sonudur bu. Evveli var. Resûl-i Ekrem Efendimiz Hazretleri ashâb-ı kirâmdan bir cemâ'ati bir zâtın ma'iyyetine verdi. Yani Ensâr-ı kirâmdan Alkame nâmında birisini emîr yaptı. Me'mûren bir yere gönderdi ve onlara dedi ki:

– Her kim emîre itâ'at ederse bana itâ'at eder. Her kim emîre âsî olursa bana âsî olur. Emîrinize itâ'at ediniz.

Böyle tenbîh etti. Gittiler. Bir yere vardılar. Bir me'mûriyetle gidiyorlardı. Bir gazâya mı, birşey tahkīkine mi, dîni neşr etmeğe mi?.. Hâsılı me'mûren gidiyorlardı. Açıkdan açığa yazmıyorlar. Vaktâki bir yere vardılar. Alkame isminde olan emîrleri nasılsa bir şeyden dolayı bunlara gücendi. Gazaba geldi. Bunun üzerine:

– Haydi bakayım, dedi, odun toplayın!

– Niçin?

– Niye sorarsınız? Peygamber emr etmedi mi ki bana itâ'at edeceksiniz?

– Peki toplayalım.

Bir hayli odun topladılar. Getirdiler.

– Haydi şimdi bunları yakın!

– Peki! Yaktık. Ne olacak?

– Haydi bakayım şimdi içine girin!

– Niye?

– İtâ'ata borclu değil misiniz?

–mâba'di var–

İHTÂR

Kesret-i münderecâtına mebnî birkaç haftadır usûl-i fıkıh derslerinden derc etmek mümkün olamıyor. Olsa bile haftada bir iki sahîfe ile bu eser-i cesîm ve mu'teberin ikmâli senelere mütevakkıf sonra bu ilm-i âlî, Darü'l-fünûn ve Hukūk ve sâire mekâtib-i âliyede tedrîs edildiği cihetle talebenin dâima elinde bulunabilecek bir kıt'ada olması da lâzım. İşte bu mülâhazât-ı hâlisâneye mebnî inşâ'allahu te'âlâ gelecek nüshadan i'tibâren Sırâtımüstakîm'e nısfı kıt'asında usûl-i fıkıh derslerine mahsûs ayrıca birer forma ilâve edilecekdir.

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

[1] *Müslim,* Kitâbü'l-Emâre 8.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

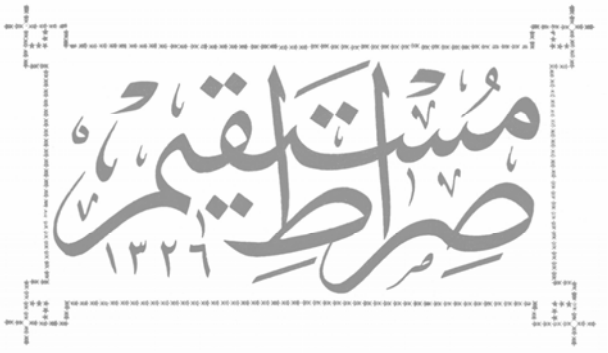

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'almemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

08 Ekim 1908 12 Ramazan 1326 Perşembe 25 Eylül 1324 **Birinci Sene - Aded: 7**

[97] TEFSÎR-İ ŞERÎF

"Errahmâni'r-Rahîm"

Zâhir ü bâtın bütün ni'metlerin, dünyevî ve uhrevî her türlü âtıfetlerin mun'im-i merâhim-nişânı.

"Rahmân ve Rahîm" ism-i şerîflerinin burada vürûdu "Besmele-i şerîfe"nin cüz'-i sûre olmadığına dâir Hanefiyye kavlini te'yîd etmekdedir. Çünkü cüz'iyet takdîrinde tekerrür etmiş olurlar. Cüz'iyeti iltizâm eden Şâfi'iyye fâ'ide-i tekrârı isbât için hayli tekellüfâta mecbûr olmuşlardır.

"Besmele-i şerîfe" tefsîri sırasında nev'-i sîga i'tibârıyla şu iki ism-i şerîf beynindeki fark ve ona teferru' eden bazı nüket ü mezâyâ zikredilmiş, Cenâb-ı Hak'dan gayri mün'-im-i hakīkī tasavvuruna imkân olmadığını îzâh maksadıyla da ni'am-i sübhâniyye'nin tenevvü'ü ve gâyet-i vüs'ati mevzû'-i bahs kılınmışdı. Rahmet ü in'âm ile ittisâf-ı sübhânî beyânında ismeyn-i şerîfeyn beynini cem' etmek vüs'at-i mezkûrenin en parlak şâhididir. Vüs'at-i rahmet ve kesret-i kerem-i ilâhî ise te'addî-i hudûd ve intihâk-i hürmet eden kesâna, erbâb-ı cürm ü tuğyâna dünyâ ve ukbâda tertîb-i ukūbet ve i'dâd-ı azâb buyurulmasına mâni' olmayacağı âşikârdır.

Çünkü zikretdiğimiz ikāb ü azâb sûret-i kahr u intikāmda, mübtelâsının mûcib-i te'ellümü olacak hâl ü hey'etde rû-nümâ olmakda ise de terbiye-i umûmiyye ve muhâfaza-i salâh-ı âlem nokta-i nazarından bakılınca fi'l-hakīka rahmet ü kerem âsârından ma'dûd olacağında şübhe kalmaz. Mecma'u'l-bahreyn-i şer' u hikmet olan şu noktadan tedkīk-i mülâhazaya muvaffak olanlar şu'ûnât-ı ilâhiyyenin bu kısmını da muvâfık-ı maslahat bulurlar.

Zîrâ hudûd-ı şerî'atden inhirâfın bâdî-i şekā ve muhâfaza-i ahkâm-ı rabbâniyyenin dâ'î-i selâmet ve bâ'is-i irtikā olması bu türlü zecr ü tenkîl icrâ'âtına lüzûm-ı kat'î göstermekdedir. Nasıl ki en ziyâde şefkatli peder bile evlâdını mûcib-i sa'âdeti olacak bir mesleğe sevketmek, güzel huylara alışdırmak için îcâbında tekdîr ü tevbîh mu'âmelesinden başka terhîb ü mu'âhazeyi de revâ görmekden çekinmez, hiçbir âkil nazarında da onun bu nevi' muâmelâtı nâhoş addolunmaz.

"Mâliki Yevmi'd-Dîn"

Rûz-ı cezâda kâffe-i umûr-ı ibâdın Mâlik-i Azîmüşşânı.

"Mâlik" yerine "Melik" dahi okunur. Çünkü kurrâ-i izâmın bir kısmı "Mâlik", bir kısmı da "Melik" okumuşlardır. "Mâlik" a'yân-ı memlûkede tasarruf-ı mutlak ma'nâsına "mülk"den, "Melik" emr u nehy ile zevi'l-ukūlde tasarruf ma'nâsına "milk"den müştak olup şân-ı ulûhiyyete şâyân-ı ta'zîm ifadesinden hiçbiri hâlî değildir. Zîrâ gerek Âlem-i Mülk ü Melekût'da keyfe mâyeşâ' tasarrufdan ibâret mâlikiyet-i mutlaka ve gerek bütün ibâda hâkimiyet ma'nâsına milk-i kat'î ve saltanat-ı dâ'ime Hallâk-ı Müte'âl ve Hakîm-i Zülcelâl-i tekaddes ani'ş-şebîhi ve'z-zevâl hazretlerinin hasâ'is-i celîle-i sübhâniyyesinden olduğu vâreste-i kayd-ı tezkârdır.

Su'âl: Cenâb-ı Hakk'ın melikiyet ve mâlikiyeti kâffe-i ezmine vü emkineyi muhît olduğu halde "yevmüddîn"e izâfetin hükmü nedir?

Cevâb: Rûz-ı şedâ'id-bürûz-ı kıyâmet demek olan yevm-i mezkûrda **[98]** zâhiren dahi hiçbir ferdin müdâhale-i umûra iktidârı olmayacağı cihetle Hak celle ve alâ hazretlerinin tedbîr ü tasarrufda teferrüd-i sübhânîsi o zaman tamamen aşikâr olacakdır. Dünyada ise –velev zâhirî olsun– tedbîr ü tasarruf kullardan da sâdır olmakdadır. [1](لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ) nazm-ı celîli de bu hakīkati müş'irdir.

Manastırlı İsmâil Hakkı

[1] Gafir, 40/16.

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
ÂYET - 188

وَلاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ

Aranızda mallarınızı (kumar, sirkat, gasp, nehb, vedî'a ve emânete hıyânet gibi sûretler ile) bi-gayr-i hakkın yemeyin (mubah ve meşrû' olmayan vech ile birbirinizin malını ahz etmeyin) ve (haksız olduğunuzu) bilip dururken (bi'l-muhâkeme) nâsın emvâlinden bir kısmını (şehadet-i zûr ve yemîn-i kâzib gibi mûcib-i) ism (olur şeyler) ile yemek için mallarınızı hâkimlerin (hükmüne) düşürmeyin. (Bazıları: وتدلوا بها kavl-i kerîmini bazı emvâli rüşvet tarîkıyla hükkâm-ı sû'a vermeyin sûretinde tefsîr eylemişlerdir - *Keşşâf*.)

Rivâyet olundu ki, Abdân el-Hadramî, İmrü'l-Kays el-Kindî'den bir kıt'a arz iddi'â etti ve beyyinesi olmadığından Resûl-i Ekrem sallâllahu aleyhi ve selem efendimiz İmrü'l-Kays'a yemîn teklîf eyledi. İmrü'l-Kays yemîne müheyyâ bulunduğu sırada Resûl-i Ekrem Efendimiz; [1](إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ) nazm-ı celîlini kırâ'et buyurmasıyla İmrü'l-Kays yemînden nükûl etti. Sâhib-i Risâlet Efendimiz de arz-ı müdde'â bihâyı Abdân'a teslim etti. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme şeref-nüzûl eyledi. Şu da rivâyet edildi ki, iki kimse huzûr-ı Nebevî'de murâfa'a oldular. Resûl-i Ekrem Efendimiz onlara dedi ki: "Ben de sizin gibi ancak bir insanım. Siz benim yanımda murâfa'a oluyorsunuz. Olabilir ki, ikinizden biriniz serd eylediği delîl ve huccete öbüründen daha ârif ve mütebassır olmakla ben de ondan istimâ' eylediğime göre onun lehine hükmederim. Şâyet ben ona karındaşının hakkında bir şey ile hükmedersem benim zâhir-i hâle muvâfık olarak vukū' bulan hükm ü kazâma mağrûr olup da sakın ondan bir şey almasın. Zîrâ zâhir-i Şerî'at'e göre onun lehine hükmedeceğim şey kardeşinin hakkı ise o ateşden bir parçadır; benim hükmüm ile haram ona helâl olmaz. O kimseler bu nush-ı hakîkat-nümâ-yı Muhammedî'den müte'essir olup bükâ ettiler ve her biri; "Benim hakkım muhibb ü yârımın olsun!" dedi. Bunun üzerine Nebiyy-i Müctebâ aleyhi efdalü't-tehâyâ Efendimiz; "Haydi gidin; işin doğrusunu kasdedin ve sonra birbirinizden istihlâl-i hukūk eyleyin!" buyurdu – *Ebussu'ûd*.

Kādî Şureyh rahimehullah hazretleri haksız zanneylediği mahkûmun lehe derdi ki: "İşte ben senin lehine hükmediyorum; ben ise seni haksız zanneyliyorum. Lâkin nezdimde ikāme olunan beyyine mûcebince hükmetmemek vüs'um dâhilinde değildir. Ma'a-mâfîh benim hükmüm haramı sana helâl etmez – *Tefsîr-i Hâzin*.

Bereketzâde İsmâil Hakkı

[1] Âl-i İmrân, 3/77.

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

EZANLAR

"İhtilâf-ı metâli' sebebiyle küre
üzerinde ezansız zaman yoktur."

Zaman geçmez ki yüz binlerce kalbin vecd-i sekrânı,
Zeminden yükselip, göklerde vahdetzâr-ı Yezdân'ı,
Ararken, dehşet-âkîn etmesin bir sayha vicdânı.
Ne lâhûtî sadâ "Allâhu ekber!" sarsıyor cânı...
Bu bir gülbank-i Hak'tır, çok mudur inletse ekvânı?

Bu lâhûtî sadâ çıktıkça cûşa-cûş olup yerden,
İner esrâr-ı kudret kibriyâ tavrıyle göklerden.
Bütün âheng-i hilkat yâd ederken Hakk'ı ezberden,
Vicâhî feyz alır artık o nûru'n-nûr-i ezherden:
Hüveydâ şimdi cânandır seherden, şâm-ı esmerden!

Seher vaktinde mevcûdât, nûşîn hâb içindeyken,
Bu rûhânî nevâ âfâkı mevcâ-mevc edip birden;
Gelir enfâs-ı subh-âsâ, olur vicdâna vecd-efgen.
Nümâyan sû be-sû zulmet, fakat bir zulmet-i rûşen!
Semâ bîdâr, her yıldız Cemâlu'llâh'a bir revzen.

Maîşet kayd-ı can-fersâsının mahkûm-i bîzârı
Olan bîçâreler gündüz bu yâd-ı merhametkârı,
Duyar sermest olur görmüş kadar ferdâ-yı dîdârı!
O neşveyle, yorulmak şöyle dursun, en ağır bârı,
Sürükler görmeden, göstermeden yılgınlık âsârı.

Güneş mağrib-güzîn olmuş, semâ esmer, ufuk gülgûn;
Zaman durgun, zemin muğber, cihan dembeste,
can mahzûn;
Gariblik rû-nümâ yer yer, sükûnet dembedem efzûn...
Bakarsın bir de gülbank-i İlâhî'den dolup gerdûn,
O tenhâyî-i sevdâvî olur Allâh ile meskûn!

İnip vaktâ ki leylin dest-i istîlâsı gabrâya,
Serer dünyâya zulmetten adem şeklinde bir sâye;
Nazar medhûş ü müstağrak giderken zîr ü bâlâya,
Döner, "Allâhu ekber" cûşu yükseldikçe Mevlâ'ya,
O muzlim sîne-i hilkat tecellîzâr-ı Sînâ'ya!

[99] Senin, dem geçmiyor, yâdınla lebrîz olmadan
eb'âd;
Ne müdhiş saltanat yâ Rab, nasıl âsûde istibdâd!
O istibdâda hürmettir ezanlar, subhalar, evrâd...
Hayır, sen rûh-i rahmetsin, bu sesler senden ister dâd,
Verir miydin, eğer dâd etmesen, feryâda isti'dâd?

* * *

Gunûde rûh-i tabîat samîm-i zulmette...
Sitâreler bile bâlâ-yı sermediyyette,
Yavaş yavaş uyumak istiyor yumup gözünü;
Seher semâların altında, açmıyor yüzünü.
Firâş-ı leylde dinmiş olan enîn-i hayat,
Ridâ-bedûş-i sükûnet önümde her safahat.
Görüp muhîtimi dalgın hamûş bir vecde,
O hâli ben de temâşâya daldım âsûde.
Nigâhı mest ediyorken bu levha-i mahmûr,
Ufukta yükselerek bir sadâ-yı dûrâ-dûr,
Yayıldı rûy-i zemînin o anda her yerine,
Sokuldu leyl-i ketûmun bütün serâirine.
Cihân-ı nâimi bîdâr ü bî karâr etti,
Zalâm içinde ne âlemler âşikâr etti!
O yükselen sesi tekrîre başlayıp eb'âd,
Duyuldu sîne-i şebden medîd bir feryâd.

Semâya çıktı o feryâd, âh-ı ümmet olup!
Semâdan indi o feryâd, rûh-i rahmet olup!
Uzaktan andırıyorken, demin, heyûlâyı;
Semâ'hâne-i leylin birer küçük nâyı
Gibiydi şimdi hayâlimde her menâr-ı mehîb...
O taş yürekte bu sûzişli nağmeler ne garîb!
O nây-pârelerin sonra hepsi hem-dem olup,
Uyandı rûh-i sükûnette bir azîm âşûb.
Coşunca âlem-i câmidde sayha-i tehlîl,
Minâreler bana gelmişti sûr-i İsrâfîl:
Muhîte çekmiş iken dest-i şeb, ridâ-yı memât;
Uyandı karşıki evlerde lem'a lem'a hayât.
Uyandı sonra avâlim, uyandı rûh-i sabâh;
Uyandı hâb-ı ademden birer birer eşbâh;
Uyandı bende de bir şeb-çerâğ-ı zulmet-sûz,
Ki tâ ebed olacak feyz-i Hak'la sîne-firûz.
Tasavvur eylemem artık zevâl o meş'al için...
Meğer ki nûr-i İlâhî ufûl edip gitsin!

Mehmed Âkif

RAMAZÂN-I MÜBÂREK ETTİ HULÛL

Bakdım âfâka serteser pür-nûr
Âsumân incilâ-nümâ-yı zühûr
Her tarafdan gelir şu bang-ı sürûr:
İltimâ' etti gurre-i Ramazân
Feyz-i Feyyâz-ı Kudret oldu ıyân

Çehreler ma'kes-i neşât oldu
Sîneler inşirâh ile doldu
Bir nidâ Şark u Garb'a savruldu:
Ramazân-ı mübârek etti hulûl
Açdı Hak tövbekâra bâb-ı kabûl.

Nûr-ı rahmet yağar semâlardan
Mağfiret serpilir fezâlardan
Şen gönüller şu hoş sadâlardan:
Bârekallâh erişti mâh-ı sıyâm
Ehl-i dîne budur sirâc-ı selâm.

Ey dem-i tâbnâk-i ferhunde
Ey meh-i akdes-i fürûzende
Feyz u rif'at, necât hep sende
Sende mi'râc-ı rahmet-i Rahmân
Sende indi o muhterem Kur'ân..

Doğdun ey mâh-ı nev değişti leyâl
Zîr ü bâlâya akdı şevk-ı nevâl
Ne Kamer'dir, ne Zühre'dir, ne Hilâl
Mihr-i Hakk'dan eder bu peyk-i hüdâ
Dembedem iktibâs-ı hüsn ü ziyâ.

Ne sa'âdetler ehl-i îmâna
Ki, kavuşduk bu şehr-i zîşâna
Edelim şükr ü hamd Yezdân'a
Müstenîriz fürûğ-ı rahmetden
Feyz bulduk dür-i diyânetden.

Bizi ey Hâlik-ı zemîn ü zamân
Eyle her sâl böylece şâdân
Mağfiret kıl bi-hürmet-i Ramazân
Kalbimizden gelen budur her bâr:
Ve kınâ Rabbenâ azâbe'n-nâr

Giridli Hüseyin Rahmi

HÜRRİYET – MÜSÂVÂT

Kānûn-ı Esâsî'miz'in i'lânı üzerine nâ'il olduğumuz hürriyeti tekayyüd eden şeylerden biri de âdât-ı kavmiyye ve milliyyemizdir. Âdât, nüfûs-ı zekiyyede müstakar ve tabâyi'-i selîme nezdinde müsellem ü mu'teber olan umûr-ı mütekerrireden ibâretdir.

Her memleketde o memleketin nüfûs-ı zekiyyesinde tekarrür etmiş ve tabâyi'-i selîme nezdinde mazhar-ı kabûl olmuş bir çok âdetler vardır. Bu gibi âdetler her yerde kavânîn ü nizâmât kuvvetlerini hâizdir. Hattâ bugün dünyanın her tarafında âdetler tahkîm edilmiş yani hâdisât-ı vâkı'anın ahkâmını isbât için hakem kılınmış ve bütün akvâm-ı mütemeddinenin kavânîn-i mevzû'ası kendi âdât-ı kavmiyye ve milliyyelerine tevfîkan tertîb ü tanzîm olunmuşdur.

Bizde de (مارآه المؤمنون حسن فهو عندالله حسن) hadîs-i şerîfinden me'hûz olan "âdet muhakkemdir" kā'ide-i külliyyesi nice mesâ'il-i fıkhiyyeye esâs ittihāz edilmişdir ki, bundan nazar-ı şer'de dahi âdet-i makbûlenin ne derece hâiz-i ehemmiyyet olduğu müstebân olmakdadır.

Istılâh-ı şer'imizde "âdet muhakkemdir" demek; "Hakkında nas olmayan **[100]** vakāyi'in ahkâm-ı şer'îsini isbât için bi'l-ittifâk örf ü âdete mürâca'at olunmak lâzımdır. Yani bu gibi mâddelerde örf ü âdet hakem kılınarak muktezâsıyla amel vâcibdir" demekdir. Hattâ hakkında nas vârid olan husûslarda nas ile âdet te'âruz etdikde İmâm-ı A'zam ile İmâm Muhammed'e ve İmâm Yûsuf'dan bir rivâyete göre i'tibâr nassa ise de İmâm Yûsuf'dan diğer bir rivâyete göre bu bâbda ber-vech-i âtî tafsîl vardır.

Şöyle ki: Eğer nas örf ü âdete mebnî ise i'tibâr örf ü âdetedir. Ve eğer nas örf ü âdete mebnî değil ise i'itibâr nassadır. Meselâ: Buğday ve arpa ve tuz ve hurmanın ahz ü i'tâları ölçü ile, altun ve gümüş mu'âmelâtının tartı ile olması hakkında nas yani bir hadîs-i şerîf vârid olmuşdur. Fakat bu nassın ol vechile şeref-vârid olması Asr-ı Sa'âdet'de nâsın örf ü âdeti öyle olmasına mebnîdir. Halbuki İmâm Yûsuf'dan menkūl olan ikinci rivâyete göre bu gibi örf ü âdete mebnî olan nassın hükmü örf ü âdetin tebdîli ile tebeddül edeceğinden burada ve bunun emsâlinde i'tibâr âdetedir.

Bazı muhakkıkīn İmâm Yûsuf'dan menkūl olan işbu ikinci rivâyeti tercîh etmişlerdir. Elyevm nâsın tuzu, hurmayı tartıyla, altın gümüşü sayı ile alıp vermeleri İmâm Yûsuf'un ikinci rivâyetine tevâfuk etmekde ve imâm-ı müşârun-ileyhden menkūl şu ikinci rivâyet dahi âdetin bir kat daha derece-i ehemmiyetini göstermekdedir.

Örf ü âdetin muhakkem olması yalnız mu'âmelâta münhasır değildir. Usûl-i ma'îşet ve tarz-ı hayâtımız dahi örf ü âdet-i milliyyemize tâbi'dir. Nitekim her memleketde dahi hüküm böyledir. Binâ'en-aleyh "nâ'il-i hürriyet olduk" diye

hemân her husûsda Avrupalıları taklîde yeltenmek, örf ü âdet-i milliyyemizin hilâfında olarak usûl-i ma'îşetimizi, tarz-ı hayâtımızı bi'l-külliye tebdîl ü tağyîre kalkışmak muvâfık-ı hikmet ü maslahat değildir.

Biz Avrupa'nın yalnız ulûm ve sanâyi'ini ahz ü kabûle mecbûruz. Zîrâ hikmet bizin gâ'ib etdiğimiz mâlımız olmağla onu bulduğumuz yerde elbette alırız. [1](الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤمِنِ، أَخَذَهَا حَيْثُ وَجَدَهَا) Fakat onların bütün âdât u ahlâkını ve usûl-i ma'îşet ü tarz-ı hayâtını kabûl edemeyiz. Zîrâ sonra mutazarrır oluruz. Bir kavmin ulûm u sanâyi'ini kabûl etmek o kavmin bütün âdât u ahlâkını ve tarz-ı hayât ve sûret-i ma'îşetini kabûle tevakkuf etmez. Nitekim Bizim gibi Japonlar dahi bundan otuz sene evvel fünûn u sanâyi'-i hâzıradan bî-haber idiler. Çünkü gafletde idiler. Birdenbire gözlerini açdılar, Avrupa ulûm u sanâyi'ini alarak memleketlerinde tatbika başladılar. Az zaman zarfında Avrupalılara müsâvî oldular ve hattâ birçok husûsâtda onları geçerek bütün âlem-i medeniyeti kendilerine karşı hayretde bırakdılar. Halbuki Avrupa âdât u ahlâkından hiçbir şey memleketlerine kabûl etmediler. Tarz-ı hayât ve sûret-i ma'îşetlerini, hattâ tarz-ı telebbüslerini bile aslâ değişdirmediler.

İşte görülüyor ki, bir memleketin fünûn u sanâyi'ine taklîd o memleketin âdât u ahlâkına ve tarz-ı hayâtına taklîdi müstelzim olmuyor, hem de olamaz. Çünkü bu ikisi arasında hiçbir münâsebet tasavvur edilemez. Zîrâ her memleketin, her kavmin kendine mahsûs bir tarz-ı hayât ve usûl-i ma'îşeti ve bir âdet-i makbûlesi vardır. Fakat hiçbir memleketin ve hiçbir kavmin kendine münhasır bir san'ati, bir fenni ve bir ilmi yokdur. Ulûm u fünûn ve sanâyi'de bütün insanlar ve bütün kavimler müşterekdir. Demek oluyor ki, ulûm u sanâyi' ile tarz-ı hayât, âdât, ahlâk arasında münâsebet aramak abesdir.

Şu hâlde bize de lâzım olan şey Japonlardan ibret alarak Avrupa'nın ulûm u sanâyi'ini bütün kuvvetimizle ve kemâl-i sür'atle ahz ü kabûle ve bunları memleketlerimize harfiyyen tatbîka sa'y ü gayret, bezl-i makderet etmekle beraber onların âdât u ahlâkına, usûl-i ma'îşet ve tarz-ı hayâtına taklîdden ictinâb etmekdir. Çünkü eğer biz şu kemâl-i za'fımızla beraber bir de kendi âdât-ı milliyyemizi terk ile Avrupa âdâtı ve tarz-ı hayâtını taklîde kalkışır isek terakkī ve te'âlî şöyle dursun bilâhare kendi mevcûdiyetimizi esâsından mahvedeceğimiz şübhesizdir. Zîrâ yukarıda zikretdiğimiz vechile her memleketin kendine mahsûs bir takım âdât-ı kavmiyye ve ahlâk-ı milliyyesi ve tarz-ı hayâtı olduğundan bir memlekete, bir kavme mahsûs olan ahlâk u âdâtı diğer bir memlekete ve tarz-ı hayâtı diğer bir kavme tatbîk kānûn-ı tabî'ati tağyîr demekdir. Bu ise muhâldir. Bununla beraber haydi Avrupa hayât u âdâtının memleketimizde harfiyyen tatbîkını farzedelim. Fakat bunu yapabilmek bizim Avrupalılar kadar servete mâlikiyetimize mütevakkıfdır. Bizde ise o servetin yüzde biri ve belki de binde biri mevcûd değildir. Ez-cümle Avrupalıların tarz-ı telebbüslerini ele alalım. Acaba bizim tarz-ı telebbüsümüz Avrupalıların tarz-ı telebbüsü gibi olmak mümkün müdür? Şübhe yok ki buna imkân yokdur. Zîrâ bir kere bizim nisvânımızın tarz-ı telebbüsleri Avrupa nisvânının tarz-ı telebbüsleri gibi olamaz. Çünkü kā'ide-i tesettür, nisvânımızın Avrupa nisvânı gibi giyinip kuşanmasına müsâ'ade etmez. Kezâ bizim ulemâ' sınıfı Avrupa ulemâ'-i rûhâniyyesinin giydiği elbiseyi giyemez. Çünkü bu hâl ahkâm-ı dîniyyemizle tevâfuk edemez. Sunûf-ı sâirede dahi hüküm böyledir. Sonra servet-i milliyyemiz de buna kifâyet etmez. Zîrâ Avrupa âdâtınca herkesin bulunduğu zamâna, mekâna göre ayrı ayrı elbisesi vardır. Bu elbiseleri tedârik etmek bizim için müstehîl olmasa bile bu gibi şeyler hadd-i zâtında israf ve tebzîrden ibâret olup onların insâniyet ve medeniyetle aslâ münâsebetleri yokdur. Zâten Avrupa hukemâsı dahi kendilerinin böyle bir takım kuyûd-ı muzırra altında bulunmalarını şiddetle redd ü takbîh etmekdedir. Şu hâlde "Biz hür olduk." diye bütün kendi âdât-ı milliyye ve tarz-ı hayâtımızı terk ile Avrupa hayât u âdâtını harfiyyen taklîde yeltenmek kendimizi "hürriyet" ünvânı altında müdhiş bir takım esâretlere ilkāya ve nihâyet kendi mevcûdiyet-i milliyyemizi imhâya çalışmakdan başka bir şey değildir.

Ma'a-hâzâ şunu da ihtâr edelim ki, her yerde olduğu gibi bizde de insâniyet **[101]** ve medeniyet ile hiç de münâsebeti olmayan bir takım âdât-ı kabîha vardır. Bu gibi âdetleri iltizâm ma'nen ve mâddeten birçok mazarratları tevlîd etmekde olmağla bunları mümkün olduğu kadar terke, memleketimizden def'e çalışılmalıdır.

Mûsâ Kâzım

AKİDE-İ EHL-İ SÜNNETİN MÜCMELEN BEYÂNI

–mâba'd–

Kat kat zulmet içinde boğulmuş mâdde-i siyâhı, suya karışmış zerrât-ı miyâhı görüp bilmesi kalb ile, ahz ü batşı câriha ile, halk u îcâdı âlet ile olmadığı gibi görmesi de hadeka vü ecfân ile, işitmesi de sımâh u âzân ile değildir. Zât-ı Akdes'i zevât-ı mahlûkāta benzemediği gibi sıfât-ı ezeliyyesi de sıfât-ı muhdesâta benzemez.

Cenâb-ı Hak mütekellimdir, âmir ü nâhîdir, vâ'id ü müteva'iddir. Lâkin bu tekellümü bir samt-i mütekaddimden veyâhûd bir sükût-i mütevehhimden sonra hâsıl olmuş değildir. Kelâm-ı celîl-i rabbânî halkın kelâmına benzemez. İlmi, irâdesi, kudreti, sıfât-ı sâire-i sübhâniyyesi gibi Zât-ı Ulûhiyyeti'yle kā'im bir sıfat-ı ezeliye-i ilâhiyyedir. Kelâm-ı Bârî asvât u hurûf nev'inden değildir. Lühât ü lisâna, leb ü dendâna ihtiyâcdan vârestedir. Enbiyâ-yı ızâm ile (aleyhim salevâtü'r-rahmân) tekellüm etdi; kelâmını yine kendisi "Tevrât, Zebûr, İncîl, Kur'ân" gibi isimlerle tesmiye eyledi. Kur'ân-ı Mübîn'in lisân ile okunması, mushaflara yazılması, sudûr-ı ümmetde mahfûz kalması zâtu'llâh ile kā'im bir sıfat-ı nefsiyye olmasına mâni' değildir. Elsine ile kulûb u evrâka intikāl etmekle mevsûfundan infikâkini akıl tecvîz etmez. Binâ'en-aleyh Cenâb-ı Hak mücerred zâtıyla değil; hayât, kudret, ilim, irâde, sem', basar, kelâm sıfât-ı celîlesiyle beraber hay, kādir, alîm, mürîd, semî', basîr ve mütekellimdir.

[1] Tirmizî, *Sünen,* Kitâbü'l-İlim 19.

Bu sıfâtın cümlesi teşbîh ü tekeyyüfden münezzeh olduğu gibi Zât-ı akdes-i feyyâzı da kabûl-i ziyâde ve noksândan münezzehdir.

Elhâsıl, künh-i Zât'ı hadd-i idrâk ukūlden ba'îd olmağla beraber her zerre-i mahlûkata kendinden daha karîb olan o Zât-ı ecell ü a'lâ büyükdür; büyüklüğüne nihâyet yokdur. Büyüklüğü nasıl havza-i iz'âna sığar o Zât-ı azîmü'l-kudretin ki, kendinden mâ'adâsı hep cûd ü feyzinin eseridir. Bilcümle kâ'inât-ı ulviyye vü süfliyyede bast u kabz eden hep O'nun cûd ü fazlı, kerem ü adlidir. Bu kârgâh-ı âlemi, akılları durduran bu tarz-ı ahsen ü ekmel üzere ibdâ' u itkān eden O'dur. [1](ليس فى الامكان ابدع مما كان) Mülkünde şerîki yok; tasarrufu bi'l-isitiklâldir. Umûr-ı âlemi beraberce yapar bir müdürü yok. Ef'âl-i hakîmânesi şâ'ibe-i i'tirâzdan berî bir zülcelâldir. Bize in'âm ü ihsân ederse mahz-ı fazlıyle eder; giriftâr-ı mihnet ü husrân ederse mahz-ı adliyle eder. O'nun adli kullarının adline kıyâs olunmaz. Başkasının mülkünde tasarruf etdiği yok; daha doğrusu başkasının mülkü yokdur ki ef'âline zulm ü cevr isnâd edilsin. Tasarruf u tedbîrine karşı kimsenin zerrece hükmü yokdur ki, infâz-ı ahkâmında tereddüd ü havfı olsun. Her şey pençe-i kudretinde makhûr, herkes O'nun irâdesine tâbi' ve fermân-ı tekvînine inkıyâda mecbûrdur. Mükellefînin kalbine fücûr u takvâyı ilhâm eden O'dur. Dünyâda da, ukbâda da istediğinin seyyi'âtını bağışlamakla in'âm eden O'dur. Adli fazlını, fazlı adlini tenkīs etmez. Biri kabza-i lûtf u cemâlinden, diğeri kabza-i kahr u celâlinden çıkmış olmak üzere âlemi ikiye ayırıp kimine Cennet'i makām-ı sermedî, kimine Cehennem'i karârgâh-ı ebedî kıldı. Bu hükm-i kahhârânesi sâdır olduğu zaman hiçbir kimse çıkıp da i'tirâz etmedi. Kim i'tirâz etsin ki, kendinden başka mevcûd yok idi. [2](لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ) Ne varsa hep Esmâ'-i ilâhiyyesi'nin zîr-i tasarrufundadır. İrâde-i ezeliyye-i hikmet-nişânı bütün âlemin sa'îd olmasına ta'alluk edeydi, herkes mazhar-ı sa'âdet olurdu. Bütün âlemin şakī olmasına ta'alluk edeydi, sa'âdetden behremend olmuş kimse bulunmazdı. [3](وعَلَى اللّه قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَآئِرٌ وَلَوْ شَاء) [4](فَلِلّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاء لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ) (لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ) Lâkin kiminin sa'îd, kiminin şakī olması muktezâ-yı irâde-i ezeliyyesidir. Hükm ü kazâsı tegayyürden masûndur. [5](هي خَمسٌ وهيَ خمسون) [6](مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ)

Kezâlik Cenâb-ı Hakk'ı, meleklerini ve cemî'-i mahlûkatı işhâd ederiz ki, Hak te'âlâ'nın bilcümle ibâd-ı sâlihîni içinden nübüvvet ü risâlete ihtiyâr ve ıstıfâ buyurduğu Hazret-i Fahr-i Kâ'inât ve Efdal-i Mevcûdât, Seyyidü'l-vücûd ve Sürûr-ı Âlem-i Gayb u Şühûd, Rahmeten li'lâlemîn ve Ekmel-i Enbiyâ vü Mürselîn (Muhammed bin Abdillah bin Abdilmuttalib bin Hâşim bin Abdi Menâf bin Kusay bin Kilâb bin Mürre bin Ka'b bin Lüey bin Gâlib bin Fihr bin Mâlik bin en-Nadr bin Kinâne bin Huzeyme bin Müdrike bin İlyâs bin Mudar bin Nizâr bin Me'ad bin Adnân) sallâllâhu aleyhi ve selem Efendimiz'e îmân ederiz. O Nebiyy-i Ümmî-i Kureyşî'ye ki, ins ü cin ve Arab u Acem kâffe-i ümeme taraf-ı Hakk'dan beşîr ü nezîr ve tarîk-ı Hakk'a da'vet için sirâc-i münîr olmak üzere irsâl buyuruldu. Şerî'at-i garrâsı şerâyi'-i mütekaddimenin kâffesini nesh u ibtâl etdi. Şerâyi'-i sâlife ahkâmından yalnız taraf-ı nübüvvetden takrîr u îbkā edilenleri kendi şerî'atimiz olmak üzere mer'iyyü'l-icrâ kaldı. Mâye-i halk-ı cihân u eflâk"[*] ve "mübeccel-i hitâb-ı levlâk"[**] olan o Habîb-i Hasîb-i Hudâ, Sultân-ı Enbiyâ ve Ser-halka-i etkıyâ vü asfiyâdır. Nev'-i beşer onun vasf-ı nâsûtiyyetiyle sınıf-ı imlâke fahr eder. Bu süflî hâkdân cesed-i şerîfine mukārenetle Arş u âsumâna karşı da'vâ-yı fazl u rüchân eyler. Şehâdet-i tevhîd olan "Lâ ilâhe illâllah" mefhûm-ı celîli şehâdet-i risâleti olan "Muhammedün Resûlullah" mantûk-ı kudsiyyesine mukārin olmadıkca îmân-ı muvahhidîn makbûl-i bârgâh-ı Rabbu'l-âlemîn olmaz.

Zâtıma mir'ât edindim zâtını
Bile yazdım adım ile adını.

[102] Her kelâmı vahy-i Hudâ, her fi'li rüşd ü hüdâdır. Zât-ı Kudsî-i Risâlet-penâhîleri'ne taraf-ı Bârî'den her ne emr olunduysa tamâmen teblîğ buyurdular. Uhde-i nübüvvetlerine tahmîl edilen emânet-i uzmâyı bihakkın edâ etdiler. Dâr-ı ukbâya intikāl buyuruncaya kadar nasîhat ü irşâddan hâlî kalmadılar. Haccetü'l-vedâ'da îrâd buyurdukları hutbe-i belîğada semâvât ü zemîni haşyetden sarsacak kelimât ile hâzır olan efrâd-ı ümmeti tahvîf ü tahzîr ve şe'âmet-i ma'sıyetle nevmîd kalanları bile sevindirecek kelimât ile ehl-i îmânı tebşîr buyurdukdan sonra ümmete dönerek; "Söyleyin, teblîğ etdim mi?" diye su'âl buyurdular. Bilcümle huzzâr-ı ümmetden; "Evet, Yâ Resûlallâh, teblîğ etdin." Cevâbını alınca Bârgâh-ı Kibriyâ'ya tevcîh-i hitâb ederek; "Şâhid ol ya Rab!" nidâsıyla tâkat-fersâ-yı avâlim ü ekvân olan vazîfe-i celîle-i risâleti bihakkın îfâ etdiğine Cenâb-ı Ahkemü'l-hâkimîn'i işhâd buyurdu.

İşte biz bu teblîgât-ı mukaddeseden bize vâsıl olanlarının da olmayanlarının da hak olduğuna her türlü şek ve şübheden berî olarak îmân ederiz. Ve bize vâsıl olan teblîgât-ı Nebeviyye'ye kemâl-i i'tikādımızdan dolayı deriz ki; "Ölüm, tebdîl ü tagayyür kabûl etmez bir ecel-i müsemmâ ile hulûl eder. Rızk-ı maksûm artmaz, eksilmez. Fâtin-i kabr olan Münker ve Nekîr'in (من ربك ما دينك ومن نبيك) su'âlleri hakdır. Azâb-ı kabr ve bu azâbın rûh ile cesede â'id olması hakdır. Huzûr-ı Bârî'ye arz olunmak hakdır. Nasb-ı mîzân ve tamâm-ı adl-i ilâhînin tahakkuku için bir zerresi ihmâl edilmeksizin bilcümle a'mâlin semâvât ü zemîni ihâta eden mîzân ile vezn olunması ve sahâ'if-i hasenâtın kefe-i nûra, sahâ'if-i seyyi'âtın kefe-i zulmete vaz' olunarak mîzânın mahz-ı fazl-ı ilâhî ile ağırlaşması veya mahz-ı adl-i ilâhî ile kesb-i hıffet etmesi hakdır. Tetâyür-i suhuf-i a'mâl hakdır.

[1] *Tefsîr*-i *Âlûsî*, Âl-i İmrân 3/26.
[2] Gafir, 40/16.
[3] Nahl, 16/9.
[4] En'âm, 6/149.
[5] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü's-Salât 1.
[6] Kaf, 50/29.

[*] خلقتك من نورى وخلقت الاشياء من نورك
[**] لولاك لولاك لما خلقت الافلاك

Cehennem'in ortasında Sırât'ın kurulması ve kâfirlerle münâfıkların ber-muktezâ-yı hükm-i ilâhî geçmeye muvaffak olamayarak Cehennem'e düşmesi ve mü'minînin mahz-ı lutf-ı ilâhî ile sâbit-kadem-i istikrâr olarak Cennet'e sevk olunması hakdır. Ehl-i îmânın Sırât'ı geçdikden sonra Cennet'e girmeden evvel Havz-ı Mevrûd-ı Muhammedî'den bir daha susamamak üzere reyyân olmaları hakdır. Cennet hakdır, Cehennem hakdır. Bir fırkanın Cennet'e, diğer bir fırkanın Cehennem'e gitmesi hakdır. Yemv-i Kıyâmet'de bir tâ'ifenin dûçâr-ı hevl ü musîbet olması, diğer bir tâ'ifenin feza'-ı ekberden havf u endîşe etmemesi hakdır.

Hisâb hakdır. Kiminin nakīr u kıtmîr her türlü a'mâlinden mes'ûl olması, kiminin lûtf u merhamet-i ilâhî ile mazhar-ı müsâmaha olması ve Mukarrabîn'in bilâ-hisâb ve lâ-azâb dâhil-i Cinân olması hakdır. Hak te'âlânın enbiyâdan istediğini risâletinden, küffârdan istediğini mürselînî tekzîb etmekden, ehl-i bid'ati sünnet-i seniyye-i Ahmediyye'den, ibâd-ı müslimîni a'mâllerinden mes'ûl tutması hakdır. Melâ'ike ile enbiyâ vü mürselînin ve ulemâ-yı âmilîn ile şühedâ vü sıddîkīn ve sâir mü'minînin nezd-i ilâhîdeki kadr u menziletlerine göre alâ-merâtibihim şefâ'at etmeleri ve şefî'imiz kalan ehl-i tevhîdin de şefâ'at-i Erhamü'r-Râhimîn ile necât bulması hakdır. Ehl-i kebâ'irden bir cemâ'atin evvelâ Cehennem'e girip sonra şefâ'atle çıkmaları hakdır. Bilcümle mü'minînin na'îm-i mukīmde, kâfirlerle münâfıkīnin azâb-ı elîmde muhalled kalmaları hakdır. Kitâblarla bilcümle enbiyâ ve rusûlün taraf-ı Hakk'dan ma'lûmumuz olan ve olmayan kâffe-i ihbârâtı hakdır. –mâba'di var–

Ahmed Naim

FELSEFE-İ HAKKA

Mü'ellifi: Ferid Vecdi

Eğer nefs-i insânîyi im'ân-ı fikr ü nazarla mutâla'a edersek görürüz ki, sanâdîd-i ulemânın künhüne vukūfda acz-i tâm gösterdikleri garâ'ib-i mecbûlesinden en büyüğü, en muhteremi kuvve-i fikriyyedir… O kuvve-i fikriyye ki, bizi, insanları cismimizden başka mâ-melekimiz olmayarak şu gîrû-dâr-ı hayâta düşmüş iken rûh-ârâm, sa'âdet-perver bir refâh u hadâret içinde vâyedâr-ı terakkī eden ihtirâ'ât u keşfiyyât-ı medeniyyenin mebde'i, menşe'idir. Kendi nefsimize bakalım: Bunun fütûr ve sükûndan âzâde bir âmil-i dâimi olduğunu buluruz… Ve bütün insânların bu kuvve-i dimâgıyyenin te'sîrinden olarak –ef'âl ü a'mâl arasındaki ihtilâfâtın zuhûruyla anladığımız– tabî'at ü meşreblerinde büyük bir tehâlüf, azîm bir tebâyün bulunduğu nazar-ı dikkate çarpar… Zîrâ insân kendi fikri kendine lâyık olduğuna karâr vermeden hiçbir tabî'at ve ahlâk ile tehalluk edemez.

Âlem-i insâniyyete bir nazar-ı hakîmâne atfedip de şu milyonca efrâd arasında ahlâk u tabî'atda müttehid iki vücûd bile bulunmadığı görülürse tahakkuk eder ki: Bu ihtilâf ve tebâyünün menşe'i olan kuvve-i fikriyye hakīkaten acîbülhilka, mahsûsât-ı nefsiyye cihetiyle vüs'atdâr-ı tenevvü'dür: A'mâl ü âmâli bîhadd ü pâyândır. Sonra bu mahlûk-ı ulvîye bütün iltifâtımızı tevcîh ile im'ân-ı fikr ü nazar edersek görürüz ki: İnsânın bilmeye, öğrenmeye, ıttılâ' u vukūfa bir meyl-i şedîd ve emel-i mahsûsu vardır… O kadar ki, elinden gelse yerlerin, göklerin bu bîpâyân nâmütenâhî kâ'inât-ı mu'azzamanın hafâyâ ve guyûbuna muttali' olmaya âşıkāne bir arzu, bir heves ile çırpınır… Delîli meydânda: Tahsîl-i ilme sâlik olan, fazîlet-i ma'rifeti anlayan ulemânın bu husûsda bir had, bir intihâ bulması kābil olmuyor… Belki binlerce sene yaşayıp da ilimde terakkī etmek ve şu mükevvenât-ı meşhûdenin bedâyi' ü serâ'irine vâkıf olmak istiyorlar.

Bugün büyük bir ekseriyete târî olan hâl-i esef-engîz bu irfân-ı hakīkīden mahrûmiyet sebebiyledir… O hâl ki, hayât-ı ictimâ'iyyenin binlerce dimâğ, binlerce isti'dâd, binlerce vücûdunu adem-âbâd-ı fenâya sevk edip duruyor… Evet, bunun sebebi fikrin, dimâğın her vakit hayret-engîz hârikalar, hıred-fersâ bedî'alar îcâd eden teceddüdât-ı şu'ûndan bir şey anlamamasıdır… Bundan dolayı zavallı zamanı pek uzun görür… Okuduğu hurâfeler, masallarla **[103]** vakit geçirmek ister… Bu da olmazsa –fenâyı bakāya tercîhan– bir bezmgâh-ı nûşânûşa atılır… Kadehler dolup dolup boşalır… Sâgarlar deverân etdikçe neşveler artar… Nihâyet bir hâle gelir ki, nefsine mâlik olamaz… Ne söylediği anlaşılır, ne söyleneni anlar… Gûyâ bu bir devâ-yı hayât oluyor… Heyhât!..

Eğer bu zavallılar biraz şahsiyetlerini, insâniyetlerini düşünseler, nefislerini irfân-ı hakīkī ile tenvîr eyleseler dünyâda mevcûdiyetlerini idâme için bütün havâyic-i zarûriyyelerini tedârik eden fikr-i insânîyi bu sûretle mahvetmek ne büyük bir fenâlık ne şenî' bir hatâ, nasıl nâ-kābil-i afv bir cürm olduğunu yakînen bilirler de onu mahv u imâteye değil, devâ'-i hakīkī ile terbiye ve teşfiyeye çalışırlar… Ve mallarını bu yolda sarf u ihlâk, sıhhatlerini ifnâ, vücûdlarını –istatistiklerde gördüğümüz gibi– her nevi' avârız u emrâzın mikroplarını ahza müsta'id bir hâle getirmek ve bütün bunları ensâline, evlâdına tevrîs etmek gibi fecî' bir ibtilâ-yı müdhişden vazgeçerler.

İmdi, vaktinden bir dakīkanın fâ'idesiz, semeresiz, boşuna geçdiğinden dolayı esef-hân-ı ibtikâ olan bir fazîlet-perver ile, birçok sâ'atler fikr ü akıllarını mahv u ifnâ için bütün canlarını, mallarını sarf u ibzâl edenler beyninde ne büyük bir fark vardır.

Bu kü'ûl ibtilâsı en başlı ve en mühim hâdisât-ı ictimâ'iyyedendir. Çünkü ictimâ'î bir hâdise ya mâlda, iktisâdda, yâhûd sıhhat ü nâmûsda, yâhûd akl ü idrâkde veyâhûd insânlar beynindeki münâferetde olur… Halbuki, hâdise-i kü'ûl bütün bu hâdisâtın mecma'ı, menşe'idir. Bundan başka bu mâdde-i mühlikenin şiddetinden, sûretinden (?) hâsıl olma bir seyyi'e-i zâ'idesi daha var: Bâdenûş olan bîçâre birkaç sâ'at kendini, dünyâ ve mâfîhâyı unutur… Âdetâ bir musâbiyet-i şedîdeye ma'rûz olup da ihsâs ü a'sâbdan mahrûmiyetle veca'-ı darbı bile duymayan bir uzva benzer… Ne elîm manzara!..

Bâdeye, o mâdde-i semm-âlûda olan muhabbet ü meclûbiyyetin ifrât derecede olması cehâlet-i fâhişeden ileri gelir… Avrupa cerîdelerinden birinde okudum: Kü'ûl âmillerinden, bâyi'lerinden birçoğu bu mâdde-i zehir-nâkden uçan mikropların tesmîmiyle mahvoluyormuş… Bir de bu-

nun tahammurundan hâsıl olan hâmiz-ı karbonun te'sîr-i su'ûduyla sekrânda bu mâdde-i habîse üzerine tervîc-ârâ, tavsiye-kâr bir talâkat-i tavsîf başlar… Artık evlâd ü ehibbâsı, ve kendini binnisbe yüksek bir seviyede görenler için muktedâ-bih olur… Çünkü insânlar ahvâl-i seyyi'eyi isbât için kendilerinden –seviye-i idrâkce– yüksek gördüklerinin ef'âliyle ihticâc etmeye meyilleri pek ziyâdedir!...

Ayyâşların vücûdlarında bu mâdde-i mekrûhenin birçok mühlik, kātil hastalıklara isti'dâd tevlîd etmesi, ve gerek hilkaten, gerek ahlâken nefislerini, hayâtlarını gâyet bozuk, çürük bir hâle getirmesi ve bunun da bir tevârüs-i mütemâdî ile batnen ba'de batnin evlâd ü ahfâdına intikāl eylemesi nokta-i müdhişesini tasavvur ise insânın tüylerini ürpertir!..

Sâhib-i akl ü idrâk olan bir insâna bütün mahlûkāt içinde zâtına hâs bir atıyye-i ilâhiyye olan aklını, o güher-i hayât-kıymeti birkaç sâ'at gaybetmek için böyle fecî', elîm bir hâl-i fezâ'at-engîze düşmek revâ mı?...

Aman Yâ Rabbî!.. Ne kadar bu kalb-i kasvet-engîz?!.. Nerde o insâniyet!.. Nerede o mürüvvet ü insâf!.. Yakışır mı bir insâna ki, kendisi nefsini ihlâk etsin ve bu cinâyetkâr, zâlim fi'l-i şerrine bir takım ma'sûm zavallıları da teşrîk etsin!.. Hayret!!..

Görüyorum, kü'ûl üzerine sözü uzatdım… Nasıl uzatmam, bu bir seyyi'edir ki, nûr-ı irfân ile tenevvüre müsta'id o ulvî, kıymetdâr birçok dimâğlar bu seyyi'e-i mühlikeden dolayı hakā'ikden bir şey anlamaz bir hâle geliyor… Âdetâ mahvoluyorlar…

Müskirât mübtelâlarının bâtıl bir iddi'âları vardır ki, bu mâdde-i mülevveseden tenezzüh ü ictinâb eden erbâb-ı fazîleti ta'yîb ederler: Gûyâ bunlar hayâtda zevk u sürûrdan mahrûm bulunurlarmış… Halbuki bu sözleri ile kendileri mâl-i hülyâ musâbînine benziyorlar… Bir insân-ı âkil bu bâtıl iddi'âlara, bu safsatalara bakınca bu sözleri muhtel bir akıldan, hasta bir dimâğdan sudûr etdiğini anlar… Eğer o müdde'îler zevk u lezzet iddi'â etdikleri hâllerine bir nazar-ı hakîmâne ile iltifât eyleseler o ahvâlin çirkin, mülevves birer evzâ'-ı cinnetden başka bir şey olmadığını derhâl anlarlar da o lezzet, sürûr zannetdikleri hâllere akl ü idrâk sâhibi bir insânın kat'iyyen kā'il ü râzî olmayacağını yakînen teyakkun ederler.

Bunu anlamak da gâyet kolaydır: Sarhoş esnâ-yı münâdemede tuhafına giderek kahkahadan yere serildiği bir söz ayıldıkdan sonra kendisinin nazar-ı fikrine vaz' olunsa ne kadar basît, ne kadar âdî ve eksериyâ değil güldürecek, ağlatacak bir kelâm-ı galîz olduğunu görür… –mâba'di var.–

Halil Ni'metullah

MÜSLÜMAN KADINI

Dördüncü Faslın Mâba'di

Tahrîr'ül-Mer'e mü'ellifi diyor ki: "Umûmiyetle kadınlar müslümanlar nazarında tam bir insan değildirler. Bunların erkekleri kendilerinin kadınlar üzerinde bir hakk-ı hâkimiyetleri olduğunu zihinlerine yerleştirdikleri için nisvâna karşı olan mu'âmelelerinde hep ona göre hareket ederler."

Biz deriz ki: Ebnâ-yı milleti arasında azıcık ehemmiyeti olan hiç bir müslüman yoktur ki böyle bir i'tikâtda bulunsun; daha doğrusu hiç bir müslüman yokdur ki "Kadın erkeğe nisbetle çocuk mesâbesindedir; **[104]** aralarında –fizyoloji ulemâsının dediği gibi– ecnâs-ı hayvânât meyânındaki tefâvüte mu'âdil bir fark-ı azîm vardır." desin (On dokuzuncu asrın *Mühît'ül-Ulûm*'una mürâca'at). Hiç bir müslüman yoktur ki "Bu gün gördüğümüz kadınlar, bu günkü erkeklerin dişisi değildir belki buna benzer diğer bir mahlûk-ı za'îfin dişisidir ki insanlar o mahlûkun erkeklerini mahvetmişler de kadınlarını almışlar..." fikrine sâhib olsun. (*Büyük Ansiklopedi*'ye mürâca'at.) Elhâsıl hiçbir müslüman yokdur ki, feylesof-ı şehîr (Proton) ile hem-zebân olsun da "Kadınların sanâyi' destgâhlarındaki hali makara, kuyu çıkrığı gibi âlât-ı hasîseyi andırır.." tarzında sözler söylesin.

Ya bunların hey'et-i mecmû'ası, kadınların en câhil bir müslüman nazarındaki mevki'inin en âlim bir Avrupalı nazarındaki mevki'inden daha âlî olduğuna delâlet etmez mi?

Şimdi bizim için yalnız, nazarımızı kadınlara hukūk-ı siyâsiyye verilmesini nizâmât-ı esâsîyesine ithâl etmiş olan (Wyoming) cumhuriyetine atfetmek kalıyor. Bu cumhuriyet ahîren tutulan istatistiklerle sâbit olduğuna göre altmış bin kadar nüfûsu hâvîdir ki sekenesinin adedi i'tibâriyle bilâd-ı meşhûrenin hiçbirine fâ'ik değildir. Zemîni dağlık olduktan başka medeniyetçe Amerika-yı şimalîdeki memleketlerden, meselâ Newyork, yâhûd Philadelphia, yâhûd Chicago derecesinde değildir.

Tahrir'ül-Mer'e mü'ellifi, sıdk-ı müdde'âsına buradaki hâkimlerden birini işhâd ediyor. O hâkim diyormuş ki: "Kadınların vezâ'if-i umûmiyye ile iştigâl etmeleri asıl rü'yetiyle muvazzaf oldukları umûr-ı beytiyyeyi ihmâl eylemelerini îcâb etmiyor. Şimdiye kadar bir adam görmedim ki gelsin de zevcesinden, mesâlih-i amme ile uğraştığı için evindeki işlerini yüzüstüne bırakıyor diye, şikâyette bulunsun."

Bize gelince, nisvâna hürriyyet-i mutlaka vermek için uğraşmakta olanlara sorarız ki, Amerikalı hâkimin, kadınların böyle umûr-ı hariciyye ile uğraşmaları asıl kendilerine has olan vazîfenin mu'attaliyetini îcâb etmez, tarzındaki iddi'âsı acaba sahîh midir? Acaba siyâsî bir me'mûriyet işgâl eden kadının ağrısı tuttuğu zaman vazîfesi başından iki ay müddetle ayrılmasına mesâğ tasavvur olunabilir mi? Acaba böyle bir vâlide her iki saatte bir çocuğunu kendi sütüyle mi emzirir, yoksa ciğer-paresini bir takım câhil süt anaların eline mi bırakır?

Ya o vâlideye hiç evlâdının terbiyesini ihmâl etmek yakışır mı ki Cenâb-ı Hak kendisini sırf bunun için yaratmış olduktan başka bu vazîfeyi diğer kadınlara gördürebilmesine de imkân yokdur? Hâlbuki deruhte eylediği umûr-ı hariciyyeyi idâre edecek geride yüzlerce erkek vardır.

Ma'a-mâfîh biz mü'ellifin bu gibi hâlâta râzı olacağını kat'iyen zannedenlerden değiliz. Çünkü bakınız ne diyor:

"Halkın kısm-ı a'zamı etfâli terbiye meselesini ehemmiyetsiz işlerden addederler. Lâkin işe hakkiyle vukūfu olanlar bilirler ki ne kadar büyük ne kadar mühim olursa olsun, şu'ûn-ı insâniyyeden hiç biri terbiye-i etfâlin muhtâc olduğu kadar vâsi' ilme, dakīk nazara, ağır meşakkatler iktihâmına arz-ı ihtiyâc etmez. Bir kere ilim cihetinden düşünülürse in-

sanın neşv ü nemâ-yı rûhânî ve cismânîsinin tâbi' olduğu kavânîni bildiren ulûmun kâffesine muhtâcdır. Su'ûbeti mes'elesine gelince, usûl-i terbiyeyi çocuğun vilâdetiyle sinn-i rüşde vusûlü arasındaki ahvâl u etvâr-ı muhtelifeye tatbîk ile ona göre ta'kîb etmek öyle bir sabr u metânete, işde öyle bir devâma; çocuğun her tavrını, her hareketini tedkîk husûsunda öyle bir im'âna muhtâcdır ki, bu kadar şedîd i'tinâya lüzûm gösteren pek az iş bulunabilir."

Biz de deriz ki, evet, bu söz hiç bir âkilin inkâr edemeyeceği doğru bir sözdür. Lâkin kadınlara hukūk-ı siyâsiyye vererek onları hükümetin en mühim me'mûriyetlerinde istihdâm eden Wyoming cumhuriyetinin nizâmâtı hakkında Amerikalı hâkimin irâd eylediği medîha ile mü'ellifin bu sözü nasıl te'lîf olunabilir?

Hiç bîçâre kadını bir kere gâyet mühim olan bir emr-i beytî ile, yani terbiye-i evlâd vazîfe-i şâkkasiyle mükellef tuttuktan sonra, bir de bunun fevkinde olarak zavallıyı, uzun günlerini tahkīk-i cerâ'im ile, erbâb-ı cinâyet üzerinde cezâ kānûnnâmesindeki maddeleri tatbîk ile geçirmeye mecbûr etmek muktezâ-yı adâlet midir?

Çocuk büyütmek için nazar-ı im'âna alınacak, son derecede i'tinâ olunacak bir çok kuyûd u şerâ'it olduğunu bildiğimiz halde sû-i terbiyeden mütevellid mes'ûliyeti vâlidelerin boynuna yükletmeye kendimiz için mesâğ görüyoruz da, fazla olarak bir de hükûmet işlerine bakmak, umûr-ı ibâdı tesviye etmek gibi vezâ'ifi de onlara tahmîl etmeyi adâletle nasıl tevfîk ediyoruz? Eğer kadın bu iki işle birden mükellef olursa o zaman erkek ne yapacak?

Eğer kadınların, tekemmül için tutacakları yol bu ise, memâlik-i vahşiyyede kemâl-i nisvân için çok güzel misâller bulabiliriz! Zîrâ oralarda erkekler her bir şeyden âzâde olarak ferîh u fahûr otururlar. Ekin ekmek, biçmek, dövmek, uzak uzak yerlerden su taşımak gibi şedâ'id-i a'mâle varıncaya kadar her işi kadınlara gördürürler. O halde bize lâzım olan akvâm-ı vahşiyyenin ahvâlini güzelce gözden geçirmekdir. Tâ ki erkekler kadınların yüzünden ne yolda rahat yaşayabilirler, öğrenelim de biz de öyle yapalım!

Pekâlâ, şimdi kadınların bu hâli, nazar-fîrîb bir hürriyet perdesi altında aynı esaret değildir de nedir?

Asla cidâl götürmeyen; hissin, aklın, vicdânın kabûlüne mazhar olan bir hakîkat var ise o da allâme-i iktisadî (Jules Simon)'un şu düstûrundan ibârettir:

[105] "Evinin hâricinde çalışan bir kadın âdî bir işçinin göreceği işi görmüş olur; lâkin bir kadının işini göremez."

Tahrîrü'l-Mer'e mü'ellifi diyor ki: "Garbde mukāvelât muharrirliği, râhibelik, mühendislik eden, gazete müdürlüğünde bulunan, postalarda, telgrafhânelerde istihdâm olunan kadınlar, hemen de sayılamayacak mikdarı bulmuştur? Ma'ârif nezâretlerindeki me'mûriyetlerin kısm-ı a'zamı da kadınlar tarafından işgâl olunmaktadır ki mekâtib-i ibtidâ'iyyedeki mu'allimâtın adedi yüzde doksan beş râddesindedir.

Ma'a-mâfîh mü'ellif cenâbları, gerek şu cümleyi, gerek evvelkilerini bâdî-i istihsân olacağı için îrâd ediyor. Lâkin feylesof-i iktisadî (Jules Simon) şu sözleri söylüyor:

"Kadınlar bugün dokumacılıkta, matba'acılıkta, buna benzer diğer birçok işlerde kullanılmaktadır. Kezâlik hükûmetler de bunları kendi dârü's-sınâ'alarında istihdâm ediyor, onlar da bu yüzden birkaç para kazanıyorlar. Fakat buna mukâbil bünyân-ı âilelerinin esâslarını ciddî bir sûrette yıkmış oluyorlar. Evet, erkekler karılarının mahsûl-i sa'yinden, kedd-i yemîninden müstefîd olmaya başladılar; lâkin kadınlar â'mâl-ı hâriciyyede erkeklerle müzâhemeye, müsâbakaya kalkıştıklarından dolayı berikilerin kazancı azaldı."

Daha sonra şöyle idâre-i kelâm ediyor:

"İşte burada birtakım kadınlar daha var ki evvelkilerinden ziyâde terakkī etmişler. Ticâretgâhlarda defter tutmak, yazıcılık etmekle iştigâl eyledikleri gibi mu'allime sıfatiyle hükûmet tarafından da istihdâm olunuyorlar. İçlerinden bir çoğu telgraf, posta, şimendifer idârelerinde, Fransa, Credit Lyonais bankalarında kullanılıyorlar. Lâkin bu vezâ'if o kadınları âilelerinin külliyen bîgânesi etmişdir."

Bu sözler hâne sahibinin sözüdür. Hâne sâhibi ise şüphe yokdur ki, evinin içinde olanı herkesden iyi bilir, öyleyse bunları yabana atarak hilâfına mütemessik olmak bizim için kat'iyen câ'iz değildir.

Mü'ellif diyor ki: "Amerika'daki kadınların terakkiyâtını beyân için şunu söylemek kâfîdir: Bunlardan yalnız ulûm ve edebiyat ile tevaggul edenlerin adedi yüzde yetmişbeşe, ticârette bulunanların altmış üçe, sanâyi'dekilerin altmış ikiye bâliğ olduğu 1880 senesinde tutulan istatistiklerden anlaşılmıştır."

Lâkin mü'ellif cenâbları bu hâlin, mûcib olduğu o mühlik fesâdât-ı ictimâ'iyyeyi söylemek taraflarına hiç yanaşmıyor! Evet, o fesâdât-ı ictimâ'iyyeyi ki, o memleketlerdeki ahvâl ve harekâtın mâhiyetine vukūfu olanlarca bu bâbda sûret-i sahîhada tutulmuş istatistiklerden iyice anlaşılır.

Biz buracıkda Amerika kadınlarının sanâyi' ve edebiyattaki terakkīlerine dâir madam De Aferina'nın bir mülâhazasını îrâd edeceğiz. Madam De Aferina 1899 senesi Eylül'ünün otuzunda çıkan *Enisü'l-Celis*'inde Amerika kadınlarının edebiyat ve sanâyi'deki terakkīlerini nâtık bir istatistik îrâd ettikten sonra diyor ki:

"Lâkin şurası da zâhirdir ki, kadınlar ulûm ve fünûnda ileri gittikçe erkekler de talâkı artırmaktadırlar. Zîrâ oralarda talâk, memâlik-i İslâmiyye'de ve sâir yerlerde görülmeyen müdhiş bir dereceye varmışdır."

İnşâ'allah ileride, mebhas-i mahsûsunda, o dehşetli talâk istatistiklerini îrâd ederken bundan tevellüdü tabî'î olan fesâd-ı azîmi de söyleyeceğimiz için şimdilik sözü uzatmaktan sakınarak yalnız şunu beyân ederiz ki biz kadını erkeğin nazarında sevilmez, çekilmez bir hâle getiren şeyin, onun ulûm ile, edebiyat ile tevaggulü olduğunu zannedenlerden değiliz. Asıl kadını muhakkar, müstekreh gösteren hâl, a'mâl-ı hariciyyede erkekle müsâbakaya kalkışmasıdır, başka birşey değildir.

Mütâla'ât-ı mesrûdenin hey'et-i mecmû'asından şu netîce çıkıyor ki, Wyoming Cumhuriyeti bu husûsda sâir memleketlerce imtisâle sâlih bir misâl olamaz. Eğer öyle olaydı bütün dünyayı muhît-i medeniyet ve ma'mûriyete idhâl etmiş olan Amerika Cemahîr-i Müttefika'sı o nizâmı kabûl husûsunda herkesden evvel davranırdı.

İhtimâl ki kâri'în-ı kirâmdan bazıları, nasıl olmuş da Amerika gibi mesâlik-i hürriyyeti tervîc husûsunda bu kadar ileri giden bir hükûmet bu nizâmdan gâfil bulunmuş da

başka bir cumhuriyet onu geçmiş, diyerek dûçâr-ı hayret olurlar. Lâkin işin esâsını anladıkları gibi ta'accübden kurtulurlar: Evet, Amerika hükûmeti bu usûlü bilfi'il tecrübe etti de mazarrat-ı azîmini re'ye'l-ayn gördükten sonra lağvetti. Bakın nasıl oldu:

1870 senesinde Madam Martin'in riyâseti altında olmak üzere kadınlardan müteşekkil müdhiş bir cem'iyet meydâna çıkarak hukūk-ı siyâsiyyelerini taleb ettiler, hattâ siyâsiyyûndan birçok ricâli de kendilerine zahîr buldular. Çünkü berikiler netîce-i kârı iyice düşünmeden cem'iyetin mutâlebâtını haklı görmüşlerdi. Sonra â'zâ-yı cem'iyyet mahâfil-i resmiyyede, mecâlisde nutuklar îrâdına, gazetelerle makāleler neşrine başladılar; fırâk-ı muhâlife rü'esâsiyle münâkaşalar ettiler; onların ârâsı aleyhine delâ'il getirdiler. Nihâyet meclis-i hükkâm, bunlara hukūk-ı siyâsiyye i'tâsına karar verdi. Bunun üzerine 1872'de Madam Martin bi'l-intihâb riyâset-i cumhuriyyete geçti. Lâkin aradan çok geçmedi, arkadaşı bulunan kadınlar, kendisini terk ettiler, aralarına şiddetli bir ihtilâf girdi. Nihâyet hükûmet bu kānûnu mü'ebbed bir sûrette feshetti. Bu hâdise Cemâhîr-i Müttefika târîhinde pek meşhûrdur.

Ma'a-mâfîh eğer Wyoming Cumhuriyeti de bu kānûnun feshini istemiş olsa, arzûsunu kemâl-i suhûletle tahakkuk ettirebilir ki bu husûsda **[106]** münâkaşaya mahal yokdur zannederim. Hâlbuki bu gibi yaldızlı nümâyişlere ilm-i hukūk lisânında "hürriyet" ıtlâkı hiçbir vechile doğru olamaz. Bu hâl hürriyet değil, belki erkeğin, canı istediği zaman, hiçbir gûne müdâfa'a-i fi'liyye görmeksizin istirdâd edebilmek üzere, kendi hukūkundan bazısını teberrû etmesidir.

Bununla beraber şu sözleri recmen bi'l-gayb söylemiyoruz. Bizden evvel feylesof Proton bu hürriyet-i müfritayı serbestî-i nisvân nâmı altında kabûl edemeyerek diyor ki:

"Ben hürriyet-i nisvân dedikleri hâli kabul etmek şöyle dursun, îcâb ederse, kadının habsi için en evvel re'y verenlerdenim." Tabî'îdir ki habs ile hükme kalkışan insanın kudreti vardır. Yani erkek, istediği zaman kadını hürriyetden mahrûm edebilecektir.

el-Mer'etü'l-Cedîde mü'ellifi diyor ki:

"Biz burada kadının târîhini telhîs tarîkiyle bir iki cümlede göstereceğiz: İnsâniyetin henüz beşikte bulunduğu kurûn-i ûlâda kadınlar hür olarak yaşadılar. Sonra âile teşkîl edince bir esâret-i hakīkiyyeye giriftâr oldular. Daha sonra insâniyet medeniyet yolunu tutunca bu esâretin şekli değişti. Hukūk-ı nisvândan bazısı erkekler tarafından tasdîk olunmaya başladı. Lâkin yine kadın, o i'tirâf olunan hukūkundan müstefîd olunmamasını emreden erkeğin istibdâdına arz-ı inkiyâda mecbûr oldu. Daha sonra insâniyet, tavr-ı hâzır-ı medeniyyeti bulunca artık kadın, hürriyet-i tâmmeye nâ'il oldu; hukūkun kâffesinde, hiç olmazsa kısm-ı a'zamında erkekle tesâvî mazhariyetini ihrâz etti.

"İşte size dört hâl ki târîh-i temeddün-i âlemde ona mukâbil dört devir bulunuyor".

Mü'ellif bu sözleri söylüyor ama kadınların o devr-i istiklâldeki hâlleri nasıl imiş, o hürriyetden sonra âile teşkîl edince esârete nasıl râzı olmuşlar, kezâlik bu inkılâb def'aten nasıl husûle gelmiş, buralarını hiç söylemiyor. Hâlbuki nazar-ı müteharrî, bu mukteziyâtın kâffesine vukūf arzûsunda bulunursa derhâl bu devirlerden her birinin lâzım-ı gayr-ı müfârıkı bulunan birtakım ahvâlin mevcûdiyetini görür. Yani kadınlar şu devirlerden birine dönmek istedikleri sûrette o devrin ahkâmına, levâzımına münkād olmak mecbûriyet-i kat'iyyesindedirler.

Binâ'en-aleyh mâdem ki mü'ellif memâlik-i mütemeddinedeki kadınların günden güne o istiklâl-i evvele doğru rücû' etmekte, yol almakta olduklarını söylüyor; öyleyse o devrin levâzımından bulunan ahvâle rızâ-dâde olmak kendileri için zarûrîdir. Şimdi bakalım kadınların o devr-i istiklâldeki hâlleri nasıl imiş?

On dokuzuncu asrın ansiklopedisi bu dört devri gösterdikten sonra diyor ki: "Bundan anlaşılan, evvelce bir zaman geçmiş, kavânîn-i âilenin ne olduğu bilinmiyormuş. O devirde kadınlar her bir kayıddan âzâde, tamâm-ı istiklâl ile müstakil imişler. (Güzelce te'emmül olunsun). Ma'a-mâfîh son derecede muhakkar imişler. Sonra âileler teşekkül etmeye başlayınca kadınların hâli büsbütün değişti. Zîrâ onlar mücerred âileye dâhil olmalarıyla eski istiklâllerinden cüdâ düştüler; lâkin buna mukâbil kendilerine evvelce mâlik olmadıkları bir merkez-i ma'nevîyi te'mîn ettiler."

İşte şu müşâhede-i ictimâ'iyyeden öğrendik ki kadınlar, devr-i istiklâlde son derecede hakîr ve zelîl imişler. Binâ'en-aleyh mâzîdeki o istiklâli tekrar istihsâl ederek ikinci defa olmak üzere aynı hâl-i meskenete gelmek istiyorlarsa yine arzûlarını infâza çalışsınlar!

Şimdi bir mu'teriz çıkıp diyebilir ki: Asr-ı hâzırda kadınları hürriyet ve istiklâle doğru sevk etmekte olan hareket, öyle eskiden olduğu gibi esâs-ı âileyi hedm etmek kuvvetiyle birleşmiş değildir. Binâ'en-aleyh kadınlar bu def'a istiklâllerini te'mîn edince elbette evvelki gibi muhakkar olmayacakdır.

Biz de cevâben deriz ki: Târîh, aynı vakāyi'in tekerrüründen ibârettir, diyen pek doğru söylemiş. Zîrâ bugün memâlik-i mütemeddinedeki kadınlar, usûl-i izdivâcı ibtâl için uğraşıyorlar, bu maksad uğrunda büyük büyük kitablar meydâna getiriyorlar. *Muhîtü'l-Ulûm*'da şu sözler görülüyor:

"Ecdâdımızın zarûrî i'tibâr ettikleri izdivâcın her taraftan sademât-ı şedîdeye uğradığı pek âşikârdır. Zîrâ kadınların ihrâz ettikleri terakkiyât-ı akliyye ile günden güne tevessü' etmekte olan hukūkları, her husûsda erkekle tesâvîye olan iştiyâk-ı şedîdleri bizim izdivâc hakkındaki nazariyât-ı mevrûsemizi tehdîd etmektedir.

"Nâsin izdivâcı terk etmesi, talâka meyil bağlaması iki emr-i mühimdir ki Amerika'da, Avrupa'da günden güne ilerlemektedir. Netîce-i kelâm, kadınlarda görülen bu hâlâtın kâffesi müteşerri'în için nazar-ı intibâhlarını dört açmak farz olan bir maraz-ı ictimâ'înin vücûdunu göstermektedir."

İşte bu söz o kavl-i fâsıldır ki ulûm-i ictimâ'iyyenin gösterdiği sûrette icrâ edilen tedkīkât ve tahlîlâtdan istintâc olunmuşdur. Ma'a-mâfîh biz, nisvân-ı beşerden bir kısmının günün birinde bu istiklâl-i mutlakı istihsâl etmelerini istib'âd eylemeyiz. Lâkin o zaman kendilerini esâretin en şedîdine atmış, mezellet ve meskenetin en vâpesîn derekesine indirmiş olacaklar.

Fakat biz ma'şer-i müslimîn ki –nerde bulursak almakla me'mûr olduğumuz– hikmetden başka kaybımız yokdur, âlem-i beşeriyyetin etvâr ve harekâtının kâffesini birden nazar-ı tedkîk ve ibretden geçirmedikçe göreceğimiz şu'ûn ve âdâtın hiçbirine kapılmak bize lâyık değildir.

Evet, biz bâsire-i im'ânı açmalı da şu'ûn-i âlemi öylece temâşa etmeliyiz ki, dîdâr-ı menâfi' pîş-i enzârımızda mütebessim, zî-vekâr bir tavır ile mütecellî olsun, rû-yi mazarrat ise abûs, girye-nâk bir sûretde görünsün.. Evvelkisine sîne-i iştiyâkımızı açalım, ikincisinden kaçalım.

[107] Zâten Cenâb-ı Hak bizi ümem-i sâlifenin târîhini tetebbu' etmeye, onlardan ibret alarak düşmüş oldukları girîve-i izmihlâle kendimizi kaptırmamak için esbâb-ı sukūtlarını teharrî eylemeye tergîb ediyor. İşte biz de bu tarîk-ı ibreti azıcık ta'kîb edince gördük ki kadınların istiklâl-i mutlakı, hem kendilerinin, hem de erkeklerin hırmânını, zararını mûcibdir. Binâ'en-aleyh bize lâzım olan böyle bir girdâb-ı mühlike atılmaktan sakınarak hâl-i nisvânı tehzîb için –hiçbir husûsda hikmet-i ilâhiyyenin, fıtrat-ı beşeriyyenin hudûdu hâricine çıkmamak şartiyle– başka bir tarîk-i muvâfık araştırmakdır.

Lâhika

Şu mütercem eser hakkında imzâsız bir mütâla'a-nâme gönderen zâta:

Efendim, risâlemizdeki makālelerin çoğu hakkında etrafdan mektublar geliyor. Bunlara cevab vermek işimizi bırakmakla olabilecek. Bu ise işimize gelmeyecek.

Siz de şimdi su'âllerinize cevab vermeyişimi ihtimâl ki aczime vereceksiniz; lâkin ne be'is var? Ben zâten dâ'iye-i kudretle ortaya çıkmadım ki. Maksadım elimden geldiği kadar milletin hayrına hizmetdir. Sa'yleri meşkûr olmayanlar, niyetlerinden dolayı me'cûr olurlar.

Mektubunuzu imzâlı göndereydiniz (merdâne) bir hareket etmiş olurdunuz. Şahsımı tanımayışınız cesâretinizi kırmamalıydı. Çünkü ben korkak bir adam olmadığım gibi, hamdolsun, korkunç da değilim. Bir de, eser henüz bitmedi, mâba'di böyle beş on nüsha daha işgâl edecektir. Ricâ ederim, sırayla okuyun da mütâla'âtınızı istihsâl edeceğiniz netîce üzerine binâ edin.

Mehmed Âkif

İ'CÂZ-I KUR'ÂN

Kur'ân-ı Kerîm kütüb-i semâviyye-i sâirenin hiçbirisine makīs olmayıp elfâz-ı şerîfe ve me'ânî-i dakīkasıyla hâiz-i mertebe-i i'câz ve mezâmîn-i latîfe ve ahkâm-ı metînesiyle de ez-her cihet mümtâzdır.

Kur'ân-ı Kerîm'in vâsıl-ı mertebe-i i'câz olduğu füsahâ ve bülegâ-i Arabın mislini ityândan âciz kalmalarıyla sâbitdir. Filhakīka bu Kitâb-ı Mübîn fesâhat ü belâğat üzere îrâd-ı kelâm etmeyi en büyük şerâfet ve en âlî meziyet addeden ve hattâ zâde-i tabî'atleri olan cevâhir-i kelâmı ta'lîka sadr-ı Kâ'be-i Ulyâ'dan başka münâsib bir mahal bulamayan füsahâ ve büleğâ-yı Araba karşı nâzil olmuş ve nice âyât-ı beyyinâtıyla onlara tahaddî ederek, yani meydân okuyarak, mecmû'una mukābele şöyle dursun, aksar sûresine bile bir nazîre yapmakdan cümlesini âciz bırakmışdır.

Bülegâ-yı Arabın aksar-i süver-i Kur'âniyye'ye nazîre yapmakdan âciz kalmaları ise vücûh-ı âtiyyeye mebnîdir:

Evvelen: Arabın fasâhat ü belâğati at, deve, câriye ve harb ve sâire gibi müşâhedâtı vasfa münhasır olup Kur'ân-ı Kerîm ise bu misillü eşyâyı vasf ü beyân etmediğinden fusahâ beyne'l-Arab fesâhat ü belâgatleri meşhûr ve müttefakun-aleyh olan elfâzı Kur'ân'da bulamamışlardır.

Sâniyen: Arabların (احسن الشعرا كذبه) kavl-i meşhûru mantûkunca bir şiirin, bir sözün en güzeli en kâzibi olduğundan kizbi terk ve sıdkı iltizâm eden bir şâ'irin şi'irinde ve bir münşînin kelâmında efsahiyyet ve eblagıyyetin tenezzül edeceği emr-i tabî'îdir. Hattâ Lebîd ibni Rebî'a ile Hassân radıyallâhu anhümânın dâhil-i dâire-i İslâm olduklarından sonra şi'irlerinin tenezzül ve tedennî etmiş olduğu erbâb-ı vukūfa ma'lûmdur. Kur'ân-ı Kerîm ise her âyetinde sıdka kemâl derecede ri'âyet olunmakla beraber fesâhat ve belâgatin mertebe-i kusvâsında olarak nâzil olmuşdur.

Sâlisen: Bir şâ'ir ne kadar fasîh, ne kadar belîğ olursa olsun onun bir kasîdesinde ancak bir veyâ iki beyt-i belîğe tesâdüf olunabilir. Çünkü belâğat, "kelimâtının fasîh olmasıyla beraber kelâmın muktezâ-yı hâle mutâbakati" demek olup ahvâl ü makāmât-ı kelâm ise mütefâvit ve mütehâlif olduğundan her kelâmı kendine mahsûs bir makāmda îrâd etmek ve o makāma münâsib olan umûrun cümlesine ri'âyet eylemek kudret-i beşeriyyenin hâricindedir. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'in her kelâm ve cümlesi kendine mahsûs olan hâl ve makāmda sevkolunmuş ve o makāma münâsib olan umûrun kâffesine ri'âyet edilmişdir.

Râbi'an: Zühd ve takvâ, mesâ'il-i fıkh ü fetvâ, zemm-i dünyâ ve medh-i ukbâ gibi şeylere dâir teşbîhât-ı belîga ve isti'ârât-ı dakīkayı şâmil bir makāle-i belîga ve bir kasîde-i fasîha yazmak veyâ söylemek hiçbir şâ'ir ve münşîye mümkün değil iken Kur'ân-ı Kerîm'de bu gibi mebâhis-i âliye kemâl-i fesâhat ü belâğat üzere zikr ü ityân olunmuşdur.

Hâmisen: Muhakkakdır ki, bazı eşyâyı tasvîrde güzel şi'ir inşâdına muktedir olan bir şâ'ir, başka şeyleri vasf u zikirde o kudret-i şâ'irânesini lâyıkıyla göstermek mümkün değildir. Nitekim İmri'ü'l-Kays'ın şi'iri at ve nisâ gibi şeyleri vasıfda, Nâbiga'nın şi'iri havfda, A'şâ'nın şi'iri de hamriyâtda güzel olup başka şeylerde ise o kadar güzel değildir.

Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm tergîb, terhîb, va'az, zecr ve sâire gibi pek çok mebâhis ve mesâ'il-i muhtelifeyi câmi' iken cümlesinde gâyet-i fesâhat ve nihâyet-i belâğat üzere vârid olmuş ve hepsinde hüsn-i zâtîsini bir sûret-i hârikulâdede ızhâr eylemişdir.

Sâdisen: Kendisinde ale't-tevâlî bir mazmûndan diğer mazmûna intikāl edilen veyâ bir takım eşyâ-yı muhtelifenin beyânını müştemil bulunan bir kelâmın eczâsı arasında hüsn-i irtibât olamayacağı ve binâ'en-aleyh kelâm-ı mezkûrun derece-i âliye-i belâğatden sukūt edeceği derkâr olduğu hâlde Kur'ân-ı Kerîm'de bir kıssadan diğer kıssaya, bir mazmûndan bir başka mazmûna mütevâliyen intikāl edilmiş ve emir, nehiy, haber, istihbâr, va'd, va'îd, tevhîd, nübüvvet, ma'âd, tergîb, terhîb gibi nice mezâmîn-i muhtelifenin be-

yânını mutazammın bulunmuş iken yine hüsn-i irtibâtını kemâl-i fesâhat ve belâğatle muhâfaza eylemişdir.

Sâbi'an: [1](وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ الخ..) âyet-i celîlesi gibi birçok âyât-ı beyyinâtın ve bâhusûs "Sad" sûre-i şerîfesinin serâpâ şehâdetleriyle Kur'ân-ı Kerîm ekser mevâzı'ında elfâz-ı kalîle ile me'ânî-i kesîreyi gâyet belîgâne ve fasîhâne olarak ifâde etmişdir ki, bunun da kudret-i beşeriyyeye nisbetle bir emr-i muhâl olduğu erbâb-ı vukūfa nümâyândır.

[108] Sâminen: Ashâb-ı belâğat ü fesâhate ma'lûm olduğu üzere bir kelâmda cezâlet ile azûbet ü letâfeti vech-i lâyık üzere cem' etmek derece-i istihâlede olduğu hâlde Kur'ân-ı Kerîm pek çok âyât-ı beyyinâtı ve bu iki sıfat-ı mütezâddeyi vech-i elyak üzere cem' eylemişdir.

Tâsi'an: Kur'ân-ı Kerîm rekâket, kıyâsa, kā'ideye muhâlefet ve tenâfür-i hurûf u kelimât gibi muhıll-i fesâhat olan umûrdan bi'l-külliye hâlî olmakla beraber te'kîd, ıtlâk, takdîm, te'hîr, fasl, vasl ve sâire gibi belâğat-i kelâmda ri'âyet olunması lâzım gelen umûrun kâffesini müştemildir ki, hiçbir belîğin kelâmında bunun misli görülmemiş ve görülmek ihtimâlinden dahi pek ba'îd bulunmuşdur.

İşte bu gibi esbâba binâ'en füsahâ vü bülegâ Kur'ân-ı Kerîm'in en kısa bir sûresine bile nazîre yapmakdan âciz kalmışlar ve nihâyet cümlesi o kelâm-ı mu'ciz-beyâna karşı ser-fürû bürde-i hayret olmuşlardır. Kur'ân-ı Kerîm'in mu'ciz olması ve bütün bülegâya karşı tehaddî eylemesi, meydân okuması kendi zaman-ı nüzûlüne mahsûs olmayıp bin üç yüz bu kadar seneden beri bu tehaddîyi etmekde ve bu meydânı okumakdadır.

Vâkı'â kelâmda fesâhatin, belâgatin, cezâletin, azûbet ü letâfetin ne demek ve nasıl olduğunu bilmeyen bazı husamâ-yı dîn ve bir takım süfehâ-yı kûteh-bîn Kur'ân-ı Kerîm'in bazı yanlış ve nâkıs tercemelerine bakarak onun fesâhatine, belâgatine, eczâsı arasında irtibâtına dâir bir çok hezeyânlar söylemişler ise de onların bu hezeyânları av'ave kabîlinden olup şâyân-ı istimâ' bile değildir.

Çünkü Kur'ân'ın derece-i ulyâ-yı belâgatde olduğunu bilmek ya füsehâ ve büleğâ-yı Arabdan olmağa veyâhûd fenn-i me'ânî vü beyânda mahâret-i kâmilesi bulunmağa mütevakkıf olduğundan o lisân-ı azbü'l-beyândan, o ulûm-i metînü'l-ahkâmdan bîgâne olanlara karşı Kur'ân'ın belâgatini ve âyât-ı beyyinâtı arasındaki hüsn-i insicâm u irtibâtını isbâta kalkışmak abes ile iştigâldir.

Hele bazı ulemâ-yı rûhânîyyûnun –gûyâ Kur'ân'ı anlıyorlarmış gibi– o Kitâb-ı Mübîn'in mezâmîn-i gayr-i münâsibeyi mutazammın olduğuna dâir söyledikleri hezeyânlar agreb-ı garâ'ibdendir. Acaba Kur'ân-ı Kerîm kendi kitâbları gibi enbiyâ-yı izâm hazerâtına bir takım fuhşiyyâtı isnâd etmeyip bil'akis müşârun-ileyhimi o gibi nekāyısdan tenzîh ü takdîs etdiği için mi mezâmîn-i gayr-i münâsibeyi mutazammın olmuşdur? Onlar emîn olsunlar ki, Kur'ân-ı Kerîm lâyü'ad velâ-yuhsâ mazmûnları ifâde eylediği halde hiç birisinde akl ü hikmete mugâyir bir şey görülmemişdir. İşte me'âl ü merci'-i mezâmîn-i Kur'ân şunlardan ibâretdir:

Tevhîd ü tenzîh-i Zât, zikr u tefrîd-i sıfât, tevhîd-i hâlise da'vet, şirkden ve bilhâssa teslîsden şiddetle nehy, enbiyâ-yı sâlifeyi zikr, onları şân-ı nübüvvete lâyık olmayacak nekāyısdan tenzîh, enbiyâya îmân edenleri medh ü senâ, münkirîn-i enbiyâyı zemm ü takbîh, enbiyânın cümlesine ve ale'l-husûs Îsâ aleyhisselâma îmânı te'kîd, nihâyet mü'minlerin müşrikîne gâlib olacaklarını va'd ü ihbâr, Kıyâmet'in ve o günde herkesin kendi a'mâline göre mükâfât ü mücâzâtın hakîkatini beyân, zemm-i dünyâ ve medh-i ukbâ, eşyânın helâl ü harâmını beyân, siyâsete, tedbîr-i menzile müte'allik bilcümle ahkâmı beyân, Allah'a, ehlullâha muhabbete teşvîk, vusûl ilâllâha vesîle olabilecek şeyleri beyân, edânî ve esâfil ile müsâhabetden men', ibâdât-ı mâliyye ve bedeniyyede hulûs-ı niyyeti te'kîden beyân, riyâ ve süm'adan kat'iyen zecr, tehzîb-i ahlâkı mufassalan ve mükemmelen beyân, ahlâk-ı zemîme ashâbını tehdîd, hilm, tevâzu', kerem, şecâ'at ve sâire gibi ahlâk-ı haseneyi medh, gazab u tekebbür ve buğz ü kîn ü zulm ve sâire gibi ahlâk-ı kabîhayı zem, takvâya, zikrullâha ve ibâdetullâha terğîb.

İmdi, mezâmîn-i Kur'âniyyenin hulâsa ve zübdesi işte bu zikrolunan şeyler olup bunlar ise bilâ-şek aklen ve naklen memdûh ve makbûldür. Bu cihetle Cenâb-ı Hak onları Kur'ân'da suver u esâlîb-i muhtelife-i hasene ve makbûle ile tekrâr tekrâr beyân etmiş ve muhâfaza olunmalarını sûret-i kat'iyyede fermân buyurmuşdur ki, nev'-i beşerin sa'âdet-i mâddiyye ve ma'neviyyesini te'mîne bihakkın kâfî olan bu kadar mezâmîn-i latîfe ve makbûlenin hiçbir kitâb-ı semâvîde bir misli daha görülmemişdir.

Mûsâ Kâzım

MEVÂ'IZ

Mukarriri : Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi
Muharriri : Sirozlu H. Eşref Edib

–47'nci dersin mâba'di ve sonu–

Mütehayyir oldular. Beynlerinde konuşmağa başladılar. Nihayet şu yolda cevâb verdiler.

– Biz zâten ateşden kaçarak Peygamber'e îmân etdik; ateşten kurtulalım diye. Ateşe yanmak için îmân etmedik. Vâkı'â: "İtâ'at edin!" buyurdu. Bunu biliyoruz. Fakat zannetmeyiniz ki; "Ateşe de girin!" derse girmek lâzım gelir. Ne O böyle emir verir, ne sizin bunu emretmeye hakkınız var. Biz hem dünyâ, hem âhiret ateşine giremeyiz!

– Gireceksiniz!

– Giremeyiz efendim!

Onlar böyle konuşurken ateş yanıp kül oldu. Alkame'nin de gazab ve hiddeti ateşle beraber söndü.

Sonra avdet etdiler. Resûl-i Ekrem Efendimiz'e işi hikâye etdiler:

– Böyle böyle bir şey oldu. Alkame hazretleri de bize; "Ateşe girmezseniz bana âsî olursunuz. Bana âsî olan Peygamber'e âsî olur." dedi. O vakit ne buyurdu Resûl-i Ekrem Efendimiz?

– [2](لو دَخَلوها ما خَرجوا منها أبدًا) Yok, yok! Eğer o ateşe gi-

[1] Bakara, 2/179.

[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Ahkâm 4.

reydiniz, Kıyâmet'e kadar çıkmazdınız. Âhiretde de yanacakdınız. Asıl âsî o vakit olacakdınız. İtâ'at ma'rûfa karşıdır. Münkere itâ'at olmaz, müdâfa'a olur. Herkesin hakkı var, hukûku var. Eğer o ateşe gireydiniz, ebediyen çıkmayacakdınız. Ya'nî, âhiret azâbına da lâyık olacakdınız. Zâhirde itâ'at, fakat hakîkatde belâhetdir.

Ma'rûfa dâirdir itâ'at, münkere karşı itâ'at olmaz. Onun için ne buyurur?

(فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ)[1] Allah'a itâ'at edin, Resûl'e itâ'at edin, ulü'l-emre de itâ'at edin. Ama ulü'l-emr Allah gibi, Resûl gibi doğru yola sevketmezse…

Âdil var, zâlim var. Dedik ya, hepsi ulü'l-emrdir. Velev birkaç **[109]** kişiye re'îs olsun, yine "emîr" denir. Sana bana karşı sözü geçiyor ya, emîrdir…

Eğer emîrlerinizle beyninizde bir münâza'a zuhûr ederse…

Pâdişâha da şümûlü var bunun. Öyle bir emirde bulunuyor ki, itâ'at olunacak gibi değil. Alkame'nin sözü gibi; "Ateşe gir!" kabîlinden…

O vakit de itâ'at mi edeceksiniz? Yok, isyân mı edeceksiniz? Hayır. İsyân haram; mâ-fevke karşı cür'etkârâne hareket memnû'dur. Beynini bulmak için bir yol aramalı; ne onun canı yansın, ne senin canın. Allah bir şeyi boş bırakmamış, her şeyin çaresini göstermiş:

İtâ'at edin, fakat bakdınız ki itâ'at olacak gibi değil, münkerât nev'inden bir şey, ne'ûzü billâh, Alkame'nin; "Ateşe girin!" gibi muhâtara kabîlinden bir şey. O vakit (فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ). Ma'nâ-yı şerîf: "Beyninizde münâza'a ederseniz" demek değil. Bütün tefsîrlere bak. "Ulü'l-emrle millet arasında vâki' olursa" demekdir. O, yolsuz bir tarafa sevkeder. Senin de vicdanın kabûl etmez. Eğer böyle bir müşkilât zuhûr ederse… Hükûmetin mültezemi başka, milletin mültezemi başka olursa… Hükûmet zulmeder, sen adâlet beklersin…

Eğer böyle bir münâza'a olursa… Bir münâza'a ki başka türlü hallolunamayacak, kan dökülecek, o vakit ihtiyât edin. Kan dökmekden çekinin…

(فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ) Herhangi bir şeyde âmir ile me'mûr beyninde bir ihtilâf zuhûr ederse, âmirin verdiği emirler kābil-i icrâ olmazsa,böyle bir hâlde (فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُول) O münâza'un-fîh olan şey'i Allah'ın kitâbına, Resûl'ün sünnetine ircâ' edin! Allah ne buyurmuş, Resûl ne buyurmuş; öyle fasledin.

İhtilâf zamanında yapılacak şey meşveretdir. [2](وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ) Sonra bazı âyetlerde de "şurâ" ile tavsîf buyurur: (وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ)[3] Namazı, orucu zikrederken; (وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلاَةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ) diye şûrâyı da zikrediyor. Namaz kılarlar, oruç tutarlar, bütün işlerini şûrâ ile yaparlar. Kimse kimseye müstebidâne mu'âmele eylemiyor.

Hulefâ-yı Râşidîn zamanında böyle idi:

–Ne kusûrumuz varsa gösterin!... buyururlar; herkese, ednâ bir insana salâhiyet veriyorlardı. Şûrâdan maksad, bu değil mi? İyân, alenî.. Böyle yapdılar. Hazret-i Peygamber dâima ümmetin re'yini alırlardı. Sonra gelen hulefâ da ale'l-ekser böyle hareket etdiler. Ârâ-yı ümmeti almadan hiçbir iş görmediler.

Her ne kadar böyle meb'ûslar toplanmak sûretiyle değilse de hakîkatde başka bir şey değildi. Yine müzâkereler, şûrâlar oluyordu. Yalnız böyle her memleketden birkaç meb'ûs gelsin… Böyle bir şekilde değildi. Çünkü o zamanlarca şu usûller zâ'id görülmüş. Değil mi ki milletde bir hakk-ı nezâret var, ulemânın fetvâsıyla, müctehidînin hükmüyle amel olunur… Ulemâ sınıfında da bi-hakkın ulemâ ıtlâkına şâyân adamlar bulunur. Allah'ın senâ etdiği âlimler merci'-i enâm olur. Onlar dünyâyı muhakkar görürler. Menâfi'-i dünyeviyye aslâ hâtırlarından geçmez. Kim olursa olsun, dâima hakîkati söylerlerdi. Böyle âlimler olursa, kendilerine hakîkaten mürâca'at eylemeden bir iş yapılmıyorsa, artık böyle her tarafdan meb'ûs gelmesine hâcet kalır mıydı? Meb'ûs gönderilmek lâzım gelse bütün ümmeti göndermek îcâb edecek. Herkes meb'ûs. Bir işde olsun meşveretden ayrıldıkları yok ki… Herkes hakîkatin önünde lâl ü mutî'. Fikirler âlî, kalbler sâf, şâ'ibe-i menfa'atden ârî… Herkes bir timsâl-i adâlet. Me'mûrların fikirleriyle ümmetin fikri bir, ulemâ çok. Öyle bir zamanda şu usûllere hâcet kalır mı?..

Fakat mürûr-ı zamân ile her şeyler değişmiş; ne fikr-i adâlet kalmış, ne hiss-i insâf. Ahlâk bozulmuş, halk menfa'at-i şahsiyyelerine düşmüşler. Umûr-i idâreyi herkes kendi hevâ-yı nefsânîsine uydurmağa kalkışmış, menâfi'-i umûmiyye unutulmuş, kendine daha muvâfık cihet düşünülmeye başlamış. Böyle açıkdan açığa bir dâireye lüzûm vücûb derecesine gelmiş. Başka türlü kābil olmamış. Sonra gelenler çok tecrübe etmişler. Avrupa akvâmı da bunu çok düşünmüşler, bundan başka çâre bulamamışlar.

– Mâdem ki milletin hakkıdır, vergilerini alıyoruz, elbet onların menfa'atine sarfetmek lâzım. Kölemiz değil onlar. Nelere sarfolunuyor, onlar da görsün, umûr-i devlet husûsunda onların da re'yleri olsun. Vergiler muvâfık mı cibâyet olunuyor, sarfedilen paralar yerli yerine mi sarfolunuyor?.. Hepsini görsünler. Her husûsda onların da fikri nazar-ı i'tinâya alınmalı. İstediğin gibi al, kendi sefâhetin uğruna sarfet… Böyle şey olmaz, kābil değil bu!

Çok düşünmüşler, birçok asırlar böyle geçmiş. En evvel İngiltere ahâlîsinin bu hakkını teslîme mecbûr olmuş, kānūn-ı esâsîyi kabûl etmiş. Alınan verilen belli, gizli kapaklı hiçbir şey yok. Müslüman dîni gibi âşikâre.

Bunun fâ'idesi meydânda. Herkesin ehliyeti, hamiyeti vezn olunuyor, muktedir biri ta'yîn olunuyor. Daha ehli varsa öteki kenâra çekiliyor…

Hep bunları Şerî'at-i İslâmiyye'den almışlar, o sâyede terakkī etmişler, o sâyede bütün cihâna hâkim olmuşlar. Zanneder misiniz ki İngilizler Türk'den zekîdir, Türk'den dirâyetli, Türk'den fetânetlidir?.. Türkler, müslümanlar öyle bir şemsden nûr alıyorlar ki, o güneşin ufak bir şu'â'ı her nereye teveccüh etse orasını müstağrak-ı füyûzât eder. Şerî'at-i Garrâ-yı Muhammediyye… Neler, neler bize göste-

[1] Nisâ, 4/59.
[2] Âl-i İmrân, 3/159.
[3] Şûrâ, 42/38.

riyor!.. Bu telkînât-ı âliyyeye biz ittibâ' etseydik bugün ne olurduk?.. Japonlar bile bu sâyede terakkī etdi. El birliğiyle, ittihâd ile çalışdılar, bütün milletin mazhar-ı hürmeti olan kimseleri iş başına geçirdiler, yükseldikçe yükseldiler. O derece ki, Rusya gibi müstebid, fikrinde musır, mağrûr bir devleti mahv u perîşân etdiler.

Rusya… Orası da bizden bedter. Bizden ziyâde orada mezâlim vardır. O grandükler, o asîlzâdeler o memleketleri mahvetmişlerdir. Bî-nihâyet müstebid zimemdârân etrâfı sarmışlar. Ahlâksız herifler o koca devleti za'fa dûçâr eylediler. Ahlâksızlıkları, istibdâdları, her türlü yolsuzlukları bu def'aki cenerallerin muhâkemelerinde görüldü. Birbirlerinin aleyhinde bulundular.

[110] Porartur'un teslîminde ne kadar sû'-i isti'mâlât oldu. Devlete, millete sıdk ile çalışan yok. Dâima çalmağa bakar. Milletin mahvını düşünmüyor hâin. Sonra o da epeyce yoluna girdi ya! Nihâyet Kānūn-ı Esâsî'yi kabûl etdi fakat edinceye kadar ne kıtâller oldu, ne milyonlarca insanlar mahvoldu!.. Âkıbet, mümkün derece istibdâddan kurtuldular.

İşte yeni bir hükûmet, bir Japonya çıkdı, koca bir devletin hakkından geldi. O muvaffakiyetleri ne sâyede oldu? Hep sıdk u ciddiyet, hep adâlet sâyesinde. Japonlar ma'lûm; ne kitâbları var, ne esâslı bir dînleri. Lâkin her yerden ma'lûmât almışlar, ciddî çalışmışlar. Sıdk ile sarf-ı mesâ'î edilmiş. Aldıkları paraları sarf olunacak yere sarfetmişler. Hazîneler hazırlamışlar. Bizim gibi hâinlere yedirmemişler.

– Ama niçin evvel bunları söylemiyordun?

Nasıl söyleyebilirdim? Ağzıma alsaydım beni mahvederlerdi. Allah da emretmemiş; "Kendini tehlikeye at!" diye. Bir kişi, iki kişiden bir şey çıkmaz. Böyle şeyleri büyük bir kuvvet yapar. Bu muvaffakiyetler Allah'ın inâyetiyle olur, başkası yapamaz. Vâkı'â vâsıta olanlara teşekkür ve senâlar edilir. Fakat müsebbib-i hakīkīsi Allah olduğunu unutmamak lâzımdır.

O cem'iyet yok mu? Vallâhi öyle muhterem, mukaddes bir cem'iyetdir ki Kıyâmet'e kadar pâydâr olsun. Sıdk ile çalışdılar, o kadar sene işkencelere dayandılar. İnsâf edelim, haklarını teslîm edelim. Ne büyük muvaffakiyet, ne âlî maksad!.. Böyle zamanda bunu yapmak, Vallâhi hayretden hayrete düşürür âlemi. Bütün cihân hayretdedir. Beş on kişi esâsını kurmuşlar. Ne derece cehd ü gayretler, ne türlü tedbîrler… Hâtıra, hayâle gelmez.

Bir çok işkenceler, bir çok vukū'ât-ı elîme de bunun hayyiz-i husûle gelmesine yardım etdi. Kahır yüzünden lütuf oldu. Ma'lûm, milletin dûçâr olduğu o mesâ'ib-i gûnâgûn. Tekrâra lüzûm görmüyorum, ahîran zuhûr eden komiteler, o mukātelât-ı dâhiliyye herkesin ma'lûmudur. İcmâlen söyleyeceğim.

Rumeli halkının dört sene evveline nisbetle bir sülüsü gitmişdir. O derece telefât oldu. Onlar da Allah'ın emânetidir. Hristiyan olsun, ne olursa olsun, adâlet istiyorlar. Zulümden bîzâr oldular, dağlara çıkdılar. Dayanılmaz zulme. İnsân hayvân değil, esârete tahammül edemez. Husûsan, hâricden de mu'âvenet va'd olunursa.

Ha siz çalışın. Ben mu'âvenet ederim.

denirse, dururlar mı? Bulgarlara Bulgaristan, Rumlara Yunanistan… Her bir millete bir hükûmet va'd-i mu'âvenet ediyor. Yavaş yavaş bütün devletler mu'âvenete başlıyor. Çünkü nihâyeti onlar bir yere varıyor. Hepsi nihâyet bir millet sayılır. Aralarındaki o fark, bizdeki sünnî ile şî'î gibidir. Hep bir kelimede. Ayrı gayrı tutmayalım. Îcâbında aralarındaki o farkı unuturlar, cümlesi bir millet olurlar. Yekdiğerine mu'âvenet ederler. Hem bu hareketleri muvâfık da. Husûsan, mazlûmlara mu'âvenet insâniyet muktezâsı. Silâh verir, para verir, adam gönderir.

– Kurtaracağız, diyorlar, o bîçâreleri. Bu zulüm boyunduruğu onları mahv edecek. Niçin karşıdan seyirci kalalım? İnsânlık mı bu?

Bu sûretle mu'âvenetden geri durmadılar. Üç yüz bin askeri oraya doldurduk. Bu yanda tir tir titriyoruz, gölgemizden korkuyoruz. Ötede ise üç yüz bin asker silâh altında tutuyoruz. Memâlik-i mütemeddinede eşkıyâ ta'kībi jandarmalara â'iddir. Askerler muhârebe için, muntazam meydân muhârebesi içindir. Eşkıyâ ta'kībine göndermek askeri tahkīr addolunur. Bu, ma'kūl bir hareket değildir. Lâkin Allah Kādir ve Kayyûm'dur. [1](يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ)[2](قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ) "Felak"ın ma'nâsını bilir misiniz? Zulmet içinden nûr çıkaran Allah. Her türlü târîk-i dalâletden nûr-i adâleti infilâk etdiren Allah.

Denebilir ki, ecnebîlerin oraya gelmesi bu hürriyetin hayyiz-i husûle gelmesine pek büyük yardımı oldu. O memleketler serbest oldu. Onların vâsıtasıyla Avrupa gazeteleri gelmeye başladı. Onlar milletin fikrini intibâha sevketdi. Bizim ma'ârif düşmanları onlara evrâk-ı muzırra diyorlar. Evrâk-ı mazarrat değil, evrâk-ı hidâyet oldu. Bu vâsıta ile onların gözleri açıldı, ne olursa olsun diye serbestâne harekete başladılar. Yeni yetişen dîndâr ve münevverü'l-efkâr zâbitlerimiz hakîkat-i hâli ahâlîye anlatıyorlardı.

– Bu mezâlim, bu istibdâd bizi bitirecek, git gide perîşân olacağız, külliyyen mahvolacağız diyorlardı… Filhakîka bu, şübhesizdi. En büyük makāmda bulunanlar kasemle söylüyorlar idi:

– Vallâhi Mart'a kadar gitmez, mahvolacağız. O Reval Mülâkātları, o konferanslar, o müzâkereler ne idi? Hep bizim için, hep bizi taksîm için. Hakları vardı. Kim olsa böyle yapar. Zulüm ve istibdâdla memleketler ateş içinde kalmış idi. Buna karşı sükût muvâfık-ı insâniyet mi? Hem istifâde de var. Yağmadan kim kaçar?

– Değil mi? Nasıl olsa bu devlet ortadan kalkacak; bâri biz de bir pay kapalım, diye bütün hükûmetler hazırlanıyorlardı. Bizim gazetelere bakma! Onlar felâketleri sa'âdet şeklinde gösteriyorlardı. Mes'ûliyetin büyük bir kısmı da onlara â'iddir. Arada sırada ricâl-i istibdâd zımnen gazetelerde tehdîdâtda bulunuyorlardı. Dünyâda neler oluyor? Hiç kimsenin haberi yok. Rusya dâhilî ihtilâller içinde yandı, Îrân kānūn-ı esâsî gürültüleriyle alt üst oldu; bizim gazeteler hiç ismini bile yazamıyor. Yalnız bir def'a Îrân'a â'id bir havâdis görüldü. Havâdis değil, tehdîd:

---

[1] En'âm, 6/95.

[2] Felâk, 113/1.

"Meclis-i Millî'ye tehassün eden ahrâr topa tutularak kendileri, meclisleri mahv u harâb edilmiş!..."

– Görüyor musunuz? Sakın böyle şeylere kalkışmayın. Zîrâ sonra size de böyle yaparız. Fikrinizden çıkarın o hülyâları. "Hürriyet" bir daha dirilemeyecek derecede ölmüşdür!.. demek istiyorlardı.

Böyle hâinler, ara sıra efkâr-ı umûmiyyeyi tehdîd ediyorlardı. Nasıl oldu sonra?! Bir kere fikirler açılınca Cem'iyet büyük bir ümîde düşdü. Şems-i hürriyyeti saran bulutlar yavaş yavaş dağılmağa başladı. Cem'iyet âtîden emîn olmağa başlayarak gayret ü mesâ'îsini artırdı. Bu hürriyyeti istihsâl için milletlerin birleşdirilmesi lüzûmu tezâhür etdi. İşte buradan başlamak lâzımdı. Bu sâyede bunun önünü almak mümkün **[111]** olacakdı. Buna mutlakā lüzûm vardı. O Niyâzî Beyler, o Enver Beyler gibi kahramânlar Cem'iyet'in tevessü'üne çok yardım etdiler. Eşkıyâ ta'kîbine gideceksiniz! diyorlardı onlara. Onlar da; "Pekâlâ!" diyerek ma'iyetine bir tabur asker alır giderlerdi.

– Nereye gidiyorsunuz?

– Eşkıyâ ta'kîbine(!)

Muzıka çalmayla eşkıyâ ta'kîb olunur mu? Biliyorlar ki, maksad bu değil; asıl maksad, askeri yormak, açlıkdan öldürmek.

– Hani ya eşkıyâ? sordukları vakit: Ne yapalım? diyorlardı, kaçıyor herifler!... Boru ile eşkıyâ ta'kîb olunmaz. Onun usûlü başka. Ciddî muhârebede borular olur.

İşte bu dilâverler, bu kahramânlar, bu nâzenîn erler ne yapdılar? Bir tabur askeri aldılar, bir ormana girdiler. Ne eşkıyâ var, ne hafiye. "Geliniz kardeşler!" diye o münevverü'l-efkâr zâbitler, o âlî-cenâb erkekler birer nutuk îrâd etdiler. Bütün o mezâlimi, Osmanlıların dûçâr olduğu felâketi, bu ahvâlin vehâmetini anlatdılar. Hepsi nice da'vet etdilerse öyle kabûl eylediler. Cân u gönülden Mushaf'a el basarak yemîn etdiler. "Ümmete hürriyet verilsin!" diye ahd ü peymân etdiler. İstihsâl-i hürriyyete karâr verdiler.

Bir def'a meselâ yüz kişi alırlardı. Onlara hakîkat-i hâli anlatdırır, yemîn etdirirlerdi. Sonra ertesi def'a başka yüz kişi alırdı. O evvelce gidenleri almazdı. Onlara da yemîn etdirirdi.

Hükûmet öyle zannediyordu: Eşkıyâ ta'kîb ediyorlar. Halbuki bunlar böyle böyle birkaç senede işi o derece muhkem takviye etdiler ki, telgraf başına geçdikleri zaman saray erkânı şaşırdı kaldı. Hakîkaten şaşılacak şeydir; o ne tedbîr, o ne ittihâd!

– Haydi, eşkıyâ ta'kîbine! dendi mi, işte Niyâzî hâzır. Taburdan istediği dilâverleri seçer, o yemîn etmeyenleri, işden haberdâr olmayanları alır, dağa çıkar. Eşkıyâ ta'kîb edecekler. Halbuki, kasabadan çıkar çıkmaz hatt-ı hareket değişir, bir ormana çekilirler: – Biz selâmetimiz için bir yol bulduk… diye nutuk başlar. Zâten isti'dâd da var. Herkes hakāyık-ı ahvâli anlamış, herkesin yüreği yanmış. Onları ittihâda idhâl için küçük bir nutuk kifâyet ederdi. Böyle bir teşebbüsden haberdâr olunca onlar da yemîn etdiler. Kimini Niyâzî Bey, kimini Enver Bey, kimini Ahmed Bey, kimini Mehmed Bey yemîn etdirdi. Bu dilâverlerin ta'dâdı kābil değil!

Hem ne kadar da tuhaf bir cem'iyet; birbirlerini de tanımıyorlar. Cem'iyet a'zâsından olan zât, birkaç kişiyi bilir. Bu minvâl üzere ne kadar asker varsa hepsi Cem'iyet'e dâhil oldular. Hürriyeti istihsâl için kanlarının son damlasını dökmeye müheyyâ olduklarına yemîn etdiler. Üç-dört seneden beri böyle imiş; sonradan haber alıyoruz. Hepsi böyle yemîn etdiler, hâzırlandılar. İttihâd tâm, ittifâk mükemmel. Her tarafa adamlar gönderdiler, birçok yerlerde şu'beler teşkîl etdiler.

Sonra hafiyeler duymaya başladılar. Cem'iyet de îcâb eden tedâbîr-i şedîdede kusûr etmedi. Me'mûrînden lüzûm gördükleri ve emniyet etdikleri kimseleri dâire-i Cem'iyyet'e idhâl etdiler. Bir takım hâinleri de mahvetdiler. Buradan bir gün evvel orada i'lân-ı hürriyyet etdiler. Padişahla da muhâbere etdiler. Kānûn-ı Esâsî'yi tamâmen kabûl ü i'lân etdirdiler, parlak muvaffakıyetlere nâ'il oldular.

Bunlar, bu Cem'iyet-i âliye öyle böyle bir şey değil; zann u tahmînin kat kat fevkindedir. Bir kere koca bir ordu, koca bir Makedonya halkı. Bunlar İstanbul'a doğru yürürlerse İkinci Ordu da iltihâk edecek. İstanbul değil, belki bütün iklîm mahvolacak idi.

Elhamdülillâh sümme elhamdülillâh! Kemâl-i i'tidâl ile kimsenin burnu kanamadan bu iş oldu bitdi. Padişahın dirâyeti, insâfı, ulviyet-i efkârı şâyân-ı tahsîndir!.. Ya bir tecrübeye kalkışsaydı, İstanbul Ordusu'nu karşı göndereydi… Sonra neler olurdu? Türlü türlü mûcib-i te'essüf hâller zuhûr ederdi. O derece ki, (ma'âzallâh) memleketler alt üst olacakdı. Cem'iyyetin öyle şiddetli bir karârı vardı ki, önüne geçmek kābil değildi. Allah pâyidâr etsin, tevfîkāt-ı ilâhiyyesine mazhar buyursun.

Hakîkat böyle işte. İcmâlen söylüyorum. Bunlar hep Allah'ın inâyeti. Cenâb-ı Hak kudret-i ilâhiyyesiyle neler gösterir. [1](يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ) [2](وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ) Bu zâlimler de pek ileri gitdilerdi. En son yapdıkları zulüm Sâhib Mollâ hakkında idi. Sâhib Mollâ ki, iffet ü istikāmetle ma'rûf bir zât-ı şerîfdir. İ'lân-ı hürriyyetden iki-üç gün evvel konağını basdılar. Kabasakal nâmındaki herif, yanında kendi gibi biriki kişi daha, ne kadar kütüb-i İslâmiyye varsa cümlesini alırlar. Bîçârenin haberi de yok; hânesinde değil imiş. Sâhilhânesine giden zâlimler orada bulunan kadınların cümlesini bir odaya habsederler. Ne kadar dolaplar, çekmeceler, yazıhâneler varsa kırmışlar, dökmüşler, aşırmışlar. O kıymetdâr yazma kitâbları, bakkāldan çuvallar getirtmişler, çuvallar içine ayakla basarak doldurmuşlar. İşte, hiç şübhesiz, bu vak'a-i hâ'ile Allah'ın gayret-i ilâhiyyesine dokundu. O nefîs kitâblar, yazma tefsîrler, Mushaf-ı Şerîfler… Hepsi çuvallara dolduruldu. O mel'ûn Kabasakal hep ayakla basıyormuş. Böyle mel'anet, böyle denâ'et cihânda işidilmemişdir! Bu ne idâre!

En nihâyet, sanki o mübârek zâtın âhı tutdu, iki gün sonra cümlesi sernigûn oldular. Bir sarsar-ı hürriyyet hazân yaprağı gibi cümlesini topraklara serdi. Bütün o cebâbire mahv u perîşân oldular. Allah Hakîm-i Mutlak'dır, Kāhir-i

[1] En'âm, 6/18.

[2] Fetih, 48/10.

zü'l-Celâl'dir; kimsenin âhını kimsede bırakmaz. Hani o cebâbire? Hani o fir'avunlar? Hani o ulü'l-istibdâd? Hepsi mahv u perîşân oldu. Serîr-i istibdâdları, zindânlara munkalib oldu. Ayaklarıyla basdıkları kitâblar, kelimeler birer gazanfer-i celâdet oldu da başlarını ezdi.

Birkaç gün sonra Sâhib Molla'ya adam gönderdiler, elini ayağını öpdürdüler: – Aman afvet! dediler. Çünkü anladılar ki bu yapdıkları hadden pek aşırı idi; misli görülmemiş bir cinâyetdi.

– Afvolacak bir kusûr etmediniz ki afvedeyim, dedi. Müşârun-ileyh hazretleri gûyâ ki Cem'iyet'e mensûb imiş. Selânik'de bir dâmâdı var imiş; bir mahdûmuna da Gâzî Evranos-zâdeler'den İskender Paşa'nın kızını almış. İşte böyle bir hikemsiz münâsebetle kendisini itihâm etmişler. Koca hânedânın evini basdılar, eşyâsını târumâr etdiler fakat, iki gün sonra eline ayağına sarıldılar, aman dilediler.

– Utanmazsınız, dedi, afv dilenirsiniz. Yapdığınız mel'anetin derece-i şenâ'atini düşünmüyor musunuz? Afvolunacak bir zulüm müdür? Haydi ben afv **[112]** etsem de, Cenâb-ı Allah sizi afvetmez. Ben kaçak değilim. İnsan gibi geleydiniz; teftîş ü taharrî edeceğiz, deseydiniz, ben mümâna'at mı edecekdim? Kütüb-i İslâmiyyeyi böyle çuvallara doldurarak ayakla basmak revâ mı? Kābil değil; Allahu te'âlâ bunu afvetmez, mutlakā belânızı verecekdir!

Filhakîka der-akab hepsi belâlarını buldular. Kahr-ı rabbânîye giriftâr oldular. Bu vak'a da işte büyük bir ders-i ibretdir.

Şimdi dersimize gelelim: (فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ) Eğer siz ümerânızla bir şeyde ihtilâf ederseniz, sakın; Kılınçla halledelim, demeyin. O makāmın kudsiyeti var; ona karşı durmak hürmetsizlikdir. Hiçbir hükümdâr milletin mahvını istemez. Sû'-i idâre ve tedbîr dâima müfsidlerin iğvâsı ile vukū' bulur.

Pâdişâhın etrâfını sardılar, makām-ı muhterem ü mukaddesi lekelemek istediler. Hâlbuki pâdişâh-ı zîşân âkil, rahîm, kerîmdir; hüsn-i ahlâkı var. Bütün memâlikce iştihârı var. Dirâyetinde, fetânetinde hakīkaten misli yok. Fakat hâinler vâsıta oldular, o dirâyeti, o kemâlâtı dâima vehmiyâta tâbi' ederek sû'-i isti'mâl etdiler. Mâdâm makāmın kudsiyyeti var, orada bulunan zâtın bir mevki'-i ihtirâmı var. Onun çâresi nedir ihtilâf zamanında? (فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ) Allahu te'âlâ size ne fermân buyurmuş, Resûlullah ne emretmiş, ona mürâca'at edin, ihtilâfınızı şûrâ ile halledin. Sâir milletler selâmetlerini ne yolda te'mîn etmişlerse siz de öyle yapın.

– Ama biz fesâd çıkaracağız!.. O vakit mü'min sayılmazsınız. [1](إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ) Eğer Cenâb-ı Allah, Yevm-i Kıyâmet'e îmânınız varsa, işinizi böyle şûrâ ile halle kalkışınız. Ümerâya düşman olmayın. Allah ve Resûlü nasıl emretmişse öyle yapın. İhtilâf nasıl kalkar ortadan? Meşveretle! Pek a'lâ işte. Meclisler yapın; ihtilâf hallolur gider.

Bak bak! Kur'ân'da herşey var. (فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّه) Ulü'l-emre itâ'ati emretdikden sonra kullarına neyi emrediyor? İtâ'ate mâni' olacak esbâbı ne sûretle izâle buyurur? (فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ) Aranızda bir ihtilâf zuhûr ederse hüsn-i sûretle tesviyeye çalışın. Allahu te'âlâ hazretleri ne demiş, Peygamber-i Zîşân ne demiş, bilmez değilsiniz. [2](ماتشاور قوم إلا هدوا لأرشد امرهم الخ..) Her kim meşveretle amel ederse nâ'il-i refâh olur. Her kim müşâvereyi terkederse helâkden başka bir netîcesi olmaz…

Sonra ne buyurur? (… ان كنتم) Elbette sizin Cenâb-ı Allah'a, Kıyâmet Günü'ne îmânınız var. Allah'dan korkun, adâletden başka bir şey istemeyin, emîn kimseleri ortaya koyun. Bu sûretle ihtilâfları izâle edin. [3](ذَلِكَ خَيْرٌ) İşte bu meşveretle fasl-ı umûr etmek, izâle-i ihtilâf eylemek, bu yolda erbâbının re'yine, ümenânın fikrine mürâca'at etmek… hakkınızda her şeyden hayırlıdır. (وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً) Âkıbet cihetiyle pek güzeldir. Âkıbetiniz bununla te'mîn olunur. Hüsn-i hâtimeye bununla nâ'il olursunuz. Her türlü selâmeti elde etmiş olursunuz. Münâza'aya karşı böyle bir şûrâ te'sîs ederek o yolda ma'delet kānûnunun icrâsını te'mîn etmek… sırf hayırdır. Selâmet-i umûmiyye için başka yol, başka çâre yok. Hükûmet aleyhine cür'et büyük mefsedetdir. Ona ne hâcet! Aradan hâinleri kaldırırsan, padişahla milleti bir edersin. Bu daha güzel değil mi? Bir zât diyor ki:– "Geçen selâmlıkda hayrân kaldım. Millet padişahına kavuşdu. Padişah da lezzet-i hürriyyeti tatdı. Hâinlerin de bütün yüzleri karardı. Erbâb-ı sadâkatin gönülleri meserretle doldu."

Şimdi ne evvelki kadar asker var, ne de bendegân-ı sâdıkān(!). Alkışlar içinde padişah, pür-fahr-i sürûr câmi'-i şerîfe geldi, gitdi. Herkes de; "Mâşâ'allah!.." dedi. İşte padişahlık da, milliyet de budur. Kahr ile lezzet olmaz. Lerziş ü ihtirâz ile saltanat sürmek bir şân u şeref sayılmaz.

İşte hâinler ortadan kalkdı, güzel bir hey'et-i vükelâ teşekkül etdi. Mu'temed, emîn zevât. Artık bizim için lâzım gelen şey onların muvaffakıyetine du'â etmekdir. Birbirimizle hoş geçinelim. Cem'iyet i'tidâl ü sükûnu tavsiye ediyor. İ'tidâlkârâne hareket Şerî'at'in ahkâm-ı mühimmesindendir.

İ'tidâl ü sükûnu muhâfaza lâzım. Düşmanların entrikalarına müteyakkız olmalı. Bir takım ta'assuba dokunacak şeyler olur. Bunlar zâten olurdu. Fakat tahrîk için şimdi sana düşmanlar söylüyorlar; ihtimâl ki, sen vaktiyle göremezdin. Şimdi herşey meydâna çıkdı. İyi, fenâ seçiliyor. Millet otuz sene zarfında bir ak gün görmedi ki. Efrâd-ı milleti kumârbâzlığa, sarhoşluğa hep me'yûsiyyet sevketti. Rü'esânın mekrinden, hafiyelerin şerrinden hiç birşey yapılamıyordu. Üç kişi bir araya gelemezdi. Nasıl şirketler teşekkül edebilsin? Her şeyi sedd ü bend etmişler. Bütün ortalığı harâca kesmişlerdi. İştigâl için ne kalır?.. Me'yûsiyet, me'yûsiyet… Haydi sarhoşluk. Doğrulukla iş görecek bir yol bırakmamışlar. Bu milletin kābiliyeti inkâr olunmaz. Fakat selâmet yolları açılırsa bak. Yerimizin de kābiliyeti var. Çünkü bilirsiniz, bizim ne münbit arâzîmiz var. Bütün memâlik-i İslâmiyyeyi besledikden başka diğer memleketlere bile za-

[1] Nûr, 34/2.

[2] *Tefsîr-i Râzî*, Şûrâ 42/32.

[3] İsrâ, 17/35.

hîre yetişdirir. O Hıtta-i Irâkıyye… Dünyâda misli yok bir kıt'adır. Orada kanallar açılır, şirketler te'essüs ederse ne hazîneler vücûda gelir. Bilâd-ı İslâmiyye türlü türlü ma'denlerle doludur. İnşâ'allahu te'âlâ milletimiz az zaman içinde pek büyük menfa'atler istihsâl edecek. On senede bu zararları çıkarmağa çalışacağız. Herkesin yüzü gülecek. Eğer böyle olmasaydı mahvolacakdık.

Demek ki, daha dünyânın müddeti var. Milel-i sâire ile öyle bir ittihâd vücûda geldi ki, hârika der-hârika. Esrâr-ı ilâhiyyeye akıl ermez. Her devrin bir hâssası olabilir. İttihâdın bu türlüsü de havârik devrinde zuhûra gelmemiş, nazîri görülmemişdir. Milel-i gayr-i İslâmiyye ile müslümânlar bi-inâyeti'llâhi te'âlâ öyle yek-vücûd olmuşdur… Çünkü herkesin yüreği yanmış idi. En meşhûr sergerdeler geldiler, Selânik'de silâhlarını teslîm etdiler. En meşhûr Bulgar re'îsleri gelip ızhâr-ı şâdmânî eylediler. Bu muvaffakıyeti öyle tasvîb etdiler ki hayret!..

[1](لَوْ أَنفَقْتَ…) Bütün dünyânın milyonlarını sarfetsen bu muvaffakıyyeti istihsâl kābil değildir. Bu para ile olur şey değil. Böyle kana susamış, birbirlerine düşman olmuş, dâima mukātelât içinde yaşamış… Böyle akvâmın bir ân içinde yek-vücûd olması… Hakīkaten hârikadır, mu'cize-i Ahmediyye'dir, kerâmet-i acîbedir.

İşte Allah'a ve Resûl'e îmân edenler onların evâmir ve rızâsından hârice çıkmazlar. Her işlerini meşveretle yaparlar. Şerî'at'in gösterdiği gibi yek-vücûd olarak yaşarlar. El-hamdü li'llâh yol açıldı, yürüyelim. Bugün bu kadarla kifâyet edelim!..

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

[1] Enfâl, 8/63.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'almemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

15 Ekim 1908 19 Ramazan 1326 Perşembe 02 Teşrînievvel 1324 **Birinci Sene - Aded: 8**

[113] TEFSÎR-İ ŞERÎF

Takrîr

"Din" cezâ (âmilin ameline göre mükâfât ve mücâzât) ma'nâsına masdardır. (دان، يدين؛ جزى يجزى) esmâ-yı sübhâniyyeden "Deyyân" mücâzı ile tefsîr olunur. (كما تدين تدان) mesel-i meşhûru bundan me'hûz sınâyi'-i bedî'iyyeden müşâkele üslûbu üzere vâriddir ki: İşlediğin fi'le göre cezâ görürsün demekdir. Din şerî'at ve itâ'at ma'nâsına da gelir. Burada bu ma'nâlara haml edilmek de mümkündür. Fakat hazf-i muzâfa lüzûm görülür.

İstifâza

"Mâliki yevmi'd-dîn" nazm-ı celîli nefs-i cezâya değil; yevm-i cezâya mâlikiyet-i sübhâniyyeyi müfîd olmasına mebnî cezâ-yı a'mâlin sâir eyyâmdan mümtâz bir yevm-i mahsûsu olduğunu iş'âr etmekdedir ki işte asıl o zaman her âmil ameline mülâkī olacak ve cezâ-yı lâyıkını görecek demek olur.

Su'âl: Bakılsa bütün eyyâm-ı dünyâ eyyâm-ı cezâdır. Zîrâ efrâd-ı beşeriyye mesâ'î-i vâkı'alarına göre bu âlemde mücâzât ve mükâfât görüyorlar. Nâsın te'mîn-i selâmetle ihrâz-ı bahtiyârî etmeleri mesâ'î-i haseneleri sâyesinde ve o nisbetde olduğu gibi giriftâr oldukları belâyâ ve mihen de hep edâ-yı vâcibât ve îfâ-yı hukūk bâbındaki tefrît ve taksîrleri netâyic-i tabî'iyyesidir.

Cevâb: Evet! Âlem-i dünyâda da amellerimize cezâ terettübü kābil-i inkâr olamazsa da bu terettüb mutarrid değildir. Her âmil bütün a'mâlinin cezâsını burada görmüyor. Belki yalnız bazı eşhâs bazı a'mâlinin cezâsını görmekdedir. Nasıl ki [1](لِيُذِيقَهُم بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا) [2](وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) gibi nusûs-ı Kur'âniyye de buna dâlldir.

Sülehâ-yı ümmet, erbâb-ı istikāmet mükâfât-ı âcileye fi'l-cümle mazhar kılınmakda oldukları gibi şirâr-ı nâs dahi kendilerine bâ'is-i nedâmet vesâirlere medâr-ı ibret olacak mertebe mücâzâta çarpılıyorlar. Sa'âdet-i milliyye ve selâmet-i umûmiyyenin mâ-yetevakkafun aleyhi olan sa'y-i vâcibi ihlâl etmek, ilcâ'ât-ı asr ü zamâna göre davranmayıp atâlet ve sefâhatle ifnâ-yı ömr eylemek en büyük seyyi'âtdan olduğu halde bunun cezâsı dünyâda efrâd-ı ümmetin herbiri hakkında bâdî-i te'essür olacak sûretle zâhir olmayıp belki hey'et-i umûmiyyenin bi't-tedrîc giriftâr-ı felâket ve perîşânî olması tarzında nümâyân olmakdadır.

Filhakīka bütün efrâdı böyle bir gaflet ve tekâsül ile imrâr-ı hayât etmekde, görenek belâsına dûçâr olarak lâkaydâne davranmakda olan milletler, cem'iyetler Cenâb-ı Fâtır'ın vaz' buyurmuş olduğu kavânîn-i te'ayyüş ve i'tilânın hâricine çıkmış, vâcibü's-sülûk olan sırât-ı müstakīmden udûl ve inhirâf eylemiş olmaları hasebiyle nizâm-ı âleme ve kānûn-ı adl-i ilâhî'ye tevfîkan fakr u mezellet ve fakd-ı izz ü şevket gibi lâyık oldukları bin türlü belâ ve ukūbete ma'rûz vesâir milletlerin zîr-i tâbi'iyyet ve esâretinde yaşamağa mahkûm olurlar.

Ancak bu hâl-i mezellet, bu sıfât-ı makhûriyyet onların herbirine, bi'l-cümle efrâdına şâmil olmayıp içlerinden bir takımları zulm ü i'tisâfa, envâ'-ı irtikâba inhimâkleriyle beraber ferîh fahûr bî-nihâye müştehiyât, bin türlü tecemmülât içinde yaşarlar, müddet-i ömürlerinde hiç bir âfet görmezler, yalnız ahyânen vicdân azâbı hissedebilirler ki bu da pek enderdir.

[114] Bu takım süfehâ-yı ümmetin bazılarına bir hayli zamân debdebe ve ihtişâm ve fevka'l-âde âlâyiş ü intizâm üzere ömür sürdükden sonra vehâmet-i encâm baş gösterir, sûrî ve ma'nevî felâket ve ukūbetler yağmağa başlarsa da

[1] Âl-i İmrân, 3/185.

[2] Rûm, 30/41.

bunların giriftâr oldukları cezâ-yı elîm hey'et-i umûmiyyenin tedennî ve izmihlâlini mûcib olan seyyi'ât ve tecâvüzât-ı vâkı'alarının öşr-i mi'şârı addolunamaz.

Kezâlik bir çok eshâb-ı hasenâtın, umûm nâs hakkında adl ü ihsân ile mu'âmeleyi iltizâm eden bir takım erbâb-ı hamiyyetin bütün ömürleri muzâyaka-i şedîde içinde mahvolur, hukûkları izâ'a olunur, lâyık ve müstehak oldukları mükâfâtdan mahrûm bırakılırlar. Yalnız râhat-ı vicdân ve edeb ve irfânlarıyla tena'um ederek mütesellî olabilirler ki bu da bir sevâb-ı rûhânî, bir mükâfât-ı ma'neviyye demekdir. Fakat bu kadarcık mükâfât onların mesâ'î-i memdûhalarına cezâ-yı kâfî olamaz.

El-hâsıl dünyâda mücâzât ü mükâfât-ı tâmme icrâ olunmadığı, herkesin ameline muvâfık cezâ ile cezâlanmadığı vâreste-i ıtnâb-ı makāldir.

Binâ'en-alâzâlik aklen ve hikmeten âlem-i âharda bir "yevmü'd-dîn"e lüzûm-i kat'î vardır ki onda [1](فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرّاً يَرَهُ) fehvâ-yı ma'delet-ihtivâsınca efrâd-ı âmilînin her biri hayır ve şerre dâir ne kadar nâçiz olursa olsun bütün a'mâlinin netâyicini görecek, iyi ve fenâ hiçbir sa'y ü niyet zâyi' kılınmayacakdır.

Nükte-i Kelâmiyye

Bu evsâf-ı celîleyi ism-i celâle sıfat kılarak Vâcibü'l-Vücûd hazretlerine isbât etmek zât-ı ulûhiyyetden başka ale'l-hakîka hamd ü senâya ehil ve müstahak bulunmadığına delâlet içindir. Zîrâ illete sâlih olan vasfa ta'lîk-i hükm, vasfın hükme illiyetini müş'irdir. Binâ'en-aleyh nazm-ı celîlden istihkāk-ı hamdin illet-i mûcibesi cenâb-ı Bârî-i te'âlânın bi'l-cümle kâ'inâtda mûcib ve mürebbîsi ve ni'am ü eltâf-ı zâhire ve bâtınenin mün'im-i hakîkisi ve rûz-ı cezânın, âlem-i âhiretin merci'-i yegânesi olmasından ibâret olduğu müstefâd olur. Bu evsâf-ı celîlenin hiç birinde Mevlâ-yı Müte'âl hazretlerine müşâreket eder bir ferd yokdur ki istikāk-ı hamd ü senâda bir kimsenin iştirâki tasavvur olunabilsin.

Belâgat

Evsâf-ı erba'anın tertîbinde de münâsebet-i tâmme vardır. Çünki abd-i hâmid îfâ-yı hamd ü senâ makāmında Cenâb-ı Bârî'nin evvelâ rubûbiyet ve hâlikıyetini, sâniyen hâl ve istikbâlce ma'lûm olan mün'imiyeti, sâlisen rûz-ı cezâdaki hâkimiyetini mülâhaza ile bahr-i şuhûda müstağrak olup cemî' mâsivâdan kat'-ı alâka etmedikce (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) nazm-ı celîlinin müfâdı olan hasr-ı ibâdet ve isti'âneye ehil olamaz, âyet-i mezkûreyi hîn-i tilâvetde musallî bu mülâhazada bulunmalıdır ki gafletden âzâde olsun.

Tertîb-i mezkûrun erbâb-ı irşâd tarafından vukû' bulacak tevhîd ve ibâdete da'vet makāmına da münâsebeti âşikârdır. Zîrâ dergâh-ı sübhânîye hasr-ı teveccüh ve ibâdetin bâ'is-i a'zamı hâiz-i ulûhiyyet olmasıdır. Fakat vasf-ı ulûhiyyet kemâ hüve hakkıhî bizlere ma'lûm olamadığı cihetle kâffe-i avâlim hakkında meşhûd olan âsâr-ı bî-nihâyesiyle meczûm bulunan "rubûbiyet" sıfat-ı celîlesine nakl-i kelâm olunmuş ba'dehu bu mülâhaza ile müte'essir olmayan eşhâsın bâri kendilerine vâsıl ve mev'ûd olan ni'am-ı sübhâniyyeye karşı borçlu oldukları teşekkürâtın îfâsı maksadıyla ibâdât ü tâ'âte ihtimâm etmeleri, ve bu vazîfeden de zühûl edenlerin mücâzât-ı uhreviyyeyi göz önüne alarak, satvet-i kāhire-i sübhâniyyeden korkarak arz-ı inkıyâda mecbûr olmaları lâzım geleceği ihtâr buyurulmuşdur. İşte bu üslûba tevfîkan bu mertebe mûciz bir kelâm ile ifâde-i hakîkat fevkinde bir belâgat tasavvur olunamaz.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

İşbu sıfât-ı azîme-i ilâhiyye ile teferrüd ve sübhânına binâ'en cemî' mâsivâdan temeyyüz ve celâl ü azametle tevahhüd eyleyen ma'bûd-i zü'l-celâlimiz! Bizler ancak sana ibâdet ederiz ve kâffe-i umûr ve ahvâlde dergâh-ı sübhânına mürâca'atla senden inâyet bekleriz

Nükte-i Beyâniyye

Sadr-ı kelâmda mehâmid ve esniye-i âliyyenin kâffesine hakîk ve lâyık olan zât-ı vâcibü'l-vücûd hazretleri zikir ve ba'dehu evsâf-ı kudsiyye-i sübhâniyyesiyle tavsîf edilmiş olması üzerine zât-ı ecell-i ma'bûd hâmid nazarında temeyyüz ve ta'ayyün etmiş ve bu sâyede hâmidin makām-ı kurb ü şuhûda vüsûlü tahakkuk eylemiş olmasına delâlet için burada üslûb-i gaybetden üslûb-ı hitâba tahvîl-i kelâm buyurulmuşdur.

Manastırlı İsmâil Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE

SÛRE-İ BAKARA
ÂYET: 282

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ..الآية

Sûre-i Bakara'nın şu mevzi'de zikr olunan ahkâm-ı şer'iyyeden biri de âyet-i müdâyenedir. Cenâb-ı Nesak-sâz-ı umûr izz-i şânuhû bu sûrede evvelâ ibâdına fî sebîlillâh infâk ve terk-i riyâ ile emir buyurdukdan sonra "âyet-i müdâyene" ıtlâk olunan bu âyetde onları mâl-ı helâlin hıfzı ve fesâd ü telefden sıyâneti husûsuna da'vet ediyor. Ve çünkü emvâl, sebeb-i mesâlih-i me'âş ü me'âd olup insan onunla infâk fî sebîlillâha ve ribâ vesâire gibi gadab-ı ilâhîye bâ'is ahvâlden i'râza ve takva'llâha mülâzemet ve muvâzabete kudretyâb olacağından ale'l-ekser elfâz-ı Kur'ân'da cârî olan ihtisârın hilâfına olarak bu âyetde mahzâ hıfz-ı emvâlde ihtiyâta teşvîk ve irşâd olmak üzere ekîd emirler ve belîğ ta'lîmât ile, beynlerinde cârî mu'âvezât esnâsında deyni müştemil vukū bulan mu'âmelenin hâlini beyâna şurû' ederek **[115]** buyuruyor ki: "Ey îmân edenler; bir deyn ile ecel-i müsemmâya dek tedâyün etdiğiniz vakit, (yani tarafeynden biri bir aynı müddet-i ma'lûme ile öbür tarafa veresiye vererek veyâhûd öbür tarafdan bir aynı müddet-i ma'lûme ile veresiye alarak vâkı' olan mu'âvezât esnâsında şu sûretle deyni mutazammın bir mu'âmelede bulunduğunuz zaman o

[1] Zilzâl, 99/7-8.

deyni yazın) vakt-i edâsıyla beraber o deyni kayd ü tahrîr edin. Tedâyün ve ta'bîr-i dîger ile müdâyene ber vech-i muharrer deyni mutazammın mu'âmele ma'nâsına olduğundan deynin deyne mukābelesini iktizâ etmez ve binâ'enaleyh tedâyün veyâhûd müdâyene her iki tarafdan deynin husûlü demek olup bu da deyni deyne bey'i ifâde etmekle bi'l-ittifâk bâtıldır diye su'âl vârid olmaz. Beyâ'ât dört vech üzere olur: Biri aynı ayna bey' ve mübâdele etmekdir ki bu sûret şübhesiz müdâyene değildir. İkincisi deyni deyne bey' etmekdir bi'l-ittifâk bâtıl olduğundan âyet-i kerîmenin tahtında dâhil değildir. Geriye iki kısım kalır ki birisi aynı deyne bey' etmek yani malı semen-i mü'eccel mukābilinde satmakdır ve diğeri deyni ayna bey' etmek yani peşin para ile veresiye mal almakdır ki selemdir. Ekser müfessirînin kavli üzre bu son iki kısmın her ikisi bu âyet-i kerîmenin tahtında dâhildir. *Şeyhzâde.* İbn-i Abbâs (radiyallahu anhümâ) hazretlerinden: Bu âyet-i kerîmede müdâyene ile selem murâd olduğu ve Cenâb-ı Hak ribâyı harâm kıldıysa selemi mübâh kıldı dediği rivâyet olunmuşdur – *Kâdî Beydâvî* ve *Ebussu'ûd*. Tedâyün deyne delâlet eylediği halde deyn lafzının ayrıca zikr olunması üç fâ'ideye mebnîdir: Birisi tedâyün deyni müştemil mu'âmele ma'nâsına geldiği gibi mücâzât ma'nâsına da geldiğinden ma'nâ-yı murâd te'ayyün edip de vehm-i ma'nâ-yı mücâzâta zâhib olmamasıdır. İkincisi deynin hâl ve mü'eccel iki nev'i olup tahrîre deyn-i mü'eccelin bâ'is olduğu anlaşılmasıdır. Üçüncüsü (فاكتبوه) kavl-i kerîmindeki zamîr-i mansûb-i muttasılın merci'i ta'yîn etmesidir – *Kâdî* ve *Şehyzâde*. Deynin eceli: İktizâ-yı müddet için ta'yîn olunan vakitdir. *Fahreddîn*. "Müsemmâ" mu'ayyen demekdir. Şu halde ecel-i müsemmâya kadar demek vakt-i mu'ayyene kadar demekdir. Ve ta'yîn ile murâd gün veya mâh veya sene gibi ilmi ifâde ve cehâleti ref' eden şeyler ile ta'yîn etmekdir – *Fahreddîn* ve *Kâdî* ve *Ebussu'ûd*. Cenâb-ı Hak müdâyenede iki şey emr ediyor: Birisi tahrîrdir ki bunu (فاكتبوه) kavl-i kerîmi ile emr ediyor. İkincisi işhâddır ki bunu [1](وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ من رِّجَالِكُمْ) kavl-i şerîfi ile emr eyliyor. Deynin tahrîri ile istişhâdın fâ'idesi mâlik-i tarafeynce hıfz u sıyânet edilmesidir. Çünki dâ'in matlûbunun ve vakt-i edâsının kitâbet ve işhâd ile tevsîk olunduğunu bilince hakkından ziyâde istemeyeceği ve deynin va'desi hulûl etmeden mutâlebeye kıyâm edemeyeceği medyûn dahi burasını derpîş-i mütâla'a ederek tamâmen veya kısmen deynini inkâr edememekle beraber vakt-i hulûlünde te'diye-i deyn edebilmek için daha va'de munkazî olmadan mâl kazanmağa teşebbüs ve mübâderet eder. İşte kitâbet ve işhâdda bu fâ'ideler bulunduğundan Cenâb-ı Hak kitâbet ve işhâd ile emretdi – *Fahreddîn*. Cumhûr-ı fukahâ-i müctehidîn bu makāmda emrin nedbe mahmûl olduğuna zâhib oldular ve biz cemî' diyâr-ı İslâm'da cumhûr-ı müslimîni tahrîr ve işhâdsız esmân-ı mü'eccele ile mâl satdıklarını görüyoruz, bu hâl tahrîr ve işhâdın vâcib olmadığı üzerine icmâ'dır dediler – *Şeyhzâde.* Ve (bunu) beyninize adl ile (muttasıf) bir kâtib yazsın. (Deyn senedini, tarafeynden birine meyl etmeyerek ve ziyâde ve noksân olmayarak doğruca ve nizâ'a ve ibtâl-i hakka bâ'is olmayacak vechile yazacağına aranızda emniyet olunur bir kâtib tahrîr etsin.) Bu kavl-i kerîm tahrîr-i sened için şurût-ı tahrîre âşinâ bir fakīh-i mütedeyyini intihâb etmelerini tarafeyne emirdir ve bu da yazılan sened lede'ş-şer' mu'avvel ve mu'teber bir vesîka olsun hikmetine mebnîdir – *Fahreddîn* ve *Kâdî* ve *Ebussu'ûd*. Ve hiç bir kâtib deyn senedini Allah'ın ona ta'lîm etdiği gibi yazmakdan ibâ etmeyip o sûretle yazsın. Küttâbdan hiçbiri Cenâb-ı Hakk'ın ona teslîm etdiği tahrîr-i vesâ'ik usûlünde deyn senedini yazmakdan imtinâ' etmesin, kendine taraf-ı ilâhî'den ta'lîm olunduğu vechile tahrîr eylesin. Yâhûd bu kavl-i kerîm [2](وَأَحْسِن كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ) nazm-ı celîline mümâsil olarak me'âl-i münîfi: Hiçbir kâtib, nasıl ki Cenâb-ı Hak onlara usûl-i tahrîri ve tarîk-i ihyâ-yı hukūku ta'lîm ile kendilerini nef'lendirmiş ise onlar da nâsı tahrîr ve kitâbetleriyle nef'lendirmekden ibâ etmeyip belki bu ni'mete teşekküren müslim kardeşlerinin hâcetlerini görsünler demekdir. *Fahreddîn* ve *Kâdî* ve *Ebussu'ûd*. Ve üzerinde hak bulunan imlâl etsin. "Men aleyhi'l-hak" deynini, mikdârı ve cinsi ve vasfı ve müddeti vesâir cihetleri ile katibe imlâ ve takrîr etsin. İmlâl ile imlâ' her ikisi lügat-i fasîhadır ve ikisi de bir ma'nâyadır ki bir kimse söyleyip diğeri yazmakdır. E'imme-i nühâtdan Ferrâ' şöyle dedi: (املت عليه الكتاب) denir ki ehl-i Hicâz ile Benî Esed lügatidir, (أمليت عليه الكتاب) dahi deniyor ki bu da lügat-i Temîm ve Kays'dır. Kur'ân-ı Kerîm her iki lügat üzere nâzil olmuşdur. Bu kavl-i kerîm evvelki lügat üzere nâzil olduğu gibi [3](فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلاً) nazm-ı şerîfi de ikinci lügat üzere şeref-nüzûl etmişdir – *Fahreddîn*. Ve Rabbi olan Allah'dan ittikā etsin ve ondan birşey noksân etmesin. (İmlâ eden medyûn-ı Hazret-i Perverdigâr-ı zü'l-celâlden korksun ve üzerinde olan hakdan birşey noksân etmeyip tamâmıyla söylesin.) Men aleyhi'l-hak eğer sefîh yâhûd za'îf ise yâhûd imlâya muktedir değilse onun velîsi adl ile imlâ etsin. (Üzerinde hak olan kimse mübezzir, nâkısü'l-akl olmak yâhûd sıgar ve atehden nâşi za'îfü'l-akl bulunmak veyâhûd dilsiz olmak veya lisân bilmemek vesâire gibi ahvâl ve avârıza mebnî bizzat imlâya muktedir değilse o kimsenin vasîsi veya vekîli veya mütercimi gibi makāmına kā'im olan veliyy-i emri onun yerine adl ile yani noksân ve ziyâde etmeyerek imlâ ve takrîr etsin – *Kâdî* ve *Ebussu'ûd*.) Ve ricâlinizden iki şâhid istişhâd edin. (Beyninizde cereyân eden müdâyeneye dâir şehâdeti tahammül etmeleri için erlerinizden iki şâhid taleb edin. Şerâ'it-i şahâdet kütüb-i fıkhiyede mezkûrdur.) Şâhidler (yani şâhid olacak kimseler iki er bulunmadığından veya başka bir sebebden dolayı) iki er olmazsa o halde **[116]** hoşnûd ve râzı olduğunuz şuhûddan bir er ile iki hâtûn (işhâd olunsun) ki bu iki hâtundan biri şahâdeti unudursa öbürü onun hatırına getirir. (Bu, bize göre hudûd ve kısâsdan mâ'adâ yerlerde ve İmâm-ı Şâfi'î'ye göre yalnız emvâldedir. Her şâhidin kendinden hoşnûd ve râzı olunan kimselerden olacağı, yani şâhid kim olursa olsun insân an-

[1] Bakara, 2/282.

[2] Kasas, 28/77.

[3] Furkân, 25/5.

cak hoşnûd olduğu kimseyi şâhid tutacağı sübhesiz iken bu sıfâtın bir er ile iki hâtûndan ibâret bulunan şuhûda tahsîs buyrulması nisânın bu sıfât ile ittisâfı kalîl olduğu içindir – *Ebussu'ûd*.) Ve şâhidler (yani şâhid olacak kimseler edâ-i şahâdet veya tahammül-i şahâdet için sâhib-i hak tarafından) çağırıldıkları zaman (icâbetden) imtinâ' etmesinler. Ve deyni küçük veya büyük olsun vakt-i hulûlüne dek yazmakdan usanmayın. (Deyn az veya çok olsun veyâhûd sened muhtasar veya mufassal olsun her halde onu medyûnun ikrâr eylediği vaktin hulûlüne dek yazmaya kesret-i müdâyenâtınızdan dolayı üşenmeyin.) Bu (yani size emr olunan tahrîr-i deyn husûsu ey mü'minîn) nezd-i ilâhîde (hükmü'llâh'da) pek adâletdir. (Rızâ-yı ilâhîyi tahsîle pek mü'eddâdır, çünkü hakkın cemî' kuyûd ve tefâsili ile yazılması âkidîni sıdka ziyâdesiyle dâ'î ve deyni bilmemekden ve deynde kizb eylemekden ve bunlara teferru' eden mefâsidden pek ba'îd olur.) Ve şahâdeti pek mukavvimdir. (Şahâdeti pek sâbit kılar ve ikāme-i şahâdete pek yardımı olur.) Ve iştibâh etmemenize pek karîbdir. (Deynin cinsinde, mikdârında, vakt-i hulûlünde, şuhûdunda, sâir cihâtında şübheniz zâ'il olmağa pek karîbdir.) Meğer ki müdâyeneniz veya ticâretiniz beyninizde deverân etdirir olduğunuz ticâret-i hâzıra olsun, o halde onu yaz[ma]makda sizin üzerinize günâh yokdur. (Bir müddet-i mu'ayyeneye kadar deyni mutazammın bulunan mu'âmelâtınızda ber vech-i meşrû' sened tahrîr edin, fakat müdâyeneniz veya ticâretiniz bedellerini yed'en be-yed te'âtî etmek sûretiyle aranızda döndürdüğünüz bir ticâret-ı hâzıra olduğu halde onu tahrîr etmemekde sizinçün bir be'is yokdur, çünkü bedelleri hâzır bulunan böyle bir ticâret münâza'a ve nisyândan ba'îddir – *Kâdî* ve *Ebussu'ûd*.) Bu tefsîr (إِلاَّ أَن تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً) kavl-i kerîminde (تِجَارَةً) lâfzının, (تَكُونَ)'nın haberi olmak üzere nasb ile kırâ'etine mebnîdir ve esnâ-yı tefsîrde gösterildiği vechile bu kırâ'ete göre âyet-i kerîme: "Meğer ki müdâyeneniz veya ticâretiniz ticâret-i hâzıra olsun" takdîrindedir. Bu takdîrin şıkk-ı evveline bazıları tarafından: "Müdâyene ticâret-i hâzıra olmaz" diye i'tirâz olunmuşsa da vârid değildir, çünkü müdâyene birkaç sâ'at gibi karîb bir müddete kadar olursa ona ticâret-i hâzıra ıtlâkı sahîh olur. Ticâret, temettu' etmek maksadıyla mal alıp satmaya denir. Ve tebâyi' etdiğiniz zamân işhâd edin (ticâret-i hâzıra sûretiyle olan mübâya'anıza da veyâhûd ale'l-ıtlâk mübâya'alarınızda şâhid tutun, zîrâ işhâd edilirse pek hazm ve basîret üzere hareket edilmiş olur. Bu âyet-i kerîmede vârid olan evâmir yukarıda sebk ettiği üzere cumhûra göre nedb ve istihbâb içindir ve murâd tarîk-i ihtiyâta ve sıyânet-i emvâle irşâddır. Bazıları dediler ki evâmir-i mezkûre vücûb içindir. Bu vücûba kā'il olanlar ihtilâf ederek kimisi zikr olunan emirlerin hükmü bâkī olduğuna ve kimisi neshine zâhib oldular – *Kâdî* ve *Ebussu'ûd*.) Ne kâtib ve ne şâhid ızrâr etmesin. (Yâhûd ne kâtib ve ne şâhid ızrâr olunmasın demekdir.) (وَلاَ يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلاَ شَهِيدٌ) kavl-i kerîminde (يُضَآرَّ) kelimesi iki veche muhtemeldir: Biri kelime-i mezkûrenin aslı, kable'l-idgâm birinci (راء) harfi meksûr olarak ma'lûm sîgası üzere (يضارر) ve diğer vech dahi râ-i mezkûrenin fethiyle mechûl sîgası üzre (يضارر) olmakdır. Evvelki veche göre âyet-i kerîmede vâki' (كاتب) ile (شهيد) kelimeleri (وَلاَ يُضَآرَّ)'nun fâili olarak âyetin me'âl-i münîfi: "Kitâbet ve şahâdet husûsunda icâbeti terk etmek ve kitâbet ve şahâdeti tağyîr ve tahrîf eylemek sûretlerinden biriyle ne kâtib ve ne şâhid sâhib-i hakkı veya men aleyhi'l-hakkı ızrâr etsin" demek olur. İkinci veche nazaran zikr olunan iki kelime (وَلاَ يُضَآرَّ)'nin nâ'ib-i fâili olmakla âyetin mü'eddâ-yı şerîfi: "Kâtib ve şâhid-i kitâbet ve şahâdete da'vet olundukları zamân mühim işleri olarak beyân-ı ma'zeret ederlerse, Cenâb-ı Hak da'vete icâbeti size emretti diye ilhâh olunub da işlerinden güçlerinden alıkonulmak veyahud kâtib ve şâhide onlar için mu'ayyen olan haddin hâricine çıkmaları teklîf olunmak veyahud kâtibe hakk-ı ücreti verilmemek gibi bir sûretle mutazarrır ve rencîde edilmesinler" demek olur. (يُضَآرَّ) kelimesinin bu iki veche muhtemel bulunduğu kelime-i mezkûreyi Ömerü'l-Fârûk (radiyallâhu anh) hazretlerinin fekk-i idgâm ve evvelki (راء) harfini kesr ile ve İbni Abbâs (radiyallâhu anhümâ) hazretlerinin dahi ızhâr ve feth ile kırâ'et eylemeleri delâlet eder – *Fahreddîn* ve *Kâdî* ve *Ebussu'ûd*. Eğer siz (nehy olunduğunuz ızrârı) işlerseniz bu (fi'il-i menhî) size (mülâbis-i fısk u ma'siyetdir. Size lâhık ve târî olmuş hurûc an tâ'atillâh'dır. *Kâdî* ve *Ebussu'ûd*. Allah'dan ittikā edin (Hazret-i Zü'l-celâl'in evâmir ve nevâhîsine muhâlefetden ve bu cümleden olarak nehy eylediği şu ızrârdan havf ve hazer üzere olun – *Ebussu'ûd*. Allah size ta'lîm ediyor. (Cenâb-ı Zü'l-celâl mesâlih ve menâfi'inizi mutazammın bulunan ahkâmı size öğrediyor – *Ebussu'ûd*.) Allah her şeyi bilir. (İbâdının cemî' mesâlihine vâkıfdır, zât-ı aliyyesine hiçbirşey hafî değildir – *Hâzin*.) Bu üç cümlede lafza-i celâlin tekrâr buyurulması kulûba ilkā-yı mehâbet ile beraber herbirinin alâ haddetin bir ma'nâda istiklâli olduğuna tenbîh içindir, çünkü birinci cümle takvâya tergîb ve ikincisi va'd-i in'âm ve üçüncüsü şân-ı ulûhiyyeti tefhîmdir – *Kâdî* ve *Ebussu'ûd*.

Bereketzâde İsmâil Hakkı

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

SELMÂ

"Hemşîrezâdemdir.
Dört yaşında öldü."

"Bütün gün işte boğuştum, biraz da dinlensem...
Yarın da aynı mezâhim içinde uğraşacak
[117] Değil miyim? Bana öyleyse, şimdi pek elzem,
Velev bir ân için olsun huzûr ü hâb aramak.
Hayât, ceng-i maîşet; cihansa ma'rekedir;
Zaman zaman bu sükûnlar birer mütârekedir."

Deyip de yaslanıverdim. Fakat bizim bu huzur
Beş on dakîka ya etmiş ya etmemişti devam...
Bir eski komşu gelip: "Vâliden selâm ediyor,
Diyor ki: Hasta ağırlaştı, durmasın, akşam,
Hemen bizim eve gelsin" deyince davrandım,
O âşiyân-ı gamkîne doğru yollandım.

Sarıldı boynuma annem girince, ben içeri.
Diyordu ağlayarak: – Görme, Âkif'im, çocuğu!
Senin değil, yedi kat ellerin yanar ciğeri,
Ölüm döşekleri üstünde görse yavrucuğu.
Şükür, bugün azıcık farklıdır, diyorduk dün...
O pembe pembe yanaklar kireç kesildi bugün!

Filân hekim, dediler. Geldi, baktı, anlamadı.
Hayır, filân daha bir anlayışlıdır, dediler.
Meğer yalan yere çıkmış o sersemin de adı!
Bırak ki anlasalar var mı çâre hiç? Ne gezer!
Hekim ilâçları, oğlum, bütün tesellîdir.
İlâç yiyip iyi olmak, o bir tecellîdir.

Kesildi kardeşin artık yemekten, içmekten;
Lâkırdı dinlemiyor, kendini helâk ediyor.
O, hastadan daha şâyân-ı merhamet... Görsen...
Dedikçe "Anne, çocuktan ümîdi kes... Gidiyor!"
Telâş içinde kalıp büsbütün şaşırmadayım.
Eğer yetişmese imdâda yok mu komşu hanım...

– Görünmüyor, hani hemşîre nerdedir? Gelsin.
Benim sözüm ne kadar olsa başkadır, belki
Biraz bulurdu teselli...
– Nasıl da söylersin!
Lâkırdı kâr edecek kim? Duyar mı hiç beriki?
Kolay bir iş mi? Senin anne olduğun var mı?
Çocuk o halde iken anne sözden anlar mı?

Bu hem kaçıncı felâket? Beşinci! Yâ Rabbi,
Tamam beşinci seferdir ki kız ölüm görecek!
Bu son ümîdi de şâyed giderse dördü gibi,
Zavallı kendini vaktinden evvel öldürecek.
Çıkıp da gör hele bir kerre şimdi Selmâ'yı...
Ne hâle koydu felek, sevdiğin o sîmâyı!

Sabahleyin dili, baktım, biraz ağırlaşıyor...
Melil melil bakıyor şimdi bülbül evlâdım!
Ne zâlim illet imiş: Bir çocukla uğraşıyor...
O olmasaydı da ben keşke hasta olsaydım.
Şikâyet olmasın amma tahammülüm bitti...
Günâha girmedeyim durmuşum da bak şimdi!

* * *

Ne manzaraydı ki bir kuş kadar uçan o melek
Dururdu bî-hareket, kol kanad kımıldamıyor!
Gözünde nûr-i nazar titriyor hemen sönecek...
Dudakta nâtıka donmuş; kulak söz anlamıyor!
Türâb rengine girmiş cebîn-i sîmîni;
Ölüm merâreti duydum öpünce leblerini!

Başında annesi –mâtem tecessüm etmiş de
Kadın kıyâfeti almış gibi– durur mebhût;
Yanında komşu kadınlar hurûşa âmâde,
Eğerçi ortada dönmekte bir mehîb sükût.
Girince ben odadan hepsi kalktılar ayağa,
Kızıyla annesi mıhlıydılar fakat yatağa!

Dedim: Nedir bu senin yaptığın, düşünsene bir.
Bırak şu hastayı artık biraz da kendisine.
Ne çâre, hükm-i kader âkıbet zuhûra gelir,
Cenâze şekline girmekte böyle fâide ne?
Senin bu yaptığın Allâh'a karşı isyandır;
Asıl felâkete sabreyleyenler insandır...

Şu yolda başlayan âvâre bir talâkatle,
Devâm edip gidecektim bu eski hikmette.
Ne oldu, hastaya bir şey mi oldu, anlamadım...
O beht içindeki kızdan kemâl-i şiddetle,
Şu sayha koptu ki hâlâ sımâh-ı dehşette:
– Ne taş yüreklisiniz... Âh gitti evlâdım!..

Mehmed Âkif

[118] **EL-HAMRÂ'**

Ey leyl-i mâtemi bürünen burc-ı pür-ziyâ,
Ey hufre-i mezâra dönen şâhik-i safâ,
Ey münhedim semâ-yı siyeh, ufk-ı sernigûn,
Ey muğterib ziyâ-yı seher, nücûm-i leyl-gûn,
Ey hûn-ı can-fezâsı biten kalb-i dem'a-zâr,
Ey meyyit-i defîne dönen rûh-i şeb-karâr,
Bir kâ'inât isen de yıkılmış cihânların,
Bir nev-arûs isen de çıkık üstühânların!
Bir kehkeşân isen de fakat işte târumâr,
Bir âsumân isen de fakat hâkdân-karâr,
Bir rûh-ı bî-beden gibi eylerdin i'tilâ,
Bî-rûh bir beden gibisin şimdi dâima.
Öldün, evet, fakat acabâ var mı makberin?
Bak ey Arab cenâzesi yok nevha-gerlerin!
Sensin senin zevâline mâtem tutan vücûd,
Sensin senin şu na'şına bir kabr-i bî-hudûd.
Sensin senin gurûbuna feryâd eden dehen,
Sensin şu hey'etinle sana mağrib-kühen.

* * *

Ey heykel-i müdebdeb-i zî-rûhu zilletin,
Ey seng-i kabri rûh be-leb bir sa'âdetin,
Bir milletin hatîb-i mu'allâ beyânısın,
Ağyâr elinde kalmış olan yâr-ı cânısın!
Yokdur devâsı bende olan derd-i mühlikin,
Bin yâre açdı kalbime hûnîn güzelliğin.
Ağyâr için midir bu edâ bunca işveler?
Artık şu kahbeler gibi süslendiğin yeter.
Terk et nikāb-ı zînetini, iğtirârını,
Üryân bırak hakîkatini, rûy-i târını.
Tecsîm edip cemâlini kanlar cerîhalar,
Etsin lisân-ı hâlini teşkîl nevhalar!
Değmez bugün bu köhne cemâlin muhabbete,
Aç sîne-i serâ'irini çeşm-i ibrete
Göster sebû-yı meyleri bezm-i tarabları,
Göster nasıl zebûn ediyormuş Arabları
Bir âdemin hasâ'is-i cehl ü atâleti
Göster nasıl nasıl bütün efrâd-ı milleti
Bir ferd mahv ü kahr edebilmekde muktedir
Göster meâsiriyle zalâm-ı beşer nedir?

Göster serîrler ki siyeh-çehre, pâymâl;
Göster kefen-bedûş-i fenâ bir yığın zılâl.

Gül-hande şekl isen de fakat âh-ı giryesin,
Zulmet gibi fezâda durur, yerde sâyesin!
Eyvân-ı ser-bülend-i Arab olmasan gerek..
Binlerce kabr-i zâ'ile bir seng-i müşterek
Şekl-i hazîni almadadır kadd ü kāmetin,
Makberlerin serâ'iridir mevc-i zulmetin.
Mâzî zülâl-perver olan âlem-i şebin,
Âtî zalâm-ı şekk ile bir subh-i kâzibin.
Dârâtının şererleridir gökde zâhirât
Solgun likālarıyla birer levha-i memât.
Âmâlinin gurûbunu tasvîr eder türâb,
Muzlim ufuklarında uyûn eyler iğtirâb!
Kâlîçe-i zemînine şeb eyler intişâr
Mağrib derinde, dâr-ı harâbında perdedâr.
Artık şu i'tilâ-yı sefîlâneden sıkıl
Mâzî-i şân ü şevketine hürmeten yıkıl!

Midhat Cemâl

HÜRRİYET - MÜSÂVÂT

Birinci makālemizde beyân etdiğimiz üzere kâ'inâtda hürriyet-i mutlaka olmadığı gibi müsâvât-ı mutlaka da yokdur. Bunlar hep nisbî şeylerdir. Zîrâ müsâvât-ı mutlaka bir şeyin diğer şeye her husûsda yani zâtda, sıfâtda, bütün a'râz ve evsâfda müsâvî olması demekdir. Bu ise iki vechile bâtıldır:

Evvelâ: Hilâf-ı vâki'dir. Çünki bütün eşyânın yekdiğerine muhâlif olduğu mertebe-i bedâhetdedir. Ezcümle evvel emirde kâ'inâtta birçok ecnâs-ı muhtelife müsâdif-i nazarımız olmakdadır. Sonra her mâhiyet-i cinsiyyenin bir çok envâ'ı vardır. Halbuki bu envâ' o mâhiyet-i cinsiyyede müşterek ve müttehid olmakla beraber onların kendi aralarında mübâyenet-i külliyye mevcûddur. Zîrâ her nevi' kendisini diğer envâ'dan temyîz eden bir veya birkaç fasılları müştemildir. Kezâ bir mâhiyet-i nev'iyyenin lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ efrâdı vardır. Bu efrâd dahi o mâhiyet-i nev'iyyede müttehid ise de yekdiğerine külliyen mübâyindir. Çünkü her ferd diğer efrâdda bulunmayan birçok teşahhusât ve te'ayyünâtı hâizdir.

Sâniyen: Bir şeyin diğer şeye her husûsda müsâvâtını kabûl etmek hilâf-ı mefrûzu müstelzimdir. Çünki burada evvelâ iki şey arasında müsâvât-ı mutlaka tasavvur ediyoruz. Halbuki eğer farz etdiğimiz iki şey arasında müsâvât-ı mutlaka bulunur, yani onlar zâtda, sıfâtda ve bütün a'râzda birbirine müsâvî olursa bu vechile müsâvât teaddüde münâfî olacağından iki farz etdiğimiz şeyin birşeyden ibâret olacağını ve şu halde hilâf-ı mefrûz lâzım geleceği şübhesizdir.

Demek oluyor ki âlem-i kevnde müsâvât-ı mutlakanın vücûdunu iddi'â etmek âdetâ bir emr-i muhâlin vücûdunu iddi'âdan başka birşey değildir. Hatta son derece basit olduğu farz edilen zerrât arasında bile müsâvât-ı mutlaka yokdur. Çünkü zerrâtın mâhiyet ve tabî'atleri bir olduğu teslîm edilse bile vücûd ve teşehhusları i'tibâriyle yekdiğerine mübâyin oldukları şübheden vârestedir. Zîrâ eğer her zerrenin kendine mahsûs bir teşahhusu, te'ayyünü ve bir vücûd-ı hâssı olmayıp da her zerrenin teşahhus ve te'ayyünü ve vücûdu bir olsaydı zerrâtda te'addüde imkân kalmaz ve binâ'en-aleyh âlemde bir zerreden başka diğer bir zerre daha bulunmaz ve şu halde avâlim de vücûda gelmez idi.

İşte görülüyor ki bütün kâ'inât zâtda, yâhûd sıfâtda behemehâl ihtilâf üzerine sâha-ârâ-yı vücûd olmuş ve bu da herşeyin, hatta her zerrenin bile âsâr-ı cemâliyye ve celâliyye-i ilâhiyeye mazhar-ı tecelliyât olmasından ileri gelmişdir.

Bütün kâ'inâtın böyle yekdiğerine muhâlif olarak vücûda gelmesi Cenâb-ı Hakk'ın mevcûdiyetine sûret-i kat'iyyede delâlet eden berâhîn cümlesindendir. Zîrâ eğer bu avâlim sun'-i ilâhî olmayıp da muktezâ-yı tabî'at olsaydı.. bir tabî'atın muktezâsı o tabî'atın âsârında seyyân olacağından.. kâ'inâtda a'râz ve evsâf i'tibâriyle tehâlüf, tebâyün şöyle dursun, âlem-i kevnde ecnâs ve envâ'ın vücûduna imkân bulunamaz ve şu halde mevcûdât aynı mâhiyetin efrâdından olarak avâlim şu bedâyi'le aslâ vücûda gelemezdi.

İmdi şu mukaddimâtı serd etdikden sonra deriz ki: Kānûn-i Esâsî'mizin i'lânı üzerine nâ'il olduğumuz müsâvâtdan maksad, "hukūkda ve nazar-ı kānûnda müsâvât"dır. Nitekim Kānûn-i Esâsî'nin on yedinci maddesinde müsâvâtdan maksad bu olduğu tasrîh edilmekdedir.

Fi'l-vâki' insânlar bi'l-cümle hukūk ve mu'âmelâtda nazar-ı kānûnda müsâvî olmak lâzımdır. **[119]** Çünkü eğer öyle olmazsa hukūk-ı beşeriyye pâymâl olur. Akviyâ zu'afânın hukūkuna tecâvüz eder. Terakkī, temeddün kābil olmaz. Halbuki temeddün olmayınca hayât-ı beşeriyyenin devâm ve bekāsına imkân kalmaz. İşte bunun içindir ki hukūk ve mu'âmelâtda beyne'l-beşer müsâvâta ri'âyet erkân-ı İslâmiyye'nin rükn-i a'zamını teşkîl eylemişdir. Bundan bin üç yüz sene evvel Kur'ân'ın nüzûlüyle hükûmet-i İslâmiyye'ye tâbi' olan bi'l-cümle insanlar, hâmî-i medeniyyet ve insâniyyet olan müsâvât ve adâlete bi-hakkın nâ'il olmuşlardır.

Sâhib-i şerî'atimiz sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bu müsâvâta tamâmıyla ri'âyet etmişler ve ümmetine de kendi zât-ı risâletpenâhîleri gibi ri'âyet etmelerini fermân buyurmuşlar idi. Şerî'atimizin emr etdiği müsâvât o derece âlî idi ki insan bunun derecesini düşündükce hayretde kalıyor. Mazhar-ı vahy-i ilâhî olan bir peygamber kendisine aslâ vücûd vermiyor, her ne yaparsa, her ne emr ederse Allah nâmına yapıyor, Allah nâmına emrediyor. Hasbeten lillâh ümmetin selâmetine çalışıyor. Hizmetine mukābil Beytü'l-mâl'den bir habbe bile kabûl etmiyor. Kendi mesâ'îsi ile olmadığı için o paradan bir hisse almağa vicdân-ı pâki kā'il olmuyor. "Siz çalışın, ben yiyeyim... Bu nasıl olur?" diyor. Bütün ef'âl ve harekât ve mu'âmelâtında kendisini ashâbıyla, etbâ'ıyla müsâvî tutuyor. Hizmetkârlarına, kölelerine yemeğinden yediriyor, giydiğinden giydiriyor. Onlara ef'âl-i şâkkadan hiç birşey teklîf etmiyor. Hattâ abdest alırken onlardan birine abdest suyunu bile dökdürmüyor.

Meşhûrdur: On seneden mütecâviz hizmet-i seniyyelerinde bulunan fevka'l-âde bir sadâkat ve ciddiyetiyle bir mevki'-i mümtâz ihrâz eyleyen Enes radiyallahu anh hazretlerine bir gün tecdîd-i vudû' buyuracaklarından bahs ile su ihzâr etmesini fermân buyurdular. Hazret-i Enes derhâl su

ihzâr eyledi. Hazret-i Resûl tecdîd-i vudû'a kıyâm etdi. Enes kemâl-i hâhişle su dökmeye teşebbüs eyledi. Bunun üzerine Hazret-i Resûl zât-ı risâletpenâhîleri bu husûsda mu'âvenete muhtâc olmadıklarını beyân ile onun bu hidmetini kabûl buyurmadılar, "Suyu bırak da çekil!" emrini verdiler.

Kezâ: Resûl-i Ekrem hâl-i seferde bulundukları bir günde ashâb-ı kirâma bir koyun zebh etmelerini emir buyurdular. Ashâbdan biri: "Koyunu ben keserim", diğeri "Ben de yüzerim", bir başkası dahi "Ben de pişiririm" dedi. Resûl-i Ekrem de: "Öyle ise ben de size odun ve yonga toplarım" buyurdular. Bunun üzerine ashâb-ı kirâm: "Yâ Resûlallâh! Siz istirâhat buyurun. Ne lâzımsa biz yaparız" dedilerse de; Resûl-i Ekrem: "Bilirim, yaparsınız; lâkin ben sizden mümtâz bir halde bulunmayı kabûl etmem. Siz çalışın, ben durayım... Böyle şey olmaz, olamaz. Çünki buna Allah râzı olmaz" buyurdular.

Hattâ Hazret-i Resûl müsâvâta ri'âyetde o derece ileri varmışlardı ki ashâbını kendisine kıyâmdan bile men' buyurmuşlardı. (لاتقوموا) hadîs-i şerîfi erbâbına ma'lûmdur. Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz müsâvâta ri'âyeti yalnız müslümanlara değil, milel-i gayr-i müslimeye de (لهم مالنا وعليهم ماعلينا) hadîs-i şerîfleriyle teşmîl buyurdular.

Hazret-i Peygamber hukûk ve mu'âmelâtda kendi zât-ı risâletpenâhîlerini ümmetiyle müsâvî tutmak husûsunda ibtidâdan intihâya kadar ciddiyetini aslâ ihlâl buyurmadılar. Şeref-i nübüvveti ilk ihrâz buyurduğu zamândaki hâli ne ise âhir ömründeki hâli de öyle idi. Sekiz on milyona karîb olan ahâlî-i müslimenin kendisine son derece inkıyâd ve itâ'at ve muhabbet göstermeleri onun evvelki hâlini aslâ değişdirmedi. Bu kadar ahâlînin zât-ı risâletpenâhîlerine inkıyâd ve muhabbetlerinden bi'l-istifâde bu sâyede bir gûnâ menâfi'-i şahsiyye te'mîni ciheti aslâ hâtır ve hayâl-i nübüvvetpenâhîlerinden bile geçmedi.

Buna delîl mi istersiniz? İşte irtihâl-i dâr-ı bekâdan sonra bırakdıkları, hem de Beytü'l-mâl'e sadaka olmak üzere bırakdıkları tereke-i nebeviyyeleri: Bir kat elbise, iki kilim, bir çarşaf, birkaç su kabı, kavata, tarak, makas, misvak, bir gümüş mühür, bir serîr, yirmi kadar sağılır deve, yüz koyun, altı yedi kadar keçi... Bu hayvanlardan her gün iki kırba süt gelir ve bu sütler kendi ezvâc-ı mutahharâtına sarf olunuyor, fazlası da ashâb-ı suffeye ihsân buyruluyordu. Bir de Medîne-i Münevvere'de biraz arâzîsi ve Fedek ve Hayber arâzîsinde de bir mikdâr hissesi var idiyse de hâl-i hayâtında bunları vakf etmiş ve mahall-i sarflarını ta'yîn buyurmuşlar idi. O mahall-i sarf da hâricden gelen elçiler ile misâfirler idi.

Hazret-i Resûl'den sonra ashâb-ı kirâm da isr-i Resûl'e kudretleri yetdiği kadar tevfîk-i hareket etdiler. Birinci halîfesi Hazret-i Sıddîk ilk hutbesinde: "Ey nâs! Eğer iyilik edersem bana i'âne ediniz, fenâlık işlersem bana doğru yolu gösteriniz. Doğruluk emânet, yalancılık hıyânetdir. Sizin za'îfiniz benim indimde kavîdir; zîrâ onun hakkını alırım. Kavîniz benim nezdimde za'îfdir; çünkü ondan başkasının hakkını alırım." buyurdu. Hazret-i Sıddîk zâten ticâretle geçindiğinden halîfe ta'yîn olunduğu gün ferdâsı sabahleyin ber mu'tâd omuzuna bez alıp satmak üzere pazara gitdi. Yolda Hazret-i Ömer ve Hazret-i Ebû Ubeyde'ye rast geldi. Aralarında şu yolda bir muhâvere cereyân etdi: "Ne yapıyorsun müslimînin umûr ve mesâlihi size tefvîz olundu. Siz böyle çarşıda pazarda bez satacak olursanız mesâlih-i ibâdı kim rü'yet edecek?"

– Peki, ama ben iyâlimi nasıl infâk edeyim?

– Biz sana mâl-ı müslimînden yevmiye nafaka takdîr ederiz.

Bu muhâvereden sonra ashâb-ı kirâmın ittifâkıyla hazret-i halîfeye yevmiye yarım koyun ve yazlık, kışlık iki kat elbise, ve senevî iki bin dirhem gümüş tahsîs kılındı. Ondan sonra gelen Hulefâ-yı Râşidîn'e de aynı tahsîsât i'tâ olundu. Hiçbirisine bu tahsîsâtdan fazla birşey verilmedi. Hattâ Hazret-i Fârûk zamânında memâlik-i İslâmiyye bir sür'at-i **[120]** hâriku'l-âde ile tevessü' etdiği ve yüz milyona karîb ahâlînin havza-i İslâm'a dâhil olarak Beytü'l-mâl-i Müslimîn'e milyonlarca nukûd vesâire peyderpey geldiği bir zamânda bile Hazret-i Fârûk tahsîsât-ı sâbıkasına bir habbe ilâve etmedi. Bir aralık ashâb-ı kirâm Hazret-i Fârûk'un tahsîsâtını bir mikdâr artırmak istedilerse de kendisi bunu şiddetle red eyledi. Çünki bu husûsda birinci halîfe ile kendisi arasında adem-i musâvât görüyor. Ve hâlbuki bunu şîme-i insâniyyet ve hamiyyetine muvâfık bulmuyor idi. Kezâ ondan sonra Hazret-i Osmân, Hazret-i Ali radiyallâhu anhumâ da aynı tahsîsâtdan fazla birşey kabûl etmediler.

İşte Hulefâ-yı Râşidîn böyle cüz'î bir tahsîsât ile kanâ'at ederek vazîfe-i mevdû'alarına kemâl-i ciddiyyetle ve beyne'l-ümmet müsâvât ve adâlete son derece ri'âyetle îfâ-yı vazîfe buyurduklarından dolayı idi ki yirmi otuz sene zarfında şems-i münîr-i İslâmiyyet bütün Cezîretü'l-Arab'ı envâr-ı adâletle tenvîr eyledikden sonra hudûd-ı Çin'den Bahr-i Muhît-i Atlasî'ye kadar olan ma'mûre-i cihânın kâffesini dahi vâyedâr-ı füyûzât eyledi. [1](فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ)

AKİDE-İ EHL-İ SÜNNET'İN MÜCMELEN BEYÂNI

Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine bu sûretle îmân ve muhabbet ve ta'zîm etdiğimiz gibi şeref-i sohbeti ile müşerref ve [*](ليبلغ الشاهد الغائب) emr-i nebevîsine imtisâlen dîn-i mübînin karnen ba'de karnin bize kadar vüsûlüne vesâtet eden zevât-ı kirâma da muhabbet ve ta'zîm ederiz. Efdal-i sahâbe ve enbiyâ-yı izâmdan sonra efdal-i beşer Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali radiyallâhu te'âlâ anhum hazerâtı olduğuna i'tikâd ederiz. Gerek zevât-ı müşârün-ileyhime ve gerek sâir sahâbe-i kirâmın cümlesine hüsn-i zan ederiz. Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn ile Habîb-i Zîşân'ı onlar hakkında nasıl senâlarda bulundularsa biz de bulunuruz. Hiç biri hakkında ta'n etmek gibi bir küfrân-ı ni'mete tesaddî etmeyiz. Berî oldukları husûsâtı kendilerine isnâd ile vebâle girmeyiz.

* * *

[1] Haşr, 59/2.

[*] Tamâm-ı hadîs: (لِيُبْلِغ الشاهِدُ الغائبَ، فإنَّ الشاهِدَ عَسى أن يبَلِّغَ مَن هُو أوْعى لهُ منه) [Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm 9]

Dünyâda da, ukbâda da medâr-ı necâbet ve selâmetimiz olan i'tikād-ı pâkimiz işte budur. Her türlü zeyg ü dalâletden berî olan bu i'tikād-ı selîmi kabûl etmeyecek fıtrat-ı selîme bulunmayacağı için her nerede olsak sırât-ı müstakîmde bulunmakdan mütevellid bir hiss-i itmi'nân ve mefharetle onu i'lân etmekden çekinmeyiz. Hakîkat dâima hakîkat olup mine'l-ezel ile'l-ebed kabûl-i te'addüd ü tegayyürden, tebdîl-i şekl ü sûret etmekden münezzeh olduğu için Hazret-i Ebü'l-Beşer'den Hazret-i Seyyidü'l-Beşer'e kadar bi'l-cümle enbiyâ ve mürselîn hep bunu ta'lîm ve i'lâma, bunu telkīn ederek irşâd-ı enâma me'mûr olmuşladır. إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللّهِ الإِسْلاَمُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوْتُوا الْكِتَابَ إِلاَّ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْ[1] me'âl-i şerîfi: Nezd-i ilâhîde dîn-i makbûl, İslâm'dır. Ehl-i Kitâb'ın kimi mü'min kalıb kimi kâfir olmak gibi ihtilâfları hep tevhîde âgâh edildikden sonradır ki bu ihtilâfları kâfir olanlarının bagy ü tuğyânından neş'et etmişdir.

İnâd ve istikbârdan tecerrüd ederek dîde-i irfânını kaplayan gışâve-i cehl ü gabâveti sıyırmaya, gurûrunu ayaklar altına alarak kadîmden beri tutduğu tarîk-i nâ-hemvârın hakīkate karşı bir cinâyet olduğunu kendi kendine i'tirâf etmeye cür'et eden; kuvve-i fikriyye ve cerbeze-i nutkiyyesine iğtirâren tervîc-i ebâtîle heveskâr ve ni'met-i iz'ândan bî-nasîb bir takım cühelâya riyâset arzusu gibi bir hiss-i hasîs-i nefsânîye mağlûb olmayan, hâsılı taharrî-i hakīkatden başka bir şeye nasb-ı nigâh-ı ihtimâm ve i'tibâr etmeyen erbâb-ı ukūl bundan daha doğru, fıtrat-ı pâkîzelerine bundan daha muvâfık bir din ve i'tikādı düşünüp bulamazlar.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا
لاَ تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ
وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يَعْلَمُونَ*

Fıtrat-ı insâniyyeye olan bu muvâfakatından değil midir ki bu dîn-i mübînin envâr-ı füyûz ve berekâtı evvelce görülmedik bir sür'at-i hâriku'l-âde ile kalbden kalbe sirâyet ederek pek az bir zaman içinde cihân-ı medeniyyeti istîlâ eyledi. Bathâ-yı Mekke'den tulû' eden o şemsü'l-hüdâ-yı irfân on sene zarfında Cezîretü'l-Arab'ın yüz senede eski dünya ma'mûresinin kâffe-i âfâkını tenvîr etdi. Cihânın kısm-ı ma'lûmunda sît-i İslâm'ı duymadık kavim kalmadı. Sekene-i âlemin kimi zulümât-ı işrâk içinde pûyân, kimi nusûs-ı şerâyi'-i ilâhiyyeyi tahrîf etmek seyyi'esiyle içine düşdükleri girdâbe-i cehâlet içinde hayrân ve sergerdân iken asırlarca süren emeklerle, taharrîlerle keşfine zaferyâb olamadıkları ma'şûka-i akıl ü vicdânlarını birdenbire bulunca, o nûr-ı cevvâl-i hidâyetin nâsiye-i mücâhidîn-i İslâm'da parladığını görünce akın akın dâire-i fevz ü necâbete girdiler. Asırlardan beri samîm-i vicdânlarına basıp mürûr-ı zamân ile gitdikce ağırlaşan bâr-ı hurâfât ve ebâtîlden silkinip öyle bir dâmgâh-ı iğfâle düşmemek üzere kurtuldular. Yalnız bu kadarla da kalmayıp telâmîz-i vicdân ü irfânı oldukları kavm-i Arab'a hayrü'l-halef olarak hakīkati müdâfa'a ve te'yîde, te'âlîm-i İslâmiyye'yi çâr aktâr-ı cihâna neşr ü ta'mîme muvaffak oldular. Bu dînin yalnız Arab dîni değil, bütün âlem-i insâniyyetin dîni olduğunu isbât ve hâdî-i a'zam olan Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin kâffe-i ümeme meb'ûs olmalarına sebeb telkīn buyurdukları dînin insan nâmını taşıyan her ferdin hâline çesbân olduğunu meydân-ı alâniyete çıkardılar. ** (يحمل هذالعلم من كل خلف عدوله ينفون عنه تحريف الغالين وانتحال المبطلين وتأويل الجاهلين)

Ahmed Naim

[121] FELSEFE-İ HAKKA

Asl-ı neşve-i hakīkiyye, sürûr-ı hakīkī şu masnû'ât-ı ilâhîyi tefekkür ve mütâla'a ile mündemic bulunan garâ'ib ve bedâyi'i tedkīk ve müşâhede ile hâsıl olur. O bedâyi'-i acîbe ki görmekde olduğumuz sâir menâzır-ı müdhişe onların yanında pek sönük kalır. Görülmüyor mu ki: bazı ulemâ esrâr-ı tabî'atı teftîşe o kadar dalıyor ki bazen kendinin mühim bir keşfi bu yolda zâyi' olup gidiyor. Bu vâzıhan delâlet etmez mi ki: Âlemin ehass-ı âmâli, zübde-i makāsıdı bundan başka birşey olmadığından kendini böyle mühlikeye ilkā ediyor. Bazı ulemâ da tertîb eylediği sefîneler ki aktâr-ı mechûleyi keşfe gidiyor. Ve yakînen biliyor ki: Sıhhat ve mizâcı oraların âb u hevâsıyla imtizâc edemez. Fakat esrâr-ı tabî'atden bir keşfe daha muvaffak olarak insanlara, ebnâ-yı nev'ine bir hizmetde bulunmak emel-i mahsûsu o âfâk-ı mechûlenin meşâkk-ı seferiyyesine, mesâ'ib-i muhtemelesine ona hiç ehemmiyet verdirmiyor.

Bir tohumun sîne-i arzda perverşiyâb olarak bir zamân sonra zuhûruyla yavaş yavaş neşv ü nemâ bulup dal budak salıvererek bütün yapraklar, çiçekler, yemişlerle donanmış kocaman bir ağaç olması ve bizim onun yemişinden, kokusundan, sâyesinden istifâde etmemiz, hokkabazların bizi eğlendirmek için evzâ' ve ef'âl ve istiğrâb etdiğimiz desâyis ve hîlelerinden daha ziyâde bâdî-i istiğrâb bir acîbe-i mühimme değil midir? Niçin biz onun, bu müdhiş san'at-ı nefîsenin cereyân-ı vukū'unu öğrenmeye, istiknâh-ı hakīkatine – velev basît bir sûretle olsun– meyl etmiyoruz?..

Kezâlik insanın tenâvül etdiği bir lokmanın bi'l-istihâle vücûdda kan olması, adale olması, tırnak olması, kıl olması.. Ve belki göz olması.. Fikir olması gibi dekā'ik-i kimyeviyyeyi tahsîl etmek, öğrenmek; bir takım hîlebazların sandukçelerde gösterdikleri kuklaları seyretmekden fikr-i insânîye daha mûnis değil midir?..

Kezâlik bir leyl-i sükûnperverde o mâ'î semâ-yı mükevkebe temdîd-i nazar ile mu'allak görünen o nevvâr, cevvâl yıldızları fennî, felsefî bir mütâla'a ile müşâhede ve tedkīk etmek; güzel kameriyelerde bir celse-i bî-sûd ile münâdeme etmekden acaba daha ziyâde kalbi lebrîz-i safâ etmez mi?..

Hayır!.. Hayır!.. İnsanların i'mâl ve sanâyi'i ne kadar ince, ne kadar san'at-perestâne ne kadar mâhirâne olursa ol-

[1] Âl-i İmrân, 3/19.

* Yâ Muhammed pâk ve hâlis olduğun halde dîn-i İslâm'a tevcîh-i veche-i i'tinâ ve ikbâl et! O dîn-i fıtrî ki Cenâb-ı Hak halkı o din ile meftûr eylemişdir. Dîn-i ilâhîye tebdîl ve tağyîr târî olmaz. Doğru din budur. Lâkin nâsın ekseri farkında değildir. [Rûm, 30/30]

** Bu ilmin hâmili her batındaki udûl olacakdır ki, bu zevât-ı kirâm onu erbâb-ı gulüvvün tahrîfâtından, dinsizlerin intihâlâtından, câhillerin te'vîlâtından masûn kılarlar. [*Beyhâkî*, 21376]

sun, masnû'ât-ı ilâhiyyeye nisbetle cehlden başka birşey değildir. Niketim ulemâ-i tabî'atin bu husûsdaki sözleri inşâallâh ileride görülecek.

İşte bundan sonra inâyet-i rabbâniyye'den istimdâd ile tasaddî eylediğim şeye başlıyorum:

1. Mütâla'a-i Kâ'inât

Ulemâ-i tabî'iyyenin netîce-i bahs ü tedkīkleriyle tebeyyün etdi ki Cenâb-ı Hâlık celle celâluhû insanların menâfi' ve fevâ'idi için halk ve îcâd buyurduğu âlem-i kevn dört kısma münkasemdir: 1- İnsan, 2- Hayvânât, 3- Nebâtât, 4- Cemâdât. Bunun tasnîfinde ehemmi mühimme takdîm ile insanı başlı başına bir kısm-ı mahsûs olarak ayırdılar, çünkü insandaki hayret-fermâ-yı ukūl olan ibdâ' ve ihtirâ'-ı rabbânî son nokta-i tekemmülde gözüküyor.. Nitekim Cenâb-ı Rabbü'l-Âlemîn te'âlâ şânuhû buyuruyor: *(لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ)

İmdi bedâyi'-i ekvânı mütâla'a gibi bir emr-i azîme başlamak için evvelâ üzerinde yaşadığımız mekân-ı ma'lûmumuzdan, arzımızdan bed' ederek tertîb-i ânif vechile sevk-i kelâm edeceğim. [1](وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ).

Cenâb-ı Fâtır-ı mutlak te'âlâ ve tekaddes vaktâ ki insanı halk buyurdu. İnsan kendini yeryüzünde cisminden başka bir şeye mâlik olmayarak yapyalnız buldu. Etrâfına bakındı gördü ki, önünde eflâke ser çekmiş gölgeleri birçok insanları barındırır, büyük büyük ağaçlarla dolu ormanlar... Yeryüzünde bilinmez birşey arıyor gibi her tarafa akıp giden nehirler, ırmaklar... Ucu bucağı bulunmayan göz alabildiğine uzanan geniş geniş sahrâlar, çöller, ovalar... Bulutları yırtacak gibi gözüken yüce, yüce dağlar... Paralayıcı hayvanlar, yırtıcı kuşlar... Her tarafı donduran soğuk... Ortalığı cayır, cayır yakan sıcak... Zavallı insan bu müdhiş avâmil-i tabî'at karşısında bir melce', bir penâh bulamayınca başladı kuvve-i fikriyyesini i'mâle... Zâten Cenâb-ı Hakîm-i Ezelî celle şânuhû fikr-i insânîyi insanın bütün havâyicini, levâzımını başarmak: Kût-i ma'îşetini, yiyeceğini içeceğini tedârik etmek, yırtıcı hayvanlardan müdâfa'a etmek, soğuğun sertliğinden, sıcağın yakmasından korunmak için halk ve ibdâ' buyurmuşdur. İşte bu mevhibe-i mahsûsasını isti'mâl ederek ân be-ân terakkī ve tekemmül ile bugünkü bulunduğumuz hâle vâsıl oldu. İnsan daha terakkī edecek... Öyle terakkī ki: Bugün biz ensâl-i âtiyyenin vâsıl olacağı bu terakkīyi, tekemmülü ne düşünebiliriz, ne tasavvur edebiliriz.. Bu esrâr-ı tabî'atın hadd ü pâyânı olmadığını bilenlerce kat'î ve muhakkakdır. Bakın ulemâdan birisi ne diyor: "Bir zaman gelecek ki bu günkü telefon o zamân insanlarının efkârı yanında çocuk oyuncağı gibi kalacak." Bir diğeri de diyor ki: "Bir zamân gelecek ki o zamânın insanları ile şimdiki insanlar arasındaki fark, şimdi bizim ile ziyofit[**] beynindeki fark gibi olacak."

İşte bu fark-ı azîm sarîhan delâlet etmez mi ki: Kudret-i ilâhînin büyüklüğüne, uluvv-i kemâl ve sümuvv-ı celâline nihâyet yokdur.. Şimdi bu fark ve tebâyün on dokuzuncu asır ulemâsıyla gelecek devir ulemâsı beyninde olursa düşünmeli ki şu zamanda ilm ü fenne lâkayd, âvâre-ser yaşayanlar ile o akvâm-ı müstakbele beyninde husûle gelecek fark nasıl olur?.. Ey ulu Rabbim!. Ben bu farkı takdîrden âcizim.. Nitekim bu kabîl atâlet-perverânın fikirlerini, **[122]** bedenlerini, mallarını sarf ve ifnâ etdikleri şeylerin sır ve hikmetini de takdîrden âcizim.. Yalnız senin şu kelâm-ı hakkını tekrâr ederim: [***](فَإِنَّهَا لاَ تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ)

Şu mukaddimeden sonra sadede gelelim: Üzerinde yaşadığımız arz büyük bir dâire, bir küredir ki mesâhası 510 milyon kilometre terbî'ine müsâvîdir. Bunun iki türlü hareketi vardır: Biri kendi mihveri üzerinde olup bu hareketi ile bütün etrâfını, eczâsını mütemâdiyen güneşe ma'rûz kılar, ve bundan gündüz ve gece hâsıl olur. Bu devrini sâniyede üç mil sür'atle hareket ederek 24 sâ'atde icrâ eder. İkincisi: Şemsin etrâfında olan hareketidir ki bundan da senenin muhtelif mevsimleri husûle gelir. Bu fasılların, mevsimlerin hikmeti de meydândadır: Eğer bu mevsimler husûle gelmese insanların, hayvanların medâr-ı hayâtı olan ekser nebâtât neşv ü nemâ bulmaz, arz harâb olurdu. Küre-i arz bu devri takrîben 365 günde itmâm eder. Ve bu devrini itmâm için sâniyede 29 mil sür'atle hareket eder. Arzın bu devrinde milyonlarca seneler geçdiği halde ne nizâm ve tertîbi bozulmuş, ne de bir hükmü, hâdisesi fenâ bulmuşdur.

Arzın kısm-ı küllîsi, çoğu toprak değildir. Dortde üçü acı, tuzlu sudur. Bunun acı tuzlu su olmasında büyük bir hikmet vardır: Eğer böyle tuzlu acı bir su olmaya idi, kokar, te'affün eder ve insanları, hayvanları, nebâtâtı zehirleyen, öldüren mikroplarla dünya dolardı.. Biliyoruz ki: Su harâretin her derecesinde buhara inkılâb ile uçar. Denizlerde de bu kā'ide cârîdir: Denizin buharı az, çok bir irtifâ' ile havaya su'ûd eder, sonra tekâsüf ederek gökyüzünde gördüğümüz bulutlar hâsıl olur. Kış gelince bulutlar tehallül eder, yağmur yağar. Ve bu yağış öyle olduğu gibi dehşetli kitleler sûretiyle inmez. Eğer böyle ine idi, böyle yağmış ola idi yağdığı yerleri hedm ü helâk ederdi. Fakat böyle olmuyor: Rüzgâr onları eliyor, ufaltıyor da yeryüzüne öyle yağıyor.. İşte bu sular hayâtımız için en mühim havâyicden, levâzımdan olan o tatlı nehirleri, o berrak ırmakları vücûda getiriyor.

Burada birşey hâtıra gelir: Madem ki yağmurun menşe'i denizdir, deniz suyu bu kadar acı olduğu halde nasıl oluyor da yağmur suyu tatlı oluyor?.. Bunun sebebi: Su buhara inkılâb etdiği vakit kendinde eriyecek, mahv olacak ne kadar maddeler varsa hepsini terk eder de öyle tebahhur eder. Bunu anlamak kolaydır: Meselâ beş gıram kadar tuzu biraz mâ-i mukattar ile eritmeli, bir yere bırakmalı. Birkaç gün sonra bakın: Suyun tebahhur edip uçduğunu ve yerinde beyaz bir râsibin, tortunun kaldığını görürsünüz. Hatta tartsanız evvelce koyduğunuz mikdârın eksilmediği de meydâna çıkar.

–mâba'di var–

Halil Ni'metullah

---

* Biz insanı hakīkaten en güzel bir sûretde halk etdik. [Tîn, 95/4]

[1] Kasas, 28/28.

** Ziyofit, teşekkülâtının gayet basît olmasından nebâtâta müşâbih bir hayvandır.

*** Gözler kör olmaz, yine görür.. Fakat asıl kalb gözleri, basar-ı basîret kör olur da birşey görmez. [Hacc, 22/46]

MÜSLÜMAN KADINI

Beşinci Fasıl
Kadın, a'mâl-i hâriciyyede erkekle müşâreket edebilir mi?

Kadınların efrâd-ı ümem arasındaki esâretinin en çirkin şekli, bîçârelerin zimâm-ı irâdetlerini boyunlarına dolayarak o nazenîn vücûdlarıyla o rakîk, o merhametle lebrîz, şefkatle meşbû' kalbleriyle, ruhlariyle bu cedelgâh-ı ma'îşete salıvermek, bir lokma ekmek bularak açlıkdan ölmemek için zavallıları erkeklerle omuz ölçmeye muztar bırakmak, uzun günlerini hatta gecelerinin de bir kısmını fabrikaların alevleri, dumanları içinde geçirmeye, yâhûd sokak ortasında kalmaya, birçok sefâlet-zedegân-ı beşeri varlıkdan nevmîd eden heycâ-yı mehîb-i medeniyyet arasında sürünmeye sevk etmektir.

Eğer günün birinde gider de Avrupa'daki, Amerika'daki fabrikaların en büyüklerini gezecek olursanız o mebânî-i mehâbet-fermânın, o hârikulâde azametiyle, nazarı hemen de ihâtadan âciz bırakacak derecedeki vüs'atiyle beraber içerisine girince göreceğiniz hâl birden bire sizi mebhût edecektir. Evet orada kadına, bu cins-i rakîke mensûb birçok kalabalıklar göreceksiniz ki, en meşakkatli, kuvâ-yı adaliyyeyi en ziyâde yoran şedâid-i a'mâl içinde uğraşıp duruyorlar: Kızgın ocakların başına dikilmiş, metâib-i hayatı, telhî-yi ma'îşeti iktihâm etmeye çalışıyorlar, işte o zaman bîçârelerin, o cehennemî ateşin karşısında dura dura kavrulmuş olan çehrelerinde şu ibâreyi okuyacaksınız ki ebediyen muhayyilenizden silinmeyecekdir: "Bu hâl erkek tarafından kadına tahmîl olunan esâretin en son derecesidir." Hele zavallıların biraz yanlarına gider de o cahîm-i mültehebde ne kadar yevmiye almakta olduklarını sorarsanız içlerinden yüzlerce, belki binlerce kadın ref'-i savt ederek o kadar tâkat-fersâ, beden-sûz kedd ü meşakkate karşı herbirinin aldığı ücretin günde yirmi santimi, yani bir Mısır kuruşunu geçmediği cevabını verirler. Bu ise bir paradır ki yaşamak hemen de kābil değildir. Sonra nazarınızı bir de tabîblere, mühendislere doğru tevcîh edecek olursanız, bunları ilim ve medeniyetce en ileri gitmiş olan memleketlerde bile ancak yüzde beş nisbetinde bulabileceksiniz.

Bizde kadınlara hürriyet-i mutlaka vermek isteyen zevât ise bu hâle asr-ı hâzır ulemâsının baktığı nazarla, yani bir maraz-ı ictima'î nazariyle bakarak olanca himmetlerini –Avrupa ve Amerika hukemâsının yaptığı gibi– memleketimizi bundan sıyânet cihetine sarf edecekleri yerde, biz Avrupa medeniyetini adım adım ta'kîb ediyormuşuz zannında bulunuyorlar da, üzerimize bu korkunç kapıyı açmaya uğraşıyorlar. Lâkin bu zevât, bizim hayât-i ictimâ'iyye-i İslâmiyyemizin muhâfızı olan kuvvetleri azıcık düşünmüş olsaydılar **[123]** rûh-ı İslâm'ın vücûd-i kavmiyyetimize vermiş olduğu hayât-ı sermedî sâyesinde bizim, âlem-i medeniyyeti korkutan bu gibi emrâz-ı ictimâ'iyyenin tehâcümünden âsûde bir mevki'de bulunduğumuzu bilirlerdi.

el-Mer'etü'l-Cedîde mü'ellifi diyor ki: "İşte esbâb-ı mesrûdeden dolayı bizde de sanâyi' ile iştigâl eden kadınların adedi seneden seneye artmak lâzım geleceğini tekrar edebiliriz. Zîrâ biz Avrupa'nın bizden evvel geçmiş olduğu tarîki tâkib etmekdeyiz."

Biz ise cenâb-ı mü'ellife bu noktada külliyen muhâlifiz. Çünkü biz, Avrupalıların vaktiyle geçtikleri yolda bulunmadığımız gibi bizde kat'iyen böyle bir hâlin vücûdunu îmâ eder bir şey görülmemiştir. Zaten bir bizim hey'et-i ictimâ'iyyemize, bir de onlarınkine doğru tevcîh edilen en ufak bir nazar, vehle-i ûlâda göstermektedir ki bizim usûl-i hayâtiyyemiz, vesâit-i medeniyye ve ictimâ'iyyemizle Avrupalılarınki arasında gâyet büyük bir fark vardır. Biz revâbıt-ı ictimâ'iyyesi usûl-i dîniyye ile te'eyyüd etmiş öyle bir ümmetiz ki –mütemessiklerini sa'âdet-i hayâteyne îsâl eden– o usûlü terketmiş olmaktan başka hiçbir sebeble arş-ı azamet ve ikbâlimizden hubût etmediğimiz ezhânımızda kökleşmiştir. Onlar ise efrâdı arasındaki irtibât, revâbıt-ı cinsiyye yâhûd vataniyye te'siriyle husûle gelmiş bir takım ümmetlerdir ki te'âlîm-i dîniyyeyi bir tarafa atmadıkça bu günkü terakkîye vâsıl olamadıkları kafalarına yerleşmiştir.

Şimdi her iki tarafın usûl-i ictimâ'iyyesine doğru atfedilen şu basît nazar bizi iknâya kâfîdir ki biz artık aramızdaki râbıta-i dîniyye kalkarak onun makāmına râbıta-i vataniyye yahûd cinsiyye kā'im olmadıkça, kezâlik dinin bâdî-i iclâl olduğu ezhânımızdan silinerek yerine diyânet-i İslâmiyyeyi terketmediğimiz sûrette evc-i sa'âdete irtikā edemeyiz vâhimesi, yerleşmedikçe şu'ûn-i hayâtiyyede Avrupalıları taklîd etmeye, onlarla bir seviyede bulunmaya kudret-yâb olamayız. Ya bu inkılâb-ı serî'in hudûsüne nasıl imkân tasavvur olunabilir ki dinimizin derdimize dermân-ı âcil olduğunu tecârib-i ameliyye hergün bize göstermektedir. Hattâ bizimle beraber garb meşâhîr-i ulemâsından birçoğu da bu hakîkati idrâk etmişlerdir. Hulâsa bizim en belli başlı râbıtamız, medâr-ı mevcûdiyyetimiz ümem-i sâire-i âlemin revâbıtı cinsinden olmayıp dururken artık nazarımızda mu'azzez olan medeniyetimizin ta'lîmâtına muvâfık gelmeyecek, vücûd-i kavmiyyetimizin tabî'atını sarsacak olan şu'ûnun hiçbirinde milel-i sâireden hiçbirini taklîd etmek bizim için kat'iyyen doğru değildir. Bunların hepsinden başka garbın kadınları hakkında ta'kîb etmekte olduğu tarîkin mühlik muhâtaralar, korkunç girdâblarla dolu olduğu yine onların en büyük ictimâ'iyyûnunun şehâdetiyle sâbitdir.

Pekâlâ, onlar kadının erkek işiyle iştigâlini def' ve telâfîsi elzem olan bir maraz-ı ictimâ'î tarzında telakkī edip dururken biz niçin o hastalığı zorla kendimize geçirelim de sonra evca' ve âlâmına tahammüle mecbûr olalım? Eğer behemehâl birşeyde onlara imtisâl etmemiz lâzım ise niçin bu imtisâli ve bu taklîdi sağlam oldukları bir işe hasretmeyelim? Bizim için sûret-i ciddiyyede tedkīk etmedikçe, imtihâna çekmedikçe onların medeniyetlerinden hiçbir şey kabûl etmek doğru olmadığı gibi kendimizde o medeniyetin nazar-firîp olan zevâhirine temâyül hissettiğimiz gibi, hiç olmazsa iyiyi fenâdan temyîze muktedir olabilmemiz için gözlerimizi destmâl-i hikmetle silerek nazarımızı bir kat daha cilâdâr etmemiz lâzımdır. Yok, eğer kendimizde bu kadar bir metânet bulamazsak hiç olmazsa bu bâbda onların ulemâsının re'ylerini sormalıyız.

İşte şu sâ'atte kendi kütübhanemde oturuyorum. Önümde bu mevzû' ile münâsebeti hâiz birçok kitablar duruyor. Binâ'en-aleyh bunlardan mes'ele-yi nisâya âidiyeti olan birini intihâb edelim, ta ki ilel-i kavmiyyemizi kendi elimizle tedâvi etmediğimiz sûrette milel-i sâirenin eliyle izâle-

sini pek beyhûde yere temennî etmiş olacağımızı müslümanlar yakînen anlasınlar.

İlm-i insan ulemâsından üstâd Giyom Ferrer diyor ki: "İçinde yaşamakta olduğumuz medeniyetin şekl-i hâzırından dolayı yakında bir belâ-yı mübremin serzede-i zuhûr olacağını lisân-ı tehdîd ile nâtık alâmât cidden pek çokdur (şâyân-ı te'emmüldür) zîrâ gün geçmiyor ki nazar-ı müteharrî için yeniden rûnümâ-yı dehşet olan bir emâre-i meş'ûmeye tesâdüf etmemek kābil olsun. Öyle ise biz de kendimizi tabîb vazîfesiyle mükellef tutalım da zamanımızdaki maraz-ı ictimâ'îyi teşhîse çalışmakta olan etibbâya zahîr olabilmek için şu nev-zuhûr râhibliğin tarz-ı cedîdini tedkīk edelim. Çünkü bu râhiblik, bir dine istinâdı olmadığı halde, bizi ruhbâniyet-i dîniyyenin kurûn-i vüstâda vâsıl olduğu derece-i nihâ'iyyeye varmakla tehdîd etmektedir.

Bugün izdivâca hâ'il olan mevâni'in günden güne artmakta olduğunu, hele izdivâcın en ziyâde yolunu kesmekte olan iktisâdî, nâ-ma'dûd bir çok esbâbın mevcûdiyetini erkek, kadın herkes bi't-tecrübe anlamışdır. Hattâ nâsın birçoğu bu mâni'aları tezlîl ve iktihâm imkânını istihsâlden nevmîd olduklarından bekârlığa sabretmek için olanca vüs'lerini sarfediyorlar. Öyle ise şimdi biz kolayca diyebiliriz ki, bilâ-izdivâc, yani sun'î ve gayr-ı tabî'î olan şerâ'it-i hayâtiyye dâhilinde yaşamalarından dolayı her iki cinse mensûb birçok eşhâsın bütün hey'et-i ictimâ'iyyeyi tehdîd edecek âsâr-ı hâ'ile hudûsüne sebeb olmaları zarûrîdir. Kezâlik bekâr yaşayan kadınların îras edecekleri zarar, tecerrüd âlemindeki erkekler yüzünden husûle gelecek mahâzîre nisbeten daha büyükdür. Zîrâ erkeğin bekârlığı nefsü'l-emirde, ona bir takım sıfât-ı husûsiyye verirse de, şahsiyetini tamamiyle değiştirmez. Çünkü bu şahsiyet erkeğin sûret-i mutlakada iffetini istilzâm etmedikten başka onu benât-ı zevk ü tarab içinde yaşamaya, yâhûd zinâya da icbâr edebilir. İşte bundan dolayı bekârlık erkeklerde, bu vazîfe-i fizyolojiyeyi külliyen ibtâl etmez. Kadında ise bunun aksinedir. Zîrâ hâl-i hâzırdaki şerâ'it-i ictimâ'iyye, kadının bekârlıkta afîf olmasını iktizâ eder. İffet ise vâlidelik vazîfesinin mu'attaliyetini müstelzim olur: Bu ise öyle bir vazîfedir ki kadın cismen ve rûhen mahzâ bunun için **[124]** yaratılmışdır. O hâlde hiç şübhe yokdur ki, bu hâlet kadının şahsiyetini fesâd-ı serî' ile ifsâd eder. Kezâlik hiç şübhe yokdur ki bu yoldaki kadınlardan bir kısm-ı kebîri hey'et-i ictimâ'iyyeye korkunç bir takım rahneler açarlar."

Şöhreti âfâkgîr olan bir ictimâ'înin şu sözleriyle dest-i ihticâcımızdaki binlerce emsâli bize sûret-i vâzıhada göstermektedir ki: Medeniyet-i garbiyyenin şekl-i hâzırında o medeniyetin anâsır-ı mürekkebesine bâ-husûs kadınlar tarafından yakında bir belâ-yı mübremin savlet edeceğini lisân-ı inzâr ile nâtık birçok emâreler mevcûddur. Binâ'en-aleyh şu'ûn-i hayâtiyyenin birinde garbı taklîd etmemiz kat'iyyü'l-lüzûm ise, bâri o taklîd edeceğimiz şeyi –sonunda bir girdâb-ı amîka düşerek bî-hudûd nedâmetler izhârına mahkûm olmadan– bâsıra-i akıl ve hikmet ile temyîze, intikāda çalışalım. Yok eğer, ümmetlerin müstakbeliyle irtibât-ı metîni bulunan mesâ'il-i kübrâ-yı ictimâ'iyyeyi temyîze muktedir değil isek, hiç olmazsa bu bâbdaki tarîk-i sedâdı o medeniyetin ulemâsından tahkīk etmek, onların tecârüb-i yevmiyyelerinden müstefîd olmak bizim için pek kolaydır.

Eğer kāri'în-i kirâm garb ulemâsının bu husûsdaki mütâla'âtını öğrenmek arzu ediyorlarsa bugün felsefe-i hissiyyede üstâd tanınan ilm-i ictimâ' vâzı'ı feylesof Auguste Comte'un *Nizâm-ı Siyâsî*'sinden tercüme ettiğimiz şu sözlere atf-ı nazar buyursunlar. Üstâd, kadınların erkek işleriyle iştigâli mes'elesini, bu yüzden hey'et-i ictimâ'iyyeye târî olan karışıklığı dermeyân ettikden sonra diyor ki: "Lâkin mebnâ-yı medeniyyeti yıkan, ortalığı fesâda veren bu gibi evhâma mukābil hayât-ı nisvânı tamamiyle zâmin olmak üzere bir kā'ide tabî'iyye vaz'etmek mümkündür. Bu da erkekler hakkında kadınlara karşı bir takım vezâ'if-i maddiye ta'yîn ve tahdîd etmekle olur. İşte bu kā'ide-i tabî'iyyeyi her zaman icrâ-yı siyâdet edebilecek, her zaman mevki'-i hürmetini muhâfaza eyleyecek bir tarzda vaz'a muktedir olabilecek bir vâzı' var ise o da rûh-ı hakīkati ihrâz ile mümtaz olan felsefe-i hissiyyedir. Ma'a-mâfîh bu meyl-i umûmîyi herkesden evvel uyandıran felsefe-i cedîde (felsefe-i hissiyye) değildir. Bunun yaptığı şey, âlem-i insâniyyetdeki harekâtın mecmû'unu müdekkikâne te'emmülden sonra o meyl-i umûmîyi lâyıkiyle takdîr etmiş olmasıdır.

Erkeğin kadını beslemesi lâzımdır. İşte bu düstûr beşer için tabî'î bir kānûndur. Hele kadınlar için asıl olan hayât-ı beytiyyeye muvâfık bir kānûn var ise o da budur. Kezâlik bu kānûndur ki en fenâ bir şekl-i ictimâ'înin güzelleşerek insâniyetin terakkiyâtı nisbetinde kesb-i kemâl edeceğini gösterir. Zîrâ hâl-i hâzırın kadınlar hakkında taleb etmekde olduğu terakkiyât-ı maddiyyeden hiç biri için bu kānûn-ı esasîye kemâl-i dikkatle tatbîk olunmak lüzûmundan kurtuluş yoktur. Bundan da hey'et-i ictimâ'iyyenin alâkadar olduğu işlerin kâffesine, husûsiyle amele ücretine karşı bir aksül-amel hâdis olmak zarûrîdir. Kezâlik meyl-i fıtrîye muvâfık olan bu kānûn, hareket tevlîd edici bir âlet olan erkek üzerinde sevimli bir âmil, bir mü'essir olması itibâriyle kadının vazîfe-i mukaddesesiyle de irtibâtdadır. Bu icbâr da (erkeğin kadını beslemeye icbâr edilmesi) ayniyle tabaka-i müfekkirenin yani havâssın kendilerinden beklenen vazîfe-i asliyyeyi kemâl-i huzûr ve ferâğ ile edâ edebilmeleri için tabaka-i âmileye yani avâma, evvelkilerini beslemek için olunan icbâra benzer. Şu kadar ki erkeklerin kadınlara karşı olan vezâ'if-i maddiyyeleri daha mukaddesdir. Zîrâ kadınların vazîfesi hayatlarının beytî olmasını iktizâ eder. Bir de bu icbâr tabaka-i müfekkireye nisbeten ancak tezâmunî ve ârızî olabilir. Hâlbuki nisvâna nisbeten böyle değildir. Çünkü o zaman aslî ve zâtîdir."

Bu sözleri, ilm-i ictimâ' esâtizesinin re'îsi, felsefe-i hissiyyenin mü'essisi söylüyor. Felsefe-i hissiyye ise beşerin his ve müşâhede tarîkiyle hakâyık-ı eşyâya hükmedebilmek için zafer-yâb olabildiği vesâ'itin gâyesidir. Bakınız kadın için âmâl-i hâriciyyede erkekle müşârekete cevâz olmadığına fıtrat, tabî'at, iktisâd nâmına nasıl hükmediyor. Ey dîn-i fıtrî ashâbı! Hiç bizim için bundan sonra ahkâm-ı fıtrata isyân etmek yakışır mı?

Şimdi bir mu'teriz çıkıp diyebilir ki: İyi ama ya bilâ-â'ile birçok kadın bulunması muktezâ-yı hâl olduğu zaman ne yapalım? Tek erkeklerle âmâl-ı hâriciyyede müzâhame etmesinler de varsınlar açlıkdan gebersinler mi, diyelim?

Biz deriz ki, bir kere kadınların evleri hâricindeki çalış-

maları hey'et-i ictimâ'iyye için mühim bir halel, bir fesâd olduğu kabûl edildikten sonra artık cem'iyet, cem'iyete karşı olan muhabbet bizi bu fesâdın intişârını, tevessü'ünü teshîle çalışmamaya sevkeder. Daha doğrusu hasbe'l-insaniyye bu rahneyi seddetmeye, olanca vüs'ümüzle, istitâ'atımızla bu marazın önünü almaya çalışarak Avrupa'da, Amerika'da hükûmetlere kadınların rahatını kâfil olacak kavanîn vaz'ını teklîf gibi hayır-hâhlıklarla, hayır-kârlıklarla atî-yi insâniyyeti i'mâra çalışan ricâl-i hamiyyeti taklîd etmemiz icâb eder. Hele durun bir kere de medeniyet-i İslâmiyyeye bakalım ki pençe-i âhenîn-i fakr u sefâlete karşı bu cins-i rakîkin hayatını müdâfa'a edecek bir kānun vaz' etmiş midir?

Evet "Bir kadının kocası ölse de bütün akrabası içinde ma'îşetini kâfil olabilecek kimse bulunmasa, o zaman onun infâkı, edâ-yı hevâ'ici beytü'l-mâle âid ve vâcibdir." hükmüyle bu ciheti de taht-ı zımâna almıştır.

İşte bu hüküm, medeniyet-i İslamiyyenin verdiği bir hükümdür ki felsefe-i ameliyye ve hissiyye ashâbı –âlem-i beşeriyyetdeki harekâtın mecmû'unu nazar-ı im'âna aldıktan, mensûb oldukları milletlerde inkılâbât-ı zamandan binlerce devir geçirdikten sonra– nihâyet yine ona rücû' ediyorlar. İşte o felsefenin şeyhi ve mü'essisi olan Auguste Comte, *Nizâm-ı Siyâsî*'sinde diyor ki: "Kocası ve akrabası bulunmayan kadınların hem kurtulmaları kābil olmayan adem-i istiklâllerine, hem de husûsiyle vazîfe-i ma'neviyyelerine mukābil ma'îşetlerini tekeffül etmek, hey'et-i ictimâ'iyye üzerine vâcibdir. Terakkī-i insâniyyetin ma'nâ-yı hakīkīsi işte şu sözden ibârettir: Kadının hayatı imkân müsâ'id olduğu kadar beytî olmalı, her bir amel-i hâricîden tahlîs edilmelidir, tâ ki **[125]** vazîfe-i asliyyesini istenilen sûrette edâ edebilsin."

İşte bu karar yirminci asır ashâb-ı felsefesinin verdiği bir karardır ki, usûl-i medeniyet-i İslamiyyeye tamamiyle mutabakatı meydanda iken, artık bundan sonra hangi hüccete istinâden tutalım da halka, medeniyet-i maddiyye ashâbının emrâzını taklîdi tavsiye edelim? Zîrâ onların bu gibi hastalıklarını almaya uzanır da iştidât-ı maraza pek müsâ'id olan bu hâl-i za'afımızla kendimizi hasta edersek sonra onları, kadınları meşâkk-ı ameliyyeden, iştigâlât-ı hâriciyye esâretinden kurtaran yeni bir kānûn vazetmiş, gördüğümüz zaman yeniden halka dönerek bu sefer de evvelce telkîn etmiş olduğumuz vesâyâyı ibtâle mi kalkışacağız?

Medeniyet-i İslamiyye ki beşerin günden güne yaklaşmakta bulunduğu gâye-i kemâldir, bunu ayânen gördükten sonra bu kadar garîb teklîfleri bilmem neden ihtiyâr etmelidir? Acaba kadınların âmâl ve iştigâlât-ı hâriciyyede erkeklerle uğraşmasını medeniyetin bir şekl-i cemîli addeden, bunun terakkī-i beşerin en büyük bir hatvesi bulunduğuna kā'il olan bazı şarklılara rağmen nisvânın hâricde çalışmalarını kerîh görmeye Avrupa ulemâsını icbâr eden sâ'ik nedir?

Evet onları bu istikrâha icbâr eden sebeb kadınların düştüklerini görmüş oldukları sû-i netîceden başka bir şey değildir. Bîçâre kadını görüyorlar ki esîr, miskîn, erkeğin yanı başında durmuş, onunla omuz omuza, pençe pençeye uğraşıyor. Fakat ne kadar çalışsa yine hasmının beğenmeyerek başını çevirdiği fazalâtdan başka birşey bulamıyor. Ne kadar sa'y ü amel sahası varsa hepsinde hem kendisi, hem de elindeki mâmeleki rakîbinin hedef-i tegallübü oluyor.

Hürriyet-i nisvân tarafdârânının en şiddetlisi bulunan feylesof Foriye diyor ki: Nedir kadının bu günkü hâli? Erkeğin terzilik, zînete müte'allik işler gibi ince işlere varıncaya kadar her şu'besine dalmış olduğu âlem-i sınâ'atta bile hırmân içinde yaşıyorlar. Zavallılar bir köşeye çekilmişler, en ağır işlerle uğraşıyorlar. Pekâlâ, maldan mahrûm olan kadınlar için menâbi-i ma'îşet ne olabilir? İğne mi yoksa –güzel iseler– cemâlleri mi? Evet, zavallıların çâre-i yegâneleri sırran yâhûd alenen sifâddan başka bir şey değildir. Bu ise öyle bir çaredir ki mürâca'at olunmasına felsefe rızâ göstermez. İşte sonunda zavallı kadınların nasîbi şu menhûs hâlete müncer oluyor ki bu da iki sebebden ileri geliyor: Biri medeniyet-i hâzıra, diğeri de şimdiye kadar mahv ü izâlesi hakkında i'mâl-i fikr edilmeyen esâret-i zevciyyedir. Pekâlâ, kadınların şu hâl-i hazîninde adaletden bir eser olsun görebilmek bizim için kābil midir?"

Zavallı kadın bu müzâhemât-ı şedîde içinde ne yapar, nereye gider? Diyorlar ki asırlar teceddüd ettikçe insan sa'âdet-i maddiyye cihetinden irtikā eylediği gibi ihtisâsât-ı rûhiyye, merhamet-i kalbiyye tarafından dahi terakkī eder. Ya öyle ise nasıl oluyor da bu cins-i rakīkin şu yirminci asırdaki hal-i sefâleti yürekleri parçalamıyor, sîneleri âteş-i hüzün ile dâğ-dâr etmiyor? Azıcık şefkatten nasîbi olan hangi insan kabûl eder ki bîçâre kadın cismen ve rûhen hep onun için yaradılmış olduğu vazîfe-i tabî'iyyesinden çıkarılsın da bu heyecân-ı hûnîn-i ma'îşetin alevleri içinde bırakılıversin? İnsanın maddiyâtı hudûdunda durmayarak ma'neviyâtını da pây-mâl eden bu müzâhemât-ı şedîde içinde zavallı kadın ne yapar? Nereye gider? Bakınız feylesof Proton ne diyor:

"İnsaniyet, hiç bir fikr-i ahlakîden, siyasîden, felsefîden dolayı kadınlara borçlu değildir. Zira beşer, tarik-i ilimde kadının yardımı olmaksızın yol alarak birçok muhayyir-ü'l-ukūl keşfiyâta muvaffak olmuşdur. İnsaniyet, bir gûne ihtirâ-ı sına'îden yâhûd hiç olmazsa ehemmiyetsiz bir âletin icâdından dolayı da kadınlara borçlu değildir. Çünkü ihtirâ eden, ikmâl eden, çalışan, sa'yini semeredâr eyleyen, kadını besleyen yalnız erkektir. Kadınların ilm ü edeb sibâk-gâhında gösterdikleri harekât ise, onların fabrikalarda görmekte oldukları işin aynıdır. Çünkü bunlar fikir ve karîhanın i'mâline lüzûm olmayan işlerde bir yararlık gösterebilirler. Binâ'en-aleyh bu gibi yerlerde makara ve çıkrık mesâbesindedirler."

Bak şu zavallı kadına! Erkek onu nasıl bir takım müzâhemâtı altında eziyor, nasıl hayattan, esbâb-ı ma'îşetten mahrûm bırakmaya çalışıyor da sonra nasıl bir takım âlât-ı hasîseye benzetiyor!

Ben müslüman kadınını bu hâle gelmekten tahzîr ederim. Bırakın onu evinde hanım olarak otursun, mevâhib-i fıtriyyesinin terbiyesine ihtimâm olunsun ki –yukarıdaki faslımızda söylediğimiz vechile– bu mevâhibi terbiye edildiği sûrette kadın için cinsine hâs olan kemâle vüsûl çâresi istihsâl olunmuş olur. Erkek de artık bu husûsda onunla müsâbakaya, mu'ârazaya kudret-yâb olamaz. Levâzım-ı tabî'iyye-i ma'îşetini hangi sûretle olursa olsun tedârik edip getirmek de tav'an ve kerhen kocasının uhdesine tahmîl olunsun. Dâima nezdimizdeki mevki'i, bedene nisbetle bütün â-

zâ-yı sâireyi kendisine hâdim eden kalb gibi olsun. O da bu makām-ı refî'in şerefini takdîr etsin. Cehlinden dolayı mütehassir olmasın. Zîrâ o bir arazdır ki ufak bir cehd ile zâil olur. Hâlbuki bir kere bu nizâmı bozar da kendisini hayât-ı hâriciyye rezm-gâhına atarsa artık sonradan ne kadar arz-ı iştiyâk ederse etsin âilesi meyânındaki merkez-i mukaddesini istirdâda muvaffak olamaz.

Şimdi ben müslüman kadınlarının hâlini tehzîb etmek azminde bulunan erbâb-ı himmetin şu hikmet-i bâligayı kemâl-i im'ân ile dinlemelerini ricâ eylerim ki bunu medeniyet-i maddiyyenin e'âzım-ı ricâlinden ve mü'essislerinden olup, fazîleti umûm indinde müsellem olan Jules Simon söylemiştir. Bu zat Logofiye'nin te'lîf etmiş olduğu bir kitabı hakkında bir mütala'a yürüterek diyor ki: "Kadın, kadın olarak kalmalıdır. (Bu söz Logofiye'nin sözüdür) Evet kadının kadın olarak kalması lâzımdır. Zîrâ bu sıfatla hem kendi sa'âdetini te'mîn edebilir, hem de o sa'âdeti başkalarına verebilir. Öyle ise **[126]** kadınların hâlini ıslâh edelim. Lâkin onları değiştirmekten, erkeğe kalb etmekden hazer edelim. Zîrâ kadınlar erkekleşirse bir çok menfa'at kaybederler. Biz ise herşeyi kaybetmiş oluruz. Çünkü tabî'at bütün masnû'âtını kemâl-i itkān ile ibda' eylemiştir. Öyle ise biz de tabî'atı lâyıkıyle tetebbu' edelim; bir kat daha tehzîbine çalışalım, kavânîn-i tabî'atten uzak olan şeylerden sakınalım... Felâsifeden bazıları, hayat mekârih ile muhâtdır, diyorlar. Lâkin bunlar mâdâme'l-ömr zevk-i muhabbeti tatmadıkları için bu sözleri söylüyorlar. Ben ise derim ki, hayat güzeldir, mübârektir, ancak erkekle kadının her biri Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine tahsîs etmiş olduğu mevki'i bilmek şartiyle.."

Acaba cemiyet-i insâniyyeye büyük büyük eserler bırakmış olan bu üstâd-ı iktisâdî, bu gibi nesâyihi niçin îrâd ediyor? Şunun için ki, kadının yuvasından çıkarak fıtratan kendi vazîfesi olmayan işlerle uğraşması kendisini âilesinden nez' etmekte, evinin temelini yıkmakta olduğunu gözüyle görüyor. Nitekim yukarıki faslımızda bundan bahsetmiş idik. Zaten bu zât ile hem-fikir olan, re'yini tasvîb eden daha bir çok ulemâ bulunduğu ileride mütâla'aları serd edildiği sırada görülecektir.

Nisvânın a'mâlde erkeklerle müşâreket etmelerinden tevellüd eden iktisâdî, âilî birçok ahvâl-i seyyi'eden fazla olarak bunun, onların üzerinde ve hadd-i zâtında acîb olan diğer bir te'sîri daha yüz göstermektedir.

İnsâniyetin ahvâl ve edvârı hakkında gâyet mühim mebâhis serdiyle meşhûr olan Giyom Ferrer diyor ki: "Avrupa'da erkek işleriyle iştigâl eden birçok kadınlar bulunuyor. Bunlar bu sebebden izdivâca kat'iyyen yanaşmıyorlar. İşte bu gibi kadınlara cins-i sâlis demek pek doğru, pek muvâfıktır. Yani bunlar erkek de değildir kadın da değildir. Çünkü tabî'at ve terkîb-i beden i'tibâriyle evvelkilerine, vezâ'if ve a'mâl cihetiyle ikincilerine muhâlifdirler."

Üstâd, bu zümrede bulunan kadınların ahvâlini müdekkikāne tetebbu' ederek şu hakîkate, şu netîceye zafer-yâb olmuştur ki kadınların kendileri için tabî'î olmayan bu sınâ'î hayat-ı sanâyi'de te'ayyüş ederek vezâ'if-i tabî'iyyelerinden, cismen ve rûhen münhasıran onun için yaratılmış oldukları vezâ'if-i tabî'iyyelerinden intizâ etmeleriyle artık ihtisâsları da benât-ı cinslerinin, ihtisâsâtından ayrılmış, kendileri dâimî bir ye's içinde, âlâm içinde bulunuyorlar. Gûyâ ki fıtrat-ı beşeriyye bu bîçâreleri hukūklarından gâfil bıraktığını kendilerine fi'len gösteriyor." Daha sonra diyor ki "Artık ulemâ-yı ictimâ'iyyûn ahkâm-ı tabî'iyyeye, kavânîn-i fıtrata mugâyir olan bu hâlin âkibetindeki vehâmeti idrâka başladılar. Zîrâ erkeklerle müzâhemelerinden dolayı bu yoldaki kadınların bir kısmı cemiyetin başına bâr oluyorlar. İşleyecek iş bulamıyorlar. Eğer hâl bu minvâl üzere devam ederse bundan azîmü't-te'sîr bir fesâd-ı ictimâ'î neş'et etmek tabî'îdir."

Ya bu kadar sözden sonra kadınlara hayât-ı haricî rezm-gâhına atılmaları için nasîhat vermekte devam edecek miyiz? Bu hâlin ümmetlerin belini bükmekte olan bir maraz-ı ictimâ'î olduğu sâbit olduktan sonra artık te'yîdine, dâiresinin tevsî'ine çalışmak bize lâyık mıdır? Garblılar milyonlarca fabrikaları, tezgâhları, elhâsıl iş, kazanç mahalleri varken bu hâli esâsından kaldırmaya uğraşıp durdukları hâlde biz vesâ'il-i ameliyyemizin kılletiyle beraber nasıl idâmesine, ta'mîmine çalışırız?

Artık herbiri bir ders-i ibret olan bu kadar hakāyıkdan sonra bizim için el ele, baş başa vererek (inşâ'allah kitâb-ı medeniyyetimizde hissî ve amelî bir sûrette görüleceği üzere) nizâm-ı fıtrat-ı beşeriyyenin tercümesi, lisân-ı kavânîn-i tabî'iyyenin tercümânı olan şerî'at-ı İslâmiyyeyi muhâfazaya çalışmak vâcib olmaz mı?

Mâdem ki ortada bizi o kānûn-i lâhûtînin evâmirinden teb'îd eden, nevâhîsine yaklaştıran bir illetin vücûdunu görüyoruz, o hâlde kendi aleyhimize kalkarak o dâhiyeye mu'în olmakdan ise esbâb-ı zuhûrunu, menşe'ini tarîk-i sedâd ve hikmet ile araştırmak bizim için en muvâfık bir hareket değil midir?

el-Mer'etü'l-Cedîde mü'ellifi diyor ki: "Memleketimizdeki erbâb-ı kalemin ortaya çıkarak bu günkü hâlimizden, bunun zaman geçerek ileride varacağı tavırdan müştekî olmaları, kezâlik Avrupa'da izdivâcın azalmasından, kadınların erkek işleriyle iştigâlinden dolayı serzede-i zuhûr olan vekâyi'i, makām-ı iştişhadda îrâd eylemeleri bizce bir fâ'ideyi müfîd olamaz. Zîrâ bu gibi şikâyetlerin hâdisât-ı âlemin tarz-ı cereyânı üzerine hiçbir te'sîri olabilmek mümkün değildir. Zaten eğer hâlin değişmesi için şikâyet kifâyet edeydi, o zaman işler pek kolay olurdu."

Pekâlâ, mâdem ki iş böyledir. Şikâyetten de hiç bir fâ'ide yok. Ya mü'ellif cenâbları kadınlarımızın hallerindeki fenâlıktan niçin şikâyet ediyorlar da bunun tebdîlini tavsiyede bulunuyorlar? Eğer ukalâ-yı âlem gibi kendileri de izdivâcın azalmasını, kadınların erkek işleriyle uğraşmasını bir fesâd-ı ictimâ'î olarak telakkī ediyorlar ise neden bundan şikâyet etmiyorlar, mahv ü telâfisi yolunda çalışmıyorlar da, bilâkis bu hâlin henüz bizdeki dâiresinin daraldığından müştekî olarak tevessü'üne sa'y ediyorlar?

Bir memlekete girip de orada tathîrât-ı sıhhiyyenin fıkdânından, esbâb-ı intâniyyenin kesretinden dolayı veya mikroblarının ahalîyi alabildiğine istilâ etmekde olduğunu gören bir tabîbin bu hâle karşı uhdesine terettüb eden vazîfe nedir? Nâsa, o marazı tevlîd eden mikrobların te'sîrâtına arz-ı inkıyâd ile nasîhat eylemek midir? Yoksa hastalığın şiddetini ta'dîl için ortadaki muhill-i sıhhat murdarlıkların izâlesini tavsiye etmek midir? Eğer nasîhatin halkı hıfz-ı sıhhata teşvîk husûsunda hiç fâ'idesi yoksa, onlara emrâzı sevdirmek husûsunda da bir te'sîri olmamak daha tabî'îdir.

Yine mü'ellif diyor ki: "Hakîkatde ümmetin üzerinde te'sîri görülen en mühim âmil, mü'essir yine ümmetin hâlet-i iktisâdiyyesinden ibârettir. Fakat şâyân-ı te'essüfdür ki bu hâlet üzerinde icrâ-yı tasarruf etmek, onu istediği **[127]** sûretde çevirmek, kimsenin dest-i iktidârında değildir."

Pekâlâ, ümmetlerin ahvâl-i iktisâdiyyelerini istenilen sûrette idâre etmek kolay değilse ya onların hâlet-i ictimâ'iyyelerini, hâlet-i ahlâkiyyelerini idâre etmek ne kadar daha güç olmak icâb eder? Bununla beraber eğer bu hâlet-i iktisâdiyye mü'essirât-ı irşâdın, ıslâhın te'sîri ile kābil-i tebeddül değilse ya neden bu âlem-i mütemeddinde ulemâ-yı iktisaddan mürekkeb böyle bir cemm-i gafîr meydâna çıkıyor, neden bu cemâ'atin mensûb oldukları akvâm, bunların mebâhis-i ilmiyyelerini susamış bir adamın suya gösterdiği iştiyâkı andırır bir şevk ile telakkī ediyor? Eğer Avrupalılara imtisâl bizim için mutlaka lâzım ise neden biz de o iktisâdiyyûn gibi halkı eşkâl-i ma'îşetin en muvâfıkına, en sâlimine, en güzeline sevketmek tarafına yanaşmayalım da, onlara fesâdât-ı ictimâ'iyyenin en denîsiyle amel etmelerini tavsiye edelim?

Mütercimi: Mehmed Âkif

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

Ders 48
1 Ağustos 324

اعوذبالله من الشيطان الرجيم. بسم الله الرحمن الرحيم
إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعاً بَصِيراً[1]
Sadakallâhülazîm.

(انّ الله) Ale't-tahkīk Allahu te'âlâ...

"Allah" ism-i şerîfi, a'zam-ı esmâ-i ilâhiyyedir. İsm-i a'zam olmasına cümle ulemânın icmâ'ı var. Çünkü hem sıfât-ı aliyye-i celâliyye ve kahriyye, hem sıfât-ı celîle-i cemâliyye ve ikrâmiyye... Cümlesini müstecmi' olan zât-ı vâcib-i te'âlâ hazretlerine ilm-i hâsdır. "Allah" ism-i şerîfi zât-ı ulûhiyyetine mevzû' ism-i hâs olduğu için, hem sıfât-ı celâliyyeyi, hem sıfât-ı cemâliyyeyi müstecmi'dir. Diğerleri ise yalnız bir sıfata delâlet etmekdedir. Burada daha ziyâde i'tinâ ile, pek ziyâde te'kîd ile ifâde ve iş'âr için "Allah" ism-i şerîfi zikr kılınmışdır.

(ان الله) ale't-tahkīk Allah celle celâluhû (يأمركم) sizin cümlenize emr ü fermân buyurur...

Emri haber sûretiyle bize ifâde buyurması da ayrıca bir te'kîddir belâgatca. "Şöyle yapınız!" demiyor; "Allah size emr ediyor, buyuruyor; Rabb-ı zü'l-celâliniz, ulûhiyetde müteferrid ma'bûd-i bî-misâliniz sizin cümlenize emr ü fermân buyuruyor." Neyi? İki şeyi. Ne kadar ahkâm-ı sübhâniyye varsa hepsi bunda dâhildir.

Evvelâ: (أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا) Her bir emâneti ehline, sâhibine, müstahakkına te'diye eyleyin. Emânetlere hıyânet etmeyin. Nasıl ki âyet-i uhrâda tasrîh var: [2](يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَخُونُوا اللّهَ وَالرَّسُولَ...) Emânete hıyânet etmek, Allah'a ve Resûlüne hıyânet etmekdir.

Emânet fi'l-asl masdardır. Fakat burada isim olarak îrâd buyurulmuşdur, "mü'temen bih" ma'nâsına. Buna binâ'en cem' sîgasıyla vârid olmuş. Masdarlar cemi'lenmez; fakat isim kılınınca ismiyetine ri'âyeten cemi'lenir.

İşte ne kadar size emniyet edilmiş, teslîm edilmiş, zimmetinize îdâ' edilmiş vezâ'ifler varsa cümlesini hüsn-i isti'mâl edin.

Fahri Râzî diyor: Bu emânetullâh üç kısma taksîm olunur.

Emânetullâh'a ri'âyet etmenin vücûbuna dâir birçok ehâdîs, birçok âyât-ı Kur'âniyye var. Ez cümle [3](إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ)[4] (عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْض... Mü'minler ol kimselerdir ki herbir emânetleri, ahidlerini hüsn-i ri'âyetle, şerâ'itine mürâ'âtla îfâ ederler.

Emânet üç kısma taksîm olunur: Bir kısmı kul ile Rabbi beyninde.. Bir kısmı her kulun ibâdullâha karşı borçları, vezâ'ifi.. Bir kısmı da herkesin kendi nefsine karşı olan vezâ'ifi. Bunların cümlesi emânetde dâhildir.

Şimdi Cenâb-ı Hakk'a karşı vezâ'ifimiz nedir?. Allah ile kul beyninde olan emânetleri ta'dâd ve tafsîl kābil değil. Ol derece vâsi'dir. Ne kadar me'mûrun bih olan şeyler varsa cümlesini îfâ etmek, menhiyyün anhleri terk etmek... Hepsi bu kısımda dâhildir. Abdestden tut, oruç, hac, zekât... Hepsi emânetullâhdır. Abdeste, gusle dikkat etmek, dâima pâk olarak gezmek, Mü'min'in birinci vazîfesidir. Oruç emânetdir ve bir sırdır kul ile Allah beyninde. Herkese karşı hilâfı da gösterilir, riyâkârlık da eder kul. Fakat Allah âlimü's-sırri ve'l-hafâyâdır.

Bütün a'zâ ve cevârihimiz emânetullâhdır. Hepsini hüsn-i isti'mâl ile me'mûruz. Gözümüzle helâl olan şeylere bakacağız. Nazar-ı istihkār ile fukarâya bakmayacağız. Kulağımızla harâm şeyleri dinlemeyeceğiz, meşrû' olmayan şeylere kulak asmayacağız. Lisânımızla doğruyu söyleyeceğiz. Kizbden lisânımızı muhâfaza edeceğiz. Hattâ mâlâya'nîden, lüzumsuz şeylerden çekineceğiz. Çünki mâlâya'niye lisânı alışdırmak fenâ şey.

وَهَلْ يَكُبُّ النَّاسَ فِي النَّارِ عَلَى مَنَاخِرِهِمْ، إِلاَّ حَصَائِدُ أَلْسِنَتِهِمْ

Ekser nâsın burunları üzerine nâr-ı cahîme düşmesi, mu'azzeb kılınması; hasâ'id-i elsine sebebiyledir. Ya'ni lisânıyla kesb eylediği seyyi'ât böyle bâ'is-i duhûl-i nâr olur. İnsan lisânını muhâfazaya i'tînâ etmeli. Çünki sonra dünyâda da, âhiretde de mûcib-i felâketi olur.

Emânetullâh bütün tekâlîf-i ilâhiyyeyi, cümlesini câmi' oldukdan sonra neye de şümûlü kat'îdir? İbâdullâha karşı vezâ'ife. Meselâ vedî'aları reddetmek, bir emânet, bir vedî'a bulunursa sâhibi isteyince kendisine, vefât etmiş olursa vârislerine teslîm etmek lâzımdır.

[1] Nisâ, 4/58.

[2] Enfâl, 8/27.
[3] Ahzâb, 33/71.
[4] Me'âric, 70/32.
[5] Tirmizî, *Sünen,* Kitâbü'l-Îmân 8.

Fahri Râzî tefsîr ediyor *Tefsîr-i Kebîr*'inde: Vedâyi'i reddetmek, **[128]** sonra terâzî kullananlar iyice tartmak... Buna dâir de pek çok vesâyâ-yı şer'iyye var.

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ
وَإِذَا كَالُوهُمْ أَو وَّزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ[1]

Veyl ve helâk, azâb-ı şedîd ol kimseleredir ki tatfîf ederler, nâsın hukūkunu ibtâl ederler, fazla almaya çalışırlar. Verecekleri vakit noksân verirler. Ölçekleri, kantarları, terâzileri fenâ kullanırlar. Ne kadar dehşetli âyetdir bu. Bir kimsenin hakkını zerre mikdârı tenkīs edenler bu sebeble helâk-i ebedîye mahkûm oluyorlar...

Ne kadar büyük ibretdir bu. Halkın hukūkunu bi'l-külliye gasb edenler, takımıyla yutanlar, gasb-ı emvâle, türlü türlü irtikâb ve irtişâya cür'et edenler... Bunların azâbı ne olur sonra? birkaç dirhem eksilten kimse azâb-ı ilâhîye müstahak olur. Ya takımıyla ibtâl-i hukūk edenler, vâsıta olanlar ne hale dûçâr olurlar?

Tafîf, sağīr demek. Yani az birşey noksân etmek. Çünkü bunda aldatmak var. İnsan birşey verse, zâyi' olsa, telef olsa o kadar müstahakk-ı levm ve tekdîr olmaz. Ama kasden hîlebazlıkla aldatılırsa, kendisine avanak sıfatıyla bakacak, insan buna pek müte'essir olur. Onun için, cezâsı büyükdür. Onun aklı da, zihni de perişan edilmiş olur. İnsanın meziyeti akıl ve idrâkidir. Buna kusûr isnâd edilirse nasıl mahzûn olmaz insan? Kalbi kırılır. Sonra insanı insan yerine koymayanlar, hayvan yerine tutanlar, hak yedinde iken ağlatanlar, şeref-i insâniyyeti pâymâl edenler... Ne yaman zâlim addolunurlar. Bu âyet-i kerîmenin işâretinden neler anlaşılır. (إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ) Kendileri için bir şey alacağı vakit hiç bir noksân kabûl etmezler. Kābil olsa bir parayı da alırlar. Bir dirhem, bir para eksiğe râzı olmuyorlar.

(وَإِذَا كَالُوهُمْ أَو وَّزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ) Halka verecekleri vakit –keyl ile, vezn ile, her ne ile olursa olsun– ihsâr ederler, tenkīs ederler. Haklarını tamâmen vermiyorlar. Ne kadar cesâretdir! Hukūkullâhı tağyîr etmek ne büyük cür'etdir. [2](أَلاَ يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُم مَّبْعُوثُونَ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ) Bu şaşkın herifler hiç düşünmezler, haydi teyakkun etmezler; lâkin zanları da mı yok? Allah'ın büyük günleri var. Vaktin hulûlünde ba's olunacaklar. Yakaları da'vâcıların eline geçecek. Zillet ve hakāretle makhûr olacaklar. Ona hiç mi ihtimâl vermiyorlar? Bunlara söyle: Cenâb-ı Hakk'ın gazabı büyükdür. İkāb ve azâbı şedîddir

Bunun ilerisine varanların halleri ne olur? Şeri'at nazarında müstehakk-ı tevbîh, dûçâr-ı azâb olacaklarında şüphe mi var? Böyle kıyâs etmişler.

Onun için herkes hakkını da'vâ etmeye Allah müsâ'ade etmiş. "Zâlime karşı boyun eğin!" demiyor. Belki hakkını almaya salâhiyet vermiş. Herkes hukūkunu taleb etmek lâzımdır. Az çok her ne ise ma'kūl, meşrû' bir tarz ile, mahkemeye mürâca'atla mı olur, yahud başka tarîkle mi olur... Her hangi tarîk kā'ide-i adâlete daha muvâfık olursa o yolda hareket emreder. Sûre-i Şûrâ'da beyân buyurmuş, okuyorsunuz ya:

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلاَةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنتَصِرُونَ [3]

Cenâb-ı Hak medh ü senâ ediyor o kullarını ki Allah'ın da'vetine icâbet ederler, beş vakit namâzı kılarlar, işlerini meşveretle görürler. Beynlerinde şûrâ bulunur. Hukūk-ı ibâd ötekinin, berikinin yed-i istibdâdına bırakılmaz. Dünyâya â'id bütün işleri, gerek mu'âmelâta, gerek icrâ'âta dâir her işleri beynlerindeki şûrâdan ibâret. Gûyâ ki meclis-i şûrâ ayn-ı mesâlih-i ibâddır. O kadar salâhiyet verir. Mesâlihi ayn-ı şûrâ kılıyor. Bu derece ehemmiyet veriyor. [4](وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ) nazm-ı şerîfinde nâs ile müşâvereyi fermân buyurmuş: Makām-ı tefsîrde vârid olan bir hadîs-i şerîfde de şöyle buyurulmuşdur: [5](ان الله ورسوله لغنيا عنها) Allah te'âlâ ile Resûlü müşâvereden ganîdirler, (و لكن الله جعلها رحمة لامتى) Lâkin müşâvere usûlü Rabbim tarafından ümmetime en büyük bir inâyet, en mühim bir düstûr-i hikmet kılınmışdır. Böyle kabûl edilmeli. Hele bir âyetde bütün bütün sarâhat var: Allâh'a icâbet ederler, beş vaktini kılarlar. Peşin hukūkullâha ri'âyet zikr olunuyor. Rabbü'l-âlemîne karşı vezâ'ifimiz, elbet en büyük umûrumuzdur. Her türlü selâmet mahzâ âsâr-ı cûd ü kerem-i ilâhîsidir. Mü'min her inâyeti Allah'dan bilir. Hiç bir ni'met hâric değildir. Cenâb-ı Hakk'ın ni'am ve eltâfı mahzâ cûd-i ilâhîsiyle bize vâsıl olmakdadır. Vâkı'â vâsıta olanlara da hürmet ve şükürde bulunmak lâzımdır. [6](من لم يشكر الناس لم يشكر الله) Nâsa şükretmeyen Allah'a da şükretmez. Mâdem ki ni'met o vâsıta ile geldi, ona da borçlusun ta'zîm ve ihtirâma. Elden geldiği kadar ona karşı ri'âyete borçlusun. Zîrâ ni'metin kadrini bilmek lâzımdır. Hakīkatde veren Allahdır. Lâkin zâhiren sana kimden geldi? Filândan. Hah işte ona da şükre borçlusun. Nasıl ki peder ve vâlidene ta'zîm ve hürmete, şükre borçlusun. Çünkü sebeb-i hayâtdır. Halbuki sebeb-i zâhiridir. İnsanı halkeden Allah'dır. Lâkin ananın, babanın hakkı büyük. [7](وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً) buyurulmuş. Her ni'met böyledir. Vâsıtaya ihtirâm etmeli. İfâ-yı şükr ü senâya çalışmalıyız. Hâline göre o vâsıta olan kimseye, ne olursa olsun, mü'min olsun, gayr-i mü'min olsun şükretmeliyiz... Allah dilerse gayr-i müslimlerle de din ve dünyâmızı te'yîd eder. Onları da bu hidmetde kullanır. Bu cihetle her kim bir emr-i hayra vâsıta olursa, selâmet-i umumiyeye vesâtet eder, hidmet eylerse şâyân-ı takdîr olur, her vechile ri'âyete kesb-i istihkāk eder. Zîrâ bir kimsenin kadrini bilmek ona ri'âyeti istilzâm eyler. Asıl mükâfât, mükâfât-ı uhreviyyedir. Fakat dünyâda şân ü şerefe mazhar olmak, o da büyük bir ni'metdir. [8](ربنا آتنا في الدنيا حسنةً، وفي الآخرة حسنةً) buyuruluyor. Müslümân olmayanları bile hayra âlet oldukları için, insâniyete hidmet etdikleri için.

–mâba'di var–

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

[1] Mutaffifîn, 83/1-3.
[2] Mutaffifîn, 83/4-5.
[3] Şûrâ, 42/38-39.
[4] Âl-i İmrân, 3/159.
[5] *Tefsîr-i Âlûsî,* 3/159.
[6] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 11487.
[7] Bakara, 2/82.
[8] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü't-Tefsîr 38.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'almemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

22 Ekim 1908 26 Ramazan 1326 Perşembe 09 Teşrînievvel 1324 **Birinci Sene - Aded: 9**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Takrîr-i Merâm

Evsâf-ı celîle-i sübhâniyyesiyle tavsîf olunması üzerine Zât-ı Akdes-i Ma'bûd abd-i hâmid nazarında mâsivâdan temeyyüz ve te'ayyün etmiş olur diyoruz. Zîrâ kâffe-i avâlime şâmil rubûbiyet bi'l-cümle ni'am-ı hâliyye ve istikbâliyye ifâzasına inâyet, rûz-i cezâda cemî' umûr-i ibâda mâlikiyet ve mülkiyetten ibâret olan sıfât-ı azîme-i ilâhiyye ile teferrüd-i ilâhî cemî' mâsivâdan Cenâb-ı Bârî'nin temeyyüzünü istilzâm etmektedir. Binâ'en-aleyh tahmîdât ve tebcîlâtın kâffesine ihtisâsı i'tirâf olunan Zât-ı Mukaddes bu sıfatlarla tavsîf olunması üzerine husûle gelen ilim ve ma'rifet bir ma'lûm-i hâs ü mu'ayyene te'alluk etmiş oluyor.

Zikr olunduğu vechile Cenâb-ı Bârî'nin temeyyüz ve te'ayyünü sâyesinde abd dergâh-ı sübhâniye hitâb etmek salâhiyetini hâiz olabilir. Çünkü bi-husûsihî ma'lûm ve mu'ayyen olmayan zât muhâtab kılınamaz.

İmdi Sûre-i Fâtiha kırâ'eti huzûr-ı kalb ve mülâhaza-i ma'nâ ile olmak lâzımdır ki evsâf-ı ilâhiyyesi tavassutuyla Bârî Teâlâ hazretleri kāri'in kalbinde te'ayyün etsin ve hâsıl olan teveccüh-i kalbî sâyesinde (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) diye hitâb-ı şifâhîde bulunmak salâhiyetini hâiz olabilsin.

İşte şu lüzûm ve iktizâya tenbîh ve işâret için bu makāmda muktezâ-yı zâhir olan (اياه نعبد واياه نستعين) üslûbu terk olunup nazm-ı celîldeki üslûb-ı hitâb ihtâr buyrulmuştur.

İstifâde

(الاحسان ان تعبدالله كأنك تراه فان لم تكن تراه فانه يراك)[1] hadîs-i şerîfinin delâlet ve irşâd eylediği vechile ibâdette huzûr-i kalb ma'bûd-i müte'âlin nâzır ve muttali' olmasını mülâhazadan zühûl etmeyerek murâkabeyi i'tiyâd etmek sûretiyle husûl buluyor. Murâkabeye devam ve huşû'-i kalbe ihtimâm ise mi'râc-ı mü'minîn olan salâtın lezzet ve halâvetini idrâke, bu dahi hüsn-i kabûl ve izdiyâd-ı şevk ile mertebe-i şühûda ve makām-ı velâyete vüsûl bulmaya bâ'is olur.

Me'âl-i hadîs-i şerîf, [2](هَلْ جَزَاء الْإِحْسَانِ إِلاَّ الْإِحْسَانُ) gibi nusûs-i şer'iyyede me'mûr buyrulduğumuz "ihsân" Cenâb-ı Allâh'ı görürcesine ibâdet etmekliktir. Eğer sen ma'bûd-i müte'âli görmüyorsan ma'bûdun seni görmekte olmasından gâfil olma!

İşte bu hadîs-i şerîfde evvelen makām-ı şühûda, sâniyen makām-ı murâkabeye işâret buyrulmuşdur ki, bunların ikisi de velâyet makāmâtından ma'duddur.

İrşâd

Sûre-i celîlenin evveli tâlib-i ma'rifet-i ilâhiyye olan kimsenin mebâdî-i iştigâlâtı olan zikir ve fikir ve te'emmül fi'l-esmâ' ve nazar fi'l-âlâ' ve istidlâl bi's-sınâyi' üzerine binâ buyurulmuş, âhiri de, istikmâl-i ma'rifet ve istihsâl-i kurbet ile makām-ı müşâhedeye neyl ü vuslattan ibâret müntehâ-yı merâtib-i ârifîne işâreti hâvî bulunmuştur – *Beydâvî.*

Takrîr ve Tavzîh

Bilcümle efrâd-ı beşeriyyenin Hak celle ve alâ hazretlerinin tecellî ve müşâhedesine isti'dâdı vardır. Fakat insanın hengâm-ı sabâvetde kemâl-i noksânı, şebâbet devrinde mahsûsât ile ülfeti ve kuvâ-yı şeheviyye ve gadabiyyenin istîlâ ve galebesi hasebiyle üzerine ahlâk-ı nefsâniyye ve sıfat-ı şehvâniyye ve te'allükāt-ı **[130]** kevniyye zulümâtı terâküm etmekte ve bu ise kendisini Cenâb-ı Bârî'den tevhîş ile mâsivâdan bir lahza tefrîğ-i kalb imkânı kalmayacak mer-

[1] Buhârî, *Sahîh,* Tefsîrü'l-Kur'ân 243.

[2] Rahman, 55/60.

tebede devam-ı gafletini îcâb eylemektedir. Bundan dolayı vusûl-i müşâhedeye nâ'il olması şöyle dursun zihnini toplayıp da bir lahza bile dergâh-ı sübhânîye teveccüh-i tâm üzerine bulunması kābil olamaz.

Her maraz ve âfetin def' ü izâlesi ise zıddıyla mu'âleceye mevkūftur. Binâ'en-aleyh hayât-ı kalb ihrâz ederek vâsıl-ı kemâl olabilmesi için insan devâm-ı ezkâr-ı ilâhiyye ile me'mûr kılınmıştır ki bu sâyede ihrâz-ı kalb ve kat'-ı vesâvise muvaffak olarak üns-i billâh peydâ olsun ve gönlünde hubb-ı ilâhî şeceresi müngaras olup ağsân-ı mübârekesi teşa'ub ve te'âlî ettikçe mâsivâya olan meyl ü te'alluku azalsın ve ferâğ-ı kalb hâsıl olsun da celâl ü cemâl-i rabbânî fikir ve mülâhazasına isti'dâdı kuvvet bulsun. Zîrâ bu fikir ve mülâhaza sâyesinde ma'rifet-i ilâhiyye rüsûh bularak muhabbet-i rabbaniyye aşk ve iştiyâk derecesinde tekemmül eder. Bu tarz üzere zikr ü fikre devam ise mezkûr ve mahbûbun maksad-ı aksâ kılınmasıyla bilcümle mâsivallâhın gözden ve gönülden gaybet ve sukūtunu intâc etmesi emr-i zarûrîdir.

İşte abd-i zâkirin nefsiyle beraber mutâlebât-ı nefsâniyyesi de dâhil olan cemî' eşyâyı nazar ve mülâhazadan düşürmesi "kurb-i ilâhî" ve mezkûru mülâhazaya hasr-ı efkâr etmesiyle zikrin dahi gaybeti "fenâfillâh" tesmiye olunur ki artık bütün şevâgil-i hissiyye ve ma'neviyyenin zevâliyle zulmânî ve nurânî her türlü hicâb-ı beşerî irtifâ' etmiş olacağından vusûl ü şuhûd-ı sübhânî ebvâbı küşâd edilmiş olur.

Lâhika

Ma'rifetu'llahı ismâr ve intâc edecek tefekkür-i ibâdın nukāt-ı cevelânı da esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâ-yı rabbâniyye ile bedâyi'-i esrârı muhtevî bulunan âlem-i mülk ü melekûtdan ibâretdir. Ama zât-ı mukaddese ile hakāyik-ı sıfât-ı sübhâniyye hakkında fikir ve tasavvura mahal yokdur. Ziyâ-yı şemse karşı idâme-i nazar husûsunda uyûn ve ebsâr sâha-ârâ-yı iktidâr olmadığı gibi zât u sıfât-ı ilâhiyye künh ve hakāyikine tevcîh-i efkâr u ukūl de tâkat-ı beşeriyye fevkinde bulunur. Binâ'en-alâzâlik bizler idrâk-i künh-i Bârî ile teklîf değil belki bu husûsda icâle-i efkârdan men' olunmuşuzdur.

العجز عن درك الادراك ادراك
والبحث عن سر ذات الله اشراك

Belâgat

Tekellüm ve hitâb ve gaybetden ibâret esâlîb-i selâsenin her birinden diğerine udûl ile tefennün fi'l-kelâm de'b-i kadîm-i bülegâdan olup ilm-i me'ânîde "iltifât" tesmiye olunur. Kur'ân-ı Kerîm'de de kesretle vâki'dir. Tecdîd-i üslûbda tenşît-i kulûb olmağla her iltifâtın fâide-i âmmesi sâmi'înin kelâmı daha ziyâde şevkle isgâlarına bâdî olmasıdır. Fakat bâlâda takrîr olunduğu gibi her makāma mahsûs bir de nükte-i hasenesi olmak lâzımdır.

Tefsîr

"İbâdet" gâyât-ı huzû'un aksâsı, merâtib-i tezellül ve inkıyâdın müntehâsı demek olup ma'bûda tekarrüb maksadına mukārenet şartıyla iclâl ve ta'zîmi mutazammın her kavl ü fi'ile şâmildir. Huzû' ve inkıyâdın mertebe-i kusvâsı ise kibriyâ ve azamet ile teferrüd eden Cenâb-ı Mün'im-i hakīkī celle şânuhûya lâyık ve mahsûs olup şer'an ve aklen gayri kimseye câiz olmaz – *Beydâvî.*

Takrîr ve Tavzîh

Lâfz-ı ibâdetin ma'nâ-yı hakīkīsi bundan ibâret olup gayra perestiş ma'bûd-i bâtıla teveccüh ma'nâsına isti'mâli mecâzdır. Müşrikleri tevbîh makāmında Kur'ân-ı Kerîm'de de vârid olmuştur.

İbâdet lafzı, tevhîd-i Bârî ve ma'rifet-i ilâhiyye ma'nâsına da gelir. Nasıl ki [1](وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلاَّ لِيَعْبُدُونِ) nazm-ı celîli İbn Abbas hazretlerinden mervî olduğu üzre (ليعرفون) ile tefsîr olunur.

İtâ'at ma'nâsına da müsta'meldir. [2](ان لا تعبدوا الشيطان) nazm-ı celîlinde bu ma'nâya mahmûldür.

"İsti'âne" taleb-i tevfîk ü i'âne demektir ki matlûb-i mezkûr her fi'lin mevkūfun-aleyhi olan mebâdî-i erba'ayı[*] ikmâl ile mevâni'den vikāye ve medâr-ı yüsr ü sühûlet olacak vesâ'itin kâffesini[**] ifâza ile tamâm olur.

Binâ'en-aleyh mâ'ûne-i matlûbe zarûrî ve gayr-ı zarûrî nâmlarıyla iki kısma inkısâm etmektedir. Fi'lin mevkūfun-aleyhi olan kısm-ı evvel "istitâ'at" tesmiye olunarak teklîf-i ilâhînin medâr-ı sıhhati kılınmıştır, kısm-ı sânî ise mahz-ı yüsr u sühûlet husûlüne medâr olup sıhhat-i teklifin şartı değildir.

(واياك نستعين) nazm-ı celîlinden ibâdât ve tâ'ât ile beraber bilcümle metâlib-i mühimmât hakkında isti'âne maksûd olması tercîh olunur. Zîrâ ıtlâk üzere vürûdu bunu mü'eyyeddir. Fakat İmâm Nesefî rahimehullah *Tefsîrü Teysîr*'de tertîb-i zikrîye ri'âyeten tefâsîr-i âtiyeyi îrâd buyurmuşdur:

(اياك نعبد) Yâ Rabbî bizler seni tevhîd eder, (واياك نستعين) devâm-ı tevhîd ve muhâfaza-i imanımızı veya ba'de't-tevhîd edâ-yı ibâdet husûsuna da muvaffak buyrulmaklığımızı senden niyâz eyleriz.

(اياك نعبد) Filhâl sana ibâdet ediyoruz, (واياك نستعين) istikbalce de edâ-yı ibâdet için senden isti'âne ederiz.

(اياك نعبد) Hükm-i abîdânemizde olan zevâhirimiz ile sana ibâdet eder, (واياك نستعين) hıfz-ı bevâtın babında senden isti'âne eyleriz. Zîrâ meşiyyet-i ilâhiyyen vechile taklîb-i kulûb sana mahsûsdur.

Manastırlı İsmâil Hakkı

---

[1] Zâriyat, 51/56.

[2] Yâsin, 36/60.

[*] Fâ'ilin fi'le iktidârı ve onu tasavvur etmesi ve iktizâ eden âlât ve mevâdda mâlik olması. Meselâ yazı yazacak kimsenin yazmaya iktidârı ve yazacağı şeyi tasavvur etmesi ve kalem ile kâğıd gibi üzerinde yazı yazılacak bir şeyin ele geçirilmesi.

[**] Fi'ilin fâ'idesini ve terkindeki mazarratı izâh ile havf u recâyı husûle getirmek gibi fâ'ili fi'ile takrîb ve terğîb edecek şeyler de bunda dâhildir.

[131] NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYE

Sûre-i Bakara âyet 283

وَإِن كُنتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِباً فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّهَ رَبَّهُ وَلاَ تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ[1]

Cenâb-ı Hak âyet-i mütekaddimede tahrîr ve işhâd ile deynin tevsîk edilmesi yolunu beyân buyurduktan sonra yolculuk hâlinde ya kâtib bulunmaz veyâhûd kâtib bulunur da edevât-ı kitâbet bulunmaz olduğundan ve esnâ-yı müsâferette bundan dolayı bu tarîk-i tevsîk mümkün olamayacağından nâşi rehin alınarak tevsîk-i deyn edilmesi yolunu dahi gösterip buyurur ki: "Eğer siz sefer üzere olup da kâtib bulamazsanız (deyni tevsîk edecek şey) rihân-ı makbûzadır. (Yani siz misafir olur veyâhûd sefere müteveccih bulunur da tahrîr-i deyn edecek kâtib bulamazsanız kabz olunmuş rehinler ile tevsîk-i deyn edin – *Ebussu'ûd*. Ahz-ı rehn sûretiyle tevsîk-i deynin sefere ta'lîk edilmesi irtihânın meşrû'iyetinde sefer şart olduğu için değildir. Çünkü Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz ehl-i beyti için bir vakt-i mu'ayyene dek, Ebû Şahm nâm yahudiden almış olduğu yirmi ölçek arpa mukābilinde zırhını Medine'de iken rehin etmişti. Ta'lîk-i mezkûrdan maksad, yolculuk hâlinde tahrîr-i deyn husûsunca dûçâr-ı su'ûbet olmak ihtimâli gâlib olduğundan hâl-i müsâferette irtihân sûretiyle tevsîk-i deyni tahrîr sûretiyle tevsîk-i deyn makamına kā'im etmek içindir – *Kādî* ve *Ebussu'ûd*. Ta'lîk-i mezkûrdan maksad bu olduğundan fukahâ-yı izâm hazerâtı hazar ve seferde ve kâtib mevcûd olup olmaması hâlinde rehinin cevâzına kā'il oldular. Ancak İmâm Mücâhid ile İmâm Dahhâk hazerâtı âyet-i kerîmenin zâhirini ahz edip İmâm Mücâhid rehinin yalnız hâl-i seferde cevâzına ve Dahhâk hazretleri hâl-i seferde yalnız kâtib bulunmadığı zaman cevâzına zâhib oldular – *Rûhu'l-Me'ânî*. Şâhidin hâline ta'arruz olunmaması, şâhid tevessük ve i'vâz itibariyle kâtib hükmünde olduğu içindir – *Ebussu'ûd*. Hemzenin kesriyle "i'vâz" bir şeye ihtiyaç var iken ele geçmemesidir – *Şeyhzâde*. İmâm Mâlik hazretlerinden mâ'adâ cumhûr-i fukahâ rahimehümullah hazerâtı rehinin ancak kabz ile tamam olacağını beyân etmişlerdir – *Kādî* ve *Ebussu'ûd*. Rehin fi'l-usûl sâbit ve pâyidâr olmak ma'nâsınadır. Istılâh-ı şer'de bir malı ondan istîfâsı mümkün olan bir hak mukābilinde mahsûb ve mevkûf kılmaktır. Ol mala merhûn denildiği gibi rehin dahi denir – *Mecelle*. Masdarlar ma'nâ-yı masdariyyetden ismiyete nakl olunduklarından onlar da isimler gibi cemi'lenirler. Rehn lafzı dahi merhûn ma'nâsında isti'mâl edildiği zaman (راء) harfinin kesriyle (رهان), râ ve hâ'nın zammeleriyle (رهن), râ'nın zammıyla (رهن) vezninde cemi'lenir ve abd ve abîd gibi râ'nın fethiyle (رهين) vezninde dahi cemi'lenir. Merhûn ma'nâsınca rehne Fârisî'de "kirev", Türkçe'de "tutu" denir. Eğer birbirinize emin olursanız "eğer bazı dâ'in bazı medyûna hüsn-i zannına mebnî emniyet edip de rehn almazsa" emniyet olunan kimse emânetini "yani deynini va'desi hulûlünde inkâr ve mümâtale etmeyip" te'diye etsin ve hukūk-ı emânete ri'âyette rabbi olan Allah'dan ittikā eylesin. Perverdigâr-ı zü'l-celâl hazretlerinden havf ü hazer edip dâ'inin şu emniyetini sû-i isti'mâl etmesin. Onun mu'âmele-i cemîlesine hüsn-i mukābele eylesin. Âyet-i kerîmede deyn-i mazmûna emânet ıtlâk buyurulması dâ'in terk-i irtihân ile medyûna emniyet eylediği içindir – *Kādî* ve *Ebussu'ûd*. Hukuk-ı emânete ri'âyet husûsunda ünvân-ı ulûhiyyet ile sıfat-ı rubûbiyyet bir yere cem' olunarak (وَلْيَتَّقِ اللّهَ رَبَّهُ) buyurulmuşdur ki bunda ne derece te'kîd ve tahzîr bulunduğu hafî değildir – *Ebussu'ûd*. Bazıları, kitâbet ve işhâd ile rehn hakkında vârid olan evâmir-i mütekaddimeyi vücûba haml ettikten sonra (فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ) kavl-i kerîmi evâmir-i mezkûreyi nâsih olduğuna zâhib olmuşsa da neshin vukū'unu iltizâma ilcâ eder bir delîl olmaksızın onun vukū'unu iltizâm hatâdır. Evâmir-i mütekaddime âyet-i sâbıkada zikr edildiği vechile cumhûr-i ulemâ indinde nedb ü istihbâb için olarak irşâd-ı hıfz-ı mala ve ri'âyet-i ihtiyâta, bu kavl-i kerîm ise ruhsata mahmûldür. İbn Abbas radiyallahu anhumâ hazretlerinden mervîdir ki: Âyet-i müdâyenede nesih yokdur demiş – *Fahreddîn*. Ve şehâdeti ketm etmeyin. "Ey şâhidler şehâdetinizi ketm etmeyin, zîrâ ketm-i şehâdet tazyî'-i hakka mü'eddî olur ve şehâdet ihyâ-i hukūk edeceği cihetle mekârim-i ahlâktandır." Yâhûd ey medyûnlar deyni mütezammın mu'âmelenin cereyân ettiği zaman nefisleriniz üzerine vukū' bulan ikrârınızı ketm ü inkâr etmeyin demekdir. [2](كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ) nazm-ı şerîfi ile [3](وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ) âyet-i kerîmesinde Cenâb-ı Hak ikrâra şehâdet ıtlâk buyurmuş olduğundan bu kavl-i şerîfde de şehâdeti ikrâr ma'nâsına almak sahihdir. *Kādî* ve *Şeyhzâde* ve *Ebussu'ûd*. *Rûhu'l-Me'ânî* sahibi bu ikinci tefsîre i'tirâz ile "selef-i sâlihden me'sûr ve mervî olan zâhirin hilâfıdır" diyor. Kim ki şehâdeti ketm ederse onun kalbi âsimdir, günâhkârdır. Âsim olan yalnız insanın kalbi olmayıp belki mecmû'u ve bütün cevârih ve a'zâsı âsim olduğu hâlde (فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ) kavl-i kerîminde ism'in kalbe isnâd buyurulması, kitman-ı şehâdet kalb ile iktisâb olunup bir fi'ili ise a'zâ-yı bedenden vâsıta-i fi'il ve amel bulunan uzva isnâd etmek daha beliğ olduğu içindir. Bir de kalb, re'îs-i a'zâ bir mudğa, bir lahm-pâre olup o sâlih olursa cesedin küllîsi sâlih ve fâsid olursa cesedin küllîsi fâsid olacağı cihetle gûyâ ism ve fücûr kitmân-ı şehâdet edenin nefsinde temekkün etti ve eşref-i mekânına müstevlî olarak sâir zünûbuna fâ'ik oldu denilmiş gibi olduğuna mebnîdir – *Kādî* ve *Şeyhzâde* ve *Ebussu'ûd*. İbn Abbas radiyallahu te'âlâ anhumâ hazretlerinden mervîdir ki: "Ekber-i kebâir işrâk-ı billâhdır." Zîrâ Cenâb-ı Hak **[132]** müşrik-i billâh hakkında [4](فَقَدْ حَرَّمَ اللّهُ عَلَيهِ الْجَنَّةَ) buyurdu. "Şehâdet-i zûr ile kitmân-ı şehâdet dahi ekber-i kebâirdir." demiş – *Ebussu'ûd*. *Mülteka'l-Ebhur* ile şerhi *Mecma'u'l-Enhur*'un

[1] Bakara, 2/283.

[2] Nisa, 4/135.

[3] A'raf, 7/172.

[4] Mâide, 5/72.

Kitabü'ş-Şehâdât'ında zikr olunmuşdur ki: "Hudûdda setr-i şehâdet edâ-i şehâdetten efdaldir." Yani hudûdu mûcib ef'âle şehâdet edilmekle fesâdın zevâline ve hiç olmazsa kıılletine hizmet edilmiş olacağına nazaran şâhid ef'âl-i mezkûrede şehâdetini izhâr ile setr eylemek arasında muhayyer ise de setri ahsendir. Zîrâ Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz haddi îcâb eden bir husûsda nezd-i nebevîlerinde şehâdet eden bir kimseye [1](لو سترته بثوبك لكان خيرًا لك) buyurdular ki "Sen onu sevbin ile setr edeydin senin için hayır olurdu" demektir. Diğer bir hadîs-i şerîfde dahi [2](من ستر على مسلم ستراللە عليه فى الدنيا والآخرة) vârid olmuştur. "Kim ki bir müslimin ayıbını setr ederse Cenâb-ı Hak o kimsenin dünya ve âhirette ayıbını setr eder" demektir. (Şârih-i *Mültekā* Damad merhûm orada diyor ki (ومن يكتمها فانه آثم قلبه) "Kavl-i kerîmi hukūk-ı ibâd hakkındadır." Ve *Ebhur*'da bu babda tafsîlât vardır. Mütâla'a olunsun diye tavsiye ediyor.) Allah sizin ettiğiniz işlediğiniz şeyleri bilir. "Cenâb-ı Zülcelâl sizin a'mâlinize muttali'dir. Hayır işlerseniz mükâfât ve şer işlerseniz mücâzât eder – *Ebussu'ûd*. Bu kavl-i kerîmde ketm-i şehâdet edenlere va'îd ve tahzîr var." – *Hâzin*.

Fer'-i Mühim

Âyet-i müdâyene üzerine tefrî' olunarak Âlem-i İslâm'da pek mühim bir vazîfe ihdâs olunmuştur ki, o da fî-yevminâhâzâ Mukāvelât Muharrirliği denilen me'mûriyetdir. Vaktiyle me'muriyet-i mezkûreye hizmet ve bu hizmeti ifâ edene "adl" ve cem'ine de "udûl" denir idi. Müfred ve cemi' olarak "Kâtib-i Vesâ'ik" ve "Küttâb-ı Vesâ'ik" dahi ıtlâk olunur. Bu iki tesmiyenin ikisi de [3](وَلْيَكْتُب بَّيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ) kavl-i şerîfinden ahz olunmuşdur. Birinci tesmiyede adle, ikincisinde kâtibe nazar edilmiş.

Hizmet-i mezkûre mansıb-ı kazâya tâbi' idi ve bu hizmetde istihdâm olunacak me'mûrîn, kudât tarafından intihâb ve ta'yîn kılınırlar idi. Bu hizmet gâyetle mühim ve dâire-i vezâ'if ve mu'âmelâtı şimdi bizdeki mukāvelât muharrirlerinin vezâ'if ve muâmelâtından pek vâsi' olup, ona istihkāk başlıca iki şart ile meşrût idi. Birinci şartı bu hizmete ta'yîn kılınacak zâtın esbâb-ı ta'n u cerhden sâlim ve adl ü salâh ile mevsûf olması idi. Bu şart onun mu'âmelâtı mevsûk ve mu'teber olup medâr-ı hükm olabilsin için idi. İkinci şartı fenn-i sakkda mümârese ve mahâreti bulunmak idi. Bu da zabt-ı vakāi' ve tahrîr-i vesâ'ikde resm-i sakk üzere sebk-i terkîbe ve ukūd ü füsûhda vesâir muâmelât ve hukūkda meşrût olan kuyûd-ı fıkhiyyeyi gözetmeye muktedir bulunsun için idi.

İşte "udûl" ıtlâk olunan me'mûrîn adl ü salâh ile ma'rûf ve mu'âmelât-ı nâsın sıhhat ve fesâdına müte'allik ahkām-ı şer'iyyeye âşinâ olmakla beraber zabt-ı vekāi' ve tahrîr-i vesâ'ikde meleke ve rüsûh ashâbından bulunmak lâzım olduğundan hizmet-i adâlete sû-i hâl ile müştehir olmayan ve ilm ü ameli câmi' yani hem tahsîl görmüş hem bilfi'il iş içinde bulunmuş olan zevât nasb ü ta'yîn kılınır idi.

Bazı diyârda çarşılarda udûle mahsûs dükkânlar, odalar var idi. Ashâb-ı mesâlih oralara mürâcaatla bey' ü şirâ ve ikrâr-ı hukūk vesâir mu'âmelât ve mu'âvezâtı udûle takrîr edip onlar da vech-i şer'î üzere zabt u tahrîr ile cerîdelerine kayd ederler idi.

Hizmet-i adâlet ne demek olduğuna bir ilm-i icmâlî hâsıl edebilmek için *Mu'înü'l-Hükkâm*'ı dinleyelim. Bakın *Mu'înü'l-Hükkâm* ne diyor: Bu hizmette istihdâm olunacak me'mûrda evsâf-ı âtiyye bulunmalıdır. Kitâbet ve inşâsı güzel, lahn ü hatâsı kalîl, umûr-ı şer'iyyeye vukūf ile beraber lüzûmu derece hesâba ve kısmet-i şer'iyyeye âşinâ, sıfat-ı emânet ile mütehallî, turuk-ı diyânet ve adâlete sâlik, silk-i fudalâya dâhil, ecille-i ulemânın menhec ve sîretleri üzere hareket eder olmalıdır. Bu bir şerefli san'at-ı celîledir ki nâsın kavânîn-i şer'iyye üzere zabt-ı umûrunu ve müslimînin hıfz-ı dimâ' ve emvâliyle esrâr-ı ahvâllerine vukūfu ve hükümdârân ile mücâlese ve musâhabeyi ve onların umûruna ıttılâ'ı ihtivâ eder. Bu şerefe neyl, ancak bu san'at ile olabilir.

Bazıları dedi ki; kitâbet-i vesâ'ika, ulemâ-i udûldan başka hiç bir ferd cür'et-yâb-ı kıyâm olmamalı, beyne'n-nâs senedât ve mukāvelâtı tahrîr-i vesâ'ik usûlünü bilir ve hadd-i zâtında adl olup yazdığına emniyet olunur kimselerden mâ'adâ yazmamalıdır. Zîrâ Cenâb-ı Hak (وَلْيَكْتُب بَّيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ) buyurmuştur. Vücûh-ı kitâbete muktedir ve usûl-i sakka âşinâ olmayanların bu hizmete nasb ve ta'yîn olunmalarına müsâ'ade edilmemelidir. Çünkü bu kabîl âdemler hizmet-i mezkûreye ta'yin olunursa halkın bir çok mu'âmelâtını ifsâd ederler. Vücûh-ı kitâbete âşinâ olup fakat din ve akīdesince müttehem bulunanlar da bu işe takrîb edilmemelidir. Çünkü vâkı'â müvessik tahrîr ettiği senede ismini şâhid olarak vaz' etmeyecekse de mübâlât-ı dîniyyesi olmayan kimse halka envâ'-ı şurûr ve mefâsid ta'lîm eyler ve meselâ şâhid dinletmesi kendilerine düşmek için şekl-i da'vâyı değiştirmelerini onlara telkîn eder. Zamanımızda pek çok oluyor ki, halk mu'âmelât-ı ribâ'iyye, şirket-i fâside, enkiha-i mefsûha vesâire gibi cevâz-ı şer'î bulunmayan vekāi' hakkında istiftâya geliyorlar. Ehl-i diyânet bu gibi mefâsidden kendilerini men' edince kalkıp o makūle kesânın yanına gidiyorlar. Onlar da o vekāi'in elfâzını tahrîf edip fesâd-ı sarîhi müştemil iken zâhiri cevâz olan ibâreler ile telvîn ediyorlar.

Yine *Mu'înü'l-Hükkâm*, ulemâ-i Şâfi'iyye'den Ahmed bin Musa el-Huyî el-Dımeşkī nâm zâtın *el-Âlî er-Rütbeti fi Ahkâmi'l-Hısbe'*sinden naklen "Müvessik bir vesîkayı yazacağı vakit ba'de'l-besmele mukırrın zikriyle ibtidâ edip mukırr ma'rûf değilse evvelâ onun ismini ve babasının ismini, ceddini, lakābını zikr eder, ba'dehû kabîlesini, san'atını, ikāmetgâhını, eşkâlini zikr eder. Eğer ma'rûf **[133]** ise şu vesîkanın şâhidleri mukırrı bilirler ve onu tahkīk etmişlerdir diye beyân eder. Mukırrun-lehin ismini dahi bu sûretle kayd ve tahrîr eyler. Müte'ākıben vesîkaya günüyle, ayıyla, senesiyle târih atar. Vesîkayı yazıp bitirdikten sonra onu baştan aşağı süzer ve muhteviyâtını "âkidîn ile şâhidler muvâcehesinde anlaşılacak vech ile tane tane cehren okur" diyor. Ve aka-

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 13950.
[2] Müslim, *Sahîh*, Kitâbü'l-Birr 21.
[3] Bakara, 2/281.

binde şu şerâ'iti de zikr ediyor: "seb'a" ile "tis'a" kelimelerini biri birinden fark olunur sûrette yazmalı ve eğer senedde "mi'e dirhem" terkîbi bulunursa mâba'dine "vâhide" kaydını ilâve etmekle beraber def'-i iştibâh için nısfını da zikr etmelidir. Yani "bir kere yüz akçe ki yarısı elli akçe eder" diye yazmalıdır. Kezâlik "elf dirhem" terkibi bulunursa "vâhide" ile te'kîd edilmekle beraber def'an li'l-iştibâh nısfı da zikr olunmalıdır. Eğer yazılacak akçe "hamse âlâf" ise "hamse" kelimesi tashih olunup da "hamsîne elfen" yapılamamak için bir harf-i ta'rif ilâvesiyle "el-âlâf" yazılmalıdır. Tahrîr kılınacak meblağın nısfını zikr etmek o meblağı tezyîd edebilmenin önünü alabilmek içindir: "Hamse aşar" gibi ki nısfı zikr olunmasa hurûf ilâvesiyle kemiyeti tezyîd kılınarak "hamsetü ve işrîn" olabilir. "Seb'în" dahi böyledir ki nısfı zikr edilmese tahrîf ile "tis'în" olur. Eğer kâtib-i vesâ'ik yazılacak meblağın nısfını zikr etmeyecek olursa şuhûd şehâdetlerinde meblağ-ı meşhûdunu zikr ü tasrîh etmeli derler ki vesîkaya şâyed bir tağyîr ve tebdîl târî olacak olursa şekk ü şüphede kalmasınlar.

Senedde bir tashih veya bir çıkıntı vâki' olsa ona ve senedin neresinde olduğuna kâtib-i vesâ'ik tenbîh edecektir. Ve senedin ahkāmını tamamen veya kısmen ifsâd eder şeyler ilâve olunamamak için her satırını nihâyetine kadar yazıp evâhir-i sutûrda boş yer bırakmayacakdır. Meselâ bir satırın âhirinde "Ve ce'ale'n-nazar fi'l-vakfi'l-mezkûr" cümlesi ve onu vely eden satırın başında "li-Zeyd" kaydı vâki' olduğu halde evvelki satırın sonunda "li-nefsihî sümme" kelimelerini ilâve edecek kadar boşluk olup da bu kelimeler ilâve edilse ibâre "ve ce'ale'n-nazar fi'l-vakfi'l-mezkûr li-nefsihî sümme li-Zeyd" hâline gireceği ve şu hâlde ma'nâ-yı cümle: Vâkıf vakf-ı mezkûrun nezaretini Zeyd'e şart eyledi demek iken, zikr olunan ilâve ile ma'nâsı: Vâkıf vakf-ı mezkûrun nezaretini evvela kendisine ba'dehû Zeyd'e şart eyledi sûretine münkalib olacağı cihetle bunu tecvîz etmeyenlere göre vakıf bâtıl olur. Bu fesâd ise yed-i tahrîfin telâ'ubüne meydan bırakan boşluktan neş'et etmiş olduğundan satırı nihâyetine kadar ikmâl edecektir. Satırların evâhiri boş bırakılacak olursa daha bunun gibi nice mefâsid zuhûra gelebilir. Şâyed bir satırın âhirinde boşluk kalıp da yazılacak kelime uzunluğundan ve kesret-i hurûfundan nâşî oraya sığmayacak olursa müvessik ya üzerinde durduğu kelimeyi tekrar eder, yâhûd "sah" ya uzun "sad" çekerek yâhûd açık bir dâire çizerek, yâhûd bunlara mümâsil bir şey yaparak o boşluğu hükm-i vesîkaya muhâlif bir şey yazmak mümkün olmaz sûrette kapatmalıdır. Eğer vesîkanın son satırında boşluk kalırsa oraya ya zikr-i samedânîye mütedâir bir cümle yazar veyâhûd vesîkaya hattını vaz' edecek olan ilk şâhide o boşluğa yazmasını emr eder. Vesîkaya bir kâğıd yetişmeyip de başka kâğıd eklemek îcâb ederse eklenen varakanın ek mahalli üzerine kâtibü'l-vesâ'ik memuriyetine mahsûs alâmetini (resmî mührünü) basar ve kaç aded kâğıd eklenmiş ise vesîkanın âhirinde onun adedini yazar. Bazıları *Kitâbü Hükmî*'de (Yani *Kitâbü'l-Kādî ile'l-Kādî*'de) olduğu gibi vesîkanın aded satırını dahi tahrîr ediyor. Eğer vesîkanın müte'addid nüshaları var ise bunu ve kaç nüsha olduğunu ve nüshaların biri birine mutâbık bulunduğunu zikr eder.

İşte buraya kadar serd eylediğimiz ekāvîl ve nükülden celiyyen nümâyân oluyor ki mukāvelât muharrirliği me'mûriyeti âlem-i İslâmiyette mine'l-kadîm mevcûd bir me'muriyet olup garbın "noter"leri gibi pek şerefli ve dâire-i vezâ'ifi pek geniş idi. Bunun da asıl ve me'hazi Kitâbullah'dan âyet-i müdâyenedir. Şimdi biz selef-i sâlihin isr-i mu'allâsına iktifâ ile bu hizmete eski ehemmiyet ve revnakını iâde edelim. Umûr-ı adliye ile iştigâl edenlere cümleten malûmdur ki esnâ-yı mürâfa'âtda ibrâz olunan senedât-ı âdiyye hakkında pek çok ihtilâflar zuhûr eder. Bu gibi senedât pek çok münâkaşa ve keşmekeşlere mevzû' olur. Kâh mührü veya imzâsı inkâr olunur, kâh mühür benim ama ben basmadım gibi sözler cereyân eder. İstiktâblar, tedkîk-i hat ve hâtimlar, sâir gûnâ muâmelât ve tedkīkāt icrâ olunur. Ehl-i hıbre arasında dâima ittifâk hâsıl olmaz, yapılan tedkikāttan her vakit bir netice-i müfîdeye dest-res olunamaz, iş uzar, muhâkeme sürüncümede kalır, mesârif hadd-i ma'rûfunu aşar, taşar. Buraları te'emmül edilecek olursa hep senedât ve mukāvelâtı, mukāvelât muharrirlerine tahrîr ve tasdîk ettirmek bi'l-vücûh hayır ve selâmettir. Fakat mukāvelât muharrirleri şimdiki gibi yalnız devâ'ir-i adliyeye maksûr değil, selef-i sâlihîn zamanlarında olduğu gibi dâd ü sitedlerin mu'âmelât ve mukāvelâtın kesretle cereyân eylediği her yerde ve ale'l-husus çarşılarda onların merkez-i iştigâlleri bulunmalı ve alınacak harçlar cüz'î olmalıdır. Hülâsa tevsîk-i senedât ve mukāvelât mevki'an ve nakden külfetten vâreste bulunmalıdır. Düşünülürse bunun tesrî'-i muhâkemâta, dolayısıyla intizâm-ı mehâkime hayliden hayli yardımı olacağı teslîm edilir. İcrâ-yı adâlet yanında tenzîl-i harcdan husûlü farz olunan noksan â'idât mülâhazasının hiç hükmü yokdur. Ve harcın tenzîli hâlinde posta ve telgraflarda görüldüğü üzere mukāvelât muharrirlerine mürâca'at tekessür edip bununla ma'a-ziyâde telâfî-i mâfât edileceğinden o mülâhaza-i mefrûza bu cihet ile de şâyân-ı iltifât değildir. Vallahu'l-muvaffık.

Bereketzâde İsmâil Hakkı

[134] **SAFAHÂT-I HAYÂTTAN**

MEYHÂNE

Hurûşan bâd-ı süfliyyet derûnundan, kenârından;
Girîzan rûh-i ulviyyet harîminden, civârından.
Çıkar bin nâle-i nevmîd hâk-i ra'şe-dârından,
İner bin zulmet-i makber fezâ-yı şeb-nisârından.
Gelir feryâdlar ebkem duran her seng-i zârından:
Yıkılmış hânümanlar sanki çıkmış da mezârından,
Dehân-ı hasret açmış rahnedâr olmuş cidârından!
Çöker bir dûd-i mâtem titreyen kandîl-i târından:
Sönüp gitmiş ocaklar yükselir gûyâ gubârından!
Giren bir kerre nâdimdir hayât-ı müsteârından;
Çıkan âvâredir artık cihânın kâr ü bârından.

Dökülmüş âb-rûlar bâde-i pesmande hâlinde...
Emel bir münkesir peymânedir saff-ı ni'âlinde!
Boğulmuş rûh-i insânî şarâbın mevc-i âlinde.

Nümâyan mel'anet sâkîsinin çirkin cemâlinde!
Ne mâzî var, ne âtî, bak şu ayyâşın hayâlinde...
Tutup bir zehr-i âteşnâk dest-i bî-mecâlinde,
Zevâl-i ömrü bekler hem şebâbın tâ kemâlinde!
Merâret intıbâ' etmiş cebîn-i infiâlinde...
Derin bir iltivânın sîne-i zerd-i melâlinde
Odur ancak hüveydâ ser-nüvişt-i bî-meâlinde,
Müebbed bir de nisyân nazra-i sengîn-i lâlinde.

* * *

Canım sıkıldı dün akşam, sokak sokak gezdim;
Sonunda bir yere saptım ki, önce bilmezdim.
Bitince bir sıra ev, sonra bir de vîrâne,
Dikildi karşıma bir han kılıklı meyhâne:
Basık tavanlı, karanlık, sefîl bir dükkân;
İçinde bir masa, yâhud civar tabutluktan
Atılma çok ölü görmüş acıklı bir teneşir!
Yanında hurdası çıkmış bir eski püskü sedir.
Sakat, bacaksız on onbeş hasırlı iskemle,
Kırık dökük şişeler, bir de çinko tepsiyle
Beş on kadeh, iki üç testi... Sonra tezgâhlık
Eden yan üstüne devrilme bir kırık sandık.
Sönük sönük yanıyor rafta isli bir lâmba...
Önünde bir küme: Fes, takke, hırka, salta, aba
Kımıldanıp duruyorlar. Vakit vakit sesler
Bu isli zulmete vermekte vahşet-i dîger:
– Kuzum Dimitri, bu akşam biraz ziyâdece ver...
– Ziyâde, anladık amma ya içtiğin şişeler?
– Çizersin...
– Öyle mi? Lâkin silinmiyor çetele!
Bakın tavan tebeşirden görünmez oldu...
– Hele!

– Bizim peşin paramız... Almadın mı dün guruşu?
– Ayol, tükendi mezen... Bari koy biraz turşu.
Arattı kendini ustan... Dinince dinlensin!
– Hasan be! Sen de nasıl nazlı nazlı söylersin?
Nedir o türkü... Aman başka yok mu? Hah, şöyle!
– Ömer, ne nazlanıyorsun? Biraz da sen söyle.
– Nevâzil olmuşum Ahmed, bırak, sesim yok hiç...
– Sesin mi yok? Açılır şimdi: Bir imam suyu iç!
– Yarın ne iştesin Osman?
– Ne işteyim... Burada!
– Dimitri çorbacı, doldur! Ne durmuşun orada?
– O kim gelen?
– Baba Ârif.
– Sakallı, gel bakalım...
Yanaş.
– Selâmün aleyküm.
– Otur biraz çakalım...
– Dimitri, hey, parasız geldi sanma, işte para!
– Ey anladık a kuzum...
– Sar be yoldaşım cıgara...
– Aman bizim Baba Ârif susuz musuz içiyor!
– Onun bi dalgası olmak gerek: Tünel geçiyor.
– Moruk, kaçıncı kadeh? Şimdicek sızarsın ha!
– Sızarsa mis gibi yer, yatmamış adam değil a.

* * *

Yavaş yavaş kafalar, kelleler kızışmıştı,
Ağız, burun, hele sesler bütün karışmıştı;
Dikildi ağzına, baktım, açık duran kapının,
Fener elinde bir âdem yanında bir de kadın.
Beş on dakika süren bir düşünceden sonra,
Kadın da girdi o zulmet-serâ-yı menfûra.
[135] Gözünde ebr-i te'essür, yüzünde hûn-i hicâb,
Vücûdu ra'şe-i ye's ü fütûr içinde harâb,
Teveccüh eyleyerek sonradan gelen Baba'ya:

– Demek taşınmalı artık çoluk çocuk buraya!
Ayol, nedir bu senin yaptığın? Utan azıcık...
Anan da, ben de, yumurcakların da aç kaldık!
Ne iş, ne güç, gece gündüz içip zıbar sâde;
Sakın düşünme çocuklar aceb ne yer evde?
Evet, sen el kapısında sürün işin yoksa;
Getir bu sarhoşa yutsun, getir paran çoksa!
Zavallı ben... Çamaşır, tahta, her gün uğraş da,
Sonunda bir paralar yok, el elde baş başta!
O tahtalar, çamaşırlar da geçti: Yok hâlim...
Ayakta sallanışım zorladır Hudâ âlim!
Çalışmadın, beni hep bunca yıl çalıştırdın;
O yavrucakları çıplak, sefîl alıştırdın;
Bilir mahalleli kim aldığın zamanda beni,
Çeyiz çimenle donatmıştı beybabam evini.
Ne oldu şimdi o eşya? Satıp kumarda yedin.
Evet, kumarda yedin, hem de Karşılar'da yedin!
Kızın yetişti, alan yok, nasıl olur ki? Soran
«Şu sarhoşun kızı İffet değil mi? Vazgeç aman!»
Diyen kadınlara; «Pek doğru, pek» deyip gidiyor.
Bu söz zavallıyı bilsen ne türlü incitiyor!
Benim güzel meleğim, hiç de tâli'in yokmuş:
Anan benim gibi sersem; babansa bir sarhoş!
Necip de minderi koltukta geldi mektepten...
Demiş ki kalfa: «Sekiz aydır almadım hele ben
Ne haftalık, ne de aylık... Senin baban olacak
Kumarcı, oğlu için az yesin de tutsun uşak!»
Koğuldum anne! deyip ağlıyor zavallı çocuk...
Ne yapsın annesi? Dünyâda bir güvendiği yok!
O bâri bir adam olsun da kalmasın câhil,
Demiştim olmadı... Lâkin kabâhat onda değil:
O her sabah okuyordu gürül gürül cüzünü;
Ayırmıyordu kitaptan ne olsa hiç gözünü.

Üç akşam oldu ki yoksun. Necip: Babam nerde!
Ben isterim onu mutlak, demez mi? Bak derde!
Sular karardı; bu sâ'atte hiç gezer mi kadın?
O, sarhoşun biri; tut kim sokak sokak aradın...
Nasıl bulursun a yavrum? Yarın gelir belki,
Dedim. Fakat çocuğun durmuyordu. Baktım ki
Avutmanın yolu yok; komşunun Hüseyn Ağ'yı
Alıp dolaşmadayım yatsı vakti dünyâyı.
Anam benim gibi evlâd doğurmaz olsaydı,

Bu hâli görmeden evvel gözüm yumulsaydı!
Herif, şu hâlime bak, merhametli ol azıcık...
Bırak o zıkkımı, içtiklerin yeter artık.
Efendiler, ağalar, siz de bir nasîhat edin,
Sizin de belki var evlâdınız...
– Hasan, ne dedin?
– Bırak, köpoğlu kadın amma çalçeneymiş ha!
– Benimki çok daha fazlaydı.
– Etme!
– Elbet ya!
Onun için boşadım. Sen işitmedin mi Halim?
– Kadın lâkırdısı girmez kulağma zâti benim.
Senin kadın dediğin âdetâ pabuç gibidir:
Biraz vakit taşınır, sonradan değiştirilir.

Kadın bu sözleri duymaz, tazallüm eylerdi;
Herif mezar taşı tavrıyle sâde dinlerdi.
Açıldı ağzı nihâyet, açılmaz olsa idi!
Taşıp döküldü, içinden şu lâ'net-i ebedî:

– Cehennnem ol seni hınzır orospu, git: Boşsun!
– Ben anladım işi: Sen komşu, iyce sarhoşsun!
Ayıltınız şunu yâhu!
– İlişmeyin!
– Bırakın!
Herif ayıldı mı, bilmem, düşüp bayıldı kadın!

Mehmed Âkif

İ'CÂZ-I KUR'ÂN

Mesrûdât-ı sâbıka ve ma'rûzât-ı icmâliyyemize ilâveten mebâhis-i âtiyyeyi ityân etmeyi dahi akdem-i vezâ'ifden addeyledik:

Mebhas-ı Evvel: Resûl-i Ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bundan bin üç yüz bu kadar sene evvel ulûm ve ma'ârifden bi'l-külliye denilecek derecede mahrûm olan ve hattâ "kavm-i ümmî" nâmını **[136]** almış bulunan bir ahâli içinde zuhûr etmiş ve hiç bir ferd-i âferîde tarafından ta'lîm ve terbiye dahi görmemiş olduğu hâlde kendisine nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm o zamanlarda dünyada mevcûd olan ulûm-ı mütenevvi'a ve ma'lûmât-ı beşeriyyenin kâffesini câmi' olduğu gibi o asırlarda hiç kimsenin hâtır ve hayâline gelmemiş olan nice ma'ârif-i kevniyye ve hakāyik-ı fenniyyeyi dahi hâvî ve bu ise onun münzelün min indillah bir kitab-ı havârık-nisâb olduğuna pek büyük bir burhân-ı kātı'dır.

Ezcümle küre-i arzın sâkin olmayıp belki ale'd-devâm seyr ü deverân eylediği, şemsin de kendi mihver ve mahall-i karârında cereyân etmekte olduğu keşfiyât-ı ahîre cümlesinden iken Kur'ân-ı Kerîm "takdîr-i azîz ve alîm ile şems kendi mihver ve mahall-i karârında cereyân etmektedir" me'âlindeki [1](وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ) ve "Sen bu dağları sâkin görüyorsun halbuki onlar bulutlar gibi mürûr ve ubûr eylemektedir" me'âlindeki [2](وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ) âyet-i celîlesiyle şu hakīkati bundan bin üç yüz bu kadar sene evvel izhâr ve i'lân eylemiş ve bu sûretle de sıdk-ı nübüvvet-i Muhammediyye'ye şehâdet etmiştir.

Kezâlik "kevn ü fesâd" kānûnu felâsife-i kadîmenin zu'm ettikleri gibi felek ve kamerin cevfinde bulunan unsûriyât âlemine mahsûs değil belki o kānûnun hükmü arziyye olsun, felekiyye olsun bilcümle ecsâmda cârî olup bu âlem-i his ve maddîde her şeyin tebeddül ve tegayyüre ma'rûz olduğu ve binâ'en-aleyh hiç bir cismin kendi sûret-i mahsûsasını ebedî olarak muhâfaza edemeyeceği muhakkakāt-ı umûr sırasına girdiği muhteri'ât-ı cedîde ve keşfiyât-ı ahîre cümlesinden bulunduğu halde Kur'ân-ı Kerîm bu esrâr-ı kevniyye ve dekāyik-ı tabî'iyyeyi dahi "Zât-ı Bârî'den başka her şey rûz-ı kıyâmette bilcümle ecsâm-ı arziyye ve ecrâm-ı ulviyyeden başka sûretlere tebdîl edilecek ve işte o zaman insanlar vâhid-i kahhârın satvet ve azametini aynen müşâhede eyleyeceklerdir." müfâdında bulunan [3](يَوْمَ تُبَدَّلُ الأَرْضُ غَيْرَ الأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ) âyet-i celîlesi ile ihbâr etmiş ve "tebeddül" lâfzıyla yine keşfiyât-ı ahîreden ma'dûd olan "Bu âlemde hiç bir şey bilkülliyye mahv olamaz" kā'ide-i hikemiyyesine işâret eylemişdir.

Kezâlik ekser ecsâm-ı semâviyyenin küre-i arzımız gibi meskûn olduğuna ve onlarda dahi insanlar, hayvanlar bulunduğuna dâir husûle gelen nazariyeler dahi keşfiyât-ı ahîre cümlesinden olduğu halde Kur'ân-ı Kerîm "Cenâb-ı Hakk'ın ecrâm-ı ulviyye ve süfliyyeyi şu tarz-ı bedî' üzere halk edişi ve her ikisinde de envâ'-ı hayvânâtı neşr eyleyişi kendisinin mevcûdiyetine, vahdâniyetine delâlet eden berâhîn-ı kātı'a cümlesindendir." me'âlindeki [4](وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ...) âyet-i hikmet-gâyetiyle şu sırr-ı acîbi dahi bundan bin üç yüz sene evvel ihbâr ve i'lân etmiş ve bu ihbâr-ı mu'cizkârânesiyle de o nebî-yi ümmînin sıdk-ı nübüvvet ve risâletinde asla şek ve şüphe bırakmamışdır.

Kezâ nebâtâtda dahi keyfiyet-i izdivâc bulunduğu keşfiyât-ı ahîre cümlesinden iken Kur'ân-ı Kerîm bu keyfiyet-i acîbeye dahi bundan bin üç yüz şu kadar sene evvel [5](سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنفُسِهِمْ وَمِمَّا لاَ يَعْلَمُونَ) gibi bir çok âyât-ı beyyinât ile işâret eylemişdir.

İşte Kur'ân-ı Kerîm bunlar gibi daha nice hakāyik-ı fenniyye ve esrâr-ı kevniyyeyi mutazammın bulunmuş ve bu cihetle fünûn-ı maddiyye-i sahîha ve ulûm-ı beşeriyye-i hakīkiyyeye muhâlefet şöyle dursun belki mu'âvenet bile eylemiş iken garibdir ki bizler Kur'ân-ı Kerîm'in bu gibi âyât-ı beyyinâtını fünûn-ı hâzıraya tevfîkan ve bu sûretle erbâb-ı fünûndan olan ve zihinleri bir takım teşvîşât ile mâlî bulunan evlâd-ı vatanımızı şerî'at-i garrâ-yı Ahmediyye ahkāmını seve seve kabûle sevk ve teşvîke sarf-ı himmet etmiyoruz. Bil'akis onların nazarlarında kesb-i kat'iyyet etmiş olan fü-

[1] Yâsin, 36/38.

[2] Neml, 27/88.
[3] İbrahim, 15/48.
[4] Şûrâ, 42/29.
[5] Yâsin, 36/36.

nûn-ı hâzırayı redde çalışıyoruz ki bunun tevlîd etmekde olduğu mazarratın derecesini artık kâri'în-i kirâm ta'yîn etsinler.

Kur'ân-ı Kerîm fünûn-ı Yunâniyye'nin ekser mesâ'iline taban tabana zıd olduğu hâlde fünûn-ı mezkûre Arabca'ya bi't-tercüme beyne'l-İslâm intişâr ettiği zaman bazıları ulûm-ı mezkûrenin her mes'elesine hakîkat nazarıyla bakarak ahkām-ı ahbâr-ı Kur'âniyye'den tebâ'ud etmeye başlayınca bu hâl-i esef-iştimâli gören eslâf-ı kirâm hazerâtı mücerred hem-cinslerinin akā'idini zeyğ ü dalâlden muhâfaza pek zâhir olan mesâ'ilini redde ve mütebâkīsine muhâlif görülen âyetleri de te'vîle ve ikisi arasını tevfîka bezl-i himmet ve sarf-ı gayret etmişler ve işte bu sûretle âlem-i İslâmiyete pek büyük hizmetler eylemişlerdir. Hâlbuki fünûn-ı hâzıra ile âyât-ı Kur'âniyye arasında hemen hiç de mübâyenet olmayıp bi'l-akis beynlerinde muvâfakat-ı kāmile bulunduğu cihetle ikisi beynini tevfîk hususunda aslâ külfet yok iken bizim bundan iğmâz-ı ayn edişimize, hâlâ tahayyülât-ı sırfadan ibâret olan ulûm-ı Yunâniye'yi bi'l-iltizâm âyât-ı Kur'âniyye ile beynlerini te'lîf ve tevfîka çalışmamıza ne ma'nâ vereceğimizi bilmiyoruz.

Mebhas-i Sânî: Her umûr ve husûsda icrâ-yı adâlet, hukūk-ı ebeveyne ri'âyet, evlâda şefkat, akrabâya merhamet, hem-cinsine mu'âvenet gibi şeyler sa'âdet-i beşeriyye ve medeniyet-i sahîhanın üssü'l-esâsı olup bunlar ise bir Hâlik-ı müte'âl ve bir Kādir-i lâ-yezâlin mevcûdiyetine inanmaya ve bir mahkeme-i kübrânın hakîkiyetine kāni' olmaya mütevakkıf iken kütüb-i semâviyye-i sâire bu iki matlab-ı a'lânın hiç birisini ukūl-i kâmilenin kabûl edebileceği bir sûrette ityân ve isbât etmemiş ve belki bunları o zamanki insanların derece-i liyâkat ve mertebe-i dirâyetlerine göre zikr ü beyân eylemişdir. Hele kütüb-i Tevrâtiyye'de âhiret bahsi olmayıp mutî'ler ni'am-i dünyeviyye ile tebşîr, âsîler de âfât-ı kevniyye ve mesâ'ib-i dehriyye ile tenzîr olunmuş, zâtullah ve sıfâtullaha dâir âyetler ise hep hakk-ı Bârî'de muhâl olan bir takım evsâf-ı nakīsayı müş'îr ve müfîd bulunan bir çok nüsûs-ı müteşâbiheden ibâret bulunmuşdur.

Kütüb-i İncîliyye'ye gelince fi'l-vâki' bunlarda umûr-ı âhiret mücmelen beyân olunmuş ise de zâtullah ve sıfâtullaha dâir âyetler kütüb-i Tevrâtiyye'de olduğu gibi hemen ale'l-umûm müteşâbih olup hiç birisi Cenâb-ı Hakk'ın zâtını, sıfâtını lâyıkıyla beyân ve ta'rîf etmemişdir.

[137] Halbuki Kur'ân-ı Kerîm gerek ulûhiyeti ve gerek umûr-ı âhireti her akl-ı selîmin kabûl edeceği bir üslûb-ı âlî ve bir tarz-ı bedî'ada mükemmel ve mufassal beyân etmiş; hattâ bu iki matlaba dâir şeref-nüzûl eden âyât-ı beyyinât koca bir ilm-i kelâma bile me'haz olmuş ve ilm-i mezkûrun berâhîni dahi o âyetler ile te'yîd edilmişdir. Kur'ân-ı Kerîm'in me'haziyeti yalnız ilm-i kelâma da münhasır kalmamışdır. Tasavvuf, ahlâk, usûl, fıkıh, sarf, nahiv, lügat sâir ulûm ve fünûn-ı İslâmiyye'nin kâffesi Kur'ân'dan ahz ü iktibâs edilmişdir. Hatta Kur'ân'da ilm-i tıb dahi mevcûddur. Bu bâbda bir fıkra-i meşhûre vardır ki ber vech-i âtî zikr olunur.

Etibbâ-i nasârâdan birisi ecille-i İslâmiyye'den bir zâta; "İlim iki nevi' olup birisi ilm-i edyân diğeri de ilm-i ebdândır. Halbuki sizin kitabınızda ilm-i edyân mükemmelen mevcûd ise de ilm-i ebdâna dâir bir şey yoktur." demesi üzerine, âlim-i müslim; "Bizim kitabımızda Cenâb-ı Hak ilm-i tıbbı bir âyetin nısfıyla beyân buyurmuşdur." cevâbını verir. Tabîb-i nasrânî o nısf-ı âyetin beyân olunmasını âlim-i müslimden taleb eder. O da "Size helâl ve nâfi' olan ta'âmları yiyiniz, tâhir ve temiz olan suları dahi içiniz. Fakat bu bâbda isrâf etmeyiniz ki Allah müsrifleri sevmez." me'âlindeki nısf-ı âyeti kırâ'et eder. Bunun üzerine tabîb-i nasrânî Hazret-i Resûl-i Ekrem tarafından dahi bu bâbda bir hadîs-i şerîf vürûd edip etmediğini su'âl eyler. Âlim-i müslim de bu su'âle cevâb olarak "Mi'de her hastalığın me'vâ ve menşe'i, himye de her devânın yegâne re'îsidir. Ve bedene alışdırdığın her gıdâ ve esbâb-ı bekāyı vermelidir." me'âlinde olan (المعدة بيت الداء الخ) hadîs-i şerîfini ityân edince tabîb-i nasrânî "El-hak nebîniz ve kitâbınız hıfzu's-sıhha ve izâle-i marazın başı olan şeyleri beyân edip Calinos'a aslâ ihtiyâc bırakmamışdır." kelâm-ı münsıfânesiyle mukābelede bulunur. Fi'l-vâkı' Kur'ân-ı Kerîm'de beden-i insana nâfi' ve muzır olan şeylerin cümlesi mükemmelen beyân olunduktan sonra nısf-ı âyette de et'ime-i nâfi'ayı eklimize ve eşribe-i tâhireyi şürbumuza alâ-tarîki'l-ibâha fermân sudûr etmiş ve hakku'l-insâf hıfzu's-sıhha dahi bundan ibâret bulunmuş olduğundan Kur'ân-ı Kerîm'in ulûm-ı sâire gibi ilm-i tıbbı da câmi' olduğu ve binâ'en-aleyh Calinos'a değil hiç bir tabîbe hâcet bırakmadığı şüphesizdir.

Habuki eğer bizim kitabımız Kur'ân-ı Kerîm olmayıp da meselâ *İncil* ve *Tevrat* gibi bir kitab olsa idi zikr olunan ulûmun hiç birisi İslâm'da bulunmayacak idi. İşte bu da o kitab-ı mübînin sıdk-ı risâlet-i Ahmediyye'ye delâlet eden mu'cizât-ı bâhire cümlesinden olduğunu isbât etmektedir.

Mûsâ Kâzım

AKİDE-İ EHL-İ SÜNNET'İN MÜCMELEN BEYÂNI

–mâba'd–

Yine tekrâr ederiz ki hakîkat dâima hakîkatdir. Hakîkat ma'şûka-i vicdân-ı insâniyyetdir. Onun diyâr ve mekân-ı mahsûsu olmaz. Onun cây-gâh-ı istikrârı kulûb-ı benî âdemdir. İşte bundan dolayıdır ki dîn-i İslâm herhangi kavmin arasına girdi ise orada kökleşip kaldı. Kendine muhâlif olan âdât ve merâsim-i kadîmeyi yıkıp mahvetti. Nûr-ı imân hakîkati herhangi kalbde işrâk etti ise o kalbi edyân-ı sâirenin tasallutundan vikāye etti. Dîn-i celîl-i Muhammedî kendini kabûl ettirmek için câh ve mala, başka bir din ve mezhebde olan bir kimseyi iknâ' için hîle-i tehdîd ve ıtmâ'a muhtâc değildir. İslâmiyeti neşr için misyoner cem'iyyât-i ruhbâniyyesinin ihtiyâr eyledikleri fedâkârlıkların hiç birine tevessül edilmemişdir. Bununla beraber bu cem'iyyât-ı ruhbâniyyenin bunca emvâl ve nükūd sarfıyla, bunca mezâhim ve mehâlik iktihâmıyla bir gayret-i mezbûhâne semeresi olarak arasıra başka bir mezhebdeki birkaç hıristiyanı kendi mezheblerine çevirmelerine, yâhûd birkaç putpereste kendi dinlerini kabûl ettirmelerine mukābil nüfûs-ı İslâmiyyenin

adedi Hind'de, Çin'de ve bâ-husûs Afrika'da kendiliğinden kabîle kabîle, cemâ'at cemâ'at çoğalmaktadır. [1](كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ)

Bi'set-i celîle-i Muhammediyye bütün âlemîn üzerine ikâme olunmuş hüccet-i bâliğa-i ilâhiyyedir. Dîn-i İslâm Cenâb-ı Kādir-i Kayyûm'un yed-i inâyetiyle îkād edilmiş bir mesâbih-i dırahşândır ki, husemâsı tarafından musanna' iftirâlarla intişâr-ı ziyâsına haylûlet için ne kadar cehd edilse nûru o nisbetde artar. Revnak-ı cihân-efrûzu her hamlede daha nazar-rübâ bir parlaklıkla tenvîr-i ebsâr eder. A'dâ-yı dînin bu yoldaki mesâ'îsi şu'le-i hurşîdi nefesleriyle söndürmek gibi bir hareket-i eblehânedir. [2](يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ)* On üç buçuk asırdan beridir dîn-i mübîn-i İslâm'a i'tirâz ve ta'arruz edenler hep galebe-i hüccet ve burhân ile sernigûn ve hâksâr oldukları gibi dünyanın dem-i vâpesînine kadar bu hâl böylece devâm edip gidecekdir. Kur'ân-ı Kerîm yine hîn-i nüzûlündeki revnak-ı dil-şikâr ve canperverini muhâfaza edip duracakdır. [3](إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) Zîrâ hakîkatdir, hakîkatin mağlûb-ı ebâtîl olması mümkün değildir. (الحق يعلو ولايعلى عليه)

Bütün âlem-i beşeriyyet bilerek bilmeyerek işte bu hakîkati i'lâya çalışıyor. Zaman geçdikçe medeniyet ilerledikçe ulûm ve ma'ârif terakkī eyledikçe müstakbeli ihbâra müte'allik olan âyât ve ehâdîs-i şerîfenin sıdk u hakka makrûniyeti tebeyyün ediyor. Ahkâm-ı şer'iyyenin perde-pûş-ı istitâr olan hikem ü mehâsini, keşfi ahlâfa terk edilen serâ'iri birer birer meydâna çıkıyor. Bu da tabî'î değil midir? Biz Kur'ân'ımıza, dînimize hakîkat diyoruz. Neyyir-i hakîkat ise mâhiyetine halel gelmeksizin yüz bin nikâbdan arz-ı dîdâr-ı tecellî eder. Çehre-i pertev-nisârı, sehâ'ib-i zulmetin haylûliyetle bir tarafda mestûr kalsa, yüz bin yerde enzâr-ı ehl-i ebsâra mekşûf olur. Ulûm ve fünûnun da mevzû'u **[138]** hakāyik-ı eşyâyı ketm [keşf?] etmekden ibâret olunca onlara hâdim olan müfekkirelerin, dehâlarıyla âlem-i ma'rifetde nâm bırakan ricâl-i ilmin aklen ve hissen redd ü inkâr edilmeyen mahsûl-i iktişâfâtı dinimizin ahkāmını, o hakîkatü'l-hakāyıkı te'yîd etmez de ne yapar? Hem ne hâcet? Kur'ân-ı Kerîm meydânda değil midir? Hep bizi keşf-i esrâr-ı hilkate, hakāyık-ı eşyâyı öğrenmeye, âsâr-ı kudret-i ilâhiyyeyi hayvânâta yakışır bir nigâh-ı basît-i câhilâne ile değil, büyük adamlara lâyık bir nazar-ı dakîk-i hakîmâne ile temâşâ etmeye sevk edip durmuyor mu? Dînimiz hakāyık-ı fenniyyeye mu'ârız olsa Cenâb-ı Hakîm-i Zülcelâl bu tarz-ı istidlâle nasıl müsâ'ade eder? Binâ'en-aleyh erbâb-ı fennin velev bilmeyerek, velev dînimizi kabûl etmeyerek olsun bu gibi mesâ'îleri mahz-ı fazl ü ihsân-ı ilâhî olarak kulûbümüze tevdî' olunan hazâ'in-i ma'rifetin kapılarını açtığı, Kelâmullah ile kelâm-ı Resûlullah'dan keşf-i me'ânîsi li-hikmetin âtîye mu'allak olanlarını tefsîr ettiği için meşkûrdur. [4](ان الله عز وجل يؤيد هذالدين باقوام لاخلاق لهم), [5](ان الله ليؤيد الاسلام برجال ماهم من اهله).

Elhâsıl âlem-i medeniyette ileriye atılan her hatve dîn-i İslâm'a doğru, ahkâm-ı şerî'ate doğru bir tekarrübdür. Sâha-i ulûm ve fünûnda zâhire çıkan her hakîkat müslimînin mülk-i yemîn-i meşrû'udur. Onu kendi malları gibi ahz ü kabûl ederler. [6](الحكمة ضالة المؤمن اخذها اين وجدها) Biz erbâb-ı fenden yalnız ma'lûmât-ı cüz'iyye-i beşeriyyeyi kâfî görerek avâlim içinde meknûn olan hakāyıkın kâffesine vukûf iddi'âsında bulunanları, delâ'il-i akliyye ve hissiyye ile mertebe-i sübûta varmış olan ma'lûmâtın sıhhatini iddi'â ile iktifâ etmeyerek kudret ve iz'ânın fevkıne çıkmak ve bilmediği şeyler hakkındaki zann ü tahmînine de, sırf indî esaslara müstenid nazariyâtına da hakîkat süsü vermek isteyen cür'etkârları mu'âheze ve hakîkatten bî-haber olan avâm-ı nâsı ilm ü ma'rifet nâmına idlâl etmemelerini tavsiye ederiz. Bu mu'âheze ve tavsiye de ulûm ve fünûn-ı sahîha da bize iştirâk eder. Zîrâ mevzû'u taharrî ve keşf-i hakāyik olan ilm ü fen, zeyg ü dalâli mûcib fikirlerden külliyen teberrî eder. [**](وَمَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِن يَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لاَ يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً).

Ahmed Naim

FELSEFE-İ HAKKA

–mâba'd–

Bu böyle olduğu gibi deniz suyu da tebahhur edince hâvî olduğu emlâhı terk ederek tatlı, lezîz olarak yere iner.

Harâret havaya su'ûdu nisbetinde tenâkus ettiği için yüksek dağların tepelerinde sıcak pek azdır, hattâ hatt-ı istivâda harâret-i arziyye son derece şiddetle hissolunurken, orada kutuplardaki soğuk derecesinde burûdet hissolunmak da mümkündür. Bu da havaya su'ûdun binlerce metre mesâfede olmasıyla husûle gelir. Yağmur dağların tepelerine düşünce orada derece-i harâreti –suyu donduracak derece olan sıfırdan– daha aşağı bulduğu için kar olarak terâküm eder, birikir. Hattâ dağın tepesini bir inci tabakası gibi bembeyaz tezyîn eder. Sonra yavaş yavaş inmeye, çözülmeye başlar. Harâretin daha ziyâde bulunduğu yerlere indikçe erir, büyük büyük seller husûle gelir, gölleri doldurur. Bunlardan da nehirlere akar. İnsanlar, hayvanlar, nebâtât teğazzî eder, feyzlenir, neşv ü nemâ bulur... İşte dünyanın nehirleri, ırmakları böyle vücûda gelir.

İmdi karın zirve-i cebelden inmesini, çözülmesini intâc eden tedbîri hakkıyla düşünüp ta'mîk etmek insanı hayrete, dehşete ilkā eder: Eğer kar dağın tepesinde kalmış olsa –harâret sıfır derecede[n] bile aşağı bulunmasından– güneş eritemezdi, ne olurdu? Öyle olduğu gibi dağın dibine iner, hep

---

[1] Mücâlede, 58/21.

[2] Saf, 61/8.

* Onlar nûr-ı İlâhîyi ağızlarıyla ya'ni sözleriyle söndürmek isterler. Cenâb-ı Hak ise kâfirlerin hoşuna gitmese de yine nûr-ı sübhâniyyesinin revnak-ı ulviyyetini günden güne itmâm edecekdir.

[3] Hicr, 15/9.

[4] Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr* 2747.

[5] *a.g.e.* 9784.

[6] Tirmizî, *Sünen,* İlim 19.

** Onlar sözlerini te'yîd için hiç bir hüccete istinâd etmezler. Ancak zanlarına tebe'an bu sözleri söylerler. Halbuki zan bir şeyin hakîkatini bilmeye fâ'ide vermez. [Necm, 53/28.]

birden erir, nehirler, ırmaklar tuğyân eder, köyleri, kasabaları su basar.. Hepsi birden denize dökülür, bütün sene nehirler öylece kalır.. Kuraklıktan şikâyet olunur.. Bir çok insanlar da helâk olur giderdi. Fakat Cenâb-ı Hakîm te'âlâ (azze ve cell) murâd buyurmadıkça böyle olmuyor ve olmayacak. Zîrâ kar dağın eteğine gâyet bedî' bir hendese-i mahsûsaya tebe'an azar azar, yavaş yavaş iner. Ulemâ hesab etmiş: Karın bu çözülüşündeki, inişindeki sür'at-i seneviyyesi 100 metreyi geçmiyor ve bu sûretle kar suları boşuna akıp zâyi' olmaktan kurtuluyormuş.. Eğer bu tedbîr-i hurde-fersâ olmayaydı, biz susuzlukdan helâk olurduk. İşte dağların hikmet-i îcâdı bütün hakîkatiyle, künhüyle takdîr olunamaz: Eğer onlar olmayaydı o büyük, büyük nehirleri biz nereden bulacaktık!...Onlar âdetâ suların mahzeni, sarnıcı gibi oluyor.. O sûretle ki akıl bu tensîkın, bu tedbîrin sır ve hikmetini ihâta edemez.

Ulemâ-i hey'et takdîr etmişler: Güneşin her sene denizden tebahhur ettiği suyun mikdarı 321 trilyon metre mik'abını buluyor. Bu ise 3200 katrilyon metre mik'abı tahmîn olunan denizlerin hacminin 400 cüz'ünden bir cüz'üne müsâvî oluyor. Sonra diyorlar ki: Eğer denizlerin kurumasını farz eylesek bütün dünyanın nehirleri onu 44 bin senede doldurabiliyor.

Ulemâ-i hey'et diyor ki: Bu tebhîr için müsta'mel olan harâret-i şemsiyye 11 milyar metre mik'abında bulunan bir demir kitle-i kebîresini eritmeye kâfîdir. Öyle kitle ki Avrupa'nın Alp dağlarının ekserîsinden daha büyük.

Güneşden bize gelen harâret pek azîmdir... diyorlar ki: Bir metre mik'abda senevî 2.318.157 kalori husûle getirir. Yani bir hektârda **[139]** –ki 10 bin metre terbî'idir– 23 milyar kaloriden fazla tutuyor.

Su buhârının havada deverânında başka bir hikmet daha vardır ki bu da yağmurun ehemmiyetinden az değildir: Bu deverân bi'z-zarûre güneşden bize gelen harâreti –ki bu harâret olmasa sath-ı arzda bir mahlûk mevcûd bulunamazdı– hıfz u vikâye eder. Bu nasıl oluyor? Çünkü zerrât-ı havanın harâreti hıfzda hâsiyeti pek azdır.. Fakat buhâr-ı mâ'dan bir zerre bu hıfz u siyânetde bir zerre-i havadan 16 bin def'a daha kuvvetlidir. Eğer su buharı olmayaydı biz harâreti bulamazdık. Bize vâsıl olmadan zâyi' olup giderdi.. İmdi buhâr-ı mâ' zerrâtından her zerre adâletkâr bir müvezzi'-i harâretdir. Lüzûmu mikdâr harâret verir ki bütün bunların yekûnu, hey'et-i mecmu'ası harâret-i cevviyeyi teşkîl eder.

Yağmurun fevâ'idi yukarıda söylenilen şeylerden ibâret değildir:

Yağmur o koca koca denizleri tuzlu, acı bir hâle îsâl eden bir âmil-i mühimdir. Bu sâyede biz denizlerin te'affün etmesi gibi azîm bir gâ'ile-i hayâtiyyeden masûnuz.. Zîrâ yağmurun selleri, nehirleri binlerce senedir dağlar, vâdiler arasından geçerken çok, pek çok mikdârda tuz alıp götürüyor ki bu mühim hizmet böylece denizin tuzluluğu bugün gördüğümüz dereceye gelinceye kadar devâm etmiş.

Yağmur dağların tepelerinden diplerine, eteklerine inerken dağdan azar azar bazı mevâdd-ı da alıp getirir: nebâtâtı terbiyeye, tagziyeye pek nâfi' bazı mevâdd-ı uzviyye, ma'deniyye takılıp gelir ki bunlar âdetâ nebâtâtı ihyâ eder. Buna "tumî" denir. Vaktâ ki nehirler feyezân eder.. etrafındaki arâzîye bu mevâdd-ı hayâtiyyeyi tevzî' eder... Çiftçiler zirâ'at eder.. Mezrû'ât bu mevâdd-ı mühimmeyi, bu nâfi' gübreyi bulur.. Neşv ü nemâsı artar, feyzlenir, insanlar, hayvanlar tegazzî eder, beslenir.

Yağmurun bir fâ'ide-i mühimmesi daha var: Yağmur havayı âdetâ yıkar, ne kadar pislik, kir varsa temizler.. Ne kadar muzır, zehirli mikroblar varsa hepsini öldürür, mahv eder.

Yağmurun nehir, ırmak bulunmayan yerlerdeki menâfi' ve hasenâtı ise pek büyükdür: Öyle yerlerde mezrû'âtın, ekinlerin neşv ü nemâsı yalnız yağmurla hâsıl olur.. Yoksa kuraklıktan mahv olup gider.. Hayat-ı ictimâ'iyyenin pek mühim havâyicini, meselâ ağacından kereste kesip binâ yapmak, gemi i'mâl etmek, şiddet-i burûdetden kendimizi muhâfaza için odun kömür vücûda getirmek gibi levâzım-ı mühimmeyi ihzâr eden ormanlar da feyz-i hayâtı, nasîb-i nemâyı yağmurdan alır.. Yağmur olmasa o cesîm ormanlar âlem-i insâniyyetin bu sûretle hayrına, sa'âdetine belki bekā-yı hayâtına ne sûretle hizmet edebilirdi?..

Yağmurun bir büyük nef'i, fâ'idesi de: Yere toprağa nüzûlüyle tozu ıslatarak havada uçmasını men' eder ki bundan tozun havada uçup üstümüzü, başımızı telvîs etmesinden kat'-ı nazar ciğerlerimize kadar nüfûz ile îrâs edeceği mazarratlar pek meydândadır.

Yağmur olmasa nebâtâtın kırlarda, dağlarda, vâdîlerde neşv ü nemâ bulamamasından dolayı ot ile tegazzî eden hayvanâtın küre-i arzdan mahv olup gitmesi gibi büyük bir tehlike-i ictimâ'iyye vardır. Bu hayvanâtın insanın tenmiyesinde ne derece medhaldâr oldukları inşâ'allâh hâtimede beyân olunacaktır.

Halil Ni'metullah

MÜSLÜMAN KADINI

Kadının fıtratında erkek işlerine girişebileceğini gösterir birşey var mıdır?

Hazret-i Hâlık, bu âlem-i hilkati en mükemmel bir nizâm, en bedî' bir tarz-ı hikmet üzerine yaratmış, mevcûdâttan herbirine muhtâc olduğu anâsırı, a'zâyı tevdî' etmiş, her uzva da hilkatinden maksûd olan gâyeti kendiliğinden aramak isti'dâdını vermiştir. Bi'l-farz hayvânâtın dişlerini nazar-ı im'âna alsak bunların arasında şekil ve tertîb i'tibâriyle azîm bir ihtilâf görürüz. Ot yiyen hayvânâtın dişleri yalnız otu ezebilecek sûrette basît iken et yiyenlerin çeneleri keskin bir takım enyâb ile, kavâtı' ile, adrâs ile techîz olunmuştur ki hey'et-i mec'muasından bunların eti parçalamak, çiğnemek isti'dâdında bulundukları nazar-ı dikkate karşı sarâhaten nümâyân olur.

İşte bu sûretle hayvânâtın bedenlerinin herbir cihâzında, herbir cüz'ünde onun gıdâsının şekliyle, idâme-i hayât için ta'kîb edeceği tarîk-i taleble mütenâsib husûsî bir tertîb, husûsî bir isti'dât görülür.

Târîh-i tabî'î okuyanlar için şu müşâhede, kadınların erkek işleriyle uğraşmaları, âdetâ kendi hukūk-ı tabî'iyyelerine karşı te'addîde bulunmaları, cânib-i fıtrattan kendilerine resm olunan dâirenin hâricine çıkmaları demek olacağına en güzel bir tarîk-i istidlâldir. Binâ'en-aleyh kadınları bu tarîk-i te'addîye icbâr etmek, şu katı yürekli erkek tarafından o nârin, o nâzenin refîka-i hayata revâ görülen esâretin en celî bir numûnesi, kezâlik gâyet hatar-nâk olan hayât-ı hâriciyye meydânlarında o bî-çâreye karşı hiç eser-i şefkat ve merhamet gösterilmeksizin edilen mühâcemâtın en büyük bir nişânesidir.

Fıtraten kadında bulunan her şey onun, erkeğin bulunduğu âlemden başka bir âlemde yaşaması lâzım geleceğini gösteriyor. Yoksa üstad Giyom Ferrer'in dediği gibi, o zaman erkek ile kadın arasında üçüncü bir cins olur ki bunun havâss-ı mümeyyizesi de, âsârı her dem vechinde nümâyan olan bir kederden, hazîn bir tefekkürden ibâretdir.

İhtisâsâtı cihetinden nazar-ı im'âna alındığı sûrette, kadın timsâl-i şefkat, enmûzec-i rıfk ü rikkat olarak tecellî eder. Temâyülâtı nokta-i nazarından **[140]** bakılırsa kendisini başkasının yolunda fedâya meyyâl, fıtraten a'mâl-ı hayra müsta'id olduğu görülür. Halbuki bu sıfâtın kâffesi hayât-ı hâricî âlemindeki o korkunç gîrudârlara külliyen münâfidir. Zîrâ hayât-ı hâricî yani âlem-i ma'îşet, döğüşmeden, çarpışmadan, mukāteleden, muhâcemeden ibârettir. Burada en birinci iş gören, kolun kuvveti; en ziyâde medâr-ı i'timâd olan, kalbin gılzetidir. Ya o zavallı kadın o rakîk hissiyâtiyle, o ulvî temâyülâtiyle bu harb-i cehennem-i lehîb içinde nereye gider? Her manzara-i hevl-engîzi, bî-çâreyi müte'ellim eden, rikkatini sarsan bu ma'reke-i kasvet-nâk arasında o kalb-i şefîk ile ne yapar? İşte bu sebebten kadınlar, a'mâl-i hâriciyyede erkeklerle müşârekete me'zûn oldukları memâlikte bütün mahlûkāt-ı Hûda'nın en perîşân-hâli, en sefîli, en teng-ma'îşeti olmuşlar da, bugün nisvâna taraftarlık edenlerin en büyüğü bulunan feylesof Foriye'nin dediği gibi "Kûşe-i nisyânda, en ağır işlerin altında, kemâl-i fakr u sefâlet içinde" yaşıyorlar. Bakınız Foriye ne söylüyor: "Bu kadınların birçoğu en ağır işlerde çalıştırıldıkları halde gündelikleri yirmi santimi geçmiyor. Yedikleri ise atılmış çay yaprakları ile kaynatılmış ekmekten ibarettir. İşte bu fecâyi'in kâffesi kadının erkekle müsâbakaya, müzâhameye asla kudret-yâb olamamasından ileri gelmektedir. Zîrâ beş on para kazanacak bir mekseb bulacak olsa, erkek derhal kendisi ile müsâbakaya girişerek onu geride bırakıyor. Metâneti, kuvvet-i bedeni sâyesinde terziliğe, zînete müte'allik işlere, baş süslemeye varıncaya kadar her işi ondan güzel yapıyor. "Şimdi bize diyecekler ki: Ya duymakta olduğumuz bu tabîbeler, bu mühendiseler nedir? Evet bunlar tâlihin zengin babaya düşürdüğü o bahtiyar kızlardır ki, uğurlarında ağırlıklarınca altın sarfedilmiştir. Ma'a-mâfih sefâletten, açlıktan ölüm derecesine gelmiş olan fukarâ-yı nisvâna nisbetle adedce pek dûn olan bu tâ'ife, acaba kavanîn-i tabî'atın ahkāmına itâ'at etmiş sayılabilir mi? O tabîbe için, yâhûd o mühendise için çocukluğunda terbiye ve tehzîbine ihtimâm edilmiş bir vâlide olmak, sonra benî nev'inin menâfi'ine hâdim olacak, ümmetin felâhına çalışacak, teksîr-i nesil edecek beş tabîb, beş mühendis doğurmak daha muvâfık değil midir?

İşte bu haller bütün kavânîn-i fıtrata karşı isyân addolunur. Binâ'en-aleyh bunların terakkī-i kemâl-i insâniyete delîl olarak ityânı kat'iyyen doğru olamaz. *el-Mer'etü'l-Cedîde* müellifi diyor ki: "Lâkin eğer nizâm-ı hayât, kadınlardan birçoğunun yapayalnız kalarak kendisinin, evlâdının, kezâlik sa'y ü amelden âciz bulunan akrabasından bir kısmının akvât-ı yevmiyesini tedârik için çalışmasını, iş işlemesini iktizâ ederse o zaman buna çâre nedir? Biz deriz ki, buna çâre bu gibi kadınların hâl-i sefâletlerinden müte'essir olmak, bâ-husûs bunların hâriçte çalışmak sûretiyle ahkām-ı tabî'ata isyân etmeleri şe'âmet-i tâli', fakr u fâka sâ'ikasiyle düşmüş oldukları ölüm girdâbından kurtulmak için ıztırârî bir hareket olduğunu yakînen bilmek, hayât-ı insâniyetin bu tarz-ı hüzn-engîzine, an-samîmi'r-rûh şâyân olduğu kadar te'essüf etmek, sonra bu azâb-ı elimi tedâbîr-i hakîmâne ile ta'dîl vesâ'itini araşdırmakdır. Yoksa bu hâlin de alâ'im-i temeddünden biri olduğu iddi'âsiyle ta'mîm ve tevsî'ine çalışmak değildir.

Her merd-i mütehassisin vicdânına mürâca'atla niyâz ederim ki benimle berâber olsunlar da, tâli'-i meş'ûmu kendisini kocasız yaşamaya mecbur eden, pençe-i helâkden nefsini müdâfa'a edecek bir ekmek parası için uzun günlerini öğle sıcaklarında güneş altında erkekler gibi çalışmaya mahkûm eden bî-çâre kadının hâlini bir lahzacık te'emmül etsinler de sonra bana haber versinler ki bu cins-i rakîke karşı kalblerinde nasıl bir hiss-i merhamet cûşân oluyor da kendilerini, yirminci asr-ı medeniyyetin yüzünü tırmalamakta olan bu fenâlığın men'-i sirâyeti için bir tedbîr ittihâzına, bir vesîle tahârrîsine ne büyük bir kuvvetle sevk ediyor? (Halbuki hayat-ı mes'ûdâne için vesâ'il nâ-mahdûddur.)

Feylesof Foriye, ki hürriyet-i nisvân tarafdârânının en büyüğüdür, bakınız memâlik-i mütemeddinenin ortasında, âlâ mele'il-kavm, ne sûretle nidâ ediyor. Bunu hangi kalb duyar da parça parça olmaz: "Nedir kadınların bu günkü hâli? Zavallılar terzilik, zînete müte'allik a'mâl gibi ince işlere varıncaya kadar her şu'be-i sanatta erkeklerin zebûn-ı rekābeti olmuşlar, bütün âlem-i sınâ'atta hırmân içinde yaşıyorlar. Bir kûşe-i nisyâna çekilmiş, en ağır işlerde uğraşıyorlar. Artık maldan mahrum olan nisvân için menâbi'-i ma'îşet ne olabilir? İğne mi yâhûd, var ise cemâlleri mi? Evet zavallıların çâre-i yegâneleri alenen yâhûd mahfiyyen sifâddan başka birşey değildir. Bu ise bir çâredir ki mürâca'at olunmasına felsefenin rızâsı yoktur. İşte o bî-çâreleri bu meş'um hale getiren sebeb, medeniyet-i hâzıra ile şimdiye kadar def' ü ref'ini düşünemedikleri esâret-i zevciyyedir. Ya kadınların şu hâllerinde adâletten bir eser görebilmek bizim için mümkün müdür?"

Ben müslüman kadınlarının hâdisât-ı zaman şevkiyle günün birinde def'-i atş için bu çeşme-sâr-ı hûnîne gelmelerinden sakınır da Cenâb-ı Hakk'a niyâz ederim ki; erkeklerimize akıl ve hikmet versin de kadınlarımızı medeniyet-i maddiyyenin inkirâza yüz tutmuş şekl-i hâzırının sürükleyip getirdiği bu muhâtarâtın, bu seyyi'âtın savletinden muhâfaza etsinler.

Kadındaki herşey, kendisinin erkek işinden başka bir işle

iştigâl için yaratıldığını göstermektedir, demiş idik. Evet kadına gebe iken bakılsa son derece i'tinâ olunmak îcâb eden bir devirde bulunduğu görülür: Devr-i vihâmda (aş erdiği zaman) ise menâzır-ı muhtelifeden, husûsiyle havf ü hüzün îrâs eden manzaralardan ziyâdesiyle müte'essir olur. Zâten etibbâ münhasıran bu mevzû'-i mühimme dâir gâyet büyük müellefât tedvîn etmişlerdir. Sonra devirden devire intikāl eder, nihâyet doğurur. İşte o zaman hakīkī bir hastalığa tutulur, bir müddet de eşkâl ve a'râzı **[141]** kendi isti'dâdına, mizâcına göre değişen emrâz-ı humeviyyenin hedef-i savleti olur. Sonra yavrusunu emzirmeye başlayarak bu sûretle yani sütü vâsıtasıyla çocuğun hayatı üzerinde bir tasarruf-ı mutlak sâhibi olur.

Allah'ı severseniz söyleyin, siyâsiyât ile iştigâl eden bir kadın devr-i vihâmda bulunur, parlamento â'zası da mevzû-ı bahs olan mesele hakkındaki münâkaşayı ileri götürerek –çok def'alar vâki' olduğu üzere– yumruk yumruğa gelirler, sayha-zenliğe başlarlarsa o zavallının hâli ne olur? Yâhûd o kadın bir cemâ'at-i kübrâ içinde ayağa kalkarak bir lâyiha-i nizâmiyyenin bir maddesinin tebdîli, yâhûd bir kānûnun feshi için hissiyât-ı umûmiyyeyi heyecâna, hükkâmın merhametini galeyâna getirmek ister, fakat öteden bir hatîb-i ateş-zebân kıyâm ile –siyâsiyyûn arasında pek çok kereler görüldüğü üzere– kadının sözünü cerh ve re'yini tezyîf eder, onun bir hatâ-yı azîm içinde bulunduğunu alâ melei'l-huzzâr birçok delâ'il ile isbât eyler ise artık zavallının te'essürü, infi'âli ne derecelere varmak îcâb eder? Böyle bir kadın gebeyse ne hâle girer? Yok emzikli ise sütü ne kadar bozulur? Kezâlik iş zamanını kısaltmak için i'lân-ı isyân eden ameleye iltihâk ederek kılıç şakırtıları, tüfek gürültüleri arasında kalan bir gebe kadının sıhhati, karnındaki cenînin sıhhati hangi derekeye iner?

Kadının maddiyâtı, ma'neviyâtı, el-hâsıl her hâli delâlet etmiyor mu ki –her birinin hissesine düşen nasîbe-i hilkati verdikten sonra bütün mevcûdatı bu sahne-i hayâta sevkeden– Cenâb-ı Hak, o cins-i rakîki sükûn ve asûdegî içinde yaşayacak, velveleden, keşmekeş-i izdırâbdan masûn bulunacak sûrette yaratmışdır. Farzedelim ki bütün dünya kalkmış, nizâm-ı tabî'î-i kevne rağmen kadınlara erkek işleriyle iştigâl etmek hukūkunu veriyor, acaba dîn-i fıtrî ashâbı için ahkâm-ı fıtrat ile bu dereceye kadar mu'ârazada bulunan sâir ümemi taklîd etmek lâyık olur mu? Yoksa kadınlarımızın hâlini tehzîb için dînin, tabî'atın, fıtratın kabul edeceği sûrette bir kānûn vaz'etmek müslümanların ulvî karîhalarına güç mü geliyor? Artık bizim için ümîd kapıları büsbütün kapandı mı ki kalkmış da mühlik hastalıklarını bile kabûl sûretiyle garbı taklîd ediyoruz?

Yedinci Fasıl
Bazı memleketlerde kadınların erkek işlerine girişmekde olmaları devam edecek mi?

Bütün kevnin hâlıkı olan Fâtır-ı Hakîm [1](وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّه فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ) "Kim hudûd-ı ilâhîyi tecâvüz ederse nefsine zulmetmiş olur." diyor. Ulemâ-yı âlem ise "Tabî'atde bir nizam-ı hâs hükümrândır. Eğer insan o nizâmın ta'yîn ettiği hudûdu aşar yâhûd nakzına kalkışacak olursa bizzat tabî'at tarafından bir takım hâdisât zuhûra gelerek onu ya âlem-i tabî'atden tard eder, yâhûd tavr-ı i'tidâle ric'ate mecbur eder." diyor.

Beşerin bidâyet-i zuhûrundan bu güne kadar olan hayat-ı insâniyye ise öyle bir dârü'l-fünûn-ı âlîdir ki sırât-ı müstakîmi bulmak isteyenler burada muhtaç olduğu şeyleri öğrenebilir. Kadınların erkek işiyle iştigâl edilmesinin, içtima'î bir maraz, kavânîn-i tabî'ate karşı bir isyân olduğunu yukarıki bahsimizde isbat eylemiş idik. Vâkı'â, o faslımız bu isyân için –ne kadar parlak kışırlarla setredilirse edilsin– bekā-pezîr olmak müstahîl olduğunu te'yîde kâfi ise de meseleyi daha ziyâde îzah için deriz ki:

Bizim bildiğimiz, havâssın bildiği, avâmın anladığı, tabî'atin, bütün zerrât-ı kâinatın şehâdet ettiği birşey varsa o da şudur: Cins-i nisvâna hâs bir kemâl vardır ki bir kadının o kemâle zafer-yâb olması için zevce ve vâlide olarak çocuğunu terbiye etmesi, umûr-ı beytiyyesini idâre eylemesi kat'iyyü'l-lüzûmdur. Kadını vazîfesinden uzaklaştıran herşey o kemâlin ihrâzına mâni' olur. Özünde fenâ bir te'sîr hâsıl eder. Biliyoruz ki insâniyet bir terâkkī-i dâim ile ileriye doğru gitmektedir, gerisin geriye ric'atte değildir. Bu terakkī ise metâlib-i insâniyye, ahkâm-ı tabî'iyyeye tevâfuk etmedikçe kābil olamaz. Binâ'en-aleyh bir ümmette a'mâl, her ferdin isti'dâdına ve onun fıtraten muvazzaf olduğu vazîfeye göre taksîm olunmadıkça o ümmet kesb-i kemâl edemez. Öyle ise filân kavimde kadınlar evlerini bırakmışlar, en meşakkatli en ağır işlerde erkeklerle beraber çalışıyorlarmış gibi bir söz işittiğimiz zaman eğer basîra-i kalbi perde-dâr-ı gaflet olmayan ashâb-ı-hikmetten isek, bu hâli kendimiz için şâyân-ı taklîd bir kemâl sûretinde telakkī etmek şöyle dursun, bilâkis bunu bir noksan addederek mümkün olduğu kadar ondan tebâ'üd eylemek üzerimize vücûb-ı kat'î ile vâcibdir, deriz. Zîrâ o kavim âsâr-ı medeniyyece bizden müterakkī olsa bile, şu hâlleri kemâl-i hakīkīye münâfîdir. Öyle ya, biz evvelce gelmiş ne kadar akvâm-ı mütemeddine biliyoruz ki kâinatı ziyâlarıyla, şa'şa'a-i ikbâlleriyle doldurmuş iken kavânîn-i fıtrata isyân ettikleri için bütün o medeniyetler gûya hiç yokmuş gibi mahvolup gittiler. Bu kaziyede *el-Mer'etü'l-Cedîde* müellifi de muhâlefet etmiyor, bakınız ne diyor:

"Biz fıtratın, kadınları a'mâl-i beytiyye ile, terbiye-i etfâl ile iştigâle hazırladığını, kezâlik haml, tevlîd, ırzâ' gibi birçok avârız-ı tabî'iyyeye ma'rûz oldukları için erkek işleriyle uğraşmaya vakit bulamayacaklarını teslim etmeyenlerden değiliz. Bilâkis kadının hey'et-i içtimâ'iyyeye karşı ifâ edeceği en güzel hizmet kocaya varıp çocuk doğurmasından, evlâdını terbiye etmesinden ibâret olduğunu da sarâhaten beyân ederiz. Zâten bu bir bedîhî kaziyyedir ki uzun uzadıya isbâta muhtâc değildir."

İşte kadına has olan kemâlin, onu bir zevce, evlâdının terbiyesini deruhte etmiş bir vâlide olmasıyla kā'im olabileceği husûsunda cenâb-ı müellifin bizimle hem-fikir olduğu görülüyor. Daha sonra diyor ki: "İşde bir hatâ varsa o da buna istinâden kadınların indel-hâce kendilerinin, şâyet küçük çocukları varsa onların medâr-ı ma'îşetlerini **[142]** istih-

[1] Talâk, 65/1.

zâr edebilecek bir sûrette terbiye ve ta'lîm edilmeleri lâzım gelmeyeceğini iddi'â etmektir."

Biz diyoruz ki, müslümanların hâlet-i ictimâ'iyyeleri her cihetten milel-i garbiyyeninkine mugâyirdir. Hattâ bir mütefahhis nazar, az bir im'ân ile görür ki, şu'ûn-ı ictimâ'iyyeden hiç birinde bu iki âlem için ittihâd mümkün değildir. Meğer biri öbürünün vücûdunda mahvolsun da ondan bir cüz' teşkîl etsin. Şimdi eğer müellifin şu son cümlesi bilâd-ı garbda söylenmiş olsaydı her taraftan alkışlanırdı. Ancak hüsn-i telakkī, o cümlenin bir hikmeti mütezammın olduğundan, ihrâzı için çalışmak lâzım gelen bir kemâli tavsiye ettiğinden değil, belki garbda varacağı adama vermeye borçlu olduğu mehri biriktirmek, yâhûd doğrudan doğruya kendi kût-i yevmîsini tedârik etmek için erkek işleriyle iştigâl eden kızdan, kadından hâlî bir ev bulunmadığındandır.

Lâkin şarka gelince, şark olduğu günden beri kadınları cihetinden kemâl-i fıtrata daha yakın bulduğu için bu cümle orada hiç bir zaman mevki'-i kabûl göremez. Bilakis şarkta hangi â'ile olursa olsun efrâdı meyânındaki bir kadını hâricde çalıştırmakda muzdar kaldığı günü, eyyâmının en meş'ûmu, en menhûsu addeder de bu hâl ile yaşamaktan ise yeraltında bulunmayı tercîh eder.

Mehmed Âkif

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâ'il Hakkı Efendi
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

Mü'minlere ri'âyetde bulundukları için Allahu te'âlâ Kur'ân'da senâ eder. Nasrânîlerden mü'minleri himâye edenler mazhar-ı sitâyiş-i ilâhî olmuşlardır. Ashâb-ı güzîn efendilerimiz diyâr-ı Habeş'e hicret ettikleri zaman misâfir-perverlikde bulunan Necâşî ve onun ma'iyyetindeki rehâbîn ve zîr-i idâresindeki ahâlîyi Kur'ân da senâ etmişdir.

Cenâb-ı Hak kâfiri senâ eder mi? Şîme-i insâniyyet başka, âhiret cezâsı başka. Belki o senâdan dolayı hüsn-i âkıbeti kazanır. Mü'min kendi âkıbetini bilir mi? Bilmez. Çünkü gaybdır bu. Herkes sû-i hâtimeden korkar. Âlim olsun, fâzıl olsun, hattâ veliyullah olsun, keşf-i kat'î olmadan "bu şahıs mutlakā cennete gidecek, şefâ'at edecek" diyebilir misin? Kur'ân'da, hadîsde beyân edilmedikçe gayba hükm edemezsin. Ashâb-ı nâr ile ehl-i cennet müsâvî tutulmaz. Beynlerinde müsâvât yokdur. Hükm ederiz. Lâkin kimdir ehl-i cennet? Kimdir ashâb-ı nâr? Şahsını ta'yîn edebilir misin? Binâ'en-aleyh her kâfirin âkıbeti ne olacağı belli değildir. Kırk sene küfür ile, bazen putperestlikle imrâr-ı hayât eder, âkıbetinde hidâyet erişir. Aksi de melhûzdur. Âbid olur, zâhid olur, fakat bir fenâ huyu bulunur, mürûr-ı zamanla kalbindeki o nokta-i siyâh genişler, ahlâksızlık, bed huyluk bütün etrafını sarar, git gide îmânı zayıflar, nihâyet bütün bütün zıvanadan çıkar. İyâzen-billah helâk-ı ebedîye giriftâr olur. Onun için i'tibâr âkıbetedir. Şakī, sa'îd bize zâhiren ma'lûm olur. Lâkin bâtın belli değil.

Şahs-ı zâlim –velev ki mü'min olsun– zulmünden dolayı nasıl zemmolursa, âdil de –velev gayr-i müslim olsun– insâniyete olan hizmetinden, ashâb-ı hamiyyete olan bir takım mu'âvenâtından dolayı –ta'assub etmeyelim, hakkı teslîm edelim– mazhar-ı senâ olur. Du'â edilir: Allah âkıbetini hayreylesin, diye. [1](وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا...) bu âyet-i celîle, Necâşî hazretleri hakkında vârid olmuşdur. Sonradan îmâna geldi. Fakat âyetin nüzûlu zamanında nasrânî idi. Şimdi Allah senâ eder. Niçin? Çünkü ehl-i İslâm oraya hicret ettiler, bunlar misâfir-perverlik ettiler. Arkalarından gelen Mekke müşriklerini reddettiler, onların bühtân-âmîz sözlerine inanmadılar. Hakîkati teslîm ettiler. Hakdan adâletten ayrılmadılar. O hâinler öyle diyorlardı.: –Bunlar aramıza tefrîka düşürdüler, yeni din çıkardılar. Cem'iyetimizi perîşân edecekler!.. Ahâlî-i Mekke tarafından geldiler, bir çok hediyeler, nefîs nefîs şeyler getirdiler. Amr ibn Âs riyâsetinde bir hey'et ile bu hediyeleri gönderdiler. Ashâb-ı kirâm yetmiş kadar kimselerdi. Hazret-i Osman efendimiz de içlerinde idi. Müşriklerin ezâlarına dayanamadılar, müsâ'ade aldılar, gittiler. Bu ilk hicretdir. Hicret-i ûlâ var, hicret-i sâniye var. Kütüb-i siyerde bunlar mufassalan var. Fakat âyâtı bile okusanız anlarsınız. Siyer-i nebeviyyeyi okumadan lezzet alamazsınız. İnsan İslâmiyet'i havadan bellemiş olursa, dinin menşe'ini, esâsını, sûret-i neşrini, ne yolda Allah'ın inâyetiyle gâlib geldiğini bilmezse dînin kadr ü kıymetini takdîr edebilir mi? Anadan, babadan mîrâs kalan malın kıymeti bilinmez. Az zamanda sarf eder. Âriyet bir şey çünkü. Îmân taklidî olursa, i'tikādı taklîdden ibâret kalırsa ondan ne hayır olur? Okumakla ulemâ ile musâhabe ile, mücâlese ile asıl-ı esâsından anlamalı. Sîret-i Muhammediyye'ye vâkıf olmalı. Hazret-i Peygamber nasıl nübüvvet da'vâsı etti? Kur'ân'ı nasıl telakkī ederdi?.. Bunları bilmeli. Dîn-i İslâm'ı neşr edip vahdâniyete da'vet edince avâm ve havâs kendisine düşman oldular. Amcaları, dayıları izhâr-ı husûmet ettiler. Ale'l-ekser gençler mu'âvenet etti. İhtiyârların kısm-ı küllîsi son derece hiddet ettiler, düşman oldular. Zâten bu tabî'îdir. İnsan ihtiyarladıkça kalbine kasvet gelir. Bulunduğu meslekten ayrılmak gücüne gider. Tahvîl-i meslek teklîfine karşı, bulsa seni boğar, o kadar hasım olur. Ama şubbân-ı ümmet... Onların kalbleri daha rakīkdir. (الشبان ارق افئدةً...) Ef'ide-i şubbân rakīk olur. Daha bozulmamış, fenâlığa alışmamış, seyyi'ât-ı ahlâk ile kalbleri kararmamış. Hazret-i Peygamber'e îmân ve ittibâ' edenler ekseriyetle gençlerdir. O sanâdîd-i **[143]** Kureyş... Onlar bir takım şuyûh idi. İstibdâda alışmışlar, nâsa gurûr satmaya ülfet etmişler. Mine'l-kadîm herkesi kabza-i istibdâdlarına almışlar, bir çok a'vân ve ensâr peydâ etmişler:

– Ebû Tâlib'in yetimine nasıl boyun eğeriz?

diye kibirlendiler, kabûl-i hakdan i'râz ettiler: – Kim olurmuş Muhammed! Bu güzel sözleri en büyüklerimizden birisi söylese "peki" diyeceğiz. Fakat bu daha henüz gençtir, fakîrdir, vâkı'â asîldir, âkildir, kâmildir. Fakat bizim gibi zengin mi ya? Bizim gibi etbâ'ı bizim kadar nükūd ve i'tibârı var mıdır? Ebû Tâlib'in elinde yetim büyümüş. Biz, nasıl olur böyle bir yetime boyun eğelim?..

[1] Mâide, 5/82.

Hak olduğunu anladılar. Lâkin tekebbür ve istibdâdı i'tiyâdlarına mebnî çok güçlerine gitti. Alışmışlar istibdâda, azamet-fürûşluğa, şimdi böyle bir gence, bâ-husûs bir yetime ittibâ' etmek... kābil mi? Kibirlerine, azametlerine nasıl sığar bu? Bu hâl, sırf bu hâl onların yüreklerine te'sîr etti. Vâkı'â kabûl edenler vardı. Fakat ekseriyeti söylüyorum. Pek telâşa düşdüler:

– Bunlar çoğaldıkça, Muhammed'in etbâ'ı tekessür ettikçe, bizim nüfûzumuz kırılacak. Riyâseti, hükûmeti onlar alacak. Biz solda sıfır gibi kalacağız...

dediler. Onun için bu lem'ayı, bu ziyâ-yı hakîkati söndürmeye çok çalışdılar. Ellerinden geldiği kadar ezâ ve cefâya cür'et ettiler. Yapmadıkları fenâlık, cür'et etmedikleri desâ'is kalmadı. O ezâlar, o cefâlara ashâb-ı kirâm dayanamadılar. Diyâr-ı Habeş'e gittiler. Ahâlî onları ihtirâm ile, i'zâz ile karşıladılar. Sonra bizimkilere hayrân oldular. Müslüman değil, ama kānûnları var, adâlet istiyorlar, mazlûma tarafdar oluyorlar, gördüler ki bunlar kimsenin aleyhinde değil. Kendi dinlerini muhâfaza için gelmişler.. Bunları himâye ettiler. O sanâdîd-i Kureyş, o hâin ihtiyarlar iftirâya bile cür'et ettiler:

– Siz bunları himâye ediyorsunuz ama, bunlar fitnekârdır. Aramıza fitne ilkā ettiler, yeni bir din çıkardılar. Hem Îsâ hakkında da neler söylüyorlar, işitseniz... Sizin ma'bûdunuzu, sor bakalım ne kadar küçültüyorlar! Sana da, dînine de düşmandırlar.

Öyle ma'sûm, berî kimseleri mahkûm etmek için iftirâya da cür'et ettiler. Sonra ashâb-ı kirâm Îsâ hakkındaki âyât-ı Kur'âniyye'yi okudular, Necâşî bu hakîkate hayrân oldu. Hak olduğunu anladı.

– Bu hakîkate karşı bir şey söyleyemem, dedi. Hem Allah olsun, hem oğlu, kızı olsun... Böyle şey olur mu? Bunlar öyle diyorlar: Meryem pâk-dâmendir. Allah'ın kudretiyle hâmile olmuş, Allah hikmetini göstermiş kullarına. Hazret-i Meryem'e ne Yahûdîler gibi iftirâ ederiz, ne de nasrânîler gibi Îsâ'ya Allah'ın oğlu deriz. [1](وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ) Nazm-ı kerîmi de bunlar hakkındadır. Ma'nâ-yı şerîfi: Kur'ânı işittikleri vakit görürsün ki gözlerinden yaşlar akar. Niçin? Hakkı tanıdıklarından. Hakka karşı müte'essir olduklarından. Derler ki: Ey Rabbimiz, biz buna îmân ettik. Bizleri erbâb-ı şehâdete ilhâk buyur.

(وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَّوَدَّةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا... الآية) Görüyor musun, habîbim bu zamandaki kefere içinde mü'minlere en ziyâde bunlar yardım ettiler: Hakîkate hizmet ettiler. İstihsâl-i hürriyete mu'âvin oldular. Müşrikler ekserîsini köle gibi kullansın isterlerdi. Rakîklerin bazıları îmâna geldiler. Efendileri kendilerinden el çekmek lâzım geldi. Çünkü dîn-i İslâm hürriyet veriyor, herkesin hukûkunu tanıtdırıyor. Bu, onların güçlerine gitti. Onun için ehl-i İslâm'a her türlü işkenceyi revâ gördüler. Bilal-i Habeşî'yi çırçıplak soydular. Harâret-i şemse ma'rûz bıraktılar. Bu yolda ezâ ettiler. Niçin? Çünkü "Ehad" diyor. "Allah birdir" diyor. "İki" dedirtemediler. Bir takım köleler dîn-i İslâm'a girmişler, öldürsen dönmez. Tazyîk ederlerdi. Çevirsinler, Allah'ın nûrunu söndürsünler, söndürsünler de eski mesleklerini serbest serbest icrâ etsinler. Nasıl alışmışlarsa ahâlîyi öyle mahkûm etsinler. Budala herifler!..

İşte o ezâlara, o cefâlara dayanamayarak, hürriyetlerini muhâfaza için Habeş'e gittiler. Lâkin onlar takdîr etti. Görürsün habîbim bu zamanda mevcûd kefere içinde mü'minlere en ziyâde dost olan, meveddet gösteren kimlerdir? [2](الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى .. الآية) "biz müslümanız" demiyor, "nasrânîyiz" diyorlar. Zâten "müslümanım" demekle müslüman olur mu? Nice münâfıklar kendilerine müslüman dediler de herkesi aldatmak istediler. Öyle göründüler, kendilerine "müslüman" dediler, ama öyle olmadıkları meydâna çıktı. Çok kimseler vardır, müslüman nikābı altında icrâ-yı hıyânet ve nifâk ediyorlar. Onların kisveleri, nâmları müslümandır, fakat kalbleri, mâhiyetleri hâindir, kâfirdir, zâlimdir, gaddârdır. Sonra nice putperestler, mecûsîler de vardır ki dâima küfür içinde pûyân olurlar; fakat hak, hukūk tanırlar, zâlimlerden mazlûmları kurtarmaya kol açarlar. [3](ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَاناً وَأَنَّهُمْ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ) Bunların içinde öyle âlimler, öyle hakāyık-âşinâ kimseler vardır ki... (قِسِّيسِينَ) İşte onların ulemâsı demekdir. Kendileri hıristiyan, lâkin hakîkate âşinâ. Yani ahvâl-i âleme muttali'. İ'tikādları ne isterse olsun; değil mi ki ahvâl-i câriyyeyi tedkîk ve muhâkeme ederler, temyîze uğraşırlar.. Kim zâlim, kim mazlûm bilirler. Tecrübeleri, vukūfları çok, târih okumuşlar, her şeye vâkıf olmuşlar. Allah te'âlâ kendilerini âlim, âşinâ, munsıf diye senâ buyuruyor.

(وَرُهْبَاناً) İçlerinde bir çok râhibler, âbidler, zâhid kimseler var... Asl-ı râhibin ma'nâsı budur; râhib, "rehebtü"den gelir. Allah korkusu var kalblerinde. **[144]** Bir köşeye çekilmişler, nâsa hayırları olmazsa da, şerleri de dokunmaz. (وَأَنَّهُمْ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ) Onlar zâlimler gibi kibriyâ sınıfına karışmıyorlar. Hadlerini bilirler. Gâyet mütevâzı' âdemler. İşte habîbim görür musun, insâniyet meftûnlarını, adâlet âşıklarını? Her ne dinde olurlarsa.. Orası sana lâzım değil. Bana â'id bir şey o. Sen onların insâniyetlerine, adâletlerine bak.

Bizzat Necâşî hazretleri muhâcirînin rahatlarına baktı. Her birine tahsîsât gösterdi. Halbuki o iklimin hükümdârı, hâkim-i yegânesi; hani azamet? Hani ceberût? Siyâseten de mecbûr değil. Sırf insâniyeten böyle yapıyordu. Husûsen da'vâcıları olup arkalarından ta'kīb ediyorlardı. Öyle iken hüsn-i mu'âmelede bulundu. Kendisi bizzat gitti. Hâl ve hâtırlarını sordu. Muhâkemelerine dikkat etti.

İşte Allah celle şânuhû, onları bu yolda senâ buyurdu. Şimdi bizim de üzerimizde hukūku bulunur kimseler var. Dînimizin selâmetine, vatanımızın halâs bulmasına, ahâlîmizin esâretten kurtulmasına yardım eden devletler var. Onlara du'â borçluyuz. Allah âkıbetlerini hayır eylesin! Âmin!...

[1] Mâ'ide, 5/83.

[2] Mâ'ide, 5/82.

[3] Mâ'ide, 5/82.

İngiltere'den çok mu'âvenet gördük, Fransa'nın da mu-'âvenetinden mahrûm kalmadık. Dinleri başka, varsın olsun, bize lâzım olan insâniyetdir, ulûm ve ma'ârifdir. İçlerinde öyle hakîkat tarafdârları var ki hayretde kalırsın. Elsine-i şarkiyyeye vâkıf, bizden ziyâde Arapça bilirler. Fünûn-ı şer'iyyeye vukūfları var. Paris'de, Berlin'de *Şerh-i Mevâkıf*, *Tefsîr-i Kâdî* okutuyorlar. Her dînin ledünniyâtını anlamak isterler. Bir çoğu da kalben mü'min muvahhiddir. Fakat kolay değil me'lûfdan ayrılmak. Bütün bütün dînini terk etmek. Buraya gelse hakāret ediyorsun. Dîn-i İslâm'a girerse artık orada da ihtirâm görür mü? Böyle kalben mü'minler var, lâkin dâr-ı harbde bulunduğu için dîn-i İslâm'a her ahkāmı kabûle mecbûr değillerdir. Onların ahkāmı ayrıdır. Orada şabka da giyer, yavaş yavaş bir fırsat gelir, dâr-ı İslâm'a da geçebilir.

Bundan dolayı ta'assub etmemeliyiz. İnsâniyete hâdim olanlar, menâfi'-i müslimîne çalışanlar.. Hukūk-ı milleti muhâfazaya mu'âvenet edenler... Bunlar medh ü senâya lâyıkdır. Niçin? Çünkü hakka yardım ettiler. Meselâ İngiltere, Fransa dahi tam izmihilâl zamanında, inkırâzın muhakkak olduğu hengâmda bize mu'âvenet ettiler. Daha o istibdâd zamanında oraya ilticâ eden ahrâra türlü türlü mu'âvenette bulunuyorlardı. Bilirsiniz, oradaki bizim sefirler neler yapıyorlardı? Kimine paralar vererek, kimine iftirâlar atarak onların neşriyât-ı ahrârânesini men'e çalışıyorlardı. Lâkin hükûmet-i mahalliyye yüz vermezdi. Çünkü bunların maksadlarını görüyorlar ki insâniyete, hamiyete muvâfık... Kimseye ta'arruz etmezler. Bizim hâin sefirlerimiz o bîçâreleri â'ilelerini ne kadar tazyîk ettiler. Ne kadar işkencelere, hîlelere teşebbüs ettiler. Fakat yapamıyorlardı.. Ne müdhiş paralar va'd ettiler. Fakat bu zevâtı, hürriyet uğrunda canlarını fedâ edercesine çalışan bu ashâb-ı hamiyyeti, celb etmek mümkün olamadı. Hattâ:

–İşte sana on bin lira vereceğiz, demişlerdi, sen ye, iç, zevkine bak, yalnız bizim için hiç bir şey söyleme, hiç bir şey yazma.

Pişvâ-yı ahrâr Ahmed Rızâ Bey'e bu yolda teklîfde bulundular. Müşârun-ileyh kırk beş yaşında bir âdemdir. Yirmi seneden ziyâde müddet istihsâl-i hürriyyet uğrunda vücûdunu vakf etmişdir. Çalışıyordu, dâima da çalışıyor. Refiklerini de biliriz. Kendisi Bursa'da ma'ârif müdürü idi. Allah kalbine ilhâm etti. Bu türlü ma'îşete gönlü râzı olmadı. Tazyîk altına durmaya tahammül edemedi. Aldı â'ilesini, gitti Avrupa'ya. Zâten san'at ve hüner sâhibi idi. Kendi emeğiyle geçinirdi, frenklerin me'mûriyetinde bulunurdu.

Böyle hiç kimseye boyun eğmeyerek çalışdı. Nihâyetü'l-emr Allah da muvaffak buyurdu. Bizim müstebidler anladılar ki bunlar bünyâd-ı zulmü yıkacak, istibdâd tarafdârânı sernigûn olacak... Bunun üzerine para ile elde etmeye çalışdılar. Fakat nâ'il-i merâm olamadılar.

– İstemem, dedi. Ben nâmûsumu satmam. Azmimi bozmam. Allah için olan niyetimi sizin paranızla tebdîl etmem!..

İnsâf edin efendiler!.. Bu az hüner değildir. Bu az muvaffakiyet değildir... Hangimiz yapabiliriz? Bu devirde en büyük kerâmetdir. Para verirsin de kabûl etmez. Bütün cihân hâline hayrân oldu. Hakîkaten hârikulâde. Âdete muğâyir değil mi? Herkes para için dînini satar, her türlü mel'aneti kabûl ederken, o zât-ı şerîf sebât gösterdi, mesleğini muhâfaza etti. Kerâmetdir bu kerâmet!.. Göster mislini! En büyük ulemâmızın hâlini bilirsiniz burada ne hâlde idiler. Uzun uzadıya anlatmaya hâcet yok. Allah cümlemizi menâm-ı gafletten îkāz eyleye!.. Âmin!..

Tashîh

Geçen nüshamızın yüz on altıncı sahîfesinin sekizinci satırında "nisânın" kelimesi bir "elif" ziyâdesiyle sehven "insanın" tarzında tertîb edilmiş ve hatâ-yı vâkı' ma'nâ-yı maksûd hakkında hâiz-i te'sîr bulunmuş olmağla tashîh olunur.

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'almemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

27 Ekim 1908 01 Şevval 1326 Salı 14 Teşrînievvel 1324 **Birinci Sene - Aded: 10**

[145] TEFSÎR-İ ŞERÎF

Tedkīk-i Mühim

İbâdet, beyân olunduğu üzere huzû' ve tazarru'un nihâyet dereceye, en yüksek tabakaya bâliğ olan nev'idir. Fakat huzû' ve zarâ'atın bu nev'-i ekmeli ibâdet addolunmak için ma'bûdun künh ü hakīkati kābil-i tasavvur olmayan azamet ve celâlini istiş'âr-ı kalbden, te'sîr ü îcâd ve keyfe mâ yeşâ infâz-ı hükm münhasıran şân-ı ecell-i ulûhiyyeti olduğunu cezmen i'tikâddan nâşi olmak şartıyla meşrûtdur.

Âbid ma'bûdunun merci'-i yegâne-i âlem olmasını ve idrâk-i beşerî fevkinde bir ihâta-i ilmiyye ve kudret-i kâmile ile müteferrid bulunmasını i'tikât etmedikçe îfâsına muvâzıb bulunduğu arz-ı ta'zîmât ve tebcîlat ile âbid sayılmaz.

Binâ'en-aleyh mülûk ve selâtînden bir zâta bendegânı tarafından perestiş derecesinde bulunan tezellül ve huzû'lara, yerlerde sürünmek ve ayaklarının altını öpmek ve her ne tarîkle mümkün olursa rızâsını taharrî etmek gibi mu'âmelelere –dâire-i meşrû'iyyetden hâric olmalarıyla beraber– ibâdet lâfzı ıtlâk olunmaz. Hattâ ibâdet kasdı ile olmayan secde bile küfrü îcâb etmez. Çünkü bu takım zara'ât ve huzû' âbidlerin ve hattâ zümre-i kānitînin Cenâb-ı Hakk'a karşı îfâ edebildikleri itâ'at ve inkiyâdın yüz kat fevkinde bile farz olunsa mâdem ki esbâb-ı mûcibesi onun zulm-i ma'hûdu havfinden veya kerem-i mahdûdu recâsından ibâret olduğu, mahzâ böyle âdî bir emel ve garaz-ı dünyeviyyeden münba'is bulunduğu ra'nâ ma'lûmdur, ibâdetin ta'rîf-i ma'rûzuna mâ-sadakun aleyh olamaz.

Kezâlik âşıkın ma'şûku hakkında vâki' olan guluvv ü ifrâtı ne derece perestişkârâne olursa olsun filhakīka ibâdet değildir. Lisânü'l-Arab'da buna da lafz-ı mezkûr ıtlâk edilmez. Zîrâ başka vâdîlere müte'allik olup i'tikâd-ı sâlifü'z-zikrden ârîdir.

Vâkı'â bir takım cehele-i nâs, sebük-mağzân-ı enâm mülk ü saltanatın mülûk üzerine feyezân etmiş bir kuvvet-i gaybiye-i semâviyye ve bir hârika-i kudsiye-i melekûtiyye olmasını i'tikâd ile onların tîyb-i unsûr ve nefâset-i cevher i'tibâriyle nev'-i beşerden mümtâz olmalarını zihinlerine yerleştirerek kendilerini ma'bûd ittihâz etmişler ve bu i'tikād-ı bâtıl sebebiyle ibâdet ve perestişlerini ciddiyet üzere iltizâm ederek küfr ü ilhâd mezlekasına düşmüşlerdir.

Ef'âl-i ibâdın bir kısmını tahrîm, diğer aksâmını tahlîl etmek, günâhlarını afv ile bir kulu cennete lâyık kılmak, dilerse cehenneme atıvermek gibi ancak şân-ı ulûhiyyete şâyân, hasîsa-i celîle-i Rahmân olan ahkâm ve mu'âmelâtdan bir şeyi hâiz olması i'tikâd olunan kesân da mu'tekidleri tarafından ma'bûd ittihâz edilmiş oluyorlar ki este'îzübillah

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُم وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمْ [1]

âyât-ı celîlesi bu hakīkat-ı kat'iyyeyi i'lân etmektedir.

Tefâsîr-i şerîfede mastûr olduğu üzere bu âyet-i kerîmenin hengâm-ı nüzûlünde huzûr-ı Hazret-i Risâlet-penâhî'de bulunan Adiy bin Hâtim radiyallahu anhu fi'l-asl nasrânî olmasına mebnî demiş ki: – Ya Resulâllah! Ruhbândan bir kimseyi ulûhiyetle tavsîf ederek kendisine ibâdet ettiklerini işittim... Makām-ı cevâbda Sultan-ı Enbiyâ aleyhi ezka't-tehâyâ efendimiz hazretleri: [2](اليس يحرمون ما احل الله تعالى فيحرمون ويحلون ماحرم الله فيستحلون) buyurmuşlar. Yani değil mi ki onlar istedikleri gibi tahlîl ve tahrîm ahkâmını kabûl ettiriyorlar, bu husûsda bir kimseye mutâva'at kendisine ibâdet demektir.

[146] Bunun üzerine Cenâb-ı Adiy: – Bu cihet pek doğrudur, diyerek i'tirâfda bulunmuşdur.

Her dîn-i hakda şerâ'i-i ilâhiyyenin kâffesinde emzice-i beşeriyye ve isti'dâdâtı mütenevvi'aya göre ibâdetin suver-i

[1] Tevbe, 9/31.
[2] Taberânî.

kesîre ve hey'ât-ı muhtelifesi olup sunûf-ı âdemden Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve kibriyâsı ve saltanat-ı sermediyye ve hâkimiyet-i mutlaka ile teferrüd-i sübhânîsi şu'ûr ve mülâhazasında bulunmaları tezkîr buyurulmak hikmet-i aliyye-i rabbâniyyesine binâ'en meşrû' kılınmış ve lüzûm-ı îfâsına dâir evâmir-i kat'iyye şeref-sudûr etmişdir. Bu şu'ûr ve mülâhaza ise her ibâdetin rûhu ve sırrı, illet-i gâ'iye-i meşrû'iyyeti olduğu hüveydâdır.

İbâdât-ı meşrû'adan herbirinin takvîm-i ahlâk ve tezhîb-i nüfûs husûsunda te'sîr-i azîmi kābil-i inkâr değildir. Fakat dergâh-ı sübhâniyye arz-ı ta'zîm ü ihlâs-ı ubûdiyyetin medâr ve menşe'i olacak mülâhaza ve intibâh-ı kalb husûl bulmadıkça, teveccühü ilâllah emr-i râsih olmadıkça te'sîr-i matlûb husûl-pezîr olmaz.

Binâ'en-aleyh ibâdetin şekl ü sûret-i zâhiriyyesi rûh-ı ma'nâdan, mülâhaza-i ma'rûzadan ârî kalırsa ibâdet sayılmaya sâlih değildir.

Meselâ kılmakda bulunduğumuz namazı nazar-ı mütâla'aya alarak düşünelim: Bizler keyfe mâ-kân ityân-ı salât ile değil, belki "ikāme-i salât" ta'bîrine mâ-sadak olacak vech-i ekmel üzere edâ ve îfâsıyla me'mûr ve mükellef bulunduğumuzda şüphe eder miyiz? Hâyır! Çünkü mü'minlere medh ü salâta terğîb bâbında vürûd eden nusûs-ı şer'iyyede hep [1](وَيُقِيمُونَ الصَّلاَةَ) gibi ikāmeden müştâk siyag ve ta'birât-ı şerîfeye müsâdif olmaktayız. İkâme-i salât ise bütün erkân ve hudûd-ı zâhiriyye ve bâtiniyyesiyle îfâ-yı salâta mübâderet, bilcümle âsâr ü fevâ'idini muhtevî olacak tarz ve hey'etde o vazîfe-i âliyyeyi ityâna muvaffakiyet demekdir.

Nasıl ki [2](قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ) nazm-ı şerîfi de ehl-i îmânın felâhını erkân-ı bâtıniyyeden ma'dûd huşû'a, edâ-yı salât hengâmındaki huzûr-ı kalbîye binâ kılınmıştır.

Bir de bâ-fermân-ı ilâhî farîza-i zimmet, a'zam-ı erkân-ı rasîne-i İslâmiyet olan salât-ı hakīkiyye ve kâmile[3](إِنَّ الصَّلاَةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ) ve [4](إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعاً إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعاً إِلاَّ الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ... الخ) misillü nusûs-ı Kur'âniyyenin delâlât-i kat'iyyesiyle insanı her türlü mesâvî-i ahlâk u menâhî ve münkerâttan alıkoyarak ihtirâsât-ı cibilliyyesini ta'dîl eden, ve bu sâyede ma'kes-i füyûzât-ı Hudâ olacak kalbini dergâh-ı sübhâniye incizâb-ı tâm ile müncezib, sânihât-ı gaybiyyeyi müterakkib kılan en büyük bir zikr-i ilâhî, en samîmî bir münâcât-ı rabbâniyyedir.

Rûh-ı ibâdet ve medâr-ı feyz ü sa'âdet olacak esrâr-ı ma'neviyyeden zuhûl ile sehv ü gaflete mukārin bulunan harekât ü sekenât, lisân ve a'zâ-yı sâirede alelâde vukū' bulan iştigâlât ve bu hâsiyet-i uzmâdan ârî, netâ'ic-i matlûbeden hâlî olacağı cihetle âyât ve ehâdîsde mazhar-ı senâ-yı azîm kılınan mübârek namaz olmadığı vâreste-i kayd-ı izâhdır.

[1] Tevbe, 9/71.
[2] Mü'minûn, 23/1-2.
[3] Ankebut, 29/45.
[4] Me'âric, 70/19-23.

Furkân-ı Hakîm'in bu sûretle namaz kılan erbâb-ı gaflet haklarında [5](فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ) buyurulmuşdur ki, yalnız sûret-i salâtı ityan etmeleri hasebiyle kendilerine "musallîn" ıtlâk buyurularak ikâme-i salâttan mahrûm ve haşyet-i ilâhiyyeyi müzekkir, azamet-i sübhâniyyeyi müş'ir bulunan teveccüh-i kalbîye mukārin salât-ı hakīkiyyeden sehv ü zuhûl ile me'lûf oldukları ifâde buyurulmuşdur.

Manastırlı İsmâil Hakkı

MÜSLÜMANLIK'DA ESÂSLAR

1. *Tahsîl-i îmân için nazar-ı aklî*: Dîn-i mübîn-i İslâm'ın istinâd eylediği en birinci esas nazar-ı aklîdir. Onun indinde îmân-ı sahîhin vesîlesi yalnız bu nazardan ibâret olduğu için hâkim tanıdığı aklın huzûrunda mâ-bihi'l-ihticâc olacak hüccet ancak budur. Şimdi mâdem ki din aklı hâkim tanımışdır. Bittabi' hükm ü nüfûzunu teslîm etmişdir. O hâlde nasıl olur da o hâkime ta'arruzda bulunması mümkün olabilir?

Bakınız bu esâs müslümanları nereye kadar sevk etmişdir: Ehl-i sünnetten bir çoğu diyorlar ki hakīkate vüsûl için bezl-i mechûd ettiği hâlde istihsâl-i merâma ömrü vefâ etmeyen, ma'a-mâfih mevkıf-i zann ü reybde tevakkuf etmeyerek tarîk-i taharrîde terk-i hayât eden âdem zümre-i nâciyedendir. İnsâf olsun bundan büyük müsâ'adekârlık tasvîrine imkân var mıdır?

2. *Zâhir-i şer' ile akıl arasında te'âruz vukū'unda aklın takdîmi:* Sözleri şâyân-ı iltifât olmayan bir hizb-i kalîl istisnâ edildiği sûretde bütün ehl-i din şunda müttefikdirler ki akıl ile nakil te'âruz ettiği vakit, delîl-i aklîye bi'l-i'tibâr nakl için iki tarîk ihtiyâr olunur. Birincisi mâhiyet-i menkūlün anlaşılamayacağını i'tirâf ederek keyfiyet-i ilmini Cenâb-ı Hakk'a tefvîz sûretiyle sıhhatini teslîm etmek, ikincisi ise ma'nâ-yı menkūlün aklen sâbit olan hakīkatle ittihâd etmesi için kavâ'id-i lügate mürâ'ât şartıyla nakli te'vîl cihetine gitmekden ibâretdir.

İşte Kitâb-ı Mübîn'de, hadîsde, aleyhissalâtü vesselâm efendimizin sünen-i seniyyelerinde hükmü cârî olan bu esâs-ı metîn sâyesindedir ki aklın pîşgâh-ı azminde bütün yollar açılmış, sebîl-i terakkīsindeki ukūbât kâmilen kaldırılmış, meydân-ı cevelânı nâ-mahdûd bir sûrette tevsî' edilmişdir. Acaba hiç bir feylesofun nazarı için bundan vâsi' bir fezâ-yı cevelâna in'itâf kābil midir?

Artık fikr ü nazar sâhibleri, hakīkat, ma'rifet tâlibleri bu pehnâ-yı bî-intihâya da sığmazsalar nereye sığarlar? Öyle ya, bu sâhayı dar bulduktan sonra ne dağlarıyla, dereleriyle beraber şu hâk-dâna, ne de ecrâmıyla beraber füshat-sarâ-yı âsumâna sığamazlar.

[147] 3. *Tekfîrin su'ûbeti:* Şimdi şu iki esâsı söyledikten sonra beyne'l-müslimîn pek ma'rûf olan üçüncüsünü de zikr etmeliyiz ki şudur: Bir adamdan küfre hamline yüz vecih, îmâna hamline ise ancak bir vecih bulunabilen bir söz sâdır olsa, o tek vecihle amel olunur binâ'en-aleyh sözün küfre hamli câ'iz olamaz.

[5] Mâun, 107/4-7

İnsâf ile düşünülsün, felâsifenin sözlerine karşı bundan büyük müsâ'ade-kârlık görülmüş müdür? Hem böyle yüz vecihden biriyle olsun îmâna hamli kābil olmayacak bir sözü söylemek hamâkati hiç bir hakîme yakıştırılabilir mi? Yok, hangi hakîm olursa olsun, bu kadar çürük bir sözü ağzına alacak kadar belâhet gösterse onun hakkında lâyık olan cezâ, tekfîr sûretiyle dinden değil, başka bir vâsıta ile dünyadan çıkarmakdır!

4. *Cenâb-ı Hakk'ın bu âlemdeki sünen-i ilâhiyyesinden ibret-bîn olmak:* Enbiyâ-yı izâmdan başkaları tarafından tarîk-i Hakk'a edilen da'vetlerde delîlden mâ'adâsına i'tibâr olunmamak, öyle acâib ü garâ'ibe, havârik-i âdâta bakılmamakdan ibâret olan birinci esâsdan sonra gelen bu esâs minhâc-ı kavîm-i İslâm'da kā'im olan nüfûsu bulundukları tarîk-i reşâdda sâbit-kadem etmek, hâl ve me'âdlarına âid amellerini ıslâh eylemek için vaz' olunmuşdur.

Bu esâs edvâr-ı mâziyye ile devr-i hâzırdaki benî beşer hakkında cârî olan sünen-i ilâhiyyeden ibret-bîn olmaya dâ'îdir. İşte kitâb-ı mübînde vârid olan;

قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ[1]

سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلاَ تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلاً [2]

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ... [3]

gibi bir çok âyât-ı kerîme hep bu esâsı mü'eyyeddir.

Görülüyor ki Kur'ân Cenâb-ı Hakk'ın ümem ü ekvân hakkında tebeddülden masûn bir takım sünen-i ilâhiyyesi olduğunu sarâhaten tebliğ etmektedir. Bu sünen ise bir takım tarâ'ik-i sâbitedir ki âsâr u şu'ûn hep onların muktezâsınca cereyân eder. Şerâi' yâhûd nevâmis denilen, hattâ bazıları tarafından kavânîn nâmıyla yâd olunan şeyler hep bunlardır. Bizim ihtilâf-ı elfâz ile uğraşmak vazîfemiz değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in nidâ-yı bülend-i lâhûtîsiyle ismâ' eylediği hakîkat şudur ki: Cem'iyet-i beşeriyyenin tâbi' olduğu nizâm ile o nizâmın âsârı birdir; aslâ tegayyür ve tebeddüle uğramaz. Binâ'en-aleyh nâil-i sa'âdet olmak isteyen efrâd-ı cem'iyet için o nizâmın esâslarını nazar-ı im'âna alarak ef'âl ü harekâtını ona tevfîk etmek, tavr u sîretini hep o esâsa tatbîk eylemek îcâb eder. Bu tarîk-i sedâddan gâfil olanlar; haseb ü neseb i'tibâriyle ebrâra, hattâ mukarrebîne mensûb olsalar, şekā' ve hırmândan başka bir gâye-i emel beklememelidirler.

İmdi bir nazar-ı hakîm ne kadar teharrîde bulunursa bulunsun. Ne kadar hakâ'ike zafer-yâb olursa olsun gâyetinde bu sünnetin ahkâmını idrâk etmiş, binâ'en-aleyh tabî'at-i dîn muktezâsınca hareket eylemiş olur. Bu husûsda tabî'at-i dîn kendisine aslâ mu'ârız ve müzâhim olmaz. O hâlden din için bundan büyük müsâ'ade-kârlık olur mu?

Dîn-i İslâm bütün putperestliği yeryüzünden kaldırmak için gelmişdir. Nişâne-i hücûmu olan esnâm hangi millete mensûb olursa olsun, hangi şekilde zuhûr ederse etsin, hangi nâm altında tanılırsa tanılsın, nazarında, kat'iyyen farkı yoktur. Şu kadar var ki nâtık-ı ahkâmı olan kitâb-ı mübîn kendisinin en yakın düşmanları bulunan putperestlerin lisânı üzerine münzel olduğundan idrâk-i me'âli için lisân-ı Arab'ı hakkıyla bilmek lâzım idi. Bir lisânı hakkıyla bilmek ise kendisini teşkîl eden lügatin mevki'-i isti'mâlleriyle o lügatlerden terekküb edecek ibârâtın esâlîb ü etvârındaki dekâ'ika vukūfa mütevakkıf idi. Bu da Arab'ın meydâna getirmiş olduğu manzûm, mensûr âsârı zabt etmekdikçe kābil olamazdı.

Husûsiyle bu âsâr kavm-i Arab'ın yalnız lisânını değil, âdâb ve âdâtını akâ'idini putperestlikte geçirmiş olduğu edvârını, elhâsıl zamân-ı câhiliyyetdeki ahvâlini lâyıkıyla göstermekde idi. Binâ'en-aleyh ilk müslümanlar ellerinde bulunan kitâb-ı münzelin idrâk-i ma'nâsı için kelâm-ı Arab'ın zabt u tedvîni, tefsîri uğrunda bir çok fedâkârlıklar ettiler, şedâid-i gurbete katlandılar, mâ-meleklerini, ömürlerini îfnâ ettiler. Hem bu himmetleri birer ibâdet telakkî ederek, mukābilinde Cenâb-ı Hak'dan mükâfât alacaklarını ümîd eyleyerek ihtiyâr ettiler. O halde içinde doğmuş olduğu ilmi muhkir görmemek esâsen dînin muktezâ-yı tabî'atı idi. Hattâ dinden olmayan bir ilim bile tahsîlindeki hüsn-i niyyet i'tibâriyle ulûm-ı dîn adâdına dâhil olabilirdi.

İşte şu hâl dîn-i İslâm tarafından ilme karşı öyle büyük bir müsâ'adekârlıkdır ki derecesini erbâbı takdîr eder.

5. *İslâm'da saltanat-ı dîniyye (halkın akâ'idi üzerinde hükûmet) yokdur:* Din nâmına edilen tasallutun ve tahakkümün kökünden devrilmesine bâdî olan bu esâs, erkân-ı İslâm'ın en büyüklerindendir. Evet, müslümanlık bu saltanatı kökünden yıktıkdan başka enkâzını bile öyle bir sûrette mahv etmişdir ki bugün cumhûr-ı müslimîn indinde nâm u nişânı bile yokdur. Dîn-i İslâm, Allah'dan, Peygamber'den sonra hiç bir kimsede başkasının akîdesine hâkim olmak, îmânı üzerinde nüfûz, müdâhale yürütmek salâhiyetini bırakmamışdır. (Hattâ Hazret-i Peygamber bile ahkâm-ı ilâhiyyeyi teblîğe ve îcâb ederse ihtâra me'mûr idi; yoksa akâ'id-i müslimîn üzerinde sâhib-i nüfûz değil idi.

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنتَ مُذَكِّرٌ لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ[4]

Kezâlik Müslümanlık kimseye ne yerde ne gökde hall ü rabt-ı umûr kudretini vermemiş bilâkis mü'mini Allah ile kendisi arasına girmek isteyen rakîb-i tavassut-kârdan âsude bırakmış, üzerinde Allah'dan başka rakîb bırakmamış, Allah'a olan ubûdiyetinden mâ-adâ bütün rıkkıyet ve esâreti üzerinden kaldırmışdır.

Bir müslimin dinde kâ'bı ne kadar âlî olursa olsun nisbetle pek dûn mertebede bulunan dindaşına karşı nasîhat ve irşâddan başka bir **[148]** hakka mâlik değildir. Cenâb-ı Hak zümre-i nâciyyenin vasfında,

وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ [5]

وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ

وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ [6]

[1] Âl-i İmrân, 3/137.
[2] İsrâ, 17/77.
[3] Rum, 30/9.
[4] Gâşiye, 88/21-22.
[5] Asır, 103/3.
[6] Âl-i İmrân, 3/104.

فَلَوْلاَ نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ [1]

buyuruyor.

Bu sûretle müslümanlar birbirine nasîhatte bulunurlar ve içlerinden kendilerini hayra sevk edecek bir cemâ'at ta'yîn ederler. Ma'a-mâfih mürşîd tanıdıkları bu cemâ'atin ahvâlini taht-ı murâkabede bulundurarak sebîl-i reşâddan inhirâf ettiklerini gördükleri gibi derhal yola getirirler. Bir de bu cemâ'atin müslimîn üzerindeki hakkı onları tarîk-ı sedâda da'vetden; ahkâm-ı ilâhiyyeyi ihtârdan, îcâb ettikçe tehdîd ve inzârdan başka birşey değildir. Binâ'en-aleyh ne bu hey'et-i nâsihanın, ne de nâsdan bir ferdin şahsı-ı âharın me'âyibini taharrîye kalkışması câiz olmadığı gibi ne erbâb-ı iktidârın ne de zu'efânın akîdesini tecessüsde bulunmasına mesâğ yokdur.

A'mâl ü akā'idini Kitâbullah ve sünnet-i Resûl'den başka bir mahalden ahz ü telakkî eylemek hiç bir müslim üzerine vâcib değildir. Her müslim selefden, halefden kimseyi tavsît etmeksizin Allah'ın evâmir-i celîlesini Allah'ın kitâbından, peygamberin sünen-i seniyyesini peygamberin kelâmından alabilir. Yalnız bunun için evvelce bazı vesâ'ili tahsîl etmiş olması lâzımdır ki onlar da lisân-ı Arab'ın kavâ'idiyle şîve ve uslûbu; Arab'ın bilhassa zaman-ı bi'setindeki ahvâli, asr-ı sa'âdetdeki vekāyi', nuzûl-i vahy esnâsında zuhûra gelen hâdisât, biraz da nâsih mensûh gibi şeylerdir.

Şâyed mümin kitab ve sünnetden istinbât-ı hükm edecek bir halde değil ise, o zaman kendisi için bu iki me'haze âşinâ olanlara mürâca'atdan başka birşey lâzım değildir. Ma'a-mâfih ister i'tikādî ister amelî olsun, soracağı su'âllere alacağı cevablar için sâ'il delîl talebi hakkını hâiz daha doğrusu böyle bir talebe mecbûrdur.

Merhûm Şeyh Muhammed Abduh

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
Sûre-i Âl-i İmran Âyet 103

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّهِ جَمِيعاً وَلاَ تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَاناً وَكُنتُمْ عَلَىَ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

Cümleniz birlikte hablullaha yapışıp ayrılmayın (Dîn-i İslâm'a Kitabullah'a şiddetle temessük edin, sakın aranıza ihtilâf ve şikāk düşerek hakdan ayrılmayın, zamân-ı câhiliyyette olduğu gibi fırka fırka olup da ittifâk-ı kelimeyi ihlâl etmeyin, tefrikayı mûcib olur ve aranızdaki ülfet ve muhabbeti izâle eder hâlât ihdâs eylemeyin. Elhâsıl habl-i metîn-i ilâhîye yapışıp el-hazer muhabbet ü ülfetinizi izâle, cem'iyyet ve ittihâdınızı târumâr, ve perîşân edecek ahvâl ve esbâba tekarrub etmeyin) ve Cenâb-ı Hakk'ın size olan ni'metini yâd ve tahattur edin ki siz (zamân-ı câhiliyyetde) biri birinizin düşmanı (olup aranızdaki buğz u adâvetler ve lâ-yenkatı' devâm eden muhârebeler ile tâb ü tüvânınız kesilmiş, huzûr ve râhatınız bütün bütün münselib olmuş) iken Allah sizin kulûbunüzü te'lîf edip lûtf u keremiyle (mütehâb, mütarâhim, mütenâsih, kelime-i hak üzerine müctemi' ve müttefik) ihvân olduğunuz (zulümât-ı cehl ü nâdânî içinde asabiyet ve gayret-i kavmiyye ile uğraşıp durur iken nûr-ı Kur'ân ile basar-ı basîretiniz rûşenâ ve beyninizdeki tefrika-i asabiyyet, cihet-i vahdet-i İslâmiyye ile ber-taraf oldu. Bu bir ni'met-i celîle-i dünyeviyyedir. Düşününüz, kadrini biliniz, bu ni'met-i bî-adîli elden kaçırmayınız.)

دو قبيله اوس و خزرج نام داشت
يك ز ديكر جان خون آشام داشت
كينهای كهنه شان از مصطفا
محو شد در نور اسلام وصفا

Mesnevî

Ve siz ateşten bir hufrenin kenarında bulunmakta iken (yani siz küfrünüzden nâşi hûfre-i dûzahın kenârında bulunup bu hâl üzere fevt olsanız, o hufreye düşeceğiniz muhakkak iken) sizi (İslâm'a hidâyet ederek) o hufreden tahlîs eyledi (bu da bir ni'met-i girân-bahâ-yı uhrevîdir.) Allah size âyât u delâ'ilini işte böyle bir beyân-ı vâzıh ile beyân ediyor, belki tarîk-i hakka ihtidâ ederseniz (Hak celle ve alâ hazretlerinin bu beyân-ı ilâhîsi sizin tarîk-i hidâyette sebât ve izdiyâdınızı taleb ve irâde eylediği içindir, sizin salâh ve sa'âdetiniz içindir.)

İntibâh

Bu aralık bazı akvâm-ı İslâmiyye nâmına husûsî cem'iyyetler, lecneler, encümenler teşkîl edildiği işitiliyor. Bir ilmin terakkîsi, bir san'atın himâyesi, bir ticâretin tevsî'i, bir şirket teşkîli, te'âvün ve müvâsât gibi umûr-ı hayriyyeden bir emr-i hayrın müzâkeresi için cem'iyetler, lecneler, encümenler te'sîs ve teşkîl olunursa bu gibi mehâfil-i fazîlet cihet cihet ittihâd-ı ümmete hâdim olacağı cihetle şüphesiz kabûl-i âmmeye mazhar olur, bu kadar da değil, bu gibi me'âsir-i ilm ü hamiyetin kulûb-i ümmetde bir mevki'-i mu'âllâ-yı ihtirâmı olur, ilelebed lisân-ı sitâyiş ü hürmet ile yâd olunur, mü'essisleri, a'zâsı her dem tebcîl edilir. Fakat bir ferd-i Osmânî nazarında bütün efrâd-ı ümmet, bütün cihât-ı vatan müsâvî olup birini diğer ferdden, diğer kavimden, bir diyârı öbür diyârdan seçmeğe hiç bir sebeb-i ma'kūl yok iken ve bir Osmanlı kâffe-i memâlik-i Osmaniyye'nin ikbâl ve idbârına sûret-i mütesâviyyede alâkadar olup nazar ve himmeti bir cihete ve bir kavmin terakkî ve te'âlîsine hasr ü kasrın pîş-i nigâh-ı Osmâniyânda hiç bir ma'nâ-yı müstakîmi olmamak îcâb eder iken ve alelhusûs ahâlînin vükelâsından müteşekkil ve müntehâb şûrâ-yı ümmet ve meb'ûsân-ı millet olup bunlar vâsıtasıyla vatanın her tarafınca olan ihtiyâcât-ı umûmiyye ve husûsiyye müctemi'an düşünülecek iken böyle akvâm nâmına encümenler teşkîli gâye-i cem'iyyet-i kübrâ olan vahdeti ihlâle **[149]** bâ'is olacağından muvâfık-ı maslahat-ı âmme olmasa gerektir. Fırka fırka olup da husemâya tu'me-i şikâr olmayalım, bünyân-ı mersûs olalım. Allahümme erine'l-eşyâ'e kemâ hiye.

Bereketzâde İsmâil Hakkı

[1] Tevbe, 9/122.

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

BAYRAM

Pür handedir âfâk, cihan başka cihandır;
Bayram ne kadar hoş, ne şetâretli zamandır!
Bayramda güler çehre-i ma'sûm-i sabâvet,
Ümmîd çocuk sûret-i sâfında iyandır.
Her cebhede bir nûr-i mücerred lemeânda;
Her dîdede bir rûh demâdem-cevelândır.
Âlâm-ı hayâtın iki kat büktüğü ecsâd
Feyzindeki te'sîr ile âsûde-revandır.
Ferdâ-yı sükûn-perveridir sâl-i cidâlin,
Nevmîd düşen kalbe ümîd-âver-i candır.
Heycâ-yı maîşetteki feryâd-ı mehîbin
Dünyâda biraz dindiği an varsa bu andır.
Subhunda bahârın şu sabâhat bulunur mu?
Bak çehre-i gabrâya: Nasıl şen, ne civandır!
Her sînede bir kalb-i meserret darabanda,
Her kalbde bir âlem-i eşvāk nihandır.
Raksân oluyor cünbüş-i dûşiyle anâsır,
Gûya ki bütün sadr-ı zemin pür-galeyandır.
Eşbâhı da cûşân ediyor feyz-i mübîni,
Yâ Rab bu nasıl rûh-i avâlim-sereyandır!
Bayramda gelir yâda ne hoş hâtıralar ki:
Bin ömre verilmez, o kadar kadri girandır.
Iydin bana dâim görünür levh-i kerîmi:
Mâzî-i tufûliyyetimin yâd-ı besîmi.

* * *

Birinci gün hava bir parça nâ-müsâiddi;
İkinci gün açılıp, sonra pek güzel gitti.
Dedim ki: "Fâtih'e çıksam yavaşça, bir yanda
Durup o âlemi seyreylesem de meydanda,
Ziyâret etsem ehibbâyı sonradan... Hoş olur.
Bütün gün evde oturmak ne olsa pek boş olur."
Bu ârzû-yi tenezzüh gelince, artık ben
Durur muyum? Ne gezer! Fırladım hemen evden.
Gelin de bayramı Fâtih'te seyredin, zîrâ
Hayâle, hâtıra sığmaz o herc ü merc-i safâ,
Kucakta gezdirilen bir karış çocuklardan
Tutun da, tâ dedemiz demlerinden arta kalan,
Birer asır yaşamış kad-hamîdegâna kadar
Büyük küçük bütün efrâd-ı belde, boy boy var!
Adım başında kurulmuş beşik salıncaklar,
İçinde darbuka, deflerle zilli şakşaklar.
Biraz gidin: Kocaman bir çadır... Önünde bütün,
Çoluk çocuk birer onluk verip de girmek için
Nöbetle bekleşiyorlar. Aceb içinde ne var?
"Caponya'dan gelen, insan suratlı bir canavar!"
Geçin: Sırayla çadırlar. Önünde her birinin
Diyor: "Kuzum, girecek varsa, durmasın girsin."
Bağırmadan sesi bitmiş ayaklı bir i'lân.
"Alın gözüm, buna derler..." sadâsı her yandan.
Alettirikçilerin keyfi pek yolunda hele:
Gelen yapışmada bir mutlaka o saplı tele.
Terâzilerden adam eksik olmuyor; birisi
İnince binmede artık onun da hemşehrisi:
"Hak okka çünkü bu kantar... Firenk icâdı gıram
Değil! Diremleri dört yüz, hesapta şaşmaz adam."
– Muhallebim ne de kaymak!
– Şifâlıdır ma'cûn!
Simid mi istedin ağa?
– Yokmuş onluğum, dursun.
O başta: Kuskunu kopmuş eyerli düldüller,
Bu başta: Paldımı düşmüş semerli bülbüller!
Baloncular, hacıyatmazcılar, fırıldaklar,
Horoz şekerleri, civ civ öten oyuncaklar;
Sağında atlıkarınca, solunda tahtırevan;
Önünde bir sürü çekçek, tepende çifte kolan.
Öbek öbek yere çökmüş kömür çeken develer...
Ferâğ-ı bâl ile birden geviş getirmedeler.
Koşan, gezen, oturan, türkü söyleyen, çağıran,
Davullu zurnalı "dans!" eyleyen, coşup bağıran
Bu kâinât-ı sürûrun içinde gezdikçe,
Çocukların tarafında bulurdum eğlence.
Güzelce süslenerek dest-i nâz-ı mâderle,
Birer çiçek gibi nevvâr olan bebeklerle
Gelirdi safha-i mevvâc-ı ıyde başka hayât...
Bütün sürûr ü şetâretti gördüğüm harekât.
[150] Onar parayla biraz sallanırdılar... Derken,
Dururdu "Yandı!" sadâsıyle türküler birden.
– Ayol, demin daha yanmıştı â! Herif sen de...
– Peki kızım, azıcık fazla sallarım ben de.

"Deniz dalgasız olmaz,
Gönül sevdâsız olmaz,
Yâri güzel olanın
Başı belâsız olmaz!
Haydindi mini mini mâşâ'allah
Kavuşuruz inşâ'allah..."

Fakat bu levha-i handâna karşı, pek yaşlı
Bir ihtiyar kadının koltuğunda, gür kaşlı,
Uzunca saçlı güzel bir kız ağlayıp duruyor.
Gelen geçen, bu niçin ağlıyor, deyip, soruyor.
— Yetim ayol... Bana evlâd belâsıdır bu acı.
Çocuk değil mi? "Salıncak!" diyor...
– Salıncakçı!
Kuzum, biraz bu da binsin... Ne var sevâbına say...
Yetim sevindirenin ömrü çok olur...
– Hay hay!
Hemen o kız da salıncakçının mürüvvetine,
Katıldı ağlamayan kızların şetâretine.

Mehmed Âkif

FÂTİH

Hâk-dân gûya ki şems olmuş da etmiş iğtirâb,
Mağribî bir renk almış mâtem eylerdi türâb;
Böyle bir şebdi nigehbândım dil-i rencîdeme,
Zulmet-i şeb rehnümâ-yı kabrin oldu dîdeme,
Leyli zannettim görünce zâhirât-ı necm ile,
Katre katre hûnun akmış sîne-i müstakbele!
Medfen-i târında etmişti senin gûyâ gurûb,

Subh-i mahşer leyl-i müstakbelle hem-âğuş olup.
Kabrinin hîçî dolardı hâk-i cûşâ cûşuna,
İlticâ etmiş gibi mâzî gidip âgûşuna!
Meş'al-i kabrin bu zulmetlerde sûzişkâr idi...
Meş'alin ki rûz-ı âfilden kalan envâr idi..
Mülhak olmuşken avâlim füshat-i efkârına,
İltihâk ettin şu dehrin hâk-i zulmetdârına!
Ümmet-i merhûmeye sıytin hayât-ı müşterek.
Bir cihânsın âsumânın burclar olmak gerek.
Encüm âlemler ki tenvîr eylemiş fikrin senin.
Şems yükseklerdeki fikr-i cihangîrin senin.
Şanlı eyyâmın senin –şâyeste bulmam hayrete–
Meyl etmişse şu ufk-i zulmet ender zulmete.
Bir kader ki zulmet olmuş nûrunun vâbestesi.
Yıldırımlar âteşîn ef'âlinin ser-riştesi!
Sen gurûb ettin de mutlak sonra oldu rûnümâ
Leylde, mağribde, toprakda şu zulmet câ-becâ...
Çehre-i âtînin işmi'zâzı gûya bamdâd.
Mâteminle eyleyip durdukça öyle imtidâd
Serv-i makberden alâmet rûz-i muzlim çehreler..
Seng-i kabre müftekır durmaktadır ma'mûreler.
Topların döndükçe saf saf âhenîn volkanlara,
Rahş-ı tûfan savletin daldıkça hep ummânlara
Bahr-i zehhârın dimâ'-i mevc ender mevc idi.
Serv-i sîmînin ise ervâh-i fevcâ fevc idi.
Her günün asr-ı serî'ü's-seyr-i müstakbel... yine
Her gecen mâziydi: Almış sîne-i tekrîmine
Kehkeşânlardan müzeyyen türbet-i ecdâdını
Görmeğe gelmiş idi dârât-ı adl ü dâdını..
Dehrde Mevlâ ki hem manzûrdur hem zî-hafâ,
Sen de hem şu kabre girmiş eylemişsin ihtifâ
Hem yine zâhir durur kabrinde ulvî hey'etin.
Tûr-ı dîger mi nedir kabr-i semâvî hey'etin?
Hâkden mi cenneti halk eylemiş perverdigâr?
Arşı mı rûy-ı siyehle eylemişdir âşikâr?
Gördüğüm bir medfen-i muzlim değildir, mutlaka
Mâtemî bir renk almışdır budur mülk-i bekā!
Bir cihân-ı nûrdur ey âsumân ebrin bile,
Şems-i encüm-kesret olmuş meş'al-i kabrin bile.
Bahtını tenvîr için şu hâkdân-ı esfelin
Nûr ta'lîk eylemekçün vechine müstakbelin
Leyle-i kabrinden eyyâm-ı bekā eyler bürûz!
Sen de mâzîsin fakat mazî-i müstakbel-fürûz!

Midhat Cemâl

[151] **MESÂLİK-İ İRŞÂD**

Müsellem-i erbâb-ı ukūldür ki dîn ü mezheb cism-i milletin rûhu mesâbesindedir, ruhsuz cisim pâyidâr olamadığı gibi din ve mezhepsiz bir millet de pâyidâr olamaz. Rûh-ı millet olan dini hıfz u himâye ise ulûhiyet, nübüvvet, me'âd gibi usûl-i dîniyyeyi her sınıfa hâl ü şânına muvâfık berâhîn ve delâ'il ile ta'lîm ve tefhîmden başka bir tarîk ile olmak tasavvur edilemez.

Hele bu bâbda cebr ü şiddet ibrâzı aslâ câ'iz olmaz. Çünkü îmân, ef'al-i kalbiyyedendir. Kalbe, vicdâna bir şeyi cebren kabûl ettirmeğe çalışmak o şey hakkında daha ziyâde mûcib-i nefret olmakdan başka bir şeyi müfîd olamaz.

Ulûm u fünûnun pek çok müterakkî olduğu ve binâ'en-aleyh din ve ulûm arasında âdetâ bir tezâd-ı kâmil vardır, zannolunduğu böyle bir zamanda erkân-ı dîniyye ve hakāyık-ı İslâmiyyemizi delâ'il-i vâzıha ve berâhîn-i kātı'a ile erbâb-ı fünûn ve ashâb-ı ma'ârife karşı isbât etmeğe ve bu sûretle onları din ü milletimize muhabbet ettirmeğe eşedd-i lüzûm vardır.

Her müşkilimizi halle, her ihtiyâcımızı def'e kâfi, insâniyet ve beşeriyete te'alluk eden bilcümle fezâ'il ve vezâ'ifi ta'lîme vâfî olan Kur'ân-ı mu'ciz-beyân nev'-i beşerin nasıl ta'lîm ve terbiye edileceği ve dâire-i insâniyyet ü medeniyyete ne yolda irşâd olunacağını beyân ve izâh etmektedir. Ez cümle sûre-i Nahl'in yüz yirmi beşinci;

اُدْعُ إِلى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَهُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

âyet-i celîlesi beyânı sadedinde bulunduğumuz ta'lîm ve irşâd mesleklerini bir sûret-i mu'cizkârânede beyân eylemektedir ki me'âl-i münîfi, "Resûl-i zîşânım! Meb'ûs olduğun nâsdan her tâ'ifeyi kendi hâl ü şânına muvâfık delâ'il ile irşâd eyle! Havâss-ı ümmeti makālât-ı muhkeme ve berâhîn-i kat'iyye, avâm-ı nâsı dahi mevâ'iz-i nâfi'a ve delâ'il-i mukni'a ile dîn-i hakka ve tarîk-i selâmete da'vet et! Mu'ânidleri de cümlece veya onlarca müsellem ve meşhûr olan mukaddimât ile ilzâm ve onlara kanâ'at verecek mücâdele-i haseneye rıfk u mülâyemetle ihtimâm eyle! Senin üzerine vâcib olan şey bu minvâl üzere halka teblîğ-i ahkâm ve hakāyık-ı İslâmiyyeyi herkese i'lâm olup onlar için husûl-i hidâyet ve bilfi'l matlûba vuslat ise senin vüs'un hâricindedir. Rabbin te'âlâ hazretleri dalâlet üzere kalacak olanlar ile kabûl-i hidayet edecek olanları bilir ve her ikisine de müstehak oldukları mücâzât ve mükâfâtı verir" demektir.

Fahreddîn Râzî, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyette Resûl-i Ekrem'ine hikmet ve mev'iza-i hasene ve mücâdele-i müstahseneden ibâret olan turuk-ı selâse ile nâsı dîn-i mübîn ve sırât-ı müstakîme da'vet ve irşâd etmesini emr ü fermân buyurmuş olduğunu ve bu turukun bazısı bazısına ma'tûf olmakla yekdiğerinin aynı olmayıp beheri başlı başına bir meslek-i irşâd bulunduğunu zikr ü beyândan sonra tarîk-i irşâdın şu üç kısma inhisârını ber-vech-i âtî isbât edip diyor ki:

"Halkı bir mezheb ü i'tikāda da'vet behemehâl bir hüccet ve beyyineye müstenid olmak lâzımdır. Hücceti zikirden maksad ise ya o mezheb ve i'tikādı kulûb-i sâmi'înde yerleştirmek yâhûd mu'ânidîni ifhâm ve ilzâm etmekdir.

"Kısm-ı evvel ikiye münkasemdir. Çünkü kulûb-i sâmi'înde bir mezheb ve i'tikādı yerleşdirmek için serd ü ityân olunan hüccet ya nakīza-i ihtimâlden müberrâ ve mu'arrâ olur veya böyle olmayıp belki zann-ı zâhiri ve iknâ'-ı kâmili ifâde edecek bir hâlde bulunur. Binâ'en-aleyh şu taksîm ile halkı bir mezhep ve i'tikāda da'vet ve irşâd zamanında serd edilecek hüccetlerin ber vech-i âtî aksâm-ı selâseye inhisârı zâhir oluyor.

"1. Akā'id-i yakîniyyeyi ifâde eden hüccet-i kat'iyyedir ki eşref-i derecât ve a'lâ-yı makāmat olup hikmet tesmiye olunmuş ve [1](وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيراً) âyet-i celîlesiyle hem kendi hem de muttasıfı mazhar-ı tavsîf-i rabbânî ve nâ'il-i tebcîl-i sübhânî olmuşdur.

"2. Emârât-ı zanniyye ve delâ'il-i iknâiyyedir ki mev'iza-i haseneden ibâretdir.

"3. Kendisini zikirden maksad ilzâm-ı hasm olan delâ'ildir ki o da cedeldir.

Cedel iki kısımdır. Birisi cümlece veya yalnız hasımca müsellem ve meşhûr olan mukaddemât-ı makbûleden, diğeri de hiç bir kimsece müsellem ve meşhûr olmayan mukaddemât-ı bâtıla ve fâsideden mürekkeb olan delîldir. Cedelin bu ikinci kısmından maksad ise nazar-ı sâmi'înde bir takım hiyel-i bâtıla ve turuk-ı fâside ile tervîc-i merâmdır. Bunun için ehl-i fazlın bu kısm-ı evvel ile istidlâli lâyıkdır ki [2](وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) kavliyle Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretlerinin mu'ânidler ile mükâlemesine me'mûr olduğu cedelden maksad dahi bu kısm-ı evveldir. İmdi şu beyânımızla, makām-ı da'vet ve hâl-i irşadda serd ü ityân edilecek hucec ve delâ'ilin bu âyette zikr olunan aksâm-ı selâseye inhisârı kat'iyyen sâbit oluyor."

Hazret-i İmâm şu mukaddimâta binâ'en şu netâyici dahi ityânla diyor ki: "Nâs, üç tâ'ifedir. Birincisi ma'ârif-i hakīkiyye ve ulûm-ı nâfi'ayı tâlib olan kâmillerdir ki hîn-i da'vette bunlarla mükâleme ancak hikmet yani delâ'il-i kat'iyye ile mümkün olabilir.

"İkincisi tabî'at ve hilkatlerinde sofistâ'îlik haslet-i kabîhası gâlib olan nâkıslardır ki zamân-ı irşâdda onlar ile mükâleme de ancak ifhâm u ilzâmı ifâde eden mücâdele ile husûl-pezîr olur.

"Üçüncüsü şu iki taraf arasında vâsıta olup delâ'il-i yakîniyye ve ma'ârif-i hikemiyyeyi fehm ü iz'ân isti'dâdından mahrûm bulunan ve fakat hilkat-i asliyye ve selâmet-i fıtriyyeleri üzere bâkî kalan ve bu cihetle ne kemâlde hükemâ-yı muhakkikîn mertebesine terakkî, ne de noksan ve rezâlette mu'ânidîn derekesine tedennî etmiş olan kimselerdir ki hâl-i da'vetde bunlar ile mükâleme dahi ancak mev'iza-i hasene ile kābil olabilir."

Fahreddîn Râzî hazretleri mesâlik-i irşâdı ber-minvâl-i sâbık beyân u izâhı müte'âkib tercüme ettiğimiz vechile şu âyet-i kerîmenin me'ânî-i **[152]** münîfesini ve mutazammın olduğu bazı letâif-i şerîfesini de beyân ettikden sonra bu bâbda kendisince muhtâr u müreccah olan vech-i tefsîri dahi ber-vech-i âtî beyân edip diyor ki:

"Cevâhir-i nüfûs-ı beşeriyye bi'l-mâhiye muhtelif olup kimisi âlem-i cismâniyyete kalîlü't-te'alluk ve âlem-i rûhâniyyete kesîrü'l-incizâb olan nüfûs-ı muzîe-i sâfiyye; kimisi de âlem-i cismaniyyete kaviyyü't-te'alluk ve âlem-i rûhâniyete adîmü'l-iltifât olan nüfûs-ı muzlime-i câhiledir. Bu isti'dâdât cevâhir-i nüfûsun levâzımından olmakla onlardan infikâk u zevâli mümteni'dir. Bunun için Hak celle ve alâ hazretleri Habîb-i Ekrem'ine "Sen ancak da'vetle iştigâl et, herkes için husûl-i hidâyete tama' etme. Zîrâ Rabbin te'âlâ ve tekaddes hazretleri nüfûs-i muzlime-i câhilenin dalâletde kalacağını ve nüfûs-i meşrika-ı sâfiyyenin de nûr-ı hidâyetle tenevvür ve işrâk eyleyeceğini biliyor" buyurmuştur. Nasıl ki her nefis için bir fıtrat-ı mahsûsa ve bir mâhiyet-i muhtassa olduğuna [3](فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لاَ تَبْدِيلَ لِخَلْقِ الله) kavl-i şerîfi dahi şehâdet etmektedir.

Fahreddîn Râzî hazretlerinin yukarıdan beri nakl ü tercüme eylediğimiz tavzîh-i muhakkıkāne ve tefsîr-i hakîmânesinden anlaşılıyor ki nâs, "havâs", "avâm", "mu'ânidîn" tâ'ifelerinden olmak üzere üç kısma münkasim olup dîn-i hak ve tarîk-i selâmete bunları irşâd makāmında kendilerine karşı serdi lâzım gelen edillenin bittabi' başka başka olması icâb edeceğinden [4](اُدْعُ إِلى سَبِيلِ رَبِّكَ الخ) âyet-i celîlesiyle Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretleri her sınıfın kendi hâline münâsib berâhîn ve delâil sevk ile teblîğ-i ahkâm ve irşâd-ı en'âma me'mûr olmuşdur.

Tavâ'if-i selâsenin ahvâline ri'âyetle tebliğ-i ahkâm ve irşâd-ı enâm her asırda mevcûd olan ulûm ve fünûnun tahsîline mütevakkıf olduğu için bizim dahi şu asırdaki fünûn-ı mevcûdeyi tahsîl etmemiz elbet lâzımdır. Zîrâ zamanımızda tâ'ife-i âliye ulûm-ı tabî'iyye ile meşgûl olup hattâ bir takım ameliyât ile kavânîn-i tabî'iyyenin ne sûretle ibrâz-ı âsâr ettiğini gördüklerinden bütün kâ'inâtın ve kâffe-i masnû'âtın ihdâsını bir madde ile o maddenin kuvvetine isnâda kadar varıyorlar. Öyle ise o fenleri tahsîl etmeli ki onların şüpheleri neden ibâret olduğu ber-tafsîl bilinsin de ona göre burhân ikāmesiyle kendileri düştükleri girdâb-ı dalâlden tahlîs edile bilsin. Zîrâ bir maraz teşhîs olunmadıkça tedâvîsi gayr-i kābildir.

Mûsâ Kâzım

SADR-I İSLÂM'A BİR NAZAR

Nûr-ı nevvâr-ı İslâmiyet Cezîretü'l-Arab'da zuhûr ediyor, derhal âfâk-ı diyâr-ı Arabı münevver kılıyor, dağınık bedevîleri livâ-yı sa'âdet-ihtivâ-yı İslâm sâyesinde birleştiriyor.

Ulüvv-i fıtrat ile mümtâz olan kavm-i Arab i'lâ-yı kelimetullâh için Arabistan çöllerinden çıkıyorlar. Müddet-i kalîle zarfında dünyanın en büyük ve en mütemeddin devletleri olan Kayâsire ve Ekâsireyi satvet-i hâkimânelerine fermân fermâ-yı itâ'at ediyorlar. On bu kadar sene zarfında o kavm-i necîb bilâd-ı Rûm ve Fürs'ü zabt ediyorlar. Evvel ve âhir mevcûd olan devletlerin hiç birinin nâ'il olamadığı fütûhâta yarım asır zarfında nâ'il oluyorlar, bir asırdan az bir müddet zarfında âlemde husûle getirdikleri inkılâbı en kavî hükûmetler, en mütemeddin devletler birkaç asırda bile hâsıl edemiyorlar, kable'l-İslâm Rum ve Fürs'e fevkâlâde ta'zîm ederler ve onlardan pek ziyâde korkarlar ve memleketlerinin azametine hayrân olurlar iken ne oluyor ki bir fırka-i kalîle yalnız ok, kılıç, arpa, darı, adî bir kisve, deve, at ile iki devlet-i mu'azzamaya birden meydân okuyorlar, hücûma

[1] Bakara, 2/269.
[2] Nahl, 16/125.
[3] Rûm 30/30.
[4] İsrâ, 16/125.

cür'et ediyorlar, onları hiçe sayıyorlar.. Ne oluyor ki akvâm-ı Fürs'ü ta'kîb için ellerinde birer kargı, altlarında birer at olduğu halde koca bir nehri yüzerek geçiyorlar.. Ne oluyor ki aslâ zahîr ve nâsırları bulunmayan bir memlekete hücûm ediyorlar. Hâlbuki o beldede mühimmât, daha ziyâde bulunuyor.. Ne oluyor ki dâima memleketlerinin hâricinde harb ettikleri halde yine hasma göz açtırmıyorlar. Ne oluyor ki paraları, kaleleleri olmadığı halde paraları, kaleleleri çok olan hasma galebe ediyorlar.. Ne oluyor ki şehâdeti hayâta tercîh ediyorlar.. Bu hâl kable'l-İslâm neye hâsıl olmuyor idi? Bu Arablar yine o Arablar'dan değil mi? Evet Rûm ve Fürs'den korkan bâdiye-nişîn Arablar ba'de'l-İslâm tamamıyla başka bir âleme girdiler. Hazîz-i cehlden evc-i irfâna ve dereke-i sâfile-i bedeviyyetten derece-i âliye-i medeniyyete su'ûd ettiler, kabâil-i müteşettite iken ümmet-i vâhide oldular, bir maksada hâdim, bir kānûn-ı ilâhîye tâbi' oldular. Yek diğerlerinin düşmanı iken bir nefsin müte'addid a'zâsı hükmünde oldular. Kitabsız, kānunsuz bir kavim iken bütün ümmetin sa'âdetini ve hayât-ı medeniyyenin kemâlini ve insâniyetin her türlü te'mîn-i menâfi'ini zâmin olan bir kānûn-ı mü'eyyed-i ilâhîye, bir câmiu'l-hakâyık olan furkān-ı rabbânîye nâ'il oldular. Bu hâl bir hârika değil midir? Tâkat-ı beşeriyye fevkinde bir inkılâb değil midir? Bu işin içinde ulvî bir yed-i ma'nevî yok mudur?

İşte bade'l-İslâm Arablar'da derhal ittihâd u nusret ve sıdk-ı da'vete i'tikâd hâsıl oldu. Artık pek büyük tanıdıkları devletleri pek küçük görmeğe başladılar, hücûmdan korkmadılar. Nusreti muhakkak bildiler.

İslâmiyet akd-i ittihâdın vâsıta-i yegânesidir. Hulefâ ve ümerâ-yı İslâmiyye bütün hutbelerinde ittihâdı tavsiye ederler ve tefrîka ve teşettütün mazarratlarını yegân yegân ta'dâd eylerler idi. Her gün beş def'a edâ-yı salât için câmi'-i şerîfde bulunmak dâima ittihâdı der-hâtır eder, metîn kılar. Hicretin ilk senelerinde muhâcirîn ile ensâr arasında akd olan mu'âhât ve müslimîn ile Yahûd arasında akd olunan muvâda'a ittihâdın ehemmiyetini gösterir. Bu mu'âhât ve muvâda'a husûsları târîh-i medeniyyetde pek mühimdir. Hükûmet-i İslâmiyye'nin esâs-ı evvelidir. İslâmiyet nusrete ve sıdk-ı da'vete i'tikādı te'mîn eder. Her müslim i'lâ-yı kelimetullâh için cihâd eder, dünyayı din uğurunda **[153]** feth eder. Ölürse şehîd olur, yevm-i âhirette ecr-i azîme nâil olur. Neşr-i İslâm'ı, da'veti kendince bir vazîfe bilir. Nusreti ancak Allah'dan bekler. Bu ittihâd ve i'tikāda neş'e-i muzafferiyet ve ganîmet munzam olursa artık böyle mu'tekid olan bir müslime karşı ne mukāvemet eder?

Bu ittihâd ve i'tikād ile beraber ma'îşette sâde idiler, açlıktan ve susuzluktan pervâ etmezler idi. Esnâ-yı harbde yükleri pek hafif idi, kazâ-i Bârî'ye râzı olurlar idi. Mukadderât-ı ilâhiyyeye karşı gerdendâde-i itâ'at idiler, ok atma, ata binmede pek ziyâde mâhir idiler, esnâ-yı harbde sabr u metânet gösterirler idi, bedenleri kavî idi, hazm, şecâ'at ve siyâset erbâbı çok idi. Ebûbekir es-Sıddîk ve Ömerü'l-Fârûk gibi ehl-i hazm ve sıdk-ı azîmet, Ali bin Ebî Tâlib, Sa'd bin Ebî Vakkas, Ebi Ubeyde bin Cerrâh ve Halid bin Velîd gibi ricâl-i harb ve şecâ'at ve Mugîre bin Şu'be, Amr ibnü'l-Âs, Muâviye bin Ebiî Süfyân ve Ziyâd bin Semîne gibi ehl-i dehâ ve siyâset mevcûd idi, hatt-ı ric'atlerini dâima te'mîn ederler idi. Arkalarını sahrâya verirler idi. Irak, Şam ve Mısır ahâlîsi me'mûrlarının zulm ü istibdâdlarından müştekî olduklarından onlara evâmir-i şer'iyyeye imtisâlen adl ü rıfk ve zühd ile mu'âmele olunur idi. Ba'de'l-feth ahâlî-i asliyyenin dinlerine, mu'âmelelerine, hattâ ahkâm-ı medeniyye ve kâzâ'iyyelerine bile aslâ ta'arruz vâki' olmaz idi. Yalnız cizye ile iktifâ olunur idi. Cizye, bedel-i himâye idi. Cizye ile beraber onların huzû'u şart kılınmış idi. Müslümanların istîlâsı ahâliye ağır gelmez idi. Verdikleri cizye Rum ve Fars devletlerine verilen vergiden daha az idi. Zulm u hakāret yerine adl u rıfk ve mülâyemet görürler idi.

Hülâsa Sadr-ı İslâm'da i'tikād, ittihâd, dirâyet, şecâ'at, metânet, yükde hiffet, bedende kuvvet, ma'îşette sâdelik, mu'âmelede mülâyemet ve adâlet ile emsâli meşhûd olmayan fütûhât-ı celîleye mazhar oldular.

27 Ramazan 1324 Dârülmu'allimîn Müdürü
Hakkı

İLM-İ TÂRÎH, SIDK-I NÜBÜVVET-İ MUHAMMEDİYYEYİ CENÂB-I PEYGAMBER'İN SÛRET-İ NEŞ'ET VE ZUHÛRUYLA İSBÂT EDER

Şu makālemizde zamân-ı bi'set-i Muhammediyye'de akvâm-ı âlemin hâl-i târîhîsini bilcümle tafsîlâtıyla tasvîr ederek basîta-i meskûnu serâser telvîs eden seyyi'âtı ortadan kaldırıp insâniyete yakışır, insanları hazîz-i mezelletten evc-i rif'ate çıkarır, ıslâh-ı âlem etmek meziyetini hâiz bir dîn-i mübîn-i semâvîyye ne derece muhtâc olduklarından bahs edecek değiliz. Bahsimizin bu kadar tafsîlâtı istî'âb edecek vüs'ati yokdur. Biz yalnız o devirde gelen müverrihînin bi'l-ittifâk taht-ı tasdîkinde olup isbâtı sadedinde olduğumuz maksad-ı âlîyi tenvîre sâlih îzâhât-ı muhtasara ile iktifâ edeceğiz.

Zuhûr-ı İslâm'ın bidâyetinde âlem-i medeniyyette fermân-revâ olan hükûmetler Roma İmparatorluğuyla İran'daki hükûmet-i Sâsâniyye idi. Bunlar Arabistan kıt'asını sağından solundan ihâta edip en mühim yerleri üzerinde bir hakk-ı hâkimiyyet ve metbû'iyetleri vardı. Bu iki devletin biri hâkime-i garb, diğeri hâkime-i şark olup rûy-ı zemîni bir türlü paylaşamadıklarından dâima yekdiğeri üzerine ihrâz-ı galebe ve tefevvükle uğraşır ve bu uğurda her iki taraftan bir çok kanlar dökülür, bir çok mallar telef olur, bir çok hânümânlar sönerdi. Yekdiğerini düşman ve beynlerinde biri Mesîhî diğeri Mecûsî olmak gibi bir tehâlüf mevcûd olmakla beraber yine hakîkatte şark ile garb hemhâl ve hem-'ayâr idi. Her iki tarafta da israf ve sefâhet ve bunlardan mütevellid âdât-ı kabîha derece-i kusvâ-yı rezâlete çıkarak fıtrat-ı selîmeyi iğrendirecek seyyi'ât hoş görülürdü. Her iki tarafta da rü'esâ-yı dîn halkı iğfâl ile mallarını gasb etmek ve şahıslarını hevesât-ı nefsâniyyeleri uğurunda istihdâm eylemek için dîni gâyet mü'essir bir âlet ve âdetâ bir dâmgâh-ı dalâlet ittihâz ederek avâm-ı nâsı mertebe-i hayvâniyyete kadar tenzîl etmişlerdi. Bir derecede ki halk kendi mâhiyet-i ulviyyelerini, sebeb-i hilkatlerini, bu âlemdeki vazîfe ve hizmetlerini taharrîye, te'allüme bile lüzûm görmeyerek kendilerini rü'esâ-yı din ve tabakât-ı ilmiyye ricâlinin hevesât-ı

nefsâniyye ve şehvâniyyesine hizmet için yaratılmış kıyas ve i'tikâdında bulunurlardı. Böyle bir i'tikād-ı bâtıla kapılarak teskîn-i hevesât-ı nefsâniyyelerine yarayan bir hiss-i dindârâne ile nüfûz ve tasallutlarının gâlib ve pâyidâr olmasına hizmet eden bu cemm-i gafîr cühelânın elbette günün birinde akıllarına danışıp kendilerine ilkā olunan efkâr-ı dîniyyenin butlânına kā'il olacakları, din nâmına gerden-i inkiyâdlarına atılan ribkā-i mezelleti silkip atacakları, hakkın bâtıla, aklın vehme, basîretin amâya galebe edeceği rü'esâ-yı merkūmenin hâtırına geldikçe sermâye-i menâfi'i ellerinden alacak olan bu sâ'ati te'hîr için ebsâr-ı basîrete karşı evhâm ve dalâletten mürekkeb sehâib-i muzlime îcâdına, akıllara karşı ebâtîl ve hurâfâtdan mensûc perdeler germeye çalışırlar idi. Nûr-ı fıtratı bu karanlıkların içinde boğmak isterlerdi. Aklı aduvv-i din ü hakīkat, mahsûl-i aklî olan fikr ü nazarı –Kitâb-ı Mukaddes'i tefsîre te'alluk etmedikçe– en büyük cinâyet gibi gösterirlerdi. Kitâb-ı Mukaddes'in hak tefsîri ise tağyîr ve tahrîfi kendilerine san'at ve âlet-i cerr-i menfa'at ittihâz eden rü'esâ-yı dînin inhisârında olup onu okumaya bile me'zûn olmayan avâm-ı nâs ve tefsîrâtı ne kadar bî-ma'nâ ve vicdânı iknâ meziyyetinden mu'arrâ olursa olsun kabûl ve tasdîke mecbûr tutulurdu.

O zaman âlem-i medeniyyeti işgâl eden akvâmın derece-i ma'rifeti, tarz-ı idâresi işte böyle idi. Bu hâl devam ede ede artık hakâ'ik-i hikmet-i sâlifeden, bekā-yı şerî'at-ı hakīkiyyeden zihinlerde pek az birşey kalmışdı. Usûl ü fürū'-i i'tikâd hakkında o kadar şüpheler, o kadar hatâlar kökleşti ki akl-ı beşer doğruyu yanlışdan tefrîk edemez, vicdân-ı beşer kendine karargâh-ı istirâhat olacak bir penâh bulamaz oldu. Ehemmiyeti o basît akıllarca da münker olmayan bu hâl-i elîmin sebeb-i yegânesi din ve daha doğrusu dinsizlik olduğu anlaşılıyordu. Fikirler tereddüdden kurtulmak için **[154]** velev yanlış olsun –kendilerine irâ'e-i tarîk edecek bir delîle muhtâc olduğunu hissediyordu. Bu şaşkınlıktan istifâde yolunu arayan uzemâ-yı dînin bir takımı fırsat-şikârâne bir mel'anetle yeni yeni dinler ihdâs etmeye, ibâhiyye, dehriyye gibi harâb-ı âlemi müntec mezâhibi telkîn ve tervîc eylemeğe başlamışlardı.

Âlem-i bedâvette, yaşayan, nisbeten mütemeddin sayılmayan Cezîretü'l-Arab ahalîsine gelince bunlar bir asıldan münşe'ab, bir nesilden müteferri' oldukları halde sâ'ika-i cehâletle yekdiğerine hasm-ı cân olmuş kabâ'il-i muhtelifeye inkısâm etmişlerdi. Cümlesi hissiyât-ı nefsâniyyeye, hevesât-ı behîmiyyeye mağlûb idi. Her kabîlenin en büyük medâr-ı fahr ü mübâhâtı ekārib ü hîşânından olan diğer kabîle ile cenk etmek, kanını dökmek, kadınlarını seby etmek, mallarını selb etmekten başka birşey değil idi. Hükûmet yok, şerî'at yok, ihkāk-ı hak için kuvvetden daha sâlim bir kānūn-ı ma'delet mefkūd. Akvâm-ı sâ'irenin kâffesine tekaddüm eden zekâ-yı fıtrî-i hârikulâdeleriyle beraber ilim ü ma'rifet, dîn ü şerî'at nâmına birşey bilmezlerdi. İçlerinden kitabî veya muvahhid-i hakīkī olanlar yüz binde bir derecesinde ekall-i kalîl idi. Velev gâyet âdî olsun okuma yazma bilenlerin mikdârı beş on kişiyi tecâvüz etmiyordu. Fesâd-ı i'tikâd husûsunda putperestliğin o kadar şenî' bir derkesinde idiler ki, dekā'ik-i san'ata büsbütün bîgâne olan o kaba elleriyle yapıp taptıkları ma'bûdlar meyânında helvâdan da sanem yaptıkları, bu sûret-i helvâyîyi îfâ-yı te'abbüdden sonra karınları acıkınca tatlı niyetine yedikleri olurdu. Fesâd-ı ahlâkları ise fesâd-ı i'tikādlarından geri kalmazdı. İleride âr-ı rezîletlerinden veyâhûd bâr-ı ma'îşetlerinden kurtulmak için kızlarını hengâm-ı tufûliyetlerinde diri diri gömmek merdâne bir hareket sayılırdı. Bir taraftan da fuhşiyât şîme-i iffete hiç bir kadr ü kıymet bırakmayacak derecede çoğalmışdı. Herkes hevâ ve hevâsı peşinde koşar, hiss ü zevkinden başka bir mi'yâr-ı fazîlet bilinmezdi. Sehâ ve ahde vefâ, mihmanperverlik gibi o kavmin mahsûsâtından olan bazı fezâ'ile gelince bunlar âbâ ve ecdâddan mevrûs bir takım mehâsin-i kavmiyyeden iken yine tekâsür ve tefâhür gibi mekāsıd-ı redî'e ve deniyyeye vesîle ve âlet ittihaz edildikleri için vaz'-ı aslîlerindeki hüsn-i dilâşûbu muhâfaza edemeyerek ahlâk-ı mezmûme-i câhiliyye derekesine tenezzül ediyordu.

Gerek mehd-i İslâmiyet'deki ve gerek etrâfındaki akvâm-ı âlemin kâffesinde –bâlâda tasvîr edildiği vechile- revâbıt-ı ictimâ'iyye gevşemiş, nizâm ü intizâmdan eser kalmamış iken dîn-i mübîn-i İslâm'ın olanca ulviyyetiyle olanca revnak-ı harûd-sûzuyle nûr-efşân-ı tecellî olması halka kendilerinden eşfak bir Rabb-i rahîmin lûtf-ı azîm-i cihân-perverî, ilhâm-ı mu'ciz-i hakīkat-küsteri değildir de nedir?

Akīdesinde, emrinde, nehyinde, va'dinde, va'îdinde, tebşîrinde, inzârında, ahbârında, hâsılı her şeyde sâdık ve mükemmel olan böyle bir dîn, mahkûm-ı acz olan beşerin muhteri'âtından, bir insanın tasnî'âtından olabilir mi? İnsâf edelim. Kim bilir kaç yüz asırlık telâhuk-ı efkâr mahsûlâtını, netâ'icini birden ortaya saçan, hükemâ-yı kadîme ve cedîdenin zübde-i ma'lûmâtını zâtlarında cem' eden bu yirminci asır feylesofları neden –eslâfın bunca tecâribine vâkıf oldukları, ıslâh-ı âleme bu kadar özendikleri halde- mensûb oldukları akvâmın seyyi'ât-ı ictimâ'iyyelerine fi'lî ve amelî bir çâre-i mü'essir bulup tatbîk edemiyorlar?

Hâlbuki şerî'at-i İslâmiyye yalnız kavm-i Arabı değil, bütün âlemi ıslâh etmek da'vâsıyla ortaya çıkıp bu da'vâsını alâ ru'ûsi'l-işhâd isbât etti, hâlâ da ediyor. Ulûm-ı sahîha bu da'vâsında ilâ yevmi'l-kıyâm sâdık olacağını da gösteriyor.

Bir kere düşünelim, imdâd-ı ilâhî, ilhâm-ı rahmânî olmasa mümkün müdür ki zulümât-ı cehl ü işrâk içinden hurşîd-i tevhîd ve irfân doğsun da o zulmetleri nûra kalb etsin? Mümkün müdür ki çirkâbe-i cihân âlâ-yı seyyi'ât içinden zülâl-ı hasenât nebe'ân etsin de tathîrine muvaffak olsun?

Feyz-i te'dîb-i rabbanî olmasa kābil midir ki edeb ve terbiye nâmına birşey bilmeyecek derecede deşt-peymâ-yı bedâvet olan bir kavm bir rub' asırdan az bir zaman içinde sath-ı gazâda fezâ'ilde, me'âlîde, nizâm-ı ictimâ'îde kendisiyle hem ayar olacak mütemeddin bir kavim bulamasın? Bütün âlem diyânetçe, ilm ü ma'rifetçe, medeniyetçe, siyâsetçe hâl-i tedennîde iken bir asır içinde nev'-i beşere mürebbî-i a'zam ve müceddid-i nizâm-ı benî âdem kesilsin? Bir mahşer-i ukûl ü kulûba dönmüş olan âlem-i insâniyyete nefh-i sûr-i adl ü hakīkat ederek aslâ fenâ bulmayacak cihân cihân oldukça pâyidâr ve nemâdâr olacak cerâsîm-i hayât-ı cavidânîyi hars ü isbât eylesin?

Dinimizin dîn-i semâvî, şer'imizin şer'-i ilâhî olduğunu nev'-i beşerin fâtiha-i sa'âdet ve ikbâli demek olan nuzûl-i Kur'ân-ı azîmüşşânın şeb-i yeldâ-yı fetret ü şekāvete subh-ı

sâdık gibi hâtime çektiğini anlamak için yalnız bu hakîkat-i târîhiyyeye nazar-ı im'ân ve ibretle bakmak kâfîdir. Lâkin müdde'âmızı daha ziyâde tenvîr için Fahr-i Kâ'inât ve eşref-i mevcudât sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin sûret-i zuhûr ve neş'et-i risâlet-penâhîlerini de velev muhtasaran olsun tetebbu' edelim.

HUTBELERE DÂİR

Ba'de'l-Bi'set Hutbe

Dîn-i mübîn-i İslâm zuhûr edince hutbeler daha ziyâde kesb-i ehemmiyyet etdi. Şerî'at-i garrâ-yı Muhamediyye, hutbelere, âdet, esbâb, müfâhere, müeddâ sayılan, şânı lâyıkı vecihle tanınmayan hutbelere öyle bir mevki' ta'yîn etdi ki o mevki'e hiçbir vakit gelememişlerdi... Zâten dîn-i İslâm, min tarafi'llâh bütün kâ'inâtın mevki'lerini irâ'e, haklarını ta'yîn, vazîfelerini ta'dîl için vaz' olunmuşdu. İşte bunun için Fahr-i Kâ'inât Efendimiz de (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ)[1] hitâbına mazhar olmuşdu... İşte hutbeler de bu rahmetden müstefîd oldu. Hakları, vazîfeleri, mevki'leri te'ayyün etdi; **[155]** İslâmiyet hutbelere pek parlak bir yer gösterdi. Hemen ibâdetler sırasına geçdi; hutbeler Cum'a'larda farz oldu; nikâh akidlerinde, mutlakâ ictimâ'larda sünnet oldu. Ba'demâ hatîb hutbesini tefâhür için değil, bir maksad-ı mukaddesi tervîc, bir vazîfe-i mu'ayyeneyi îfâ niyet-i hayriyyesine mebnî ibâdet olarak okur oldu. Ba'demâ hatîb hutbesiyle nefsine mahsûs küçük bir şân ü şeref kazanmak için değil, belki bütün âlem-i insâniyyetin hakîkī olan şân ve şereflerini i'lâ için çalışır oldu. Ba'demâ bir İslâm hatîbi hutbesinde ibrâz ettiği fesâhat ve belâğat mukābilinde âferînler, tahsînler ile kalmıyor idi. Sermedî sevâblara erişir oldu.

A'sâr-ı câhiliyyede herkes hutbe söylemek ve fesâhat ü belâğat ibrâz etmek husûsunda büyük bir tehâlük gösteriyordu. O zamânlar bir cem'iyete çıkıp kısa bir nutuk îrâdı büyük bir fazîlet sayılıyordu. Herkes de buna karşı bir hiss ü meyl vardı. O insanlar bilmiyorlardı, ki Cenâb-ı Allah onları dîn-i mübîn-i İslâm'a a'dâd buyuruyordu. Onlar kendileri dahî bilmediği hâlde şerî'at-i garrâ-yı Muhammediyye'nin mübeşşiri olarak yetişiyorlardı. İşte o hiss ü meyli ta'kîb ederek hutbe ilkāsına alışanlar, bi'set-i nebeviyyeden sonra dîn-i mübîn-i İslâm'a büyük hizmetler ibrâz etdiler.

Gazavât-ı nebeviyye, futûhât-ı İslâmiyye târîhini mütâla'a edenlere asr-ı evvel ve asr-ı sânîde hutbelerin ilkā ettiği te'sîrât ile vücûda gelmiş vukû'ât-ı siyâsiyye hafî değildir. Asâkir-i İslâmiyyeyi aktâr-ı âleme sevk eden, o dilâverleri, o mücâhidleri, göklere yanaşmış dağların, sâhili yok deryâların verâsına îsâl eden, dîni i'lâ, vatanı himâye yolunda o saf kalbli İslâm yiğitlerine en zor şeyleri kolay eden şey, hutbelerin te'sîriyle kalblerde, gönüllerde cûş etmiş şecâ'at, besâlet olmuşdur.

Hutbeler, o hutbeler evâ'il-i İslâm'da pek büyük, pek âlî efkârın neşrinde en te'sîrli, en nüfûzlu vesâ'itden sayılırdı. Hem de bi'l-fi'l büyük te'sîrleri de görülmüşdür. Az bir zaman zarfında dîn-i mübîn-i İslâm'ın Cezîretü'l-Arab'a intişâr etmesinde hutbelerin dahl-i küllîsi olmuşdur. Evet dîn-i mübîn-i İslâm pek ma'kūl, pek basît ve sâf bir tarzda zâhir oldu. Ma'azâlik bunu ahâlîye tefhîm etmek lâzımdı. İşte bu vazîfeyi hutebâ hutbeleriyle îfâ ederlerdi. O hatîbler, o büyük müslümanlar hutbeleriyle ehl-i îmânı i'lâ-yı kelimetullâh yolunda gayrete, millet, vatan uğrunda himmete, hukūku himâye ve ahkâm-ı şer'iyyeyi muhâfaza emrinde hamiyyet ve ictihâda da'vet ederlerdi....

Hutbelerin Hikmet-i Meşrû'iyyeti

Dîn-i mübîn-i İslâm'ın bütün ibâdât ve umûm ahkâm-ı şer'iyyesinde cemî' akvâm ve ümemin, bilhassa ehl-i İslâm'ın menâfi' ve mesâlih-i müşterekesi mündemicdir. Hiç bir hükm-i şer'î yokdur ki kendisinde müslim ve gayr-i müslim ibâdın maslahatı düşünülmesin, hiç bir ibâdet yokdur ki kendisinde ibâd için bir fayda melhûz olmasın.

Cenâb-ı Allah insanları Cum'a namazının in'ikādına şart olmak üzere hutbe ile teklîf ediyor. Hutbe, büyük bir zikir ve tâ'atdir, ibâdetdir.

Acaba ne hikmete mebnîdir ki Cenâb-ı Allah, Cum'a namazının in'ikādı için hutbeyi şart ediyor? Ne maslahat ve menfa'ate mebnîdir ki hutbe zikir ve ibâdet oluyor?..

İşte şüphesiz hutbenin de sâir ibâdetlerde vesâir me'mûrun-bihlerde olduğu gibi bir hikmet ü maslahatı mutazammın olması zarûrîdir. Binâ'en-aleyh bu hikmet ve maslahatı ta'yîn etmeliyiz, neden ibâret olduğunu bilmeliyiz.

Bu hikmeti, bu maslahatı, hutbeden ne gibi maksadlar ta'kîb edildiğini taharrî edelim. Şüphesizdir ki, ilkā-yı hutbeden maksad, meşrû'iyetinde hikmet: "Cenâb-ı Allah'a hamd ü senâ, zât-ı pak-i Hudâ'ya vahdâniyet Hazret-i Resûl'e risâlet ile şehâdet, ibâdı tezkîr ü tahzîr, kavâ'id-i İslâmiyye, umûr-ı mühimmeyi ta'lîm ü tebliğ" gibi şeylerden ibârettir. Zîrâ Risâletpenâh Efendimiz'in, Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtının hutbeleri işbu mevâdd-ı mesrûdeyi hâvî bulunuyordu. Kütüb-i ehâdîs ve siyerde huteb-i nebeviyye ve huteb-i me'sûre tamamen zabt edilmişdir. Mürâca'at olunduğunda huteb-i nebeviyyenin ne gibi maksadları ilkā için îrâd buyurulduğu meydâna çıkar; müdde'â de sâbit olur.

Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretlerinin hutbe kırâ'et ettikleri esnâda bizzât zât-ı nebevîlerinin ve ashâb-ı güzîn hazerâtının izhâr-ı te'essür buyurmaları ve bükâları, taraf-ı nebevîden îrâd buyurulan hutbelerin va'z u nasîhati, tezkîr ü inzârı hâvî olduğuna delâlet ediyor, değil mi?

Şimdiki zamanımızda olduğu misillü Fahr-i Kâ'inât Efendimizin hutbe ilkā ederken vaziyet-i mahsûsa alarak gûya askere kumanda eder gibi yüksek ses ile ifâde "Eyyühennas" "Yâ eyyühellezîne âmenû" gibi huzzâra karşı hitâb, onları sükûta ve istimâ'a da'vet buyurmaları, zât-ı nebevî tarafından huteb-i âlîlerinde bir maksad ta'kîb ve mühim bir şey ilkā ve teblîğ buyurduklarına pek vâzıh, pek açık bir sûretde şehâdet ediyor...

O huteb-i âliyye, bâ-husûs Haccetü'l-Vedâ'da îrâd buyurulmuş hutbeler ne âlî fikirleri, ne büyük ta'lîmât-ı İslâmiyye ve tebligât mühimmeyi muhtevîdir..

Asr-ı risâletde Fahr-i Kâ'inât Efendimiz'in, zamân-ı hilâfetde Hulefâ-yı Raşidîn hazerâtının hutbeleri, hep o vakit-

[1] Enbiyâ, 21/1/7.

lerde, o zamanlarda tehaddüs eden vukū'ât-ı mühimme hakkında ta'lîmât-ı nebeviyye ve evâmir-i irşâdiyyeyi tazammun etmekde idi. Kütüb-i ehâdîs ve siyeri mütâla'a ederek Hazret-i Peygamber'in ve Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtının hutbelerini okuyup fehm ü idrâk eden, *Nehcü'l-Belâğa* gibi Ali kerremallahu vechehû hazretlerinin hutebini hâvî kitablardan istifâde eden zât elbet, elbet bu sözleri tasdîk eder...

Hutbeler dîn-i mübîn-i İslâm'da hem zikir, hem nasîhat, hem ders-i ibretdir. Esmâ-yı ilâhiyye ve sıfât-ı sübhâniyyeyi okumak, yâd etmek, Cenâb-ı te'âlâyı tahattura ve onu ta'zîm ve tebcîle bâdî olması i'tibâriyle zikir olduğu gibi, hutbeler dahi va'z u nasîhati, ta'lîmât-ı mühimmeyi hâvî bir ders-i umûmî olması cihetiyle zikirdir, ibâdettir.

Kazanlı Halim Sâbit

[156] MÜSLÜMAN KADINI

Lâkin garblı bilir ki, memleketinde ekseriyeti teşkîl etmiş birçok kadınlar var. Bunların ufak ufak çocukları bulunur ki, kendileri kemâl-i fakr u sefâletten artık bu hayât-ı merâret-alûde makber-i muzlimi tercîh edecek bir hâl-i hazîne gelmişler, içlerinden birçoğu açlıktan intihâr ediyorlar. İşte mü'ellifin yukarıdaki sözüne benzer bir söz o garblının kulağına gittiği zaman, derhal kalbinde yer eder. Kadınların o sûretle ta'lîm edilmelerini, yetiştirilmelerini ister. Fakat her yüzden olan hubûtuna, inhitâtına rağmen şimdiye kadar henüz bu devr-i sefîl-i hüzn-engîzi görmemiş olan şarklıya gelince, o, rûh-ı ulvî-yi İslâmiyyet'ten kendinde kalmış olan bakiyyenin sevkiyle böyle bir sözü şiddetle reddeder, inkâr eder de ister ki erkekler bu zavallı kadınların ibtilâlarını, elemlerini ta'dîl edecek başka bir devâ bulsunlar.

Nâsın bir kısmı bizim bütün şu'ûnumuzda Avrupa'nın isrine tâbi olduğumuzu, onların ardı sıra gittiğimizi zannediyorlar da ileriye doğru yol almamız için bu tarzı ta'kîb etmemizi muvâfık buluyorlar. Lâkin ben derim ki, onlar başka bir yoldan gidiyorlar biz ise diğer bir tarîk tutmuşuz.

Kezâlik biz mü'essirât-ı ictimâ'iyyemiz, usûl-i hayatiye-i İslâmiyyemiz îcâbınca –ki te'sîr-i fütûhât ile helâk olan akvâm-ı sâirenin hilâfına olarak şimdiye kadar bizi, milel-i mevcûdeden velev hangi birinin cismine temessül ederek mahvolmakdan himâye etmişdir– garblılar gibi olamayız. Meğer ki onların ecsâmına temessül edelim de o küllden bir cüz' teşkîl edelim. Bu âkibetin ise muhâl-ender-muhâl olduğunu görüyorum. Zîrâ İslâmiyet'in o kavî, o mü'eyyed olan rûhu bize öyle bir metânet vermiştir ki, bizi ezse ezse ancak o ezer yoksa başkası ezemez.

Bu bâbda size bir mîsâl getirelim: Tahsîl için Avrupa'ya gidenlerin bir kısmını görüyorsunuz ki orada okumuşlar, o medeniyet-i maddiyyenin nazar-firîb olan zevâhiri, bunların uyûn-ı fikr ü basîretlerini meshûr etmiş, cemâl-i zâhirîsi hayâllerinde tecessüm etmiş, yerleşmiş de artık meskende, libasda, kelâmda, selâmda, elhâsıl herşeyde hep o medeniyetin ehlini taklîd ediyorlar. Hattâ muktedir olsalar sûretlerini de değiştirecekler. Evet bir kere şunların hâline bakınız sonra nasıl bulduğunuzu, kendilerini hangi kavme nisbet edebileceğinizi bana söyleyiniz. Bunlar şarklı mıdırlar? Asla! Çünkü bunlar şarka da, şarklılara da sövüyorlar, ahalîsinin bütün âdâtını takbîh ediyor, bizde tedennîden, ric'at-i kahkâri âsârından başka birşey görmüyorlar, memleketimizin hangi tarafına baksalar memdûd oflar çekiyorlar, nerede dursalar izhâr-ı tehassürden geri kalmıyorlar. Lâkin acaba bunlar garblı mıdırlar? Aslâ! Zîrâ çehreleri bu zannın hilâfına şehâdet ediyor. Vâkı'â söze gelince garblı olduklarını zannediyorlar, fakat ef'âl-ı hakîkiyyeleri da'vâlarını bilfi'l reddediyor. Çünkü bu yâdigârlarda cehd ü himmetden, benî nev'ine karşı celb-i menfa'at yâhûd def'-i mazarrat edecek hiçbir azm-i fa'âlâneden eser görülmüyor. Acaba bu nedir? Şundan ki, bu adamlar garblıları taklîd etmek istediler, fakat gördüler ki arzularının husûlüne tabî'atleri en büyük bir mâni' imiş, sonra eski hâllerine ric'at etmek istediler. Lâkin taklîdât-ı zâhiriyye, kendilerinde bir i'tiyâd, bir meleke şeklini aldığı için buna da muvaffak olamadılar. Binâ'en-aleyh erbâb-ı ibtisârın nazar-ı ibreti önünde, vakfe-gîr-i ye's olup kaldılar. Bunlar bil-farz Bulgar, Sırp gençlerine benzemezler. Çünkü berikilerden biri hayât-ı tahsîlini Paris'de, yâhûd Londra'da, yâhûd Berlin'de geçirse, bilâhare vatanına döndüğü zaman ebnâ-yı kavmi indinde fikrinden istifâde edilir, re'yine mürâca'at ve i'timâd olunur bir adam olur. Vatandaşlarının ümîdgâhı, kıbletü'l-âmâli kesilir. Ma'a-mâfih o da meydana koyduğu celâ'il-i âsâr ile, me'âlî-i azm ü himmet ile bu şerefe kesb-i istihkāk eder.

Zîrâ bu akvâm ile garblılar arasında mü'essirât-ı hayâtiyye i'tibâriyle bir müşâbehet vardır. Evet bu bir hakîkatdir ki, kāri'în-i kirâm biraz ta'mîk-i nazar edecek olurlarsa mahsûsât derecesinde görürler. Zâten Avrupa'da tahsîl eden Mısırlı gençlerimizden çoğunun bir işe yaramadıklarını da ancak bununla îzâh edebiliriz.

Şimdi bir mu'teriz çıkıp diyebilir ki: Bu iddi'â nasıl kabûl olunur? Zîrâ içimizde, Avrupa'da tahsîl etmiş öyle gençler bulunuyor ki –adeden çok olmamakla beraber– ahlâkda, uluvv-i azm ü himmetde bugün nev-resîdegânın muktezâsıdırlar.

Cevâben deriz ki: Biz bu sözü inkâr edenlerden değiliz. Zâten bu i'tirâz bizim da'vâmızı cerh etmez, bilâkis te'yîd eder. Yalnız mu'terizimizden recâ ederiz ki bu zümreye dâhil bulunan gençlerin kimler olduğunu lâyıkıyle tahkīk etsinler. Evet, bunlar öyle gençlerdir ki, Avrupadaki tahsîlleri âdât ve akā'id-i milliyelerine karşı olan râbıtalarını, ebnâ-yı milletleri hakkındaki şefkatlerini bir kat daha artırmış, Avrupa'dan yalnız ulûm ve fünûnu almışlar, mesâvîsini, şân-ı insâniyyete yakışmayan şeylerini bırakmışlar. Bir de garbde ikāmetleri şu hakîkati kendilerine lâyıkiyle öğretmiş ki sırf maddî olan medeniyyet-i hâzıranın te'allük ve münâsebeti ancak cismin sa'âdetine münhasırdır, cihet-i ruhâniyyesi nâkısdır.. Hâlbuki beşerin ezelden beri şeydâ-yı iştiyâkı olduğu sa'âdet-i kâmile ve medeniyet-i fâzılanın gâye-i matlûbu asıl ikinci cihetden ibâretdir. İşte bu hakîkati iyice öğrendikleri için memleketlerine avdet edince garblılarla yalnız garbın maddî olan fünûn ve ma'ârifinde müsâbakayı kendilerine hatt-ı hareket ittihâz ettiler. Fazla olarak buna bir de –bu gibi ulûmu hem tervîc hem de rûhun pâye-i bülend-i kemâle

te'âlîsine medâr ittihâz eden– diyânet-i İslâmiyyenin rûhâniyetini de ilâve eylediler.

Bu zümreden olup memleketimizde bulunan gençleri Mısırlılar tanırlar ve inkâr etmezler. Hârice gelince misâl olarak bilâd-ı Hind'i getirebiliriz. Oradaki müslümanların gençlerinden bir kısmı birçok senelerini Londra'nın en büyük darülfünûnlarında geçirdikten sonra memleketlerine dönüyorlar. Bir hâlde ki, **[157]** dine i'tisâm; fezâ'il-i İslâmiyyeye vukūf; neşr-i diyânete olan şevk i'tibâriyle öte tarafta memleketinden dışarı çıkmamış, şu'ûn-ı hayâtiyyenin hangisine dâir olursa olsun mütemeddinlerle müsâhabede bulunmamış olanlardan daha ileride bulunuyorlar.

Yukarıda, bu müşâhede bizim müdde'âmızı te'yîd eder, demiştik, izâh edelim: Evet bu gençler Avrupa'da tahsîl etmekle şarklılıklarından birşey kaybetmediler, belki ferâ'iz-i dînîyyelerinden iki mühim farzı edâ etmiş oldular: Birincisi taleb-i ilim için memâlik-i ba'îdeye kadar gitmeleri [1](اطلبوا العلم ولو بالصين), [2](قُلْ سِيرُوا فِى الأَرْض...) İkincisi bilâd-ı ecnebiyyede seyâhat ederek akvâm-ı sâ'irenin ahvâlinden ibret almalarıdır. [3](أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الأَرْضِ...)

Biz yine kadın mes'elesine avdet edelim de sözü nerede bırakmış isek oradan ileri doğru gidelim. Evet bir şarklı, şarklı olduğu günden beri karısını, kızını konuya komşuya gitmek gibi âdi ziyaretlerden bile menetmek ister (Bu hareketteki ifrât ise pek âşikârdır) ve bu âdeti olanca kuvvetiyle müdâfa'aya çalışırsa, artık biz nasıl olur da o adamdan kızını bir fabrikada işçi, yâhûd bir ticaretgâhda satıcı olabilmek üzere terbiye etmesini bekleyebiliriz? Bir şarklı, karısının, kızının seslerini erkeğe duyurmaktan zecr eder durursa artık biz ne yapar da bu kızını alâ melei'r-ricâl beyân-ı re'y edecek bir siyasî, yâhûd bir cemâ'at-i kübrâ huzûrunda kürsî-i hitâbete çıkarak nutuklar verecek bir hatîb olmak üzere yetiştirmesi için o adamı iknâya muvaffak oluruz?

Bu mes'eleye dâir şarklılarda rüsûh bulan efkârda bir tebeddül isti'dâdı görebilmek için ne kadar zaman daha geçirmemiz îcâb eder? Hâlbuki bu efkâr ve âdât ashâbının yüz seneden beri Avrupalılarla etmekte oldukları ihtilât, o âdâtın istikrârını artırmaktan başka bir te'sîr hâsıl etmedi.

Yok eğer bizim felâhımız bu mes'eleye, bu kadın meselesine merbûtdur; bu ukde o sûretle halledilmedikçe bizde bu girdâb-ı amîkten kurtulup çıkamayız, tarzında hükmediyorsanız, Allah göstermesin, biz bu mes'elede garb ile hemhâl olmadan evvel mahvoluruz, demekliğime müsâ'ade etmelisiniz.

Lâkin bu kadar ye's neden îcâb ediyor? Mâdem ki kadınların erkek işleriyle uğraşmalarının mühlik bir maraz-ı ictimâ'î olduğunda cümlemiz müttefikiz, niçin müslümanların buna karşı gösterdikleri nefretden istifâde etmeyelim de ta'mîm ve tevsî'inden ise izâlesine çalışmayalım? Mâdem ki ümmetlerin mahv ü izmihlâli için kavânîn-i kevne isyândan başka bir sebeb yokdur, mâdem ki kadının a'mâl-i hâriciyyede erkekle iştirâki de fıtrata karşı bir isyândır, mâdem ki kānûn-ı lâ-yetegayyer-i terakkî müstakbelde, evvelce hükmünü tanımayanları bir azâb-ı elîme mahkûm ettikden sonra, herşeyi vaz'-ı tabî'îsine ircâ edecekdir, neden işe evvelden başlayarak umûrumuzu, şu'ûnumuzu nizâm-ı ezelî-i kevne en karîb olan tarîklerle ıslâha sa'y etmeyelim? Niçin o azâb-ı hevl-engîze teslîm-i nefs edelim?

Sekizinci Fasıl
Kadın Erkekten Kaçmalı mı?

Biz kadın için bu âlemde istihsâli îcâb eden ulvî bir kemâlin mevcûdiyetini izâh ettik; kadının erkek işleriyle uğraşması, ma'îşetini bizzât araması, kendisini o gâye-i kemâlden uzak düşürdükten başka, bâdî-i sa'âdeti olan bütün hasâ'is-i cinsiyyesini de ibtâl edeceğini, onun derekât-ı inhitâtın en vâpesînine indireceğini tecrübeye müstenid delâ'il-i ilmiyye ile isbât eyledik. Sonra kadın için çalışıp çabalayıp kendisini besleyecek, havâ'icini tesviye edecek bir erkeğin zımân-ı himâyeti altına girerek vazîfesi yalnız çocuğunu büyütmekten ibâret kalmak îcâb edeceğine berâhîn-i nâtıka-i hissiyye getirdik.

İşte biz yukarıdaki fasıllarımızda bunları temhîd eyledikten sonra dedik ki: Kadının erkek üzerinde olan bu kadar hukūkuna mukābil, erkeğin de kadın üzerinde bir hakk-ı mühimmi olmak lâzımdır. Bu hak ise kadın tarafından erkeğin riyâseti i'tirâf olunmaktan ibârettir. Zîrâ erkeği bu kadar ağır vezâ'if ile mükellef tuttuktan sonra mukābilinde bu vezâ'ifin netîce-i lâzimesi olan hakk-ı tabî'îsini vermemek, nizâm ile oynamak demektir. Daha doğrusu erkeğin kadın üzerindeki bu hakkını beyâna bile hâcet yokdur, çünkü fıtrîdir, tabî'îdir. Onu, kadın, kimse ihtâr etmeden hisseder, erkek ise bir ilm-i zarûrî ile bilir.

Binâ'en-aleyh kadının tesettürü, adem-i tesettürü doğrudan doğruya erkeğe âid bir mes'eledir. Erkek isterse karısının yüzünü örter, isterse açar. Çünkü bu kadar tekâlîf-i şâkkanın kâffesini erkeğin boynuna yükleyip de sonra karısının üzerinde olan hakkını kendinden nez'e kalkışmak abes-i mahzdır. Bu, bir kere bütün ef'âli efrâd arasındaki hukūk-ı mütekâbile üzerine mü'esses olan âlem-i insâniyyette tahakkuku mümkün olamayacak mâ-lâ-yutâk bir teklîf oldukdan başka, erkeğin kadın üzerindeki hakkına i'tirâza kalkışan adam hakîkatte tabî'ata, nefs-i fıtrata i'tirâz etmiş olur ki, böyle nâ-becâ bir i'tirâz, bilinmeyerek nâs arasında şayî' olsa bile payidâr olamaz, çok geçmeden riyâh ile hem-cereyân olur gider. Zâten eğer insan birşeyin husûlünü temennîden evvel onun ahkâmı fıtrata muvâfık olup olmadığını taharrî ile mecbûl olaydı lügatlarımızdan (muhâl) kelimesinin tayyı îcâb ederdi. Zîrâ bu kelime de nizâm-ı tabî'ata mugâyirdir.

Kadının mestûriyet ve adem-i mestûriyyeti mes'elesinin doğrudan doğruya erkeğin hukūkundan olduğunu nâtık berâhîn-i mahsûseden biri de şudur ki, serbestî-i nisvân taraftarları, fikirlerini dermeyân ettikleri, metâliblerini ileri sürdükleri zaman hitâblarını erkeğe tevcîh etmekde, ona hasreylemektedirler. *el-Mer'etü'l-Cedîde* mü'ellifi, kitabında diyor ki:

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 2831.
[2] En'âm, 6/11.
[3] Yûsuf, 12/109.

"Biz bunları erbâb-ı ilim için, husûsiyle müstakbeldeki âmâlimizin **[158]** penâhı, emânetgâhı olan yeni fikirli gençlerimiz için yazıyoruz. Zîrâ o gençlerdir ki iktisâb etmekte oldukları terbiye-i sahîha-i ilmiyye sâyesinde kadın mes'elesini müstahak olduğu makām-ı bahs ü tedkîke getireceklerdir."

Artık kadınların bütün umûru erkeklerin elinde olarak onları istedikleri sûretde çevirmekte, şu'ûn-ı hayâtiyyeleri üzerinde bildikleri gibi tasarruf etmekde olduklarına bundan daha kat'î bir burhân olabilir mi? Öyle ya, bu cihetden kadınlar, velev cüz'î olsun, bir hakk-ı tabî'îye mâlik bulunmuş olaydılar, nüfûz-ı ricâli üzerlerinden silkip atmaları için doğrudan doğruya kendilerine hitâb olunurdu, daha doğrusu kadınlar bir erkeğin çıkıp da böyle kendilerini müdâfa'aya kalkışmasını hiç beklemezlerdi.

Hele ben kadını erkeğe itâ'at dâiresinden hârice çıkarmaya ma'tûf olan her talebi ancak o muharrirlerin metâlibi nev'inden olmak üzere telakkī etmekteyim ki yazarlar, çizerler, mahkûm-i tegallübü oldukları millet-i kaviyyenin gelerek memleketlerini zaptetmesi kendi istiklâllerini, hukūklarını mahvedeceğini delâ'il ile isbât ederler. Eğer akvâm-ı mağlûbe tarafından serdolunan bu gibi delâ'il milel-i gâlibenin şiddetini ta'dîl eder de hakk-ı tabî'îlerini almakdan vazgeçirebilirse serbestî-i nisvân için sütûnlar dolduran muharrirlerin yazıları da belki bir fâ'ideyi intâc edebilir.

Ma'a-mâfih bu kıyasda bir kıyas-ı ma'al-fârıkdır. Zîrâ akvâm-ı mağlûbe sa'y ile, mücâhede ile hakk-ı tabî'îlerini istirdât ederek mahkûm bulundukları ümem-i gâlibenin elinden kurtulabilirler. Hâlbuki kadınlarda emr bunun hilâfınadır. Çünkü kadınların kemâl-i cinsîleri, erkeklerin onları beslemelerini, onlara hizmet etmelerini, şedâ'id ile mâ-lâ-mâl olan bu cedelgâh-ı ma'îşetde cenkleşmek belâsından onları kurtarmalarını îcâb eder. Bu kadar hizmet, bu kadar vazîfe ise şüphe yoktur ki erkeğin kadın üzerinde bir hakk-ı himâyesi, hakk-ı nezâreti olmasını iktizâ eder.

Bununla beraber ben diyemem ki kadınlar erkeklerin nüfûz ve hâkimiyetinden külliyen âzâde bir istiklâl-i tâmma zâfer-yâb olamazlar. Ancak o zaman erkek, artık kendisini kadına karşı edâsı üzerine mütehattim bir vazîfe ile bittabi' mükellef göremeyeceği için, varsın kendisini beslesin, diyerek onu kendi hâline bırakıverir? Kadın da a'mâl-i hâriciyyede onunla müzâhameye başlar, tabî'î erkek de ona müzâhim olur. İşte o zaman kadın, bundan binlerce sene evvel olduğu gibi, yâhûd bu gün akvâm-ı vahşiyyede görüldüğü vechile, müstakil olur, lâkin zelîl olur, muhakkar olur. Eğer nisvâna hürriyet-i mutlaka te'mîni için uğraşanların maksadı bî-çâreleri bu uçuruma düşürmek ise biz istemeyiz, bizden uzak olsunlar!

Halkın, gûyâ kadınları büyük bir hürriyete nâ'il olmuş zannettiği ümmetlerin hâli azıcık tedkīk edilecek olursa görülür ki, bu hürriyet-i mevhûme doğrudan doğruya erkeğin taht-ı tasarrufundadır. Yani erkekler kadınların evlerinden çıkmamalarını isteseler, berikiler itâ'atden başka birşey yapamazlar. Nasıl ki şimdiye kadar onların her hükmüne inkiyât etmiş ve etmektedirler. Evet, bunlar birtakım hakāyıkdır ki insan lisâniyle inkâr etmek istese kalbi şehâdet eder, yüzü söyler.

el-Mer'etü'l-Cedîde mü'ellifi diyor ki:"Mâdem ki kadınların erkeklerle mu'âmelesi, ihtilâtı bâdî-i fesâd oluyor, niçin kadının hürriyeti ayak altına alınıyor da erkeğinki muhterem tutuluyor? Nazar-ı adl kadına, erkeğe nisbetle başka başka mıdır? Yoksa biri kadına, diğeri erkeğe mahsûs olmak üzere ayrı ayrı iki hak mı vardır? Sâhib-i ihtiyâr olan bir adam şer' ve kānūnun ta'yîn eylediği hudûdun hâricine çıkmamak şartıyla, ihtiyârı üzerinde keyfe-ma-yeşâ' tasarruf edemez mi?"

Biz de deriz ki, bu sözün hiç bir fâ'idesi yokdur. Nitekim akvâm-ı mağlûbe tarafından ref' olunan şu şikâyetler de o kabîldendir:

Mâdem ki meydân-ı hayatta müsâbakaya herkes için mesâğ vardır, neden akvâm-ı mağlûbenin mesâ'îsi ileri gitmiyor da yolu akvâm-ı gâlibeye bırakıyor? Nazar-ı adl; evvelkine, sonrakine nisbetle başka başka mıdır? Yoksa hak, biri ümem-i kaviyyeye, diğeri milel-i za'îfeye mahsûs olmak üzere iki türlü müdür? Herkes hudûd-ı şer' ve kānûnu tecâvüz etmedikçe kendi ihtiyârı üzerinde istediği gibi tasarrufa selâhiyetdâr değil midir?

İşte eğer bu yoldaki hasbihâller âciz milletlere bir fâ'ide verir de onları kuvvetli akvâmın boyunduruğundan kurtarırsa kadınlar için söylenen o gibi sözlerin belki bir yararlığı görülür.

Şimdi bakalım bunun neden fâ'idesi olmuyor? Kevnin nizâmâtı, hayât-ı insâniyyenin kavânîni üzerinde icrâ edilen tetebbu'ât ile sâbitdir ki, kuvvetler mütevâzin olmadıkça müsâvât mevcûd olamaz. Evet, bu bir emr-i bedîhîdir ki bunu herkes, gerek kendisinin, gerek ümmetlerin bütün şu'ûn-ı hayâtiyyesinde görebilir. Öyle ise şimdi bize lâzım olan, müsâvât kelimesini telâffuz etmezden evvel, acaba oradaki kuvvetlerde tevâ'zün var mıdır, yok mudur, bunu aramakdır. Ma'a-mâfîh mu'ârızlarımız ortaya çıkıp da bu kānûnu zulüm ile ithâm edemezler. Zîrâ asıl zulmün koyusu, kuvâ-yı muhtelife ashâbına hukūk-ı mütesâviye vermekdir.

Zâten mü'ellifin sözleri kabîlinden ibârâtın bir fâ'ide vermemesi yalnız saydığımız esbâbdan değil, belki hakīkat-i hâle taban tabana zıd olmasındandır. Zîrâ Cenâb-ı Hak, erkek ile kadını ancak şahs-ı vâhid teşkîl etmek üzere yaratmıştır. Erkeğin hadd-i zâtında büyük büyük bir takım nevâkısı vardır ki, onları ancak kadın tamamlar; kezâlik kadında birtakım eksiklikler vardır ki, onları da yalnız erkek ikmâl eder, bir şart ile ki bu nevâkıs-ı mütebâdile cinseyn arasında ittihâd husûle gelince kendi kendisine tekâmül eder ve o zaman tabî'at-i hâl zevc ile zevceden herbirinin öbürüne karşı uhdesine mütehattim vazîfesini kendisine ilhâm eder. Şimdi bir kere bunlar sübût bulduktan sonra artık herbiri diğerine muhtâc olan iki şey arasındaki vech-i müsâvatı ta'yîn için uzun sözün elbette ma'nâsı **[159]** yokdur. Bu böyle olduğu gibi bu iki şeyden birinin diğerinden istiklâli mes'elesi de benim anlayamadığım ve kat'iyyen anlayamayacağım bir bahisdir.

Öyle ya, birleşip şe'y-i vâhid teşkîl etmek üzere yaratılmış iki şeye istiklâl vermek nasıl yakışık alır? Bunlardan herbiri diğerine muhtâc ve kemâl-i cinsîsi onunla kā'im iken aralarında nasıl vech-i müsâvât ta'yîn edilebilir? Benim an-

ladığımın gâyeti şudur ki: Cinseyn arasında müsâvât ve istiklâl husûlüne sa'y edenler, bil-farz suyun iki unsûr-i mükevvini olan müvellidü'l-mâ ile müvellidü'l-humûza arasında istiklâl îcâdına uğraşanların aynıdır. Eğer suyu vücûda getirmek üzere bu iki unsurdan biri için diğerinden müstakil olmak mümkün ise kemâ-kân â'ile teşkîl etmeleriyle beraber erkek ile kadının da birbirinden istiklâli kābil olabilir.

Şimdi diyecekler ki: Öyle ise yukarıki fasıllarda nasıl oldu da erkeğin, kadının mevki'lerini tahdîd ettik, bunların arasında ihtilâfât îcâdına çalıştık? Ben de derim ki:

Bu husûsda ben ayniyle, müvellidü'l-humûza ile müvellidü'l-mânın havâss-ı kimyeviyyelerinden, sıklet-i izâfiyyelerinden, bulundukları yerden bahseden bir kimyâger gibiyim. Kadın erkekten bedenen daha hafîfdir, dediğim zaman, müvellidü'l-mâ müvellidü'l-humûzadan daha hafîfdir, demiş oluyorum. Kezâlik müvâzene-i hayât kānûnu, cins-i rakīk-i nisvânın sa'âdeti öyle îcâb ediyor ki revâbıt-ı â'iliyyenin teşyîdi için kadınlar hürriyetlerinden bir kısmını, fakat erkeklerin terkedeceğinden daha büyük bir kısmını fedâ etmelidir, dediğim zaman suyu vücûda getirmek için müvellidü'l-mânın kendi hacminden terkedeceği mikdâr, müvellidü'l-humûzanınkinden ziyâde olmalıdır, demiş oluyorum.

Şâyân-ı istiğrâbdır ki serbestî-i nisvân tarafdârânı kadın tarafından erkeğe karşı gösterilen huzû' ve inkıyâdı pek büyük görüyorlar, bu hâli bir esâret addediyorlar da, diğer tarafdan erkeğin karısını infâk için ölesiye çalıştığını hiç düşünmüyorlar. Hâlbuki karısının uğrunda erkeğin çekmekte olduğu şedâ'id-i cismâniyye ve metâ'ib-i ruhâniyye ile, öbürünün berikine karşı izhâr eylediği itâ'ati mukāyese edecek olursak, erkeğin kadına karşı olan esâretini kadınınkinden fazla buluruz.

Vâkı'â kadının erkeğe karşı olan huzû' ve inkıyâdı birçok âlâm ve ekdâra musâbiyetini îcâb etmekde ise de, bu hâl aralarındaki cehl-i mütekābilin neticesidir, başka bir şey değildir. Lâkin terbiye ve tehzîb sâyesinde zevc ile zevcenin herbiri diğerinin nazarında yükselir, o zaman birbirlerine karşı olan vazîfeleri kendiliğinden te'ayyün eder, istiklâl denilen şey zihinlerinden külliyen uzaklaşır. Zîrâ biri diğerini ikmâl etmek üzere yaratılmış olan iki mahlûk arasında bu kelime bî-ma'nâdır.

Bu hakāyık tekarrür ettikten, kadın ile erkeğin hiçbirinin diğerine karşı müstakil olamayacağı, belki bunların şey'-i vâhid olduğu sübût bulduktan sonra artık kadının mestûriyeti yâhûd açık gezmesi, hiç olmazsa erkekle kadın arasında müşterek bir hak olur. O halde erkeğin re'yi olmadıkça kadın çarşafını çıkaramaz.

Mehmed Âkif

HASBİHÂL
ANLAŞAMADIK, HÂLÂ DA ANLAŞAMIYORUZ!..

Her şeyde azîm bir inhitât husûle getiren istibdâdın te'sîrâtından dîn-i mübîn-i İslâm'da âzâde kalamamış, az bir zaman zarfında bu husûsda efkâr-ı umûmiyye pek müteşettit bir hâle gelmişdir. Aynı dîne mensûb iki kişi beyninde bazen o kadar mübâyenet-i i'tikād görülüyor ki te'essüf eylememek mümkün olmuyor. Hâlbuki iki tarafın da gâye-i emeli birdir. İki tarafın da arzûsu sa'âdet-i ebediyyeye mazhariyetdir. Tasavvur olunmaz ki "İnsan" nâm-ı mübeccelini taşıyanlar arasında sa'âdeti bu beş günlük hayât-ı dünyadan ibâret bilecek kimseler bulunabilsin. Herkes vücûdu için bir melce' tedârikine çalıştığı gibi rûhu için de bir me'vâ ihzârını düşünüyor. Bir putperest bile bu tefekkürden âzâde değildir.

Her iki tarafın gâye-i emeli bir iken nasıl oluyor da arada mübâyenet-i i'tikād husûle geliyor? Bunun pek mütenevvi' esbâbından en mühimmi anlaşılamamazlıkdır. Hiç bir zaman el ele vererek bî-taraf bir fikir, bî-taraf bir muhâkeme ile hakîkat düşünülmemiş, tedkīk edilmemiş, hiç bir zaman ifrât ve tefrîtden kurtulmak nasîb olmamış. Cehâlet ve istibdâd dâima bundan bizi men' etmiş.

Bütün ef'âl ve harekâtımızı akā'id-i dîniyyeden addetmeğe kalkışmışız. İbâdât gibi sırf dinden ma'dûd olan şeylere de bazen yed-i müdâhalemizi uzatmışız. Hattâ bazı ulemâ, te'sîrât-ı siyâsiyye ve esbâb-ı sâire dolayısıyla, buna mümâşât etmişler, arzuya muvâfık hükümler vermişler. Git gide o kadar fürû'âta dalmışız ki esâs kayb olmak derecesine gelmiş. Bütün vesâyâ-yı sıhhiyye, bütün vesâyâ-yı ahlâkiyye evâmir-i dîniyye derecesine çıkarılmış. Hâlbuki bir günâh-ı sıhhî ile bir günâh-ı dînî arasında ne kadar fark-ı azîm vardır! Biri vücûd-ı fânîye, diğeri rûh-i ebedîye müte'allikdir.

Din nedir? Dinin esasları nelerdir? O fürû'ât meyânında sıkışıp kalmış. Evâmir ve vesâyâ-yı dîniyyenin derecât-ı kuvveti nazar-ı i'tibâre alınmayarak küçük bir kusûr için tekfîre kadar, dînin hâricine çıkarmağa kadar cesâret edilmiş, anlaşamadık, hâlâ da anlaşamıyoruz!..

Biz, dini, kitablardan değil, âbâ' ve ecdâdımızın ef'âl ve harekâtından öğrenmişiz. O sûretle hâsıl olan ma'lûmâtımızı kitab şeklinde neşre de cüret-yâb olmuşuz. Herkes şahsiyyetine, muhîtine teba'iyyetden âzâde kalamamış. Herkes kendinde müctehid derecesinde bir ıttılâ' görmüş. Fakat söylediklerini mütâla'ât-ı şahsiyyeye binâ'en değil, din nâmına söylemiş, indî bir takım kuyûdât vaz' etmiş. Bunun neticesi olarak ne fikirler dermeyân edilmiş, ne beyhûde münâkaşalar cereyân etmiş!. Anlaşamadık, hâlâ da anlaşamıyoruz!..

[160] İşte bu kuyûd "İslâmiyet"in enzâr-ı bîgânede îfâsı pek müşkil bir din olmak üzere telâkkîsine sebebiyet verdi. İslâmiyet ki esâsen pek basitdir, İslâmiyet ki tabâyi'-i beşeriyyeye en muvâfık bir dindir, bütün ahkâmı ahrârânedir, bu şekli aldıktan sonra ecânibin, husemâ-yı dînin ta'rîzâtına hedef oldu:

– İslâmiyet mâni'-i terakkīdir, bu kuyûd altında terakkī mümkün değildir... sadâları işitilmeğe başladı.

İşte böyle tahsîli nâkıs, şahsiyetinin –yani tarz-ı hayât-ı ma'îşetinin– muhîtin, re's-i kâr-ı hükûmetde bulunanların te'sîr ve nüfûzundan âzâde kalamamış bazı kimseler tarafından bilâ delîl din nâmına söylenmiş bir takım mütâla'ât-ı şahsiyyeyi bazı husemâ-yı dîn ser-rişte-i i'tirâz ittihâz ederek, –din nâmına söylendiği için– şahsın değil, dinin aleyhinde bulunmağa cür'et-yâb olmuşlar ve bu yolda bir çok âsâr-ı

garazkârâne vücûda getirmişlerdir. Hakāyık-ı İslâmiyye ve felsefe-i dîniyyeden bî-haber ezhân-ı şübbân o mugâlatât-ı husemâ ile tereddüdler, tezebzübler içinde kalmış. Diğer tarafdan Avrupa felsefesinin din aleyhinde bir mecrâya dönmesini ulûm-ı garbiyyeye âşinâ bazı şübbân o felsefeyi alelumûm dinler hakkında gibi bir sû-i telâkkīye mücellâ olmuş. Hakīkat söylenememiş, şe'âmet-i istibdâd o i'tirâzâta lâyıkıyla müdâfa'aya mâni' olmuş, dinsizlik tevessü'e başlamış. Bütün hakā'ik ve âsâr-ı nefîse-i dîniyyenin Arabca yazılmış bulunması ve herkesin bu mübârek lisâna vâkıf olamaması hakīkatin meydâna çıkmamasına bir sebeb-i diğer daha teşkîl etmiş.

İşte o esâsdan tebâ'üd, o tevessü'-i fürû'ât, o i'tirâzât-ı husemâ, o müdâfa'aya adem-i müsâ'ade, o efkâr-ı hod-pesendâne, o Avrupa felsefesinin mecrâ-yı cedîdi, o sû-i telakkîler, o vukufsuzluklar ve bütün bunlarla beraber günden güne dûçâr-ı inhitât olan ahlâk-ı milliyye ve tâ hâtime-i Hulefâ-yı Râşidîn devrinden beri sürüklenip gelmekte olan istibdâd fikirleri... İşte bütün bu esbâb İslâmiyet'in ve bütün düvel-i İslâmiyye'nin tenzîl-i kadrine sebebiyet vermiş ve nihâyet:

– Gösterin müterakkî bir İslâm hükümeti!..

dedirtecek derecede bir zillete, cevab verilemeyecek bir hâle gelinmişdir. Bir zamanlar bütün siyâset-i cihâna icrâ-yı te'sîr eden hükûmet-i İslâmiyye, bir sıra geldi ki Avrupa halka-i medeniyyetinde bütün akvâm ve milelin dûnunda kaldı, tahkīre hedef oldu.

Ne acı hakīkat, ne tahammül-güzâr meskenet! Biz işte ahkâm-ı esâsiyye-i dîniyyeden uzaklaştıkça bu hâle gelmişiz... Yağma-gîrlik ettikçe fakr ü zillete dûçâr olmuşuz... Bînihâyet atâlet-hâneler te'sîs ettikçe terakkīden geri kalmışız... Câhil hatiblerin, medrese görmemiş ahmak vâ'izlerin:

– "Dünyayı bırakınız. Yalnız âhiret için çalışınız!.." tarzındaki sözlerine kapılarak inzivâlara çekildikçe, san'atı, çalışmayı terk ettikçe hazîz-i meskenete düşmüşüz... Dünyaya taptıkça menâfi'-i şahsiyye ve dünyeviyyeyi her şeye tercîh ettikçe cihânın kölesi, bütün erbâb-ı sefâhetin esîri olmuşuz... Risâlet-penâh sallâllahu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin "Allah'ın emâneti" diye tavsîf ve hukūklarının muhâfazasını şiddetle emir ve tavsiye buyurduğu teb'a-i gayr-i müslimenin –Rum, Bulgar, Ermeni, Mûsevî ... cümlesinin– hukūkuna tecâvüz ettikçe, tevfîkāt-ı sübhâniyyeden mahrûm kalmışız, hukūkumuzu pâymal etmişiz. Adâlet ve müsâvâttan, ittifâk ve ittihâddan uzaklaştıkça küçülmüşüz.. Yüz binlerce ma'sûmları pây-ı kahrımızda ezdikçe, yüz binlerce mazlûmları çöllerde nâbûd, denizlerde mahv ettikçe, ocakları yıkmaktan, hânümânları söndürmekten lezzet aldıkça, zulüm ve istibdâdımızla bütün kâ'inâtı dilhûn eyledikçe, insanları nâle-künân, melekleri dûçâr-ı figân ettikçe, gözlerimiz önünde cereyân eden bu hûnîn mezâlime karşı âciz ve miskîn durdukça, canlarımızı fedâdan çekindikçe, âşiyân-ı zillet ü meskenetimizden ayrılmaya kıymadıkça, o gürûh-ı zebânîye iltihâkı bir şeref addettikçe, Allah'ın gazâbına, Resûl-i Kerîm'in nefretine, bütün beşeriyetin la'netine giriftâr olduk.

Üzerimize çöken bu sehâb-ı zillet bizi eziyorken, koşmakta olduğumuz girdâb-ı helâke koca bir âlem-i İslâmı dahi sürüklüyorken kim bilir hangi bir kulun, hangi bir kalb-i pâkin, kim bilir hangi bir eşk-i ma'sûmun, hangi bir nâle-i mazlûmun hürmetine avn-i ilâhî yetişdi.. Makedonya Balkanlarından on üç asır evvelki nûruyla, bütün o nezâhet, bütün o şa'şa'asıyla şems-i nusret ve hidâyet tulû' etti. Elhamdülillah!

Önümüze açılan bu yolda, bu sırât-ı müstakîm, bu şahrâh-ı hidâyetde kemâl-i ittihâd ve samîmiyetle yürüyelim. İslâmiyet'i, insâniyeti öğrenelim.. Bir zamanda ki bütün sükkân-ı arz mirkāt-ı ma'rifetde yükseliyor, bir zaman ki bütün bilâd ü memâlik tarîk-i tekâmülde ilerliyor, biz de artık bu sitre-i atâletten yakamızı sıyıralım. Bu pûşîde-i siyâh-ı cehl ile muzlimü'l-hayât kalmakdan kurtulalım. Fikrimizi mezleka-i te'annüd ve ta'assubdan çıkaralım. Gözlerimizi bî-nihâyet seneler nasb ettiğimiz o ka'r-i girdâb-ı hod pesendâneden kaldıralım. Sâha-i fünûn ve san'atdaki azamet-nümûn bu kadar bedâyi'i, şehrâh-ı ilm ü ma'rifette kat' edilen bu kadar mesâfâtı görelim. Hatvelerimizi ona göre atalım. Zîrâ, i'tiraf edelim, pek gerideyiz. Sebeb-i hilkatimizi vazîfe-i hayâtiyyemizi düşünelim. Birbirimizle uğraşmakda fayda yok. Âhiret için çalışanları sofuluk, budalalıkla ithâm, dünya için uğraşanları dinsizlikle tahti'e etmek pek büyük cehâlet!.. Dünya da âhiret de bizim değil mi? Hem hayât-ı fâniyye, hem hayât-ı ebediyyemiz için çalışalım. Şimdiye kadar hep böyle tahti'e ve ithâm ile kendimizi dûçâr-ı tevkîf ü tedennî eyledik. Birbirimizin teşebbüsât-ı hayriyyesine mâni' olarak bu gayyâ-yı cehâlet ve istibdâdda asırlarca sürüklendik. Artık el ele vererek kemâl-i ittihâd ile yükselmeğe çalışalım. Bu sû-i tefehhümlere nihâyet verelim. Anlaşalım. Zîrâ anlaşamamazlık bizi bu hâle getirdi, yine anlaşılamamazlıkdır ma'âzallah mûcib-i felâketimiz olacak. Bilmem niçin anlaşamadık, hâlâ da anlaşamıyoruz?.

H. Eşref Edib

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRİH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

05 Kasım 1908 10 Şevval 1326 Perşembe 23 Teşrînievvel 1324 **Birinci Sene - Aded: 11**

[161] TEFSÎR-İ ŞERİF

–mâba'd–

Müte'âkıben şu sehv ü zühûlün âsâr-ı kabîhasından bulunan riyâkarlık ve men'-i mâ'ûn ile tavsîf olunmuşlardır. Mugâyir-i ciddiyyet ve hakîkat ve sırf nümâyiş ve sahtekârlıkdan ibâret riyâ sıfat-ı zemîmesi iki şu'beye ayrılmaktadır. Birincisi riyâ-yı nifâkīdir ki gösteriş yollu namaz kılmak ve halka hayırhâh görünmekdir. İkincisi riyâ-yı âdîdir ki icrâ olunan bir amelin rûhunu, nef'ini, maksad-ı vukū'unu derpîş-i mülâhaza etmeyerek, esrârından bî-haber bulunarak, vezâ'if-i dîniyyede takarrüb-i ilâllah fikrinden dûr olarak mücerred ittibâ'-ı âdet tarîkıyle îkā-ı amelden ibâretdir.

İşte ekser-i nâsın namazları ve sâir amelleri bu kabîldendir ki onlar devr-i tufûliyyetleri esnâsında pederlerine, vâlidelerine taklîden muhâkemât-ı suveriyye nev'inden olmak üzere, rûh-i amelden bî-behre olarak bir takım harekât ve sekenâta davrandıkları gibi sinn-i rüşd ü bülûğ ve dâire-i teklîfe duhûllerinden sonra da aynı sûrette tedkīk ve tabassurdan ârî nevi' nevi' nümâyişlerde bulunuyorlar. Ef'âl-i sâlifelerine nisbeten zerre kadar bir fark ibrâzına çalışmıyorlar. Binâ'en-aleyh sa'y ü emellerinden bir semere, bir netîce-i hasene kazanamıyorlar. İbâdetlerinde de bir lezzet, bir halâvet hiss ü idrâk edemediklerinden nâşî ya bıkarak, usanarak külliyen terk, yâhûd Ramazan-ı şerîf gibi eyyâm-ı mübârekede arasıra ityân ederler. Şevk ü zevkten ârî olan amellerin netîcesi başka ne olabilir.

Ehâdîs-i şerîfede de bunların meslek-i âtılları zemm ü takbîh, encâm-ı kârları vahîm olduğu tasrîh buyurulmuşdur. [1](ان من لم تنهه صلاته عن الفحشاء والمنكر لم يزدد من الله إلا بعدًا) hadîs-i şerîfi bu cümledendir. Ma'nâ-yı şerîfi: Her kimi kıldığı namazlar fahşâ ve münkerden men' etmiyorsa günden güne rızâ-yı Hak'tan tebâ'üd etmiş olur. Böyle ibâdetlerin, şâyân-ı kabûl olmayan bütün a'mâl-i sahîfenin yevm-i Kıyâmet'te köhne paçavralar gibi sâhiblerinin yüzüne atıverileceği de hadîs-i âharda beyân olunmuştur.

"Mâ'ûn" Benî Âdem arasında bilâ tefrîk-i cins ü mezheb te'âtîsi mu'tâd ve müte'âref bulunan mu'âvenet ve levâzım-ı insâniyyetdir ki, bunun îfâsından bîgâne duranları da âyet-i sâlife zümre-i münâfikînden addediyor.

"İsti'âne" istid'â-yı i'âne, taleb-i tevfîk ile tefsîr olunur. "İ'âne" müsta'înin bi-nefsihi îfâsından âciz bulunduğu amelin itmâmına müsâ'id olmak, kendisine yardım etmekdir.

Belâğat

"İyyâke" zamîr-i mansûbunun âmili üzerine takdîminden müstefâd olan hasr-ı ibâdet ve isti'âne burhân-ı aklîye mutâbıktır. "İyyâke na'budü" ile Cenab-ı Bârî celle şânuhû hazretleri bize münhasıran dergâh-ı sübhânîye ibâdet etmeyi emr ü fermân buyuruyor. Hiçbir şer'-i ilâhîde âhara ibâdet tecvîz edilmemişdir. Zîrâ saltanat-ı sermediyye ve te'sîr-i hakīki zât-ı mukaddes-i ulûhiyyete muhtasdır. Bütün kuvâ-yı beşeriyye ve âlât ü esbâb-ı sâireyi halk ve icâd buyuran ve esbab-ı âdiyye hâricinde te'sîrât-ı azîme ve hârika husûle getiren ancak ma'bud-ı zü'lcelâlimizdir. Kendisinden başka mevcûd ve mü'essir olacak ferd-i vâhid, sıfât-ı ezeliyyesinde şerîk ü şebîh addedilecek ilâh-ı dîger yokdur ki ma'nâ-yı ma'rûz ile ibâdete lâyık, ta'zîm-i fevkâlâdeye müstahak olabilsin.

[162] "Ve iyyâke nesta'în" ile de Cenâb-ı Hakk'ın gayri kimseden isti'âne etmeye imkân ve mesâğ olmadığı ifâde kılınıyor. Bu dahi muktezâ-yı akıl ve muvâfık-ı burhândır. Fakat tamamen vuzûh-ı hakīkat için bir mikdâr itnâb-ı kelâma lüzûm vardır. Çünkü [*](وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى) gibi nu-

[1] Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr* 12606.

[*] Âyet-i kerîmenin tamamı (وَلاَ تَعَاوَنُوا عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ)dır ma'nâ-yı şerîfi: Ey mükellefîn! Her nevi' birr ü takvâya dâir te'âvün ediniz,

sûs-ı Kur'aniyye'de **"**te'âvün" vazîfesiyle, yekdiğerimizden isti'âne ile me'mûr bulunduğumuz da ma'lûmdur. Bu hâlde isti'âne-i ibâdın dergâh-ı hallâka ihtisâsı ne vechile sahîh olabilir, diye hasr-ı mezkûre dâir bir işkâl, beyânât-ı Kur'âniyye arasında tenâfî tevehhümünden nâşî bir su'âl vârid-i hâtır oluyor.

Biz bu işkâl ve i'tirâzı ber vech-i âti def' ederiz: Nev'-i beşerin mübâşir olduğu a'mâl ü eşgâlin feyz-bahşâ-yı menâfi' olabilmesi muktezâ-yı sünnet-i câriyye ve hikmet-i bâliga-i ilâhiyye olmak üzere her amele münâsib bir takım esbâb ü âlâtın tekâmülü ile beraber bilcümle mevâni'-i tabî'iyyenin zevâl ü indifâ'ına, her türlü muhill-i intifâ ve mü'eddî-i hüsrân olacak avârız ü âfâtın ortadan kalkmasına vâbeste bulunduğu âşikardır.

Manastırlı İsmâil Hakkı

Şarkın velî-nimet-i irfân u hürriyyeti olan edîb-i a'zam Hazreti Kemâl'in her ma'nâsıyla vâris-i hakīkisi, şâir-i âteş-zebân Ali Ekrem Bey, bu nüshamızı şöyle bir neşîde-i güzîn-i hamâsetleriyle tezyîn buyurdular:

OSMANLI BAYRAĞINA!
1302 Senesinde Hitâb-ı Rûh-ı Mecrûh-i Şebâb

Sancak şühedâ-yı dîn iken biz,
Osmanlılığa misâl idin sen:
Hûn-âb-ı şehâdete büründün
Tâ arşa çıkıp da âlihâne
Bir şân ile âleme göründün,
Reşk-âver idin cihânyâne.

Göklerde şafaklar oldu tâbân,
Etrâfına toplanırdı hûrân,
Parlardı yüzünde nûr-i Yezdân,
Eyvâh ki biz kalınca hissiz,
Bir mecmâ'-ı nûr olan yerinden
Düştün şu harâbe-i siyâha!

* * *

Düştün yere pâre pâre düştün,
Makberleri titredüp sukūtun
Hep kanlı kefenle çıktı ecdâd,
İmdâdına oldular şitâbân.
Eczâna sarıldılar da ecsâd,
Mevtâlara kaldı hıfz-ı büldân.
Âlemleri tuttu reng-i mâtem,
Cûş eyledi nâle-i Muharrem,
Millet yine kaldı şâd ü hürrem....
Sağlarla dolu mezara düştün!
Ağlatmadı kimseyi hubûtün,
Şâyeste görülmedin nigâha…..

OSMANLI BAYRAĞINA!
1324 Senesinde İncizâb-revân-ı Mübâhât

1

Yok yok değil: Bugün feyezân-ı su'ûduna
Olmuş sahâif-i ebediyyet küşâde-rûh,
Açmış semâ-yı kalb ü zekâ sîne-i fütûh
Kan ağlayan likāna, müheyyic sürûduna!
Yok yok: Bizim de var bugün artık hayâtımız,
Olsan da reng-i âlin ile kanlı bir kefen,
Rûh-ı şehîd-i millet uçar ihmirârına,
Osmanlı kanlarıyle münevver izârına
Tekbîr-i neşve-i refrefe-i tâbdârına
Kurbânız işte göklere aks eyleyince sen,
Parlar şafak şafak açılır kâ'inâtımız!
Sancak! Doğunca âlem-i bâlâda şevketin,
Pervâz eder Hudâ'ya kadar fikri milletin!

2

Târîhin âsumân-ı münevver-i likāsına
Sancak vücûdun en müte'âlî sürûş idi,
[163] Şarkın yüzünde kevkebe-i hande-pûş idi
Hûnun ki mümtezicdi şehâdet ziyâsına,
Kopmuşdun en güzîde zamanında milletin
Kalb-i vatandan ey ezelî ebr-i hande-bâr!
Her ma'rekende velvele-pâş-ı zuhûr eden,
Çehrenle fikr-i ümmet için hande-nûr idin,
Sâyenle hûn-ı millete ukbâ-nüşûr idin,
Gökten inerdi cebhene bir feyz-i şu'ledâr…
Bir burc-ı infilâkı idin dest-i kudretin,
Titrerdi kevkebenle senin âlem-i vegâ;
Eylerdi kanlı gölgene düşmanlar ilticâ.

3

Âtîsi devletin mütezelzil, melûl iken
Sultan Murâd-ı Evvel'e sendin ayân olan,
Sendin o fikr-i hikmete mevlâ-beyân olan
Bir inşikāk-ı rûh ile bir burc-i şu'leden
Ufkunda milletin sana nasb eyleyib nigâh,

---

ism ü udvân hakkında te'âvün etmeyiniz "birr"tevsî' fil-hayr ile tefsîr edilmekde olmasına mebnî husûsî ve umûmî bütün ihtiyâcât-ı beşeriyye tesviyesine medâr olacak teşebbüslere şâmildir. "Takvâ" din ve dünyaca mûris-i mazarrat ve bâ'is-i felâket ü ukûbet olacak menhiyyât ve muharremâtın her nev'inden mücânebet demekdir ki buna ri'âyet edilmedikçe ne emniyet ve âsâyiş tekarrur eder, ne de teşebbüsât-ı hayriyyeye lâyıkı vechile feyzbâr-ı sa'âdet ve terakkî olabilir.

"İsm" birr-i mezkûre mukâbil ve bütün şürûr ve me'âsîye şâmildir. "Udvân" zulm ü te'addî murâdun fî ise de birçok kimseler beyninde zulm ü cevr bâbında te'âvün ü teşârük bâdî-i izmihlâl-i enâm olacak en müdhiş bir mu'âmele-i vahşiyâne olmasına mebnî tahsîs bi'z-zikr buyurulmuşdur.

Şahs-ı zâlimin ef'âlini medh ü tervîc de zulme i'âne olduğu emr-i âşikârdır ki (من أعان ظالما سلطه الله عليه) [Suyûtî, *Câmiu's-Sagîr* 12223] hadîs-i şerîfinin muhteviyâtında dâhildir. Hattâ "rükûn" tabir olunan ednâ mertebe zalemeye meyl-i kalbî ve teşbîh-i zâhirî bile haram-ı kat'î olduğu (وَلاَ تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ) [Hûd, 11/113] nass-ı celîli ile sâbitdir. Evet! Zâlime de nusret ve mu'âvenet meşrû' ve belki farz-ı ayndır ama (انصُرْ أخاكَ ظالماً أو مَظلوماً) [Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Mezâlim 4] hadîs-i şerîfinde mübeyyen olan tarz ve sûretde olmak şartıyle! Bir gün Cenâb-ı Risâlet-me'âb efendimiz Ashâb-ı kirâma hitâb-ı âmm ile "ihvânınıza, zâlim olsun, mazlûm olsun nusret ve mu'âvenet ediniz" buyurdular. ashâb yâ Resûlallah mazlûma ne sûrette nusret edeceğimizi biliriz fakat zâlime nasıl nusret olunur "bunu yaparsak biz de zâlim olmaz mıyız?" dediler. Cevâben buyurdu ki: "Zâlime nusret onun elini tutup kendisini zulümden men' etmekle olur" filhakīka bu mu'âmele zâlime de büyük hizmet ve inâyet addolunur ki bu sâyede vizr ü vebâlden tahlîs edilmiş olur.

Şems-i bekāyı gördü nevîn bir hilâl ile;
Necm-i sa'âdetinle gülüp kalb-i necdeti
Nûrunda buldu sâye-i iclâl-i devleti,
Handân döküldü yerlere hûn-ı şehâdeti…
Rûhunda bir safâ-yı mukaddes-me'âl ile
Pervâz edince nezdine Allah'ının o şâh,
Sancak, bulandın işte o hûn-i şehâdete,
Osmanlı sancağı o gün oldun bu millete!

4

Sen Fâtih'in elinde temevvüc-nümûn iken
On altı devletin yıkılıp kâh fetreti,
Olmuşdu inkırâzının âvâz-ı zucreti
Kalb-i cihâna, sîne-i a'sâra nâle-zen.
İstanbul'un bürûcuna çıktın, semâlara
Al kanlarınla eyledin ilân-ı iştihâr!
Gûyâ o gün vücûduna aksetti bir hilâl,
Gûyâ ki kondu kalbine bir necm-i hande-bâl,
Arz eyledin tulû'un ile bir büyük me'âl,
Bir milletin şebâbına şâyeste bir izâr...
Âfâk-ı mülke Hak'tan inen incilâlara
Şâyân ezel-nümâ, ebediyyet-rübâ, nevîn
Bir incilâ-yı arş idin ey rûh-ı kâm-bîn!

5

Dest-i celâdetinde Selîm'in tulû' ile
Bir öyle bâl-i velvele-efzâ vü şu'le-bâr
Oldun ki zîr-i sâyene evreng-i iktidâr
Can attı bir hayâl-i mukaddesle! Sen bile
Hayrân idin bu mertebe şân ü kemâline!
Kalbinde doğdu âyet-i kübrâ-yı 'avn-i Hak,
Oldun hilâl-i velvele burc-ı hilâfete,
Mezc eyledin salâbeti rûh-i şecâ'ate,
Kudsiyyet ü diyâneti fikr-i hamiyyete,
İslâm ederdi sanki ta'aşşuk me'âline.
Hûn-ı Hüseyn'e benzedin ey zühre-i şafak,
Beyt-i Hudâ'yı kapladı envâr-ı kudretin,
Cûş etti rûh-ı ümmete ulvî harâretin

6

Sen fikr-i hakla eyleyerek ahd ü ittifâk,
Hind'in denizlerinde Cezâyir'de parladın,
Tûrân'a, Çîn'e velvele-efşân olup adın
Aks-i ruhunla eyledi mağribler inşikāk.
Ulviyyet ü kemâline hayrân olup senin
Koşmuşdu Barbaros gibi bir şâh sâyene,
Dökmüştü mülk ü tahtını ezyâline; cihân
Hiç görmemişdi böyle büyük levha; hâk-dân
Parlardı aks-i necm ü hilâlinle an-be-an.
Minberlerin alemleri meftûndu pâyene,
Ummân-ı civâr-ı tahtına reyyân olup senin,
Yâkūt dalgalarla köpürdün meşârika'
Çınlatdın âsumânları ey kanlı bârika!

7

Sultan Murâd-ı râbi'e bir hande eyledin,
Devr-i zuhûrun etti tekerrür zamanları,
Reyyân olup meşârika Osmanlı kanları,
Mirrîhlerle gökleri tâbende eyledin!
Tâ Üsküdar'da başlayan âvâz-ı satvetin
Tâ Bağdad'ın cinânına bahş etti velvele;
Sen öyle bir cihân gibi mülkün fezâsına
Göçtükçe her tulû' ve gurûbun ziyâsına
Her minber-i hilâfet ü hakkın sadâsına
Rûhun sirâyet eyledi kudsî me'âl ile!
Can verdi fikr-i ümmete parlak mehâbetin,
Sancak şehîd-i aşkın olur her büyük hayat
Tebcîl eder revânını târîh-i kâinât!

* * *

Ey hande-i mağrûr-ı sabâhat,
Tâbende likā çehre-i âtî,
Ey rûh-i ziyâ-pûş-i sa'âdet,
Handân-ı şafak Zühre-i âtî;
Doğdun bugün âfâk-ı safâdan,
Doğdun yine pür aşk u melâhat:
Hürriyyeti âgûşuna aldın!
Bir tıfl-ı melek-çehre ki dünya
Hayrân olur etvârına, hattâ
Reyyân-ı garâm-ı ezeliyyet,
Bir şevk ile tâ göklere daldın…
Ezyâline toplandı nazarlar,
Ummanlara bir şa'şa'a saldın!
Millet olamaz şimdi muhakkar,
Sen millete bin şân ile kaldın,
Bir kanlı kefensin, fakat insan
Sancak sana hayrân, sana kurban!

* * *

Sancak o büyük çehre-i nûrun
Askerliğe ma'şûka-i cândır,
Hâlâ görünür devr-i zuhûrun:
Vallâhi damarlarda o kandır!
Sen bundan emîn ol sana lâyık
Kanlar dökecek askerimiz var;
Bir millet olur hüsnüne âşık,
Koynunda ezelden yerimiz var!
Hürriyyeti vicdânına verdik,
Osmanlılık emrinle mübâhî,
Âtîmizi biz şânına verdik
Gel gel uçalım nâ-mütenâhî…
Asker yüreğinden bile âlî,
Ey fikr-i celîl-i müte'âlî!
Hûnunla vurur kalb-i ahâlî…
Sensin bize âtî-i me'âlî,
Ey ebr-i cihân-reng-i ilâhî!
Zannetme ki bir kanlı kefensin,
Sen hûn-i şehâdet ile mâlî
Bir yâl-i ziyâsın ezel-ârâ,
Osmanlılığın şanına ahrâ,
Hürriyyet-i milletle mücellâ,
İhsân-ı ebed-küster-i Mevlâ
Sancak bize sensin, bize sensin!

Rodos, 12 Teşrînievvel 324 **Kemalzâde Ali Ekrem**

[164] **SAFAHÂT-I HAYÂTTAN**

ACEM ŞÂHI

بمردی که ملك سراسر زمین
نیرزد که خونی چکد بر مزین
سعدی[1]

Gürz-i girân-ı zulmünü ey kanlı nâsiye;
Eyvân-ı zer-cidârına as ziynetin diye!
Al kanlı bir kefenle donat hayme-gâhını,
Canlarla yak meşâil-i mâtem-penâhını!
Makberlerin hufeyre-i muzlim-dehanları,
Dendân-ı gayz u kahra şebîh üstühanları
Yâd eylesin mezâlimini tâ ebed senin,
Ey cebhesi kitâbesi bin kanlı medfenin!
Ey bir hayâle tuhfe kılan bin hakîkati,
Ey âhenîn eliyle kazıp kabr-i milleti,
Nûr-i hayât ufuklarını herc ü merc eden,
Leylin şedîd zulmetini rûha mezc eden!
Envâr-ı mihr-i fikri sen ey hâksâr eden,
Meyyitlerin izâmı gibi târumâr eden!
Ey hâdimi serâçe-i mâtem-feşanların!
Rahş-ı akûr-i zulmüne pâmâl olanların
Gül-gonce-i mezârı mıdır tâc-ı devletin?
Tutmuşsa da avâlim-i efkârı şöhretin,
Zannetme ki hükûmetinin efseriyledir...
Sa'dî'lerin mezâr-ı çemen-ber-seriyledir.
Sa'dî'lerin mezârı, evet, bir avuç türâb...
Tahtınsa bir cihan ki senin âsüman-meâb!
Lâkin o kabre bence fedâ taht ü efserin...
Makber-güzîn olup da sükût eyleyenlerin
Feryâd-ı vâpesînine değmez bu velvelen...
Mudhik gelir nigâh-ı temâşâma hâilen!
Bin mülkü, milleti yok eden pençe-i felek,
Bir şahsı şüphesiz ebedî kılmamak gerek.
Mâzî ki işte makbereler mâverâsıdır,
Milletlerin haziyre-i zâir-cüdâsıdır,
Atfeylesen nigâhını ka'r-ı zalâmına:
Milletlere gözün ilişir na'ş nâmına!
Dârâ'ların o nâsiye-i târumârını,
Ecdâdının izâmını, çökmüş mezârını
Pîş-i nigâh-i ibretine al da bir düşün...
Çoktur bu rütbe dağdağa bir kabza hâk için!
İklîmler alan o muazzam Napolyon'un
Bir hufredir kazandığı şey. İşte bak onun
En son serîri makbere-i mâtemîsidir,
Akreplerin nedîmi, yılanlar enîsidir!
Yer kalmamış sarây-ı muallâna bak utan:
Mâtem-sarâylarla dolu sâha-i vatan!
Emr-i cihan-mutâı bu dünyâyı râm eden
Eslâfının –bugün düşünürsek– değil iken
Toprak dolan dehenleri feryâda muktedir,
Hâlâ senin bu velvele-i nahvetin nedir?

* * *

Bu müdhiş velvelen Îrân'ı dâim inletir sanma.
"Muzaffersin!" diyen sesler bütün hâindir, aldanma.
Zafer-yâb olduğun kimdir? Düşün bir kerre, millet mi?
Adâlet isteyen bir kavmi vurmak gâlibiyyet mi?
Nasîbin yok mudur bir parça olsun âdemiyyetten?
Nasıl aldırmıyorsun yükselen feryâda milletten?
Emîn ol bunca mazlûmun yüreklerden kopan âhı,
Tependen indirir, elbette birgün lâ'netu'llâhı!
Sığınmış olduğun şevket-sarây-ı zulmü pek muhkem
Hayâl etmektesin... Lâkin ne bârûlar, ne müstahkem
Penâh-ı bî-emanlar, heybet-i Kahhâr-ı Mutlak'la,
Kökünden devrilip bir anda yeksân oldu toprakla!
O, bir çok memleket vîran edip yaptırdığın eyvan
Harâb olmaz mı? Kabristâna dönmüşken bütün Îran?
Evet, Îrân'ı kabristâna döndürdün, helâk ettin;
Kefen yaptın girîbân-ı ümîdi çâk çâk ettin!
"Bütün dünyâ için bir damla kan çoktur" diyorlar, sen,
Şu ma'sûm ümmetin seller akıttın hûn-i pâkinden!
Yüzünden perde-i temkînî artık kaldırıp attın:
Ne mâhiyyet, nasıl fıtrattasın, dünyâya anlattın!
Livâü'l-hamd-i hürriyyet iken İslâm için gâyet,
Nedir pâmâl-i istibdâdın olmak öyle bir râyet?
Kazak celbeyleyip tâ Rusya'dan sâdâtı çiğnettin;
Yezîd'in rûhu şâd olsun... Emînim çünkü şâd ettin!
Şehâmet gösterip binlerce beytullâhı bastırdın;
Şecâat arz edip birçok ricâlullâhı astırdın!
Ne Allah'tan hayâ ettin, ne Peygamber'den âr ettin:
Devirdin kâ'be-i ulyâ-yı dîni, hâk-sâr ettin!
Hamâset-perverân-ı kavmi tuttun bir bir öldürdün,
Umûmen Şark'ı ağlattın, umûmen Garb'ı güldürdün...
[165] Hayır, hiçbir gülen yok, sızlıyor Garb'ın da vicdânı,
Görüp ecsâd-ı mazlûmîne meşher hâk-i Îrân'ı!
O Sa'dî'ler, o Hâfız'lar, o Firdevsî, o Râzî'ler,
Gazâlî'ler, o Kutbüddîn, o Sa'düddîn, o Kādî'ler
Yetiştirmiş; o Hayyâm'ın, o birçok şems-i irfânın
Ziyâsından tenevvür eylemiş; iklîmi dünyânın,
Bugün makhûr-i nâdânîsidir bir fırka haydûdun!
Nedir pinhân olan esrârı bilmem bunda Ma'bûd'un?
Hayır, Ma'bûd'a ircâında yoktur bunların ma'nâ:
Yataklık eylemez cânîye –hâşâ– bir zaman Mevlâ.
Şehâmet-perverâ, Şâhâ! Zaman, bî-dâdı kaldırmaz;
Hatâ etmektesin şâyed diyorsan "Kimse aldırmaz."
Bu istibdâda artık bir nihâyet ver ki: İstikbâl
Karanlık derler amma işte pek meydanda: **İzmihlâl!**

Mehmed Âkif - Midhat Cemâl[2]

HUKŪK

Muhtelit Mahkemeler

İkdâm'ın birinci sahîfesinin baş sütûnlarını tezyîn eden fâzıl kalem bizim için yabancı değildir. Evvel ve âhir güzîde beyânının meshûruyuz. Vekāyi'-i meşhûre-i târîhiyyenin bir çok safahâtını zengin ifâdât ile tasvîr eden, Avrupa'nın Afrika'nın râbıta-i İslâmiyye dolayısıyle alâkadar olduğumuz müdün ü emsârından bize kıymetdâr tuhfeler gönderen, Endülüs tahassüsâtıyle o mazlûm kardeşlerimizin yâd-ı hüznünü ifâde-i ümmetde pâyidâr eyleyen bu sevimli kalem dâima ma'rûf kalacaktır. Sabâhü'l-hayr-ı hürriyyetden beri

[1] Şeyh Sa'dî'nin bir beyti: "Bütün dünya mülkü, bir damla kanın yere dökülmesine değmez.

[2] Şiirin birinci parçası Midhat Cemâl'e aittir.

ise âsâr-ı bedî'asını her gün görmek, okumakla karîru'l-ayn, bahtiyâr oluyoruz. Birçok tedkîkât ve tetebbu'âtın mahsûlu addolunan bu eserlerin muhtevî olduğu nazariyelere lâyık olduğu ehemmiyet verildiğinden dolayıdır ki te'sîrâtı bir günlük şu'ûna inhisâr eden bendler idâdına idhâline kadir-şinâsân-ı evlâd-ı vatan râzı olmuyor her satırı tedkîk her bahsi ta'mîk olunuyor. Ufak zelleler bile bu hâme-i bedâyi'-nüvîs için çok görülüyor.

İşte *İkdâm*'ın 28 Ramazan Sene 1326 tarihli nüshasında "İhtilâfât-ı Hâzıra" bendinde dermeyân olan mahkemelerimize ecnebî hâkim ta'yîni fikri de bu kabîlden bir zelledir. Hukûk mesleği müntemîleri bu nazariyeye i'tirâz ile beraber şu zelleyi şâyân-ı esef buluyorlar. Arzu ediyorlar ki hukûk-ı istiklâliyyemizi muhil olan beyânât-ı vâkı'a yalnız nakl ile iktifâ olunmamalı hak ve mantıka olan muhâlefeti teşrîh edilmeliydi. Arkadaşlarımızdan bu yolda birçok varakalar alıyoruz. Binâ-berîn kavâ'id-i münâzara dâiresinde bu mes'elenin halli lüzûmunu zarûrî addediyoruz. Ümîd ederiz ki münâzır-ı muhteremimiz hüsn-i niyyetimizi takdîr eder ve hattâ aynı maksad-ı mu'azzeze hizmet edildiğinden dolayı da mu'âvenet-i mahsûsalarına nâ'iliyetle bahtiyârlığımızın tezâyüdüne müsâ'ade buyururlar.

Bend-i mezkûrda ihtilâfât-ı hâzıra teşrîh ve telhîs olunduktan sonra imtiyâzât-ı ecnebiyyenin külliyen bertaraf edilmesi mes'elesine âid olmak üzere de aynen şu mütâla'ât görülüyor: "Mevâdd-ı hukûkiyyeye gelince; bu mebhasde uhûd-i atîka ile teayyün eden usûl-i hâzıra tarafeyn için mütesâviyen adle münâfîdir bazı mü'elliflere göre şâyet hükûmet-i Osmâniyye mükemmel bir Mahkeme-i İstînâf-ı Hukûk teşkîl eyler, ale'l-husûs bu mahkemeye de kısmen Belçika, İsviçre, Hollanda gibi bî-taraf devletlerden a'zâ ta'yîn ederse düvel-i mu'azzama için bu fasla müte'allik imtiyâzât-ı ecnebiyyeyi ilgâ eylemek zarûrîdir." Şu ibârenin birinci fıkrasıyla yaldızlanmak istenilen mülâhaza-i vâkı'a yine imtiyâzât-ı ecnebiyyeyi vikâye sûretiyle neticeleniyor. Devr-i istibdâdda bile tasavvurundan tedhiş olunan şu hâkimiyet-i ecnebiyye kaziyyesi devr-i hürriyyetde nasıl cây-ı kabûl bulabiliyor buna aklımız ermez. Yalnız farz-ı muhal sûretiyle böyle bir fikrin tatbîkâtına kalkışılsa teşkîlât ne yolda icrâ olunacak? Beyânâtı naklolunan mü'elliflerin maksadı pek mübhem bir tarzda ifâde olunmuştur. Muhtelit bir istînâf-ı hukûk mahkemesi teşkîl olunsun deniliyor, acaba bununla Teşkîlât-ı Mehâkim Nizâmnamesi'nin ta'yîn eylediği mehâkim-i istînâfiyyenin kâffesi mi bu sûretle teşekkül etsin; yoksa ecnebîler için mine'l-kadîm gâye-i emel olan Birinci Meclis-i Ticâret'in fevkinde bu meclisin mukarrerâtını istînâfen tedkîk etmek üzere şu sûretle muhtelit bir istînâf mahkemesi mi teşekkül etsin, bu şıklardan hangisi kasd olunuyor? Bugün kanûnen mu'ayyen mevâdda livâlardaki mehâkim-i ibtidâiyyede istînâfen teşekkül ede gelmekte olduğundan lisân-ı resmîye vâkıf, ahkâm-ı kānûniyyemizi ârif bu kadar ecnebî hâkim bulabilecek miyiz? Belçikalı, Hollandalı, İsviçreli mösyöler gidip bilfarz Hakkâri, Dersim livâlarında îfâ-yı vazîfe edecekler mi? Bu cihetlerdeki istihâleyi pek iyi takdîr eden o muhterem mü'elliflerin ne demek istediklerini ra'nâ anlıyoruz. Bu temenniyâtın ibtinâ ettiği esaslar bizce ma'lûmdur uhûd-ı kadîmenin pek haksız sûrette tefsîri netîcesi olarak mehâkim-i hukûkiyyemizde bin kuruşdan yukarı tebe'a ile mümtâz ecnebîler arasında tehaddüs eden de'âvî tedkîk olunamıyor Dersaadet'te Muhtelit Birinci Meclis-i Ticaret'te bu kabîl de'âvî hall ü fasl olunuyor. Taşrada da mehâkim-i ticâriyyenin bulunmadığı halde mehâkim-i hukûkiyyenin muhteliten teşekkülü müdde'iyyâtından tevellüd eden münâza'ât ile beraber bu mahkemelerden verilen mukarrerât Birinci Meclis-i Ticaret'te istînâfen tedkîk ettiriliyor. İşte hâl-i hâzır bu merkezdedir. Anlaşılan imtiyâza nâ'il ecnebî dostlarımız fîmâ ba'dd yine bu ciheti esas ittihaz ederek kendilerine müte'allik bervech-i meşrûh tahaddüs edecek de'âvînin kemâ-kân Birinci Meclis-i Ticaret'te görülmesini istiyorlar. Şu kadar ki bu meclisin mukarrerâtı kābil-i istînâf ve temyîz olmadığından gûyâ **[166]** Osmanlı hâkimlerinin iğfâlâtıyla ecnebî hâkimlerin aldanabilmesi ihtimâline ve i'âde-i muhâkeme esbâbının mahdûdiyyetine karşı telâfî-i mâ-fât çaresi arıyorlar. Mehâkim-i istînâfiyyemizde işi tedkîk ettirmeyi muvâfık görmezler. Zîrâ teşkîlât icâbınca orada ecnebî a'zâ yokdur. – Zaten Birinci Meclis-i Ticaret'e de ecnebî a'zâlar hiçbir hak ve ahde müstenid olmaksızın dâhil olmuşlardır– Şu hâlde çâre bu istînâf mahkemesini muhteliten teşekkül ettirmek esbâbını i'dâd ve tehyi'edir. İşte dostlarımız bu şa'şa'-i emele doğru koşuyorlar. Rumeli vilâyetlerinde ıslâhât-ı adliyye meselesi mevzû-i bahs olunca hemen paçaları sıvayarak evvel be-evvel bu cihete nazar-ı dikkati da'vet ettiler. Adliye Nezâreti'nce kavânînin ta'dîl ve ıslâhı hakkında komisyonlar teşekkül ettiğini istihbâr edince bazı zevât vâsıtasıyla bu tarzda ıslâhât lâyihaları verdiler. İmtiyâzât-ı ecnebiyyeyi külliyen ref'in Devlet-i Aliyye'nin hâdisât-ı ahîrede hedef olduğu haksızlıklar için bir ta'vîz teşkîl edip etmeyeceğinin beyne'd-düvel tedkîki sırasında memleketin hizmetine vatanın menâfi'ine hasr-ı mevcûdiyyet eden güzîde kalemlerimize velev ki nakil sûretiyle olsun böyle makāleler yazdıracak mütâla'âtı câbecâ mevzû-i bahs etmekle tasavvurları için tavti'eler vücûda getirdiler. Düşünmüyorlar ki bu tarz doğrudan doğruya devletimizin hakk-ı istiklâlini muhilldir. Ecnebî hâkim ta'yîni hiçbir zaman umûr-ı mâliyeyi tanzîm için ecnebî bir müşâvir, nâfi'a ve posta ve zâbıta işleri için birer mu'âvin, bahriye için bir amiral ta'yîn ve istihdâmına benzemez. Bunlarla kıyas olunamaz. Zîrâ kıyâs ma'al-fârık olur

Bunlar nihâyet birer ecîrdir. Fakat hâkimin mâhiyeti böyle midir? İnsâf olunsun ta'dâd olunan devâ'ire gelecek olan zevât te'mîn-i intizâm için lâyihalar tanzîm ederler. Âmir-i icrâların hey'ât-ı istişâresi idâdına dâhil olurlar. Verecekleri re'yin ümmet üzerinde te'sîri yoktur. Âmir-i icrâ re'ylerini tasvîb eder ve Meclis-i Umûmî'nin tasdîkine iktirân eyler ise icrâ olunur, aksi takdirde nakş-ber-âb olur. Hâlbuki hâkimlerin verecekleri hükümler kat'iyyet iktisâb edince lâzimül-infâzdır. Nâmûs ve nüfûz-ı mehâkimi vikâye için mevâdd-ı hukûkiyyede çok kere devlet haksız hükümleri infâz mecburiyetinde kalmışdır. Hâkim ne Meclis-i Umûmî'nin ve ne de hükümdârın taht-ı te'sîrindedir telkīnāt-ı vicdâniyyesi kendisinin rehberidir. Demek oluyor ki hâkimler ile ta'dâd olunan me'mûrlar arasında gerek mâhiyeten ve gerek te'sîrât ve netâyic itibârıyla farklar vardır. Ama de-

nilecek ki istînâf mahkemelerinin fevkinde Mahkeme-i Temyîz vardır ki, serdolunan nazariyeye göre ecnebî azâlar yalnız istînâfa maksûr kalacağından mehâzîr-i melhûza temyîzin hatî'ât-ı vâkı'ayı ıslâhıyla bertaraf olur. Fakat alâkadarlar her da'vâyı temyîz ederler mi? Şurût-ı temyîziyyeyi ta'rîfât-ı kānûniyye vechile îfâya muvaffak olurlar mı? Bu gün temyîz-i hukūk ve temyîz-i istid'â dâirelerinin kuyûdâtına mürâca'at olunsun görülecekdir ki temyîz olunan da'vâların kısm-ı a'zamı mürûr-ı müddetten, şurût-ı temyîziyyeyi hakkıyle adem-i vukūfdan devâir-i müşârun-ileyhânın ta'bîr-i mahsûsu vechile noksânî-i şerâ'itden dolayı red olunuyor. Vakı'a buna karşı da bir cevap bulunabilir. Cehl, lâkaydî ma'zeret değildir deniyor. Doğru. Tatbîkātda ma'zeret olamaz. Fakat kānûnu te'sîsde, yapılacak teşkîlâtda buralarını nazara almak îcâbât-ı ma'deletdendir. Ma'a-mâfih bu temhîdât hep teferru'âta te'alluk eder. Asıl bu re'yi hukūk-ı düvel ve uhûd-ı atîka nokta-i nazarlarından tedkīk etmeliyiz. Bizce yani memleketimizin hukūk me'zunlarınca fıkra-i mezkûrenin bâhis bulunduğu fikir ve nazariye doğru değildir. Müdde'âmızı isbât edecek delîllerimizin bir kısmı şunlardır:

1- Devletin hakk-ı istiklâlini muhildir: Zîrâ kānûnu tatbîk etmek hakkı ki ona hakk-ı kazâ ıtlâk ediyoruz. Hakk-ı istiklâl-i dâhiliyyenin aksâm-ı mühimmesindendir. Bu hak her ne sûretle olursa olsun ihlâl olunur ise hakk-ı istiklâl de haleldâr olmuş demekdir. Devlet hasâ'is-i mümtâzesini teşkîl eden bu hak ve vazîfeye kendi tâbi'iyyetinde bulunanlarla bir şekl-i maddiyet verebilir, bu mu'azzez hakkı velev ki bir müddetçik olsun âgûş-ı ecânibe tevdî' edemez. Vâkı'a devletlerin bu hakkı bazı tahdîdâta uğramışdır. Hukūk-ı düvelin bâhis bulunduğu hâric ez-memleket imtiyâzâtı, bazı memleketlerde konsoloslara tanınan hakk-ı kazâ bu hakkı tahdîd ediyor. Fakat bunlar hep hilâf-ı asıldır. Berây-ı zarûret tecvîz olunmuşdur. Zarûretler ise mikdarlarınca takdîr olunur, biz ise bu mes'elede böyle bir zarûret görmüyoruz. Ama denilecek ki bunların vereceği hükümler hükûmet-i Osmâniyye nâmına olacakdır. Biraz daha yaldızlayarak diyelim ki esnâ-yı muhâkemede bu eşhâs-ı ecnebiyye Osmanlı addolunacaklardır. Bu sözlerin ma'nâsı derece-i kuvvet ve şümûlü müte'addid tecrübeler ile anlaşılmışdır. Bu yaldızlı hapların terkîbâtının ne uyuşturucu şeyler olduğu bit-tecrübe sâbit olmuşdur.

2- İhtiyâc-ı ümmetle mütenâsib değildir: Zîrâ tatbîk olunacak kānunların en mühimi hukūk-ı medeniyyemizi ihtivâ eden Mecelle'dir. Bu kānûn-ı celîlin menâbi'i ise müdevvenât-ı ecnebiyye değildir, ahkâm-ı fıkhiyyedir. O ahkâm-ı fıkhiyye ki Avrupa hukūk-ı medeniyyesine de kısmen menba' olmuşdur. Bugün ve ilâ mâşâ'allâh ihtiyâcâtımızı te'mîne bâliğan-mâ-belağ kifâyet eder. Ahkâm-ı istisnâiyyeden olan kavânîn-i ticâriyye ile teşkîlât-ı mehâkim ve usûl-i muhâkemeye te'alluk eden nizâmât bu külle nisbetle bir cüz'dür. Yeniden öğrenmek lâzım geliyorsa elbette cüz'ü elde etmek küllü tedârikten esheldir. Mükemmel ticâret kānunları, usûl-i muhâkemeler tedvîn olunur ise hukūk-şinâsânımızın emr-i tatbîkde bir ecnebîden geri kalmayacakları inkâr kabul etmez hakāyık-ı müsellemedendir. Sâhib-i makāle Ali Kemal Bey Efendi gibi muharrir-i siyâsî yetiştiren mu'azzez vatanın ihtiyâcını te'mîn edecek hukūk-şinâslar yetiştirmiş olması neden kabûl olunmasın?

3- Kābil-i tatbîk değildir: Zîrâ gelecek olan bu ecnebîler ya lisân-ı resmîmizi bilirler veya bilmezler bilmedikleri halde tarafeynin müdde'iyyâtını tercümanlar vasıtasıyle anlamağa çalışacaklar birçok tekellüfâttan sonra rûh-ı müdâfa'âta **[167]** bi-hakkın nüfûz edemeyerek –çünkü kelimâtın derece-i kuvvetini takdîr edemezler– hüküm verecekler bunun mehâzîri ise âşikârdır. Lisâna vukūfları hâlinde kānunlarımıza ya esâsen vâkıf bulunacaklar veya bu vazîfenin tevcîhi üzerine öğrenmeye çalışacaklar veya serâpâ tercüme ve tedvîn olunacak kānunları tatbîk edecekler. Evvelâ bu son ihtimâli tedkīk edelim. Kānun-ı medenîmizin yeniden tedvînine lüzûm var mıdır. Bugün Mecelle'mizin ihtiyâcâtımıza kifâyetini yalnız bazı garazkâr muharrirler kabul etmek istemiyor. Kavl-i mücerredle bir kānûnun, bir hükmün adem-i kifâyeti münâfi-i ma'delet olması iddi'âsı mesmû' olamaz. Ne cihetler hedef-i i'tirâz olur ise mevzû'-i bahs edilmeli i'tirâz olunan ahkâmın kavâ'id-i ma'delete tevâfuku isbât olunamaz ise o zaman hakları teslîm olunmalı. Şu hâlde zannetmeyiz ki hukūk-ı medeniyyemiz yeniden tedvîn olunsun ama mümâşât için bir ihtiyâc-ı mübrem görülmesi hâlinde esaslarda tevâfuk i'tibârıyla böyle yeni bir kānun tedvînine mesâğ gösterilse bile evkāf ve arâzî hakkındaki ahkâm-ı mevzû'amız tebdîl olunamaz. Memleketimizde evkāfın aksâm-ı ma'lûmesine müteferri' envâ'-ı de'âvî tahaddüs eylemektedir ki bunlardan bir kısmı mehâkim-i nizâmiyyede görülüyor. Bunlar da ahkâm-ı mevzû'a-i hâzıradan kat'iyyen ayrılamaz. Büsbütün nizâm-ı adlî muhtel olur. İşte bütün bu mukaddimât isbât ediyor ki ecnebî hâkimler vatanımızda yalnız memleketlerince ma'rûf olan kānunlar ile değil, dâr-ı İslâm'da mer'iyyeti muktezî ahkâm-ı fıkhiyye ile de i'tâ-yı hüküm mecbûriyetindedirler.

Kavânîn-i sâireye gelince ıslâh ve ta'dîl olunacak kānunlar için tabî'îdir ki en son müdevvenât nazara alınacak, müdevvenât-ı ahîreyi ise Belçika, Hollanda, İsviçre'de değil Japonlar gibi İtalya ve Almanya'da bulacağız. Demek ki gelecek zevât yine me'nûs oldukları kānunlar ile değil nev'a-mâ yabancıları olan kānunlar ile âmil olacaklar. Şu hâlde bu hâkimleri tavsiye için bu cihet bir sebeb-i müreccah teşkîl etmese gerekdir.

İkinci ihtimâl olan kānunlarımıza adem-i vukūf hâlinde öğrenmeleri lâzım gelecek, fevka'l-beşer bir mahlûk olmadıkları cihetle tabî'îdir ki te'allüm için bir zaman sarf edecekler, tam öğrenecekleri zaman da ta'yîn olunacak müddet münkazî olacak, râsime-i vedâ'ı îfâdan başka bir vazîfe kalmayacak, bu alış-verişde yine mağbûn olmak bedbahtlığı bize teveccüh edecek.

Bir de esâsen vâkıf bulunmaları esâsını tedkīk edelim. Yukarıda işâret ettiğimiz vechile teşkîlat-ı cedîde ile livâlardaki mehâkim-i ibtidâiyyeden selâhiyyet-i istînâfiyye nez' olunsa bile –ki hiç ümîd etmiyoruz– vilâyât merâkizindeki mehâkim-i istînâfiyye ibkā olacağından her istînâf mahkemesine ikişer ve hatta birer a'zâ olmak üzere şerâ'it-i matlûbeyi hâiz bu kadar ecnebî hâkim bulabilecek miyiz? Bulduk farz edelim. Bunları, memleketlerinden başka ecnebî hükûmetlerin kavânînini elde etmek kadar hârikalar gös-

teren bu zevât-ı mümtâzeyi, ilmî nâz ü na'îm ile me'lûf olacakları derkâr bulunduğu halde, tâbi'i oldukları devletin gayrı bir hükûmetin terakkiyât-ı adliyyesini te'mîn için heceri ve havası mizâclarına tevâfuk etmeyecek olan vilâyât-ı ba'îdemizde ne kadar müstevfî me'âş ile olursa olsun ikâmet ettirmeye irzâ edebilecek miyiz? Haydi bütün bu müşkilât iktihâm olunsun. Farz edelim memleketimizde meselâ gedik usûlü gibi ahkâm-ı gayr-i mektûbe idâdına dâhil husûsât da var, uzaktan memleketimizin hukûk-ı mektûbesini tedkîk ederek öğrenen bu zevât bu kısımda yine acemilik göstermeyecekler midir? Ama sorarlar, öğrenirler denecek. O hâlde ecnebîler öğreneceklerine vatandaşlarımız öğrensinler de devr-i hürriyyetde olsun bizi ecnebî boyunduruğundan kurtarsınlar.

4- Bu usûl, kavmin izzet-i nefsi ve haysiyet ü hubb-i millîsi i'tibâriyle de gayr-i kābil-i tevessüldür:

Çünkü tasavvur olunamaz ki bir kavim muntazam kānunlar tedvîn ettirdikden sonra diğer kavme; "Elimizde mükemmel kānunlarımız var. Kavmimizin de tabâyi' ve âdâtını, temeyyülât ve tahassüsâtını biliyoruz. Şu kadar ki bu mükemmel âlât ile beraber tatbîk meziyet ve kābiliyetini hâiz değiliz. Her ne kadar kānunlarımız sizin için yabancı olmakla beraber saydığımız ahvâlin câhili iseniz de mu'âvenât-ı insâniyet-perverâneniz nîm mütemeddin akvâmı muhît bulunduğundan lütf-i insâniyyetinize ilticâ eder ve canımız malımız, nâmûsumuz hakkında gelip hükümler vermenizi istirhâm eyleriz" diye bir da'vetde bulunsun târîhen böyle emsâl tahattur etmiyoruz. Bir kavim bir hükümet kānunlarını diğer bir kavmin ulemâsına yaptırır, fakat tatbîk için onları da'vet etmez Osmanlılar ki izzet-i nefislerinin muhâfazası için her zaman her türlü fedâkârlığı göze almışlar, şeref ü haysiyet-i millîlerine ta'alluk edecek değil böyle celî ve alenî bir ta'arruzu hatta şâ'ibesini bile kanlarıyla temizlemeyi kendilerine bir düstûr-ı lâ-yetegayyer ittihâz etmişler iken, ihtimâl verilebilir mi ki böyle bir zillet için âhara misâl olsunlar.

5- İmtiyâzât-ı ecnebiyyeyi tevsî'e mü'eddîdir: Devlet şimdiye kadar ahden hiçbir ecnebî hâkim kabûl etmemişdir. Muhtelit Birinci Meclis'in hâli bâtıl bir te'âmülün tahakküme müstenid bir netîcesidir. Vaktiyle şimdiki tensîkāt-ı adliyye yokdu. Hukūk ve cezâ de'âvîsi bir mahkemede görülürdü, ticâret işleri için de her yerde tüccârın mu'teber kısmından meclisler vardı. Ecnebîler hukūk işlerinin dahi kılletinden bahisle bu meclislerde hall ü fasl olunmasını istirhâm ettiler, muvâfakat olundu. Fakat dostlarımız bu kadarla iktifâ ederler mi yâ! Bu meclislerde ecnebî tâcirler de bulunsun, bulunsun da hey'et-i hakemiyyenin vazîfesini teshîl etsin dediler. Ve yerli tâcirlerimizin bu yoldaki kavâ'ide lâyıkıyla adem-i vukūfları belki ecnebîlerin ziyâ'-ı hukūkunu mü'eddî olur mülâhazasıyle konsoloshâneler cânibinden müntahab ikişer zât berây-ı mu'âvenet meclise devama başladılar. Vazîfe-i teshîliyye, re'y vermek sûretiyle neticelendi. Artık te'âmül sözü ağızlarda vird-i zebân oldu. Acaba ilmen, kā'ideten bir te'âmül hâsıl olmuş mu idi ne gezer. Tezkire-i sâmiyyede bu tarz kabûl olunmamış devletçe işin bir karara rabtına değin, bu hâlin bir müsâ'adeden ibâret olduğu i'lân edilmişdi. Yani ta'bîr-i âharla bu tezkire te'âmülü kat' etmişti, fakat devr-i istibdâdda ecnebîlere hakkı kabul ettirmek kābil miydi.

[168] Şimdi bir de ecnebî hâkimlerin nasıl getirileceğini tedkîk edelim. Misâl delâletiyle anlıyoruz ki, evvelâ biz ecnebî hâkimleri getireceğiz. Muharrir makālenin nakl eylediği fıkrada bunu gösteriyor. Teşkîlâtımızın mükemmeliyetini bu zevâtın mehâkimimizde mevcûdiyetiyle isbât edeceğiz. Düvel-i mütehâbbe-i mümtâze de bir müddet-i mu'ayyene mürûrundan sonra (bu fasla müte'allik) –i'tirâz ettiğimiz fıkradaki bu kayıd ne kadar mühim ve muzlimdir– imtiyâzâtı ref' edecekler. Demek ki bir va'de karşı hakk-ı istiklâlimizin bir kısm-ı mühimmini bahşedeceğiz. Ecânibin şimdiye kadar istihsâline muvaffak olamadıkları bir imtiyâzı mücerred hoş görünmek emel-i ebleh-firîbânesiyle kendiliğimizden vereceğiz.

Bugün Mısır'da bu mahkemelerin birer numûnesini görüyoruz. Vâkı'a bu hâl orada uhûd-i kadîme icâbâtındandır. Zîrâ Mısır'ın Osmanlılardan mukaddemki sâhibleri ecnebîlere imtiyâz bahşı husûsunu daha vâsi' bir mikyâsda tatbîk etmişler, hakk-ı istiklâl ile gayr-i kābil-i te'lîf tarzda konsoloslara hakk-ı kazâ tanımışlardır. Osmanlılar da hîn-i istîlâda sathî bir tasdîk ile iktifâ ediverdiler. Binâ-berîn imtiyâzlar alâ hâlihi kaldı ve nihâyet Londra mukāvelesiyle o sahîf esaslar te'eyyüd etti. Konsoloslar orada tebe'a ile ecnebîler arasındaki da'vâları da tedkîke selâhiyetdârdırlar. Hattâ emlâke müte'allik de'âvîyi bile rü'yet ederler. Sonra gûyâ ehven-i şer kabîlinden olmak üzre konsoloslara âid bu hakk-ı kazânın muhteliten teşekkül edecek mehâkime devri kararlaşdı. Mehâkim-i muhtelite vücûd buldu. Üçü bidâyet ve üçü istînâfa âid olmak üzere, altı Avrupalı hâkim Mısır hâkimi sıfâtıyla icrâ-yı kazâya başladılar.

Mısır fermânında Avrupalıların ikāmetine ve ahâli ile mu'âmelâtına dâir Mısır hükûmetinin mukāvele yapabileceği musarrah olduğundan ihtimâl ki bu mes'ele de o kabîlden addolundu da böyle bir mukāvele akdi hükûmet-i mahalliyyece selâhiyet dâhilinde görüldü. Bunların müddetleri beş senedir, fakat dâima tecdîd ediliyor, mevki'leri, selâhiyetlerini tevsî'e hâdim oluyor. Mehâkim-i ehliyye ise yevmen fe-yevmen sukūt etmektedir. İşte görülüyor ki bunların Mısır hâkimi sıfâtıyla hükmetmeleri bu mahkemeye bir şekl-i millî veremiyor. Ecnebîlerin tahakküm-i hod-pesendâneleri altında bî-çâre Mısırlılar eğilip duruyor. Artık ibret alalım da ecnebî hâkimlerden teşekkül edecek mehâkimi benimsemeyelim. Kelimât ile bu zevâtın mâhiyetlerini ne kadar tecrîde çalışsak, yine bunlar ecnebîdir. Kendileriyle teşekkül edecek mahkemeler hiçbir zaman muhtelit vasfıyla vasıflanmaktan kurtulamaz. Müddet münkazî olsa bile bu mevâ'îd-i arkūbiyyeye nihâyet gelmez. İmzalarıyla muveşşah mu'âhedeleri bile haşîn elleriyle yırtmakda cery ayaklarıyla çiğnemekte pervâ göstermeyen, hak ve adâlet düşünmeyen, bu gibi hissiyât ile yalnız zayıfların mütehassis olacağını îmâdan bir lahza hâlî kalmayan, bize karşı dâima müstehziyâne sırıtan dostlarımız, kimbilir o günlerde de hâtır u hayâle gelmez ne bahâneler ile va'adlerini incâze lüzûm görmeyecekler. Ve va'adlerine iğtirâren teşkîl edeceğimiz mehâkim-i muhtelitenin ilgâsına kalkışacak olur isek müte'azzımâne edâlarla Avrupa'nın teveccühüne kesb-i is-

tihkāk için fedâkârlık lüzûmundan ve sabr u i'tidâl büyük kavimlerin hasâ'is-i mümtâzesi olduğundan bahs edeceklerdir. Biz de bu mûnis ve müsekkin sözlerin te'sîrâtıyla bedbahtlığımıza ağlayarak bütün imtiyâzât-ı sâbıkaya ilâve olarak bir de mehâkim-i muhtelite yükünü arkamıza alıp akvâm-ı mütecâvire ile sâha-i terakkiyyâtda müsâbakaya çalışacağız!

Artık bir hayâl için hakîkat fedâ olunacak zamanlarda değiliz, mâdem ki kānun-ı esâsîyi i'lân ettik. Bütün etvâr u harekâtımızda ciddiyet gösterdik. Hissiyâta mağlup kavimlerden olmadığımızı bilfi'l isbât eyledik. O halde mu'azzam nâmuslu bir kavmin sözünden mü'essir bir kuvve-i te'yîdiyye bir te'minât olamaz. Ecnebîlerde zerre kadar hiss-i müsâvât, hiss-i insâniyet, hiss-i adâlet var ise, bilâ tereddüt –ta'vîz nâmıyle degil– bu hakkımızı teslîm etmeleri lâzım gelir. Bizim nâmusumuza i'timâd etmiyorlarsa biz de onların sözlerine, va'adlerine inanmakda ma'zûruz. Mehâkim-i istînâfiyyemize ecnebî hâkimleri kabûl ederek imtiyâzât-ı mevcûdeyi tevsî' edemeyiz ama haksızlıkda devam edeceklermiş ne yapalım etsinler.

6- İmtiyâzât-ı ecnebiyye nokta-i nazarından devletimizin geçirdiği edvâr-ı târîhiyyeden devr-i ahîrin mukteziyâtına münâfîdir.

Zîrâ târîhimizi bu cihetden tedkīk ve tetebbu' eder isek beş devre musâdif oluruz. Birinci ki Devlet-i Osmaniyye'nin ibtidâ-yı teşekkülünden Sultân Süleyman Kānûnî zamanına kadar devam eder.

Devletin bu devirde ecnebîlere imtiyâz verdiği görülmez. Şu kadar ki, zımnî bazı müsâ'adelere iğmâz-ı ayn etmiş olduğu anlaşılır. Meselâ Fâtih hazretleri İstanbul'a girdiklerinde sadâkat gösteren Cenovalılar'ın mü'esses idârelerini resmen tanımamakla beraber, kendi hâllerinde oturmalarına müsâ'ade buyurmuşlar ve ma'hûd Bizans mu'âhedelerini hükümden iskāt etmişlerdi. Fakat bazı husûsâtda imtiyâzâtın fiilen devâmına meselâ bir da'vâ zuhûrunda konsolosların beraber bulunmasına ilişilmemişdi. Vâkı'a Sultan Selim hazretleri Mısır'ı fetihlerinde oradaki imtiyâzâtı tasdîk buyurdular. Trablusgarb ve Tunus'un işgâlinde de hâl-i mevcûd ibkā edildi. Fakat bunların hiç biri imtiyâz i'tâsı şekil ve tarzında olmadığı için bu devri imtiyâz devri olarak addedemeyiz.

İkinci devir ki, Sultân Süleyman Kānûnî'nin zaman-ı saltanatından Tanzîmât-ı Hayriyye'ye kadar devam eder. İşte imtiyâz devri bu devirdir. Devletimiz etrâf u eknâfe avâtıf-ı imtiyâziyyede bulunmak fikr-i semîhânesini ta'kīb eylemektedir. Hiçbir mukābele aranmaksızın ihsân kabîlinden olarak verilmeye başlanılan bu imtiyâzât, devrin sonlarına doğru azîm mağlubiyetlerimizin birer âbide-i hacâleti olmak şeklini gösterir, hemen her fırsattan istifâde ile ilticâsından bahs ettiğimiz Fransa Kralı Birinci Fransuva tevecüh-i hümâyûnu kazanarak vatanımız hesabına 934 tarihli fermânı ahze muvaffak olmuşdur ki hükümdârın zamân-ı hükûmetiyle mukayyed olan şu ahid muhteviyât-ı muzırrası itibârıyle mukaddemâ Venediklilere verilen fermân şekil ve tarzında olmadığından ilk kapitülasyonu teşkîl eylemektedir.

[169] Selîm-i Sânî Dokuzuncu Şarl'a bunun ikincisini bahşediyor, üçüncüsünü de Murâd-ı Sâlis Henri'ye veriyor. Nihâyet Napolyon'a verilen sekizinci kapitülasyon Fransız kavmine en ziyâde mazhar-ı müsâ'ade millet muâmelesi te'mîn ediyor. Bu lütuflar tabî'î yalnız Fransızlara inhisâr etmedi. İngiltere (1086 Hicrî), Avusturya Mukaddes Roma İmparatorluğu nâmıyla (1130), Prusya (1171), Rusya (1188), Sicilyateyn ki bu gün İtalya istifâde ediyor, Danimarka, Felemenk, İspanya, İsveç Cemâhîr-i Müttefika-i Amerika, Belçika, Meksika, Brezilya, Portekiz hükûmetleri de muhtelif târihlerde aldıkları fermânlar, akdettikleri ticâret mu'âhedeleriyle bu ziyâfet-i umûmiyyeden nevâle-çîn oldular.

Üçüncü devir ki, imtiyâzât-ı ecnebiyye aleyhinde teşebbüs devridir. Tanzîmât-ı Hayriyye'den Paris Mu'âhedesi'ne kadar devam eder. Bu devirde devletin imtiyâz vermek fikri görülmüyor, bilâkis tahdîde mütemâyildir. İhtimâl ki bu da Tanzîmât-ı Hayriyye'nin herkesin gözünü açmasından ecnebîlere câ-becâ verilen imtiyâzâtın mahzûrları anlaşılmaya başlamasından neş'et etmektedir. İmtiyâzâtın aldığı şekil artık ahâlînin hissiyâtına, devletin hukūk-ı hâkimiyyetine dokunuyor. Devlet bu kuyûdâtdan kurtulmaya hâhişger görülüyor. Ref'i ümîd olunmasa bile tahdîdi mümkün olacağı te'emmül olunuyordu. İşte bu ümniyedir ki Reşîd Paşa merhûmun himmetiyle devleti yeni ticâret mu'âhedeleri akdine sevketti ve bu mu'âhedât ile kapitülasyonların ticârete müte'allik mevâdd-ı müşevveşesi mahv ü izâle edildi. Gümrük resminin kıymet-i resmiyye ile takdîri kabûl olunarak ta'rifeler vücûda getirildi. Bu ilk adımı Kanlıca Mu'âhedesi ta'kīb etti. Artık devlet nokta-i nazarını fâş ediyor, ecnebîlere imtiyâz vermek istemiyordu. Vâkı'a ma'rûz kaldığı hücûm-ı siyâsîye karşı tâb-âver olamayarak bu mu'âhede ile Yunanlılara da biraz imtiyâz bahşetmiş ise de mu'âhedeyi en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade-i millet mu'âmelesi esâsına ibtinâ ettirmemişdir. Bu eser o zaman için mühim bir terakkī-i fikir sayılır. Nitekim mu'âhedenin şeklen olsun mütekābil olması nazar-ı i'tinâdan dûr tutulmamışdır.

Dördüncü devir ise imtiyâzât-ı ecnebiyyenin ref'i esâsını vaz' etmektedir ki Paris Mu'âhedesi'nden Kānun-ı Esâsî'nin neşr ü i'lânına kadar devam eder. Zîrâ bu devrin mebde'ini teşkîl eden mu'âhedenin yedinci maddesi devletin Avrupa hukūk-ı umûmiyyesi kavâ'idinden müstefîd olacağını gösteriyor. Şu hâlde ahvâl-i kadîme-i mevcûde bir hâl-i istisnâ'î teşkîl ediyor. Devlet vaz' olunan bu kā'idenin netâ'ic-i tabî'iyyesini derhâl istihsâle çalışmış ise de dostlarımız keyfiyeti mü'essesâtımızın ikmâline ta'lîk eylemişlerdi.

Bu mu'âhededen sonra ikinci ticâret mu'âhedeleri akdolundu imtiyâzât-ı ecnebiyyenin ticâret ve seyr-i sefâinine müte'allik ahkāmı kaldırıldı. Bu sûretle imtiyâzların dörtte üçü bitti. Bu sırada tâbi'iyyet-i kānuniyye de neşrolunarak berât-ı mahmiyyet netîcesi olarak verilen mu'âfiyet sû-i isti'mallerine nihâyet verildi.

Bu devrin mahsûlü olan müstahdemîn-i mümtâze nizamnâmesi de kavas ve tercümanların aded ve derecât-ı imtiyâzı ve âilelerine sûret-i şümûlü mesâ'ilini bir esâs-ı sâlime rabt u tahdîd ve ecnebî tüccar hizmetindeki tebe'anın

dahi mevki'ini ta'yîn ederek birçok yolsuzlukları bertaraf etti. Konsolosların gümrük mu'âfiyeti nizamnâmesi, ecnebîlerin istimlâk-i emlâk edebilmelerinde vaz' olunan şart-ı mühim; devletçe imtiyâzât-ı ecnebiyyeyi ref' esâsının ne derecelerde i'tinâ ile iltizâm ve müdâfa'a olunduğunu bütün âlem nazarında isbât eyledi.

Hulâsa bu devir, imtiyâzâtın ref'i husûsunda pek muhteşem safahât irâ'e eder. Vâkı'a nazar boncuğu kabîlinden olarak bu devrin dahi çirkin bir safhası gösterilebilir. Evet i'tirâf edelim ki, 1293 tarihinde İran hükûmeti ile Erzurum'da akdettiğimiz mu'âhede kapitülasyon esâsına müsteniddir. Fakat devr için zâde-i mâder be-hatâ olan bu u'cûbenin mevcûdiyeti ne kadar şâyân-ı te'essüf olursa olsun devletin bu devrede ta'kîb ettiği nokta-i nazarın kuvvetini ta'dîl edemez.

Beşinci devir ise Kānûn-ı Esâsî devridir. Bu devirde teşkîlât-ı adliyye vücûda getirilmişdir. Paris Mu'âhedesi âkidlerinin incâz-ı va'd etmeleri zamanı hulûl etmişdir. Devletimiz bu devrede bunun için dâima çırpınıp duruyor, halâ uğraşılıyor hür Osmanlıların ilk kabinesinin programında bu mes'ele lâyık olduğu mevki'i bulmuşdur. Zâten Berlin Mu'âhedesi'nin vücûda getirdiği hükûmet ile olan mu'âmelâtımızda hukūk-ı düvel esâsını dâima arıyorduk. Sırbistan ile olan münâsebetimiz hukūk-ı düvel mu'âmelâtına tamamıyle muvâfıkdır. Karadağ'ın mevki'i biraz farklı olmakla beraber yine hukūk-ı düvel kavâ'idiyle mehmâ emken tevfîk-i mu'âmeleye çalışılmaktadır. Vâkı'a Romanyalılar konsolos mu'âhedesi akd olununcaya değin en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade millet mu'âmelesi görecekler ise de tabî'î akd edeceğimiz mu'âhedede nokta-i nazarımız muhâfaza olunacakdır.

Devr-i istibdâdın en son günlerinde Romanya ile konsolosluk mu'âhedesinin akdi kuvve-i karîbeye gelmiş ve mesmû'âtımıza nazaran kapitülasyonlar esâsına karîb bir mu'âhede akdiyle devletimizin asırlardan beri ta'kîb ettiği nokta-i nazarın zîr ü zeber edilmesine ramak kalmış iken, min-tarafillâh Romanya Meb'ûsân Meclisi'nce hazırlanan mu'âhede lâyihası, daha istifâdeli bir mu'âhede akdi arzıyle mazhar-ı tasvîb olmamış ve rahmet-i celîle-i sübhâniyye eseri olarak emellerine muvaffak olamadan Kānûn-ı Esâsî ahkâmı ihyâ olunup bi-havlihî ve keremihî te'âlâ muhtemel endîşeler tamamıyle zâ'il olmuşdur.

Bu devr-i mes'adet inşâ'allah imtiyâzât-ı ecnebiyyenin bakāyâsını da silip süpürecek devletimizi kâffe-i hukūkuna mâlik reşîd hükûmetler idâdına idhâl eyleyecekdir. İşte bütün bu tafsîlât isbât ediyor ki bu devrin muktezeyâtı öyle ecnebîleri hâkim sıfatıyla mahkemelerimize getirerek re'ylerini almak değil tebe'alarıyle beraber hazır bulunmak dâ'iyesinde olan ecnebî tercümanlara reşîd bir hükûmetin âdil mahkemelerinde bulunduklarını anlatarak hukūkumuzu muhâfaza etmekdir.

İmdi mevcûdiyetleriyle, kemâl ü irfânlarıyle iftihâr ettiğimiz âlî-kadr muharrirlerimiz devletimizin bu nokta-i nazarını muhâfaza etmeli ve feyizli kalemlerini **[170]** bir an evvel şu imtiyâz esâretinden kurtulmak esbâbını i'dâd ve tehyi'eye hasr eylemeli, o kalemler ki şimdiye kadar zâten hep bu yolda mücâdelelere vâkf-ı vücûd etmişler ve mu'azzez sevgili vatanın zulümât-ı ye's ile muhât olan ufuklarının envâr-ı hürriyyetle müstenîr olmasına gece ve gündüz çalışmışlardır.

Mardinîzade: Ebu'l-Ulâ

SA'Y Ü AMELİN NAZAR-I İSLÂM'DAKİ YERİ

Dünya denen bu cedel-gâh-ı ma'îşette te'mîn-i mevcûdiyet için uğraşan cem'iyyât-ı beşeriyyenin hâline in'itâf eden en ufak bir nazar ayânen gösterir ki hangi cem'iyyet atâletten müteneffir, sa'y u ictihâda mâ'il efrâddan terekküb etmiş ise, bütün milletleri geride bırakarak gâye-i mecd ü şerefi idrâk eden o olur. Şu hâlde sa'y ü amel efrâd-ı insâniyyeyi medeniyete îsâl edecek, bütün akvâmın hayatını, istiklâlini kâfil olacak esâsların en mühimi sûretinde telakkī olunmak zarûrîdir.

Hattâ ulûm-i ictimâ'iyye erbâbı, nazarlarında sa'y ü amelin mevki'i bu kadar yüksek olduğu için edyânı, insanları atâlete sevk eder, hazîz-i meskenete düşürür zannıyle, mu'âhezede bulunuyorlar.

Biz bu makālemizde evvelâ İslâmiyet'i şu büyük töhmetten tenzîh edeceğiz; sâniyen insanları atâletten tahlîs ile sa'y ü ictihâda teşvîk için onun kadar kavî bir mü'essir olamayacağını delâ'iliyle göstereceğiz.

Evet, İslâmiyet hayât-ı bâkīye ne kadar çalışmaya sevk ediyorsa aynı teşvîki hayât-ı fâniye hakkında da dirîğ etmiyor: Cenâb-ı Peygamber; "Dünya için hiç ölmeyecekmiş gibi, âhiret için de yarın ölecekmiş gibi çalışın." diyor. Diğer bir hadîsinde de bizi "din ile dünyayı birlikte ıslâha da'vet" ediyor. Şu iki hadîs bedâheten gösteriyor ki, dünyayı i'mâr etmek rızâ-yı ilâhîye muhâlifdir vehm-i bâtılıyle sa'y ü amele vedâ' ederek ibâdet nâmına vücûdu riyâzet altında ezmek, müfekkireyi atâlete mahkûm bırakmak şer'an merdûddur. Bu gibi harekâtın meşrû'iyetine zâhib olanlar bilmiyorlar ki dünya bir meydân-ı heycâdır. Burada saldıran, elleri kolları bağlı durana dâima galebe çalar. Gâlib mağlûbu kendine esîr eder. Bütün hukūk-ı hayâtiyyesinden mahrûm bırakır; tabî'at umûr-ı dünyâyı ihmâl edenleri âkibet mahveder. Artık onların şu mevhûm ibâdetleri vebâl, kûşe-i miskîn-i inzivâda besledikleri âmâl ise bütün pâymâl olur. Bu bir emr-i bedîhîdir ki dini yanlış anlayarak dünyaya âid mesâlihi istihfâfda ifrâta varan, hâcât-ı hayâtı istihsâl husûsunda tefrîte düşen milletlerin târihi gösterip duruyor.

Lâkin diyânet-i İslâmiyye ki, edvâr-ı ahîre-i insâniyet için nâzil olmuş bir dindir. Taş kovuklarında yaşayan akvâm-ı ibtidâiyyenin kulûb-i kāsiyesini telyineye medâr olacak birtakım ibâdâtı teşrî' etmemişdir. Belki kavânîn-i hayâta muvâfık gelen, şân-ı beşeriyyeti i'lân eden, rûhu temâyülât-ı nefsâniyyeden âzâde bulunduran ne kadar harekât varsa, cümlesini hâlisen li-vechillâh edâ edilmiş birer ibâdet sûretinde telakkī etmiştir. Bir şart ile ki o harekâtı îfâdaki maksadı rahmânî olsun şeytânî olmasın.

Efrâdın, âilelerin, cem'iyetlerin, elhâsıl bütün insâniyetin en mübrem havâ'icini te'mîn husûsunda bu kadar te'sîri olan iktisâb-ı servet ü mâl insanı Cenâb-ı Hakk'ın şu nev'-i mükerrem için ta'yîn eylediği gâye-i kemâle îsâl için en

başlı bir kuvvet değil midir? İşte İslâmiyet bunu efdal-i ibâdât olmak üzre tanıtmışdır:

Cenâb-ı Peygamber "Efdâl-i a'mâl iktisâb-ı helâldir. İyâlini mâl-i helâl ile infâk için uğraşanlar fî-sebîlillâh cihâd edenler gibidir. Afâf-ı nefs içinde tâlib-i dünya olanlar şühedâ derecesindedir." buyuruyor.

Hem zannetmeyin ki İslâmiyet bizi sa'y ü iktisâba tergîb ile iktifâ ediyor; bakın onu üzerimize farz kılıyor terk edenleri vâcibât-ı dîniyyeden birini terk etmiş gibi mu'âhezede bulunuyor: "Taleb-i helâl her bir Müslim üzerine farzdır." Hadîs.

Bilir misiniz servetin nazar-ı İslâm'da mevkī'i nedir? Hayât-ı ümmetin en büyük rüknü, terakkī-i milletin en kavî medârıdır. "Ümmetim öyle bir zaman görecek ki, hem dînini hem dünyasını te'mîn için insan paraya muhtâc olacak." Hadîs. Ne hâcet! Ashâb-ı kirâm arasında Hazret-i Osman gibi servetiyle bir harbi idâre edecek ağniyâ vardı. Nâmuskârâne kazanılmış mal hakkında; "Bir merd-i sâlih için mâl-ı sâlih ne iyi bir şeydir!" gibi medâyih-i Nebeviyye meydânda iken İslâmiyet iktisâb-ı servete mâni'dir denilebilir mi? Husûsiyle Cenâb-ı Peygamber'in bize, geleceğini on üç asır evvel haber verdiği böyle bir zamanda…

Evet biz öyle bir devirdeyiz ki dinimizin sa'y ü ictihâd hakkındaki evâmirini tekrâr tekrâr söylemek üzerimize farzdır. Biz bu farîzayı edâ etmezsek nüfûsu bağlayan zencîr-i atâleti kıramayız. Nâsı irşâd iddi'âsında bulunanların telkîn eyledikleri zunûn-ı bâtılayı zihinlerden çıkaramayız. Halk irşâdât-ı dîniyye nâmına kendilerini çalışıp kazanmakdan tenfîr eden, fakr ü ihtiyâc içinde yaşamayı hayât-ı mes'ûdâne sûretinde gösteren miskînâne sözlerden başka bir şey duymuyor. Allah'ı severseniz şunu bana söyleyin: Bu gibi sözlerin, kulûbü en muvâfık ilaç ile müdâvât etmek sûretinde hülâsâ edilebilen, hikmet-i Nebeviyye ile imkân-ı te'lîfi var mıdır?

İlmin o mu'azzam nâmına yemîn ederim ki, Cenâb-ı Peygamber nâsa –bugün ulemâ arasına sokulan bazı cühelânın yaydığı kadar değil, onun yüzde biri kadar olsun– serveti, sa'y ü ameli istihkār ile emretmiş olaydı ashâb arasında ağniyâ şöyle dursun, habbeye mâlik olan bile bulunmazdı. Zîrâ ashâb-ı kirâm kadar evâmir-i Nebeviyye'ye mûti' kimse tasavvur edilemez. Bununla beraber görüyoruz ki emir büsbütün ber-akisdir. İşte Kur'ân-ı Kerîm'de sa'y ü amele teşvîk yolundaki evâmir-i ilâhî; işte Sünen-i Nebeviyye! Acaba asr-ı hâzır-ı medeniyyetde yazılan ictimâ'î eserler bunlar kadar sa'ye tergîb edebilir mi?

Kur'ân [1](فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا)[2](وَلاَ تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا) **[171]** (مِن فَضْلِ اللَّهِ) buyuruyor. Hazret-i Peygamber; "Dünya ne güzel matiyyedir. Ona râkîb olun ki sizi âhirete yetiştirsin. İçinizden hayırlısı dünyasını âhiretine, yâhûd âhiretini dünyasına fedâ eden değildir; belki her ikisi için de çalışandır. Mâl-i helâl talebinde bulunmak cihâddır." diyor.

Cenâb-ı Peygamber bir gün ashâbıyla otururken bakmışlar ki bir genç babayiğit erkenden kalkmış çalışıyor. Ashâb-ı kirâm; "Ne olurdu şu delikanlının mesâ'îsi Allah yolunda olsaydı..." demişler. Cenâb-ı Peygamber "Bu sözü söylemeyin. Eğer bu genç âhara arz-ı ihtiyâc zilletinden vâreste kalmak için çalışıyorsa, Allah yolunda çalışıyor demektir; sa'y ü amelden kalmış ebeveyni için çalışarak onları infâk ediyorsa yine Allah için çalışıyor demektir; yok, iktisâb-ı servet ederek ötekine berikine kurulmak için uğraşıyorsa fî sebîli'ş-şeytân çalışıyor demektir." buyurmuşlar.

Şu hadîs-i şerîfden gayet celî bir sûretde anlaşılıyor ki servet kazanmak, kazanan adamın niyetine bağlıdır. Eğer niyeti hayır ise me'cûr olur, nâ-meşrû' mahallere sarfetmek ise meşrû' sûretde kazandığı takdirde bile hakīkatde mal değil, vebâl kazanmış olur. "İbâdullâha azamet satmak için servet isteyenler, gazâb-ı ilâhîye giriftâr olurlar; nefsi zillet-i tese'ülden ve zarûretden sıyânet maksadıyle mâl talebinde bulunanların yüzü ferdâ-yı kıyâmetde mehtâb gibi nûrânî olur." Hadîs.

Bazı muhâlifîn "Rızık ezelde taksîm edilmişdir, binâ'enaleyh çalışmanın zerre kadar fâ'idesi yokdur." sözüyle istişhâd ediyorlar. Değil mi? Biz buna en evvel îmân edenlerdeniz. Şu var ki bizim ne ilm-i ilâhînin künhünü tedkīke cür'etimiz, ne de âlem-i gaybı tahkīke kudretimiz yokdur. Onun için bil-farz benim şu sa'yimin ilm-i sâbık-ı ilâhîden dolayı pâmâl-i hirmân olacağını nereden bilirim! O hâlde bir sû-i tefehhüm netîcesi olarak beni çalışmakdan men' edecek minhâc-ı sedâddan çevirecek bu gibi efkâra neden kapılayım? Hayır hayır! Tedkīk olunursa iyânen görülür ki diyânet-i beyzâ-yı İslâmiyye hayatın meşhûd ve mahsûs olan birtakım kāvânîn-i sâbitesini teşri' etmişdir. Rızkın Cenâb-ı Hak tarafından insanlar arasında sa'y ile mütenâsib olmak üzre taksîm edilmiş bulunması; kimin emeği çok ise nasîbi de çok; kimin emeği az ise nasîbi de o nisbette az olması mukarrerât-ı İslâmiyyedendir. İşte size bir düstûr-ı hikmet ki, dünya denilen heycâ-yı ma'îşetde herkesin iktihâm edeceği şedâ'id nisbetinde nâ'il-i merâm olacağına itmi'nân hâsıl ederek çalışması için bundan büyük sâ'ik olamaz: "Cenâb-ı Hak kuluna himmeti hırs u talebi nisbetinde verir." Hadîs.

Her işde ikdâm ve himmetin vesîle-i fevz ü necâh olacağını, dûn-himmetlik meskenet ise fakr ü hirmândan başka netîce vermeyeceğini İslâmiyet en vâzıh bir lisân ile anlatıyor: "Cesur tâcir merzûk, korkak tâcir mahrûm olur." Hadîs.

İslâmiyet ahkâm-ı celîlesine ittiba' edenlere bülend bir sadâ ile nidâ ederek diyor ki: Hayatın sâbit, lâ-yetegayyer bir takım kavâ'idi, mu'ayyen bir takım kavânîni vardır. O kavânîne muhâlefette bulunanlar, fermân-ı ilâhîye karşı gelmiş olurlar; muktezâsınca hareket edenler ise ihrâz-ı emel ederler. Rızık ile kesb de o kavânîn-i sâbitenin taht-ı hükmündedir. Binâ'en-aleyh o kavânîni rehber ittihâz edenler merzûk olurlar muhâlefetde bulunanlar mahrûm kalırlar. İşte kavânîn-i kesbin en başlıcalarından biri de erkenden işe başlayarak tâkat müsâ'id olduğu kadar çalışmakdır "Çalışan bulur. Her müctehidin bir nasîbi vardır. Sabah uykusu mâni'-i rızıkdır." Hadîs.

Hazret-i Ömer ki evâmirine intisâb vâcib olan e'âzım-ı sahâbedendir. Bakınız ne diyor: "Hiçbiriniz taharrî-i rızık-

[1] Kasas, 28/47.

[2] Cum'a, 62/10.

dan geri durarak, 'Yâ Rabbî beni merzûk et!' demeyiniz. Zîrâ bilirsiniz ki gökten ne altın yağar ne gümüş!" ne hâcet! İktisâb-ı mâl-i hâle sa'y ü ictihâd husûsunda bütün mu'ârızlarımızı iskât ve ilzâm için Cenâb-ı Peygamber'in şu hadîs-i şerîflerini îrâd etmemiz kâfîdir: "Çalışınız zîrâ çalışmak üzerinize farzdır."

Böyle olduğu gibi Hazret-i Peygamber tarafından, kemâl-i şiddeti (كاد الفقران يكون كفرًا) sûretinde tasvîr buyurulan belâ-yı zârûretden kurtulmak ebnâ-yı cinsine bâr olmakdan nefsini sıyânet etmek için vatanlarında kazanamayanların diyâr-ı âhara hicret etmeleri de dînen pek memdûh bir hareketdir. Evet, İslâmiyet şedâ'id-i seyr ü seferi iktihâm ederek, dağları aşarak, denizleri geçerek istihlâs-ı nasîb etmeye bütün müslümanları teşvîk etmektedir. "Kazanmakdan âciz olanlar Mısır'a gitsinler, ticâretde su'ûbet çekenler Amman'a sefer etsinler. Seyr ü sefer ediniz, hem iktisâb-ı sıhhat u âfiyet eder hem de kazanırsınız." Hadîs.

İşte ashâb-ı kirâm hep bu yolu tutmuşlardı. İmâm Ahmed diyor ki: Ashâb-ı Kirâm berren, bahren ticâret ederler; hurmalıklarında bahçelerinde çalışırlardı. Sahâbe ve tâbi'înin târîhini mütâla'a edenler bütün insâniyet için medâr-ı mefharet olacak me'âlî, azm ü ikdâma nâ-mütenâhî misâller görürler. Evet bir rîgistân-ı bî-pâyâne çekilmiş hizb-i kalîl görürler ki fakr ü ihtiyâc husûsunda bütün akvâma fâ'ik iken birden bire davranmışlar Kur'ân-ı Hakîm'in sa'y ü amele terğîb eden âyâtını, Cenâb-ı Peygamber'in de bunu mü'eyyed bulunan ehâdîsini düstûr-ı hareket ittihâz etmişler de seksen sene içinde Romalıların sekiz yüz sene zarfında nâ'il olamadığı vâsi' bir dâire-i nüfûz ve saltanata sâhib olmuşlar. Evet bu kadar vâsi' memâliki almışlar, ahâlîsini de öyle Romalılar gibi gûnâ gûn şiddetler, vahşetler göstermek, umûr-ı dîniyyelerine müdâhele etmek sûretiyle kerhen değil, belki tav'an kendilerine münkâd etmişler. İslâm'ın karn-ı evveli târîhini okursanız o kadar hârikulâde himmetler, azimler görürsünüz ki kıyas edildiği sûretde asr-ı hâzıradaki erbâb-ı medeniyyetin ikdâmâtını pek nâçiz bırakacak olan o fevkâl-beşer mesâ'îyi velev mücmelen olsun burada zikretmek istitâ'atimizin hâricindedir.

Mâdem ki o zamanlar hâl böyle idi, ya bugün o şehâmet-i kalbiyye, o himmet-i İslâmiyye nereye gitti? Eslâfımızın hattâ kadınlarında görüldüğü mütevâtir olan **[172]** mekârim-i ahlâkdan, fezâ'il-i himmetden bile bizi kāsır bırakan bu acz ü meskenet nereden geldi?

İslâmiyet'in düşmüş olduğu zillet ü meskenet elvermiyormuş gibi kisve-i irşâda bürünen birtakım cühelâ da kalkmışlar da; "Bu hâl Müslümanlık'a pek muvâfıkdır çünkü müslümanlar âhiret adamıdırlar onlara gerekmez" diyorlar. Hayır, bin kere hayır! Cenâb-ı Hak [1](وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ) buyuruyor. İşte bu sözler Allah'ın sözüdür. Peka'lâ [2](وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللّهِ حَدِيثاً).

Artık Müslümanların dinlerine ettikleri cinâyetler elverdi. Dine nazar-ı akıl ve reviyyet ile baksınlar da anlasınlar ki, çokları dinin muktezâsınca hareket ettiğini tevehhümle beraber sırf kendi hevesât ve efkâr-ı bâtılası peşinde koşuyor! İslâmiyet'e an-cehlin revâ gördükleri zulm ile âlem-i medeniyyetdeki hükemâyı bu dîn-i mübînin celâ'il-i ahkâmını tedkîkden men' etmesinler. Hem bilsinler ki pek yakîn olan bir âtî gelecek, Müslümanlık asr-ı mes'ûd-ı Risâlet-penâhîdeki revnakı andırır bir revnaklıkla zâhir olacaktır. [3](سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ) [4](كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولاً)

Sa'dî[5]

SIDK-I NÜBÜVVET-İ MUHAMMEDİYYENİN TÂRÎHEN SÜBÛTU

–mâba'd–

O Resûl-i ümmî-i Kureyşî Fil Senesi Rebîulevvel'inin on ikinci gecesi (20 Nisan sene 571) Mekke-i Mükerreme'de yetîm olarak şeref-bahş-ı âlem-i vücûd oldu. Henüz rahm-i mâderde iken peder-i büzürg-vârı Abdullah vefât ederek metâ-'ı dünya nâmına beş deve ile birkaç koyun ve bir câriyeden ibâret –ve bir rivâyete nazaran bundan da az– bir mirâs bırakmışdı. Sinn-i âlîsi altıya varınca vâlide Âmine binti Vehb (bin Abdi Menâf bin Zühre bin Kilâb) dahi vefât ederek emr-i infâk ve i'âşesini cedd-i âlîsi Abdulmuttalib deruhde etti. İki sene sonra Abdulmuttalib dahi vefât edince ma'îşetine tekeffül hidmet-i mübeccelesi ammi Ebû Tâlib'e intikāl eyledi. Ebû Tâlib şehâmet ve keremle mevsûf meziyyât-ı âliyye ashâbından bir zât idi. Lâkin fakr ü zarûreti kendi âilesinin bile idâresine güç kifâyet ediyordu. Zât-ı Akdes-i Risâlet-penâhî ise (sallâllâhu aleyhi ve sellem) zâhir-i hâlde amcazâdelerinden ve kavm ü kabîlesi sıbyânından farksız idi. Bir fark-ı zâhirî aramak lâzım ise, o da zât-ı pâki nübüvvet-penâhîlerinin anadan da babadan da mahrûm bir yetîm olması, metâ'-ı dünyadan kendisi mahrûm olduğu gibi emr-i i'âşesini deruhde edenlerin de behremend olamaması, başkası için ni'met sayılan mürebbî ve mühezzib hakkı nâmıyle dûş-i minnetinde bir hak bulunmaması idi.

İbâdet-i evsâna alışmış komşular, şûrezâr-ı câhiliyyetden yetişmiş refîkler, evhâma tâbi' nigehbânlar, hizmet-i esnâm ile müftehir akārib arasında bulunduğu halde akl ü kiyâseti, edeb ü fazîleti, ahlâk-ı marziyyesi, kemâlât-ı insâniyyesi günden güne mütezâyid, nâsiyesinde tâbiş-nümâ olan sitâre-i fürûzân-me'âlî ânen-fe-ânen mütesâ'id oluyordu. Her hâl ü şânı hilkaten bir misli daha yaradılmamış bir insân-ı ekmel, âlem-i insâniyyeti hâksâr-ı mezelletden âsumân-ı me'âlîye is'âd şânından olan bir kâmil-i bî-bedel olduğunu erbâb-ı dikkate gösteriyordu. Kemâlât-ı ahlâkıyyesini inkâr eden bulunmazdı. Herkes kendisinde nüfûs-ı be-

[1] Nahl, 16/30.
[2] Nisâ, 4/87.
[3] Fussilet, 41/53.
[4] Müzemmil, 73/18.
[5] "Sa'dî", Mehmed Âkif'in yazı ve şiirlerinde birkaç kere kullandığı müste'âr (takma) adıdır.

şeriyyenin idrâk edemeyeceği bir meziyet, hiçbir kimsenin erişemeyeceği bir ulviyet olduğunu hissediyordu. Emîn-i vahy-i ilâhî olmazdan evvel kavm ü kabîlesinin emîni olmuşdu. Mekke sükkânı beyninde ne zaman bir ihtilâf zuhûr etse "Muhammedü'l-Emîn"in (sallâllâhu aleyhi ve sellem) sözü faysal-ı sâdık-ı adâlet, nass-ı kātı'-ı hakîkat diye telakkī olunurdu. Bir yetîmin, bâ-husûs fakīr bir âilenin mu'âvenetiyle geçinir bir yetîmin kendiliğinden bu mertebe-i bâlâ-terîn-i kemâle vusûlü te'dîb-i ilâhî, terbiye-i sübhânî ile değil de nedir?

Bir mektebe oldu kim müdâvim
Allah idi zâtına mu'allim

Elhâsıl Fahr-i âlem (sallâllâhu aleyhi ve sellem) hazretleri bütün kavm ü aşîreti nâkıs iken kâmil, cümlesi insâniyetin derekât-ı vâpesîninde yuvarlanırken a'lâ-yı illiyyîn-i kemâle vâsıl, hepsi ümîd-i necât ile sanemler arkasında dolaşırken muvahhid-i hakbîn, kâffesi nizâ' ve ihtilâfa hâhişger iken müsâlemet-güzîn, onlar evhâm u hurâfâta mağlûb iken sahîhu'l-i'tikād, onlar hayır nedir bilmez iken mâ'il-i hayr u dâd olarak sinn-i kühûleti bulmuş idi. Bütün halk hakīkatden büsbütün gâfil iken hakīkat bütün kemâliyle, bütün revnâk ve cemâliyle kalb-i mübârekini penâh-ı istikrâr ittihâz etmişdi. Hâlbuki bakılsa onun gibi fakīr doğan yetîm büyüyen, ümmî yetişen bir kimse kendisini irşâd edecek bir kitâb olmazsa, îkāz edecek bir üstâd bulunamazsa, ona küçük, büyük her işde mu'în ve zahîr olacak bir kuvvet imdâd etmezse, bidâyet-i neş'etinden zaman-ı kühûletine kadar etrâfında ve bâ-husûs akārib ü akrânından ne görürse nefsi ona meyletmek, ne işitirse aklı u fikri onunla müte'essir olmak tabî'î değil midir? Bu hâl-i hâriknümâsı bir nefes-i rahmânînin mahsûl-i te'yîd ve terbiyesi olmasaydı hiç olmazsa –yine o devrede yetişen "i'tikād-ı hanîfî" ashâbından birkaç kişide olduğu gibi– evvel be-evvel kavminin akīdesi üzere neş'et eder, onların mezheb-i bâtılına sülûk eyler de aklı mertebe-i kemâle varıp icâle-i fikr ü nazara kādir olduktan sonra şehrâh-ı hidâyette gördüğü delîl ü burhâna istinâden, dalâletden rucû' eder, emr-i i'tikādda efrâd-ı kavmine mütâba'atdan ferâğat eylerdi.

Lâkin bu kāide-i tabî'iyye hakk-ı risâlet-penâhîlerinde cârî olmadı. O rahmeten li'l-âlemîn müsebbihasıyle tevhîde işâret ederek, nişâne-i ubûdiyyet olmak üzere secde-i tazarru'a kapanarak zînet-bahş-ı âlem-i şühûd oldu. Hayatının ilk gününden beri putperestlikden nefret ederdi. Tufûliyet-i ûlâsında bile **[173]** hüsn-i i'tikād ve hüsn-i ahlâka numûne-i imtisâl idi. Akīdece reyb ü iştibâh, etvâr ü efkâr ve hissiyâtca meyl-i günâh akl ü kalbine rehyâb-ı tekarrüb olamamışdır.

[1](وَوَجَدَكَ ضَالاً فَهَدَى) âyet-i kerîmesi hakīkate müstenid olan bu müdde'âmızı tevhîn etmez. Bidâyet-i hâlinde (hâşâ) bir i'tikād-ı fâsidi var iken sonradan nâ'il-i hidâyet olduğunu, ve yâhûd mu'ahharan tashîh-i ahlâk eylediğini îmâ etmez. Kitâbullahdan böyle bir ma'nâ çıkarmak –hakk-ı risâletde olduğu gibi– hakk-ı ulûhiyyetde de iftirâ ve bühtândır. Buradaki "dalâl" rehyâb-ı hidâyet olmayanları tahlîse yol arayan, helâk olmak üzere bulunan erbâb-ı dalâleti kurtarmaya çâre düşünen ehl-i ihlâsın kalbine müstevlî olan hayretdir. Halka kendilerinden daha ra'ûf ve rahîm olan Resûl-i Ekrem (sallâllâhu aleyhi ve sellem) Efendimiz hazretleri de bütün âlemi irşâd etmek, onları tarîk-ı hakkı irâ'e ile is'âd eylemek için dü çeşm-i basîretle bir şehrâh-ı selâmet arıyordu. Tâkat-fersâ-yı himmet-i beşer olan böyle bir emr-i azîmi kendiliğinden, hem de yalnız başına hayyiz-i fi'le çıkarmanın imkânsızlığı kendisini müstağrak-ı veleh ü hayret etmişti. Lâkin cânib-i Hak'dan hil'at-i vâlâ-yı risâletle mazhar-ı ıstıfâ ve imtiyâz buyurulunca, vahy-i ilâhî ile telkīn-i şerî'ate me'mûr edilince bu hayreti zâ'il oldu. Ancak şân ü himmet-i Muhammedîsine çesbân olabilen vazîfe-i mukaddeseyi bi-hakkın îfâ etti. Âyet-i kerîmedeki "hidâyet" işte budur

Sadede avdet edelim:

Hazret-i Resûl (sallallâhu aleyhi ve sellem) kavminin ağniyâsından sayılan Hazret-i Hadîce'nin (radiyallâhu anhâ) emvâlini tarîk-i ticâretle tenmiye etmek ve mu'ahharan ona zevc olmak sûretiyle def'-i ihtiyâc ve zarûrete muvaffak oldu. Min tarafillâh yed-i mübârekine tevdî' buyurulan makālîd-i hayr ü bereket sâyesinde semere-i sa'yinden iktisâb eylediği servet ü sâmân ile refâh ü râhat husûsunda e'âzım-ı kavminin hiçbirinden geri kalmamak elinde idi. Lâkin onlar gibi hutâm-ı dünyaya aldanmadı. Bu âlem-i yekrûzenin ârâyiş-i dîde-firîbine mağrûr olmadı. Bilâkis sinn-i âlîsi terakkī ettikçe umûmun mecbûl olduğu arzû-yı terefffüh ve tene'ümden firârı artıyordu. Melekût-i semâvât ü arzı nazar-ı murâkabe ile temâşâ ve dekāyık-ı san'at-ı rabbâniyyeyi, rekāyik-ı hikmet-i ilâhiyyeyi taharrî ve tedkīk için vahdet-güzîn olmak, hem kavmini hem de bütün âlemi giriftâr oldukları girdâbe-i mezelletten tahlîs gibi bir emel-i ulvî-i Hudâ-pesendâneye muvaffakiyet ricâ ve niyâzıyle bârgâh-ı Zülcelâle dest-güşâ-yı münâcât olmak husûsundaki meyl-i vicdânîsine bir türlü mukāvemet edemiyordu.

Ahmed Naim

MÜSLÜMAN KADINI

Dokuzuncu fasıl
Tesettür kadınların nişâne-i esâreti midir, yoksa zâmin-i hürriyyeti midir?

Biz yukarıki fasıllarda kadının mâhiyetini, cinsine hâs olan kemâli tedkīk ettik. Bu kemâlin ancak kadının erkek işlerine iştirâk etmemesi şartıyla mümkün olacağını tecrübeye müstenid delâ'il ile isbât eyledik. Daha sonra da bu iki cinsin birbiriyle ihtilâtından hergün hâdis olan mazarratı müdekkikāne mevki-i bahse çektik.

Bu fasılda ise berâhîn ile isbât etmek istiyoruz ki: Tesettür istiklâl-i nisvânın zâmin-i yegânesidir. Erkeklerin tahakkümünden masûniyetleri için kâfil-i münferiddir.

Mâdem ki böyle ictimâ'î bir mevzû'a dâir bahis yürütmek hakkını hâiziz, artık bizim için nâ-pâyidâr olan bu medeniyyet-i maddiyyenin âsârından hangi birine olursa olsun vehleten kapılıvermek, o eseri anâsır-ı basîtasına varın-

[1] Duhâ, 93/7.

caya kadar, müdekkikāne bir tahlîl ile imtihâna çekmedikçe, hiçbir şeye hükm için esâs ittihâz eylemek kat'iyyen câ'iz olamaz. Bu cümle ile şunu anlatmak istiyoruz ki, o medeniyet ile mütemeddin memâlikdeki kadınların hürriyet-i kâzibelerine aldanarak dışındaki nazar-firîb yaldızları mürûr-ı zaman ile zâ'il olmayan, bilâkis behçeti artan sâbit bir reng-i aslî zannetmemiz doğru değildir. Zîrâ bu bir hatâ-yı ictimâ'îdir ki taharrî-i hakîkat ile uğraşanları emellerine rağmen hakîkat-i hâle tevâfuk etmeyen ve hadd-i zâtında bir ma'nâyı hâiz olmayan sathî bir takım faraziyâta sevkeder. Bu gibi faraziyât velev bir zaman için hakîkate muvâfık görünse de, fıtrât-ı beşeriyyeye adem-i tevâfukundan dolayı müstakbelde elbette mâhiyeti zâhir olur.

Çünkü erkeğin fıtratında merkûz olan gayret (kıskançlık) her ne kadar muğfil bir takım hevesâtın rimâdı altında gömülse de medeniyyât-ı hâzıranın bazı velveledâr şekilleri arasında mestûr kalsa da bir mevt-i ebedîye kat'iyyen mahkûm olamaz. Bilâkis günün birinde alabildiğine parlayarak erkekleri kadınlar hakkında fevka't-tahammül şiddetler icrâsına, o bîçâreleri esâretlerin en müdhişi, en nazar-hırâşiyle esîr etmeye sevkeder.

İnsanın ve insâniyetin bütün hâlâtı üzerine şöyle umumî bir nazar atfedenler için benim şu sözüm şâ'irâne bir hayâl tarzında görünse de, diğer bir takımlarının indinde mahz-ı hakîkatdir; hem öyle hakîkat-i sâtı'a ki, yalnız aklen değil naklen de karîn-i kabûldür. Zîrâ târîh bize her millette bunun misâllerini gösteriyor. Şimdi burada Roma devletinde zuhûra gelmiş olan aynı hâli misâl olarak îrâd edelim:

Roma devleti öyle bir devletdir ki umûm Avrupa düvel-i mütemeddinesi ondan tevellüd etmişdir. Bu devlet, miladdan altı asır evvel ufak, fakir bir cem'iyet **[174]** olmak üzere Roma'da zuhûr etti. Sonra asırdan asıra büyüyerek medeniyetden büyük bir vâye ihrâzına muvaffak oldu. Roma'da kadınlar erkekden kaçarlar, evlerinden dışarı çıkmazlardı. Ondokuzuncu asrın *Muhîtü'l-Ulûm*'u diyor ki:

"Roma kadınları erkekleri gibi işi severler, evlerinde işle meşgûl olurlardı. Zevcler, babalar ise şedâ'id-i harb ü darb içinde imrâr-ı hayât ederlerdi. Kadınların umûr-ı beytiyyeden sonra en mühim işleri bez dokumaktan ibâretdi. Tesettüre son derece ri'âyet ederlerdi. Hattâ bir hizmetçi kadın bile yüzünü kalın bir peçe ile kapamadıkça, arkasına da topuklarına kadar inerek endâmının şeklini bile göstermeyecek bir aba örtünmedikçe evinden dışarı çıkamazdı."

İşte bu zamanda, yani kadınların mestûr oldukları sırada Romalılar her husûsda ileri gittiler, büyük büyük temasîl-i san'at meydâna getirdiler, koca koca heykeller rekzettiler, memleketler fethettiler, âlemi, taht-ı temellüklerine aldılar, ümem-i sâirenin kâffesine huzûr-ı istibdât ve azametlerinde boyun eğdirdiler. Lâkin sonraları, nâ'il oldukları bunca nâz u na'îm sâ'ikasiyle, kadınları evlerinden dışarı çıkarmaya, mehâfil-i zevk ü tarabda bulundurmaya başladılar. Artık kadınlar cevf-i sadırdan kalbin uğramasını andıran bir tarzda sokaklara fırladılar. O zaman unsûr-ı muhâcim olan erkek, mahza kendi huzûzât-ı nefsâniyyesi uğrunda, bîçârelerin ahlâkını bozmaya, dâmen-i iffetlerini kirletmeye, hicâblarını kaldırmaya meydân buldu.

Artık kadınlar tiyatro sahnelerinde arz-ı endâm eder, alâ mele'i'r-ricâl şarkı söyler oldu. Gide gide yalnız bunların nüfûzu yürümeye, azl ü nasb husûsunda yalnız bunların re'yi mesmû' olmaya başladı. Bu hâl üzerine çok geçmedi, Roma devletine bildiği bilmediği birçok taraflardan harâbiyet teveccüh etti. Hattâ târîh okuyanlar Roma gibi bir hükûmet-i mu'azzamanın burc u bâru-yı müşeyyedi, kadınların o nâzenîn elleriyle birer taş birer taş yıkıldığını görünce, hem de bu harâbiyetin nisvânın tahrîbe müsta'id olmalarından ileri gelmeyerek, mahzâ erkeklerin onlara kapılmalarından, onlarla hem-âhenk olmalarından neş'et eylediğini anlayınca dehşet içinde kalır. Bu bir hakîkat-i siyâsiyyedir ki münâkaşaya meydân yokdur.

Revue'de fesâd-ı siyâsî ünvânı altında şu sözler görülüyor: "Erkân-ı esâsiyye-i ictimâ'iyyeye fesâd ârız olması, her zaman olmuş birşeydir. Ancak garâ'ib-i müdhişedendir ki, o fesâdın zamân-ı sâbıkdaki âsârı, devr-i hâzırdaki âsârına tamamiyle müşâbihdir. Yani o zaman da kadınlar ahlâk-ı fâzılanın hedmi husûsunda en kavî âmil ve mü'essir idiler."

Bu muharrir-i ictimâ'î için elyak olan, töhmet-i ifsâdı kadınlara isnâd etmemek idi. Çünkü evvel emirde kadını ifsâd eden, mahzâ kendi hevesât-ı rezîlesi uğrunda bîçâreyi âlet-i fesâd edinen erkeğin ta kendisidir. Sonra bu muharrir hâl-i hâzırda medeniyet-i garbı tehdîd etmekde olan alâmât ile Roma cumhuriyeti zamanındakilerini mukāyese ederek diyor ki:

"Roma cumhuriyetinin son zamanlarında ricâl-i siyâsiyye adeden ekseriyeti teşkîl etmiş olan aşüfte-meşrep kadınların musâhabesi içinde demgüzâr oluyorlardı. Bugün de hâl ayniyle o zamanki gibidir. Kadınların sefâhete, huzûzâta karşı cünûn derecesine varmış bir inhimâka dalmış oldukları görülüyor."

Acaba hubb-i mecd ü azametle şöhret-gîr olan Romalılarda böyle kendilerine mefâhir-i sâbıkalarını unutturacak, bünyân-ı şevket ü celâdetlerinin gözleri önünde yıkıldığını gördükleri halde içlerinde bir sâhib-i gayret bulunamayacak derecede müdhiş bir inkılâb, azîm bir tebeddül nasıl oldu da vücûd buldu? Eyyâm-ı ikbâl ve satvetinde nisvânın tesettürü husûsunda o kadar ileri giden bir kavim için, bilâhare kadınlara böyle ricâl-i hükûmet üzerinde sâhib-i nüfûz olmak ve onları istedikleri zaman azl etmek iktidârını vermek imkânı nasıl tasavvur olunur? Bir hâlden büsbütün zıddı ve mukābili olan diğer bir hâle bu acîb intikāl nedir? Acaba ikisi arasında bir tedrîc-i tabî'î mevcûd değil midir?

Evet bu fesâd-ı nisevî de kā'ide-i tabî'iyyeye tebe'an ilerlemişdir. Yani bidâyetde ufak, ehemmiyetsiz bir hâlde zuhûr etti, sonra dâiresi genişledi, nihâyet vehleten vücûdu istilâ eden bir ma'raz-ı mühlik şeklini aldı. *Muhîtü'l-Ulûm* diyor ki:

"Lâkin kadınlarda zevk ü safâya karşı cünûn derecesini bulan bu inhimâk ancak imparatorluk devrinde hükümfermâ olmaya başladı. Cumhuriyetin ilk edvârında ise kadınlar evlerinden dışarı çıkmazlar, bez dokumak ile meşgûl olurlardı. Fakat debdebe ve gurûr yavaş yavaş Roma'ya girmeye başladı. Ancak sonradan Katon kıyam ederek halkı, biraz zaman mürûrunda, herşeyi mahvetmek isti'dâdını

hâiz bir tehlike-i muhît ile tehdîd eder oldu. (O zamanki Katon bu günkü tesettür müdâfi'lerinin aynıdır. Zîrâ târîh aynı vekāyi'in tekerrüründen ibâretdir). Aradan biraz geçer geçmez âsar-ı gurûr ve sefâhete artık had ta'yîn edilemez oldu."

Şimdi bakalım Katon, kavmine karşı ne söylemiş, mestûriyetin terkinden tevellüd edecek muhâtaraları nasıl bir lisân-ı inzâr ile beyân etmiş de sonra sözleri nasıl doğru çıkmış? Bunların kâffesi ümem-i sâirenin başından geçmiş târihî bir takım vekāyi'-i hakīkiyyedir ki aynı hâle gelmeden sakınmak, yâhûd hiç olmazsa tuttuğumuz şu yolda bir tarîk-i hatar-nâkta bulunduğumuzu bile bile devâm etmiş olmak için hakkiyle vukūfumuz îcâb eder.

Yine *Muhîtü'l-Ulûm*'da rivâyet edilmektedir ki Roma'da kadınların zînet ve hürriyetlerini tahdîd etmekde olan kānûnun feshi maksadiyle bir kıyam vukū'a gelince Romalılar arasında hikmetiyle, felsefesiyle şöhret-gîr olan Katon ayağa kalkarak şu sözleri söylemiş: "Romalılar! Bir kere kadınlara, onların istiklâllerini kayıd altına alan, kendilerini kocalarına karşı inkıyâda mecbûr eden revâbıtı kırmak kudretini verdikten sonra zann**[175]**eder misiniz ki artık onların etvârına tahammül etmek, izhâr edecekleri harekâta rûy-ı rızâ göstermek sizin için kolay olacakdır? Hattâ bu kuyûdun mevcûdiyeti hâlinde bile onları edâ-yı vezâ'ife icbâr etmek bize güç gelmiyor mu? Görmüyor musunuz bizimle müsâvî olacaklar o zaman bizi boyunduruk altına alacaklar? Bakınız içlerinden biri bana ne dedi: Biz altınlara, gûnâgûn zînetlere müstağrak olduğumuz hâlde bayramlarda ve eyyâm-ı sâirede sokaklarda gezmek istiyoruz. Bu kānûn-ı mensûhdan (nisvânı tesettüre icbâr eden kānûn) intikām almak, sizin hâiz olduğunuz intihâbdan kemâl-i hürriyyetle müstefîd olmak, tarafınızdan israfâtımıza, debdebemize bir had ta'yîn olunmamak istiyoruz.

Romalılar! Siz benim erkeklerin, kadınların, bütün halkın hattâ bizzât kānûn yapanların israfâtından şikâyet ettiğimi çok kereler işitdiniz. Kezâlik cumhuriyetin buhl ve debdebe gibi birbirine mütenâkız iki hastalığa musâbiyetinden müştekî olduğumu defa'ât ile duydunuz. Bu iki hastalık koca koca hükûmetleri zîr ü zeber etmişdir."

Sonra *Muhîtü'l-Ulûm* Katon'un şu hutbesine ilâveten: "Katon her ne kadar bu kānûnu müdâfa'aya zafer-yâb olamadıysa da inzârâtı, tehdîdâtı tamamiyle zuhûra geldi." diyor. Daha sonra da şu sözleri söylüyor: "Kadınların bir hürriyet-i müfriteye nâ'il oldukları hey'et-i ictimâ'iyye-i hâzıramızda görüyoruz ki bir zevk-i denî, bir meyl-i müfrit onları dâima cemâllerini artıracak, nazar-firîb edecek şeylere hasr-ı iştigâle sevketmektedir. Bu hâl ise pek hatar-nâkdir ki bir zamanlar Roma da tıpkı böyle idi."

Geliniz şimdi bu ciheti bırakalım da Roma'ya fesâd girdikten, memleketin âheng-i intizâmı bozulduktan sonra zuhûra gelen hâlâtı nazar-ı tedkīkden geçirelim. Acaba hükûmetin zaman-ı izz ü ikbâlinde olduğu gibi kadınlar gûnâgûn zînetlere, altınlara müstağrak oldukları halde sokaklarda gezdiler, mutantan, mükellef arabalara süvâr oldular mı? Heyhât! O zaman erkekler kadınların hukūkunu gasbetmek, bulundukları mevk-i müstesnâdan indirmek için alabildiğine ileri gittiler. Hattâ zavallıları et yemekden, gülmekden, söz söylemekden menettiler. Bunda da o kadar ifrâta vardılar ki bîçârelerin ağzına gâyet metîn kilitler vurdular! Hem bu vahşetleri revâ görmekde âlî ile pes-pâye, âlim ile câhil arasında hiçbir fark yok idi. Hatta kadınların esâret ve muhakkariyeti daha sonraları o dereceyi buldu ki: Onyedinci asırda bizzat Roma şehrinde serâmedan-ı ricâlden müteşekkil bir cem'iyet in'ikād ederek şu mes'eleyi mevki-i mübâhaseye koydu: Acaba kadının rûhu var mıdır?

Eğer ben o zamanlar kadınların tahkīk-i cerâ'imi için mürâca'at olunan usûlü, onları ta'zîb husûsunda kullanılan âlât-ı muhtelifeyi, vesâ'it-i şeytâniyyeyi kāri'în-i kirâma tafsîl etmek isteseydim, a'sâbı ra'şe-dâr eden o mezâlimi tasvîre kendimde kudret bulamazdım. Bir ressam olaydı da vücudlarına kızgın katranlar dökülen, yâhûd iki bacakları muhtelif cihetlere doğru sevkedilen beygirlere bağlanıp böyle zoruna öldürülen, yâhûd birden bire yakıp bitirmesin de yavaş yavaş etlerini kavurarak, yağlarını eriterek öldürsün diye alevsiz ateşler üzerine gerilmiş darağaçlarına asılan, yâhûd... Yâhûd yürekleri parçalayan diğer bin türlü mezâlim ile hayatlarına hâtime çekilen kadınların o hey'etleriyle resimlerini yapmasını teklîf edeydim, o da şu söylediklerimi Revue'de olduğu gibi tersîm edeydi, o zaman kāri'în-i kirâm ebediyyen hâtırlarından çıkmayacak bir manzara-i fecî'a karşısında bulunurlardı. Bir manzara ki erkeğin şu zavallı kadın hakkında revâ gördüğü esâretin, mezâlimin, hakāretin ne derecelere kadar vardığını gösterir!

Şimdi şu inkılâbı gören dehşet içinde kalır, fikrini hayret istîlâ eder de kendi kendine der ki: Daha dün kadınlar hürriyet-i kâmile içinde ferih ve fahûr geziyorlardı, erkekler üzerinde nüfûzlarını alabildiğine yürütüyorlardı, nasıl oldu da bugün en şedîd mezâlime ma'rûz oldu, eski mevki'leri böyle behimiyete kadar tenezzül etti? Bu inkılâb-ı acîb nedir? Bu tebeddül-i serî' neden îcâb ediyor? O evvelki hürriyeti esâsından hedmeden, bîçâre kadının nâsiyesini esâret, zillet damgasıyla bu derecede vahşiyâne karalayan nedir?

İşte bunlar bir takım su'âllerdir ki her târih okuyan tarafından kendi kendine îrâd edilmek zarûrîdir. Lâkin insan ilm-i rûhun, ilm-i ictimâ'înin esâslarını kemâl-i dikkatle araştırmadıkça bunların hikmetini idrâk edemez. Bu ise uzun bir bahisdir, fakat biz hulâsaten söyleyelim:

Vaktâ ki Romalılar mülklerini tevsî' ederek bütün akvâm üzerine hâiz-i nüfûz ve azamet oldular, küre-i arzda karşılarına çıkabilecek kimse kalmadı, artık kalblerine zevk ü refâh meyli girmeye başladı. Ma'a-mâfih bu emrin tamam olması cinseynin ihtilâtına vâbeste idi. İşte Yunan mülhidleriyle Romalılardan onlara mukallid olanların telkīnât-ı muzırrası bu husûsda ezhân-ı halk üzerinde pek büyük te'sîr gösterdi. Artık Romalılar kadınların yüzündeki örtüyü kaldırmakdan başlayarak bittedrîc ibtizâli ileri götürdüler. Nihâyet kadınlar umûr-ı siyâsiyyede bile i'mâl-i nüfûz eder oldular. Bu ihtilâtdan ise öyle bir takım rezâ'il meydân aldı ki kalem yazmaktan hayâ eder. Artık Romalıların o eski himmetleri mevte mahkûm oldu, azimlerine za'af-ı küllî tarayân etti, kendilerinde izzet-i nefisden eser kalmadı, birbirleriyle cenk ü cidâla tutuştular, aralarındaki

fesâd ve ihtilâl arttı, o esnâda zuhûr eden bir takım hâdisât ise bütün efkâra, bu fesâdâtın kâffesine sebeb kadınlar olduğunu yerleştirdi. Bunun üzerine nisvâna karşı yüreklerde peydâ olan kin ü garaz yavaş yavaş artmaya, levâzımından olan tazyik de günden güne iştidât etmeye başladı. Nihâyet iş, kurûn-ı vüstâdan bed' ile on yedinci **[176]** asrın nihâyetine, onsekizinci asrın bidâyetine kadar devam eden –o yukarıda söylediğim– tahammülsüz hâli buldu.

Ben bugün garbde bir takım adamlar görüyorum ki, kadınları fitne ve fesâda sevketmek, dâmen-i iffetlerini lekedâr ederek zavallıları vaktiyle hemcinslerinin düştükleri girîveye düşürmek için her gün, gûnâ-gûn vesâ'it bularak, türlü türlü esbâb ihtirâ' eyleyerek geçen bu devri i'âde arzusunda bulunuyorlar. Zâten yukarıda bir nebze bahsettiğimiz, aşağıda daha ziyâde bahsedeceğimiz vechile, garb ukalâ ve felâsifesi bunu anlamış, hattâ mes'ele muhîtü'l-ulûmlarda münderic umûr-ı vâzıha sırasına geçmişdir.

Şimdi mâdem ki bîçâre kadın erkeğin elinde bir bâzîçedir, mütedeyyin olduğu müddetçe evde habsediyor, sonra gönlünde zevk ve lehv arzûsu uyanınca, çıkarıp zavallının nâmus u vekāriyle oynuyor, eğleniyor, ihtirâ eylediği türlü türlü âsâr-ı zînet ve sefâhetle ahlâk-ı kerîmesini mahvediyor. Fakat onu bir kere bu hâl-i sefâlete getirdikden sonra artık çekilmez barbar addederek eskisinden daha şedîd bir habse ircâ' ediyor. Evet mâdem ki kadının, erkeğin elindeki hâli bu merkezde bulunuyor, öyle ise müslüman kadınlarının tesettürü, bu gibi felâketlere düşmemeleri için kendilerine en hayırlı bir muhâfızdır. Zâten dîn-i mübîn-i İslâm onları â'mâk-ı kulûbda pâyidâr olan öyle muhkem kavânîn ile ihâta etmişdir ki müslümanlar için nakzına imkân yokdur, meğer ki dinlerini külliyen tağyîr ve tebdîl etsinler.

Görmüyor musunuz nisvân-ı müslimînin zuhûrundan beri on üç asır geçmiş iken bu müddet zarfında bunlar nisvân-ı sâire-i âlemin uğradıkları, o bir kısmını beyân ettiğimiz, inkılâbâtın kâffesinden masûn kalmışlardır. Mâdem ki tesettür, kadınları erkeklerin elinde bâzîçe, hevesâtına âlet olmakdan men'etmektedir, artık bundan büyük ne ni'met olabilir? Acaba garbdeki hemcinslerinin asırlarca devam eden felâketlerinden müslüman kadınlarını vikāye eden şey tesettürden başka nedir?

el-Mer'etü'l-Cedîde mü'ellifi diyor ki: "Avrupa'da bazı fırkalar vardır ki, muzır birtakım metâlib dermeyân ediyorlar. Bununla beraber kadınların mestûriyetini taleb etmek, bunlardan hiç birinin hatırına bile gelmemişdir, belki emr ber-akisdir. Mesâlik-i müfrite ashâbı kadınlara verilen hürriyetin tevessü'ünü, hukūklarının erkeklerle müsâvî olacak derecede tezâyüdünü istemiyorlar. Bunlar hatâlarıyla beraber bu husûsda erbâb-ı i'tidâl ile müttefiktirler. Acaba bu ittifâkın sırr u hikmeti nedir?"

Bize gelince deriz ki asr-ı hâzır felsefesinin mü'essisi olan Auguste Comte ile hakāyık-ı eşyâya hüküm için sözleri birer düstûr makāmında telakkī edilen felâsife-i vaktin kâffesi şu re'ydedirler: Kadınlar bu hürriyet-i kâzibeden kendilerine lâzım olacak kadarından ziyâdesini almakla kalmadılar, hudûd-ı tabî'iyyelerini de tecâvüz ettiler. Zâten fusûl-i sâbıkada bu sözler isbât edilmiş idi. On dokuzuncu asrın *Muhîtü'l-Ulûm*'unda bu kabîlden olmak üzere acıklı bir şikâyet görülüyor. –Fazla olarak ukalâ-yı asrın en büyüklerinin elimizde buna benzer binlerce sözleri de vardır.– Kadınlara karşı olan bu inhimâkdan dolayı Roma devletine savlet eden harâbiyet zikredildikten sonra deniyor ki:

"Kadınların müfrit bir hürriyete nâ'il oldukları hey'et-i hâzıra-i ictimâ'iyyede görüyoruz ki bir zevk-i denî, bir meyl-i müfrit onları dâima cemâlleriyle uğraşmaya, güzelliklerini artıracak, nazar-firîb edecek şeylere hasr-ı iştigâl etmeye sevk eylemektedir. Bunlar vaktiyle Roma'nın başına gelen hâlden daha hatar-nâk, daha korkunçdur."

Şimdi bu sözleri işiten bir şarklı, tahmîninin hilâfında bulduğu için, dehşet içinde kalır, ma'a-mâfîh ma'zûrdur. Zîrâ o, bu medeniyetin her şekli hakkında hüsn-i zanda bulunmuş, onun şarklılar için yetişebilmek, anlayabilmek mümkün olacak derecelerden âlî bulunduğuna, hiç bir cihetini hiçbir sûretle intikāda hak tasavvur edilemeyeceğine zâhib olmuşdur, öyle tevehhüm etmişdir. *Muhîtü'l-Ulûm* bizim yukarıda tasvîr eylediğimiz ahvâli serdettikten sonra diyor ki:

"Evet, kadınlar tarafından ziynete, sefâhate karşı izhâr olunan hubb ü tehâlükün günden güne ahlâkımız üzerinde husûle getirmekte olduğu te'sîr-i muzırrı en evvel nazar-ı dikkate alan biz değiliz. Zîrâ en meşhûr muharrirlerimiz bu mühim mevzu' ile iştigâlden geri durmamışlardır. Kezâlik umûmun mazhar-ı tahsîni olan birçok romanlarımızda da tezeyyüne gösterilen bu çılgınca inhimâkin âileler hakkında mûcib olduğu harâbiyet gâyet mü'essir bir lisân ile tasvîr edilmişdir. Acaba medeniyet-i hâzırayı sarsan, onu cidden serî' bir sukūt ile yâhûd –isterseniz diyebilirsiniz ki– çâresiz bir inhitât ile, bir izmihlâl ile tehdîd eden bu hastalıktan ne sûretle kurtulmak mümkündür?"

Artık garb, o kuvvetiyle, o menâ'atiyle, o kadar mebzûl vesâitiyle beraber, kadınların şu hâlinin medeniyet-i hâzıralarını bir sukūt-ı serî' ile tehdîd ettiğini görerek muhitü'l-ulûmları, en büyük muharrirleri lisânından "Vâ veyl!" diye feryâd ederse, ya bugünkü za'afiyle beraber şark da aynı maraza musâb olursa hâlimiz ne olur?

Mütercimi: Mehmed Âkif

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur. Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	100	55 kuruştur.

TÂRİH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

12 Kasım 1908 17 Şevval 1326 Perşembe 30 Teşrînievvel 1324 **Birinci Sene - Aded: 12**

[177] **TEFSÎR-İ ŞERÎF**

Hallâk-ı Zülcelâl hazretlerinin ihsân ve inâyet buyurduğu kābiliyet-i fıtriyye ve mevâhib-i sâire-i beşeriyye sâyesinde nev'-i insan, istihsâl-i maksad u merâmlarına tavassut edecek pek çok esbâb ü vesâ'il ihzâr ve isti'mâline, mesâlih ve menâfi'in arzu olunduğu hengâmda husûl-pezîr olmasına hâ'il olacak bazı avârızın men'-i tehâcümüne temekkün ve iktidâr peydâ edebilmiş ise de; bilcümle efrâd-ı beşeriyyenin serâ'ir-i hilkate tamamen âşina olamadıkları, kâ'inâtı teshîre kudret-ı kâmile ve kâfiye ihrâz edemedikleri cihetle en ziyâde özendikleri bazı vesâ'ili celb ü tedârikden, vesâ'it-i müstahzaranın akāmetini mûcib olacak, sarf ettikleri emeklerin semerâtını iktitâfdan mahrûm bırakacak nâgeh-zuhûr bir takım avârız-ı kevniyye ve tabî'iyyeye karşı müdâfa'a ve mukāvemetden âciz ve kāsır bulundukları da cây-ı hafâ değildir.

Binâ'en-âlazâlik zimmetimize müteretteb birinci vazîfe-i insaniyyemiz mevâhib-i sübhâniyyeyi hüsn-i isti'mâle ihtimâm ü gayret yani dâhil-i dâire-i istitâ'atımız bulunan bütün esbâb ve vesâ'ili elde ederek izâle-i mevâni'e bezl-i makderet ve bu husûsda yekdiğerimiz ile hemdest-i vifâk olarak îfâ-yı te'âvün bâbında tekâsülden mücânebet etmek... Vazife-i sâniyede istitâ'at-ı beşeriyye fevkinde bulunan umûrun kâffesinde, muztar kaldığımız ve fürû-mânde olduğumuz ahvâlin cümlesinde kudret-i ilâhiyyesi herşeye şâmil, bütün şu'ûnât-ı âlemi muhît olan ma'bûd-ı müte'âlimize ilticâ ile mütemmim-i a'mâl ve mûsil-i âmâl olacak ma'ûnet-i Rabbaniyye niyâz ve istirhâmında bulunmakdır.

Zîrâ este'îzübillah [1](أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاء الْأَرْضِ أَإِلَهٌ مَّعَ اللَّهِ) nass-ı celîli ve emsâl-i şerîfesi mantûkunca lede'l-ıztırâr kullarına bâb-ı inâyeti küşâd ve âfât u avârızı def'le onları dilşâd buyuran ancak zât-ı ulûhiyyet-i Samedânî olduğunu bilirken hâlet-i acz ve dermandegîde mâsivâdan isti'âne ve istimdâd edecek olursan asl-ı asîl-i tevhîdi rahnedâr ve hasâis-i celîle-i ulûhiyyetde isbât-ı şerîke ictisâr etmiş oluruz. Dikkatle mütâla'a olunduğu takdîrde bu beyânımızdan "iyyâke neste'în" kavl-i kerîmi "iyyâke na'büdü"nün mütemmim-i müfâdı, mü'eyyed-i mü'eddâsı olduğu da müstebân olur. Zîrâ zikr ettiğimiz ma'nâca dergâh-ı Hakk'dan isti'âne bütün samîmiyyet-i kalb ile Rabbü'l-erbâb ve müsebbibü'l-esbâb olan feyyâz-ı akdesin bârgâh-ı ehadiyyetine teveccüh ve ibtihâl demekdir ki her ibâdetin özü ve lübb-i hâlisi bundan ibâret olduğu bâlâda îzâh olundu. Nasıl ki [2](الدعاء مخ العبادة) hadîs-i şerîfi de buna delîldir.

Bu halde du'â ve ilticâyı dergâh-ı âhara tevcîh etmek hengâm-ı nüzûl-i Kur'ân'da beynennâs şâyi' olan putperestlik envâ'ından bir nevi' olmasında şüphe kalmaz. Binâ'enaleyh ibâdet gibi isti'ânenin de Cenâb-ı Zülcelâle ihtisâsı beyân buyurulmak iktizâ etmiştir.

Elhâsıl cühelâ-yı nâsın ma'bûd ittihâz ettikleri eşhâs veya eşyâdan havârika dâir vâki' olan isti'âne ve istirhâmları esbâb-ı âdiyye ve ahvâl-i cârîyye husûsunda nasdan isti'âneye kābil-i kıyâs değildir. Aralarındaki fark âşikârdır. İmdi birinin butlânı ve adem-i meşrû'iyyeti hasebiyle diğerin de öyle olması lâzım gelmez.

İstitâ'at-ı beşeriyye dâiresinde bulunan ef'âlde nâsdan isti'âne esbâb-ı maddiyyeyi sûret-i münâsebede isti'mâl menzilesine tenzîl olunur. Ama kudret-i beşer hâricinde olan bir şeyi Cenâb-ı Hakk'ın gayrisinden taleb ve istid'â **[178]** etmek o kimseyi Hallâk-ı akdese adîl kılmak demektir. Bu ise küfr-i mahz ve işrâk-billâhdir.

Meselâ muhtâc-ı tedâvî bulunan marîzi isti'mâl-i edviyesiz şifâyâb etmek ve esliha ve mikdarca gâyet dûn bulunan ordunun hasma galebesini temennî eylemek gibi şeyler bu

[1] Neml, 27/62.

[2] Tirmizî, *Sünen,* Dua 1.

kabîldendir. Böyle bilâ sebeb matlûbu husûle getirmek, esbâb-ı mu'tâdeyi hükümsüz bırakmak havârik-i azîmeden ma'dûd olup yalnız kudret-i kāhire-i Samedâniyye ile tahakkuk edebilir. Pek ziyâde ıztırâr zamanında dergâh-ı rabbânîden isti'tâf olunması meşrû'dur. Fakat esbâb-ı lâzimeye mürâca'at etmeyip âdî şeyleri de du'â ile istihsâle çalışmak abes ve bî-ma'nâdır. Hattâ vaz'-ı esbâb hakkındaki hikmet-i ilâhiyyeyi ibtâle sa'y demek olmakla hatâ-yı azîm olduğu âşikârdır.

Kur'an-ı Kerîm'de [1](إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ) buyurulmuşdur. Ma'nâ-yı şerîfi: "Siz Allah te'âlâya nusret" tehyi'e-i esbâb ile evâmir-i ilâhiyyeye mübâderet "ederseniz Allah sizi mansûr kılar" esbâbının te'sîrini halk ile muvaffak eyler, "akdâmınızı tesbît eder" a'dâya gâlib olursunuz. İşte devâm ve ıttırâd üzre mev'ûd-ı ilâhî olan nusret bundan ibârettir. Bazen de [2](فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَـكِنَّ اللّهَ قَتَلَهُمْ) nazm-ı şerîfinde mezkûr bulunan nusret-i hârikanın emsâli tecellî edebilir. Fakat buna i'timât ile muhârebeye girilmek meşrû' değildir. Çünkü bu sûretle kıyâm tehlikeye iktihâmdır ki [3](وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) kavl-i kerîmiyle tahrim buyurulmuşdur. Bu yalnız ilcâ-yı zarûret ile muhâfaza-i şân ü şeref için iltizâm olunabilir.

اذا لم تكن الا الاسنة مركبا
فما حيلة المضطر الاركوبها*

Manastırlı İsmâil Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
Sûre-i Âl-İ İmrân: Âyet 104

وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ [4]

"Cenâb-ı Hak âyât-ı sâbıkada tekmîl ve tezhîb-i nefsi emr ettikten sonra bu âyet-i celîlede tekmîl ve irşâd-ı gayrı emr edip buyuruyor ki" sizden "nâsı" hayra da'vet eder. Ve "bilhassa" emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker eyler bir cemâ'at bulunsun. Felâh bulanlar onlardır. "Kemâl-i felâha muhtas olanlar işte bu sıfât-ı fâzıla ile temeyyüz eden o cemâ'atdir."

(وَلْتَكُن) kelime-i kudsiyyesi esnâ-i tefsîrde işâret edildiği üzere (لنوجد) ma'nâsına fi'l-i tâmdır. (منكم)'de (من) teb'îziyyedir ve emre müte'allikdir. (امة) fâ'il (يدعون) onun sıfâtıdır. Ümmet sınıf-ı nâsın kasd ve iktidâ eyledikleri cemâ'ate denir. (يدعون), (يأمرون), (ينهون) fi'llerinin mef'ûl-i sarîhi bulunan (ناس) kelimesinin hazfi zuhûruna mebnîdir.

Ma'rûf: şer ve aklın istihsân ettiği.. ve münker: Şer' ve aklın kabîh gördüğü şeylerdir. Da'vet ile'l-hayr, dinî veya dünyevî salâhı mutazammın olan şeye da'vet demek olduğu cihetle emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker da'vet ile'l-hayrda münderic iken bunların hâssaten zikr olunmaları sâir umûr-ı hayriyye üzerine fazl u rüchânlarını izhâr içindir, şu hâlde

وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ [5]

Kavl-i şerîfinin "yed'ûne" üzerine atfı atfü'l-hâs ale'l-âm kabîlindendir.

Âyet-i kerîmede cümle ümmete tevcîh-i hitâb edilmişken emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker pişvâ bir cemâ'at-i fâzılaya tahsîs buyurulması müfessirîn-i kirâm hazerâtı tarafından takrîr edildiği üzre bu mühim vazîfe farz-ı kifâye olup sâir furûz-ı kifâye gibi emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerin dahi bütün ümmete vâcib olduğunu ve fakat hepsinin birlikte bu vecîbeyi ikāme etmesi sûretiyle cümleye vâcib olmayıp belki bazıları ikāme ederse bâkīsinden sâkıt olduğunu ve şâyet hep birden bu vecîbeyi terk ederlerse cümleten âsim ve günahkâr olduklarını ifhâm içindir. Bir de emr-i bi'l-marûf ve nehy-i ani'l-münker vecîbesi celâ'il-i umûrdan olup ahkâm-ı ilâhiyyeye ve merâtib-i ihtisâba ve bunların suver-i icrâ'iyyesine âşinâ olmak gibi kuyûd ile meşrût olduğuna ve bu umûra vukūf husûsunca ise efrâd-ı ümmet mütesâvî bulunmadığına mebnî bu vecîbeyi ümmet içinde ancak fazîlet ve ehliyet ile temeyyüz edenleri der'uhde edebilecekleri içindir.

Yine müfessirîn-i izâm hazerâtı diyorlar ki; şurût-ı mezkûreye vâkıf efâzıl-ı dânişverân-ı ümmetten mâ'adâsı bu emr-i hatîre tasaddî ederlerse ma'kûs ve muzır netîceler tevellüd eder, çünkü zikr olunan şurûta vukūfu olmayanların münker ile emr ve ma'rûfdan nehy etmeleri, mülâyemet yerinde gılzat ve gılzat yerinde mülâyemet göstermeleri, hattâ bazı kesânın münkerde temâdî ve ısrârlarını mûcib olacak sûrette nehy-i ani'l-münker eylemeleri gâlib-i ihtimâldir.

Hayrü'n-nâs kimdir; su'âline cevâben Fahr-ı Âlem sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri: "Hayrü'n-nâs, en ziyâde emr-i bi'l-ma'rûf, en ziyâde nehy-i ani'l-münker, Allah için en ziyâde ittikā, en ziyâde sıla-i rahm edenlerdir" buyurdu.

Mişkât-ı dırahşân-ı nübüvvetten şu da şeref-sâdır olmuşdur: Ma'rûf ile emr ve münkerden nehy edenler, rûy-ı zemînde Allah'ın halîfesi ve Resulü'nün halîfesi ve Kitabının halîfesidir.

Mülk ü milletin salâh ve sa'âdetini müctemi'an düşünür, müctemi'an emr ü nehy eder, müctemi'an istişâre eyler. Böyle bir fâzıl ve hayr-hâh cemâ'at ve onun meşveret ve müzâkeresine mahsûs keşke bir de mahfil-i ümmet bulunsa![**]

[179] Bir sûretde ki [6](وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ) pertevi onların hâl ve kāllerinde leme'ân etsin.

Li-Muharririhi
Meşveretdir nâzım-ı ahvâl-i mülk ü saltanat
Meşveretdir ümmete misbâh-ı mecd ü mes'adet

---

[1] Muhammed, 47/7.
[2] Enfâl, 8/17.
[3] Bakara, 2/195.
[*] Süngü ve mızraklardan gayri binecek şey olmayınca muztar kalanın onlara binmekten başka çâresi olur mu?
[4] Âl-i İmrân, 3/124.
[5] Âl-i İmrân, 3/104.
[**] Bu temennî eserin zaman-i te'lîfine râci'dir. Lehülminne temenni olunan mahfil-i ümmet şimdi derdest-i küşâdedir.
[6] Şûrâ, 42/38.

Meşveretsiz nâfiz olmaz kalbe envâr-ı hüdâ
Meşveretsiz hâsıl olmaz hiç âsâr-ı alâ
Meşveret her emr ü kârı müşkülü âsân eder
Hazret-i Hak lûtf edip tevfîkini ihsân eder
Meşveretdir emr-i kat'î[-i] Hudâvend-i Hakîm
Meşveretdir meslek-i ashâb-ı akl-ı müstakīm

Bereketzâde İsmâil Hakkı

HUTBELERE DÂİR
HUTBELER HAKKINDA SÎRET-İ NEBEVİYYE

Fahr-i Kâ'inât aleyhi ekmelü't-tahiyyât efendimiz hazretleri minbere su'ûd, yâhûd minber i'mâl edilmeden evvel hutbe okuyacağı mahalli teşrîf buyurunca huzzâra teveccüh ederek azıcık otururlardı.

İbn-i Ömer radıyallâhu anhden: "Hazret-i Peygamber'in minber üzerine oturmadan evvel ashâb-ı kirâm hazerâtına selâm vermekde bulundukları" mervîdir. Şâfi'î, Ahmed bin Hanbel hazerâtı işbu hadîs-i şerîfe istinâden o selâmın sünnet olduğuna kā'il olmuştur. Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik hazerâtı mezhebinde o hadîs fi'l-i sâbit olmadığından o selâmı terk, sünnet olmuşdur.

Ol aleyhisselâmın minbere irtikā' buyurunca oturmadan, kıbleye müteveccih olarak du'â ettiği ehâdîs-i sahîhada sâbit değildir.

Şimdi zamanımızda bazı hatiblerin oturmadan evvel, minber üzerinde bir vaz'iyet-i mahsûsa alarak du'â etmeleri sağlam bir esere müstenid olmadığından bâb-ı ibâdetde bir bid'at olması ihtimâlinden havf edilir... Binâ'en-aleyh bu hâlin terk edilmesi daha muvâfık-ı sünnet olduğu hatıra geliyor.

Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretleri, hutbeye çıktığı esnâda, sâir vakitlerde giymediği ve ashâb-ı kirâmın dahi iktisâ i'tiyâdında bulunmadığı elbiseyi giymezdi. Cum'a ve hutbeye mahsûs olarak başına taylesan bağlamak. Uzun ve geniş cübbe ve bînişler iktisâ eylemek âdât-ı peygamberîden değildi. Hülâsâ: Hutbeye, Cum'aya mahsûs bir nevi' elbise ve imâme saklamazdı. Sâir günlerde ne iktisâ buyururlarsa, Cum'a ve hutbeye dahi öyle bir elbise ile çıkarlardı. Şu kadar var ki Cum'aya çıktıkları esnâda elbise-i mu'tâdesinin cedîdini, olmaz ise daha ziyâde nazîf, yıkanmış olanını iktisâ buyururlardı. İşte bunun için Cum'a namazına giderken yeni, yâhûd temiz, yıkanmış elbise giymek sünnet olmuşdur.

Fahr-i Kâ'inât efendimiz esnâ-yı hutbede bazı kavse, bazı asâya i'timâd buyururlardı.

İbn-i Abbas hazretlerinden:

ولم يكن رسول الله صلى الله عليه وسلم يتحرى شيئا من ذلك ولكن يتوكأ فى الحرب على السيف وفى الحضر على العصا

Kavl-i şerîfi mervîdir. Hazret-i Peygamber, esnâ-yı hutbede ittikā buyurmaları için birşey tahsîs buyurmuşlardı. Hâl-i seferde ekseriyet üzere ellerinde kılıç bulunduğundan hutbede dahi kılıcı, hâl-i hazerde ise asâ, yâhûd kavsi kullanırlardı.

Ulemâ-i hadîs ve erbâb-ı siyerden bazıları, müdekkik ve muhakkıkları netice-i tedkīk ve tahkīklerinde Hazret-i Peygamber'in esnâ-yı hutbede asâ, kavs kullanması minber ittihâzından evvel olup, bundan sonra ise kavs, asâ, başka hiç birşey kullanmadığını mü'ekkeden beyân ediyorlar.

Hattâ İbnü'l-Kayyim *Zâdü'l-Me'âd* nam eserinde: "Resûl-i Ekrem, minber ittihâzından evvel asâ yâhûd kavse ittikâ buyururlar, ellerine kılıç, başka bir âlet-i harb tutmazlardı. Esnâ-yı harbde kavse i'timâd eder. Cum'ada eline asâ alırdı. Ol hazretin hutbede seyfe ittikâ buyurdukları mervî değildir. Bazı cehele gürûhu nebî aleyhisselâmın dâima seyfe ittikā ettiğini, bu da dîn-i mübîn-i İslâm'ın seyf sâyesinde kıyâmına işâret bulunduğunu da'vâ etmeleri fart-ı cehâletlerinden başka birşey değildir. Zîrâ minber ittihâzından sonra Peygamber'in kılıç, kavs, başka bir şeye ittikâ buyurmadığı sâbit olduğu gibi, minber ittihâzından evvel dahi hiç bir vakit kılıcı ele alarak hutbeye çıkmadığı ma'lûmdur" diyor.

İmâm Mecdüddîn Muhammed bin Ya'kūb *Seferü's-Sa'âde* nâm eser-i âlîsinde: "Hazret-i Peygamber, minber ittihâzından evvel, hutbede kavs yâhûd asâya ittikâ buyururlardı. Minber ittihâzından sonra ise hiç bir şeye dayanmaz oldu, kılıç, harbeyi, ne evvel, ne de sonra hiç bir vakit ellerine almamışlardır." diyor.

* * *

Nebî-yi muhterem efendimiz Cum'a günleri vakt-i zuhr dâhil olup, mukīm olan ashâbın tamâmen ictimâ' ve huzurlarını tahmîn edince, minbere su'ûd ederek otururlardı. Bunun üzerine mü'ezzinân-ı peygamberîden Hazret-i Bilâl dahi Mescid-i Nebevî kapısının önünde durarak ezân-ı şerîfi okurdu.

Asr-ı Sa'âdet'de, Şeyhayn hazerâtının hilâfetleri devrinde Cum'a ezânı yalnız bir def'a okunur; tekerrür etmezdi. Üçüncü Halîfe Hazret-i Osman zamanında ahâli tekessür ettiğinden bir ezân kifâyet etmez oldu. Bundan dolayı Hazret-i halîfenin emri ile vakt-i Cum'anın hulûlünü umûm ashâba i'lân olmak üzere daha ikinci bir ezan okunur oldu. Bu hâl, şimdiki zamanımıza kadar sâbit kalmıştır.

..*

Fahr-i Kâ'inât efendimiz minber üzerine çıkarak oturduğu, yâhûd Cum'ada kā'imen hutbe okumağa başladığı vakit, ashâb-ı güzîn hazerâtı da yüzlerini ol hazrete doğru tevcîh buyururlardı.

Bu husûsda pek çok âsâr-ı şerîfe vârid olduğu gibi ulemâ-yı ümmet de âdetâ bunun üzerine icmâ' etmişlerdir. Zâten huzzârın hatîbe doğru teveccüh etmeleri pek ma'kūl idi. Zîrâ hatîb, onlara va'z u nasîhat ediyor, ve kavâ'id-i İslâmiyyeyi ta'lîm, me'ânî-i mühimmeyi teblîğ eyliyor, ders veriyordu...

* * *

Nebî-yi muhterem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri hutbe okuduğu **[180]** esnâda savtını yükseltir, hattâ bundan dolayı mübârek gözlerinde ihmirâr peydâ olur; gayret ve neşâtı, ciddiyeti etrafa saçılırdı. Ashâb-ı güzîn hazerâtının gözleri yaşarır, kalblerinde rikkat peydâ olur; çok vakitler ağlarlardı. Hutbe-i nebeviyyeyi dinledikçe gönülleri îmân nûruyla dolar, dîn-i mübîn-i İslâm'a olan mu-

habbetleri kesb-i kuvvet ederdi. Evsâf-ı ilâhiyyeyi işittikçe kalblerinde ma'rifetullâh hâsıl olur, îmânları kuvvet buldukça kuvvet bulurdu.

Fahr-i Kâ'inât efendimiz hutbelerinde, Cenâb-ı Allah'a, meleklerine, kitablarına, peygamberlerine, yevm-i kıyâmete îmânın usûlünü takrîr ederler, cennet ve nârı zikr ile ehl-i tâ'at ve evliyâullahın makamlarını tavsîf, ehl-i ma'siyet ve a'dâullahın hallerini takbîh buyururlardı. Usûl-i mühimme-i dîniyyeyi teblîğ, hâdisât-ı vâkı'anın ahkâm-ı şer'iyyesini ta'lîm ederlerdi. Bir cihad vukū'u melhûz olduğu vakitde hutbelerinde düşmana karşı ittihaz edilecek mesleği beyân etmekle beraber ırz ü şânın, vatanın müdâfa'asına, i'lâ-yı kelimetullah uğurunda fedâ-yı câna da'vet, dilâverân-ı ashâbı cihâda tergîb ve tahrîs buyururlardı.

Bayram hutbelerinde sadaka-i fıtr ve udhiyyenin ahkâm-ı şer'iyyesini beyân eyler; herkes iktidârı nisbetinde fukarâya mu'âvenet ve in'âmda bulunmak, onların hâline dâima acımak husûsunda va'z u nasîhat ederlerdi. Nikâh, istiskā', küsûf, hac ve sâir hutbelerin her birinde makāma münâsib nasîhat eyler, ta'lîmât-ı lâzimeyi i'tâ buyururlardı.

* * *

Sâhib-i Şerî'at sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri esnâ-yı hutbede ashâb-ı kirâmın minbere takarrüblerini, hutbeyi istimâ', insât etmelerini emr eylerlerdi. Buyururlardı ki: "Bir kimse esnâ-yı hutbede arkadaşına (انصت) derse lağv etmiş olur, lağv eden kimsenin ise Cum'ası makbûl olmaz." ve "Cum'a günü hutbe esnâsında tekellüm eden kimse, kitâblar haml eden himâra benzer..."

Hattâ ki hutbe okunurken ashâb-ı kirâm hazerâtından birinin arkadaşına küçük bir su'âl, dinî bir su'âl îrâd etmesine bile cevâz gösterilmiyordu. Bu bâbda pek çok ehâdîs ve âsâr-ı şerîfe mervîdir ki, kadr-i müşterekleri derece-i istifâzaya vâsıl olmuşdur.

Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Evza'î, İmâmeyn, daha pek çok ekâbir-i ulemâ esnâ-yı hutbede tekellümün, velev zikr ü ibâdetle olsun iştigâlin hurmetine, istimâ' ve insâtın vücûbuna kā'il olmuşlardır.

Bu bâbda kütüb-i mu'tebere-i fıkhiyyeden *Hidâye*'de:

اذا خرج الامام يوم الجمعة ترك الناس الصلاة والكلام حتى يفرغ من خطبته

ibâresi görülüyor.

Binâ'en-aleyh esnâ-yı hutbede, Hazret-i Peygamber ve ashâb-ı güzîn hazerâtının esmâ-i şerîfeleri zikr, halîfenin nâmı yâd edildikde mü'ezzinlerin tasliye, tarziye, te'mîn ile gürültü koparmaları, hiç bir asla müstenid olmadığı gibi hilâf-ı sünnet bulunduğundan bir bid'atdir, bi'l-ittifâk tahrîmen mekrûhdur..

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin hutbeleri, mutlaka –ister Cum'a, ister sâir mevâzi'de- Cenâb-ı te'âlâ hazretlerine lâyık olduğu vechile hamd ü senâyı, Resûl-i Kibriyâ'ya salât-ı du'âyı, teşehhüdü, va'z ü nasîhati, Kur'ân-ı Kerîm'den birkaç âyetin kırā'etini ve bazı ta'lîmat-ı mühimmeyi ihtivâ eylerdi.

Ol hazret dâima iki hutbe okur, her ikisini hamd ü senâ ile başlar, aralarında azıcık otururlardı. Lâkin Hazret-i Bilâl'in bu celseyi "âmin...ler" ile istikbâli hiç bir eserde ma'lûm değildir. Binâ'en-aleyh mü'ezzinlerin o celse esnâsında gürültü koparmaları, iyi bir şey değildir...

Fahr-i Kâ'inât Efendimiz hutbelerinde çok vakitler buyururlardı, ki: "Benim bi'setim ile kıyâmet şu iki parmak gibidir" diyerek şehâdet ve orta parmaklarını gösterir, kıyâmet ile bi'set-i nebevîlerinin hemen komşu, kendisinin dahi hâtemü'l-enbiyâ olduğunu îmâ ederlerdi. Bundan sonra "ammâ ba'd" ile başlayarak: "Sözlerin en iyisi sîret-i Muhammediye'dir. Umûrun en fenâ ve çirkini muhdes, bid'at olanıdır. Her bid'at dalâletdir." buyururlardı.

Haberlerde vârid olmuşdur, ki bazı hutbelerinde:

"Allah'a hamd olsun! Allah'a hamd eder, O'ndan i'ânet isterim, Cenâb-ı Allah'a fenâ amellerimizden istiğfâr eyler, nefislerimizin şurûrundan isti'âze ederim. Cenâb-ı Allah bir kimseyi hidâyet ederse, hiç bir kimse onu idlâl edemez. Allah bir kimseyi idlâl ederse, hiç bir kimse onu hidâyet edemez...

و اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له واشهد ان محمدا عبده ورسوله ارسله بالحق بشيرا و نذيرا بين يدى الساعه

Bir kimse Cenâb-ı Allah ve Resûlüne itâ'at ederse necât ve felâh olur, onlara âsî olursa zararı kendi nefsine âiddir. Cenâb-ı Allah'a zerre kadar zarar îrâs edemez." buyururlardı ...

Hazret-i Peygamber, esnâ-yı hutbede mev'izayı pek tatvîl buyurmazlardı. Derlerdi ki: "Bir kimsenin namazı ağır ve uzun kılması, hutbeyi kısa okuması fıkhına alâmetdir: İşte şunun için namazı ağır ve uzun kılınız ve hutbeyi kısa okuyunuz."

Ol hazret hutbelerinde pek çok vakitler Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini tilâvet buyurarak tezkîr ederler; bilhassa Kaf sûre-i celîlesini daha ziyâde çok okurlardı. Hattâ sahâbiyâttan Ümmü Hişâm binti'l-Hâris, Kaf Sûre-i Celîlesi'ni hutbede fem-i sa'âdetinden işittikten sonra ezberlediğini söylüyordu.

İşte hutbeler asr-ı sa'âdetde bu hâl üzere bulunuyordu. Hulefâ-i Râşidîn devrinde dahi hâl-i aslîlerini tamâmen muhâfaza ettiler.

Lâkin sonraları ahd-i risâlet uzaklaşmakla şerî'at ve evâmir-i şer'iyye, âdet, rüsûm gibi icrâ olunmağa başladı; hakīkat aranmaz; mekāsıd-ı şer'iyye düşünülmez oldu. Belki bu taraflara aklı, fikri uzatmak bile ayıp sayılır, günâh addedilir oldu. Hutbelerde olan mekāsıd-ı meşrû'a da unutuldu. Keyfiyyet-i mesnûnesi de kaybedildi. Hutbeler müsecca', mukaffâ cümel-i rekîkeden ibâret olup kaldı...

Halim Sâbit

MERHÛM İBRÂHİM BEY

İbrâhim Bey merhûm ki tabâbet-i baytâriyye ulemâsındandır, hâk-i pâk-i Şark'ın yetiştirdiği nevâdir-i irfân ü fazîletin biridir. Merhûmu yakından tanıyanlar dört sene evvelki fecî'a-i irtihâlinin millet için ne elîm bir zıyâ', hükûmet için ne azîm bir hacâlet olduğunu teslimde tereddüt etmezler. Şark'ın, Garb'ın bedâyi'-i ilm ü fennini toplayıp hâfızasına doldurmuş; mahfûzâtını muhâkemâtıyle, meşhûdâtıyle şâyân-ı hayret bir sûretde tevsî' etmiş; Şark'ın her tarafını defe'ât ile dolaşmış; Garb'ın en medenî memâlikini görmüş gezmiş; elsine-i Şarkıy-

yeyi edebiyâtıyle bilir; Fransız, Rus lisânlarını hakkıyle öğrenmiş olan bu büyük adam fıtraten mahviyyete âşık, iştihâra düşman olmasaydı, emînim ki, hükûmet-i sâbıkanın o sâbıkalı ricâli yüzünden gurebâ hastahânelerinde ölen, öyle bir hakîm-i zû-fünûnu tanımak için kāri'în-i kirâm benim gibi bir âcizin delâletine müftekır kalmazlardı!

Dönen muhît-i nigâhımda yâl ü bâlindir,
Bütün hayâlim o fevka'l-hayâl hâlindir.
Zalâm-ı hayret içinde şinâh ederken ümîd,
Önünde rehber olan meş'alem hayâlindir.
Semâ-güzîn olarak gittin ey İlâhî nûr,
Peyinde şimdi ufuktan geçen zılâlindir.
Bu kâinât senin hâtıranla hep lebrîz:
Zemin, zaman bana yâd-âver-i cemâlindir.
Bütün cihâtta akseyleyen hemâlindir,
Esîr, sanki bir âyîne-i celâlindir!
Nücûm-i lâmia-zâ bârikāt-ı irfânın,
Leyâl, ihâta-i eşyâdaki kemâlindir.
Seher o nâsiyeden bir nişân-ı feyzâ-feyz,
Şafakta dalgalanan renk reng-i âlindir.
Ulüvv-i kâ'bını tasvîr eder nigâhımda
Semâ olanca vuzûhuyle bir misâlindir.
Cibâl, heykel-i sâhib-vakār-ı azmindir,
Suhûr, hıffete düşman olan hısâlindir.
Bulut yemîn-i leâlî-nisâr-ı cûdundur,
Güneş müfekkire-i herdem-iştiâlindir.
Tulû', levha-i rengîn-i ibtisâmındır,
Gurûb, safha-i gamkîn-i infiâlindir.
Havâda mevcelenir sânihât-ı kudsiyyen,
Riyâh, rûhumu pür-cûş eden mekālindir.
Çemende cilveler eyler bahâr-ı dîdârın,
Sabâ nüvîd-i ümîd-âver-i visâlindir.
Şitâ, peyinde hurûşan kıyâmet-i kübrâ,
Rebî', hâtıra-i şi'r-i lâ-yezâlindir.
Hülâsa, nazra-i im'ânımın önünde cihan
Senin sahîfe-i zâtın, senin meâlindir.

* * *

Senin hayâl-i sabîhin –ki bir zaman ey yâr,
Edince leyle-i rûhumda bin emel bîdâr;
Kıyâs ederdim açılmış sabâh-ı istikbâl–
Bugün bulutların altında eylemekte karâr!
Garîb, şâm-ı garîban kadar hazîn oluyor,
Nigâh-ı rikkatimin karşısında fecr-i bahâr.
Birer bürehne kadîd-i mehîbi andırıyor
Hayât hulle-i sebzinde cilveger eşcâr.
Bütün bu sâha-i hadrâ, bu nev-demîde çemen
Yeşil bir örtünün altında bir amîk mezâr!
Sımâh-ı cânıma bin uhrevî sadâ geliyor
Neşîdeler okuyorken gusûn-i terde hezâr.
Temevvüc eyleyerek gözlerinde jale-i nûr
Şükûfe-zârda gûyâ ki ağlıyor ezhâr.
Senin sahîfe-i zâtın, senin meâlin iken
Bütün cihân-ı bedâyi'de müncelî âsâr,
Samîm-i rûhumu pür-cûş ü bî-karâr ediyor
Bugün o sîne-i hilkatte inleyen eş'âr!
Muhît şimdi şebistân-ı iğtirâbındır:
Bugün uyanmıyor artık o nâzenîn eshâr!
Sen ey semâları işrāk eden ziyâ-yı ezel,
Bu hâkdânı bıraktın peyinde zulmet-zâr!
Gerildi bir ebedî perde beynimizde, senin
Açıldı pîş-i celâlinde âlem-i dîdâr.
Cihan cihan dolaşırsın fezâ-yı lâhûtu,
Nasıl ki yâd-ı hazînin gezer diyar diyar!
Hayât varsa senin sermedî hayâtındır,
Azâb, yoksa, bu fânî hayât-ı velveledâr.
Sükûnu nerde bulur âh kalb-i mehcûrum?
Derûn-i sînede bin herc ü merc-i dâim var!

* * *

Demek, görünmeyeceksin ile'l-ebed bana sen,
Demek, uzaktasın ey yâr-ı mihriban benden!
Hayâta sen beni rabteylemiş iken, şimdi
Aceb nasıl yaşarım söyle âh sensiz ben?
"Günün birinde gelirsin de eski âlemler
Devâm eder yine birlikte öyle şâtır, şen...
Bu gîrûdâr-ı maîşetten el çeker, ararız
Seninle sîne-i uzlette gizli bir me'men...
Karışmayız yine bûd ü nebûd-i âleme hiç,
Nasıl ki bunca zamandır karışmadık zâten!
Uzakta aksede dursun o hây ü hûy-i mehîb...
Sükûn içinde biz ey dost, yek-dil ü yek-ten,
Devâm eder gideriz her zamanki âhenge,
Döner muhîtimiz üstünde hep senin nağmen...
Beyân-ı ukde-güdâzınla mübhemât-ı şu'ûn
Yavaş yavaş açılıp bir vuzûh olur rûşen.
Verâ-yı perde-i kudrette gizlenen râzın
Önünde feyz-i beyânın açar da bin revzen,
İyân olur o zaman karşımızda âlem-i rûh,
Düşüp gider gözümüzden bütün kuyûd-i beden!
Birer terâne-i ilhâm olan neşâidini
Kemâl-i vecd ile tekrâr dinlerim..." derken,
Bugün emellerimin hepsi ser-nigûn oldu...
Meğerse olmayacakmış ne bir gelen, ne giden!
Meğer açılmayacakmış müebbeden artık
O perde perde hakāik, o ukdeler, o dehen!
Yazık ki yükselerek matla'ında etti karar
O lem'a lem'a sünûhat... Hem de pek erken!
Niçin gurûb ediverdin sen ey sitâre-i şark,
Henüz kemâlini derk etmeden zavallı vatan?

* * *

Şu son zamanda zıyâ'ın kadar zıyâ'-ı elîm
İsâbet etmedi âfâk-ı Şark'a, İbrâhîm!
Eğerçi milletin ümmîd-gâh-ı ikbâli
Olan beş on büyük âdem, beş on vücûd-i kerîm
Birer birer heder olmuştu senden evvelce...
Senin peyinde fakat kaldı bin ümîd-i akîm!
Yarım asırda uyanmış çerâğ-ı feyze bakın:
Bir anda oldu sönüp perde-pûş-i hâk-i remîm!
Tasavvur eyleyemezdim ki ansızın dursun
Felâh-ı ümmet için çarpınan o kalb-i rahîm;
Tahayyül eyleyemezdim ki seyrden kalsın
Muhît-i Şark'ta cevlân eden o fikr-i hakîm.
Ridâ-yı hâke büründün sen ey sirâc-ı edeb,
Fakat o lem'a ki yâdımdadır... Zevâli adîm,

Durup mezârının üstünde ağladıkça sehâb;
Gelip başında enîn eyledikçe rûh-i nesîm;
İnip melâik-i rahmet cihân-ı bâlâdan,
Harîm-i kabrine ettikçe her zaman ta'zîm;
Bahâr vakti çiçeklerde yâd-ı enfâsın
Meşâm-ı câna duyurdukça bin lâtîf şemîm;
Döner hayâlimin en muhterem harîminde
Senin o tayf-ı lâtîfin ey âşinâ-yı kadîm!
Musâb olan yalnız âilen midir? Heyhât,
Bıraktın arkada binlerce hânümânı yetîm.
Olurdu dest-i tesellî-medâr-ı lûtfunla
Sirişk içinde yüzen çehreler bir anda besîm;
Ederdi cûd-i merâhim-nümûd-i feyyâzın
Hazâin olsa bütün ehl-i fâkaya taksîm.
O bir cihân-ı fezâildi, mahvolup gitti...
Nedir? Niçindir İlâhî bu inkılâb-ı azîm?

* * *

Ey yâd-ı güzîn-i ihtirâmı,
Rûhumda hayâtının devâmı;
Ey lem'a-i feyzinin tamâmı,
Subh-i ezelînin ihtişâmı;
Âmâline dar gelince nâsût,
İkbâline sîne açtı lâhût.

Bakmaz da bu dâr-ı ibtilâya,
Rûhun can atardı i'tilâya;
En sonra o nûr-i arş-pâye
Yükseldi civâr-ı Kibriyâ'ya...
Dem şimdi dem-i saâdetindir:
Ervâh, nedîm-i hazretindir.

[182] Tevfîk olarak yolunda hem-râh,
Aştın şu fezâ-yı târı nâgâh;
Tâ fecr-i bekāda oldun âgâh...
Hâlâ gidiyorsun Allah Allah!
Pervâzına yok mudur tenâhî?
Ey tâir-i gülşen-i İlâhî!

Her gül dibi medfen-i hayâlin,
Her gonca kitâbe-i kemâlin;
Her yerde nihân olan cemâlin,
Her yerde iyân olan meâlin;
Bir yerde görünmüyorsun amma;
Her yerde bedâyi'in hüveydâ!

Ey sen ki harîm-i Hakk'a mahrem
Oldun da yabancın oldu âlem;
Yâd eyleyecek misin ki bilmem?
Dünyâ denilen bu sicn-i mâtem
Hâlâ bana dâr-ı imtihandır...
Kurtulmadım işte an bu andır!

Ey yâr-i azîz-i gam-küsârım,
Mahvoldu Hudâ bilir karârım,
Sarsıldı olanca ıstıbârım;
Bî-zâr peyinde rûh-i zârım!
Gittin, beni kimsesiz bıraktın,
Yaktın beni hasretinle yaktın!

12 Mayıs 1321 **Mehmed Âkif**

HARB

1

Sen ey Ankā tanılmış kanlı baykuş, tayr-i pür-nekbet,
Olur can sayd eden pençende ber-âveng bir millet.
Sukūt eyler cesedler piş-i pervâzında... sad lâ'net!
Senin şehbâl-i târından hurûşân kanlı bir zulmet,
Hatîb-i zulm ü mâtemsin ki nefs-i nâtıkandır mevt!

2

Mekābirden hitâbet ettiğin, yükseldiğin minber,
Serîr-i saltanatlar, ser-bülend eyvân ü efserler
Bütün kırmak için yaptırdığın bâzîçedir yer yer...
Ser-i mevtâ demekdir pençene düşmüşse bir efser,
Elinde bir serîr-i saltanat bir nâşa pek benzer.

3

Vücûdun yokluk îcâd eyler insanlık fezâsında,
Me'âlin gizli mevtin lafz-ı vahşet-ihtivâsında.
Durur alçaklığın âh-ı yetîmin i'tilâsında.
Yüzün manzûr her seng-i mezârın mâverâsında,
Elin vardır senin her makberin vaz'-ı esâsında!

4

Mekābir hep lisân-i hâl ile feryâd ederlerken,
O feryâdın içinden bir zafer âvâzı duydum ben!
Vegâ meydânı bir müdhiş mezaristân-ı pür-şîven
Kırık bir seng-i kabrin bence hiç bir farkı yok zâten,
"Hüvelbâkī"si eksik bir takım tâk-ı zaferlerden!

5

Budur meydân-ı harb işte: Ufuklar zâr zâr olmuş,
Lisânlar müncemid, ebkem.. dehenler târumâr olmuş;
Tahaccür eylemiş eşk-âblar seng-i mezâr olmuş!
Cebeller türbet olmuşdur, ağaçlar türbedâr olmuş;
Zemîn hem makber olmuş, hem firâş-i ihtizâr olmuş!

Midhat Cemâl

HUKŪK

"MUHTELİT MAHKEMELER" MAKĀLE-İ HUKŪKİYYESİNE

Fer'

Mu'teber *İkdâm*'ın *Sırâtımüstakīm*'e te'alluk etmek üzere "Cümlenin Maksûdu Bir Ama Rivâyet Muhtelif" ser-nâmeli bendini lâyık olduğu ehemmiyyet-i mahsûsa ile mütâla'a ettik. Geçen hafta "Muhtelit Mahkemeler" makālemizdeki bazı fıkarâtın ma'nâ-yı maksûddan başka makāsıdı dahi müştemil olduğu zan olunduğunu mezkûr makālenin tazammun etmediği husûsâtın risâleye isnâd edilmiş olmasından anladık.

Tekrâr tekrâr beyân edelim ki, maksadımız hedef-i i'tirâz ittihâz olunan fıkranın muharrir-i âlî-kadrini mu'âheze veya müdâhale-i ecnebiyye tarafdârı olarak irâ'e değildir. Böyle zannetmek hakkımızda pek ağır bir ithâm olur. Muharrir-i

muhteremin kalblerimizdeki mevki'i bu gibi şevâ'ibden müberrâdır. Cevablarımız tamamıyla fıkranın bâhis bulunduğu fikrin, nazariyyenin kā'illerine karşıdır. Nitekim makālemiz serâpâ bunu gösterir. Nâkillerin ise mes'ûliyetten masûniyeti zâten kavâ'id-i mer'iyye icâbâtındandır.

Şu kadar ki muharrir-i fâzıl için ma'rız-i hâcet olmak üzere telakkīsi zarurî olan şu mes'elede, yani muhtelit bir istînâf mahkemesi teşkîlini tervîc yolunda sükût buyurmamaları arzû olunuyordu. Nevâziş-i vatan-perverâneleri dahi böyle bir temennîde bulunmak için evlâd-ı vatana cür'etbahş oluyordu. Binâberîn bu noktada ihtiyâr buyurulan sükût şu mu'azzez ümniyeyi haleldâr etti. Ve müşârun-ileyhce de arzu olunmayacak olan şu inkisâr-ı emeldir ki bize sükût-ı vâkı'ı zelle sûretiyle tavsîf ettirdi. Son makālede ise muharrir-i fâzıl bu husûsda tamâmıyla efkârımıza iştirâk etmekte olduklarını beyân ile re'y-i mezkûru sarâhaten takbîh buyuruyorlar. Şu hâlde matlûb hâsıl olmuş demekdir.

İstinâdât-ı mezkûreye ikinci delîlimizin son fıkrası bâdî oluyorsa tasrîh edelim ki o cevâb da yine mü'elliflere râci'dir. Biz muharrir-i siyâsîmizin mevcûdiyetiyle onlara karşı ihticâcda bulunabiliriz. Çünkü pek yakından tanırlar ve memleketimizin *Tan*'ı, *Times*'ı mesâbesinde telakkī olunan bir gazetede hergün hakîmâne bendlerini tetebbu' ederek iktidârını teslîm ederler. Şu teslîm ise hukūk-şinâslarımız hakkında mü'ellifîn-i mezkûreye bir fikr-i icmâlî verebilir i'tikādında bulunuyoruz.

Mardinîzâde: Ebu'l-ulâ

CÜRM-İ AHLÂKÎ – CÜRM-İ KĀNÛNÎ

Cürm-i ahlâkî nedir? Bu su'âle cevâben ben bilâ-tereddüd derim ki: Her nevi' ef'âl ve harekât-ı kabîhadır; Gerek kavânîn-i mevzû'aya mugâyir olsun ve gerek olmasın. Şu beyânımıza göre bunun envâ'-ı me'âsî ve mesâvîye şumûlü zâhirdir. Kavlî, ya fi'lî.. Zâhirî, ya bâtınî olsun. Hattâ aşağıda bi'l-hâssa beyân edeceğimiz "cürm-i hukūkī"ye de şâmil, o da bunda dâhildir.

İyi ama bir fi'l ve hareketin hadd-i zâtında ef'âl ve harekât-ı kabîhadan olup **[183]** olmadığını nasıl bilelim? Bunun için elde bir mikyâs-ı sâlim ve kıstâs-ı müstakīm var mıdır? Evet, bu bâbda bir değil, iki tane mikyâsımız vardır ki onlar da akıl ve nakildir. Şöyle ki: Bir kere Hâlık-i Hakîm te'âlâ ve tekaddes hazretleri bizi, sâir hayvânâta nisbetle müstesnâ, mükemmel bir hilkatte vücûda getirmiş, elhamdülillâh bize akıl gibi dünyâlar değer bir ni'met-i uzmâ ihsân buyurmuşdur ki, onunla biz bu âlem-i kevn ü fesâdda her zamân, her yerde, her şeyde nîk ü bedi, hayr u şerri, hakk u bâtılı, bazı müstesnâdan kat'-ı nazar, hüsn ü kubhu pek a'lâ temyîz ve tefrîk edebiliriz. İkinci derecede, ukūl-i beşerin idrâk ve ihâtadan âciz kaldığı bir takım hakā'ik-i ulviyye, serâ'ir-i lâhûtiyyeyi lûtfen ve merhameten beyânla bizi sa'âdet-i dâreyne mûsil olan tarîk-i müncîye irşâd-ı hikmet-i samedâniyyesine binâ'en "şer'-i ekmel"i inzâl buyurmuşdur ki mücerred aklımızla keşf ü idrâke muvaffak olamadığımız nice hakīkatleri, hikmetleri de bu sirâc-ı hidâyetin feyz-i nûrundan iktibâs ve istifâza sûretiyle ra'nâ öğrenebiliriz. İmdi bir sâhib-i insâfa sorarız: Böyle bir yandan akl-ı selîm, diğer yandan şer'-i kavîm, bu iki reh-nümâ-yı hak ve felâh insânı dâima râh-ı fevz ü necâta, semt-i emn ü selâmete bi'l-ittihâd delâlet edip dururken, gümrâhlığa hiç bir vesîle, bahâne yoğiken, irtikāb-ı cürm "ma'siyet" şöyle dursun hâtır u hayâlden geçirmek bile insân-ı âkile, insân-ı kâmile yakışır şeylerden midir? Heyhât! Öyle olunca, aklen ve şer'an uhdemize müterettib ve mütehattim vezâ'if-i mütenevvi'ayı vüs'ümüz mertebesinde hüsn-i îfâya çalışalım. Çalışalım da gâye-i emelimiz bulunan sa'âdet-i ebediyyeye nâ'il olalım!

Fi'l-hakīka akl u şer'in Benî Âdem'e tahmîl ettiği vezâ'if mütenevvi'dir. Fakat mütenevvi' olduğu kadar da mühim ve mukaddesdir. Bu cihetle kim ki bunları bi-temâmihâ îfâ edebilirse kelimenin tâm mâ'nâsıyla mes'ûddur. Buna mukābil hangi birini îfâda tecvîz-i kusûr eylerse ahlâken mücrim, indallah mes'ûldür. İşte görülüyor ki cürm-i ahlâkînin dâiresi bu derece vâsi'dir.

Gelelim cürm-i hukūkīye: Cürm-i hukūkī "kānûnî" nedir? Bunun dâire-i haddi o kadar vâsi' değildir. Mücerred hükm-i vicdâniyye değil, hattâ ahkâm-ı kānûniyyeye mugâyir ef'âl u harekâtın bir çoğu dahi bunda dâhil olmaz. Belki bunun teşekkülünde iki lisân vardır. Birincisi îkā' olunan bir fi'lin kānûna muğâyereti, ikincisi kānûn-ı cezâda mu'ayyen bir cezâya mukārenetidir. Bu esâslardan velev biri bulunmazsa cürm-i hukūkī husûle gelmez. Çünkü ale'l-umûm ef'âl-i cerîme nazar-ı im'âna alındıkda görülüyor ki fi'l-asl iki menba'den tereşşuh etmekdedir. Biri müsbitdir ki kānûnun nehy ettiğini işlemekdir, hukūk-ı tabî'iyye-i cezâ'iyye ıstılâhında buna "cerâ'im-i cezâ'iyye" ıtlâk edilir. Diğeri menfîdir ki kānûnun emr ettiğini işlememekdir, buna da "cerâ'im-i ihmâliyye" nâmı verilir. Fakat bu sûretler, ale'l-ıtlâk birer cürm-i kānûnî teşkîl etmez, etmek için mühim bir kayda, fasla lüzûm görünür ki o da kānûnun nehyi, ya emri mutlakā "bir cezâ tehdîdine mukārin" olmasıdır. Eger öyle olmazsa o hâlde o gibi nevâhî veya evâmir-i kānûniyyeye muhâlefet, cürm-i kānûnî değil, yukarıdaki izâhâta nazaran cürm-i ahlâkīdir.

Şimdi bu kazıyyeyi nehyden, emirden birer misâl ile îzâh edelim! Meselâ *Mecelle*'nin 426. mâddesinde: Müste'cir, akd-i icâre ile müstehak olduğu menfa'at-ı mu'ayyenenin mâ-fevkine tecâvüz edemeyeceği beyân olunur, ki bu bir nehy-i kānûnîdir. Kezâlik usûl-i muhâkemât-ı cezâ'iyyenin 101. maddesinde: Cürm-i meşhûd hâlinde bulunan, ya velvele-i nâs ile ta'kīb olunan eşhâsı tutup müdde'î-i umûmî huzûruna getirmeğe herkes mecbûr olduğu gösteriliyor ki, bu da bir emr-i kānûnîdir. Lâkin bunların ikisi de bir cezâ tehdîdine mukārin değildir. Onun için bunlara adem-i ri'âyet, gerçi ahlâken bir cürm ise de kānûnen cürm add olunmaz.

İzâhât-ı sâbıka ile "cürm"ün ahlâk ve hukūk noktasından medlûlü oldukça ta'ayyün etmiş idüğünü zann eyleyerek deriz ki ukūl-i kâmile ashâbına lâzım olan bir şey var ise o da cerâ'imden sûret-i mutlaka ve kat'iyyede mücânebet etmekdir. Vâkı'a bir adam cürm-i ahlâkīden dolayı kānûn nazarında bu cezâya müstehak olmaz; ancak Âdil-i Mutlak hazretlerinin nezd-i ulûhiyyetinde behemehâl mes'ûl ve

mu'âteb olduğunu aslâ hâtırdan çıkarmamalıdır.* Hem de ukūbet-i uhreviyye, mücâzât-ı dünyeviyye gibi de değil, şedîd ve medîddir. Artık aklı başında bir insan için bundan büyük endîşe mi olur? Binâ'en-aleyh hatt-ı hareketimizi hemîşe akl u şer'e tevfîk etmemiz elzemdir.

Mekteb-i Hukūk'tan Me'zûn
Abdullah

MU'CİZÂT-I KUR'ÂNİYYE

Nüshâ-i kübrâ-yı ekvân olan insanlığın hasîsa-i şân-ı fıtratı olub cem'iyyet-i medeniyyenin devâm-ı intizâmı ve mu'âmelât-ı beşeriyyenin muhâfaza-i insicâmı nokta-i nazarından yalnız ahkâm-ı celîle-i şer'iyye ve kavânîn-i mevzû'a-i milliyye ile mukayyed olduğu hâlde ahîren şahsî bir takım menâfi'-i cüz'iyye ve keyfî bir alay ağrâz-ı nefsâniyye uğrunda kâbûs-ı istibdâda fedâ edilerek muttasıl selâsil-i esâret-peymâ-yı nifâk ile tazyîk ve müselsel ağlâl-i tahammül-fersâ-yı i'tidâ ile takyîd olunan ve ağlâl-i mezkûrenin herçi bâd-âbâd seyf-i sârim-i cihâd ile rüstem pesendâne bir sûretde kat' u tefrîki sırasında a'zâ-yı bedeniyyesinden birkaç parça uzvu da fedâ edilmedikçe şu zencîr-i cân-güdâz-ı istibdâddan tahlîsi kābil olmayan şâhid-i dil-ârâm-ı hürriyyet mâdem ki emîrü'l-mü'minîn Padişâh-ı hürriyyet-âyîn efendimiz tarafından tebe'a-i sâdıka-i Osmâniyyelerinden ferd-i âferîdenin incinmesine rızâ gösterilmeksizin kuyûdât-ı mezkûreden tecrîd ile âzâd u ihsân ve ba'demâ yegâne emel-i şâhâneleri de hürriyyet-i asliyye-i mezkûrenin idâmesi hakkında bir vesîka-i resmiyye-i te'ahhüd demek olan Kānûn-ı Esâsî'nin kat'iyyen muhâfaza ve ahkâm-ı münderecesinin bilâ-te'hîr icrâsı olduğu te'mîn ve i'lân buyurulmuş ve bu vesîka-i Meşrûtiyet'le bunca senelerdir mâddî ve ma'nevî ihtilâf-ı makāsıd sebebiyle müteşettit ve tezâd-ı efkâr yüzünden meydân-ı muhâsamada her an bir kuvve-i mükâdeme-kârâne ile sâbit olan gönüller **[184]** mâdem ki cemâl-i dil-firîb-i müsâvâtın âyîne-i adâlet-pîrâ-yı hukūkda cilve-nümâ-yı mes'adet ve bütün evlâd-ı hamiyyet nihâd-ı milletin sâha-i garrâ-yı vatanda hem-âhenk-i uhuvvet olması gibi mefâhir-i feyz-i hürriyyetle gıbta-fermâ-yı ağyâr ve ahbâb bir şekl-i vahdet iktisâb etmişdir, böyle debdebe-i devleti derk-i esfel-i izmihlâl ve fenâdan mevki'-i bâlâ-terîn-i i'tilâya ve kevkebe-i milleti hazîz-i ihtilâf ve nifâkdan zirve-i şa'şa'adâr-ı ittifâka çıkaran ni'met-i uzmâ-yı ilâhiyyenin hayât-ı milliyemize te'alluku cihetiyle her ferd-i Osmânî için derece-i vücûbda bulunan bekā ve muhâfazası mes'ele-i mühimmesini zikr olunan işbu iki âyet-i celîlenin ihtivâ etmesi ve muhâfaza-i matlûbenin üç rükn-i rekîn ile meşrût ve onların kemâl-i ehemmiyetle îfâ ve icrâsına menût olduğunun da sebebin husûsiyyeti hükmün umûmiyyetine münâfî olmayacağı itibâriyle nazm-ı mezkûr-ı sübhânîde mündemic bulunması elhak hayret-bahş-ı ulemâ-yı râsihîn celâ'il-i mu'cizât-ı Kur'âniyyedendir. Erkân-ı mezkûreden birincisi işbu ni'met-i mukaddese-i hürriyyeti hiç bir vakitde hiç bir sûretle nazar-ı dikkatden dûr tutmayarak dâima bir hiss-i diyânet-perverâne ile ihtiyâcât-ı ictimâ'iyyemize tevfîk ve vecâ'ib-i mukaddese-i şer'iyye noktasından mu'âmelât-ı milliyemize tatbîk ile îfâ-yı hakk-ı şükrân ve bâb-ı edâ-yı şükrânda mevcûdiyyet-i külliye ile isti'mâl-i cism ü cân ederek istizâde-i ni'met-i Yezdân etmekdir. Zîrâ;

شکر نعمت نعمتت افزون کند
کفر نعمت ازیدت بیرون کند

beyti bu bâbda düstûrü'l-amel-i hikmet olduğu bedîdâr ve cevher-i cihân-bahâ-yı hürriyyetimizi dâire-i ahkâm-ı şer'iyyeden ve kavânîn-i mevzû'a-i medeniyyeden hâric bir sûret-i istisnâ'iyyede isti'mâl ile el-ıyâzü billâh-i te'âlâ küfrân-ı ni'met vâdî-i hevl-nâkine pûyân olmak ise [1](وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ) fermâ-yı sübhânîsince bâdî-i mahv ü helâk idiği vâreste-i kayd-ı tezkârdır.

İstibdâd ne idi bi'l-cümle menâfi'-i beşeriyyeyi câmi' şer'-i şerîf ve mesâlih-i ibâd üzerine mübtenî kānûn-ı münîf ile mahfûz ve mahmî olan hukūk-ı ibâda tecâvüz ve te'addî değil mi idi? Şu hâlde biz kuvve-i hürriyyeti hilâf-ı şer' ve kānûn bir yolda isti'mâl eder isek dimâ-i şühedâ ve midâd-ı ulemâ gibi zımân-ı muhterem mukābilinde ref' ve istib'âd etmiş olduğumuzu zannederek i'lân-ı sürûr ve bahtiyârî eylediğimiz istibdâdı yeniden ihyâ ve i'âde eylemiş olmaz mıyız? Müstağnî-i beyân olduğu üzre insân [2](أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى) nazm-ı celîli-i samedâniyyesince akvâlinde ef'âlinde mutlaku'l-inân olarak terk olunmadığına göre hürriyyet âdâb-ı umûmiyye-i milliye ve ahkâm-ı celîle-i şer'iyye dâiresinde cârî olursa hürriyetdir. Gayrin hürriyetini ihlâl eden ve kuyûd u hudûddan vâreste olan hürriyet ise, hasîsa-i insâniyyet olması şöyle dursun, hayât-ı hayvâniyetden aşağı bir keyfiyet olduğuna şüphe var mıdır? Binâ'en-aleyh ni'met-i hürriyyet aklen ve hikmeten mâ-vudı'a-lehine sarf olunmak vecîbe-i zimmet-i ubûdiyyet olur.

Mâ-vudı'a-lehinin gayrîsinde isti'mâl-i ni'met ise değil şükür ve mahmedet belki küfrân-ı ni'metdir. Küfrân-ı ni'met de muhâfaza-i ni'met-i hürriyyetin üssü'l-esâsı-ı istinâdı olan erkân-ı selâse-i mezkûreden birinin zevâlini istilzâm edeceğinden bu hâl hey'et-i ictimâ'iyyemiz için nasıl gayr-i kābil-i telâkkī bir mazarrat ve âsâyiş ve emniyetin ve âheng-i umûmî-i milletin ihtilâlini dâ'î olmak cihetiyle de ne dehşet-engîz bir musîbet olduğu artık tasavvur buyurulsun.

İkincisi hey'et-i müşahhasa-i devlet ve bi'l-umûm efrâd-ı hamiyyet-perverân-ı ümmet derece-i vüs' ü kudretine mertebe-i hâl ü ma'îşetine ve îcâb-ı san'at ü mükellefiyetine göre câmi'-i kâffe-i kemâlât-ı beşeriyye ve kâfil-i mesâlih-i âmme-i medeniyye olan Kur'ân-ı azîmü'ş-şâna kemâl-i ehemmiyyet ve safvet-i i'tikād ü niyyetle temessük ve i'tisâm ve ondan ser-i mûy ayrılmamağa sa'y ü ihtimâm etmekdir. Nasıl ayrılmak câ'iz olabilir ki; medeniyyet-i sahîha-i İslâmiyye'nin istinâdgâh-ı hakîkati olan Hallâk-ı Cihân'a karşı mü-

* (وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ) nazm-ı celîli buna burhân-ı bâhirdir. [Nahl, 16/93].

[1] İbrahim, 14/7.
[2] Kıyâme, 75/36.

kellef olduğumuz vezâ'if-i ubûdiyyet ve ibâdâtı ve ebnâ-yı nev'-i insâna karşı vazîfedâr bulunduğumuz hukūk ve mu'âmelâtı ve devlet ü memlekete karşı der'uhde eylediğimiz mesâ'î ve hidemâtı ukūl-i beşerin tabaka-i ulyâsını ihrâz eden dehânın efkâr-ı münevveresini pek ziyâde muzlim gösterecek kadar parlak ve me'âlim-i râsihîni hazîz-i sâfilde bırakacak derecede ulvî bir uslûb-ı sâtı' ile beyân eden Kur'ân'dır. Tekemmülât-ı insâniyyeyi mütekeffil mekârim-i ahlâk u âdâtı ve tecemmülât-ı ictimâ'iyyeyi mutazammın adâlet ü musâvâtı ve emniyyet-i hukūk ve intizâm-ı umûrun muhâfazasını te'mîn eden mükâfât ü mücâzâtı ve bekā-yı milletimizin merkez-i i'tidâl ve te'âlîde idâmesini zâmin olacak sûretde ehline lüzûm-ı tevdî'-i emânâtı emr eyleyen Kur'ân'dır.

İmdi bi'l-cümle ahvâl-i husûsiyye ve ihtiyâcât-ı umûmiyyemizde akl u hayâl-i beşerin fevkinde lâhûtî bir edâ ve belâğat u fesâhatin hayret-bahş-ı bülegâ-yı cihân olacak derecede âlî bir mertebesinden ilâhî bir lisân-ı i'câz-nümâ ile keşf-i hakāyık eden Kur'ân-ı bedî'u'l-burhâna i'tisâm etmez isek, bize rehber-i ser-menzil-i selâmet ve reh-nümâ-yı feyz ü sa'âdet olacak bir hablü'l-metîn-i temessük artık hangi kitâb hangi kānûn olur [1](فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ) böyle ise kitâbullâha i'tisâm edelim, tefrika-i ümmeti îcâb eden akvâlden ve beyne'l-ihvân ittihâd ve muhabbeti hall ü izâle edecek ef'âlden ictinâb eyleyelim. Levâzım-ı medeniyyet olan hürriyet ve müsâvât ve adâlet bizce muktezâ-yı ahkâm-ı şerî'atdir. Şimdiye değin hilâf-ı şer'-i mübîn zuhûr eden kâffe-i ahvâl ve mu'âmelât ise, kuyûdât-ı dîniyye ağırlığından tecerrüd etmek isteyen bazı sebük-mağzânın lâubâliyâne hareketlerinin ve ricâl-i müstebide-i hükûmetin meyâdîn-i istifâdeyi tevsî' etmek için te'sîs eyledikleri tarz-ı istibdâd ve i'tisâfın âsâr-ı seyyi'esinden başka birşey değildir Ölmeyecek gibi çalışmak yarın ölecek gibi ibâdât ile iştigâl eylemek müslümanların vezâif-i insâniyyelerindendir. İnsânın menfa'ati de mazarratı da kendi kesb-i yedinden ibâret olduğu ve insan ancak sa'y u ameli derecesinde dünyevî ve uhrevî müstefîd olacağı hakîkati de mu'cizât-ı celîle-i Kur'âniyyedendir.

Tecellî-âşinâyân-ı vahy u ilhâm-ı enbiyâ-yı izâmdan her birinin bir san'atla te'mîn-i ma'îşet ederek nümûne-nümâ-yı ahlâf olduklarını ve esbâb-ı zâhireye teşebbüs etmeksizin Hayru'r-râzikīn hazretlerine mütevekkil olanları sânî-i Hulefâ-yı Râşidîn Fârûk-i adl-âyîn efendimiz, müte'ekkilînden addettiklerini kütüb-i siyer bize haber vermiyor mu? Habl-i metîn-i ilâhîye şiddetle temessük edelim.

Hevâ vü hevesimize teba'iyyet yüzünden vukū'a gelen ihtilâf sebebiyle hak **[185]** ve hakîkatden ayrılmayalım. Berren râhile-bend-i seyr ü azîmet ve bahren sefîne-süvâr-ı hareket olarak tevsî'-i kesb ü ticâret ve te'mîn-i emr-i ma'îşet etmekliğimizi [2](فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ) âyet-i kerîmesiyle Kur'an-ı hikmet-beyân bize fermân ve erzâk-ı mahalliyenin habsiyle ebnâ-yı cinsinin mâbihi'l-inti'âşını tazyîk eden muhtekirlerin mel'ûn ve berây-ı ticâret hâricden celb-i havâyic eyleyenlerin merzûk olacağını [3](الجالب مرزوق والمحتكر ملعون) hadîs-i şerîfiyle Seyyidü'l-mürselîn efendimiz beyân buyurmuyor mu? Şu delâ'il-i celâ'il-i medeniyet pîşgâh-ı ebsârımıza tecellî nümâ-yı şevk ü gayret olub dururken artık zamân-ı câhiliyetin insanları gibi öyle ihtiyâr-kemîn-i ıstıyâd ve hilâf-ı diyânet bir takım sözlerle îkād-ı nâ'ire-i fitne ve fesâd etmeyelim. Belki Hazret-i *Kur'an*'ın emrini tutub nehyinden kaçınmakda ittifâk ve ittihâd eyleyelim. Çünkü her emriyle bize binlerce menâfi' te'mîn ve her nehyiyle bizi kābil-i ta'dâd u ihsâ olmayan mazarrât-ı mâddiyye ve ma'neviyyeden tahlîs eden *Kur'an*-ı hakîm olduğu bin üçyüz senelik âlem-i İslâm'ın devr-i te'âlîsi dâima muhâfaza-i ahkâm-ı Kur'ân zamânına ve devr-i mahv ü perişânîsi de ihmâl ve tekâsül evânına tesâdüf etmekle tahakkuk eden bir kazıyye-i muhkemedir. İhsân u adâlet ve ehline tevdî'-i emânetle emr eden ve fahşâ vü münkerden ve gayrin ırz u cânına tecâvüz ve hukūkuna bi-gayr-i hakkın te'addîden nehy eden Kur'ân değil mi? Gene medeniyeti teşkîl eden Allah ve Resulullah ve ulü'l-emre itâ'atle ve mâhiyyet-i insâniyyeyi tasvîr eden mahlûkāt-ı ilâhiyye hakkında ibrâz-ı me'ser-i şefkatle teklîf eyleyen Kur'ân değil mi? "Düşman ile mukātele ve onlara hakkıyla mukābele için te'mîn-i galebe ve tezyîd-i kuvvet edecek her türlü mühimmât-ı harbiyye ve âlât u edevât-ı askeriyyeyi ve ahırlarda tavîle-bend-i hareket güclü kuvvetli atları i'dâd ve âmâde ediniz" me'âlini hâvî [4](وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ) âyet-i kerîmesini bir kere pişgâh-ı nazar-ı dikkat ü takdîse alalım. Âyet-i mezkûre bir devletin, meşrûtiyet-i idâreye mâlik ve ahkâm-ı mukaddese-i şer'iyye ile mukayyed bir devletin tezâyüd-i şân u şevketini ve te'âlî-i ihtişâm ü azametini ve husûn u hudûdunun tecâvüz ve a'dâdan mahfûziyetini ve bekā-yı hükûmet ve istiklâliyetini ve bir milletin âdât-ı milliye ve âdâb-ı diniyyesini muhâfaza ile diğer kavme diğer millete sefâhetde hevâ ve hevesine teb'iyyetde taklîd-i mücerredden mütecânib ve muktedâ bih-i ecânib olacak sûretde hilye-i ilm ü ma'rifetle mütehallî olan bir milletin terakkī-i feyz ü sa'âdetini ve muhâfaza-i âsâyiş ü emniyyetini ve hey'et-i ictimâ'iyyesinin mahv u perişâniyyetinden selâmetini ve kalben huzûr ve vicdânen râhatını te'mîn eden vesâ'il-i miknetin istihsâli ve vesâ'it-i satvetin istikmâliyle bize emr etmiyor mu?

Bugün meşrû' veya gayr-i meşrû' vesîleler ihdâsıyla bize hücûm edecek ve hâk-i pâk-i âbâ ve ecdâdımızın hûn-i şehâdetiyle tahmîr olunmuş olan vatan-ı mukaddesimizi pâmâl-i huyûl-i gârât etmek arzûsunda bulunacak düşmanımızla mukātele ve şân u şevketimizi hakkıyla muhâfaza ve Osmanlılığa mahsûs bir hamâset-i fıtriyye ile onlara mukābele için âyet-i celîledeki kuvvetin ma'nâsı olmak üzere bundan on üç asır mukaddem Medîne-i ilm ü irfân Resûl-i zîşân efendimizin haber verdiği remyin şekl-i tekemmülü olan mavzer ve martini tüfenklerine ve Krup toplarına ve şa-

[1] Mürselât,. 77/50.
[2] Mülk, 67/15.
[3] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 6391.
[4] Enfâl, 8/60.

rapnellere ve memleketin şerâyîn-i hayâtını teşkîl eden askerî ve ticârî yollara ve şoselere ve vesâ'it-i nakliyyenin rûh-ı kemâli olan şimendiferlere, tramvaylara, otomobillere arabalara ve sevâhilimizi ve limanlarımızı taht-ı muhâfazada tutacak donanmalara ve sâyir birer kal'a-i âhenîn olan zırhlılara ve zırhlı kruvazörlere torpillere ve vesâ'il-i muhâberâtı te'mîn edecek telli ve telsiz turuk-ı berkiyyeye ve balonlara ve bu âlât-ı harbiyye ve terakkiyât-ı sına'iyyenin mevkūfun aleyhâsı olan dârü't-tedrîs ve dâru'l-fünûnlara dâru's-sınâ'alara ve tersânelere fabrikalara ve tophânelere havuzlara ve haddehânelere ve bunları şekl-i idâre-i devletin iktizâ ettiği ve berrî ve bahrî kuvâ-yı mâddiyye-i saltanatın îcâb eylediği vechile istihsâl ve istikmâl eyleyecek kâşiflere muhteri'lere mühendislere ve mu'allimlere erkân-ı harblere ve şirketlere erbâb-ı hüner ve san'ata ve ashâb-ı ilm ü ma'rifete ihtiyâcımız muhtâc-ı beyân ve burhân mıdır? İşbu ihtiyâcât-ı bedîhiyyenin vüs' ü kudretin yetiştiği derecede ref' ü izâlesi ve emr-i müdâfa'a ve mukābelenin şânlı şerefli bir sûretde te'mîn-i esbâb-ı husûliyesi bâbındaki, (مااستطعتم) kelime-i mübeccelesini müştemîl olduğu ihâta-i efrâd ve câmi'iyyet ve binâ'en-aleyh husûl-i kuvvet ve kudret-i millet için her ferde teşmîl ettiği mes'ûliyyet Kur'ân-ı lâmi'u't-tibyân gibi istinâdgâh-ı celîli bulunan dîn-i İslâm'ın cem'iyyet-i medeniyyeye ve hey'et-i ictimâ'iyye-i beşeriyyeye hâdim olduğu kadar âlemde hiç bir dîn, hiç bir mezhebin hizmet etmemiş ve etmeyeceğini ve şu hâlde İslâmiyet ayn-ı hikmet ve mahz-ı medeniyet olarak meşrû' câmi'-i kâffe-i ahkâm ve zübde-i edyân bir mevhibe-i melik-i allâm idüğini mu'cizât-ı Kur'âniyyeden olmak üzere isbât etmez mi? Binâ'en-aleyh müfessir-i Kur'ân nebî-i âhirü'z-zamân efendimiz de "Kur'ân, habl-i metîn-i ilâhîdir. Acâyibi nihâyet bulmaz ve kesret-i rucû' ile tarâvet ve halâveti zâ'il olmaz. Her kim onunla kā'il olursa sâdık ve her kim onunla amel ederse râşid ve her kim ona i'tisâm eylerse sırât-ı müstakīme mehdî olur" buyurmuşdur. Felihâzâ akvâlimizi mümkün olduğu kadar hükm-i Kur'ân'a tevfîk edelim ki muhriz-nisâb-ı sadâkat ve a'mâl ü ef'âlimizi o kitâb-ı nâsihü'l-edyâna tatbîk eyleyelim ki, sâlik-i meslek-i reşâdet olmak şerefine nâ'il olalım ve urvetü'l-vüskā-yı i'tisâmımız Kur'ân-ı Celîli'l-bürhân olsun ki sırât-ı müstakīme hidâyet ve dâreynde selâmet bulalım. O nûr-i ayn-ı âlem diğer bir hadîs-i şerîfinde de "Muhakkak şu Kur'ân-ı hikmet-beyân habl-i metîn-i rabbânî, nûr-ı mübîn-i sübhânîdir. Emrâz-ı kulûba şifâ-yı nâfi' ve mütemessiklerini hatâ ve zelelden muhâfız bir emr-i bârîdir" buyurdu. Bundan tahakuk ediyor ki, bizi merkez-i selâmet üzerine deverân eden muhît-i hürriyyetimizde tedrîcen ser-menzil-i sa'âdete îsâl edecek ve zulmet-i istibdâd ve ma'siyeti nûr-ı adâletle izâle ederek erbâb-ı basîrete şeh-râh-ı hakīkati irâ'e eyleyecek Kur'ân'dır. Seyyi'et-i ef'âl-i redâ'et-i ahlâk emrâz-ı mühlikesinden bizi şifâyâb-ı menfa'at edecek ve bi'l-cümle akvâl ü ef'âlimizde mahv-ı istikbâl etmek şânından olan hatî'ât-ı siyâsiyye ve ihtilâfât-ı dîniyyeden bi'l-muhâfaza bir mevki'-i âlü'l-âl-i ismetde tutacak yine Kur'ân'dır.

Mahkeme-i İstînâf Hukūk Re'îsi

Mâhir

[186] **MÜSLÜMAN KADINI**

Dokuzuncu Faslın Mâba'di

Kāri'în-i kirâm görüyorlar ki ben tesettürü kadınların iffeti nâmına taleb etmiyorum, hem böyle bir maksadla taleb etmek de istemem. Zîrâ o zaman fıtraten ihtisasât-ı fâzıla sâhibi olan bu cins-i rakīkin hukūkuna tecâvüz etmiş olurum. Evet, kadınların seviye-i ahlâkiyyeleri erkeklerinden elbette daha yüksek, nâmusları umûmiyet i'tibâriyle daha pâkdır. Binâ'en-aleyh benim tesettürü ihtiyâr edişime sebeb, onun kadınları erkeklerin şerrinden emin bırakacak bir hısn-ı hasîn olmasıdır.

Çünkü erkekler günün birinde, yâhûd her gün kendi perde-i nâmuslarını hetketmiş olsalar bundan maddeten bedenlerine bir halel terettüb etmeyeceğini bildikleri için görülüyor ki, her türlü hileye, her türlü vesâ'it-i mel'ûneye mürâca'at ederek kadınları iğfâle müfrit bir inhimâk ile saldırıyorlar. Zâten hâdisât-ı âlemin tetebbu'iyle mertebe-i sübûta vâsıl olmuşdur ki kadınları, cebîn-i pâk-ı ismetlerini lekedâr etmeye teşvîk eden hep erkekdir. Hattâ *El-Mukattam* cerîdesi mestûriyeti mu'âhaze ederken şu hakīkat-ı bâhireye şehâdet edip diyor ki:

"Hey'et-i ictimâ'iyyeden her birinin târihi göstermektedir ki kadının fazîlet-i iffetine karşı hücûm eden dâima erkek ve o muhâcime karşı bu fazîleti müdâfa'aya çalışan dâima kadın olmuşdur." Öyle ise hasmının savletini def' edecek kadar bir salâbet-i fıtriyyesi olmayan bu cins-i nâzenîni şedîd ve mütecâsir olan erkeğin şerrinden himâye edecek bir çâre aramak muktezâ-yı adâlet değil midir? Bir kere zavallı kadını bu zalûm erkeğin pençe-i te'arruzuna, desâ'isine ma'rûz bıraktıkdan sonra bilâhare kendisini, dâmen-i iffetini lekedâr ettiğinden dolayı mes'ûl tutmak hiç adâlete sığar mı?

Erkeğin tuzağına düşen bir kadını adem-i iffetinden dolayı mü'âhazeye kalkışmak bize nasıl lâyık olabilir ki bu mahlûkun desâ'is-i şeytâniyyesinden yuvalarındaki arslanlar, inlerindeki yılanlar, dağ tepesindeki kartallar bile kurtulamıyor!

Hem canım kadından ne bekliyorlar? Şehevât-ı nefsaniyyesine mukāvemet husûsunda adetâ bir melek olmasını mı istiyorlar? Yoksa heva ü hevesine karşı adem-i temâyülde onun cemâdât sınıfına geçmesini mi arzû ediyorlar? Ya bunlar o zavallının hakkında en şedîd bir zulüm, en ağır bir esâret değil de nedir?

Diyorlar ki: Niçin erkeğin mestûr olmasını istemiyorsun da bu mecbûriyeti kadınlara hasrediyorsun? Kadınları tesettüre icbâr onların hukūkunu gasbetmek değil midir?

Derim ki: Erkekleri kadından ayırmaya çâre olmadığı gibi (Geçen ve gelecek fasıllarımıza mürâca'at buyurulsun) kadının vazîfesi sırf beytîdir. Binâ'en-aleyh evinin hâricinde çalışması –şu'ûn-ı hayâtiyesi îcâbınca hâricde dolaşıp nasîbini aramaya mecbûr olan– erkeğin hilâfına olarak büyük bir fesâd-ı ictimâ'îyi mûcibdir. İşte bu hâl umûr-ı sâbiteden olduğu için iki şerden ehvenini ihtiyâr etmemiz âzım geliyor da o sebebden tesettürü kadına hasrediyoruz, başka şeyden değil. Yok, eğer ashâb-ı fikr ü nazardan biri zuhûr ederek erkeklerin kadınlara karşı olan hücûmlarını men'edecek bir çâre ihtirâ'ına muvaffak olur da kabûlü teklîfinde bulunursa

müslümanlar kadını, bu cins-i rakîki siyânet için o teklîfe herkesden evvel rû-yı kabûl gösterirler.

el-Mukattam cerîdesi diyor ki: "Hey'et-i ictimâ'iyyede mestûriyetin muhâfaza-i iffet husûsunda hiç bir fazîleti sâbit değildir. Zîrâ bir muharrir yokdur ki kalksın da mestûr olan şehir kızının mestûr olmayan bedevî kızından daha nâmuslu olduğunu, kezâlik bir bedevî kızının ırzının bir mestûrenin ırzı kadar masûn olmadığını iddi'âda bulunsun."

Biz deriz ki: Bunu kimse inkâr etmez. Ancak şurasını da hatırdan dûr tutmamak lâzım gelir ki mestûr olmayan bir bedevîye, yâhûd çölde zirâ'atle meşgûl bir kadın, heycâ-yı ma'îşetin, tenâzu-i bekânın henüz en aşağı derecesinde bulunuyor. Zâten ilmü'r-rûh isbât ediyor ki bu devirde, bu hâletde bulunan bir insan kendisini helâkdan muhâfaza etmekden başka bir şey hakkında hemen de i'mâl-i fikr etmez. Binâ'en-aleyh bu gibi kadınlar mü'essirât-ı lehv ü hevese maruz kalarak kendilerini huzûzât-ı nefsâniyyelerine kaptıracak vakte mâlik olmadıklarından bütün gün kocalarıyla beraber çalışırlar. Gece olunca gündüzki cihâd-ı takatfersânın yorgunluğuyla dinlenmekten başka bir şey düşünemezler. Bunun içindir ki ancak havâ'ic-i zarûriyyesini te'mîn edebilecek kadar mala sâhib olan bir bedeviyenin yâhûd fellâhânın ilk işi yüzüne bir örtü örterek erkeklere karşı tesettürden ibâret kalır.

Lâkin *el-Mukattam*'ın "Mâdem ki revâbıt-ı ahlâk ve edeb çözüldüğü zaman fazîlet-i iffete karşı muhâcim olan unsur erkek, o fazîleti müdâfa'a eden ise kadındır; artık kadınların kuvâ-yı akliyyelerini kuvâ-yı ahlâkiyeleriyle birlikte tezyîd etmek, idrâklerini, tecrübelerini tevsî' eylemek aklen îcâbediyor. Tâ ki kadın mevki'-i fazîlet ve kemâlini ne sûretle muhâfaza edebileceğini öğrensin." tarzındaki mütala'asına gelince buna şu yolda cevab veririz:

Kadınların umûmiyeti nazar-ı i'tibâra alınırsa görülür ki terbiyenin bu nevi' imkân dahilinde değildir. Buna ancak pek zengin adamların kızları nâ'il olabilirler. Çünkü böyle bir terbiye, böyle bir tahsîl için senelerce mektebde bulundurulmak, ağırlıklarınca altın sarfedilmek îcâb eder ki o halde kızların onda dokuzu bu tarzdaki tehzîb-i felsefîden mahrûm, binâ'en-aleyh unsur-i muhâcim olan erkeğin desâ'isine mahkûm olur. Demek, **[187]** *el-Mukattam*'ın bu sözü üzerine umûmî bir kā'ide-i ictimâ'iyye binâ etmek sahîh olamayacak.

Bununla beraber ibtizâl taraftârânının (mestûriyet aleyhinde bulunanların) tavsiye etmekde oldukları bu ma'nevî tesettür kadın için maddî olan o rakîk ridâdan tahammül olunmaz derecede ağırdır. Bakınız erkeklerin kadınlara yüklemek istedikleri vezâ'if ne kadar mâlâ-yutâkdır! Hem kadının, unsur-ı kavî olan erkeğin hedef-i tehâcümü olduğunu i'tirâf ediyorlar, hem de o muhâcimi haddini tecâvüzden alıkoyacak bir mâni'-i maddî ile, bir ridâ ile tesettür etmemesini istiyorlar. O ridânın sırf ahlakī ve ma'nevî olmasını, yani feylesofları, bu dünyâ-yı fânîye muhabbetden, huzûzât-ı nefsâniyyeye temâyülden men' etmekde olan hicâb cinsinden olmasını iltizâm ediyorlar; daha doğrusu kadınlar, velev her taraftan gösterilen muhâcemâta hedef olsalar da, yine hissiyât-ı beşeriyyelerinden hiç birine itâ'at etmesinler, melek olsunlar diyorlar!

İyi ama, ne için kadına maddî olan örtüsünü vererek hem onu, hem erkeği bu mücâhede-i hevl-engîzden kurtarmıyorlar? Neden bu hayât-ı merâret-âlud kâr-zârında şu zâlim erkekle cenkleşebilmesi için o bîçâreye lâzım olan vakti çoğaltmak tarafına yanaşmıyorlar? Şimdi biri çıkıp diyecektir ki: İşi pek ileriye vardırıyorsun müdâfa'anda şiddetli bir ifrâta düşüyorsun. Sözlerinden erkeğin kadını aldatmakdan, fesâda sevketmekten başka hiç bir işi, bir düşüncesi yokmuş gibi bir ma'nâ çıkıyor. Hâlbuki terbiye, insan üzerinde hârikulâde âsâr gösterir, medeniyet ise âdeme uluvv-i himmet, şerâfet-i nefs libâsını giydirir...

Derim ki: Bunlar öyle bir takım sözlerdir ki dâima işitiriz de küre-i arzın hiç bir tarafında medlûlünü göremeyiz. Eğer insanları; i'tidâli aşmakdan, başkasının hukūkuna te'addîden men husûsunda terbiye ve tehzîbin mevâni'-i maddiyye makāmına kā'im olabileceği doğru bir tahmîn olaydı o zaman bir alay mesâlik-i müfrita ashâbının serdetmekde oldukları nazariyelerin kâmilen sıhhati lâzım gelir idi.

Zîrâ bunlar diyor ki: "Şu meydânda duran kānûn ile onu takdîs etmekde, muhterem tanımakda olan kānunîler, makdûrât-ı beşer üzerinde icrâ-yı nüfûz eylemekde bulunan bu hâkimiyet-i insâniyyeti terakkiyât-ı maddiyye ve ma'neviyyesinden alıkoyan birtakım mevâni'den başka bir-şey değildir. Lâkin böyle olmasa da insan kendi mevâhib-i fıtriyesinin sevk ü te'sîrine bırakılacak olsa, o zaman ihtisâsât-ı fâzılası hem kendiliğinden, hem de kâ'inatdaki mü'essirât-ı tabî'iyyenin te'sîriyle feyz ü nemâ bulur, kezâlik hudûd-ı i'tidâlden hâric olan hevesâtı da aynı mü'essirâtın sâyesinden kâmilen mahvolur... Dâhil-i memâlikte de'âim-i adl ü müsâvâtı teşyîd eylediği, hudûd-ı hak ve insâfı aşmak isteyenleri bu teşebbüsden alıkoyduğu zannolunan bu kavânîn-i mevzû'anın ise mücrimlerin, cânîlerin adedini artırmakdan, insanlar arasında gılzet, huşûnet neşretmekten başka bir fâ'idesi görülemiyor."

İşte terbiyenin ahlâk-ı insâniyyeyi ta'dîl husûsunda hudûd-ı maddiyye makāmına geçebileceği doğru bir iddi'â olaydı, ona istinâd eden bütün bu gibi nazariyelerin inde'ttahkīk sıhhati lâzım gelirdi. Bana gelince derim ki: Ümem-i hâzıradan birini gösteriniz ki terbiyesi şu katı yürekli erkeği temâyülât-ı behîmiyyesine tebâ'iyetden, metâlib-i hayvâniyyesini kemâl-i tehâlükle istihsâle çalışmakdan alıkoyabilmiş olsun? İşte târih elimizde, milel ü akvâm gözümüzün önünde duruyor. Bunların kâffesi birer delîl-i nâtık, birer şâhid-i sâdıkdır ki hiçbir zaman terbiye erkeği fezâile saldırmaktan, menhiyâta cür'etden alıkoymamış, fezâili rezâile tercîh etmesi için onun taş gibi olan kalbini yumuşatamamışdır. Eğer biz de hayâlâta kapılanlardan olsaydık, sadece terbiyeye, başkalarının atfettiklerinden ziyâde ehemmiyet ve te'sîr isnâd ederdik. Lâkin biz sözümüzün mesmû', aradığımız, istediğimiz şeyin mümkinâtdan olmasını arzû ettiğimiz için tecârib-i hayâtiyye dâiresini bir parmak mikdârı tecâvüz eylememek azmindeyiz.

Şimdi size temâyülât-ı tabî'iyyesi hudûtdan, mevâhib-i fıtriyesi kuyûddan vâreste olan insanın halini derece-i matlûbede tehzîb için yalnızca terbiyenin kâfi olamayacağına mahsûsâtdan bir misal îrâd edelim:

Memâlik-i medeniyyede bulunan bir adam zaman-ı tufûliyetinde evinde, şebâbında mektebde, sinn-i kemâle gelince bulunduğu muhitde cerîdeler, risâleler, hutbeler, va'azlarla müskirât isti'mâlinden nehyolunuyor. Kü'ûle inhimâk belâsiyle pek fecî sûretlerde kurban olup gidenleri gözüyle görüyor. Bir taraftan kendisinin de bu yüzden fakr u sefâlete, hastalığa tutulduğunu hissediyor, ispirtonun te'sîriyle harâb olan â'zâ-yı beşerin, enzârı tedhiş edecek sûrette alınan resimleri ona gösteriliyor da o adam bunlara rağmen yine işrete münhemik oluyor, bu uğurda hayâtını fedâ ediyor, sarhoşlukda günden güne ileri gidiyor. Haydi bakalım, söyleyiniz, terbiye ne te'sîr hâsıl etti, hani eser-i tehzîb?

Şimdi şu misâl her nazarın ihâta edebileceği tarzda, mahsûs bir sûrette göstermiyor mu ki bu unsur-ı muhâcim (erkek) ne kadar uluvv-i menzilete vâsıl olursa olsun, terbiye, bir maddî zâbıt ile birleşmedikçe, onu fenâlıklara mukârenetden, rezâ'il-i a'mâl peşinde koşmakdan alıkoyamayacaktır, i'tidâline hâkim olamayacakdır.

Bâhusûs bu unsur-ı muhâcim, terkib-i bedenîsinde ispirtoya inhimâkini îcâb eden maddî bir sâ'ik bulunmadığı hâlde, işrete bu kadar ibtilâ gösterirse, yâ onun şehevât-ı behîmiyyesi peşindeki hırs ve tehâlükü ne derecelere varmak lazım gelir ki buna karşı kendisinde maddî ve şedîdü'ş-şekîme bir de sâ'ik bulunuyor?

İşte şimdi anlaşıldı ki müslümanların, kadınlarını mestûr tutmaları ne onlara esîr nazariyle baktıklarından, ne kadınlarını muhakkar gördüklerinden, ne de adem-i emniyetlerinden olmayarak, bilâkis onların vekār ve izzetini muhâfaza etmek, kendilerini bu unsur-ı muhâcime karşı müdâfa'a eylemek içindir. O unsur-ı **[188]** muhâcime karşı ki, aleddevâm kadını iğfâl ile, mahv ile uğraştığına, beriki zavallının da kahramancasına müdâfa'a-i nefs etmekde olduğuna târih şehâdet ediyor.

Kadınlarımızın tesettür eylemeleri de kendilerinin muhakkariyetlerine, ismet ve edeblerine i'timât edilmediğine delâlet etmez. Belki mahfûzu'l-cânib bir hısn-ı menî'-i iffet olduklarına, üzerlerine hücûm ile uğraşan erkeği her vechile nevmîd etmek için hem ahlâkları ile hem de dûş-ı ismetlerindeki ridâlariyle, yani biri maddî, diğeri ma'nevî iki kuvvetli silah ile müdâfa'a-i nefs etmekde bulunduklarına alâmetdir.

Artık bundan sonra bilmem erkek karısına mestûriyeti terk eylemesini tavsiye eder mi? Yâhûd kadın kendiliğinden o ridâyı kaldırıp atmak cihetine gider mi?

Bugün garbde bazı efkâr-ı müfrite ashâbı, hükûmeti, kavânîni beşeriyetin edvâr-ı ibtidâ'iyyedeki cehâleti, iz'ansızlığı bekāyasından addederek çirkin gördükleri gibi mestûriyeti de eski âsâr-ı vahşetden bir bakiye tarzında telakkī ediyorlar da kerih görüyorlar. Fakat biz muktezâsına tevfîk-i hareket eylemek azminde bulunduğumuz kavâ'id-i ictimâiyyeyi öyle bir kısım halkın istihsan veya istihcânına ta'lîk edecek değiliz. Zîrâ akvâm arasında öyleleri var ki dişlerdeki beyazlığı iyi görmüyorlar da siyaha boyuyorlar, kezâlik bütün vücûdu dövme ile lekeliyorlar da bunu en güzel bir tarzda tezeyyün addediyorlar!

Lâkin âmâl-i insaniyyeyi temyîz husûsunda en birinci hüküm, akıl ile tabi'at tarafından verilen hüküm olduğu için biz de ahvâlimizi dâima bu iki hakîmin (akıl ve tabi'atın) nazar-ı fârıkına arz etmeliyiz. Ahvâl-i insâniyye ise –evvelce de söylediğimiz vechile– öyle bir dârü'l-fünûn-ı âlîdir ki insan fıtratına tevâfuk edecek, etmeyecek şeylerin kâffesini orada öğreniriz.

Eğer nâsın bir kısmı tesettürü beğenmeyerek bir nevi' esâret addediyorlarsa, tesettür taraftarânı da ibtizâl ve tezeyyünü müstehcen görüyorlar, ona daha şedît bir esâret nazariyle bakıyorlar. Bize gelince: Mâdem ki mestûriyetin iffet-i nefse, vakār-ı nefse alâmet olduğu, sa'âdet ve istikbâl-i nisvânın yegâne zâmini bulunduğu nazarımızda tahakkuk etmişdir. Şimdi bunun, kadınların kesb-i kemal eylemelerine mâni' olup olmadığını tedkīk etmemiz lâzım geliyor.

Mütercimi Mehmed Âkif

İNSANIN MÂHİYETİ VE VEZÂ'İF-İ ŞER'İYYE VE İCTİMÂ'İYYESİ

Ma'lûmdur ki insan denilen mahlûk-i çîre-destî-i Yezdân, hayvânât-ı sâireden mâbihi'l-imtiyâzı olan kâffe-i kemâlât ve âdâbdan mücerred ve hâlî, kuvve-i mümeyyize ve müdrikeden bile ârî bir tıfl-ı sağîr, bir cism-i zî-rûh olduğu hâlde kadem-nihâde-i âlem-i şuhûd oluyor. Hiç bir şey bilmiyor . Kimseyi tanımıyor. Her şeye müsta'id, her şeyi kabûle sâlih bir hâlde görülüyor. Ne olacağı pek o kadar belli olmuyor. Az bir müddet sonra, diğer bir hâle, başka bir devreye intikāl eder. Yavaş yavaş; mâderini, pederini, hâherini, birâderini, mürebbîsini ve daha sonra dâima yanında bulunanları, sadâlarını işittiğini tanımağa, ma'nîdâr nazarları, letâfet-medâr handeleri tercümân-ı hissiyât-ı vicdânı olmağa başlar. İhtisâsâtını eliyle, ayağıyla, gözüyle, kaşıyla anlatmağa çalışır. Aç ise girye-nümâ, doyunca hande-fezâ olur. Ağlarken tanıdığı ve hoşlandığı bir kimsenin ağûşuna atılırsa sükûnet bulur. Menfa'at ve mazarratı takdîr edemez. Eğlenir, güler, güldürür. Neye güldüğünü bilmez. Oynar, oynadır. Ne ile oynadığını takdîr etmez. Hüsn ü kubhu, hak u bâtılı, sahîh ü sakîmi temyîz ve tefrîk eylemez. Bir müddet de bu hâl ile dem-güzâr olur. Bu hâlde de kalmaz. Bunu diğer bir hâlet ta'kīb eder. Bir kademe daha tereffu' eyler. Bu devrede işittiğini bilir, bildiğini ister. Söz söylemez. Söylenilen sözü anlar. Hissiyâtında büyük bir fa'âliyet meşhûd olur. Gittikçe kuvveti tezâyüd, hüsn-i temyîz ve tefrîki de kemâl-i sür'atle an-be-an teşeddüd eder. İşitmek, görmek, söylemek, sevmek, sevilmek ne demek olduğunu anlamakla beraber, o sâf vicdâniyle evsâf ve eşyânın güzel ve çirkinini derk ve teyakkun eyler. Hattâ hangilerinin taklîde, hangilerinin teb'îde şâyân olduğunu düşünecek, anlayabilecek bir kuvve-i akliyye vü fikriyyeye mâlik olur. Bir müddet sonra istifâde-i zâtiyye ve menâfi'-i şahsiyyenin ne demek olduğunu bi'z-zât anlamağa başlar daha bir müddet geçer, hissiyâtı başkalaşır, def'-i mazarrat, celb-i menfa'at, te'mîn-i ma'îşet, iktisâb-ı şeref ü haysiyyet, terakkī-i kadr ü menzilet için sa'y ü gayrete bezl-i makderete kendisinde bir ihtiyâc-ı mübrem, bir arzû-yı fıtrî-i musammem hiss eder. Bilâhare ya tahsîl-i ulûm u funûn ile iştiğâle başlayarak zât u sıfatını tezyîn ile menfa'at-i mâddiyye ve ma'neviyyesini tatmîn veyâhûd

şahrâh-ı san'at ve ticâreti, tarîk-i zirâ'at ve hırâseti ta'kīb ile savb-ı maksûda vâsıl olarak ihtiyâcât-ı hayâtiyye ve beşeriyyesini te'mîn ve tehvîne çalışır. Şâhid-i matlûbunu karşısında mütecellî görür. Bir tarafdan âile teşkil eder. Evlâd yetiştirir. Cem'iyyet-i beşeriyyeye mecbûr ve medyûn olduğu deynini edâ, hizmetini îfâ eder. Bir gün gelir, serî'ü'z-zevâl olan hayât-ı dünyeviyyesi rehîn-i hadd-i kemâl olarak rucû' eder ve ta'bîr-i diğerle misâfirhâne-i âlemi terk ile çıkar, gider. Âlem-ı bekāyı kendisine karârgâh ittihâz eyler. Dünyâda işlediğini âhiretde görür. Dünyanın mezra'a-i âhiret olduğunu –dünyada anlamamış ise âhiretde– anlar. Burada ne ekdiyse orada onu toplar. A'mâl ü niyyât-ı dünyeviyyesi hayr ise mükâfât, aksi hâlinde mücâzât görür. Bu ahvâl, tamâmıyla evlâd u ahfâdında aynıyla cârî olur. Birbirinden muvakkaten ayrılanlar yine buluşurlar. Onlar da sırasıyla gelir, geçer. Dünyâ kimseye kalmaz. Dünyâda da kimse kalmaz. Gelen bir mikdâr durur. Eğlenir, gider. Hayât-ı dünyâ kamere benzer. Bir def'a kamerin muhâkına, hilâline, kemâline, zevâline, tenâkusuna ve'l-hâsıl müte'âkib safahâtına atf-ı lahza-i dikkat edelim! Evvel-i şehrde küçük, gâyet küçük bir hilâl olarak **[189]** tâli' ve zâhir şey'en feşey'en tezâyüd ve tekemmül ederek bedr-i tâm hâlinde bâhir olur. Bu hâlde de kalmaz. Temâm ü kemâlini hemen noksân ve zevâl ta'kīb eder. Gittikçe küçülmeğe başlar. Nihâyet tamâmıyla perde-i hafâya çekilerek gözden nihân olur. Hayât-ı dünyâ da böyle. Hattâ dünyâda mevcûd hayvânât ve nebâtât ve cemâdât dahi böyle. Bir dest-i ma'nevî-i taklîb her birini bir hâlden bir hâle münkalib, her birinin kemâlini zevâl ta'kīb eder. Her biri mütebeddil, mütegayyir ve nihâyet münkalîb olur. Her şey fenâ bulur. Bir def'a da mâzîye bir nazar-ı serî' atf edelim. Bu misâfirhâne-i âlemde binlerce senelerden beri kimler geldi? Nereye gittiler? Şimdi nerededirler? Ne gibi mu'allâ hâneler, ne gibi bâlâ kâşâneler binâ olundu? Âkibet ne oldular? Bir çoklarının yerlerinde yeller esiyor! Mevcûdlar da bir gün gelecek, hâk ile yeksân, ma'dûmü'l-erkân olacak! Âlem-i beşeriyyetde, târîh-i kâ'inâtda, sahâyif-i mevcûdâtda ne oldu? Neler bitti? Ashâbı, efrâdı ne oldular? Şimdi nerededirler? Bu felek-i devvâr, bu âsiyâb-ı matâhin-girdâr onların hepsini rehîn-i gubâr etdi! Hepsini öğütdü, gitti. El-yevm mevcûd ve meşhûd olanlar da öyle olacak, Fenâ bulmayanlar da bir gün olub bulacak. Kā'im ve bâkī Allah'dır ancak. Mâdem ki günler geçiyor, zamân değişiyor, mevsim tazeleniyor, her bahârı hazân ta'kīb ediyor, tufûliyyet sabâvete, sabâvet şebâbete, o da git gide şeyhûhete müncer olarak şeyhûhet dahi insânı sürükleyib çeker. Bu penç-rûze-i hayâta mağrûr olmamak, sebeb-i hilkati, dünyâya ne için geldiğini anlamak, dünyânın kadr ü kıymetini takdîr ederek müstefîd olmak, ulûm u funûnu iktisâb veyâhûd bir san'at ve ticârete intisâb ile cem'iyyet-i beşeriyyeye ve husûsiyle âlem-i İslâmiyete hizmetde bulunmak, mâhiyetinin, mevcûdiyetinin keyfiyet ve kemiyeti te'emmül ederek ibâdullâha lûtf ile, hilm ile, adâlet ile mu'âmeleye alışmak. Hâlık-i a'zam ü akdesine, rezzâk-ı ekrem ve erhamına karşı farîza-i ubûdiyyet vazîfe-i şükr ü mahmedeti alâ kadri'l-istitâ'a îfâ ve edâya çalışmak, akvâl ve ahvâl-i Peygamber-i ekreme, sünen-i seniyye-i Nebiyy-i muhtereme imtisâl ve temessük, ahlâk-ı Muhammediyye ile tahalluk ederek kendisini Hazret-i Fahr-i Âlem Efendimize sevdirmeğe, şefâ'at-i celîlelerine kesb-i istihkāk eylemeğe sa'y ü himmet mütehattim-i uhde-i beşeriyyet olduğu bi'l-bedâhe tahakkuk eder ki, bu dâire-i feyz-i bâhirede hareket edenlerin mâddî ve ma'nevî, dünyevî ve uhrevî şeref ve sa'âdetle dem-güzâr-ı izz ü şân, mağbûtü'l-emsâl ve'l-akrân olacakları müstağnî-i tasvîr ve ityân bir kazıyye-i bedîhetü'l-burhândır. Vücûd-ı insân, ibtidâ'-i hilkatde sağîr ve nâkıs olduğu hâlde vakit geçtikçe, zamânı geldikçe mu'âvenet-i tağaddî ve terbiye ile iktisâb-ı kuvvet ve tekemmül ettiği gibi nefs-i insânî her türlü kemâle kābil, kalb dahi her türlü nakş u sûretden tenezzühü şâmil ve fakat her bir nukūş u suveri kabûle isti'dâdı hâmil, kendisine tevcih olunan her şeye mâ'il bir cevher-i hakīkī-i fezâ'il olmak üzere mahlûkdur. Nefs ve rûh, hayra sevk olunub iyiliğe alıştırılırsa ol sûretle neşv ü nemâ bularak dünyâ ve âhiretde insân için sa'âdet teşkîline bâdî olur. Bilâkis fenâlığa meyl ettirilir, tezkiye ve tasfiyelerinde ihtiyâr terâhî edilirse sa'âdete mukābil şekāvet yüz gösterir ki bu da her hâl ü kârda helâk-i mâddî ve ma'nevîyi mü'eddî olur. Bu sebebdendir ki: Şer'an, aklen, vicdânen nefs-i ıslâh u terbiye, rûhu da tathîr ve tasfiye eylemek, ahlâkı tehzîb, bâtını ulûm ve funûn ve mehâsin-i âdâb ile tezyîn ü tenvîr etmek, daha doğrusu nefsi ile rûhu ekl-i harâmdan ve husûsiyle insânın bir çok ilel ve emrâzına ibtilâsına bâdî olan sefîhâne ve müsrifâne ekl ü şurbdan, men' ve sıyânet-i ahlâk-i seyyi'e ve redîe ve emrâz-ı ma'neviyyeden muhâfaza ve himâyet ve ebnâ-yı cinsine karşı rıfk u mülâyemet, lûtf u merhamet isti'mâli teklîf ve nasîhat ve nev'-i beşer için bir ni'met-i cihân-kıymet olan akl u fikrinde dâima ma'rûf ile âmir ve fahşâ ve münkerden nâhî olan akā'id-i dîniyyeyi tesbît etmek farîza-i zimmet, mütehattim-i uhde-i beşeriyetdir.

* * *

Cenâb-ı Hak mahlûkātı yekdiğerine muhtâc ve husûsiyle nev'-i beşeri hayvânât-ı sâireye nisbetle kesîrü'l-ihtiyâc olarak halk ve ibdâ' buyurmuşdur.

Evet! İnsanlar tab'an medenî olmak üzere mahlûk ve mecbûl, ebnâ-yı cinsiyle istînâs, hubb-i mu'âşeret, te'âvün ve tenâsur gibi evsâf ile meftûr olduklarından bunların husûl ve tahakkuku için ebnâ-ı cinsine, hayât-ı ictimâ'iyyeye mecbûr ve müftekir olmaları tabî'î hükmünde kalır. İşbu şiddet-i ihtiyâc dolayısıyladır ki: Muhâfaza-i hayât için iktizâ eden me'kûlât ve meşrûbâtı, mesâkin ve melbûsâtı, tamâmî-i akl için lâzım gelen ulûm ve edebiyâtı huzûzât-ı nefsâniyyeyi, lezzât-ı ibâhiyyeyi, ihtiyâcât-ı akliyyeyi hiç bir kimseye arz-ı ihtiyâc etmeksizin tahsîl ve îfâya kādir bir insân tahayyül olunamaz. Bu, muhâldir. Efrâd-ı beşer hadd-i zâtında nâkıs ve muhtâc-i diğer bir fıtratda halk olunduğu için biri diğerinin mu'âvenetini zâmin ve ta'bîr-i umûmî ile bir menfa'atin husûlü veya mutlak bir şeyin tahakkuku behemehâl te'âvün ve tenâsura mütevekkıf, ictimâ' ve iştirâki mutazammındır. Bu, bi'l-bedâhe mevki'-i sübûta pây-endâz-i îsâl ve her türlü ağrâzdan âzâde-i kīl u kāl, kat'iyyü'n-netâyic kazâyâ cümlesindendir. Ne hâcet! Bir kere yediğimiz bir dilim ekmek ile giydiğimiz bir gömleği nazar-ı tedkīk ve muhâkemeden ge-

çirelim: Bunlardan birisi gıdâya sâlih bir hâle ifrâğ olunmak, karnımızı doyurmak, açlığımızı ta'dîle, medâr olmak için arâziyi işlemek, tohum saçmak, döğmek, savurmak, buğday çıkarmak, öğütmek, yoğurub pişirmek gibi müte'addid ameliyâta, diğeri dahi pamuk ekmek, toplamak, temizlemek, bükmek, dokumak, biçmek, dikmek gibi pek çok iştiğâlâta bir çok âlât u edevâta mutevekkıfdır ki bunların husûlü, meslekleri, san'atları, ticâretleri muhtelif bir çok kişilerin vücûduyla, onların dehşetli, mütemâdî çalışmalarıyla mümkün olabileceği için bir şeye ihtiyâc o şeyin husûlünün mutevakkıf olduğu eşyâya ihtiyâcı müstelzim olmağla zâhir ve nümâyân olur. Binâ'en-aleyh insân farazâ bir lokma ekmek ile ehemmiyetsiz bir gömlek için bu derece te'âvün ve tenâsura muhtâc olursa **[190]** sâir levâzım-ı ma'îşet-i beşeriyyenin hayyiz-ârâ-yı husûl olmasının ne kadar dehşetli i'âneye arz-ı iftikâr etmekde bulunduğu ve bunlar olmayınca sıhhatin, hattâ hayâtın muhâfazası mümkün olamayacağı anlaşılır ki bu sûretde yukarıda söylediğimiz vechile her şeyden ziyâde kesîrü'l-ihtiyâc olan efrâd-ı beşer ebnâ-yı cinsine insâf ve adâlet ile rıfk u lînet ile şefkat u merhamet ile mu'âmele etmek vücûbu bir kat daha tezâhür ve tahakkuk eder. Tâ ki: Mu'âşeret ve istînâs bast-ı hiyâm-ı ârâm ve şâhid-i zîbâyı te'âvün ve tenâsur dahi arz-ı gül-çehre-i ibtisâm etsin!

Tahsîl-i ulûm u fünûndan sonra esbâb-ı vesâ'il-i ma'îşetin a'zam u ehemmi, a'lâ vü mükemmeli kesb ü gayretdir. Hayâtın rûhu fa'âliyetdir. İnsân hayât ile kā'im, hayât-ı beşer dahi çalışmak ile dâ'imdir. Her şeyi çalışmak ile istihsâl, her ihtiyâc çalışmak sâyesinde istîsâl olunur. Kendinin, evlâd u iyâlinin te'mîn ü tevsî'-i ma'îşeti, tahsîl-i selâmeti, izzet ü sa'âdeti için bezl-i vücûd edenler ind-i celîl-i sübhânîde makbûl ve mergûb olurlar. İnsan bu husûsda ne kadar çalışsa çalışabilir. Ne kadar çalışırsa o nisbetde müstefîd, o nisbetde mazhar-ı teshîlât-ı Rabb-i mecîd olur. İnsân; meşrû', ciddî ve nâmuskârâne bir sa'y ü gayretle milyonlara, milyarlara mâlik olsa şerî'at, akıl, vicdân onun fevkindeki mesâ'il-i mütevâliyeden ondan büyük bir istifâde-i mâliyeden kendisini men' etmiyor.

Şerî'at-i İslâmiyye insana dünyâ için dâ'imî yaşayacak hiç ölmeyecek gibi bir sa'y ü gayreti, âhiret için de hemen ölecek gibi ibâdât u tâ'ât ile tehiyye-i umûr-ı âhireti emr ü tavsiye eyliyor.

Hazret-i Fahr-i Âlem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz "Âr-ı züll-i su'âlden kendisini vikāye, evlâd ü iyâlinin ma'îşetini te'mîn, nafakasını tevsî', ebnâ-yı cinsine, konu komşusuna mu'âvenet ve bezl-i âtıfet için dünyâyı taleb ve cem'-i emvâl ve emlâke sa'y ü gayret edenler yüzleri bedr-i münîr gibi münevver ve ziyâ-paş olduğu hâlde cennât-ı âliyâta dâhil, cemâl-i bâ-kemâl-i ilâhîyi müşâhede şerefü âlü'l-âline nâ'il ve bu sûretle kendileri için ebedî bir ni'met, sermedî bir izzet, dâ'imî bir sa'âdet hâsıl olur" buyuruyorlar.

İnsan iktisâb-ı mâl ve servetden, cem'-i emvâl ve nukūddan nasıl men' edilebilir? Her kim olursa olsun şerî'atin tecvîz ve müsâ'ade ettiği bir dâirede işler, çalışır, kazanır ise onu kim mu'âheze edebilir?

Akrabâ ve müte'allikātına, fukarâ ve zu'afâya, eytâm ve erâmile îfâsıyla me'mûr ve mükellef olduğumuz infâk, ilbâs, it'âm ve ebnâ-yı cinsimize karşı mecbûr olduğumuz mu'âvenet ve ikrâm ancak para ile mümkün olabilir.

Ferâ'iz-i İslâmiyye ve ümmühât-ı dîniyyeden olan zekât gibi, hacc gibi, gazâ ve cihâd gibi kezâlik mukābilinde ecr-i cezîl ve sevâb-ı kesîr mev'ûd olan vâcibâtdan kazâ-yı hâcet gibi, tasadduk gibi ibâdât ve a'mâlin tahakkuku, binâ-yı mescid, ihyâ-yı medâris ve bu gibi bir çok mü'essesât-ı âliye ve hayriyenin, intizâm ve ümrânın hayyiz-ârâ-yı husûl olması ancak para ile mümkün olabilir.

Kezâlik îfâsı hüsn-i ibâdet husûsunda mevâdd-ı mühimme-i mütemmimeden ma'dûd olan infâk-ı nefs, muhâfaza-i hayât, takviye-i beden ancak para ile mümkün olabilir.

Âile teşkîl etmek evlâd u iyâlinin istirâhatlerini te'mîn ve kendilerini ta'lîm ve terbiye ile tezyîn eylemek devlete, millete hizmet edecek bir hâle getirmek ancak para ile mümkün olabilir. –mâba'di var–

Siroz Müftüsüzâde: Mehmed Es'ad

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

Emânet aksâmından biri de tevdî' olunan esrârdır ki, muhâfazasına i'tinâ olunmak muktezâ-yı insâniyetdir. Bir de insanın nefsine müte'allik uyûb ve mesâvî var. Her ne vâsıta ile ne sûretle olursa olsun bu misillü ahvâle muttali' olan erbâb-ı hamiyyet, keff-i lisânı kendilerine büyük vazîfe bilirler; ifşâya, i'lâna hiç bir vakit kıyâm etmezler.

Nâsın ayıblarını ifşâ etmek büyük denâ'etdir. Gerek kasden yapmış olsun, gerek hatâ'en. Onu örtmeğe çalışın. Hele kusûrunu cinâyet şeklinde göstermek mü'min şânı değildir. İnsân cân sıkıntısıyla bazen bir lakırdı söyler, esâsen hak olur. Fakat tenkīdâtı, tazallüm-i hâli hâvî bulunur, buna dâir sözleri âid bulunduğu eşhâsa îsâl etmek harâmdır. "Nemîme" tesmiye olunur. Mesâvîden bahs etmek de "gıybet" ıtlâk olunub tahrîm edilmişdir. Meğer ki bir şahıs mücâhirînden, gâyet mübâlâtsız ola, onun gıybeti helâl olur. Yâhûd şerîr bir kimse münâfık olursa, sâlâh-i hâl üzre görünmeğe çalışırsa onun mesâvîsini söylemek lâzım gelir ki âlem şerrinden sakınsın.

[1](اذكروا الفاجر بما فيه كى يحذره الناس) Bir takım fâcir olan kimseler var, dîn aleyhinde, devlet ve millet aleyhinde bulunurlar, fırsat beklerler. Böyle hâinler, fâcir kimselerin mel'anetini, fenâlığını ortaya koyun ki bilinsinler, temeyyüz etsinler, herkes şerlerinden halâs olsun. Bir kimseyi dost zannedersin, mu'ahharan düşman çıkar. Böyle kimseleri insan evvelce bilirse, mu'âmelâtında aldanmaz. Onlardan ictinâb eder, bilâhare mutazarrır olmaz. Erbâb-ı fesâd olanlar bilinmeli, çünkü cem'iyyet arasından ayıklanmaları lâzımdır. Hatâ'en

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 1117.

bir şeyde bulunmuş olanları da mümkün mertebe örtmeli. Fenâlığı i'tiyâd edinmiş olan kābil-i ıslâh değildir. Bunca zaman onunla uğraşmış, mu'ahharan san'atına kesâd gelmiş. Yaptığına nedâmet getirecek değildir. Belki sâ'ika-i i'tiyâd ile yine fesâda âlet olmağa çalışacakdır. Binâ'en-âlâzâlik bu makūlelerin hareketini herkese bildirmek farzdır. Vazîfe-i dîniyyedir. Umûmun selâmeti için bu akreblerin başını ezmek lâzımdır. Öyle ya teşennüc eden a'zâlar dâima kesilir. Bütün hey'et-i umûmiyyemiz, bi'l-cümle milel ü akvâm-ı Osmâniyye yek vücûd olmalı. Cümlesi bir beden hükmündedir. Şimdi **[191]** bir insanın bir parmağı kangren olursa ne yapılır? Hemen kesilip atılmıyor mu? Çünkü öyle yapılmasa o illet bütün bedene sirâyet edecek. Bütün vücûd mahv olacak. Fennen sâbit olan çürükler ayıklanır, muzır mikroplar mahv edilir, akrebler ezilir, yılanlar öldürülür. Bir bedeni ifsâd edecek, bir vücûdu zehirleyecek, bir cem'iyyeti rahnedâr edecek ne kadar muzır şeyler, müfsid mevcûdiyetler varsa – eğer cem'iyyetin idâme-i hayâtı, nizâm-ı âlemin bekāsı matlûbise– onları ayıklamak farzdır. Vazîfedir. Ve vazîfe-i dîniyyedir. Vazîfe-i insâniyyedir. Hattâ vazîfe-i kānûniyyedir. Bu bir kā'idedir. Çürükler ayıklanır!.. Çürük diş ağızda tutulur mu? Bir diş çürüdü mü artık onu ağızda tutmak, mazarratdan başka bir şey müntec olmaz. Onu çıkartmalı, velev âriyet olsun, yeni diş takmalı.

– Ama bu benim dişimdir, çürüsün, mürüsün, ağzımda dursun!...

Demek muvâfık-ı akl u hikmet mi? Vâkı'â senin dişin, fakat bir işe yaramıyor, elem veriyor, fayda yerine zarar tevlîd ediyor. Öteki dişleri de bozacak. Sağlam dişler eksik olmasın. Onu sök, at, ama boş kalacakmış, kalsın. Muzırr-ı mevcûdiyetden ise nâfi'-i ma'dûmiyet iyidir. Bir takım fâcirler işte, tıbkı böyle çürük diş gibidir. Nasıl çürük dişden fayda me'mûl değilse onlardan da bir hayır umma! Nasıl çürük dişlerden ağzı temizlemek lâzımsa bunlardan da cem'iyyeti öyle temizlemek lâzımdır. Çünkü bu nizâm-ı âlemin bekāsı matlûb-ı ilâhîdir. Bunda bi'l-cümle insanlar alâkadârdır. Bu husûsda iğmâz-ı ayn edilirse "Adam, varsın çürüğü de bulunsun" denirse mes'ûldür, dînen mes'ûldür. Çünkü vazîfesini îfâ etmemiş olur.

Bunlar hep ma'lûm şeylerdir. Ancak içinde bulunduğumuz zamâna, hengâme-i buhrâna müte'allik vesâyâ-yı mühimmedir. Buna binâ'en uzatıp durdum. Yine sadede rucû' edelim:

Hıristiyanlardan fayda olur. Onlar da münâsib hizmetlerde kullanılır. Sultân-ı enbiyâ efendimiz hazretleri esnâ-yı hicretlerinde gâr-ı şerîfde üç gün üç gece kaldılar, ne yerlerdi, ne içerlerdi. Ebubekir Sıddîk Efendimizin bir adamı vardı: "Abdullah ibni Uraykıt" nâmında bir zât rivâyet-i mevsûkaya göre bu zâta Resûl-i Ekrem Efendimiz ile Hazret-i Ebubekir râkib olacakları develer üç gün hitâmından sonra gâr-ı şerîfe îsâl olunmak üzere teslîm olunmuşdu. Mûmâ-ileyh ber-vech-i mukāvele hizmetini îfâ eyledi. Mu'ahharan yolda kendilerine refâkat etdi, o civarda koyunlarını ra'y ile her sabâh gâr-ı şerîfe îsâl eden de Hazret-i Ebubekir'in mevâlîsinden "Âmir bin Fehîre" (r.d.) idi. Henüz müşriklerin dîninde idi. Lâkin tecrübe edilmiş, emîn kimse idi. Ebubekir'e karşı: "Ben tekeffül ederim" dedi. Filhâkīka her sabâh kendilerine sütleri sağılmak için koyunlar getirirdi. O hâinler, o Ebu Cehiller ne kadar i'lân etmişlerdi: "Her kim hayyen veya meyyiten Hazret-i Muhammed ile Ebubekir'i ele geçirirse yüz tane en kıymetli develerimden vereceğim, bilmem şu kadar gümüş, şu kadar altın vereceğim. A'lâ, hâlis altın!" Bütün etrâfa böyle i'lân ettiler. Bu zât isteseydi bulundukları yeri söyleyemez miydi? Fakat herîfde mezâyâ-yı insâniyye varmış. Hâlbuki Ebubekir'den cüz'î bir para alırdı. Paraya tama'an alçaklık etti mi? Müslüman değil idi. Fakat sâhib-i sadâkat idi, hamiyyet-i mücesseme idi. Eğer kalbinde hıyânetlik olaydı o kadar deveyi, o kadar serveti kabûl etmez miydi? Hıristiyan ama emîn işte size bir misâl-i târîhî!..

Bak nasıl? O e'âzım-ı dîn hiç ta'assub etmezlerdi. Hıristiyanları da hizmetlerinde kullanırlardı. Dînlerinde onları serbest bırakırlardı. Kendisi meselâ Hıristiyan, yâhûd Mûsevî olsun ona göre iş bulunur. Şimdi bu husûsda, onun başka dînde bulunması ne kadar işe yaradı. Eğer bir müslüman olaydı şüphe ederlerdi "Niçin geziyor, niçin buralarda dolaşıyor" diye oralarda taharriyât icrâsına kalkışırlardı. Zâten iz arıyorlardı. Hazret-i Ebubekir pek ferâsetli idi. Onu münâsib görmüşdü. Hiç şüphe etmiyorlar, onu da berây-ı taharrî dolaşır zannediyorlardı. Şimdi o tama' edeydi, bizim hafiyeler gibi mürtekib olaydı, kendilerini ele verir, bu kadar develer, bahşişler alır, kavmi içinde şân u şeref kazanırdı. Öyle fakīr kalmazdı. Lâkin insâniyet cevheri varmış. Nihâyet âkibeti de hayr oldu. İmân etdi. Sa'âdet-i uhreviyyeyi kazandı.

Sonra böyle daha çok misâller var. Gayr-i müslimlerden, hattâ Kureyş dîninde bulunan bir takım kimselerden dahi mu'âvenet vâki' olmuşdur. Ashâb-ı kirâm bunlardan mu'âvenet gördüler. Resûl-i Ekrem Efendimizi Hicret'in sekizinci senesine kadar en birinci himâye eden amcası Ebû Tâlib idi. Halbuki dîn-i İslâm'a girmemişdi. Sonra Hazret-i Ömer İslâmiyeti kabûl ettiği vakit aleyhine bir fırka geldi.

(لقد صبأ عمر) âvâzını ayyûka çıkardı. "Ömer başka dîne girmiş, hânesini basacağız, kendisini öldüreceğiz!.."
diye nümâyişlere başladılar. Pek güçlerine gitti. Ekâbir-i Kureyş bundan pek ziyâde huylandılar, müte'essir oldular. İslâmiyet günden güne şeref buluyordu. Birkaç gün içinde Cenâb-ı Hamza ve Ömer (r.d.) dâhil-i dâire-i İslâm oldular.

Kureyşîler: – Eyvah! diye çok müte'essir oldular. Haydi bir nümâyiş.

Hazret-i Ömer'in hânesini sardılar: – Ömer'i isteriz, isteriz dediler, gelsin bakalım, dîni değiştirmek olur mu?...

Böyle bir cemm-i gafîr geldi. O halkı dağıtan kimdir, bilir misiniz? "As bin Vâ'il" nâmındaki birisidir ki [1](انا اعطيناك) sûresi onun hakkında, Hazret-i Peygamber'e karşı vukū' bulan mel'anetini teşhîr makāmında nâzil olmuşdur. Hazret-i Ömer Efendimiz gâyet sıkılmışdı. Çünkü aleyhine kıyâm pek dehşetliydi.

Bütün Kureyş'in süfehâsı, ileri gelenleri, Ebu Cehiller, fülânlar hepsi müttehiden **[192]** geldiler. Âs-ı merkūm, Haz-

[1] Kevser, 108/1.

ret-i Ömer'den yana söyledi: –İçlerinde en nüfûzlu, gâyet cerbezeli, bir kimse idi– "Siz karışmayın" dedi. "Ben onun îcâbına bakarım. Şimdi kabîlesi gelir. Münâfese büyüdükçe büyür." daha ne söylediyse söyledi, o kalabalığı def' etdi.

İşte Hazret-i Ömer bile dîn-i İslâm'da olmayan birinin yüzüden mu'âvenet gördü, istersen daha yüz tane misâl bulayım. Vâsıtayı da Allah halk eder, değil mi? Şimdi Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz, Ashâb-ı kirâm hazerâtı gayr-i müslimlerin mu'âvenetini kabûl etmişler iken biz mi istiğnâ göstereceğiz? Zâlim, müstebid yâhûd tenbel, mütekâsil bir me'mûrun yerine âdil ve fa'âl bir zât gelmiş, ama gayr-i müslim imiş. Varsın olsun. Bundan ne çıkar? Değil mi ki hâdim-i insâniyyetdir, her hâlde onun hizmeti şâyân-ı tahsîndir. Velev vükelâ olsun, olabilir ya. Husûsen şimdiki hâlimiz onu îcâb eder. Lâkin bazı me'mûriyetler olur, oraya ne onların gelmesi münâsib olur, ne de onlar gelmeğe kalkışır, ve ne de millet-i hâkimeye mu'ârız olmaları yakışır. Meselâ makām-ı Sadâret'e bir şapkalı geçse olur mu? Tabî'î bu olmaz. Hâtırdan bile geçirilmez. Ama diğer hizmetlere ne denir? Hattâ Dâhiliye Nâzırı olsa da olabilir.. Sadâkatle çalıştıkdan sonra, bir çok seleflerine benzemeyerek, irtikâb ve irtişâdan son derece çekinerek, sadâkatle işi gördükden sonra varsın gayr-i müslim olsun. "Dünyâ zulm ile harâb olur. Küfr ile harâb olmaz" me'âlindeki hadîs-i şerîf ma'lûmdur.

Sonra daha ne dâhildir bu âyetde? [1] (وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ) Umerânın âhâlîye karşı adâlet etmesi, bu da hukūk-ı ibâd cümlesindendir. Emânâtı ehline edâ ederler. Herkesin hakkına, hukūkuna ri'âyet ederler. Kānûn-ı ilâhî mûcebince hükme, kezâlik kavânîn-i sâire muktezâsı ne ise onu îfâya "adâlet" denir ki umerânın re'âyâya karşı en büyük vazîfesi bundan ibâretdir. [2] (الإمامُ راعٍ وَمَسؤولٌ عن رَعيَّتِهِ) hadîs-i şerîfi ma'lûmdur. Yani: İmâm –ki halîfe-i müslimîn, pâdişâh-ı İslâm'dır– râ'îdir, hem de indallah mes'ûldür. Allah emr ediyor: Kendisinden adâlet istiyor emânetleri yerine getirecek, pâdişâhlar, vezîrler, sâir me'mûrlar hep böyledir. Mesâlih-i ibâdı görecek olan hep adâletle, hakkāniyetle iş görecekdir.

Sonra daha ne dâhil olur? Ulemânın cemâ'at-i müslimîne karşı adâleti, ulemânın vazîfesi pek ağırdır. Bilhâssa ulemâ bu hitâbda dâhildir. (عدل العلماء ان ينصحو العامة ولا يحملوهم على التعصبات الباطلة) bu, İmâm-ı Râzî'nin ayn-ı ibâresidir. Âlimler avâmm-ı nâsı öyle ta'assub-ı bâtıla da'vet etmeyecek. Çünkü dînimiz öyle emr etmiyor. Fakat câhiller gayret-i câhiliyye îcâbınca yapmak isterler: Hıristiyanları görünce şapkalarını atalım derler. Niçin olsun, niçin yapılsın?.. Bu mahzâ câhillikdir! Allah, peygamber icrâ-yı âyînlerine müsâ'ade etmiş, serbest yaşamalarına izin vermişler, şerî'at-ı mutahharamız hukūk-ı nâsın muhâfazasını emr etmiş. Pek çok âyât-ı Kur'âniye'nin muktezâsı budur. Ez-cümle Sûre-i Hacc'da vârid olmuşdur.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُونَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ [3]

Yani: Bilirim, ben içinizde münâfıklar var, Yahûdîler, Nasrâniler var. Müşrikler, Mecûsîler, Putperestler var. Onların beynini kıyâmet gününde ben fasl edeceğim. Siz karışmayın, kimseye bilâ-sebeb ezâ etmeyin!.. Herkese ezâ harâmdır. Meselâ kütüb-i fıkhiyyede musarrahdır ki bir Hristiyana, bir Yahûdîye, bir müslim "kâfir" dese, şer'an cezâ görür. Ta'zîr olunur. Kâfir imiş olsun; âkibetini ne bilmeli? Olsa bile senin kâfir demeğe hakkın yok. Şerî'at men' ediyor. *Eşbâhun Nezâ'ir* kitâbında var. (لهم مالنا وعليهم ما علينا) diye giriyor, pek çok ahkâm-ı zimmî beyân edi[li]yor. Bazı şeylerde bizden ziyâde onlar serbestdir. Bazı imtiyâzları vardır. Bize verilmeyen müsâ'edât onlara verilmiş. Ne yapalım? Allah, peygamber vermiş. Meselâ: Biz tâhir olmadığımız hâlde câmiye giremeyiz. Ama Hıristiyanlar, gusl etmeden girerler, Hıristiyan arzû ettiği vakit mesâcid-i şerîfeye girer. Müsâ'ade-i şer'iyye vardır. Çünkü abdestle, furû'-ı ahkâm ile muhâtab değil, Bu müsâ'adelerde de hikmet vardır: Şe'âir-i İslâmiyyeye vâkıf oldukça belki insâf ederler. İhtirâm ederler. Tabî'î ayağa bir şey giyer. Hasırları, hâlıları, kirletmeden, pisletmeden gezebilir. Velev şapkası başında olsun, giymeye hakkı var. Fakat hürmeten çıkarırlar. İnsâf ederler. Çıkarmazsa terbiyesizlik sayılır. Ne kayyımlık edenlerin, ne mü'ezzin efendilerin birşey söylemeğe hakkı yokdur. İşitiyorum, bazı kimseler terbiyesizlik ediyorlar. Fakat revâ değildir. Kānûn-ı Esasî sâyesinde varsınlar ziyâret etsinler. Avâ'id vermezlerse vermesinler. Sen de biraz mutazarrır ol. Bak ki dünyâdan zulüm kalksın. Her hukūkuna mâlik olasın. Bilir misiniz o hâlleri, kapalı kutu değil idi. Mezâlim ayyûka çıkmışdı. Bîçâre köylüler, o sâkin ve mutî' amcalar tohumluk zâhîresini satarlar, vergi verirlerdi. Sonra alanlar parayı yerli yerine sarfetseler... O da yok. Müsrifîn, müstebiddîn kendi keyflerine göre. Kendi sefâhetleri uğurunda emvâl-i beytü'lmâli mahv ü ifnâ ediyorlardı. Şimdi bunlar kalkdı. Kānûn-ı Esâsî hep bu fenâlıkları kaldırdı. Kānûn-ı Esâsî, müslimîn ve sâirînin cümlesinin hukūkunu tamâmıyla kâfildir. İnşâ'allâh tedrîcen fâ'idesi görülecek. Kānûn-ı Esâsî ki şerî'atin fezlekesidir; medâr-ı adâlet, menba'-ı hakkāniyet olacak ne kadar esâslar varsa hepsini müştemildir. Kur'ân-ı Kerîm nasıl emr etmiş, meselâ: "Emâneti edâ edin!.." buyurmuş ise kānûn da bunu gösterir. Kıymetini bilelim, Rabbimize şükr edelim.

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

[1] Nisâ, 4/58.

[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cum'a 10.

[3] Hacc, 22/17.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

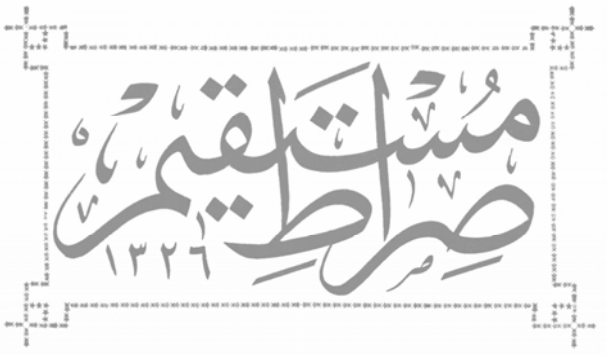

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

19 Kasım 1908 24 Şevval 1326 Perşembe 06 Teşrînisânî 1324 **Birinci Sene - Aded: 13**

[193] **TEFSÎR-İ ŞERÎF**

İstifâza

(اياك نعبد) Âbid ile ma'bûdun bi'l-hak beyninde medâr-ı vuslat bir nisbet-i şerîfe olmasına mebnî ibâdetle iftihâra, (واياك نستعين) böyle bir nisbet-i şerîfe ile teşerrüf mahz-ı inâyet-i Hak ile olduğunu i'tirâf zımnında arz-ı iftikāra dâll olduğu gibi âyet-i celîlenin tamâmı da mezheb-i ehl-i Hakk'a muvâfık olan sübût-ı vasf-ı ihtiyâra şehâdet etmekdedir. Zîrâ (اياك نعبد) ef'âl-i ibâdın kendilerinden sudûrunu müş'irdir. Bu ise onların cemâd gibi değil; belki kudret sıfatıyla muttasıf olmalarını muktezîdir.

(واياك نستعين) İbâdın fi'illerinde istiklâlleri olmayıp ancak izin ve inâyet-i Bârî ile fâ'il olmalarına dâldir. Nasıl ki (لاحول ولاقوة الا بالله) cümle-i celîlesinin mazmûn-ı şerîfi de bundan ibâretdir.

İmâm Ali kerremallâhu vechehû efendimiz hazretleri bu mes'ele kendilerine arz olundukda (لاجبر ولا تفويض ولكن امر بين امرين) kelâm-ı hikmet-ittisâmlarıyla hakîkat-i ma'rûzayı i'lâm buyurmuşlardır. Binâ'en-alâzâlik ibâdı cemâdât menzilesine tenzîl ile kudret ve ihtiyârdan bi'l-külliye hâlî olmalarına kā'il olan Cebriye tâ'ifesinin mezhebi gibi ibâdın ef'âllerinde istiklâl-i tâm sâhibi olmalarına zâhib olan mezheb-i ehl-i i'tizâlin de butlânında iştibâh yokdur. Zâten Ehl-i Sünnet Mezhebi cemî'-i mesâ'ilde (من بين فرث ودم لبنا خالصا) nazm-ı şerîfi vefkince leben-i nâfi' gibi nokta-i i'tidâlde olub dâima fers-i tefrît ile dem-i ifrâtdan mütebâ'id olmadadır.

(نعبد ونستعين) Fi'illeri cemi' sığasıyla olmak namazda kāri'in yanında cemâ'at-i müslimîn veya hıfz-ı a'mâl ve def'-i âfâta me'mûr melâ'ike-i kirâm bulunması yâhûd kâffe-i muvahhidîn tarafından iştirâk mülâhaza edilmesi i'tibâriyledir. Bu uslûbla âbid kendi ibâdetini onların ibâdâtına ve hâcetini hâcâtına munzam olarak arz etmek sûretiyle kabûl ve icâbet ümîdini takviye etmiş oluyor. Çünkü arz-ı dergâh-ı sübhânî kılınan ibâdet ve du'âlar içinde evliyâ ve melâ'ike hazerâtının kat'iyyü'l-kabûl olan ibâdet ve du'âları da bulunur. Bunları muhtevî olan ma'rûzâtın cümlesini redd etmek câ'iz olmayacağı gibi kısmen kabûl ve kısmen redd eylemek dahi muvâfık-ı şân u kerem-i rabbânî değildir. Binâ'en-alâzâlik cümlesinin kabûl buyurulması daha ziyâde mercû olmak lâzım gelir. (Salavât-ı mefrûzenin cemâ'atle meşrû'iyyet-i edâsındaki hükm ü esrârın biri de budur.)

Belâğat

Her iki fi'ilin mef'ûlleri olan (اياك) zamîrinin takdîminde ifâde-i ta'zîm ve ihtimâm ile berâber hasr u ihtisâsa delâlet ve ma'bûd-ı müste'ân olan Cenâb-ı Bârî'nin vücûden her şey'e mukaddem olmasına ri'âyet gibi birkaç nükte vardır.

Takrîr ve Tavzîh

Hakkı te'hîr olan lâfzı takdîm etmek ekseriyâ ihtisâs maksadıyla olur. Binâ'en-alâzâlik re'îsü'l-müfessirîn Abdullah ibni Abbas radıyallâhu anhümâ makām-ı tefsîrde (نعبدك ولا نعبد غيرك) buyurmuşlardır. Gerek ibâdet, gerek isti'ânenin Cenâb-ı Bârî'ye ihtisâsına dâir berâhîn-i akliyye ders-i sâbıkda zikr olundu.

İhtimâm dahi nükte-i takdîm olabilir. Zîrâ zikrullâhın abd-i mü'min için her zamân ehemmiyyeti sâbit olmasından başka şeyâtînin mâni'-i kabûl olmak için ilkā-i vesâvise germi vermekde oldukları ibâdet esnâsında daha **[194]** ziyâde ehemmiyeti derkârdır. Nasıl ki [1](إِن الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا) nazm-ı celîli bunu müş'irdir. Ma'nâ-yı şerîfi: İttikā üzere bulunan mü'minlere şeytân-ı la'înden ves-

[1] A'râf, 7/201.

vese isâbet eylediği hengâmda tezekkür ederler. Vesâvis-i vâkı'anın ceryânına meydân vermezler.

* * *

اهدِنَا الصِّرَاطَ الْمُستَقِيمَ [1]

Ey Rabb-i müte'âlimiz! Bizi vuzûh ve hakîkatle ma'rûf olan sırât-ı müstakîme hidâyet buyur.

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ[2]

Ni'met-i kâmile ve hakîkiyyeni kendilerine in'âm buyurduğun zevât-ı kirâmın sâlik bulundukları tarîk-i 'âliye.

(صِرَاطَ) Tarîk ve sebîl mürâdifi olup yol, (مستقيم) müstevî mürâdifi olup bir cânibe meyl ü inhirâfdan hâlî şey ma'nâsınadır.

(صراط مستقيم) "Mâ hüve'l-hakk" ya'nî nefsü'l-emrde sâbit ve nâfi' her maksada mûsıl tarîk-i vâzıhdan ibâretdir ki i'tikādât-ı sahîha ve a'mâl-i sâliha ve ahlâk-ı haseneye mürşîd, şerî'at-i ilâhiyye ile sübût-ı risâlet gibi metâlib-i yakīniyye ve mesâlih-i temeddün-i hakīkī ve terakkiyât-ı beşeriyyeye mûsıl olacak her fikir ve tedbîre şâmildir.

Kırâ'at

(صراط)ın aslı (س) ile (سراط) dır. Âhirindeki tâ'ya intibâk sıfatında mutâbık olmak için (س), (ص)a münkalib olur. Ekser kurâ'-i izâm bu vechile, İbn-i Kesîr ve Ya'kūb rahimehümullâh alâ rivâyetin aslı üzre (السراط) okumuşlardır.

Belâğat

(اهدِنَاالصِّرَاطَ الْمُستَقِيمَ) nazm-ı celîli matlûb olan ma'ûnet-i ilâhiyye beyânını hâvîdir. Çünkü vahdâniyyet-i rabbâniyye i'tirâf olunup feyz u inâyet-i Samedâniyye istirhâmı maksadıyla (واياك نستعين) denildikde, cânib-i kudsiyyü'l-mevâhib-i sübhânîden: "Ey kullarım! Size ne sûretle i'âne edeyim istersiniz?" buyurulur. Kâri' tarafından (اهدِنَاالصِّرَاطَ الْمُستَقِيمَ) diye cevâb verilir. Ya'nî: "Ey Rabb-i Zülcelâlimiz! Matlûbumuz olan inâyet-i sübhâniyen bizi tarîk-i müstakîme hidâyet ve irşâd buyurmaklığındır ki biz bu sâyede dergâh-ı akdes-i rabbânîne rızâ-yı şerîfin üzre îfâ-yı ibâdet ve her husûsda ihrâz-ı selâmet ü sa'âdet etmiş oluruz."

Manastırlı İsmâil Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
Sûre-i Âl-i İmrân: Âyet 159

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظّاً غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

Allah'ın rahmet ve keremi iledir ki onlara ("Uhud" münhezimlerine) mülâyim oldun. (Rıfk u talattuf ile mu'âmele etdin.) Eğer (böyle olmayıb da şâyed) katı yürekli bir bedhuy olaydın, elbette senin yanından dağılırlar idi. (Senin yanında hattâ bir ferd bile kalmazdı.) Şu hâlde sen onları (zât-ı risâlet-me'âbına âid kusûrlarından dolayı) afv et ve (haklarındaki rahm u şefkati itmâm için hakku'llâha müte'allik ahvâlden dolayı dahi) onlar için muzafferiyet taleb eyle ve onlarla emirde müşâvere et. (Emr-i harbde veyâhûd emr-i harb ile emr-i harb gibi müşâvere olunması mu'tâd bulunan umûrda hem onların re'ylerinden istizhâr ve isti'âne, hem gönüllerini tatyîb, hem de ümmete sünnet-i müşâvereyi temhîd ve ta'lîm için onlarla istişâre et ve ba'de'l-istişâre) bir şey'i azm ü tasmîm eyledikde Allah'a mütevekkil ol.

(Lûtf u kerem-i Hakk'a tefvîz-i emr eyle, o azm ve tasmîm etdiğin şey'i infâz et, artık tereddüd etme) Cenâb-ı Hak (Zât-ı ulûhiyyetine) tevekkül edenleri sever, (onlara nusret eder ve kendilerini hayr ve salâhları bulunan cihete irşâd eyler.)

Bu nazm-ı celîl: Rıfk u nüvâziş, afv u safh âhar için taleb-i hayr ve mağfiret gibi mekârim-i ahlâkı ve müşâvere ile tevekkül gibi fezâ'il-i memdûhayı ihtivâ ediyor. Ümmeti bu sıfât-ı fâzıla ile tahallîye irşâd eyliyor. Bu gibi evâmir ve ta'lîmât-ı ilâhiyyede ümmeti hayr ü salâhları bulunan cihete irşâd için server-i enâm aleyhi efdali's-salâti ve's-selâm efendimize hitâb buyurulması de'b-i kerîm-i kitâbu'llahdır. Bu sıfât-ı fâzıladan tevekkülü ele alalım:

Tevekkül

Dîn-i İslâm aleyhine bed-hâhân tarafından havâle olunan i'tirâzâtdan biri de tevekkül husûsudur. Onlara göre İslâmiyet tevekkülü emr eylediğinden dolayı insanları atâlete, kesâlete, ihmâl-i nefse, körü körüne hareket etmeğe sevk ediyor imiş. Onların bu i'tirâzlarına te'accüb edilmez. Onlar ile'l-ebed rûşenâ olmasına irâde-i aliyye-i ezeliyye te'alluk etmiş bir çerâğ-ı ilâhîyi itfâ etmek arzu-yı hâmına düşmüş bir gürûhdur. Bu gürûh za'îf i'tirâzları, tasnî' edilmiş iftirâları ile o çerâğ-ı cihân-efrûzun intişâr-ı ziyâsına ne kadar cehd etseler nûru o nisbetde artar. Fakat te'essüf olunur ki zamânımızda bazıları bu gürûha körü körüne peyrev olarak onlar da tevekküle karşı feth-i dehân-ı cehl ü nâdânî ediyorlar. Her iş tevekkül ile görülecek, her müşkile tevekkül ile saldırılacak, tevekkül ile göğüs gerilecek iken tevekkül ile iş görülmez, tevekkül ile terakkīye adım atılmaz diyenlerimiz var.

Tevekkül ta'tîl-i umûr değildir, belki insân işlediği işde âfât-ı semâviyye ve arziyye vesâire gibi tedbîr ve mukāvemete kudreti te'alluk etmeyen ahvâlden nâşî Cenâb-ı Rabb-i müste'ânın avn u mededini temennî eylemekdir. Lûtf u nusret-i Hakk'a bel bağlayarak iş görmekdir. İmdâd-ı rabbânîye i'timâden müşkilâta iktihâm eylemekdir. Tevekkül: Cenâb-ı Hakk'ın kifâyetine i'timâd ederek ona tefvîz-i emr eylemekdir, diye ta'rîf olunmuşdur. Cenâb-ı Hakk'a tefvîz-i emr etmekliğin ma'nâsı ise zât-ı ulûhiyyetinden **[195]** avn u nusret taleb etmekdir, yoksa insan nefsini ihmâl etmek değildir. Bazı mü'elliflerin (وعلى الله التكلان) dedikden sonra cümle-i müste'nife olarak (انه خير من اعان) demeleri de tevekkül-i alâllah ile maksad bu olduğuna delâlet eder. Hattâ bazı ulemâ' tevekkülü: Cenâb-ı Hakk'a tefvîz-i emr etmek ve esbâba ri'âyetle beraber zât-ı ulûhiyyetine i'timâd eylemekdir, diye ta'rîf etmişlerdir.

[1] Fâtiha, 1/6.
[2] Fâtiha, 1/7.

Fahreddîn Râzî hazretleri tefsîrinde şöyle söylüyor: "Bu âyet-i kerîme delâlet eder ki tevekkül bazı cehelenin dedikleri gibi insan nefsini ihmâl etmek değildir ve illâ müşâvere ile emr, tevekkül ile emre münâfî olur idi. Tevekkül: İnsan esbâb-ı zâhireye mürâ'ât etmek ve fakat kalben ona güvenmeyip Cenâb-ı Hakk'ın hıfz u siyânetine i'timâd eylemekdir."

Bir gün zât-ı risâlet-me'âb efendimizin nezdine üştür süvâr bir Arabî gelmişdi. Devesini bırakıp huzûra girdikde: "Deveni ne yapdın" buyurdular. A'rabî: "Rabbime tevekkül ederek salıverdim" deyince: "Kalk deveni bağla, sonra Rabbine tevekkül et!" buyuruldu.

Ömer ibnü'l-Hattab radıyallâhu anhu hazretleri ehl-i Yemen'den bir cemâ'at gördü de onlara: Ey ehl-i Yemen siz nesiniz? dedi. Onlar dediler ki: "Biz mütevekkil ale'llâhız." Hazret-i Ömer buyurdu ki: "Yalan söylediniz. Siz mütevekkil değil müte'ekkilsiniz, yiyip kemirir ekele gürûhundansınız. Bak ben size mütevekkili haber vereyim: Mütevekkil ol kimsedir ki yere tohum saçar da Allah'a tevekkül eder, lûtf u meded-i Mevlâ'ya i'timâd eyler." Aslı şudur:

رأى عمر بن الخطاب رضى الله تعالى عنه ناسا من اهل اليمن، فقال ما انتم ياأهل اليمن. قالوا نحن متوكلون على الله تعالى، فقال كذبتم بل انتم متأكلون، الا اخبركم بالمتوكل: رجل القى حبة فى الارض وتوكل على الله تعالى

Mevlânâ Celâleddin Rûmî Hazretleri *Mesnevî*-i *Şerîf*'de bu ma'nâyı nazmen beyân etdi:

كر توكل ميكنى دركار كن
كشت كن پس تكيه بر جبار كن

Tevekkül edersen iş içinde tevekkül et. Evvelâ ekini ek, sonra Cenâb-ı Hâfız-ı Hakîkînin lûtf ve mededine i'timâd et demekdir.

Âlemde bunca âfât ve avârıza karşı tevekkülden, lûtf-i Bârî'ye ilticâdan kim müstağnî olabilir. Târîhin şehâdetiyle müsbet değil midir ki nice vekâ'ide esbâb-ı mâddiyye bi'l-vücûh mükemmel olduğu hâlde muvaffakiyet görülmediği olmuşdur? Bir fırka i'dâd ve techîzâtca hasmına fâ'ik iken harb ve vegâda mağlûb olmuşdur. Âdetullâh'ın cereyânı üzere esbâb-ı mâddiyye illet-i husûl-i eşyâ ise de onun tekmilesi yine lûtf-i Hudâdır. Mâddiyât esbâb-ı âdiyedir, fevâ'il-i mü'essire değildir.

Tevekkül kana uyuşukluk vermez, ihmâl-i nefse bâdî olmaz. Kalbe, fikre, rûha zindelik verir. İşe teşci' eder, insana şevk u gayret verir, sebât u mekânete irşâd eyler. Bir zamanlar ihvânımız, evlâdımız ka'r-ı nâ-yâb-ı deryâya atılır, adem-âbâda gönderilir, ağûş-ı mâderden alınıp gurbet ve mihnet ellerine sürülüyor idi. Bu mezâlim ve i'tisâfât-ı cânhırâşa karşı mütevekkilen ale'llâh meydân-ı hamiyyete atılmak cümleye vecîbe idi. Hâlbuki huzûr ve râhatımız fedâ edilmiyor idi. Ulemâ' hâmûş, meşâyih hâmûş, udebâ' hâmûş, hutebâ' hâmûş bütün millet hâmûş idi. Nihâyet bir fırka-i hamâset, kahramânân-ı ümmet [1] (قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلاَّ مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلاَنَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ) nazm-ı celîlini kendine düstûr-ı hareket ittihâz eyledi. Mütevekkilen ale'llâh silâh bedest olarak zalameye meydân okudu. Ekâbir ve ahyâr-ı ümmet mecma'-ı te'âvüne çağırıldı. Ümmet kâmilen lebbeyk-zen-i icâbet oldu, nûr-ı subh-ı hürriyyet de infilâk eyledi. İşte tevekkül: Atâlet, meskenet değil, fa'âliyet, hamiyyet, uluvv-i himmetdir.

Gelelim mâ nahnü fîhe: Fahreddîn Râzî diyor ki (Rıfk ve mülâyemet ancak hukūku'llahdan bir hakkın ihmâline müfzî olmadığı zaman câ'iz olur. Hukūku'llahdan bir hakkın ta'tîline mü'eddî olursa câ'iz değildir... Bu makāmda sözün tahkīki budur ki ifrât ve tefrîtin her ikisi mezmûmdur. Fazîlet vasat ve i'tidâldedir. Binâ'en-aleyh gâh gılzat ile emr, gâh ondan nehy vârid olması ifrât ve tefrîtden tebâ'üd edilerek sırât-ı müstakīm olan hâl-i vasatda bulunmak içindir. Ve bu sırra mebnîdir ki Cenâb-ı Hak vasat ve i'tidâli kitâb-ı azîzinde medh ü sitayiş edip [2] (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطاً) buyurdu.

İlm-i usûlden *Keşfü'l-Esrâr*'ın bâbu ma'rifeti aksâmü'l-esbâbı ile *Telvîh*'in bâbü'l-mahkûm-bihinde beyân eylediği üzre Hakkullah ile murâd: Hiç bir ferde ihtisâsı olmayıp kendine nef'-i âmm te'alluk eden hakdır ki hakk-ı umûmî demekdir. Bu nevi' hukūk efrâd ve âhâda mahsûs olmayıp nef'i umûma âid bulunduğundandır ki şânını teşrîf ve tebcîl için Cenâb-ı Hakk'a nisbet olunmuşdur. Yoksa bu nisbet halk ve îcâd i'tibâriyle değildir. Zîrâ bu i'tibâr ile cemî'-i eşyâ Bârî te'âlâ hazretlerine nisbetde siyyândır: (لله ما فى السموات وما فى الارض) Bu nisbet tazarrur ve intifâ' i'tibâriyle de değildir, yani bu nevi' hukūkun zât-ı akdese nisbeti hâşâ onunla müntefi' olduğu ve fikdânından dolayı mutazarrır bulunduğu için de değildi. Zîrâ Cenâb-ı Rabbü İzzet cemî'-i eşyâdan münezzeh olduğundan hiç bir şey'e bu i'tibâr ile hakkullah ıtlâk olunmak sahîh ve câ'iz değildir.

Esnâ'-i tefsîrde gösterildiği üzre (فظ) hoyrat ve bed-huy kimsedir ki mu'âşeretinden insân müte'ezzî olur. Galîzü'l-kalb katı yürekli demekdir ki yüreği hiç bir şeyden müte'essir olmaz. Bu ikisinin arasında fark vardır. Bazı âdem hoyratlık etmezse de hiç bir kimseye rahm ü şefkati olmaz. Bu makūle seng-dil âdem vâkı'a evvelkine nisbetle ehvendir. Fakat hasîsa-i beşeriyyeden mahrûm olduğu için bu da insan denilmeğe lâyık değildir.

Tefsîr-i *Keşşâf*'da şöyle zikr olunmuşdur: "Hasan radıyallâhu anh hazretlerinden nakl olunur ki Resûl-i Ekrem'in sâhâbe-i kirâm ile istişâreye ihtiyâcı olmadığı nezd-i ilâhîde ma'lûm idi. Lâkin Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem'den sonra istişârenin emr-i mesnûn olmasını murâd buyurdu da onun **[196]** için istişâreyi emr eyledi demiş. Zât-ı Risâlet-me'âb Efendimizden mervîdir ki [3] (ما تشاور قوم قطُّ إلا هُدُوا لأرشد أمورهم) buyurmuş. Hiç bir kavm müşâvere-i umûr etmemişdir ki en sedîd ve metîn olan işlerinin yolunu bulmuş olmasınlar demekdir. Ebû Hureyre radıyallahu anhu hazretlerinden rivâyet olunmuşdur ki, sahâbe-i kirâm kadar çok müşâvere eder hiç bir ferd görmedim demiş. Bazıları dediler ki sâdât-ı Arab ile istişâre-i umûr edilmemek güçlerine gideceğinden

[1] Tevbe, 9/51.

[2] Bakara, 2/143.

[3] *Tefsîr*-i *Taberî,* Âl-i İmrân 159'un tefsîrinde.

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin re'yde istibdâdı sahâbeye girân gelmemek için Cenâb-ı Hudâvend-i hakîm onlarla müşâvereyi zât-ı risâlet-me'âbına emr etmişdir."

Bereketzâde İsmâil Hakkı

KAYD-I MA'İŞET

«عمر گرانمایه درین صرف شد:
تاچه خورم صیف، چه پوشم شتا!»
سعدي

Doksan senelik ömre, şu feryâd nihâyet,
Vermekte ne âlem bu cedel-gâh-ı maîşet!
Müdhiş oluyor böyle hakîkatleri, gerçek,
Sa'dî gibi bir asr-ı fazîletten işitmek.
Sa'dî o kadar felsefesiyle, hüneriyle,
Fikrindeki hürriyyet-i fevka'l-beşeriyle,
Esbâb-ı maîşet denilen kayda girerse,
Yâd etmesin âzâdeliğin nâmını kimse.
İnsan ki çıkar perde-i mektûm-i ademden,
Tâ sahne-i hestîde zuhûr ettiği demden,
İkmâle kadar fâcia-i devr-i hayâtı,
Atlatmaya mahkûm ne mühlik akabâtı!
Zannetme ölüm şahsına bir kerre muhâcim...
Bin kerre olur günde o düşmenle müzâhim.
Âvâre beşer sâha-i gabrâya düşünce,
Etrâfına binlerce devâhî de üşünce,
Bir dem bile dalmaksızın ârâm ü direnge,
Başlar o cılız kolla tabîat ile cenge!
Kaynar güneşin âteşi mihrâk-ı serinde;
Karlar buz olur hep beden-i bî-siperinde.
Beyninde öter demdeme-i sarsar-ı cûşân,
Medhûş gözünde köpürür bahr-i hurûşân.
Dağlar o nihâyetsiz olan silsilesiyle,
Ormanlar o dünyâyı tutan velvelesiyle,
Kum dalgalarıyle, hatarâtıyle feyâfî,
Her hatvede bin türlü vuhûşuyle sahârî.
Fevkinde semâvâtın o ecrâm-ı mehîbi;
Pîşinde zemînin o temâsîl-i acîbi;
Bîçâreyi nevmîd ederek her nefesinde,
Muztar bırakır mün'adim olmak hevesinde.

* * *

Lâkin bu heves bir heves-i dîgere mağlûb:
İnsan yaşamak hırs-ı cibillîsine meclûb.
Her devresi bir devr-i azâb olsa hayâtın,
Râzîsi değildir yine bir türlü memâtın!
Ömr olsa da binlerce şedâid ile meşhûn,
İnsan yaşamaktan yine memnun, yine memnun!
Artık neye mevkûf ise te'mîn-i bekâsı,
Masrûf olacak hep ona mecmû'-i kuvâsı.
Durmaz boğuşur bunca muhâcimlere rağmen,
Düşmez o mesâî denilen seyfi elinden.
Çıplaktır o, ister ki soğuklarda ısınsın;
Bir dam çatarak her gece altında barınsın.
İster yiyecek şey, giyecek şey, yakacak şey...
Bin türlü havâic daha var bunlara der-pey.
Âvâre beşer işte bu bâzâr-ı cihanda,
Her gün yeni bir kâr peşinden cevelânda.
Maksad bu kadar dağdağadan bir yaşamaktır...
Maksad bu, fakat bunda ne maksad olacaktır?
Heyhât, onu idrâk için i'mâl-i hayâle
Yok vakti: Bütün demleri mevkûf cidâle!
İnsan ki onun rûh ile insanlığı kâim,
Dâim oluyor cisminin âmâline hâdim;
Gelseydi eğer rûhuna da hizmete nevbet,
Ma'lûmu olurdu o zaman belki hakîkat.
Bir anladığım varsa şudur: Hâlik-ı Âlem,
Hilkat kalıversin, diye bir ukde-i mübhem,
Daldırmada insanları hâcât-ı hayâta,
Döndürmede ezhânı bütün başka cihâta.
Ömrün bu kadar berk-süvârâne güzârı,
Dehrin de şu bin velvele-i ıyş-medârı,
Göstermededir maksad-ı Hallâk'ı cihâne...
Öyleyse şikâyetlerimiz bî-edebâne!..

Mehmed Âkif

[197] **SAFAHÂT-I HAYATDAN**

YEMİŞÇİ İHTİYÂR

Sinîn-i ömr-i şedâid-güzîni olmalıdır,
Cebîn-i pâkine pîrin bu çîn-i ye'si veren.
Elinde tartısı, dûşunda mülk-i seyyârı;
Gider... Önünde tükenmez fezâ-yı renc ü mihen.
Zamân olur ki, uzaklarda bir serâb olarak
Geçer garîb gözünden hayâl-i nâz-ı vatan.
Sönük nigâhını bîdâr ederdi belki ümid,
Hayâle olsa müsâid şu meşy-i tâb-efgen.
Çeker şu bârı hayâtında hep hayâtı için;
Bilinse âh şu bâr-ı hayâtı çekme neden?...

Mehmed Âkif

ADÂLET

Adâlet, ifrât ve tefrît beyninde bir emr-i mütevassıtdır. Adâletin hâiz-i hüsn zâtî bir sıfat-ı 'âliyye olduğu müsellem-i enâmdır. Çünkü bunun kubhuna kā'il olmuş veya olacak hiç bir kimse, hiç bir şahıs mutasavver değildir. En zâlim, en gaddâr, en vahşî bir kimseye bile adâletin ne demek olduğunu bildirdikden sonra "Bunun iyi bir şey olduğunu inkâr edebilir misiniz?" diye sorulsa, onun tarafından: "Asla!" cevâbı verileceğinde şüphe yokdur. Hakîkat-i hâl bu merkezde olduğu hâlde garîbdir ki hilkat-i beşerden beri bu haslet-i 'âliyeyi ihrâz eden zevât pek nâdir olarak görülmüşdür; acaba bunun sebebi nedir? Evet, hüsn-i zâtîsi herkesce müsellem olan böyle bir sıfat-ı celîle ve haslet-i memdûhaya ekser nâsın bîgâne bulunması ne gibi esbâba mebnîdir?

Bu su'âle cevâp vermek için insanın hâiz olduğu kuvvetler ve bu kuvvetlerin hangisi hangisine gâlib olduğunu ve netâyicini te'emmül lâzımdır. Ma'lûmdur ki insânda dört kuvvet vardır:

Şehvâniyye, gazabiyye, vehmiyye, akliyye. Bu kuvâ-yı erba'adan dördüncüsü olan kuvvet-i akliyye-i melekiyye te'dîb ve tehzîbe muhtâc değildir. Çünkü bu kuvvet, ervâh-ı

kudsiyye-i ulviyye netâyicinden olup insânı dâima hayrâta, me'âlîye sâ'ikdir. Böyle pak, her türlü şâibe-i keduretden münezzeh, mukaddes bir kuvvetin te'dîb ve tehzîbine gayr-i muhtâc olduğu şüphesizdir. Fakat diğer kuvvetler behemehâl te'dîb ve tezhîbe muhtâcdır. Çünkü onlar sırf hayvânî, sırf behîmî ve şeytânî bir takım kuvvetlerdir. Bunlardan kuvve-i şehvâniyye lezâ'iz-i şehvâniyyeyi tahsîle, kuvve-i gazabiyye halka şerr ve belâ ve ezâyı îsâle, kuvve-i vehmiyye de halkın üzerine tasallut ve tahakküme ve izhâr-ı riyâset ile tereffu' ve tekaddüme insânı sâ'ikdir. İşte görülüyor ki bu kuvvetlerden insanı hayra sevk eden yalnız biri olduğu hâlde, diğer üçü insanı dâima şerre sevk etmektedir. Aynı derecede bulunan bu kuvâ-yı erba'adan yalnız birinin diğerlerine mukāvemet edemeyeceği ise, eclâ-yı bedîhiyâttandır. Bunun için hilkat-i beşerden beri kuvve-i akliyyesini diğer kuvvetlere hâkim edecek zevât pek nâdir olarak gelmişdir.

Şu hâlde bu üç kuvveti mümkün olduğu kadar te'dîb ve tehzîbe çalışmalı ki, beyne'l-kuvâ bir nevi' i'tidâl hâsıl olsun da insan ne bütün bütün âlem-i lâhûta ittisâl ile şu dâr-ı dünyâda mevcûdiyyet-i nâsûtiyyesine terettüb eden vezâ'ifden mahrûm kalsın, ne de bi'l-külliye dereke-i süfelâ-yı behîmiyyete tenezzül ile benî-i nev'inin başına bir belâ-yı mübrem kesilsin. Çünkü adâlet her şeyde lâzım olduğu gibi insanın insan olmasında da lâzım ve belki de elzemdir. Zîrâ adâleti icrâ edecek insandır. Kendi hilkatinde, kendi hilkat-i asliyyesi i'tibâriyle hâiz olduğu kuvvetler arasında adâlet bulunmazsa benî-i nev'ine mükellef olduğu vezâ'ifinde icrâ-yı adâlet kābil midir?

Fakat fezâ'il-i sâirede olduğu gibi bu kuvvetleri dahi bir hadd-i i'tidâle getirmek pek çok mesâ'îye vâbeste olduğu ve bu mesâ'î için insanın kendi kendine idrâk edemeyeceği pek çok turuk ve vesâ'ili bulunduğu cihetle eltâf-ı ilâhiyye ve merâhim-i sübhâniyye cümlesinden olarak turuk ve vesâ'ili ta'lîm ve tefhîm edecek pek çok enbiyâ gelmiş ve nihâyet bu vazîfe-i mukaddeseyi zekâ-yı beşerin devr-i tekâmülü ile mütenâsib olacak bir sûret-i mükemmelede îfâ maksad-ı kudsî-i ilâhîsi ile hâce-i kâ'inât aleyhi ekmelü't-tahiyyât efendimiz hazretleri kâffe-i ümem ve akvâma ba's ü irsâl buyurulmuşdur, ki *(بعثت لاتمم مكارم الاخلاق) hadîs-i şerîfinin mazmûn-ı âlîsi dahi bu hakîkati mübeyyindir.

Fezâ'il-i sâireden bahsi bir vakt-i münâsibe ta'lîk edelim de şimdilik ünvân-ı bahsimiz olan "Adâlet"i biraz tafsîl eyleyelim:

Hâiz olduğumuz kuvâ arasında adâlet lâzım olduğu gibi mükellef olduğumuz şeylerin cümlesinde dahi adâlet lâzımdır. Ez cümle i'tikādda adâlet lâzımdır, vâcibü'r-ri'âyedir. İ'tikādda adâlet evvelâ bir Allah'ın vücûdunu tasdîk, sâniyen o ilâhı bi'l-cümle sıfât-ı kemâliyye ile tavsîf ve bütün noksan sıfatlardan tenzîhdir. Zîrâ Allah'ın vücûdunu veyâhûd sıfâtını nefy etmek ta'tîl-i mahz olduğu gibi "Allah cisimdir, bir takım a'zâdan mürekkebdir, bir mekâna ihtisâsı vardır" demek dahi teşbîh-i mahzdır. Amma "Allah vardır, bütün sıfât-ı kemâliyye ile muttasıfdır, cismiyyetden, cevheriyyetden, a'zâ ve cevârihden, mekân ve zamandan münezzehdir" demek ise bu ikisi arasında bir emr-i mutavassıt olduğundan, ayn-ı adâletdir. Sâir mesâ'il-i i'tikādiyede de hüküm böyledir; Meselâ: "İnsan için kudret ve ihtiyâr yokdur" demek cebr-i mahz olduğu gibi "İnsan ef'âlinde müstakildir, kendisinden sudûr eden bütün fi'illerin mûcidi kendisidir" diye i'tikād eylemek dahi kader-i mahzdır. Çünkü bunların biri ifrât, diğeri tefrît olduğundan ikisi dahi mezmûmdur. Hâlbuki "İnsanın ef'âl-i ihtiyâriyyesi vardır. Lâkin **[198]** insan bu ef'âl-i ihtiyâriyyeyi Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ihsân buyurduğu kudret ve kuvâ vâsıtasıyla icrâ etmektedir" diye i'tikād eylemek, şu iki i'tikād arasında bir emr-i mütevassıt olduğundan, ayn-ı adâlet ve mahz-ı hikmetdir.

Kezâ a'mâlde de adâlet lâzımdır, vâcibü'r-ri'âyedir. Meselâ: Bazı akvâmın zannettikleri gibi tekâlîf-i ilâhiyyeyi bi'l-külliye nefy etmek tefrît-i mahzdır. Ve diğer bazı akvâmın zu'm ettikleri gibi lezâ'iz-i cismâniyyeden bi'l-külliye ictinâb eylemek ve nefsi ta'zîb husûsunda mübâlağa etmek ve hattâ tezevvücden bile ihtirâz ve ictinâb eylemek ve kendini ateşe atıp yakmak ve yüksek bir mahalle çıkıp kendilerini aşağı doğru atmak sûretiyle intihâra tasaddî eylemek ifrât-ı mahzdır. Ve binâ'en-aleyh bu ikisi de şer'an ve aklen mezmûmdur... Hâlbuki, bütün tekâlîf-i ilâhiyye mücerred menâfi'-i ibâdı te'mîn maksadına mebnî olduğuna binâ'en bu tekâlîfi bir ni'met-i uzmâ bilerek ez-dil ü cân kabûl etmek ve sıhhat-i ebdâna medâr olabilecek agziye-i nâfi'âyı tenâvül eylemek ve her nevi' kemâli tahsîlin mevkūfun aleyhi olan vücûd-ı insânîyi muhâfaza husûsunda lâzım gelen tedâbîr-i sıhhiyeye tevessül eylemek ve nev'in bekāsı tenâsüle ve tevâlüde mütevekkıf olduğundan nisâ ile tezevvücü lâzımü'l-icrâ bir emr olmak üzere telakkī etmek, şu ikisi arasında bir hâlet-i mutavassıta olmakla, bu da mahz-ı adâlet ve ayn-ı hikmetdir. A'zâ ve cevârihimize te'alluk eden ef'âl-i sâirede dahi hükm böyledir; Meselâ: Dîn-i Mûsa aleyhi's-selâmda kâtil-i müte'ammidi behemehâl kısâs etmek lâzımdır, bu kâtili afv etmek aslâ câ'iz değildir. Dîn-i İsâ aleyhi's-selâmda da kâtili behemehâl afv etmek lâzımdır.

Bunun birincisi teşdîd-i mahz, ikincisi ise tahfîf-i mahzdır. Hâlbuki şerî'atimizce bu mes'elede velî-i maktûl taleb-i kısâs ile afv arasında muhtârdır. Bu ise, şu iki hüküm arasında bir emr-i mutavassıt olduğundan, fî zemânînâ mahz-ı adâlet ve muvâfık-ı maslahatdır. Çünkü insanlar ne zaman-ı Mûsâ'da (as) olduğu gibi bütün bütüne haşînü't-tab'dır. Ne de asr-ı İsâ'da (as) olduğu misillü son derece leyyinü't-tab'dır. Bu ikisi arasında mutavassıt bir hâldedir. Böyle mutavassıt bir hâlde bulunan akvâma da bir hükm-i mutavassıt icrâsı elbette muvâfık-ı hikmetdir.

Kezâ beyne'n-nâs cârî olan mu'âmelâtda dahi adâlet lâzımdır. Ez-cümle bey'de adâlet lâzımdır. Bâyi' bir mâlı değeriyle satmalıdır. Müşterî de aldığı mâlın semenini hîn-i akidde mukāvele olunduğu vechile edâ eylemelidir. İcârede, ukūd-ı sâirede dahi ol vechile mu'âmele cârî olmalıdır. Eğer böyle olmazsa mu'âmelât-ı nâsa halel târî olur, terakkī ve te'âlî kābil olmaz. Çünkü kimse kimseye emniyet etmez. Emniyet olmayınca ticâret de olmaz. Çünkü emniyet, ticâretin üssü'l-esâsıdır. Ticâret ise rûh-ı medeniyet ve medâr-ı feyz ü sa'âdetdir.

Kezâ hükûmetde de adâlet lâzımdır. Zîrâ adâletsiz hükûmet pâyidâr olamaz. Nitekim sahâyif-i târîh buna büyük bir

* Mekârim-i ahlâkı itmâm için ba's olundum. [Beyhakî, *Sünen,* Bâbü Beyâni Mekârim el-Ahlâk.]

şâhiddir. Dünyanın hiç bir tarafında hiç bir hükûmet-i zâlimenin pâyidâr olamadığını târîh bize pek açık bir sûretde göstermekdedir. Târîh bu hakîkati göstermemiş olsa bile bunu inkâr edecek hiç bir akl-ı selîm mutasavver değildir. Çünkü bir hükûmetde adâlet olmaz ve tebe'ası da bu adâletsizliğe karşı miskînâne tahammül ederek, her türlü mezâlime boyun eğerek, hukûk-ı tabî'iyye ve meşrû'alarını istihsâle kıyâm etmez veyâhûd kıyâm ettiği hâlde el-iyâzü billâh buna muvaffak olamaz iseler herc ü merc olacakları ve bu fırsatdan bi'l-istifâde hükûmât-ı mütecâvirenin müdâhale ve istîlâsına ma'rûz kalarak memleketlerini, kavmiyetlerini, milliyetlerini gâ'ib edecekleri şüphesizdir.

Binâ'en-aleyh beşeriyeti sûrî ve ma'nevî evc-i kemâle, bi'l-cümle akvâm ve mileli sırât-ı müstakîme ve bütün hükûmâtı minhâc-ı sa'âdete îsâl edecek vesâ'itin en mühimmi ve en birincisi her husûsda icrâ-yı adâlet ve bütün ef'âl ve etvârda hakkāniyete ri'âyetdir.

Mûsâ Kâzım

DÂRÜ'L-FÜNUN TALEBESİNE MÜHİM BİR TEBŞİR

Muhterem Kardeşlerim,

Ma'ârif Nezâreti'nde yapılan tensîkatdan mektebiniz de vâyedâr olmuş, size yeni yeni, kıymetli kıymetli muallimler ta'yîn edilmiş. Hey'et-i ta'limiyyeyi teşkîl eden zevatın çoğu memleketimizce öteden beri ma'rûf olduğu için ben size yalnız edebiyat-ı Arabiyye muallimi Ali Fehmi Efendi Hazretleri'nden bahsedeceğim.

Hazret, Hersek müftî-i sâbıkıdır. Beş altı sene evvel hemşehrileri tarafından gönderilen bir hey'et-i siyasiyyeye re'îs olarak İstanbul'a gelmişti ki o zamandan beri şehrimizde bulunuyor. Kendisini ilk defa bir âşinâ-yı kadîmin evinde görmüşdüm. Hâne sahibinden benim de lisân-ı Arabla biraz tevaggulüm olduğunu işitince bana pek büyük teveccühler, iltifâtlar gösterdi. Üdebâ-yı Arabdan kimleri tanıdığımı, ne gibi âsâr ile mütevaggil olduğumu sordu.

Uzatmayalım, muhâvere edebiyâta, târîhe, bilhassa târih-i İslâm'a döküldü. Ben Şu'arâ-yı Câhiliyye'den olsun, Muhadramûn'den olsun, Müvelledîn'den olsun, kimin bir beyitini inşâd edebildimse hocanız altını üstünü, ona münasebeti olan başka şâ'irlerin eş'ârını okumakta hiç sıkıntı çekmedi.

Bilirsiniz ki Arabın eyyâmı, vakāyi'i, kabâ'ili, ensâbı mazbût olmadıkça edebiyâtı da mümkün değil anlaşılamaz. "Kuseyr Ahtal'ı şu beyit ile, Cerîr de Râî'yi şu kasîdesiyle bitirmiş..." derler. Siz ise o beyitlerde ne söğüş ne döğüş, hülâsa hicve âid bir şey göremezsiniz.

İşte Ali Fehmi Efendi'nin saydığım mebâhisde o kadar rüsûhlarını gördüm ki başkası söylese idi inanamazdım. Lisân-ı mübîn-i Araba çocukluğumdan beri şiddetli bir incizâbım olduğu için erbâbını her zaman arardım. Hattâ Arabistan'ın bir hayli yerlerini dolaştım. Üdebâ-yı Arapdan bir haylisiyle görüşdüm. Doğrusu lisânın dekâ'ikini, edvârını, kavâ'idini, üdebâsını Arabın da târîhini hocanız kadar etraflı tetebbu' etmiş kimse görmedim.

[**199**] Hele târîh-i İslâm'ı en meşhûrundan en ehemmiyetsiz görülen vakāyi'ine kadar kâmilen bilir. Meselâ size bir Gazve-i Bedir tasvîr eder ki vak'aya iştirak eden ashâbın kâffesini isimleriyle, nesebleriyle, içlerinde şâ'ir varsa şi'irleriyle beraber öğrenirsiniz; aralarında vaktiyle ne gibi müşâcereler, sonradan ne gibi mülâtafeler geçmiş ise cümlesini işitirsiniz. (Ah! Biz öyle mütecâsir hocalar işitdik ki Hazret-i Peygamber'den sonra senelerce mu'ammer olan pek büyük bir sahâbiyi, "Bedirde bulundu" ma'nâsına olan (شهد بدرًا) cümlesinin içinden çıkamayarak "Bedir'de şehid olmuştur" diye göstermiş!)

İmâm-ı Müberred'in *Kitâbü'l-Kâmil*'ini birinci def'a olarak İstanbul'da hocanız okutdu. Hattâ Lisân-ı Arabdaki iktidârı rukabâsının bile mazhar-ı i'tirâfı olan Hâlis Efendi Hoca bir kere bana rastgelmiş de: "Âkif, oğlum, Müftî Efendi'den okuyormuşsunuz. Aman fırsatı iğtinâm edin. Hocanız pek edîb, pek fâzıl adam..." demişdi.

Ali Fehmi Efendi şimdiye kadar ne Mısırlıların, ne Beyrutluların muvaffak olamadıkları bir teşebbüsü yalnız başına başa çıkardı: Ashâb-ı kirâm arasındaki şu'arâyı tercüme-i halleriyle, eserleriyle topladı. Şi'irleri baştan aşağıya gâyet beliğ bir Arabca ile şerh etti. İki cesîm mücelled teşkîl eden bu eser inşallah yakında intişar edecektir.

Hersek gibi bir yerde yetişen bu nâdirü'l-vücûd zâtın hayât-ı husûsîsini, tarz-ı mesâ'îsini bilseniz şaşarsınız. Bir ufak hatânın tashîhi, bir kelimenin tahkîki için hocanızın kırk elli kuruş araba parası vererek kütüphâne kütüphâne dolaştığını ben defe'ât ile gördüm.

Hocanızı sıkı tutunuz. Dersinden hakkıyle istifâde ediniz. Ne kadar müşkiliniz varsa sormakdan hiç çekinmeyiniz. Doğrusu Ma'ârif Nezâreti her fedâkârlığı göze aldıraydı da Mısır'dan bir adam getirdeydi, Hazret'in yerini ya tutardı ya tutamazdı. Nezâreti intihâbındaki isâbetden, sizi de muvaffakiyetinizden dolayı tebrîk ederim muhterem kardeşlerim.

Mehmed Âkif

HUTBELERE DÂİR

Şettâ

Zamânımızda hutbeler büsbütün mevzû'-ı aslîsinden ve mihver-i hakîkîsinden inhirâf etmişdir. Ahvâl-i hayâtiyye ve umûr-ı ma'îşetimiz ve bütün işimizde bu ciddiyetsizlik, bu intizâmsızlık hüküm-fermâ olduğu gibi, aynı hâl, belki daha fenâsı, ibâdetlerimize kadar, yegâne vâsıta-i necâtımız olan a'mâl-i uhreviyyemize değin nüfûz etmişdir. Daha doğrusu bu fenâlıklar ahvâl-i dünyeviyyemizden değil, ibtidâ, en evvel ahvâl-i kalbiyye ve a'mâl-i uhreviyyemizden başlamış; bunu müte'âkib umûm ahvâlimizi bir fenâlık sarmış; sarmış da bizi cehenmeme sürüklemekde bulunmuşdur.

Zâten insanların tabî'at ve cibilletlerinde mâye-i müsâhele vardır ki, dâima onları ciddiyetsizliğe da'vet eder. İnsanlar da, çok vakitler, pek çok vakitler bu da'vetten yakalarını kurtaramıyorlar; bu vâdiye, bu müdhiş girdâba sukût ederek umûr-ı me'âş u me'âdları çığırından çıkıyor.

Cenâb-ı Allah, ilm-i ezelîsi ile insanların ne biçim, ne a-yârda mahlûk, ne kadar müsâheleli bir hayvân olduğunu biliyordu. İşte böyle bildiğinden için, insânların mücâdele-i hayâtiyyelerinde önlerine çıkan o bitmez, tükenmez müsâ-

helelere karşılık ve onun def'ine bir çâre olmak üzere ilm-i ilâhîsinde te'sîr-i küllîsi olan ibâdet ile emr etdi. Fakat yalnız ibâdet ile emr etmekle kalmadı. Bütün ibâdetde niyyeti, azmi, ciddiyeti şart kıldı. Lisân-ı nebevîden [1](إِنَّما الأعْمَالُ بالنِّيات و انما لكل امرئ مانوى) hadîs-i şerîfleri vârid oldu.

İşbu tekâlîf-i ilâhiyyede, bilhassa a'mâl için olan niyyet ile teklîfde lâ-yu'ad velâ yuhsâ hikem ü mesâlih, fevâ'id-i dünyeviyye ve uhreviyye olduğu ma'lûmdur. Onlardan biri de insanların umûm ahvâlinde lâzım olan ciddiyete, azme alışdırmakdır. Bir insan, hergün beş def'a, beş muhtelif vakit ve hallerde kıldığı namazlarda, aralarında yapdığı ibâdetlerinde, sâir a'mâlinde huzûr-ı kalbe, niyyet ve ciddiyete alışır ise şüphesizdir ki, bu hâl kendisi için bir i'tiyâd, tabî'at-ı sâniye hâlini alır. Bütün ahvâl u harekâtında pür-azm ve metânet olarak maksad u âmâline kolaylıkla nâ'il olur.

Evet; ibtidâ' en evvel ahvâl-i diniyye, a'mâl-i uhreviyyemizde ciddiyetsizlik başlamış; bunu müte'âkib bütün ahvâlimize sirâyet etmişdir.

İbâdetimiz, tâ'atimiz, bütün dünyevî ve uhrevî işlerimiz, birer taklîdden birer resmiyetden ibâret olup kalmışdır...

İşte hutbeler de bu sırada belki bu cihetin daha fenâ, daha uğursuz vâdîlerine sukūt etmişdir. Bunlarda olan makāsıd-ı asliyye ferâmûş edilmiş; intizâr olunan fâ'ideler de, ciddiyetsizlik, umûr-ı dînîyyede olan ciddiyetsizlik uğurunda kurbân olmuş gitmişdir.

Hutbelerin sûret-i zâhire, keyfiyyet-i edâsı bir çok tebeddülâta uğradığı gibi, cihet-i bâtıniyye ve me'ânî-i mesnûnesi dahi zâyi' edilmişdir. Hutbelerimiz âdetâ birer cümle-i du'âiyye olup kalmışdır. Evveli du'â, âhiri du'â, hep du'âdır.. Hutbelerde du'â edilmesini inkâr etmeyiz. Münâsebet aldıkça esnâ-yı hutbede du'â edilir. Bu yolda fi'l-i Resûl sâbitdir: Risâlet-me'âb Efendimiz ve Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtı da münâsebet aldıkça, her vakit değil, bazen, hutbeleri içinde du'â ediyorlardı. Fakat zamanımızda olduğu gibi bütün hutbeleri du'âdan ibâret kalmıyordu.

Hulefâ-yı Râşidîn, Ammeyn, Hasaneyn-i muhteremeyn hazerâtı ve sonra zamanın halîfesi hutbelerde zikr edilmektedir. Zannederim ki işbu zevât-ı kirâmın nâm-ı âlîlerini zikr etmek, dîn-i mübîn-i İslâma büyük hizmetleri sebk ettiğinden müta'ahhirîn tarafından ilâve edilmiş olmalıdır. Zîrâ ashâb ve tâbi'în, tebe'-i tâbi'în zamanlarında onları hutbelerde zikr etmek âdet değildi. Bu her hâlde **[200]** sonradan hâdis olma bir işdir. Lâkin bütün memâlik-i İslâmiyye'de te'ammum etmişdir. Zâten hutbeler her yerde bir biçim üzredir. Yalnız Harameyn ahâlîsinin hutbesi, bir dereceye kadar hâl-i mesnûniyeti muhâfaza etmekde bulunmuşdur.

İstibdâd altında ezilen memleketlerde ekseriyet üzre hutbeler de mahkûm olunmuşlardır. Onlar da kendi hukūk-ı asliyyelerini tamâmen muhâfaza edememişler ve keyfiyyet-i mesnûniyeti gâ'ib etmişlerdir; daha doğrusu gâ'ib etdirmişlerdir... Hutbeler âdetâ birer taklîdden ibâret olup kalmış, resmî bir iş hükmünü almışdır. Diyebiliriz ki ibâdet olduğu, mutlakâ değil, keyfiyet-i mesnûne üzre ilkā edildiği sûretde ibâdet olduğu unudulmuş kalmışdır.

Hatîb her hafta, her Cum'ada minbere çıkar, hutbe okumak güyâ bir âdetmiş gibi vaktiyle ezberlediği, yâhûd bu zahmete de katlanmayarak kitâb-ı mahsûsunda sırasıyla yazılmış hutbelerden birisini okuyuverir. Lâkin o hutbe, zamana, zemîne, hâle, sünnete muvâfık değilmiş!! Kimin umûrunda, kime ne!!!... Zâten bu hutbeleri anlayan bilen yok ki... Bir çok kimseler Cum'aya gelirler de hutbeyi dinlemezler bile... Zâten dinleseler de bir şey anlayabilecekler mi?! Heyhât!

Fazla olarak okunmakda olan hutbelerin bir çoğunu, zannederim ki pek çok Arablar bile anlayamıyorlar!. Çünkü mukaffâ olsun, müsecca' gelsin maksadıyla bir takım elfâz-ı rekîke ile doldurulmuş... Âdetâ hutbelerimiz "Garâbet-hâne-i elfâz" olup kalmışdır.

Hutbeler, bütün rûhlarını kaybederek kendilerinden beklenen maksad, maksad-ı şer'î ferâmûş edilmiş. Hatîbin hutbe okuması âdetâ eskiden kalmış bir resmi îfâ gibi bir şey olmuşdur. Fakat ma'at-teessüf, şimdi bizim hutbelerimiz eski hutbelere kat'iyyen tevâfuk etmiyor. Zîrâ o eski hutbeleri huzzâr anlıyor, hatîbin ne söylediğini fehm ediyorlardı. Hatîb de hutbesinde bir maksad-ı meşrû' ta'kîb etmekle beraber, onun tefhîmi husûsunda dahi son derece gayret ibrâz ediyor, ibâdet olmasını bu yolda te'mîne çalışıyordu. Hülâsa hutbeyi anlamak, anlatmak her ikisi de sünnetdir. Çünkü Fahr-i Kâ'inât Efendimiz hutbeyi anlatır, ashâb-ı güzîn hazerâtı da anlarlardı. İşte anlamak, anlatmak sünnet-i fi'liye ile sâbitdir. Bu nokta kat'iyyen inkâr olunamaz...

Binâ'en-aleyh bizim o fi'il-i nebevîlerine ittibâ'mız sünnetdir. Hattâ muvâzebet-i nebeviyyenin vukū'u nazar-ı i'tibâra alınırsa hemen vâcibe karîb bir sünnet-i mü'ekkede olduğu müstebân olur. Hutbenin hikmet-i meşrû'iyeti cihetini mülâhaza da bu noktayı te'kîd ediyor. Bir de Fahr-i Kâ'inât Efendimiz hazretlerinin mensûb olduğu Kureyş'in gayri bir kabîleden bazı zevâta, o kabîlenin lehcesi ile idâre-i kelâm buyurduğu ehâdîs-i şerîfede vârid olmuşdur.

İşte bu sebebden hutbelerimizi muhâtabların fehm ü idrâk edecekleri, anlayabilecekleri bir tarzda okumamız, sünnet-i Resûle tevfîka çalışmamız ve onlarda olan makāsıd-ı asliyyeyi unutmamaklığımız lâzım, hattâ elzemdir.

Cevâmi'-i şerîfede, sâir meşrû' olduğu yerlerde cemâ'at-i müslimîne hitâben okunan hutab-i İslâmiyye, elbet, elbet en mukaddes bir ders-i umûmî olmak lâzımdı. Mekteblerimiz etfâlimizi ta'lîm ve terbiye ederse, câmi'lerimiz de ricâlimizi tenbîh ve terbiye etmeliydi. Zâten eski zamanlarda, zamân-ı selefde, mesâcid ve cevâmi'-i şerîfede bu vazîfe-i mukaddese hakkıyla îfâ ediliyordu... Lâkin murûr-ı zaman ile âlem-i İslâmiyeti zulümât-ı cehl istîlâ ederek fezâ'il-i İslâmiyye bir bir unutulmaya başladı; bir tarafdan hemen bu zulümâtın isrini ta'kîb eden istibdâd-ı idârenin meş'ûm hâlleri ve İslâmiyet ile kat'iyyen kābil-i i'tilâf olmayan o ahvâl-i fecî'anın mesâvîsi ka'belerimize câmi'lerimize, mihrâb ve minberlerimize kadar te'sîr etdi; kulûb-ı müslimîni tesmîm eyledi. En sonra evlerimizi, hânlarımızı, hânelerimizi berbâd ve perişân eyledi...

Hattâ ecnebîler insâniyet ile tev'em olan İslâmiyet'e, o âlî, mukaddes, sâf dîne ta'n ü teşnî' etdiler. "İslâmiyet mâni'-i terakkīdir; hâ'il-i medeniyyetdir" dediler. Hattâ son zamanlarda resmen müslüman olanlardan bir takımları dahi bu fikr-i sakīme iştirâk etdiler. Fakat bunların her biri bir de-

[1] "Ameller niyetlere göredir. Kişi için ancak niyet ettiği şey vardır." Buhârî, *Sahîh,* Bed'ü'l-Vahy 1.

receye kadar ma'zûr idiler; İslâmiyet'in hakîkatini bilmiyorlardı; bildiren de yokdu. Medreselerimizde, mekteblerimizde, minberlerimizde, ders halkalarında bu mevzû'a dâir bir kelime söz söylenmiyordu.

Ahâlî-i İslâmiyye içinde cehâlet hayli te'ammüm etdi. Bir çok âdetler dîne karışdı; bunlara da dîn nazarıyla bakılır oldu. Diğer tarafdan o zamanların, o menhûs zamanların siyâsetleri de dîn-i kavîmin en hassâs, en ince noktalarına dokunarak sarsdı. O zamanın bazı ulemâsı bilerek yâhûd bilmeyerek râzı oldular. Bazıları da râzı olmayarak o zamânların alçak ve zâlim hükûmetlerinden çekmedikleri eziyet kalmadı. Bu yolda pek çok ulemâ-yı İslâm, e'imme-i dîn kurbân oldu... Emevîlerin, Abbâsîlerin, hattâ sonra gelen bütün hükûmetlerin de hâli böyle idi... Bunun için de istisnâ edilecek devre-i mes'ûde; zuhûr-ı İslâmdan beri murûr eden zamânın pek az bir kısmını teşkîl etmekdedir.

İşte şu sûretle dînde bir çok bid'atler zâhir oldu. Sünnet-i Resûlullah yavaş yavaş ortalıkdan kalkmaya başladı. İşte hutbeler de, dînin en mühim noktasını teşkîl eden hutbeler de tabî'î bu akıntıya kapıldı. Belki en evvel kapılan hutbeler oldu. O Emevîler devrinde hutbelerin başına neler geldi... O hutbeler birer cümle-i tel'înât olup kaldı... Minberlerde Ebû Türâb künyesine mensûb olanları söğüp saymak, onlara la'net okumak âdetâ birer ibâdet sayıldı. İşte hutbeler böyle bir renge girdi. Yâ Rabbî! O zamanın ulemâsı, müslümanları o padişâhların, o herîflerin irtikâb ettikleri o rezâletlere nasıl sabr ü sükût gösteriyorlardı... Buna karşı mütehayyir kalmamak mümkün değil!!...

Emevîlerin sekizincisi Ömer bin Abdülaziz hazretleri şu bid'at-i fazî'ayı ortadan kaldırmış ise de, ne fayda ki sonraları tekrâr karışmağa başladı. Yavaş yavaş keyfiyet-i mesnûneleri kaybedildi. Mekāsıd-ı şer'iyyesi ve hikmet-i meşrû'iyyeti unutuldu. Pek muhtelif renklere girdi. Hâl-i aslîsine **[201]** hiç benzemeyen şekilleri aldı. Hutbelerde zamanın padişâhı beşere ıtlâkı câ'iz ve lâyık olmayan tavsîfât ile zikr edilmeye başladı. Va'z u nasîhat ta'lîmât-ı mühimme zikr edilmez oldu. İşte şöylece büyük ibâdetlerimiz cümlesinden olan hutbeler de, medhiyyâtdan, du'âiyâtdan ibâret bir âdet ve resmî bir iş olup kaldı.

(يا محول الحول والاحوال حول حالنا الى احسن الحال)[1] du'âsını tekrar ile işte şu makāle-i âcizânemi "Hutbelerin hâl-i aslîleri, keyfiyet-i mesnûneleri kaybedilmişdir; i'âdesine ulemâ-i kirâm hazerâtı gayret etmelidir" cümlesinde hülâsa ederek hatm-i kelâm eylerim.

Kazanlı: Halim Sâbit

Bursa Meb'ûsu Müverrih-i Şehîr Binbaşı Tâhir Beyefendi Tarafından Risâlemize İhdâ Buyurulmuşdur:

ESKİ VE YENİ AHLÂK KİTÂBLARIMIZ

Ba'de edâ'i mâ vecebe aleynâ

İsmini ser levha ittihâz ettiğim bu makāle-i nâçiz ile maksad-ı âcizânem ilm-i ahlâka dâir mukayyed ve muhtasar bazı ma'rûzâtda ve me'ârif-mendân-ı Osmâniyye'nin her ilm ü fende olduğu gibi bu ilm-i nâfi'a dâir de tahrîrine bezl-i himmet buyurdukları âsâra müte'allik bazı mesrûdâtda bulunmakdır. Ma'lûm-i erbâb-ı nühâdır ki İlm-i Ahlâk ecmel-i ulûmdur. Çünkü mebnâ-yı beşeriyyetin hâdim-i ma'nevîsi cümlesinden olan rahm, şefkat ve cûd ve mürüvvet gibi mekârim-i ahlâkın mâddî ve ma'nevî fevâ'id-i bîgâyesinden ve hâdimi olan ahlâk-ı seyyi'enin mazarrât-ı bînihâyesinden bâhis olduğu için hattâ (gâye-i ulûm) olmak üzere bile telakkī oluna geldiği emr-i meczûmdur. Bu hâlde bu ilm-i âlî-kadrin beyân-ı uluvviyyeti için hâmerân-ı fazîlet olan musannifîn-i İslâmiyye'den mü'ellifîn-i Osmâniyye dahi akvâl-i hakîmâne ve ef'âl-i kerîmâneleri minhâc-ı sa'âdet-i beşeriyye olan "kümmel-i beşer" efendimiz hazretlerinin kavlen, fi'ilen eser-i celîl-i nebevîlerine iktidâ ederek sâlik-i râh-ı necât ü hüdâ olmuşlardır. Çünkü bugün bi'l-cümle müslimînin eydî-i ihtirâm ve ta'zîminde mevcûd bulunan ehâdîs-i şerîfe kitâblarının herhangisi açılsa [2](بعثت لاتمم مكارم الاخلاق) düstûr-i hikmet ve ahlâkıyla nâtıka perdâz olan Peygamber-i Zîşân Efendimizin ahlâk-ı hasenesinin bahş ettiği mehâsinden ve ahlâk-ı seyyi'enin îrâs ettiği mehâzîrden bâhis bir çok ehâdîs-i şerîfelerine tesâdüf olunur ki işbu ehâdîs-i şerîfe ilm-i ahlâk yazmak isteyen –bâ-husûs bir İslâm mü'ellifi için– her zaman cem'iyyetli, hikmetli birer esâs-ı kavîmdir.

Ez-cümle Beyrut e'âzım-ı ulemâsından Ahmed Bedran Efendi'nin ahlâka dâir iltikât ettiği Kırk Hadîs-i Şerîf'in me'ânîsinin şerh ve îzâhına dâir cem' ve tertîb etdikleri ve erbâb-ı ma'ârifden Ahmed Ataullah Efendi nâmında bir zâtın Türkçe'ye tercüme eyledikleri (*El-Eşrâk fî Mekârimi'l-Ahlâk*) ismindeki eser-i kıymetdâr bu yolda vücûda gelen âsâr cümlesindendir ki (القطرة تدل على الغدير) mısdâkınca bu vâdîdeki ehâdis-i mezkûreden bazıları muhtasaran tercümeleriyle beraber derc ve îrâd kılındı:

1. [3](بعثت لاتمم مكارم الاخلاق) Mekârim-i ahlâkı itmâm için ba's buyuruldum.

2. [4](تخلقوا باخلاق الله) Ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluk ediniz.

3. (حسنوا اخلاقكم) Ahlâkınızı güzelleştiriniz

4. [5](ان من كمال الايمان حسن الخلق) Hüsn-i ahlâk îmânın kemâlindendir.

5. [6](احسنكم ايمانًا احسنكم اخلاقًا) Ahlâkı güzel olan îmânı güzel olandır.

6. [7](اول ما يوضع فى الميزان حسن الخلق) Evvelâ mîzâna vaz' olunacak hüsn-i hulukdur.

7. [8](لاحسب كحسن الخلق) Hüsn-i hulk gibi haseb yokdur.

---

[1] "Ey halleri değiştiren! Bizim halimizi, en iyi hale dönüştür"

[2] Beyhakî, *Sünen,* Bâbü Beyâni Mekârim el-Ahlâk.

[3] a.g.y.

[4] Râzî, *Mefâtîhü'l-Gayb,* Bakara 269. âyetin tefsirinde.

[5] Bezzâr, *Müsned,* 8937.

[6] Buhârî, *Sahih,* Kitâbü'l-Menâkıb, Bâbu Sıfati'n-Nebî. (احسنكم ايمانًا) yerine (ان من خياركم) şeklinde.

[7] İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* Kitâbü'l-Edeb.

[8] İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'z-Zühd, Bâbü't-Takvâ.

8. [1](حسن الخلق يمن وسوء الخلق شؤم) Hüsn-i hulk yümndür sû-i hulk şûmdur.

9. [2](سوء الخلق ذنب لايغفر) Sû-i hulk mağfiret olunmaz zenbdir.

10. [3](البر حسن الخلق والاثم ماحال فى النفس وكرهت ان يطلع عليه الناس) Hayır mahz-ı hüsn-i hulkdur. Vicdânda ıstırâb ve kasvet hâsıl eyleyen ve nâsın ona muttali' olmasını kerih gördüğün şey günâh ve kabâhatdir.

11. [4](ان احبكم الى واقربكم منى مجالس يوم القيامة احاسنكم اخلاقًا الموطؤن اكنافًا الذين يألفون ويؤلفون) Bana ziyâde sevgili ve yevm-i Kıyâmet'de bana en yakın olanlarınız mehâsin-i ahlâk ile muttasıf ve kendisinde temerrüd ve huşûnet olmayıp leyyinü'l-cânib yani mütevâzı' olanlardır. Onlar da nâs ile hüsn-i mu'âşeret ve ülfet eden ve kendisine nâsın muhabbetini celb ve da'vet eyleyen kimselerdir.

12. [5](ذو الوجهين لايكون عند الله وجيهًا) İki yüzlü olan kimse ind-i ilâhîde vecîh ya'nî makbûl olmaz.

13. [6](اياكم و الظن فان الظن اكذب الحديث ولاتحسسوا ولاتجسسوا ولاتناجسوا ولاتحاسدوا ولا تباغضوا ولاتدابروا وكونوا عباد الله اخوانًا) Sû-i zandan beğâyet ictinâb ediniz. Zîrâ hâtıranın en ziyâde kâzib olanı zandır. Birbirinizin seyyi'âtını taharrî ve uyûbunu tefahhus ve tecessüs eylemeyiniz. İştirâsı maksadınız olmayan şey'in müşterisini iğrâ için semenini tezyîd ve birbirinize hased ve buğz ü adâvet etmeyiniz ve gıyâbında kabîh kelâm söylemeyiniz. Ey Allah'ın kulları birbiriniz ile kardeş olunuz.

14. [7](ان المؤمن ليدرك بحسن الخلق درجة القائم الصائم) Mü'min hüsn hulkiyle kā'im sâ'im derecesini idrâk eder.

15. [8](حسن الخلق يذيب الذنوب كماتذيب النار الثلج) Hüsn-i hulk, ateşin karı eritdiği gibi zünûbu eritir.

Derc-i sahîfe-i iftihâr kılınan ehâdîs-i mezkûre mütâla'asından binâ-yı **[202]** muhteşem-i İslâmiyet'in mehâsin-i ahlâk üzerine mü'esses olduğu azhar mine'ş-şems zâhir ve hüveydâdır. Bu takdîrce ehâdîs-i şerîfe mütâla'asıyla iştiğâl eden bir mü'min-i muttakī için öyle uzun uzadıya ebvâb ve fusûle taksîm olunmak sûretiyle tahsîli nev'amâ tas'îb olunan ahlâk kitâblarını mütâla'adan ise hedef-i maksûda kesdirme yoldan gitmek için "câmi'u'l-kelim" olan ehâdîs-i şerîfeye mürâca'at bi'l-vücûh mûcib-i yümn ü mes'adetdir. İşde elde bu gibi minhâc-ı sa'âdet mevcûd olduğundan nâşîdir ki Sadr-ı İslâm ile onu ta'kīb eden edvârda öyle ayrıca ahlâk kitâbları tertîb ve tedvînine lüzûm görülmeyip sâir evâmir-i dîniyye ve ahkâm-ı celîle-i İslâmiyye meyânında memzûc bir hâlde nakl ü bast edilmişdir ki tehzîb-i ahlâk ve tasfiye-i vicdâna hâdim olmak üzere te'lîf olunan kütüb-i İslâmiyye meyânında başda Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazalî'nin *İhyâ'u'l-ulûm*'u olduğu hâlde nesâyih, hikemiyât ve mevâ'ize müte'allik yazılan kitâbların mevzû'ları da esâsen "ilm-i celîl-i ahlâk" olduğu hattâ sathî bir mütâla'a netîcesiyle bile tezâhür eder. Mensûbiyetiyle müftehir olduğum "Osmanlı" kavminden ilm-i ahlâka dâir hâmerân-ı fazîlet olan erbâb-ı ma'ârifin görebildiğim âsâr-ı ber-güzîdelerinin isimleriyle zaman-ı te'lîf ve sâirelerini Fransızların "Bibliyografya" dedikleri "ilm-i ahvâl-i kütüb" kâ'idesine tevfîkan bast ü nakl etdim. Artık âsâr-ı mezkûreden iltikāt olunmak îcâb ve isti'dâd-ı zamana göre ilâvât-ı lâzime derc edilmek şartıyla derecât-ı muhtelife üzre ahlâk kitâbları yazmak mekâtib-i mevcûdemizde "ilm-i ahlâk" tedrîsiyle muvazzaf erbâb-ı fazîlet ve himmetin lûtf u himmetlerine mütevekkıfdır. Ve minallahi't-tevfîk.

* * *

İlm-i ahlâka dâir te'lîf ve tercüme tarîkiyle eslâf-ı ma'ârif-mendân-ı Osmâniyye taraflarından yazılan âsârın bazılarına âid îzâhât-ı müfîde:

1. *Bahrü'l-Hikem*: 850 târîhlerinde Tire'de vefât ederek pederi yanına defn olunan İbn-i Melekzâde Mehmed Efendi'nin bir cild-i kebîr Türkçe eseridir ki Sultan Murad Han-ı Sânî Hazretleri nâmına yazıldığı mukaddimesinden anlaşılmakdadır. Esâsen ahlâk ve mev'izadan bâhis olan bu eser üç bâb yüz fasl üzre müretteb olup gayr-i matbû'dur.

2. *Ahlâk-ı Cemâlî:* 791'de memleketi olan Aksaray'da vefât eden efâhim-i ulemâ-yı Osmâniye'den Şeyh Cemâleddin Mehmed Aksarâyî'nin eseridir ki Yıldırım Beyâzıd Han hazretlerine takdime edilmişdir. Üç makāle üzre müretteb olan bu eserin birinci makālesi bir şahsın kendine te'alluk eden ahlâkından, ikinci makālesi â'ilesi hakkındaki ahlâk ve etvârından, üçüncü makālesi de âmmeye te'alluk eden ahlâkından bâhisdir. Matbû'u yokdur.

3. *Mevâhibü'l-Hallâk fî Merâtibi'l-Ahlâk:* 975'de Dersaadet'de vefât ederek Eyüb Nişâncısı denilen mahalledeki ihyâ-kerdesi olan câmi'-i şerîf hazîresine defn olunan Tosyalı Koca Nişâncı Celâlzâde Mustafa Paşa'nın Türkçe bir cild-i kebîr eseridir ki mukaddimesi Esmâ'-i Hüsnâ şerhiyle, hâtimesi salavât-ı Resûl-i Kibriyâ ile müveşşah olup orta yerindeki elli altı bâbda dahi ahlâk-ı hasene ve redî'enin fevâ'id ve mazarrâtına te'allük eden ahvâlden bahs olunmuşdur. Sultan Süleyman Kanûnî Hazretleri nâmına yazılan bu eser hâkān-ı müşârün-ileyhden sonra gelen daha iki padişâh-ı zîşânın da manzûr-ı şâhâneleri buyurulduğundan *Enîsü's-Selâtîn ve Celîsü'l-Havâkīn* ismiyle de müsemmâ olduğu nüshasının zahrında muharrerdir. Matbû'u yokdur.

4. *Ahlâk-ı Azîziyye:* 1068'de ikâmetgâhı olan Bursa'da vefât ederek Deveciler Mezarlığı denilen kabristana defn edilen fuzelâ-yı üdebâdan sâhib-i târîh-i "Ravzatü'l-Ebrâr" Şeyhü'l-İslâm Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin eseridir. Matbû' değildir.

5. *Hümâyûnnâme:* Hikmet-i ahlâk ve felsefeden bâhis olup kıdemi ve bir çok lisânlar kelimâtına müştakun minh olması dolayısıyla zamanımız elsine ulemâsı tarafından ümmü'l-elsine addedilen "Hind-i kadîm-i Sankrit" lisânı üzere muharrer olan ve mu'ahharen Hüseyin Vâ'iz tarafından *En-*

---

[1] Ebû Davud, *Sünen,* Kitâbü'l-Edeb, Bâbün fi Hakki'l-Memlûk.

[2] el-Harâitî, *Mesâviü'l-Ahlâk,* Bâbü mâ-câ'e fî sû'i'l-ahlâk.

[3] Müslim, *Sahih,* Kitâbü'l-Birr, Bâbü Tefsiri'l-Birr.

[4] Taberânî, *Mu'cemü's-Sağîr,* Bâbü'l-Ayn 605.

[5] Kurtubî, *Tefsîr-i Kurtubî,* Mesed Sûresi 4. âyetin tefsirinde.

[6] Buharî, *Sahih,* Kitabu'l-Edeb, Bâbü Hucurat 12.

[7] Ebû Davud, *Sünen,* Kitâbü'l-Edeb, Bâbün fi Hüsni'l-Hulk.

[8] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr.* (حسن الخلق يذيب الخطيئة كما تذيب الشَّمس الجليد) şeklinde.

vâr-ı *Süheylî* ismiyle zebân-ı Fârisî'ye nakl olunan meşhûr *Kelile ve Dimne*'nin Osmanlılar beyninde müte'âref olan ismidir ki 905'de Bursa Kadısı iken vefât ederek Emîrsultan civârına defn olunan fuzelâ-yı münşiyândan Filibeli Alâ'eddin Ali'nin matbû' ve meşhûr eseridir. Fakat tarz-ı atîk kitâbetimiz üzre muharrer olduğundan mütâla'ası havâssa münhasır gibidir. Sadeleştirildiği takdîrde istifâdesi çoğalacağı tabî'idir.

6. *Ahlâk-ı Ahmedî:* 1136 târîhinde Mısır mevleviyetinde iken vefât eden fuzelâ-yı şu'arâdan Osmanzâde Tâ'ib Ahmed Efendi'nin Türkçe eseridir ki Mevlânâ Hüseyin Kâşif'in eserinden tevsî' tarîkiyle meydâna gelen bu eser Sultan Ahmed Han-ı Sâlis hazretlerine takdime edilmişdir. Matbû'dur.

7. *Simârü'l-Esmâr: Hümâyûnnâme*'den telhîs edilmiş bir eser olup Tâ'ib Ahmed Efendi'nindir. Gayr-i matbû'dur.

8. *Telhîsü'l-Hikem – Telhîsü'n-Nasâyih*: 1072 târîhinde Dersa'âdet'de vefât ederek Topkapı hâricine defn olunan şârih-i *Mesnevî* merd-i ma'nevî Sarı Abdullah Efendi'nin *Nasîhatü'l-Mülûk*'undan telhîs edilen bu eser Tâ'ib Ahmed Efendi tarafından meydana getirilerek Sultan Mehmed Hân-ı Râbi' hazretlerine takdîm edilmişdir. Matbû'dur.

9. *Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkātü'l-Eşvak:* 1006 târîhinde Sivas'da irtihâl eden Pîrân-ı Tarîkat-i Halvetiyye'den Şeyh Şemseddin-i Sivâsî'nin Türkçe manzûm eseridir ki yirmi bâb üzre müretteb olan bu eserin nısfı ahlâk-ı hamîde, nısfı ahlâk-ı zemîmeden bâhis olup gayr-i matbû'dur.

10. *Mir'âtü'l-Ahlâk:* 1050 târîhinde Dersa'âdet'de vefât eden kâdî-i İstanbul Bostânzâde Yahya Efendi'nin yalnız ahlâk-ı mahmûdenin beyânıyla iktifâ eylediği Türkçe yirmi bâb üzre müretteb eser-i mensûrudur ki **[203]** Sultan Ahmed Hân-ı Evvel'e takdîm edilmişdir. Gayr-i matbû'dur.

11. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî:* Eserin aslı kırk bâb üzre müretteb ve Fârisiyyü'l-ibâre olup 910 târîhinde vefât eden Mevlânâ Hüseyin Kâşif Herevî tarafından Hüseyin Baykarazâde Mirzâ Muhsin nâmına yazılmışdır. 971 târîhinde Dersa'âdet'de vefât ederek Tophâne civârında binâ-kerdesi olan Defterdâr Câmi'i hazîresine defn edilen Târîh-i Heşt Behişt sâhibi Mevlânâ İdris-i Bitlîsîzâde Defterdâr Ebulfazl Muhammed Efendi tarafından tercüme edilmişdir. Matbû' değildir.

12. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî – Enîsü'l-ârifîn:* Fuzelâ-yı şu'erâ-yı Osmâniye'den olup rubâ'î-gûlukda Osmanlılarca İran şu'arâsının Ömer Hayyâm'ı makāmında olan ve 1040 târîhinde Dersa'âdet'de vefât ederek Sofular Çarşısı kurbundaki mekteb sâhâsına defn edilen Azmizâde Hâletî Mustafa Efendi'nin kendi tercümesine verdiği isimdir ki bu da aslı gibi kırk bâb üzre mürettebdir. Bu tercümede îcâbına göre ilâvât ve tenkīhât vardır. Matla'ı şudur:

Minnet Allah'a kim odur Hallâk
Halk edübdür mekârim-i ahlâk
Hüsn-i halkıyla eyleyip tekrîm
Kıldı insânı ahsen-i takvîm

13. *Mekârim-i Ahlâk*: Zikri sebk eden Hâletî Mustafa Efendi'nin pederi olup 990 tarihinde Dersa'âdet'de vefât eden fudelâ-yı üdebâdan Azmi Efendi'nin eseridir. Matbû' değildir.

14. *Ahlâk-ı Nevâlî – Ferahnâme:* 1003'de Manisa'da vefât eden fuzelâ-yı şu'arâdan Akhisarî Navâlî Nasûh Efendi'nin eseridir ki Sultan Mehmed Hân-ı Sâlis'in şehzâdeliği evânında Manisa'da mu'allimi iken te'lîf eylemişdir. Bu eser esâsen hakîm-i şehîr Aristo'nun *Kitâbü'r-Riyâse ve's-Siyâse* ismindeki kitabının îcâbına göre mahv ü isbât ve îcâbına göre tevsî' tarîkiyle tercümesinden ibâret olup on altı bâb ve bir tekmile üzre mürettebdir.

15. *Tercüme-i Kimyâ-yı Sa'âdet:* Metn-i eser 505'de vefât eden Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazâlî'nin hikmet-i ahlâk ve mev'izadan bâhis Fârisî eseridir ki, zikri sebk eden Nevâlî Nasûh Efendi tarafından tercüme olunmuşdur. Metn-i eser ma'ârif-mendân-ı Osmaniye'den *Sıhâh*-ı *Cevherî* mütercimi Vankulu Mehmed Efendi ile Sarı Abdullah Efendi ahfâdından Lalîzâde Abdülbâkī Efendi taraflarından da tercüme olunmuşdur. *Keşfü'z-Zunûn*'da şâ'ir-i meşhûr Necâti ile Sehâbî taraflarından da tercüme olunduğu mezkûrsa da bu tercümeler manzûr-ı âcizî olmamışdır. Tercümelerin cümlesi gayr-i matbû'dur. Yalnız iki faslın tercümeleri matbû'dur ki birincinin mütercimi musarrah değildir. İkinci tercüme beşinci faslın tercümesidir ki *İksîr-i Devlet* nâmıyla olup Nergîs Efendi tarafından tercüme edilmişdir. 1288'de tab' olunmuşdur. Metn-i eser ahîren Hindistan'da tab' edildi.

16. *Şerh-i Ahlâk-ı Adudiye:* Metn-i eser 756'da irtihâl eden Allâme Adud'undur. Efâzıl-ı ulemâ-yı Osmaniyyeden olup 961'de Dersa'âdet'de vefât ederek Fâtih civârında Âşık Paşa nâm mahalde defn edilen *Şakāyık*-ı *Nu'mâniye* sâhibi Taşköprüzâde Ahmed Efendi ile 1113 târîhinde Mekke-i Mükerreme'de irtihâl ederek civâr-ı Hazret-i Hadicetü'l-Kübrâ'ya defn olunan Müneccimbaşı nâmıyla ma'rûf fuzelâ-yı meşâyih-i mevleviyyeden *Sahâ'ifü'l-Ahbâr* ve *Câmi'u'd-Düvel* sâhibi Selanikli Ahmed Dede Efendi tarafından şerh olunmuşdur ki her ikisi de matbû' değildir.

–mâba'di var–

Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at

MÜSLÜMAN KADINI

Onuncu Fasıl
Tesettür Kadınların İktisâb-ı Kemâl Etmelerine Mâni' midir?

İnsan, iyice anlaşılmıştır ki, sevdiği birşeyin güzelliğine binlerce delâ'il getirmek, kerîh gördüğü şeyin fenâlığına ise bütün dünyayı işhâd etmek, onun için işden bile değildir. Eğer mevcûdâtın tarz ve hâli bir şâhid-i âdil olmasaydı bu âlemde insandan en uzak bir şey varsa o da hakīkat olurdu. (مِن كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلاً)[1]

el-Mer'etü'l-Cedîde mü'ellifi diyor ki: "Lâkin tesettüre gelince bunun kadınları hürriyet-i tabî'iyyelerinden mahrûm etmek; terbiyelerini ikmâl etmelerine, vakt-i zarûretde, kût-ı yevmîlerini kazanmalarına mâni' olmak; zevc ile zevceyi hayât-ı aklî ve ahlakîden bîvâye bırakmak gibi bir çok zararları olduktan başka, bu kayıd bulundukça evlâdının terbiyesine

[1] Kehf, 18/54.

muktedir vâlidelerinin mevcûdiyetine imkân olamaz? Binâ'en-aleyh ümmet de bedeninin yarısı felce uğramış bir insan gibi olur."

Bana gelince, ben derim ki: Tesettürün (yukarıda serdettiğimiz berâhîn-i hissiyyeye nazaran) bir çok fevâ'idi vardır. Kadınları hürriyet-i hakîkiyyelerinden vâye-dâr eder ki bu hürriyetin mâhiyeti kârî'in-i kirâmın nazarında te'ayyün etmişdir; kezâlik onlara vâlide olmak için iktizâ eden terbiyeyi ikmâl kudretini verir; kendilerini a'mâl-ı hâriciyyede erkeklerle iştirâk beliyyesinden meneder, o beliyyeden ki sırf maddî olan medeniyet-i hâzıranın iliğini kuruttuğu Avrupa, Amerika kıt'alarındaki ulemânın şehâdetiyle sâbitdir; başkaca âilelerini, hükûmetlerini kendilerinin ma'îşetlerini vesâ'it-i ma'kūle ile tedârike icbâr eder; zevc ile zevceyi hayât-ı âile lezâ'izinden mütena'im eder; tesettürün devamıyla beraber evlâdının İslâmiyet dâiresinde terbiyesine muktedir vâlideler bulunabilir; tesettüre ri'âyet eden ümmet de â'za-yı zâhiriyye ve batıniyyesi tamamiyla fa'âl, sahîh'ü'l-bünye bir insan gibi olur.

Onu sorarsanız biz de kolayca diyebiliriz ki: Bir adam tahayyül ediniz... Refîka-i hayâtı yanı başında, gece gündüz kendisinden ayrılmıyor, **[204]** hem de öyle âdî bir kadın değil, akıl ve edeb sâhibi, levâzım-ı hayâtı kâmilen biliyor. Zevcinin vezâ'ifine, meşâgiline, evlâdının müstakbeline irtibâtı olan her şeyden son derecede alâkadâr. Erkeğinin servetini hüsn-i idâre, sıhhatini muhâfaza ediyor; şân ü şerefini müdâfa'ada bulunuyor; a'mâlini, tervîc için çalışıyor. Ona vezâ'ifini ihtâr, onu hukūkundan agâh ediyor. Bu sûretle çalıştıkça da kendi menfa'atine, kocasının menfa'atine, evlâdının menfa'atine hizmet etmekte olduğunu yakînen biliyor.

Şimdi o adam için bundan büyük sa'âdet, bundan mes'ûd hayat olabilir mi?

Bir adam daha tasavvur ediniz: Yanı başında hayâtını kocasına hasreden bir kadın, gözünün önünde sadâkatin müşahhas timsâli kesilmiş bir zevce yok ki onunla mübâhi olsun; onu hoşnud etmek istesin; ona karşı a'mâl-i fâzılada bulunmak, mekârim-i ahlâk âsârı göstermekle nazarını celb eylesin. Evet, öyle bir hem-sırr-ı vefadâr ki âşiyanının ziyneti, kalbinin medâr-ı behçeti olsun, evkâtını işgâl etsin, a'lâmını dağıtsın.

Şimdi böyle bir adam için mes'ûd yaşamak mümkün olabilir mi?

Evet, yukarıda bu gibi sözleri biz de kolayca söyleyebiliriz, demiştik. Çünkü bu yolda söylenen sözler pek hoşa gider. Lâkin biz makām-ı amelde, makām-ı tahkīkdeyiz; makām-ı temennîde, makām-ı emelde değiliz. Zâten rub'-ı meskûnda hiç bir erkek yokdur ki hayâlinde buna benzer, hattâ daha ziyâde âmâl bulunmasın. Şu kadar var ki bu hayâlâtdan hiç birinin hâricde sûret-pezîr-i hakîkat olduğunu görmek kâbil değildir. Zîrâ makalîd-i kevn, insanın dest-i meşiyetine tevdi' edilmemişdir. Eğer her sâhib-i temennî merâmına nâ'il olaydı yeryüzünde alel-ıtlak bir şeyden şikâyet eden adam bulunmazdı. Kezâlik bu gibi vesâ'it-i kavliyye ile ahvâl-i şahsiyyenin ıslâhına imkân bulunaydı, iş bunları söylemekten, yazmaktan daha kolay olurdu.

Meselâ biz o zaman hayâlâtımızı daha ileriye doğru götürerek diyebilirdik: Bir adam tasavvur ediniz ki irem-nümûn bir bağ içinde kurulmuş bir kasr-ı asümân-peymâda nişimen-sâz-ı nâz u na'îm. Huzûrunda bir çok hadem ü haşem var ki sahiblerinin hâtırına ferâh vermek, kelâlini defeylemek için ilk sudûr edecek emrine, arzûsuna dört gözle muntazır, kendisi himem-i âliye, efkâr-ı sâmiye ashâbından olduğu için benî-nev'ine, milletine karşı hâtıra-i şeref-resân-ı seniyye-i tevârihde muhalled kalacak bir çok hidemât-ı mebrûrede bulunmuş, ismiyle ulüvv-i himmetde mesel darb olunuyor; kendisi, insanları a'mâl-i hayra sevk için misâl ittihaz ediliyor. Bir çok evlâdı var ki, herbirini isti'dâdı fıtriyesine göre terbiye ediyor, ileride babalarının makām-ı muhteremini ihrâz etsinler, aynı hayata mazhar olsunlar diye uğraşıyor. Cenâb-ı Hak ona bütün umûrunda i'tidal ile harekete muhabbet vermiş de bu sâyede o na'îm-i azîm içinde etkiyâ-yı ümmetin ma'îşetini andırır bir tarzda yaşıyor. Hem kendisi, hem evlâdı, hem de bütün ehl-i beyti sü'adâ' gibi yaşamak, şühedâ gibi ölmek istiyor da onun için sefâhetin tevlîd edeceği emrâz ve eskāmın şerrinden vikāye-i nefs ediyorlar...

Şimdi bundan daha büyük sa'âdet hatıra gelir mi?

Şüphesiz bu gibi hülyâlar herkesin hoşuna gider. Hattâ arzulara tamamiyle muvâfık geleceği için sözü ne kadar uzatsam dinleyenler o kadar mahzûz olurlar. Lâkin Allah aşkına söyleyin ki bu âlemde kaç kişi sa'âdetin bu derecesine varabilmiştir? Daha doğrusu kaç kişi bu ikbâli ihrâza yaklaşabilmişdir?

Feylesoflar bir çok cenk ü cidâldan sonra iki büyük fırkaya ayrıldılar: Bunlardan bir kısmı, bu âlemde alel-ıtlâk rahat yokdur, bütün hayat renc ü kederden, elem ü ta'bdan ibâretdir, diyerek zevk-i hayattan kat'-ı ümîd ettiler.

Öbür fırka ise işi başka türlü buldular, dediler ki: Hayatın güzel tarafları da vardır, fenâ cihetleri de, mes'ûd o adamdır ki hayatın mehâsininden müsâ'ade-i imkân nisbetinde istifâde yolunu öğrenmiş, mesâvîsinden de ne sûretle çalışılarak kurtulmak kâbil olacağını anlamışdır. İşte o adam mâdâme'l-ömr şu iki mevc-i müte'âkis arasında çalkanır durur. Bundan sakınır, diğerinden bir cür'a yutar. Nihâyet bu âlemin hudûdunu aşarak diğer avâlime su'ûd eder ki orada şu mücâhede-i dûrâdûr-i hayatın –ya ebedî bir na'îm, yâhûd sermedî bir hüsrândan ibâret olan– avâkıbı kendisine muntazır bulunur.

Bize gelince biz, bittabi' sözleri bedîhiyâta münâfî olduğu için birinci fırka ile hem-fikir olamayız. Bizce nazar-ı iltifâta alınmaya ve bu hayat-ı arziyyede meslek ittihâz olunmaya şâyân olan ikinci fırkanın mütâla'âtıdır. Lâkin bunların da şu za'îf insana karşı tekâlifi ne kadar şedîd, ne derecelerde girândır.

Zîrâ sîma-yı sa'âdet ve şekâvet birbirinden vehleten tefrîk olunabilecek sûretde mütemeyyiz olmadığı için zavallı insan evvelkisinden kaçar, ikincisine doğru koşar da bu sûretle kaçmakda, olanca kuvvetiyle uzaklaşmakda olduğunu zannettiği varta-i hevl-nâke düşer!

Bu âlemde hiçbir hayır yokdur ki şer ile memzûc olmasın. Kim o hayrı mahlût bulunduğu şerden kâmilen tathîre kudret-yâb olursa sü'adâ-yı ümmete iltihâk eder; hakîkaten mes'ûdâne bir hayat geçirir; safvet-i kalb ashâbının bulunduğu makām-ı refî'a yükselir. Lâkin bu nasıl kābil olabilir ki

insan nefsinde müstakil, bütün şu'ûn-ı hayâtiyyesinde başlı başına kā'im değildir? Bir işde onun için hayır görünür; fakat hayatda, mevcûdiyetde kendisine müşârik olanlar ona bir çok mâni'alar, akabeler teşkîl ederler ki bunlardan birini atlasa ber-taraf etse, pîş-i azminde diğer bir hâ'il daha dikilir. Nihâyet gâye-i maksuddan bârika-i hüdâ tecellî etmeden ol bîçârenin mevcûdiyeti söner gider.

[205] Ey kāri'! Sen de benim gibi görmüyor musun ki nâsın kısm-ı a'zamı olanca hayrı, tevfîki bil-farz bir cihetde görürler de bu ihtidâya rağmen nâçâr ondan rûgerdân olurlar. Bu hırmân ise onların zafer-yâb-ı merâm olmaya kudretsizliklerinden değil, ancak önlerinde bulundukları muhitden mütevellid bir takım mâni'alar, ictimâ'î bir çok akabeler zâhir olmasındandır.

İşte bu şu'ûnun kâffesi beşerin kalbini tâb ve ızdırab ile malâmâl eder, efkârını târumâr eder. Lâkin eğer insan olanca mekânetini toplayarak kendine gelir, lihâza-i ümîdini – makālîd-i zemîn ü asumân dest-i kudretine müsahhar olan– Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûda doğru çevirir de rûhuna bir itmi'nân-ı tâm ihsân etmesini niyâz eylerse o zaman vicdânında bir sükûnet duyar, her tarafı îmân kesilir, yakînen anlar ki Huda-yı lem-yezel bütün bu masnu'âtı kemâl-i itkân ile yaratmış, en güzel bir sûretde ibda' eylemiş, kazâ-yı ilâhîsi – şüphesiz bir hikmet-i bâliğadan, bir maksad-ı azîmden dolayı– hayır ve şerrin bu hâk-dânın levâzımından olmasına te'alluk etmişdir. [1](وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً)

O hâlde kim bu riyâh-ı tünd-i müte'âkis arasında i'tidâlini muhâfaza edebilirse hayr-ı ebedîye nâ'il olur. Kim sağa sola meyleder, yâhûd tahakkuku muhâl olan temenniyâtda bulunursa artık işi Allah'a kalır.

İnsanın istediği yalnız bir refîka-i sâlihaya mâlik olmasından, yâhûd zevcesinin kendi yanında gayr-ı mestûr olarak gezebilmesinden ibâret değildir. İnsan hâlinin bundan çok daha iyi olmasını arzû eder. İster ki kendisine hiç bir fenâlık gelmesin, ölüm yanına yaklaşmasın. İster ki fakr u sefâlet yeryüzünden kalksın, hastalıklar rehîn-i in'idâm olsun, ister ki evlâd-ı vatanında, ebnâ-yı nev'inde nazarına hoş gelmeyecek bir hâl görülmesin.. Fakat heyhât! Fenâlıktan, ölümden, sefâletten nazar-hirâş fecâyi'den ebediyen kurtuluş yokdur, bunların vücûdu zarûrîdir. Kezâlik insanın hürriyeti üzerine tazyik edilmek, ezvâk u lezâ'izden mahrûm bırakılmak behemehal lâzımdır. Zîrâ bir çok felâketler vardır ki beşer için onlardan başka sûretle rehâ-yâb-ı necât olmak kābil değildir.

Ben tesettürde mazarrat bulunduğunu münkir değilim, ancak onun daha büyük bir zararın vukū'una mâni' olduğuna mu'tekidim ki bu ikinci hâle nazaran mestûriyet hayırlı i'tibâr olunur. Nitekim milletlerden bazılarının diğerlerine karşı silahlanmaları hadd-i zâtında iyi bir şey değilse de daha büyük bir fenâlığı dafi' olmasına nazaran iyi addolunmak tabî'îdir.

Öyle ise ey ma'şer-i nâs! Bize lâzım olan hareket bir husûsda temâyülât-ı nefsâniyyemize tebaiyet etmemekdir. Zîrâ bizim için bu yoldaki metâlibimizin bir çoğunu istihsân mümkün olmadığı gibi tahakkuk edecek temenniyâtımızdan bazısı da hiç beklemediğimiz sûretde zâhir olur, bir halde ki eğer o ümniyelerin mâhiyeti bidâyet-i kârda bize o sûretle tecellî etmiş olaydı, onlara yaklaşmak şöyle dursun, aramızdaki mesâfe bu'dü'l-meşrikeyn olurdu!

Kadınlara dâir mütâla'at temhîdinde bulunanlardan çoğunu görüyorum ki hiç nâkıs ciheti bulunmayan bir âlemde, her sûretle hâiz-i kemâl olmuş bir takım erkekler arasında, kezâlik o nisbetde tekemmül etmiş bir kadın tahayyül ediyorlar da! ona o kadar evsâf-ı cemîle, o kadar mezâyâ-yı celîle atfediyorlar ki artık o kadın alel-ıtlak bütün şevâ'ib-i kusûrdan münezzeh hayâlî bir enmûzec-i tekâmül oluyor; kemâl-i cemâliyle, cemâl-i kemâliyle mehâsin-i tebâyi'iyle zevcinin, âilesinin kurrâtü'l-ayn'ı kesiliyor; vezâif-i mütehattimesini lâyıkıyla bilen bir mürebbiye, umûr-ı beytiyyesini en güzel bir tarzda îfâ eden bir ev kadını oluyor. Sonra da zamanının bir cüz-i kıymeddârını hârice çıkarak mebâhis-i ilmiyyede ulemâya, ahlakiyyede felâsifeye, yeni yeni keşfiyâtda seyyâhîne iştirâk sûretiyle ümmetin hâlini tehzîbe hasr ediyor. Hülâsa evinin dâhilinde olsun, hâricinde olsun o kadın her şey oluyor!

Evet, eğer iş hadd-i zâtında böyle olaydı pekâlâ bir şey olurdu, lâkin ne fâ'ide ki kavânîn-i hayâtın bizim zannımızdan büsbütün başka bir seyri, şu'ûn-ı mevcûdiyetin de bu gibi tahayyülâta kapıldığımız zaman efkârımıza aslâ hutûr etmeyen bir takım edvârı vardır. İşte bunun içindir ki muharrirlerden bir çoğunun makāleleri hazîz-i mensiyete düşüyor da haricde zikre şâyân hiç bir te'sîri görülmüyor.

Bize gelince, biz ahvâl-i ictimâ'iyyeye dâir bir söz söyleyeceğimiz zaman her şeyden evvel şu içinde bulunduğumuz âlem-i kevnin mâhiyetini, ahvâl-i umûmiyyesindeki noksan ve kemâlin mikdârını, o noksan ve kemâlin, insanın ahvâl ve etvâriyle olan münâsebetini nazar-ı dikkate almalıyız. Zîrâ bu noktayı nazar-ı im'âna almadıkça ne vereceğimiz hükümler hatâdan selâmet bulur ne de telkîn edeceğimiz vesâyâ tahakkuku muhâl olan bir takım hayâlâtdan mücerred olur.

Meselâ kadına dâir söz söyleyeceğimiz vakit evvel emirde gözeteceğimiz cihet şu olmalıdır ki: Biz (beşere mensûb) bir kadın hakkında hem de bütün efrâdı kezâlik (beşere mensûb) olup her birinin bir çok hevesâtı, nefsânî temâyülâtı, tabî'î nekâ'isi bulunan (insanlar) arasında yaşamakda olan bir kadın hakkında söz söyleyeceğiz. İşte bir bu ciheti, bir de kendimizin mesâ'ib ve şürûrdan müberrâ olmayan bu âlem-i arzîde bulunduğumuzu fikrimize iyice yerleştirmeliyiz. Şüphe yoktur ki eğer kadınlar hakkında serd-i mütâla'âta kalkışmazdan evvel bu usûle ri'âyet edecek olursak, o zaman evvelce ihtisâsâtımıza tahakküm eden bu ifrâta bir i'tidâl gelir. Kendimizi toplayarak artık efkârımıza, tasavvuratımıza hâkim oluruz; yazdığımız yazılar kānûn-ı hayâta, o kānûnun tabi'atına mu'ârız düşmez, sözlerimizin te'sîri olur, âsâr-ı hasenesi görülür de çektiğimiz emeklerin, sarfettiğimiz mesâ'înin heder olmadığını dîde-i mübâhât ile görürüz.

–mâba'di var–

Mehmed Âkif

[1] Enbiya, 21/35.

[206] **MEVÂ'İZ**

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Efendi

Sonra[1] (وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ) buyuruyor. Ya'nî nâs beyninde hükm ettiğiniz zaman adâletle hükm edin.. Lâkin şu emri Cenâb-ı Allah'dan korkan îfâ eder, korkmayan adâletle hükm eder mi? Bunu icrâ ve îfâ edecek hükûmetdir. Eğer hükûmet de hâ'inlerin âlet-i irtişâsı olursa, ibtâl-i hukûka vâsıta kılınırsa ne olur o ahâlî? Emânetleri edâ edecek, ahkâm-ı ilâhiyyeyi adâletle yürütecek bir kuvvet-i kāhire lâzım. Yalnız Allah korkusuyla iş bitmez, âlem dolmaz. Zîrâ havf-i ilâhî herkesde bulunmaz. Onun için kavî îmân ister. Îmân iyice kökleşmiş olmalı ki kalbde Allah korkusu yerleşsin. Hadîs-i şerîfde [2](ما يزع الله بالسلطان اكثر مما يزع بالقرأن) vârid olmuşdur. Ma'nâ-yı şerîfi Cenâb-ı Hak Kur'ân vâsıtasıyla def' eylediği münkerâtdan daha ziyâde sultânın savletiyle def' etmektedir. Hâsılı nâsın çoğu azâb-ı uhrevîden korkarak değil, mücâzât-ı dünyeviyye korkusuyla fenâlığı terk edebilirler. [3](إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ) Allah te'âlâ size ne güzel va'z ediyor. Buna temessük etmek hakkınızda pek hayırlıdır, dünyanız, âhiretiniz bununla ma'mûr olacak. Bu dersi Allah verir veriyor. Kur'ân'ın hilâfına hareket etmeyin ki sonra âleme ibret olursunuz. Âleme ibret olacağınıza âlemden ibret alınız.

[4](إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا) Hükm ettiğiniz zaman nasıl hükm ederseniz, onları işidir. (Adâletle mi hükmediyorsunuz, hiyânetlik mi ediyorsunuz?) Emânâtı ehline edâ ettiniz mi, etmediniz mi? Onları da görür.

(سميع) hükme râci' (بصير) te'diye-i emânete âiddir. Yani ahvâlinizi işitir, ef'âlinizi de görür.

Şimdi bu va'azları Allah'dan korkan tutar. Ben görürüm, işitirim sonra cezâ-yı lâyıkı gösteririm, yâhûd da mükâfât ederim. Hiç bir şey benim dâire-i sem' ve basarımdan hâric kalmaz. Yaptığınız hayır ise mükâfâtını, şer ise mücâzâtını veririm.

Fakat Kur'ânla müte'essir olup ıslâh-ı nefs edenler pek azdır. Allah te'âlâ fenâlıkların bir kısmını Kur'ân'la def' eder. Allah'ı bilen, bir azâb-ı uhrevînin vücûduna inanan fenâlığa cür'et etmez. Lâkin sultân korkusuyla def' eylediği fenâlıklar Kur'anla def' ettiği fenâlıklardan daha çokdur. Sultan demek hükûmet-i âdile, yani kuvve-i icrâ'iyye demekdir.

Allah'dan korkanlar mahdûddur. İnsanın tabî'atında var fenalığa meyl. (الظلم من شيم النفوس فان تجد ذاعفة فلعلة لا يظلم) Mütenebbî'nin kelâmıdır bu, zulümkârlık insanın tabi'atında var. Mâdem ki insanda nefs var, şehvet var, bir fırsat düşdü mü zulüm îkâ' eder. Cüz'î bir fırsat ona cür'et verir. Bu dâire-i mezâlim nasıl böyle büyüdü? Fırsat buldukça buldular, berikilerin gafleti artdı. Onların şerrinden haberdâr olamadılar. Nihâyet o hâle geldi. Bu bünyâd-ı zulmü yıkmak öyle kolay değildi. Öyle kökleşmiş, teselsül etmiş ki hayret!.. Ne burada, ne taşralarda tâkat kalmamışdı. Bütün ahâlî dehşetler içinde idi. Öyle bir hâlde mebhût bırakmış, herkes ümîdi kat' etmiş. Bugün Rumeli, yarın Anadolu gidiyordu nihâyet sıra İstanbul'a gelecekdi. Ne olmuşdu bize? Koca bir Osmanlı Devleti batıyordu, şöhreti cihânı dolduran, şânı ve şevketi âfâkı tutan bir devlet-i mu'azzama girdâb-ı ademe sürükleniyordu. Bu hâle nasıl giriftâr olmuşuz? İttihâddan, ittifâkdan uzaklaştıkça düşmüşüz. İki kişi ile hasbihâl edemezsin ki. Koca Endülüs Devleti nasıl batdı? Aynen böyle. O mel'anetler, o fitneler herkesi birbirinden soğutdu. İki, üç milyon ahâlî vardı Kurtuba şehrinde. İspanya Kralına hepsi birden kemâl-i zillete teslîm oldular. Bir takım va'adlerle onları aldatdı. Hiç kimse de hamiyyet kalmamış, ittifâk mahv edilmiş idi. Emîr kaçıverdi. Ahâlî başsız kaldı. Söz ayağa düşerse, baş olmazsa müşkildir. Geldi düşman, bastırdı. Bütün memâlik-i Endülüs ma'mûre-i cihân iken, her türlü sanâyi' ve ma'ârife, her türlü terakkiyâta cilvegâh iken mahv olup gitdi. Bu günkü medeniyyetin bile esâsı hep Endülüs terakkiyâtıdır. Onun âsârıyla bu medeniyet vücûda geldi.

İşte o ittifâksızlık onları bitirdi. Hâkimleri hâ'in herîf, kendi için te'mînât aldı, düşmana kaçdı. Her tarafda münâferet, her tarafda fitne ve fesâd. Memleket fitne ateşleri içinde, kanlar, kıtâller, dâhilî ihtilâller... Nihâyet düşman geldi, zabt etdi.

Bunlar bize büyük misâllerdir. Bunlardan ibret almalıyız. Vâkı'a burası dâr-ı mücâzât değildir. Fakat ibret için Allah burada da gösterir. [5](لِيُذِيقَهُم بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ) Bunlar hep ayrı ayrı dersler teşkîl edecek –dünyâda cezâ-yı a'mâlin birazını tattıracağım, asıl azâb âhiretdedir. İnsan pek ziyâde bağy ederse, zulümde haddi aşacak olursa, dîn ü devleti muhâtaraya düşürürse elbet dünyada da felâkete dûçâr olur. [6](بِيَدِكَ الْخَيْرُ) Allah'dan beklenen dâima hayırdır. Vâkı'a bazılarına bir müddet müsâ'ade eder, fakat bazen de tepesi üstü atar. Çok def'a da zâlimleri biri birine musallat eder. [7](وَكَذَلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) nâzm-ı celîli buna dâirdir.

Şimdi şurada biraz hasbihâl edelim: Dersin ibtidâlarında anlattık, geçende de söyledik: Este'îzü billâh [8](وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنتَصِرُونَ) kavl-i kerîmi delâletiyle insan için hakkını istemek meşrû'dur. Zulmü def' için çâre aramak aklen olduğu kadar şer'an da me'zûnun fîhdir. Bak Allah te'âlâ mü'minleri nasıl senâ ediyor. İşlerini şûrâ ile görenleri medh ü senâ buyurduğu gibi, zâlimden intikām almağa da müsâ'ade buyurur. İntisâr, intikāmdır. Fakat [9](وَجَزَاء سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا) mısdâkınca tecâvüz etmemeli. Zarar lâhık olduğu kadar hakkını iste. Miskîn olma. Kezâlik âyet-i uhrâda [10](وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ) buyurulmuşdur. O vakit sen, zâlim olursun. Bir tokat vurmuşdu, sen de bir tokat vurmaya

[1] Nisâ, 4/58.
[2] *Tefsîr*-i *Âlûsî*'de Neml 17'nin tefsirinde Hz. Osman'ın sözü olarak.
[3] Nisâ, 4/58.
[4] Nisâ, 4/58.
[5] Rûm, 30/41.
[6] Âl-i İmran, 3/26.
[7] En'am, 6/129.
[8] Şura, 42/39.
[9] Şûrâ, 42/40.
[10] Nahl, 16/126.

me'zûnsun. Başını yaramazsın. Daha ileriye varırsan tabî'î sen zâlim olursun. O mazlûm olur.

Allah, intikām almaya müsâ'ade eder, fakat bununla beraber afv etmek de **[207]** iyi bir şeydir. (فَمَنْ عَفَاوَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ) Her kim hakkını afv ederse, nefsini ıslâh ederse onun ecri Cenâb-ı Hakk'a vâcib olur. –Çünkü afv edince o da tevbekâr olur- Ol vakit mükâfâtını Allah verir. Her kim hakkını bağışlarsa bil ki Allah mükâfâtını kat kat verecek. (إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ) Bilin ki Allah zâlimleri hiç bir vakit sevmez, onlara yardım etmez. Sen afv etsen de Allah afv etmez. Cenâb-ı Allah'ın da hakkı var. Allah'ın hukūkuna tecâvüz etdi. Umûmun hakkını Allah arayacak bu cihetle Cenâb-ı Allah afv etmez. Zâlimlere imhâl eder; ihmâl buyurmaz. Bu cihetle sen afv etsen daha makbûle geçer.

Sonra Fahreddîn Râzî diyor: "Ulemânın cemâ'atine karşı vazîfeleri var. Ahâlî onların sözünü dinler. Nasıl terğîb ederlerse ahâlî o yolda gider. Onun için ulemâ, ahâlîyi ta'assubât-ı bâtılaya sevk etmemeli. Dînimizin müsâ'id olduğu şeylerde hakîkati söylemeli."

Meselâ re'âyâyı, bizimle hoş geçinmek isteyen vatandaşları rencîde etmemeliyiz. Dîn ü mezhebin dünyaya, hüsn-i mu'âşeret îfâsına hiç te'allüku yokdur. Âhiretde hâlleri ne olursa olsun. Ondan sana ne!

Husûsen her şahsın âkibet-i hâli ne olacak ma'lûm değil.

Vâkı'â Allahu te'âlâ hazretleri buyurmuşdur: [1](لاَ يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ) Fakat bu adem-i müsâvât âhiretçedir. Cennete lâyık olanlar, cehenneme lâyık olanlara müsâvî olmaz. Beynlerinde müsâvât yokdur. Lâkin hemen bir insan müslüman olduğu mutlak cennete gidecek de denmez. Nitekim bir Yahûdî, yâhûd bir Nasrâniye: "Sen cehennemde yanacaksın!.." diyemezsin. Allah'ın mekrinden emîn olma, azâbından kork, rahmetinden ümidini kesme. Bir insan "Ben mutlakâ cennete gireceğim" derse küfür lâzım gelir. Çünkü gayba dâir hüküm vermiş olur.

Binâ'en-aleyh insâf etmeli, insana lâyık mu'âmele ile mu'âmele etmeli, mâdem bir toprakda yaşarız, hukūk ve menâfi'imizi Allah müsâvî etmiş. Hele siyâseten bu tesâvî ve ittifâk bugün ne kadar lâzımdır! Eğer Ermenilerle vesâir Hıristiyanlarla müttefik olmayaydık Avrupa durur muydu? Zerre kadar idrâki olan bunu anlar. Onlarla güzel geçinirsen o sâyede, kurtuluruz. Onlar da memnûn olurlar, bize kardeşçe mu'âmele ederler.

Esâsen aramızda uhuvvet var: Uhuvvet-i insaniyye, uhuvvet-i vataniyye. Onlar da insan değil mi? Âdemiyetçe, insâniyetçe aramızda iştirâk var. [2](يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِنْ ذَكَرٍ وَأُنثَى) Bütün nâsa hitâb eder: "Hepinizi kardeş yarattım" buyurur. "Âdem'den, Havvâ'dan dünyâya geldiniz.." Uhuvvet-i cinsiyye inkâr kılınmaz. Mâdem ki bir vatanda bulunuyoruz; selâmetimiz onların selâmeti, mazarratımız onların mazarratı. Bazı bâtıl sözlere kapılmamalıyız. En büyük ni'metlerin biri budur ki Cenâb-ı Hakk bize ihsân buyurdu: İttihâd-ı Osmânî!

Sonra ulemâ daha ne yapmalı? Öyle i'tikādlara sevk etmeli ki hem dünyada, hem âhiretde işe yarasın. Ulûm ve ma'ârife, sanâyi'e i'tinâ ile, kemâl-i ciddiyetle sarılmalıyız. Bununla zararları telâfî edeceğiz. Mâliyemizde iflâs derecesine varmış. Borc dersen başdan yukarı taşmış. O dereceye gelmiş ki devletin bir aylık verecek parası kalmamış. Çünkü tahsîl olunan emvâl tamâmen hazîneye girmezdi. İdâre-i hükûmet bir takım hâ'inlere kalmışdı. Emvâl-i mîriyye, mahlûlât-ı vakfiyye kapanın elinde kalırdı.

Avrupa'nın enzâr-ı hayreti celb eden ma'rifeti, serveti, bütün terakkiyât hep funûn-ı cedîde sâyesindedir: Kanallar açarlar, yollar yaparlar, fabrikalar te'sîs ederler, Vapurlar işletirler, şimendiferler inşâ ederler. O sâyede cihâna hüküm fermâ olurlar. Onlar milyonlara mâlik. Biz bir aylık vermek için alt üst oluyoruz. Birkaç aya kadar mahvımız muhakkak idi. Öyle değil mi? "el-iflâsü netîcetü'l-istikrâz" derler. İstikrâz, istikrâz netîcede elbet iflâs. Mu'tedil fâ'izle vermiyorlar. Yarısı da komisyonculukla ötekinin berikinin elinde kalıyor. İstikrâzın onda birisi ancak hazîneye girebilirdi. Bunları şimdi telâfî lâzım, işte ulemâmız bu yolda nasîhat etmeli. Zâten evvelden de bazen bu yolda sözler söylerdim. Lâkin vâzıh bir yol gösteremezdim. Sorsanız âciz kalırdım. Çünkü ilerisi çıkmaz sokak idi. Ben nasıl çalışayım, nasıl te'mîn-i selâmet edeyim? Nerede âsayiş vardı? Hiç bir yerde selâmet yok ki. Çalışmak için erbâbına mürâca'at edilecek, lâyiha alınacak. Beş-on kişi bir yere gelecek, müzâkere edecekler. Ma'âzallah, üç kişi bir yere gelsin; Fizan'da soluğu alırlardı.

Tabî'î işte va'z esnâsında sözler dağılıyor, herşey lâyıkıyla ifâde olunamaz. Biraz rahatsızım. Hâlim de müsâ'id değil. Gelecek hafta bir dersimiz daha var. Sonra bir iki hafta dinleneceğim. Zâten bir kitâb da yazıyorum, Kānûn-ı Esâsî'ye dâir. O ahkâm-ı esâsiyye şerî'atin nerelerinden alınmış, berâhîn-i kat'iyye ile isbât edeceğim. İrân müctehidleri Meşrûtiyet'in aleyhinde imiş. Avrupa'ya yaygara ederler. Zâten herîfler istibdâd tarafdârı. Şâh fırkasına mensûb bir takım ulemâ(!) onlar hükûmet-i mutlaka isterler. İşlerine öyle gelir. Çünkü tenbelliğe alışmışlar. Onlar şâhı müdâfa'a ettikçe şah da istediği gibi icrâ-yı zulm edecek, ahâli harâc güzâr olacak. Bîçâre milleti sağdan soldan mahv edecekler. Şâh da buna mukābil ulemâya bahşişler, ihsânlar verecek... Tam işte tarafeynin maksadı hâsıl oluyor. Beride milyonlarla bîçâregân varsın sürünsünler. O ulemânın sözleri kendilerinin değil imiş. Hep şerî'at nâmına söylerler imiş, dîn öyle diyormuş. Hâşâ: "Milyonlarla insanı müstebid bir herîfin eline teslîm etmeli imişiz de o istediği gibi onlara tahakkum etsin. Assın, kessin. Hiç kimse ses çıkarmasın. Niçin? Çünkü şâh o, pâdişâh o, ne imiş o meclisler, o parlementolar, bir memleketde baş bir olurmuş. İslâmiyet Meşrûtiyeti kabûl etmezmiş. Zu'mlerince İslâmiyet hükûmet-i mutlaka; hükûmet-i müstebiddedir!!!." Nerede böyle dîn görülmüş, behey ulemâ-yı kirâm(!) İslâmiyet kadar Meşrûtiyeti tervîc edecek hiç bir dîn, hiç bir kānûn yokdur. Onlar da bunu bilir. Fakat ah menfa'at, müstekreh, mülevves menfa'at, en mukaddes a-

[1] Haşr, 59/20.
[2] Hucurât, 49/13.

damları, en âlim **[208]** zevâtı dereke-i pestîye düşürür. Bakarsınız dünyanın bir tarafında bir cem'iyyet teşekkül eder. Hüsn-i niyyetle işe başlar. Zaman geçer, bir gün "menfa'at" nâzenîn endâmını arz eder, cem'iyyet mihver-i aslîsinden çıkar, en denî adamların âlet-i fesâdı olur. İşte bazı İran ulemâsı da bu kabîldendir. Tebriz'de, Tahran'da o medreseler, o mü'essesât-ı dîniyye te'sîs olunurken emînim ki pek hayırhâhâne bir maksadla vücûda gelmişdir. Fakat şimdi bakınız bu ulemâya, ulemâya değil, bakınız bu bir kısım sarıklılara. El altından şâha tarafdârlık edecekler de istibdâdı muhâfaza edecekler. Sonra utanmadan Meşrûtiyet aleyhinde dîn nâmına yaygaralarda da bulunuyorlar. Gûya kimse bir şey anlamazmış. Onların dediklerine hemen Avrupa inanacakmış. Bunlar hep saltanat-ı bâtıla fikirleri. Bunlar hep kurûn-ı vustâ yadigârları.

Fakat haksız da olsalar, değil mi yaygara ediyorlar, onlara yine mukābele lâzım. Berâhîn-i kat'iyye ile onları ilzâm etmek bize farzdır. Onun için işte uzun tetkīkāt icrâ ediyorum. Yakında inşâ'allâh "İslâmiyet ve Meşrûtiyet" diye bu tetebbu'âtımı ümmete ithâf edeceğim.

Bir milletin başında bir adam bulunsun. Onu hâline bırakmalı. İstediği gibi o adam tasallutun etsin. Hükûmet o demek mi? Ulü'l-emre itâ'ati şerî'at takyîd eder: Eğer ulü'l-emr sizi yolsuz bir harekete sevk ederse, öyle bir reh-i nâ savâb ki sonu uçuruma müntehî olur, sizi bir hufre-i dalâle ilkā eder. Böyle yaparsa Allah'a ilticâ edin. Sünnete bakın. Çünkü ne yolda te'mîn-i selâmet mümkün olursa hep şerî'at göstermişdir. Emîr adâlet ederse itâ'at olunur. Dâima emâneti gözetin. Her zamân adâletle hükm edin, buyurur. Ondan sonra itâ'ati emr ediyor? Bundan da: İcrâ-yı adâlet etmezse itâ'at etmeyin, demek anlaşılmaz mı? Fakat itâ'at etmeyin de ne yapın? Meşveretle iş görün. Halîfeyi hâline bırakmayın. Nezâret edin. Taht-ı mürâkabeye alın. Yine makāmında dursun, saltanat, hilâfet etsin. Lâkin milletle halîfe arasına dikenler sokmayın. Sokturmayın. Zâten kütüb-i kelâmiyede musarrah olduğu üzre imâm mahfî olamaz. Şerî'at buna müsâ'id değil. İmâmetin bir şartı da meydânda olmalı. Millet zâlimlerden şikâyet edecek. Merci' bulmalı, şikâyetlerini nazar-ı i'tinâya aldırmalı! Bu hâlde zâlimler imâmın etrâfını alırsa, onu kendilerine bend ederse varlığı, yokluğu müsâvî olur. Belki vardır, denilmesi hatâ addolunur. Onun için şerâ'itine ri'âyet lâzımdır. O sûretle bi-hakkın halîfe-i müslimîn olacak. Kendi mevcûdiyetini ihsâs ettirecek ki bu sâyede bütün İslâmların irtibâtı artsın. Buna ri'âyetle uluvviyyet kazanacak. Gerçekden pâdişâh-ı zîşân olacak. Zâten pâdişâhımız kendisi de inkılâbdan sonra öyle diyorlar: "Ben hürriyetimi şimdi kazandım" Sultan Abdülhamîd hadd-i zâtında fatîndir, kâr-âgâhdır, âkildir, zekâsı bütün cihânda müsellemdir, her türlü ma'delete müsta'iddir. Bizler hasbe'd-diyâne zâtına, makāmına hürmet etmeğe borcluyuz. Bir kişi yalnız başına ne yapar? Binlerle cânî etrâfını almış idi. Evhâmdan evhâma ilkā ederler. Kendisini korkuturlardı, vehme düşürürlerdi. İnsan elbet selâmetini te'mîn için çâre düşünecek değil mi! Fakat diyeceksiniz ki devlet mahv oldukdan sonra, millet batdıkdan sonra selâmet-i nefs kaç para eder? Tamâmen ma'zûr olamaz. Bu kadar tecrübeler üzerine o hâ'inleri izâle etmesi lâzımdı. Neye sükût etdi? İşte fakīr bu mebâhise dâir de mukaddime ile fasıl fasıl olarak kırk elli sahîfeden ibâret bir kitâb inşaallah neşr edeceğim. Bu kadarla iktifâ edelim.

48. dersin sonu.

FÂZIL-I ŞEHÎR BEREKETZÂDE İSMAİL HAKKI BEY

Aynen varaka:

Sırâtımüstakīm mü'essisleri beyefendilere:

Mahkeme-i temyîz a'zâ-yı kirâmından Bereketzâde İsmâil Hakkı Bey Efendi hazretleri *Sırâtımüstakīm* sahâ'ifine zînet-bahş olan âsâr-ı âliye ve tetkīkāt-ı hakîmâneleriyle efkâr-ı ümmeti tenvîr buyurdukları gibi karîbü't-teşekkül olan Meclis-i Meb'ûsân'ca da âfitâb-ı fazl ü irfân-ı dehâ-perverîlerinden müstenîr olabilmek için nâmzedliklerinin vaz'ına muvâfakat buyurmalarını arzû-yı millî şeklinde ricâ ve muttasıf oldukları ulviyet-i fıtriyyelerinden kabûlü tebşîrâtına intizâr eyleriz.

25 Teşrînievvel 324 **Müntehib-ı Sânî Namzedi Hayri**

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Hazret-i üstâd-ı nihrîre tarafımızdan dahi bu yolda mürâca'at vukū' bulmuşdu. Hukūk-ı mukaddese-i ümmetin muhâfazası için gündüz iş başında, gece kalem elinde çalışmakdan bir an hâlî kalmayan Hazret-i üstâd meftûr oldukları tevâzu'-ı fâzilâneleriyle muhâtı bulundukları meşâgilin hep bu muhâfaza-i hukūk ümniyesine ma'tûf bulunduğunu işrâb ve lehü'l-hamd Meclis-i Meb'ûsân'da îfâ-yı hizmet edecek efâzıl-ı ümmet mevcûd olmasına mebnî teşettüt-i ârâya sebebiyyetin ta'kīb olunan maksad-ı ulviye tevâfuk edemeyeceğini ve esâsen müntehib-i sânîliğe intihâb buyurulmuş olmaları hasebiyle emr-i intihâbda da lâzime-i ittihâdı te'mîne ve teveccüh eden vazîfe-i vekâleti bi-hakkın îfâya çalışmak sûretiyle bu mes'eleye doğrudan doğruya hizmet ve mu'âvenetleri inzimâm edeceğini beyân buyurdular. Sâhib-i varaka ile şu arzûya iştirâk eden zevât-ı sâirenin bu bâbdaki tahassüsât-ı vatan-perverâneleri ne derece şâyân-ı şükrân ise vecâ'ib-i kadr-dânînin îfâsına te'alluk etmek i'tibâriyle de o nisbetde cedîr-i takdîrdir. *Sırâtımüstakīm* kendi hissesine isâbet eden vazîfe-i teşekkürü îfâya müsâra'at eder ve üstâd-ı muhteremin âsâr-ı dâhiyâneleri efrâd-ı millete, mecâlis-i devlete kıymetdâr bir zahîr ve müşâvir bulunduğu ve binâberîn o envâr-ı zekâ ve irfândan dâima iktibâs-ı hakāyık olunacağı cihetle meclisde bi'z-zât bulunmamakdan mütahassıl ziyâ'ı şu mesâ'î-i meşkûre telâfî edeceğinden me'yûsiyete mahal olmadığını beyân eyler. Emîn olalım ki bu millet böyle efâzıla mazhar oldukça bi-mennihî ve keremihî te'âlâ her zaman akvâm ve milel-i sâirenin pişvâ-yı irfân u kemâlâtı, hâce-i ahlâk ve ma'neviyyâtı olacakdır. Cenâb-ı Hak ömr-i fâzilânelerini müzdâd buyursun.

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

26 Kasım 1908 02 Zilka'de 1326 Perşembe 13 Teşrînisânî 1324 **Birinci Sene - Aded: 14**

[209] USÛL-İ MEŞRÛTİYETE KARŞI HUSEMÂ-YI MİLLETİN İ'TİRAZÂTINA MÜDÂFA'A-İ MUHİKKA

Usûl-i meşrû'a-i meşvereti tezyîf ve mel'anet-i istibdâdı tervîc maksadıyla a'dâ-yı hürriyet, tarafdarân-ı mezâlim ehl-i hak ve erbâb-ı insâf tarafından ortaya konulan en vâzıh delâ'ile karşı bir takım vâhî i'tirâzlar dermeyân ederek avâm-ı nâsı iğfâle yelteniyorlar, telbîsât ikâ'ına çalışıyorlar. Bu yâdigârların delâ'il-i meşveret ve berâhîn-i meşrûtiyetden olmak üzere îrâd ve istişhâd olunan âyât-ı kerîmeyi te'vîl ve tahsîs ile adâlet ve müsâvâtı mugâyir-i İslâmiyet ve münâfî-i diyânet bir sûretde tasvîre kalkışmaları kadar büyük mefsedet, bâdî-i hicâb bir mel'anet olmayacağı muhtâc-ı beyân değildir.

Bu mel'ûnlar bu nokta-i nazardan ak ile karayı seçmekten âciz bulunan bir takım sâde dil bî-çâreleri, ekser avâm-ı halkı tağlît ile zihinlerini bozabilirler.

En meşhûr delillerimiz, en ziyâde mazhar-ı kabûl olan bürhânlarımız bu heriflerin iddi'â-yı bâtılları vechile eğer hükümsüz kalacak olursa usûl-i âliye-i mezkûre nazar-ı i'tibârdan sâkıt olmak ve hâşâ İslamiyet binâsı tahakküm ve istibdâd esasları üzerine mü'esses bulunmak lâzım gelir.

Meselâ [1](وشاورهم فى الامر) nazm-ı celîli ile usûl-i meşveretin meşrû'iyetine, idâre-i hükûmete, terakkiyât-ı millete müte'allik umûrun kâffesinde istişârenin vücûbu keyfiyetine bütün erbâb-ı basîret ve irfân tarafından ilzâm edilmekde olan istidlâl-i sahîhe karşı "Bu âyet-i kerîmedeki "hüm" zamîri ashâb-ı Resûle râci' olmağla Kur'ân bi'l-hassa Cenâb-ı Resûl'ün kendi ashâbıyle istişâre etmelerinin meşrû'iyyetine delâlet eder. Yoksa her zaman müslümanların akvâm-ı sâire ile istişâre etmeleri cevâzına delil olamaz" diyorlar.

İşte meyl-i istibdâd ve tehyîc-i fesâd sâ'ikasıyla amâ-yı basîrete giriftâr bulunan kesân-ı bî-iz'ânın sâde dil ve bî-vukūf ahâlimizi dâm-ı tezvîr-i iğfâllerine düşürerek ortaya sürdükleri bu türlü safsatalarla te'sîrât-ı müdhişe îrâs etmeleri istib'âd olunmaz, binâ'en-aleyh bu hezeyânâne karşı erbâb-ı hamiyyetin iltizâm-ı sükûtları revâ görülmez. Hissettiğimiz şu lüzûma mebnî biz de def'-i ebâtîl ve te'yîd-i hakîkat maksadıyle makāle-i ma'rûzayı tahrîre mübâderet eyledik.

Erbâb-ı fehm ü dânişe hafî olmadığı üzere Kur'ân-ı Kerîm ile istidlâl edebilmek için bir çok ma'lûmât, bir hayli usûl ve kavâ'id elde etmeğe ihtiyâc vardır. Biraz Arabca bilmekle şu âyetden böyle bir ma'nâ anlaşılır, şöyle bir hüküm çıkarılır. Yâhûd istinbât olunan hüküm doğrudur. Veyâ doğru değildir, diye müctehidliğe kıyâm hiçbir vakit ma'kūl görülmez. Usûl-i istinbâtdan kavâ'id-i mukarrareden bî-behre olan kimse böyle bir iddi'âya kıyâm edince tecâvüz ve i'tisâf ile ithâm olunur. Haddini bilmemiş veya îkâ'-ı fesâda yeltenmiş olduğu meydân-ı alâniyete çıkar.

Âyât-ı Furkâniyye'den istinbât-ı ahkâm edilebilmek için usûl-i fıkıhdan mukarrer ve müberhen bulunan en basit kavâ'idi bile bilmeden kesân istidlâlât-ı şer'iyyeye dâir ne söylese hatâ etmiş olacağı âşikârdır.

Kur'ân-ı Hakîm'den istinbât-ı hüküm iktidârını hâiz olmak için evvelâ bütün aksâm-ı nazmı temyîz vech-i delâletlerini ma'rifet, sâniyen her nazm-ı celîlin ibâre ve işâre ve delâlet ve iktizâ nâmlarıyle ma'rûf vücûh-ı erba'a-i ifâdesine vukūf ve bunların her birinin şerâ'it-i ahkâm-ı usûliyesini ihâta sâhibi olmağa cehd ü gayret lâzımdır. Biraz da hakîkat ve mecâz, sarîh ve kinâye mebâhisine ıttılâ' eylemek şartdır. Bundan başka ahkâm-ı şer'iyyenin bir kısmı da kıyâs-ı fukahâ ile müstenbat bulunması cihetiyle ahvâl ve ahkâm-ı kıyâsiyyeye dahi âgâh olmak iktizâ eder .

[210] Bahsimize pek ziyâde te'alluku bulunan birkaç mebhas usûlünün numûnesini, nazmın tenvîr-i hakîkatine

[1] Âl-i İmrân 3/159.

medâr olacak aksâm-ı icmâliyesini beyân, bi-kaderi'l-imkân tefhîm-i merâm için lâ-büd görünen îzâhâtı ityân edelim .

Bir nass-ı şerîfin ilm-i mantıkda ma'lûm delâlât-ı selâsenin herhangi biriyle olursa olsun mâ-sebak olduğu sâbit olan, siyâk u sibâk ve delâlet-i hâl gibi bir karîne ile ifâdesi maksad-ı aslî olduğu bilinen bir ma'nâya bi'l-ibâre dâl olması gibi o ma'nâ-yı maksûdun gayrı me'ânî ve ahkâma da bi'l-işâre dâl olabilir. (Bu kısımların temsîl ve îzâhına burada lüzûm yokdur.)

Medlûlün bi'l-ibâre olan me'ânî-i asliyyenin levâzımından ma'dûd bir takım ma'nâlar da vardır ki bunların bazısı lâzım-ı mütekaddim kabîlinden olub bir kelâmın hâvî olduğu hükmün sıhhat-i şer'iyyesini muhâfaza için i'tibârı zarûrîdir. Bu ma'nâ i'tibârıyle kelâm-ı mezkûre "dâllün bi'l-iktizâ" tesmiye olunur. İtnâb-ı makālden teharrüzen bu kısmın da temsîl ü îzâhını terk ediyoruz .

Levâzımın bir nev'i de ictihâda tevakkuf etmeyerek mahzâ menât-ı hükmü mülâhaza ile kelâmın medlûl-i vaz'iyyesine âşinâ bulunan her muhâtaba münfehim olacak ma'nâ-yı lâzımıdır. Bu ma'nâya nazaran kelâma "dâllün bi'd-delâle" ta'bîr olunur. Bu nevi' lâzımlar, medlûl iltizâmîlerin bir kısmı ulviyyet diğeri de müsâvât cihetiyle münfehim olmaktadır.

Meselâ ehline kurban ile savm-ı Ramazan'ı amden nakz eden Arâbî hakkında vücûb-ı kefâret emrini hâvî olan hadîs-i şerîfden ne sûretle olursa olsun, sıyâm-ı mezkūru nâkıs olan her mükellefin kefâret ile me'mûr olması müstefâd olur. Çünkü hükm-i mezkürda Arâbî olmanın dahli yokdur. Binâ'en-aleyh cemî' fukahâya görevli ekl ü şürb tarîkiyle nakz-ı sıyâm eden bir Türk, bir Acem de kefâret ile mahkûm kılınır. Hadîs-i şerîfin bir bedevî Arab hakkında vürûdu, bu hükm-i şer'înin sâir efrâd-ı müslimîne şümûlüne mâni' addolunamaz.

Kezâlik [1](فَلاَ تَقُل لَّهُمَا أُفٍّ) nazm-ı celîlinden vâlideyn hakkında öf diyerek kendilerini rencîde etmek hürmeti " bi'l-ibâre "anlaşıldığı gibi onları şetm ü darb ile tahkīr etmek keyfiyetinin hürmeti "bi'd-delâle" ya'ni evleviyyet tarîkıyle müstebân olmaktadır. Zîrā menât-ı hükm-i illet-i tahrîm olan ezâ ve tahkīr şetm ü darb sûretlerinde daha ziyâde olduğu âşikârdır .

İşte [2](وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ) nazm-ı şerîfi de Cenâb-ı Risâlet-me'âb efendimize hitâben vârid olub lede'l-îcâb nezd-i risâlet-penâhîlerinde hâzır bulunan ashâb-ı kirâm ile istişâre buyurmaları lüzûmuna "bi'l-ibâre" dâl olduğu gibi her zaman her halîfenin, her hükümdâr-ı İslâmın zîr-i idâre ve tâbi'iyyetinde bulunan erbâb-ı iz'ân ile istişâre etmeleri, kendilerine müte'allik umūr ve husūsātda onların re'ylerini sormaları lüzūmuna "bi'd-delâle" yani evleviyyet tarîkiyle delâlet etmektedir .

Kendisine semâdan bi't-tevâlî vahy nâzil olan Resûl-i Zîşan Efendimiz bile umūr-ı dünyeviyyede istişâreden gayr-i müstağnî gösterilirse, artık cânişîn-i hükûmet ve hilâfet olan zevâtın ne derece akl u kiyâset, ne mertebe hüsn-i niyyet ve istikâmet sâhibi olurlarsa olsunlar re'ylerinde müstebid olmayarak istişâre ile tedvîr-i umûr-ı âmmeye mecbūr kılınmaları sûret-i kat'iyyede iktizâ eder. Hattâ diyebiliriz ki Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretleri hakkında şeref-vürûd eden emr bi'l-müşâverenin illet-i gâ'iyyesi, istişâre ile me'mûr kılınmalarının hikmet-i aliyyesi zimâm-dârân-ı hükûmet-i İslâmiyyeye bir ders-i ibret vermekten ibāret olacağında iştibâha meydan yokdur. Nasıl ki şu âyet-i celîlenin akīb-i nüzûlünde vârid olan [3](ان الله و رسوله لغنيان عن المشاورة ولكن جعلها الله سنة لامتى ورحمة الى يوم القيامة) hadîs-i şerîfi de bu hakīkati nâtıkdır.

Zamân-ı sa'âdet-i Peygamberîde olduğu gibi devr-i celîl-i Hulefâ-i Râşidîn'in dahi idâre-i umûr-ı âmme hep bu minvâl üzere güzâriş bulduğu muhtâc-ı tafsîl değildir.

El-hâsıl bu âyet-i kerîmeden –hülâsa-i müfâd olmak üzere– hükûmet-i İslâmiyyenin ahâli ile istişârede bulunmasının meşrû'iyyeti müstebân olmaktadır. [4](وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ) nazm-ı celîlinden de bütün umûr-ı âmmenin temşît ve icrâsı beyne'l müslimîn akd-i meşveret sûretiyle olmasının vücûbu sarîhaten müstefâd oluyor. Bu cihetle şu iki esâsın da mansûsiyetinde iştibâha meydan kalmaz.

Vatan ve memlekete âid ıslahât ve terakkiyât envâ'ında, mesâlih-i dünyeviyyenin hemân kâffesinde alâkadâr bulunmaları hasebiyle gayr-i müslimlerin de meşverete idhâl olunmaları hâiz oldukları salâhiyete binâ'en muvâfık-ı ma'delet olduğu kâbil-i inkâr değildir. Bu cihet nusûs-ı şer'iyyede musarrah olmadığından hilâfını arzû edenler de olabilir. Fakat mâdâm ki muhâsamât-ı milliye ve münâza'ât-ı mütemâdiyenin kat' ve izâlesine bundan başka çâre olmadığı tecârib-i umûmiyye ile bu gün sûret-i kat'iyyede tahakkuk etmiş ve her hükûmetin ittihâz eylemiş olduğu usûl-i meşveret bu tarzda, bütün ahâlinin intihâb-kerdeleri olan meb'ûsân arasında cereyân etmekde bulunmuşdur. Bizim de te'mîn-i selâmet ve sa'âdet için bu tarîke sâlik olmamız zarûret hâlini kesb etmişdir.

Bu tarîke sülûkümüzün meşrû'iyyetini isbât bâbında şerî'at-ı münevveremizin bizi gayr-i müslimler ile akd-i şirket ve iltizâm-ı hüsn-i mu'âşeretden nehy etmemiş olmasını mülâhaza kâfîdir. Evet! Şerî'at bizi her kime karşı olursa olsun birr ü ihsâna dair icrâ-yı mu'âmelātdan nehy etmemiş, belki dâima herkesle hüsn-i muhâdenet ve i'tilâf noktalarını gözetmek husûsâtına terğîb ve teşvîk etmiştir. [5](انتم اعرف بامر دنياكم) gibi ehâdîs-i nebeviyye intizām-ı umûr-ı âmme ve mesâlih-i dünyeviyye için yapılması îcâb eden hiçbir emr-i ma'kūleden geri durmayarak her türlü ıslâhât ve terakkiyât-ı medeniyye te'mînine sâlikân-ı sırât-ı müstakīmi serbest bırakmaktadır. –mâba'di var–

Manastırlı İsmâil Hakkı

[1] İsrâ, 17/23.

[2] Âl-i İmrân, 3/159.

[3] Beyhakî, *Sünen,* Kitâbü'n-Nikâh 12.

[4] Şûrâ, 42/38.

[5] Müslim, *Sahih,* Kitabü'l-Fezâ'il 38.

[211] NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE

Sûre-i Âl-i İmrân: Âyet 190 - 191

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِأُولِي الأَلْبَابِ
الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىَ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ
وَالأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذا بَاطِلاً سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

Kitâbullah'dan maksûd kulûb ve ervâhı ma'rifet-i Hak'da istiğrâka cezb eylemekdir. Bunun içindir ki kitâb-ı kerîm âyât-ı sâbıkada ahkâm-ı ilâhiyyeyi kemâ yenbagî takrîr eyledikden ve mubtılının şübühâtına bil-etrâf cevâb verdikten sonra tevhîde, ulûhiyyete, kibriyâ ve celâline delâlet eden âsâr ve ahvâli zikretmek sûretiyle tenvîr-i kulûbe avdet edib buyuruyor ki: Semâvât ve arzın halk ve îcâdında ve leyl ü nehârın ihtilâfında, ulü'l-elbâb için alâmet ve nişâneler vardır. (Şevâ'ib-i hiss ü vehimden hâlis, alâ'ik-i nefsâniyyeden mütecerrid, avâ'ik-i zülmâniyyeden mütehallis, ahvâl-i hakâ'ik ve ahkâm-ı nu'ûtta müte'emmil, etvâr-ı mülk ve esrâr-ı melekûtda murâkıb mülk-i hallâkın bedâi'-i sanâ'iinde mütefekkir, enfüs ve âfâka tevdî' buyrulmuş acâ'ib-i hikem-i ilâhiyyede mütedebbir, âleme çeşm-i i'tibâr ve şuhûd ile nâzır, her mevcûdda sırr-ı hakkın hakîkatinden mütefahhis, hakkı tezekkür ve murâkabeye muvâzıb, ukûl-ı mücellâ ashâbı nezdinde semâvât ve arzın efhâm ve efkârı müstağrak-i beht ü hayret etmekde olan halk u îcâdı, tâbi' ve müsahhar bulunduğu kavânîn-i bedî'ası, leyl ü nehârın ihtilâf ve te'âkubu vücûd-ı Bârî'ye, azamet-i kudretine, saltanat-ı ulyâsına teâ'cîb-i şu'ûn-ı ilâhiyyeye celiyyen delâlet eder âsâr ve alâmâtdır. Onlar bu azamet-i ekvânda, bu kavânîn-i hayretfezâda, bu zînet ü ihtişâmda, bu üslûb-ı dil-rübâda yedullâhı bir mir'ât-ı musaykala in'itâf etmiş gibi temâşâ ederler. Bu âyet-i kerîmede ancak iki eser beyân buyrulub Sûre-i Bakara'da zikri sebk eden bakiyye-i âsâra te'arruz edilmemesi ya mu'azzam şevâhid ile iktifâ-i hikmetine mübtenîdir. Veyâhud nûr-ı ma'rifetullah ile müstenîr olan kalb-i sâlikin kesret-i delâ'il ile iştiğâli ma'rifetullahda istiğrâkına hicâb gibi olmasında envâr-ı ma'rifetullahın tecellîsi onda tekemmül eylesin içindir.) Ol ulül elbâb ki onlar kā'imen ve kā'iden ve yanları üzerine yatarak Allah'ı zikrederler. (Her sûretle ve her hâl ü kârda Cenâbu Rabbi'l izzeti lisânen ve fikren ve kalben yâd u tehattur eylerler.) Ve semâvât ve arzın halk u îcâdında tefekkür eylerler. Derler ki: "Yâ Rabbenâ sen bunu (semâvât ve arzı) beyhûde ve abes yaratmadın. (Bunların halk u îcâdı hikmetden ârî, maslahat ve menfaatden hâlî değildir. Belki hükm-i celîle ve mesâlih-i azîme için intizâm pezîr olmuşlardır. Bunlar me'âyiş-i ibâda medârdır. Bunlar ahvâl-i mebde' ve me'âdı bilmeğe rehberdir. Bir feyz-i amîm ile perveriş bulan bu âsâr-ı lûtf u inâyet bir çok ma'nâyı nâtıkdır.) Seni (Ey zât-ı ecell-i a'lâ! Şân-ı ulûhiyyetine lâyık olmayan umûrdan, bir takım derbederlerin behîmâne ve le'îmâne sözlerinden tenzîh ederiz.) İmdi bizi azâb-ı nârdan vikâye et! (Zât-ı ulûhiyyetini tanıdığımıza, emrine itâ'at eylediğimize, lâyık olmayan umûrdan tenzîh ettiğimize mükâfâten azâb-ı cahîme dûçâr olmaktan, yâ Müste'ân bizi sıyânet buyur. Seni i'tirâf eylemeyen ehl-i zeyg ile bizi hemhâl etme.)

Bakın Kitâbullâha: Acâ'ib-i mülk ü melekûta irşâd için ukūlü dem-be-dem fezâ-yı ekvân-ı nâ-mütenâhiye sevk ediyor. Safahât-ı hikmetinde kavânîn-i bedî'a-i avâlimi, âyât-ı beyyinât-ı kudreti temâşâ ettiriyor. Semâ-i kudretden nâzil olmuş bir kitâb-ı celîl-i rabbânî ki her sûresinde, her âyetinde, her cümlesinde, her kelime-i kudsiyyesinde şevkullah, muhabbetullah, azamet ve ulviyet, hikmet ve hakîkat pertevbâr oluyor.

Elimize bir ağacın yapraklarından bir ufak yaprağı alalım, görüyoruz ki ortasında bir damar uzamış, sonra o damardan iki tarafa bir çok damarlar teşa'ub etmiş, onlardan da ince bir takım damarlar teşa'ub eylemiş, bunlar da durmayıb teşa'ub ediyor, bir derecedeki inceliğinden artık göz ile ve belki hurdebîn ile görülemez oluyor. Ve müşâhede ediyoruz ki Cenâb-ı Hâlık o yaprağa ka'r-ı zemînden gıdâsını cezb etmek için kuvvetler ibdâ' buyurmuş, o gıdâ o damarlarda cereyân ediyor da takdîr-i azîz-i alîm ile onun eczâsından birer cüz'ü o yaprağın eczâsından her bir cüz'üne tevzî' olunuyor. İnsan o yaprağın keyfiyet-i hilkatını, îcâdında ve kendisine kuvâ-yı gâziye ve nâmiyenin ibdâ'ındaki keyfiyet-i tedbîri bilmek istese âciz kalır. İnsan ufacık bir yaprağın keyfiyet-i hilkatine vukūfdan kâsır olunca o yaprağı şemse, kamere, nücûma, arza, arzdaki bihâra, cibâle, mâ'dene, nebâta, hayvâna kıyas etmeli de artık semâvât ve arzın halk u îcâdındaki acâ'ib-i hikmetullahı, serâ'ir-i azîmeyi ihâta edemeyeceğini i'tirâf ile bu mehâbet-i hilkate karşı (سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ) diye Hâlık-ı Zîşânını tesbîh ve takdîs ve bir kusûr edib de dûçâr-ı ikāb-ı ilâhî olmamak için lûtf u merhamet-i rabbâniyyeyi her dem istid'â eylemelidir.

İbn-i Ömer radiyallâhu anhümâdan mervîdir ki: Hazret-i Â'işe radiyallâhu anhümâya "Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyh efendimizden gördüğün en şâyân-ı te'accüb hâlini ricâ ederim bana hikâye et" dedim. Müşârun ileyhâ bir hayli bükâ ettikden sonra dedi ki:

– Onun her hâli şâyân-ı te'accübdür. Nöbetim olan bir gece yanıma gelmişdi. Firâşıma dâhil oldukdan bir müddet sonra buyurdu ki "Yâ Â'işe bu gece bana izin verir misin; Rabbime ibâdet edeyim?" Dedim ki " Yâ Resûlâllah benim istediğim senin kurbiyetin, senin muhabbetindir, izin verdim sana." Bunun üzerine kalkdı. Evdeki su kırbasının yanına gidib abdest aldı, suyu çok dökünmedi, sonra namaza durdu. Kur'ân okuyub ağlamağa başladı, bir derecedeki gözlerinden akan yaşlar iki böğrüne yürüdü. Sonra oturub Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâlar etdi. Ve yine ağlamağa başladı. Müte'âkiben ellerini kaldırdı, tekrar bükâ etmeğe başladı. Baktım, mübârek gözyaşları yine çûş etmiş, yerlere revân oluyor. Nihâyet Bilâl **[212]** sabah namazını haber vermeğe geldi. Ve zât-ı sa'âdetlerini ağlar görünce; "Yâ Resûlâllah! Cenâb-ı Hak senin geçmiş ve gelecek günâhlarını affetmiş iken niye ağlıyorsun?" dedi. Ol Habîb-i Hudâ buyurdu ki: "Yâ Bilâl abd-i şekûr da mı olmayayım?" Tekrar buyurdular ki "Nasıl ağlamayayım, bu gece bana (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ) âyeti nâzil oldu." Bunu dedikten sonra "Yazık ol kimseye ki bu âyeti okudu da ne demek olduğunu tefekkür etmedi." ve bir rivâyete göre "Yazık ol kimseye ki

bu âyeti iki çenesinin arasında geveledi de ne demek olduğunu mülâhaza eylemedi." buyurdu.

İmâm Ali kerremallâhu veche hazretlerinden mervîdir ki: "Zât-ı Risâlet-me'âb Efendimiz geceleyin uykudan uyandığı zaman misvak tutunur ve sonra âsumânı temâşâ ederek (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ) nazm-ı celîlini okur idi." buyurmuşdur.

Feyz-i Kur'ân bu husûsda da kulûb-ı ümmete amîk ve âlî ma'nâlar ilhâm etmişdir. Bazı ekâbir-i ulemâ şöyle diyor: (من لم يعرف الهيئة والتشريح فهو قاصر فى معرفة الله) Hey'et ve teşrîh ilimlerini bilmeyenler ma'rifetullahda nâkısdır demektir. Filhakīka ecrâm-ı semâviyyenin ahvâl ü harekâtına ve eczâ-i bedenin keyfiyet ve tertîbine ve a'zânın vezâ'if ve menâfi'ine vâkıf olmayanlar şübhesiz Hâlık te'âlâ hazretlerini bilmekde kâsırdırlar.

Fuzūlī merhûm Cenâb-ı Akdese teveccüh edib şu medhiyyesiyle münâcât ediyor:

Zehî zâtın nihânı ol nihândan mâ-sivâ peydâ
Bihâr-ı sun'una emvâc-peydâ ka'r-ı nâ-peydâ
Bülend ü pest-i âlem şâhid-i feyz ü vücûdundur
Değil beyhûde olmak yoğiken arz u semâ peydâ
Me'âl-i hikmetin izhâr-ı kudret kılmağa etmiş
Gubâr-ı tîreden âyine-i gîtî-nümâ peydâ
Demâ-dem aks alır mir'ât-ı âlem kahr ü lûtfundan
Anınçün geh kedûret zâhir eyler geh safâ peydâ
Gehî toprağa eyler hikmetin bin mehlikā pinhân
Gehî sun'un kılar toprakdan bin mehlikâ peydâ
Cihân ehline tâ esrâr-ı ilmin kalmaya mahfî
Kılubdur hikmetin küffâr içinde enbiyâ peydâ

Şâir-i hakâ'ik-edâ Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî şu feryâd-ı hayret ile âmme-i nâsa hitâb eyliyor:

يا ايها الناس كم لله من فلك
تجرى النجوم به و الشمس والقمر

"Ey nâs! Allah'ın nice âlemleri vardır ki onlarda nücûm ile şems u kamer deverân ediyor."

Sa'dī merhûm Bostan'ında azamet-i kudret-i ilâhiyyeyi bir nakş-ı rengîn ile tasvîr ediyor:

شب از بهر آسايش تست وروز
مه روشن و مهر كيتى فروز

"Şeb u rûz, mâh-ı tâbân, âfitâb-ı âlem-tâb, bunların cümlesi ey insan senin huzûr ve râhatın içindir."

ضيا از براى تو فراش وار
همى كستراند بساط بهار

Ziyâ senin için bir döşeyici gibi bisât-ı bahârı döşüyor. Şems fasl-ı rebî'de rûy-ı zemîni senin için ferş-i zümrüdîn ile tefrîş ediyor."

اكرباد وبرفست وباران ومنغ
وكر رعد چوكان زند برق تيغ
همه كار داران وفرمان برند
كه تخم در خاك مى پرورند

"Gerek berf ü bârân olsun, gerek ebr ü bâd olsun, gerek bulutların tesâdümüyle gök gürlesin, gerek şimşek kılıç yalımı gibi parlasın; bunların hepsi senin hâke tevdî' eylediğin tohumu beslemek için hâmil-i fermân-ı ilâhî olarak birer işle meşgûldür, cümlesi senin hayatın ve menâfi'-i hayâtın için birer hizmete me'mūrdur."

وكر تشنه مانى زسنختى مجوش
كه سقاى ابر آبت آرد بدوش

Eğer susuz kalırsak dūçâr olduğun muzâyakadan nâşî galeyâna gelme, muzdarib olma! Bulutlar sakası sana omuzuyla su getirir. Senin fevkine de su hazînelerini hâmil olan sehâblar seni ve senin tarlalarını, bostanlarını saky u irvâ eder. Sular bâ-kudret-i aliyye şems ü hevâ ile yerden cevv-i hevâya su'ûd eder, istihâle ve tasfiye olunur. Sonra bârân olarak semt-i âsumândan nüzûl eyler. Ne çarh-ı bedî'! Ne kârgâh-ı azîm!

زخاك اورد رنك وبوى وطعام
تماشا كه ديده ومغز وكام

Cenâb-ı kâdir-i hakîm gözün ve dimâğın ve damağın mevzû'-ı haz ve safâsı olmak üzere toprakdan renk, râyiha, yiyecek husûle getirir.

Hâlık te'âlâ hazretleri hâkden çeşm, dimâğ, damak halk eylediği gibi bunların mevzu'-ı haz ve safâsı olmak üzere yine hâkden renk, râyiha, yiyecek halk etmişdir. Te'emmül et: Bu ne kudret, ne ilm ü hikmet, ne tenâsüb ü tevâzün. Bak hâkden neler husûle gelmiş, ihâle-i nigâh-ı dikkat et: Bâsıra için renk, şâmme için râyiha, zâ'ika için mat'ûmât halk olunmuş. Eğer renk, râyiha, yiyecek olmasaydı gözün, dimâğın, damağın fâ'ideleri olmazdı. Ve eğer göz, dimâğ, damak bulunmaya idi renk, râyiha, yiyecek buluna idi, bunların îcâdı abes olurdu.(سبحان من تحير فى صنعه العقول!..)

Bereketzâde İsmâil Hakkı

[213] SAFAHÂT-I HAYATDAN

MEZARLIK

Bakma kabristânın ancak sâha-i medhûşuna,
Dur da bir müddet kulak ver nâle-i hâmûşuna!
Kalbi hiç benzer mi bak sîmâ-yı heybet-pûşuna?
Kim kapılmışsa hayâtın seyl-i cûşâ-cûşuna,
Can atar, bir gün gelir, yorgun düşüp âgûşuna!

Ey mezâristan, ne âlemsin, nedir mâhiyyetin!
Sende pinhân en güzîn evlâdı hep cem'iyyetin;
Kim demiş mâlî cesedle hufre-i mensiyyetin?
Saklıdır sînende hattâ rûhu insâniyyetin...
Sende âfildir ziyâ-yı çeşmi her bir milletin.

Şanlı bir târîhsin: Mâzî-i millet sendedir.
Varsa ibret sendedir, hikmet de elbet sendedir;
Devr-i istîlâ durur yâdında, devlet sendedir!
Çünkü hürriyyet, hamâset sende, gayret sendedir,
Zindegî zillettir artık, bence izzet sendedir!

Ey ademle varlığın ser-haddi, iklîm-i salâh!
Başlarında sermedî bir sâye, bir müşfik cenâh
Olmasan bî-vâyeler nerden bulurlar inşirâh?
Zıll-i memdûdunda var âsûde bir reng-i felâh.
Leyl-i dûrâ-dûruna olsun fedâ yüz bin sabâh.

Tıynetin, toprak değil, pek başka bir ma'den senin.
Âh bilmezler ki üstünden geçerlerken senin,
Bin dimâğın lübbüdür her zerre hâkinden senin.
Öyle feyyâz, ey zemîn-i ma'rifet, mâyen senin:
Sâye-gâhından çıkarken rûh olur her ten senin.

Ey mezâristan, nihan ka'rında yüz binlerce mâh,
Fışkıran hâk-i remîminden bütün nûr-i nigâh!
Nâzeninler yâl ü bâlinden nişan her bir kiyâh...
Serviler Mevlâ'ya yükselmiş birer memdûd âh,
Hufreler Mevlâ'dan inmiş en emin bir hâb-gâh.

Ey şebistân, ey adem, ey perde perde kibriyâ,
Sendedir ümmîdler: Senden doğar fecr-i bekā.
Her hacer-pâren okur bin şi'r-i lâhûtî-edâ;
Her neşîden rûhu eyler sermediyyet-âşinâ.
Benden ey hâk-i semâvî bin selâm olsun sana.

* * *

Sıkınca rûhumu gâhî metâlibiyle hayât,
Olur yegâne mesîrem mahalle-i emvât.
Muhît-i velvele-dârında zindegânînin,
Ferâğ-ı dâimi yoktur hayât-ı sânînin.
Ne levs-i hırs ü mezellet zemîn-i pâkinde,
Ne hây ü hûy-i maîşet harîm-i hâkinde,
Bu kâinât-ı huzûrun fezâ-yı sâmitini
Görünce, ömr-i perîşânımın merâretini,
Velev bir ân için olsun atıp hayâlimden,
Uzaklaşır giderim mâsivâya artık ben.
Şu mâsivâ denilen kayd-ı ukde ber-ukde
Kırılmadan olamaz rûh bir dem âsûde.
Fakat kırılmak için böyle bir zemîn ister...
Zemîn değil yalınız, kalb-i âhenîn ister!

* * *

Geçen sabâh idi Eyyûb'a doğru çıkmıştım.
Aşıp da sûrunu şehrin atınca birkaç adım,
Ufuk değişti, önümden çekildi eski cihan;
Göründü karşıda füshat-serâ-yı kabristan.
Fakat o bir koca deryâ-yı sermediyyet idi,
Ki her haziyre-i sengîni mevc-i müncemidi!
Kenarda durmayarak girdim en derin yerine,
Oturdum arkamı verdim de taşların birine.
Ridâ-yı samte bürünmüş bütün yesâr ü yemîn,
Huzûr içinde ağaçlar, sükûn içinde zemîn.
Bütün o yükselen emvâc, o bî-nihâye deniz,
Derin bir uykuya dalmıştı, her taraf sessiz.
Yavaş yavaş açılıp perde-i likā-yı muhit;
Harîm-i rûhumu doldurdu kibriyâ-yı muhit.

* * *

Fakat bu beste-i lâhût nerden aksediyor,
Ki "Ellezî halâka'l-mevte ve'l-hayâte..." diyor?
Nedir samîm-i sükûnette böyle bir feryâd?
Neşîde Hâlik'ın, ammâ kim eyliyor inşâd?
Zaman zamân ederek yükselen terâne hurûş,
Enîne başladı nâgâh kâinât-ı hamûş!
O serviler müteheyyic cemâ'at-i kübrâ
Kesildi... Her birisinden duyuldu aynı sadâ.
Mekābir inledi, taşlar birer lisân oldu;
Kitâbeler de o taşlarla hem-zebân oldu.

* * *

[214] Görünce zinde bütün mahşer-i heyûlâyı,
Mezâra rûh veren nefh-i pâk-i Mevlâ'yı,
Hayâle daldım; o füshat-serâ-yı dûrâ-dûr
Göründü dîde-i medhûşa bir cihân-ı nüşûr!
Kefen be-dûş-i bekā bî-nihâye ecsâdın,
O, dehri hîçe sayan, kârbân-ı ecdâdın
Akın akın geçerek pîşgâh-ı izzette,
– Recâ ve havf arasında zemîn-i hayrette –
Kıyâm-ı aczini seyreyledim... Ne dehşetmiş
Sücûd-i hilkati görmek huzûr-i kudrette!

* * *

Bu herc ü merc-i kıyâmet-nümûna hâkim olan
Hatîb-i âlem-i ulvî nihâyet oldu iyan:
Gözüm, uzaktaki bir medfenin ayak ucuna
Çöküp ziyâret eden, bir çocukla bir kadına
İlişti. Sonra biraz yaklaşınca, iyiden iyi
Tezâhür eyledi: Baktım, çocuk "Tebâreke"yi
Kemâl-i vecd ile ezber tilâvet eylemede;
Yanında annesi gözyaşlarıyle dinlemede.
Zemîne ra'şe verirken neşâid-i melekût,
Ne manzaraydı İlâhî o makber-i mebhût?
Çocuk hayâta, o makber de mevte bir levha.
Tezâd-ı kudreti gör: Bak şu levh-i zî-rûha!

* * *

Biraz geçince o sesler bütün hamûş oldu,
Deminki mahşer-i pür-cûş sâye-pûş oldu.
Çocuk kadınla beraber çekildi âlemine,
Gömüldü gitti mezarlık sükûn-i dâimine.

Mehmed Âkif

OSMANLI BAYRAĞINA

1

Temevvüc eyliyorken bir zamanlar fark-ı milletde!
Dönüb bir na'ş-ı hûn-âlûda kaldın hâk-ı zilletde.
Vatan meyyit, cihan makber, kefendin sen hakîkatde!
Gelirken dehre yükselmiş idin dest-i meşiyyette,
Yed-i iblîse geçdin son deminde, ân-ı rıhletde!

2

Hilâlin ra'da, necmin berka benzerken semâlarda;
Sönükdün pek esâfil elleriyle i'tilâlarda.
Gurûb-i âline mülkün misâl oldun fezâlarda.
Bir al kanlı hayâletdin şeb-i makber-nümâlarda,
Misâl-i fecr-i kâzibdin sabâh-ı incilâlarda!

3

Ümîd artık hayât-ı mülke dönmüşdü azalmışdı ;
Serîr-i saltanat tâbût-ı devlet şekli almışdı;
Mezâlim âteşi âfâkdan âfâka salmışdı.
Serâpâ âsumân feryâd-ı mazlûmîne kalmışdı,
Zemîn ahrâra makber olmadan artık bunalmışdı.

4

Seni biz tâk-ı devletde görüb bir başka heybetle,
Muallaksın, sanırdık dest-i istiklâl-i milletle.
Siyâset töhmetiyle hâlbuki sen salb edilmişdin!
Cerîhandan akan kanlarla hep mevkūf-ı nâlişdin..
Şehîd-i zulm idin kan ağlayan çehrenle… ölmüşdün,
Ölürken milleti lâ-kayd görmüştün de gülmüşdün!
Vatan zumet-serâ, meş'al-cüdâ, al kanlı türbendi;
Hilâlin, kevkebin gökten inen nakş-ı kitâbendi!
Ufuklar âsumân-peyvest olan seng-i mezârındı;
Bulutlar yükselib gitmiş revân-ı zâr zârındı.
Bize manzûr olan hûnîn hayâlindi… Hakīkatde
Cenâzendi gezen hep dûş-ı cûşâ cûş-ı hürmetde!

5

Bu gün lâkin dirildin, bir hayât-ı bî-zevâlin var.
Bekā meftûn-ı hüsnündür, bekā-âşub hâlin var.
Mekābirden derin, ervâhdan yüksek me'âlin var;
Gurûb-âzâde necmin var, hüsûf etmez hilâlin var;
Tabî'atden, o kānûndan büyük kānûn-ı adlin var.

Midhad Cemâl

İLM-İ HİKMET

Bu sene yeni proğramlar mücebince asl-ı felsefe okuyacağız. Felsefeden bed' edeceğiz. Felsefe kelimesi Yunânî bir ta'bîrdir. Yalnız Arablar lisânlarına tamâmıyla tasarruf ettiklerinden Yunâniler'den aldıkları gibi bırakmamışlar, kendi kalıblarına tatbîk ederek âdetâ arablaştırmışlardır.

Fransızlar, bizim felsefe ve hikmet kelimelerine mukâbil olmak üzere yine aynı asıldan olan "Philosophie" kelimesini isti'mâl ederler. Bu ilim ile iştigâl eden daha doğrusu bu ilme, ihtisâs kesb eyleyen kimselere de "filozof" ıtlâk edilir ki bu ismin hâiz olduğu ma'nâ-yı mürekkebe nazaran muhibb-i hikmet demekdir.

Filozof ta'bîrinden mukaddem hükemâya "sage" deniyordu ki, ne kadar mütefâhirâne bir ta'bîr olduğu âşikârdır. Zîrâ "sage" demek zihnini, kuvve-i müfekkiresini dâima hakāyık-ı eşyâyı idrâke hasr eden ve yalnız ma'kulât dâiresinde hareket eyleyen demekdir. Hakāyık-ı eşyâ ta'bîrinde ise hem âlem-i **[215]** tabî'atde ve fıtratda mevcûd olan hikemiyât, hem de insanın kendisinde tecellî eyleyen hâdisât-ı nefsâniyyenin hikmetleri dâhildir. Âlemde, ma'nâ-yı kâ'inatda mündemic bu kadar hakāyıkı tetebbu' etmekdeki istihâleden kat'-ı nazar, böyle hârikulâde, sahâ'if-i mevcūdâtda mestûr bunca meâ'nî-i veleh-efzâyı idrâk eylemiş bir kimse tasavvur dahi olunsa "sage" ta'bîrinin kendi hakkında isti'mâlini çok görecektir. Bunun için hükemâ-yı Yunâniyye'den Sokrat, "sage" ta'birine bedel "muhibb-i hikmet" mefhûmunu veren "filosofus" lügatinin kabûlünde ihrâz-ı tekaddüm etmişdir.

Bu mukaddemâtdan sonra "hikmet" kelimesinin menşe'i ve iştikâkını ve bu kelimenin müterâdifi addedilen bazı elfâz arasındaki münâsebet-i ma'nâ'iyyeyi tahkīk edelim:

Evvelce dahi söylediğim gibi hikmetin esâsen ma'nâsı illet, sebebdir. Âlemde bir şeyi anlamak için sebebi bilmeli, müşâhede ettiğimiz bir hâdisenin künh-i ma'nâsına zaferyâb olmak için onu sebebe rabt etmelidir. Varlığın, vakāyi'-i kevniyyenin esbâbını bulur, zihnen dahi idrâk ederseniz hikmeti elde etmiş olursunuz.

Bir kelimenin menşe'i ve iştikâkı aranırken lafz u ma'nâsı beynindeki münâsebet ve alâka gözetilmelidir: "Hikmet" kelimesinin felsefe-i lügaviyyede aslı "hakm" olması pek karîbdir. "Hakm"in lügat ma'nâsı: Atın zabtı için kullanılan dizginin nihâyet bulduğu demir, yâni Türkçe'de "gem" ta'bîr edilen bir âletdir. Erbâb-ı hikmet hakāyık-ı eşyâyı buldukdan sonra kendilerini o ahkâma bağlar, ilm-i ahlâkda da en büyük fazîlet kânûn-ı ahlâka yani sırf aklî olan kanûn-ı hikmete bağlanmakdır. Zâten insan hürriyet-i tabî'iyyesinden tamâmen ve hod-serâne bir sûretde istifâde edemez. Kendi hürriyetini mutlaka bir yere ma'kūl bir sûretde bağlamalıdır.

İnsanı tarîk-i müstakīmden inhirâfa sevk eden bir takım sevâ'ik vardır. Şehrâh-ı hak u adâletde ilerliyorken sevâ'ik ve devâ'î dediğimiz şehevât, ihtirâsât insana mâni' olur. İşte atın âlet-i zabtı olan gem nasıl atı serbâzâne hareketden men' ediyorsa ihtirâsâta doğru atılan insanı da hikmet öylece ma'kūlâne harekete mecbûr etmeğe uğraşıyor. Yani atda gem ne ise insanda, insâniyet-i mütemeddinede dahi hikmet odur. Bu iki âlet-i zabtın vazîfesi aynı dâire ile mahsûrdur. Bu nokta-i nazardan aralarındaki münâsebet pek âşikârdır.

Bu hükmü te'yîd edecek bir takım kelime daha vardır: Meselâ insanın bütün ma'ârif-i hakīkiyyesi, efâ'l u harekâtı bizim zihnimizde müsellem olan hakāyık-ı külliyyeye gelir, orada mün'akid olur. Bir hâdise ki kavânîn-i külliyye-i ezeliyyeye rabt edilir, o hikmetdir. Rabt olunan yer ise akıldır.

Bir elmanın sukūtunu anlamak için evvelâ sukūt kavânînine, sâniyen câzibeye, en nihâyet "her bir hâdisenin bir sebebi vardır" kānûn-ı külliyesine bağlamak lâzımdır.

Bu haysiyetle demek oluyor ki, hikmet ile akıl arasında pek sıkı bir mukârenet var. Bu iki kelime arasında yalnız hikmeten müsellem bir münâsebet yok, menşe'leri i'tibâriyle dahi pek âşikâr bir münâsebet meşhūd. Zîrâ "hikmet" kelimesinin aslen me'haz-ı iştikâkı "gem" ma'nâsını müfîd olan "hakm" olduğu gibi, "akıl"ın lügaten ma'nâsı, daha doğrusu esâs-ı iştikâkı "köstek" mefhûmunu veren "ukle"dir. Hikmetin mürâdifi addedilen akıl arasında bu münâsebetle dahi şâyân-ı nazar bir mukârenet var.

Mantık kelimesi dahi aynı alâkayı arz eder. Zîrâ mantıken bir hakīkat elde etmek için bazı ahkâma ri'âyet etmeğe mecbūruz. Meselâ ayniyet ve tenâkuz kānûnları ihmâl edilerek düşünülürse isâbet edilemeyeceği bir emr-i muhak-

kakdır. Bu iki kānûn hâricinde kat'an isâbet yokdur. Kezâlik hissiyâtımıza tevfîk-i hareket edersek dahi düşünemeyiz, hedefe vüsûl mümkün olmaz. Zîrâ hikmet-i i'tikâd sırf aklî olmalıdır. Bunun için ise mantıka bağlanmakdan başka çâre yoktur.

İşte görülüyor ki akıl, mantık, hikmet kelimeleri ma'nen mürâdif şeylerdir. Her birinin nokta-i nazarı fikrin hareketini bir kānûna rabt etmekdir. Bu kelimeler arasında kezâlik menşe' i'tîbârıyle dahi küllî bir mütâbakat nazara çarpar. Zîrâ "mantık" kelimesi dahi Arabca'da "kemer, kuşak" ma'nâsına gelen "nitâk" kelimesinden müştakdır.

Bu gibi ma'nevî isimler –elsine-i mevcûdenin tedkīkâtı ile tahakkuk edeceği üzere– zâten ale'l-ekser maddî kelimelerden doğmuşdur. İnsanlarda ilk peşin te'sîrâtını gösteren ihsâsât olduğu için âlem-i tabî'atdeki maddî isimlerin vaz'ı tekaddüm etmişdir. Bilâhare maddî bir şeye verilen o isim tevsî'-i dâire ederek temsîl ü teşbîh tarîkıyle ma'neviyâta dahi alem olmuşdur. Zîrâ her şeye, her hâdiseye, her mevcûda bir isim verilmek mümkün değildir.

Hakīkaten tedkīk edilsin: En evvel verilen isimler mutlaka nazara çarpan vâkı'ât-ı cismâniyâta te'allük eder, sonra ma'neviyâta teşmîl edilir. Bundan başka tarîk yokdur. Meselâ adâlet kelimesi: Terâzînin her iki kefesinin mütevâzin olması demekdir. Bundan bilâhare hukūka te'allük etmişdir.

Şu kānûn-ı tesmiyede bize isbât eder ki şu faraziyemiz, yani hikmetin "hakm"dan müştâk olması keyfiyeti doğrudur.

Şimdi ilm-i hikmet: İllet-i müdrikedir. Hakîm dahi hakāyık-ı eşyâ ve harekât-ı insâniyyedeki hikmeti arayanlar, ma'kūlâtı da idrâk edenler demekdir. Fakat tabî'î hükemânın da idrâk ettiği hakāyık nâkısdır. Bunun için buldukları hikmetler dahi eksik kalır. Asıl hakîm Allah'dır. Hâdisât u vâkı'ât-ı tabî'iyye ve ef'âl-i insâniyye hep li-hikmetindir. Hakîkat-i idrâk ile müdrik Cenâb-ı Hak'dır, O'na Hakîm-i Mutlak denir.

Hikmet, insanın ef'âlini aklın tecelliyâtını bağlıyor. Bu haysiyetle hikmetin diğer bir ma'nâsı da nübüvvetdir. Zîrâ peygamberler dahi insanların harekâtını rabt edecek bir takım kavânîn beyân etmişdir.

Hikmetin ma'nâsını böylece tahsîs ettikden sonra hikmet nedir? Anlayalım.

Hikmet –evvelce söylediğimiz gibi– İllet-i ma'kūle ve müdrikedir, **[216]** yani idrâk edilen şeylerin esbâb ve ilminden bahsedendir.

İlletlerin bir kısmı vardır ki esbâb ile müsebbibât beynindeki münâsebât âşikâr olduğundan müşâhede edilir. Fakat zannedilmesin ki biz esbâb ile müsebbibâtı görmekle aralarındâki nisbet-i alâkayı dahi görebiliriz? Meselâ su kaynıyor. Niçin? Zîrâ yüz derece-i harâreti hâiz. Bakınız! Burada gerek sebeb gerek müsebbib müşâhede ediliyor. Kezâlik yüz derece-i harâretin mukaddem olduğu keyfiyet dahi anlaşılıyor. Fakat aralarındaki nisbet görülmez. Bu alâkayı gözlerimiz göstermez. Yalnız aklın yaptığı tecârib gösterir.

Bazen de iki hâdisenin arası açık bulunur. İkinci hâdisenin sebebi birincisi midir anlaşılmaz. Bunu da tecârüb-i akliyye gösterir.

Bazı esbâb da vardır ki bunun bir halkasını görürüz. Sebebi müşâhede edemeyiz. Havâssımızla göremeyiz yani bizim için eser var. Fakat mü'essir yok. Evvelce –yani birincide– yalnız nisbeti yani sûret-i te'sîri göremeyiz. Şimdi ben elimi kaldırıyorum, işte bir hâdise burada başka ne görüyorum? İrtiyâd mı biliyorum. Fakat nasıl olur da irtiyâd eder etmez, kolumu kaldırıyorum: Evet fen diyor ki a'sâb harekete gelir. A'sâb da dimâğa te'sîr eder. Oradan emri alır. Fakat dimâğ neye te'sîr ediyor, o, emri nereden alıyor?

İşte efendiler! Bunu fizyolojinin en dakīk tetkīkātı da halledemez.

Eseri görür de mü'essir müşahede edilemezse istidlâl ederiz, böylelikle müessiri aklen bir dereceye kadar kestirebiliriz. Bunun aksi de vâki'dir, yani mü'essiri görüp eserin nihân olması da mümkündür. Meselâ kalemi eline almış bir muharrir görürseniz yazı yazacağına derhal hüküm edersiniz. İşte yine istidlâl ederiz.

Hâdisât hep birbirini ta'kīb eder, birine nazaran sebeb olan daha evvelkine nazaran müsebbeb olur. Eser, mü'essir, eser, müessir… Böylece ta'kīb edilirse bir yerde kalmak muhakkakdır. Akıl onun vücûduna hükmeder, fakat kalır, ve der ki bu mü'essirdir. Bundan sonra mü'essir yokdur. İşte böyle olan esbâba "ilel-i ûlâ" veyâ "mebâdî-i ûlâ" derler.

Aşağıya ininiz: Eser, müessir, eser... Bir esere tesâdüf ederseniz ki mü'essir olamaz. Buna da "illet-i gâ'iye" denir. İşte bir tarafdan ilel-i ûlâ diğer tarafdan illet-i gâ'iye.

Bütün varlık, cem'-i mevcûdât bu iki illet arasında kalmışdır. Bir çok esbâb var. Fakat ilm-i hikmet yalnız ilel-i ûlâ veyâ mebâdî'-i ûlâdan ve illet-i gâ'iyeden bahseder. Ara yerden isti'âne eder, fakat bahsetmez. Orası ulûm-ı tabî'iyyenin mahall-i iştigâlidir.

Bize nazaran âlemde iki türlü hâdisat mümkünü'l-husûldür: Yâ nizâm hâricî hâdisâtı veyâ nüfūs-ı dâhiliyyede cereyân eden vâkı'a ki biz bunu ancak basar-ı basîretimizle görebiliriz.

Demek oluyor ki hâdisât ve vakāyi'in bir kısmı âfâkī diğer kısmı da enfüsîdir. Enfüse gidersek hissiyât, me'ânî, irtiyâd… vesâireyi buluruz. Âfâk nazar-ı i'tibâr alınırsa mevcûdâtda vâki' olanların usûlünden bahsettiğini görürüz.

Demek oluyor ki felsefe bu noktadan ikiye ayrılıyor. (Hâlbuki umûmi bir nazarla bakılacak olursa bu ikide vahdet var.)

İlm-i hikmetin ale'l-umûm varlığın usûlünden bahseden kısmına Yunanlılar "Metafizik – Métaphysique" ta'bîr etmişlerdir. Biz buna "ilm-i mâverâ-yı cism" "ilm-i mâverâü't-tabî'a" deriz. "ilm-i a'lâ" da deniyor. İlm-i a'lâda tecrübe yokdur. Çünkü tecrübe için ihsâs lâzımdır. Metafizik ise mebâdî-i ûlâdan bahseder. Hâlbuki mebâdî-i ûlâ tecrübe ile bilinmez.

Vaktiyle dâima akıl tarîki ile hall-i mes'eleye ikdâm edildiğinden metafizik devre-i kable't-târîhiyyeden tâ onsekizinci asra kadar i'tibârda kalmışdır. Ve bu zaman zarfında çok güzel eserler kaleme alınmışdır. Fakat tecrübe tarîkinin ilerlemesi netîcesi olarak Aristo'nun mantıkı nazar-ı i'tibârdan sukūt etmeğe başlayınca bu da yavaş yavaş mevki'-i mümtâzını terk etmeğe yüz tutmuşdur. Kudemâ sırf akıl tarîki ile hareket ediyordu. Hâlbuki her hâdise akıl ile kābil-i tefsîr

değildir. Meselâ yağmur nasıl yağıyor? Bunu akıl ile bulmak mümkün mü? Kezâ elektrik nedir? Bunun hakîkatini hattâ mevcûdiyetini bize akıl nasıl te'mîn eder?

Hakîkat, tecrübe sâyesinde, bir çok ulûm şâyân-ı hayret bir sûretde terakkî ve inkişâf eylemişdir. Meselâ ulûm-ı tabî'iyyenin terakkîsine sebeb sırf tecrübe tarîkinin tatbîkidir. Bu feyizli tarîki görenler dediler ki: "Ulûm-ı sahîha sırf tecrübe mahsûlü olan ulûmdur. Bir şeyi bilmek mutlakâ tecrübe etmeğe mütevakkıftır. Bir şey ki tecrübe edilmez. Onu bilmek mümkün değildir. Nahv-i tecrübînin tatbîk edilemediği ma'lûmât evhâmdır." Fakat bu sözleriyle ifrâtdan, tefrîte düşdüler. Zâten insan böyledir: Hâl-i hâzır-ı ictimâ'îmizde dahi böyle bir devre içerisinde değil miyiz? Bunun için nahv-i tecrübîden başka tarîk yokdur diyenler tamâmen isâbet edemediler. Zîrâ akıl ile ulûm-ı tabî'iyyenin ilerleyemediği gibi nahv-i tecrübî ile dahi metafizik terakkî edemez.

Her şeyi nahv-i tecrübî ile hall ü îzâh etmek fikrini evvelâ Fransa'da "Auguste Comte" tedvîr etti. Bu felsefeye felsefe-i hakîkiyye ve müsbete "Philosophie positive" dendi.

Auguste Comte'un nazariyesinde cemî' ulûm-ı müsbeteyi yek diğerine rabt ile bir cihet-i müşterekede cem' eden şeye "felsefe" ıtlâk olunur. Hâlbuki bu ilimdir, felsefe değildir. Bu ta'rife nazaran kitâb-ı kâ'inâtın orta sahîfeleri mütâla'a olunub icmâl edilirse felsefe oluyor. Lâkin bu felsefenin birinci sahîfesi ile sonuncu sahîfesi yokdur. Zîrâ gerek baş tarafda hâiz-i mevkī' gerek son tarafda mevcûd ne kadar hakāyık vardır ki göz ile görülmez.

Bu felsefeyi müte'âkib "Herbert Spencer"in hikmeti çıktı. Hakîkat aranırsa: Bir şeyin vücûdunu bilmek başka, mâhiyetini **[217]** keşfetmek yine başkadır. Meselâ şu tebeşirin keyfiyet-i cismâniyyesi, eczâsını, havâs-ı kimyeviyye ve hikemiyyesini biliriz. Bunları tecrübe ile biliyoruz. Rengini gözümüzle, tu'mını zâ'ikamızla… anlayabiliriz. Kezâlik bir ma'nâyı. Meselâ "öç almak" hissini nasıl biliriz? Tabî'î vicdânımızda tahakkuk ettirir, vicdân önünde durdurur, tetebbu' ederiz. Düşünür, tahlîl ve tetkîk ederiz. Kezâ ma'nâ-yı fazîlet nedir? Yine bu tarîk-i tecrübî ile biliriz. Fakat bazı şeyler var ki tecrübe kābil olmaz. Tecrübe edememekle berâber vücûdunu tasdîkde muzdar kalırız.

Zâten ilim iki türlü tecellî eder: Meselâ bir "ben varım" hükmünü vermek var, bir de "var olan ben neyim" demek var. Bunlar ayrı ayrı şeylerdir.

Descartes bütün müstahzarât-ı zihniyyesini inkâr ederek "ben varım" dedi. Böylece kendi varlığından bütün mevcûdât-ı kâ'inâtı isbâta çalıştı.

Bir şeyin evvelâ var olduğu, sonra da ne olduğu bilinmek lâzımdır. Her var olanın mâhiyeti nahv-i tecrübî ile idrâk edilemez. Auguste Comte'un kabûl ettiği tarîki ilmî cihetten kabûl ederiz. Fakat felsefe-i ūlâ için istidlâl şartdır. Buna nahv-i tecrübî tatbîk edilemez. Edildiği takdirde terakkīsi te'mîn edilemez.

Mâhiyet-i eşyâyı bilmek gâyet mühim bir mes'eledir. Mevcûdiyeti aynen görüyorken mâhiyeti idrâkden pek uzak bulunuruz. Meselâ bu tebeşir parçası hakkında ilim ne gösterir? Salâbet + beyaz renk + … değil mi? Hâlbuki tebeşir bu keyfiyyâtın hey'ât-ı mecmû'ası mıdır? Bu keyfiyât yekûnunun bir sâhib ve zâtı yok mu? Auguste Comte'un felsefesi asl-ı eşyâda pek âciz kalır, daha doğrusu eşyânın sâhib ve zâtını bu felsefe gösteremez. Hâlbuki bu keyfiyâtın tahtında mündemic asıl bir zât, bir madde, bir heyûlâ vardır. Hem bu zâtı kabûl etmek zarûridir. Zîrâ tebeşir keyfiyâtını birer birer nez' edersek tebeşir mahv mı olacak? Böyle olacaksa âlem sırf evhâmdan ibâret kalmaz mı ?

İşte görülüyor ki felsefe-i müsbete nâkısdır.

Aklın mâhiyet-i teşekkülünde usûl-i kâ'inâtı arayıb idrâk etmek mündericdir. Ve ilm-i hikmetin bu birinci kısmını teşkîl eder: Hikmet-i a'lâ.

Felsefenin ikinci kısmının mevzû'unu da nüfûs teşkîl eder. Nüfûs da varlığı i'tibârıyle metafizik mevzû'una dâhildir. Fakat nefsi, tecelliyât-ı nefsâniyyeyi kendine mevzû' ittihâz etmiş diğer bir şūbe-i felsefe daha var: Biz his, fikir, irtiyâd ederiz, meyelânâtımız, bir takım me'ânîmiz, bir takım ihsâsâtımız var. Bunlar nereden gelmiş, nasıl cereyân ediyor? Bu âlemde tecellî eden hâdisâtın kavânîni nedir? Ya'nî bu mevcūdâtın ileli neden ibâretdir? Bunları mevzû' edinmişdir. Buna da ilm-i ahvâl-i nefs ıtlâk ederiz. Yunânîler "Psikoloji" derler.

Bundan başka bir kısım daha ayırmak lâzım gelir: Zîrâ biz yalnız mürîd, hassâs, âkil değiliz, fa'âliyetimiz dahi var. Yani biz fâ'iller de, bittabi' bu efâ'limizin dahi hikmeti olmak îcâb eder. Hem burada mes'ele değişiyor. Çünkü şimdiye kadar gerek âfâkda, gerek enfüsde hep olandan bahsediyorduk. Burada ise olacakdan daha doğrusu olması lâzım gelenden bahsedeceğiz. Evvelkilerde âsâr ve hâdisât evvel, mü'essir sonra idrâk ediliyorken, burada mü'essir mukaddem, hâdisât mu'ahhar. Yani bu kısımda illet-i gâ'iyeden bahsedilecek. Bu kısma da ilm-i ahlâk tesmiye edilir. Bir de biz, "havâ soğukdur", "balina zâtü's'sedâyâdandır", "şu şöyledir" gibi bir takım hükümler veriyoruz. Yani ahkâm-ı akliyye yapıyoruz. Hem bu hükümlerde papağan gibi hareket etmiyoruz. Bu hükümlerimizde kalbimiz de berâberdir, i'tikâdımız da mevcūddur. İşte biz bu hükümleri nasıl veriyoruz? İllet-i i'timâd u i'tikâdımız nedir? Bunları da bilmeliyiz. Zîrâ hikmet-i i'tikâdı bilmez, kalbin verilen hükme karşı olan irtibâtâtına îsâl-i nazar eylemezsek ne kadar mu'tekidâtımız varsa hepsi boşdur, çürükdür. Bu hikmetlerden bahseden bir kısım felsefe kabûl edilmişdir ki buna da "ilm-i mantık" deniyor. Âlemde cisim ile rûh, ma'neviyât ile cismiyât ayrı ayrı şeyler değildir. Bunlar hilkatde birleştiği gibi âsâr-ı beşeriyyede dahi birleşir. Bir yaprak nazar-ı âvâmda belki yalnız bir cisimdir. Lâkin ulemâ nazarında o nâçiz yaprak tahtında ne ma'nâ, ne rûh, ne hikmet mürdemicdir. Kezâ bir nazar-ı âlim âdî bir taşda ne büyük bir hikmet görür. Kâ'inâtın her cüz'ünde cisim ile ma'nâ birleşmişdir. Bizim yüzümüzde, vücûdumuzda rûhumuz tecellî eder. Derûnî olan mütâla'âtımız yüzümüze akseder. Hem o mütâla'ât bir nazar-ı nâfize hafî kalmaz.

Demek oluyor ki kâ'inâtda bir zarf, bir de mazrûf var. Kezâ bir ma'nâ var, bir de onu teblîğ etmek var. İdrâk ettiğimiz bir hissi, bir ma'nâyı ya mûsikī sûretinde savt ile ya mi'mârî nakkâşlık tarzında şekil ile veya resim şeklinde renk ile veya hem sûret, hem de şekil sûretinde kelimelerle teblîğ ederiz. Buna da san'at nâmı verilir.

Ma'neviyât ile cismâniyyâtı ihtivâ eden bunların tarz-ı mutâbakatından, hüsnünden ve şerâ'it-i hüsnünden bah-

seyleyen şu'be-i felsefeye dahi hikmet-i bedâyi', estetik ta'-bîr olunur.

1 Teşrînisânî 324 **Emrullah**

MUBÂHESÂT: HUTBELERE DÂİR

Filibe'den vârid olan bir mektubda, hürriyetin bahşettiği serbestî-i efkâr ve lisândan mütevellid inşirâh-ı ümmetin tasvîrinden, risâlemize karşı ibzâl-i teveccühâttan sonra, "hutbeler" hakkında aynen şu sûretle beyân-ı mütâla'a olunuyor:

"Biz asrımız hutebâsı, hutbeleri yine ellerimizde mevcûd olan hutbe mecmû'aları delâletiyle yalnız müslimîni ibâdâta müşevvik olduğunu görmekde ve dâima ahâlî-i İslâma bu sûretle telkînâtda bulunmakdayız. Filhakîka ahâlîmizi ibâdât u tâ'âta teşvîk en büyük vazîfemiz ise de acaba hutbelerin menâfi'-i dünyeviyyemize, tehzîb-i ahlâkımıza, hey'et-i ictimâ'iyyemize, mesâ'il-i siyâsiyyemize de **[218]** hizmeti olamaz mı; diye durub düşünürken *Sırâtımüstakīm*'in altıncı ve onuncu nüshalarında hutbelere dâir iki makāle manzûr-ı çeşm-i dikkatim oldu. Zihnimi gıcıklayan bazı suâ'llerim zâ'il olmuş ise de bazıları henüz zâ'il olmadı.

Sırâtımüstakīm'in onuncu nüshasında Halim Sâbit Efendi; Evâil-i İslâm'da hatîbler, o büyük müslümanlar hutbeleriyle ehl-i îmânı i'lâ-yı kelimetullah yolunda gayrete, millet ve vatan uğrunda himmete, hukūku himâye ve ahkâm-ı şer'iyyeyi muhâfaza emrinde hamiyet ve ictihâda da'-vet ederler ve hutbeler vâsıtasıyla pek çok vukū'ât-ı siyâsiyye vücūda getirirlerdi. Hattâ asr-ı risâletde Fahr-i Kâinât Efendimizin kırâ'et buyurduğu hutbeler o zamanlarda tehaddüs eden vukū'ât-ı mühimme hakkında ta'lîmât-ı nebeviyyeyi tazammun etmekte idi." Buyuruyor ki bu sözler hutbelerin cihet-i dünyaya te'allük eder mesâ'il-i ictimâ'iyye ve umūr-ı mühimme-i siyâsiyyemizin de hâdim-i mukaddesi olduğunu ve böyle bizim gibi on iki ay için mahdūd hutbeler okunmayıb belki hâl ve mevki'e ve ihtiyâc-ı zamana göre hutbeler okunabileceğini göstermektedir. İşte zihnimi gıcıklayan mesâ'ilden birisi bu idi. Matbû'âtın serbest olduğu şu zamanda niçin ehlinden güzel şeyler istemeyelim, ne için hatırımıza gelen şeyleri sormayalım, öğrenmeyelim?.. Hutbeler yine Arabca olduğuna göre, ne olur her hafta okuyacağımız hutbeleri her neye müte'allik olursa olsun zamanımız ulemâsı tertîb ve akībinde tercüme eyleyib *Sırâtımüstakīm* veyâhûd başka bir vâsıta ile neşr ü i'lân eyleseler, acaba ittihâd ve ittifâkımız min-cihetin te'mîn edilmiş olmaz mı? Evet, ahâlî üzerinde pek büyük hüsn-i te'sîr bırakır. Ben öyle zannediyorum ki bugün hatîblerimizin yüzde sekseni okuduğu hutbelerin ma'nâlarını bilmiyor. Ve bir hatîb okuduğu hutbenin ma'nâsını bilmezse kıldırdığı Cum'a namazında iştibâh vardır, deniyor. İşte en mühim olan bu cihet de bir kere te'mîn edilmiş olur.

Ahâlî Arabca anlamadıkları halde nasıl hüsn-i te'sîr hâsıl edeceği bahsine gelince: Evvelâ: Az çok mekteb, medrese görmüş kimseler bir takım me'nûs kelimelerle, sehlü'l-fehm ibârelerle tertîb olunmuş hutbeleri pek kolay anlarlar ve nasâyihin neden ibâret olduğunu kendileri anladıkları gibi anlamayanlara da tefhîme çalışırlar.

Sâniyen: Bi'l cümle ahâlî böyle ma'bedlerde kıra'at olunan ve ihtiyâc-ı zamana âid bulunan hutbelerin sâhâ-i intişâra vaz'ını ve her hatîbin bugün mezkūr hutbeyi kıra'etini işitince kendisinde bir hiss-i tefehhüm uyanır. Uyanır da dinleyeceği hutbeye karşı bîgâne kalmayıb bu haftanın hutbesinde ahâlîye ne gibi nesâyih var diye anlayanlardan sorub öğrenmeğe âdetâ kendisine vazîfe edinir. Ahâlîdeki bu hissi, geçen hafta îrâd ettiğim hürriyet hutbesinde bizzât müşâhede ettim. İşte bu sûretle zamânın ihtiyâcı ve her mes'elenin ahâlîce işitilib anlaşılması ve o mes'ele üzerine efkâr-ı umûmiyyenin ne merkezde olduğu ve'l-hâsıl cemiyet-i İslâmiyyenin zamana göre müttehidü'r-re'y bulunması hutbelerin ber-vech-i meşrûh tertîb ü tanzîmiyle en güzel sûretde husûl-pezîr olacağı muhakkakdır.

Hulūs-i niyyetime bağışlansın, daha bir şey soracağım: Acaba Cum'a namazında okunması ve dinlenmesi farz olan hutbe, elfâzı i'tibârıyle mi, yoksa ma'nâsı i'tibârıyle mi farz kılınmış? Her hâlde elfâzı i'tibârıyle olmayacak. Çünkü hutbelerimizde Kur'ân-ı Kerîm'den, ehâdîs-i nebeviyyeden mâ'adâsı şunun bunun sözleri olduğundan elfâzında kudsiyet yok ki mefrūz bulunmuş olsun. Eğer ma'nâsı i'tibârıyla farz kılınmış ise hutbeleri değil hatîbin, hattâ ahâlînin bile anlaması lâzım gelir. O hâlde âyet-i kerîme ve ehâdîs-i şerîfe müstesnâ olduğu halde edeceğimiz nesâyîhi, vereceğimiz telkînâtı lisânımızla edâ ve îfâ etsek bir mahzūru var mı? Bu husûslar ihtimâl ki beyne'l-ulemâ' müzâkere ve münâkaşa olunmuşdur, "Arabca'dan mâ'adâ bir lisân ile hutbeler îfâ olunamaz" tarzında belki cevab bile verilmişdir. Fakat bu cevab ne gibi delâ'ile istinâden veriliyor? Buraları mechūlümüz bulunduğundan keyfiyeti yine ecille-i ulemâmızdan istîzâh etmekdeyiz.

Filibe'de Câmi'-i Kebîr Hatîbi

Hâfız Sânî

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Fâzıl-ı muhterem Halim Sâbit Efendi hazretleri tarafından "Hutbelere Dâir " yazılan makālât geçen nüshamızda nihâyet buldu. Kemâl-i i'tinâ ile icrâ kılınan tetebbu'ât-ı amîka mahsûlü olan bu güzîde makāleler, mütâla'ât ve mülâhazâtınızı mü'eyyed bulunmaktadır. Ma'a-mâfîh bu mes'ele mühimdir. Nukūl-i mu'tebere nazara alınarak ittifâk-ı ulemâ ile bir sūret-i kat'iyyede hall-i keyfiyet lâzımdır. Efâdıl-ı ulemâmızın bu bâbdaki ârâ-yı sâ'ibelerini istiksâ eyleriz.

MÜSLÜMAN KADINI

Üçüncü Faslın Mâba'di

Tesettür Kadınların İktisâb-ı Kemâl Etmelerine Mâni' midir?

Diyorlar ki: Mestûriyetin kadınlar üzerinde âsâr-ı seyyi'esi görülen üç mühim mazarratı vardır: Birincisi: Sıhhatlerini halel-dâr eder; onları hastalıklara, sinir gevşekliklerine ma'-

ruz bırakır. Bir kere de a'saba za'af gelince artık bütün kuvâ-yı ma'neviyyenin müvâzeneti muhtell olur. Bundan da mestûr olan kadınların şehevât-ı nefsâniyyelerine daha ziyâde esir olmaları lâzım gelir. Zîrâ a'sâbın za'afdan selâmeti zabt-ı nefs için insanın en büyük mu'înidir. Hâlbuki sinirlerin gevşekliği onu dest-i şehevâtda bâzîçe eden esbâbın en kavîsidir.

İkincisi: Tesettür evlenecek adamın alacağı kadını görmesine mâni'dir ki bu da talâkın çokluğuna, karı-koca arasında muhabbet hasıl olmamasına en büyük sebebdir.

Üçüncüsü: Mestûriyet kadınları te'allüm ve tehezzübden men'eder. Mekteblere giderek kuvâ-yı akliyye ve ahlâkiyyelerini mazhar-ı feyz ü inbisât etmelerine mâni' olur.

[219] Şimdi biz şu üç iddi'âyı red için deriz ki: Mestûr olan kadınlar ne denildiği gibi hastadır, ne de gevşek sinirlidir; bilâkis umûmiyet i'tibariyle, açık gezen kadınlardan daha kuvvetlidir ki her şarklı bu kaziyyenin sıhhatına bedâheten hükmeder. Zâten müslüman kadınları on üç asırdan beri mestûriyet içinde yaşıyorlar. Eğer tesettür bunlarda, hangi nevi'den olursa olsun, bir za'af husûle getirmiş olsaydı o za'afı erkeklerin de, kadınların da neslen ba'de neslin tevârüs etmeleri, binâ'en-aleyh bu gün müslimîn ve müslimâtın za'af ve dermandegîye numûne olmaları îcâbederdi. Zîrâ (emrâz-ı umûmiyye) kavâ'idi bunu îcâb ediyor. Hâlbuki biz bunun aksini müşâhede etmekdeyiz. Görüyoruz ki mestûr olan kadınların çocukları öbürlerinin çocuklarından daha kavî oluyor.

Bundan başka sıhhî istatistikler vefeyâtın nisbeten kadınlarda daha çok olduğunu hiç bir zaman göstermemişdir. Eğer tesettür sıhhata muzır olsaydı bittabi' vefeyât kadınlarda daha çok olurdu. Demek bu iddi'â da vâkı'ın hilâfına imiş.

Mestûr kadınların şehevât-ı nefsaniyyelerine daha ziyâde esir olmalarına gelince bu da "ilmü'r-rûh-i amelî"ye mutâbık değildir. Zîrâ herkes bilir ki insanın huzûzât-ı hayvâniyyesine olan temâyülü ancak o temâyülü gıcıklayacak esbâb arasında bulunduğu sûrette kesb-i iştidâd eder. Kezâlik insan neyl-i merâma suhûlet görmedikçe o meyl için de muhâkeme-i akla galebe mümkün olamaz. O hâlde şu iki kadından hangisi esbâb-ı müşeddede-i şehvete daha ziyâde ma'ruzdur? Mestûr olan mı, açıkda gezen mi? Gayret-i dîniyyelerinden, gâyet muhkem bir âdet-i râsihalarından dolayı erkekle ihtilâfdan berî olanlar mı, yoksa ihtilât edenler mi? Bittabi' ikincileri değil midir? Zâten "ilmü'r-rûh" bizim için bu hakîkate en büyük şahitdir. Bir cihetden böyle. Diğer cihetten ise şehevât-ı nefsaniyyesini kolayca infâz edebilmenin insan üzerinde büyük bir te'sîri vardır. Zîrâ bu suhûlet, insanı hevesâtına mukâvemetden men'eder. Hasîsa-i kiber ü vekārı kuvvetden düşürür; adama o gibi arzûları kerîh gösteren izzet-i nefsi, hassa-i ibâyı öldürür.

Size bir misâl getireyim: Yaşları, terbiyeleri bir derecede bulunan iki genç tasavvur ediniz ki bir mektebde, bir tavan altında tahsîl ediyorlar. Bunlardan biri âilesinden uzak olduğu için hevesât-ı tabî'iyyesi peşinde gezmesine terbiye-i müktesebesiyle bed-nâmlık endişesinden başka bir mâni' görmüyor. Diğeri ise âilesiyle muhât olup bütün harekâtı nezâret altında bulunduğu için kendisiyle arzuları arasında bir çok perdeler görüyor ki birini ber-taraf etse diğeri zâhir oluyor, onu da kaldırsa bir diğeri daha meydana çıkıyor. Şimdi bu iki gençden acaba hangisinin şehevât-ı nefsâniyyeye meyli daha şedîd, lezâ'iz-i tabî'iyyeye inhimâki daha çok olur? Evvelkisinin olacağına bedâheten hükmolunuyor, değil mi? Pekâlâ böyle bir genci sıhhat-ı bedeniyyesi, cümle-i adaliyyesinin intizâmı ezvâk-ı nefsaniyyesine kapılmakdan geri mi çevirir, yoksa bu sıhhatin de –her zaman görüldüğü üzere– o gencin heva ve hevese dalmasına, bu husûsda her vesîleden istifâde etmesine başkaca yardımı mı olur?

Eğer böyle olmamış olaydı her bünyesi sağlam adamın kalbi de pâk olması lâzım gelirdi ki bu da vâkı'a muhâlifdir. Zîrâ hayâsızların, fısk ü fücûr erbâbının kısm-ı a'zamı güçlü, kuvvetli herîflerdir. Lâkin şimdi denebilir ki bu hâl onların terbiye edilmemelerinden ileri geliyor. Yoksa eğer bu adamlar ciddî bir sûretde terbiye edileydiler de sıhhat-ı beden ile selâmet-i akl u ahlâkı cem' etmiş olaydılar o zaman bu terbiye onların önünde ahlâken merdût olan her fazîhaya karşı gâyet menî' bir mâni' olurdu.

Biz de deriz ki: Ashâb-ı fısk ü fezâhatden çoğu terbiye görmüş, münevverü'l-efkâr adamlardandır. Hatta içlerinden birçoğu terbiyenin esaslarını doğrudan doğruya Avrupa'dan almış olmakla beraber şehevât-ı behîmiyyeye başkalarından ziyâde inhimâk etmektedirler.

Fakat terbiyenin insanı, nâsiye-i insâniyyeti lekedâr eden, her fazîhadan alıkoyan nev'ine gelince bu türlüsü yalnız felâsife denilen efrâdda bulunabilir ki bunun da ancak kesret-i tetebbu' ile kalbi hakāyık-ı eşyâya işba' ile hâsıl olabileceği meydândadır. Hâlbuki bugün ümmetleri teşkîl eden efrâddan kısm-ı a'zamının bu tehzîb-i âlîden alel-ıtlak nasîbi olmadığı gibi böyle bir sa'âdetin gâyet uzak bir müstakbelde bile te'ammümüne imkân yokdur.

Ben bu sözleri söylerken piş-gâh-ı im'ânımda duran bir çok hadisât da bana şehâdet edip duruyor. Kâri'în-i kirâm da basîret sâhibi oldukları için umarım ki bu bedâheti teslîm ederler de hakkı i'zâz eylemiş olurlar.

Şimdi şu mütâla'âtın sıhhati tahakkuk edince yakînen anlaşılır ki mestûr olarak evlerinde masûn bulunan kadınların şehevâta temâyülleri, hevesât-ı nefsaniyyelerini düşünmeleri elbetde ötekilerden daha azdır. Zâten kaziyyenin cedel götürür yeri de yokdur.

Za'af-ı a'sâb ile bunun netîcesi olarak kuvâ-yı akliyyeye ârız olan kıllet-i muvâzeneye gelince, ben bunun garb kadınlarında daha çok olduğu fikrindeyim. Zîrâ bu za'af yalnız tesettürden, bir de erkeklerle adem-i ihtilatdan ileri gelmez. Bunun esbâbı sayılamıyacak kadar çokdur ki hümûm ve gumûm, fakr u sefâlet, aşk ve garâm gibi na-ma'dûd şeyler hep o cümledendir. Cerâ'id-i tıbbiyyeden hangisini olursa olsun mütâla'a eden görür ki bu hastalık garb kadınlarınca bir emr-i âdî hükmünü almışdır.

Bundan başka bir ümmetde za'af-ı a'sâbı gösterir bir çok delâ'il vardır ki en başlıcası intihârın kesretidir. Lombrozo gibi cerâ'im ve cinâyâta dâir taharriyât-ı amîkada bulunan zevât isbât ediyorlar ki insan kuvve-i akliyyesi tam oldukça cinâyet, katl ve intihârı kat'iyyen irtikâb edemez. Mâdem ki kuvve-i akliyyenin selâmeti de a'sâbın sıhhatine

merbutdur. Öyle ise kesret-i intihâr bize şu iki âlemdeki kadınlardan hangisinin a'sâbı daha za'îf olduğunu gösteren hissî bir delîl olur.

[220] *Revue*'de görülüyor ki: Resmî istatistiklerden alınan ma'lûmât-ı mevsûkaya nazaran İtalya'da 1889'dan 1893 senesine kadar güzâr eden beş sene zarfında 569 kadın intihar etmiştir. Fransa'da aynı müddet zarfında 5869 kadın kendini öldürmüşdür. Pekâlâ, şimdi bana bir de umûm memâlik-i şarkiyyede, husûsiyle Mısır'da vukū'a gelen intiharı gösteriniz. Bu intiharlar aşk ve sevdâya, fakr u sefâlete, elhâsıl daha ne gibi esbâba atfedilirse edilsin her hâlde cinâyet-i nefsâniyyeye, za'af-ı a'sâba hissî bir delîldir. Öyle ise demek ki şark kadınlarının a'sâbı garb kadınınkinden daha kuvvetli, kendileri de huzûzât-ı nefsaniyyelerine galebe çalmakda ötekilerden daha metânetli imiş.

İnsanın şehevâta temâyülü, zabt-ı nefse adem-i kudreti doğrudan doğruya za'af-ı a'sâbdan ileri geldiği sûretde, şarklıların a'sâbı garblılarınkinden daha kuvvetli olmak icâbeder. Zîrâ garblılar bütün efrâdı arasında müte'ammim olan terbiye ve te'allüm ile beraber belâ-yı işretden hâlâ vazgeçemiyorlar. Hâlbuki sarhoşluğun fenâlığı, her gün her sâ'at akla, mala, rûha îras etmekde olduğu hasârın şiddeti umûmun müsellemidir. Artık diğer müştehiyât da buna kıyâs olunmalıdır; çünkü onlar da nisbeten garbde daha çok nüfûsu işgâl ediyor.

Tesettür erkeğin, alacağı kadını görmesine mâni'dir diyerek bundan kesret-i talâkı ve ondan da kadınların sefâletini istintâc edenlere gelince, deriz ki: Kesret-i talâkdan, erkeklerin kadınlara karşı revâ gördükleri mezâlimden edilen şikâyetler yalnız müslümanlara mahsûs bir şey değildir. Belki bu hâl memâlik-i medeniyyede bizden daha çokdur. Bunun için enzâr-ı kâri'îni on ikinci fasla tevcîh ederiz. Çünkü orada bu bahse dâir izâhât-ı kâfiye de verilmişdir.

Tesettür kadınları tehezzüp ve te'allümden men'eder, sözüne gelince, bu da doğru değildir. Zîrâ bir kız yedi yaşından on iki yaşına kadar mektebde kalabilir ki bu beş senelik müddetin, o kızın kuvâ-yı akliyyesini cidden güzel bir sûretde terbiye ve tehzîbe kifâyeti meydândadır. Bundan başka bütün mu'allimleri kadın olmak üzere kızlara mahsûs mekâtib-i âliye vücûda getirmek de gayret-i dîniyye ashâbına göre büyük bir iş değildir. O zaman kızlar mekteb dahilinde çarşafsızca otururlar; ders bitip mektebten çıkma zamanı gelince tekrar örtünerek evlerine gelirler.

Yok eğer makām-ı te'allülde böyle âlî bir mektebi idâre edebilecek mu'allimelerin fıkdânı ortaya sürülecek olursa bittabi' kabûl edilemez. Zîrâ gönülde samîmî bir meyil olduktan sonra azm ü himmetin yapamayacağı iş yokdur. Bununla berâber aynı zamanda her şeyi birden yapmaya çalışmak da abesdir. Her iş bidâyetde ufakdan başlar. Sonra yavaş yavaş büyüyerek nihâyet kesb-i kemâl-i tâm eder.

Şu mütâla'âtımızın da kâmilen sıhhati tezâhür edince deriz ki: mestûriyet ne sıhhati rahne-dâr eder; ne a'sâbı za'îf düşürür; ne de hevesât-ı nefsâniyyeyi uyandırır. Bilâkis mefâsid ve rezâ'ile karşı öyle maddî bir mâni' teşkîl eder ki eğer ona –te'sirini bir kat daha te'yîd edecek– bir de ma'nevî mâni' ilâve edilirse o zaman şu medeniyetin, sırf maddî olan şu medeniyetin vücûdunda hûnîn cerîhalar şeklini almış felâketlerin, musîbetlerin pek çoğu beşeriyetin üstünden sıyrılır gider.

Mehmed Âkif

MEVÂİZ

Mukarriri: Manastırlı İsmail Hakkı
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

Ders: 49 – 8 Ağustos 324

أَعُوذُ بِاللّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ. بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً[1]

Sadakallâhu'l-azîm

Ders-i sâbıkta beyân olunan âyet-i celîlenin hülâsâsı emânâtı ehline te'diye etmeli ve hükme me'mûr olanlar, me'zûn olanlar dâima hakkāniyet ve adâletden ayrılmamalı. (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ)[2] buyrulmuşdu.

İmâm Fahreddîn Râzî diyor ki: İşte bak, dikkat et! Evvelâ Cenâb-ı Bârî bi'l-cümle selâtîn ve hulefâya, hükkâm ve ümerâya neyi emir ve fermân buyurdu? Her emâneti ehline tevfîz, her işi erbâbına havâle eylemeli, her hakkı, her hukūku sâhibine îsâl eylemeli. Bilhassa hükme tesaddî edenler dâima şer'-i şerîf mûcebince, adâlet ve hakkāniyet muktezâsınca hükmetsinler. Evvel be evvel bunu fermân buyurdu ve te'kîdü ale't-te'kîd olmak üzere (إِنَّ اللّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ إِنَّ اللّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا)[3] bu va'zı size veren Allah'dır. Bak ne güzel va'z ediyor. Sizin selâmetinizi te'mîn buyuruyor. Bilmiş olun ki Rabbiniz bütün akvâlinizi, kelimâtınızı işidir, cümle ahvâlinizi, ef'âlinizi bilir ve görür. Allah'ı unutmayın. Azamet ve celâline karşı dâima ubûdiyet vazâ'ifini îfâya çalışın.

Böyle emr-i fermân buyurdukdan sonra mü'minlerin cümlesine hitâben buyuruyor ki (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) Ey mü'minler, ki bana îmân ettiniz; îmânın muktezâsı adâleti kabūl etmektir. Öyle ise (أَطِيعُوا اللّهَ) evvel be evvel Allah'a itâ'at edin. (الذى اسس قواعد العدل) Ol Allah ki adl kavâ'idini te'sîs buyurmuşdur. Ne kadar adle müte'allik hukūk, muhâfaza-i intizâma müte'allik ahkâm varsa hiç birisini ihlâl etmeyerek kānûnlar vaz' etmişdir.

[221] (مَا فَرَّطْنَا فِي الكِتَابِ مِن شَيْءٍ)[4] Kur'ân'da hiçbir şey terk edilmemiş. Dünyâ ve ahirete dâir ne kadar ahkâm ve kavâ'id varsa, ne kadar levâzım-ı insâniyye, ne kadar vazâ'if-i âliye-i medeniyye varsa cümlesini yegân yegân zikr ü beyân buyurmuşdur. Ol Allah'a itâ'at edin ki kavâ'id-i adlin mü'essisi O'dur. (أَطِيعُوا اللّهَ) Sâniyen Resûlüne itâ'at edin. (الذى بلغ قواعد العدل وقررها بينكم) Ol Resûle ki kavâ'id-i adliyyeyi size

[1] Nisâ, 4/59.
[2] Nisâ, 4/58.
[3] Nisâ, 4/58.
[4] En'âm, 6/38.

teblîğ etmiş, takrîr ve tevzî' buyurmuş. Bütün sınıf-ı beşeriyyeyi tarîk-i medeniyete, tarîk-i hakka sevk ü irşâd eylemiş. Yirmi, yirmi iki sene zarfında Cenâb-ı Allah'ın kudretiyle, inâyetiyle mazhar olduğu mu'cizât-ı celîle ile, şâyân-ı iktidâ bulunan akvâl ve ef'âl-i seniyyeleriyle ümmet ve ashâbını irşâd etmiş. Nâ'il-i hidâyet olmalarına vâsıta olmuş. Mekârim-i ahlâk ile en kavî düşmanları hükmüne râm etmiş… Böyle bir Nebî-yi Zîşân, böyle bir Resûl-i Rahmân sizin Resûlünüzdür, Allah'ın beyân ettiği kavâ'idi takrîr ve ta'lîm eylemiş, neşr ü i'lân buyurmuş olduğu ma'lûmunuzdur.

(وَأُولِي الأَمْرِ مِنكُمْ) İçinizden… Yine sizin gibi, sizden ma'dûd, efrâd-ı beşerden, peygamber değil, ma'sûm değil, hatâ da eder, isâbet de. Fakat öyle îcâb ediyor, mürûr-ı zamanla şerî'atın ahkâmını muhâfaza için böyle bir vasâ'ite lüzûm görünüyor. Ulü'l emr olanlar var içinizde. Emir sâhibleri, ki icrâya me'mûr olanlar. Ahkâm-ı ilâhiyyeyi tenfîze me'mûr kılınanlar. Bi'l-cümle selâtîn, hulefâ, hükkâm, ümerâ, hepsi burada dâhillerdir. Bize vasâ'it-i selâmet olacak, âheng-i umûmîyi te'mîn edecek hükûmete muhtâcız. Ahkâm-ı ilâhiyyeyi icrâya lüzûm var. Şerî'at de bunu isbât eder, akıl da. Mâdem ki nev'-i beşer birbirleriyle ihtilât edecek, temeddün tekarrür edecek. Hâlbuki insanlarda akıldan başka nefis de var, nefs-i emmâre. Onun iki kuvve-i şedîde-i kâhiresidir: Kuvve-i şeheviyye, kuvve-i gadabiyye. Kuvve-i şeheviyye dâima menâfi'i kendine çekmek, tab'ına hoş gelen, zevkine mutâbık gelen şeyleri kendisine alıkomak… Kuvve-i gadabiyye de hoşuna gitmeyen şeyleri başkasına yükletmek. Az bir menfa'atına halel geldi mi tehevvür etmek. Haklı olmuş, haksız olmuş. İnsan bu kuvvetleri hüsn-i isti'mâl ederse mertebesi melekten a'lâ olur. Çünkü meleklerin işleri, güçleri ibâdetdir. Kendilerinde tabî'at-ı beşeriyye yok, havâ'ic-i zarûriye yok. Şehvet yok, Gadab yok. Binâ'en-aleyh onlar mücâhede edemezler. İnsan asıl terakkiye müsta'id yaratılmışdır. Mücâhedât-ı vâkı'ası, mesâ'î-i mütenevvi'ası nisbetinde ilerlemektedir. Hayvanlarda akıl yok. Behîmiyyet derecesi zevi'l-ervâh merâtibinin en ednâsıdır. O âcile münhemikdir, şehvet ve gadab içinde kalmış. Terakkîye, tekemmüle kâbiliyet verilmemiş, melekler ise dâima rûhânî ezvâk ile, kendi hallerine münâsib ma'ârif-i ilâhiyye ile, bî-nihâye lezâiz-i ma'neviyye, kemâlât-ı kudsiyye ile teferrüd etmişlerdir. Onlarda hiç bu âlem-i tabî'ata, ecnâs-ı behîmiyyeye te'allük yok. Onun için dâima makāmlarında dururlar. Ne ileri giderler, ne de mevki'lerinden düşerler. Terakkî yok, inhitât yok. Meleklerin cümlesi ma'sûmdur. Onlar mertebesinden düşmezler. Lâkin öyle uğraşarak gayretle, zahmetle, mücâhede ile terakkî de edemezler.

[1](وَمَا مِنَّا إِلاَّ لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ) Nazm-ı şerîfi melâ'ike-i kirâmın bu hâllerini nâtıkdır. Her birinin mu'ayyen mertebesi, hizmeti var. Dâima orada durur, o vazîfeyi îfâ eder.

Ama insan şu iki âlem beyninde berzahdır. İki ciheti de câmi'. Kendisinde behîmiyyet de var, rûhâniyet de. Dâima münâza'a içinde deverân eder bu iki meyil: Meyl-i rûhânî, meyl-i cismânî. Üzerinden eksik olmaz. Meyûlât-ı âliye var, meyûlât-ı fâside var. İnsan dâima keşmekeş içindedir. Akıl ile nefis dâima muhârebe ederler. İnsanın her ferdi ya ma'âzallah behîmiyyeden aşâğı derekeye düşer, bütün bütün dünyaya tapar, nâ-meşrû' meyûlâta bağlanır, dîni, vazîfesini unutur, mebde'ini, düşünmez olur, hayvan gibi ebnâ-yı cinsini yıpratmakla, hırpalamakla türlü türlü vehmî, hayâlî menfa'atlarla ömrünü geçirir, çirkâb-ı alâ'ikde pûyân olur… Şimdi bu makûle insan hayvandan aşağı değil mi? (كَالأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ) Hayvan bâri ma'zûrdur. Fıtratında akıl, fikir yok. Terakkī, tekemmüle mûsıl olacak vâsıta yok. İsti'dâd, kābiliyet-i müfîde onun için mes'ûliyet ve mükellefiyetden âzâdedir.

Fakat insan, insan iken, şerî'at önünde durur, bin türlü nasâyih-i hekîmâne kulağına erişirken, mahzâ inâd ile hukūk-ı ibâdı tanımayan elbet hayvandan aşağıdır, azâba müstehakdır. Aklı başında bir insan ma'bûdunu tanımazsa, evâmir-i ilâhiyyeye boyun eğmezse dünyevî ve uhrevî mücâzâta giriftâr olur. Ama akıl ve fikir ile hareket eder, mîzân-ı şer'î ile ef'âlini tartar, hukūkullahı, hukūk-ı ibâdı tanırsa, insana lâyık bir tarz üzere hareket eder de meleklere benzerse, bu sâyede terakkī ve tekemmüle muvaffak olursa melekden de efdal olacağı cây-ı iştibâh değildir. Çünkü bir şey ne kadar güç ise o kadar değerlidir. Meleklerin zikir ve tesbîhi nefes gibidir. Nefes alıp vermede nasıl bir zahmet çekilmezse meleklerin de zikir ve tesbîhi öyledir. Bize nefes nasıl ilhâm edilmişse meleklere de zikr-i ilâhi öyle ilhâm olunmuşdur. Onlar o âleme göre halk edilmiş, öyle yaşarlar. Ama bizim bin türlü alâik ve havâ'ic etrâfımızı almışdır. Bu kadar avârıza karşı durmak ile berâber vazîfe-i ubûdiyeti îfâ etmek en büyük ve en âlî bir makāmdır!..

Şimdi bunun için kānûnlar lâzım. Vasâ'it-i icrâ'ât lâzım. Kānûnların esâsı Kur'ân'dır. Hiçbir şey ondan hâric değildir. Ama bir takım kavânîn daha olacak, umūr-ı ticârete âi'd bir çok kānûnlar bulunacak, onların asl-ı esâsı da Kur'ân'dır. Nasıl Kānûn-ı Esâsî Kur'ân'ın hülâsa-i münderecâtından alınmış, diğer kavânîn de öyle olmak gerekdir. Zâten adâleti emreden Kur'ân'dır. Her türlü intizâmın muhâfazasını, te'mîn terakkiyât-ı medeniyyeyi te'sîs eden Kur'ân'dır. Kavânînden maksad intizâm ve terakkī değil mi? Meselâ **[222]** vergiler alınır da ötekinin, berikinin cebinde kalırsa zulüm add olunur. Lâkin mâ-vudı'a lehine sarf edilirse buna kimin bir diyeceği kalır? Peygamberimizin zamân-ı sa'âdetlerinde vergi toplanırdı. Gerek a'şâr olarak zirâ'atden, gerek zekât nâmıyle ticâretden, hayvan sâhiblerinden bir vergi alınırdı. Kitâb-ı fıkhiyyede ma'lûm olduğu üzere cibâyet olunan tekâlîf gâyet mu'tedildir. Sâhibinin hukūku muhâfaza edilerek, gönül rızâsıyla alınır, ma'îşetine halel getirmez. Sûret-i âdilâne ile, halka bâr-ı azîm olmayarak, kemâl-i ta'dîl ve ıslâh ile alınır, mâ-vudı'a lehine sarf olunur, o vakit kimse şübhe etmez, verdiğine kimse acımaz. Dünyanın ma'mûriyetine, asâkîrin, ümmetin te'mîn-i hayâtına, muhâfaza-i intizâmına sarf edecek para lâzım. Bunlar bittabi' ahâlîden alınacak. O sâyede cem'iyet muhâfaza edilecek, bekā bulacak.

[1] Sâffât, 37/164.

İşte Kur'ân'ı Kerîm'in münderecâtı üssü'l-esâs-ı sa'âdetdir. Her ma'deletin mebnâ-yı asliyyesi odur. Buna binâ'en Kānûn-ı Esâsî'de de başdaki maddelerde okursunuz. Onlar insana hürriyet verir. Fakat Allah bizi esâsen hür yaratmışdır. Hayvan gibi değiliz. Kimsenin keyfine esîr olamayız.

Herkese hak, hukūk vermiş. *Eşbâhu Nazâir*'i oku. Kitâbîlerden tut, Mecûsilere varıncaya kadar bütün ahkâm-ı şer'iyye orada beyân olunmuş. Mü'minlerin, gayr-i müslimlerin kâffe-i efrâd-ı beşeriyyenin ayrı ayrı hukūku var. Her birinin ahkâmı var. Gene müsâvât demek: Yani herkesin hukūk-ı dâiresinde. "bu ganîdir, bu fakīrdir" diye şerî'at nezdinde bir imtiyâzı mevcûd değildir. Hukūk nokta-i nazarından hepsi birdir. Fakat herkesi Allah te'âlâ hazretleri müsâvî yaratmamışdır. Binâ'en-aleyh her birinin tabî'atına göre ahkâmı, vazâ'ifi olacak. Herkes vazîfesini bilecek. Mâfevkine karşı durmayacak. Ma'dûnunu ezmeyecek. Emsâl ü akrânıyle hoş geçinecek, hukūk-ı uhuvvet budur.

– Müslüman, müslüman olmayana "kardeş" derse acaba dinden düşmez mi? Soruyorlar; [1](إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ) Birbirleriyle mü'minler kardeşdir. "Mü'min mü'minin kardeşidir. Bu uhuvvete diyeceğimiz yok. Lâkin beriki kardeşliğe aklımız ermez. Din düşmanı nasıl kardeş olurmuş?.." diyorlar.

Bu, ta'assubdur, ta'assub-ı câhilânedir. Din başka kardeşlik başka, kardeşlik yalnız dine mahsûs değil. Bazen insanın neseb kardeşi olur da yine düşmanı olur. Bununla kardeşlik vazâ'ifi bozulmaz. Din kardeşi olur, dinin muktezâsıyla amel eder, elbet bu daha kıymetli. En yakın akrabandan görmediğin iyiliği din kardeşinden görürsün. Kıyâmet gününde de böyledir. Ana baba merhamet etmeyecek, lâkin bazı muttakīler, hukūk-ı dîniyye ve muvâlât-ı kâdîme hasebiyle birbirlerine mu'âvenetde bulunacaklar. Ona dâir çok âyât ve âsâr vardır. [2](اَلْأَخِلاَّءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلاَّ الْمُتَّقِينَ) Nazm-ı celîlini mülâhaza kâfîdir.

Uhuvvet-i dîniyye… Evet daha parlak, daha yakīn. Komşuluk gibidir. Evet komşuluk da büyük irtibâtdır. Onun da ayrıca hukūku vardır, kardeşlik de öyle. Ana baba bir kardeş olur. Sonra dince de kardeş bulunur. Fakat bir uhuvvet daha yok mu? [3](يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا) Âyet-i kerîmesini okumaz mıyız? Bütün benî âdem bir asıldan münşa'ab değil mi? Hepsi Âdem ve Havva neslinden. Demek beynimizde bütün efrâd-ı beşeriyye ile bir uhuvvet-i umûmiyye bir cihet-i câmi'a-i insâniyye var. İnsan insanın hukūkunu bilecek. Onunla hoş geçinmeğe mecbûrdur. Nev'-i beşer bir asıla müntehîdir. Bütün kütüb-i semâviyye bu hakīkatı i'lân ediyor. O hâlde uhuvvet-i umûmiyye var. Bu uhuvvet-i umûmiyye, bütün nev'-i beşeri birleşdirir. Hepsine hüsn-i mu'âmeleyi iktizâ eder ki hukūk-ı beynelmilel fenni buna mübtenîdir.

Bu iki uhuvvet arasında başka bir uhuvvet daha var. Bunun ehemmiyeti daha ziyâdedir. Uhuvvet-i dîniyye ile uhuvvet-i cinsiyye arasında bir de uhuvvet-i vataniyye var. Cümlemiz bir vatan kardeşleriyiz. Bir mahalde doğub büyüdük menfa'at ve mazarratlarımız birleşmiş. Hepimizden müteşekkil bir vücûd tehassül etmişdir. Vatandaşlık. Büyük bir uhuvvetdir. Bunun için de ayrıca vesâyâ-yı nebeviyye vardır. Bu işte komşuluk hakkıdır. Hazreti Peygamber komşuluğu ta'rîf makâmında dört taraftan kırkar hâne demiyor mu? Yalnız câr-ı mülâsık yapışık hâne değil. Herkesin hânesine diğerin hânesini mücâvir addetmiş. Bir gün buyurmuştur ki:

– Komşuluk hakkını; Cebrâ'îl, bana o kadar te'kidli haber verdi ki nazarımda o kadar büyülttü ki hattâ zannettim, bir gün gelecek [4](مازال جبريل يوصينى بالجار حتى ظننت انه سيقول ان الجار يرث الجار) Yâ Resûlullah! Diyecek, komşu komşuya mîrasçı olacak. O kadar yaklaştırmıştır…

Sonra (الجار اربعون دارا) fehvâ-yı âlîsince komşu kırkar hânedir. Demek olur ki bir memleketde bulunanlar bütün komşudur. Bir iklimde bulunanlar yine öyledir. Beynlerinde menâfi'ce iştirâk ve ittihâd var. Bu cihetle hukūk arttıkça artar. Hele tâbi'iyyet-i İslâmiyyede bulunan gayr-i müslimler mâdem ki hukūkları şer'an muhâfaza olunur, kendilerinden vergi alınır. Mu'âhede edilmiş; Allah, Peygamber tarafından kâffesinin selâmeti te'mîn edilmişdir. Âhir hayatlarında Sultân-ı Enbiyâ Efendimiz zimmîlerin hukūkunu muhâfaza edin, buyurmuşlardır. Hâl bu merkezde iken bir takım zâlimler peydâ olur, ne müslümanların hakkını tanır, ne gayr-i müslimlere merhamet ederler. Buna ne dersin? Müslümanlığın bunda kabahati ne? Müslümanların vazîfesi, mesleki bütün hey'et-i ittihâdiyyeyi muhâfazadır. [5](وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعاً وَلاَ تَفَرَّقُوا) Emr-i şerîfi meydandadır. Aralarındaki gayr-i müslimler ezilmesin, diye ayrıca tenbîhât vârid olmuş. Hattâ bir hadîste: [6](مَن قَتلَ مُعاهِداً لم يرحْ رائحةَ الجنة) vârid olmuşdur. Hem *Buhârî-yi Şerîf* hadîslerindendir. Her kim bir mu'âhidi yani ahidlenmiş, Allah'ın, Resûlün ahdine girmiş, tâbi'iyyet-i İslâmiyyeyi ihrâz etmiş, **[223]** Hıristiyan olsun, Yahûdî olsun, Kıbtî olsun… Böyle bir kimse Allah'ın ahdine, Peygamber'in ahdine karşı eğer bi-gayr-i hakkin öldürecek olursa… Müslüman müslümanı öldürürse, cezâsı ebediyyen cehennemdir. Kur'ân'da musarrahdır. Fakat gayr-i müslim olanı âciz bulup malına tama' edib öldürürse… Öldürmek yalnız kılıç ile olmaz. Envâ'ı var. Malını almak, aç bî-ilaç bırakmak, evlâd u iyâlinden ayırmak, nefy etmek, tekâlîf-i şâkkaya ma'rûz kılmak.. İnsana her gün ölümdür. Âilesinden ayırdın. Senin işittiğin sözü söylemiş. Fakat başka maksadla söylemiş:

– Zulme tâkat getiremem! Demiş. Bundan dolayı feryâd etmiş. Ona karşı: – Haydi Fizan'a!.. Denmiş. O ölmüş demekdir. Hem öyle bir ölüm ki her dakīka tekrar ediyor. Keşke kılıçla öldüreydin. Bâri bir kere ölüm acısını duyardı.

[1] Hucurât, 49/10.
[2] Zuhruf, 43/67.
[3] Hucurât, 49/13.
[4] Buhârî, *Sahih,* Kitâbü'l-Edeb 28.
[5] Âl-i İmrân, 3/103.
[6] Buhârî, *Sahih,* Kitâbü'l-Cizye 5.

Böyle her gün ölüm azâbları içinde inleyip durmazdı. Âilesi mahv u perîşân oldular, aç bî-ilaç kaldılar. Her gün bin türlü korku ile yaşar. Müslüman olsun, olmasın mâdem ki emânetullâhdır, Allah'ın ahd u emâniyle bize tevdî' olunmuşdur. İşte böyle kimseyi kul ederse yani perîşânlığına sebeb olursa o herif cennet kokusu koklayamaz. Cennete girmek şöyle dursun, râyihasını duymayacak, pek uzak kalacak demek olur. Ahirete gidilir de cennet kokusu duyulmaz, olur mu? Olur ya! Cennet kokusu vâkı'â kırk senelik yoldan duyulur. Cennetin revâyih-i latîfesi, lezâiz-i tabî'iyyesi o derece rûh-efzâ, o derece çokdur ki o kadar uzak yerlerden istişmâm olunur. Fakat yine o zâlim duymayacak. Mahrûm kılınacak. Ma'âzallah ne kadar büyük mahrûmiyet! Maksadımız hep sa'âdet-i âhiret değil mi? Ni'met-i cennet'e nâ'iliyet değil mi? İşte Allah bu kimseyi en âlî bir sa'âdetden mahrûm kılıyor. Zâlim olduğu için, gayr-i müslimi ezdiği için. Müslümanı da ezerse yine öyledir.

Elhâsıl Şerî'at-ı Muhammediyye kemâl-i i'tinâ ile gayr-i müslimlerin de hukūkunu taht-ı muhâfazaya almış; Peygamberimiz hiçbir şeyi noksan bırakmamış. Hukūk cihetinden müsâvât üzere tutmuşdur. Bu bâbda aslâ iştibâh yokdur. Bir hadîs-i şerîfde de şöyle buyrulmuştur: "Üç şey vardır ki dâima müsâvât üzere mer'î olmak lâzımdır. "Adama göre değil, belki gerek birr u takvâ sâhiblerine, gerek fâcirlere karşı ale'l-umûm insanlar beyninde müsâvât üzere bulunmak vazîfedir."

1- Edâ-yı emânet: Her emânet sâhibine verilmeli. Ama mü'min imiş, sâlih imiş, yâhûd değilmiş, fâcir imiş, fâsık imiş. İnsan birr olur, fâcir olur.

Hangi mezhebde olursa olsun, emânet emânetdir. [1](إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا) Şu âyetin sebeb-i nüzūlü de gâyet mühimdir. Bu âyet-i celîleden birkaç def'a va'az ettik, lâkin sebeb-i nüzūlünü hâlâ söyleyemedik. Bak şimdi. Vâkıf olursan Peygamber'in nasıl bir din ile meb'ūs olduğunu anlarsın.

Mekke-i Mükerreme feth olunduğu gün bu âyet nâzil oldu. Hazret-i Fahr-i Kâinât Efendimiz ashâb-ı kirâmla girdiler, Mescid-i Harâm'a doldular. Her tarafı kabza-i mübâreklerine aldılar. Lâkin Kâbe kapısı hâlâ kapalı. Müşriklerin elinde anahtarlar.Tabî'î Peygamber Efendimiz Mekke'yi teşrîf buyurunca Ka'be-yi Mu'azzama'yı ziyâret edecek. İçeri girmek arzû buyurdular. Men' olundu.

Otuz bin kişi müşrik vardı. Hazret-i peygamber on iki bin kişiyle geldi. Fakat öyle mehâbet verdi ki bütün müşrikînin kalplerini korku istîlâ eyledi. Anladılar ki baş edemeyecekler. Satvet-i İslâmiyyeye karşı duramayacaklar. Cenâb-ı Risâlet-meâb sulhen Mekke'ye dâhil oldular. Ee şimdi? Allah'ın peygamberi Allah'ın beytini ziyâret etmeyecek mi? Anahtarlar "Osman bin Şeybe"de idi. Öteden beri asıl miftâh sâhibi o idi. Babasından, dedesinden intikâl etmiş idi. Ka'be-yi Mu'azzama'ya müte'allik bütün vezâ'if hep bir kabîlededir. Meselâ Zemzem-i Şerîf sikâyesi Hazreti Abbas'da idi. Sonra Ka'be'ye hizmet etmek, silmek, süpürmek… Daha bu gibi vazâ'if pek çokdur. Her kabîleye mahsûs bir vazîfe vardı. İşte anahtar da "Osman bin Şeybe"de dururdu.

Hazreti peygamber haber gönderdi: – Anahtarı ver, dedi, kapıyı açıp içeriye gireceğiz, ziyâret edeceğiz.

– Vermem, dedi.

– Niçin?

– Ben sana îmân etmedim ki. Senin Allah'ın Resûlü olduğunu bileyim. Vâkı'â adı "Osman", Fakat Arab ismi. Kendisi müşrik idi. Hazreti Peygamber fetih esnâsında müslüman olmalarını şart etmeyerek cümle müşriklere emân vermiş idi. Hâlbuki ne yapsa yapardı. Öyle iken: – Ben hepinize "kardeş" mu'âmelesi edeceğim, buyurdu.

Asıl "uhuvvet" ta'bîrini isbât edeceğim. Çünkü bazı kimseler i'tirâz ederler: Hıristiyanlarla müsâvât nasıl olur? Onlara biz nasıl "kardeş" diyeceğiz? Dînimiz buna müsâ'id değil, Hıristiyanlar mü'minlerin nasıl kardeşi olurmuş?

Böyle diyorlar. Ama cehâletlerinden, hakāyık-ı İslâmiyyeden bî-haber olduklarından. Hakîkatı fark etmiyorlar. Ne âyât-ı celîleden haberleri var, ne de ehâdîs-i şerîfeden. Hayât-ı nebeviyyeye dâir ma'lûmatları yalan yanlış, okumamışlar, öğrenmemişler. Ömürlerini tenbellikle geçirmişler. Atâlet damarlarına işlemiş. Kuru bir ta'assubdur, bir ta'assub-ı câhilânedir gidiyor. Onun için bu ta'bîrler, bu mes'eleler kendilerine garîb gelir. Hâlbuki bunlar pek vâzıh mes'elelerdir, pek meşrû' ta'bîrlerdir. Bak Peygamber'in yaptığı mu'âmelâtı gör, söylediği sözleri işit de doğrusunu anla!

Hazreti Peygamber Mekke'ye girdikleri zaman bütün Kureyş ekâbiri, en ileri gelenler Hazreti Peygamber'i karşıladılar: – Teslim olduk, dediler. Her ne türlü mu'âmeleyi lâyık görürsen yap. Malımız da, canımız da, evlâdımız da **[224]** senin. Cümlemiz sana teslim olduk. İstediğin gibi mu'âmele et. Ne emrin varsa yapacağız.

Ol hazret: – Ne zannediyorsunuz, buyurdu, ey sanâdîd-i Kureyş! Size ne gibi bir mu'âmele edeceğimi umarsınız?

– Bizim hakkımızda Hazret-i Yûsuf'un kardeşlerine yaptığı gibi.

Bilirsiniz, Hazret-i Yûsuf'a kardeşleri ne türlü iftirâlarda bulundular. Cenâb-ı Yusuf onlara vedî'a idi. Hep bir baba evlâdı. Yalnız anaları başka. Lâkin babaları bir. Kardeşleri elden gelen hıyâneti yaptılar. Hasedlerinden çekemediler. Fakat Cenâb-ı Hak Hazret-i Yûsuf'u muhâfaza etti. Kölelikten kurtuldu. Azîz-i Mısır oldu. Sonra kardeşleri geldiler. Kendilerine hüsn-i mu'âmele etti. Zahîrelerini verdi. Nihâyet kendini bildirmek istedi. Öz birâderi olan Bünyamin'i bir takrîble alıkoydu. Sonra ikinci def'a gelişlerinde Yûsuf Aleyhisselâm'ı tebessümlerinden anladılar. Bir takım latîfeler ediyor, kendini bildirmek istiyordu. Nihâyet anladılar:

– Sen Yusuf'sun dediler.

– Evet, bu da kardeşim Bünyamin.

– Eyvâh, biz ne kadar hatâlar ettik. Seni Allah, Azîz-i Mısır yapmış. Bize ne dilersen yap.

[1] Nisâ, 4/58.

(تَاللّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللّهُ عَلَيْنَا وَإِن كُنَّا لَخَاطِئِينَ)[1] Allah hakkı için biz çok hatâlar ettik. Fakat Allah inâyet etti. Biz ne kadar sana fenâlık etmeğe çalıştıysak Allah sana iyilik verdi.

– Hayır, hayır! dedi, yaptığınızı yüzünüze vurmam. Allah gafûrun rahîmdir. Ben hakkımı afvettim. Yalnız sizden bir şey ricâ ederim: Anamı, babamı getiriniz. [2](وَأْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ)

Kıssa ma'lûm. İşte ahâlî-i Mekke öyle dediler: – Yûsuf'un kardeşlerine ettiği mu'âmeleyi sizden bekleriz.

O vakit ne buyurdu Hazret-i Peygamber: – Hazret-i Yûsuf kardeşlerine ne mu'âmele ettiyse ben de size öyle mu'âmele edeceğim. Hiç birinize dokunmayacağım. Her türlü hukûkunuz yine kemâkân hukûkunuzdur.

Sultân-ı Enbiyâ her türlü mu'âmelât-ı şedîdeye kâdir iken hüsn-i mu'âmele buyurdu. Fakat öyle buyurdu, "kardeş" ta'bîrini kullandı: – Kardeşlik mu'âmelesi. Yûsuf'un kardeşlerine ettiği mu'âmeleyi uhuvvet ta'bîri diğer bir hadîsde vârid olmuşdur. Fakat peşin şurasını tamam edeyim:

Osman – Ka'be Kapısı'nı açmam, dedi.

Herkes teslîmiyet gösterdi. Fakat içlerinde böyle hıyânetlik edenler de oldu. Karşı koyanlar bulundu:

– Verememem, dedi, Allah'ın Resûlü olduğunu bilmem. Eğer bilsem ki hakîkaten Resûlullah'sın, elbet Beytullah senin, lâkin ben sana îmân etmiş değilim.

Böyle dedi. Fakat mutlaka da Beytullâh'ı ziyâret etmek lâzım. Hazret-i Ali'ye emretti: – Al şu anahtarları! buyurdu.

Hazret-i Ali de kendi, Osman bin Şeybe'nin kolunu sıktı, anahtar yere düşüverdi. Aldı, kapıyı açdı. Ashâb-ı Kirâm'la birlikte girdiler. Namaz kıldılar. Sonra kilitlediler. Öteden beri âdet öyle idi. Beytullâh açık durmaz. Bir kapısı var, girilir, îfâ-yı ibâdet olunur, çıkınca yine kapanır.

Kapayınca Abbas geldi. Abbas ki Peygamber Efendimizin amcası: – Yâ Resûlallâh, dedi, bilirsiniz Zemzem-i Şerîf hizmeti bendedir. Sikâyetü'l-beyt hizmetini îfâ ile müftehirim. Ricâ ederim bu Ka'be'nin hizmetini de –ki "Sidânet" derler ona– Kayyimlik, silmek süpürmek. (وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ) – Bana tevdî' et. Anahtarlarını bana ihsân buyur. O şeref-i hizmete nâ'il olayım…

O esnâda bu âyet nâzil oldu: [3](إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا) Bunun üzerine Hazreti Peygamber anahtarı Hazreti Ali'ye verdi, Osman ibni Şeybe'ye götürmesini emretti. Osman bin Şeybe hâlâ uzakta duruyordu. Hazreti Ali kendi: – Al anahtarı! Diye uzatınca Osman bin Şeybe şaştı, kaldı. Dedi ki: Şaşdım sana yâ Ali! Demin geldin, kolumu büktün, anahtarı düşürdün, aldın, gittin. Şimdi geldin, anahtarı bana veriyorsun. Bu mu'âmeleye şaşdım.

– Bunu ben yapmazdım. Bu anahtarı sana kim verirdi. Lâkin Allah emretti de veriyorum…

– Ne demek?

Âyeti okudu. Buna vâkıf olunca: – Şimdiye kadar şüphem vardı. Şimdi şüphem kalmadı. "Eşhedüenlâilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resûluhu." Âyet üzerine anahtar onda kaldı. Hâlen onun evlâdlarındadır. Resûl-i Ekrem Efendimiz öyle emretti: – Senin evlâdında dursun.

İşte Hazreti Peygamber Efendimiz: – Müslüman ol, müslüman olmazsan vermem, demedi.

Emânet emânetdir. Senden alındı ise yine sana verilecek. Lâkin bu insâf; bu adâlet yok mu? Sebeb-i hidâyet olacak. Onun için hadîs-i şerîfde buyurur: – Üç şey vardır, bunlarda adam seçilmez. Dâima hak gözetilir. Birincisi: Te'diye-i emânet (الامانة تؤدى الى كل بر وفاجر) Her kim ise sâhibi, birr olsun, fâcir olsun, herhangi mezhebde bulunursa bulunsun emâneti sâhibine vermeli.

2- Akrabâlıkdır. Sıla-i rahm, hukûk-ı karâbet. Akrabâlık hukûku yok mu? Onda da adam seçilmez. Mâdem ki babandır, hangi dinde olursa olsun mutlaka ziyâret edeceksin. Ne hakkı, hukûku varsa vereceksin. Kur'ân'da da musarrah. [4](وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا) âyetinde sarâhat var. Diğer bir âyette de (وَإِن جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلاَ تُطِعْهُمَا..) Ananıza, babanıza ri'âyet edin. Hukûkuna tecâvüz etmeyin. Başka dinde olsa da yine hakkı var. Lâkin: " Dininden çık. Benim dinime gir!" derse o vakit itâ'at etme, yalnız itâ'at etme..!

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

[1] Yûsuf, 12/91.
[2] Yûsuf, 12/93.
[3] Nisâ, 4/58.
[4] Ankebût, 29/8.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

03 Aralık 1908 09 Zilka'de 1326 Perşembe 20 Teşrînisânî 1324 **Birinci Sene - Aded: 15**

[225] TEFSÎR-İ ŞERÎF

Tefsîr-i Elfâz

(اهد), "Hedâ-yehdî"den sîga-i emr olup du'â ve tazarru' makāmında müsta'meldir. Masdarı olan hidâyet lûtfa mukārin delâlet ma'nâsınadır. Binâ'en-aleyh hayr u sa'âdete delâlet ve irşâd makāmında isti'mâl olunur. Muktezâ-yı mefhûmu olan mef'ûliyetin birincisine bi-nefsihi, sânîye "lâm" veyâ "ilâ" harf-i cerriyle müte'addî olur. Bazen sânîye de bi-nefsihî ta'diye olunur. Binâ'en-aleyh (هداه الله للحق والى الحق) denildiği gibi (هداه الله الحق) dahi denilir. Şeyheyn (Allâme Zemahşerî ve Kādî Beyzâvî) indinde asıl olan isti'mâli sûret-i evveli olup ikinci sûretle isti'mâli (واختار موسى قومه) nazm-ı celîli gibi hazf u îsâle mahmûldür.

Delâlet ve irşâd irâ'e-i tarîk ve beyân-ı hakīkat demek olmasına mebnî her mehdînin vâsıl-ı sa'âdet ve nâ'il-i selâmet olması lâzım gelmiyorsa da bu makāmda matlûba mûsil olacak delâlet-i mü'essire ma'nâsınadır. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de bi-nefsihî müte'addî olarak vârid olan hidâyet fi'illeri ale'l-ekser böyledir. [1](لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا) [2](وَيَهْدِيَكَ صِرَاطاً مُسْتَقِيماً) gibi.

Nev'-i beşerin mazhar olageldiği hidâyet-i sübhâniyye bi'l-cümle efrâdın mes'ûdiyetlerine medâr olacak gâyet vâsi' ve mütenevvi' bir ni'met-i azîmdir. Turuk ve esbâbın tenevvü'ü nisbetinde hidâyetin tenevvü' eylediği aksâmı hasr ü ihâta mümkün değildir. Burada bahs edeceğimiz aksâm-ı hidâyet herbirinin tahtında bî-nihâye envâ' münderic bulunan bir takım ecnâs ve merâtibden ibâretdir ki bunlar ber vech-i âtî dört kısma hasr olunabilir.

Ama hayvânât-ı sâire ile nebâtât ve me'âdin hakkında hüküm ve mesâlih iktizâsına göre vaz' buyurulan kavânîn-i fıtrat ile felekiyâtın medâr-ı intizâmı olan mevâzîn-i külliye işbu aksâm-ı erba'adan hâricdir. Hâlbuki kâ'inâtın her yerinde müşâhede olunan intizâm-ı tâm ile terakkiyât ve tekemmülâtın her nev'i mebde'-i feyyâz-ı akdesden feyezân etmiş ilhâm-ı hakīkat ve ibdâ'-ı tabî'at kabîlinden bir hidâyet-i hâssanın eser-i mahsûsudur. Nasıl ki [3](أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ), [4](وَالسَّمَاء رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ,ثُمَّ هَدَى) gibi nusûs-ı âliye bu hakīkati iş'âr etmektedir. Binâ'en-alâzâlik mukassim olan hidâyet-i ilâhiyye nev'-i insana müte'allik bulunan hidâyetden ibâret kılınmışdır.

Birinci mertebe: Bir takım kuvâ-yı muhrike ve müdrike ifâza buyurmak vâsıtasıyla hâsıl olan hidâyetdir ki insan bu sâyede me'âş ve me'âd mesâlihine ihtidâ ediyor. Kuvâ-yı muhrikenin envâ'-ı adîdesi olduğu gibi kuvâ-yı müdrike dahi kuvve-i akliyye ve havâss-ı zâhire ve bâtıneden ibâretdir. İşte insan bu tarîk ile akvâl u a'mâl ve akāid u ahlâk ve makāmât u ahvâle müte'allik her şeyde hakk ile bâtıl beynini tefrîke iktidâr kesb ediyor.

İkinci mertebe: İ'tikādiyâtda hakk ile bâtıl ve ameliyâtda salâh ve fesâd beynini fârik olacak hücec ve delâ'il nasbı vâsıtasıyla husûl bulan hidâyetdir ki [5](أَلَمْ نَجْعَل لَّهُ عَيْنَيْنِ وَلِسَاناً وَشَفَتَيْنِ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ) nazm-ı celîli ile bu iki mertebeye işâret buyurulmuşdur.

Ma'nâ-yı şerîfi: İnsan için iki göz ve bir lisân ile medâr-ı tekellüm ve tezeyyün iki dudak halk etdim ve nasb-ı delâ'il ile kendisini hayr ü şer tarîklerine delâlet eyledim.

(نجد) mekân-ı mürtefi' ma'nâsınadır. Burada vuzûhu i'tibâriyle irtifâ'-ı ma'nevîyi hâiz olan delîl de müsta'meldir.

---

[1] Ankebût, 29/69.
[2] Fetih, 48/2.
[3] Tâhâ, 20/50
[4] Rahmân, 55/7.
[5] Beled, 90/8-10

Bazı erbâb-ı tefsîr (نجدين)i **[226]** fi'il-cümle irtifâ'ları münâsebetiyle vâlide memeleriyle tefsîr etmişlerdir ki çocuğun ibtidâ-i vilâdetinde onları emmeğe başlaması ilhâm-ı Hakk'a müstenid bir lûtf-ı ilâhîdir.

Üçüncü mertebe: İrsâl-i rusül ve inzâl-i kütüb yani da'vet-i ilallah ve ta'yîn-i tarîk-i savâb vâsıtasıyla vukū' bulan hidâyetdir ki [1](إِنَّ هَـذَا الْقُرْآنَ يِهْدِي), [2](وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ) gibi nusûs-ı Kur'âniyye hidâyet-i ilâhiyyenin şu mertebesine dâldir.

Ma'nâ-yı şerîfi: "Enbiyâ-i izâmı e'imme-i hidâyet kıldım ki onlar emr-i ilâhiyyeme istinâden nâsı da'vet sûretiyle hakka delâlet ederler", "Bu Kur'ân-ı Kerîm tarîk-i savâbı beyân ile akvem ve a'del bir şerî'at-i celîleye delâlet ediyor."

[3](وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ) nass-ı celîli mertebe-i sâniye ve sâlisenin ikisini de câmi'dir. Ma'nâ-yı şerîfi: Kavm-i Semûd'u ben azîmü'ş-şân nasb-ı delâ'il ve irsâl-i enbiyâ ile hakka delâlet eyledim.

Dördüncü mertebe: Kulûba serâ'ir-i umûru keşf ve irâ'e-i hakāyık-ı eşyâya bâ'is olan vahy ü ilhâm ve rü'yâ-yı sâdıkaya mazhariyet tarîki ile olan hidâyetdir ki bu kısım hidâyet enbiyâ-yı izâm ve evliyâ-yı kirâm hâzerâtına hâsdır. [4](وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا), [5](أُولَـئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ) nazm-ı celîlleri bu mertebeye dâldir.

Ma'nâ-yı şerîfi: "Zikr olunan ibâd-ı mürselîni Allahu azîmü'ş-şân hidâyet buyurmuşdur, Ey habîb-i ekremim! Sen onların meslek-i âlîlerine sâlik ol!" "Mahzâ rızâ-yı rabbânîmi ihrâza sa'y ü ictihâd edenleri dergâhıma vusûl yollarına, makām-ı kurb u şuhûda elbetde irşâd eylerim."

Belâğat

[6](صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ) kavl-i kerîmi (الصراط المستقيم)'i tefsîr mâkāmında vurûd etmiş bedel veya atf-ı beyân kabîlindendir. İlm-i nahivde bedel tesmiye kılınan tâbi'-i kelâmda vâki' nisbetle maksûdün bi'z-zâtdır. Bu ise âmilin min haysi'l-ma'nâ mükerrer i'tibâr edilmesini muktezîdir. Çünkü âmilin tekerrürü i'tibâr edilmese ya yalnız metbû'a te'alluku hasebiyle maksûdün bi'z-zât nisbetden hâlî bırakılmak veyâhûd tâbi'a sarfıyla metbû'un maksûdiyeti bi'l-külliye ihlâl edilmek lâzım gelir.

İ'tibâr-ı mezkûre binâ'en her bedelde te'kîd-i nisbet tahakkuk etmekdedir ki bedelin fâ'ide-i âmmesi bundan ibâretdir. Şu nazm-ı şerîfde olduğu gibi mevsûfun kendi sıfatından ibdâli sûretlerinde ise beyân-i tefsîr dahi bulunacağından nazm-ı kerîm enbiyâ-i izâm ile sâir mü'minînin meslûkları bulunan tarîk-i hakkın istikāmet vasfıyla meşhûr u meşhûdun leh olmasını ve bu şöhret ve şehâdetin tarîk-i âlî-i mezkûre muhtass bulunmasını sûret-i kat'iyyede ifâde etmekdedir.

Atf-ı beyân kılındığı takdîrde maksûd bi'n-nisbe metbû' olacağından tâbi'in zikri mücerred îzâh ve tefsîr için olur. Bu husûsun ifâde-i mezkûreye nisbeti derkâr ise de ifâde-i te'kîd cihetiyle bedel tercîh olunmuşdur.

Takrîr

Mübeddelün minh olan (الصراط المستقيم)'de manzûrun ileyh vasf-ı istikāmet, bedelde nefs-i sırât olmakla nazm-ı celîl (جائنى الفاضل زيد) terkîbinin nazîri olur. Bu misillü terkîblerde ise Taftazânî rahimehullah tefsîrde asl olmasına mebnî atf-ı beyân ihtimâlini tercîh etmişdir. Vâkı'a bu i'tibâr ile ihtimâl-i mezkûrun rüchânı âşikârdır. Fakat şu âyet-i celîleyi Beyzâvî rahimehullah tekrâr âmil mülâhazasıyla taleb-i hidâyetin mü'ekked olmasını iltizâma binâ'en bedel kılmışdır. Bedel kılındığı sûretde dahi ref'-i ibhâm bulunmakla tefsîr ve beyânı müfid olur. Binâ'en-aleyh her ihtimâle göre bu makāmda mevsûf sıfatını tefsîr ve îzâh sadedinde zikr edilmiş olur. Tefsîr ise bir ma'nâ-yı mübhemi en vâzıh bir ibâre ile beyân demek olmasına mebnî sırât-ı enbiyânın istikāmetle ittisâfı meşhûr bulunmak lâzım gelir. Ve illâ mübhemi mübhem ile tefsîr kabîlinden olur. Kezâlik istikāmet vasfının sırât-ı enbiyâya inhisârı da müstefâd olur. Ve illâ ehass ile tefsîr kabîlinden olur. Hâlbuki tefsîrde müsâvât şartdır.

İlm-i tefsîrde mukarrer olan usûle göre Kur'ân-ı Kerîm'i yine Kur'ân-ı Kerîm ile tefsîr etmek vücûh-ı tefsîrin akvâsıdır. Binâ'en-aleyh işbu âyet-i celîleyi [7](فَأُولَـئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـئِكَ رَفِيقًا) nazm-ı kerîmiyle tefsîr ederek mün'amun aleyh olan zevâtı sunûf-ı erbâ'ayı hâvî olan îmân-ı kâmil ashâbından ibâret kılmak râcihdir. Nasıl ki Beyzâvî merhûm ifâde-i sâlifesinde işâret buyurmuşdur. Bazı müfessirîn ise yalnız enbiyâ-yı izâmdan ve bazıları dahi kable'n-nesh ve't-tahrîf ashâb-ı Mûsa ve İsâ aleyhime's-selâmdan ibâret kılmışlardır.

Tefsîr-i Elfâz

(انعام) îsâl-i ni'met demekdir. "Ni'met" de istilzâz olunan, menfa'ati görülen her şeye şâmildir. Ni'am-i ilâhiyye [8](وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّهِ لاَ تُحْصُوهَا) Nass-ı celîli mantûkunca kābil-i ihsâ değilse de evvelâ dünyevî ve uhrevî, sâniyen mevhibî ve kesbî kısımlarına taksîm olunur. Bunların her biri de rûhânî ve cismânî kısımlarına münkasemdir.

Ni'met-i dünyeviyyenin mevhibî kısmı: Rûhânîden rûh-ı nefhî ve onun akıl ve ona tâbi' fehim ve fikir ve nutk gibi kuvâ ile iştirâkî, cismânîden tahlîk-i beden ile ona hall olan kuvâ ve mukārini bulunan sıhhat ve kemâl-i a'zâ; kesbî kısmı: Rûhânîden nefsi rezâ'ilden tezkiye ve ahlâk-ı hasene ve melekât-ı fâzıla ile tahliye; cismânîden hey'et-i matbû'a ve sıfât-ı müstahsene ile bedeni tezyîn ve mâl ve câh ile ma'îşeti te'mîn; ni'met-i uhreviyyenin rûhânîsi: Kusûr-ı vâkı'ı mağfiret, rızâ-yı sübhânîyi mazhariyet; cismânisi: A'lâ-yı illiyyîne duhûl ve lezâ'iz-i ebediyyeye vusûl ile temsîl olunur.

[1] Enbiyâ, 21/73
[2] İsrâ, 17/9.
[3] Fussilet, 41/17.
[4] En'âm, 6/90
[5] Ankebût, 29/69.
[6] Fâtiha, 1/7.
[7] Nisâ, 4/69.
[8] İbrâhim 14/34.

Ni'met-i kesbiyyenin rûhânî kısmında küfr ü dalâletden teberrî dâhildir. Çünkü küfr erzel-i rezâ'ildendir. Kezâlik îmân ile tecellî ve ittisâf da dâhildir. Zîrâ îmân melekât-ı fâzılanın ahseni ve cümle kemâlâtın esâsıdır.

[227] BEYÂN-I MURÂD

Ta'dâd olunan aksâm-ı ni'am içinden bu makāmda maksûd kısm-ı uhrevînin kâffesi ile berâber ona mûsil olan aksâm-ı dünyeviyyedir. Çünkü (انعمت)'nin mef'ûlü hazf olunarak ni'met-i mutlakaya işâret buyurulmuşdur.

Nimet-i mutlaka ise ni'met-i kâmileye muhavveldir ki min küll-i vechin ni'met addolunacak şeylerden ibâretdir. Bu da ni'am-ı celîle-i uhreviyye ile onların husûlüne bâ'is olan mevhibî ve kesbî bi'l-cümle dünyâ ni'metleridir. Zîrâ bunlar ile dünyâda intifâ' hâsıl olduğu gibi sa'âdet-i ebediyyeye tevessül olunmakdadır. Ni'am-i uhreviyyeye mûsil olmayan ni'am-ı dünyeviyye ile dünyâda intifâ' olunursa da âhiretde bâ'is-i nikmet ve mûris-i ukūbet olmalarına mebnî her cihetle ni'met addolunmaz. Binâ'en-aleyh ni'met-i kâmilede dâhil kılınmazlar.

Itlâkı kemâle sarf ile maksûd olan ni'metleri tahsîs etmenin medârı ve karînesi de [1](الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ) nazm-ı kerîmi ile murâd-ı ilâhî mü'minlerden ibâret olmasıdır. Hâric bırakılan ni'am-ı dünyeviyye ise mü'minîne hâss olmayıp sâirlere de şâmildir.

Manastırlı İsmâil Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
Sûre-i Âl-i İmrân Âyet: 199

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَن يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ
خَاشِعِينَ لِلّهِ لاَ يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللّهِ ثَمَنًا قَلِيلاً
أُوْلَـئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

Ehl-i kitâbdan bazıları vardır ki onlar Allah için huşû' ve huzû' ederek âyâtullâhı semen-i kalîl ile mübâdele eylemeyerek Tevrat ve İncil'de mastûr ni'met-i Peygamberîyi cüz'î bir menfa'at mukābilinde ketm etmeyerek zât-ı uluhiyyetine ve size inzâl olunan ile kendilerine inzâl edilene yani Kur'ân ile Kitâbeyn'e hakkıyla îmân ederler. Onların Rableri indinde ecirleri vardır. [2](أُوْلَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ) kavl-i kerîmi [3](يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ) nazm-ı şerîfi ile kendilerine va'd buyurulmuş ecr-i mahsûs vardır. Cenâb-ı Hak serî'ü'l-hisâbdır. "İlm-i ilâhî cemî'-i eşyâya nâfiz olup zât-ı akdes-i rabbânî her âmilin sezâvâr bulunduğu ecr ü mükâfâta te'emmüle muhtâc olmaksızın vâkıf ve âşinâ olduğundan ecr-i mev'ûd kendilerine sür'atle vâsıl olur".

Bu medh ü sitâyiş-i ilâhîye nâ'il olan bazı ehl-i kitâb ile kimler murâd olunduğunda müfessirîn-i izâm hazerâtı ihtilâf etdiler. Bazıları: Abdullah bin Selâm ile yârân ve cemâ'ati murâddır dediler. Bazıları dediler ki bunlar ehl-i Necrân'dan kırk, Habeşistan'dan otuz iki, Rumdan sekiz kimselerdir ki nasârâ iken İslâm olmuşlar idi. Bazıları da dediler ki bununla Ashama namındaki Necâşî murâddır. Ya'nî bu medhe mazhar olan zât zamân-ı sa'âdetde şeref-yâb-ı İslâm olan Habeşistan Meliki Ashama'dır.*

Necâşî Habeşistan mülûkunun alem-i hâslarıdır, nitekim Acem şâhlarına Kisrâ, Hind padişahlarına Ray, Çin padişahlarına Fağfur, Rûm ülkesinin hükümdârlarına Kayser lakab-ı hâs olduğu gibi. Ashama vefât edince Cibrîl-i Emîn bunu Resûl-i Ekrem'e haber vermiş idi. Bunun üzerine zât-ı nübüvvet-penâh efendimiz sahâbeye: hâric-i beldeye çıkın da âhar diyârda vefât etmiş olan bir kardeşinizin cenâze namazını kılın buyurdu. Ve belde-i tâhirenin kabristanı bulunan Bakī' nâm mahalle çıkdı. Orada Habeşistan cihetine nazar edip zât-ı risâlet-penâhına Necaşî'nin na'şı münkeşif olmasıyla namazını kıldı. Beri tarafdan ise münâfıklar: "Bakın şuna –taraf-ı müstecmi'ü'ş-şeref-i hazret-i risâlet-penâhîye işâretdir- serâmedân-ı Nasârâ'dan ol bir adam için cenâze namazı kılıyor ki, o adam kendini aslâ görmemiş ve dînine dâhil olmamışdır." demeleriyle bu âyet-i kerîme şeref nüzûl etmişdir.

İstitrâd

Vaktiyle Reji Komiseri Nuri Bey merhûm ile beraber bu râkımü'l-hurûf Akkâ'da ikāmete me'mûr olmuşduk. Orada bulunduğum hengâmda Yesû'iyyûn'dan biriyle ara sıra musâhabet eder idim. Musâhib: Hoşgû, nükte-pîrâ, tetebbu'âtı vâsi' bir zât idi. Her çeşit sohbetler eder, her vâdîde gezinir idik. Bir gün yine ber-mu'tâd konuşur iken siyâk u sibâk-ı mübâhaseden münâsebet aldırarak bu zât dedi ki: "İntizâm-ı âlem, sa'âdet-i Benî Âdem, beşeriyetin hem-âhenk-i vifâk-ı mu'âşeret olarak yürümesine tevakkuf eder." Bu sâha-i vesî'a-i irfânda hayli cevelân etdi. Zekâsına inzimâm eden talâkat-i lisânıyla sözüne kuvvet vermeğe, efkârını te'yîd için delâ'il ve şevâhid îrâdına, hem-bezminin kalbini kendi tarafına imâle edecek elfâz-ı güzîn ile revnak-tırâz-ı kelâm olmağa sa'y-i belîğ göstermekde idi. Tamâmıyla dinledim. Dedim pek doğru, lâkin arzû olunan bu matlab-i aksâ ne sûretle mir'ât-ı âlemde tecellî edebilir? Îmâ ettiği cihet irâ'e etmesiyle dedim ki aynı kelâm ile mütekellim ve aynı nevi' teblîğ ile meb'ûs meselâ yüz kişilik bir kāfile-i fuzelâdan doksan dokuzunu tasdîk edip de sıra yüzüncüsüne gelince birdenbire yüz çevirip onu inkâr eylemek, o fâzıl-ı zîşâna bi-gayr-i hakk hakārete cür'et etmek, nezd-i erbâb-ı irfân ve îkānda şâyân-ı kabûl müdür? Bu tefrîka, hakîkat-bîn olanlar ne der?

Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm i'tikād-ı İslâmiyânda peygamberândandır. Hem ulü'l-azm peygamberân-ı zîşândandır. Câ'mi'lerde müteveccih bulunduğumuz mihrâb-ı ubûdiyyetin fevkinde [4](كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقاً) nazm-ı celîli menkūşdur ki bu da Cenâb-ı Rûhullah'ın vâlidesi Hazret-i Meryemü'l-Azrâ'ya dâirdir. Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok süver ve âyâtı Hazret-i Meryem aleyhe's-selâmın menâkibini, ismet ve tahâretini, nisâ'-i âlemîn üzerine ıstı-

[1] Fâtiha, 1/7.
[2] Kasas, 28/54.
[3] Hadîd, 57/28.

* "Hemze" ve "hâ"nın fethiyledir
[4] Âl-i İmrân 3/37.

fâsını nâtıkdır. Kur'an'da Rûhullah'ın tıfl iken beşikde tekellüm eylediği, ekmeh ve ebrâslara bi-izni'llâh şifâ-sâz olduğu, bi-izni'llâh ihyâ'-i emvât ettiği **[228]** daha bu gibi nice mu'cizât-ı bâhire-i nübüvveti mezkûrdur. Bunun için küçüğünden büyüğüne varıncaya kadar bütün müslümanların kalbleri müşârun-ileyhimâya muhabbet ve ta'zîm ile doludur. Hâsılı bütün müslümanlarca Hazret-i Meryem bir azrâ'-i tâhire-i mübâreke ve Hazret-i Mesîh salavâtulallahi alânebiyyinâ ve aleyh dahi o azrâ-i mübârekeden nefha-i Cibrîl ile tevellüd etmiş bir âyet-i kübrâ-yı ilâhiyyedir.

Rûhullah'ın elsine-i şu'arâmızda da zikri pek me'nûsdur. Mu'cizât-ı Mesîh'i dem-be-dem yâd ederek onunla efkâr u güftârlarına hüsn ü revnak verirler:

Rûh bahş oldu Mesihâ-sıfat enfâs-ı bahâr
Açdılar dîdelerin hâb-ı ademden ezhâr
Bâkī

Beni ihyâ kılıp feyz-i dem-i cân-bahş-ı lûtfunla
Nümâyân eyledin âsâr-ı enfâs-ı Mesîhâyı
Nedîm

Âferîn ey ney-i kilk-i hüner-i Îsâ-dem
Eyledin nefha-i i'câz ile ihyâ-yı adem
Âkif Paşa

هوا مسیح نفس کشت وخاك نافه کشای
درخت سبز شد ومرغ در خروش آمد
Hâfız Şirâzî

İmdi hubb ü meveddet hangi cihetde, hüsn-âmiziş ve mu'âşeretden tebâ'üd ne tarafda? Muhammedîler Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâma nasıl muhabbet ve hürmet ediyorlarsa İsevîler de Hazret-i Muhammed aleyhi's-selâmı hürmet ve muhabbet ile zikr ü yâd etseler arzû ettiğiniz hüsn-i mu'âşeretin husûlüne hiç bir mâni' kalmaz idi. Hakîkat-şinâsâne bir mütâla'a bu bâbda fikr-i beşere rehber olur. Nikāb-ı tereddüdü ref' eder. Bu telhîsim muhâtab-ı fâzılın gûşzed-i irfânı olunca biraz düşündü ve nidâ-yı havâs, velvele-i avâm arasında işidilmez ki... Deyip bu husûsa dâir artık şakk-ı şefe etmedi. Bu musâhabenin cereyânı da başka mecrâya tahvîl edildi. Yine hay u hûy-ı neşât ile bir hayli sözler söylendi.
[1](وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً)

Bereketzâde İsmâil Hakkı

SAFAHÂT-I HAYATDAN

KÖR NEYZEN

Elinde, nevha-i mâtem kadar acıklı sadâ
Veren, bir eski kamış; koltuğunda bir yedici;
Şu kör dilenci, bakardım, olunca nâle-serâ,
Durup da merhameten dinleyen gelip gidici,
Önünde boynunu bükmüş zavallı keşkülüne,
Atardı beş para, onluk değilse bâri yine.
Kırık sazıyla ederken zaman zaman feryâd,
Gelirdi gûşuna onlukların tanîniyle
Birer nevâ-yı beşâret, birer peyâm-ı vedâd;
Birer sadâ ki: Neyin sîne-çâk enîniyle
Karışmayıp, yalınız dem tutardı sanki ona!
Bu ses, bu manzara gâyet hazin gelirdi bana.

Muhîti hep mütevâlî leyâl-i dûrâ-dûr...
Sabâh yok onun âfâk-ı târ-ı ömrü için!
Yüzünde hande-i ümmîdi andırır bir nûr
Görülmüyor! O mükedder, elîm çehre bütün
Kesîf bir bulut altında perde-pûş-i melâl...
Geçen zamânı karanlık, karanlık istikbâl!

Nasıl hakîkat-i yeldâ? Hayâtı git ona sor:
Bulur nazarları dünyâyı perde perde zalâm!
Belâyı görmüyor amma bütün belâ görüyor,
Bu kâinat-ı sefâlette eyledikçe devâm.
Arar bulunduğu yeldâ-yı bî-tenâhîde
Zavallı bir çıkacak yol sabâh-ı ümmîde!

Görür şedâid-i eyyâma karşı dûşunda,
Siper vazîfesini lîme lîme bir abacık.
Fakat o sütre-i bîtâbı her hurûşunda,
Açar da dest-i inâdıyle rûzgâr; artık,
Körün sakındığı üryan vücûdu meydâna
Çıkar, göğüs gerer emvâc-ı berf ü bârâna!

Geçende çarşı içinden çıkınca baktım ki:
Çamurlu taşlara yaslanmış inliyor sâil.
Hasırdı şiltesi altında hem de pek eski,
Şadırvan olmasa üstünde yoktu bir hâil.
Duyulmuyordu uzaktan neyin de şimdi sesi,
Yakından ancak işittim o vâpesin nefesi!

O kendi kendine üfler mi yoksa inler mi?
Ne dinleyen, ne duyan var... Bakıp geçer herkes.
Mezardan akseden âvâzı kimse dinler mi?
Zavallı, ölmene bak, nâle-i tezallümü kes!
Fakat durun... Yine keşkülde bir tanîn-i medîd
Duyuldu... Âh ne nâzendedir sürûd-i ümîd!

Şadırvanın, körü altında saklayan, saçağı
Delinmemiş mi? Buluttan coşup gelen yağmur,
O sakbeden uzanıp bir sicim gibi aşağı,
Zavallı keşkülü baktım yavaşça kamçılıyor.
Duyunca kör, bunu bir cûş-i merhamet sandı,
Uzandı keşküle, heyhât, işte aldandı:
Morarmış elleri boş çıktı, sâde ıslandı!

Mehmed Âkif

[229] ESKİ VE YENİ AHLÂK KİTÂBLARIMIZ

–mâba'd–

17. *Ahlâkü's-Saltana:* 1004 târîhinde Dersa'âdet'de vefât ederek Kurşunlu Türbe'ye defn edilen ulemâ-yı şu'arâdan Tosyalı Küçük Mustafa Çelebi'nin müfîd ve muhtasar Türkçe yazdığı eserdir ki matbû' değildir.

[1] Bakara, 2/83.

18. *Riyâzü'n-Nâsihîn:* Dokuzuncu karn-ı hicrî fuzelâ-yı meşâyih-i Osmâniyyesinden Şeyh Abdülmecid b. Nasûh Halvetî'nin olup gayr-i matbû'dur.

19. *Şerefü'l-İnsân:* 978'de Bursa'da vefât ederek hisâr dâhilinde Ortapazar'daki ceddi Nakkāş Ali'nin binâ-kerdesi olan mescid hazîresine defn edilen meşâhîr-i udebâ-yı Osmâniyye'den Bursalı Lâmi'î Mahmud Çelebi'nin Türkçe yazdığı eserdir ki gayr-i matbû'dur.

20. *Tercüme-i Zahîretü'l-Mulûk:* Metn-i eser 786'da vefât eden Seyyid Ali-i Hemedânî tarafından Fârisiyyü'l-ibâre olmak üzere muharrerdir. 969 târîhinde vefât ederek Kasımpaşa'da binâ eylediği mescid hazîresine defn olunan fuzelâ-yı udebâ-yı kadîmeden Gelibolulu Sirozî Mustafa Efendi tarafından tercüme olunmuşdur. On bâb üzre müretteb olan bu eser gayr-i matbû'dur.

21. *Kavâ'idü'l-Mecâlis ve Âdâbü'l-Mecâlis:* Tercüme-i hâl ve esâmî-i mü'ellefâtı müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtib Çelebi ünvânlı risâle-i nâçizânemde muharrer olan Âlî'nin âsârındandır ki îzâhât-ı lâzimesi risâle-i mezkûrede vardır.

22. *Enîsü'l-Kulûb:* Kezâ.

23. *Sad Kıssa:* Kezâ

24. *Sad Hisse:* Kezâ

25. *Hülâsa-i Ahvâl der-Letâfet*-i *Mevâzi'-i Mevâ'iz-i Sahîhü'l-Me'âl:* Kezâ.

26. *Bahr-i Nesâyih:* Kezâ

27. *Revu'n-Nefsi'l-Câmiha ile'l-A'mâli's-sâliha*: 918 târîhinde vefât ederek Bursa'da ecdâd-ı izâmından Sultan Orhan Gazî Türbe-i şerîfesine defn edilen Şehzâde Korkud'undur. Matbû' değildir.

28. *Mir'âtü'l-Mülûk:* 1033 târîhinde Hezargrad'da irtihâl ederek İbrahim Paşa Câmi'i hazîresine defn edilen ulemâ-yı Osmâniyye'den Ahmed bin Hüsâmeddin Sirâzî'nin Türkçe eseri olup kısm-ı evveli ahlâk, kısm-ı sânîsi de mev'izadan bâhisdir. Matbû' değildir.

29. *Pendnâme:* Manzûm. 929'da memleketi olan Geyve'de vefât eden şu'arâ-yı Osmâniyyeden Güvâhî'nin 1891 beyti câmi' eser-i manzûmudur ki matbû' değildir.

30. *Pendnâme:* Manzûm. 1264'de Dersa'âdet'de vefât ederek Ayasofya civârında binâ-kerdesi olan kütübhâne sâhasında medfûn olan Sahhâflar Şeyhizâde Kadıasker Mehmed Es'ad Efendi'nin eseri olup matbû'dur.

21. *Pendnâme:* Manzûm. 1188 tarîhinde vefât eden ulemâ-yı meşâyih-i Gülşenî'den Şeyh İbrahim Nazîrâ'nın olup gayr-i matbû'dur.

32. *Pendnâme:* Manzûm. Bir asır evvel memleketi olan Ruscuk'da vefât eden şu'arâ-yı meşâyih-i Sa'diye'den Zarîfî Ömer Efendi'nindir. Altmış küsur sahîfeden ibâret olan bu eser 1271 târîhinde Dersa'âdet'de tab' olunmuşdur.

33. *Hayriyye:* Manzûm. 1124'de Dersa'âdet'de vefat ederek Üsküdar'da Karacaahmed civârında Miskînler İkāmetgâhı yakınına defn olunan Şâ'ir-i meşhûr Urfalı Nâbî Yûsuf Efendi'nin olup matbû'dur. Bu esere şu'arâ-yı Osmâniyye'den Remzî'nin nazîresi vardır.

34. *Tercüme-i Pend-i Attâr:* Manzûm. Metn-i manzûme 627'de şehîden irtihâl eden ârif-i cenâb-ı perverdigâr Şeyh Attâr'ın eser-i meşhûrudur ki onuncu karn-ı Hicrî şu'arâsından Edirneli Emrî'nin manzûm tercümesi matbû'dur. Pend-i Attâr'ın *Mâhazar* ismindeki muhtasar mensûr şerhiyle Şeyh İsmâil Hakkı'nın mufassal şerhleri de matbû'dur.

35. *Latîfe:* Manzûm. 1214'de Dersa'âdet'de irtihâl ederek Edirnekapısı hâricinde Topçular'daki dergâha defn olunan şâ'ir Sünbülzâde Vehbi Efendi'nin olup matbû'dur.

36. *Tercüme-i Nehci's-Sülûk:* Metn-i eser 563'de vefât eden Şeyh Ebu'n-Necib Suhreverdî'nindir. 1203'de Dersa'âdet'de irtihâl eden Gelibolu civârındaki Keşanlı Nahîfî Mehmed Efendi tarafından tercüme olunmuşdur. Matbû'dur.

37. *Nasîhatü'l-Mülûk Tergîben li-Hüsni's-Sülûk:* Şârih-i Mesnevî Sarı Abdullah Efendi merhûmun eseri olup gayr-i matbû'dur. Mü'ellifin hatt-ı destiyle muharrer nüshası Kütahya'da Re'îsü'l-küttâb Mehmed Emîn Vahîd Efendi Kütübhânesi'nde mütâla'a güzârım oldu.

38. *Şerhu Nevâbiğü'l-Kelim:* Metn-i eser 538 târîhinde vefât eden Allâme Zemahşerî'nindir. 1000 târîhinde Medîne-i Münevvere'de vefât eden fuzelâ-yı üdebâdan Akhisârî Mehmed Bedreddin Münşî tarafından şerh olunmuşdur. Gayr-i matbû'dur. Bu eser zamânımız efâzıl ulemâsından olup 1319'da vefât ederek Fâtih'e defn olunan Mardin Müftî-i esbakı Yûsuf Sıdkı Efendi* tarafından da *Mehâsinü'l-Hüsâm* nâmıyla şerh olunduğu gibi ma'ârifmendân-ı asırdan Ali Nazîmâ Bey tarafından da tercüme olunmuşdur ki ikisi de matbû'dur.

39. *Tercüme-i Neyyir-i Mesbûk:* Metn-i eser İmâm Gazâlî'nindir. 1021'de **[230]** Lârende Müftüsü iken vefât eden fuzelâ-yı şu'arâdan Mehmed Vücûdî ile 979'da Üsküb'de vefât eden meşâhîr-i udebâ-yı kadîmeden Âşık Çelebi taraflarından tercüme edilmişdir. Metn-i eser matbû' ise de tercümeleri matbû' değildir.

40. *Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd-i Muhteşem:* Metn-i eser 875'de vefât eden "Musannifek" nâmıyla ma'rûf Mevlânâ Ali el-Bestâmî'nin olup vüzerâ-yı benâmdan Mahmûd Paşa nâmına te'lîf olunmuşdur. 1112 târîhinde Dersa'âdet'de irtihâl eden Şabanzâde Mehmed Efendi tarafından tercüme olunarak mu'ahharan tab' olunmuşdur ki on bâb üzere mürettebdir.

41. *Nesâyihü'l-Vüzerâ' ve'l-Ümerâ':* 1129 târîhinde Kavala'da vefât eden Defterî Mehmed Efendi – Bakkalzâde Sarı Mehmed Paşa'nın eseridir ki gayr-i matbû'dur. Bir nüshası Dersa'âdet'de Es'ad Efendi Kütübhânesi'nde vardır.

---

* Müşârün-ileyh Mardînî Yûsuf Sıdkı Efendi merhûm, refîk-i muhterem Ebu'l-Ulâ Bey Efendi'nin peder-i âlîleridir. Merhûmun hayât-ı ilmîsi hakkında, müşârun-ileyhin hîn-i irtihâllerinde Selânik Mekteb-i Hukûk mu'allimlerinden Rusûmât Nâzırı Hâcı Adil Bey Efendi tarafından yazılan makāle-i müdekkikāneyi inşâ'allah karîben açacağımız terâcim-i ahvâl kısmına derc edeceğiz. Merhûm hazret-i üstâd-ı şehîrin ahlâka müte'allik âsâr-ı fâzılâne ve hakîmâneleri yalnız bu *Nevâbiğ* şerhi değildir, ilm-i ahlâka müte'allik pek büyük bir eser-i dâhiyâneleri daha vardır. Hazret on iki senelik bir tetkīk ve tetebbu' mahsûlü olarak İhyâ'u Ulûmiddîn'i tercüme ve şerh buyurmuşlardır. İnşâ'allah yakında bu cesîm ve kıymetdâr eser de âlem-i matbû'âta şeref-bahş-ı irfân olur da hazretin kemâlât-ı ilmiyye ve irfâniyyeleri, dehâ-yı fıtrî-i hârikulâdeleri bütün hakîkat-i asliyyesiyle tezâhür eyler.

H. Eşref Edîb

42. *İlm-i Ahlâk:* 932'de Dersa'âdet'de vefât eden Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi'nin eseridir ki Sultan Beyâzid-ı Sânî'ye ihdâ edilmişdir. Gayr-i matbû'dur.

43. *Nesâyihü'l-Mülûk:* 1115'de Edirne'de vefât eden Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin eseridir ki matbû' değildir.

44. *Mebâliğü'l-Hikem: Tercüme-i Nesâyih-i Hace Abdullah el-Ensârî-i Herevî.* 1175'de Bursa'da vefât eden şâ'ir-i meşhûr Nevres-i Kadîm tarafından lisân-ı Fârisî'den tercüme olunan bu eser 1304'de Dersa'âdet'de tab' olunmuşdur. Tercümenin ismi târîh-i tercümeyi müş'irdir.

45. *İnsânnâme:* Meşâyîh-i Gülşenî'den olup 1188'de vefât eden Edirneli Şeyh İbrâhim Nazîra Efendi'nin eseridir ki matbû' değildir.

46. *Acâibü'l-Me'âsir ve Garâ'ibü'n-Nevâdir:* 1000 küsûr târîhlerinde vefât eden Süheylî Ahmed Efendi'nin eseri olup sâdece Nevâdir-i Süheylî ismiyle mesmû'dur. Matbû'dur.

47. *El-Hikemü'l-Münderice:* 1041 târîhinde Dersa'âdet'de vefât eyleyen kibâr-ı meşâyih-i Mevleviyye'den Şârih-i Mesnevî Şeyh İsmâil Ankaravî'nin kasîde-i münferice şerhi olup matbû'dur.

48. *Mir'âtü'l-Ukālâ':* 1200 târîhi evâ'ilinde Dersa'âdet'de vefât eden müverrihîn-i Osmâniyye'den Nihâlî İbrahim Efendi'nin eseri olup matbû' değildir.

49. *Manzûme-i Gencîne-i Râz:* 990 târîhlerinde Bosna kıt'asında İzvornik kurbunda Luznice'de vefât eden şâ'ir-i meşhûr Yahyâ Bey'in eseri olup matbû'dur. Onuncu karn-ı hicrî şu'arâsından Nûri Aksarâyî'nin iki bin beyitli bir zeyli vardır.

50. *Riyâzü'l-Mü'minîn:* 1169'da Dersa'âdet'de vefât ederek Edirnekapısı dışarısında şâ'ir-i meşhûr Bâkī Efendi yakınında defn olunan müverrihîn-i Osmâniyye'den Seyyid Rızâ-i Kefevî'nin Bursa niyâbetinde iken yazdığı eseri olup gayr-i matbû'dur.

51. *Ravzatü'l-Hikem fî Ahlâki'l-Ümem:* 1200 küsûr târîhlerde Dersa'âdet'de vefât eden Edîb Efendi'nin eseri olup gayr-i matbû'dur. 15 makāle ve bir hâtime üzerine müretebdir.

52. *Tercüme-i Selvâni'l-Mutâ' fî Udvâni't-Tıbâ':* Metn-i eser 598'de irtihâl eden fuzelâ-yı Arab'dan İbn-i Zafer Mekkî'nin olup 1168'de Bursa'da vefât eyleyen Kara Halil Efendizâde Şeyhülislâm Mehmed Sa'id Efendi tarafından tercüme olunmuşdur. Matbû'dur.

53. *Hamse-i Atâ'î:* 1044 târîhinde Dersa'âdet'de irtihâl ederek Vefâ'da pederi Nev'î Efendi yanına defn olunan fuzelâ-yı şu'arâ ve müverrihînden Atâullah Efendi'nin eseridir ki *Sübhatü'l-Efkâr, Nefhatü'l-Ezkâr, Hilyetü'l-Efkâr, Âlemnümâ, Hefthân* ünvânlarıyla beş parçadan ibâretdir.

54. *İlmü'l-Ahlâk:* 1161'de Dersa'âdet'de irtihâl eden fuzelâdan Merzifonî Abdurrahman Eşref Efendi'nin eseridir ki ahlâk ve nevâdir-i hikâyâtdan bâhisdir. Gayr-i matbû'dur.

55. *İbretnümâ:* Zikri sebk eden Lâmi'î Çelebi'nin ahlâkī eser-i mensûrudur ki matbû'dur.

56. *Sırrü'l-Esrâr:* Gayr-i matbû' olan bu eser Aristo'nun İskender-i Kebîr'e lisân-ı Yunâniyle yazıp bilâhare Arapça'ya tercüme edilen *Te'sîsü's-Siyâse fî Tedbîrü'r-Riyâse* ismindeki eserin dördüncü makālesinin tercümesidir. Mütercimi İstanbulî Gevrekzâde Hasan Efendi'dir. Mütercim 1216 târîhinde Dersa'âdet'de irtihâl ederek Eyüb'e defn edilmişdir.

57. *Emsâli'l-Lokman fî Tehzîbi'l-Ezhân:* Erbâb-ı ma'ârifden İskender Efendi tarafından cem' ve tertîb edilen bu eser Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca bir yerde olmak üzere 1292 târîhinde Dersa'âdet'de tab' olunmuşdur.

58. *Ahlâk-i Alâ'î:* Efâzıl-ı udebâ-yı Osmâniyye'den 979'da Edirne'de vefât eden Kınalızâde Alâ'eddîn Ali Çelebi'nin eser-i meşhûrudur ki 1284'de Mısır'da tab' olunmuşdur. İlm-i ahlâka dâir eser yazan ma'ârif-mendân-ı Osmâniyyenin hemen kâffesine me'haz olan bu eser-i kıymetdârın ibâresi sadeleştirilmekle beraber zamanımıza göre bazı ilâvât-ı lâzime de derc edildiği takdîrde en mükemmel bir eser-i ahlâkī olacağı vâreste-i kayd u îzâhdır.

59. *Câmi'u'n-Nesâyih:* Onuncu karn-ı hicrî ulemâ ve şu'arâsından Gedis'de medfûn Hüseyin tarafından Türkçe yazılan manzûm bir eser-i kebîrdir.

60. *Garîbnâme* veya *Ma'ârıfnâme:* 733 târîhinde Kırşehir'de irtihâl eden meşâyih-i ârifînden Âşık Paşa-Beşe hazretlerinin ahlâk ve tasavvufdan bâhis Mesnevî tarzında manzûm eser-i kebîridir ki yirmi dört bin mısrâ'a karîb olup on bâb üzre tebvîb ve her bâbı onar fasl üzre tertîb edilmişdir. Gayr-i matbû'dur.

61. *İlm-i Ahlâk:* Fuzelâ-yı etıbbâ'-i Osmâniyyeden 1197 târîhinde İstanköy Adası'nda vefât eden Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin eseri olup gayr-i matbû'dur.

[231] 62. *Mürşidü'l-Abâ':* Ulemâ-i riyâziyyûn-ı Osmâniyyeden 896'da vefât eden Konyalı Abdullah bin Şükrü'nün olup ahlâk ve tasavvufdan bâhisdir. Gayr-i matbû'dur.

63. *Münebbihü'r-Râkidîn:* 976'da yazılmış bir nüshası Manastır Kütübhânesi'nde mevcûd olan ve açık Türkçe bir cild-i kebîr üzre müretteb bulunan bu eser-i mensûr İznikli Musa bin Hacı Hüseyin tarafından te'lîf edilmişdir.

Göz, kulak, el, karın, âlet-i tenâsül, ayak gibi a'zâ-yı bedeniyeden sâdır olan hayr ü şerlerden bâhis olup mûcib-i istifâdedir.

64. *Cevâhirü'l-Mevâ'iz ve'l-Âsâr ve Zevâhirü'n-Nesâyih ve'l-Âsâr:* 946 târîhinde irtihâl eden Mehmed bin Necib Karahisârî'nin eseri olup Türkçe dört bâb üzre mürettebdir.

65. *Hülâsatü'n-Nesâyih li-Erbâbi'l-Mesâlih:* İstanbullu Kâtib Ahmed Efendizâde Ali Efendi tarafından mü'ellefdir.

66. *Rişte-i Cevâhir:* Ma'ârif-mendân-ı meşâyih-i Mevleviyye'den olup 1126 târîhinde vefât ederek Dersa'âdet'de Yenikapı Mevlevîhânesi'ne defn edilen Yûsuf Nesîb Dede'nin eseridir ki ismi târîh-i te'lîfini mübeyyindir. Eser-i mezkûr esâsen *Akvâl u Nasâyih-i İmam Ali*'nin tercümesidir. Matbû'dur.

67. *Zübdetü'n-Nesâyih:* 1005 târîhinde San'a Vâlisi olan Hasan Paşa nâmına ulemâ-yı Osmâniyyeden Ca'fer Efendi tarafından mü'ellefdir.

68. *Mahsûl-i Âlî:* Akvâl u Hikemiyât-ı İmâm Ali'nin şerhi olup fuzelâdan Mustafa Vehbi Efendi tarafından mü'ellefdir. Matbû'dur.

69. *Câmi'u'n-Nesâyih:* Şu'arâ-yı Osmâniyyeden 930'da vefât eden Revânî tarafından mü'ellef ve gayr-i matbû'dur.

70. *Bostân-ı Kuds ve Gülistân-ı Üns:* 1070 târîhinde Mısır'da irtihâl eden ekâbir-i ulemâ-yı Osmâniyyeden Nuh bin Mustafa Konevî tarafından mü'ellef olup Gayr-i matbû'dur.

71. *Tedbîr-i İksîr:* 971'de vefât eden ulemâ-i şu'arâ-yı Osmâniyyeden Hüsâmeddîn Simâvî'nin eseri olup İmâm Gazâlî'nin ahlâk ve tasavvufdan bâhis Fârisiyyü'l-ibâre *Kimyâ-yı Sa'âdet*'inin tercümesidir. Gayr-i matbû'dur.

72. *Râhibnâme:* 1221'de vefât ederek Eyüb'de Mihrişâh Vâlide Sultan Mektebi hazîresine defn edilen Müverrihîn-i Osmâniyyeden Bağdâdî Vâsıf Ahmed Efendi'nin Arabî'den tercüme ettiği ahlâk risâlesidir. Gayr-i matbû'dur.

73. *Hayâl-i Behcetâbâd:* 1175'de Dersa'âdet'de vefât ederek Eyüb Sultan kurbunda Siyavuş Paşa Türbesi yakınına defn edilen şu'arâ-yı meşhûre-i Osmâniyyeden Şeyhülislâm Akhisârlı Vassaf Abdullah Efendi'nin bin beşyüz beyti hâvî nesâyih ve hikemiyâtı câmi' mesnevîsidir.

74. *Şerh-i Gülistân:* 1005'de Dersa'âdet'de vefât ederek Aksaray'da Yûsuf Paşa Câmi'i hazîresine defn edilen Bosnalı Sûdî Efendi'nin eseri olup matbû'dur.

75. *Şerh-i Gülistân:* 976'da Dersaadet'de vefât ederek Kasımpaşa'daki mescidi hazîresine defn edilen fuzelâ-yı udebâdan Gelibolulu Mustafa Surûrî Efendi'nin eseri olup matbû'dur.

76. *Tercüme-i Gülistân:* 1166'da Dersa'âdet'de vefât ederek Sultân Selim-i Evvel civârında ihyâ kerdeleri olan câmi'-i şerîf hazîresine defn edilen Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi'nin eseridir. Matbû'dur.

77. *Nazîre-i Etvâki'z-Zeheb:* Zikri sebk eden Mehmed Esad Efendi'nin eseri olup gayr-i matbû'dur.

78. *Şerh-i Dîvân-ı Ali:* 1202'de Dersa'âdet'de vefât ederek Zeyrek civârında Soğukkuyu Medresesi kurbunda defn edilen ulemâ-yı meşâyihden Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin eseri olup matbû'dur.

79. *Şerh-i Baharistân:* 1252'de Dersa'âdet'de vefât ederek civâr-ı Eyüb'e defn edilen Şehrî Şâkir Efendi'nin eseri olup matbû'dur. Bu eser Hızır bin Mustafa Erzincânî tarafından da şerh olunmuşsa da matbû' değildir.

80. *Şerh-i Bostân:* 936'da Dersa'âdet'de vefât ederek Vefâ'ya defn edilen Prizrenli Şem'î Efendi tarafından mü'ellef olup gayr-i matbû'dur. Bu zâtın *Gülistan* ve *Pend-i Attâr* şerhleri de bu vâdîde yazılan âsârdandır.

81. *İbretnümâ:* 1091'de vatanı olan Bursa'da vefât ederek Üç Kuzular Türbesi'ne defn edilen meşâyih-i Halvetiyye'den Muhyiddin Efendi'nin eseri olup gayr-i matbû'dur.

82. *Şehâdetnâme:* 1037'de Üsküb'de vefât eden münşî-i meşhûr Veysî Efendi'nin eseri olup matbû'dur.

83. *Tercüme-i Müstazraf:* 1264 târîhinde Dersa'âdet'de vefât ederek Yerebatan Mahallesi'ndeki Kütübhânesi yanına defn edilen Sahhâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi'nin eseri olup matbû'dur. Bu tercüme esâsen Etmekçizâde Ahmed Efendi tarafından yapılmışsa da Es'ad Efendi tarafından tezyîl ve tevsî' edilmişdir.

84. *Enîsü'l-Mulûk:* 983'de Kefe'de vefât eden Müftü Babakūşî Abdurrahman Efendi'nin eseri olup gayr-i matbû'dur.

85. *Tâcü'l-Edeb:* Ali bin Hüseyin Amâsî tarafından 1097'de te'lîf olunmuş Türkçe meşhûr bir eserdir. Bir nüshası Manisa'da Müslim Medresesi Kütübhânesi'nde vardır.

86. *Dürrü'n-Nesâyih:* 1176'da vatanı olan Hâdim'de irtihâl eden fuhûl-i ulemâdan Hadimî Mehmed Efendi tarafından mü'ellef Arabî bir eserdir.

87. *Edebnâme-i Manzûm:* 1057 târîhinde nazm edilmiş Türkçe bir eserdir. Bir nüshası Manisa'da Çaşnigîr Kütübhânesi'nde mevcûddur.

88. *Nesrü'l-Lâ'î:* Manzûm. Bazı akvâl-i İmâm Ali'nin nazmen tercümesidir. Nâzım ve mütercimi 990 târîhinde Bahr-i Ahmer'de garîkan vefât eden Kastamonulu Latîfî'dir. Gayr-i matbû'dur.

89. *Gülşen-i Pend:* Manzûm. 1120 târîhinde Mustafa Efendi isminde **[232]** bir zât tarafından nazm edilmişdir. Bir nüshası Akhisar Kütübhânesi'nde mevcûddur.

90. *Gülşen-i Niyâz:* Manzûm. Şeyhülislam Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nindir. Matbû' değildir.

91. *Şerh-i Gülistân:* Arabiyyü'l-ibâre olup Seyyid Alizâde Yakub Efendi tarafından mü'ellefdir. Gayr-i matbû'dur.

92. *Şerh-i Gülistân:* Türkçe bir eser olup Hüseyin Kefevî tarafından te'lîf olunmuşdur. Gayr-i matbû'dur.

93. *Tercüme-i Gülistân:* İzzet ve Sâ'ib Efendiler tarafından mü'ellef bir kitâb olup gayr-i matbû'dur.

94. *Cevâhir-i Mültekıta:* Matbû'dur.

95. *Mesnevî-yi Şerîf Şerhleri:* Ankaravî, Sarı Abdullah, İsmâil Hakkı Efendi, Yûsufzâde taraflarından Arabiyyü'l-ibâre olarak muharrer olup matbû'dur.

96. *Mesnevî-i Şerîf Şerhleri:* Surûrî-i Kadîm Şem'î Sûdî efendiler tarafından muharrer olup gayr-i matbû'dur.

97. *Tercüme-i Manzûme-i Mesnevî-i Şerîf:* Nahîfî Efendi tarafından tahrîr olunup matbû'dur.

Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir

SIDK-I NÜBÜVVET-İ MUHAMMEDİYE'NİN TÂRÎHEN SÜBÛTU

Onun kalbinden başka nev'-i beşerden hiç bir kimsenin kalbine sığmayan o azm-i metîn, hiç bir kimsenin rûhunu müşâfehesine lâyık bulmayan o sırr-ı mübîn nihâyet intişâr-ı nâsûtiyyeti yırtarak, avâlim-i gaybın hicâblarını yararak sevk-i ilhâm-ı ilâhî ile araya araya kapısına, burc u bârûsuna yaklaşdığı âlem-i feyzâ feyz-i envâra girdi. Mâsivallâha bir an için olsun mahrem olamayan, dâima Ka'be-i envâr-ı tecellî olan kalb-i tâbnâki nihâyet mehbit-i vahy-i Hudâvendgâh-ı hitâb-ı kibriyâ oldu. Vücûd-ı akdesi mazhar-ı ekmel-i tecelliyât-ı sübhânî, sadr-i pâkî mücellâ-yı ilm-i ledünnî oldu. Miftâh-ı (لی مع الله) ile Hakk'ın bi'l-cümle esrâr-ı nihânına âşinâ oldu. Deycûr-ı âlem misbâh-ı cevâmi'i'l-kelîmi ile rûşenâ oldu. İnsânlara benzemekden münezzeh bir insan oldu, hâsılı nebî-yi âhir-zamân oldu.

Kütüb-i siyerde mastûr olduğu üzre vahy u bi'setin mebde'i işte bu oldu. Dîn-i hakka da'veti emr-i ilâhîye müstenid bir me'mûriyet, terki gayr-i mümkün bir vazîfe ve mecbûriyet idi. Böyle olmasa kavminin dalâletde olduğunu bilip dururken kırk sene intizâra ne ihtiyâcı vardı; bu da'vet hubb-i

riyâset, taleb-i mülk ü saltanat için de değildi. Âbâ ve ecdâdı içinde hiç bir melik yok idi ki mülk-i mağsûbûnu istirdâd etmek hâtırına gelsin. Kezâlik kavminin menâsıb-ı mülk ü saltanata hiç bir arzûsu, içlerinden herhangi bir ferdin tahakkümüne tahammülü yok idi ki bunları fermânına râm edebilsin. Onlar devr-i İbrahim ve İsmâil aleyhime's-selâmdan beri neslen-ba'de-neslin mu'azzez ve muhterem tanıdıkları harem-i beytullâha mücâveret ve Ka'be-i mu'azzamaya hizmet şerefiyle kanâ'at eder bir kavim idiler ki cedd-i büzürkvâr-ı nübüvvet-penâhî Abdülmuttalib'in Fil Vak'ası'nda Ebrehe'ye verdiği cevâb-ı meşhûr da buna delîl-i mukni'dir. Ebrehetü'l-Eşrem nâmıyla iştihâr eden bu Habeşli kumandan intikām kasdıyla Arab'ın ma'bed-i umûmîsi, beytü'l-harâmı, puthânesi ve bilhassa Kureyş'in müntehâ-yı fahr ü mübâhâtı olan Ka'be'yi yıkmak üzre civâr-ı Mekke'ye kadar gelmişdir. Askeri civârında otlayan develeri iğtinâm ettiler ki bunlar meyânında Abdülmuttalib'in de ikiyüz kadar devesi var idi. Abdülmuttalib Kureyş'den birkaç kimseyi müstashiben Ebrehe'nin nezdine gitdi. Niçin geldin? Su'âline "Develerimi istemek için" cevâbını verdi. Ebrehe böyle mühim bir zamanda böyle büyük bir felâket içinde re'îs-i kavm iken bu kadar dûn himmet göründüğünden, matlûbunu bu kadar cüz'î bir menfa'at-i şahsiyyeye hasr eylediğinden dolayı kendisini mu'âheze etdi. O da cevâbında "Ben de develerin sâhibiyim. Beytullâha gelince onu da sâhibi himâye eder" dedi.

İmdi düşünelim. Şeref ve haysiyetçe bütün kabâ'il-i Arab'a tefevvuku umûmun taht-ı tasdîkinde bulunan Kureyş'in Abdulmuttalib gibi bir re'îs kavmi beyninde hâiz olduğu o haysiyet ve i'tibâr ile, o vak' u mekânetle yine böyle bir hasmu'd-dinle mukātele için etbâ'ını –Eğer etbâ' demek sâhîh ise– harbe sevk edecek kadar nüfûzu olmazsa Hazret-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gibi (الفقر فخری) zemzemesini ünvân-ı mübâhât ittihâz eden bir zâtın te'sîs-i saltanat ve hükûmet edebilmesi nasıl mümkün olabiliyor?

Ma'lûm olduğu üzre ötedenberi hükûmet teşkîl eden ricâl-i siyâset dâima mensûb oldukları kavmin isti'dâdını gözederek andan istifâde etmek, efkâr ve hissiyât ve âdât ve i'tikādâtına –velev cebr-i nefs ederek– tarafdâr görünmek, maksadlarına hâdim olabilecek kimseleri ya para ile veyâhûd âtiyen tevcîh-i menâsıbla itmâ' etmek, husûl-i maksada mâni' olabileceklerin birer sûretle vücûdlarını izâle etmek, maksad-ı hakīkīlerini bidâyet-i emrde türlü güçlüklerle setr ederek mürâ'îlik derekâtına inmek sûretiyle te'mîn-i muvaffakiyet edebilmişlerdir. Bu, cem'iyyât-ı beşeriyyenin kâffesine hâkim bir kānûn-ı tabî'î-i lâ yeteğayyerdir. Hazret-i Resûlün sallallahu aleyhi ve sellem ise ne tarafdar peydâ edebilmek için kimseyi tama'a düşürecek mâlı, ne de kendi nefsi için kimseye îrâs-ı zarar etmeğe meyli vardı. Bilakis giriftâr-ı ezâ ve mihnet edildikçe "Yâ Rabb! Bunlara hidâyet eyle. Zîrâ dîde-i basîretlerini perde-i gaflet bürümüş" diye gizli gizli münâcât eylerdi. Kavminin isti'dâdı ise ferd-i âferîdeye inkıyâd ve mutâva'ata müsâ'id değil idi. Hele ikāme-i hüccet ve te'yîd-i da'vet için kelâmullah olmak üzere talkīn eylediği sözlerin çoğu –sahte ma'bûdları tahkīrden, esnâmı tezlîlden, sünnet-i âbâ ve ecdâda perestiş eden putperest Arab'a açıkdan açığa körlük, sağırlık, beyinsizlik isnâdından ibâret olduğu için– o mağrûr ve serbâz kavmi ta samîm-i kalbinden nasıl cerîhadâr ettiği tilâvet-i Kur'ân edenlerin mechûlü olmayan husûsâtdandır, binâ'en-aleyh etrâfında dâ'imiyyü'l-feverân bürkân-ı gayz ve adâvet vardı. Tâ'ife-i Kureyş mu'însiz, zahîrsiz buldukları o zât-ı şerîfe revâ görmedik ezâ ve cefâ bırakmadılar, vekāyi'in hulâsaten tarz-ı cereyânı işte budur. Vesâ'il-i ma'kûsenin ise netâyic-i ma'kûse tevlîd edebileceğini kim teslîm etmez?

[233] Demek ki da'vet-i Muhammediyye te'sîs-i mebânî-i mülk ü saltanat için değil, takrîr-i esâs-ı şerî'at için vukū' bulmuş. Eğer hâhişger-i câh ve mülk olaydı şeklini telkīn eylediği hükûmet-i şer'iyye-i İslâmiyye bi'l-cümle usûl ve fer'iyle câygîr-i istikrâr oldukdan sonra riyâset-i İslâmiyyeyi takdîm ve rüchâniyeti hiç bir Arab kabîlesinin inkâr etmediği hânedân-ı âlîsinde ibkā etmesine mâni' ne idi?

Yâ Hazret-i Sultân-ı Enbiyâ aleyhi ekmelü't-tehâyâ Efendimiz hazretlerinin bidâyet-i bi'setinde mâlı yok, câhı yok, askeri yok, a'vân u ensârı yok, selîka-i şi'riyyesi yok, kimseden tahsîl ve tederrüs yok, yazısı yok, sihr-i hitâbetiyle teshîr-i kulûbda şöhreti yok, hâsılı avâm-ı nâsı celb için bir mevki'-i mahsûs kazanmasına, havâs beyninde bir mertebe ihrâz etmesine bâdî olacak zâhiren yedinde hiç bir vesîlesi yok iken kendisini kimsenin yetişemeyeceği o mevki'-i mümtâze çıkaran fehâmet-i iclâline karşı mülûk ve selâtîne boyun eğdiren ne idi? Bütün akvâmı irşâd etmeği, seyyi'ât-ı asır dîdelerini salâha tebdîl eylemeği âleme nefh-i suver-i hayât ederek kulûb-ı meyyiteye tâze can vermeği der'uhde etmek derecelerinde uluvv-i himmet sâhibi olmasına bâ'is ne idi?

Ahmed Naim

İNSÂNIN MÂHİYETİ VE VEZÂ'İF-İ ŞER'İYYE VE İCTİMÂ'İYYESİ

Her nerede olur ise olsun dûçâr-ı felâket olan ebnâ-yı cinsinin imdâdına yetişmek, bu uğurda bezl-i i'ânâtda bulunarak, cem'iyyât-ı hayriyye teşkîl etmek, akrân ve emsâline ibzâl-i mürüvvet ve ihsân, misâfir-perverlik, mihmân-nüvâzlık, cûd ve sehâ gibi evsâf-ı memdûha ve makbûle ile tahliye-i rûh u vicdân ancak para ile mümkün olabilir.

Binâ'en-aleyh bazı kütâh-bîn olan sebük-mağzânın mutlak bir sûretde "Bu fânî dünyâya meyl ü rağbet, paraya, pula muhabbet etmek câ'iz değildir." sözleri zâhiri i'tibâriyle kat'iyyen hükümsüz ve bâtıldır. Bu kabîl zevâhir-perestânın akvâl u ef'âli külliyen âtıldır. Bu söz, doğrudan doğruya hiç bir sûretle tasdîk u kabûle şâyân değildir. Şunu diyebiliriz ki: Emvâl ü nukūd, sarf nokta-i nazarından sahibî için hayra ve şerre sâlih olmakla beraber cenâb-ı müdebbir-i umûr insanlara bir irâde-i cüz'iyye verdiği için herkes mâlını dilediği yerde dilediği gibi isti'mâl ve tasarrufa kādirdir. Her kim hayrı kasd ve irâde eder ve hukūk-ı şer'iyyesini îfâ ile mâlını tathîr ederek hayrât u hasenâta bezl ederse makbûl olur. Memdûh olur. Me'cûr olur. Aksi makdûh olur. Menfûr olur. Mes'ûl olur. Şu hâlde kusûr ve kabâhat parada değil, insanda demek olur. "Nereye yollarsan oraya gider. Kabâhat gidenin değil, gönderenin olur. Nitekim bıçağı i'mâl eden değil, sû-i isti'mâl eden mes'ûl tutulur. Sûret-i mutlakada

mal nasıl şerr-i mahz olabilir ki Cenâb-ı Hüdâvend-i Kerîm Kur'ân-ı azîminde maldan hayır ile ta'bîr buyuruyor. Çalışmak, para kazanmak nasıl fenâ olabilir ki Hazret-i Nebî-yi muhterem (الكاسب حبيب الله) buyuruyor.

Kāri'în-i kirâm! Hiç şübhe yokdur ki kâffe-i erbâb-ı ukūlun yegâne maksadı, gâye-i âmâli dünyâ ve âhiretde mes'ûd bir hâlde bulunmakdır. Sa'âdet-i uhreviyyeye nisbetle gâyet ehemmiyetsiz, hükümsüz, serî'u'z-zevâl olan sa'âdet-i dünyeviyye, dünyada tahsîl olunduğu gibi –yukarıda bi'l-münâsebe beyân ettiğimiz vechile– sa'âdet-i uhreviyye dahi dünyada kazanılır. Ümmet-i nâciye-i Muhammediye kendilerine dâr-ı bekāda mev'ûd olan na'îm-i dâim ve mülk-i kā'ime dünyâdaki a'mâl u ef'alleriyle kesb-i istihkāk eyleyerek nâ'il-i derecât, o sâyede dâhil-i cennât-ı âliyât olarak vâsıl-ı aksa'l-gâyât olacaklardır. Sa'âdet-i uhreviyyeye nâ'iliyet için iktisâb ve ittisâfı, tedârik ve ihzârı lâzım gelen evsâf-ı eşyâ üç kısıma münkasemdir. Bunların her biri âhiretde insan için esbâb-ı sa'âdetdir. Mûcib-i izzetdir. Câlib-i selâmetdir. Ve bunların husûl ve tahakkuku mâl ve mülke mütevakkıf olmakla sa'y u gayrete, kesb-i ticârete sebeb ve illetdir.

İktisâbı lâzım gelen şeyler birinci derecede ilm ü edeb gibi, hulk-i hüsn gibi fezâ'il-i nefsiyye.

İkinci derecede sıhhat u âfiyet gibi, selâmet-i a'zâ gibi hasâ'il-i bedeniyye.

Üçüncü olmak üzre de doğrudan doğruya mal gibi, emlâk gibi beden-i insandan ma'dûd olmayan vesâ'il-i hâriciyedir. İşte bunların kâffesi ikdâm ve gayret ve kesb-i ticâretle mümkün olabilir.

Ne hâcet? Zarûriyât-ı hayâtiyyeden olan yemek, içmek, giymek gibi şeyler, her hâlde paraya, para dahi çalışmağa mütevakkıf değil midir? Binâ'en-aleyh bir şeyin fâ'idesi şu sûretle ma'lûm olup ondan maksad-ı aksâ ne ise bi-hakkın ta'kīb olunarak o şey o maksad için isti'mâl olunursa her hâlde mahmûd ve netîcesi mahsûd olur. Ashâbı şâyân-ı takdîr görülür. Ve bu sûretde mal ve mülk maksad-ı haseneye vesîle ve âlet olur. Aksi hâlinde yani sûret-i gayr-i meşrû'ada iddihâr-ı nukūd ile cem'-i mâl ve bunlar sû-i isti'mâl olunur ise bir takım a'mâl-i gayr-i meşrû'a için para kazanılır, ol sûretle sarf u serf edilirse bittabi' mezmûm, gâyesi de meş'ûm olur. Ashâbı her türlü levm ve tevbîhe sezâvâr ve bi'l-cümle icrâ'âtı nefrîn ve tel'îne hedef-i enzâr olur. Bu sûrette de mal ve mülk makāsıd-ı fâsideye vesîle ittihâz edilmiş ve bu sûretle mal ve servetin doğrudan doğruya şerr-i mahz olmayıp makāsıd-ı haseneye nisbetle memdûh, merâsıd-ı fâsideye izâfetle mezmûm u mekdûh olduğu tahakkuk ederek matlûb sâbit olmuş olur. Binâ'en-aleyh sâhib-i akl ü iz'ân olan her insan kâr u kisbinde, a'mâl-i ma'neviyye ve hissiyyesinde fart-ı himmeti, azamet-i ikdâm u gayreti, sebât ve metâneti, istikāmet ve sadâkati, dikkat ve san'atı ihtiyâr ve iltizâm ve her hâlde tezyîn-i âmâl u a'mâli vâsıta-i ihtimâm ve ol sûretle tahrîk-i akdâm-ı ikdâm ederek bu bâbda son derece bezl-i i'tinâ-yı tâm ve iktisâb-ı nîk-nâm etmelidir.

Zamandan istifâde cihetine gitmeli! Bir dakīkası bile heder edilmemelidir! Zaman gâyet kıymetdârdır. Vakit nakitdir. Nakid; vakit ile elde edilir. Fakat nakid ile vakit alınamaz. Geçen vakitler kat'iyyen i'âde olunamaz. Bilâhare **[234]** kaçırdığından, geçirdiğinden dolayı mûcib-i te'essüf ve te'essürün, veyâhûd sû-i isti'mâl ettiğin için bâdî-i nedm ü tahassürün olacak şeylerle mu'azzez, mukaddes zamanı ziyân etme! Çalış! Dâima çalış! Rızk gerçi maksûmdur. Fakat o rızkı taleb ve celb husûsunda himmet ve gayret de emr-i meczûmdur. Çalışmayanlar mahrûm, beyhûde evkātgüzâr olanlar her zamân mağmûmdur. İşde eğlence bulunur, ama eğlencede iş bulunmaz; bu da bedâheten ma'lûmdur. Bunlar hep, muktezâ-yı hikmetdir. Yalnız tevekkül kâfî değil! Esbâbına tevessül mütehattim-i zimmetdir. Zekâ ve isti'dâdına mağrûr olma! İ'timâd-ı nefs etme! Sa'ye makrûn, şer'e uygun olmayan zekâlardan, isti'dâdlardan, fetânetlerden hiç bir vakit zerre kadar istifâde edilemez. Bilakis mûcib-i hasâr, câlib-i mazârr olur. Çalışmadan olmaz. Yalnız taleb kâfî değil! Çalışmalı! Çabalamalı! Ekmeli! Çapalamalı! Gökden hiç bir vakit altın ve gümüş yağmaz. Bunlar sa'y u gayretle ele girer. San'at ve ticâretin hiç bir kısmını istihkār, çalışmanın hiç bir nev'ini istisğâr etme! Çalışmak, az kazanmak, küçük küçük san'at ve ticâretlerle iştiğâlâtda bulunmak aslâ ve kat'â mûcib-i hacâlet olmaz. Her ne sûretle olur ise olsun dâire-i sadâkat ve istikāmetde çalışmak hiç bir zaman ayıb sayılmaz. En ziyâde mûcib-i hacâlet, en azîm rezâlet, en büyük ayıb ve mezellet çalışmağı terk ile atâlet ve batâleti iltizâm ederek işsiz gücsüz ötede beride sefîhâne, serseriyâne, gezmek, vücûdun sağlam, gücün kuvvetin yerinde olduğu, iş işlemek dâire-i iktidârın dâhilinde bulunduğu hâlde züll-i su'âli irtikâb etmekdir. Feyyâz-ı mutlakın sana bahş u ihsân ettiği aklı, fikri, sıhhat-i bedeni, selâmet-i a'zâyı, kuvvet ve kudreti hüsn-i isti'mâl et! Onlardan hakkıyla istifâde eyle! Hâlinle münâsib bir kâr u kisbi te'mîn-i ma'îşete esâs ittihâz et! Âlemden meded bekleme! İşinde gücünde iltizâm-ı dikkat, elinden geldiği kadar gayret et! Uhdesinden gelmeyeceğin ve bilâhare zararını göreceğin işlere el sürme! Bir işe hiç başlamamak başlayıp da başa çıkarmaksızın yarım yamalak bırakmakdan vücûh ile hayırlıdır. Bir çok işe de birden koyulma! Hiç biri tamâmıyla hâsıl olmaz. Husûsât-ı müte'addidede ihtisâs gâyet müşkil, bazılarına göre gayr-i kābildir. Bunların netîcesi adem-i muvaffakiyet, me'yûsiyet, nedâmetdir. Bugüne mahsûs olan umûr u husûsâtını o gün zarfında îfâ ve itmâma çalış! Bugünün işini yarına bırakma! Yarın için tabî'î başka işin olacakdır. Bidâyetde iltizâm edeceğin i'tinâ ve dikkati nihâyete kadar muhâfaza etmeği der'uhde ve iltizâm etmelisin ki umûr ve mu'âmelâtın gittikçe tekemmül, esbâb-ı ticâretin gittikçe terakkī-pezîr-i tecemmül, fâ'ide ve menfa'atin gittikçe artarak izzetin, sa'âdetin, kadr ü haysiyetin müzdâd ve firâvân, dünyâ ve âhiretin ma'mûr ve âbâd olsun.

İnsan sebeb-i vücûdu, bâ'is-i hayâtı olan ebeveyninin mu'âvenetiyle terbiye-i evveliyyeyi ihrâz ve sinn-i temyîze vusûl ile zimâm-ı idâre ve i'âşeye bi'z-zât sâhib ve mâlik olub da her husûsda sâhib-i imtiyâz olduğu zaman hayatını muhâfaza etmek vücûdunu beslemek, giydirmek için bir çok umûr u husûsâta muhtâc olduğunu tab'an hiss ü idrâk eder. Bu hâlde kâr u kisb ile iştiğâl ve taleb-i rızk-ı helâl ile ahvâl-i ma'îşetini tanzîm ve istikmâl için bir takım vesâ'ile teşebbüs mecbûriyetinde kalır. Çalışmaksızın hiç bir şey eline geçme-

yeceğini anlar. Bu, her türlü i'tirâzdan masûn ve mahfûz bir kānûn-ı lâ-yetegayyerdir. Cenâb-ı Rezzâk-ı Berâya [1](وَأَن لَّيْسَ لِلإِنسَانِ إِلاَّ مَا سَعَى) buyuruyor. Vezâ'if-i diniyyenizi îfâdan sonra etrâfa yayılınız! Vücûh-ı mekâsibden biriyle fazl-ı ilâhîyi, erzâk-ı mukadderenizi taleb ediniz! Diye terğîbâtda bulunuyor. Bilinmesi farz olan ilm-i hâli mukaddemât-ı ulûm-ı dîniyyeyi, vezâ'if-i şer'iyyeyi, akā'id-i dîniyyeyi tahsîl, ilm-i ibtidâ'îyi tekmîl ettikden sonra ya meslek-i celîl-i ulûm ü fünûnda sebât ve devâm ve bu bâbda kat'-ı merâhile ikdâm ile iktisâb-ı feyz-i lâ-yenâm ederek mâddî ve ma'nevî, dünyevî ve uhrevî istifâde ve menâfi'ini te'mîn eder veyâhûd san'at ve ticâret veya tarîk-i zirâ'at ve fellâhâta sülûk ile idâre ve intizâm-ı umûruna bezl-i himmet eyler. Bu da olmaz ise bâb-ı hükûmete intisâb, derece derece terakkī ve te'âlîye şitâb eder. Bilâhare bir sıfat-ı resmiyye ihrâz, iktidârıyla mütenâsib bir makām işgâl eyler. Reviyyet ve hasâfetini ibrâz ile hem devlete, hem millete hizmetle te'mîn-i ma'îşet, gittikçe de terakkī-i kadr u menzilet eder. Re'îs olur. Hâkim olur. Müftü olur. Zâbit olur. Kumandan olur. Ve'l-hâsıl derecât-ı mülkiyye vü askeriyyeden birine elyak veyâhûd bunlardan mâ'adâ bir takım vücûh-ı mekâsibin, turuk-ı menâfi'in dekāyık-ı fünûn ve sanâyi'in birine dehâlet ederek intizâm-ı umûr-ı dünyeviyyesine muvaffak olur. Ve bu iştigâlât-ı dünyeviyyesi kendisine Allah'ını, peygamberini, vezâ'if-i dîniyye ve insâniyyesini unutdurmazsa dünyâsı ma'mûr olur ukbâsı da. Bunların her birisinde üssü'l-esâs olmak üzere sadâkat, istikāmet, ihlâs, hüsn-i niyyet, iktisâd, tertîb ve intizâma ri'âyet ve muhabbet farz-ı ayndır.

Mehmed Es'ad

MÜSLÜMAN KADINI

On Birinci Fasıl
Tesettür Kalkar mı?

Kadınların başındaki örtünün kalkması, binâ'en-aleyh şarkın da yukarıda saydığımız muhataralara düşmesi muhâl bir iş değildir. Zîrâ bu medeniyet-i maddiyye nazarları meshûr eden, zihinleri çelen o şa'şa'a-i kâzibeyle bundan evvel de bir çok, hem de lâzımü'l-vücud örtüleri kaldırmışdı. İşte (hürriyet-i şahsiyye) namına ve onun te'siriyle kaldırılan, mahvedilen o hicâblardan çoğunun bu gün kemâl-i beşerin levâzımından olduğunu şarklılar umûmen anladılar.

Bunda hiç istiğrab edecek cihet yokdur. Zîrâ medeniyet-i hâzıra tazyik-i sabıkın, bir çok asırlar devam ederek bütün âlem-i insaniyeti inleten **[235]** o âhenîn-i kuyûdun tevlid eylediği bir neticedir. İşte beşeriyet, esâret-i kadîmesinden kurtulur kurtulmaz kendisinde men' ve tazyîk şemmesi bulunan her şeye karşı şedîd bir husûmet izhârına başladı. Olanca himmetini bütün kuyûdu kırmaya hasretti. Bu husûsda ifrat tefrit girîvelerinden minhâc-ı i'tidale doğru dönmeyi hiç hatırına getirmedi; kendisini böyle bir vazîfe ile mükellef görmedi. Basît bir intikād, az bir te'emmül ile anlaşılır ki bu hâl, medeniyet-i hâzıranın her tavrında nü-mâyan olmuşdur. Şimdi size birkaç şâhit getirelim:

Rü'esâ-yı edyân bir zamanlar pek ileriye gittiler, siyâset-i rûhâniyyelerini hüsn-i idâre edemeyerek halkı satvet-i dîniyyelerine mahkûm etmek istediler. Sonra medeniyet meydan alınca ricâl-i dîni evvelce aşmış oldukları hudûd-ı i'tidale irca' etmek cihetine gitmiyerek hem onların, hem de edyânın birden mahv ü izâlesine yürüdüler ki hâlâ bu sadmenin avaz-ı bâlâ pervâzı âfâkı inletmektedir.

İstibdât hâkim olduğu zamanlarda erbâb-ı ukūle gûnâgûn tazyikler revâ görüldü; mezâyâ-yı fikriyyelerinden, semerât-i akliyyelerinden müstefid olmaları tahrim olundu. Sonra medeniyet zuhûr edince nâsı makām-i i'tidâlde durdurmak istemeyerek belki tulumbacılara, vardacılara varıncaya kadar bütün esâfil-i halka hürriyet-i fikriyyeyi mübâh gördü. Beyni za'îf, fikri sahîf olanlar da idrâklarının yükselemeyeceği me'âliye akıl erdirmeye kudret-i ilâhiyyeyi, akā'id-i esâsiyyeyi inkâra kadar vardılar ki bunlara peyrevlik edenlerin bu gün de gürültüleri duyuluyor.

Bir vakitler ricâl-i saltanat hudûd-ı tabî'îlerini aştılar, daire-i akıl ve hikmetden çıkarak girîve-i istibdâda saptılar; ibâdullaha esîr nazariyle baktılar. Medeniyet kendini gösterince bu azgın hükkâmın dizginlerini toplamak, onları tecâvüz etmiş oldukları hudûda çevirmekle kâni' olmadı. Belki saltanatın nâmını bile yeryüzünden kaldırmaya, halkı hükûmet kaydından âzâdelikde başı boş hayvanlara benzetmeye çalışan bir çok fırkalar zuhûr etti ki haklarında izâhât vermek sadedimizin hâricindedir.

Eskiden ahlâk-ı umûmiyyeyi muhâfazaya me'mûr olanlar her edebe münâfî hareketi men' husûsunda fevkalâde şiddet gösterdiler. Hattâ halkı a'mâl-ı dünyeviyyeden tenfîr, bu hayât-ı fânîden rû-gerdan ettiler. Medeniyet gelince nâsı şah-râh-ı i'tidâle çevirmekle kalmadı. Onları bu sefer de hürriyet-i şahsiyye nâmına olarak ibâha-i mutlaka vâdîlerine sevk etti! Hattâ iş o dereceyi buldu ki –tasavvur edebilseler– behâ'imin istikrâh edeceği, kabûl edemeyeceği bir çok cinâyetler, fazâhâtler hep medeniyet nâmına irtikâb olunmaya başladı.

Bir zamanlar kadınlara karşı revâ görülen mezâlim derece-i ifrâtı buldu; bî-çârelerin ağzına demirden kilitler vuruldu, et yemekden, gülmekden men'edildi. Kadında rûh yokdur, da'vâsı meydâna çıktı. Medeniyet zuhûr ediverince artık kadına hukūkunu vermek husûsunda hadd-i vasatı gözetmedi, ona bir istiklâl-i küllî bahşetdi. Hattâ bugün izdivâcın külliyen kaldırılmasını, kadınların büsbütün başı boş bırakılmasını, hevesât-ı nefsâniyyesi peşinde bildiği gibi dolaşmasını tavsiye eden bir takım sefil eserler te'lîfine ibtidâr olundu.

İşte bunlar medeniyet-i hâzıranın bir takım ahvâlidir ki her müte'emmil nazara ayânen tecellî eder. Biz şarklılar ki şu'ûn-ı hayâtiyyemizin kâffesinde bilâ-intikād ve lâ-te'emmül hep o medeniyete imtisâle mahkûm olmuşuz; çok kereler hakîkaten bize sûret-i kat'iyyede muzır olduğunu, daha doğrusu urve-i ictimâ'iyyemizi ortasından, hem de bir daha birleşmeyecek sûretde kıracağını bildiğimiz hâlde bile, o medeniyete mutâba'atdan bir türlü kendimizi alamıyoruz. Binâ'en-aleyh hâl bu tarzda devâm ettikçe, içimizden de bu medeniyetin fettân olan zevâhirine kapılmayacak, mukāvemet gösterebilecek kuvvetli nazarlar, büyük yürekler zuhûr etmedikçe elbette iyi bir netîce çıkmayacakdır.

[1] Necm 53/39.

Artık anlaşılıyor ki gençlerimizden hattâ ihtiyârlarımızdan pek çoğunun yüzündeki perde-i hayâ ne sûretle sıyrılmış ise, bugün müslüman kadınlarının cebîn-i ismetini muhâfaza eden ridânın da aynı sûretle kalkması muhâl değildir. Öyle ya, bir zamanlar gençlere, eşrâfa, hattâ orta hâlde bulunan adamlara bile tütün içmek, kahvelerde oturmak memnû' iken –ihtiyârlarımızdan işitiyoruz– şimdi görüyoruz ve duyuyoruz ki, medeniyetin en parlak tarzı gençlerin inan-ı hürriyetini alabildiğine koyuvermek imiş gibi, artık şebâb-ı memleket umûmî mahallerde, en kalabalık caddeler üzerinde oturup müdâvele-i akdâh ediyorlar! Bir delikanlı umûmhaneden yakaladığı bir karı ile şehrin en büyük caddesinde, kemâl-i serbestî ile hem de âdâb-ı umûmiyyeyi muhâfazaya en çok salâhiyattar olan zevâtın gözü önünde geziniyor, hiç bir mâni'e rastgelmeksizin şehevât-ı behîmiyyesini teskîn ediyor!

İşte bu murdârlıkların kâffesi başka bir şeyden değil ancak evvelce üzerlerine çekilen perdelerin kaldırılmasından neş'et ediyor ki biz bu hâlin memlekete nef'i olmak şöyle dursun, hayat damarlarını emmekde, bünyân-ı mevcûdiyetimizi temelinden yıkmakda olduğunu görüyoruz. Ya biz neden bu hâle geldik, hep bunlardan değil mi?

Binâ'en-aleyh hiç istib'ad olunmaz ki halkın yüzüne bir bâd-ı teseyyüb essin de bıraksınlar, tesettür tedrîci ortadan kalksın –nitekim bazı âilelerde görüyoruz– lâkin bu hâl, bu ibtizâl hey'et-i ictimâ'iyyemiz için, neûzü-billah, büyük bir belâ kesilir. Zîrâ mestûriyetin zevâli bu kitabda mevki'-i bahse çektiğimiz bütün emrâz-ı ictimâ'iyyenin behemehâl zuhûrunu intâc eder. Bu hastalıklar ise zâten vücûd-ı milliyetimizi sarsmakta olan diğer emrâz ile birleşince öyle mühlik bir âfet husûle getirir ki –ben ondan elimden geldiği kadar uzak olmak istediğim için– burada hatarâtını serdetmeyi bile meş'ûm sayarım.

Lâkin bu kadar ye's neden îcâb ediyor? Müslümanlar bir şeyden me'yûs olmamakla mecbûldur ki, bu hulk-ı kerîm onlara diyânet-i İslamiyye'nin o metîn **[236]** rûhundan sereyân etmişdir. Doğrusu kendime bakıyorum da görüyorum ki yukarıda söylediğim o kadar sözle berâber, yine kalb-i müslimîn kendinde hâlâ vücûdunu hissettirmekde olduğu hayât-ı râsiha-i kadîmeye, o kalbin hasâ'isinden olan azamet-i vekâra, şiddet-i şekîmeye ziyâdesiyle i'timad etmekteyim.

Ümîd ediyorum ki bir seyl-i muhrib gibi taşıp gelen bu yeni yeni bid'atlerin te'sîriyle uyuşan fakat esâsen fıtratımızdaki mevcûdiyetini muhâfaza eden ihtisâsât-ı kerîme günün birinde yeniden uyanacak da ecdâdımızı zıll-ı memdûd-ı lâhûtisinde perveriş-yab eden o kemâl-i ulvîye doğru per-küşâ-yı iştiyâk olacak; üzerindeki bu fersûde pûşîdeyi kaldırıp atacak; bu şehvânî bid'atları kemâl-i fıtrat-ı insâniyyesi üzerine titreyen bir merd-i gayûr gibi ayakları altında çiğneyecekdir.

Biz de o zaman kadın mes'elesinde, tesettürde şâh-râh-ı vasat ve i'tidâle ittiba' edeceğiz. Kemâl-i beşerîyi muhâfaza eden, onu kahramanca müdâfa'ada bulunan en son ümmet biz olacağız. Nasıl ki bütün âleme karşı o kemâli resmeden, erbâb-ı sülûke sebîl-i reşâdı gösteren ilk ümmet de yine biz idik.

Mehmed Âkif

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

–Ders: 49 mâba'd–

Bak, canından azîz olan dînine ta'arruz etse vâlidine yine bir şey yapmak yok. Yalnız itâ'at etmeyeceksin. Meselâ başka dînde bulunmuş, kiliseye, başka bir dînin ibâdethânesine gitmiş. Haber göndermiş: "Oğlum, gelsin, alsın beni!.." Gidip alacaksın. Alıp eve getireceksin.. "Haydi! Beni oraya götür." derse götürmezsin. Fakat kendinden gitmişse alacaksın.

Sonra! Baban sarhoş olmuş. İşret ediyor. Bira, şampanya... Hepsi bir. Hepsi harâm, murdâr. Lâkin evlâdı bulunursun. Baban içiyor: "Haydi, bir kadeh doldur, getir!.." dese yok, bu olmaz. Şer'a muhâlif şeyde itâ'at olmaz. Lâkin kendi içmiş, içmiş. Kadehi elinde tutuyor: "Al bu kadehi!.." dese alacaksın. Yani ma'siyete i'âne olmaz. Küfre yardım olmaz. Şer'e muhâlif şeyde kimseye itâ'at olmaz.

Bu mes'eleler sıla-i rahm hakkında mu'teberdir. Meyhânede kalmış, gelemiyor. Gidip evlâdı alacak. Eline kadehi veremez. Fakat kaldır dese kaldırır. İşte sıla-i rahm de böyledir. Her şeye karşı mehmâ-emken ri'âyet olunur. Çünkü (لاطاعة فى المعصية) Allah'a ma'siyet olacak yerde hiç kimseye itâ'at olmaz. [1](انما الطاعة فى المعروف) Tâ'at ancak ma'rûfa mahsûsdur. Kur'ân'dan da bu şart anlaşılmaz mı?

Evvelâ [2](أَطِيعُوا اللّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ) buyurur. Allah'a itâ'at edeceksin evvel-be-evvel. Sonra Resûlüne. Bu iki itâ'ati muhâfaza ile beraber ulü'l-emre de itâ'at edeceksin. Ulü'l-emre itâ'atle iki itâ'at zâ'il olur mu?

– Evvelâ benim emrime, sonra Resûlümün emrine, Sonra bu dâire dâhilinde Kur'ân'a, hâdîse tevfîk-i hareket ederse ulü'l-emre de itâ'at edin.

Peşin ulü'l-emre emânâtı ehline edâyı ve adâletle hükmü emr ediyor. Sonra bize ulü'l-emre itâ'ati emr ediyor. Bundan ne anlaşılır? İmâm Fahr-i Râzî diyor ki: Kendi hesâblarına göre bizi kullanmak isterlerse itâ'at yok. O vakit itâ'ati emr etmiyor. Peşin onların vazîfesini gösterir: [3](إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ) Ondan sonra [4](يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ) buyurur. İtâ'at âyetinde de peşin kendi emrini söylüyor.

Kavâ'id-i adli vaz' eden benim, sonra Resûlümün sünnetine muvâfık hareket edeceksiniz. Bu dâire içinde size hükûmet ederlerse o vakit onlara da itâ'at edeceksiniz. Zîrâ intizâm-ı âlem onu îcâb eder. Müteferrik yaşanmaz. Dâima ictimâ' edecekler. Ahz ü i'tâları olacak. Şirketler, ticâretler teşekkül edecek. Her türlü münâsebât kuvvet bulacak. Bu kânûnu icrâya vesâ'it lâzım. Hükûmet olmasa benî âdem birbirlerini yerler. Onu icrâ için sultânlar, halîfeler, âmirler, me'mûrlar hep hukūk-ı ibâdı muhâfaza edecek. Yeniden

[1] Buhârî, *Sahih,* Kitâbü'l-Ahkâm 4.
[2] Nisâ, 4/59.
[3] Nisâ, 4/58.
[4] Nisâ, 4/59.

kānûn yapmayacak. Îcâb ettikçe kavânîn-i cüz'iyyeyi onlara yaptıracak. Onlar râzı olacak, ki meb'ûsan. Herkesin mu'temed tanıdıkları zevât, [1](المستشار مؤتمن) hâdis-i şerîfdir. İstişâre olunacak kimse emîn olacak. Yüreğinde bir garaz bulunmayacak. Kavânîne, ahvâl-i ümmete vâkıf olacak. Emn ü iktidârı hâiz kimseler gelecek. Bütün ümmetin vekilleri sayılıyor. Vükelâ-yı ümmet, vükelâ-yı devlete karşı duracak: "Sen icrâya me'mûrsun, ben de kānûnları tanzime!" diyecek. Çünkü ahvâl ü âdât-ı ümem bir hâl üzre durmaz. Zamanlar değişdikçe değişir. Mu'âmelât dâima tevessu' eder. Terakkiyât ilerledikçe, ihtilât çoğaldıkça bütün kürre-i arz bir hey'et hükmüne gelmişdir. O kadar münâsebât tezâyüd etmişdir. Şarkda, garbda bugün ne olsa yarın hemen burada duyulur. Bir yerde ne olursa hemen bütün dünyaya yayılır. Onun için devletler muvâzeneyi muhâfazaya çalışırlar. Birinde bir karışıklık olursa hepsine dokunur. Müdâhaleye istihkāk kesb ederler. Bina'en-alâzâlik eski nizâmât sa'âdet-i ümmeti te'mîn edemez. Zamâneye göre nizâmlar, kānûnlar te'sîs etmek lâzım gelir. Herkes terakkī ettiği gibi biz de ilerleyeceğiz. Onlar bin türlü ma'rifetler ortaya koyarlar. Aklımızın almadığı, hayâlimizin sığmadığı şeyleri bize re'yü**[237]**'l-ayn gösterirler. Bunlar hep terakkī sâyesinde oluyor. O türlü türlü âletler, o şimendiferler, o buhârlar, o funûn, ... hayret, hayret!.. Nedir o harikulâde esliha? Onlara dâima kuvvet-i mümâsile ile mukābele edeceksin, Allah emr etmiş: [2](وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ) her ne kadar kudretiniz yeterse zamâneye göre kuvvet hâzırlayın! Onlar her türlü ilerlesin, sen kundaklı tüfenklerle kalasın, olur mu? Onların toplarına okla karşı duracağım, çünkü peygamber ok atardı. Bu fikirde gezersen budala derler. Âleme karşı, muhâliflere karşı ne kadar gücünüz, kuvvetiniz yeterse kuvvet hazırlayın (مااستطعتم) o kadar ki daha ötesi yok. İnsanız. Her şeye kābiliyetimiz var. Çalışacak olsak neler yaparız neler! Japon'lardan aşağı mıyız? Onlarda o kadar bir kâbiliyet-i cismiyye de yok. Terbiye-i akliyye de yok. Esâsen bu Avrupa halkı kadar dirâyetli. Akıllı bulunmaz. Zekî, fatîn. Bilhâssa Türkler, Ehl-i İslâm binlerce tecrübeler etmiş. Dînimizin telkīnâtı âlî. Zekâvetimiz âlemleri hayrân etmiş. Şecâ'atimiz dillere destan olmuş. Târîhlerde parlak, şanlı sahîfelerimiz dolu. Lâkin çıkmaz sokağa girdikden sonra elbet döneceğiz. Zann ediyorlar ki kendi ihtiyârımızla yapdık. Hâlbuki bilmiyorlar ki zulmet içinde kaldık. Basacak yeri göremiyorduk. Zulmet, zulmet, istibdâd bütün âfâk-ı mevcûdiyetimizi sarmışdı. O zulmet içinde varlığımız mün'adim olmuşdu. Nûr-ı hürriyet işrâk edince hep birden uyandık. Nusretle davrandık. Âlem hayrândır, o zulmet şâ'ibesini, pasını sildik. Bu milleti çirkâb-ı denâ'etleriyle telvîs eden murdârları lâyık oldukları mahallere gönderdik. Asıl özünü bırakdık. Hiç bir kavim bunu yapamamış. Bâ-hûsûs o müstebidler ne kadar yerleşmişlerdi. Etrâfa nasıl kol salmışlardı. İki kişi bir yere getirmezler. Kardeş kardeşle görüşemez. "Ver yansın, yak gitsin." demişler. Hiç ferdâyı düşünmeyecek kadar gurûra sapmışlar. Ümmete musallat olanlar Kārûn gibi ne Allah'ı, ne Peygamber'i tanır, istediği gibi asar, keser. Sanki payidâr kalacakmış. Taşralardan da ne haberler gelir. On seneden beri vâlî olmuş. Arkasını burada bir zâlime dayamış. Kesmiş, biçmiş. Fakat bugün ne hâle geldiler? Âhları Allah yere düşürmez. [3](لِيُذِيقَهُم بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ) cezâlarını dünyada da tatdırır. [4](يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنفُسِكُم) nazm-ı celîli yok mu, biliniz ki bunların arasında bî-çâreler de var. Lâkin:

Sorsalar mağdûrunu gaddâr kendin gösterir.

Olacağı odur. (ولايحيق المكر السيئ الا باهله) mâkirin mekri, mekr ü tezvîri kimseye dokunmaz. Yine ehline döner. Onları mahv eder. Allah'ın mekrine karşı durulmaz. Hergün gazetelerde okursunuz. Bursa'da, Edirne'de öyle zâlimler türemiş ki hükûmetleri mâlikâne edinmiş. Burada ma'hûd zâlimlere arkasını vermiş idi. Ne arzuhâli alırlar, ne sözü dinlerler, ne mahkemeye giderler. İbâdullâh hiç hükmünde addolunurdu. On seneden beri bir zâlim varmış Balıkesir'de. İstediği gibi kesmiş, biçmiş. Böyle kâfirler. Böyle birbirlerine zencir olmuş zâlimler!... Bütün ibâdullâh esîri. Böyle günü hiç tasavvur etmezlerdi. Onların emirlerine kim karşı duracak?..

Bak mel'ûna!.. İdrâkleri de artık münselib olmuş, Allah'ın gayreti yok mu? Behey zâlim! Mazlûmun du'âsı, bir gün makbûl olur. İcâbet olunur. Zann etme ki mazlûmun âhı kalır. Biraz îmânı varsa zulmüyle git gide o da söner. Allah'ı inkâra başlar. İ'tikādı da başka mesleğe tahavvül eder. Cür'etini artdırır. Şeytânlarla düşüp kalkdıkça onlara göre kalbinde bir i'tikād peydâ olacak. İdârenin bu türlüsü Allah'ın kānûnuna mutâbık gelir mi? Küfürle dünyâ durur, lâkin zulumle durmaz. Küfrün cezâsı âhirettedir. Adâletle küfr bir yere gelir, ma'mûriyet olur. Ama zulüm ile, istibdâd ile hükûmet devâm etmez. Neticesi mutlak harâbiyetdir. Dünyaca bir cezâyı mûcib olacak. Her türlü felâketlere yol açılır. Dünyada da harâbiyet muhakkakdır. Çünkü hukūk-ı ibâd var. Ama küfrün cezâsı âhiretdedir.Onun için Allah, zâlimleri sernigûn etdi. Hepsini milletin pençesine düşürdü. Bir takım bî-çâreleri tıkdıkları zindânlara Allah kendilerini tıkdı. Doya doya millet intikāmını aldı. Daha da alacak, bundan sonra muhâkeme olacaklardır. Bütün mazlûmların hakları istihsâl edilecekdir. Büyük Allah, ulu Tanrı kudretini gösterdi ve bî-çâreleri güldürdü. Zâlimleri zindânlara doldurdu.

Allah cümlemizi hayırlı hizmetlere muvaffak eylesin! Bu hürriyeti istihsâl uğurunda çalışan kullarına Allah mu'în olsun!.. Düşmanların bütün hîle ve tezvîr dolablarını sernigûn eylesin..

İşte üç şey vardır ki bunlarda adam seçilmez. Herkese müsâvî mu'âmele edilir. Bu husûsda herkes hakkında bir mu'âmele edilir. Emânete hiyânet edilmeyecek, ahde ri'âyet olunacak. Emânete hiyânetlik memnû'dur. Bütün zimmîler de emânetdir. Mâdem ki bizimle yaşıyorlar, her türlü vergi veriyorlar, malları, canları vedî'atu'l-lâhdır. Onlara ilişen dünyada da cezâsını görür, âhiretde de. Bir müddetden

[1] Ebu Davud, *Sünen,* Kitâbu'l-Edeb, Bâbun fi'l-Meşvere
[2] Enfâl, 8/60.
[3] Rûm, 30/41.
[4] Yûnus, 10/23.

beri onlar hakkında da hükûmet-i müstebidde ezâ ve cefâyı revâ görüyordu. Perişanlığımıza sebeb budur. O bî-çare hıristiyanlar ki memleketimize köle gibi hizmet ederlerdi. Koyun gibi. O kadar itâ'atleri vardı. Hiç sesleri çıkmıyordu. Ehl-i İslâmla bir yerde yaşıyorlardı. Lâkin âkibet zulme tahammül edemediler. Dağlara çekildiler. Ne yapsınlar. Bir vergi on kere alınır, yine borclu gösterilirdi.

– Ne yapıp da kurtulalım?

dediler, bu yola saptılar. Turuk-ı necât aramak pek meşrû'dur. Peşin sözle kurtulmak için bir yol, bir çâre aranır. Kābil olmazsa silâha mürâca'at edilir. Buna kim ne der? Bu, şekāvet değil. İcrâ-yı adâlet.

Son deminde Hazret-i Ömer de tavsiye buyurmadı mı: (واوصى الخليفة بعدى بذمة الله و ذمة رسوله) Benden sonra halîfe olacak kimseye bir vasiyyetim de budur: Allah'ın ahdini, Resûl-i Ekrem'in ahdini gözetsin ki bundan murâd zimmîlerdir. Onlar bize teslîm olmuşlar. Hükûmet-i İslâmiyyeye tâbi' **[238]** olmuşlardır. Senin askerine hizmet eder. Sen de onları hıfz edeceksin. Böyle ittihâd-ı kulûb hâsıl olur. Menâfi' muhâfaza olunur. Zîrâ Allah'ın ahdi, peygamberin ahdi budur. Ve sizin dünyaca selâmetiniz bundadır.

Eğer Hıristiyanlar olmasa, onların çalışması olmasa ne yersiniz, ne içersiniz? Kendi kazancınız kendinize yetmez. Askerinizi ne ile beslersiniz? O çiftçiler olmasa hâlimiz neye varır? Bugün fırıncılar kapasa ekmeksiz kalırız. O bî-çâreler güneşin altında, ateşin başında bin türlü mihnet ve meşakkatlere tahammül ederek çalışırlar. Erzâkımızı gönderirler, yiyeceğimizi tehiyye ederler. Bütün ihtiyâcât-ı ümem birbirine merbûtdur. Hukūk-ı âmmeyi gözetmek dünyâca da, âhiretçe de lâzım. Dâreynde semeresi görülür. Nasıl ki biz adâletle âmil oldukça bütün a'dâya gâlib oluyorduk. Sonra adâleti terk ettik. Defâ'atle mağlûb olduk. Devletlerin nazarından düşdük. Bir takım teklîfât, icrâ'ât, müdâhelât yüz göstermeğe başladı. Refte refte hukūkumuz mahv oldu. Hükûmetin şân u satveti küçüldü. Mütemeddinler nezdinde zâlimlikle nâm aldık. Gerçi burada Hıristiyanların hâmîleri yok idi. Ama etrâfda pek çok hâmîleri bulunduğunu düşünmedik. Nihâyet "Yapamazsanız, çekilin!" demeğe başladılar.

Vâkı'a insanlara böyle mu'âmele olmaz. Bütün şerâyi' bunu takbîh eder. Ne akıl muktezâsınca hareket, ne şer'in muktezâsına ri'âyet... Hiç biri bizde yok idi. Barbarlık daha nasıl olur? Buna Allah da râzı olmaz, vicdân sâhibleri de rızâ göstermezler.

İşte bunlar üç şeydir, herkese karşı müsâvî. Gayr-i müslimler de vatandaşlarımızdır. Komşularımızdır. Ve bu ma'nâca kardeşlerimizdir.

– Ama diyeceksin ki benim Hıristiyana "Kardeşim" demeğe dilim varmıyor!..

Fakat peygamberimiz demiş. Senin dilin nasıl varmayacak? Bir hadîs-i şerîfde öyle buyurmuş Hazret-i Peygamber: [1](اخوانكم خولكم جعلهم الله تحت ايديكم فمن جعل الله اخاه تحت يده فليطعمه مما يأكل وليلبسه مما يلبس ولا يكلفه مالا يطيق وان كلفه مالا يطيقه فليعنه...) sadaka Resûlullâh (sav.) alâ mâ revâhu'l-Buhârî rahimehullâh. Yani sizin kardeşiniz daha kimlerdir; bilir misiniz? Sizin köleleriniz, câriyeleriniz, esîrleriniz, hizmetçileriniz, uşaklarınız hepsi kardeşinizdir. Kibrinize gitmesin... Ma'lûm ya, esîrler başka milletden olur. Müslüman müslümanı esîr alabilir mi? Meşrû' mudur? Hâşâ elbet! Esîr başka dînden olacak ve harb zamanında tutulacak. Ona esîr denir. Ana baba kendi evlâdını satamaz.

– O satdı. Ben de aldım. Ne nikâh lâzım, ne bir şey!.. demek küfürdür. Bir insan harâmı helâl i'tikād ederse kâfir olur. Başı sıkılmış, evlâdını satmış. Ma'âzallah ondan büyük günâh yokdur. Böyle yapan kimseye Allah la'net etmiş, peygamber la'net etmişdir. Allahu te'âlâ "Hür olan insanı satanın, hasmı benim" buyurmuş.

Buna dâir ayrıca bir hadîs-i kudsî var: [2](قال الله تعالى ثلاثة انا خصمهم ومن كنت خصمه خصمته يوم القيامة رجل باع حرا فأكل ثمنه ورجل استأجر اجيرا ولم يعطه حقه ورجل حلف على سلعة الخ.) Üç kimse vardır ki bunların hasmı, da'vâcısı benim. Mahşer yerinde da'vâcıları ben olacağım. Her kimin hasmı ben olursam onu mahkûm ederim. Bir adamın Allah da'vâcısı olursa... Allah ki ahkemü'l-hâkimîn, a'delü'l-âdilîn... Hangi şâhidle, hangi kuvvetle kendisini mücâzâtdan kurtarabilir?.

Kimdir bunlar?

1. (رجل باع حرا فأكل ثمنه) Birisi ol adamdır ki hür olan kimseleri esîr gibi satmış olur... Bu hadîs-i şerîf, iki türlü tefsîr olunur: Meselâ evlâdını satar, yâhûd âlemi köle gibi kullanır. Allah'ın verdiği hürriyeti gasb eder... İşte onun en birinci hasmı benim buyuruyor.

2. (ورجل استعمل اجيرا فلم يوفه اجره) Ol kimse ki bir işde bir adamı kullanmış. Yani bir ecîre, ki âmm olur, hâss olur. Hizmetini gördürmüş. Tamam işini bitirmiş, ücretini vermiyor. Aylıkla, gündelikle, her nasılsa kim olursa olsun, müslüman olsun, olmasın "Şuna mukābil sana şunu vereceğim" demiş. Tamam işini gördürmüş, tehdîd edip koğmuş.

– Hani benim hakkım? diyecek olursa cevâben:

– Halâ da söyler. Benden de hak mı alacağın? Şimdi seni mahv ederim. Diye ihâfeye kıyâm etmiş. Meselâ Zabtiye nâzırı, mahrûm öyle yaparmış. Bir ekmekçinin binlerce kuruş alacağı birikmiş. Günde bir mecidiyelik ekmek alırmış. Artık bir gün ekmekçi, vermemiş. Tâkatim kalmadı vermeyeceğim demiş. Bu hikâyeyi bir, iki ay evvel işitdim. Biçâreyi huzûruna celb ettirmiş.

– Verecek misin, vermeyecek misin? demiş.

– Aman, efendim tâkatim kalmadı. Vermeyeceğim.

– Öyle mi?.. Peki!.. demiş.

Arkasından iftiralı bir jurnal. Haydi kendisini mahbese atarlar. Sonra hakkını bağışlamış, pek çok yalvarmış ise de fâ'ide vermemiş. Zavallıdan daha bilmem ne kadar cezâ almışlar da güç hâl ile salmışlar. İstanbul'da, pây-i tahtda bu zulm olursa artık taşranın hâlini düşün. Bî-çâreyi sıkıştırmış, mecbûr etmiş. Ona karşı mahkeme yok. Her mes'ûliyetden müberrâ. Ama hastalıkla zâlim şimdi can çekişir. Böyle zulüm ile kaç bin liralık bir çiftlik edinmiş. Hürriyet sâyesinde mehâkime mürâca'atla kendisini mahkûm ettiren alacaklılara karşı şimdi de; – Param yok, tekā'üd olacağım o vakit veririm diyor. Tekāüd... Bak, bak zâlime. Hâlâ da millet para-

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Edeb 44.

[2] Suyûtî, *Câmi'u'-s-Sağîr* 6323.

sıyla geçinmeğe kalkışıyor. Fakat çiftlikleri kendisine kalacak zann eder. Mahv ettiği insanlar, kıydığı canlar, söndürdüğü ocakların hadd ü hesâbı yok, her ne derse öyle olurdu. Bir şey'e hak derse hak, bâtıl derse bâtıl. Sorusuz, su'âlsiz senelerle zindânlarda yatan bî-çâreler var idi. Ak sakallı adam zindan köşelerinde ağlıyor: – Üç senedir yatıyorum diyordu. Hiç kimse sormuyor idi ki "Niçin buraya geldin?.."

[239] Kānûn, adâlet... Hiç bir şey'in hükmü yok idi, ne hukūk-ı şahsiyye tanılıyor, ne hukūk-ı millet. Bunları tanıyan Kānûn-ı Esâsî'dir. Bak o mu'azzez kānûn ne diyor? Kimsenin hakkına tecâvüz olunmaz, evi basılmaz, işkence olunmaz, muhâkeme edilmeden habs olmaz, muhâkemesiz kimseye bir fiske vurulmaz. Herkes serbest yazacak, serbest söyleyecek, Kime dokunursa mahkemeler açık. Ona göre cezâ görecek. Lâkin ben hakkımı istemek için bağırırsam niçin zindânlara mahbûs olayım? Zâlimlik nasıl olacak? İşte böyle olur.

– Fakat sen ne cür'etle Paşa Efendimize "zâlim" diyorsun?.,

Nasıl demeyim! Akkâ kal'alarında, Fizan çöllerinde, Beşiktaş zindândarında mahv olan bî-çâreleri kim o hâle getirdi? Bu mel'ûnlara bu ta'bîr de azdır. Onların mel'anetini, onların irtikâb ettiği denâ'etleri tasvîr için, tavsîf için başka ta'bîr bulunmaz.

İfâde ettiğim o vak'a muhakkakdır. Ekmekçinin sekiz, on bin kuruş alacağı birikmiş, zâten esnâfdan hiç kimseye para vermiyormuş. Şimdi birden bire şikâyetler yükseliverdi. Cevâbını versin bakalım! Âlemi ezenlerin, köle gibi kullananların hasımları Cenâb-ı Allah'dır.

– Üç kimsenin hasmı benim, buyuruyor. İnsanı satıp parasını yiyenler, iş işledip de ecrini vermeyenler... Bunlar ne elîm azâblara dûçâr olacaklardır.

Bir ecîrin ecrini vermezse böyle azâblara giriftâr olacak, ya ekmeğini yerse, zavallının sermâyesini alıp gasb ederse ne olur?.. İnsan bu kadar mel'anet tasavvur edemez. Ya ekmeğini yer de sonunda iftirâ ederse; nihâyet hakkını bağışlatır, üstüne daha para alırsa.. Mütezâ'if zulümler!.. [1] (الظلم ظلمات يوم القيامة)

Bu zulmü Haccâc-ı Zâlim de yapamazdı. O, bir maksad uğurunda hareket ederdi. Âlemin malında gözü yokdu. O siyâsî bir takım fikirlerle bazı ehl-i beyt hakkında zulmü revâ görüyordu. Hulefâ-yı Emeviyye zamanında bulunurdu. Vâkı'a mubtıl idi. Haksız idi. Ara sıra ehl-i beytden bir hareket duyardı. Onlara tarafdâr olanlara zulüm ederdi. Ma'lûm idi. Lâkin bir maksad-ı siyâsî uğurunda, Emeviyye'nin hilâfetini muhâfaza etmeğe çalışırdı. Kimsenin malına, ırzına kasd etmiyordu. Gerçi çok kimseleri katl etdi ise de yine mahkemeleri de vardı. Az çok adâleti, insâfı da vardı. Bu bâbda garîb garîb hikâyeleri vardır.

Fakat böyle ekmeğini ye de, parasını verme, onu, bunu jurnal ederek mahv et, sonra da üzerine cezâ al... Bunun misli görülmemişdir. Bu herîfler âdetâ muhteri'-i mezâlim addolunur, yakası açılmamış zulüm bunlardan intişâr etdi.

3. "Her kim bir ahdi bozarsa, va'dinden hulf ederse, onun hasmı benim." buyuruyor.

Bu mel'ûnlarda bu esbâb-ı makhûriyetin cümlesi var idi. Üç cihetle de Allahü te'âlâ kendilerinin hasmı idi. Artık selâmet bulurlar mı? Âlemin malını gasb ederler, vermiyorlar. Tebe'a-i müslimeyi, bütün hukūk-ı ra'iyyeyi çiğniyorlar, eziyorlardı. Hiç bir cihetle selâmet noktası kalmamış idi. Belâlarını buldular. Makhûr oldular. [2] (فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

Şimdi hülâsa-i kelâm âyetin sebeb-i nuzûlünü zikr ve beyân etdik, o esnâda hadîs-i evveli de îzâh eyledik. Artık ikinci hadîs-i şerîfi ikmâl edelim. "Sizin eliniz altında, hizmetinizde bulunan kimseler, cariyeler, köleler... Biliniz ki hepsi kardeşinizdir. (جعلهم الله تحت ايديكم) Bu Allah'ın size bir lûtfudur ki onları sizin elinize tevdî' etmiş, size bir riyâset vermiş. Bir çok kimseler senin eline bakıyor. Onların rızkını vereceksin. Filhakîka rızk veren Allah'dır. Lâkin sen çalışacaksın, te'ayyüşlerine vâsıta olacaksın bu ni'metlere müteşekkiren kendilerine dâima kardeş mu'âmelesi ediniz, kimseye hakāret etmeyiniz. Ma'lûmdur ki uşaklar içinde, esîrler içinde bir takım gayr-i müslimler de bulunur. Aşcılar, arabacılar, köleler... Hepsi müslüman olmak şart mı? Esîrlik esâsen adem-i İslâm ile mukayyeddir. Rıkkıyyet üzerinde bulunanlar dîn-i İslâm'a girdikden sonra da o hâl üzre kalırlar. Lâkin evvelce gayr-i müslim olup muhârebede ele geçmiş. Esîr alınmış olacak. Mu'ahharan dîn-i İslâmı kabûl etmiş olduğu hâlde âzâd edilmemiş, hürriyet kazanamamış olabilir. Vâkı'â "Köle âzâd edin" diye emr-i şer'î çokdur. Kefâret için, daha bir çok şeyler için köle âzâd olunuyor. Buna dâir terğîbât-ı şer'iyyeye nihâyet yokdur.

El-hâsıl kölеleriniz de sizin kardeşinizdir. Değil mi ki onlar da insandır. Uhuvvet-i cinsiyye emr-i muhakkakdır.

İnsanın ise bir şeyden korkusu olur, gönlünde emelleri olur. İnsan hadd-i zâtında hâiz-i hukūkdur. Hürriyet-i tabî'iyye sâhibidir. Köle olmakla insanlıkdan çıkmaz. Kardeşçe kullanın. Buyuruluyor.

– Ne yapalım, nasıl muâmele edelim ya Resûlallah?

(فمن جعل الله اخاه تحت يده فليطعمه الخ) Her kimin kardeşi – tekrar kardeş ta'bîr ediyor– kendi zîr-i idâresinde bulunursa kendisi ne yerse ona yedirsin. Ne giyerse ona giydirsin. Kölesine, uşağına tâkatden ziyâde yük yükletmesin. Sakın onların hiç birine tâkatinden ziyâde teklîf etmeyin, ama bazı şeyler var, mutlakā yapacak. Sen de beraber yap, kibirlenme. Kibirleneceğine biraz çalış. Hendek vak'asında Sultân-ı Enbiyâ Efendimiz kendi de kazmayı eline almış idi, ashâbla sabâhdan akşama kadar beraber çalışıyordu. Peygamber-i zîşânın du'âsıyla dünyalar titrerken dâima ümmetine böyle yol gösterirdi, hiç bir vakit – Yâ Rabbî; muhârebeye gitmeyeceğim, meleklerin yok mu? Onları gönder! Demedi. Kendi ashâbıyla beraber giderdi. Gâlib gelir. Mağlûb olurdu. Şerî'at muktezâsı ne ise onu îfâ buyururdu. Rahmet olsun, mükâfatını görmek için ibret olsun. Binâ'en-alâzâlik ma'iyyetinizde bulunanlara bir hizmet teklîf ederseniz siz de mu'âvenet edin, beraber çalışın. Herkesle güzel geçinmeğe me'mûr değil miyiz?

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Mezâlim 8.

[2] En'âm, 6/45.

[240] [1](وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً) Nâsa dâima güzel söyleyin. Bu hitâb-ı âmmda müslim de dâhildir gayr-i müslim de.

لاَ يَنْهَاكُمُ اللّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ[2]

nazm-ı şerîfini de unutmamalıyız. Mâdem ki dininize dokunmuyorlar, vatanınızdan çıkarmıyorlar... Müşriklere de mu'âmelât-ı hasenede bulunmanızdan nehy etmiyor demekdir, ne vakit bunları yaparlarsa o vakit siz de mukābele edersiniz. Sen dinle meşgûl ol, onlar da dînleri ile meşgûl olabilirler. [3](لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ), [4](لهم مالنا وعليهم ماعلينا), [5](لاَ حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ) mâdem ki alenen münkerâtı izhâr etmiyor, seni evinden, barkından çıkarmıyor; malını, mülkünü gasb etmiyor, senin kānuna tâbi' oluyor, senin icrâ'âtına inkıyâd ediyor. Ri'âyete şer'an mecbûrsun.. (لهم مالنا وعليهم ماعلينا), hâdis-i şerîfi ayn-ı hükm-i şerî'atdir, tafsîlâtı kütüb-i fıkhiyyede mastûrdur. Gayr-i müslimler ile adem-i mu'âşerete bizler sebeb oluruz. Biz insâf edecek olsak hepsi muhabbet ederler. [6](عَسَى اللّهُ أَن يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً الخ) Eğer siz onlara insâf ile mu'âmele ederseniz hepsi size dost olurlar, beyninizde Allah meveddet halk eder. Yani dünya husûsâtında menfa'at görürsünüz. Âhiretçe Allah gafûrun rahîmdir. Hüsn-i niyyet sâhibi olanların kusûrunu afv buyurur. Herhâlde dünyaca menfa'at göreceğiniz muhakkakdır. Meveddetden dâima semere iktitâf edersiniz. Düşmanlıkdan aslâ bir fâ'ide çıkmaz. Netîcesi perîşânlıkdır. [7](وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً) Bütün nâsa güzel mu'âmele edin. İşte bu hüsn-i mu'âşerete uhuvvet sevk eder. Uhuvvet-i dîniyye demeyiz. Uhuvvet-i vataniyye diyoruz. Yani vatandaşlık, komşuluk, hep bir vatan evlâdıyız, bu sözü istib'âd etmeğe kim cür'et eder? Evâmir-i ilâhiyyeyi hüsn-i telakkī ile siz evvelâ Allah'a ve Resûlüne itâ'at edin, ondan sonra icrâ-yı adâlete vâsıta kılınmış olan zevât var, onlara da hürmet edin.

– Lâkin Allah'ın ve Resûlünün hükmüne muhâlif yola sevk ederlerse ne yapalım? Kılıç mı çekelim? Üzerlerine mi gidelim?..

Yok. Bunu Allah da men' eder. Bunlar ahkâm-ı ilâhiyyeyi icrâ edecek. Mahkemenin hükmü ne ise anlatacak. Her kim karşı durursa onu terbiye edecek. "Ücret-i hükûmeti kabûl etmem" diyeni tenkîl edecek. Hükûmetin vazîfesi budur. Lâkin kānûnu kendi bozarsa o vakit ne yapar? İşte Kur'ân-ı Kerîm bunu da gösterir. [8](فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ) Onu kitâbullâh ve sünneti'r-Resûle redd edin. Eğer hükümdârlar, ümerâ, hükkâm sınıfı size adâlet etmezlerse, beyninizde ihtilâf zuhûr ederse... Ne vakit ihtilâf zuhûr eder? Meşrû' olmayan bir takım yollara sevk ederler. Ki o yola sülûku mümkün değil millet kabûl edemez olur. Öyle bir takım teklîflerde bulunursa, icrâ'at-ı zâlimâneye kalkışırsa.. O vakit işte kitâbullâh, işte sünnet-i Resûlullâh! Var ya mürâca'at edersiniz. Kur'ân'a bakdık: [9](وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ) buyuruyor. Sünnet-i Resûle bakdık: Hep halîfeler ümmetin re'yini sormuş. Ehl-i hâl ve akdin intihâbına râzı olmuş. Hazret-i Ömer bir def'a esnâ-yı hutbede sormuşlardı:

– Eğer hilâf-ı şer' hareket edersem, ricâ ederim, haber verin, kabûl etmeyin!

Ashâb-ı kirâmdan birisi dedi: – Zâten bir kusurunu görürsek mutlaka söylemeğe borcluyuz. Karşı durursak makāmdan düşürürüz.

Müşârun-ileyh – Hamdolsun, buyurdu, ki zamanımda böyle erler var imiş. Lâkin bu, son tedbîrdir. İ'lân-ı küfr etmeden, bi'l-külliye ahkâm-ı ilâhiyyeyi mahve kıyâm etmeden hiç bir âmirin üzerine satvet göstermeğe lüzûm yokdur. Belki meşveretle hall-i mes'eleye çalışmak lâzımdır. Vazîfe-i ehl-i îmân budur.

Ama – Ben onu da kabûl etmem!...

Derse, o vakit mecbûriyet görülür. Elhamdülillah bu sefer kan dökülmeden matlûbumuza nâ'il olduk, hürriyetimizi aldık. Sırât-ı müstakīme vâsıl olduk. İnâyet-i Hak'la müstefîd olacağız [10](إِنْ كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ) Eğer Allah'a îmânınız varsa, kıyâmete îmânınız varsa böyle yaparsınız... Asıl cezâ kıyâmettedir. Dünyada da misâlini, numûnesini gösteririm. İşte emr-i ilâhî budur: Meşveretle iş görün! Kuvvetli bir hey'et ortaya koyun! Halîfeleri bile öyle kendi keyfine bırakmayın. Hiç teveccüh-i millet bir kişinin re'y-i hoduna bırakılır mı?.. Bu hey'ete "Ehl-i hall ve akd" derler. Kütüb-i fıkhiyyede "men'a sâhibi" derler. Öyle nüfûzlu kimselere hükm-i şer'î nasıl icrâ edilir? Meselâ gâyet nüfûzlu bir adam birini katl ederse onu te'dîb edecek, hükm-i şer'î icrâ edecek. Bir "ehl-i men'a"nın vücûduna ihtiyâc vardır. Dâima böyle bir hey'et bulunacak. Kütüb-ı fıkhiyyeyi iyi okuyanlar bunu bulurlar. Büyük makāmda olan kimse birini bigayr-i hak katl ederse hükm-i şer'î onun hakkında dahi icrâ olunur. Kim isterse olsun. Bi-gayr-i hak kimsenin kimseyi katle salâhiyeti yokdur. Peygamber bile haksız kimseyi öldüremez. Öldürmemişdir. O hayatı Allah vermiş, yalnız o alabilir. Hayât, beşerin tabî'i bir hakkıdır ki bunun üzerinde hiç kimsenin tasarrufu mümkün olmaz. İcrâsı dâ'î-i fitne ve heyecân olabilecek böyle bir hükmü suhûletle icrâ edecek kimdir? "Ehl-i men'a" yani "Meclis-i Meb'ûsân"dır. En meşrû' hükûmet bundan ibâretdir ki ancak böyle yaşamak mümkün olur. Hiç bir şey kitâbullâhdan hâric değildir. Şu kadar ki usûl ile gidin, meşveretle yapın. Hayât, refâh ve sa'âdet ancak meşverettedir. [11](ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً) İşte böyle yaparsanız ehl-i sa'adet olursunuz. Âkibetiniz güzel olur. Cümleniz selâmet bulursunuz. Zulüm bünyâdını yıkmak için başka çâreniz yokdur. Allah cümlemizi rızâ-yı şerîfine muvâfık hayırlı ameller işleyen kullarından eyleye âmîn! Bu kadar iktifâ edelim.

–49. dersin sonu–

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

[1] Bakara, 2/84.
[2] Mümtahine, 60/18.
[3] Kâfirûn, 109/6.
[4] Tantâvî, *Tefsirü'l-Vasît,* Mâide 41-43. âyetlerin tefsirinde.
[5] Şûra, 42/15.
[6] Mümtehine, 60/7.
[7] Bakara, 2/83.
[8] Nisâ, 4/59.
[9] Şûrâ, 42/38.
[10] Nisâ, 4/59.
[11] Nisâ, 4/59.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

10 Aralık 1908 16 Zilka'de 1326 Perşembe 27 Teşrînisânî 1324 **Birinci Sene - Aded: 16**

[241] TEFSÎR-İ ŞERÎF

غَيرِ المَغضُوبِ عَلَيهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ [1]

Mazhar-ı gazab-i ilâhî ve giriftâr-ı dalâl-i ebedî olan kimselerin gayri, onlara bi'l-külliye mübâyin bulunan zevât-ı kirâmın tarîk-i selâmet-refîkine (hidâyet buyur).

Bu nazm-ı şerîf de mevsûl-i sâbıkdan [2](الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ) kavl-i kerîminden bedel olup onu tefsîr makāmında vârid olmuşdur. Çünkü mün'imün aleyh olanların mazhar-ı gazab ve dalâl olanlara mugâyeretlerini ifâdeden maksad onlardan gazab ve dalâli selb etmekdir ki bu, onun mefhûm-ı lâzımıdır. Gazab ve dalâlden bi'l-külliye selâmet ise en büyük ni'met-i ilâhiyyeye nâ'iliyet demek olmasına mebnî mün'imün aleyh olan zevâtı selâmet-i mezkûre ile mümtâz bulunan ibâd-ı sâlihînden ibâret kılmak münâsib olur.

Bu nazm-ı şerîfin sıfat kılınmak ihtimâli de vardır. Bu takdire göre ni'am-i uhreviyye ile ona mûsil olacak ni'am-i dünyeviyyeye mazhar bulunan mü'minlerin en mükemmel sûretde nâ'iliyetleri, mu'âheze ve mes'ûliyetden tamâmen masûniyetleri maksûd olarak kendileri mü'minîn-i kâmilînden ibâret olurlarsa nazm-ı şerîf sıfat-ı kâşife ve eğer ni'am-i mezkûreye fi'il-cümle nâ'iliyetleri maksûd olarak ale'l-ıtlâk mü'minlerden ibâret kılınırlarsa fâsıkları ihrâc etmek için îrâd buyurulmuş sıfat-ı mukayyede olur.

Tefsîr-i Elfâz

"Gazab" intikām arzusuyla nefs-i insâniyyenin heyecân-ı mahsûsudur ki galeyân-ı dem-i kalbi mûcib olur. Cenâb-ı Bârî hakkında isti'mâl olundukda gâyeti olan irâde-i intikāma mahmûl olur.

Nasıl ki besmele-i şerîfe tefsîrinde zikr olunan kā'ide-i külliye bunu muktezîdir.

"Vele'd-dâllîn"deki "lâ" gayrden müstefâd olan ma'nâ-yı nefyi te'kîd için ziyâde kılınmışdır ki müfâd-ı kelâm: Ne mağdûbun aleyh olan, ne de dâllîn bulunanların tarîkini istemeyiz demek olur. "Dalâl" tarîk-i seviyden amden ve hatâ'en olsun udûl ve inhirâf demekdir. Merâtib-i mütenevvi'ası olub aksâsı küfr, ednâsı mekrûhdan ibâretdir. Burada muktezâ-yı ıtlâk ve makām-ı du'âya münâsib olacağı vecihle maksûd bütün envâ'ıdır.

Ta'yîn-i Murâd

Bazı erbâb-ı tefsîr "mağdûbun aleyh" kavm-i Yehûd, dâllîn tavâ'if-i nasârâdan ibâretdir diyorlar. Bu sûretde (الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ)'in kable'n-nesh ve't-tahrîf kavm-i Mûsâ ve Îsâ aleyhimesselâma haml olunması lâzım gelir. Bu ise ıtlâk-ı lâfza muvâfık olmadığı cihetle gâyet ba'îddir. Bir hadîs-i şerîfde bu sûretle beyân buyurulması tefsîre değil temsîle mahmûldur.

Ercah olan "mağdûbun aleyh" âsîler, dâllîn ma'rifet-i ilâhiyyeden hâlî olanlardan ibâret kılınmakdır. Çünkü mün'imün aleyh li-zâtihî hakkı ve li-ecli'l-amel hayrı bilmek sûretiyle dil-sîr-i ni'am-i sübhâniyye olanlardan ibâret olmasına binâ'en bunların mukābili, kuvve-i âkıle ile kuvve-i âmilelerinden birisi muhtel olan kimselerdir. Amel-i sâlihi ıdlâl eden fâsık olup "mağdûbun aleyh"dir. Nasıl ki kātil-i mute'ammid hakkında [3](وغضب الله عليه) vârid olmuşdur.

İlm ü ma'rifeti ıdlâl eden de cehl u dalâle mukārindir. Nasıl ki bir âyet-i kerîmede [4](فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلاَّ الضَّلاَلُ) buyurulmuşdur. Yani ma'rifet-i Hak hâricinde kalan cehl ü dalâlden başka birşey değildir.

---

[1] Fâtiha, 1/7.
[2] Fâtiha, 1/7.
[3] Nisâ, 4/93.
[4] Yûnus, 10/32.

[242] "Âmîn":

İstecib ma'nâsına ism-i fi'il olup ma'nâsı: Du'âmıza icâbet buyur demekdir. Bi'l-ittifâk sûre-i Fâtiha'dan cüz' değilse de tilâvet-i sûre-i celîle akîbinde okunması me'sûrdur. Ehâdîs-i şerîfede tasrîh olunduğu üzre Cebrâ'îl aleyhi's-selâm tarafından ta'lîm buyurulmuşdur.

Hâtime

Sûre-i celîlemizde bütün benî âdem üç tâ'ifeye taksîm buyurulmuşdur: Mün'imün aleyh, mağdûbun aleyh, dâll.

Mün'imün aleyh olan zevât-ı kirâm bâlâda zikr olunduğu üzre dört sınıf teşkîl ederler.

Mağdûbun aleyh olanlar dahi dalâlin ma'nâ-yı mevzû'un lehine nazaran dâllînde dâhildirler. Fakat burada dâllîn ta'bîri Hak te'âlâ hazretlerine ve ahkâm-ı şer'iyyesine dâir cehlden hâlî olmayan kesâna tahsîs olunarak mağdûbun aleyh hâric bırakılmışdır. Binâ'en-aleyh mağdûbun aleyh bile bile irtikâb-ı me'âsîye veyâhûd inâd ve istikbâr ile küfr ü tekzîbe cür'et edenlerden ibâret olur ki iki sınıf olmuş olurlar: Sınıf-ı evvel usât-i mü'minîn, sınıf-ı sânî kefere-i mu'ânidîn.

Mağdûbun aleyh olanların cümlesinin azâba istihkāklarında şüphe yokdur. Fakat mürtekib-i me'âsî olan mü'minlerin bir kısmı şefâ'at-i şâfi'în ile afv buyurulacak ve mu'azzeb olan kısmı da ebediyyen cehennemde kalmayacakdır. Ama inâd ve istikbâr ile bedâhete, berâhîn-i kat'iyye ile sâbit bir hakîkate karşı küfr ü tekzîbe ısrâr eyleyen süfehâ-yı bî-iz'ân nâr-ı cehîmde muhalled, ebediyyen sûzân olarak kalacakdır.

Dâllîn de sunûf-ı adîdeyi hâvîdir.

Bu makāmda mağdûbun aleyh olan tâ'ifenin kefere kısmıyla dâllîn tâ'ifesinin sunûf-ı muhtelifesi ve her sınıfın butlân-ı mezheb ve makālleri îzâh olunmak iktizâ ettiğinden iki fasl-ı müstakil îrâdına lüzûm görülmekdedir.

Manastırlı İsmâil Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYE
Sûre-i Nisâ: Âyet 58

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

Tahkîk, Allah size emr ediyor ki emânetleri ehline te'diye edesiniz. Ve hükm ettiğiniz vakit adl ile hükm eyleyesiniz. Allah'ın size va'z ettiği (bu nush u pend buyurduğu) şey (ki ehline edâ-i emânât ve hükümlerde adâlet etmekdir) ne güzel. Cenâb-ı Hak semî'dir (akvâlinizi, hükümlerinizi işidir), basîrdir (ef'âlinizi, emânâtı ehline edâ edip etmediğinizi görür.)

Ne belîğ ve câmi' mev'iza-i ilâhiyye! Sâde ve mukaddes bir câzibe-i beyân ile insanı nasıl bir cihân-ı me'âlî ve fezâ'ile âşık ediyor!

Hangi insandır ki emânete hiyânet etsin de felâh bulsun, âkibet perîşân olmasın. Hangi devlet ve ümmetdir ki ehline edâ-yı emânâtı ve ahkâmda adâleti iltizâm eylesin de necm-i şevket ve ikbâli dırahşân olmasın. Hâmil-i vezâ'if olanların uhdelerinde emânet bulunan câh ve mansıblar ehline tefvîz ile iş başlarında emîn ve kârdânlar bulunur. Ve hâkimler hükümlerinde tama' ve ümniyeye mağlûb olmayıp da adl ü hakkāniyete müteveccih olurlar ise o diyârda neler tecellî etmez, câ-be-câ ne türlü füyûz zuhûra gelmez? Bu mesleğe sâlik olan milel ü nihâlde dem-be-dem nişâne-i iltifât-ı ilâhî görülüyor.

Nazm-ı dünyâ sebebi saltanat-ı âdildir
A'del-i halkını Hak nâzım-ı eşyâ eyler
Fuzûlî

Velehu

Hükümdür vâsıta-i mevt ü hayâtı halkın
Vay ol hâkime kim eyleye hükmünde hatâ
Kıla mazlûmları merhametinden mahrûm
Vere zâlimlere öz nef'i için istîlâ

Mültekā Şârihi Damâd merhûm *Kitâbü'l-Kazâ*'da şu hadîs-i şerîfi nakl etmişdir: (من قلد انسانا عملا وفى رعيته من هو اولى منه فقد خان الله ورسوله وخان جماعة المسلمين) Bir kimse bir insana bir işi taklîd ve tefvîz edip hâlbuki ra'iyyesi içinde o insandan evlâ ve elyakı bulunursa ol kimse ale't-tahkīk Allah'a ve Resûlüne ve cemâ'at-i müslimîne hiyânet etmiş oldu. Hadîs-i şerîfdeki cümle-i şartiyenin cevâbı *Eşbâh*'da (فقد ظلم مرتين باعطاء غير المستحق ومنع المستحق) sûretinde rivâyet olunmuşdur. Bu rivâyete göre me'âl-i münîfi şudur: Bir kimse bir işi ra'iyyesi içinde o işe ehakk var iken bir insana tefvîz ederse ol kimse gayr-i müstehakka i'tâ ve müstehakkı men' ettiği cihetle ale't-talkīk iki kere zulm etmiş oldu.

* * *

(ان اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا)[1] kavl-i kerîmi Ka'be-i mu'azzamanın sâdin ve kilitdârı Osman ibni Talha bin Abddiddâr hakkında nâzil olmuşdur. Resûl-i Ekrem Efendimiz yevm-i fetihde Mekke'ye dâhil olunca Osman bin Talha Ka'be'nin kapısını kilitleyip sath-ı Ka'be'ye çıkmış ve miftâh-ı Ka'be'yi Peygamber Efendimize teslîmden imtinâ' ile ben onun Resûlullah olduğunu bilseydim miftâhı ondan esirgemezdim demiş idi. İmâm Ali hazretleri Osman'ın elini büküp miftâhı aldı. Ka'be kapısını açdı. Resûlullâh Efendimiz derûn-ı beyt-i mu'azzama girip iki rek'at namaz kıldı. Dışarıya çıkdıkda Abbas hazretleri miftâh-ı Ka'be kendisine verilip sikāyet ile sidâneti cem' etmesini taleb ettiyse de bu âyet-i kerîme nâzil olmakla Resûl-i müctebâ efdalü't-tahâyâ hazretleri miftâhı Osman'a iâde edip i'tizâr **[243]** eylemesini Hazret-i Ali'ye emr etdi. İmâm Ali de miftâhı Osman'a i'âde ile i'tizâr eyledi. Osman dedi ki, öyle ya.. İcbâr ve ezâ ettikden sonra şimdi geldin de rıfk ile mu'âmele ediyorsun. Hazret-i Ali: Senin hakkında Kur'ân nâzil oldu da şimdi bunun için sana bu mu'âmeleyi ediyorum cevâbını verdi ve âyeti okudu. Osman âyeti istimâ' etmesiyle hemen şehâdet getirdi ve Cibrîl aleyhisselâm hubût edip sidânetin ile'l-ebed evlâd-ı Osman'da olduğunu Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimize haber verdi.

[1] Nisâ, 4/58.

Bu kavl-i kerîm ber vech-i meşrûh sâdin-i Ka'be Osman bin Talha hakkında nâzil olmuşsa da hitâb her emânetde her ferde âmmdır. Yani hitâbın hükmü bütün mükellefîne ve emânât dahi hukūkullâha ve hukūk-ı ibâda dâir mükellefînin zimmetlerine te'alluk eden cemî'-i hukūka âmm ve şâmildir. Husûs-ı sebeb umûm-ı hükme mâni' değildir. Âyetin şu kıssa üzerine vürûdu onun bu kazıyyeye mahsûs olmasını îcâb etmez. Şu hâlde bu hitâbın hükmünde her insanın hâmil olduğu cemî'-i emânât dâhil olur.

Ma'lûmdur ki insanın mu'âmelesi ya Rabbiyle veya ibâd ile veya nefsiyle olur. Bu üç kısım mu'âmelenin cemî'-i ahvâlinde emânete ri'âyet lâzımdır. İnsanın Rabbiyle olan mu'âmelesinde emânete ri'âyeti me'mûrâtı işlemek ve menhiyâtı terk etmekdir. Bu bir deryâdır ki sâhil ve pâyânı yokdur. İbn-i Mes'ûd hazretleri buyurdu ki: Emânet her şeyde ve hattâ abdestde ve cenâbetden guslde ve namazda ve zekâtda ve savmda bile lâzımdır. Kısm-ı sânî ki insanın halk ile mu'âmelesinde emânete ri'âyetidir. Bu kısımda vedî'a ve müste'ârları ashâbına i'âde edip hiyânet etmemek husûsları dâhil olur. Ebu Hureyre hazretlerinden rivâyet olundu ki Resûl-i Kibriyâ Efendimiz: [1](اَدّ الامانة الى من أئتنك ولاتخن من خانك) buyurmuşdur. Bu kısım emânetde keyl ü vezinde tatfîf etmeyib tam ölçmek, tam tartmak, nâsın uyûbunu ifşâ etmemek husûsları, mülûk ve ümerânın ra'iyyeleri hakkındaki adâletleri, ulemânın avâm-ı nâssı ta'assubât-ı bâtılaya sevk etmeyip belki dünyâ ve âhiretde nâfi' a'mâl ve i'tikādâta onları irşâd eder sûretde nush u pendleri, zevce dahi nâmusunu muhâfaza edip zevcine hiyânet etmemesi dâhildir. İnsanın nefsiyle mu'âmelesinde emânete ri'âyeti hakkındaki kısm-ı sâlise gelince bu da insanın dîn ve dünyada nefsi için ancak enfa' ve eslah olan şeyleri ihtiyar etmesi ve şehvet ve gazab sebebiyle mutazarrır olacağı eşyâdan mücânebet eylemesidir, bunun içindir ki server-i kâ'inât aleyhi efdalü't-tahiyyât efendimiz: [2](كلكم راع وكلكم مسؤل عن رعيته) buyurmuşdur.

Bu ta'dâd olunan umûrun cümlesi Cenâb-ı Hakk'ın ehline edâsını emr eylediği emânâtdan olmakla hepsi [3](ان اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا) kavl-i kerîminde dâhil olur. Cenâb-ı Hak emr-i emâneti kitâb-ı azîzinin pek çok mevzi'inde i'zâm ve tefhîm etmişdir. Sûre-i Mü'minûn'da felâh-ı ebedîye nâ'il olan mü'minlerin evsâfı arasında [4](وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ) ve Sûre-i Ahzab'da [5](إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ) buyurulmuşdur. Eserde dahi (لا ايمان لمن لا امانة له) vârid olmuşdur.

* * *

Bazı müfessirîn-i kirâm siyâk-ı âyete nazar edip dediler ki bu kavl-i şerîfdeki hitâb umerâ' ve hükkâm vesâire gibi vülât-ı umûradır. Nitekim [6](وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ) kavl-i kerîmindeki hitâb anlara olduğu gibi. Bu takdîrce nazm-ı celîlin me'âl-i münîfi: "Ey vülât-ı umûr! Ey ümerâ' ve hükkâm! Cenâb-ı Hak size emr ediyor ki menâsıb vesâireye dâir zimmetlerinize te'alluk eden hukūku ehline, müstehaklarına edâ edesiniz ve nâs beyninde hükm ettiğiniz zaman adl ile hüküm edip şu sûretle de zimem-i gayre te'alluk eden hukūku ashâbına îsâl eyleyesiniz" demek olur.

Fi'l-asl adl: Eşyâda müsâvât demek olup sonra zulüm ve i'tidâdan hâric kalan her şeye adl tesmiye edilmişdir. [7](إِنَّ اللّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ) kavl-i kerîmi mâ-kablini takrîr eder. Ve muhâtabına mezîd-i lûtfu ve imtisâl-i emre hüsn-i da'veti tazammun eyler cümle-i müste'nefedir. [8](إِنَّ اللّهَ كَانَ سَمِيعاً بَصِيراً) kavl-i kerîmi ise va'd ve va'îd olup ehline tefvîz-i emânât eden evliyâ-i umûru ve adl ile hükm eden hükkâmı mükâfât-ı ilâhiyye ile tebşîr ve hilâf-ı emr hareket eyleyen vülât ve hükkâmı mücâzât-ı müntekim-i kahhâr ile inzâr ediyor.

* * *

Haccâc ibni Yûsuf Es-Sakafî hıtta-i Irak'a vâlî ta'yîn kılındığı zaman Irak gâyetle ma'mûr ve âbâdân iken Haccâc'ın revâ gördüğü mezâlim-i gûnâ-gûn ile harâb ve yebâb olduğundan vâridâtı bin kere kırk bine –kırk milyon edertenezzül etdi. Hâlbuki Ömer bin Abdülaziz hazretlerinin zamân-ı adlinde hıtta-i mezkûrenin vâridâtı bin kere seksen binden –seksen milyon eder- bin kere yüz bine –yüz milyon eder- ve daha ziyâdeye kadar çıkmış idi.

Ama İmâm Ali kerremallâhu vechehû ve radiyallâhu anhü hazretleri bir Yahûdî'nin yedinde gördüğü zırhından dolayı Kādî Şureyh'in huzûrunda Yahûdî ile mürâfa'a olarak zırh kendisinin olduğunu iddi'â eyledi. Şureyh hazretleri Yahûdî'ye bu iddi'âya karşı ne dersin diye su'âl etdi. Yahûdî: Zırh benimdir ve vâzi'u'l-yedi benim dedi. Bunun üzerine Şureyh İmâm Ali'den müdde'âsını isbât için iki şâhid estedi. Kanber ile Hasan bin Ali gelip İmâm Ali'nin lehine şehâdet etdiler. Kādı dedi ki abd-i mu'tekid bulunan Kanber'in şehâdetini kabûl etdim, ama oğlunun şehâdetini kabûl etmem. İmâm Ali radıyallahu anhu hazretleri oğlun pederi lehine şehâdeti kabûl olunur re'yinde idi. Şureyh rahimehullah İmâm Hasan'ın pederi lehine şehâdetini kabûl etmemesi üzerine Hazret-i Ali zırhı Yahûdî'ye teslîm etdi. Yahûdî bu hâli görünce kendi kendine dedi ki Emîrü'l-Mü'minîn hazretleri kendi tarafından mansûb kadının huzûruna benim ile beraber gitdi, kadı onun aleyhine hükm etmişken râzı oldu, bu hâli bu sûretle derpîş-i mütâla'a ettikden sonra dönüb İmâm Ali'ye; "Yâ Ali sen sâdıksın, Hudâ alîm ve dânâ bu iddi'â eylediğin zırh benim değil senindir." dedi ve İslâm oldu.

İmâm-ı Sânî Ebû Yûsuf hazretleri hâlet-i nez'de iken şöyle deyip ağladı: "Yâ Rabb sana ma'lûmdur ki ben hasîmeynden hiç birine kalben dahi meyl etmedim. Ancak Hârunü'r-Reşid'in bir Nasrânî ile sebk eden mürâfa'asında **[244]** haksız olduğu cihetle gerçi Reşîd'in aleyhine hüküm ettimse de esnâ'-i mürâfa'ada ikisini müsâvî bir mevki'de oturtmamışdım."

---

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sagîr* 240.
[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cum'a 10.
[3] Nisâ, 4/58.
[4] Meâric, 70/32.
[5] Ahzâb, 33/72.
[6] Nisâ, 4/58.
[7] Nisâ, 4/58.
[8] Nisâ, 4/58.

Fukehâ'-i izâm hazerâtı diyorlar ki hükkâm hakk-ı âmme için nefislerini habs etmiş olduklarından onların rızk ve kifâyetleri ile ehl ve a'vânının ve me'ûnetleri kendilerine âid olanların kifâyeti beytü'l-mâlden verilir. Onlar bu sûretle i'âşe edilmezlerse emvâl-i nâsa tama' etmeleri melhûzdur. Nakl olunur ki Hazret-i Ömer radıyallahu anhın beytü'l-mâli şiddetle siyâneti ma'lûm iken Kādî Şureyh'e şehrî yüz akçe ma'âş verir idi. İmâm Ali radıyallahu anhü hazretleri ise zamân-ı hilâfetinde kādî-i müşârün-ileyhin ma'âşını şehrî beşyüz akçeye iblâğ eyledi. O zamanlara göre Cezîretü'l-Arab'da düşünülsün bu mikdâr ma'âş ne azîm meblağ idi. İşte akvâm-ı fâzıla hâlâ bu düstûr-ı mübeccele ittibâ' ediyor, hükkâmını muhterem tutuyor, refâh üzre onları i'âşe ediyor, bi'l-âhere de mülken ve siyâseten kendi müstefîd oluyor. Mülklerinde gavâ'il-i mütemâdiye zuhûr etmiyor, gavâ'ili tahkîk için, bastırmak için hazînelerini boşaltmakdan vâreste oluyor. Sen de mutâ'-ı cihân olan şu kā'ideye ri'âyet edip hükkâmına ihtirâm et, müstevfî ma'âş ver ve tahsîs eylediğin ma'âşı vaktiyle tesviye et, ma'âş almak için Zeyd ve Amr'ın derece derece eteklerini, ayaklarını takbîle mecbûr etme, aman şunun bunun emrine muhâlefet edersem acaba ben soluğu nerede alacağım, çoluk çocuk da ne olacak gibi tereddüd-i dilhirâşlarda onları bulundurma. Bak o zaman nasıl hâkimler zuhûr eder, nasıl hükümler sâdır olur. Her şey'den evvel bu kā'ide pîşvâ-yı hareket ittihâz kılınmalı ve sonra diğer cihetler, diğer tedbîrler düşünülmelidir. Bir hâkim ki selâmet-i fikri bi'l-vücûh havâtır ve ekdâr ile muhtel olmuşdur. O hâkim mesâlih-i ibâdı mı düşünür, yoksa nefsini mi, böyle bir hâkimden artık ne beklenir. İbn-i Melik'in *Menâr Şerhi*'nde nakl eylediği üzre Kādî Şureyh rahimehullah Hazret-i Ömer tarafından Kûfe'ye kadı nasb olundu ve yetmiş beş sene Kûfe'de kadı olarak kaldıkdan sonra Haccâc'ın Irâk Vâliliği zamanında isti'fâ etdi. Vefâtında yüz yirmi yaşında idi. Asrımızda ah! Vâlîler hâkimler me'mûriyetlerinden berk-i hâtif sür'atiyle geçiyorlar.

Bereketzâde İsmâil Hakkı

SAFAHÂT-I HAYATDAN

ÂMİN ALAYI

En önde, rahlesi âgûş-i ihtirâmında,
Ağır ağır yürüyen bir dokuz yaşında melek;
Beş on adım geriden, zîb ü ihtişâmında,
Şafak ziyâları hattâ ufûl edip gidecek
Kadar lâtîf, iki ma'sûmu bir açık payton
Vakār u nâz ile çekmekte; arkasında bunun,
Küçük küçük bir alay çehre-i sürûr-nümûn.

O rûhtan daha sâfî olan yüreklerden,
Zaman zaman bir İlâhî terâne yükseliyor;
Bu cûş-i safvetin aksiyle tâ meleklerden
Zemîne doğru bir "âmin!" sadâsıdır geliyor.
Muhîti her birinin bir sabâh-ı nûrânûr,
Bütün bu kāfile efrâdı, pür-sürûd-i sürûr,
Güzer-gehindeki halkı yarıp yarıp geçiyor!

Bu bir ketîbe-i ma'sûmedir ki, ey millet:
Selâma durmalısın şanlı rehgüzârında;
Bu bir cenâh ki: Âtîde bir ufak hareket
Yapıp cihanları oynatmak iktidârında!
Gelir de sâye-i imdâd-ı Hak'ta bir gün, bu,
Girer diyâr-ı meâlîye doğrudan doğru.
Budur bu var ise dünyâda, şanlı bir ordu!

Evet, ilerlemek isterse kârbân-ı şebâb,
Yolunda durmaya gelmez. O, çünkü durmayarak,
Diler ki eylesin âtîye doğru azm ü şitâb.
O çünkü istemiyor hâle saplanıp kalmak!
Onun kudûmü için nâzenîn-i istikbâl,
Açar da sîne, o olmaz mı per-güşâ-yi visâl?
Durur mu artık onun karşısında mâzî, hâl?

Fakat o zemzemeler uçtu hep dudaklardan...
Sürûd-i neşve bu âlemde pek süreksizdir!
Ağır ağır geçiyorken alay sokaklardan,
Gelir de caddenin ağzında mıhlanır, dikilir,
Mehîb-manzara bir anlı şanlı gerdûne;
İçinde pudralı üç zübbe! Sonra neyse yine,
Yol açtı bir iri ses mevkibin geçip önüne:

– Siz ey heyâkil-i bî-rûhu devr-i mâzînin,
Dikilmeyin yoluna kârbân-ı âtînin;
Nedir tarîkını kesmekte böyle isti'câl?
Durun, ilerlesin Allâh için, şu istikbâl.

Mehmed Âkif

[245] **HAC YOLUNDA**

– Evet, bu yıl gidelim de ziyâret eyleyelim
O yerleri, o mukaddes makām-ı ulyâyı...
Diyordu zevcesine... Çünkü ben bu sevdâyı

Sekiz dokuz senedir beslerim hayâlimde...
Bu sözleri öteden dinliyordu bir asabî
Kadın, hayâta beşâret veren latîfe gibi.

– Bilir misin ne kadar bir büyük sa'âdetdir...
Fakat niçin susuyorsun?
Kadın: Çocuklarımız
Gidince biz kalacaklar bu evde yapyalnız...

Düşündüğüm bu... diyordu.
– Sebeb mi sanki bu da?
Sebeb mi sanki bu? İşte bu arzu-yı şedîd
Onun hayâtına hüküm eyliyor.. Bu zill-i ümîd

Bırakmıyor onu bir lahza, bir dakîka bile.
O, şimdiden o makāmı te'emmül eyleyerek
Ğarîk-i şehd-i hayâlât.. İstiyor görmek.

Kadıncağız bakıyordu bu muhterem zevcin
Harîs ve teşne duran vaz'-ı zî-tevekkülüne
Müşâreket edebilmek için tahayyülüne.

İçerden aks ediyordu terâne-i etfâl...
Düşündü kaldı.. İçinde bu ıztırâb-ı sefer,
Bütün letâfet-i âmâli mahv eden ahker..

Dudaklarında sıkışmışdı i'tirâfı onun
Önünde mevcelenen tûde-i melâle bakıp
Cesâret eyleyemezdi bu firkate.. mağlûb
Esâssız şübühâte bütün.. zavallı kadın
Çekip çocuklarının şimdiden tehassürünü,
Dökerdi kalbine şellâle-i teessürünü

Bu şeb bu hâl-i tereddüdle imtidâd etdi..
Bütün firâş-ı tahayyülde muttasıl rü'yâ
Görürdü ... Âh bu firkat, bu firkat-i yeldâ!
Sevimli yavruları hâb-ı pür hayâlinde
Cıvıldaşırdı o ma'sûm neşvelerle bütün.
Bir ıztırâr-ı tevekkülle bunlara mahzûn,

Donuk donuk bakınırdı... Fakat hâyır, gidecek.
Bu za'f-ı kalbe neden artık inkıyâd etsin?
O zevc-i sâfına karşı niçin inâd etsin?

* * *

Sabâh olunca şuyû' buldu evde niyyet-i hacc.
Gülerdi şimdi o akşam kırık duran âdem,
İçinde şiddet-i âmâli artıyor her dem

Te'allukāta serâser yayıldı hep bu haber..
Akın akın geliyorlar vedâ'a sür'atle,
Kucaklaşıp gidiyorlar sirişk-i rikkatle.

O ihtiyâr-ı mu'azzez eliyle devşiriyor
Her ihtimâli tahattürle bir beyâz kefen..
Temevvüc eyledi herkesde bir derin şîven.

Evet memâtı düşünmek hayâtı bilmekdir.
Memât, o zıll-i mu'akkib, o zıll-i lerzişdâr
Koşar peyinde hayâtın serî' ü pür ısrâr!

Sefer levâzımı artık bütün hâzırlandı.
Demek yakınlaşıyordu müfârakat.. Mağmûm
Evin içinde kalanlar.. Dimâğlar mahmûm.

Bu iftirâk-ı müheyyicle titriyor herkes..
Öpüşdüler bu tehassürle sâde ağlaşarak;
Zavallı gözleri artık dumû'a müstağrak

O pîr-i girye-zebûnun.. Küçük torunlarını
Birer birer öpüyor ihtiyâc-ı kalbiyle..
Bütün gumûm-ı firâkı azaltıyor böyle.

Yanında işte o şefkatli, gamlı vâlidecik
Hayâtını kemiren girye-i ümûmetle
Şehîk-i kalbini îsâr ederdi şiddetle.

Sevimli duhteri ağûş-ı girye dârında,
Dü-mâha bir mütebessim çocuk.. melek gibi şûh,
Bakınca bunlara ağlar, o sanki bir mecrûh.

Vapur azîmete başlarken işte rıhtımdan
Dumû'-i firkat ile ıslanan o mendiller
Havâda mevcelenen refref-i selâm-âver!

* * *

[246] Mahûf dalgaların insidâm-ı müdhişine
Mesîr olan o denizler geçildi sür'atle,
Kavuşdular yine eski hayâta sıhhatle.

Refâh içinde bugün hâne halkı mest-i safâ,
Bütün sürûr-ı diyânetle çehreler memnûn,
Cıvıldaşır yine ahfâd neşve-bahş-ı derûn.

Gelir gider konu komşu bu hâl-i mes'ûdu
Samîm-i kalb ile tebrîk ederler; işte bütün
Mu'attarât-ı latîfeyle her taraf meşhûn.

Müsâfirîne serâser teberrüken sunulur
Gümüşlü tepsiler üstünde kûze-i zemzem,
Ki rûh-ı şevk ile reyyân olur içen âdem

Yûsuf İzzet

HUKŪK

HUKŪK ME'ZÛNLARI

Muhtelit bir İstînâf Mahkemesi teşkîli hakkındaki nazariye-i bâtıleyi redden kaleme alınan "Muhtelit Mahkemeler" makāle-i hukūkiyesinin risâlemizde intişârını müte'âkib, ecnebî hâkim istihdâmı gibi nâ-becâ teklîfe bâdî olan ahvâlin Hukūk Mektebi nizâmnâmesinin tamâmıyla tatbîk edilmemiş olmasından neş'et etmekde olduğu beyânıyla mezkûr nizâmnâmenin otuz ikinci ve otuz beşinci maddeleriyle mâdde-i mahsûsası ve Teşkîlât-ı Mehâkim Kānûnu'nun mâdde-i muvakkatası ahkâmını teşrîhan bendler yazılması ve evvel ve âhir hedef-i tecâvüz olan me'zûnîn hukūkunun müdâfa'a edilmesi lüzûmunu mutazammın rüfekāmız cânibinden müte'addid varakalar aldık. Biz ise bu vâdîdeki makālâtı Meclis-i Meb'ûsân'ın in'ikādından sonra yapılacak tensîkāt-ı adliye zamanına ta'lîk eyliyor idik. Fakat ahîren Adliye Nezâreti makāmını, bir rub' asırdan beri mehâkimimizin her hâl ve derecesinde her türlü mevâni'a rağmen ahkâm-ı kānûniyyeyi müdâfa'a ile iştihâr eden ve hattâ bu yolda bir çok mezâhimi iktihâm ederek nihâyet Kānûn-ı Esâsî'mizin ihyâsı emrinde hidemât-ı ber-güzîdesi sebk etmiş olan Manyâsîzâde Refik Beyefendi hazretlerinin teşrîfleri üzerine mevâdd-ı mezkûre ahkâmının temâmî-i tatbîkine kanâ'at-ı kâmile hâsıl olmuş olduğundan teşrîhât-ı matlûbeye mahal kalmadığını muhterem rüfekāmıza beyân edebiliriz.

İstitrâden şunu da terdîf edelim ki me'zûnînin geçen cum'a vuku' bulan ictimâ'ında mevâdd-ı mezkûrenin yapılacak tensîkātda nazar-ı i'tinâdan dûr tutulmaması temenniyâtını makām-ı nezârete arz ü i'lâm için tanzîm kılınan müşterek istid'ânâmeyi takdîm vazîfesi âcizleriyle diğer üç refîka tahmîl edilmiş olduğundan nâşî müctemi'an vukū' bulan mürâca'atımızda müşârun-ileyh nâzır beyefendi hazretleri cânibinden zâten nezâret-i celîlenin dahi tasavvuru bu merkezde olduğu ve me'zûnların hukūk-ı müktesebelerinin her sûretle siyânet olunacağı tebşîr ve tarafımızdan dahi mukābeleten "Himemât-ı seniyyeleriyle yeniden hayat bulan kānunlarımız meyânında Mekteb-i Hukūk Nizâmnâmesi'nin bir istisnâ teşkil etmeyeceğine me'zûnîn meyânında vüsûk ve itmi'nân-ı tâm mevcûd olduğu" beyanıyla arz-ı teşekkür olunmuşdur.

Mardînîzâde: Ebu'l-Ulâ

MEB'ÛSLAR NASIL MÜZÂKERE EDERLER?

Bunu bize 29 Rebîülâhir sene 1294 Hey'et-i Meb'ûsân Nizâmnâme-i Dâhilîsi gösteriyor. Bu nizâmnâmeye göre her ictimâ'-ı senevînin ilk meclisinde en evvel yapılacak şey, müctemi' zevât arasında emr-i mühimm-i müzâkereyi tanzîm edecek esbâb u vesâ'ili i'dâd ve tehiyyedir. Binâberîn ictimâ'ı müte'âkib mevcûd meb'ûsların en müsinni muvakkaten vazîfe-i riyâseti ve sinnen en küçüklerinden iki zât da muvakkaten hizmet-i kitâbeti der'uhde eder* ve şu sûretle bir hey'et-i muntazama şeklini alan zevât-ı müctemi'a kur'a ile** beş kısma ayrılır. Bunlara şu'be ıtlâk olunarak birinci, ikinci, üçüncü ilâ âhir... diye yekdiğerinden tefrîk ve temyîz olunur.

Hey'etçe müzâkereye esâs olacak şeyler: 1. Meb'ûslar cânibinden verilen evrâk, 2. Makām-ı Sadâret'den mevdû' lâyihalar, 3. Efrâd tarafından takdîm olunan müsted'iyât ve bunlara teferru' eden mazâbıt vesâiredir.

Birincisi iki kısımdır: 1. Evrâk-ı intihâbiyye ki meb'ûsun şahs u vekâletine, 2. Takrîrler ki vezâ'if-i mevdû'asına te'alluk eder. Evrâk-ı intihâbiyye ilk ictimâ'da ibrâz olunarak numaralar vaz' ile kayd edildikden sonra re'îs tarafından liecli't-tetkîk kur'a sûretiyle şu'belere tevzî' olunur. Sâhibinin bulunduğu şu'beye tesâdüf ederse yine kur'a ile diğer şu'beye verilir. Şu'belerde de tedkīkātı teshîl için encümenler vücûda getirilir. Bu encümenler evrâk-ı intihâbiyyeyi tetkīkden mâ'adâ ahvâlde her şu'beden müntehâb birer zâtdan teşekkül ederse de tedkīk-i intihâbât keyfiyetinde şu sûretle teşekküle lüzûm olmadığından her şu'be; a'zâsını kur'a ile beşer beşer ayırarak encümenlerini teşkîl eder.

Bunlar sâhib-i evrâk olan meb'ûsânın emr-i intihâbının ta'rîfat-ı kānûniyyeye tevâfuk edip etmediğini tetkīk ve netîce-i tetkīkātı hâvî a'zâlarından **[247]** birine kaleme aldıracakları mazbataları şu'belere i'tâ ederler. Oradan re'îse gönderilir. Hey'et-i umûmiyyece müzâkeresi icrâ olunur.*** Netîce-i müzâkerede intihâb-ı vâkı'ın kānûn-ı mahsûsunun ta'yîn eylediği usûl u şerâ'ite tevfîkan cereyân etmiş olduğu taht-ı karâra alınırsa sâhib-i evrâk olan zâtın sıfat-ı meb'ûsiyeti te'eyyüd eder ve netîce-i karâr taraf-ı riyâsetden hey'ete beyân olunur.

Şu tafsîlâta nazaran re'îs ve kâtibler ibtidâ'en muvakkat oldukları gibi a'zâlarda da ber-vech-i meşrûh nev'amâ muvakkatlık vardır ki kānûnen bu hâle bazı netâ'ic terettüb eylemekdedir:

1. Bir a'zâ kendi intihâbına dâir ne şu'bede ve ne hey'et-i umûmîde re'y veremez. Hâlbuki meclisce mevzû' bahs olan herhangi husûsda bir mâni'-i nizâmî haylûlet etmedikçe a'zânın beyân-ı re'yden mehcûr olması mutasavver değildir.

2. Bir meb'ûsun a'zâlık sıfatı, intihâbının hey'etce esnâ-yı müzâkeresinde muvakkaten sâkıt olur. Hâlbuki her meb'ûs azâlığı karârgîr olmazdan mukaddem dahi müzâkerelerde beyân-ı efkâr ve i'tâ-yı re'ye salâhiyetdârdır.

Hey'et netîce-i müzâkerede adem-i kabûle karâr verirse fesh-i intihabı mûcib esbâbı tanzîm edeceği mazbatada tasrîh ve tekrîr-i intihâb lüzûmunu beyân eder ve bu mazbatayı re'îs makām-ı Sadâret'e takdîm eyler.

Evrâk-ı intihâbiyenin hey'etce tetkīki keyfiyeti meb'ûsların aded-i mürettebinin sülüsânı nisbetinde a'zâların kabûlüne kadar devâm eder. Aded-i a'zâ bu râddeye bâliğ olunca teşekküle sâlih ve efrâdı tevkīt-i mezkûr şâ'ibesinden ârî bir hey'et vücûda gelmiş olduğundan re'îs ve kâtib-i dâ'imîye de lüzûm görülür.

Bunun içindir ki tetkīkāt-ı intihâbiye bu noktada bırakılarak re'îs ve kâtibin intihâbına mübâderetle riyâset ve birinci riyâset vekâleti ve ikinci riyâset vekâleti me'mûriyetleri için üç namzed intihâb etmeleri a'zâya beyân ve yazacakları esâmî varakasını tetkīk etmek üzere de a'zâ-yı mevcûdeden birkaç zât tefrîk olunur. Ve netîcede usûlü dâiresinde ekseriyeti kazanan üç isim hakkında mazbata yapılarak makām-ı Sadâret'e gönderilir. Kâtibler ise bi'l-intihâb hey'etce kararlaştırılır.

Teşkîli hakkındaki vezâ'ifini şu sûretle itmâm eden meclis ilk iştigâl ettiği husûsa avdetle henüz kabûllerine karâr verilmemiş olan a'za-yı mütebâkiyeye â'id tedkīkāt-ı intihâbiyyeye devâm eder.

Sadâret vâsıtasıyla huzûr-ı şâhâneneye takdîm olunan riyâset intihâbının irâde-i seniyyeye iktirân eylediği hey'et-i meb'ûsâna teblîğ olununca muvakkat re'îsin riyâseti hitâm bulmuş olacağından re'îs-i dâimî ile iki re'îs vekîlleri ve kararlaştırılan dört kâtib îfâ-yı vazîfeye başlar ve ertesi senenin mebde'-i ictimâ'-ı âdiyesine kadar bu vazîfe uhdelerinde kalır.

Takrîrlere gelince –maksadımız meb'ûsların tekâlîfini ihtivâ eden evrâkdır– bunlar hakkında yapılacak mu'amele teklîfin nevi' ve mâhiyetine göre tahallüf eder. Ma'a-mâfih teklîfin tahrîri olması ve esbâb-ı mûcibesinin tasrîh edilmesi ve riyâsete takdîm olunup hey'etçe şâyân-ı nazar olup olmadığı hakkında bir karâr-ı mütekaddem istihsâl olunması gibi husûsât cümlesinde cârîdir.

Vükelâdan istîzâh-ı teklîfde kabûle dâir olan karâr-ı mütekaddimin ittihâzını müte'âkib bir gün ta'yîn olunur ve kendisinden istîzâh-ı mâdde olunacak zâtın o gün hey'et-i meb'ûsâna gelmesi veya ma'iyyetindeki rü'esâ-yı me'mûrînden birini göndermesi için makām-ı riyâsetden sorulacak mâdde hakkında sarâhat-i lâzimeyi hâvî bir davetnâme gönderilir.

Vükelâdan şikâyeti tazammun eden teklîflerde karâr-ı mütekaddemin ittihâzından evvel hey'etce karârlaştırılacak şu'belerden birinde teklîf-i vâki' tetkīk edilir. Bâdî-i şikâyet olan husûs müztelzim-i mes'ûliyet olur ve hey'et-i meb'ûsânın dâhil-i dâire-i vazîfesi olan ahvâle mütedâir görülürse şu'bece tahkīkāt-ı lâzime icrâ ve iştikâ olunan zâtdan îzâhât-ı kâfiye istihsâl olundukdan sonra şâyân-ı tetkīk ve mü-

---

* Fakat bu nisbet netîcesi huzzârın mevcûduna göre tehallüf edeceğinden ikinci ictimâ'ında bunlar bulunmaz veya bulunur da sinnen bunlardan büyük veya küçük zevât isbât-ı vücûd ederse bu muvakkat vazîfeler tabî'îdir ki bu zevâta intikāl eyler.

** Kur'a tarzının sekāmeti geçenlerde matbû'âtımızda mevzû'-i bahs oldu. Tefrîkin ihtisâs nazara alınarak intihâb sûretiyle olması lehinde beyân-ı mütâla'ât olundu. Yekdiğerini tanımaksızın vukū' bulan ictimâ'larda kur'a tarzını kabûlden başka çâre yoksa da ikinci, üçüncü, dördüncü sene ictimâ'larında bu usûlden tebâ'üdün mûcib-i muhassenât olacağı da âşikârdır.

*** Ta'lîl-i intihâba dâir olan mazbatalarda a'zâlığa kabûl ve adem-i kabûl müzâkeresi mazbatanın yevm-i kırâ'atinde icrâ edilmez.

zâkere olduğuna karâr verildiği takdîrde yapılacak karârnâme hey'et-i umûmiyyede okunur. Da'vet îcâb edip etmeyeceği te'emmül olunarak lüzûm hâlinde o zâtın bi'z-zât veya bi'l-vâsıta vereceği îzâhâtı istimâ'dan sonra kararnâme ile te'eyyüd eden bu teklîf hakkında ekseriyet-i ârâya mürâca'at edilir. Sülüsân-ı ekseriyet-i mutlakaca mazhar-ı tasvîb olursa muhâkeme talebini müş'ir mazbata tanzîm ve re'îs tarafından makām-ı Sadâret'e takdîm olunur.

Ta'dîlât teklîflerinde cârî kuyûd ve şurût-ı zâ'ide kānûn lâyihalarının sûret-i müzâkeresi hakkındaki tafsîlât-ı âtiyeden müstebândır.

–mâba'di var–

Mardînîzâde: Ebu'l-Ulâ

FİKR-İ DÎNÎ

İnsan mahzâ kendi vicdânıyla nefsini bilir ve tanır, şu biliş ve tanıyış hiç bir nazar ve istidlâle tevakkuf etmeksizin kendi kendine nefs-i insânîde hâsıl oluverir. İşte bu ma'lûm-ı zarûrî "enâiyet ve benlik"dir.

Bu enâ'iyet, cevher-i mücerred olarak, bidâyet tarafı ezeliyet, nihâyet tarafı da ebediyete doğru uzanıp gider. Şimdi bulunduğumuz hâl, enâ'iyetin cesede bürünmüş bulunduğu küçük bir devredir. Demek oluyor ki işbu enâ'iyet üç hâl üzre zuhûr ediyor: Tecerrüd, inzivâ, hulûldür.

İnsân tasavvurâtını tecerrüd ve inzivâ taraflarına uzatdıkça nefsinde bir inkıbâz hisseder. Hayret ve dehşetden kendini bir türlü kurtaramaz. Akl-ı insânî de hiç bir türlü hükm-i kat'î veremez, izhâr-ı acz eder.

Fikr-i insânî, tecerrüd ve inzivâ hâllerini dahi yekdiğerinden farklı bir sûretde tasavvur eder. Şöyle ki fikr-i insânî kendi hâline bırakıldıkda hâl-i tecerrüde pek az te'alluk eyler. Sathîce bir düşünmekle üzerinden **[248]** hemen çıkıp gider. Zîrâ bu hâl-i tecerrüd geçmiş bir devirdir. Tekrâr avdet ihtimâli yokdur. Bu devirden ilm-i şu'ûrumuz olmaksızın ezelden devr-i hulûle doğru geçip gitmişiz. Bununla beraber enâ'iyetimizde bu devre â'id hiç bir türlü hâtıra ve hiç bir türlü eser hissedemiyoruz. Hiç bir gûne alâmeti hâiz olmayan zulmet-i mutlaka içinde bir devr!...

İnfirâd hâline gelince işte aklın, fikrin en ziyâde hayran kaldığı nokta burasıdır. Görüyoruz ki dünyâda ne varsa o nihâyetsiz, o müdhiş zulmete doğru hareket ediyor. Oraya giden bir daha gelmez. Ondan haber almak da mümkün değil. Babalarımız, dedelerimiz hep orada. Tanıdık, bildiklerimizden bir çoğu gözümüzün önünden gâ'ib olup gidiyor. Âkibet bir gün bizim de gideceğimiz kat'î. Var olmak o korkduğumuz hâle hâzırlanmak demekdir. İşte var olmuşuz; şu hâlde o hâlin vukū'u da şüphesiz.... Ne korkunç.. Ne müdhiş hâl!...

İşte insân bu hâli düşündükçe bütün lezzât-ı dünyeviyyeyi unutur görmez olur. Nazarında herşey bir hîçî-i fenâya münkalib olur. Dehşetinden kendisini alamaz. İnsan için bu hâli düşünmemek de mümkün değil. Zîrâ insanların varacağı ve ebediyyen içinde kalacağı bir âlemdir. O hazîn, hazîn türbeler, o elvâh-ı mekābir, o mezarlar, o dâima gözümüz önünden geçmekde olan cenâzeler... Hep bu hâli düşünmeye bizi sevk ediyor, hep o fikri o korkunç tasavvuru uyandırıyor. Zâten bunlar hepsi birer alâmetdir.

İnsanlar her müşkile karşı bir çâre, her düşmana karşı bir müdâfa'a, her hüzne karşı bir tesellî hazırlamak ile meftûrdur. İnsanlar, dûçâr oldukları müşkilâta, adâvete, hüzne, dâima mukābelede bulunmuş ve işbu mukābele netîcesinde himmetleriyle mütenâsib bir tarzda ya def' veya tahfîf etmişlerdir.

O nihâyetsiz olan ademe doğru uzanıp giden mevcûdiyet, o bütün hüzünlerin en büyüğü olan ölüm insanları pek büyük bir müşkile, pek büyük bir hüzne sevk ediyor.

Acabâ insanlar buna karşı ne sûretle mukābele edebilecekler? Şüphesiz esâsından def' etmek, bundan tamâmen kurtulmak tavk-ı beşer hâricindedir. Bu cihetden buna imkân yokdur. Lâkin bu eşkâl ve hüznü tahfîf mümkün değil mi? İşte bu, mümkündür. İnsanlar Cenâb-ı Allah'ın hidâyetiyle buna bir çâre, bir tesellî bulmuşlar. Lâkin asıl eşkâli def' sûretiyle değil. Belki ona inkıyâd ve onu kabûl etmekle berâber o müdhiş zulmet-i ademde kendine rehber olacak, o karanlık yolda düşmeden yürümek için kendine zahîr olacak, rehgüzârını tenvîr edecek bir arkadaş, bir yoldaş hazırlamakladır ki işte insanların kendi fıtratlarıyla bi'z-zarûre buldukları çare bu kadarcık bir şeydir. Fakat bu kâfîdir. Yalnız bu arkadaşın âdil, müstakīm, samîmî, ciddî olması lâzımdır. Bununla beraber o neş'e-i sâniyede refâkatinden ayrılmayacağı muhakkak ve bu da min-tarafillah musaddak olması elzemdir. İşte bu arkadaş a'mâl-i sâliha ile terbiye edilmiş îmân-ı sahîhdir.

İnsanların mukābele ve müdâfa'a olmak üzere hâzırladıkları bütün teşebbüsâtın ayrıca isimleri olduğu gibi, işte böyle ölüm nâmında olan dehşet-âver bir hâle karşı bir arkadaş aramak fikri dahi bir "fikr-i dînî"dir.

Görüyoruz ki bu fikr-i dînî insanlarda zarûrî olarak meydâna geliyor. Bu fikr tab'-ı insânı okşuyor; tabî'at-ı insâniyye meydâna getiriyor. İnsanlarda bu fikrin vücûduna hâricden bir te'sîr yokdur. Bu fikri tevlîd eden ancak esbâb-ı ma'nevîdir. Hem de bu fikir bütün insanlarda, bedevî, medenî bütün efrâd-ı beşerde zuhûr edegelmişdir. Dünyada en ziyâde ekseriyet-i ârâ kazanan ve mazhar-ı kabûl olan bir nokta varsa o da fikr-i dînîdir. Dünyada en ziyâde kalbde kalan bir fikir var ise o da dinsizlik fikridir.

Hülâsa: Fikr-i dînî, fıtrî, zarûrî, cebillîdir. [1](فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا...الخ)

Kazanlı: Halim Sâbit

* * *

Hakîm-i şehîr Emrullah Efendi hazretlerinin Dârü'l-Fünûn-ı Osmânî'de terbiyeye dâir verdikleri konferansda zabt olunan beyânât-ı fâzilâneleri:

TERBİYE VE ESÂSLARI

Hükûmet-i Meşrûta'da terbiyenin esâsı insanın kuvâ-yı mevcûdesinin tamamıyla inkişâfı, bedir hâline gelmesidir.

[1] Rum, 30/30.

Buna hürriyyet-i terbiye esâsı deriz. Lâkin hürriyetin mâhiyyeti nedir? Evvelâ bunu iyi bilelim. Hürriyet aklın muktezâsı olan kavânîne itâ'atdir. Acaba akıl u hikmet-i kavânîninin menşe'i nedir? Şübhe yok ki menşe'-i kavânîn ve hâdisât Cenâb-ı Hak'dır.

Kavânîn, âlemde birkaç türlü düşünülebilir:

Kavânîn-i tabî'iyye (Buna lisân-ı şer'de sünnet-i ilâhiyye denir): Tabî'atdaki hâdisâtın kavânîni ki "bu kavânîn için ezelî tebdîl ve tağyîr yokdur" cümlesi de muktezâ-yı hikmetdir. Buna biz itâ'at ederiz. Bu itâ'at evvelâ ıztırârîdir. Öyle ise hürriyetimizi sâlibdir. Fakat bu kavânîn hürriyetimize bir mâni' teşkîl edemez. Vâkı'â bu kavânîn içinde bize hasım gibi ahkâm var. Meselâ emrâz, câzibe kānûnu serbestî-i harekâta mâni' olur, harâret ve burûdet bizi bîzâr eder, elektrik vesâir kuvâ-yı tabî'iyye bize hasmâne bir sûretde savlet gösterir. Zâhiren böyledir. Lâkin bunlara doğrudan doğruya hedef olmak, sû-i te'sîri tahtında kalmak sırf bizim eser-i cehlimizdir. Zihn-i beşer o kavânîn-i fıtriyyenin ahkâmını öğrenir, tarz-ı cereyânına vukūf hâsıl ederse o kavânînin esâretinden kurtulduğu gibi kendi hizmetinde dahi kullanır, kendine bend eder. Lâkin yine tekrâr ederim: İnsanı bu kavânîn muvâcehesinde hür eden mutlakā ilimdir. Câzibe-i arziyye bizi yere mıhlıyor, hürriyet-i tabî'iyyemizi tehdîd ediyor. Lâkin mühendisler yine o câzibe kānûnundan istifâde ederek kubbeler yaparlar, yine câzibe kānunu sâyesinde balonla semâlara çıkar, seyrânlar yaparız. Bunlar ne ile olur? Şüphesiz kānûnların icrâ-ı ahkâmına vukūf ile ki bu da ancak ilm ü fen sâyesinde teyessür-nümâ-yı husûl olabilir. Pastör dâ'ü'l-kelbe bir çare buldu. Lâkin bu illete sebeb olan mikrobları yine vücûd üzerine zerk ederek. Biz ilim sâyesinde hasım olan kavânîni dost etmeğe çalışırız. Sâye-i ilmiyyemiz **[249]** ne kadar yükselirse ahkâmı bize hasım gibi görünen kavânînden o derece kurtuluruz. Zîrâ kavânîni kendimize bend ediyoruz.

İnsanların ilk hâli nazar-ı i'tibâra alınsın. Beşerin o zaman hürriyet-i tabî'iyyesi pek mahdûd idi. Gece kesîf karanlığı ile harâret ve burûdet sû'-i te'sîrâtıyla, hayvânât-ı müfterise şiddet-i hücûmuyla kendinin serbestî-i harekâtına bir takım mâni'alar teşkîl ederdi. Hâlbuki beşeriyetin ilim sâyesinde şimdiki hayâtını göz önüne getiriniz: Şimendüferler, vapurlar ve daha sâir bin türlü vesâ'it-i nakliye îcâd edildi. Evvelce şedd-i rahl etmeğe çalışan insanların önüne büyük bir orman, nâ-mütenâhî zann edilen bir deniz çıkar, arzu ettiği yere gitmesine mâni' olurdu. Âlem-i medeniyetde şimdi böyle bir hâl görülür mü? Bizim muvaffakiyetimiz efendiler! Sırf ilim sâyesindedir. Hürriyet ilimle kā'imdir. Cehl ile hürriyet bir yerde bulunmaz. Hürriyet ma'ârifin vezn-i te'âdülüdür.

Kavânîn-i tabî'iyenin sûret-i tecellîsi a'zâ ve cevârih üzerindedir.

İkinci kısım kavânîn de âlem-i nüfûsda cârîdir. Tefekkür-i nefse â'id bir fi'ildir.

Zihnimizde mevcûd bir takım me'ânîyi yan yana dizer, düşünürüz. Lâkin bunlar böyle keyfe mâ yeşâ' mı zihinde tertîb ediliyor? Hiç bir ma'nâ yok ki insân o ma'nâyı kendi kendine hâtıra getirebilsin. O intizâm-ı tertîb bir kānûna tâbi'dir ki o da bizim yed-i iktidârımızda değildir o kendi kendine cereyân eden bir kānûndur. Biz yalnız teselsül eden ma'nâlardan istediğimize iltifât ederiz. Yoksa "Teselsül-i me-'ânî" kānûnu tağyîr kabûl etmez. Buna nazaran hürriyet-i fikriyyemiz olmamalı. Hâlbuki ilim sâyesinde kānûn-ı teselsülün ne olduğunu bilerek istediğimiz gibi düşünebiliriz. Bakınız! Burada dahi insanın düşünmesini takyîd eden birşey var. Lakin insan ilim ile buna da galebe eder. Demek oluyor ki ikinci kānûnun sûret-i tecellîsi dahi ilim ile ifnâ edilir.

İnsanlar münferiden yaşasaydı mutlakā bu kavânînin her ikisine belki ebediyyen gerden-dâde-i inkıyâd olup kalacakdı.

Hükemâ insanı tab'an medenî olarak kabûl eder. İnsanlar müctemi'an ve bir hey'et-i medeniyye hâlinde yaşar, bir yerde yaşayan hayvânlar da vardır. Lâkin hayvânât-ı sâire bir hey'et-i medeniyye teşkîl etmekden ba'îddir. İnsan akıl ile mümtâzdır. Bu haysiyetle de teşkîl ettikleri hey'ete bir hey'et-i medeniyye denir. Burada yani hey'et-i ictimâ'iyye dâhilinde bir nizâm-ı medenî lâzım. Meselâ biri hür, lâkin öteki de hür. Birbirinin haklarına tecâvüz etmeyecekler. Öyle ise bu hey'et-i medeniyye için dahi bir kānûn lâzımdır. İşte üçüncü kānûn dahi bu oluyor.

Târîh-i tabî'î insânı dahi sâir hayvânât gibi bir sürü olarak kabûl eder. Lâkin hayvân sürüsü ile insan cem'iyeti arasında mühim bir fark var: Târîhin, kable't-târîh zaman hakkında ilm-i âsâr-ı atîkanın verdiği ma'lûmâta, ettiği te'mînâta nazaran hayvânların sürüsü hâl-i hâzıra kadar hiç bir tahavvüle uğramamışdır. Hâlbuki insanlar hiç de öyle değildir. Zîrâ beşeriyet karnen ba'de karnin terakkī eylemekle, tahavvüle ma'rûz olmakla mütemeyyizdir. Bunun bir mühim sebebi var. Hayvânât birbirine bir lüzûm üzerine belki mu'âvenet eder. Fakat bu te'âvünleri zaman ve mekân ile mahdûddur. Onun için sürüleri bir şekl-i medeniyet iktisâb edemiyor. Hâlbuki insanlar hâl-i hâzırda üç bin sene evvel yazılan bir kitâbdan istifâdeler eder. Pek eski zamanlarda gelip yaşamış olan ecdâdımızın keşf etmiş olduğu kānûnlardan ciddî istifâzalar eyler. Lâkin bir hayvân diğer bir hayvân için böyle çalışamaz. Bir insan bir şey keşf eder. Ondan yalnız kendi mi müstefîd olur? Hayır. Demek insanlar bidâyetden şimdiye kadar –belki bilmeyerek- birbirleri için çalışmışlardır. Biz ecdâdımızın ilminden istifâde etmesek emîn olunuz terakkī edemeyiz. Ecdâdımız dahi kendi ecdâdından istifâdeler etmişdir. Bir yerde bulunan insan başka yerde bulunan hem-cinsi için çalışır. Meselâ Çinliler bize çay hazırlar. Biz dahi onlar için sa'y u gayretde bulunuruz. İşte zâten böyle münferiden yapılmayacak işler sâha-i husûle gelir. Demek oluyor ki insanlar arasında dâima bir münâsebet, pek eski zamandan beri bir mu'âşeret var.

Öyle ise bunlar da bir kānûna merbût olmak lâzım gelir. Buna kavânîn-i medeniyye nâmı verilir.

Kavânîn-i medeniyye ile kavânîn-i tabî'iyye arasında bir fark var. O fark dahi harekât ve âdât-ı insâniyyenin menşe'i yalnız akl-ı hâsdan ibâret olmadığıdır. Bizim bir takım hasâ'isimiz, meselâ hissiyâtımız, ihtirâsâtımız var. İnsanların cemî'-i harekâtı akl-ı selîmden çıkmaz. Bazen ihtirâsâta mağlûb olur. Harekât te'addüd ede ede, tekerrür eyleye eyleye meleke, âdet hükmüne girer. Bu cihetden insanlar âdât ve ahlâk iktisâb eder. Harekâtın menşe'i bazen ihtirâsât ve-

sâir bir takım devâ'î olduğu için kavânîn-i medeniyye tamâmıyla akıl ve hikmetden muktebes değildir. İnsanların tahavvüle ma'rûz olan âdâtı menşe'-i kavânîn olabildiği için kavânîn zaman be-zaman bozulmuş, tahavvüle uğramışdır.

Bu îzâhât ile kavânîn-i fıtriye ve tabî'iyye ile kavânîn-i medeniyye arasındaki fark anlaşılmış oluyor: Kavânîn-i tabî'iyye lâ yeteğayyer olduğu hâlde, kavânîn-i medeniyye tağayyür ve tahavvül ediyor. Lâkin kavânîn-i medeniyyenin kemâli fıtrat olacakdır. Bizim kavânîn-i tabî'iyyeye itâ'atimiz olduğu gibi kavânîn-i medeniyyeye dahi itâ'atimiz olmalıdır. Kavânîn-i medeniyye muhâlif-i akl olsa bile itâ'at şartdır. Yunan-ı kadîmde te'addüd-i ilâh mezheb-i bâtılı vardı. Sokrat buna i'tirâz etmişdir. Bu i'tirâzı netîcesinde kendisini haps etdiler. Talebesi firâr teklîf etdi. Hakîm kavânîne ri'âyetsizlik olur diye reddetdi. Kavânîn-i medeniyyenin tensîki için hürriyet-i fikriyye ve hürriyet-i kalemiyye ile umûma bu kavânîn-i mevzû'anın fenâ olduğunu anlatmak lâzımdır. Bu çâreye tevessül edilmeyerek hareket olunursa tezebzüb hâsıl olur. İnsanların bu gibi mevki'de yegâne çâresi hürriyet-i fikriyyesini i'mâl ile tanzîm-i kavânîni teklîf etmekdir. Zâten kadîmden beri böyle hareket edilmişdir. Evvelâ hükemâ ve udebâ ezhânı tenvîr etmişlerdir. Badehu fikirler böyle beslene beslene ıslâhâta yol açılmışdır. Târîh buna şâhiddir. Bütün kavânîn-i medeniyyenin selâmetini tekeffül **[250]** edecek ancak hürriyet-i fikriyyedir. İstibdâdın en ağırı hürriyet-i fikriyyeye tecâvüzdür.

"Terbiye" için kavânîn-i tabî'iyyeyi öğrenmek lâzım; tâ ki onları teshîr ederek hürriyet-i tabî'iyyemizi elde edebilelim. Hürriyet-i fikriyyeye dahi âlem-i nüfûsda cârî olan kavânîn mâni' olur. Onu dahi kendimize bend etmeliyiz. Hâdisât-ı nefsâniyye cümlesinden olmak üzere gazab, kin her türlü ihtirâsât bizi doğru düşünmekden men' eder. Serbest ve doğru düşünmenin şartı istirâhatdir. İnsanların tabî'atlerinin heyecanlı zamânlarında, bedenen ve nefsen râhat etmedikleri anda iyi düşünememişlerdir. İnsanlar işte bu gibi mevâni'e galebe etmedikçe iyi düşünemez. Bunun için dahi ilim lâzımdır.

Hülâsa kavânîn-i medeniyyeye itâ'at lâzımdır. Bir taraftan da ıslâhına sa'y u gayret etmeğe bir mâni' yokdur. Zâten biz kavânîn-i medeniyyeye itâ'at ile hür olabiliriz. Bunun hâricinde i'mâl-i fikr etmek hürriyetden çıkmakdır. Hürriyet terbiye için müsâvât da olmalıdır. Burada müsâvât-ı mutlaka iki şey'in veya iki şahsın aynı olması demek değildir. Zâten böyle bir hâle bu âlemde tesâdüf edilemez. Bir kalıbdan çıkan şeylerde bile fark vardır. Mahlûkāt içinde ise birbirine müsâvî iki mahlûk mevcûd değildir. Mutlakā aralarında bir ihtilâf vardır. Hiç bir zihin tasavvur edebilir misiniz ki kuvâca, tarz-ı tefekkürce diğer bir zihnin müsâvîsi olsun? Bu fikren tasavvur olunsa bile mâddî bir sûretde mevcûd olduğunu iddi'â etmek kābil olmaz. Zîrâ tabî'atda böyle tesâvî yokdur. Müsâvât bu ma'nâya alınmamalıdır. İlmü't-terbiyede müsâvât demek herkesi bir kalıbdan çıkarmak demek değildir. Bu olamaz. Zîrâ Allah öyle halk etmişdir. Zâten insâniyet için –bir hadîs-i şerîfin me'âline nazaran– bu ihtilâf rahmetdir. Biz yüksek zihinlere muhtâcız. Ashâb-ı dehâ bize rehberlik edecek. Onlar da bizim seviyemizde kalacak olursa cem'iyet terakkī edemez. Öyle ise müsâvâtı başka cihetde aramalıdır. Herkes insan olmak haysiyetiyle ta'lîmde müsâvîdir. Her kim olursa olsun meselâ bir mektebe mürâca'at ederse sen fülânın oğlusun, sen fakīrsin diye kabûl veya reddetmek olmamalı. Herkes ta'lîm ve ma'rifetde müsâvîdir. Bir kimseye sen şunu tahsîl etmeyeceksin, denmez. Terbiyede müsâvât budur. Hukūkca da müsâvât buna derler. Bir kimsenin ilmi var, hissiyâtı necîb, kuvve-i irtiyâdiyesi metîn, iktizâ ettikçe en buhranlı zamanlarda metânet gösterir, en şedîd ve en müdhiş manzaralar karşısında –büyük kumandanlar gibi– karâr eder. Şimdi bu derece-i kemâle vâsıl olan kimselerle henüz okumak yazmak bilmeyenler, hissiyât-ı hasîse erbâbı, metîn idâreye mâlik olmayanlar bir olur mu? Lâkin her iki tarafa mensûb olanlar hukūkca müsâvîdir. Mahkemeye gidildi mi da'vâlarında hak aranır, her ikisine aynı mu'âmele edilir.

Terbiyenin esâslarından biri de "tekâfül" nazariyesidir. Evvelâ bunu bilmeli ki gerek âile gerek bir kavim gerek akvâm-ı sâire efrâdına mensûb olsun, bir kimsenin nef'i diğer hem cinsi için dahi nef'dir. Yine aynıyla birinin zararı diğerinin de zararını mûcibdir. Buna lisân-ı ilimde tekâfül nazariyesi denir. Bu me'âlde hadîs-i şerîf dahi şeref-vâridir. İnsanlar da bir hiss-i muhabbet var. Yekdiğerlerine karşı kalblerinde bir takım muhabbet meknûzdur. Biz birini müte'ellim gördük mü onun elemine iştirâk ederiz. Zahm-nâk bir kimse nazara ilişdi mi o kimsenin kavmiyeti, dîni nazar-ı i'tibâre alınmayarak kalblerimizde merhamet hissederiz. Bu esâsdır. Bizim kalblerimizin haysiyet-i asliyesini bozan kin, hased gibi bir takım ihtirâsâtdır. Bunlardan te'arrî ediniz. Emîn olunuz ki herkes hakkında bir muhabbet hissedersiniz. Bu hakīkati Sa'dî merhûm ne şa'şa'a-i ifâde ile, ne güzel beyân etmişdir.

بنی آدم اعضای یکدیکرند که در آفر نیش زیك کوهرند
چوعضوی بدر دآور دروزکار دکر عضو هارا نماند قرار
توکز محنت دیکران بی غمی نشاید که نامت نهند آدمی

Hakīkaten gayrin âlâmından âzâde olanlara âdem demek câ'iz değildir. Bu râbıta ya'nî ebnâ-yı cinsinin âlâmına iştirâk âilede daha ziyâdedir. Âile efrâdından biri müte'ellim ise diğer âile efrâdı mutlakā keder-nâkdir.

Terakkiyât-ı medeniyyede dahi cümlenin iştirâki var. Dünyada geçmiş ve şimdiki hâlde mevcûd akvâmın hangisi nazar-ı i'tibâre alınırsa alınsın her biri kendi mikdârınca ilme, medeniyete yardım etmişdir. Akvâm arasında dahi bir râbıta-i şedîde meşhûddur. Dünyânın bir tarafında buhrân-ı mâlî olur. Biz ne kadar uzak bulunursak bulunalım, bundan müte'essir oluruz. Bu te'essür evvelâ âile efrâdında sâniyen bir kavim efrâdında dereceten daha ziyâdedir. Şunu hiç bir zaman unutmamalı ki birimizin zararı diğerimizin de zararıdır, bu zamanın terbiyesi esâsından biri de anlaşılıyor ki "tekâfül"dür.

Terbiyede fazîlet dahi bir esâs-ı mühim teşkîl eder. Fazîlet, galebe ma'nâsınadır. Nefsimiz ile vâki' olan mücâhedelerde galebe ede, ede, mümârese kesb eyleye eyleye ihrâz ettiğimiz bir meziyet olduğu için fazîlet tesmiye edilmişdir. Bunda ne kadar ileriye giderse ağrâz, âmâl-i hasîse o kadar yolundan geri kalır. Bütün ahrâr bu söylediğim vezâ'if ile mükellefdir. Lâkin ilmü't-terbiyede bir esâs-ı mühim daha var ki bi'l-hâssa nazar-ı dikkati câlibdir: İlmü't-terbiye hendese gibi, coğrafya gibi vatanı olmayan bir ilim değildir.

Bunu nazar-ı dikkate alarak ahkâm-ı diyânete, menâfi'-i vataniyyeye tevfîk-i hareket etmelidir. Biz bu esâslara ri'âyet etmeliyiz ve sırf bu maksadla hareket olunursa hürriyete müstehak insanlar yetişir. El ele vermek, bu vezâ'ife çalışmak akdes vezâ'ifimizdir. Hep gayret ederek vatanımızı bunlara nâ'il edelim.

* * *

GAYR-İ MÜSLİM'E SELÂM

Münâsebât-ı beşeriyyenin kesb-i samîmiyet ederek beyne'l-akvâm bir uhuvvet-i umûmiyye husûlünü arzû edenlerce bu mes'ele şâyân-ı tetkîkdir. Şimdiye kadar gerek akvâm-ı muhtelife beynine, gerek bir kavmin efrâdı arasına hep fitne **[251]** ve tefrika ilkāsına çalışıldı, bütün evlâd-ı vatan yekdiğerinden uzaklaştırıldı, araya öyle bir tohm-ı münâferet saçıldı ki az kaldı perişan oluyorduk. Fakat mazhar-ı lûtf-ı Rahmân olarak mevcûdiyetimizi kurtardık. Şimdi en büyük vazîfemiz, ârâda hâsıl olan bu derin boşluğu imlâ'ya sarf-ı gayret etmekdir. Tâ ki cümlemiz, bütün milel ve akvâm, "benî âdem" olduğumuz tahakkuk etsin. Zâten gâye-i dîn-i İslâm da budur: Beyne'l-akvâm bir uhuvvet-i umûmiyye te'sîs ederek cümlesini bir sırât-ı müstakīme, bir tarîk-i fazîlet ve selâmete îsâl etmek!.. Bunun için İslâmiyet'in ahkâm-ı ahrârânesini ortaya koymak lâzımdır ki dîn-i mübînin ulviyeti tezâhür etsin. Yoksa hâlâ hakīkat-i İslâmiyyeyi kesîf hicâblar altında saklarsak hiç şüphe edilmesin ki dîn-i mübînimize karşı pek büyük vazîfesizlik etmiş oluruz. Ah, dîn-i İslâm ne ulvî bir dîndir!.. Bunun hakīkatini öğrenerek bütün nezâhet-i asliyyesiyle neşr ü ta'mîmine gayret etsek dâire-i felâh u sa'âdetine fevc fevc koşarlar. Devr-i Sa'âdet'te o hâhiş-i akvâm ne idi? O muhabbet ne sâyede idi? Eğer Hazret-i Peygamber gılzat ve şiddet gösterseydi etrâfında kim kalırdı. Ne kadar mes'eleler, mesâ'il-i dîniyye vardır ki mürûr-i zamanla büsbütün başka şekle girmişdir. Bunların hepsinden bahs edecek değilim. Zîrâ ümmetin isti'dâdını, terakkiyât-ı fikriyyesini, seviye-i irfânını nazar-ı i'tibâre almak vecâ'ib-i tahrîriyyedendir. Her şeyin tetkīkini, mevzu'-i bahse konulmasını zamanına terk ederek, bugün millî sancağımıza yazılan "uhuvvet"e müte'allik bir mes'eleyi mevzû'-i bahs etmek isterim. Çünkü efkâr-ı umûmiyyede bu bâbdaki ahkâm-ı dîniyyeyi öğrenmek husûsunda bir arzu görülüyor. Hem bunu söylememek de, zannederim ki, mazarratı celb ediyor, müslümanları akīdesizliğe sevk eyliyor. Çünkü bugün bütün burûdetler unutulmuş, bütün eyâdî-i akvâm yekdiğerine uzadılmışdır. Bu hüsn-i idâre edilirse, bu husûsdaki ahkâm-ı asliyye-i İslâmiyye söylenirse âtiyen büyük muvaffakiyetler beklenir, dîn-i celîl-i İslâma büyük bir hizmet edilmiş olur i'tikādındayım. İşte bu hüsn-i niyyetle, dîn-i celîlimizin ulviyet ve kudsiyetini mahzâ izhâr maksad-ı hâlisânesiyle buna müte'allik Arabca gâyet mu'teber bir eserde tesâdüf ettiğim tetkīkātı tercümeye lüzûm görüyorum. Tâ ki hakīkat herkesce anlaşılsın, tezâhür etsin de bu uhuvvet-i Osmâniyye, bu uhuvvet-i insâniyye daha ziyâde kesb-i te'eyyüd eylesin.

Muharrir-i muhtereme karşı bir su'âl tertîb edilerek gönderilmiş. Hakāyık-perverân-ı ümmet için bu tarîk-i te'allüm u tekemmül pek feyz-bahş, pek zevk-âverdir. Münâzara bütün ulemâ-yı eslâfın üssü'l-esâs-ı irfânıdır. En parlak hakīkatleri böyle fikirlerin çarpışmasıyla husûle gelmişdir. Fakat her şey bir takım kavânîne merbût olduğu gibi, münâzaranın da kendine mahsûs bir kānûn ve edebi vardır. O ecille-i ulemâ hiç bir vakit bu kānûndan ayrılmadılar. Ayrılmadılar da o sâyede irfân-ı beşerin te'âlîsine muvaffak oldular. Bakınız, ne hulûs-ı fikr, ne safvet-i lisânla soruyor. Diyor ki:

Kur'ân-ı mübînde selâm hakkında birkaç âyet-i celîle varid olmuşdur, Meselâ: [1](وَإِذَا حُيِّيْتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ) [3](يَا أَيُّهَا الَّذِينَ) [2](رُدُّوهَا) (آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا) Fakat bu âyât-ı kerîme mutlak olarak vârid olmuş. Şimdi bu ıtlâk gerek müslim, ve gerek gayr-i müslim bi'l-umûm efrâd-ı beşere şâmil midir; yoksa bazı sarîh ehâdîs-i sâhîha ile takyîd edilerek yalnız müslimlere mi hâsdır?.. "Müslimin müslim üzerinde hakkı ifşâ'-i selâm, izhâr-ı tahiyyedir" me'âlinde bir hadîs-i şerîf var, bu o âyât-ı celîleyi takyîd edecek bir mâhiyette midir, nasıl ki bazıları böyle anlıyor, bu hadîse istinâden bu husûsda gayr-i müslimlerin sukūt-ı hakkına hükm ediyor... Bu, doğru mu?.. Denirse ki: "Bu, âmmdır"; şu hâlde bunun bir âdet-i me'lûfe olması için beyne'l-akvâm şuyû' ve ta'mîmi lâzım mıdır, yoksa değil midir:..

Bu su'âle cevâben hazret-i muharrir diyor ki: Dîn-i İslâm umûmî bir dîndir; velev tedrîcî bir sûretde olsun, âdâb ve fezâ'ilini bütün âhâd-ı nâsa neşr etmek ve insanları yekdiğerine takrîb ile bütün efrâd-ı beşer beyninde bir uhuvvet-i umûmiyye husûle getirmek gâye-i makāsıdıdır. Zâten gayr-i müslimlerle selâmlaşmak ahd-i nebevîde de cârî idi. Yalnız muhâribler istisnâ edilirdi. Çünkü bir kimse diğerine selâm verince artık o zâta bir fenâlığı dokunmayacağını te'mîn etmiş oluyor. Muhârebede ise tabî'atiyle muhâsamada bulunulacak. Şu hâlde selâm verdikden, "Benden sana zarar erişmez, emîn ol" dedikden sonra onu bozmak hiyânet ve nakz-i ahd sayılacakdı. Bunun için yalnız muhâribler selâmdan istisnâ ediliyordu. Dâima Yahûdîler Hazret-i Peygamber'e selâm verirler, Cenâb-ı Risâlet-me'âb da mukābele buyururlardı. Hattâ Hazret-i Peygamber Efendimiz bu husûsda o kadar ibrâz-ı nezâket buyuruyorlardı ki bazı süfehâ, bazı bî-edebân, selâm lafzını tahrîf ederek, mevt ma'nâsına olan "Es-sâmmü" diyorlardı. Bunlara karşı Hazret-i Peygamber Efendimiz anlamazlıkdan gelir, yalnız ve aleyküm ile mukābele ve iktifâ buyururlardı. Bir def'a Hazret-i Â'işe'ye de (السام عليك) dediler. Cenâb-ı Â'işe de münkesir olarak (وعليك السام واللعنة) diye mukābelede bulundu. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber Efendimiz şu yolda nesâyih-i hâkîmânede bulundular: – Sen onlara bakma. Sen müslümansın. Müslümanlar kimseyi söğmez, kimseye la'net okumaz. Haydi de öyle demişler, ne olur? Ölümden kurtulmak mümkün değil ki. Bize de gelecek, onlara da gelecek. Sen hüsn-i mu'âmeleden ayrılma!.." İbn-i Abbas gibi bazı sa-

[1] Nisâ, 4/86.
[2] Nisâ, 4/94.
[3] Nûr, 24/27

hâbeden mervîdir ki Hazret-i Peygamber Efendimiz, zimmîlere: (السلام عليك) diyorlardı. E'imme-i selefden Şa'bî hazretleri, kendisine selâm veren gayr-i müslimlere karşı: (وعليك السلام ورحمة الله تعالى) diye mukābele buyururlardı. Bu, bazılarınca kīl u kāli mûcib oldu. Hazret-i Şa'bî: – "Neye garâbetinizi celb ediyor? dedi. Allah'ın rahmetinden onlar mütene'im olmuyor mu, ne ile te'ayyüş ediyorlar?.." *Buhârî*'de mezkûrdur, Hazret-i Peygamber Efendimiz öyle buyurmuş: – "Tanıdık, tanımadık selâm veriniz!.." İbn-i Münzir, Hazret-i Hasan'dan rivâyet ediyor: "(فحيوا باحسن منها) müslümanlara? **[252]** (اوردوها) de ehl-i kitâba râci'dir.." Binâ'en-aleyh denilebilir ki: Kitâbîye karşı aynı onun dediğiyle mukābele olunur, eğer rahmeti zikrederse sen de tezkîr-i rahmetle ibrâz-ı nezâket ve uhuvvet edeceksin!..

İşte bu, bir lem'a-i hakīkatdir ki eslâf-ı kirâm hazerâtının meslek-i sahîhlerini tenvîr ve ira'e ediyor. Sonra ahlâf geldi, gayr-i müslime selâm husûsunda ihtilâf ettiler. Ekseriyetle dediler ki: "İbtidâ' müslim tarafından selâm verilmez" bu hükümleri için de İbn-i Abbas'dan mervî bir hadîs-i şerîfi sened ittihâz etdiler. Hazret-i Peygamber Efendimiz böyle söylemiş onlara ibtidâ'en selâm vermek husûsunu hâcete ta'lîk eylemiş: "Bir hâcet olmadıkça müslim tarafından ibtidâ'en selâm verilmez" demiş... Redd ve mukābele husûsuna gelince: Bazı fukehâ derler ki: "Mukābele vâcibdir, müslimin selâmına mukābele olunduğu gibi gayr-i müslimin selâmına da mukābele taht-ı vücûbdandır." Bazıları da: "Mukābele sünnetdir" dediler. Kütüb-i Hanefiyye'den olan *Hâniyye*'de de hafîf, muhteriz bir lisân kullanılır, deniliyor ki: "Yahûdî olsun, Nasârâ olsun, Mecûsî olsun redd ve mukābelede be's yokdur!" demek istiyor ki: "Ne vâcibdir, ne sünnet. Belki mübâhdır" hâlbuki rivâyât-ı sahîha ile sâbitdir ki sünnetdir.

İşte hakīkat-i mes'ele bundan ibâretdir, eslâf ve ahlâfın meslekleri, ef'âl ve akvâli bu yoldadır müslimin müslim üzerindeki hakkını beyân sadedinde şeref-vârid olan hadîs-i şerîfe istinâden vârid-i hâtır olan i'tirâza gelince: Bu, gayr-i müslimin hakkına münâfî değildir. Selâm müslimin hakkı olmakla gayr-i müslimin hakkı olmamak lâzım gelmez. Selâm bir hakk-ı âmmdır. Selâm ile iki şey murâd olunur: Biri mutlak tahiyye, biri de kendisine selâm verilen zâtı gadirden, ezâdan, her türlü fenâlıkdan te'mîn. Bu nokta-i nazara göre neden yalnız müslümanlara hâs bir hak olsun? Tahiyye elbet güzel şeydir, insanlara karşı fenâlıkdan tehazzür elbet müstahsendir. Nefret ve burûdeti hangi dîn, hangi ahlâk, hangi akl-ı selîm tasvîb eder?.

Taberânî ve Beyhakî, Ebî Ümâme'den bir hadîs rivâyet ediyor: "Cenâb-ı Hak selâmı bizim ümmetimize tahiyye, ehl-i zimmete de emân kılmışdır." Selâm hakkında şeref-vârid olan ekser ehâdîs-i şerîfe âmmdır. Vâkı'a bazılarında müslimi zikr etmiş, fakat bazılarında gayr-i müslimi zikr etmiş. Hadîs Taberânî'de olduğu gibi. Birinin zikri diğerinin sukūt-ı hakkını mûcib olacağını hangi kā'ide söylüyor?.

Bana gelince diyor hazret-i muharrir – Ben, tahiyye-i İslâm'ın umûmî olması tarafdârıyım. Bence matlûb olan budur. Ehâdîs-i sahîhada vârid olmuş ki Yahûdîler müslümanlara selâm veriyorlardı, onlar da mukābele ediyorlardı. Sonra Yahûdîlerin selâm lafzını tahrîf etmeleri, müslimlerin (عليكم) lafzı ile mukābele ve iktifâları hakkında emr-i nebevînin şeref-sudûruna sebebiyet vermişdi; bu da o muharriflerin hud'alarına aldanmamak maksadına mübtenî idi. Kavâ'id-i asliyye muktezâsındandır ki sebeb zâ'il olunca müsebbib de zâ'il olur. Biz hiç bir rivâyet işitmedik ki ashâb-ı kirâmdan biri olsun Yahûdîleri selâmdan nehy etmiş olsun. Çünkü o büyük müslümanlar İslâmiyet'in künhüne vâkıf idiler, ahkâm-ı dîniyyede hissiyâtlarına mağlûb olmazlardı hakīkati sever, hiç bir zaman hakdan ayrılmazlardı. Bu sâyede İslâmiyet az zaman içinde bütün dünyaya intişâr etdi. Çünkü bir şey'in mâhiyeti, mâhiyet-i asliyyesi anlaşılınca, güzel ve ulvî olduğu takdîrde elbet onun tâlibi çok olur. Onlar kavlen ve fi'ilen İslâm'ın hakīkatini, âdâb u fezâ'ilini bütün cihâna neşr etdiler. O nûr-ı hakīkate bütün âlem, bütün akvâm ve milel sînesini küşâd etti. Onlar, ale'l-umûm insanlara karşı âdâb-ı İslâmiyye'nin icrâsını, neşr ü ta'mîmini men' etmediler. Lâkin onlardan sonra gelen ahlâf bu mesleği değiştirdiler. Müslimlerin işlediği her şeyden gayr-i müslimleri men'e kalkışdılar. Hattâ dediler ki: Gayr-i müslimler Kur'ân'a nazar edemez, bazı âyât-ı celîleyi muhtevî kitâbları okuyamaz. Bu dereceye kadar vardılar. Zannettiler ki bu yaptıkları dîne ta'zîmdir, muhâliflerden dîni muhâfazadır. Böyle ecânibi hakīkat-i İslâm'dan uzaklaştırdıkça muhâlifînin dîn-i İslâm'a karşı tehâşî ve burûdetleri o derece tezâyüd etdi. Hâlbuki görüyorlar, dînlerini neşr için fî zamâninâ Nasârâ ne kadar çalışıyorlar. Ne cehd ü gayret ibrâz ediyorlar!. Meccânen kitâblar tevzî' eylerler, başka dînde olanların evlâd u etfâlini mekteblerinde ta'lîm ederler... Hep maksad, ecânibi kendi dînlerine takrîbdir.. En büyük emelleri, nâsın âdât ve şe'âirinde kendi dînlerine doğru bir tahvîl husûle getirmekdir. Böyle iken müslümanlardan çok kimseler vardır ki âdâb u fezâ'il-i İslâmiyyeyi başkalarının ahz etmesinden korkuyorlar, çekiniyorlar. Ve bunu da dîne bir ta'zîm diye zu'm ediyorlar. Hem öyle bir ta'zîm ki bunun fevkinde artık ta'zîm olamazmış. Hâlbuki iyi bilsinler ki bu yaptıkları şey, bu tuttukları meslek dîn-i İslâm ile insanlar arasına kesîf perdeler çekmekden başka birşey değildir. Belânın en büyüğü de budur. Me'mûldür ki artık bu hakīkat derk olunur da, her husûsla beraber bu bâbda da hakīkat-i asliyyeye ric'at edilir!..

H. Eşref Edib

MÜSLÜMAN KADINI

On İkinci Fasıl
Sırf maddî olan medeniyet-i garbiyye kadınları acaba tekemmül etmiş kadınlar mıdır?

Mütâla'ât-ı sâbıkamıza doğru ircâ edilecek en sathî bir nazar sarâhaten şunu görür: Garb medeniyetinin ashâbı i'tiraf ediyor ki henüz **[253]** o tekemmül etmiş kadın kendilerinde yokdur; ahvâl-i ictimâ'iyyeleri ise kadını kemâl-i cinsîsine îsâl etmek şöyle dursun, onu vazîfe-i asliyyesinden âvâre olarak kavânîn-i hilkate, mes'ûd bir hayatın îcâb eylediği metâlibe münâfî bir yol tutmaya sevk etmekdedir.

Eğer biz de nazar-firîb zevâhire kapılanlardan olaydık, kadınlarımız için nisvân-ı garbe imtisâl etmek lâzım gelece-

ğine herkesden evvel kā'il olurduk. Lâkin biz bu mevzû'a dâir daha bir harf yazmadan hakîkat-i hâl ile aramıza giren, hâ'il olmak isteyen bütün perdeleri yırttık; mes'eleye dîde-i ilm ile, nazar-ı tabî'atle baktık, o zaman kadın için hayât-ı insâniyette bugün bulunduğu şu'ûndan başka bir takım şu'ûn olduğunu gördük. Daha sonra bu medeniyeti te'sîs edenlerin kendi elleriyle yazdıkları âsârı tetkîke başlayarak onların da bizimle beraber bu hakîkat-ı celîleyi i'tirâf ettiklerini, bu ilel-i unsûriyyenin alet-tedric izâlesi için olanca kuvvetleriyle çalıştıklarını, hem de temeddünün nâ-payidâr olan şekl-i hâzırı nasıl îcâb ediyorsa öyle çalıştıklarını anladık.

Artık zannederim ki hakîkat-i hâlin gözle görülen zevâhirden, kulakla işitilen medâyihden pek başka olduğunda kāri'în-i kirâmın bizimle ittifâkı için bu adamların yukarıdaki sözleri kâfidir. Yok, hâlâ re'yimizde ısrâr eder de işi –evin içindeki ahvâli elbette herkesden iyi bilen– hâne sâhiblerini bile tekzîbe kadar vardırırsak, şüphesiz elîm avâkıb intâç edecek bir hatâ-yı azîm irtikâb eylemiş oluruz.

Bununla beraber mes'ele hadd-i zâtında basîtdir, künhüne vusûl için uzun uzadıya uğraşmaya hâcet yokdur. Zîrâ kâ'inatın ahvâl ve merâtibi şöylece bir tedebbür edilecek olursa ayânen görülür ki Cenâb-ı fâtır-ı hakîm her mahlûka emr-i ma'îşetini te'mîn edebilmesi, kendisine hâs olup kemâl-i cinsîsi de ona vâbeste bulunan vazîfeyi yerine getirebilmesi için lâzım gelen â'zayı, kābiliyeti vermişdir. Olabilir ki günün birinde bu mahlûk kendisine tahsîs olunan hudûdun hâricine çıkar, hattâ görenler de biraz vakit bu hâli tahsîn eder. Bu ise hadd-i zâtında şâyan-ı istihsân olduğundan değil, belki insanda teceddüde, yeni yeni şeyler görmeye bir meyil bulunduğundandır. Lâkin zaman geçtikçe göz bu yeni hâli görmeye alışır, bunun iyi bir şey olmadığını, bilâkis o mahlûkun kendi terkîb-i tabî'î-i bedenîsinin ahkâmına karşı isyânda bulunduğunu anlayarak artık onu beğenmez olur. Pîş-gâh-ı im'ânında bir çok ayıbları, noksanları mücessem bir sûrette tecellî eder. Şimdi size bir misâl getirelim:

Farazâ içimizde siyâsî bir kadın zuhûr ettiğini işitsek derhal kendimizde bir sürûr ve mübâhât duyarak o nev-zuhûr siyâsiyeyi alkışlamaya, âlem-i nisvân için bir nümûne-i kemâl ittihâz etmeye kalkışırız. Gazetelerde makālelerini, nutuklarını gördüğümüz zaman koltuklarımız kabarır. Lâkin bu siyâsiyenin arkasından bir çok siyâsiyeler, bir çok mühendiseler peydâ olur, tabi'at da bu yeni bid'atlardan dolayı başımıza büyük bir iş açacağını lisân-ı hâdisât ile bize bildirir ise o vakit derhâl fikrimizi değiştiririz; bu erkekleşmiş kadınlara düşman kesiliriz; onlardan hiç bir sûretle hoşnut olmayız! Fakat böyle bir zamanda edeceğimiz te'essüfün, göstereceğimiz adâvetin ne fâ'idesi olabilir? Elbette hiç.

Zîrâ o zaman icâbât-ı ahvâl bizi yeni bir tarz-ı ictimâ'a idhâl etmiş olacağından kendimizi iki hatarlı dalganın çarpıştığı noktada buluruz: Eğer kadınları bulundukları hâlden men'e kalkışırsak mevcûd şerre bir şer daha katmış oluruz. Bizim o zamanki hâlet-i ictimâ'iyyemiz şimdiki tahmin ettiğimiz gibi olamayacakdır. Yok, böyle yapmaz da kadınları kendi akıntılarına bırakırsak o vakit de cürha, habîs bir şekil alır. Hastalık müdâvata karşı mu'anit kesilir; binâ'en-aleyh biz de kendimizi, ulemâ-yı ümemin yukarıda şikâyetlerini zikreylediğimiz aynı mehâlike hedef etmiş oluruz.

Bu misâlin hem bizim, hem de Avrupalılar için îrâdı pek doğrudur. Çünkü biz Avrupa'da mühendiseler, tabîbeler bulunduğunu işitivermekle istihsân ve hayret içinde kalıyoruz da, tezekkür olunmak îcâb eden cihetleri unutuyoruz. Müstakbeli kat'iyyen hesâba almaksızın bizde de öyle kadınlar yetiştirmeye kalkışıyoruz. Bu teşebbüse karşı durmak isteyenlere ta'neler yağdırıyoruz. Onları ta'assubla, evhâma inkıyâd ile, ecdâd-mânde âdâta perestiş gibi nakā'isle ithâm ediyoruz. Şimdi bize deseler ki:

Ey kavim, sizin, her hâllerini makām-ı istişhâdda îrâd etmekte olduğunuz garblılar artık bu tabîbelere, bu mühendiselere doydular; bu gibi elkābın kâffesinden heveslerini aldılar. Ahkâm-ı tabî'ata karşı olunan isyânın tevlîd eylediği, fakat bidâyet-i emirde kendilerinin aslâ düşünemediği netâic-i seyyi'eyi bugün re'yü'l-ayn gördüler. Şimdi kalkmışlar, bu hâlin gâyet seri bir sûretde mahv u tebdîli lüzûmunu ileri sürerek yazılar yazıyorlar, alâ-melei'l-huzzâr ref'-i savt ediyorlar. İşte o yoldaki yazıları, işte o yoldaki tehdîdleri!

Evet, bize böyle bir hitab vârid olsa derhâl, bunlar bütün vehm-i bâtıldır, münâzarada bazen ihtiyâr edilen mugâlata envâ'ından dır, diyoruz. Kadınların yukarıda sayılan mesâlik-i ma'îşetdeki muvaffakiyetleri simâh-ı istihsânımızı o derecelerde meshûr etmiş ki kim olursa olsun, hilâfını iddi'âda bulunursa hemen tekzib ediyoruz.

Lâkin ne yapılabilir? Bu bir kānûn-ı tabî'îdir, yâhûd –isterseniz şöyle deyiniz– bir fitne-i ictima'iyyedir ki akvâm-ı kaviyye tarafından ümem-i za'îfeye sihir gibi, hattâ ondan daha şiddetle icrâ-yı te'sîr eder. İşte bunun içindir ki şarklıların bir çok hâlleri taklîd-i mahzdan ibâret kalmışdır. Hem bu mukallidliğe neden yeltendiklerini sorsanız cevabdan âciz kalırlar. İşte size en basît ve en şâyî' bir misâl: Halkın bir çoğu tek bir kelimesini bilmediği, hattâ öğrenmeye çalışsa bile dilinin dönmeyeceği bir lisân-ı ecnebî ile selâmlaşıp durur! İşte böyle maskaralıklar geride kalmış olan her millette avâm takımının âdetidir. Lâkin havâs için böyle bir dereke-i **[254]** mezelletden yükselerek, yolunu şaşıranları semt-i reşâda sevk edecek birer meş'al-i hidâyet olmak, fesâd ve fitneden kaçanları sâye-i emânında barındıracak birer bünyân-ı metîn-i salâh kesilmek îcâb eder.

el-Mer'etü'l-Cedîde mü'ellifi şarkdaki kadınların sefâletini, talâkın kesretini ele alarak âdet-i tesettüre hücûm ediyor, onu çirkin bir sûrette gösteriyor, bütün fenâlıkların sebeb-i aslîsi olduğunu ileri sürerek kaldırılması tavsiyesinde bulunuyor. Lâkin biz bunun hilâfına kā'iliz. Deriz ki: Kadınlarımızı bulundukları hâlden daha berbadına düşmekden kurtaran yalnız tesettürdür. Eğer tesettür olmasaydı hayât-ı nisvân bugünkünden çok daha fenâ olurdu. Kezâlik mâdem ki tesettür câhil ve hakîr olan bir kadını emrâz-ı ictimâ'iyye-i mühlikeden çoğunun şerrinden himâye ediyor; demek oluyor ki o kadını –velev orta halde ta'lîm ve terbiye edilsin– vazîfe-i tabî'iyyesi kürsüsünde murabba'-nişin edecek, kemâl-ı cinsîsini istihsâl etmesi için kendisine en büyük mürşid olacak yegâne kuvvet, yegâne sâ'ik yine tesettürdür.

Lâkin bu kadar ye's, bu kadar hayret neden îcâb etsin? Mevcûdât ile hâdisât-ı kevn hep şühûd-ı âdil değil mi? Eğer açık gezmek kadınların, mestûriyete azv olunan fenâlıklara düşmemesini kâfil olaydı bu fenâlıkların garbde bulunmaması, yâhûd hiç olmazsa kāle alınmayacak derecede az

olması lâzım gelirdi. Hâlbuki hakîkat-i hâl bunun hilâfınadır. Zîrâ hadisât-ı âleme muttali' olanlar bilirler ki kadınlara hürriyet-i kâmile vermek için uğraşanların şikâyet ettikleri fenâlıklar ayniyle bilâd-ı garbiyede de mevcuddur.

Kadınların düşmüş oldukları fakr u sefâlete, sû-i hâle gelince bunun da oralarda nisbeten daha şiddetli olduğuna el-*Mer'etü'l-Cedîde* mü'ellifinin kendisi şehâdet ediyor. Diyor ki: "Ahîren vukū' bulan ta'dât ile sâbit olmuşdur ki hıtta-i Mısriyyede san'atla iştigâl eden 63731 kadın vardır. Fransa'da ise beş milyondan ziyâde kadın haricde çalışmada muztârdır. Şimdi aralarında bir nisbet yapacak olursak görürüz ki Fransa'da yüzde on dört kadın san'atla meşgûl iken bu nisbet Mısır'da ancak yüzde yarımı bulabiliyor."

İşte medeniyetce en ileri giden memâlikdeki kadınların bizim kadınlardan ziyâde fakr u sefâlet içinde bulunduklarına bu da bir delil-i mahsûsdur. Lâkin mü'ellifin bunu ta'kîb eden sözü ki, bu kadınların âilelerine hiç bir zarar îrâs etmeksizin âmâl-i hariciyyede iştigâl etmekde olduklarına dâirdir, bedâhete, hisse, bizzât ictimâ'iyyûnun şehâdetine külliyen mu'ârızdır.

Bizim için muhtelefun fîh olan bu gibi mesâ'ilde icâb eden şey işi, ilm-i iktisâdı pek iyi bilen hâne sâhiblerinin doğrudan doğruya kendilerinden sormakdır. Biz ise ondokuzuncu asırda en büyük mü'essir-i ilmiyye meydâna getiren iktisâdî-i şehîr Jules Simon'un sözlerini yukarıda nakletmiş idik.

İşte bu zât fabrikaların, tezgâhların kadınları âilelerinden hakîkî bir sûretde ayırdığını, hayât-ı beytiyyelerini tâ kökünden yıktığını Avrupa'nın ortasında bülend-âvâz ile söylüyor. Hem bu hakîkati idrâk eden yalnız Jules Simon'dan ibâret değildir; sâir ictimâ'iyyûn da bu adamın sözlerini bilâ-istisnâ kabûl ediyorlar.

Biz burada kāri'în-i kiramı daha ziyâde iknâ' için İngiliz allâmelerinden Samuyel Smiles'in *Ahlâk* ismindeki eserinden bir nebze îrâd etmeyi münâsib görüyoruz. (Bu zât İngiliz terakkiyât-ı medeniyyesinin erkânından ve te'âlî-i insâniyet müştâkānının büyüklerinden ma'duddur. İctima'î mevzû'lar üzerine gâyet mühim bir çok âsâr yazmışdır ki kısm-ı a'zamı Fransızcaya tercüme olunmuşdur) Samuyel Smiles diyor ki:

"Kadınları fabrikalarda çalışmaya sevkeden nizâm, servet-i memleket nokta-i nazarından ne olursa olsun netîcede bünyân-ı hayât-ı âiliyyeyi hâdimdir. Zîrâ bu nizâm evin heykeline hücûm ediyor, erkân-ı âileyi yıkıp deviriyor, revâbıt-ı ictimâ'iyyeyi koparıyor. Bu nizâm zevceyi zevcinden, evlâdından, akrabasından ayırdığı için kendine has bir tarz alarak kadının ahlâkını bozmakdan başka bir netîce vermiyor. Çünkü kadının vazîfe-i hakîkiyyesi umûr-ı beytiyyesini tertîb, âilesini terbiye, vesâ'il-i ma'îşetin ihtiyacdan fazlasını hüsn-i idâre gibi şeylerden ibâretdir. Lâkin fabrikalar kadını bu vezâ'ifin kâffesinden mehcûr ettiği için evler artık eski evlikten çıktı, çocuklar terbiye görmeksizin kûşe-i ihmâle bırakılmak sûretiyle büyümeye başladı, muhabbet-i zevciyye muntafî oldu, kadın erkeğin sevimli bir refîka-i hayâtı olmakdan çıktı, şedâ'id-i a'mâlde, meşâkk-ı hâriciyyede ona râkîb oldu. Muhâfaza-i iffet ve fazîletin yegâne medârı olan tevâzû-ı fikrî ve ahlâkîyi alel-ekser mahveden bir çok te'sîrâta ma'rûz kaldı."

Bu sözlerden sarâhaten anlaşılıyor ki nisvân-ı garb üzerinde dehşet-fermâ olan sefâlet, zarûret bizimkilerden tasavvur olunmayacak derecede şiddetlidir. Orada zavallı kadınlar evlerinin hâricinde çalışmalarından dolayı bugün acınacak, isti'âze olunacak bir hâle gelmişdir. Artık bu husûsda bizim için hâne sâhiblerini tekzîb etmek doğru olamaz. Binâ'en-aleyh eğer mestûriyet kadınların medâr-ı sa'âdeti, yâhûd hiç olmazsa muhaffif-i âlâmı olmasaydı nisvân-ı garbın ahvâli elbette şu tasvîr edilen tarzda olmazdı.

Kesret-i talâka gelince medeniyet ve ma'mûriyetçe en ileri giden memâlikde talâk o dereceyi bulmuştur ki oralardaki ictimâ'iyyûn dehşet içinde kalıyorlar. Fakat önünü almak çâresini bir türlü bulamıyorlar. Fransa'da intişâr eden *Revue*'de, taleb-i vâki' üzerine muharrir-i şehîr Amerikalı Lawson tarafından gönderilmiş şöyle bir istatistik vardır:

Massachusetts'de 1894 senesinde mahâkim 1622 talâk evrâkı üzerine mu'âmele ifâ etmişdir ki ondan bir sene evvel bu evrâk 770 raddesinde idi. Demek talâk bir sür'at-i fevkalâde ile ilerliyor. Aynı memleketde izdivâc 1877'de 1/105 iken 1899'da 1/122 derecesine inmişdir ki bununla te'ehhülün de eksildiği sâbit oluyor.

[255] Kezalik Cemâhir-i Müttefika'dan bulunan Ohio'ya gelince aynı erkâm-ı müdhişeye burada da tesâdüf ediliyor. 1865'de mahâkimden 22.198 izdivac evrâkı geçmiş; sonra bunlar meyânında 837 talâk, yani takrîben 26 izdivacda bir talâk vukū' bulmuş. Lâkin 1894 senesinde mahâkim 33.858 nikah evrâkı tescîl etmiş. Bunlar meyânında 2.753 talâk yani 12 izdivacda bir talâk vukū'a gelmiş.

Kezâlik müşâhede ile sâbitdir ki burada 20 sene zarfında talâkın adedi eski hadd-i vasatîsinden 11.000 kadar artmış, izdivâc ise 84.889 kadar eksilmişdir. Muharrir bu istatistiği îrâd ettikten sonra diyor ki: "Eğer Amerika tarz-ı hayatı yeni kadınların akıntılarına tâbi' olmasa idi Ohio'da 94.256 âileden aşağı bulunmazdı."

Cemâhir-i Müttefika bilâdından California'da 1897 senesinde 2.000 izdivâcın 641'i talâk ile neticelenmişdir ki bu hesâba göre üç nikâha bir talâk isâbet ediyor. Yine Lawson tarafından yazılan bir talâk istatistiğinde şu erkâm görülüyor: Connecticut'da 10, Massachusetts'de 21, Rhode Island'da 13, Chicago'da 8 nikâha bir talâk düşüyor. Chicago'da mahâkim her sene 350 talâk evrâkı tescîl ediyor, hâlbuki ahâlî 230.000'den ziyâde değildir. Muharrir bunların akîbinde diyor ki: –mâba'di var–

Mehmed Âkif

MEVA'İZ

Mukarirri: Manastırlı İsmâil Hakkı
Muharriri: Sirozlu H Eşref Edib

Ders: 51 – 26 Eylül 324

اَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
وَاتَّقُوا فِتْنَةً لاَ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَآصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ[1]

(وَاتَّقُوا) Ey mü'minler, ittikā ediniz, hazer ediniz, sakının, ictinâb üzre bulunun, neden sakınınız dâima; (فِتْنَة) fitneden.

[1] Enfal, 8/25.

Öyle bir fitneden, öyle bir belâ-yı azîmden sakınmalısınız ki (لاَ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَآصَّةً) geldiği vakitde yalnız zâlimlere gelse, müstehâk olanlara, mürtekib olanlara, o belâya, o ukūbete lâyık olanlara münhasıran gelse ne a'lâ. Lâkin öyle gelmiyor. Belki umûm nâsa istîlâ eder. Ma'sûmları, mazlûmları da beraber izmihlâle, dehşet-i azîmeye uğratır. Böyle umûmî bir ma'siyet, böyle bir belâ-yı müstevlî var. Sakınırsanız kurtulursunuz. Doğrudan doğruya böyle herkese istîlâ edecek belâ-yı umûmî vermeyeceğini Cenâb-ı Hak habîbine va'd buyurdu. *Sahîh*-i *Buhârî*'de buna dâir hadîs-i şerîf vardır. Lâkin kendileri de sakınmalıdırlar. Belâyı da'vet etmemeli.

Demek hâsılı (فِتْنَة) eğer belâ-yı azîm ve ukūbet-i umûmiyye ile tefsîr edilirse (لاَ تُصِيبَنَّ) kavl-i kerîmi zâhirine mahmûl olur. Lâkin esbâbdan tevakkī ma'nâsına hamli lâzım gelir. [1](وَاتَّقُوا النَّارَ) gibi. O fitnenin esbâbından sakınmalı. O ukūbetin bir takım sebebleri var. Müfessirîn-i kirâm beyân ederler işte. Esbâb-ı mezkûreden tevakkī etmelisiniz ki müsebbib olan belâ üzerinize istîlâ etmesin.

Geçen hafta da bahs etmişdim, bu âyetin tefsîrinde birkaç ihtimâller var demişdim. Eğer (فتنه)yi (فتان)ın sıfatı, fi'l-i mükellef olmak üzere alırsak o vakit (لاَ تُصِيبَنَّ) kavl-i şerîfinde tecevvüz bulunur. Yani onun eseri isâbet eder demek olur. Lâkin fitne, doğrudan doğruya (عذاب), (عقاب) ma'nâsına ukūbet-i ilâhiyye ma'nâsına da gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de nazâ'ir-i adîdesi vardır. Bu hâlde tecevvüze hâcet kalmaz. Fakat "Bir belâdan sakının" ma'nâsına ukūbet-i ilâhiyye ma'nâsına gelir. O belânın esbâbından ihtirâz edin, demek değil mi? Nasıl ki "Nâr-ı cehennemden sakının" buyurulur. O ne demekdir? "Zulümden ma'siyetden tehâşî edin ki cehennemden halâs olasınız." [2](وَاتَّقُوا يَوْماً لاَ تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً) ittikā ediniz, korkunuz! Öyle bir günden ki kimsenin kimseye fâ'idesi olmayacak, ondan sakınmak kābil mi? Elbet gelecek, maksûd, onun hesâbından korkun. O gün bütün efrâd huzûr-ı Bârî'ye gelecek, kulların bütün a'mâli su'âl edilecek. Ondan sakının, ona göre davranın. İşte ukūbetden sakının demek, esbâbından tehâşî ediniz demekdir.

Bunun sebebleri nedir? Birincisi müdâhene, emr-i bi'lma'rûf nehy-i ani'l-münkeri terk, tefrikayı mûcib kaviller, fi'iller... Bunlar ukūbetin esbâbındandır. Akvâl u ef'âliniz böyle fitnekârâne olursa tefrika düşer beyninize, düşmanınız galebe eder üzerinize. Bugünkü günde mûcib-i tefrika her kavlden, her fi'ilden tehâşî lâzım. Hem yalnız İslâm beyninde tefrikadan değil, bilumûm Osmanlılar arasında tefrika îkā'ından sakınınız. Zîrâ yalnız ittihâd-ı İslâm ile galebe çalmak kābil değil. Onun için hayli zaman, hayli kuvvet, hayli himmet ister. Gâyet müteferrik yaşamış, bin türlü esârete mahkûm edilmiş ehl-i İslâm'ı cem' edip dâire-i ittihâda almak kābil mi? Buna zaman ister. İnşâ'allâh o da olur. İslâmiyet'in ulviyeti kesb-i vuzûh eder, adâlet-i umûmiyye takarrur ederse tabî'atiyle herkes heves eder, irtibât kuvvet bulur. Lâkin bugün Cenâb-ı Hakk'ın açdığı yol, selâmet yolu ne tarzda açıldıysa onu ni'met bilip muhâfazaya çalışmalıyız. Bu selâmet yolunda, bu sebîl-i savâbda bütün vatandaşlarımız da iştirâk ediyor. Onlar da dest-i musâfahatını bize uzatıyor. Kabûle mecbûruz; dînen, siyâseten, aklen. Böyle yek-vücûd olarak ittihâd edeceğiz. Bunu ihlâle tasaddî etmek büyük hiyânetdir. Mevcûdiyetimize; mâddî, ma'nevî varlığımıza hiyânetdir. Bâb-ı selâmeti kapamağa çalışmakdır. Bu zerre kadar iştibâh kabûl etmeyen bir hakîkat-i bâhiredir. Zâten şerî'at-i İslâmiyye de bi-gayr-i hakkin tecâvüzü men' ediyor. Teb'ea-i gayr-i müslimeye de iyi söyleyin, diye hukūkunu muhâfazayı emr etmiyor mu şerî'at-i âdilemiz? Ne kadar delîl istersin. Kur'ân emr eder: Herkese iyi söyleyin. Kardeşçe mu'âmele edin, kemâl ibrâz edin. [3](وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً) bazı kırâ'etde (حَسَنًا) vârid olmuşdur. Hasen, güzel kelâm söyleyin. Yoksa münâfereti tevlîd edecek sözler değil. Güzel kelâm nedir? Kardeşim, oğlum...

[256] Ama, nasıl Hıristiyan'a ben kardeş derim? Kardeş ta'bîri mü'mine mahsûs bir ta'bîr değil midir!

Öyle câhilâne sözler ortada dönüyor. Te'accübe şâyân, Kur'ânı okumazlar mı? Ma'nâsını anlamazlar mı? Evet mü'minler beyninde bir uhuvvet-i husûsiyye var. [4](إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ) nazm-ı celîlinin ma'nâ-yı şerîfi "Mü'minler ancak kardeşdir, kardeşden başka birşey değildir. Mü'minlerin başka kardeşi yokdur" ma'nâsı hatâdır. (انما) edâtı kelâmın evveline dâhil olup nereye hasr ifâde eder? Cüz'-i ahîrine. Yani birbirine kardeş mu'âmelesi etmeğe mecbûrdur. Böyle kardeş olmakla daha kardeşleri bulunmasına mâni' midir? Hayır. Uhuvvet mertebe mertebedir. Bir kere uhuvvet-i umûmiyye var. İnsanlıkda iştirâk. Bütün ebnâ-yı beşer kardeşdir. Hazret-i Haydar'ın;

الناس من جهة التمثيل اكفاء
ابوهم آدم والام حواء

kelâm-ı şerîfleri kezâlik [5](يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ) âyet-i kerîmesi bütün nev'-i beşer beyninde bir râbıta, insâniyet irtibâtı, cinsiyetin ittihâdı olduğu ve bu sâ'ikadan nokta-i nazardan birbirlerine merhamet etmek, insaniyet hukūkunu muhâfaza emrini hâvîdir. İnsanca mu'âmele olur insana, hangi dînden olursa olsun âdemiyet muktezâsı:

بنى آدم اعضاى يكديكرند
كه در آفرينش زيك كوهراند

Sa'dî-i Hakîm Şirâzî rahimehullah, bütün benî âdemi bir cesed gibi telakkī ediyor. Her ferd birer uzv-ı mahsûs teşkîl eder. Biri müte'ellim olursa diğerleri de müte'ellim olur, bir takım bî-çâregân olur. Dünyanın ne tarafında olursa olsun, felâket-zede olduklarını haber alırız, müte'essir oluruz. İnsan evlâdında cinsine bir meyil var. Hayvânda bile bu meyl

[1] Âl-i İmrân, 3/131.
[2] Bakara, 2/48.
[3] Bakara, 2/83.
[4] Hucurât, 49/10.
[5] Hucurât, 49/13.

mevcûddur. Hayvânın kendi cinsine meyli, incizâbı olduğu gibi insan da insan olursa bütün ebnâ-yı cinsine mu'âvenet, her birine imdâd ve ne türlü kābil ise müsâvât îfâsına elden geldiği kadar çalışmalı vasâyâ-yı dîniyyede bu sûretle vârid olmuşdur.

Uhuvvetin ikinci, üçüncü, dördüncü, ma'nâları da var. Zikr olunan ma'nâda bütün ebnâ-yı beşer dâhildir. Müslim de, gayr-i müslim de, zimmî de harbî de. Hukūk-ı harb de var. Çünkü harbî olmağla hayvân mertebesine tenezzül etmez. Hukūk-ı harbi en evvel vaz'eden, Avrupa cehâlet içinde iken, emvâc-ı vahşet arasında çalkalanırken ilk evvel bu hukūku ortaya koyan şerî'at-i İslâmiyyedir. *Siyer-i Kebîr*'i okursun İmâm Muhammed bin El-Hasan Eş-Şeybânî hazretleri yazıyor. *Siyer-i Kebîr*'in te'lîfinden sekiz yüz sene sonra Avrupa'da kānûn-ı harb fikri ortaya çıkdı. Me'hazı budur, Frenklerin en bî-taraf müverrihleri bunu i'tirâf ediyorlar. İlk evvel bu kānûn-ı harbi vaz' eden, insanların harbde bile hukūkunu te'mîn eden şerî'at-i İslâmiyyedir. İmâm-ı A'zam'ın şâkirdi bunu te'lîf etmişdir. Erbâb-ı mütâla'anın ma'lûmudur. Ahîren İstanbul'da tercüme olunup tab' olundu. Kadınlara, çocuklara, ihtiyârlara, bir takım dünyayı terk etmiş râhiblere, mecnûnlara, ma'tûhlara bir mu'âmele edilmez. Şâyân-ı merhamet olanlar var, esîrler var, mecrûhlar var. Nasıl harb olacak, esnâ-yı harbde ne mu'âmele edilecek? Onun da dâiresi var, hudûdu var. Her şey'e hudûd ta'yîn etmiş şerî'at. Alanlar ordan almışlar, esâsını kurmuşlar.

Bu cihetle harbîye, zimmîye karşı benî Âdem olmak nokta-i nazarından bir takım hukūk var. Şerî'at îfâya mecbûr ediyor.

Uhuvvetin bir ma'nâsı da vatandaşlıkdır. Bizim Hıristiyanlara, Mûsevîlere vereceğimiz ünvân bu ma'nâcadır. Bir vatanın ezcâsı olmak i'tibâriyle. Vatan çünkü mâderdir, mâder mihribân sayılır. Oradadır te'ayyüşün, râhatın, ârâmiş-i bâlin. Mâdem bir iklimde oluyor orada müşârik olanlar menfa'at ve mazarratda beraberdir. İştirâk eder. Kabûl edeceksin. "Hayır, kabûl etmem" demek olur mu?

– Ama uhuvvetin "vatandaşlık" ma'nâsına geldiğini ne ile isbât edersin?..

diye sorarsan: Kur'ânla!.. derim. Uhuvvet hemşehri ve vatandaş ma'nâsına da gelir. Dâima Kur'an'da okuyorsun. Ez cümle sûre-i Kasas'da [1](كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحِ الْمُرْسَلِينَ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلاَ تَتَّقُونَ...) ilâ âhirihî. Sonra aşağı doğru [2](كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلاَ تَتَّقُونَ). [3](كَذَّبَتْ عَادُ الْمُرْسَلِينَ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلاَ تَتَّقُونَ)

Şimdi bak, Allah Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberleri kardeş kılmış. Her peygamber, ümmetine nisbetle ah'dır, uhuvveti hâizdir. Bu uhuvvet ne ma'nâyadır? Her birisinin karın kardeşi değil. Tabî'î dîn kardeşi de değil. Zîrâ onlar putperest idiler. Her ümmet hakkında (كَذَّبَتْ) buyuruluyor. Meselâ kavm-i Semûd mürselîni tekzîb etdi. Ol zamandaki kardeşleri Sâlih aleyhisselâm kendilerine: (أَلاَ تَتَّقُونَ) demişdi. Niçin ittikā etmiyorsunuz? Niçin putperestlikden vaz geçmiyorsunuz, Allah'ı ma'bûd-ı zü'l-celâl tanımıyorsunuz?

Şimdi burada uhuvvet ne ma'nâcadır? Elbet vatandaş. Her peygamber kendi kavminden intihâb olunmuş. Bunun sebebi var. Çünkü onların ahvâllerini bilirler. Mütâba'atdan çekinmezler. Küçükden beri içlerinde bulunmuş, siyerine, sûretine tamâmıyla vukūf peydâ edilirse kolay kolay îmân ederler. [4](لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ) hattâ kendi nefsinizden, diyor Allah. Hitâb Mekke müşrîklerinedir:

Ey Mekke müşrikleri! Kendi nefsinizden peygamber geldi size. Hazret-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem. Nefsinizden... Yani cinsinizden, kendi aşîretinizden, kendi bilâdınızdan, ma'rûfü'l-hâl, mazbûtü'l-ahvâl... Öyle bir nebî-yi âlî-şân geldi, hiç bir diyeceğiniz yok, îmânı terk etmeyiniz [5](فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُراً مِنْ قَبْلِهِ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ)

İşte uhuvvetin bu ma'nâsı Kur'ân ile sâbitdir. "Filân müslüman filân Hristiyân'ın kardeşidir" demek "vatandaş" demekdir. Kur'ân'dan iktibâs ile kardeş ıtlâk edilirse artık buna karşı şakk-ı şefe edilir mi? İ'tirâza kalkışmak, te'annüddür, temerrüddür. Allah beyân buyurmuş, bu ta'bîrden tehâşî câ'iz olamaz.

–mâba'di var–

Sıra 50. derse geliyordu. Fakat hazret-i üstâd-ı muhteremin Rumeli'yi teşrîf ve seyâhatleri münâsebetiyle tashîh edilememişdi. Bu 51. ders ise bazı esbâb ve tasavvura mebnî hemen o vakit tebyîz edilerek tashîh olunmuşdu. Hazret-i üstâd bu hafta avdet buyurdular. 50. ders tashîh olunmak üzre takdîm olundu, 51'inciyi müte'âkib derc olunacakdır.

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

[1] Şuarâ, 26/105-106.
[2] Şuarâ, 26/141-142.
[3] Şuarâ, 26/123-124.
[4] Tevbe, 9/128.
[5] Yûnus, 10/16.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur. Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ: 11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

17 Aralık 1908 23 Zilka'de 1326 Perşembe 04 Kânûnievvel 1324 **Birinci Sene - Aded: 17**

[257] NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE

Sûre-i Nisâ': Âyet - 59

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الأَمْرِ مِنكُمْ
فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً

(Hudâvend-i hakîm azze şânuhu hazretleri âyet-i sâbıkada ehline tefvîz-i emânât eylemelerini ve adl ile hükm etmelerini vülât-ı umûra bi-tarîki'l-umûm veyâhûd bi-tarîki'l-husûs emr ettikden sonra bu âyet-i kerîmede dahi umerâ'-i hak ve vülât-ı adle itâ'at ve inkıyâd eylemelerini nâsa emr edip buyuruyor ki) Ey îmân edenler Allah'a itâ'at edin. Ve Resûlüne ve sizden ulü'l-emr olanlara dahi itâ'at edin. (Hak ve adle ri'âyet etmeleri evvel emirde vülât-ı umûra emr olunup sonradan onlara itâ'at edilmesinin nâsa emir buyurulması, onlara itâ'atin vücûbu hak ve adl üzre devâm etmeleriyle meşrût bulunduğuna tenbîh içindir. Ma'lûmdur ki hüküm bir sıfat ile mevsûf bulunan bir şey'e ta'lîk olundukda hükmün mevsûfa te'alluku o sıfat ile ittisâfı kadar takdîr olunur. Ve şu hâlde vülât-ı umûra tâ'atin vücûbu onların muhık ve âdil olmaları mikdârınca takdîr edileceği lüzûmu nümâyân olur, binâ'en-aleyh itâ'ati emr olunan ulü'l-emr ile murâd ümerâ'-i hak ve vülât-ı adldir.) İmdi eğer bir şeyde tenâzü' (ve ihtilâf) ederseniz o şeyi Allah'a ve Resûlüne redd edin. (Umûr-ı dinden bir husûsda sizinle vülât-ı umûrunuz beyninde ihtilâf zuhûra gelir ise Kitâb ve sünnete mürâca'at edin, o şeyin hükmü kitâb ve sünnetde bulunursa onunla amel olunur; bulunmazsa kitâb ve sünnetde mezkûr eşbâh ve nezâ'irînin ilel ve esbâb-ı hükmü te'emmül edilerek emr-i muhtelefün fîh ve eşbâh ve nezâ'irin ahkâm-ı mansûsesinden istinbât kılınır.) Eğer siz Allah'a ve yevm-i âhirete îmân etmişseniz. (İhtilâf zuhûrunda emr ettiğim vech ile kitâb ve sünnete mürâca'at edin. Allah'ın îmânı olan bu mürâca'at emrine muhâlefet etmeyiz. Yevm-i âhirete îmânı olan o rûz-ı cezâdaki ikāb-ı ilâhîyi düşünerek emre muhâlefetden tehâşî eder.) Bu (yani Kitab ve sünnete mürâca'at sizin için) hayır (ve eslah)dır ve (hadd-i zâtında) me'âl ve âkibetce pek güzeldir.

Ebû Hureyre radıyallahu anhü hazretlerinin rivâyeti üzre Hâce-i Kâ'inât aleyhi efdalü't-tahiyyât efendimiz buyurmuşlardır ki [1](مَن أطاعَني فقد أطاعَ اللهَ، ومَن عصاني فقد عَصى اللهَ، ومَن يُطع الأميرَ فقد أطاعَني، ومَن يَعصِ الأميرَ فقد عصاني). Bana itâ'at eden muhakkak Allah'a itâ'at etmiş oldu. Ve bana isyân eden muhakkak Allah'a isyân etmiş oldu. Ve emîre itâ'at eden muhakkak bana itâ'at etmiş oldu. Ve emîre isyân eden muhakkak bana isyân etmiş oldu. Bu hadîs-i nebevî emîre itâ'atin Allah'a ve Resûlüne itâ'at demek olduğunu ve emîre isyânın Allah'a ve Resûlüne isyân demek olduğunu beyân buyuruyor ki ümerâya, vülât-ı umûra ne kadar itâ'at ve ihlâs lâzım olduğuna irşâd için bu beyân-ı âlîden daha belîğ bir beyân olamaz. Bunun içindir ki ümmet ötedenberi el ele vererek evreng-i imâmet-i kübrâ etrâfında silsile bend-i itâ'at ü inkıyâd ola gelmişlerdir. Bu zencîr-i itâ'ati kırıp hâricine fırlamak hurûcun an-tâ'ati'llahdır.

Fi'l-hakīka cem'iyyet içinde yaşamak intizâma ve intizâmın husûlü intizamsızlığı men' edecek bir kuvve-i gâlibeye muhtâc bulunduğundan böyle bir kuvvetin vücûdu zarûrîdir. Bu kuvvetin devâm ve bekâsı ise onun hâricinde **[258]** tecelligâhı olan ulü'l-emre ancak itâ'at ve ihlâs ile müyesser olabileceğinden ulü'l-emre an-samîmi'l-kalb irtibâtın vücûbu mantık ve hikmet ile de sâbitdir. Fakat mesâlih-i umûmiyyenin hıfz ü siyâneti marzî-i ilâhî olup hattâ hukūk-ı âmmenin şânını tebcîl için nâm-ı ulûhiyyete izâfetle hukūkullâh denildiği ve mesâlih-i âmme gözedilmeyince ulü'l-emrin illet-i gâye-i nasbı olan emr-i intizâm ve âsâyiş muhtel olaca-

[1] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Cihâd 105.

ğı cihetle ulü'l-emre itâ'at onların ahkâm-ı şer'iyyeye ve kavânîn-i memlekete münkâd bulunmalarıyla meşrûtdur, bu hudûd tecâvüz edilince bittabi' râbıta-i itâ'at çözülür.

Nakl olunur ki Mesleme bin Abdülmelik etkıyâ-yı tâbi'înden Ebu Hâzım hazretlerine: Siz bize "Ve ulü'l-emri minküm" kavl-i şerîfi hükmünce itâ'at ile me'mûr değil misiniz? dedi. Ebû Hâzım hazretleri: Evet size itâ'at ile me'mûruz. Fakat bu sizin hak ve adle mutî' olmanız ile mukayyeddir. Siz bu haddi tecâvüz ederseniz [1](فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ) kavl-i kerîmi ile sizden hilye-i mutâ'iyet nez' olunmuşdur cevâbını verdi. Hâce-i Kâ'inât aleyhi efdalü't-tahiyyât efendimiz: [2](لاطاعة لمخلوق فى معصية الخالق) buyurdu. Halka isyân olan umûrda mahlûka tâ'at olmaz. Hulefâ'-i Râşidîn radıyallahu anhüm hazerâtı: (اطيعونى ماعدلت فيكم فان خالفت فلا طاعة لى فيكم) derler idi. Ben size adâlet ettikçe bana itâ'at edin, şâyed Hakk'a muhâlefet edecek olursam artık sizin bana tâ'atiniz kalmaz. Cenâb-ı Fâruk mehâbetli olmakla beraber istimâ'-ı hakka pek mâ'il idi, Hattâ der idi ki: (لاخير فيكم مالم تقولوا ولا خيرلى مالم اسمع) Siz hakkı söylemedikçe sizde hayır yokdur. Ben de hakkı istimâ' etmedikçe benim için hayır yokdur. Avf bin Mâlik el-Eşce'î radıyallahu anhu hazretlerinden mervî olduğu üzre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz buyurdu ki: [3](أخيارُ أئمتِكُم الذينَ تحبونَهُم ويحبونَكُم، وتصلونَ عليهم ويصلونَ عليكُم، وشرارُ أئمتِكُم الذينَ تبغضونَهُم ويبغضونَكُم، وتلعنونَهُم ويلعنونَكُم) Sizin ahyârınız ol e'immenizdir ki siz onları onlar sizi severler ve siz onlara du'â ve senâ onlar size du'â ve senâ ederler. Eşrârınız dahi ol e'immenizdir ki siz onlara buğz onlar size buğz ederler ve siz onlara la'n u nefrîn, onlar size la'n u nefrîn eylerler.

Cârullah El-Havârezmî tefsîrinde diyor ki: "Âyet-i kerîmede emr olunan ulü'l-emr ile murâd ümerâ'-i hakdır. Ümerâ'-i cevrden Allah ve Resûlü berîdirler." (و اولى الامر منكم) kavl-i şerîfi mâ kabline ma'tûf olmakla ümerâ' vâkı'a Cenâb-ı Hak ve Resûl-i Ekremi ile vücûb-ı itâ'atda cem' olunmuşlarsa da bunlar ile murâd ancak ol ümerâdır ki onlar îsâr-ı adl ve ihtiyâr-ı hakda ve adl u hak ile emr ve ezdâdından nehiyde Cenâb-ı Hakk'a ve Nebî-i zîşânına muvâfakat ederler: Hulefâ'-i Râşidîn ve bunlara hüsn-i ittibâ' eden ümerâ' gibi. Ümerâ'-i cevr bu şeref-i atfa, bu makām-ı izzet ve tekrîme lâyık ve cesbân değildirler. Cenâb-ı Hak ulü'l-emre itâ'at husûsundaki emr-i ilâhiyyesini evvelâ onların emânâtı ehline tefvîz etmeleri ve beyne'n-nâs adl ile hükm eylemeleri, sâniyen eşkâl ve iştibâh vâki' olan mevâdda Kitab ve sünnete mürâca'at kılmalarıyla takayyüd buyurup şu itâ'at husûsunu şek ve şüpheye kat'â mahal kalmayacak sûretde bu iki vech ile meşrût kılmış iken ümerâ'-i cevre itâ'at nasıl lazım gelir? Ol ümerâ'-i cevr ki onlar ne ehline tefvîz-i emânet ederler, ne adl ile hükm ederler, ne Kitab ve sünnete mürâca'at ederler. Onlar ancak huzûzat-ı nefsâniyyelerinin arkasına düşüp o huzûzât kendilerini nereye sevk ederse oraya giderler, bu makūleler Cenâb-ı Hak ile Resûl-i Ekrem'i indinde ulü'l-emr bulunanların sıfâtından münselihdirler. Bunlar vülât-ı umûr değil "lüsûs-ı mütegallibe"dir. Kendilerine en lâ'ik olan ünvân budur."

İmâm Gazâlî rahimehullâh hazretleri *İhyâ'u Ulûmiddîn*'de Kitâbü'l-Emr bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehy ani'l-Münker'in bâb-ı râbi'inde zîrde me'âl ve mü'eddâsı tercüme olunan hikâyeyi nakl ediyor:

"Muhammed bin Muhâcir bin Ebî Müslim el-Ensârî'den nakl olunduğu üzre hulefâ'-i Abbâsiyye'den Ebu Ca'fer el-Mansûr, îfâ-yı farîza-i hac için Mekke-i müşerrefeye gelip Dârü'n-Nedve'ye nuzûl etmişdi. Dârü'n-Nedve: Kureyş'in dâima ictimâ' edip müşâvere ettikleri mahal idi ki sonraları hulefâ-yı İslâmiyye Mekke-i Mükerreme'ye geldikçe bu mahalle nâzil olurlar idi. Mansûr burada bulunduğu müddetçe her gece tulû'-ı fecrden evvel Beytullâhi'l-mu'azzama tavâf için çıkar, tavâf eder, namaz kılar, kimse bunu bilmez idi. Tulû'-ı fecrde Dârü'n-Nedve'ye avdet eyler ve mü'ezzinler gelip vaktin duhûlünü i'lâm eylemeleriyle salât ikāme olunup halîfe-i müşârün-ileyh imâm olur, namazı kıldırır idi.

Bir gece yine ber-mu'tâd seher vaktinde, Ka'be'de tavâf eder iken Mültezem cihetinden bir adam işitdi ki: "Rûy-ı zemînde bağy ve fesâdın zuhûrundan ve hak ile ehl-i hak arasına hâ'il olan zulm ve tama'dan yâ Rabb! Sana şikâyet ederim." diye muttasıl-ı nidâ edip duruyor. Mültezem: Hacer-i Esved ile bâb-ı Ka'be'nin arasına denir. Mansûr tekerrür etmekde olan bu nidâdan dolayı tavâfında isti'câl edip ikmâl etdi, bir hâlde ki artık o adamın âvâzesiyle kulakları doldu. Bunun üzerine Ka'betu'llâhi'l-ulyâdan, o metâf-ı ins ü melekden çıkıp mescid-i şerîfin bir cihetinde oturdu ve hemen birini gönderip o adamı yanına çağırtdı. O adam kalkıp iki rek'at namaz kıldı ve müte'âkiben Hacer-i Esved'i ziyâret ettikden sonra huzûr-ı halîfeye gitdi.

Mansûr – Rûy-ı zemînde bağy ve fesâdın zuhûruna ve hak ile ehl-i hak arasına hâ'il olan zulüm ve tam'a dâir bu işitdiğim sözlerinle ne demek istiyorsun. Kulaklarımın içinde çın çın öten şu sözlerle Allah bilir ki beni dil-haste ettin, mustarib kıldın.

O adam – Yâ Emire'l-mü'minîn! Beni nefsimden emîn kılarsan ahvâl-i câriyeyi tafsîlen sana arz edeyim, yoksa münhasıran nefsim için isti'tâf eylerim, zîrâ korkumdan kendime mâlik değilim, zihnim nefsimle meşgûl.

– Nefsinden sana emân verdim, korkma söyle.

– Kendini tama' bürüyüb, hattâ tama'ı kendiyle Hak arasına ve rûy-ı zemînde zâhir olan bağy ve fesâdın ıslâhına haylûlet eden kimse yâ Emîre'l-mü'minîn! Sensin.

[259] – Te'essüf ederim sana a bî-çâre! Benim neye ihtiyâcım var ki bende hırs ve tama' olsun? Sîm ü zer elimde, telh ü şîrîn avucumda.

– Yâ emîre'l-mü'minîn! Acaba senin kadar hırs u tama'ı olan var mı? Cenâb-ı Hak seni müslimînin umûr u emvâline râ'î ve nigehbân kılmışken sen onların umûrunda zühûl ve gaflet ettin, onların emvâlini cem' ve iddihâra nasb-ı nefs-i ihtimâm eyledin. Seninle onlar arasında kireç ve tuğladan binâlar ve demirden kapılar yaptın, kapılar yanında müsellah hâcibler ikāme ettin, kendini o inşâ ettiğin saraylarda,

[1] Nisâ, 4/59.

[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 13477.

[3] *a.g.e.* 5569.

kasırlarda haps eyledin. Cibâyet-i emvâl için etrâf ü eknâfa muhassıllar gönderdin. Bir takım zâlim vüzerâ' ve a'vân ittihâz ettin ki mülk ü devlete nâfi' bir şeyi ferâmûş etsen o şey'i senin hâtırına getirmezler, mevâdd-ı hayriyyeye teşebbüs eylesen sana mu'în olmazlar. Bu vüzerâ'-i sû'i nâsa zulm etmek üzre emvâl ile, esb ü silâh ile takviye ettin. İsimlerini zikr ve tahsîs ettiğin eşhâsdan başka nezd-i mülûkâne kimse girmesin diye emr ettin. Emr etmedin ki mazlûmlar, dâd-hâhlar, bî-nevâlar, sefîl ve üryânlar, kadr ü mertebeleri dûn olanlar huzûruna çıkarılsın. Hâlbuki bunlardan hiç bir ferd yok ki beytü'l-mâlde onun hakkı olmasın. Nefsine hâs kıldığın, sâir tebe'anın üzerine tercîh eylediğin, yanından ayrılmamalarını emr ettiğin bu şirzime-i nemekbe-harâm ise bi'l-vücûh muhât-ı iltifât ü inâyet olduklarına göre velî-ni'metlerinin selâmetine hizmet edecek yerde bilâkis mahallerinden cibâyet ettiğin emvâli ehline ve mâ-hüve leh'ine sarf u taksîm etmediğini bahâne ederek dediler ki: Bu, malullahda Allah'a hiyânet ettiği hâlde biz niçin ona hiyânet etmeyelim ki o bize müsahhardır. Böyle deyip beynlerinde kavl ü karâr ettiler ki ahvâl-i re'âyâ ve berâyâdan menfa'atlerine muvâfık düşeni senin sem'ine îsâl etsinler, işlerine gelmeyen şeylerden seni haberdâr etmesinler, şâyed senin bir âmilin –muhassıl demekdir– (والعامل هو الذى يبعثه الامام بجباية الصدقات) *–Mecma'u'l-Enhur fî Şerh-i Mülteka'l-Ebhur–* çıkıp onlara muhâlefet edecek olursa hakkında taraf-ı saltanata ihânet ve hiyânetini îmâ eder bazı müfteriyât tertîb ederek onu teb'îd eylesinler, bu sûretle onun hamle ve savletini ber-tarâf etsinler.

Seninle onların bu hâlleri âleme yayılınca vüzerâ' ve mukarrebîn nâsın gözünde büyüdü, mehâbetleri kulûb-ı âmmeyi bürüdü. Kâffe-i enâm bunların şer ü mekîdetlerinden havf ü hirâs eder oldu.

Ahvâl-i meşrûhanın netâ'ic-i tabî'iyyesinden olarak ilk evvel hedâyâ ve emvâl ile bunlara rüşvet veren senin ummâlin oldu. Bu vâsıtanın istilzâm eylediği himâyeye istinâden ummâl tebe'ana zulm etmeğe başladılar. Sonra vücûh ü ağniyâ takımı mâdûnlarında bulunan aceze-i ibâda zulm ü i'tisâf edebilmek için onlar da bu vâsıta-i müsehhilü'l-umûra mürâca'at etdiler. İşte hırs u tama' sebebiyle bilâdullah bağy ü adâvet ile doldu ve sen vâkıf olmadığın hâlde bu fırka-i mütegallibe saltanatında sana şerîk oldu.

Bir mağdûr gelip hakkında revâ görülen zulümden şikâyet etse, huzûruna duhûlden men' olunuyor. Nâsa göründüğün zaman sana bir vak'ayı arz etmek isteseler seni görüyorlar ki bu yolda ma'rûzâta müsâ'ade etmiyorsun. Mezâlim-i nâsa nezâret etmek üzre bir Sâhib-i Dîvân-ı Mezâlim (Asrımızda adliye nâzırına mu'âdil denilebilecek bir me'mûr idi) nasb ettin. Hâlbuki onun nezdine bir mazlûm geldiğini havâs ve mukarrebînin duyacak olsalar o mazlûm hakkında vukū' bulan i'tisâfın sana arz olunmaması için kendisine haberler gönderiyorlar. Sâhib-i Dîvân mazlûmun şikâyetine icâbet etmek istese bile mukarrebînin korkusundan arzûsunu icrâ edemiyor. Bununçündür ki mazlûm lâ-yenkatı' Sâhib-i Dîvân-ı Mezâlim'in yanına gelip gider ve hâlini yana yakıla anlatırsa da bî-sûd olup sâhib-i dîvân bir çok sebeb ve bahânelerle onu başından def' eder. Eğer mazlûm uğraşa uğraşa nihâyet sen halka göründüğün zaman huzûrunda ref'-i nidâ-yı tezallüme muvaffak olsa bile diğerlere mûcib-i havf ve ibret olmak için o bî-çâre darb-ı elîm ile darb olunuyor, sen de bunu gördüğün hâlde men' etmiyorsun. Bu hâl üzere İslâm ve İslâm'da bekā nasıl tasavvur olunur?"

O adam cereyân eden ahvâli huzûr-ı halîfede bu sûretle bast u takrîr edip bazı hikâyât ve mevâ'iz dahi ilâve eylemesiyle Mansûr ara yerde dönen desâ'is ve mezâlimi anlayarak te'esseründen ol kadar ağladı ki ah ü zârı, feryâd ve figânı ortalığı tutdu ve "Keşke ben halk olunup da vücûdum sûret-pezîr olmaya idi" diye esefler izhâr etdi.

Mülkünü tahrîb etmez taht-nişînân-ı a'lâ
İşte Mansûr'un figânı ibret-âver bir sadâ
Dâima terfîh-i ümmetdir murâdı onların
Aksini neşr etse de yağma-gerân-ı bî-hayâ

Sonra o adama dedi ki mülk ve millet hakkında alâmet-i hayr gördüğün, sebeb-i selâmet ve sa'âdet bildiğin şeyleri elde edebilmekliğim için çârem nedir? Hâlbuki ben kimi gördümse hâ'in çıkdı, sâdık bir adam bulamadım.

– Yâ Emîre'l-mü'minîn! Rehnümâ-yı hakīkat olan e'âzımdan ayrılma.

– Bu dediklerin kimlerdir?

– Bunlar ol dânişverândır ki ilm ve vukūflarıyla hareket eyler. Hutâm-ı dünyâya kapılmaz. Mülk ve devlete sadâkati hubb-i mâl ve câha tercîh ederler.

– Bunlar benden kaçdılar.

– Bunlar senden kaçdılar, çünkü mukarreblerinde senin tecessüm eden mesleğine kendilerini sevk edersin diye korkdular. Lâkin sen kapıları aç, hicâb ve setreleri hafîfleşdir, mazlûma yardım edip hakkını zâlimden al, mezâlimi men' et, meşrû' olan tekâlîfi ahz edip mâ-hüve lehe sarf et, ben te'ahhüd eylerim ki o senden kaçanlar yine yanına gelirler de seninle tebe'anın salâh ve sa'âdeti için sana mu'âvenet ederler.

Muhâvere bu noktaya vâsıl olunca Mansûr ellerini kaldırıp "Allahım! Şu nâsın, şu hayr-hâhın kavliyle amel etmeye beni muvaffak et" diye Cenâb-ı mucîbü'd-da'avâta tazarru' ve niyaz eder"

–İntehâ ma'a ba'zi't-tasarruf–

* * *

[260] Fakat şurası iyice düşünülmelidir ki bir milletin asıl bâis-i idbârı kendidir. Bir millet yekdest-i vifâk oldukça hiç bir vakit zulüm ve esâret boyunduruğu altına girmez. Bir kavm kendilerinde olan hâlet-i cemîleyi tağyîr etmedikçe Cenâb-ı Hak onlara in'âm etmiş olduğu ni'met-i huzûr ve âfiyeti tağyîr etmez. Bilâkis bir kavm fesâd-ı ahlâka mübtelâ olursa refâhiyet ve na'îm içinde hoş hâl olmak lûtfu onlardan zâ'il olur. O kavme nekbet hulûl eder. Târîhlere mürâca'at olunsun, saltanat ve devletleri mahv ü münkariz olanlar hep ahlâkı bozulmuş akvâmdır. Bir kavm bozulunca efrâdı arasında merhamet ve şefkat, hukūka ri'âyet, ahde vefâ, sıdk ü safâ, salâbet-i milliyye, şehâmet-i vicdâniyye, mülâhaza-i hukūk-ı âmme kalmaz. Bu umûr-ı hayriyye o bedbahtân nazarında hep mevhûmâtdan addedilir. Yalnız tervîc-i mefâsid için bu kelimât-ı mübeccele onların dillerinde deverân eder. Perde-i hafâyâ altında menfa'at-ı zâtiy-

yelerini ta'kîb, mülkü tahrîb eyledikleri hâlde bu reviş ü reftâra vicdân nâmına zîb ü ziynet vererek hayâ etmeden neler söylemezler. Bir kavmin mâhiyeti ahlâk ve âdâtıyla tekavvüm eylediği ve hattâ ahlâk-ı ümmet üzerine mü'esses bulunmayan kavânînin mülk ve ümmetin berbâd ve perîşânına sebebiyeti müte'ârifeden bulunduğu hâlde ahlâk-ı ümmeti hiçe sayarlar. Ahlâk-ı ümmeti muhâfaza başka, akvâm-ı fâzılanın kemâlâtından iktibâs başka iken bu iki ciheti biri birine karıştırıp ahlâk-ı ümmeti muhâfaza dâ'iyesinde bulunanları an-cehl adüvv-i kemâlât diye ittihâm ederler. Kizb ü durûğ, hıkd ü hased, buğz u kîne, zulm ü udvân, tecessüs-i bevâtın, iftirâ vü bühtân, tercîh-i menâfi'-i zâtiyye ile biri birlerine belâ ve mihnet olarak âsâyişleri huzûr ve râhatları münselîb olur ve nihâyet râbıta-i ictimâ'iyyeleri çözülerek berbâd ve perîşân olurlar. Bir kavim bozulunca hükûmet-i metbû'asının mu'âmelâtı çığırından çıkar, idâre-i umûr sekte-dâr ve mu'âmelât herc ü merc olur, mezâlim haddini aşar, bir takım erâzil ü eclâf yüz bulur şımarır, hükümdâr bulunan zât iğfâl olunur, bî-yâr u mu'în kalır. Menâsıb-ı devlete istîlâ edip metbû'-ı müfehham ile tebe'ası arasına haylûlet eden havene menâfi'-i mülk ü ümmeti pâymâl edecek nice sûzişli oyunlar oynarlar. Milletde ise hukūkunu müdâfa'a edecek kan kalmaz, hakāret ve mezellet altında yaşar.

Ma'lûmdur ki ef'âl-i hükûmet, efkâr-ı ümmet ile tev'emdir. Ve hadîs-i Nebevîde [1](كماتكونون يولى عليكم احدكم) vârid olmuşdur ki, sizin bulunduğunuz hâle göre içinizden biriniz sizin üzerinize veliyyü'l-emr nasb olunur. Siz sâlih iseniz veliyyü'l-emriniz de sâlih, eğer siz tâlih iseniz veliyyü'l-emr de tâlih olur demekdir. Mervîdir ki Mûsâ aleyhi's-selâm münâcâtında: "Yâ Rabb! Senin rızânı, gazabından temyîz eden alâmet nedir?" diye su'âl ettikde kendine vahy olundu ki: "Ben nâsın üzerinde âmir olarak ahyârını kullanırsam bu benim onlardan hoşnud olduğuma alâmetdir ve eğer eşrâr-ı nâsı onların üzerine âmir kılarsam gazabıma alâmetdir." Haccâc bin Yûsuf'a denildi ki: "Sen niçin Ömer gibi adâlet etmiyorsun? Sen onun ahd-i hilâfetine yetişdin, onun adl ü salâhını görmedin mi?" Bu su'âli edenlere Haccâc şu müfîd ve muhtasar cevâbı verdi: (تباذروا اتعمر لكم)

"Salâh-ı hâlde Ebû Zer kabîlesi gibi olun, ben de size Ömer'lik edeyim, Ömer gibi ben de size adl ile mu'âmele edeyim."

Hazret-i Ömer radıyallahu anh'ın uluvv-i kadr ü şânına bak ki Haccâc gibi eşhür-i zaleme bile Ömer'lik etmek istiyor. Hikâye olunur ki Kayser-i Rûm Cenâb-ı Fârûk'a bazı hedâyâ ile bir sefîr göndermiş. Sefîr Medîne'ye vusûlünde sarây-ı hilâfeti sorar. Demişler ki: "Senin tahayyül ettiğin gibi halîfenin öyle müdebdeb ve muhteşem sarayları yokdur, onun ufacık bir hânesi var." Sonra sefîre hâne-i Ömer'i göstermişler, bakmış: Bir kulübe-i hakīrâne! Halîfeyi sormuş, emr-i ihtisâb için çarşıya gitdi cevâbını almış. Taharrî eder, bir de görür ki halîfe elindeki kırbacı başının altına yasdık etmiş, sokakda bir duvarın gölgesi altında yatıyor. Sefîr âvâze-i mehâbeti cihânı lerze-nâk eden halîfeyi bu hâlde görünce hayretde kalıp der ki: "Adâletin hasebiyle nefsinden emîn oldun da, istediğin yerde uyudun, bizim ümerâmız zulüm ve cevr ettiklerinden husûn ve huyûşa muhtâc oldular."

El-hâsıl bir kavmin gerek efrâdınca gerek hey'et-i mücteml'asınca mazhar ve giriftâr olduğu hâl kendi isti'dâdına göredir. Lûtf olsun, kahr olsun o hâli kendi isti'dâdı tevlîd eder. Ekâbir-i ümmet bu ma'nâya diğer bir makāmda "mevrûdü'l-imdâd bi-hasebi'l-isti'dâd" nâzar-ı ârifânesiyle işâret etmişlerdir.

İstitrâd

Bazı ecânibin istihzâ-âlûd zu'mları gibi bizde mansıb-ı imâmet vahy ve ilhâm tarîkiyle taraf-ı ilâhîden tevcîh olunmaz. İmâm nasbı yani ümmet üzerine riyâset-i âmmesi olacak zâtı nasb ve ta'yîn etmek, ümmete vâcib bir vazîfe-i mühimmedir. Bu vecîbe İslâmiyet'de o kadar ehemm-i mühimmâtdır ki, hattâ Resûl-i ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz âlem-i bekāyı teşrîflerinde ümmet ibtidâ imâm nasb edip sonra cesed-i pâk-i Muhammedî'yi techîz ve tekfîn ile ravza-i mutahharalarına tevdî' etdiler. Bu deydene-i dîrîne-i ümmet ilâ yevminâ hâzâ bâkī olup halefi nasb olunmadıkça hiç bir halîfe defn olunmamışdır. İşte imâm-ı müslimîn olan zevâtın nasb u ta'yînleri zamanında râsime-i bey'at icrâ olunduğu gibi ra'iyye üzerine tasarruf maslahata menût olup maslahat-ı âmmeyi mutazammın olmayan tasarrufâtın nifâzı olmadığından mu'âmelât-ı hükûmet dahi mürâkabe-i ümmet ve savâlih-i memleket ile meşrûtdur.

İmâmet bahsi ilm-i kelâmın ümmehât-ı mesâ'ilindendir. Müslimîn için kendilerinin ahkâmını tenfîz eder; hudûd-ı şer'iyyesini icrâ eder; serhadlerini tahkîm ve takviye eder; cüyûşunu techîz eder, sadakātını ahz ü cibâyet eder; mütegallibe ile hırsızları ve kuttâ'-ı tarîki kahr ü tedmîr eder; Cum'a ve bayram namazlarını ikāme eder; beyne'l-ibâd vâki' olan münâza'âtı kat' eder; elhâsıl kavânîn-i şer'i ikāme, hey'et ü şevket-i ümmeti muhâfaza eyler bir imâm lâbüddür.

[261] Mansıb-ı imâmeti hâiz olan zât mehâmm-ı umûrun merci'-i âmmı bulunduğundan görünmelidir. Düşmanlarından ve zalemenin istîlâsından havf ederek a'yün-i nâsdan muhtefî olmamalıdır. Zîrâ riyâset-i âmmesi bulunan zât ihtifâ edecek olursa nasb-ı imâmın illet-i gâiyesi olan intizâm-ı umûr muhtel olur. Bu bâbda ziyâde tafsîlât arzu edenler mutavvelât-ı kütüb-i kelâmiyyeye mürâca'at etsinler.

Hükümdâr hazretlerinin kadr ü menzilini bazı urefâ-yı ümmet şöyle tasvîr etmişdir:

پادشه پاسبان درویشت
کرچه نعمت بفر دولت اوست
کوسفند از برای چوبان نیست
بلکه چوبان برای خدمت اوست

Tekmile

E'imme-i Hanîfe rahimehullah hazerâtı indinde İmâmü'l-müslimîn hazretlerinin Kureyşî olması şart değildir.

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 9758.

[1](الأئمة من قريش) hadîs-i şerîfinin hükmü, Resûl-i Ekrem sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimizden sonra otuz senede tamâm olan hilâfet-i kâmile zamanına maksûrdur. *Behcetü'l-Fetâvâ*'nın Kitâbü'l-Buğât'ında mastûr olan iki nakil ber-vech-i âtî zikr olunur:

قال ابو حنيفة رضى الله تعالى عنه واصحابه؛ لا يشترط لصحة تولية السلطان ان يكون قريشًا..

Tuhfetü't-Türk li'l-allâme et-Tarsûsî

ثم فى زماننا سقطت القريشية ضرورةً حتى يقام الجمع والاعياد وتصح الانكحة بدونها. قال عليه الصلاة والسلام اسمعوا واطيعوا ولو استعمل عليكم عبد حبشى..

Ta'dîlü'l-Ulûm li'l-allâme Sadrü'ş-Şerî'a

Bereketzâde İsmâil Hakkı

SAFAHÂT-I HAYATDAN

SEYFİ BABA

Geçen akşam eve geldim. Dediler:
– Seyfi Baba
Hastalanmış, yatıyormuş.
– Nesi varmış acaba?
– Bilmeyiz, oğlu haber verdi geçerken bu sabah.
– Keşki ben evde olaydım... Esef ettim, vah vah!
Bir fener yok mu, verin... Nerde sopam? Kız çabuk ol...
Gecikirsem kalırım beklemeyin... Zîrâ yol
Hem uzun, hem de bataktır...
– Daha a'lâ, kalınız:
Teyzeniz geldi, bu akşam, değiliz biz yalnız.

Sopa bir elde, kırık camlı fener bir elde;
Boşanan yağmur iliklerde, çamur ta belde.
İki üç yüz sene evvel döşenen kaldırımın,
Câbecâ yâd-ı nihânîsi olup, bastonumun.
Nâdiren yoklayarak bulduğu ahcâr-ı remîm,
Üzerinden sekerek hayli zamanlar gittim.
Daha seyrekleşivermez mi o taşlar, giderek,
Düştü artık bize göllerde sibâhat etmek!
Yakamozlar yaparak her tarafından fenerim,
Zevrâk-âsâ, yüzüyorduk, o yüzer, ben yüzerim!
Çok mu yüzdük, bilemem, toprağı bulduk neyse;
Fenerim başladı etrâfını tek tük hisse.

Vâkıâ ben de yoruldum, o fakat pek yorgun...
Bakıyordum daha mahmurluğu üstünde onun:
Kâh olur, kör gibi çarpar sıvasız bir duvara;
Kâh olur, mürde şuâ'ât düşer bir mezara;
Kâh bir sakfı çökük hânenin altında koşar;
Kâh bir ma'bed-i fersûdenin üstünden aşar;

Vakt olur pek sapa yerlerde, bakarsın, dolaşır;
Sonra en korkulu eşhâsa çekinmez sataşır;
Gecenin sütre-i yeldâsını çekmiş, üryan,
Sokulup bir saçağın altına gûyâ uyuyan
Hânüman gümşüde binlerce sefîlân-ı beşer;
Sesi dinmiş yuvalar, hâke serilmiş evler;
Kocasından boşanan bir sürü nisvân-ı zelîl;
Lânesinden atılan bir alay etfâl-i sefîl;
Lücce-i rahmet içinde kabaran mezbeleler;
Evi sırtında, sokaklarda gezen âileler!
Gece rehzen, sabah olmaz mı bakarsın, sâil!
Serserî, derbeder, âvâre, harâmî, kātil...
Ne kadar manzaralar varsa nazar-sûz ü rezîl
Bana göstermeden olmazdı bizim kör kandîl!
Ya o bîçâre de rahmet suyu nûş eyleyerek,
Hatm-i enfâs edivermez mi hemen "cız!" diyerek?
O zaman sâmi'anın, lâmisenin sevkiyle
Yürüyen körlere döndüm, o ne dehşetti hele!
Sopam artık bana hem göz, hem ayak, hem eldi...
Ne yalan söyleyeyim kalbime haşyet geldi.

Hele yâ Rabbi şükür, karşıdan üç tâne fener
Geçiyor... Sapmayarak doğru yürürlerse eğer,
[262] Giderim arkalarından... Yolu buldum zâten.
Yolu buldum, diyorum, gelmiş iken hâlâ ben!
İşte karşımda bizim yâr-i kadîmin yurdu.
Bakalım var mı ışık? Yoksa muhakkak uyudu.
Kapının orta yerinden ucu değnekli bir ip
Sarkıtılmış olacak, bir onu bulsam da çekip
Açıversem... İyi amma kapı zaten aralık...
Gâlibâ bir çıkan olmuş... Neme lâzım, artık,
Girerim ben diyerek kendimi attım içeri,
Ayağımdan çıkarıp lâstiği geçtim ileri.
Sağa döndüm, azıcık gitmeden üç beş basamak
Merdiven geldi ki zorcaydı biraz tırmanmak!
Sola döndüm, odanın eski şayak perdesini,
Aralarken kulağım duydu fakîrin sesini:

– Nerde kaldın? Beni hiç yoklamadın evlâdım!
Haklısın, bende kabâhat ki haber yollamadım.
Bilirim çoktur işin, sonra bizim yol pek uzun...
Hele dinlen azıcık, anlaşılan yorgunsun.
Bereket versin ateş koydu demin komşu kadın...
Üşüyorsan eşiver mangalı, eş eş de ısın.

Odanın loşluğu kasvet veriyor pek, baktım,
Şu fener yansa, deyip bir kutu kibrit çaktım.
Hele son kibriti tuttum da yakından yüzüne,
Sürme çekmiş gibi nûr indi mumun kör gözüne!
O zaman nîm açılıp perde-i zulmet, nâgâh,
Gördü bir sahne-i uryân-ı sefâlet ki nigâh,

Şâir olsam yine tasvîri olur bence muhâl:
O perîşanlığı derpîş edemez çünkü hayâl!

Çekerek dizlerinin üstüne bir eski aba,
Sürünüp mangala yaklaştı bizim Seyfi Baba.
– Ihlamur verdi demin komşu... Bulaydık şunu, bir...
– Sen otur, ben ararım...
– Olsa içerdik, iyidir...
Aha buldum, aramak istemez oğlum, gitme...

[1] İ. Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* Mümtahine 10. âyetin tefsirinde.

Ben de bir karnı geniş cezve geçirdim elime,
Başladım kaynatarak vermeye fincan fincan,
Azıcık geldi bizim ihtiyarın benzine kan.

– Şimdi anlat bakalım, neydi senin hastalığın?
Nezle oldun sanırım, çünkü bu kış pek salgın.
– Mehmed Ağa'nın evi akmış. Onu aktarmak için
Dama çıktım, soğuk aldım, oluyor on beş gün.
Ne işin var kiremitliklerde a sersem desene!
İhtiyarlık mı nedir, şaşkınım oğlum bu sene.
Hadi aktarmayayım... Kim getirir ekmeğimi?
Oturup kör gibi, nâmerde el açmak iyi mi?
Kim kazanmazsa bu dünyâda bir ekmek parası:
Dostunun yüz karası; düşmanının maskarası!
Yoksa yetmiş beşi geçmiş bir adam iş yapamaz;
Ona ancak yapacak: Beş vakit abdestle namaz.
Hastalandım, bakacak kimseciğim yok; Osman
Gece gündüz koşuyor iş diye, bilmem ne zaman
Eli ekmek tutacak! İşte saat belki de üç
Görüyorsun daha gelmez... Yalnızlık pek güç.

Ba'zı bir hafta geçer, uğrayan olmaz yanıma;
Kimsesizlik bu sefer tak dedi artık canıma!
– Seni bir terleteyim sımsıkı örtüp bu gece!
Açılırsın, sanırım, terlemiş olsan iyice.

İhtiyar terleyedursun gömülüp yorganına...
Atarak ben de geniş bir kebe mangal yanına,
Başladım uyku taharrîsine, lâkin ne gezer!
Sızmışım bir aralık neyse yorulmuş da meğer.
Ortalık açmış uyandım. Dedim, artık gideyim,
Önce amma şu fakīr âdemi memnûn edeyim.
Bir de baktım ki: Tek onluk bile yokmuş kesede;
Mühürüm boynunu bükmüş duruyormuş sâde!
O zaman koptu içimden şu tehassür ebedî:
Ya hamiyyetsiz olaydım, ya param olsa idi!

15 Kânûnisânî 1323 **Mehmed Âkif**

SEFÎRÜ'L-İSLÂM İLÂ SÂİRİ'L-AKVÂM

– Birader-i fezâ'il-perverim
Binbaşı Bursalı Mehmed Tâhir Bey Efendi'ye
tuhfe-i nâçizânem–

Hazret!

Ma'ârif-i şarkiyye ve garbiyyenin bir gencîne-i zî-hayâtı, asrımız gençlerinin medâr-ı fahr ü mübâhâtı, nihrîr-i yegâne-i zamân Mısırlı Mehmed Ferîd Vecdi Bey Efendi'nin vecd-âver-i kulûb-ı ümmet olan bunca âsâr-ı kıymetdârı meyânında ahîren Japonya'da in'ikād eden tedkīk-i dîn konferansına irsâl eyledikleri "Sefîrü'l-İslâm ilâ Sâiri'l-Akvâm" nâmındaki risâle-i feyz-îsâlelerinin Türkçe'ye nakl ü tercümesi emrinde taraf-ı âlî-i fezâ'il-perverîlerinden terğîb ve teşvîk buyurulmuşdum. Bu nûr-ı teveccühünüzden münbe'is mu'âmele-i müşevvikāneniz **[263]** âcizlerine feyz-âver-i şevk ü gayret ve sermâye-i iftihâr ü mahmedet olmasıyla hemen hâme-i hamiyyete sarılarak müste'înen billâh risâle-i mezkûrenin lisân-ı letâfet-resânımıza harfiyyen nakl ü tercümesine besmelekeş-i ibtidâ olmuş ve hattâ siz Selanik'de iken itmâm ve ikmâl etmişdim.

Bu kere silkü'l-le'âl-i tebyîze çekdiğim bir nüshasını va'd-i kemterânem vech ile huzûr-ı âlîlerine ref' ü i'lâ ve kütübhâne-i ma'rifet ve fazîletinize arz u ihdâ ediyorum.

Lâkin heyhât neyi hediye ediyorum? Envâr-ı kemâlâtınızdan, neyyir-i teşvîkat ve tergîbâtınızdan iktibâs eylediğim bir kabes-i hakīkati yine size redd ü takdîm eyliyorum. Te'essüf ederim ki bu kabes-i hakīkat benim gibi bir âcizin sevâdd-ı kalemine tesâdüf ederek söndü, karardı, ama emînim ki nûr-ı nazarınız, lihâza-i kabûl ve iltifâtınıza onu şa'şa'adâr eder.

Hediyem bidâ'asızlık dolayısıyla pek hakīr ve nâçîz olduğunu siz söylemeden ben i'tirâf ederim. Ancak mevzû'u i'tibâriyle pek âlî, pek kıymetdârdır. Ale'l-husûs tevâlî-i dehr ü eyyâma göğüs verip fenâ-pezîr olmayacak bu gibi hediyeleri ziyâde sevdiğiniz için efendimizce mutlak şayân-ı i'tibârdır. Öyle ise bana ne mutlu!

الناس يهدون على قدرهم لكننى اهدى على قدرى
يهدون مايفنى واهدى الذى يبقى على الايام والدهر

Selanik – Kardeşin: Cemâl

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذى هدانا للاسلام وجعلنا امةً وسطاً بين الانام والصلاة والسلام على سيدنا محمد خاتم النبيين وعلى آله وصحبه اجمعين.

Japonya millleti, efkâr-ı âliye ve gayret-i mütevâliye ashâbından olan akvâm-ı medeniyyenin saff-ı evvelinde bulunduğunu isbât eden havâdis-i ahîre –ki 1904-1905 sene-i mîlâdîsinde vâki' olan Rusya ve Japonya muhârebesidir– bu kere de edyân-ı mevcûdeden bâhis vesâir ashâb-ı milel ve nihalden mürekkeb bir tetkīk-i dîn kongresinin teşkîl ve in'ikādına ve usûl ve furû'unun istitlâ'ına ve edyân-ı mezkûreden hangisinin sahîh ve hak ve hangisinin redd ü kabûle şâyân ve müstehak olduğunun tetkīk ve istiknâhına Japonyalıları sevk ve tahrîk etmişdir.

Japonyalıların şöyle bir kongre teşkîli azminde bulundukları haberi neşr olur olmaz ümem-i sâireden bir çok ulemâ-yı a'yân ve ekâbir-i dâ'iyân mu'temer-i mezkûrde isbât-ı vücûda şitâbân olmuş ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye bile şu meclisde hâzır bulunmak üzere fuhûl-ı ulemâ-yı Türk'den üç zâtın ta'yîn ve i'zâmına karar vermişdir.

Ahvâl-i sıhhiyem gerçi beni Japonya'ya gitmekden âciz bırakmış ise de Fransızca te'lîf ve Tokyo'daki kongre riyâsetine irsâl eylediğim makālem ile orada bulunacak İslâm dâ'îleri kardeşlerimin sadâ-yı da'vetlerine iştirâk ve iltihâk eylemekden de men' ve tevkīf edememişdir. Ma'a-hâzâ işbu makālenin lisân-ı Arabî'ye nakliyle bi'l-cümle ihvân-ı dînimin enzâr-ı mütâla'asına arz etmekden dahi kendimi alamadım.

Bu makālemden merâm ve maksadımı ancak bir emre tahsîs etdim ki eğer bu maksadım hakkıyla anlaşılırsa nâsı dîn-i İslâm'a cezb ve celb için berâhîn-i müfahhama ve hu-

cec-i mülzime-i sâirenin ityân ve ikāmesine hâcet kalmayacakdır.

Maksadımı îzâh edeyim: Dîn-i İslâm bir ümmet-i mu'ayyeneye mahsûs bir dîn-i cedîd olmayıp bu ancak Cenâb-ı Hakk'ın cemî'-i rüsul-i kirâmına vahy edip ve ama mürûr-ı edvâr ile etbâ'-ı rüsul ve enbiyânın tağyîr ve tahrîf eylediği bir dîndir ki ahîren kâffe-i milel-i şarkiyye ve garbiyyeye bir dîn-i umûmî olmak üzere ıslâhât ve tekemmülâtıyla Hazret-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem efendimize vahy ü inzâl buyurulmuşdur. Millel ü akvâmın yekdiğeriyle kesb-i mu'ârefe ve münâsebe eylediği bir zamanda idi ki Cenâb-ı Hak bu dîn ile Resûlünü ba's etmiş ve çünkü kâffe-i akvâmın temâmî-i ittihâd ve safvet ve muhâdeneti efrâd-ı umûmiyyesinin bir dîn-i umûmî ile mütedeyyin olmasına vâbeste olmasından nâşî Hak celle ve alâ hazretleri bu dînin umûmî olması için isimlerini bilip bilmediğimiz kâffe-i enbiyâ'ullâha ve hangi lügat ve lisân ile olursa olsun inzâl buyurduğu cemî'-i kütüb-i ilâhiyyeye îmânı kavâ'id-i esâsiyye-i dîniyyeden kılmışdır. –Nitekim bunun tafsîli aşağıda gelecekdir– Şu emr-i hatîrin fehmi ise müslim ve gayr-i müslime fâ'ide-bahşdır. Müslime fâ'idelidir. Çünkü tâbi' olduğu dîn edyân-ı mün'azile ve müte'âdiyeden olmayıp belki edyân-ı sâirenin de esâsını câmi' bir dîn-i aslî olduğunu görür ve müslim bu i'tibâra nazaran kendinde evvelce hissetmediği bir kıymet ve halâveti duymağa başlar ve kendini bir racül-i mütemeyyiz ve hâss değil bir racül-i âmm göreceği gibi tâbi' olduğu dînin dahi ekmel şekil ve ecmel hâlde bir dîn-i küll ve câmi'-i ervâh-ı küll bulunduğunu şuhûd eder. İmdi bir kimsenin hüsn ü şuhûdu böyle olursa artık edyân-ı sâireye dahl ü ta'arruzda bulunmaz. Zîrâ min-tarafi'llah gelen edyân-ı sâlifenin cümlesine îmân etmek ve kendi kitâbında edyân-ı sâlifenin lübb ve hulâsa-i hakîkatine bi'l-iktifâ merkez-i evsatda kā'im bulunmak ile me'mûr olmuşdur. Artık şu merkez-i evsat-ı âmmda sâhib-i makām olan kendinin mecma'-ı emyâl-i ümem olduğuna ve birgün gelecek ki cemî'-i ümemin ittihâd-ı kulûbuna ve telâkī-i merâmına bâdî olacak olan nokta-i hakîkatde bulunduğuna habîr ve âgâh olur ve bu nokta-i evsatdan diğer bir nokta-i mütetarrife ve münharifeye meyl ve rucû'una imkân kalmaz –velev bir kuvve-i kāhire ile cebr ü sevk olunursa da

Gayr-i müslime de fâ'idelidir. Zîrâ milel-i gayr-i müslimeden hiç bir âkil yokdur ki usûl ve akāidine eydî-i hurafâtın mümted olduğunu bilmesin. Onun içindir ki kendini te'essüf ve te'effüf-i ıztırârî içinde bulur ve her ne sûretle olursa olsun akā'id-i vicdâniyyesinin tashîh ve ıslâhı arzusunda bulunur. Eğer o âkil dîn-i İslâm'ın edyân-ı sâire-i beşeriyyenin ancak ıslâhât-ı umûmiyyesi için geldiğini ve edyân-ı sâ'ire gibi bir dîn-i mün'azel olmadığını bilecek olursa artık dîn-i İslâm'a meyl ve iltifâtı bir emr-i ıztırârî olur. Ve mensûb olduğu dîninde nazar-ı kerâhetle görüp müte'ellim ve müte'ezzî olduğu ve asıl ve hakîkatinden münharif ve mütebâ'id **[264]** bulduğu emr, onu ihtiyâren değil ıztırâren şu dîne sürüp çıkarır. Ve dönüp dolaşarak nihâyet şu dînin dâiresi muhîtinde bulunur.

İşte bu esbâba mebnîdir ki fezâ'il-i İslâmiyye'ye delâlet eden ezhar-ı suver ü eşkâlin bast u temhîdini işbu kongrede bulunacak ihvânıma terk ederek ve yalnız şu nokta-i mühimmeye atf-ı lihâza-i iltifât eylemeyeceklerinden havf eyleyerek şu risâlede bu emr-i hatîrin tavzîh ve teşrîhini gâye-i garaz ve maksad ittihâz eyledik.

Benim bu risâlecikde izhâr ve beyânına çalışdığım nokta-i hakîkat Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'da İslâm'a â'id tasrîh ve beyân buyurulan hasâ'isde pek parlak bir sûretde zâhir ve ayândır. Bu ezhariyet netîcesi değil midir ki akvâm-ı muhtelifeden bir nice ümem şu dîn-i mübînin kabûlüne tehâlük-i fevka'l-âde göstermişlerdir. Azıcık ta'mîk-ı nazar edilse görülür ki ümem ü akvâm-ı sâire şu hasîsa-i şerîfeyi her ne kadar ilmen idrâk edememekde iseler de dîn-i İslâm'da onu hiss ü lems etmektedirler. Ve akīdelerinin ilkā-yı şekk ü şüphe eylediği sûreti İslâm'da musahhah ve münakkah ve hâlis olduğunu görmekle o akā'id-i musahhahaya eşbâh-ı zâhiriyyesiyle değilse ervâh-ı bâtıniyyesiyle meyl eder. Ve kemâl-i usûbet u salâbetle bu dîn-i kavîme rucû' eyler.

Bu hasîsa-i şerîfe dîn-i İslâm'dan başka bir dînde bulunmaz. Zîrâ şu merkez-i vasat-ı akvâmdan yalnız bir kavme, şerî'ati dahi bir ümmet-i mu'ayyeneye mahsûs ve münhasır değildir. Ve çünkü aslen ve esâsen bir dîn-i umûmîdir. Edyân-ı sâirenin ise hepsi yekdiğerini mütenâkız tahrîfât ve tağyîrâta uğramış olmasından nâşî beynlerini vechen mine'l-vücûh te'lîf ve tevfîk kābil değildir. Buna misâl îrâd edelim: Meselâ Bûdî olan bir şahsa Nasrânî olmak elvermez. –Nâdire hüküm yokdur– Zîrâ Bûdiyet ile Nasrâniyet beynini hiç bir vech ile tevfîk ve ıslâh kābil değildir. Nasrânî der ki: İsâ kelimetullahdır. Ve ba'de'l-eb uknûm-ı sânîdir. Cesede hulûl edip beyne'n-nâs yaşadı. Ve Âdem aleyhi's-selâmın evvel halîkasında irtikâb eylediği hatî'eden dolayı bütün âlem ve ebnâ-yı âdemi tahlîs için kendini fedâ eyledi. Bûdî olan dahi i'tikād eder ki: Hindîlerin erkân-ı teslîsinden berî bulunan "Vişno" âlemi şurûrdan tahlîs için mükerreren tecessüm ve tecessüd etmiş ve ahîren dokuzuncu def'ada Buda heyʾetinde tecessüm eylemişdir. İmdi bu iki akīde sâhibi aralarını bulmak nasıl mümkün olur? Ve biri kendi akīde-i kadîmesini ve müddet-i ömrünce geçirdiği i'tikādını ne sûretle terk edip ötekinin akīdesini tercîhen kabûl edebilir? Bundan başka bir Bûdî Yahûdî dahi olamaz. Zîrâ *Tevrat* hitâbını yalnız Benî İsrâ'îl'e hasr ü tahsîs ederek onları ümem-i sâireye ref' ve tafdîl eder. Ve Nusûs-ı Tevratiyye'de, Asyalılardan yüzlerce milyon halkın binlerce seneden beri mevzi'-i iclâl ve ihtirâmda tutdukları Buda için bir mevzi' bulunamadıkdan başka re'y-i eslâfın küllîsi mürekkeb-i sefâhet olmakla *Tevrat* Buda'yı dahi tesfîhde onlara müşârik kılarak kesb-i temyîz ve te'azzüz eder. Bir Nasrânî dahi Budî ve Yahûdî olamaz. Çünkü şu iki dînden birisi Nasrâniyyete nisbetle kābil-i sulh ve tevfîk değildir. Velâkin bu ümmetlerin cemî'ine bilâ-harac müslüman olmak kābiliyeti vardır. Zîrâ İslâm'ın kā'idesi isimlerini bilip bilmediğimiz sâir enbiyâ' ve mü'essisîn-i edyâna îmândır. Kāle te'âlâ ani'l-enbiyâ: [1](وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلاَّ خلاَ فِيهَا نَذِيرٌ) ve kāle te'âlâ [2](مِنْهُمْ مِنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ)

İmdi bu dînde olan bir şahıs diyânet-i kebîre mü'essisi olmak sıfatıyla Buda'nın fazlını dîn-i İslâm'ın inkâr etmediğini ve rusül-i izâmdan ma'dûdiyeti kıyâsında bulunduğu

[1] Fâtır, 34/24.
[2] Gafîr, 40/78.

zevât için Nusûs-ı Kur'âniyye'nin semâhat-i ihtirâmkârîsini görür. Nasrânî ise Îsâ aleyhi's-selâmın İslâm'da tebcîl ve ihtirâm ile tezkîr olunarak mesâff-ı rusül-i kirâma idhâl edildiğini ve kezâ bir Yahûdî dahi Musâ aleyhi's-selâmın tebcîl ve ihtirâm-ı mahsûsunu müşâhede eder.

İmdi edyân-ı mezkûre ashâbının bilâ-harac şu dîn-i mübînin havlinde ictimâ'ı kābil ve mümkündür. Hele dîn-i İslâm'ın kâffe-i akā'id-i hakkayı ba'de't-tenkīh ve't-tezhîb cem' ederek mecmû'unu dîn-i vâhid kıldığını idrâk ederlerse kabûl ve ictimâ'larında artık tereddüd ve iştibâhları kalmaz. Zîrâ akāid mebde'inde dahi böyle idi. Neste'îzübillah [1] (وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلاَّ مِن بَعْدِ مَا جَاءتْهُمُ الْبَيِّنَةُ) İşte sûret-i akā'idin münakkah ve musahhah olmasından dolayı ümem dîn-i İslâm'a dehâlete tehâlük göstermişlerdir.

–mâba'di var–

* * *

Hakîm-i Şehîr Emrullah Efendi hazretlerinin Dârü'l-Funûn-ı Osmânî'de terbiyeye dâir verdikleri konferansda zabt olunan beyânât-ı fâzılâneleri:

TERBİYEYE DÂİR

Geçen konferansda terbiye-i umûmiyyenin esâslarını söylemiş idik. Şimdi de cereyân-ı bahsin sevk edeceği bazı teferru'âtı zikr ile yine terbiyeye müte'allik bazı şeyler beyân etmek isterim. Beşerin evâ'il-i hilkatinde ma'rûz bulunduğu avârızdan halâsı (الحق يعلو ولايعلى عليه) kānûn-ı ezelîsi sâyesindedir.

"Ya'lû" kelimesi bir "alâ", yükselmek bir de "uluvv" ki kahr ü galebe etmekden gelir: Burada maksad uluvv yani kahr ve galebedir. Demek oluyor ki "el-hakku ya'lû" Hak kahr ü galebe eder ma'nâsınadır. Hakîkaten târîh-i hayât-ı insâniyete ihâtalı bir nazarla bakılacak olursa cemî'-i zamanda hakkın nâ-hakk üzerine galebe ettiği, bazı zaman ve mekâna göre muhâlifler zuhûr ettiği görülürse de bir şâz teşkîl edip nâ-hakkın payidâr olamadığı teslîm edilir. Zâten bunun büyük delîli, hüccet-i târîhiyyesi hakkın devâmıdır. Hakkın nâ-hakka, iyilerin kötülere galebesi te'mîn olunmuş olmasa idi medeniyet terakkī edemez, âlem herc ü merc-i dâimî içerisinde kalırdı. Lâkin mâdem ki medeniyet âheste fakat metîn adımlarıyla sâha-i tekâmülde ilerlemişdir, her hâlde hak nâ-hakka te'mîn-i galebe etmişdir. Dikkat edilirse hak milletlere müstevlî olan ahlâk bozukluğu zamanlarında bile te'âlîden geri kalmamışdır.

Evâ'il-i ahvâl-i insâniyye tamâmen ma'lûm değilse de istifâde edebileceğimiz derecede yine ma'lûmât alınabilmişdir. O zaman hayatından bizi haberdâr eden bir çok ulûm var. Târîh, metrûkât-ı kadîme-i beşeriyyeyi tetkîk ile iştiğâl eden ilm-i âsâr-ı atîka, târîh-i tabî'î-i beşer, insanın teşekkülât-ı bedeniyesini **[265]** mevzû' ittihâz eyleyen ilm-i teşrîh, ilm-i ahvâl-i nefs bize ma'lûmât-ı umûmiyye vermekle mükellef silsile-i ulûm cümlesine dâhildir.

Cenâb-ı Hak bir tekemmül isti'dâdı vermişdir ki bu hâssa yardımıyla insanlar mevâni'i bertarâf etmeğe muvaffak olarak hâl-i hâzır-ı medeniyete erişmiş, daha bahtiyârâne bir hayâta nâ'il olmuşdur.

İlim hâsıl etmeyince bu'd ü mesâfe insanların hürriyetini ihlâl ediyor, az zaman zarfında uzak mesâfelere gitmek kābil olamıyordu. Meselâ 1830 târîhine kadar beygir yürüyüşünden daha ziyâde sür'ati hâiz bir vâsıta-i nakliyye bulunamamışdır. O zamana kadar tarîk-i seyâhat pek büyük mâni'alarla kapalı idi. Şimendiferin îcâdı üzerine aylarca zaman zarfında gidilemeyecek bir yere şimdi ân-ı vâhidde denecek bir sür'atde gidilebilir. Kezâlik 1836 târîhine kadar muhtelif memleketler arasındaki muhâbere pek batî cereyân ediyordu. Hâlbuki telgraf, bi'l-hâssa telsiz telgraf îcâdından sonra muhâbere ne kadar sühûlet kesb etdi. O kadar ki bugün sabahleyin Amerika'da vâki' olan bir hâdiseyi öğlen gazetelerinin mükemmelen yazması pek mümkündür. İşte gerek hutût-ı hadîdiyye gerek telgraf telleri dünyanın her tarafını birbirine bağlamışdır. Bakınız bunlarla insâniyet hürriyet-i tabî'iyyesine karşı olan mevâni'e ne güzel galebe etmişdir! Havada seyâhat olunmağa bir mâni' kalmayınca daha ziyâde galebe edecek, belki bir zaman gelecek ki ecsâm-ı latîfe gibi uçmak müyesser olacak.

Bidâyeten insanlar ne kadar acınacak bir hâlde idiler. Bugün üssü'l-esâs-ı medeniyyet olan ateş daha keşf edilmemiş; barınacak, âlet-i müdâfa'a ittihâz edecek hiç bir şey yok. Bu ilk hâl ne tahammül-fersâ bir hayâtdır. Ateşin îcâdı insâniyet için ne azîm memnûniyet ve minnetdârlığa bâdî olduğu şununla sâbit ki kendilerine ma'bûd ittihâz edilecek her şey'e bunu tercîh etmişler. Akvâm-ı kadîmenin nücûmperestliği, ateş perestliği hep bu kudsiyet ve minnetdârlığın netîcesidir. Ateşin îcâdı ile tabî'ate, pek çok mevâni'e karşı galebe te'mîn edilmişdir. Bu keşif, insanların hayât-ı mevcûdiyetlerinde pek az tesâdüf ettikleri keşfiyâtdan ma'dûddur. Nasıl olmasın ki ateşsiz medeniyet kābil değildir.

Ma'îşetimizde de aynı terakkiyâtın tecellîsini görüyoruz. İnsanların elinde hubûbât büsbütün başka şekle girmişdir. Meselâ ulemâ-yı nebâtiyyûn bakla gibi, buğday gibi şeylerin tabî'atda, hâl-i ibtidâ'îde numûnelerini bulamıyorlar. Onlar hâl-i aslî-i hilkatlerinden o kadar uzaklaşmışlardır. Kezâlik yabani üzüm ile meselâ Çavuş üzümünü bir mukāyese ediniz. Aralarında ne azîm farklar vardır. Bunlar tabî'î mütemâdî ve fâsılasız bir sa'y ü gayret, feyizli bir terbiye i'ânesiyle mümkinü'l-husûldür. Bidâyetde hayvânât da insanlara düşman idi. Lâkin sa'y u terbiye sâyesinde bunlar da alışdırılmış, hizmetlerimizde kullanmışız. Bir çokları ile de te'mîn-i hayât etmişiz.

Sanâyi'e nazar edersek orada da aralarındaki halakât-ı tekâmülü anlamayacak derecede mühim bir terakkī görürüz. En eski sanâyi'in ne kadar ibtidâ'î, ihtiyâcâtımız ile ne kadar gayr-i münâsib olduğunu idrâk için yegâne fark kuvve-i muharrikenin kuvâ-yı adaliyyemizden ibâret bulunduğunu düşünmek kâfîdir. Bir bunu, bir de elektrik ile müteharrik makineleri nazar-ı i'tibâra alınız. Aradaki farkın ne mühim olduğu o zaman te'ayyün eder. Zîrâ adale yorulur, kol üşenir, fakat makina için üşenmek yokdur. Şimdi iş hemen sırf idâre-i zihniyyeye kalmışdır. Meselâ bir makinist koca vapuru idâre ediyor.

Bu terakkīde nazariyât ile iştiğâl eden ulemânın pek büyük hizmetleri görülüyor. Vaktiyle hiç bir menfa'at te'mîn

[1] Beyyine, 98/4.

etmeyecek zannolunan desâtîr-i riyâziyye müştegillerine mecnûn nazarıyla bakarlardı. Lâkin bugün kat'iyyen tahakkuk etmişdir ki sanâyi'in terakkiyâtı, ma'ârif-i umûmiyyenin intişârı bâbında bu kısım ulemânın pek büyük yardımları dokunmuşdur.

Tarîk-i terâkkîde ilerlemeğe çalışan insâniyetin şu gördüğümüz muvaffakiyâtına edyânın, mahz-ı lûtf-ı ilâhî olarak gönderilen peygamberânın gayr-i kābil-i inkâr bir pîşvâlığı var. Meselâ Hazret-i Mûsâ zamanında Mısır'da ne vahşet, ne mezâlim irtikâb olunuyor, istibdâd sâhibleri elinde insâniyet eziliyordu. Kezâlik dîn-i İsevî zuhûrunda dahi ahlâk bozukluğu âfâkı tutmuşdu. İnsâniyet için barınacak bir me'men, sa'âdeti te'mîn edecek bir vâsıta-i necât yok iken kâffe-i terakkiyâtı kâfil olduğunda şüphe olunamayan İslâmiyet doğdu. Bunlar garîk-i zulm u zulmet olmuş akvâm için ne feyizli meş'aleler, şeh-râh-ı tekâmülü açmak husûsunda ne muşa'şa' rehberlerdir. Bilhassa dîn-i Ahmedî her türlü terakkiyâtın mü'emmenidir. Zîrâ İslâmiyet siyâsî, ictimâ'î, iktisâdî, refâh-ı dünyevî ve uhrevîyi te'mîn edecek ne kadar ahkâm-ı esâsiye beyân etmişdir ki her ma'nâsıyla kâfil-i sa'âdetdir. Meselâ [1](إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ...) âyet-i kerîmesinde bir hey'et-i ictimâ'iyye için iktidâsı vâcib ne mukaddes düstûrlar emr buyurulmuşdur.

Adl bilirsiniz ki her şey'in, herkesin hakkını edâdır. Bizim üzerimizde Cenâb-ı Allah'ın, nefsimizin, bedenimizin, hîşânımızın eşyânın... hakkı var. İşte tâm ma'nâsıyla âdil olmak için bu hakların cümlesi edâ edilmelidir. Mâdem ki kendimizin, memleketimizin, münâsebetde bulunduğumuz her şeyin hakkı var. Bu hakkı yerine getirmek vazîfemizdir. Bunu îfâ ederken sarf-ı mesâ'î edeceğim, bana hiç kimse ilişemeyecek, mâni' olamayacak. Meselâ zihnin hakkı tahsîl-i ma'rifetdir, o iktisâb-ı kemâl eyleyecek, kimse mümâna'at gösteremeyecek. Bir yerde ki bu hak tanılmaz, o yerde terakkī, adâlet yokdur. Lâkin yalnız adlin te'essüs etmesiyle bir memleket mes'ûd olamaz. Tasavvur ediniz ki insanlar bütün ihtiyâclarını kendi başlarına tesviye etsinler, birbirlerinin kat'an mu'âvini olmasınlar. Bu hâlde kuvâ-yı tabî'iyye, hayvânât-ı müfterise karşısında te'mîn-i hayât etmek ne kadar müstehîl olur? İşte anlaşılıyor ki herkes yalnız başına vezâ'ifini îfâ edebilmeğe gayret etmek kâfî değildir. Edâ-yı vezâ'if için uğraşırken öyle noktalara tesâdüf etmek mecbûriyetinde bulunuruz ki ebnâ-yı **[266]** cinsimizden birine arz-ı ihtiyâcda muztar kalırız. Meselâ bir kuvâ-yı nefsiyye ve bedeniyyemizi hıfz u siyânet, hattâ tahkīm edeceğiz. Kuvve-i zihniyyemizi tenvîr edeceğiz, kuvve-i irâdiyyemizi tezhîb ve takviye eyleyeceğiz. Kuvve-i hissiyyemiz de mutlakā tenmiye ve terbiye edilecekdir. Hâlbuki yalnız bunları bir şahıs yapamaz. Mu'âvenet mecbûrîdir. Yalnız bu adâlet ve te'âvün sûretiyledir ki salâh ve nizâm-ı âlem te'mîn edilir. İşte birbirimize karşı göstermek mecbûriyetinde bulunduğumuz bu teshîlâta ihsân nâmı verilir. Dikkat ediniz Cenâb-ı Hak bize bu emr ile ne câmi'u'l-me'ânî bir düstûr-ı mü'eyyed bildirdi?

–mâba'di var–

[1] Nahl, 16/90.

HAYÂL - KARAGÖZ

Havâs beyninde "Hayâl", avâm ve sıbyân meyânında "Karagöz" oyunu ki terbiye ve âdâb dâhilinde oynadılır, bâhusûs oyuncu olan kimse de zurefâdan bulunursa ez-her cihet mûcib-i ibret ve intibâh bir oyundur. Hattâ çeşm-i ibretle nazar olunduğu hâlde seyr-i hayâlin cevâzına dâir Fenârî ve Ebussu'ûd gibi ez-her cihet sikadan bulunan zevât-ı kirâmın fetâvâsı bile vardır ki kıt'a-i âtiyye Mevlânâ Fenârî'nin fetvâsından müstahrecdir:

رأيت خيال ظل اكبر عبرة لمن هو فى علم الحقيقة راقى
شخوص واشباح تمر وتنقضى وتفنى سريعاً والمحرك باقى*

Havâs arasındaki şöhretine nazaran bu oyun temsîl-i vahdet nokta-i nazarından îcâd edilmişdir. Mûcidi de Bursa'da Hükûmet Caddesi'nde medfûn Şeyh Küşterî nâmındaki zurefâ-yı urefâdan bir zât imiş.

Olunan rivâyete nazaran Yıldırım Bâyezid Hân-ı Gâzî devrinde Hacı İvaz – Hacı Evhad avâm lisânında Hacivat ve Karagöz nâmlarındaki iki nekre-gûnun alâ tarîki'l-mülâtafa münâzaraları Şeyh Küşterî** tarafından perde-i hayâlde gösterilerek meydâna gelmişdir.

Evliyâ Çelebi *Seyâhatnâme*'sinin birinci cildinin 654. sahîfesinden i'tibaren mel'abe-i hayâle dâir nev'amâ hurâfâtı andırır nakliyâtına göre de Hacivad'ın Alâ'eddîn Selçûkî zamanındaki Mekke ile Bursa arasında âmed ü şüd eden Bursalı bir sâ'î olup beyne'l-harameyn eşkiyâ-yı urbân tarafından katl olunarak Bedr-i Huneyn'de defn olunduğu, Karagöz'ün de Kırkkiliseli olup imparator Kostantin'in sâ'îsi bulunduğu ve bunların muhâvereleri Yıldırım Beyazıd Hân devri zurefâ-yı mukallidîninden Kör Hasan nâmındaki bir nekre-gû tarafından perde-i hayâlde gösterilerek huzûr-ı Beyâzıd-ı Hân'da icrâ-yı lu'biyât edildiği anlaşılıyor. Lâkin İmâm Şa'rânî *el-Yevâkît ve'l-Cevâhîr* ismindeki eser-i âlîlerinde Şeyhü'l-Ekber'in *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinin 317. faslından naklen: "Halkın hicâbı arkasında olarak Cenâb-ı Hakk'ın hakīkaten fâ'il-i muhtâr olduğunu bilmek isteyen "hayâl-i sitâre" ile sûretlerine nazar etsin" diyerek başladıkları bâbda mel'abe-i hayâle sıbyânın inhimâklerini ve ehl-i dikkatin bu mel'abeden me'ânî-i dakīka istinbât ettiklerini mufassalan beyân eylediklerine ve Şeyh-i Ekber'in vefâtı ise her hâlde Şeyh Küşterî'den mukaddem ya'nî 638 târîhi ol-

* انا الهيكل الذاتى لمظهر قدرة رأيت خيال الظل اكبر عبرة
ومن شاخص قد خزت اكمل صورة يلوح بها معنى الكمال لاحداقى
ولما تأملت الوجود بفكرة وفى كل موجود على الحق آية
رأيت خيال الظل اكبر عبرة لمن هو فى علم الحقيقة راقى
لمن هو فى علم الحقيقة راقى شخوص واشباح تمر و ننقضى
على كل شئ سيف عزمى قدان تضى وليس لها مما قضى الله من واقى
وفى الليل غيبى صبح معرفتى يضى لها حركات ثم يبدى سكونها
وكل الورى من بعد ذالست ارتضى وتفنى جميعا والمحرك باقى
شخوص واشباح تمر وتنفضى وتغنى جميعا والمحرك باقى
Şeyh Abdülganî el-Nablusî

** Bu zâtın türbesinde "Kutbü'l-ârifîn gavsü'l-vâsilîn Cennet-mekân Firdevs-i Âşiyân Sâhib-i Hayâl Şeyh Mehmed Küşterî" ibâresi ve "803" târîhi menkūşdur.

duğuna nazaran bu oyunun Muhyiddîn-i Arabî'nin vatan-ı aslîleri olan Endülüs kıt'asındaki Arablar beyninde dahi "sitâre" ismiyle benâm olarak mevcûd idiği anlaşılır.

Her ne hâl ise zurefâ-yı urefâ bu oyun hakkında pek çok temsîlât-ı zarîfâne yapmışlar ve bir çok manzûmeler yazmışlardır. Ez-cümle Karagöz'ün mezarı ki Bursa'da nâzım-ı mevlid-i nebevî meşhûr Süleyman Dede merhûmun yakınında ve Çekirge'ye giden yolun sağ cihetinde görülmektedir. Seng-i mezârı üzerine yazılan şu:

Nakş-ı sun'un remz eder hüsnünde rü'yet perdesi
Hâce-i hükm-i ezeldendir hakīkat perdesi
Sîreti sûretde mümkündür temâşâ eylemek
Hâ'il olmaz ayn-ı irfâna basîret perdesi
Her neye im'ân ile baksan olur iş âşikâr
Kılmış istîlâ cihânı hâb-ı gaflet perdesi
Bu hayâl-i âlemi gözden geçirmekdir hüner
Nice karagözleri mahv etdi sûret perdesi
Şem'-ı aşkla yandırıp tasvîr-i cismindir geçen
Âdemi âmed-şüd etmekde azîmet perdesi
Hangi zılle ilticâ etsek fenâ bulmaz aceb
Oynadan üstâdı gör kurmuş muhabbet perdesi
Dergeh-i Âl-i Âbâ'da müstakīm ol Kemterî
Gösterir vahdet elin kalkdıkda kesret perdesi

Manzûmesi ki elhak şâyân-ı dikkat ve im'ândır.

Şeyh Küşterî'nin* dahi ürefâdan bulunduklarına *Gülşen* ismindeki eser-i ârifânelerinden menkūl şu:

"Ademsin ol ademde sen de sâkin
Bulunmaz vâcibe ma'lûm-ı mümkün" beyti şâhiddir.

[267] Âtîdeki manzûme dahi mel'abe-i hayâl hakkında söylenmiş ibret-âmîz âsârdandır:

"Bu perde çeşm-i ehl-i zâhire bir nakş-ı sûretdir
Rumûz erbâbına ammâ ki temsîl-i hakīkatdir
Cihâna benzedip Şeyh Küşterî bu perdeyi kurmuş
Müşâbih eylemiş ecnâsa tasvîri ne dikkatdir
Havâdâr-ı safâya neş'e bahş eyler bunun seyri
Hakīkat-bîn olan erbâb-ı tab'a ayn-i ibretdir
Ne var bilmez verâ-yı perdede kimse budur tahkīk
Lisân-ı hâl ile hâl-i cihânı bir hikâyetdir
Eğer dikkat olursa Karagözle Hacı İvaz'a
Me'âlin fehm eden ehl-i kemâle başka hâletdir
Nice ma'nâ olur melhûz tahtında bunun seyr et
Nükâtın anlasın ehli deyü arz-ı nezâketdir.
Sönünce şem' eşhâs-ı suver nâbûd olur birden
Cihânın bî-bekā olduğuna işte işâretdir"

Diğer:

"Şem'a-i şâdî yanınca cilve-zâdır perdemiz
Pertev-i feyz-i safâ'la rûşenâdır perdemiz
Her dakīka câlib-i hayret menâzır arz eder
Bir temâşâhâne-i ibret-nümâdır perdemiz
Şem'amızda pertev-i feyz-i hakīkat âşikâr
Hıyre-sâz-ı dîde-i ehl-i dehâdır perdemiz
Dîdeler rûşen, gönüller zevk-yâb olsun bu şeb
İnşirâh-efzâ-yı bezme âşinâdır perdemiz
Gelse ol çeşm-i siyâhım handeler peydâ olur
Cilvegâh-ı şâhid-ı zevk u safâdır perdemiz"

Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at

* Şüster: Acemistan'ın Hûzistan eyâleti'nde bir şehr-i ma'rûfdur. Mu'arrebi Tuster'dir ki kibâr-ı mutasavvıfeden Sehl bin Abdullah Tusterî buraya mensûbdur. Osmanlıların avâmı meyânında Küşter kullanılmaktadır.

HUKŪK

MEB'USLAR NASIL MÜZÂKERE EDERLER?

–mâba'd–

Ta'cîl teklîfi hakkında yapılacak mu'âmele dahi tafsîlât-ı âtiyyeden anlaşılıyor.

İkincisi makām-ı Sadâret'den mevrûd lâyihalardır ki emr-i mühimm-i teşrî'e te'alluk eder. Bunların müzâkeresi iki sûretle olur. Zîrâ bu lâyihalar ya ta'cîl-i müzâkereye dâir bir talebi muhtevîdir veya böyle bir talebden ârîdir. Birinci ihtimâlde re'îs evvel emirde bu ciheti mevzû' bahs ederek şu talebin kabûl ve adem-i kabûlünü hey'etden sorar. Kabûl olunursa bakılır. Bu husûs için mukaddemâ teşekkül etmiş bir encümen varsa lâyiha oraya aksi takdîrde şu'belerden birine havâle olunur.

Gerek şu'be ve gerek encümence gayr-i müsta'cel mevâdda takdîmen müzâkeresi icrâ ve mazbata-i lâzimesi re'îse i'tâ olunur. Ta'cîl talebine mukārin olan kānûn lâyihaları hakkında müzâkere bir def'a cereyân edeceğinden hey'etce umûm münderecâtı üzerine icrâ olunacak müzâkereyi müte'âkib madde müzâkeresine geçilip geçilmemesi husûsu taraf-ı riyâsetden sorulur. Adem-i muvâfakat tarzında cevâb alınırsa lâyiha reddedilmiş olur. Muvâfakat hâsıl olursa her madde ve teferru'âtı –varsa– birer birer müzâkere ve her biri ekseriyetle kabûl olundukdan sonra hey'et-i mecmû'ası hakkında ârâya mürâca'at edilir.

Esnâ-yı müzâkerede ta'dîl veya ilâveye dâir bir teklîfin dermeyân olunması hâlinde esbâb-ı mûcibesini sâhibinin mücmelen beyân etmesi muktezî olup bu bâbda ittihâzı îcâb eden karâr-ı mütekaddimden evvel bir mu'âmele-i istisnâ'iyye görülür. Yani teklîfden sonra vaktiyle encümende mazbatayı yazan zât veya vükelâ-yı devletden biri keyfiyetin encümene havâlesini taleb eder ise karâr-ı mütekaddime hâcet kalmaksızın emr-i havâle icrâ olunur. Böyle bir talebin adem-i mevcûdiyeti hâlinde de yine karâr-ı mezkûr istihsâl olunmazdan mukaddem mazbata muharririnin bu bâbdaki mütâla'ası sorulur. Karâr-ı mütekaddem nazar-ı mu'âmeleye alınmak husûsunu müntec ise teklîf-i vâkı' encümene havâle edilir.

A'zâlar son karâra değin müzâkerenin her hâl ve derecesinde mülâhazât-ı umûmiyyede bulunabilecekleri gibi hey'etce tashîh-i ibâreye lüzûm görülmesi hâlinde lâyihanın encümene i'âdesi de mücâzdır. Ma'a-mâfîh encümence taleb vukū'unda i'âde mecbûrîdir. Şu kadar ki tashîhât-ı lâzime bilâ-te'hîr icrâ olunmalı ve lâyiha-i musahhaha müsâra'aten hey'ete i'âde edilmelidir. Şu i'âdeden sonra yapılacak müzâkere yalnız ibâre-i mezkûreye inhisâr eder.

İkinci ihtimâlde yani taleb-i ta'cîlin fikdânı hâlinde lâyiha hey'etce arzu edildiği takdîrde alenen kırâ'et ettirildikden ve takrîr ile beraber tab' ettirilecek nüshalar a'zâlara tevzî'

edildikden sonra lâyihanın bâhis bulunduğu husûs için mukaddemâ teşekkül etmiş bir encümen varsa oraya ve aksi takdîrde şu'belerden birine havâle-i resmiyyesi re'îs cânibinden icrâ edilir.

Şu'beye havâle hâlinde keyfiyetin tetkīki için her a'zâsı bir şu'beden müntehab olmak üzere beş zâtdan mürekkeb bir encümen vücûda getirilir. Maslahatın derece-i ehemmiyetine göre hey'et-i umûmiyyenin karârıyla bu mikdârın ikişer almak sûretiyle ona, üçer almak sûretiyle onbeşe iblâğı câ'izdir, muvâzene-i mâliye kānûnu için teşkîl olunan encümen her halde onbeş zâtdan terekküb eder ve muvâzene encümeni nâmıyla diğerlerinden temeyyüz eyler.

Her şu'be göndereceği a'zâyı intihâbdan evvel encümenin işgâl edeceği husûsu nazar-ı im'ândan geçirir, ona göre a'zâsını intihâb eyler.* Ve intihâb edeceği a'zânın diğer iki encümende îfâ-yı vazîfeye me'mûr **[268]** olanlardan olmasına i'tinâ eder.**

Şu'belerin ber vech-i meşrûh intihâbâtı bittikden sonra encümen a'zâları ictimâ' eder. İçlerinden bir re'îs ve bir zabıt kâtibi ve netîce-i tedkīkātı hâvî mazbatayı kaleme almak üzere bir mazbata muharriri intihâb ederler ve ictimâ'larına dâir zabıt tanzîm ederek a'zânın aded ve esâmîsini dahi gösterirler.

Makām-ı riyâsete verilecek olan encümen mazbatası hey'et-i umûmiyyede alenen kırâ'et edilir ve nüsah-i matbû'ası a'zâya yevm-i müzâkereden lâ-ekall bir gün evvel tevzî' olunur.

Tarz-ı müzâkereyi ta'yîn için kānûnun te'alluk ettiği husûs nazara alınır. Menâfi'-i mahalliyyeye müte'allik ise yalnız bir müzâkere ile iktifâ olunur. Nitekim ta'cîl karârına mukārin kānûn lâyihalarında hüküm bu minvâl üzre idi.*** Husûsât-ı sâireye mütedâir ise lâ-ekall beşer gün fâsıla ile iki def'a müzâkere cereyân eder. Ve her müzâkerede de lâyihalar kâmilen kırâ'at ve tezekkür edilir.

Hey'etce ta'yîn olunacak olan yevm-i müzâkerede evvelâ kānûn lâyihasının hey'et-i mecmû'ası tezekkür edilir. Hitâmında re'îs tarafından mâdde be-mâdde müzâkere olunup olunmaması hey'etden sorulur. Madde müzâkeresine geçilmemesine karâr verilir ise lâyihanın kabûl olunmadığı anlaşılır ve derhâl adem-i kabûl keyfiyeti re'îs cânibinden beyân olunur. Madde müzâkeresine karâr verilir ise sırasıyla her madde ve müteferri'âtı müzâkere olunarak ikinci müzâkereye geçilip geçilmemesine dâir bir karâr ittihâz edilir, müzâkere ciheti takarrur ederse yine bir gün kararlaştırılır ve o gün tekrîr-i müzâkere olunarak her madde ve müteferri'âtının kabûl ve adem-i kabûlü hakkında ârâya mürâca'at olunur. Kabûlde ekseriyet hâsıl olur ise lâyiha-i kānûniyye hakkında bir karâr ittihâz olunarak münâkaşâta nihâyet verilir.****

A'zâlar cânibinden kānûnlara dâir ta'dîlât teklîfi dermeyânı hâlinde bakılır. Teklîf ya 1) Meclisce mevzû' bahs edilmemiş olan kavânîn-i mevcûdeden birine ve kezâ yeniden tedvîni lâzım gelen bir kānûna te'alluk etmek üzere re'sen dermeyân olunmak sûretiyle veya 2) Meclise mevdû' bir kānûnun encümence tetkīki sırasında veya 3) Kānûn-ı mezkûru hey'et-i umûmiyyenin esnâ-yı müzâkeresinde veya 4) Birinci müzâkerenin hitâmında veya 5) İkinci müzâkerenin cereyânı esnâsında veya 6) İkinci müzâkerede kabûl olunan bir teklîf üzerine encümene havâleden sonra vâki' olur. Birinci şıkda karâr-ı mütekaddim ma'lûmun ittihâzını müte'âkib encümen-i mahsûsuna havâle olunur. Bu encümen bildiğimiz husûsî encümen olmayıp şu'belerin esnâ-yı teşekkülünde onar a'zâdan mürekkeb olmak üzere teşkîl olunan iki umûmî encümendir ki bunlardan biri meb'ûsların verdikleri lâyihaları diğeri de hey'ete verilen arzuhâlleri ibtidâ'en tetkīke me'mûrdur. Bu encümenin tanzîm eyleyeceği mazbata hey'et-i umûmiyyede okunur. Ve müzâkere cereyân edip re'ye mürâca'at olundukdan sonra ekseriyet kabûlü iltizâm ederse lâyihası tanzîm olunmak üzere keyfiyetin Şûrâ-yı Devlet'e havâlesi talebini mutazammın makām-ı Sadâret'e bir mazbata gönderilir. Ekseriyet reddi cihetine giderse târîh-i redden i'tibâren lâ-ekall iki ay geçmedikçe bu teklîf tekrâr edilemez.

İkinci şıkda bakılır kabûl-i teklîf için mevzû'-ı şurûta ri'âyet edilmiş ise karâr-ı mütekaddim istihsâline lüzûm görülmeksizin re'îs cânibinden lâyihanın tetkīk olunduğu encümene havâle olunur. Lâyihanın hey'et-i umûmiyyeye avdetinde teklîf sâhibi arzu eylediği ta'dîlin te'alluk ettiği husûsun müzâkeresi sırasında teklîfinin esbâb-ı mûcibesini hey'ete tafsîl ve îzâh eder ve a'zâ-yı mevcûdeden tervîc ve te'yîd eden bulunur ise mevki'-i müzâkereye konulur aksi takdîrde müzâkeresinden sarf-ı nazar olunur. "Dikkat olunmalıdır ki şu teklîfde karâr-ı mütekaddim ittihâzı lâyihanın encümenden avdetine ta'lîk olunmaktadır."

Üçüncüde bakılır o meclisde ta'dîlin redd ve kabûlüne dâir bir karâr ittihâzı mümkün ise yapılır ve olamadığı takdîrde ta'dîlin sûreti tab' ettirilerek ertesi ictimâ'dan mukaddem a'zâya tevzî' olunur. Buradaki fark teklîfin nazara alınıp alınmaması hakkında bir karâr-ı mütekaddim i'tâsıyla encümene havâle gibi mu'âmelâta lüzûm görülmemesidir.

Dördüncüde teklîf olunan ta'dîlâtın lâyihanın tetkīkine me'mûr encümene i'tâsı lâzım gelir. Şu kadar ki encümende tetkīk ettirilmek üzre hey'etden bir karâr-ı mütekaddim istihsâline lüzûm görülmez. Ta'dîlâtın nüsah-ı matbû'ası ikinci müzâkereye bed' olunmazdan evvel a'zâya da tevzî' edilir.

Beşincide ta'dîlâtın nazâr-ı mutâla'aya alınıp alınmaması hakkında bir karâr-ı mütekaddim ittihâzına lüzûm vardır. Bu karârın i'tâsından mukaddem sâhib-i teklîf ta'dîlâtın esbâb-ı mûcibesini beyân eder ve yalnız encümen a'zâları tarafından kendisine cevâb verilebilir. Karâr-ı vâki' nazar-ı mütâla'aya alınmak cihetini müntec ise o zaman encümene

* Esnâ-yı müzâkerede intihâb-ı a'zâ keyfiyetinin hey'et-i umûmiyyece icrâsı teklîf olunursa tekâlîf-i sâirede cârî şurûta ri'âyetle bu bâbda bir karâr-ı mütekaddim i'tâ olunması lâzımdır.

** Nizâmnâme bunu sarâhaten men' etmişdir. Bu memnû'iyet a'zânın me'mûr olduğu encümenlerden birinin ikmâl-i vazîfe ile mazbatasını takdîm edinceye kadar devam eder.

*** Gerek lâyiha ve gerek ta'dîlât ve ilâve hakkındaki müzâkere mevâdd-ı müsta'celenin tezekküründe cârî usûle tevfîkan cereyân eder.

**** Meb'ûslar bu son kabûl karârına kadar leh ve aleyhe mülâhazât-ı umûmiyede bulunabilirler.

havâle olunur. Hâlbuki üçüncüde encümene havâleye hâcet olmadığı gibi dördüncüde havâle için böyle bir karâra intizâra mahall yokdu. Ma'a-mâfih teklîf olunan ta'dîlâtın encümene havâlesini encümenin mazbata muharriri taleb edecek olur ise müzâkerenin herhangi derecesinde olursa olsun bu gibi kuyûd ve şurût olmaksızın havâlesi cihetine gidilir.

Altıncıda aynıyla beşincideki tafsîlât cârîdir.

–mâba'di var–

Mardînîzâde: Ebu'l-Ulâ

[269] MÜSLÜMAN KADINI

Onuncu Faslın Mâba'di
Sırf Maddi Olan Medeniyet-i Garbiyye Kadınları Acaba Tekemmül Etmiş Kadınlar mıdır?

"Binâ'en-aleyh talâk son derecede tevessü' etmektedir. İşin asıl dehşet veren ciheti şudur ki talâk arzûlarının yüzde sekseni kadınlar tarafından vukū' bulmaktadır. Bundan da râbıta-i izdivâcın fekki husûsunda erkeğin gâyet za'îf bir te'sîri olduğu anlaşılıyor. Zîrâ erkek talâkdan cidden utandığı için karısından bîzar olduğu zaman bir başkasını arar; fakat evvelkinden ayrılmaya çalışmaz, meğer ki ikincisi kendisiyle izdivâca tâlib olsun."

Yine o muharrir Amerika'da talâkın sühûlet-i vukū'unu tasvîr ederken diyor ki: "Bir çok adamlar vardır ki karıları tarafından boşanmış olduklarını, ancak onların başka kocaya vardıkları zaman anlarlar!"

Talâkın çok def'alar sebebi de erkeklerin kadından ayrı bulunmaları, onları infâk etmemeleridir. Mr. Losın diyor ki: "Geçen sene (1897) Boston'da büyük mahkeme açıldığı zaman içerisi üç gün mütemâdiyen talâk talebinde bulunan erkek, kadın ile doldu. Bunun üzerine mahkeme ilk hafta zarfında 75 talâk kâğıdı imzaladı. Talâka sebeb de erkeklerin karılarını yalnız bırakmaları idi."

Bu istatistikler, bu acı şikâyetler gösteriyor ki el-*Mer'etü'l-Cedîde* mü'ellifinin müşteki bulunduğu illet, terakkiyât-ı medeniyyece en ileri giden memleketlerde de mevcuddur. Eğer buna sebeb mestûriyet olsaydı iş, oralarda bittabi' bu dereceyi bulmazdı. *Revue* bu istatistiği îrâd ettikten sonra diyor ki: "Hırka-i ictimâ'iyye artık tutuşuyor. Lâkin yalnız iki ucundan değil, belki ortasından da yanmasına çalışılıyor. Hele bizim için hiç şübheye mahal yokdur ki âileleri hedme sa'y eden, yeni kadınlardan başka bir şey değildir."

Yukarıdan beri serd eylediğimiz mütâla'ata şöyle bir nazar atfedilecek olursa artık kanâ'at edilir ki kadın meselesinde şikâyet olunan fenâlıkların kâffesini izâle için bizim eksiğimiz –tesettürün devâmı şartiyle– terbiye ve tehzîbden ibârettir. Zîrâ tesettür istiklâl-i nisvânın zâmin-i vahîdidir; erkekler tarafından hudûd-ı tabi'iyyeleri hâricine çıkarılmamalarının kâfil-i yegânesidir. Hâlbuki yukarıda ulûm-ı ictimâ'iyyeye istinâden isbât etmiş olduğumuz vechile, bu cinsin refâh ve sa'âdeti, helâk ve şekâveti mahzâ bu hudûda ri'âyet yâhûd adem-i ri'âyetiyle kā'imdir. Binâ'en-aleyh terbiye –hattâ basît bir sûretde de olsa– vâlidelerin cehlini izâle eder, onlar da âilelerinin hâlini tanzîme ehil olurlar, kocalarının fahr ü mübâhatına isbât-ı liyâkat ederler.

Evet, bu basît terbiye sâyesinde bütün iğtişâşât-ı âiliyye mahvolur yâhûd hiç olmazsa ciddî sûretde azalır. Âileler zevk ü sa'âdetin penâhı, safâ-yı hayâtın cilve-gâhı olur. Buna bir delîl-i mahsûs ise milletimizin terbiye ve ta'lîm görmüş olan vasat tabakasında bu iğtişâşâtın nedretidir. Hâlbuki memâlik-i medeniyyede bu âile gürültüleri günden güne artmaktadır. Yukarıdaki istatistik müdde'âmızın şâhid-i adli olduğu gibi o kabîlden daha bir çokları varsa da sözü uzatmamak için tercümelerinden sarf-ı nazar ediyoruz.

Bir de bilâd-ı garbdeki mutallakîn ve mütallakāt, şarkda talâkın nisbeten pek nâdir olduğu tabakalardan, umûmiyet i'tibariyle ilmen daha müterakkīdirler; bu husûsda münâkaşaya mahâl yokdur. Binâ'en-aleyh bizde talâkın kesreti kadınlarımız cehli ile hâlet-i ictimâ'iyyelerinin fenâlığından ileri geliyorsa nasıl oluyor da aynı hâl, terbiye ve ta'lîm görmüş garb kadınlarında böyle müthiş bir derecede hüküm-fermâ oluyor? Bundan sarâhaten anlaşılıyor ki talâkın kesretine, âileler arasında hükümrân olan iğtişâşât-ı beytiyyeye cehâletden, tesettürün tevlîd eylediği mehâzîrden başka sebebler vardır.

Sonra eğer erkeklerin kadınları bilâ-infâk terketmelerine sebeb bizde olduğu gibi, kadının erkek nazarında muhakkar olması, işe yaramayan ev eşyâsı nev'inden addedilmesi ise memâlik-i garbiyyede –esbâb-ı mûcibenin fıkdânından nâşî– bu illetin bulunmaması îcâb ederdi. Çünkü oralarda husûsiyle avâm takımı kadınlara son derecede hürmet ettiklerini iddi'â ediyorlar. Lâkin istatistikler gösteriyor ki talâk da'vâları umûmiyetle erkeklerin kadınları bilâ-infak terketmelerinden ileri geliyor. Öyle ise bu netîce-i seyyi'e hangi sebebe atf olunmalıdır? Garbde kadınların muhakkar görülmesine nisbet olunur ise, onlar kadınlarını son derecede muhterem tuttuklarını, uğurlarında fedâ-yı can ettiklerini söylüyorlar. Yok, terbiye ve tehzîb görmediklerinden ileri geliyor, denirse biz de biliriz ki içlerinde okuyup yazmadan nasîbi olmayan binde bir kişi bile bulunmuyor. Öyle ise bu malûle bittabi' bunlardan başka bir illet olmak lâzım geliyor.

Tesettür erkeğin kendi meşrebine muvâfık bir kadın intihâb etmesine, onun ahlâk u edvârını öğrenmesine mâni'dir, diyorlar da kesret-i talâkı buna isnâd ediyorlar. Biz ise deriz ki: Evvelâ talâk halkımızın münevverü'l-efkâr olan tabakat-ı âliye ve mütevassıtasında hemân da büsbütün ma'dûm olmak derecesine gelmiştir. Eğer denildiği gibi talâkın sebebi erkeğin alacağı kadının mestûriyetinden dolayı evvelce görüp anlamaması olsa idi bunun şu iki tabakada da, tabaka-i süfla-yı avâmda ne kadarsa, o kadar olması icâb ederdi. Hâlbuki müşâhede bunun aksini gösteriyor.

Sâniyen erkeğin alacağı kadının ahlâkını kable'l-izdivâc görüp anlaması adem-i talâkı kâfil olaydı garbde talâkın bu kadar çok olmaması lâzım gelirdi. Çünkü onlarda tesettür olmadığı için bu maksad istenildiği gibi istihsâl edilebilir. Hâlbuki oralarda talâk, ukalâ-yı garbe **[270]** bir hatar-ı azîm içinde bulunduklarını anlatacak derecede çoğalmıştır.

Sâlisen râbıta-i zevciyyenin bekāsını yegâne zâmin olacak şey izdivâcın sevk-i muhabbetle vukū' bulmasından ibarettir; bu muhabbet ise âdet-i tesettür ber-taraf edilmedikçe hasıl olamaz, diyenlere karşı şöyle cevap veririz: Garblılar bu sizin dediğiniz ni'metten alabildiğine müstefid olmakta, hatta içlerinde karısını sevmeden alanlar pek nâdir bulun-

makda iken onlarda talâkın bu kadar kesreti neden iktizâ ediyor?

Binâ'en-aleyh bir müteharri-i müdakkik meydandaki illetin mâhiyetini, esbâbını lâyıkiyle anlayabilmek için pek âşikâr bir sûrette görünmekte olan bütün bu noktaları nazar-ı dikkatden ayırmamalı; hatta bununla da kânî olmayarak bu ahvâli meydana getiren mukteziyât-ı ictimâ'iyyeyi ve onların ezdâdını tetebbu' etmeli, sonra da birbiriyle mukāyesede bulunmalı, dakīk bir tahlîl-i ilmî ile tedkīk eylemeli, ta ki maraz-ı mefrûzu tevlîd eden en başlı sebebi anlayabilsin.

Bize gelince biz deriz ki: Şarkda bu a'râzı tevlîd eden esbâb hem erkeğin, hem kadının ikisinin birden terbiye ve tehzîb görmemiş olmalarıdır. Ma'a-mâfîh az bir terbiye bizim hâlet-i ictimâ'iyyemizi ümem-i sâirenin mahsûdü olacak sûrette ıslâha kâfidir. Buna bir delîl-i mahsûs aranırsa o da bu a'râzın tabakāt-ı mütehezzibemizde az bulunmasıdır. Binâ'en-aleyh biz te'allüm ve tehezzübde daha ileri gidecek olursak öyle bir zaman gelecek ki içimizde bu gibi karışıklıklar görülmek şöyle dursun, ictimâ'iyyûnumuzun fikrinden bile geçmeyecekdir. Bunun için biz bu gibi iğtişâşâtı serîü'z-zevâl öyle bir takım a'râz-ı sathiye kabîlinden addederiz ki, hiçbir vakit bizi, bünyân-ı cem'iyyetimizi yıkıp da yeniden yapmaya muhtâc edecek kadar hâiz-i ehemmiyet değildir. Kezâlik tesettürü öyle rahmânî bir muhâfız tanırız ki o gibi a'râzın kökleşerek vücûd-ı ictimâ'îmizde müzmin bir takım emrâz-ı uzviyyeye inkılâbından bizi sıyânet etmiştir, aynı a'râzın garbdeki esbâbı ise cidden mühim te'sîri hâiz olan öyle bir takım emrâz-ı uzviyyedir ki müdavâtı, şedîd bir çok inkılâbâta muhtâcdır. Nitekim bu hakīkati ulemâ-yı garbın kâffesi ikrâr ediyor.

Paris'te kā'in Kondorse mektebi felsefe muallimi allâme İzoliye diyor ki: "Felâket-i hâzıra cidden şedîdü'l-muhâtaradır. Bununla berâber bu âfet Avrupa âfâkını ihâta eden ilk şafak değildir." Müşârün-ileyh sonra Avrupa'nın başından geçen ve sûret-i dâ'imede şiddetli bir çok harekât-ı ictimâ'iyye ile muhât bulunan inkılâbatı, istidrât kabîlinden beyân ediyor. Daha sonra inkılâbât ile müterâfik bulunduğu harekâtın behemehâl vukū'u îcâb edeceğine İngiliz Karlayl'ın şu sözünü işhâd ediyor:

"İster Fransa ihtilâlinin şedâ'idiyle, ister korkunun te'sîriyle, isterse başka bir şeyle, hülâsa hangi vesîle ile olursa olsun bütün hurâfâtın, yalanın ortadan kalkarak yerine doğrunun kā'im olması mutlâkdır. Zîrâ bizim artık hakīkate avdetimiz îcâb ediyor. Bu hakīkat ise ancak cehennemî bir libâs içinde tecellî edecekdir. Çünkü bizim için ona başka bir sûretde zafer-yâb olmak imkânı yokdur."

Bunlar tahakkuk ettikden sonra da hâlâ içimizde bu gibi tehdîdâta ehemmiyet vermeyenler, her şeyde, husûsiyle kadın meselesinde, garbı taklîd etmemizi isteyenler bulunması şâyân-ı istiğrâbdır. Hâlbuki bu gün garb ulemâsını en ziyâde işgâl eden bir şey varsa o da bu mes'eledir. Artık müslümanlar bu şikâyetlerin, bu feryâtların arkasından azîm bir kıyâmet kopacağını bilsinler de kızlarını tehzîb ile iktifâ etsinler; yoksa onları dâire-i fıtratın hâricine çıkarmasınlar. Varsın âlem, nizâmât-ı kevni tağyîr ile uğraşsın, onlar minhâc-ı i'tidâlden ayrılsınlar dursunlar da, kavânîn-i ilâhiyyenin erbâb-ı ifrât ve tefrît hakkındaki âsârını nazar-ı ibretle temâşâ etsinler. Zîrâ Fâtır-ı hakîm bize dünyada kendi nizâm-ı hilkatına tamamiyle muvâfık olan bu şerî'at-ı garrâyı ihsân eylediği için ferdâ-yı mahşerde de bütün âlemlere karşı bizi işhâd edecek; [1](وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) hitâb-ı lâhûtîsinin sırrı orada tecellî eyleyecekdir.

Mütercimi: Mehmed Âkif

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

Ders: 51 – 26 Eylül 324

Ama uhuvvetin daha ehassiyyet mertebesi var. Hattâ dindâşlık ma'nâsına kardeşlik de kâfî değildir. Nev'-i beşeri ıslâh için o da kâfî gelmiyor. Herkes mertebe-i kemâlde olmalı ki uhuvvet-i dîniyye bu bâbda kâfî gelebilsin. Bu, uhuvvet-i nesebiyyeden de büyükdür. Dîn gibi cihet-i câmi'a bulunmaz çünkü. Kadri bilinmeli, ahkâmına münkād olmalı. Herkesi onu e'azz-i âmâl edinmeli. Onun için sultân-ı enbiyâ, [2](إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ) âyet-i celîlesi ortada dururken bir hadîsde: [3](لا تحاسدوا ولا تباغضوا ولا تدابروا وكونوا عباد الله اخواناً) buyurmuşdur. Esbâb-ı tefrîkayı bütün bütün izâle edin. Birbirinize hased, buğz ve adâvet etmeyin, alış verişde, mu'âmelâtda aldatmayın. (وكونوا عباد الله اخواناً) Ey Allah'ın kulları, Ey ümmetim! Siz ki Allah'ın kulusunuz, ihvân olunuz; kardeşler olunuz.

Bu hitâb mü'minleredir. Zâten onların Kur'ân'ca kardeş oldukları ma'lûm!.. Fakat o uhuvveti mu'teber tutmak, hüsn-i mu'âşeret eylemek, beynlerindeki her türlü münâfereti kaldırarak birbirlerine dâima kardeşçe mu'âmele etmek gâyet mühim olmakla ayrıca fermân-ı risâlet-penâhîle te'kîd buyurulmuşdur.

Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun. Yani birbirinize hüsn-i mu'âşeret edin.

Bazen neseb kardeşi bile bir sû-i mu'âmele eder. En kavî kardeşlik bu hadîsde beyân olunuyor ki hüsn-i mu'âşeret ma'nâsına **[271]** uhuvvet. Daha doğrusu birbirine âhiret kardeşi olmak, birbirinden ayrılmamak, birbirine kardeşçe mu'âmele etmek lâzım. Ah fillâh olmak başkadır.

Husûsî oluyor şimdi. Bütün müslümanlar âhiret kardeşi değil. Dîn kardeşidir. Ama olur ki bazı kimselerle aramızda uhuvvet-i husûsiyye olur. Mürşidlik makāmıdır o. Bir insan güzel huylar edinmek, salâh ve istikāmet sâhibi olmak isterse yâ bir mürşîd-i kâmile teslîm olmalı, yâhûd bir âhiret kardeşi bulmalı. Çünkü ben gelir de sana dersem:

– Ben senin dîn kardeşinim. Sen şöyle bir kusûrda bulundun.

Sen hiddet edersin: Oo? Sen mi kaldın beni ıslâh edecek? diye söylenirsin. Çünkü sen kendi kusûrunu görmez-

---

[1] Bakara, 2/143.
[2] Hucurât, 49/10.
[3] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 13198.

sin. Herkes nefsine meftûndur; O kadar mübtelâdır ki kendi kusûrunu kendi görmek imkânı yokdur. [1](حبك الشئ يعمى ويصم) Hadîs-i şerîfdir. Bir şey'i sevdin mi gözün de kör olur, kulağın da sağır. Âşık ile ma'şûk beynindeki muhabbet gibi. Zîrâ bakışdan bakışa fark var.

İnsan sevdiğinin noksanını kemâl, ayıbını cemâl telakkī eder. Hâricde böyle. Kendi nefsine gelince dâima kendini iyi görür. Bir kusûr etse:

– Filân kişi de neler var. Ne kusûrlar var!..

Başkasının kusûruna nisbetle onu fazîlet add eder: – Meselâ ben hiç olmazsa Ramazan'da namaz kılarım. Filân kişi Ramazan'da bile namaz kılmaz. Yine ben ondan iyiyim, der.

Sâir vakitde başı secde görmez. Yalnız Ramazan'da bir sâ'ika-i i'tiyâd ile câmi'lerde tesbîh sallar. Onda büyük bir rüchân görür. Bazıları Ramazan'ı da tutmaz öyleleri de var. Yalnız Ramazan'da değil Allah'ın ni'meti bize.. Dâima îfâ-yı teşekküre mecbûruz. Lâkin insan kendi sevdiği için iyi bir tesellî tarafını bulur. Kendini çok kimsenin fevkinde görür. Kusûrunu bir fazîlet add ederse bu yolda aldanır kalır. Hâlbuki Ramazan'a ibâdet etmeyeceğiz, Allah'a ibâdet edeceğiz. Allah ise her zaman mevcûddur. Aylar gelir, geçer, seneler nihâyet bulur. Rabb-i Zü'l-celâl dâimî hayydir. Lâ yemûtdur.

İnsan nefsini böyle gördüğü için gözleri, a'mâ gibi, kusûrunu görmez. Kulakları, sağır gibi, kendi sevdiği kimsenin ayıbını işitmez. Onun için bir mürşide muhtâcdır, ki kusûrunu ona söylesin. Her şey'i, her ayıbı söyleyecek, hiç bir şey'i ketm etmeyecek, hekîmden hasta bazı ahvâlini gizlerse hekîm marazı teşhîs edemez. Etse de ilâcda, tedâvîde kusûr eder. İşte nasıl hekîmden marazını saklayan ahmak ise mürîdin mürşidden ayıbını saklaması da hamâkat, belâhetdir. Mürîd ayıbını saklamayacak, zihnine türlü şübhe sokulursa, ne türlü fenâ huy istîlâ ederse, hangi vesvese hâtıra gelirse söyleyecek. Ona göre bir çâre bulunur. O da bir tabîbdir, tabîb-i rûhânî, emrâz-ı ma'neviyyeyi giderir. Gafleti izâle ediyor. Böyle bir mürşid bulamazsan bir âhiret kardeşin olsun yok mu? Ah fillâhın, husûsî kardeşin.

Yani ihvân-ı tarîkat kendini öyle bilirler. İhvân-ı tarîkat beyninde dînden başka bir husûsiyet var. Ama mutlakā bir tarîke sülûke lüzûm yok. İki mü'min kardeş olur:

– Azîzim, der, biz yekdiğerimizin kusûrunu taharrî edelim. Ve söyleyelim. Fakat halk arasında değil. Yalnızken sen benim kusûrumu söylersin.

Zâten öyle hâlis muhlis bir dost mûcib-i mefharetdir. Ve böyle bir dosta muvaffak oldukdan sonra daha ne ararsın? Hazret-i Ömer radıyallahu anh bile öyle dostları arardı. Minberde çok kere söylerdi:

(رحمه الله امرأ اهدى اليّ عيبي) Allah râzı olsun. Rahmet-i vâsi'a-i sübhâniyyesine mazhar kılsın o kimseyi ki bana bir ayıbımı hediye gönderir. Başka hediye istemem. Hulûskârlıkdan hoşlanmam. Bir ayıbımı görür de derseniz ki: "Ya Ömer, şöyle yaptın, sünnete muhâlif hareketde bulundun."... Hah, en sevgili dostum odur.

Bak bir kere insâfa, bak bir kere teslîmiyete. Hiç kendini hatâdan tebriye etmiyor. Mübeşşir bi'l-cenne iken: "Kendim lâ-yuhtîyim, demiyor, belki hatâ ederim, her şey'i bilmem. Dâima Hazret-i Resûl'ün yanında bulunamadım..."

Ehâdîs-i şerîfe dağınıkdır. Yediyüz bin hadîs-i şerîfi ihâta kābil mi? Bazen bir şey'i re'yiyle ictihâd eder. Sonra ona dâir bir hadîs-i şerîf işitirlerdi. Bazı mühim hizmetlere giderler, ma'iyyet-i seniyye-i risâlet-penâhîden uzak düşerler. O vakit bir sünnet zuhûr eder, herkese ma'lûm olmuyor. Kur'ân gibi değildir ehâdîs. Sonra sonra toplandı, Hazret-i Ömer (ra.) sâir halîfeler gibi bazı hadîslere vâkıf değildi. Kendi re'yiyle ictihâd ederdi. Sonra hadîs olduğunu haber alırdı. Nass olan yerde ictihâdın hükmü kalır mı? Lâkin vukūfu olmayınca o vakit ictihâd eder. Ma'zûrdur. Ama nass-ı şer'îye karşı ictihâd olmayacağı âşikârdır. Bu cihetle Hazret-i Ömer kusûr etmek ihtimâlini i'tirâf eder: – Teşekkür ederim, bana bir hediye vermiş olur, benim bir kusûrumu görüp bana söyleyen olursa.

Nasıl ki buna yakın bir şey Ömer bin Abdülaziz zamanında da vâki' oldu. Ömer bin Abdülaziz Hazret-i Fârûk neslindendir, vâlidesi cihetinden. Vâlidesi Hazret-i Ömer ahfâdından Âsım nâmındaki bir zâtın kızı idi. Pederî Emevî idi. Vâlidesi cihetiyle Fârûk neslindendir. Lâkin aynı sîret, aynı meslek, misli, nazîri görülmemiş. Ömer bin Abdülaziz gibi âdilâne hilâfet etmiş az bulunur. Muhaddisînden, müfessirînden, tabakāt-ı İslâmiyye'den, herhangi tabakātı açsan mutlakā Ömer bin Abdülaziz'i orada yazılı görürsün. Tabakāt-ı müfessirîn, tabakāt-ı muhaddisîn, tabakāt-ı sûfiyye, tabakāt-ı hulefâ, tabakāt-ı âdilîn, tabakāt-ı ehl-i takvâ... Hepsinde yazılmışdır. *Tabakāt*-ı *Sûfiyye*'sinde oku İmâm Şa'rânî'nin. Müşârün-ileyhin menâkıbine dâir iki sahîfeden fazla yazmışdır.

İşte bu zâtın zamanında bir kere Basra'da bir kanal açıldı. Bir çok mecrâlar tathîr olundu. Sular getirildi memleket içine. İskā ve irvâ edildi. Orada bir me'mûr vardı, Ömer bin Abdülaziz tarafından me'mûr-ı mahsûs. **[272]** Bu suların isâlesine me'mûr, yani kery-i enhâr vazîfesiyle gönderilmiş, her ne ise yapdı, yakıştırdı. Bol bol sular akmağa başladı. Şimdi o me'mûr bakıyor: Ahâlî sulardan istifâde ediyor. Herkes memnûn. Lâkin o kadar bir memnûniyetdir gidiyor. Hâlbuki milyonlarca para sarf olunmuş. Ona mukābil ahâlîden bir hulûskârlık göremedi... Me'mûr biraz gücendi: – "Vay gidi nankörler, bu kadar para sarf ettik de 'Memnûn olduk işte, pek a'lâ...' O kadar bir mukābele. Makām-ı hilâfete karşı bir teşekkür göremem."

O fikirde bir adam imiş. Sonra merci'ine yazdı: "Sular geldi. Ahâlî memnûn oldu. Lâkin o kadar. Şu ni'metlere karşı ahâlî îfâ-yı hulûs etmiyorlar, arz-ı ubûdiyete müsâra'at göstermiyorlar. Binâ'en-aleyh paraları toplayalım. Vergi tarh edeceğim ahâlîye. İ'âne sûretiyle çıkaracağım. Ne buyurursunuz?.."

Böyle yazdı Ömer bin Abdülaziz'e. Müşârun-ileyh hazretleri ne cevâb verdi bilir misiniz? "Nâmenizi aldım. Makām-ı hilâfete şöyle bir teklîf-i bârid arz ediyorsun. Lâkin iş senin dediğin gibi olmayacak. 'Nümâyişler görülmüyor. Sükût ediyorlar.' diyorsun. Evet! Olabilir. Fakat içlerinde zann

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 6434.

etmem ki bir def'a 'Elhamdülillâh' diyen kimse bulunmasın. İşte bizim için bu kâfîdir. Allah'ın azametini tefekkür et. Koca cennetleri ihsân eder de mukābilinde yalnız bir hamd ister..."

'Ehl-i cennet cennete girdikleri zaman Allah'a hamd ederler...' me'âlindeki âyetleri görmedin mi? Allahü te'âlâ bu hamdi bize nakl ediyor ki ibret alalım. Behey şaşkın, bu büyük ni'mete mukābil Cenâb-ı Hak âcizâne bir hizmeti kâfî görüyor. Sonra biz vazîfemizi îfâ etdik; 'Efendim!' diye ahâlî bize tapacak mı? İşte biz me'cûr olduk. Kullarına Allah'ı sevdirdik. Cenâb-ı Hakk'ın ni'metine şükr etdiler... Daha ne isteriz."

İşte böyle olur insâf, böyle olur ma'delet!.. Asıl maksad Allah'a muhabbet etmek, biz de onun bir kuluyuz. Hayır yaparsak mükâfâtımızı Allah verecek. Şimdi gel, efendi! Uhuvvet derece derecedir. Ber-tafsîl anlatacağım. Lâkin daha mühim şeyler var. Zâten biraz da rahatsızım. Sözü kısa kesmek istiyorum. Bu uhuvvete dâir güzel kelâmlar, bâ'is-i ibret hârikalar var. Lâkin gelecek derse bırakıyorum. Bugün söyleyeceğim en mühim şeyler nedir?

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لاَ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَآصَّةً
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ [1]

Ey kullarım, ukūbetden, belâdan sakının, öyle bir ukūbetden ki geldiği vakitde yalnız zâlimlere gelse; seçip seçip de alsa bir şey değil; lâkin herkese birden gelir. Çünkü o adâletdir. Zîrâ esbâb-ı fitneden sakınmıyorsunuz vesâ'itden ihtirâz etmiyorsunuz kendiniz da'vet ediyorsunuz demek. Bu neden gelir? En birinci müdâhene... Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münkeri terk etmek. Bir millet arasında eğer emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker vazîfesi îfâ edilmezse Allah düşmanları musallat eder. Terbiyeye lâyık olur. Cenâb-ı Hakk'ın himâyesinde bulunamaz. Nasıl ki bir hadîs-i şerîfde musarrahdır. [2](لتأمرن بالمعروف ولتنهون عن المنكر اوليسلطن الله عليكم شراركم ثم يدعو اخياركم فلا يستجاب لكم) Ebû Hureyre'nin rivâyetiyle *Câmi'*-i *Sağîr*'de mezkûrdur: Ey ümmetim! Buna dikkat edin. Ya bu vazîfeyi göreceksiniz, yani birbirinizi irşâd etmek, nasîhat verme, birbirinizi fenâlıkdan alıkoymak, kavlen fi'ilen bu vazîfeyi hakkıyla îfâ etmek –ki bu farz-ı kifâyedir– şerî'atin tanıdığı şeyleri herkese bildirmek, herkesi o yola sevk etmek. Şerî'atin beyân etmediği bir tarîk-i selâmet yokdur. Şerî'at-i İslâmiyyemiz dünya ve âhiretce esbâb-ı kemâli bildirmişdir.

Ma'rûfda bütün esbâb-ı selâmet ve terakkī dâhildir. Ma'rûfu icrâ etmeli, neşr etmeli. Gönülleri şâd, fikirleri tenvîr etmeli... Ya böyle yaparsınız, yâhûd ne kadar şirâr-ı nâs varsa Allah üzerinize musallat eder.

– Ne yapalım?

Kurtul. Kurtulamazsınız ki şirârın şerrinden kurtulmak için hıyârın, hıyâr-ı ümmetin gayreti lâzım. Lâkin Allah sizden râzı olmazsa hıyârın himmetini de te'sîrsiz bırakır. Hıyâr ki ümmetin fâzılları, hayırlıları. Şirâr-ı nâs bir takım belâlar getirir başınıza. Sonra hayırlılar çalışırlar, güc ile o belâyı def' ederler. Kendi istihkākınız ile başınıza belâyı getirirsiniz bir hayli zamanlar geçer. Sonra, Allah'ın lûtf u keremine gâyet yok, bazı kimseleri muvaffak eder, o belâdan kurtulursunuz. Lâkin neler çekersiniz; ne belâlar görürsünüz! Görmediniz mi gözünüz önünde vâsıta-i selâmetiniz olan kānûnlarınızı yırttılar. Bâ'is-i necâtınız olan meb'ûslarınızı dağıtdılar. Esâsı kuracak nedir? Kānûn-ı Esâsî. Bütün milletin vükelâsının ittifâkıyla olan icrâ'at böyle elden alınır, icrâya vâsıta olanların kolları kırılırsa hâliniz ne olur?.. 93'de hepsi sukût etdi. Kānûnlar ayaklar altına alındı. Hiç kimse ses çıkarmadı. O zamanın zâlimleri bütün umûru der'uhde etdiler. Bütün Avrupalı zevât boyunlarını eğdiler. Ümmet böyle sükût ederse elbet Allah şirâr-ı nâsı taslît eder. Hamd olsun bu def'a mazhar-i hürriyet olduk.

Tashîh

Matba'anın fart-ı meşâgiline mebnî tashîhâtımıza hakkıyla i'tinâ olunmadığından geçen haftaya â'id ilâvede fâhiş bazı tertîb hatâları görülmüşdür. İlâve-i mezkûrenin ahîren intişâr eden nüshalarında hatîât-ı vâkı'a tashîh edilmiş ise de ders kitâbı olmak haysiyetiyle bu kabîl hatâlar talebenin nâfile yere it'âb-ı zihnini mü'eddî olacağından yedlerinde ilk intişâr eden nüshalardan bulunan zevât tashîhât-ı âtiyeyi nazara almalıdırlar:

Savab	Hatâ	Sahîfe	Satır
visâlde	ve hâlde	58	8
fevr	fevt	59	4
tefvît	tağvît	59	14

Matba'a-i Âmire Ebu'l-Ulâ

[1] Enfâl, 8/25.

[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 10121.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

24 Aralık 1908 30 Zilka'de 1326 Perşembe 11 Kânûnievvel 1324 **Birinci Sene - Aded: 18**

[273] USÛL-İ MEŞRÛTİYET ALEYHİNDE HUSEMÂ-YI MİLLETİN İ'TİRÂZÂTINA KARŞI MÜDÂFA'A-İ MUHİKKA

Makāle-i sâlifemizde tafsîl olunduğu üzere Cenâb-ı Risâlet-me'âb Efendimize hitâben şeref-vürûd eden [1] (وشاورهم فى الامر) nass-ı celîli zâhirine mahmûl olursa bi'l-ibâre hazret-i Resûl-i Ekrem ve bi'd-delâle bütün efrâd-ı ümmet hakkında istişârenin, lede'l-îcâb her kazıyyede şûrâya mürâca'atın vücûbunu kat'iyyen müfîd olur.

انتم اعرف بامر دنياكم وانا اعلم بامر دينكم [2]

Hadîs-i şerîfiyle bu ihtimâl te'eyyüd etmekdedir.

Fakat ekser tefâsîrde mezkûr (ان الله ورسوله لغنيان عن المشورة ولكن الله جعلها رحمة لامتى وسنة الى يوم القيامة) hadîs-i şerîfinin sıhhati sâbit olursa, nass-ı mezkûr *(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ) kavl-i kerîmi gibi ümmete emr ve îcâb murâd olduğu halde li-ecli't-te'kîd Nebî-yi Zîşân Efendimize tevcîh-i hitâb sûretiyle vürûd etmişdir, denilmek iktizâ eder. Ve bu takdîre göre istidlâlimiz bir kat daha iktisâb-ı vuzûh etmiş olur. Herhalde istidlâl-i vâkı'a karşı münâkaşaya yeltenmek cehâlet ile sû-i niyetden başka bir şeye müstenid değildir.**

Bazı cühelâ-yı enâm dahi efrâd-ı müslimînin milel-i sâire efrâdıyla mu'âmelât-ı dostânede bulunmalarını tecvîz etmiyorlar. Hüsn-i mu'âşeret gibi fezâ'il-i insâniyyenin en güzîdesini diyânet-i İslâmiyye'ye mugāyir göstermeye çalışıyorlar. Diyorlar ki:

– Müslümanlar hakkında dindaşları olmayanlardan velî ittihâzı menhiyyün anh ve harâmdır. Kur'ân-ı Kerîm'de [3] (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاء) buyurulmuşdur. "Velî" ise dostluk etmek, sıyânetkâr olmak ma'nâsına "velâyet"den müştakdır. Mü'minlerin Yahûd ve Nasârâ'dan velî ittihâz etmeleri emr-i meşrû' olmayınca ale'l-ıtlâk din ve mezhebce kendilerine muhâlif bulunan kimseler ile dost olmamaları, onların menfa'atlerine delâlet etmemeleri lâzım gelir. Belki edyân-ı sâire ashâbından hiç bir hayır ve menfa'at beklememeleri, zerre kadar emn ü i'timâd etmeyerek dâima nazar-ı adâvetle bakmaları iktizâ eder.

Gāyet ifrât-perestâne olan bu iddi'â sâ'ika-i cehl ü ta'asubla mine'l-kadîm ortaya atılmış, îkā'-ı fitne maksad-ı mel-'anetkârânesiyle devr-i celîl-i hürriyetde de tervîcine cehd edilmekde olduğu tahakkuk etmişdir. Hâlbuki erbâb-ı ilm ü ma'rifet nazarında butlân ve fesâdı âşikârdır. Şâhrâh-ı İslâmiyete sâlik olanların cemî' nâsa, bütün efrâd-ı beşeriyyeye karşı bezl-i cûd ü merhamet, muhâfaza-i ahkâm-ı ma'delet husûsuna fedâkârâne sûretle sa'y ü ihtimâm etmeleri vesâyâ-yı âliye-i Kur'âniyye'den olduğu kābil-i inkâr değildir, bu bâbda vârid olan âyât ve ehâdîs bî-nihâyedir. (Bir kısmı hâtime-i makālemizde îrâd ve îzâh olunacak.)

Binâ'en-aleyh müslümanların milel-i sâire efrâdıyla akd-i velâyet etmeleri nehy ü tahrîmine dâir âyât-ı celîleden maksad-ı âlî –erbâb-ı cehl ü tuğyânın zu'm-ı fâsidleri gibi– gayr-i müslimlere her husûsda gayz u adâvet ve unf **[274]** u huşûnetle mu'âmele etmek, benî Âdem'in hukūkuna tecâ-

[1] Âl-i İmrân, 3/159.

[2] Müslim, *Sahih,* Kitâbü'l-Fezâ'il 38.

[*] [Ahzab, 33/1] Çünkü irtikâb-ı ma'siyet şânından olmayan Nebî-i Zîşâna, ma'sûmiyeti emr-i kat'î bulunan zât-ı risâletpenâhîye dair ittikā emr-i şerîfi ma'nâ-yı zâhirîye haml olunamaz. Belki kütüb-i belâgatde (لئن اشركت ليحبطن عملك) nass-ı kerîmi hakkında tavzîh olunan ta'rîz ma'nâsında müsta'mel olduğu âşikârdır.

[**] Şu iki hadîs-i mervînin mertebe-i sübûtlarını tahkīk ile ihtimâleynin birini diğerine tercîh etmek bu makāma âid değildir. Bizim burada vazîfemiz her ihtimâle göre istidlâl-i mezkûrun sıhhatini îzâhdan ibâretdir.

[3] Mâ'ide, 5/51.

vüzle zararlarını iltizâm eylemek tavsiyesi olmayacağı zerre kadar şübhe kabûl eden mevâddan değildir.

Velâyet-i gayr-i meşrû'a ale'l-ıtlâk meveddet ve muhabbet ve hüsn-i mu'âşeret gibi levâzım-ı ma'kūle-i insâniyetden ibâret olamaz.

Belki asr-ı sa'âdet-i peygamberîde münâfıkların yaptığı gibi a'dâ-yı müslimîne meyl ve iltihâkla esrâr-ı mühimmeyi kendilerine ihbâr ve onların arzu ve âmâlini menâfi'-i İslâmiyye'ye tercîh ve îsârdan ibâretdir ki esta'îzü-billâh [1](لاَ يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فى شَيْءٍ) nass-ı celîlinden bu hakîkat kemâl-i vuzûhla anlaşılmakdadır.

Ma'nâ-yı şerîfi: "Mü'minler dindaşlarını terk ve tecâvüzle erbâb-ı küfür ve cuhûdu velî ittihâz etmesinler. Bunu yapanlar, menâfi'-i İslâmiye'yi ihlâle sâ'î olanlara yardım edenler Allahu te'âlânın din-i hakkından hâiz-i nasîb olamazlar."

Mü'eddâ-yı nazmın bundan ibâret olmasına rivâyet-i âtiye de delâlet etmekdedir: [2](نزلت في المنافقين عبد الله بن أبـي وأصحابه كانوا يتولون اليهود والمشركين ويأتونهم بالأخبار ويرجون أن يكون لهم الظفر على رسول الله صلى الله عليه وسلم)

Yani bu âyet-i celîle münâfıkīn zümresi Abdullah bin Übey ve kurenâsı hakkında nâzil olmuşdur ki merkūmlar tâ'ife-i Yahûd ve müşrikleri tevellâ ve iltizâm ile serâ'ir-i ahvâl-i müslimîni ihbâr ederler, mahz-ı tecessüs maksadıyla aralarında bulunurlar, bu garaz-ı fâsid ile kisve-i İslâmiyet'e bürünürlerdi ve a'dâ-yı dînin hazret-i Resûl-i Ekrem'e galebe ve muzafferiyetlerini te'mîne çalışırlardı. İşte mü'minler bu makūle ahvâl-i mefsedetkârâneden nehy buyurulmuşlardır.

Âyet-i celîlenin sebeb-i nüzûlü hakkında bir rivâyet daha vardır. Fakat buna göre de esâs ma'nâ tegayyür etmez.

Ahâlî-i Medîne'den birkaç kimseler Yahûdilerin bazı erbâb-ı fesâdı ile düşüp kalkmaya, onlar ile samîmiyet peydâ etmeye başlamışlardı. Rüfa'a bin Münzir ve Abdullah bin Cübeyr gibi ihvân-ı dinleri tarafından "Bu makūle kesânla bir derece mukārenet iyi bir şey değildir. Bu müfsidler sizi dininizden çıkarırlar. Fitne-i azîmeye îkā' ederler" yollu verilen nasihatin te'sîr etmemesi üzerine âyet-i mezkûre bunları irşâd için nâzil olmuşdur.

Bu rivâyet İbni Abbas radiyallâhu anhümâ hazretlerine nisbet edilmekdedir. Bu tefsîre göre akîde-i İslâmiyyesi berk ve muhkem olmayan şübbân-ı İslâm'ın dîn-i mübîn aleyhinde bulunanlar ile muhâlata ve musâhabeleri câ'iz olmadığına delâlet eder.

Bu ifâdâtımızdan müstebân olur ki Kur'ân-ı Kerîm'i sûret-i sahîhada tefsîr edebilmek için esbâb-ı nüzûle vukūf şartdır.

Fusûlu't-Teysîr fî Usûli't-Tefsîr nâm eserimizde tavzîh edildiği üzre bir sûre veya âyetin sebeb-i nüzûlü olan kıssaya ıttılâ' hâsıl oldukda fevâ'id-i adîde istihsâl olunur. Fakat onların en mühimi fehm-i me'ânî-i Kur'ân'dır. İmâm Vâhidî rahmetullâh demişlerdir ki: "Sebeb-i nüzûle ıttılâ' hâsıl olmadıkça Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîri doğru olamaz. Çünkü bazen medlûl-i kelâmın umûm ve şumûlü, bazen de bir kayıd ve ta'bîrin vücûdu hilâf-ı maksûdu müvehhem olabilir. Bu müdde'âyı tenvîr için orada emsile-i kesîre irâd edilmişdir. İki dânesini burada zikr edelim: 1- [3](فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ) nazm-ı şerîfinin medlûl-i zâhirîsine nazar olundukda* musallî hakkında istikbâl-i kıble şartı mu'teber olmamak tevehhüm edilebilir. Ama sebeb-i nüzûle ıttılâ' hâsıl olunca âyet-i mezkûrenin hükmü edâ-yı salâtdan sonra adem-i isâbeti tebeyyün eden müteharrînin yâhûd dâbbe üzerinde salât ile iştigāl eden müsâfirin namâzı hakkında olduğu ma'lûm olur.

Cihet-i kıble müte'ayyen olup da istikbâle mâni'-i şer'î bulunmadığı takdîrde [4](فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الحَرَام) nass-ı celîline ittibâ' olunmak lâzımdır. Âyet-i sâlifenin sebeb-i nüzûlü hakkında birkaç rivâyet vardır. Ama Tirmîzî'nin Âmir bin Rabî'a hazretlerinden rivâyetine göre; bir gazâda ashâb-ı kirâmdan bazı zevât esnâ-yı leylde edâ-yı salât sırasında kıbleyi ta'yîn bâbında ihtilâf etmişler. Ba'de't-taharrî her biri bir cânibe doğru namâz kılarak ertesi gün nakl-i mâcerâ ile Resûlü Ekrem Efendimizden istiftâda bulunmuşlar da cevâben âyet-i celîle şeref-nüzûl etmiş. Diğer bir rivâyete göre de dâbbe üzerinde namâz kılınmak meşru'iyetini beyân makāmında nâzil olmuşdur ki buna dâir Abdullah bin Ömer (radiye) hazretlerinden mervî bir hadîs vardır. Tahkîk-i makām eser-i mezkûra derc olunmuşdur.

–mâba'di var–

Manastırlı İsmâil Hakkı

NECÂ'İBÜ'L-KUR'ÂN

Sûre-i Mâ'ide: Âyet 6

...مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَـكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

Hak celle ve alâ hazretleri sadr-ı âyetde beyân buyurulduğu vech üzre tahâret ile emr etdikden sonra buyuruyor ki: Allah (bunu) size güçlük vermek için murâd etmez ve lâkin sizi tathîr ve tanzîf ve size olan ni'metini (sizin ebdânınızı tathîr eden şeyleri teşrî' etmek sûretiyle) itmâm için murâd eder. (Siz buralarını te'emmül ve mülâhaza edip zât-ı ecel-i a'lânın lûtf u keremine) belki teşekkür edersiniz.

Âyet-i kerîmede vâkı' (يريد)nün iki mahalde de mef'ûlü mahzûfdur. Lâm harfi de ta'lîl içindir. (لعل) kelimesinden maksûd olan ma'nâ (ياايها الناس ربكم) âyet-i kerîmesinin tefsîrinde ber-tafsîl beyân edilmiş idi.

Tahâret: Lügatde mutlaka nezâfet ma'nâsınadır. Şer'de: Hades ve cünübden **[275]** nezâfetdir. Istılâh-ı fukahâ da nâkız-ı tahâret olan hâlete fethateyn ile "hades" ve şer'an müstakzar olan şeye hânın zammıyla "hubs" ıtlâk olunur.

---

[1] Âl-i İmrân, 3/28.

[2] *Tefsîr-i Âlûsî,* Âl-i İmrân 28. âyetin tefsirinde.

[3] Bakara, 2/115.

* Âyet-i kerîmenin vârid-i hâtır olacak ma'nâ-yı mücmeli: Siz ne cânibe tevliye-i vech ederseniz cenâb-ı Allah'ın emrettiği cihet orada mütehakkıkdır.

[4] Bakara, 2/144.

Bazı fudalâ dedi ki tahâret-i şer'de bir mahallin hakīkī veya hükmî necâsetden nezâfetidir. İster o mahallin salâta te'alluku olsun: Beden ve sevb ve mekân gibi... İster olmasın: Evânî ve et'ime gibi.

Tahâret imâdü'd-dîndir. Denilmişdir ki abdin ilk evvel hesâbını vereceği şey tahâret ve nezâfet husûsudur. Hâce-i Kâ'inât aleyhi efdalü't-tahiyyât efendimiz "en-Nezâfetü mine'l-îmân" buyurmuşdur. Dikkat et dîn-i İslâm'da tahâret ve nezâfete ne kadar i'tinâ var. Mevrid-i vahy-i ilâhî olan Hazret-i Peygamber tahâret ve nezâfetin îmândan olduğunu beyân buyuruyor. Bu beyândan daha ileri beyân olmaz. Bunun içindir ki pîşvâyân-ı zümre-i mücâhidîn feth eyledikleri kişverleri ma'bed, mekteb, medreseler inşâsıyla ihyâ eyledikleri gibi derhal sular isâle, şadırvanlar, çeşmeler binâ etmekle de tezyîn etmişlerdir. Tahâret ve nezâfet hakkında daha nice âyât ve ehâdîs vârid olmuşdur. Hele misvâk isti'mâliyle dişlerin temiz tutulmasına dâir şer'de ne kadar tergîbât ve te'kîdât vardır. Sürûr-ı enâm aleyhi's-salâtü vesselâm efendimiz misvâk isti'mâline muvâzabet eder idi ve buyurdu ki: [1](لَولا أن أَشُقَّ على أُمَّتي لأمرتُهمْ بالسِّواكِ عندَ كلِّ وُضوء) Ümmetimi dûçâr-ı meşakkat ederim havfı olmaya idi her âbdest aldıkca misvâk kullanmalarını onlara emrederdim. Diğer bir hadîs-i şerîfde (اوصاني جبريل بالسواك حتى حشيت على عمورى) Cibrîl-i emîn misvâk isti'mâlini bana o kadar tavsiye etdi ki hattâ diş etlerimden korkdum. Bu hadîs-i şerîfde vâkı' (عمور) kelimesi ömrün cem'idir. Ömr: Ayın'ın fethi ve mim'in sükûnuyla diş etine denir. Diş eti üç nev'dir: Birisi dişlerin münbitlerinde köklerinde olur. Biri dişlerin üstünde ve altında olur ki asıl diş eti dedikleri budur. Biri dişlerin aralıklarında sarkan uzunca etceğizdir. Ömr bu üç nev'in üçüne de ıtlâk olunur.

Haftada bir kere âneyi (edeb mahallini) tıraş etmek ve bedeni iğtisâl ile tanzîf eylemek müstehabdır. Eğer bir kimse her hafta bunu yapmazsa on beş günde bir yapmalıdır. Kırk günden ziyâde terk ederse onun için ma'zeret yokdur.

Şemâ'il-i nebeviyyeye dâir âsârda mezkûrdur ki Resûlü Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin yanından sefer ve hazarda beş şey eksik olmazdı: Ayna, sürmedân, tarak, misvâk, midrât. Mim'in kesriyle midrât, demirden veya haşebden seyrek dişli bir nevi' tarakdır ki onunla saç açılır. Sâhib-i risâlet efendimiz bunları bazen makas ve cınbız gibi diğer edevât ilâvesiyle bir mahfazaya koyup yola çıkdıkları zaman bu mahfaza nezd-i sa'âdetlerinde bulunur idi ve zât-ı nübüvvet-penâhîleri tatyîbden (güzel kokulu şeyler sürünmekden) ve güzel râyihadan pek hoşlanır idi. Miski re's-i mübârekine tekātır eder derece sürdüğü olur idi.

Dîn-i mübîn-i İslâm insana akā'id-i hakkāyı, tahâret-i kâmile üzere ibâdeti, tehzîb-i nefs, hüsn-i tefekkür ve irâdeyi, hüsn-i mu'âşereti, vezâ'if-i beşeriyyemizi, hukūk ve mesâlihimizi, ber-vech-i sıhhat mu'âmelât ve mu'âvezâtı ta'lîm eylemekde olduğundan ondan büyük ni'met, ondan büyük hâdim-i sa'âdet olmaz. Elhamdülillâhi alâ ni'meti'l-İslâm.

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü's-Savm 27.

Sûre-i Mâ'ide: Âyet 67

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

Ey Resûl sana Rabbinden inzâl olunan şeyleri teblîğ et (Ey risâlet ile müşerref! Nâsa teblîği maksud olmayan esrâr-ı hafiyyeden mâ'adâ zât-ı risâlet-me'âbına mâlik umûrun seni sana lâyık kemâle îsâl eden perverdigârın tarafından nâzil olmuş ahkâmı ve ona müte'allık mevâddı her neye mütedâir olursa olsun hiç bir ferdi gözetmeyerek ve sana bir cevr ü ezâ geleceğinden kat'an çekinmeyerek cümlesini teblîğ et. Nebî-i Muhterem efendimize unvân-ı risâlet ile nidâ edilmesi zât-ı nübüvvet-penâhını teşrîf ve tebcîl için olmakla beraber emr olunan teblîğ-i vahyi yerine getirmek risâletin îcâb etdiği ahvâlden olduğuna işâret içindir. Ebussu'ûd) Eğer böyle yapmazsan (tebliğine me'mûr olduğun ahkâmı ve ahkâma müte'allik mevâddı tamâmıyla teblîğ etmezsen) onun risâletini teblîğ etmemiş (mükellef bulunduğun risâletden hiçbir şeyi îfâ eylememiş ve teşerrüf eylediğin ünvân-ı risâletden külliyen tecerrüd etmiş) olursun. (Çünkü teblîğ-i risâlet ile mükellef olanlar mürselün-bihin kâffesini teblîğe me'mûrdur. Şâyed bir Resûl mürselün-bihin bir cihetini teblîğ etmeyecek olursa mürsilin emrine imtisâl etmemiş olduğundan bâkīsinin teblîği hiç hükmünde kalır. Ve aslâ bir şey teblîğ etmemiş demek olur.) Allah seni nâsdan vikāye eder. (Cenâb-ı Hak zât-ı risâlet-me'âbını muktezâ-yı risâleti edâya mâni' olacak ahvâlden ve hayâtını, te'arruz-ı a'dâdan sıyânet buyurur.) Allahu azîmü'ş-şân kâfirlere muhakkak fırsat vermez. (Senin mahv u helâkine dâir onların arzûlarına kat'an müsâ'ade etmez.)

Fi'l-vâki' Habîb-i Hudâ'nın yevm-i Uhud'da vech-i sa'âdetleri cerh edilmiş ve dendân-ı şerîfleri şikeste olmuş ve zât-ı risâlet-me'âbına daha nice cevr ü cefâlar edilmiş ise de, işbu zımân-ı ilâhî-vech hayât-ı seniyyeleri ta'arruz-ı e'âdîden masûn kalmış ve bu hâlât-ı mekrûhadan hiçbiri teblîğ-i risâlete mâni' olmamışdır. Hazret-i Enes radiyallâhu anhden mervîdir ki Resûl-i Ekrem Efendimizi e'âdînin şer ve mekîdetinden muhâfaza için geceleri hârisler beklerler idi. Bu âyet-i kerîme nâzil olunca re's-i şerîflerini sahtiyândan ma'mûl bir kubbeden çıkarıp: "Ey nigehbânlar! Dağılın Allah beni nâsdan vikāyeye zâmin oldu" buyurdu. Sallallâhu aleyhi ve sellem.

Teblîğ-i evâmir ü nevâhîye me'mûr olan verese-i enbiyâ bu nazm-ı celîli bu âyet-i furkāniyyeyi amîk ve medîd mütâla'a etmeli de ona göre teblîğ-ı ahkâm-ı ilâhiye'ye şitâbân olmalıdırlar. Bazı avâm-ı nâs hürriyete bir ma'nâ-yı sakīm veriyorlar. Hürriyet gûyâ nîk ü bed her ne hâtıra gelirse işlemek imiş gibi her had ve edebi tecâvüz etmek **[276]** istiyorlar. Hâlbuki hürriyet ile hürriyet-i meşrû'a murâddır ki, insan sâye-i adâletde hukūk-ı meşrû'asına mâlik olmak demekdir. Bu da mine'l-kadîm bizim mesleğimizdir. Şimdi biz yeni bir mesleğe yeni bir âleme dâhil olmadık, yirmi otuz seneden beri gasb olunan hukūkumuzu istirdâd eyledik, ferâmûş olunan fezâ'il-i milliyyemizi ihyâ etdik. Dünyanın hiçbir cihetinde hürriyet-i mutlaka yokdur, olamaz. Zîrâ hürriyet-i mutlakaya ruhsat verilse ne râbıta-i ictimâ'iyye, ne

ahlâk, ne âdâb kalır. Seyyi'ât fazîlete galebe etmeye çalışır, en-nihâye mu'âşeret vahşete münkalîb olup bâdî-i izmihlâl olur. Her iklimde, her diyârda, her kavimde ahlâk u âdâb mer'î ve mu'teberdir. Pâymâl-i hakāret edilemez. Bu hudûdu tecâvüz edenler her yerde ve dâima medhûldürler. İşte buralarını da îzâh ile hem de ber-tafsîl îzâh ile taşkın adamları hadd-i ma'rûfa ircâ' etmek, sırât-ı müstakīme rehber olmak ulemânın, meşâyihin, vu'âzın ecell-i vezâ'ifidir.

Bereketzâde İsmâil Hakkı

MECLİS-İ MEB'ÛSÂN

1

Evet, hâk-i siyeh rengin bulutlarla müsâvîdir;
Mu'allâsın evet, ahcârın ahcâr-ı semâvîdir.
Yüzün pür-nûrdur, âmâl-i milletden de ulvîdir;
İçin zulmetlidir: Edvâr-ı istikbâli hâvîdir.

2

Bütün medfenler açmışdır seni sedd eyleyen bir el!
O tuğrâ-yı mu'azzam bir kitâbendir, kıyâm et, gel!
Ölen ahrâra karşı seng-i makber şekli al yüksel!
Siyeh-pûş-i adem bir zâ'irindir leyl-i müstakbel.

3

Bu bang-ı sûr ü şâdîler, teheyyücler, hitâbetler
Sükût-ı makber-ı ahrâra mahsûben mi? Hayretler!..
Kapında pâsbânındır kefen ber-ser hayâletler;
Muhâtındır, muhîtindir bütün mazlûm türbetler!

4

Durur revzenlerinde mel'anet-âlûde bir deycûr;
O leyl-i vahşetin zulmetli a'mâkında hep manzûr
Dağılmış bir cesed.. Her katre hûnu hande-zen bir nûr!
Aceb kimdir bu na'ş-ı ser-cüdâ, re's-i cesed-mehcûr?

5

Semâsız bir güneşdir gördüğüm kıhf-ı beden mehcûr..
Sanırsın hâkimiyyet devletindendir vatan mehcûr!
Bu mihr-i sermedî olmuş fürûgundan neden mehcûr?
Bu na'şı ser-nüviştinden nedir, kimdir eden mehcûr?

6

Bu bir na'ş-ı mu'azzam ki başı bir na'ş-ı dîgerdir.
Zevâli dehri tutmuşdur, mezârı işte yer yerdir.
Zılâl-i mâtemiyle nûr-ı istikbâl muğberdir!
Bugünkü hande-i millet bile bak girye-âverdir.

7

Bütün bir millet olmuşduk zalâm ü levse müstağrak;
Kefenler pâk-dâmendir, cesedler muhterem, ak pak.
Bu türbetler mu'azzamdır, bu makberler değil alçak.
Bugün ma'sûm olan bizde şehâdet hûnudur ancak!

8

Serîrin seng-i makberlerdi mebnâ-yı perişânı;
Saray-ı şevketin zindân-ı nekbetler nigehbânî;
Düşün, bir devletin cellâdları erkân-ı zîşânı!
Felâketdi kimin mevcûd ise bir parça vicdânı!

9

Birer canlı cenâze her zekâ: Dermânda kudretsiz.
Te'âlî eylemezdi rûhumuz ölsek da hattâ biz.
Ne zilletdir, düşün, yükselmeden feryâdımız âciz!
Sen ey nâdî-i millet, âsumânî kudret-i mu'ciz.

10

Bu kavm-i sîne-çâkı eyleyen tahlîs sensin sen.
Şakī bir devletin âzâde-ser şimşîr-i zulmünden,
Saçıp barularından ra'd u berk ey kal'a-i âhen
Peleng-i zulmü yakdın der-kemîn-i zulmet olmuşken.

11

Mu'allâsın semâlardan, mu'azzamsın avâlimden;
Bizi âzâd eden ey dest-i kudret tîg-i zâlimden;
Liva'ü'l-hamdi tathîr eyleyen hûn-ı mezâlimden;
Semâ-yı şarkı leylâleyl olan bir devr-i muzlimden.

12

Sen olmazsan vatan yokdur, bu millet lafz-ı mübhemdir.
Sen olmazsan avâlim bence bir leyl-i mücessemdir.
Nedir füshat-sarây-ı devletin bilsen ne âlemdir!
Ridâ-yı nûr-i pûş-i Ka'be sensiz levh-i mâtemdir.

13

Sen olmazsan dolar âfâk-ı istikbâle zulmet, kan.
Sen olmazsan bu zindânlar olur ma'mûr ü abâdân.
Kalır lâkin meşâ'il ser-nigûn, mihrâblar vîrân!
Sen olmazsan düşer bünyâd-ı minber, yırtılır Kur'ân!

Midhat Cemal

* * *

[277] **İran Sefîr-i Kebîri Cenâb-ı Eşref-i Erfa'i'd-Devle Prens Mirzâ Rızâ Dâniş Han Hazretleri Tarafından Risâlemize İthâf Buyurulmuşdur:**

در آن اوان سعد که آثار مسعدت
کم کم میان خاوریان نیر شد پدید
ز آزادی وبرابری وداد پر توی
در مغز اهل شرق بتأیید حق رسید
احرار هر دیار بتخلیص نوع خویش
بودند مبتلا نه غم ازبند ونز حدید
در روزکار تیرهء احرار شرقیان
نآکاه صبح طالع عثمانیان دمید
ازیکهزار وسیصد بکذشته بیست وشش
دار السعاده را شرقی تازه شد مزید
بیست وشش جماذی ثانی بنا کهان
زینت بیافت شهر وکرفتند جمله عید
فخر ملوك عثمان سلطان بر و بحر
عبد الحمید خان دویم زادهء مجید
سی ودوسال رفته زتعطیل انجمن
فرمان بداد کز نو بارش کند سعید
اکمال امر کشت بکامل سپس رجوع
چون وقت افتتاح زسعیش فرا رسید
در روز بیست وسیم ذی قعدة الحرام

يوم خميس ساعت فرخنده وسعيد
اعيان ملك با وكلا وسفير ها
دعوت شدند جمله باين محفل جديد
وانكه حجسته موكب سلطان حميدرا
كر دونهء جلال سوى انجمن كشيد
خودباز كرد مجلس كنكاش عام را
صدتير طوپ داد بعثمانيان نويد
ناید بشرح خرمی وشادی وسرور
كاندرميان جمع دران لحظه شدپديد
بهر دعای دولت سلطان زهر كنار
فرياد (چوق يشا) بسمو اتيان رسيد
حريت ار بخلق عطا كرد پادشاه
خلقی زجان شدند وراعيد زر خريد
مسحور مانده (دانش) اندر ميان جمع
اين قطعه را بر شتهء نظم آن زمان كشيد

* * *

SAFAHÂT-I HAYATDAN

HASBİHÂL

Ey bülbül-i ter-zebân-ı irfan,
Dem-beste nevâlarınla vicdan.
Hem-safvet-i rûh olan o âvâz
Oldukça harîm-i canda dem-sâz,
Pâmâlim olur bütün avâlim;
Lâhûta kadar çıkar hayâlim.
Eşvâkıma dar gelir de eb'âd,
Eyler fikrim fezâlar îcâd!
Ey nûr-i mübîni Kibriyâ'nın,
Sînem olamaz mı âsümânın?
Gökler mi bütün karârgâhın?
Hiç yerlere uğramaz mı râhın?
Ey tâir-i nâz-ı sidre-pervâz,
Kalbimde olaydın âşiyan-sâz;
Bir başka terâne gûş ederdin,
Rûhum gibi sen de cûş ederdin.
Yâdımda duran neşâidinden
Dâim cezebât içindeyim ben.
Verdikçe derûna vecd o âheng,
Dünyâ nazarımda teng olur teng!
Âzâdesi büsbütün kuyûdun,
Bir şi'r-i semâ-zemin sürûdun!
Bir şi'r-i revan ki: Cûy-i cârî
Feyziyle bahâr-ı ömre sârî.
Bir nağme ki: Rûhtur, ledündür;

Kur'an gibi râsihîn içindir.
Bir nâle ki: Şevk-sûz-i idrâk
Havlinde nidâ-yı "mâ-arafnâk!"
Ey şâir-i râzdân-ı mülhem,
Ben râzına olmasam da mahrem,
Hayrân-ı kemâlinim... Beyânın
Gûyâ ki hitâbıdır Hudâ'nın!

Ey subh-i ezel cebîn-i sâfı,
Envârının olmaz inkisâfı.
Yeldâ-yı adem cihânı alsa,
Eşbâh bütün zalâma dalsa,
Hâlâ görünür o rûhü'l-ervâh
Bir cevv-i münîr içinde sebbâh!
Ey safha-i vechi âyet-i nûr,
Cebhende meâl-i kevn mestûr;
Çeşminde mübîn sermediyyet;
Sönmez ebedî sirâc-ı kudret,
Lâhût ile âşinâ nigâhın,
Ecrâm şühûd-i intibâhın!
Her dem lemeân eder o merdüm,
Mihrâkı da zâhirât-ı encüm!

Her subh gelir nesîm-i dilcû
Dûşunda şemîm-i nâz-ı gîsû.
Eyler yeniden hevâ-yı dîdâr
Bir nefha ile beni hevâ-dâr!
Sevdâ kesilir bütün süveydâ,
Gûyâ açılır nikāb-ı Leylâ.
Kehvâre-i dilde nâim ümmîd

Eyler uyanıp figânı teşdîd.
Susturmak için o tıfl-ı zârı,
Kalkar ararım leyâl-i târı!

Ey leyl, vakārının misâli,
Yâhud bana karşı infiâli!
Vaktâ ki eder revâk-ı deycûr
Altında yatan cihânı mahmûr,
Etrâfta kalmayınca bir ferd,
Hem-râhım olur hayâl-i şeb-gerd,
Kalkar, gezerim garîb ü tenhâ;
Bir yer bulurum sükûnet-ârâ.
Fevkimde semâ-yı encüm-âlûd;
Pîşimde ridâ-yı leyl-i memdûd;
Yâdımda neşâid-i kemâlin;
Karşımda hayâl-i yâl ü bâlin;
Âzâde kuyûd-i mâsivâdan,
Bîgâile havftan, recâdan;
Bir bezm-i fütûh açar ki vicdan:
Lebrîz-i safâ-yı aşk olur can.
Tasvîr değil o zevki, hattâ
Mümkün olamaz tasavvur aslâ!
Yâ Rab o ne feyz-i cûş ber-cûş!
Yâ Rab o ne leyle-i ziyâ-pûş!
Yâ Rab o ne cilve cilve envâr!
Yâ Rab o ne lem'a lem'a dîdâr!
Yâ Rab o ne encümen, ne âlem!
Yâ Rab o ne mahfil-i muazzam!
Ey leyl, nehârın olmasaydı...

Ey neşve, humârın olmasaydı!
Bîdârın iken uyanmasaydım;
Dünya var imiş inanmasaydım!

Ey yâr-i vefâ-güzîn-i cânım,
Verdiyse melâl dâstânım,

Mu'tâdın olan inâyetinle
Susturma bu rûh-i zârı, dinle!
Hep velvele-i hayât dinse,
Düşmez bu zavallı rûh, ye'se.
Olmazsa zemin, zaman müsâid;
Feryâdına âsüman müsâid!
Gönder bana sen de neyse derdin...
Yâdında mı bir zaman ne derdin?
Müstakbeli almayıp hayâle!
Gel biz dalalım bu hasbihâle!
Edvâr-ı hayât perde perde...
Allâh bilir ne var ilerde.
10 Mayıs 321 **Mehmed Âkif**

* * *

[278] MÜNÂZARA-İ NEFİS VE RÛH

Rûh Selâmet arzu eden Nefs Sözünle eyleyen amel
Selîm-hâtır olmalı Safâ-yı dehri terk eder;
Cefâsı halkı inciden Seninle mahv olur emel;
Belâya hâzır olmalı. Seninledir elem, keder.

R Yeter bu kibr ü iğtirâr N Senin elinden el-amân
Tekebbürün değil becâ; Harâm olur bana safâ,
Nedir bu ucb u iftihâr Yazık değil mi her zamân,
Tefahhurun da nâ-sezâ. Nedir bu çekdiğim cefâ?

R Senin murâdın ey le'îm N Bu serzenişlerin yeter
Sanır mısın savâbdır; Ölüm var âkıbet fenâ;
Bu fikr ü mesleğin sakīm Yarın bu kudretin biter
Safâ değil azâbdır. Bugün o hâli ansana.

R Değil değil a bed fi'âl N Bu dilden anlamam a rûh
Senin tasavvurun gibi; Senin lisânın ecnebî;
Yeter yeter bu mekr ü âl Değil mi zevk-ı dil-subûh
Unutma feyz-i meksebi. Bu zevki anlamaz gabî.

R Hebâ şu çekdiğim emek N Gam-ı cihânı atmalı,
Gabâvetim senin demek Ferîh olub da yatmalı;
Aman bu bahsi çek uzat Bu hüzn-i dâ'imî nedir?
Mükâberen latîf pek. Safâya, neşve katmalı.

R Evet bu neşve-i humâr N Ne olmak ihtimâli var
Verir muvakkaten mesâr; Düşün de öyle ver karâr,
Fakat bu i'tiyâd olur Bu âlemin kederleri
Enîn içinde bir mezâr. Değil midir zarar, hasâr.

R Kazıyyeden mugālata, N Garaz nedir bu dehrden
Ne hoş sevimli safsata Niçin verildi şekl-i ten;
Bu meslek-i sakāmetin Nasîbi yok mudur bunun
Aman yaman fenâ hatâ Abes mi hılkat-i beden?

R Münâzaran güzel itâb N Bu iftikār gam verir
Bu hoş su'âle al cevâb Hudûd-ı zevk, elem verir;
Hutûtu şer'a müftekır Bu ihtiyât-ı nâ-becâ
Bu yolda her amel sevâb. Sonunda bir nedem verir.

R Bu fikre aldanan bir er N Açıkca söyle maksadın
Muvakkaten ferîh olur; Nedir bu ta'n u iştikâ
İzâle-i gumûm eder Nedir nukāt-ı mersadın
Demem ki müsterîh olur. Nedir bu hâl-i ibtikâ

R Belâ-yı fartın ey anûd N Demek ki var müsâ'ade
Bu levmi eyler iktizâ; Neden niçin cedel, nifâk?
Sana demem ki ol hamûd Demek budur mücâhede
Her i'tidâle ver rızâ. Aman ne tatlı ittifâk.

R Evet bu ihtilâfı at N Mutî'inim hilâf yok
Gir ittihâda zevki gör; Ne yoldadır irâdetin?
Biraz da i'tilâfa yat Sözümde hiç güzâf yok
Gönülde sonra şevki gör. Yap öyle neyse âdetin.

Hâtime

Hudâ'ya şükr-i bî-şumâr
Ki verdi nefse feyz-i cân;
Hüdâya arz-ı iftikār
Ki kıldı rûhu hükümrân.

Siroz, Receb Vahyî

* * *

Hakîm-i şehîr Emrullah Efendi hazretlerinin Dârülfünûn-ı Osmânî'de terbiyeye dâir verdikleri konferansda zabt olunan beyânât-ı fâzılâneleri:

TERBİYEYE DÂİR

–Geçen nüshadaki konferansdan mâba'd–

Bir hey'et-i medeniyyenin intizâm ve bekāsı için tatbîk edilmek lâzım gelen düstûrlardan biri de müsâvâtdır. Dikkat edilirse İslâmiyet bunu da te'mîn etmişdir. Nazar-ı İslâm'da yalnız bir noktada yani âlimlerle âlim olmayanlar arasında müsâvât-ı tâmme kabûl edilmemişdir. Yoksa müsâvât hukūk-ı İslâm'da kat'iyyen mü'emmendir. En âcizin en kavî ile, en ganînin en fakīr ile farkını İslâm hiç bir vakit kabûl etmez. Yalnız fark ilim cihetindendir. Zîrâ rütbe-i ilm a'le'r-rütebdir. Âlimler bizim rehberlerimizdir, biz onların arkalarından gider, Hakk'a nâ'il oluruz. Kavânîn ve sünen-i ilâhiye'yi onlar idrâk eder. Bizi de irşâd eylerler. Meselâ nâ'il olduğumuz Kānûn-ı Esâsî ahkâmını şerî'atimiz nâtıkdır. Ukūl-ı ulemâ dahi gerek ihtiyâcât-ı ictimâ'iyyemizden gerek tabâyi'-i beşeriyyeden istinbât-ı ahkâm eder, şerî'atimizin emir buyurduğu gibi bir çok ahkâm-ı esâsiyye keşfeyler.

Hükemânın bir kısmı tabî'atdeki kavânîni istihrâc, bir kısmı nüfûs-ı beşeriyyeyi idâre eden kānûnları, bir kısmı da iktisâd kavânîni mu'âşeret-i medeniyye usûlünü keşf ile iştigāl ederler. Ve bu mu'azzez rehberlere teba'iyetle insanlar mütemâdiyen terakkī eyler, geçirdikleri hengâmelerden hisseyâb-ı istifâde olarak tekemmül etmeye uğraşır. Fakat Bu terakkıyâtda esâs yine (الحق يعلو...) kā'idesidir ki her hatve-i tekâmülde, her nokta-i hayâtda tecellî eder.

Beşeriyyet ileriledikce ta'kīb etdiği yollarda bir takım nişânlar bırakmışdır. Ve bunları tedkīk etmek her zaman mümkündür. Meselâ bugün Avrupa ve Amerika'nın yıldırım sür'atiyle ilerleyen medeniyyetlerine mukābil Afrika'da akvâm-ı vahşiyyeye tesâdüf ediliyor ki hâlâ hacer-i mücellâ devri hayâtını sürerler. O bîçârelerin zihinleri o derece hâl-i ibtidâ'îde kalmışdır ki beşe kadar saymayı bilmezler, karanlıkda –lisân-ı tabî'îden, harekât-ı bedeniyyelerinin i'ânesin-

den mahrûm bulundukları için– ifâde-i merâma muktedir olamazlar. Kezâlik bazı idiyolara, budalalara rast gelinir ki muhîtlerinin fazîletli bulunmasına, terbiyelerine edilen ihtimâma rağmen iktisâb-ı ma'rifet edebilmeleri müstahîldir. Kezâ bidâyet-i ahvâlde insanlar ma'nânın kuvvetinden ziyâde sevk-i tabî'îye mağlûb olurdu. Hıfz ve hubb-ı hayât herşeye gālib olduğu için birinin elinde birşey görürse onu kapmayı ister, kendinden za'îfini nâlân ederdi. Akvâm-ı medeniyye arasında türeyen cebâbire işte o ilk hayât-ı vahşeti imrâra mahkûm olan insanların bir nümûne-i muhavvefi, müstebidlerin bu vahşet ve mezâlimi o zamanın bir yâdigârıdır. Buna galebe etmek için ma'nâ-yı hak ve adâleti perverde etmeli, fezâ'ili ısbâta sarf-ı mesâ'î eylemelidir ki bu mühim vazîfede ilmü't-terbiyenin tatbîkāt-ı feyzâ-feyzine i'tinâ ile **[279]** îfâ edilebilir. Biz terbiyeye ihtimâm, ma'nâ-yı hak ve adli ısbât etmekle ihtiyârımızı akıntıya kapdırmakdan, seyyi'âtı irtikâbdan kurtulabiliriz. Bu kuvvetler takviye edilmekden geri kalırsa hevesât-ı nefsâniyyeye müte'allık ma'nâlar galebe eder. İşte görülüyor ki teceddüd-i ümemde ilmü't-terbiyenin ne büyük dahl ü te'sîri var.

İhtiyârımız –ki me'ânî-i âliyenin elinde bulunmak lâzım gelir– bir takım fenâ i'tiyâdâtın zebûnu olursa bizim hattâ insâniyet için ne kadar fenâ birşeydir. Hem bir ma'nâ zihinde yerleşdi mi istiskāl kabûl etmez olur. Hâlbuki ma'nâ-yı hak u adl evvelce meleke hâline getirildi mi fenâlık zihne gelemez. Gelse de o zâbıta-i me'ânî tarafından def' edilir. Meselâ bazı kimseler vardır ki kendilerinde hiddet, gazab bir yeri basan fırtına gibi hemen ve çarçabuk şiddetli bir sûretde zâhir olur. Fırtına nasıl gemilerimizi tahrîb eder, bir çok hasâra bâdî olursa bu da öyle hiddet ve gazab sâ'ikasıyla bir çok fenâlıklarda bulunur ve olur olmaz yerde hiddetini ızhâr eder, işte o kimsede gazab meleke hâline gelmişdir.

Dimâğın enerjisi, kuvvesi de aynıyla tuğyân, fırtına gibidir. Her ikisinin de şiddetli olmak şartıyla icrâ-yı fi'l etmesi ekseren hasâra sebebiyet verir. Hâlbuki tuğyânı teşkîl eden sular bir araya toplanır da bir sûret-i muntazamada, ihtiyâc görüldükce isti'mâl olunur, meselâ cedveller vâsıtasıyla ıskā-yı arâzîye çalışılırsa ne feyizli semerât elde edilir. Dimâğın kuvvesi tamâmen böyledir. Birdenbire sarf olunursa fâ'ide yerine belki mazarrata sebeb olur. Fakat sarfiyât muntazam olur, kuvvet heder edilmezse ne füyûzât husûla gelmez? İşte o kuvve-i dimâğiyyeyi sevk ve idâre eden usûlü bilen, tabî'at-ı terbiyenin bu dakîkasına vâkıf olan bir mürebbî hey'et-i ictimâ'iyye için bir vâsıta-i sa'âdetdir. Zîrâ kuvveyi isrâf yani nâ-bemahal sarf etmedikden mâ'adâ istifâde edilecek bir sûrete ifrâğ eder. Meselâ bir kimse feyizli bir terbiye sâyesinde hiddet ve gazabını i'tiyâd hâline getirmiş olmasa da böyle isrâf etdiği kuvvetini, zamanını bir eser te'lîfine, ebnâ-yı cinsine bir hidmet îfâsına sarf etse idi hem kendi hem de sâirleri için ne iyi olurdu.

İçimizde öyleleri var ki hadd-i zâtında pek zekîdir. Fakat kuvve-i zihniyyesini birdenbire sarf eder, zekâsı nisbetinde istifâde edemez. Akvâm-ı vahşiyye de tamâmen bu haldedir. Bunlar ihtiyâc karşısında herkesden ziyâde fa'âliyet gösterir, yorulur. Fakat bu şiddet-i fa'âliyet bittabi' pek az bir zamânda söndüğü için matlûb fâ'ideyi vermez.

Bazı mü'ellifler var ki müddet-i hayâtında iki üç yüz cild eser kaleme almışdır, bu şübhesiz az bir vakte münhasır şiddet-i fa'âliyetle değil ancak hayâtını intizâm ve ıttırâd ile ve bir sûret-i âkılede buna sarf etdiği için muvaffak olmuşdur. İntizâm, mekân ve zamânda olmak üzre iki kısımdır. Mekânda olan intizâm cismin mekânı neresi ise her zamân orada bulunmak, zamânda intizâm-ı ef'âli öyle bir sûretde tertîb etmekdir ki o fi'ilin zamân-ı îfâsı ne vakit ise o vakit yapmalı, vakit zâyi' etmemeli. Ittırâd ise bir fi'il bir def'a nasıl yapılmış ise ikincisinde, üçüncüsünde... yine öyle yapmakdır. Ciddî bir eser meydâna koyanlar ale'l-ekser intizâm ve ıttırâdı gözetmişlerdir.

İşte insandaki bu kuvvenin ne olduğunu, mâhiyetini, hangi kānûna tebe'an sarf edilmek lâzım geldiğini, nasıl işlediğini ilm-i ahvâl-i nefsden tahkîk eden pedagoji ya'nî ilmü't-terbiye netîce-i tatbîkde pek iyi semereler elde eder. "Âdemiyet için en dûr-bîn nazarlardan bile girîzân gibi görünen âfâk-ı ba'îdede incilâ eden o güzel semâ-yı sa'âdete" insâniyeti takrîb eyler. Mâdâme'l-ömr bu kuvveti yoluna sarf etmeli ve yalnız bu sûretle icrâ edilen tedrîsât iledir ki medeniyyet terakkī eder.

* * *

HİKMET-İ İSLÂM

Dîn-i Muhammedî, maddiyâtı sa'y ü iktisâd, ma'neviyâtı iffet ü ihlâs ve bu ikisinin nokta-i ictimâ'ı olan insâniyeti "adl"de tevhîd eder.

Çalışmak insanı tenbellikden, iktisâd isrâfdan ve fakrdan, iffet gasb ve sirkatden, ihlâs hıyânet ve menfa'at-perestlikden men' eder. Adl, ifrât ile tefrîtin vasat-ı ma'kūlü olmak üzre ma'rûfu emr, münkeri nehy eden gāye-i insâniyetdir.

İyiliği teşvîk, adâlete da'vet, esâsen her dînin maksûdudur. Çin ve Hind'in edyân-ı kadîmesinden bed' ile dîn-i İslâm'a gelinceye kadar kâffe-i kavânîn-i dîniyye bir nokta-i ahlâkkıye gözetmişdir. Da'vet-i adâleti peygamberân-ı zîşândan mâ'adâ meselâ Konfiçyus'da, Buda'da, Yunan-ı kadîm hükemâsında, Roma imparatorlarından Mark Orel'de, hülâsa bütün hükemâ ve duhâtın va'z ü nesâyihinde de görürsünüz.

Dîn-i Muhammedî ise bunları tashîh ve ta'dîl ve îzâh ve ikmâl eder. İ'tikādı şirkden, evhâm ve hayâlâtdan, acz-i beşerin kapıldığı faraziyyât-ı bâtıladan kurtararak hakîkat-i ilâhiyye'ye îsâl eyler; kendinden evvelkilerin uğradıkları hatâları düzeltir. Hazret-i Mûsâ'nın tercüme-i hâlinde başdan başa adâlet ve iffet mütâla'a edersiniz; Hazret-i Îsâ'nın fıtrat-ı ulviyyesinde sıdk u istikāmet ve hilm u re'feti okursunuz. Bu iki büyük peygamberin mecma'-ı fezâ'il ve câmi'-i hasâ'ili olan ekmel-i halkullah Hazret-i Muhammed aleyhissalâtü vesselâmda yine bu mezâyâ ile beraber bir de hikmet ve siyâset ve edeb ve mekârimin derece-i müntehâsını hayretle temâşâ eyler ve herşeyde, hattâ en ehemmiyetsiz harekât-ı mu'tâde ve tabî'iyyesinde bile bu hasâ'ilin uluvv-i necâbet ve kemâl-i rikkatini görür, hayret edersiniz.

Bu hakîm-i yektâ, hakīkaten tahayyüre şâyân, ve insanlığın müntehâ-yı kemâl ve izzeti olan son derece-i mükemmeliyetinde yaratılmışdır. O derecede ki nefsinde kâffe-i

mehâsin ve mekârimi cem' etmiş ve "hulukun azîm" lâkabına mazhar olmuşdur. Fi'l-hakîka, tercüme-i ahvâl-i Muhammediyye dikkatle mütâla'a ve ta'mîk edilirse vicdânı **[280]** teshîr eden zevk-i selîm ile, efkârı tevkîf eyleyen akl-ı selîmin mültekā-yı irfânında, medâr-ı fahr-ı insâniyet bu nebî-i zîşâna şöyle yalnızca tesâdüf olunur.

Medhinde belîgān-ı Arab ebkem-i nâtık
Vasfında fasîhân-ı Acem nâtık-ı ebkem!

Hayât-ı maddiyenin, ictimâ'î bir nokta-i nazardan mütâla'ası dîn-i İslâm'ın kemâline en kavî burhândır. Çünkü hürriyet-i şahsiyye ve serbestî-i a'mâl üzerine mü'essesdir. Madde-i asliyye olarak hürriyet ile sa'yi almış ve kuvve-i teşebbüsiyyeyi medâr-ı muvaffakiyyet olarak telakkī etmişdir. Hürriyete müstenid bir izzet-i nefs, dînimizin sıfat-ı temyîziyesidir. Tenbellik sarâhaten ve şedîden mekrûh, dilencilik son derecede makbûh, zâdegânlık iddi'âsı mezmûm, ruhbâniyet kat'iyyen memnû'dur. Efrâdının hepsi birbirinin kardeşidir; ekremi ittikāsıdır. Tefevvuk ancak ilm ü sa'y iledir. Sa'ysiz ilm buhl kadar fenâdır. (Buhl ise bir müslüman için kara lekedir. Çünkü izzet-i nefsin mahvına en mü'essir bir haldir. Buhl insâniyeti tezlîl ve sâhibini vatanına lâyıkıyla hizmetden men' eder.) Hürriyet-i İslâmiyye, zamânımızdaki hürriyet-i medeniyyenin en mükemmel ve dakīk bir eşidir. Çünkü hukūka müsteniddir, mutlak değildir.

Serbestî-i a'mâl, çalışmak, ticâret ve fellâhat ve seyahat etmek sûretiyle tergīb ve istihsân edilmişdir. Bütün denizler, gökler, insanların hidmetine ve fâ'idesine tahsîs olunmuşdur. Kuvve-i teşebbüsiyye makāsıdın sâ'ik ve müşevvıkı olmak üzre gösterilmişdir. Şekl-i hükûmet i'tibâriyle emniyet ve rızâ-yı ümmetin hükmü ve istişârenin meşrûtiyeti esâs olarak tanınmışdır.

Tabî'at ve hilkat-i beşeriyyeye muhâlif her nevi' imtiyâz veya mahrûmiyet umûmen ortadan kaldırılmışdır. Bunlar, hep vücûd-ı hürriyeti fi'ilen ibkā eden müsâvât ile onun intizâmını te'mîn eyleyen hamiyyet ve liyâkat üzerine binâ edilmişlerdir.

* * *

İslâmın şartlarından biri olan zekât ile, fakīr ve garîbin, yetîm ve miskînin, alîl ve marîzin, açlık ve çıplaklıkdan ve binâ'en-aleyh züll-i su'âlden ve hattâ ye's-i intihârdan vikāyesi te'mîn edilmişdir. Hep müslümanlar kardeş denilmiş, beynlerinde fitnenin katilden eşed olduğu beyân buyurulmuşdur, te'âvün ve teveddüd en mühim erkân-ı ictimâ'iyyeden olarak emir ve ihtâr edilmişdir. Tevekkülün sa'y ve ictihâd ile meşrût olduğu anlatılmışdır. Evhâm ve tefâ'ül esassız ve gayr-i câ'iz görülmüşdür. Esbâb-ı tabî'iyye ve mevâni' ve su'ûbâtın sabr ü sebât ile yenilmesi emr olunmuşdur. Her şeyden evvel kendi cehd ü gayretini mebde' ittihâzı lüzûmu sarâhaten bildirilmişdir. İslâmiyet'de ye's ü kesel, sa'ysiz taleb, ma'kūl ve makbûl değildir.

Hak yol aramak vâcibedir akl-ı selîme
Tevfîkını isterse Hudâ râhber eyler.

Hürriyet ve müsâvâta müstenid sa'y-i hakīkînin semerâtını tamâmıyla iktitâf ve bu mazhariyetden devamlı ve emîn bir sûretde intifâ' için, iktisâd emir buyurulmuşdur. Çünkü servet ve refâhın en madmûn ve emîni, en çoğu ve büyüğü değil, en ziyâde hüsn-i idâre ve muhâfaza olunanıdır. Binâ'en-aleyh israf ve sefâhet, tıbkı buhl gibi red ve men' edilmişdir. Zîrâ mazarratı umûm hey'et-i ictimâ'iyyeye sârî ve ma'mûriyet-i istikbâle mâni'dir. Ahlâkın bozulmasına, esâssız ve gülünç tefâhur ve tekebbürle mensûb olduğu kavmin kesr-i şerefine bâ'isdir. Âilelerin istikbâlini tahrîbe bâdîdir. Çünkü âileler ve binâ'en-aleyh milletler, intizâm-ı hayât ile kesb-i refâh ve te'yîd-i mukāvemet ederler.

* * *

Ma'neviyâtda iffet, kâffe-i mezâyâ-yı insâniyyeye mîzân add olunmuşdur. Şahsî ve ictimâ'î ahvâl ve hissiyâtında bir müslimin iffeti herşeye tekaddüm eder. Çünkü iffet, doğruluk ve nâmûsdur. Doğru adamdan ne bir kimse ve ne de vatanı ve milleti aslâ zarar görmez; bil'akis, bu meziyet kâffe-i hayr ü nef'in masdarıdır. Doğrulukla beraber ihlâs da vücûd bulduğundan bunların ictimâ'ı ahlâk-ı İslâmiyyece en mühim nokta-i esâsiyyeyi teşkîl eder. Çünkü adâlet yoludur. Doğruluğun gâye ve netîcesi olan sâfiyet-i vicdân behemehâl ihlâsı tevlîd etdiğinden bu sâyede ve bu şart dâhilinde, bir çok fezâ'il kendiliğinden doğar; ve nâsı ızrâra meyyâl olan menfa'atperestlik artık gā'ib olarak vatan ve insâniyete muhabbet, şeref ve nâmûsa ihtirâm, gasb ü zulümden ihtirâz hisleri kalbe tamâmen yerleşir. O vakit nazarda adâletden başka bir kānûn, sıdk u ihlâsın gayrı bir meslek kalmaz. Artık bunların dâire-i ihâtası içindeki hürriyet-i efkâr ve ciddiyet-i âmâli, te'âvünü, lutuf ve keremi, sebât ve kuvveti, azm ve mekâneti kâffe-i derecâtıyla mülâhaza etmeli...

* * *

Dîn-i İslâm'ın gayr-i meşrû' gördüğü şeyleri yapmamakla dünyaca vücûdü nâdir addolunan sa'âdet-i kâmilenin istihsâli mümkündür. Bu yolda hissolunacak istirâhat-ı vicdânı şimdilik bir tarafa bırakarak sırf maddî fikirlerle düşünecek olsak netîce yine doğru çıkar. Meselâ kumar mes'elesini ele alalım:

Bu fenâlığın servete, sıhhate, muhabbet-i âileye, dimâğa, dostlara ve benî nev'e ne kadar mazarrat ve sû-i te'sîri olduğu müsbitdir. Bundaki müte'addid haksızlıkların insanı ne müdhiş vartalara ve ne bedbaht ahlâksızlığa düşürdüğü, ve hissiyât-ı şerîfeden nasıl bir mahrûmiyete sevk etdiği mücerrebdir. Kumar, içki, ve fuhş esâsen tebzîr ve israf üzerine mahrem olsa gerekdir. Çünkü hepsinde maddiyât ve ma'neviyâtın zâyi' ve tebzîri meşhûddur. Evvelâ maddî olarak başlayan bu ibtilâ-yı müdhiş, bi'l-âhire ma'neviyâtı tahrîbe el atarak servet ve sıhhatden mâ'adâ iffet ve ihlâsı da mahv eder gider. Bu fecî' ve meş'ûm netîcenin belki milyonlarca emsâli vardır. Fuhşun hikmet-i İslâmca mûcib-i fakr olduğu muhakkakdır. Garb efkârının nefse hoş görünen galatâtını kabûl ve hatta müdâfa'a eden bazı şübbân-ı müslimîn, bunu ma'kūl görmeyerek dinlemezler; ve derler ki hesâbını bilen ve ihtiyât-ı sıhhîyi elden bırakmayan bir adamın bilhassa fuhşiyât ile dûçâr-ı fakr olması sahîh değildir. Fakat düşünmezler ki bunlar yine mezmûm olmak **[281]** şartıyla bir şâz, bir istisnâ teşkîl ederler. Hâlbuki kā'ide-i umûmiyye ve yüzde doksan dokuz ekseriyet bunun zıddıdır. Ve fuhşun

mûcib olduğu fakr u sefâletin kurbanları hergün göz önündedir. Bu hâl pek tabî'idir: Çünkü bu yolda devâ, zevk u safâ-yı şehevânîde terakkī ve tekemmülü ve binâ'en-aleyh hassâsiyet-i beşeriyyeyi gitdikce ilerleteceğinden netîcesinde dimâğa za'f ve rehâvet ve tasarrufâta bir nevi' düşüncesizlik târî olur.

İnsâniyetden tebâ'üd ve behîmiyete takarrub demek olan bu yolun sonu elbette fakrdır. Servet pek çok ve mazbût ve mahcûr olsa bile fakr-ı ma'nevî, fakr-ı edebî hâsıl olur. Bu türlü bir fakrın hey'et-i ictimâ'iyyeye ne kadar zararı vardır te'emmül edilmeli...

* * *

Dîn-i İslâm fezâ'il-i ahlâkiyyenin en derin ve en gizli yerlerine kadar nüfûz etmişdir. Ahlâkı onun derecesinde tedkīk ve tasfiye etmiş bir eser-i ilâhî daha mevcûd değildir. "Ya o besâtat-ı hayât ve kanâ'at-ı nefs mes'elelerini ne yapalım! Dünyada insan için bundan daha ciddî bir terbiye var mıdır?!" Kur'ân-ı mecîdin mebde'-i târîh-i irsâlini her sene bir ihtifâl ile yâd u tezkâr için tutulan oruç yalnız bir şehr-âyîn-i ma'nevî ile kalmıyor. Refâh ve yüsr ile mütena'im yaşayanlara açlığın ne müşkil bir sabra muhtâc olduğunu tecrübe etdiriyor. Bu sırada sahîhden fakīr olanlara mu'âveneti ve nâdiren bulabildikleri veya hiç bulamadıkları gıdâların verilmesi hiss-i re'fetini insanın kalbinde gayr-i ihtiyârî olarak uyandırıyor. İnsanı nefsine galebe ve tahakküme de alışdırıyor...

Bayram gelmezden bir gün evvel bütün fukarânın bir çok şeylerden hâl-i mahrûmiyetini nazar-ı dikkate alarak onlara zekât-ı fıtr nâmıyla birşey verdiriyor. O fakīr, o şey-i cüz'î ile bir iki gün seviniyor.

Zâten İslâmiyet'de hubb-ı nefse münhasır, şahsî ve husûsî bayram yokdur. Bütün a'yâd-ı diniye fukarâ ve muhtâcînin unutulmaması esâsını gözetmişdir. Noksan ciheti varsa bizim ihmâl ve adem-i i'tinâmızdandır. İhmâl yalnız bu dâire-i mahdûdiyetde kalmamış, ve pek ileri gitmişdir. Çünkü, eğer i'tinâ-yı dînî ile hareket edilmiş olsa idi bilâd-ı İslâmiyye sokaklarında dilenciler, ağniyâsı meyânında bahîl ve müsrifler, bulunmayacakdı. Hey'et-i ictimâ'iyemize â'id mesâ'ilden te'addüd-i zevcât, talâk, zekât gibi şeyler hiç sû-i isti'mâle uğramayacakdı...

Menfa'at-i milliyye ve vataniyyeye az çok temâs eden mes'elelerin noksânı, bugün Avrupa'da hikmet-i İslâmiyye ile itmâm olunuyor. İsviçre'de serveti ile gayr-i mütenâsib sarfiyyâtda bulunan bir adama hükûmet derhal sebeb soruyor. Üzerine vergi tarh etmiş olduğu o servet eğer tezâyüd etmişse vergiyi de ziyâdeleşdiriyor, değilse o adamı israf ile ithâm ediyor.

Amerika'da içki aleyhine değil cem'iyyetler, hükûmet kıyâm ediyor, ve muvaffakıyetini kemâl-i iftihârla i'lân ediyor. Bunların hepsi hikmet-i İslâm'a takarrübde selâmet görmelerindendir. Yine Amerika'da, delikanlılarla kızlar beynindeki münâsebât, ahlâk ve ciddiyeti mümkün mertebe sağlam bir esâsa bağlamak sûretiyle âdâb u iffete yaklaşdırılıyor. Delikanlılara riyâzet-i bedeniyye, şehâmet-i racüliyye, iştigâlât-ı ciddiye, müsâbakāt-ı ahlâkıyye vü edebiyye hissi şâyân-ı dikkat bir sûretde ilkā ediliyor. İçki büsbütün merdûd addolunuyor. Diğer cihetden genç kızlar da yine riyâzet ve iştigālât ile ve şefkat ü hayâ' hisleri sükûn ve ibâdet ile uyandırılarak terbiye ediliyor. Hayât-ı beşer, ve vezâ'if-i insaniyye, bunlara lâzım olduğu eşkâl-i hakīkiyye ve suver-i tabî'iyesiyle gösteriliyor. Amerika delikanlılarının yüzde yetmişbeşi sekseni ancak izdivâclarında ilk def'a olarak kadın vücûdu görüyorlar. Zamanın Avrupa ahvâl-i umûmiyye-i ahlâkıyyesine vâkıf olanları, bu derece-i iffete elbette tahsînhân olurlar.

Bunların hepsi fezâ'il-i İslâmiyye'ye takarrub demekdir, başka yeni bir şey değildir.

Mısır: Ali Su'âd

SEFÎRÜ'L-İSLÂM İLÂ SÂİRİ'L-AKVÂM

Bu gibi münâzarada fezâ'il-i İslâm'a dâir mücelledât-ı kebîre tahrîrinden ise ilmî ve nazarî olarak şu nokta-i hatîrenin tecliyesini müslimîne ve bâhisîn-i İslâm'a daha fâ'ideli gördük. İbârât-ı kalîle ile tercüme eylediğim makāle-i mebhûsün-anhâda demişdim ki:

Ahvâl-i sıhhıyyem dolayısıyla Japonya'ya giderek şu mü'temer-i mübeccelin a'zâsı meyânında bulunmak şerefine nâ'il olamamış ve ma'a-hâzâ kongrede sadr-ı nişîn-i i'zâz ve ihtirâm olan a'zâ hazerâtının musâfaha ve mu'âzedelerine dâir olan muhabbet-i şedîde-i fevkalâdemi bir türlü teskîn edememiş olduğumdan kongre re'îsi hazretlerine şu makālemin takdîm ve ib'âsını ve bunun lutfen Japon lisânına tercümesiyle kongrede kırâ'ete himmet buyurmasını ve mevâkı'-ı münâkaşa ve münâzarada bir mevki'in dahi bu makāleme tahsîs edilmesini ricâ ederek kelâma ser-âgâz ü ibtidâ oldum ve dedim ki:

Burada dîn-i İslâm'ı edyân-ı sâire üzere te'âlî etdiren bir emr-i hatîr vardır. O emr-i hatîr ki enzâr-ı umûmiyyeyi bilhassa isticlâb eyler ve dîn-i İslâm'ı bir dîn-i umûmî kılıp nüfûs-ı beşeriyyeyi ona meyl etdirir. Bu meyl ve rağbet dîn-i İslâm'ın yalnız usûlünün halelden selâmeti ve hüccetinin ve burhânının kuvveti cihetlerinden neş'et etmeyip belki insâniyeti müntehâ-yı merâtib-i kemâle sâ'ik olan nevâmîs-i ictimâ'iyesinin kuvveti ve sâha-i nûr-ı medeniyyete îsâl husûsunda hareket-i fikriyye-i umûmiyyeye te'sîr-i belîğidir. Şu dîne enzâr-ı ûmûmiyyeyi isticlâb, gāfilûnu îkāz eden şeyi dahi Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'ın kat'iyyen beyân buyurduğu üzere dîn-i İslâm'ın bir dîn-i cedîd olmayıp Cenâb-ı Hakk'ın rahmeten li'l-âlemîn olan mürselîn-i evvelîn hazerâtına vahy ve inzâl buyurduğu bir dîn-i ûlâ olmasıdır. Kāle Allahu te'âlâ:

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلاَ تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَن يَشَاء وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ

وَمَا تَفَرَّقُوا إِلاَّ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلاَ كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى لَّقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِن بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ

فَلِذَلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلاَ تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ

لاَ حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرِ[1] **[282]**

İşte Cenâb-ı Hakk'ın tansîs buyurduğu vechile görülüyor ki hakîkaten Resûlüllâh sallallâhu aleyhi ve sellem bir ümmet-i mu'ayyeneye bir dîn-i cedîd te'sîs etmek için irsâl buyurulmayıp ve lâkin tahrîf ve tağyîre uğrayan edyân-ı sâireyi tashîh ve ıslâh ve vaz'-ı asliyyesine ircâ' ile sâir mürselînin ba's ve irsâl olunduğu dîn-i aslîye ümemin hidâyeti için gönderilmişdir.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلَمَةٍ سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللَّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ[2]

İşte dîn-i İslâm'ın binâsı ve kā'ide ve esâsı budur. Bu da dîn-i İslâm'ın bir dîn-i cedîd olmayıp cenâb-ı Hakk'ın cemî' rusül-i kirâmına gönderdiği ve mu'ahharan ittibâ'-ı rusülün tağyîr ve tahrîf eylediği dîn-i aslîden ibâretdir.

Diyânet-i hakka, insanın evvelinden âhırına kadar gerek kendi mensûb olduğu ümmete irsâl olunmuş ve gerek ümem-i sâireye ba's olunmuş cemî' peygamberâna îmân ve hangi lügat ve lisân ve hangi zamanda olursa olsun rusül-i kirâma vahy olunan kütüb-i ilâhiyye'nin mecmû'una i'tikād etmekdir. Şu diyânet-i âmmenin fezâ'il-i sâiresinden kat'-ı nazar-ı ümemden hiç bir ümmetde hubb-i zât ve hubb-i hakdan sûretini bırakmadığı ecilden birgün gelecek ki ihtiyâren değil ıztırâren bir dîn-i umûmî olacakdır. Zîrâ insan ne için Yahûdî olsun da Budî olmasın? Ve ne için Mesîhî olsun da Bırahmî olmasın? Ve hangi müreccah ile insan Mûsâ aleyhisselâmın Benî İsrâil'e meb'ûs resülün bi'l-hak olduğuna ve kavmine kitâb-ı mübîn ve nûr-ı amîm ile geldiğine i'tikād eylesin de aynı akīdeyi Muhammed aleyhissalâtü vesselâm, Buda, Zerdüşt, Bırahma ve onları sebk ve tekaddüm eden ve ümmetlerini hayrâta ve sübül-i kemâlâta hâdî olan kitâblarıyla ba's olunan sâir enbiyâ hakkında beslememiş olsun?!

Bu ma'kūl müdür ki cenâb-ı Mûsâ aleyhisselâmı Benî İsrâîl'den dokuz, on bin nüfûsa imâm ve rahmet olarak ba's ve irsâl buyuran Hakk celle ve alâ yüzlerce milyondan mütecâviz Çinlilerle Japonyalıları vesâir Asya ve Afrika ve Avusturalyalıları ve akvâm-ı sâire-i beşeriyyeyi peygambersiz, mürşidsiz, kitâbsız, ilm ve hidâyetsiz zulümât-ı cehl ü gafletde, vâdî-i dalâletde terk etsin?

Bu tasavvur olunur mu ki hâlık-ı âdil ve muhâbât ve musâna'adan münezzeh olan bir Allahu Azîmüşşân hakā'ik-ı dîni yalnız dokuz, on bin halka vahy etsin de milyonlarca insanları zılâm-ı behîm ve fesâd-ı amîmde terk etsin? Hâşâ! Belki Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd Furkān-ı mübînin-de buyurdu: [3](وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلاَّ خلاَ فِيهَا نَذِيرٌ) Ve kāle te'âlâ vetekaddes [4](مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ) Buradan anlaşılıyor ki Cenâb-ı Hak her ümmete resûl ve kitab irsâl buyurmuş ve onları asran ba'de asrın dînine cem' etmişdir. Ve işte biz bir zamandayız ki kâffe-i akvâm ve ümem tebâdül-i efkâr ve ulûm ile mürâfakat-ı hayâtiyye için yekdiğeriyle mu'ârefe ve muvânese peydâ etmiş ve nevâmîs-i hayât onları vahdet-i akā'ide sevk etmekde bulunmuşdur. – Nitekim müdrikât-ı ilmiyye vü ameliyyede dahi onları nokta-i vahdete sevk etmekdedir– İşte buradan dîn-i âmmın vücûdu için bir şu'ûr-ı âmm hâdis olmuşdur.

İmdi insan için bir dîn-i umûmî nasıl mümkün olur? Hâlbuki gözümüzün önünde bulunan cemî' edyân ümem-i mevcûdeye yüzlerce asırlardan beri iktisâb eylediği kavmiyet-i şahsiyesini hal' ederek dîn-i sâbıkına tamâmıyla zıd va'd ve bir şahsiyet-i cedîde ilbâsını vesâir enbiyâ'ullâhı hâşâ kezzâb, müzevvir diyerek onlara adem-i îmânı ve cemî' mukaddesîn ve akdemînin ihtikārını teklîf etmekdedir. Hiç şübhe yokdur ki bu gibi muharref dinlerin hiç birisi bir dîn-i umûmî olmaya sâlih değildir. Mâdem ki insâniyetin mecmû'-ı ahvâline bir nazar-ı mülâyemet ve teklîfinde kā'ide-i hikmete ri'âyetle nazar etmez ve şu dinlerin kasd ve gayretleri insâniyetin evvelce mütemessik ve mu'tekıd olduğu şeyden hal'ına ve hakk-ı zâhirden cevren ve meylen küfre def'ine masrûf olmasından nâşî artık dîn-i umûmî olmaya salâhiyetleri olmadığı gün gibi zâhir ve âşikârdır. Çünkü insanın Îsâ'ya i'tikād, Buda'yı inkâr etmesine hangi sâ'ikayı tercîh sevk etmekdedir? Hakîkat onlardan her ikisi birer din te'sîs edip nev'-i benî beşerin ıslâh-ı ahvâline himmet eyledikleri ve onlara halk-ı kesîr tâbi' olarak her ikisi de salâh ve takvâda ve hubb-ı insâniyetde müsâvî bulundukları halde insanı, Îsâ'ya i'tikād ve Buda'yı inkâra hangi sâ'ika-yı tercîh sevk ve imâle etmekdedir? Enâcîl'e ve kuddisîn-i Nasârâ'ya hürmet ve meselâ diyânet-i Buda'ya olan alâkanın hepsini tahkīr etdiren müreccih nedir?

Hiç şübhe yokdur ki bir resûlü terk ve inkâr edip de diğer bir resûle i'tikād etmek ve ümmeti tekvîn ve ihyâ eden bir kitâb-ı semâvîyi tanıyıp kitâb-ı âharı tanımamak husûsunda insanların i'tisâm ve istinâd edeceği bir müreccih yokdur? Bu müreccih ancak hükümde zulm ü cevr ve vâriset-i taklîde meyl etmekden neş'et etmekdedir. İmdi adl-i mutlak insanın, ümem için Cenâb-ı Hakk'ın gönderdiği kâffe-i rusüle –âsâr ve amellerine ve târîh-i hayatlarına ve sıdk-ı risâletlerine delâlet edecek ef'âl-i seniyyelerine bakarak– i'tikād etmesi ve ta'assub-ı zemîmi ve mürselînden yalnız birisine intisâr ve gayretkeşlik taslamayı terk ederek cemî' kütüb-i ilâhiye'ye ve cemî' enbiyâ'ullâha îmân ve dînini Allahu te'âlâ hazretlerinin şu kavl-i şerîfini ittihâz eylemesidir. Ve kāle te'âlâ [5](آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ) İşte âdil ve hak ve dîn-i umûmî olmaya sâlih ve elyak olan bu dindir. Zîrâ kâffe-i şu'ûb ve ümemi cem' ederek beynlerinde hubb ü mu'âhâtı icrâ ve cümlesini yekdiğerinden hoşnûd ederek buğz ü adâveti imhâ eder ve enbiyânın bazısını inkâr ve kitabların bazısını tahkīr sebebiyle kalblerinde yerleşen sehâ'im-i kadîme-i mevrûseyi nez' eyler. Burada hall-i makbûl ve ma'kūle arz-ı ihtiyâc eden bir mes'ele-i mühimme tehaddüs ediyor ki o da eydî-i ümemde mütedâvil olan kütüb-i dîniyyenin mü-

[1] Şûrâ, 42/13-15.
[2] Âl-i İmrân, 3/64.
[3] Fâtır, 35/24.
[4] Gafir, 40/78.
[5] Bakara, 2/136.

beddel ve muharref olması keyfiyetidir, bir halde ki ricâl-i ümemin şurûh ve te'vîlât ile uğraşıp da edyânı vaz'-ı aslîsinden çıkarmaları ve küllîsini mütenâkız bir sûrete ircâ' etmeleri bir mülhid için şu yolda idâre-i efkâr ve makāl etmesine meydân vermişdir:

"Eğer edyân sizin zu'm etdiğiniz gibi vahy-i ilâhî olsaydı biz onları yekdiğere mütenâkız ve müte'âkis bulmayacakdık. Binâ'en-aleyh ya onları siz asıl ve esâsından çıkarıp tahrîf ve tagyîr etdiniz yâhûd onları **[283]** Cenâb-ı Hakk'a nisbet ederek kizb-ala'llâha cür'et eylediniz. Zîrâ lâyık değildir ki Cenâb-ı Hak bir kavme bir din inzâl buyursun da o dinde zat-ı akdes-i ilâhiyyesinin zünûn ve efkârın ihâta etmediğini, cism ü cismâniyâtdan münezzehiyetini ve zât u sıfât ve ef'âlinde vâhidiyetini ta'lîm buyurduğu halde âhara dahi bir din vahy edip de onlar için ekānîm-i selâseyi takrîr ve hâşâ veledini âlemîne tefdiye eylediğini ve başka bir dinde ise hâşâ kendinin filân cesedle mütecessid olduğunu ve filân cesede hulûl etdiğini ve kıss aleyha'l-bevâkī vechen mine'l-vücûh tevfîk ve te'lîf-i beynleri kābil olmayacak şeyleri vahy etmiş olsun."

İmdi bu mu'dilât-ı meşrûha ancak emreynin birisiyle hallolunabibilir. O da ya şu dinlerin külliyen muharref olması veyâhûd vahy-i ilâhî ile olmayıp sâlifîn ve akdemînden bazılarının efkâr-ı mahsûsası ile te'essüs etmesidir. Ama edyânın sırf akdemînin mevzû'ât ve efkâr ve hayâlâtından ibâret olduğuna dâir olan kavle hiçbir delîl ikāme edilemez. Zîrâ biz Allah'ın resûlüyüz ve dînillâh ile meb'ûsüz diyen o akdemîn o fudalâ-yı kâmilîndir ki fazl u takvâ ve zühd ü ibâdetlerine târîh-i hayâtları şâhid-i âdildir. Zevât-ı âliye-i müşârün-ileyhimin kâzibîn ve müzevvirînden olmaları eb'ad-ı ba'îddir. Zîrâ tezvîr bir gûnâ fazîleti tevlîd etmedikden başka takvâ ve kemâli dahi intâc edemez. (Peygamberimiz Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin hakk-ı şerîflerinde söylediğimize bak!) Bu takdîrce önümüzde yalnız farz-ı sânî kalır ki o da bu dinlerin muharref olup yoksa hepsinin asıl ve esâsı bir olmasıdır.

Mütercimi: Hüsnü Efendizâde Cemâl

MUKĀYESE-İ CERÂ'İM

–Mekteb-i Hukūk Talebesi'ne–

Erbâbı nezdinde hafî olmadığı üzre cerâ'im-i müştereke ve mürtebita ile ictimâ'-ı cerâ'im ve tekerrür-i cürm beyninde öyle dakīk müşâbehetler bulunur ki bunları temyîz etmek müşkil olduğu kadar da mühimdir. Bu sebebden âcizleri bilhassa hukūk müdâvimleri için belki bir fâ'ideyi müfîd olur ümîdiyle cerâ'im-i mezbûreyi evvelâ ta'rîf sâniyen beynlerindeki nisbeti ta'yîn etdim.

Ta'rîfleri

1- Cürm-i müşterek: Birden ziyâde kimseler tarfından bir maksadla birlikde îfâ olunan cürmdür.

2- Cürm-i mürtebıt: Kānûnen tevhîd-i tahkīkāt ve muhâkemâtı îcâb eder sûretle birbirine irtibâtı bulunan cürmlerdir. Şöyle ki: Evvelen iki ya ziyâde şahıs tarafından ya müctemi'an bir zamanda veya beynlerindeki ittifâka mebnî müteferrikan muhtelif zaman ve mekânda îkā' edilen, sâniyen biri diğerin irtikâbını teshîl, yâhûd husûlünü ya cezâsız kalmasını te'mîn için irtikâb edilen, cürmler cürm-i mürtebıt addolunur.

3- İctimâ'-ı cerâ'im: Bir şahıs tarafından birden ziyâde cürm işlenmiş fakat hiçbirinden dolayı mehâkim-i umûmiyyeden verilerek kaziyye-i mahkeme şeklini alan bir hükm-i cezâ'î ile mahkûm bulunmamış olmasıdır.

4- Tekerrür-i cürm: Bir kimse tarafından birden ziyâde cürm işlenmiş fakat velev birinden dolayı mehâkim-i umûmiyyeden verilerek kānûnen lâ-yetegayyer hâline gelen bir hükm-i cezâ'î ile mahkûm bulunmuş olmasıdır.

Görülüyor ki "cürm-i müşterek"de mücrim, "ictimâ'-ı cerâ'im" ile "tekerrür-i cürm"de de cürm, behemehâl müte'addid olması, bunların mâhiyetleri îcâbından olduğu gibi, "cerâ'im-i mürtebita"da dahi ale'l-ıtlâk bunlardan biri müte'addid olur. Şu halde bunların hangi noktada birleşip, hangi cihetden ayrıldıklarını anlamak için ber-vech-i âtî mukāyese edilmeleri âdetâ zarûrî gibidir.

Nisbetleri

İmdi cerâ'im-i mürtebita ile cerâ'im-i müştereke beyninde bi-hasebi't-tahakkuk umûm ve husûs-i mutlak vardır. Cerâ'im-i mürtebita e'amm, cerâ'im-i müştereke ehassdır. Her nerede "cürm-i müşterek" bulunursa "cürm-i mürtebit" dahi bulunur. Lâkin her cürm-i mürtebitin bulunduğu yerde cürm-i müşterek de bulunması lâzım gelmez. Acaba neden böyle? Çünkü evvel emirde, cürm-i müşterek tahakkuk edebilmek için iki şey lâzımdır ki biri fâ'ilin müte'addid olması, diğeri de cürme fikren ve fi'ilen müşâreketleri bulunmasıdır. Şu kadar ki müşâreket-i fi'liyye, az ya çok olmak, mâhiyet-i cürme te'sîr etmez, yalnız müşâriklerin mevki'lerini ta'yîne medâr olur.

İşte bu iki şey mevcûd oldukdan sonra artık cürmün vahdeti, ya te'addüdü cây-ı bahs değildir, gerçi kānûn-ı cezânın 45. maddesinde "bir cürmün" denilmiş ise de o kayıd, kayd-ı vukū'î olup, ednâ-yı müteyakkını beyâna mahmûldür. Kezâ cürmün te'addüdü takdîrinde de bir nevi'den olup olmaması ve beynlerinde bir irtibât-ı kānûnî bulunup bulunmaması nazar-ı i'tibâra alınmaz. Kezâlik mekân-ı cürmün ittihâd ve ihtilâfı da bu bâbda bir gûnâ te'sîri mûcib olmaz. Alâ kilâ takdîreyn "cürm-i müşterek" hâsıl olur.

Ama beyân etdiğimiz iki şeyden biri bulunmazsa o hâlde cürm-i mezkûr vücûd bulmaz. Bunlardan biri bulunmamak da şu üç sûretle olabilir. Ya fâ'il bir şahıs olur. O sûretde cürm-i müşterek aslâ mevzû'bahs edilmez. Yâhûd fâ'il müte'addid olmağla beraber maksadları müttehid olmaz. Eşhâs-ı müte'addide tarafından sevâ'ik ve makāsıd-ı muhtelife ile, müctemi'an işlenilen cerâ'imde olduğu gibi yâhûd fâ'iller müte'addid, maksadları da müttehid olur da cürme bilfi'il iştirâkleri bulunmaz, eşhâs-ı müte'addide tarafından evvelce beynlerinde mütehassıl, ittifâka mebnî müteferrikan işlenilen cerâ'imde olduğu gibi işte bu suver-i selâsenin hiçbirinde cürm-i müşterek vücûda gelmemişdir. Çünkü o iki şeyin ikisi birden bulunmamışdır.

Şunu da beyân edelim ki: Kānûn-ı cezânın mezkûr kırkbeşinci maddesindeki cürm –ki cürm-i müşterekdir– ile usûl-i muhâkemât-ı cezâ'iyyenin 209. maddesindeki cerâ'im-i müştereke ta'bîri aynı ma'nâya değildir. Belki 209.

maddede ta'dâd olunan cürmler, cerâ'im-i mürtebita demek olduğundan meşâhîr-i cezâ'iyyûn müttefikdir.

Gelelim cürm-i mürtebita: Cerâ'im-i mürtebitada öyle ne mutlaka ta'addüd-i mücrim lâzımdır ve ne de mücrim-i müte'addid olunca, onların cürme fikren ve fi'ilen müdâhalesi şartdır. Ancak iki şeyden biri bulunursa "cürm-i mürtebita" tehassül **[284]** eder ki onlar da mücrimin, ya cürmün müte'addid olmasından ibâretdir. Fakat bunlar sûret-i mutlakada kâfî değildir. Belki mücrim müte'addid oldukda ya fi'l-hâl "cürmün hîn-i îkā'ında" müctemi' veya evvelce "cürmün îkā'ından evvel" müttefik olmaları lâzım olduğu gibi, cürm müte'addid oldukda dahi aralarında bir irtibât-ı kānûnî bulunması da lâzımdır. Bu vechile iki şeyin biri diğerinden muğnîdir. Buradaki terdîd de mâni'atü'l-cem' olmayıp, mâni'atü'l-hulüvvdür. Yani bunların yalnız birisi bulunsa cürm-i mürtebitin tahakkukunda kâfî ise de ikisi birden bulunmasına da mâni' yokdur. Ama hiç biri bulunmazsa o hâlde cerâ'im-i mürtebita da tahakkuk etmez.

Hâsılı cerâ'im-i mürtebita esâsen iki türlü münâsebetden neş'et eder ki biri mücrimler, diğeri de cürümler beyninde aranır. Mücrimler beyninde aranacak münâsebet ictimâ' ya ittifâklarıyla, cürmler beyninde aranacak münâsebet de yukarıda ta'rîfen beyân etdiğimiz sûretlerle, hâsıldır. Şu ahvâle nazaran cerâ'im-i mürtebita bir çok sûretlerde bulunabilir ise de cürm-i müşterekin bulunabileceği sûretler mahdûddur. Bununla da sâbit olur ki vücûd ve tahakkuk i'tibâriyle aralarındaki nisbet, umûm ve husûs-i mutlakdır.

İctimâ'-ı cerâ'im ile cerâ'im-i mürtebita beyninde de bihasebi't-tahkīk umûm ve husûs min vechin vardır. Bunların her biri diğerine nisbetle min vechin e'amm min vechin ehassdır. Çünkü hangi birinin bulunduğu yerde diğeri bazen bulunur bazen bulunmaz. Şu hâle göre bunlar bir maddede ictimâ' iki maddede iftirâk ederler. Şöyle ki: Bir şahıs birbirine ber-vech-i meşrûh, münâsebeti bulunan birkaç cürüm îkā' itmiş olup da velev birinden dolayı lâ-yetegayyer bir hükm-i cezâ'i bulunmamış olduğu takdîrde ictimâ'-ı cerâ'im ve cerâ'im-i mürtebita ma'an bulunur, ictimâ' etdikleri madde budur.

Ama birkaç şahıs müctemi'an yalnız bir cürm irtikâb etmiş oldukları sûretde cürm-i mürtebita bulunur, ictimâ'-ı cerâ'im bittabi' bulunmaz. Diğer tarafdan, bir şahıs birbirine bir vechile irtibâtı bulunmayan birkaç cürm işlemiş olduğu takdîrde ictimâ'-i cerâ'im bulunur, cürm-i mürtebita bulunmaz. İftirâk etdikleri maddeler bunlardır.

Tekerrür-i cürm ile cerâ'im-i mürtebita arasındaki nisbet de budur. Madde-i ictimâ' ve iftirâk da aynıdır. Şu kadar ki tekerrür-i cürmde mahkûmiyyet-i kat'iyye-i cezâ'iyyenin vücûdu farz edilmelidir.

İctimâ'-ı cerâ'im ile tekerrür-i cürm beyninde de bi-hasebi't-tahakkuk umûm ve husûs min-vechin vardır. Bunların da herbiri diğerinden min vechin e'amm olmakla beraber min vechin de ehassdır. Çünkü hangi birinin bulunduğu yerde diğeri bazen bulunur bazen bulunmaz. Binâ'en-aleyh, bunlar bir maddede buluşur. İki maddede ayrılırlar. Şöyle ki: Bir adam bir cürümden dolayı mehâkim-i umûmiyye-i devletden sâdır olmuş bir hüküm ile bir cezâya mahkûm olup da o hüküm kānûnen iktisâb-ı kat'iyyet etdikden sonra birkaç cürm daha işlemiş olursa o sûretde ictimâ'-ı cerâ'im ile tekerrür-i cürm ma'an bulunur. Birleşdikleri madde budur. Ama bir adam bir cürmden dolayı ol vechile bir cezâya mahkûm olub da hakkındaki hüküm de kānûnen lâ-yetegayyer şeklini iktisâb etdikden sonra yalnız bir cürm daha işlemiş olursa o sûretde tekerrür-i cürm bulunur. İctimâ'-ı cerâ'im bulunmaz.

Diğer tarafdan, bir adam –hiç biri hakkında böyle kaziyye-i mahkeme hâsıl etmiş bir hükm-i cezâî bulunmadığı hâlde– birkaç cürm irtikâb eylemiş bulunursa o sûretde de ictimâ'-ı cerâ'im bulunur, tekerrür-i cürm bulunmaz. Ayrıldıkları maddeler bunlardır.

(Tenbîh: Dikkat buyurulursa anlaşılır ki bu beyânımız sırf ıstılâh-ı hukūkī i'tibârıyladır. Yoksa ma'nâ-yı lügavîye nazaran bunların herbiri diğerini müstelzimdir. Birinin bulunduğu zaman diğeri de bulunur. Demek ki aralarında bihasebi't-tahakkuk müsâvât vardır. Çünkü cürm a'râz kabîlindendir, onun ictimâ'ı, tekerrürü mutasavver değildir. Onunçün bunların ikisi ta'addüdî demekdir. Fi'l-vâkı' gerek ictimâ'-ı cerâ'imde ve gerek tekerrür-i cürmde te'addüd bulunmakda ancak ıstılâhan beynleri mahkûmiyet-i kat'iyye-i cezâ'iyyenin vücûd ve ademiyle tefrîk olunmakdadır.

İctimâ'-ı cerâ'im ile cürm-i müşterek beynindeki nisbet de umûm ve husûs min vechindir. Bunlarda yekdiğerine nisbetle min vechin e'amm olduğu gibi min vechin de ehassdır. Çünkü hangi birinin tahakkuk etdiği yerde diğeri bazı kere tahakkuk eder bazı kere etmez. Binâ'en alâ zâlik bunlarda bir maddede mütesâdık, iki maddede de mütefârık olurlar. Şöyle ki: Birkaç şahıs bi'l-ittifâk birkaç cürm işlemiş olub da velev birinden dolayı kat'iyyet iktisâb eylemiş bir hükm-i cezâ'î bulunmadığı halde ikisi de tahakkuk eder. Madde-i tesâduk budur.

Ama birkaç şahıs bi'l-ittifâk yalnız bir cürm îkā etmiş oldukları takdîrde cürm-i müşterek bulunur, ictimâ'-ı cerâ'im bulunmaz. Diğer tarafdan bir şahıs birkaç cürm irtikâb eylemiş bulunduğu sûretde ictimâ'-ı cerâ'im bulunur, cürm-i müşterek bulunmaz. Madde-i tefâruk da bunlardır. Tekerrür-i cürm ile cürm-i müşterek beynindeki nisbet de budur. Madde-i tesâduk ve tefâruk da tıbkıdır. Şu kadar ki tekerrür-i cürmde mahkûmiyet-i kat'iye-i cezâ'iye esâsını hâtırdan çıkarmamalıdır.

İşte cerâ'im-i mezkûre arasındaki münâsebât bunlardan ibâretdir. Anlaşılıyor ki bir cürmde bazen iki muhtelif mâhiyet birleşebilir, beyân etdiğimiz sûretlerde olduğu gibi. Demek oluyor ki bu aksâm, aksâm-ı mütebâyine değil, aksâm-ı mütedâhiledir.

Şu ciheti de iş'âr edelim ki cerâ'imin bu gibi kısımlara taksîminde ulemâ-yı hukūk birer fâ'ide tasavvur etmişler. Herbirinin bir gāyeti vardır. Bir kere cerâ'im-i mürtebitanın netîcesi, kānûnen tevhîd-i tahkīkāt ve muhâkemâtla hakīkat-i hâlin zâhire ihrâcını bu sûretle daha ziyâde taht-ı te'mîne almakdır. Bunun için kānûn-ı cezâdan ziyâde usûl-i muhâkemât-ı cezâ'iyyeye münâsebeti derkârdır. İctimâ' ve tekerrür-i cürmün gāyeleri mücrimin i'tiyâd-ı kānûn-şikenânesi i'tibâriyle onun ıslâhı için cezâsını bir derece teşdîd etmekdir, bu cihetle bunların kānûn-ı cezâya münâsebet-i kaviyyesi bulunduğu zâhirdir. Cürm-i müştereke gelince: Bunda mücrimlerin ta'yîn-i mâhiyet ve sıfatları ve ona göre temdîd-i mücâzâtları esâsen mevzû'-ı bahs olmakla beraber,

iştirâkin halk üzerindeki te'sîr-i heyecân-engîzi noktasından bunların teşdîd-i cezâları husûsu da melhûz olsa gerekdir. Bir de bir cürm-i müşterek aynı zamanda cürm-i mürtebita da demek olduğuna göre bunun hem kānûn-ı cezâya hem de usûl-i cezâ'iyeye münâsebeti inkâr olunamaz.

Mekteb-i Hukūk Mecelle Muallim Mu'âvini

Abdullah

[285] MÜSLÜMAN KADINI

On üçüncü Fasıl
Kadınların hâlini ıslâh için hangi tarz-ı terbiye daha muvâfıktır?

Biz kadın meselesini bu kitabımızda ilmî bir sûrette tahlîl ettik; mevzû'muzu her cihetden sağlam bir nazar-ı ilm ile mu'âyene ederek hâlin mâhiyetini lâyıkiyle öğrendik; meydandaki karışıklıkların izâlesi için kavâ'id-i hükmiyye üzerine müesses bir tehzîbden başka bir şeye ihtiyâc olmadığını yakīnen anladık.

Şimdi bize vâcib olan ilm-i ictimâ-ı ilâhî mü'essisi bulunan Cenâb-ı Peygamber'in [1](طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِم) sûretindeki düstûr-ı kavîmine tevfîk-i hareket ederek kadınlarımızın tehzîbi için en doğru, en sağlam bir usûl aramakdır. Bununla beraber bu usûl-i sahîh-i terbiyyeyi hangi kavimde bulursak bulalım almaktan, hattâ o kavim umûr-ı dîn ve dünyaca bize muhâlif de olsa, hikmet-i ilâhiyyeye tercüman olan Şâri'-i Hakîm'in (خذ الحكمة ولايضرك من حيث وعاء خرجت) tarzındaki fermân-ı kat'îsine imtisalen o usûlü taklidden geri durmamalıyız. Lâkin diğer taraftan Peygamberin bu emr-i sarîhine istinâd ederek alacağımız şeyleri misbâr-ı akıl ve hikmetle ka'rına varıncaya kadar güzelce yoklamadan almamalı [2](المؤمن كيس فطن حذر) hadîs-i ulvîsini de meş'al-i hidâyet bilmeliyiz.

Biz mâl-i gâ'ibimiz olan hikmeti hangi milletin elinde görürsek görelim, derhal alır, aler-re's-i vel-ayn kabul ederiz. Zîrâ, [3](الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤمِن، يأخُذها اين وَجَدَها) Bulamadığımız sûretde üzerimize vâcib olan hareket, fıtrat ve fazîlete mutâbık yeni bir üslûb ihtirâ'ı için i'mâl-i fikr etmek, kemâl-i merhametiyle kalbimize en doğru tarîki ilhâm buyurmasını Cenâb-ı Hak'dan temennî eylemekdir. Çünkü Allah zülcelâl hakîkat uğrundaki mücâhedâtımızın heder olmasından bizi siyânet ederek [4](وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ) beşâret-i lahûtîsiyle hidâyet va'ad buyurmuşdur ki O'nun va'adi şâ'ibe-i hulften münezzehdir, hakdır.

Ben ise görüyorum ki bütün akvâm-ı müterakkiyenin ittihâz ettikleri mütenevvi' terbiye ve ta'lîm usûllerini tedkīk ve intikād bizim için o kadar büyük bir yorgunluğu istilzâm etmeyecek. Zîrâ onların kadınları tehzîb husûsunda tuttukları tarîklerin başlarına bir çok felâketler getirdiğini, binâ'enaleyh gâyet büyük bir ta'dîle muhtâc olduğunu kendi ukalâları ikrâr ediyor. O hâlde bunları taklîd, affı nâ-kābil bir tedbirsizlik, daha doğrusu aklın ebediyyen kabûl edemeyeceği bir hareket olur. Zîrâ erbâb-ı tecrübenin sözünü dinlememek, pençe-i mesâ'ibe teslîm-i nefsden başka bir şey değildir.

Şimdi garbde mevcûd olan terâ'ik-i terbiyenin son derecede muzır olduğunu, kadınların fıtratına kat'iyyen mutâbık olmadığını isbât için ümrân ve medeniyetçe en ileride bulunan ümmetleri intihâb edelim; sonra meseleyi onların – hamiyyet-i milliyye i'tibâriyle akrân-ı fazîlet ve irfânları arasında temayüz etmiş olmalarında ihtilâf eden iki kişi bile bulunmayan– e'âlim-i ulemâlarına soralım:

Bütün milletlerce tanınmış olan, husûsiyle Fransa'da kimsece makām-ı fazîleti mechûl olmayan ictimâ'î-i şehîr feylesof Jules Simon diyor ki: "Halk 1848'de kadınların terbiye ve tehzîbine i'tinâ edilmediğinden şikâyet ediyordu. Bugün ise bilâkis o tehzîbin hadd-i ifrâta varmış olmasından müştekî bulunuyor. Evet, biz de şübhe etmiyoruz ki tefritden kurtularak müdhiş bir ifrâta düştük."

Sonra, kadını erkek hâline getiren bu tarz-ı ta'lîmin netâyic-i muzırrasını istitrat kılıklı beyân ediyor da olanca sesiyle "Kadın kadın olarak kalmalıdır" diye bağırıyor. Daha sonra da yukarıki fasıllarımızda naklettiğimiz vechile âileleri musâb eden fesâd-ı ahvâli sayıp döküyor. İşte bu sözler Fransız kızlarının usûl-i terbiyyesine âiddir.

İngilizlere gelince, terbiye-i benât husûsunda bunların da tuttukları mesleğin muvâfık olmadığına Samuyel Smiles'in *Ahlâk*'ında münderic şu sözlerini işhâd ederiz: "Eski Romalılar zamanında âile sâhibesi olan muhterem bir kadının en büyük medâr-ı memdûhiyeti olabilecek hâli, evinde oturarak bez dokumakla iştigâli idi. Zamanımızda da deniyor ki, kadına kimyadan bilinmesi lâzım olan şey, hâl-i galeyândaki tencerenin muhâfazası; coğrafyadan ise evindeki pencerelerin mevki'idir. Hattâ kadınlara mütemâyil olan Bayron bile kütübhânelerinde İncil'den, yemek kitablarından başka kitab bulunmamasına tarafdar olduğunu i'tirâf etmişdir. Ma'a-mâfih bu re'y, kadınların ahlâk ve terbiyelerine nisbetle son derecede dar ve gayr-ı ma'kūldur. Bir taraftan böyle. Diğer taraftan ise buna muzâd olan re'y –ki bu gün pek şuyû' bulmuşdur– bir nevi' cünûndan ma'dûd olduğu gibi nizâm-ı tabî'ata da mutâbık gelemez. Zîrâ bu fikre nazaran kadın, imkân müsâ'ade ettiği kadar erkekle müsâvî olacak sûretde tehzîb edilecek; aralarında cinsiyetden başka fark kalmayacak. Yani kadın hukūkda, ârâ-yı siyâsiyyede erkekle bir olacak; hayât-ı hâriciyye ma'rekelerinde, nüfûz, câh, mansıb, servet velvelelerinde onunla müzâhame edecek."

Şimdi bir de Amerikalılar kalıyor ki bunların üslûb-ı ta'lîmlerinin de yolunda olmadığı Mister Losm'ın şehâdetiyle sâbitdir. Bu zât *Revue*'de kızlara mahsûs olan mekteblerin hâlini uzun uzadıya tafsîlden sonra diyor ki:

"Lâkin bu mekteblerin tabîbe yâhûd muallime olmak, ileride ma'lûmâtlarını tevsî' ile o yüzden geçinmek isteyen kızlar için açılmış olduğu görülüyor. Bunun için tehzîb ciheti pek za'îfdir (kadınlara ve kadınlığa hâs olan tehzîb). Lâkin tedrîsât pek yolundadır. Talibâta ulûm-ı tabi'iyye ve riyâziyyenin dekā'iki gösteriliyor. Bununla beraber ulûmda temeyyüz eden, mektebin programı dâhilindeki mevâdd-ı fenniyyede rüsûh gösteren bir kızın umûr-ı beytiyyenin en basîtinde bile son derecede câhil, bî-vukūf olduğu görülüyor."

---

[1] İbn Mâce, *Sünen,* İftitâhu'l-Kitâb 17.

[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 12674.

[3] Tirmizî, *Sünen,* Kitâbü'l-İlim 19. (حيث وجدها) farkıyla.

[4] Ankebut, 29/69.

İşte bunlar bizzât hâne sâhiblerinin sözüdür. Ya biz hangi delîle istinâden bunları tekzîb eder de başkalarına doğrudur, deriz? Binâ**[286]**'en-aleyh artık evvelki fikrimizde sebât ederek, müslümanların tehzîb-i nisvân emr-i mühimminde, garbde cârî olan usûllerden velev, hangi birine ittibâ' etmelerini tavsiyede bulunamayız; meğer ki bütün bu sözleri yabana atalım, intikād eylediğimiz esalîb-i terbiyeye itiraz edenleri –ser-firâzân-ı ümmetten de olsa– cehl ile, sû'-iniyyet ile ithâm edelim. Yok, eğer bu cihet gözümüze daha hoş görünüyorsa buyurunuz istediğimizi taklîd edelim, istediğimize benzeyelim! Öyle değil de meyl-i hakīkat bizi bu gibi alel-amya harekâtdan himâye edecekse o zaman garbın hâlinden ibret almalı, başlarına bu fenâlıkları getiren esbâbı kendimizden uzak bulundurmalıyız; tâ ki onlarla hemhâl olarak sonra Jules Simon'un dediği gibi "Bir zamanlar ta'lîmde tefritden müştekî idik; şimdi ifratdan şikâyet ediyoruz" diyelim.

Mehmed Âkif

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

Ders: 51 - 26 Eylül 324

Hıyâr-ı ümmetin gayretleriyle. Hıyâr-ı ümmet.. ki efrâd-ı cem'iyyet, yani ordu, ordudaki büyük zâbitler ve hayli zaman Avrupa'da dolaşan hamiyetli zâtlar. Efendi! Hani çoğunu beğenmezsiniz. İşte o zevât-ı muhteremenin senelerce gayret ve himmetleriyle bu sa'âdeti görmek nasîb oldu. Vâkı'â bazı câhillikleri var. Lâkin hangimizin şerî'ate tamâmıyla ittibâ'ı var? En büyük ulemâmızın sükûtu en büyük kabâhatdir. Herşeye: "Peki, peki" diye binlerce kitab hamam külhânlarında yanardı. Türbe-i ma'ârifin, o maktel-i urefânın yanındaki hamamda yakılan kitabların had ü hesâbı yokdur. Tâ âsumâna kadar yükselen o dumanlar İstanbul'un âfâkını sardığı zaman bütün İstanbul halkı, bütün da'vâ-yı diyânet eden zevât gözlerini kâşânelere, saraylara nasb etmişdi. Hiçbir hamiyyetli zât görülmedi ki ortaya çıkıp da:

– Nedir bu yapdığınız, ey zâlimler? desin. Ne durursunuz ey müslümanlar? Din batıyor. İlim ve irfânlar dumanlara münkalîb olarak semâlara yükseliyor. Âyetler hûnîn kalemlerle çiziliyor. Yüreklerimiz yandı. Ne duruyorsunuz ey müslümanlar?

Diye ortaya çıkacak bir zât göremedik. Herkes: Bana te'alluku yok, diye yan çiziyor, birçoğu da hafiyelik kovalardı. Öyle değil miydi?

Bu hâller herkesin ma'lûmu iken şimdi bütün o miskin miskin Saray-ı Hümâyûn eteklerinde sürünen kilâb-ı denâ'et bugün dînin hâmîleri!!! oldu. Halkı ifsâd için din nikābı altında telkīnâta başladılar.

– Şu şöyle oluyor, bu böyle diyor. Yok bilmem filân fesini çıkararak resmini aldırıyor...

Diye yanık yürekliler, meş'ale-i hürriyyetle ciğerleri kavrulan cebâbire-i istibdâd ortaya çıkdılar. Maksadları ifsâd. Avâmı kandıracaklar da bir fesâd çıkaracaklar. Yok öyle budala şimdi. Artık o devirler bi-inâyetillâhi sübhân geldi, geçdi. Onlara ittibâ' edecek adamlar da zâten nişanlıdır. Onları tefrîk kolaydır. Göğüslerinde, alınlarında nişâne-i mel'anet, nişâne-i zulm ü udvân menkūşdur. Ahrâr-ı ümmeti, ihrâz-ı intibâh eyleyen efrâd-ı ümmeti bu misillü erbâb-ı hazelân tedhîş edemez. Artık ümîdini kessin ulü'l-istibdâd. Ne oldu ey şaşkın? Bir adam başından fesini çıkararak resim aldırmakla neden din batsın? Böyle yapmak günâh ise de sagā'irdendir. Kâfir mi oldu? Hattâ günâh-ı kebâ'ir de işlese hemen küfrüne mi hükmolunur?... Bir adam başından fesini çıkararak resmini aldırmış, dîn-i İslâm nokta-i nazarından bir günâh-ı sagîri işlemiş. Kâfir mi oldu? Her ne maksadla olursa olsun. Ama kâfire benzetmek maksadıyla olursa o başka. Fakat bu takım zevâta nasıl böyle sû-i zan edilir, nasıl insan buna cesâret eder? Memleket memleket sürünüyor. Senelerce orada duruyor. Milyonlarla para teklîf olunur, kabûl etmez, böyleleri var içlerinde. Kat'iyyen bilirim ki bazılarına binlerce lira teklîf olundu, kabûl etmediler, ayaklarıyla itdiler. Öyle âlî-cenâb zevât. Ahmed Rıza Bey'e sefîrler vâsıtasıyla, erbâbından işitdim, bilmem kaç bin liralık çek verecek oldular, kabûl etmedi.

– Ben peynir ekmek yerim, bu rezâleti kabûl etmem, dedi. Milletin refâh u sa'âdetine çalışan bu vücûd kendi mesâ'îsiyle, nâmûs ve ciddiyetiyle ma'îşetini tedârik eder. Milyonlarca bî-çârenin yazın kızgın güneşler altında dökdükleri terlerden, kışın hırçın rüzgârlar altında sâ'atlerce titreyen, çalışarak vücûda getirdikleri on paralar, kırk paralardan teşekkül eden o binlerce liraların her cüz'ü bir ateşpâredir. Kabûl edemem. Bu teklîf beni titretiyor. Ben, "Milletin sâ'il-i cebbârı" değilim. Bütün o servetler, ihtişâmlar, debdebeler sizin olsun. Benim şu köhne odam, fakat ceyyid kalbim.. Benim şu ekmek peynirim, fakat alnımın teriyle kazanmakdan mütevellid istirâhat-bâlim. Benim şu debdebesiz, ihtişâmsız hayatım, fakat nâmûs-kâr vicdânım bana yeter. Herşey herşey sizin olsun...

Böyle cevâb verdi o âlî-cenâb zât. Efendiler! Onlar büyük adamlar, hamiyyetli zâtlar. Ramazân'da Paris'de oruç tutduğunu kasemle söylediler. Benim son derece emn ü i'timâdım olan bir zât bana yeminle söyledi: Ahmed Rıza Bey Paris'de orucu birgün bozmadı. Bu zât bu kadir-şinâs zât hakkında bile zebân-dırâzlık edenler oluyor. Fakat maksadları anlaşıldı. Zâlimlere, fâcirlere, fâsidlere Allah fırsat vermiyor. Necm-i sa'âdet bu millete tulû' etdi. Allah bu muhterem cem'iyyeti, ilâ yevmi'l-kıyâm pâydâr etsin. Âmîn!

Vâkı'â içlerinde günâhkârlar da bulunur. Belki de i'tikādsızlıklar var. Bir hadîs-i şerîfde [1](إنَّ اللهَ ليُؤيِّدُ هذا الدينَ بالرجُل الفاجر) buyurulmuşdur. Yani Allahu te'âlâ dilerse en fâcir bir adamla dîni te'yîd eder. Dîne hizmet edenler, dînin ekâbirinden olmak lâzım değil. Lâkin âkıbeti mutlakā hayır olur. İşlediği vakit belki lâyık değildir. Bunca efrâd-ı ma'sûmenin **[287]** halâsına, sa'âdetine sebeb oldular. Onların mükâfâtını Allah verir. Dünyada da âhiretde de mes'ûd kılar.

Şimdi gelelim: Uhuvvet mes'elesinde birşey söyleyeceğim. Hani ya Hıristiyanlara kardeş dese zararı var mı? Va-

[1] Buhârî, *Sahih,* Kitâbü'l-Cihâd 176.

tandaşım, hemşehrim demek. Yani kardeş gibi geçinmeye mecbûr olur. Bir def'a bütün nâsın, bütün benî Adem'in arasında bir râbıta-i insâniyyet var. Sonra bir de râbıta-i vataniyye. Bütün Osmanlılar kardeşdir. Vatan kardeşidir. Cümlesinin hukūku birdir. Bâ-husûs tebe'a-i gayr-i müslimenin. Onlar Allah'ın ahid ve emânetiyle bize tâbi' olmuşlar. Birlikde yaşamayı, düşmanlara karşı birlikde sîne germeyi teklîf eder, buna teşekkür et. Bunları kırma, gücendirme. İyi mu'âmele dost eder. Nitekim fenâ mu'âmele de düşman eder. Bak şimdi Avusturya ile Bulgaristan'a düşman olduk. Niçin? Çünkü fenâlık etdiler, böyle en belâlı, en buhranlı bir zamanda bâ'is-i fitne olacak, heyecan-âmîz nümâyişlere kapı açmak ne dinden sayılır, ne îmândan. Mefsedetden başka birşey değil. Bütün Osmânlılar dîn-i Mübîn-i İslâm'a mensûbdur. Bazısı hakîkaten müslüman, bazısı müslüman hükmünde. Değil mi ki hepsi ahkâm-ı İslâmiyye'ye tâbi'dir; hükmen müslüman sayılır. Ermeniler, Hıristiyanlar, Mûsevîler esâsen müslüman değil. Fakat mâdem ki şerî'at hükmünü kabûl ederler, kānûn-ı şerî'at ma'delet icrâ edecek diye i'timâd ederler, her türlü mazarrat ve menfa'ate iştirâk ederiz, diyorlar; biz de musâfaha edelim. Mu'âhede yok mu? O nedir? Mu'âhidler birbirinin elini sıkar, zimmetullâh, zimmet-i Resûlullâh onlar. Allah'ın ve Resûlü'nün ahdiyle bize emânet olunan. Kābil ise o meveddeti artırmalı. İslâm'ın ulviyetini gösterin. İslâm'ın hâricinde kalanlar dâhiline girsinler. [1](عَسَى اللَّهُ أَن يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُم مِّنْهُمْ مَّوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ) Oku âyeti, bak tefsîrine. Adâletle mu'âmele et, insâfla, insâniyetle hareket et; düşmanlarınız dost olsun. Adâvet meveddete münkalib olsun. Gâ'ileden de kurtulursunuz!..

Bak, Allah bize siyâsî ders veriyor. *Buhârî-i Şerîf*'de var bu hadîs: [2](باب الهدية للمشركين وقول الله تعالى لا ينها كم الله.. ان الله يحب المقسطين) Evvelki derslerimizde zikredilmişdir, icmâlen söyleyeceğiz. Bak ne diyor müşrikler hakkında: Yahûdî, Nasrânî onlar ehvendir. Ehl-i kitâbdır. Yemeği de yenir, boğazladığı da yenir. Kızı da nikâhla alınır. Ama Mecûsîler, putperestler uzakdır. "Müşrik" ta'bîr eder *Buhârî-i Şerîf*. Bir mes'eleyi tedkīk ediyor: Müşriklere hediye vermek câ'iz midir?.. diyor. Müşrik, ki putperest, bî-dîn. Buna birşey hediye etmek câ'iz mi değil mi? Bir kere âyeti oku. [3](لَّا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ) Âyet-i celîlede ne buyurur? Zannetmeyin ey müslümanlar, ey mü'minler, muvahhidler! Zannetmeyin ki Allah sizi iyilik etmeden men' ediyor. Birr ü ihsân mu'âmelesinden Cenâb-ı Hak sizi men' etmez, hâşâ. Onlar sizinle din muhârebesi etmiyor. Ve zannınızdan da çıkarmıyor. Velev başka dinde olsun mâdem ki seninle beraber yaşıyor; ne mukātelesi var, ne adâveti. Silâh çekmiyor. Çekerse tabî'î sükût etmeyeceksin. Lâkin dost olur. Sulh üzre bulunur. Güzel geçinmek istiyor. Hüsn-i mu'âşeret tasavvurunda bulunuyor. Buna karşı sen de son derece iyilik göstereceksin. Çünkü birr ü ihsândan seni Allah men' etmez. "Birr" ta'bîrinde hepsi dâhildir. Meselâ hastasını ziyâret etmişsin, ta'ziyetine gitmişsin. Ne lâzım gelir?

– Hıristiyan nasıl ta'ziyet olur?

Pekâlâ olur. Bu da İslâmiyet'in fezâ'ilindendir. İyâdesine Resûlüllâh gitti. Buhârî'de mezkûrdur. Geçen hafta bunu söylemişdim de bazıları istiğrâb etmişler. Me'haz belli. Birini gösteriyorum.

[4](كان غُلامٌ يهوديٌّ يَخدُمُ النبيّ صلى الله عليه وسلم فمَرِضَ، وعاده رسول الله صعلم...فلما خرج قال الحمدُ للّهِ الذي أنقَذَهُ منَ النار) Bir Yahûdî çocuğu vardı. Hazret-i Resûl Efendimiz'e hizmet ederdi. Demek Hıristiyan, Yahûdî hizmetci olabilir. Harâm birşey değil. Ama ona göre hizmeti vardı. Devesini mi otlatırdı, bir ticâret işinde mi kullanırdı, hizmeti ne idi? Bilmiyoruz, abdestine bakacak değil, elbet ona göre, hâline münâsib bir hizmet. Yahûdî delikanlısı, gulâm-ı Yahûdî. Birkaç gün gelmedi, Hazret-i Resûl su'âl buyurdu.

– Hastadır, dediler, hem pek ziyâde hastadır. Böyle haber geldi.

Hemen kalkdı bizzât, bak kemâlâtı: – Hizmetimizde bulunmuşdur, buyurdu, bir nevi' hukūku var...

Bizzât gitdi. Yanına oturdu. Bakdı ki pek hasta:

– Oğlum, bir kelime söyler misin benim hatırım için? Dedi. Bak bak. Peygamber ümmetine ders veriyor. İslâmiyete muhabbet husûlüne çalışmak için ümmetini fi'ilen teşvîk eder. Yol gösterir:

– Bir kelime söyler misin, dedi, bizden olasın?

– Nedir o?

– Lâ ilâhe illallâh.

Çocuk babasının yüzüne bakdı, şöyle istîzân-âmîz bir nazarla:

– Baksan a bana ne diyor... Demek istedi.

Pederi – Vicdânına karışmam oğlum, dedi. Ben Yahûdîyim. Sen istersen Ebü'l-Kāsım hazretlerine itâ'at et.

Bunun üzerine çocuk Lâ ilâhe illallâh dedi. Sonra Hazret-i Peygamber Efendimiz (الحمدُ لِلّهِ الذي أنقَذَهُ منَ النار) buyurdular. Bu da Buhârî'de yazılı: Hamd olsun Allah'a ki buna hidâyet nasîb etdi. Bazen de bir cenâze geçerken ayağa kalkmış.

– Yâ Resûlallâh bu Yahûdîdir! Dediler.

– Olsun, dedi, ne zannediyorsunuz, Yahûdî olmakla insanlıkdan çıkıyor mu? O da cân değil mi? (اليست نفسا) Bazıları diyor: Bu hadîs mensûhdur. Velev mensûh olsun. Kalkdığında şübhe yok ya? Hem o kıyâm ölüye ta'zîm değildir. Ölüme ta'zîmdir. Kalkarsan ölüme ihtirâm etmiş olursun. Ölen fâcir olsun, yahud başka bir dinde bulunsun. Bunun hiç ehemmiyeti yok. Herşeyde bir hikmet-i ledüniyye var.

(ان تبروهم) Birr ü ihsândan, lûtufkârâne mu'âmelâtdan Allahu te'âlâ **[288]** sizi men' etmez. Belki erbâb-ı adâlet ve insâfı sever.

---

[1] Mümtahine, 60/7.

[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hibe 29.

[3] Mümtahine, 60/8.

[4] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cenâiz 78.

Bunun üzerine İmâm Buhârî bir kıssa zikreder. Bir def'a Ömer Faruk radiyallâhu anhu efendimiz bir yerde güzel bir kumaşdan, a'lâ bir atlâsdan bir hırka, bir ridâ'-i nefîs gördü. Palto de hırka de. Yemen cihetinden gelmiş. Pek beğendi, hoşlandı. Resûl-i Ekrem Efendimize münâsib gördü. Fakat bir def'a istîzân edecek:

– Bir hırkalık gördüm, dedi, sizin için iştirâ etsek... Sefirler geldiği vakit giyersiniz. Etrâfdan elçiler, meb'ûslar gelir. Zâten hırkanız var. Fakat bu daha nefîs, bayram günleri de isti'mâl olunsa...

– Nasıl kumaş?

– (حلة شيراء...) Sâfî ipek. Atlas gibi, kadife gibi birşey imiş.

– Hayır, hayır. [1](إنما يَلبَسُها مَن لا خَلاقَ لهُ في الآخِرَة) Öyle şeyleri kimler giyer bilir misin? Âhiretde nasîbi olmayanlar.

Erkeklere harâmdır zâten sâfî ipek kumaş giymek. Sonra aradan birkaç müddet geçdi. Huzûr-ı risâlet-penâhîye o takım hullelerden birkaç dâne getirdiler. Yemen, yâhûd Şam cihetinden hediye etdiler. Yâhûd mâl-ı ganîmet olarak vürûd etmiş. Her nasılsa orası lâzım değil. Sultân-ı Enbiyâ'ya envâ'-ı kumaşdan birkaç tane geldi. Hazret-i Peygamber Efendimiz onları taksîm buyurduğu sırada birisini Hazret-i Ömer'e gönderdi. Hazret-i Ömer alır almaz geldi huzûra:

– Yâ Resûlallâh, dedi, nefîs bir takım kumaş göndermişsiniz. Geçende "Bu kumaşı âhiretde nasîbi olmayanlar giyer." buyurmuşdunuz.

– Ben, sen giyesin diye göndermedim. Üzerine giy, gez. Âleme çalım sat, demiyorum, belki satarsın da parasını alırsın. Kıymetli bir şey. Yâhûd birine hediye verirsin. Onun için gönderdim.

O vakit Hazret-i Ömer radiyallâhu anh ne yapdı o hırkayı bilir misin? diye İmâm Buhârî sorar. Satdı mı? Hayır. Mekke-i mükerremede bir kardeşi vardı, o henüz müşrik, putperest idi. Ona gönderdi hediye, vâkı'â neseb kardeşi. Fakat müşrik. Ehl-i İslâm böyle yapdıkca gayr-i müslimler kendilerine ısınırlar. Sonra İslâm'a geldi. Hazret-i Ömer'in meşhûr bir kardeşi var. Zeyd bin el-Hattab ismiyle ma'rûf bir zâtdır.

Şimdi Hıristiyanlara da böyle iyilik etmek, hattâ hediye vermek meşrû'dur. Sonra Hıristiyanlarda Avrupa'da bugün ne hünerler, ne san'atlar var. Oraya adam gönderip tahsîl etdirmek, yâhûd istişâre için, isti'âne için adam getirmek bu da câ'izdir. Ma'lûmâtlarından, behrelerinden istifâde elbet lâzım. Hakîkaten san'atkâr herifler. Çünkü yüzlerce senelerden beri çalışıyorlar, tecrübe ediyorlar, hayât-ı akvâm üzerinde san'at ve ticâret hâkimdir. O ulûm ve sanâyi'-i cedîdeye mâlik olmayan kavim yaşayamaz. Her ihtiyâcımızı a'dâdan isti'âne, bütün servet-i milliyemizi fedâ edersek yaşamak kābil değil. Âdetce huyca onlar gibi yapalım, her husûsda onlara benzeyelim demiyorum. Ulûm u fünûnu, sanâyi' ve terakkiyâtını alalım. Çünkü ulûm ve fünûn Nasrânî'nin malı değil. Ulûm u fünûnun mâlikiyeti inhisâr etmez. Esâsen hepsi bizden alınmış. Müdevvenât-ı İslâmiyye'den iktibâs olunmuş şeylerdir. Onları herkes alabilir. Bunda hiç bir mahzûr-ı dînî yokdur. Fakat her milletin kendine mahsûs bir tarz-ı âdeti, bir tarz-ı ma'îşeti var. Onlara ihtiyâcımız yok. Zâten bir çok âdâtına dînimiz müsâ'id değil, Avrupa âdetine, ahlâk ve ma'îşetine aslâ yanaşamayız. Öyle şeyde taklîd olmaz. Âdetleri, ahlâk ve ma'îşetleri kendilerine mahsûs. Bizimkilerde kendimize mahsûs. Lâkin ulûm ve fünûn, sanâyi' bir kavmin kendine mahsûs değil. Binlerce tecrübe ile vücûd bulmuş, bütün milletler beyninde müşterek. Ulûm u fünûnu alırsak bunda bir mahzûr yok. Belki almaya dînen mecbûruz. (الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤمِنِ) hadîs-i şerîfi ma'lûmunuzdur. Nasıl ki birâderimiz Mûsâ Kâzım Efendi pek güzel beyân etmişdir. Buna dâir bu haftaki *Sırâtımüstakīm*'de gāyet müfîd ve şâyân-ı mütâla'a bir makāleleri var. Okumanızı tavsiye ederim. Âdât ve ahlâk başka ulûm ve fünûn başka diyor. Birbirinde telâzum yok. Hâlbuki dînimiz neyi emrediyor? Dâima ileride bulunmak, her türlü keşfiyyât, her türlü terakkiyâta bîgâne durmamak. Dünyaca, âhiretce menfa'ati olacak ulûm ve fünûn terakkıyât-ı beşeriyyeye yardım edecek. A'dâya karşı mukāvemet edecek.

Fenn-i harb de mühim. Harb için esliha lâzım. Onlar hep okumakla olur. İlm-i kimya ister, ilm-i hikmet ister... Bir takım dakīk dakīk fenler, keşifler var. O fünûnun erbâbı var. Ne hâriku'l-âde şeyler yaparlar. Onlar hep fen sâyesindedir. O fotoğraflar, o sinematograflar... Onlar nedir? Hep mahsûl-i dimâğ-ı beşer. Biz: "Lâf torbaya konur mu?" diye darb-ı meselleri tekrâr edip duruyoruz. Hâlbuki herifler öyle lâfı torbaya koyarlar, öyle habsederler ki hayret ender hayret!.. Nasıl söyler isen aynıyla senelerden sonra en küçük ihtizâz-ı savtı bile sana tekrâr eder. Bunlar hep ibret alacak, düşünecek şeylerdir. Az şey değildir bunlar. Nedir o makineler, o buhar kuvvetleri, o lokomotifler, vapurlar, o elektrikler, o hayret-efzâ şeyler?... Bundan sonra bunlarla yaşanacak, bunlar hâcet-i asliyye sırasına geçdi. İstiğnâ hâsıl olamaz. Kibritsiz yaşanmayacak, elektriksiz yaşanmayacak. Hele esliha-i harbiyye için mutlakā adam getirmeye ihtiyâcımız var. Yâhûd Avrupa'ya adam gönderip tahsîl etdirmeye mecbûruz. Bunlara dînimiz müsâ'id. Belki emreder. (الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤمِنِ، يأخُذها اين وَجَدَها) Hikmet, ulûm ve fünûn, terakkiyât... Bunlar mü'minin emvâl-i asliyyesidir. Gayr-i kābil-i zevâl bir malıdır. Her nerede bulursa onları alır. Kimsenin birşey demeye salâhiyeti olamaz. Kimse men'e kalkışamaz.

Yalnız ibâdetlerine iştirâk etme. Esâsen ulûm u fünûnu onlar bizden almışlar. Bir kat daha ilerletmişler. Kendi kuvvetimizle bizi ezmişler. Bunu i'âde için çalışmalıyız. O ulûm ve fünûn bizim eski malımız. Velev onların olsun. Hatâ ederiz eğer tekâsül edersek. Yalnız neyi almamalıyız, bilhassa bugünki günde? Metâ'. Onlardan postayı kesersek büyük intikāmdır.

[1] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Hibe 27.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ: 11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

31 Aralık 1908 07 Zilhicce 1326 Perşembe 18 Kânunievvel 1324 **Birinci Sene - Aded: 19**

[289] TE'ESSÜF VE TE'ESSÜR

Mûcib-i selâmet-i ümmet olan fikr-i meşrûtiyetin vatanımızda sür'at-i inkişâfı emrindeki hıdemât-ı mebrûre ve himemât-ı meşkûresi gayr-i münker olan ve vus'u derecesinde hukūk-ı mukaddese-i ümmetin muhâfazasına ihtimâm ve müdâfa'asına hasr-ı mevcûdiyet eden matbû'âtımız hakkında vükelâmızdan, milletvekillerinden terekküb eden âlî bir hey'etin bir iki cüz'ü cânibinden "Lisân-ı matbû'âta düşmek" ta'bîr-i dil-âzârıyla revâ görülen istihfâfdan dolayı rüfekāsında bi-hakkın hâsıl olan te'essür ve te'essüfe Sırâtımüstakīm dahi tamâmıyla iştirâk eyler.

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Mağdûbun Aleyh Olan Tâ'ifenin Ahvâl-i Fezâhat-İştimâli

Nûr-ı rahşân-ı risâletleri aks-endâz-ı cihân ve cihâniyân olan Nebî-yi âhiru'z-zamân aleyhi salavâti'r-rahmân efendimiz hazretlerinin dîn-i hakkını kabûl etmeyerek şerâyi'-i mensûhaya müntesib geçinen Yahûd ve Nasârâ ile bi'l-külliye münkir-i edyân olan dehriyyûn ve maddiyyûn hep bu tâ'ifede dâhillerdir. Çünkü şerî'at-i İslâmiyyenin kat'iyyet-i sübût ve hakkıyeti şerâyi'-i sâirenin sübût ve tahakkuklarının yüz derece fevkinde, aslâ şübhe kabûl etmeyecek en parlak ve en vâzıh mertebe-i bedâhetde olmasına rağmen böyle bir dîn-i mübîni kabûlden i'râz ve imtinâ' etmek inâd ve istikbârdan başka bir şeye atf edilmek ihtimâli olmadığı gibi mü'essis-i kavânîn-i dîniyye, vâzı'-ı ahkâm-ı şer'iyye olan Sâni'-i muhtâr ve hallâk-ı zü'l-celâl hazretlerinin varlığını inkâr etmek kadar da safsatakârâne cür'et, telbîskârâne mel'anet tasavvur olunamaz.

Dehrîler, bütün mevcûdâtın istinâdgâhı dehr ve zamandan ibâretdir, diye halkı idlâle yeltendikleri halde, zamanın kâ'inâta zarfiyetini beyândan başka ortaya bir delîl süremiyorlar. Bu ise zamanın yegâne hallâk-ı âlem olmasını iktizâ etmeyeceği derkârdır.

Maddiyyûn da bütün avâlimde tabî'atın, kavânîn-i tabî'iyyenin hâkim ve mü'essir olmasını iddi'â ile hikmet-i ezeliyyeye lüzûm olmadığını ve binâ'en-aleyh Sâni'-i muhtârın vücûdunu isbâta mesâğ kalmadığını i'lân etmişlerdir.

Ez cümle Büchner *Madde ve Kuvvet* nâmıyla meydâna çıkardığı kitabında demişdir ki: Hiçbir mekânda hattâ fezânın teleskopla müşâhede etmekde olduğumuz en uzak mevâkı'ında bile nizâm-ı tabî'ata mahkûm olmayan, ondan müstesnâ olan birşey yokdur. Binâ'en-aleyh bu kâ'inât üzerinde icrâ-yı te'sîr eden ve ondan mütemeyyiz bulunan bir kuvve-i mutlakanın zarûriyyü'l-vücûd olduğunu i'tikāda insan için nasıl mesâğ tasavvur olanabilir?

İşte bu herif kâ'inâtın intizâm-ı vücûduna istinâden Cenâb-ı Hakk'ı inkâr ediyor.

Bunların bir kısmı da vardır ki serâ'ir-i maddiyyesine ıttılâ' edemedikleri eczâ-yı âlemin bir kısmını çirkinlikle, biçimsizlikle, hikmetsizlikle ithâm ederek evvelkilerin intizâmdan çıkardıkları netîceyi çıkarmak isterler.

Her iki fırkanın istinâd etdikleri şükûk ve şübühât *Risâle-i Hamîdiyye* **[290]** ve *Hadîka-i Fikriyye* vesâir âsâr-ı mu'teberede birer birer tezyîf ve ibtâl olunmuşdur. Merâk edenler onlara mürâca'at edebilirler. Biz burada kendilerini mebhût edecek ve ne kadar çırpınsalar cevâb bulmalarına imkân bırakmayacak yalnız bir su'âl ile iktifâ edeceğiz.

Çeşm-i hayretle görmekde olduğumuz bî-nihâye âsâr-ı hikmet ve intizâmdan göz yumarak bütün masnû'ât-ı sübhâniyyenin eser-i tabî'at olmasına zâhib olan, perestişkâr-ı tabî'at bulunan o yâdigârlara diyoruz ki:

"Sizin tabî'at ta'bîr etmekde olduğunuz mûcid-i âlem, masdar-ı halâ'ık, ilm ü hikmet ve irâde ve kudret sâhibi olup bi-zâtihî kā'im ve her türlü te'sîr-i hâricîden mukaddes

bir mevcûd mudur? Yoksa böyle olmayıp âlemle kā'im bir arz ve muhtâc-ı mahal bir sıfat mıdır?"

Eğer: "Bi-zâtihî kā'im, ezelî ve ebedî, kādir ve kayyûm, alîm ve hakîm, cemî'-i mâsivâdan müstağnî, künh ve hakīkati idrâk-i ukūl-i beşerden âlî bir mevcûd-ı mukaddesdir, deyü i'tikād ederiz" derlerse, gülerek deriz ki: "Bu vechile tavsîf etdiğiniz mevcûd-ı akdes Hak te'âlâ ve tekaddes hazretleridir. Binâ'en-aleyh siz de bizim gibi sâni'-i zü'l-celâlin varlığını i'tirâf ediyorsunuz. Yalnız hatânız şuradadır ki böyle bir hallâk-ı cihâna tabî'at ıtlâk etmiş oluyorsunuz. Enbiyâ-yı izâm hazerâtı tarafından teblîğ buyrulan esmâ-i ilâhiyyesiyle yâd etmiyorsunuz."

Öyle ya! Ezeliyet ve ebediyet var, kudsiyet-i kâmile var, ilim ve kudret gibi sıfât-ı kemâliyesi var, künh ü hakīkati bilinmez, kendisinde şâ'ibe-i ihtiyâc bulunmaz... diyorlarsa bizim ile beraber onlar da Allah te'âlâ hazretlerinin varlığını, birliğini i'tirâf etmiş oluyorlar. Çünkü tabî'ate isnâd etmekde oldukları şu sıfatlar hep sıfât-ı âliye-i ilâhiyedir. [1](لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ) Bu hâlde yalnız tabî'at ta'bîrinden vaz geçmeleri lâzım gelir. Zîrâ esmâ-i hüsnâ-i ilâhiyye içerisinde böyle bir isim yokdur.

Yok eğer derlerse ki: "Bizim tabî'at dediğimiz hâlıku'l-eşyâ bu sıfatların cümlesinden mücerred ve ârîdir. Çünkü o gayrla kā'im bir arzdır, mahall-i kıyâma müftekır bir sıfatdır, ne kudret ve irâdesi var, ne de idrâk ve şu'ûru vardır. Bu bedâyi'-i kâ'inât kendisinden haberi olmayarak bir tesâdüf sûretiyle sudûr etmiş, fakat mürûr-ı zamân ile kavânîn-i tabî'iyye sâyesinde kesb-i terakkī ederek nihâyet bu derece-i tekemmülü hâiz olabilmişdir."

Bu iddi'â-yı bâtıllarına karşı deriz ki: "Böyle fevka'l-âde hikmet ve intizâmı hâiz olan, erbâb-ı akıl ve iz'ânı hayret içinde bırakan masnû'ât-ı sübhâniyye öyle sun' ve ihtiyârı, ilm ü iktidârı olmayan bir şeyden vücûd bulmak imkânı yokdur. Böyle bir iddi'âya cür'et en büyük bir hamâkat, afv olunmayacak bir cehâletdir. Hiçbir eser mü'essirinden yüz bin derece mükemmel ve parlak olamaz. Kâ'inâtın mûcidi hiçbir şeyi görmeyen, işitmeyen, bilmeyen, netâyic-i ahvâli takdîr etmeyen tabî'at ve mürûr-ı zamân ve ihtizâz-ı madde gibi birşey olsun da husûle getirdiği âsarda böyle hayret-res-i ukūl olacak hikem ü esrâr bulunsun. Hattâ insan-ı kâmil gibi bi'l-cümle mezâyâ-yı âliye ve kemâlât-ı hârikayı hâiz hakîmler ve dâhîler yaradabilsin!?.

Eser ile mü'essir arasında nisbet aranmamak faraziyesi kabûl edilecek olursa en câhil bir insanın en mütefennin bir âlimin ve bir san'atkârın yerine kā'im olmasını da tecvîz etmek lâzım gelir. Binâ'en-aleyh zerre kadar idrâk ve iz'ânı olanlar nezdinde tasavvurlara sığmayan bu faraziyyenin butlânı güneş gibi zâhir ve âşikârdır.

Fakat farz-ı muhâl olarak tabî'at gibi bî-şu'ûr ve bîhaber birşey kâ'inâtın masdar ve mûcidi olsa bile i'tirâf etdikleri vechile kendisi de mahall-i kıyâma muhtâc bir mahlûk olduğundan bunun hâlikını sormaya hakkımız vardır. Çünkü sıfatın mevsûfuna, arzın mukavvim-i mâhiyeti olan cevhere tevakkuf ve istinâdı tabî'îdir. Binâ'en-alâzâlik tabî'ati vücûda getiren, kendini bî-nihâye ef'âle masdar kılan bir hallâk-ı ezelîye lüzûm ve ihtiyâc hiçbir sûretle ortadan kalkmaz. Buna ne diyecekler? Tabî'at dedikleri böyle bir eser-i acîbi yaratmak da hallak-ı müte'âlin varlığına, birliğine, kudret ve hikmetine gāyet büyük bir burhân olup bu hâlde dahi vahdâniyet-i ilâhiyye'yi i'tirâf etmeleri lâzım gelir. Binâ'en-aleyh bizler mü'eyyidün min indillâh olan enbiyâ-yı izâm hazerâtının kā'il oldukları gibi doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'ın hâlikıyyetini ikrâr ve i'tikād edip bütün masnû'ât kâffe-i mübdi'ât bizzât kendi âsâr-ı kudret-i samedâniyyesidir diyoruz. Ne başka hâlık tanırız, ne de tabâyi'-i eşyâda te'sîr görürüz.

Manastırlı İsmâil Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
Sûre-i Mâ'ide: Âyet - 90, 91, 92

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَن يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاء فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ اللّهِ وَعَنِ الصَّلاَةِ فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ

وَأَطِيعُوا اللّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلاَغُ الْمُبِينُ

Ey îmân edenler hamr (içmek) ve kumar (oynamak) ve (Ka'be'nin etrâfına) ensâb (ve esnâm rekz edip bu rekz olunan cemâdâtı Hâlık-ı mükevvenâta teşrîk ile onları temcîd için lebbeyk çağrışmak, onları tebcîl için kurbanlar kesmek) ve ezlâm (denilen oklar ile fal açmak, hep bunlar) ancak şeytân a'mâlinden murdâr şeylerdir. (Şeytân'ın tesvîl ve tezyîni ile husûle gelmiş gāyetle müstekreh şeylerdir. Bu müstekreh şeylerden ukūl-i selîme nefret eder.) Şu hâlde siz bu zikr olunan müstekreh şeylerden ictinâb edin ki ümîdvâr-ı felâh olabilesiniz. (Cenâb-ı münzilü'l-furkān bu dört şeyi kemâl-i nefret ile yâd eyledikden ve ümîdvâr-ı felâh ve necât olmak üzre onlardan tehâşî ve mücânebet edilmesini şiddetle emir buyurdukdan **[291]** sonra mürtekibleri hakkında bâdî-i haybet ve hüsrân olan o dört şeyden hamr ile kumarın herbirindeki dünyevî ve dînî mefâsidden ikişer mefsedet zikr edip buyuruyor ki şeytân hamr ve kumar ile aranıza ancak buğz ve adâvet düşürmek ve sizi zikrullâhdan ve (bilhassa) salâtdan men' eylemek ister (insan yârânıyla birlikde mey-âşâm olmak ister, bundan da maksadı te'yîd-i üns ü muhabbet için bir bezm-i safâda neşveyâb olmakdır. Hâlbuki ale'l-ekser bunun zıddı hâsıl olur, mey ile akıl ve şu'ûr zâ'il olup şehvet ve gadab istîlâ eylediğinden o yârân arasında münâkaşa ve cedeller baş gösterir, nihâyet kabarıp darb ve katle ve fuhş-i kelâm ile müşâfeheye kadar varır. İşte şeytân teşkîl-i bezm-i sahbânın te'kîd-i ülfet ve muhabbete bâ'is olacağını tesvîl eylediği halde bilâkis en ağır derece buğz ve udvâna mü'eddâ olduğu gibi kumarda mağlûb olanların dahi gitgide hânumânı sönüp gâlib ile mağlûb biribirlerinin hasm-ı cânı olacakları cihetle hamr ve kumarın mesâlih-i âleme muhâlif herc ü merci ve fiten ü fesâdı müstelzim ahvâl-i medhûleye bâ'is oldukları bedîdârdır. Bu hâlât-ı mezmûme hamr ve kumarın mefâsid-i dünyeviyye-

[1] Şûrâ, 42/11.

sinden biridir. Mefâsid-i dîniyyeleri ise onlara dalıp da Cenâb-ı Hakk'ın zikr ü yâdından ve bilhassa mi'râc-ı mü'minîn olan namazdan hırmâna sebeb olmalarıdır.) (Hamr ile kumarın şürûr ve mefâsidi size beyân edildiğinden artık bunlardan) geri çekildiniz mi (yoksa zecr ü tahzîr olunmamışınız gibi yine bulunduğunuz halde misiniz?) Allah'a itâ'at ve peygamberine itâ'at edip (emir ve nehiylerine muhâlefetden) hazer edin (hamr ü meysirden ictinâb ile olan emirde Cenâb-ı Hakk'a ve Resûle itâ'at edip bu tekâlîfde onlara muhâlefetden hazer üzere olun.) Eğer (itâ'at ve inkıyâddan) i'râz ederseniz bilin ki (siz kendinizi ızrâr etmiş olursunuz, bahâne edecek hiç bir sebeb kalmadığından ikāb-ı ilâhîye dûçâr olursunuz, çünkü) Resûlümüz ancak (vahyi) vâzıhan teblîğ etmekle mükellefdir (o ise mükellef olduğu vazîfe-i teblîği bi-mâ lâ-mezîdün aleyh îfâ etmişdir. Şu halde teblîğ-i vâkı'a itâ'at etmezseniz sizin için ikāb-ı ilâhîden başka birşey yokdur.)

Bu âyet-i kerîme hamr hakkında nâzil olan dört âyetin dördüncüsüdür: Evvelen Mekke'de sûre-i Nahl'deki [1](وَمِن ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا) âyeti nâzil oldu. Bu âyet-i celîlede hamrın hürmetine dâir birşey bulunmadığından nâs şürb-ı hamr ederlerdi. Sâniyen Ömer ibnü'l-Hattâb ve Muâz bin Cebel radiyallâhu anhümâ hazerâtı sahâbe-i kirâmdan bazılarıyla nezd-i cenâb-ı risâlet-penâha gidip: "Yâ Nebiyyallâh hamr ve kumar akıl ve malı selb eylediğinden bunlar hakkında bize birşey buyur" demeleriyle Sûre-i Bakara'daki [2](يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ) âyeti nüzûl etdi. Bunun üzerine hamrı nâsdan kimi içer, kimi içmez oldu: Sâlisen Abdurrahman bin Avf radiyallâhu anh tarafından bazı kesâna verilen ziyâfetde bâdeler nûş olundukdan sonra akşam olmasıyla salât-ı mağribin cemâ'atle edâsıyçün içlerinden imâmete geçirdikleri zât "Sûre-i Kâfirûn"u okurken (لاَ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ) kavl-i kerîmindeki lâ-i nâfiyeyi terk ile (اعبد) diye okuduğundan Sûre-i Nisâ'daki [3](يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَقْرَبُوا الصَّلاَةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى) âyeti nâzil olmağla şürb-i hamr edenler azlaşdı, çünkü "mi'râc-i mü'minîn olan salât ile bizim aramıza hâ'il olan şeyde hayır yokdur" dediler ve bir de bu âyet nâzil olup salâtda sekr harâm olunca sekrin namâz vakti girinceye dek imtidâdı ihtimâline mebnî şürb-i hamr müte'assir olmuşdu. Râbi'an sahâbeden Utban bin Mâlik bazı kesânı hânesine da'vet etmişdi ki med'uvvîn içinde Sa'd bin Ebî Vakkas da var idi. Esnâ-yı ziyâfetde teşkîl-i bezm-i sahbâ ile piyâleler sunulmakda ve neşve-i şarâb ile rengîn şi'irler muhteşem fahriyeler inşâd edilerek eğlenilmekde iken bir de Sa'd ensârın hicvini mutazammın bir şi'ir söylemesiyle hem-bezm bulunan ensârdan biri hiddetlenerek Sa'd'ın başını bir kemik ile urup ağırca yaraladı, bizim sahbânın düzeni bozulup alt üst oldu. Sa'd hemen huzûr-ı sa'îdü'l-enâma gidip dâribini şikâyet etdi ve bu esnâda Hazret-i Ömer radiyallâhu meclis-i sa'âdetde bulunduğundan: "Yâ Rabbenâ hamrın hâl ü şânını bize bir beyân-ı şâfiyle beyân buyur" diye du'â ve niyâz etdi. Onun bu niyâzı üzerine tefsîri sadedinde bulunduğumuz âyet-i celîle şeref-nüzûl etdi. (فَهَلْ أَنتُمْ مُنتَهُونَ) Kavl-i kerîmi Hazret-i Ömer'in gûşzedi oldukda (انتهينا يارب) "geri çekildik, fâriğ olduk yâ Rab" dedi. İşte hamr Hicret-i seniyyenin üçüncü senesinde bu son âyet-i kerîme ile kat'iyyen harâm kılındı.

Bazıları şürb-i hamrın ber-minvâl-i meşrûh tedrîc ile tahrîmindeki hikmeti beyân sadedinde: "Kavm-i Arab'ın şürb-i hamra me'lûf oldukları ve onunla pek çok intifâ' eyledikleri ma'lûm-ı ilâhî olup birdenbire men' olunsalar kendilerine düşvâr olacağından bu hikmete mebnî tedrîc ile tahrîm edildi" demişdir.

Hamr: Ha'nın fethi ve mim'in sükûnuyla insanı sarhoş eden üzüm şırasına denir ki, Fârisî'de "bâde" ve Türkçe'de "süci" ta'bîr olunur. Ona hamr denilmesi akıl ve temyîzi setr veya muhtelit ve şûride etdiği içindir. Şârib-i hamra vesâire müskirât-ı muharreme ile mest olanlara; giriftâr olacakları ukūbet-i uhreviyeden mâ'adâ dünyada şer'an ne mu'âmele edildiği ma'lûm olmak için kütüb-i fıhkiyyede hadd-i şürb mebhasine mürâca'at olunmalıdır.

Behcetü'l-Fetevâ'nın "Kitâbü'l-Eşribe"sinde şöyle zikr olunmuşdur:

Nebîz-i temur, ya zebîb, ya asel, ya tîn, ya şa'îr ya bunların emsâlinden ittihâz olunup müskir olan hamrın gayrı şerbetlerin sekr vermeyecek mikdârı telehhî kasdınsız içilmek helâl midir yoksa kalîl ve kesîri harâm mıdır? El-cevâb kalîli ve kesîri harâmdır.

ونبيذ التمر والزبيب اذا طبخ ادنى طبخة ثم اشتد يجوز شربه دون السكر على قول الامام الثانى رحمه الله تعالى لاستمراء الطعام دون اللهو الخ. وقال محمد رحمه الله يحرم قليله وكثيره، قالوا: وبه نأخذ.

(*Bezzâziye fi'l-Eşribe* - Mülahhasan)
İntehâ

Ali Efendi fetâvâsının "Kitâbü'l-Eşribe"sinde şöyle mastûrdur:

[292] Vişnâb demekle ma'rûf olup müskir olan şerbetin sekr vermeyecek mikdârını telhî kasdınsız içmek helâl midir? el-Cevâb: İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Ebû Yûsuf katlarında helâldir, İmâm-ı Muhammed katında harâmdır. Fî zamâninâ İmâm-ı Muhammed kavliyle iftâ ihtiyâr olunmuşdur.

وحل المثلث العنبى، وهو ماطبخ من ماء العنب حتى ذهب ثلثاه وبقى ثلثه وان غلا واشتد وسكن من الغليان، هذا عند ابي حنيفة وابي يوسف. وعند محمد ومالك والشافعي قليله وكثيره حرام. سئل ابو حفص الكبير عنه فقال لايحل شربه، فقيل خالفت ابا حنيفة وابا يوسف، فقال لالانهما يحلان لاستمراء الطعام، والناس فى زماننا يشربون للفجور والتلهى فعلم ان الخلاف فيما اذا قصدبه التقوى، واما اذا قصدبه التلهى فلا يحل اتفاقا.

(*Dürerü Gurer fi'l-Kitâbi'l-Eşribe*)

واما الاشربة من الشعير اوالذرة اوالتفاح اوالعسل اذا اشتد وهو مطبوخ اوغير مطبوخ فانه يجوز شربه مادون السكر عند ابي حنيفة وابي يوسف رحمهما الله وعند محمد رحمه الله حرام شربه، قال الفقيه: وبه نأخذ الكل فى نوازل.

(*Hulâsatün fi'l-Eşribe*)
İntehâ

[1] Nahl, 16/67.
[2] Bakara, 2/219.
[3] Nisâ, 4/43.

Fer'-i Mühim

Muharremât ile tedâvî husûsunda bazı fukahâ demişlerdir ki tahrîm olunan birşeyde bir derd için şifâ bulunduğu ma'lûm olup da ondan başka o derdin hiçbir devâsı bulunmasa o muharrem ile tedâvîye ruhsat verilir, nitekim hâl-i zarûretde ekl-i meyyiteye ve susamış adam için şürb-i hamra ruhsat verildiği gibi.

Şürunbilâlî'nin "Dürer" üzerine hâşiyesinin "Kitâbü'l-Eşribe"sinde şöyle mastûrdur: "*Nihâye*'de mezkûrdur ki harâm ile istişfâ câ'izdir, eğer onda şifâ olduğu ma'lûm olup da bir derdin ondan başka devâsı olmazsa. Sâhib-i *Nihâye* bunu zahîreye azv etmişdir."

Dürr-i Muhtâr'ın "Kitâbü't-Tahâre"sinde şöyle zikr olunmuşdur: "Muharrem ile tedâvîde ihtilâf olundu. *Bahr*'ın "Kitâbü'r-Rıdâ"sında beyân edildiği üzere zâhir-i mezheb muharrem ile tedâvîyi men' eder. Lâkin musannif gerek orada ve gerek burada "Hâvî"den şöyle naklediyor: Bazıları dediler ki muharremde bir derd için şifâ bulunduğu ma'lûm olup da o derd için başka devâ' ma'lûm olmasa onunla tedâvîye ruhsat veriliyor, nitekim hâl-i zarûretde susamış adam için şürb-i hamra ruhsat verildiği gibi, ve aleyhi'l-fetvâ."

Nûrü'l-Ayn'da otuz dördüncü faslın âhirinde şöyle mastûrdur: "*Tehzîb*'den naklen sâhib-i *Nihâye* dedi ki, bir tabîb-i müslim bir alîle şürb-i bevl ve demde ve ekl-i meyyitede şifâ olduğunu ihbâr edip de onun makāmına kā'im bir devâ-yı mübâh bulmasa onun için bunlar ile tedâvî câ'iz olur. Eğer tabîb bunlar ile çabuk şifâyâb olursun derse bunda iki vecih vardır. Alîlin tedâvî için şürb-i hamr etmesi câ'iz olur mu? Bunda da iki vecih vardır. Kezâ zekerahû el-İmâmü't-Timurtâşî ve kezâ fi'z-*Zehiyra*. Harâm ile istişfâ harâmdır denilmesi ıtlâkı üzerine cârî değildir, harâm ile istifşâ câ'iz olmaması onda şifâ olduğu ma'lûm olmadığı zamana maksûrdur, ama onda şifâ olduğu ma'lûm olup da ondan başka devâsı olmazsa onunla istişfâ câ'iz olur. İbni Mes'ûd radiyallâhu anhu hazretlerinin (لم يجعل شفاؤكم فيما حرم عليكم) kavlinin ma'nâsı muhtemeldir ki müşârün-ileyh bunu devâ-i muharremden başka devâsı ma'rûf olan maraz ve illet hakkında söylemiş olsun. Zîrâ bu takdîrce helâl ile harâmdan istiğnâ hâsıl olur. Ve câ'izdir ki hâcet ve zarûret zamanında hürmet münkeşif olacağı cihetle şifâ harâm ile olmayıp helâl ile olmuş olur demekdir."

Âyet-i kerîmede vâki' "meysir" kelimesi esnâ-i tefsîrde gösterildiği üzre kumar demekdir. Kumara "meysir" denilmesi onunla ta'b ve müştaksız yüsr ve suhûlet ile mâl kazanıldığı içindir. Kimar: Kāf'ın kesriyle fî asıl mufâ'ale bâbından kumar oynaşmak ma'nâsına masdar olup ba'dehû kumar oyununa ıtlâk olundu. Kelime-i mezkûre lisânımızda Kāf'ın zammıyla müsta'meldir.

Ensâb: Nasb'ın cem'idir. Zammeteyn ile nusub veyâhûd Nûn'un zammı ve Sad'ın sükûnuyla nusb: Taşdan masnû' putlardır ki, zaman-ı câhiliyyetde Ka'be-i mükerremenin etrâfına rekz olunup onlar için telbiye ve onlar için zebh-i karâbîn ederlerdi.

Fethateyn ile "zelem" veyahud "sard" vezninde "zelm"-in cem'i olan "ezlâm" bir takım oklardır ki ehl-i câhiliyyet onlarla fal açarlardı, şöyle ki bir şeye teşebbüs olunacağı vakit iki okun birine "emr" diğerine "nehy" lafızları yazılarak bir zarf içine kondukdan sonra el sokulup hangisi çıkarsa mûcibince amel olunurdu.

Dikkat olunsun bu âyet-i kerîmede hamr ve kumarın tahrîmi vücûh ile te'kîd buyrulmuş: Evvelen sadr-ı cümlede hasr ve kasr ifâde eden (انما) îrâd olunmuş. Sâniyen hamr ve kumar esnâm ve ezlâma mukārin kılınmış. Sâlisen hamr ve kumar te'âtîsine şeytânın murdâr-ı i'mâli denilmiş. Râbi'an onlardan ictinâb ile emr olunmuş. Hâmisen onlardan ictinâbın bâ'is-i fevz ü felâh olabileceği beyân buyrulmuş ki, onları irtikâb bâdî-i haybet ve hüsrân olur demekdir. Sâdisen hamr ve kumarın mefâsid-i dünyeviyye ve dîniyyesi cümlesinden olarak onların buğz u adâvet îkā' etdikleri ve zikrullâhdan ve bilhassa münâcât-ı Rabbü'l-âlemîn olan salâtdan men' eyledikleri beyân buyrulmuş. Sâbi'an âyet-i kerîme mü'minlere hitâb olduğu cihetle maksûd onları hamr ve kumardan nehy olduğu halde ehl-i câhiliyyete mahsûs olan esnâm ve ezlâm keyfiyetleri, mahzâ bu dört keyfiyetin kubh ve mefsedetde biribirine mütekārib olduğunu ifhâm için zam ve ilâve olunup bu sûretle de hamr ve kumarın kubh ve mefsedetleri te'kîd buyruldukdan sonra âyet-i sâniyede ancak maksûd bizzat olan hamr ve kumar zikr olunmuş. Hele en sonra (فهل انتم منتهون) kavl-i şerîfinde sûret-i istifhâmda îrâd buyrulmuş olan nehy ne şedîd ve belîğ vâkı' olmuş.

[293] El-hâsıl kumar nice buğz u adâvetler îkā', nice adamlar, nice servetler telef etmiş, nice hânumânlar söndürmüşdür. Âlemde nice bin mefâsid ve şürûr tevlîd eden ümmü'l-habâ'is dahi nice âlâm ve emrâza sebeb olmuş, nice canlara kıymış, nice âileleri mahv ü perîşân eylemiş, nice eytâm ve erâmil bırakmış, nice insanları biribirinin canına kasd etdirip sûzişli fecî'alara bâdî olmuşdur. Bununçün cenâb-ı münzilü'l-furkān hamr ve kumarı, hâme-i aczimiz ile şiddetini ancak deryâdan bir katre mesâbesinde tasvîr edebildiğimiz bir belâgat-i kusvâ, bir beyân-ı mu'allâ ile nehy ve tahrîm buyurmuşdur.

Hâce-i Kâ'inât aleyhi efdali't-tahiyyât efendimiz [1] (اجْتَنِبُوا الْخَمْرَ فَإِنَّهَا أُمُّ الْخَبَائِثِ) buyurmuşdur. Diğer bir hadîs-i şerîfde (شارب الخمر كعابد الوثن) [2] vârid olmuşdur. Dâ-i alkolün muhrib-i beşeriyyet olduğu bugün tıbben ilme'l-yakīn, ayne'l-yakīn sâbit olmuşdur, buna mebnîdir ki ekser düvel-i mu'azzama müskirâta karşı tedâbîr-i zecriyyeye mürâca'at etmişlerdir. Feyz-i te'sîr-i Kur'ân ile ümmet-i Muhammediyye bu dâ-i hâ'ilin istîlâsından lehü'l-minne masûn ve mahfûzdur. Fakat bunu ulemâ meclis-i ilimlerinde, meşâyıh hângāh ve zâviyelerinde, vâ'izler kürsi-yi va'azlarında demâdem zikr etmeli, aslâ ferâmuş etmemelidirler.

Bereketzâde İsmâil Hakkı

---

[1] Nesâî, *Sünen,* Kitâbü'l-Eşribe 45.

[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 6014.

FELSEFE-İ İSLÂMİYYE

İSBÂT-I VÂCİB

Burada isbât-ı vâcibden maksadımız, künh-i Bârî'yi ta'yîn değildir. Çünkü künh-i Bârî'yi idrâk, tavk-ı beşerin bi'l-külliye hâricindedir. Zîrâ hakîkat-ı Bârî'yi idrâk için beşerde hiçbir âlet ve hiçbir kuvvet yokdur. İlm-i beşerin esbâbı havâss-ı hamse ve akıldan ibâretdir. Hâlbuki bunlar mümkinâta te'alluk edebilir, bunların idrâkâtı mümkinât cümlesi dâiresinde deverân eyler. Aklımızın, hissimizin te'alluk etdiği şeyler meyânında vâcib cinsinden birşey yokdur ki künh-i hakîkat-ı vâcibe dâir bizde bir fikir hâsıl olabilsin. Bunun için Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri [1](تفكروا فى آلآء الله ولا تتفكروا فى ذات الله) buyurmuş ve Muhyiddin Arabî hazretleri de: (كل ما خطر ببالك فالله غير ذلك) demişdir. Binâ'en-aleyh bizim burada isbât-ı vâcibden maksadımız âsârdan mü'essire istidlâl tarîkıyla Vâcib te'âlâ ve tekaddes hazretlerinin mevcûdiyetini isbâtdır.

* * *

İsbât-ı vâcib için başlıca dört meslek vardır: Hudûs, imkân, gâyet, ihtirâ'.

Meslek-i Hudûs Üzre İsbât-ı Vâcib

Bunun takrîri iki vechiledir:

Evvelen: Bütün âlem, sûretiyle, eczâsıyla, maddesiyle, hâdisdir. Her hâdisin bir muhdisi vardır. Binâ'en-aleyh âlemin de bir muhdisi vardır, ki o da hudûs ve imkândan münezzeh olan Vâcibü'l-Vücûd hazretleridir.

Bu delil iki mukaddimeden mürekkebdir. Biri "Bütün âlem sûretiyle, eczâsıyla, maddesiyle hâdisdir" diğeri "Her hâdisin bir muhdisi vardır" kazıyyeleridir. Birinci kazıyyeye "suğrâ", ikinci kazıyyeye "kübrâ" denir.

Ma'lûm olduğu üzere bir delîlin suğrâ ve kübrâsı müsellem olur ise netîcesinin müsellemiyyeti zarûrîdir, burada kübrâ bedîhî olduğundan onu isbâta lüzûm yokdur. Fakat suğrâ nazarî –yani muhtâc-ı isbât– olduğu için onu bervech-i âtî isbâta şurû' ediyoruz:

İlim, a'yân ve a'râzdan mürekkebdir. A'yân ve a'râz ise hâdisdir. Binâ'en-aleyh âlem dahi suver ve efrâd, eczâ ve maddesiyle hâdisdir.

Bu delîlin de suğrâsı bedîhîdir. Zîrâ fi'l-vâkı' âlem a'yân ve a'râzdan mürekkebdir. Çünkü âlem dediğimiz şey bir takım cevâhir ve ecsâm ve onlarla kā'im a'râzdan ibâretdir. Ta'bîr-i âharla âlem madde ve kuvâ ve suverden ve bu suverle kā'im elvân ve ekvândan başka birşey değildir. Bunlar ise bilâ-şek hâdisdir.

Evvelâ a'râzın hudûsünü isbât edelim: Bazı a'râzın hudûsü bi'l-müşâhede ve bazılarının hudûsü bi'l-burhân sâbitdir. Hudûsü bi'l-müşâhede sâbit olanlar sükûndan sonra hareket, ziyâdan sonra zulmet, harâretden sonra bürûdet, hazaretden sonra humret gibi arazlardır. Hudûsleri bi'l-burhân sâbit olanlar da bunların ezdâdıdır. Bu ezdâdın hudûsünü isbât eden burhândan maksad, tarayân-ı adem delîlidir. Meselâ: Sükûndan sonra vâkı' olan hareketin hudûsü bi'l-müşâhede sâbit olduğu gibi ondan evvelki sükûnun hudûsü de o sükûna adem târî olması delîli ile sâbitdir. Zîrâ eğer o sükûn, kadîm olsaydı zâ'il olarak onun yerine hareket ârız olmaz idi. Çünkü kadîm olan birşeyin zevâli mümteni'dir. Zîrâ kadîm ikiden hâlî değildir: Ya Vâcibü'l-Vücûd'dur veyâhûd Vâcibü'l-Vücûd'a bi'l-îcâb* müsteniddir. Herhangisi olursa olsun zevâli mümteni'dir.

Vâcibü'l-Vücûd'un zevâli mümteni' olduğu zâhirdir. Zîrâ vücûd onun muktezâ-yı mâhiyeti veyâhûd ayn-ı hakîkati olup muktezâ-yı mâhiyetin mâhiyetden veya birşeyin nefsinden infikâki ise bilâ-şek muhaldir.

Vâcibü'l-Vücûd'a bi'l-îcâb müstenide gelince, bunun da zevâli mümteni'dir. Çünkü ma'lûlün, illet-i mûcibesinden tehâlüfü bi'l-bedâhe bâtıldır. Binâ'en-aleyh hareket gibi sükût dahi ârız ve hâdis olduğu şübhesizdir. Sâir a'râz da bunlara makîsdir.

Bu delîle: – "Bu âlemde herşey mütehârrikdir, hiçbir şeyde sükûn yokdur. Binâ'en-aleyh ne hareketin hudûsü bi'l-müşâhede sâbitdir, ne de sükûnun hudûsü bi'l-burhân sâbitdir. Zîrâ zâten sükûn yok ki bunun zevâliyle **[294]** yerine hareket kā'im olsun da hareketin hudûsü bi'l-müşâhede ve sükûnun hudûsü tarayân-ı adem delîli ile sâbit olsun…" diye bir i'tirâz dermeyân edilirse, cevâben deriz ki: Haydi âlemde her şeyin müteharrik olduğunu teslîm edelim. Fakat cevâhir-i ecsâmdaki hareket, aslî olmayıp, arazdır. Zîrâ hikmet-i tabî'iyede bahs-i mahsûsunda beyân olunduğu üzre cevâhir ve ecsâmda itâ'at hassası olduğundan her cevher ve her cisimde asıl olan sükûndur. Binâ'en-aleyh bütün avâlimin envâ' ve efrâdıyla, eczâ ve suveriyle beraber dâima müteharrik olduğunu teslîm etsek bile mâdem ki cevâhir-i ecsâmda asıl olan sükûndur, şu halde onlardaki hareketlerin hudûsünde hiç olmazsa hudûs-ı zâtî ile hâdis olduklarında şübhe yokdur. Bu hareketler hâdis olunca bâlâda beyân etdiğimiz vechile tarayân-ı adem delili ile harekât-ı mezkûreden –velev ki bizzât olsun- evvel olan sükûnların dahi hudûs-ı zâtîsi bilâ-şekk sâbitdir. Zîrâ eğer o sükûnlar bizzât kadîm olsaydı onların yerine hareketler kā'im olmazdı. Binâ'en-aleyh gerek hareket ve gerek sükûndan hiçbirisi bizzât kadîm ve ezelî olmayıp her ikisi de hiç olmazsa hudûs-i zâtî ile bilâ-şek hâdisdir.

A'yânın hudûsüne gelince; bu da bilâ-şekk sâbitdir. Zîrâ bu âlem-i maddîye nisbetle a'yân iki kısımdan ibâretdir:

1- Madde, yani cevâhir-i ferde veyâhûd anâsır, 2- Bunlardan terekkûb eden ecsâmdır.

Madde ve anâsır hâdisdir. Madde hâdisdir; zîrâ madde hareketden hâlî değildir. Hareketin hudûsü ise a'râzın hudûsünü isbâtda beyân etdiğimiz vechile bilâ-şekk sâbitdir. Hâlbuki havâdisden hâlî olmayan herşey hâdis olacağından maddenin de hudûsünde şüphe yokdur.

"Havâdisden hâlî olmayan herşey hâdis olacağından" dedik. Zîrâ havâdisden hâlî olmayan birşey hâdis olmayıp da kadîm olsa o şey ile kā'im olan hâdisin dahi kadîm olması lâzım gelir. Hâdisin kadîm olması ise muhaldir. Çünkü hilâf-ı mefrûzdur. Bir de ictimâ'-i nakîzeyni –ya'ni birisinin,

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 5286.

* Bi'l-ihtiyâr değil.

hem hâdis, hem de kadîm olmasını– müstelzimdir. Bu ise bâtıldır.

Eğer mu'terizlerimiz: "Fi'l-vâkı' eşhas-ı harekât hâdisdir. Fakat bu eşhâsın nev'i kadîmdir. Bu nev', madde ile mine'l-ezel kā'imdir. Bunda ise hiçbir mahzûr yokdur. Çünkü bir kadîmin diğer kadîm ile kıyâmına hiçbir i'tirâz vârid değildir." diyecek olursa, cevâben deriz ki: Nev'in ayrıca vücûdu yokdur. Her nev'in vücûdu kendi efrâdıyla kā'imdir, kendi efrâdı zımnında mütehakkıkdır. Binâ'en-aleyh mâdem ki maddenin hâlî olmadığı harekât birer birer hâdisdir ve mâdem ki nev'-i harekât bunların zımnında mütehakkıkdır, şu halde nev'-i hareketin dahi hudûsu zarûrîdir. Bu zarûrî olunca maddenin kadîmiyle beraber harekât dahi kadîm olduğu takdîrde birşeyin hem hâdis, hem kadîm olması lâzım geleceği şübheden vârestedir.

Bu cevâbımıza mu'terizimiz tarafından: "Eşhâs-ı harekâtın hudûsünden nev'-i harekâtın hudûsü lâzım gelmez. Zîrâ eşhâs-ı harekât mahdûd olmasaydı o zamân o eşhâs ile kā'im olan ve onların zımnında tahakkuk eden nev'-i harekâtın dahi hudûsü lâzım gelir idi. Fakat eşhâs-ı harekât, mahdûd değil, nâ-mütenâhîdir. Onların nihâyet bulduğu bir hareket yokdur ki bu eşhâsın hudûsüyle nev'lerin dahi hudûsü lâzım gelsin..." tarzında bir i'tirâz daha dermeyân edilecek olursa, cevâben deriz ki: Eşhâs-ı harekâtın nâ-mütenâhî olması bâtıldır. Zîrâ bu takdîrde teselsül lâzım gelir. Teselsülün butlânı ise bir çok berâhîn-ı akliye ile ve ale'l-husûs her türlü i'tirâzdan sâlim olan burhân-ı tatbîk ile sâbitdir. Bu bâtıl olunca nev'-i harekâtın hudûsü dahi şübhesizdir.

Anâsır ve ecsâmın hudûsüne gelince; maddenin hudûsü sâbit oldukdan sonra bunların hudûsünde hiç şübhe yokdur. Zîrâ anâsır, eczâ-yı ferdeden ve ecsâm, anâsırdan mürekkebdir. Hâlbuki mürekkeb olan bir şeyin hudûsu şüphesizdir. Çünkü mürekkebin vücûdu eczânın vücûdundan mu'ahhardır. Bir mürekkebin eczâsı hâdis olunca artık onun hâdis olacağı evlâ bi't-tarîkdir. Binâ'en-aleyh a'râz gibi a'yân dahi bilâ-şekk hâdisdir. A'yân ve a'râz hâdis olunca bunlardan mürekkeb olan âlemin dahi hâdis olduğu sâbit olur ki matlûb da bu idi.

–mâba'di var–

Mûsâ Kâzım

BİR MERSİYE

Henüz nevbahâr-ı şebâbında,
ondokuz yirmi yaşlarında iken bu cihân-ı zulmete
vedâ ederek âlem-i nûrânûr-i dîdâra yükselen
yâr-ı cânım, birâder-i vicdânım
Hilmi hakkında

Nihâyet oldu nazardan nihân o nûr-i mübîn,
Peyinde kaldı ufuklarda bir hayâl-i defîn!

Zevâl, o emr-i tabî'î kemâle derpeydir:
Fezâda yükselen encüm olur ufûle karîn;

Fakat bu necm-i emel sanki berk-ı hâtıf idi,
Ki birden etti gurûbuyla ufku leyl-âkîn.

Tenezzül etmedi nâsûta, döndü lâhûta;
Kemîne pâye-i iclâli oldu ılliyyîn.

Hayâli yâd-ı hazînimde, rûhu bâlâ-gerd,
Vücûdu bister-i makberde iğtirâb-güzîn...

Tehallül eyledi, gûyâ o nûr-i yekpâre,
Nigâh-ı bârika-bîn oldu bir de hârika-bîn!

Bir âsümân-ı celâlin muhîti oldukça,
Nazarda Arş ile yeksân olursa çok mu zemîn?

[295] Kitâbe, seng-i mezârında hep kitâb-ı ledün;
Sirâc, fevk-ı serinde ziyâ-yı nûr-i yakîn.

Sütûnu merkadinin Hakk'a yükselen tehlîl;
Revâkı meşhedinin nâzilât-ı arş-ı berîn.

Zemîn-i hâkine ferrâş dest-i nâz-ı nesîm;
Fezâ-yı kabrine sâkî sehâb-ı nesr-âyîn.

Nücûm, türbesinin türbedâr-ı bîdârı;
Bahâr, lâhdine pûşîde sütre-i rengîn.

Açılmadan kuruyan gonce-i izârı için
Seherde nevha-i bülbül terâne-i Yâsîn!

Havâda mevcesidir şehper-i melâikenin,
Eden riyâh değildir bu servilikte enîn.

Leyâl o tayf-i lâtîfin harîm-i ismetidir;
Şafak ki hâtıra-i iğtirâbıdır, ne hazîn!

Bütün mekân, nazarımda o rûha nüzhet-gâh,
Eğerçi yükselerek oldu lâmekânda mekîn.

Ey aslına iltihâk eden nûr,
Sensin bana her tarafta manzûr;
Olsan da zılâl içinde mestûr,
Bir an değilim o lem'adan dûr:
Rûhumda ebed-karâr şu'len.

Mevvâc sabâhatin seherde,
Berk urmada nâsiyen kamerde;
Şeb sahn-ı harem-serâna perde.
Matvî evrâk-ı verd-i terde
Bir şemme kitâb-ı nükhetinden!

Nağmendir eden riyâhı tehzîz,
Senden bu nevâ-yı şûriş-engîz!
Tayfın beni eyliyor seher-hîz...
Ey hâtırasıyla rûh lebrîz,
İndimde bu kâinât hep sen!

Ey lem'a-i şu'le-i İlâhî,
Ey subh-i ebed karârgâhi.
Hiç bulmaya tâbişin tenâhî...
Envârına gelmesin tebâhî...
Bir böyle bekānı isterim ben.

Sönmez yanan ihtimâli yoktur,
Sönmek sözünün meâli yoktur...
Yok, nâre demem zevâli yoktur,
Nûrun fakat öyle hâli yoktur.
Olmaz ona hiç adem nişîmen.

Ey hâtırasıyle kaldığım yâr,
Artık aramızda bir cihan var!
Sen gökte safâ-güzîn-i dîdâr,
Ben yerde azâb içinde bî-zâr!
Gûşumda bütün terâne şîven!

Şîven demi nây-i nağme-kârın,
Şîven cereyânı cûybârın,
Şîven sesi bâd-ı bî-karârın,
Şîven bana âh yâdigârın...
Sen gökleri hande-zâr ederken!

10 Haziran 320 **Mehmed Âkif**

HİCRET-İ HÂCER

İki cânibde eflâke te'âlî eylemiş kühsâr
Meyânı bî-imâret bir hazîn vâdî-i tenhâ-zâr
O dağlar bî-kiyâh ü bî-şecer bir sahra-i sammâ
O vâdî bî-nebât ü bî-semer bir sâha-i melsâ.
Muhîti serteser seng-i siyehden yapma bir dîvâr
Muhâtı câ-be-câ kumdan ibâret bir mugaylân-zâr
Bu rîkistân-ı hevlin ortasında bir hazîn tûde
Zemîn-i müstevâya nisbeten durmakda efzûde
Beşerden etmemiş kimse bu cây-ı halveti mesken
Sükûn-i vahdeti olmuş bütün etrâfa dehşet-zen.
Avâsıf bazı dem inler bu kûh-sârın arasından,
Sehâ'ib bazı dem ağlar bu vâdînin semâsından.
Bu cây'ın olmada mihr-i cihân mihmân-ı her-rûzu
Leyâlinde kevâkib nâzırân-ı dîde-efrûzu.
O rütbe renk-i sûziş var ziyâ-yı âfitâbında
Serâb eyler temevvüc iltimâ'-ı mâhitâbında.
Değil yer yer kuraklıkdan zemîni çâk çâk olmuş;
Susuzlukdan leb-i atşânını açmış helâk olmuş.
Mugaylânı bile pejmürdedir yok levn-i hadrâsı
"Bi-vâdin gayri zî-zer'in"[1] bu cây olmuş mü'eddâsı.
Bu vâdî Mekke'dir ki kıble-i ehl-i me'âlîdir;
Şu tasvîr etdiğim binlerce yıl evvelki hâlidir.

* * *

Sükûn-ı vahdet olmakda iken sahnında hevl-efzâ
Bu vâdîde bir akşam üstü oldu bir cemel peydâ.
Geçip gelmişdi bî-vakfe menâzilden, bevâdîden
Tehî kalmışdı sem'i savt-ı gayretzâ-yı hâdîden.
Koşup sahrâda sür'atle tozu toprağa katmışdı;
Yüzüp çöllerde kum deryâsına gûyâ ki batmışdı.
Telâtum eyledikce mevce-i deryâ-yı rîkistân
O, olmuşdu misâl-i geşti-i Nûh-i nebî-cünbân.
Güzârında o rütbe iltizâm-ı sür'at eylerdi
Biri tâ'ir sanırdı görse, gerçi murg-i bî-perdi
Değildi nâka-i leylâ, değildi üştür-i selmâ
Değildi hâmil-i hevdec, değildi nâkıl-ı sevdâ.
Bu yektâ râhile bir kāfileydi arz-ı bathâya
Bu ilk vaz'-ı kadem olmuş idi ol hâk-i gabrâya.
Bu tek seyyâre gıbta-âver-i hayl-i kavâfildi
Ki zahrında güzîde üç vücûd-ı pâki hâmildi.
Biri: Bir pîr-i rûşendil ki sîmâsındaki berkı
Tele'lü' etmede bî-fer bırakmış lem'a-i Şarkı.
Mehâbetle melâhat tarf-ı rûyunda ayân olmuş;
Münevver bir sakal ruhsârına âyînedân olmuş.
Vekārında nümâyân olmada temkîn-i şeyhûhat
Onu Hak ihtiyâr etmiş inâyet eyleyip hıllet
Olup ser-dâde hükm-i hikmet-efzâ-yı Hudâvend'e
Mübârek sadrına etmiş sırr-ı teslîmi efgende.
Lisânı sâkit ü sâmit, cenânı Hak ile meşgûl
Hudâ'nın emrini kābil Hudâ'ya kendisi makbûl
Tefehhüm eyledin mi? Kim idi bu zât-ı âlî-câh.
Ulü'l-azm-i rüsulden bir nebî, yani Halîlullâh
O, önde pes-nişîni hem-ser-i pâkîzesi Hâcer,
Kucağında onun da süt emer bir tıfl-ı nâzik-ter.
Sarılmış bir eliyle zevc-i âlîşânı tutmakda,
Eğilmiş bir kolu üstünde evlâdın uyutmakda.
Niçin çöllerde böyle rehneverd olmuş değil vâkıf!
Nedir hikmet bu rıhletden, ne yer en sonraki mevkıf?
Bunu hiç sormamış. Öğrenmemiş hem de niçin sorsun?
Sefer azminde zevci, kendi oğluyla niçin dursun?
Eğerçi yıpramış cism-i latîfi yolda mihnetle
Tahammül eylemiş bir hiss-i şefkatle, muhabbetle;
Vücûdu olmada meşy-i cemelden gerçi lerzende
O, titrer üstüne ma'sûmunun ancak bu zahmetde;
Rızâdâde meşakkatler tezâyüd etse de her bâr
Kucağında o nûr-i dîdesi tek olmasın bîdâr.
Nasıl lerzende olmaz üstüne ol tıfl-ı vâlânın
O da bir mehbit-i vahy-i güzîni zât-ı Mevlâ'nın.
Nisâya bir sa'âdetdir eğerçi mâder olmaklık.
Ne âlî bir şerefdir mâder-i peygamber olmaklık.
Ne mutlu bir kadın nisvân içinde Hazret-i Hâcer
Ki hem zevc-i mu'allâ-nâmı, hem evlâdı peygamber.
O mahdûm-ı mükerrem: İbni İbrahîm-i İsmaîl
O ferzend-i mukaddes: Cedd-i Ahmed vâcibü't-tebcîl.

* * *

O cây-ı vahşet-efzâya kadarmış seyri besbelli
Menâha eyledi üştür meyân-ı vâdî-i remli;
O rîkistâna çökdükde bu merkūb-ı şeref-mashûb
Zemîne oldu zahrında olan râkibleri pâ-kûb.
Oturdu kumlara hem-ser sabırlı bir tahayyürle
Ayakda kaldı şevher de sürekli bir tefekkürle
[296] Biri hayretde lâkin ihtirâmından olur sâkit
Biri giryân iken kalben, lisânen durmada sâmit.
Biri zevcin, biri Hakk'ın olup fermânına râzı
Nişîmen eylemişler bî-imâret böyle bir arzı.
Bu yerde kalmağa me'mûr idi Hâcer'le İsmâîl
Bu fermânı getirmişdi Halîlullâh'a Cebrâ'îl
Telakkī eyleyince emr-i Hakk'ı zât-ı âgâhı
Iyâliyle alıp evlâdın olmuşdu hemân râhî.
Değildi vâkıf-ı sırr-ı seyâhat seyyide Hâcer
O çıkmışdı yola ancak olup da peyrev-i şevher.
Eğerçi tîr-i zehri kalb-i İbrahim'i delmişdi;
Firâkın, şimdi artık ân-ı âteşnâki gelmişdi.
Olur âteş-zen-i dil hîn-i firkat öyle bir andır,
Velev kalb-i nebî olsun, o peygamber de insandır.
O kalbi yakmamışken nâr-ı bürkân-misli Nemrûd'un,
Bu def'a yakdı nâr-ı firkate fermânı Ma'bûd'un.

[1] İbrâhim, 14/37. [Ekilmeyen bir yer.]

Fakat yanmak yakılmakdır dil-i uşşâk için mutlak
Husûsiyle kolay bir şey mi Allah'a halîl olmak?
Bırakmak çölde evlâd ü ıyâlin gerçi müşkildi
Tehâlüf etmesi ondan beter bir emr-i hâ'ildi.
İtâ'at eyleyip ez-cân u dil emr-i Hudâvend'e
Biraz hurma biraz da su bırakdı ümm ü ferzende.
Olurken dağların ardında hurşîd-i cihan gârib
O firkat-perver oldu zahrına cemmâzenin râkib.
Görünce azm-i zevci hemser-i bîçâre hayretle
Peyinden koşdu feryâd eyleyüp rıkkatle, firkatle
Ki: Ey hemhâbe-i mûnis! Nedir bu azm-i nâ-hengâm?
Neden bu firkat-i nâgeh-zuhûra eyledin ikdâm?
Nedir kasdın bu çöllerde bizi bîkes bırakmakdan?
Nedir fikrin bizi kızgın rimâl üstünde yakmakdan?
Dönüp bak ardına lâyık mı ki şâm-ı garîbânda
Kala zevcenle evlâdın enîn ü âh ü efgānda?
Penâh olmuş iken bir ümmete ey zât-ı âlîcâh!
Şu tağrîb ü tebâ'üdden aceb râzı mıdır Allah?
Sana lâzım iken cümle ibâdullâha kol açmak
Revâ mı biz gibi bîçâregânı terk edip kaçmak?
Bana rahmeylemezsen de acı evlâdına bâri!
Bırakma pençe-i mürge o ma'sûm-i leben-hârı!
Değildir mesken-i nev'-i benî Âdem şu tenhâ-zâr
Ne âsâr-ı imâret var, ne de bir mûnis-i gamhâr!
Mürüvvet mi şu vâdîde bizi terk eylemek böyle?
Kime etdin vedî'a ehlini, evlâdını söyle?

* * *

Metânetle ne rütbe olsa da müstahkem-i teslîm,
Tahammül etmedi artık dil-i evvâh-ı İbrahim.
Zimâm-ı üştürü çekdi, dönüp ol hemser-i pâke
Dedi: Sığmaz Hakîm-i Mutlak'ın ahkâmı idrâke;
Bu sûretle telakkī eyledim vahy-i Hudâvend'i,
Bu câya terke me'mûrum şu yolda ehl ü ferzendi;
İtâ'at eyle emr-i Hakk'a, Allah'a tevekkül kıl,
Beliyye sûretinde cilvedir sabret, tahammül kıl,
Sizi bîkes bırakmaz hâmî-i bîçâregân Allah,
Mu'în-i bîkesândır hâfız-ı kevn ü mekân Allah.
Sizi ben savn-ı Mevlâ'ya emânet eyledim zîrâ
Emânâtı ziyân etmez Cenâb-ı Kibriyâ aslâ.
Şu firkat emr-i Bârî'dir ne çâre ben de münkādım
Vedâ' ey sevgili zevcem! Selâm ey rûhum evlâdım!

* * *

Bu sûzişli vedâ'ı eyledikden sonra İbrâhîm
Azîmet etdi, sâkin kaldı Hâcer çölde bi't-teslîm.
Olup lûtf-ı celîl-i kibriyâ lâkin ona gamhâr
O ıssız çölde bir âb-ı musaffâ eyledi izhâr.
Biraz sonra "Benî Cürhüm" o câya geldi eğlendi;
O tenhâ-zâr olan vâdî imâret buldu şenlendi.
Yetişdi necl-i vâlâ-zâdı İsmâîl-i âlîşân
Kabîle halkına oldu re'îs-i mefharet-ünvân.
Edildi Ka'be inşâ, oldu İsmâîl peygamber
Tekessür eyledi nesli, yayıldı sû-be-sû, yer yer;
Nihâyet geldi ol nesl-i güzînin mâ-bihi'l-fahri
Garîk-i nûr-i tevhîd ü hidâyet eyledi dehri.
Musallâ-yı mu'allâ-pâyesi Beyt-i İlâh oldu;
O ıssız çöl dönüp İslâm için bir kıblegâh oldu.
Olur her emri Bârî'nin nice hikmetlere mazhar
Bakın umrân-ı İslam'ın esâsı: Hicret-i Hâcer!..

Tâhirü'l-Mevlevî

SIDK-I NÜBÜVVET-İ MUHAMMEDİYYE'NİN TÂRÎHEN SÜBÛTU

–mâba'd ve son–

İşte bu âlemin bozuk i'tikādlarını düzeltecek bir mu'allim ve mürşide, fâsid-i ahlâk u âdâtı değiştirecek bir muslihe muhtac olduğunu inbâ etmek üzre kalbine min tarafillâh ilkā olunan bir ilm-i zarûrîden; der'uhde edeceği emr-i a-zîm-i tâkāt-şikende nusret-i ilâhiyye'nin kendisine mu'în ve zahîr olacağını, ba'îdü'l-menâl olan evâmil-i ulvînin husûlü-ne nihâyete kadar hâdim olacağını iş'âr eden nesîm-i inâ-yet-i rahmânîden; pîş ü pesinde bir şems-i nûrânûr gibi par-layan, kendisini delîl aramak ihtiyâcından muğnî kılan musâhib-i vahy-i ilâhîden; a'vân u ensâr, sipâh u sipehsâlâr makāmına kā'im olan va'd-i sâdık-ı semâvîden başka birşey değildir. Şu'ûb u kabâ'il-i âlemin kimi putperest, kimi âteş-perest, kimi dehrî, kimi Mani, kimi Yahûdî, kimi Nasrânî iken herbiri diğerine benzemez avâ'id ve i'tikādâta me'lûf ve tâbi' iken cümlesini birden tevhîde, teşbîh ü ta'tîlden mü-nezzeh olarak ta'zîm-i Rabb-i mecîde –kimseyi imdâd ve mu'âvenetine çağırmadan, kimseyi bu emr-i azîme teşrîk etmeden– yalnız başına öyle bir kuvvet ve itmi'nân-ı kalb ile, öyle bir azm-i kavî-yi sâdık ile kıyâm etdi ki mebhût-ı hayret olmamak mümkün değildir. Ve yek demde döndü: "Evsânınızı terk edin. Âbâ u ecdâdınızın size tanıtdığı ma'-bûdları artık tanımayın" dedi. Lâhût ile nasûtu birbirine ka-rışdırıp girdâb-ı hasâr içinde serâsime ve gümkeşte kalan müşebbeheyi "Hak te'âlânın münezzeh olduğu bu teşbîh-den, şân-ı ulûhiyyetine nâ-sezâ isnâdâtdan vaz geçiniz" diye îkāz etdi. Nûr u zulmünü, hayr u şerri birer ilâh tanıyan sâneviyyeyi "Bilcümle hâdisât-ı kevniyyeyi âlem-i vücûdda bi'l-istiklâl mutasarrıf olan, şerîk ü nazîrden müte'âlî olan vâhid-i zü'l-celâle isnâd ediniz. Yekdiğerini mahvetmek lâ-zım gelen iki müsâvî kuvvet ve kudretin vücûdunu i'tikād gibi bir girîve-i butlâna düşmeyiniz" diye tahzîr etdi. Tabî'iy-yûna bakdı. Onları da enzâr-ı basîretlerini perde-i kesîf-i ta-bî'atın mâverâsına doğru sevk ü icâleye, kâ'inâtın medâr-ı kıyâmı olan sırr-ı vücûdu müşâhedeye teşvîk ve tergīb ey-ledi. Bilcümle zü'l-kavli kendine muhâtab etdi. Büyük küçük ileri geri ne kadar insan varsa hepsinin hâlık-ı arz ü semâvât ve kābız-ı ervâh-ı mahlûkāt olan o zât-ı ecell ü a'lânın kab-za-i kudret ve ceberûtunda yeksân olarak ser-be-hâk-i acz ü meskenet olduklarını i'lân ve insanların yekdiğerlerine olan rüchân-ı hakīkîleri ya'nî nezd-i ilâhîdeki fazl ü meziyyetleri takvâ vü tâ'atlerine göre olduğu sarâhaten beyân, hâlık ile mahlûk arasına girmek, vesîle-i şefâ'at olmak gibi fuzûlî bir hizmeti kendiliklerinden der'uhde eden rü'esâ-yı rûhâniy-yenin bu hodgâmâne intihâli gayr-i kābil olduğunu, en bü-yük bir re'îs-i rûhânînin indallâh himmeti peyrevlerinin en küçüklerinden farksız bulunduğunu mehbit-i vahy-i Hudâ olmuş bir kalb-i selîmin bahş eylediği bir kuvvet-i mukni'â-ne ile îzâh ve tebyîn ederek bu rü'esâya a'lâ-yı menâsıb-ı

rabbâniyyelerinden ednâ-yı merâtib-i ubûdiyyete inmelerini, bir ilâhdan, bir ma'bûddan isti'âne husûsunda re'îsin ru'ûsa iştirâk eylemesini ve hâlıka nisbeten bir dereke-i acz ü iftikārda bulunan bilcümle efrâd-ı insaniyye beynindeki **[297]** fark ve tefâvüt, ilm ü fazîletden, takvâ vü tâ'atdan ibâretdir, i'tikādının vicdân-ı pâke nakş edilmesini teklîf etdi. Mukallidleri göreneklerine esîr olanları rûhlarını tengnâ-yı mezelletden tahlîse ve ellerini ayaklarını bağlayan sa'âdetlerine sed çeken iğlâl-i hurâfâtı çözmeye irşâd etdi. Kütüb-i semâviyyeyi mütâla'a ve me'ânîsini idrâk ile, o kütüb-i mukaddesenin muhtevî olduğu şerâyi'-i ilâhiyye'yi muhâfaza ile mükellef iken kemâl-i gabâvetlerinden yalnız elfâz u hurûfunu bellemekle iktifâ edip rûh ve ma'nâlarına nüfûz etmek istemeyen me'mûrîn-i rûhâniyyeyi ikāme eylediği berâhîn-i müskite ile tebkît eyledi. Âmâl ü makāsıd-ı nefsâniyyelerine ittibâ'an o kitabları tahrîf edenleri, elfâzlarına istedikleri şekl ü ma'nâyı verenleri takrî'ât ve tevbîhât-ı şedîde ile tahkīr etdi. El-hâsıl bütün halkı vahy-i ilâhîyi anlamaya, sırr ilmiyle tahakkuk etmeye da'vet eyledi. Her insana zâtında mevdû' olan mevâhib-i fıtriyyeyi hüsn-i isti'mâl etmenin yolunu gösterdi. Herkes kendini bilmeye, tanımaya ve akıl ve fikir ve irâde gibi hasâ'is-i celîle ile mümtâz bir mahlûk-i şerîf olduğunu idrâk edip bu hasâ'is-i mübeccelenin mukteziyâtıyla âmil olmaya teşvîk eyledi. Âlem-i kevn ü fesâdı insana musahhar kılan o hakîm-i mutlakın insana mevcûdâtın hangilerinden intifâ' edebilirse onları mübâh kılıp bu intifâ'ı i'tidâlden, hudûd-ı şerî'atden, kuyûd-ı fazîletden başka bir mâni' tahdîd eylemediğini ifhâm etdi. Halkı akıl ve fikirlerinin i'ânesiyle ma'rifet-i Hâlıka vâsıl olmaya ikdâr ü e'azz-ı makāsıd ve metâlib-i evveli, cihânlar değen bu ma'rifeti iktisâb için de hâssa-i vahy ile mümtâz olan sâhib-i mu'cizâtdan başka vesâ'iti intihâl-i mübtılâne olmak üzre ortadan kaldırarak nebîden başkasına ittibâ'dan men' eyledi. Nebîye îmân için de aynıyla tasdîk-i vücûd-ı Bârî gibi delîl-i kavî vü celîye istinâd edilmesini emreyledi. Vesâtat-ı enbiyâya ihtiyâcımız ise derkârdır. Zîrâ vücûd-ı Bârî'yi tasdîk için ba's-i enbiyâya hâcet olmasa da bilinmesi matlûb-ı ilâhî olan sıfât-ı ilâhiye'yi bilmek için, şân-ı ulûhiyete en ziyâde lâyık olan ibâdeti öğrenmek için mesâlih-i dünyeviyyemizi tesviye ve idâre husûsunda enzârımıza hafî kalan kavânîn ü kavâ'id-i dakīkaya kesb-i vukūf eylemek için mahz-ı lûtf-ı sübhânî olarak ba's-i enbiyâya ihtiyâcımız olduğunu aklımız inkâr etmez. İnsana, rûh ile cisimden yekdiğeriyle mümtezic iki âlem-i mütehâlifden mürekkeb olduğunu ve her iki âlemine hizmet ve her iki cüz'-i vücûdunu dâire-i hikmetden inhirâf etmeyerek mâ-hulıka lehlerinde istihdâm etmekle mükellef olduğunu öğretdi. Bütün halkda öteki âlemde mülâkī olacakları ahvâl ü ehvâle karşı daha bu âlemde iken hazırlanmaya da'vet etdi. En hayırlı amelin ibâdâtda hâlıka o mu'âmelâtda adl ü dâd ve nasîhat ü irşâd-ı ibâd şeklinde olmak üzre mahlûka ihlâsdan ibâret olduğunu tebyîn etdi. Bir kavmin, bir sınıfın değil bütün nev'-i beşerin dünyada rahatı, ukbâda selâmet ü sa'âdeti için bilcümle kuvâ-yı maddiyye ve ma'neviyyesini tevsî' ve meziyet-i nev'iye ve ulviyet-i izâfiyesini i'lâ için her ne lâzım ise cümlesini ta'lîmden geri durmadı. Herkesin hâli ülfet etdiğine hüsrân-ı dünyâ ve hırmân-ı ukbâ dahi olsa muhabbet, bilmediği şeye mûcib-i izz ü siyâdet ve müntehâ-yı merâtib-i sa'âdetde olsa adâvet etmek olduğu halde maddeten hiçbir kuvvet ve kudreti yok iken velvele-i âlemgîri bütün halk-ı cihânı ayaklandırmak şânından olan böyle büyük da'vete yalnız başına kalkışmak akıllara hakîkaten durgunluk verir. Yeryüzündeki i'tikādât ve i'tiyâdâtın kâffesine birden i'lân-ı harb demek olan bu da'vâya kıyâm etdiği zaman herkesden evvel mehd-i hidâyet ve merkez-i dâire-i sa'âdet olmak lâzım gelir. Kendi kavmi tasdîk edecek iken bu neşr-i hudâ-pesendâneye en ziyâde mâni' olan onlar oldu. Müşrikîn-i Arab kendi nefislerinin düşmanı, şehvetlerinin esîri olduklarından o da'vet-i mühimmenin mutazammın olduğu hakāyıka yanaşmak istemiyorlardı. Avâmları havâslarının ağzına bakar. İrâdelerini onların irâdesine tâbi' kılarlardı. Havâslarının ukūlü ise gışâ-yı izz ü gurûr ile mahcûb olduğundan öyle bir fakīr ümmînin sözünü dinlemeyi azametlerine bir dürlü yediremiyorlardı. Zahârif-i dünyâdan o kadar bî-nasîb olan bir zâtda kendilerine nasîhat vermek, hâiz oldukları makāmât-ı refî'aya ta'arruzla levm ü ta'nîf etmek için bir meziyet-i hakīkiyye görmüyorlardı. Lâkin o Resûl-i ümmî o nebî-yi Kureyşî o fakr u za'fı ile o acz-i zâhirîsi ile beraber yine sihâm-ı delâ'ilini yağdırıyor, burhân-ı celînin feyizli sehâ'ibinden sâ'ikalar indiriyordu. Gâh zecr ü tevbîh ile, gâh rıfk u nasîhatle, gâh câlib-i dikkat şeylerle, mûcib-i ibret sözlerle enzâr-ı intibâhlarını i'lâ ediyordu. Gûyâ ki ittibâ'ına karşı cabbâr, hükmünde kahhâr, bununla beraber her emr ü nehyinde hikmetşi'âr görünen bir sultân-ı dâd-ger yâhûd evlâdını terbiyede mâhir, mesâlih-i dünyeviyye vü uhreviyyelerini tesviyeye kādir, sert olduğu kadar merhametli bir peder idi. O za'f içindeki o kuvvet, o acz içindeki o miknet, o ümmîlik içindeki o ilm ü hikmet, o muhît-i câhiliyyet içindeki o sedâd u fazîlet ne idi? İşte bunlar hep ceberût-ı a'lâdan hubût eden nidâdan âsumân-ı akdesden nüzûl-i inâyet-i ulyâdan, kendine o kalb-i tâbdârı makarr eden vahy-i celîl-i hudâdan başka birşey değildi. O hitâb herşeyi ilim ve rahmetiyle muhît olan kādir-i kayyûmun hitâb-ı izzeti idi. Bu emir kulakları tenbîh eden, cehâlet hicâblarını yırtan, gaflet perdelerini paralayan, kalblerin samîmine giren emr-i nâfiz-i ilâhî idi ki bu emir ve hitâbı da Resûlünün sıhhat-ı risâletine en kavî burhânı ikāme etmek, abd-i sâdıkını yalancılık töhmetinden berî kılmak için böyle mu'tâd olmayan bir hasîsa-i celîle ile mümtâz eylediği bir abd-i ümmînin lisânı ile onun nutk-ı dilşikârıyla teblîğ eyledi. Hakîkat! Isbât-ı nübüvvete daha vâzıh delîl aranır mı? Bir ümmî çıksın da kâtibleri okudukları, yazdıklarını anlamaya da'vet etsin. Medâris-i ilme aslâ yanaşmamış biri gelsin de ulemâya bildiklerini şevâ'ib-i cehl ve gabâvetden tasfiye edin diye çıkışsın. Menâbi'-i irfânın semtine uğramamış bir kimse urefâyı irşâd etsin. Erbâb-ı evhâm içinden yetişmiş bir kimse hükemânın sekatâtını bulsun da onları doğru yola **[298]** sevk etsin. Sâdegî-yi tabî'ate en yakîn olan, nizâm-ı hilkati, kavânîn-i kevniyeyi idrâkden en uzak kalan kabâ'il arasında garîb kalmış bir zât bütün nev'-i beşer için usûl ve kavâ'id-i şerî'ati vaz' ve ta'yîn etsin. Sa'âdete öyle şehrâhlar açsın ki sâlikleri tehlike-i hüsrândan kurtulsun, târikleri ise tarîk-i necâtı aslâ bulamasın. Nedir o ulvî hitâblar! Nedir o müskit cevâb!

İnsanın mâhiyeti, hakîkati akılları durduran o zât-ı âlî-sıfâtın bu hallerine nazar-ı ibretle bakınca [1](مَا هَـذَا بَشَراً إِنْ هَـذَا إِلاَّ مَلَكٌ) diyeceği gelir. Lâkin hayır biz bunu söylemeyiz. Onu dâire-i beşeriyyetden hâric tutmamakla beraber sınıf-ı melâ'ikden ma'dûd olmakdan da münezzeh ve müte'âlî addederiz. Biz [2](إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) âyet-i kerîmesini şân-ı âlîsine en mükemmel ta'rîf olmak üzre tanırız. O mahbûb-ı Hudâ, o zübde-i kümmel-i asfiyâ bi'l-cümle enbiyâyı tasdîk etmiş bir nebîdir. Lâkin kendi nübüvvet ve risâleti hakkında delîl-i mukni' olmak üzre gözleri kamaşdıracak, havâss ve meşâ'iri tedhîş edecek havârık göstermedi. Her kuvvet-i insâniyyeye muhtassun lehi olan işi yapdırmayı teklîf etdiği sırada akl-ı insânîyi de hitâb-ı ilâhîyi nakle me'mûr etdi. Hatâyı savâbdan temyîz etmek vazîfesini ona tahmîl eyledi. Kemâl-i hüccet ü burhânı kelâmın kuvvetine, belâgatin kahr u galebesine delîlin sıhhatine tevdî' etdi. Âyât-ı beyyinât-ı ilâhîyye'yi işte medârik-i ukūle en karîb olan bu sûret-i vâzıhada isbât eyledi. [3](وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيز لاَ يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَلاَ مِنْ خَلْفِهِ تَنزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ)

Ahmed Naim

SEFÎRÜ'L-İSLÂM İLÂ SÂİRİ'L-AKVÂM

Makāle-i mebhûsün anhâmız şu hadde bâliğ ve resîde olması üzerine yine sözümüze devâm ederek dedik ki: İşte o Resûl-i Kerîmdir ki Cenâb-ı Hak onu rahmeten li'l-âlemîn olarak irsâl buyurmuş ve târîh-i hayât-ı şerîfesinin ibtidâsından sonuna kadar zühd ü ibâdet ve tevâzu' u mekremetle ve zehârif-i dünyâdan bu'd ve mücânebetle güzerân olması kendilerinin meb'ûsun bi'l-hak mürselîn-i izâmdan olduklarına kat'iyyen ve vâzıhan delâlet eyleyen zât-ı âlî-kadr bize gelmiş ve taraf-ı akdes-i ilâhîden [4](يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءكُم بُرْهَانٌ مِن رَّبِّكُمْ وَأَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا) âyat-ı beyyinâtıyla rehberî-i tarîk-i hidâyet ve sa'âdet olmuşdur. İşte o Resûl geldi ve vahy-i ilâhî ile bize

شَرَعَ لَكُم مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلاَ تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَن يَشَاء وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ

وَمَا تَفَرَّقُوا إِلاَّ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلاَ كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِن بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ

فَلِذَلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لاَ حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ[5]

[1] "Bu bir insan değil, ancak melektir." Yûsuf, 12/31.
[2] Kehf, 18/110.
[3] Fussilet, 41/41-42.
[4] Nisâ, 4/174-175.
[5] Şûrâ, 13-15.

dedi. İşte o Resûl-i Kerîm cemî' enbiyâ ve mürselîne ve cemî' kütüb-i ilâhiyye'ye îmân etmekliğimizi emr etdi. Ve bunu dînimizin kā'idesi, îmânımızın umdesi kıldı. Sonra hayrın küllüsini bize emr ve şerrin küllüsinden bizi nehy etdi. Ve nâmûs-ı ahlâkı bize teşrî' edip tarîk-i kemâlâtı bize ta'rîf etdi. Ve bizden nez'a-i hıkd ve ta'assub-ı zemîmi imhâ eyledi. Sallallâhu aleyhi ve sellem.

İmdi bu dinden başka hangi bir dindir ki –edyân hakkında kesret-i şükûk vâkı' olan bu asırda– ona ittibâ' ve onunla amel mümkün olsun. Ve bu dinden başka hangi dindir ki onda ilm-i lâhût işrâk etsin de ashâb-ı mülk Hak te'âlâ hakkında cehlen ve efkâr ü zünûn-ı sâbıkīne taklîden îrâd etdikleri esâtîr ve hurâfâta adüvv olsun. Elhamdülillâh alâ dîni'l-İslâm.

Makālemizde Japonya'daki edyân kongresine îrâd ve işâret eylediğimiz şeylerin mecmû'una bir ilâve-i mûceze ve müfîde olmak üzre bir takım nukāt-ı mühimmeyi de dermeyân eylemişdik. Nukāt-ı mezkûre öyle noktalardır ki kulûbu âlem-i İslâm'a bir tevcîh-i ıztırârî ile tevcîh eder ve bi'l-hassa nazar-ı rağbeti isticlâb eyler. İşte makālemizde demiş idik ki:

Evvelen: İslâm vahy-i ilâhî ile olan edyânın âhiridir. Bu i'tibâra göre dîn-i İslâm'ın diyânât-ı sâireye olan vücûh-ı imtiyâzı zâhir ve bâhirdir. Zîrâ herşeyin ahîri mâ-tekaddeminde olmayan vücûh-ı imtiyâz ve kemâli hâiz olduğu derkârdır.

Sâniyen: Kur'ân-ı mübînde sarâhat vardır ki Resûl-i İslâm Hazret-i Muhammed aleyhisselâm mürselînin âharı ve enbiyânın hâtemidir ve kâffe-i nâsa irsâl buyrulmuşdur. Kāle te'âlâ [6](ما كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ) ve kāle te'âlâ [7](وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا) Hâlbuki kütüb-i münzele-i sâireden ve el'ân beynimizde bulunan edyân-ı mevcûdeden hiçbiri böyle bir sarâhati câmi' değildir. Buda'nın kitabı ancak Brahma dîninin ıslâhı için irsâl olunduğunu beyân ediyor. Kitâb-ı Mûsâ benî İsrâîl'e irsâl olunduğunu tasrîh eyliyor. Ve kezâ kitâb-ı Îsâ dahi benî İsrâîl'e gönderildiğini göstermekdedir. Ve işte İslâm'a ve binâ-yı İslâm'a rağbet ve iltifât nazarın îcâb etdiği ve onu edyân-ı sâire meyânında mümtâz eylediği şeyin birisi de bu sarâhat-ı kâmilesidir.

Sâlisen: Vaktâ ki İslâm bir dîn-i umûmî olduysa Hâlık-ı te'âlâ ve tekaddes hazretlerinin şer'-i şerîfi şu'ûb ve kabâ'ilin ebyaz ve asfer ve ahmer ve esvedini rabt için imtiyâzât-ı ecnâs ve anâsırı mahv ve asabiyyet-i kavmiyyeyi ref' etdi ve beyne'l-İslâm müsâvât-ı kâmile-i umûmiyyenin mebde'ini takrîr ve insanların umûmu â'ile-i vâhideden ibâret olup babalarının Âdem, analarının Havva aleyhime's-selâm olduğunu tasrîh eyledi. Ve insâniyetin şu'ûb ve kabâ'ilden mürekkeb olması münâza'a ve mukātele için değil ta'ârüf ve tebâdül-i menâfi' için olduğunu bizlere bildirdi. Nitekim Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd nev'-i insânînin umûmuna hitâben;

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِن ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ [8] **[299]** buyurdu.

[6] Ahzâb, 33/40.
[7] Sebe, 34/28.
[8] Hucurât, 49/13.

Râbi'an: Kitâb-ı İslâm'ın nush ve mevâ'iz ve irşâd ve hidâyetle kasdı bir ümmet-i hâssaya ve şu'be-i mu'ayyeneye olmayıp hitâbı nev'-i benî beşerin umûmunadır. Zîrâ ki bir dîn-i umûmîdir. Nitekim Hak te'âlâ buyurdu [1](يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءكُم بُرْهَانٌ مِن رَبِّكُمْ وَأَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا) Ve kavluhû te'âlâ [2](يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ)

Hâmisen: Kur'ân-ı kerîm nevâmîs-i şerî'at ve ahlâk ve hey'ât-ı ictimâ'iyye husûsunda ancak aslı'l-usûl olan usûl-i evveliyye ve kavânîn-i külliyyeyi hâvî olup cüz'iyyât ve fer'iyyâtı alâ hasebi'z-zamân ve'l-mekân Kitâbullâh ve sünnet-i Resûlüllâh'dan istinbât-ı kuvvet ve istitâ'atini hâiz olan ehl-i ictihâda terk etmişdir. Buna misâlimiz de Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd şerî'atde bize mebde'-i adl-i mutlak ve esâs müsâvâtı tahsîs ve tasrîh buyurmasıdır. Nesta'îzü-billâh:[3](يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِن ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) ve [4](إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ) âyât-ı celîlesidir ki da'vâmıza burhândır. Ve sonra şu iki asıldan ve bunlara mümâsil usûl-i ahlâkdan kitâb ve sünnete mürâ'î oldukları halde ahvâl-i zamân ve mekâna ve ihtiyâcâta göre nefsleri için bir şerî'at-ı âdile vücûda getirmelerini müslümanlara vâcib kıldı. Bu vücûb üzerinedir ki müslimûn-i evvelûn karn-ı sânî ve sâlisde bi'l-ictihâd ihyâ-yı şerî'at-ı garrâya kā'im oldular. Mu'ahharan müslimînde hareket-i ictihâd ümmete tareyân eden za'f üzerine tevakkuf etdi, fikr-i âcizîye göre e'imme-i muttali'în ve ulemâ-yı âmilînden şart-ı ictihâdı tamâmıyla câmi' olanlar için bâb-ı ictihâd ilâ yevmi'l-kıyâme meftûhdur.

Sâdisen: Müsâmaha-i dîniyye hürriyet-i mezhebiyye şu dîn-i Hanîfî'nin usûlündendir. Muhakkakdır ki Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd bu dîn-i mübîni kavâ'id-i ilmiye-i âliye ile teşyîd buyurmuş ve nefs-i mü'minde hıkd-ı dînî için bir mahal bırakmamışdır. Şu kavâ'id-i ilmiye ise nev'-i insânînin akıl ve nazarı muktezâsınca akā'idde muhtelif olmaları hikmet-i bâliga-i ilâhiyesi iktizâsından olduğunu cenâb-ı Rabb-ı izzetin bize ta'lîm buyurmasıdır. Kāle te'âlâ (وَلَوْ شَاء رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلاَ يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلاَّ مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ) Ve bir kimse diğer kimseyi ancak Allah'ın izin ve hidâyetiyle kendi mezhebine ihtidâ etdirmeye muvaffak ve muktedir olduğunu bildirmesidir. Hattâ habîb-i ekremine bile [5](إِنَّكَ لاَ تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاء وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ) buyurdu. Ve kāle te'âlâ [6](أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلاَّ بِإِذْنِ اللّهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يَعْقِلُونَ) gayrın akîdesine ta'arruz ve tecâvüzle tasallut etmek hiç kimseye verilmemişdir. Kāle te'âlâ [7](لَسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ) İmdi bir müslüman edyânda ümemin ihtilâfı cenâb-ı alîm ve hakîmin muktezâ-yı irâdesinden olduğunu ve bu ihtilâf ukūl ve medârikin derecesine tâbi' bulunduğunu ve bir insan ancak izn-i ilâhî ile bir kimseyi hidâyet ve irşâda muvaffak olabileceğini ve kimsenin akā'id-i vicdâniyyesine tasallut ve ta'arruz edilmemesini ve bir kimseye îmân ile ikrâh ve icbâr edilmemesini bildiği vakit o mü'minin kalbinden eser-i hıkd-ı dînî mahv ve muzmahill olup rahmet-i ilâhîden muktebes bir rahmet-i âliye ile münevverü's-sadr olur ve edyân-ı sâire erbâbıyla mu'âmelât ve mu'âşeret husûsunda –mü'minleri katl ve dîninden, diyârından, ehlinden ihrâc ve teb'îd etmedikce– adl ve kıst ile girişir. Kemâ kāle te'âlâ:

لا ينْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ – اى تكونوا بارين بهم – وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ – اى وتعدلوا معهم– إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِن دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ أَن تَوَلَّوْهُمْ – اى تتخذوهم اولاء اى احبابًا – وَمَن يَتَوَلَّهُمْ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ [10]

Şu âyet-i kerîme müslimîni dîninden ihrâc için mukātele edenleri ahbâb ittihâz eylemekden müslümanları nehy eder-se de onlara zulm etmeyi emr etmez ve vechen mine'l-vücûh bir zıdd-ı adl ile onlara isâ'et eylemeyi revâ görmez. Kāle te'âlâ [11](وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى)

اى ولا تحملنكم عداوتكم لقوم على ظلمهم بل اعدلوا هو اقرب للتقوى

Cenâb-ı Hak mevâtın-ı kıtâlde bile müslime adli emr ve tavsiye buyurmuşdur. Kāle te'âlâ [12](وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُوا إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ)

İmdi deriz ki şu ümmet-i merhûme-i Muhammediyye'ye min-tarafillâh ifâza buyrulan şu adl-i ilâhî, şu nûr-ı rabbânî, şu hikmet-i âliye ümem-i arzdan hâzır ve gābir olan hiçbir ümmete sebk etmemişdir. İnâd ve mükâbere edenler varsa hilâfını isbât etmeleri için işte meydan.

Sâbi'an: Hürriyet-i vicdân ve i'tikādı İslâm takrîr etmişdir. Bu da medeniyyetin asl ü esâs-ı muhkemidir. Kāle te'âlâ (وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَن شَاء فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاء فَلْيَكْفُرْ) Dîn-i İslâm'ın te'sîs etdiği bu hürriyet Fransızların ibrâz eyledikleri sevret ve şiddet netîcesinde ancak karn-ı mâzîde Avrupa'da zâhir olmaya başlamışdır. Âyet-i celîle-i mezkûre mü'eddâ-yı kerîmince her insan akıl ve irâdesiyle kendinin ihtiyâr eylediğini din ittihâz eylemesi hakkında hürdür.

Sâminen: Dîn-i İslâm'da –edyân-ı sâirede olduğu gibi– usûl ve furû'-ı dinde hal ve akde karışır ve halkı dinde takarrur eden şeye ittibâ'a çalışır bir hey'et-i rûhâniyye ve riyâset-i dîniyye yokdur.

Ahmed Cemâl

[1] Nisâ, 4/174.
[2] Hacc, 22/1.
[3] Hucurât, 49/13.
[4] Nisâ, 4/58.
[5] Kasas, 28/56.
[6] Yûnus, 10/99-100.
[7] Gâşiye, 88/22.
[8] Kaf, 50/45.
[9] En'âm, 6/66.
[10] Mümtahine, 60/8.
[11] Mâ'ide, 5/8.
[12] Bakara, 2/190.

RÛHÂNİYYET - CİSMÂNİYYET

Cümlenin ma'lûmu olduğu üzre cins-i hayvan ve onun tahtındaki envâ'dan bir nev'-i şerîf ve mümtâzı bulunan insan dahi rûh ile cisimden mürekkeb ve ikisinin telâhuk ve ihtilâtıyla kābil olduğu kuvâ-yı maddiye ve ma'neviyyeden müteşekkildir. Hayvan lâfzının ma'nâsı mutlakā sâhib-i hayât, canlı bir mahlûk diye ta'yîn olunursa pek çok mevcûdâta şâmil olacağı gibi kendine **[300]** mahsûs hayât ve hareketden mahrûm bir zerrenin yerde ve gökde bulunamayacağına nazaran cemî' kâ'inâta zî-hayât ma'nâsınca hayvan ıtlâkı câ'iz olabilir.

Yaradılışı rûh ile cismin terekkübüyle hâsıl ve şu terekküb ve imtizâc vâsıtasıyla âsâr-ı bedî'a ihtirâ'ında beyne'l-mahlûkāt bî-mu'âdil olan efrâd-ı beşer gerek zâhirî ve gerek ma'nevî harekâtında cisme sârî rûhun cisme ictimâ'ı i'tibârıyla îfâ-yı vazîfe etmekdedir. Meselâ: Vicdân-ı selîm, bir masnû'a-i acîbe olan insan vesâirenin bir hâlikı olmak lüzûmunu teslîm eder, diye kafes-i cisme dâhil ve mümtezic rûhun, nefs-ı nâtıkanın, kalb-i hakīkīnin hükümlerini ve benim nâmûsum, ma'bûd-ı hakīkīye prestişe beni mecbûr tutuyor yolundaki karârlarını beyân eden insanlar elbette kendilerindeki rûh ve ma'nâ cihetiyle hüküm vermiş olduklarını, bu ve emsâli ahkâm-ı vicdâniyyede aslâ efrâd-ı insaniye aralarında fark bulunmadığını bilirler; (dîn-i ilâhînin ta'yîn buyurduğu vezâ'ifin i'tikādî ve amelî olmak üzre ikiye inkısâmı hikmeti tezâhür etmiş ve din yalnız emr-i vicdanî olmayıp bedenin amel-i zâhirîsi dahi iki rükn-i dinden biri olarak ta'ayyün eylemişdir) şu halde, fıtrat-ı zâtiyye ve ahlak-ı cibilliyyelerine bi'l-iktisâb zam ve ilâve eyledikleri ulûm ma'ârif, hüner ve sanâyi' insanların rûh ile cisimden mürekkeb olmalarına halel vermediği gibi ma'ârif-i hakīkiyyeden ve ulûm-ı zarûriyye-i beşeriyyeden bî-behre kalmaları da hey'et-i asliyyelerini tebdîl edemez.

Binâ'en-aleyh bir kimsenin ulemâ-yı dinden olması, ve mütedeyyin bulunması hilkat-i beşeriyyeyi, medeniyyet-i hakīkiyeyi tağyîr ve tebdîl edemeyeceğinden ulemâ-i dîne "Me'mûrîn-i rûhâniye, kısm-ı rûhânî" ta'bîrleriyle cem'iyet-i beşeriyyeden ve harekât-ı zâhire-i medeniyye hukūkundan ve belki ma'lûmâtından hâric tutulmaları câ'iz olamaz. Rûhânîleri cismânîlerden ayırmadıkça veyâhûd daha doğrusu umûr-ı âmmeye karışdırdıkça terakkī ve ıslâhât mümkün değildir gibi vukūfsuz, delîlsiz sözler şâyân-ı istiğrâb safsatalardandır.

Bursa Meb'ûsu Ömer Fevzi

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Sırâtımüstakīm, bu mes'eleyi ehemmiyet-i azîme ile telakkī eder ve hakā'ik-i İslâmiyyeden bî-haber bazı kesânın İslâmiyet'in men' etmiş olduğu ruhbâniyeti bizde mevcûd zannıyla muharrir-i fâzılın bi-hakkın şikâyet etdiği vücûb-ı tefrikaya kā'iliyetin ibtinâ eylediği esâsların sehâfetini isbât ve nokta-i nazarımızı muhâfaza emrinde karîben bi-mennihi'l-kerîm müdellel ve mufassal makāleler neşr edeceği gibi, sahâ'ifini hâricden ihdâ olunacak bu kabîl âsâra küşâde bulundurmakla da iftihâr eyler.

İSLÂM VE TÜRK ÂLEMİ:
RUSYA MÜSLÜMANLARINDA DİL VE EDEBİYÂT

Rusya müslümanları Avrupa ve Asya kısmı i'tibâriyle Tatar, Mişar, Başkurd, Nogay, Kafkazlılar, Kırgız, Türkmen, Sart, Özbek, Tacik nâmlarıyla bir çok kabîle ve ensâbın birleşmesinden müteşekkil bir milletdir. Dînen ve ekserî neseben hep birdirler. Fakat lisân, âdet ve tarz-ı mu'âmeleleri ayrı ayrıdır. Türkistanlı bir Sart –zâten müslüman olduğu hâlde– Kazanlı bir Tatar ile konuşamaz, ve müslüman nâmıyla ülfet hâsıl edemez. Şîve ve maksûdu îfâda gösterilen başkalıklar pek büyük müşkilâtı mûcib olur.. Dînî, siyâsî ictimâ'lar, İslâm nâmına yapılacak ittihâdlar nasîb olmaz. (Şu i'tibârdan Rusya'nın ikinci meclis-i meb'ûsânında da otuz beş kadar İslâm vekîli biri diğeriyle Rusça söyleşmeye mecbûr oldular.) Öyle ise böyle bir kavmin edebiyâtı nerede olur? Elbet edebiyâtdan külliyen mahrûmdurlar. Bununla beraber cüz'î bir cinsiyet ta'assubuyla da mübtelâdırlar. Diller bir usûl ve kā'ideye tâbi' değil. Hele cümleler, terkîbler, izâfetler, hatta atıflarına, kelime intihâbâtında olan doğrusuzluklar ve imlâlarına gelinceye kadar cümlesi ıslâh edilecek, okuma ve okutma kolay olmayan ve matlûb-ı terakkīye sür'at vermeyecek bir hâldedir. Yazıları, elifbâları, eksik. Zâten yazıları bir istenografyadır. Hiçbir usûle teba'iyet etmez. Kimi hatt-ı ta'lîkı, kimi nesih ve sülüsü andırır sûretde yazar. Biri diğerin mektûbunu böyle tanımaz. Bir memleket ve bir iklîmde olan müslümanların hâli icmâlen şudur. İşte ecnebî memleket müslümanları ile olacak mu'âmeleler kıyâs ile münfehim oluyor. Ne azîm bir iftirâk, ne söylenemeyecek bir berbâdlık!..

Lisân mes'elesi şimdi bizim için en mühim ve en müşkil bir mes'eledir. Ve li-hâzâ buradaki müslümanların bu ihtiyâcını hissedenleri ara sıra ictimâ' eder, bu mes'ele hakkında ber kadr (hayli) te'âtî-i efkâr eder ise de, yine netîcesizdir. Zîrâ bâlâda ta'dâd etdiğim kabâ'ilden herbiri kendisine mahsûs bir edebiyât inşâsını da'vâ eder, mes'ele yine meydân alamaz, vücûddan mahrûm kalır, fikirler nâbûd olur. Bundan ötürü son vakitler zuhûr eden gazeteler kendilerine mahsûs bir şîve ile yazdılar. Umûmen ne Rusya müslümanı anlar, ne Osmânlı Türkü, ne de başkaları. Hiç.

Şimdi umûmen Türklerin esâs ve lügatı i'tibâriyle ber kadr kelâm serdine mecbûr oldum. Söz tabi'î uzanacakdır. Bundan dolayı beni ma'zûr görerek bağışlarsınız ümîdiyle kāri'în-i kirâmın afvını istirhâm ederim.

Lisânımız an-asıl Türk lisânıdır. Usûl-i sarfiyye ve terkîbiyyesi cihetince gāyet mazbût, hem de gāyet sehl bir lügatdir. Bu i'tibâr ile lügatimizde hiçbir kusûr yok. Kavâ'id-i sarfiyyemiz ve terkîbiyemiz sarf u nahv-i Arab gibi vâsi' değilse de; bu da kavâ'idimizin sühûleti, îcâzı, inzibâtı demek olduğundan; biz şu husûsu mehâsin-i lügatimizden addederek, lügatimizin kusûrundan addetmeyi muvâfık görmüyoruz. Sarf u nahv-i Arabî'nin ittisâ'ına bizim usûl-i lügaviyyemizin îcâzını kıyâs ederek lügatimizin kusûru istintâc edilemez. Zîrâ kavâ'id-i lügaviyyemizin kemâli lügatin ahvâlini zâbıt, vâfî, tamâmen mutâbık olmakdır. İttisâ', yâhûd îcâzın burada hiç dahli yokdur. Şu i'tibâr ile lügatımızın kemâl-i vukūfiyetini da'vâ eder durur isek lügatimizde diğer cihet-

den olan gāyet büyük kusûrdan gafletle değil. Zîrâ **[301]** kendisinin cüz'î bir meşgūliyetinden ve harekât-ı âdiyyesinden hikâye eder bir adam kendi ta'bîrât ve uslûbuna ufacık bir mülâhazayı sarf ederse lügatinde olan şu kusûrdan gāfil olması mümkün değil. Bugün neşr olunmuş ulûm u fünûnun ittisâ'ına, lügatin edebiyâtına vâkıf bir adam nasıl böyle kusûrdan gāfil olsun?

Ümmet-i Türkiyye gāyet kadîm bir ümmetdir. Devlet-i Fars'dan evvel ve sonra Türklerin gāyet büyük devlet ve memleketleri mevcûd idi. Ümmet-i Türkiyye kadîm olduğu gibi lügat-i Türkiyye de pek eski bir lügatdir. Evvelleri herbiri diğerinin dilini, söylediğini anlar, hep ictimâ' eder, memleket teşkîl eder ve birlikde yaşar olmuşlardır. Şu lisânın basitliği, anlaşılır bir tarzda olduğu ve müttehid bulunduğu i'tibâriyle pekçok fütûhâta da nâ'il olmuşlardır. On yedinci asırda Roma kayserini, Asya ve Afrika vilâyetlerini; on dördüncü asırda Balkan yarımadasındaki İslavyan memleketlerini, on beşinci asırda Yunanistan'ı, on üçüncü asırda Rusya'yı taht-ı tasarruflarına ahz eden cemâ'at hep akvâm-ı Türkiyye idi. Fakat havâyic-i hayâtiyye ve esbâb-ı hâriciyyenin sevki ve def'iyle ümmet-i Türkiyye etrâf-ı âleme dağılmaya başladılar. Şu emr-i târîhî iktizâsıyla koca ümmet-i Türkiyye bir çok akvâma münkasem olup her kavmin kendisine mahsûs esalîb-i terkîbiyyesi ve bozma şiveleri olmaya başlamışdır. Zîrâ lügât ve esâlîb-i terâkîbi bir kayd derûnunda mahfûz olmayan her kavm hemsâye ve civârın şive-i ifâdâtına meyl etmesi bir emr-i tabi'îdir. Rusya lügat-i Türkiyyesinin de Ruslaşıp Osmanlılara, Türkistanlılara anlatmamak derecesine gelmesi de şu sebebe mebnîdir.

Herhalde tabî'at-ı dehrin te'sîri ve sihâm-ı havâdisâtın ta'nıyla ümmet-i Türkiyye muhtelif edvâr geçirmişdir. Diğer eşyâ-yı tabî'iyye gibi bizim lügat-ı Türkiyyemiz de türlü tağyîrâtın belâsını çekmişdir. Tegayyür ise şu âlemin tabî'atı, kemâl ile sebât ve bekāda yalnız Rabbü'l-âlemîn'in şân-ı sübhânîsi bulunduğu cihetle şikâyet etmek yolunda değiliz. Vâkı'ı, hikâyet yolunda, tezkîrdir.

Evet, bizim ümmet-i Türkiyyemiz pek kadîm bir ümmet iseler de her asrın terakkiyât-ı ilmiyyelerinden esbâb-ı kesîrenin iktizâsıyla dûr ve mahrûm kalıp lügat-ı Türkiyyede hiçbir asrın ulûm ve ma'ârifi olmadığı gibi, kendi lisânlarında kendi ahvâl-i hayâtiye ve ictimâ'iye ve hâriciyelerine, hem avâ'id-i cinsiyelerine dâir hiçbir kitâb-ı târihî, yâhûd lâekall bir dîvân-ı hurâfî kalmamışdır. Kalmış ise de halkları bu gibi eserleri tetebbu' ve teftîş etmez ve bu gibi mühim âsâr-ı atîka bahsinde i'tinâ etmeyerek afv edilmeyecek bir kusûr irtikâb etmişlerdir.* Ecnebîler bulur, te'lîf eder, tercüme eder, neşr eder; biz hemen bakarız; ta'accüb ederiz. Şu sebeblerden dolayı bizim lügat-i Türkiyyemiz iki büyük belâya giriftâr olmuşdur: Biri ulûm ve ma'ârifin terbiyesiyle terakkī etmeyip eski sâdeliğinde, eski darlığında kalmasıdır. Diğeri mevâdd-ı lügaviyyemizin ağlebi bize vâsıl olmayıp ekserîsinin ziyâ'ıyla eski darlığına ilâveten daha darlaşmasıdır. Kur'ân ve ehâdîs sâyesinde lügat-i Arabiyye'nin mahfûziyeti göz önünde iken; lügatimizin bir kāmûsu ya ahvâl-i hâliyemizin bir dîvânı kalsa idi lügatimiz ne kadar mahfûz olur, burasını kıyâs ile anlayınız. Bir çok kütüb-i Arabiyye tedvîn eden Türk ulemâsı nasıl kendi lisânımızda bir kitâb te'lîf ve cem' etmeye himmet buyurmamışlar? Lisânımızın mevâddını zabt eden "Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî" ve "Apuşka" nâmında bir iki kitâb manzûrum olduysa da bunlar da pek muhtasar olmakla beraber kusûrdan da hâlî değildir. Merâmımı anlatmış isem lügat-i Türkiyemizin ekser mevâddının ziyâ'ı üslûb-ı Türkîmizin herhalde, her hâcetde diğer akvâma ihtilâtımız sebebiyle külliyen tebdîl ve temsîl olunduğu zâhir olmuşdur, zannındayım. Fakat murâdım bu değil. Buraya kadar yazdığım, murâdıma bir tavti'e, bir mukaddime tarzında idi.

Yukarıda verdiğim îzâhâtdan Rusya müslümanları ve Osmanlı Türkleri neseben ve dînen bir oldukları tamâmıyla anlaşılmışdır. Zâten Tatar unsuru Türk unsurudur. Ulûm ve ma'ârifin evc-i kemâle irtikā etdiği bir asırda her kavim öz (kendi) lisânlarında hem ulûmu, hem ma'ârifi, hem de kendilerinin ahvâl-i târîhiyelerini yazıp edebiyâtlarını asrın terakkīsiyle mütenâsib bir derecede te'âlî etdirmişler iken ve bunun gibi umûm işlerde memleketin farkına bakmayarak, eski ham dil bırakılarak, husûsiyle Avrupalılar iskolastik, Latince, Yunanca kaldırılmakla, halk diline sarılmakla ittihada başlamışlar iken; umûmen biz Türk evlâdı kendimizin şu eski saf Türk dilimize mürâca'at ederek maksûdumuzu bitamâmihî alâ vechi's-suhûle ifâde eder bir müfîd lisân kullanmak ve ma'ârif dilimizi ve edebiyâtımızı hep şu lisân ile nakl etmek sûretiyle terakkī ve ittihâda başlamamız elzem ve vâcibdir demek istesem, ve icmâlen maksûdum da şu idi, fakat o vakit bugün ittihâz etdiğimiz Osmanlı edebiyâtı ortadan kaldırılacak ve bu edebiyâta hidmet eden bir çok zevâta sa'yleri nâbûd olacak diye hücûm edecekleri hâtırımdadır. Lâkin koca bir ümmet-i Türkiyyenin beynine vâkı' olan başkalaşmalar ve irtibâtsızlıkların mahvı gibi küllî bir işin intifâsından cüz'î birşeyin intifâsı irtikâb edildikde ne olur? Yine Osmanlıların bugün ittihâz etdikleri şu edebiyât ve ma'ârif dili medh edilecek ve aynıyla kabûl olunacak edebiyât değildir. Zîrâ lisânlarının hep sülüsânı Arab ve Acem lisânıyla karışmışdır. Mehâfil-i âliyelerinde olanlar ile avâmı böyle irtibât etmez. **[302]** Dilleri arasında bir ayrılık hüküm-fermâdır. Matlûbca terakkī, havâss ve avâm ayrılığının ortadan kaldırıldığı gün müyesser olacakdır. Halk anlamaz ise fenler, ilimler yayılamaz; ilerleyen dâr geride kalır. Bunu inkâr eden var ise şâhid-i vücûdu tahkîm edelim; o söylesin, gûş edelim.

---

* Zîrâ Mongolya'da mevcûd en kadîm Türk yazısını "Rovinçiski yazu" Avrupalılar bulmuş idi. Ve tarîk-i kırâ'eti de keşf eden Finlandiya'nın makarr-ı hükûmeti olan Kilisnikforos Dârü'l-Fünûnu profesörü Mösyö Thomson cenâbları idi. bu yazıyı tercümesiyle beraber 1894 senesinde tab' etdirerek neşr etmişdi.
Hicretin üçyüz kırk senesinde vefât eden İmâm Ebû Zeyd bin Sehlü'l-Belhî'nin *el-Bed'ü ve't-Târîh* nâmında olan târihî bir eserini bugün Fransızlar lisânlarına tercüme ederek tab' etmişlerdir. Nüshasını da Fransız konsolosu Mösyö Gilman Haver İstanbul'da bulmuş idi. Her sene Fransızlardan yüzlerce romanlar tercüme eden Osmanlı kardaşlarımız bu gibi en aziz esere iltifât etmediklerinden dediğimin mısdâk-ı mücessemidirler. Herhalde bu gibi şeylere ihtimâm etmeyerek gaflet ve sükûnumuz afv edilmeyecek bir cinâyetdir.

Her hâlde yaşayışımız ittihâd-i lisân, ittihâd-ı şîve ile kā'imdir. Zâten bir idik. Dilsiz olarak darmadağınık bir hâle geldik. Osmanlı gazetesi Rusya'da lâyıkıyla anlaşılmaz, bilâkis Rusya'daki gazeteler Osmanlılara matlûbu îfâ edemez. Böyle gider isek sonumuz hoş çıkmaz. Biz ki hâss-ı cihânın salâhı, selâmeti, hakkıyla terakkīsi "Lügat-i Türkiyye"mizi ihyâ ile olacağı ezhardır; edebiyâtımız, gazeteciliğimiz, romancılığımız, mektuplaşma ve konuşmalarımız... Cümlesi saf ve sâde Türkçe olmalı, mümkün mertebe edebiyâtımızı Arab ve Acem lügatlerinden tasfiye etmelidir. Edebiyât, elfâz-ı ecnebiyye ile olmaz. Arab ve Acem ile karışdırmak ve rumûzdan ibâret anlaşılmayacak bir hâle koymak matlûb değil. Sâde Türki elfâz ile ifâdeye müyesser olmaya çalışmalıdır. Bizim ihtimâm edeceğimiz edebiyât da şudur. Bunun için her tâ'ife ve kabâ'ilden edîb vekîller intihâb edelim, onlar bir cem'iyet teşkîl etsinler, mevâdd-ı lügaviyemizin eksik olduğunu düşünerek edebiyâtımızı iğnâ yolunda sa'y ve lügâtimizi himâye için mevâdd-ı lügaviyyemizi zabt ederek lügatimizi tevsî' etsinler. Öz (kendi) lisânımızda örfler inşâ buyursunlar. Pek lüzûm ve ihtiyâc var ise, lisânımıza en irtibâtlı lisânlardan elfâz-ı münâsibe isti'âre etsinler. Lâkin ehemm olan cihet, lisânda müfredât ciheti olmadığını unutmamak lâzım. En lâzım, en müşkil cihet lisânda terkîb, te'lîf cihetidir. Kelâmın terkîbinde ta'kīdsizlik matlûb. Ta'kīd hiçbir îzâh ile zâ'il olmaz. Kelâmın edîbliği, belâgati elfâz-ı ecnebiyyeyi isti'mâlde de değildir. Kelâmın sâdeliği, âdîliği elfâz-ı Arabiyye ve Fârisiyyeden sakınmada da değil. Herhâlde kelâmda i'tibârı lâzım şey, mefhûmu ifâdede ta'kīdsizlikdir. Şöyle bir millî, edebî lisân en zarûrî, en ehemmiyetli bir şeyimizdir. İhmâl ve müsâhele etmek kat'iyyen câ'iz değil.

Şöyle bir millî lisânımız zuhûr etsin de umûmlaşdırılsın. Türkiye'de olan ibtidâ'î mekteb çocuğu bi-aynihî Rusya'da olan İslâmların ibtidâ'î mekteb çocuğunun okuduğu kitabı okusun. Cümlesinin dimâğlarına bir tarzda millet hissi ilkā edilsin. Târîh-i mukaddeslerimiz bir olduğu halde târîh-i millîmiz de bir olsun. Osmanlı târîhi, yâhûd Rusya İslâmları demek lâzım değil. Osmanlılık, Rusyalılık bizim hakīkī ismimiz değil. Bizler zâten Türkleriz. İşte o vakit mektûblaşma ve konuşmalarımız hep bir lisânla icrâ edilir, gazetelerimiz cümlesi bir dil ile yazarlar. O vakit hepimiz anlarız, hepimiz düşünürüz. İşte bir ittihâd! Fakat yalnız emeller, ümîdler ile kalmasın. Cenâb-ı Hak nasîb buyursun!

Türklük nâmından mükemmel bir dil yapdığımız gibi mükemmel bir alfabe de yapmaya ittihâd edelim. Rusya müslümanlarının da hurûfâtı eksik olduğunu söylemişdim. Osmanlıların da yazıları tamâmıyla uygun olmadığını hissediyoruz. Zîrâ bazı esâmî-i gayr-i me'nûseyi yazdıkları vakit ecnebî hattından istimdâd etdikleri gazete ve kütüb-i cedîdelerinde müşâhede edilmekdedir. Onlar dahi yazılarını ıslâha muhtâcdırlar. Da'vâmızda en umde olanı az bir noksânla Arab hurûfâtından aldığımız alfabelerimizi mükemmel ederek umûmlaştırmakdır. Mükemmel bir alfabe, mükemmel bir dil olmadıkça mükemmel bir ittihâd, mükemmel bir medeniyeti ihtivâ edebilir miyiz? Aslâ!..

Umûmlaşdıralım, dedim. Zîrâ bugünki Bosna-Hersekli kardeşlerimizin ekseri Boşnakça söylerler ve Latin hurûfâtıyla yazarlar. İttihâz etdikleri hurûfât lisânlarına tamâmen uygun ise de dînî kitablarını o harfler ve o dil ile yazmak mümkün olmadığından dolayı câhil kaldıklarından her sâ'at şikâyet etmekdedirler. Onlar da Arab yazısından iktibâs ederek az bir ıslâh ile bir yazı çıkarmak müşkilatına uğruyorlar. Tabî'î lisânlarına şiddet-i lüzûmu olan "ij nj c gj" harflerine mukābil harfler inşâ etmek lâzım gelir.

Bundan yirmi sene mukaddem İngiltere'de bir müslüman yok iken şimdi Liverpool, Manchester'da yirmi otuz bini mütecâviz ehl-i İslâm vardır. Bunlar gibi Avrupa'da İslâmiyeti kabûl edenler dâima tezâyüd etmekdedir. İşte bunlara da dilleri, hurûfâtları ile Kur'ân-ı Kerîm gibi dînî kitablar yazmak müşkil olacakdır. Cümlesini kabûl eder sûretde vâsi' bir alfabe teşkîl etmemiz elzemdir.

Fakat âdet edinmişiz: Bir mes'eleyi halden evvel halkın ta'assubunu düşünüyoruz. Bu korku ile berbâd kalıp gidiyoruz. Kendimce yazdığım şeylerde halkın ta'assubunu düşünecek birşey yok. Zîrâ ben, halk tarafdârıyım. Onlar da düşünürler. Millî bir ittihâda karşı durmadıklarına emînim.

Şimdi gençler! Emeller! Ümîdler! Şu mes'elelerin halli hep sizin himmetinize bakıyor. O şart ile ki ta'assubdan berî olmalısınız. Yıkılacak, işe yaramaz birşey sürükler, ağır olmayınız!...

A. Sevindik - Rusya, Ufa

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Makālenin bâhis bulunduğu husûsun ehemmiyeti hakkında söz söylemeyi zâ'id görürüz. Mes'ele sa'âdet-i istikbâlimize te'alluk ediyor. Her hamiyetli kalb bu güzîde makālenin her kelimesinden bir çok füyûzât iktibâs eder. Şu mühim mes'elenin yalnız bir haftaya â'id şu'ûn arasına karışıp gitmesine hiçbir hamiyyetli vicdân kā'il olmaz. Binâberîn mevzû'un ehemmiyeti hakkında bu vâdîdeki ihtisâslarıyla iftihâr etdiğimiz hakîm-i şehîr Ahmed Midhat ve Emrullah ve Veled Çelebi efendiler hazerâtıyla Türk târîhi muharriri Necib Âsım ve Türk müverrih-i şehîrî Bursalı Binbaşı Tâhir beylerin nazar-ı dikkat-i fâzılânelerini da'vet etmeyi akdem-i vecâ'ib-i hamiyyet addeyliyoruz. Zâten bu mes'eleye dâir "Rusyalı İslâm Talebesi Cem'iyeti"nin delâletiyle müşârün-ileyh Ahmed Midhat Efendi hazretleri tarafından geçenlerde bir konferans verilmişdi. Tamâmıyla zabt edilmiş olduğundan gelecek nüshaya inşâllâh derci mukarrerdir. Rusyalı İslâm Talebesi Cem'iyeti bu husûsa lâyık olduğu ehemmiyet-i fevka'l-âdeyi verdiklerinden dolayıdır ki konferanslar tevâlî edecekdir. İslâmiyet ve insâniyete hidmet edenlerin Cenâb-ı Hak sa'ylerini meşkûr buyursun.

* * *

[303] MÜSLÜMAN KADINI

Bir Nazar-ı İcmâlî

Benim her ne kadar esnâ-yı bahisde ittihaz ettiğim meslek, gözle görülen, mukaddimât-ı mahsûsası inkâr edilmedikçe netâ'icinin adem-i kabûlüne imkân olmayan, his ve tecrübe şâh-râhından ibâret ise de korkuyorum ki mes'eleyi bir çok mevzû'lara taksîm edişimden, kāri'în-i kirâm, na-

zariyât-ı mesrûdenin bir çoğunu unutmuşdur. Hâlbuki onlar tesettürün zarûrî olduğunu isbât için birer rükn-i metîn makāmındadır. Binâ'en-aleyh nazariyelerimizi, basît bir nigâh-ı te'emmül ile ihâta edebilecek sûrette, şu birkaç sahîfede icmâl etmek istiyorum; dakā'ik-i tafsîliyyesini de kāri'în-i kirâmın hâfızalarına veyâhûd tekrar mütâla'alarına bırakıyorum.

Serd ettiğimiz nazariyeler şunlardı:

1 - Kadın erkekten bedenen daha za'îf, kābiliyet-i ilm husûsunda daha geridir. Bu iki katlı za'af ise onu erkeğin dûnunda bulundurmak, yâhûd erkeğe karşı tezellüle mecbûr etmek için değildir. Belki cinsine has olan vazîfenin bundan ziyâdesini iktizâ etmemesindendir. Bu hâlet de tabi'î ve fıtrîdir. Yani kadın ne kadar uğraşırsa uğraşsın bedenen, idrâken erkekle müsâvî olamaz.

2 - Her mahlûkun kendisine has bir kemâli vardır. Kadının kemâli ise adalâtının salâbetinde, dâire-i ma'lûmâtının füshatinde değildir; Belki öyle bir mevhibe-i ma'neviyyededir ki o ni'metden kadın nisbeten erkekten ziyâde müstefid olmuşdur. Bu mevhibe de onun dakîk ve fa'âl olan şu'ûru, son derecede rakîk ihtisâsât ve temâyülâtiyle, bunların hepsinin fevkinde olmak üzere, tarîk-i hayırda canını bile fedâ edivermeye görülen isti'dâdıdır. Binâ'en-aleyh eğer kadındaki bu mevhibe-i fıtriyye kavâid-i sahîhası dâhilinde feyz ve inbisât bulacak olursa bu tekemmül kadını erkeğin kendi hukūkunu muhâfaza için muhtaç olacağı kuvvetli bilekten, keskin kılıçtan müstağnî eder; ona hey'et-i ictimâ'iyye meyânında öyle yüksek bir mevkī' verir ki ulüvv-i kadrini ta'zîmen başlar eğilir. Lâkin kazâ-yı ilâhî o sûretde cereyân etmişdir ki kadın, erkeğin hüküm ve tâbiyeti altında bulunmadıkça bu mevhibe nemâ-yı tâm bulamaz; velev o mevhibeye mazhariyet husûsunda erkeğin fevkinde bulunsun da onu kendine esir edebilsin. Zâten erkeği esîr edemez. Zîrâ böyle bir harekette bulunsa silahı körlenir; meftûr olduğu mevâhibin revnakı gider de artık kendinin de istemeyeceği bir hâle giriftâr olur.

3 - Kadın bir erkeğe zevce olmadıkça, birkaç çocuk anası olup onları terbiye-i sahîha ile terbiye etmedikçe kemâl-i cinsini kat'iyyen istihsâl edemez. Ma'a-mâfih bu hüküm de vazifeyi ehline tevdî' kabîlinden değildir. Zîrâ kadın rûhen, bedenen yalnız bunun için yaratıldığından melekâtının tekemmülü, mevâhibinin tehezzübü ancak bununla kā'imdir.

4 - Kadının erkek işleriyle iştigâli mevâhibinin helâkini, melekâtının intifâsını, revnak ve behcetinin zevâlini intâc eder; hey'et-i içtimâ'iyye arasındaki mevki'ini alçaltır; cismaniyetini bozar; aheng-i ümmeti haleldâr eder. Ulemâyı garb memleketlerindeki kadınların, evleri haricinde erkek gibi çalışmalarını kalb-i ümmete açılmış hunîn bir cerîha addediyorlar. Bu hâle erkek tarafından kadına yükletilen esâretin alâ'iminden biri nazariyle bakıyorlar da elbirliğiyle dâiresini tahdîde çalışıyorlar.

5 - Bütün nev-i beşerin, husûsiyle kadınların salâh ve selâmeti için tesettür zarûrîdir. Zîrâ tesettür kadının zâmin-i istiklâli, kâfil-i hürriyetidir; yoksa nişâne-i zilleti, ünvân-ı esâreti değildir. Mestûriyet kadının kemâline mâni' olmaz; belki o kemâli tehyi'e eder. Bu âlemde her şey için tabi'î olduğu gibi tesettürün de bazı mazarratı varsa da fâ'ideleri sayılamayacak kadar çokdur. En başlıcası kadını bütün sa'âdetinin medârı olan vazîfe-i tabi'iyyesi dâiresini aşmamak, bu cedelgâh-ı hayatda yegâne silahı bulunan hasîsa-i ulviyyesini feyz-yâb eylemek cihetine sevk ü icbâr etmesidir.

6 - Her ne kadar zâhiren bize öyle görünmekte ise de hakîkatde memâlik-i mütemeddine kadınları tekemmül etmiş kadınlar olmadığı gibi o gâye-i kemâle doğru giden bir yol tutmuş da değillerdir. Ulemâ-yı garb bu hâlden şikâyet ediyorlar, önünü almaya, seyrini durdurmaya çalışıyorlar.

7 - Avrupa'da, Amerika'da kadınları terbiye ve ta'lîm için ittihâz edilen usûllerin muvâfık olmadığı yine kendilerinin i'tirâfiyle sâbitdir.

8 - Diyânet-i İslâmiyye'nin kadın hakkındaki ahkâmı, ta'lîmâtı o cinsin fıtratına, bütün hasâ'is ve melekâtına tamamiyle muvâfıktır. Yani o hasâ'is bu ta'lîmât dâiresinde feyz ü inbisât bulursa o zaman müslüman kadını bu âlemde en büyük bir terakkīyi, hem de hudūd-ı tabî'iyyesini aşmamak şartiyle ihrâz eder.

9 - Cins-i nisvân için vusûlü mümkün olan gâye-i kemâle yetişmeye müslüman kadının bir eksiği varsa ulûm-ı zarûriyyenin mebâdisini öğrenmekden başka bir şey değildir.

İşte biz bu dokuz nazariyeyi on üç fasılda izâh ettik; herbirini de tecrübe üzerine mü'esses ulûmun mukarrerâtıyla, ictimâ'iyyun-ı asrın en büyüklerinin sözleriyle, kibâr-ı erkân-ı ilmin muhîtü'l-ulûmlarda muharrer makāleleriyle isbât eyledik. Hattâ o kadar meşakkatli olmakla beraber mümkün olduğu kadar felsefe-i ameliye mesleğini iltizâm ettik. Bu kadar fedakârlıklar ise ancak iki ulvî maksad içindir:

1 - Tesettüre taraftâr olan cenâhı takviye etmektir, tâ ki müdâfa'alarında son dereceye kadar sebât etsinler, hakkın kendi taraflarında olduğunu, bu âlemde görülen bütün harekâtın bidâyetde seyri ne kadar muhtelif olursa olsun, nihayet fıtrat-ı insâniyyeye muvâfık olan cihete teveccüh edeceğini, fıtratın ise bizim dîn-i metînimizden ibâret olduğunu anlasınlar. Kezâlik bilsinler ki bu müdâfa'alariyle öyle mezmûm bir ta'assub sahnesine çıkarak bilmeksizin, anlamaksızın harekât-ı vahşet ve tedennîyi teşhîr etmiş olmuyorlar, belki yeni zuhûr eden bu bide'ât-ı seyyi'e arasında fıtrat-ı selîme-i insâniyyeti muhâfaza ediyorlar.

Vakı'â hayât-ı maddiyye sibak-gâhında sâirlerinden geride bulunuyorlarsa da bu hâl kendilerinde bir illet-i unsûriyyenin mevcûdiyetinden değil, az bir mücâhede ile zâ'il olacak bir arazın bulunmasındandır. Binâ'en-aleyh bu nazardan onlar **[304]** insâniyetin yüzünü karartan, fıtrat-ı beşeriyyeyi bir çok cihetlerinde mesh ü tağyir eden şu medeniyet-i maddiyye ashâbından daha ziyâde bekā-pezîr olmaya sâlihdirler. Zâten berikilerin hareketleri mensûb oldukları milletlerde öyle bir takım emrâz-ı ictimâ'iyye hudûsüne sebeb olmuşdur ki bu hâl ile uzun müddet bekāları muhaldir.

2 - Tesettürün aleyhinde bulunan ihvânımızı şuna iknâ eylemekdir ki bizim bu müdâfa'amız ne sâ'ika-i ta'assubdan, yâhûd te'sîr-i âdâta inkıyatdan, ne de heves-i taklîde teba'iyetden değildir, ancak fıtrata tarafdârlıktan, bir de bir hakk-ı sarîhe mu'în olmakdan ileri gelmişdir ki o fıtrat, dîn-i

İslâmın kendisi, o hakk-ı sarîh ise müslümanların bütün bu âlemde olan nasîbleridir.

Me'mûldur ki artık mu'ârızlarımız da insâfa gelirler; şimdiye kadar aleyhinde bulundukları mestûriyeti bundan böyle müdafa'aya başlarlar; büsbütün başka bir maksadda kullandıkları kalemlerini bizim kalemlerimize katarlar da umûmumuzu müte'ellim etmekde olan bu âfât-ı ictimâ'iyyenin elbirliğiyle müdâvâtına koyuluruz; bu sûretle ümmete, millete karşı vicdânen farîza-i zimmetimiz olan en âlî bir vazîfeyi ifâ etmiş oluruz. Ve sallallâhu alâ seyyidi'l-vücûd Muhammed ve alâ âlihî ve sahbihî ve tâbi'îhi ve sellem.

Tenbîh

Biz bu te'lîfimizi iki kısma ayırmaya mecbûr olarak birincisini tesettür ile müslüman kadınlarının tâbi' oldukları âdât-ı sâire aleyhine vârid olan evhâmı def'e, ikincisini ise medeniyet-i İslâmiye'ye karşı teveccüh eden itirâzâtı redde tahsîs ettik.

Medeniyet hakkında sözü bu kadar uzatmamıza sebeb şudur ki: bazı muharrirler bizim "medeniyet-i İslâmiye kemâl-i beşeriyetin timsâlidir" tarzındaki sözümüzü yanlış anlamışlar da biz kemâl-i beşerî deyince Maksim topları, dum dum kurşunları, dinamit gibi âsâr-ı sınâ'atı murâd ediyoruz, zannına düşmüşler. Bunun için biz de kitabımızda kemâl-i beşerînin mâhiyetinden, insanın badî-i hilkati olan garazın mâhiyetinden, insanı o kemâle îsâl eden medeniyet-i fâzılanın mâhiyetinden, hülâsa bir çok mâhiyetlerden bahse lüzûm gördük. Sonra medeniyât-ı muhtelifenin her nev'ini ayrı ayrı tetebbu' ederek içlerinde insanı sa'âdet-i ruhânî ve cismânîye îsâl eden medeniyetin diyânet-i İslâmiyye'den başkası olamayacağını his ile, bütün ma'lûmât-ı beşerin şehâdetiyle anladık. Ma'a-mâfih bu muharrirler bizim *el-Hayat*, *Tatbîki'd-Diyânetü'l-İslâmiyye alâ Nevâmisi'l-Medeniyye, el-Hadîkatü'l-Fikriyye* nâmları altında münteşir eserlerimizdeki mebâhise muttali olaydılar hiç bu sözleri söylemeye hâcet kalmazdı. Zîrâ o zaman bilirlerdi ki biz himâyesine mecbûr olduğumuz hakāyıkı ilm ile, his ile müdâfa'a etmekdeyiz. Kānûn-ı terakkīyi bilmeyenlerden değiliz, belki o kānûn hakkında en evvel söz söyleyen, onu Kur'ân-ı hakîmin âyât-ı sâtı'asına tatbîk ile uğraşan biziz. Hedânâ'llâhu cemî'an ilâ mâ fîhî hayru'l-ümmeti ve'l-milleti âmîn.

SON

Mütercimi Mehmed Âkif

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib
Ders: 51 - 26 Eylül 324

Erbâb-ı vukūf hesâb ederler, Avusturya'dan bir sene zarfında memâlik-i İslâmiyye'ye o kadar mal gelir ki milyonlara bâliğ olur. İğneden tut ipliğe kadar, ispermeçete kadar, hâsılı bütün havâyicimize varıncaya kadar hep Avusturya'dan gelir. Senevî otuz yedi milyon lira bizden çeker. İstatistik erbâbı söyler. Memâlik-i Osmâniyye'den o kadar kesb-i servet ediyor ki hayret, hayret!.. Eğer alış veriş etmesek, otuz yedi milyon lira zâyi' eder... Büyük intikām!. Harb-i siyâsîye hâcet yok. Harb-i iktisâdî onu bitirir. Zâten şimdiki harbler, hep muhârebât-ı iktisâdiyedir. Ticâretdir milletleri yaşatan. Tevsî'-i mülkden icrâ-yı nakidden maksad hep ticâreti tevsî'dir:

– Onlar çalışsın, biz yiyelim.

Böyle derler. Ham eşyâ bizden gider pamuk gibi, palamut gibi, deri gibi şeyler. Ancak beş altı milyon ya tutar ya tutmaz. Ona mukābil otuz yedi milyon lira bizden çeker. Bugünkü günde en birinci vazîfemiz onunla postayı kesmekdir. Bu sûretle büyük intikām alacağız. Bazı gazeteler yazar, bu fikri tervîc ederler. Ma'amâfîh yine hükûmetce, ne yapılmak lâzımsa yapılacak. Vükelâca, erbâb-ı hal ve akdce îcâbı icrâ olunacak. Orası bize lâzım değil, biz bugün ne yapmalıyız? Avusturya ile mu'âmelâtı kesmek. Eğer biz böyle yaparsak Avrupa'ya kendimizi büyük fikirli tanıtırız.

– Hâ, derler, bunlar eskisi gibi değil. Bak Osmanlılar uyanmışlar. "Avusturya malı almayacağız" diye ittifâk etmişler. Ve hakīkaten de almıyorlar. Bütün Avusturya emti'ası satan mağzalar sinek avlıyorlar. Hakīkaten Osmanlılar terakkī etmişler. "Efkâr-ı umûmiyye" denilen şey orada da hâsıl olmuş...

Avusturya'nın bize karşı düşmanlığı hadden efzûndur. Geçen sene bir fes sendikası yapdı. Bir çok paralarımızı aldı. Bütün dünya müslümanlarına fes satar. Bir ittifâk edebilirsek yok mu; Avusturya'nın yüzlerce fabrikası kapanacakdır. Bundan büyük harb, bundan büyük muvaffakiyyet, intikām olur mu? Hem bugünki günde bi-inâyetillâh mesâ'îmiz ile bir çok şeyler yetişdi. Şimdi biz de a'lâ fes yapıyoruz. Kendi feslerimizi giyelim. Sonra Avusturya şekerini de almayalım. Az mı şeker var? Avusturya şekeri almazsak şekersiz mi kalacağız? Hattâ îcâb ederse hiç yemeyelim de o gaddâr devletin malını almayalım. Şeker yalnız orada olmuyor, başka yerde de yapılır. Fransız şekeri var, İngiliz şekeri var. Onlardan alalım. Varsın Fransızların, İngilizlerin ticâreti ilerlesin. Kalın abalar giyelim, illâ o hâ'ine muhtâc olmayalım. Hem yavaş yavaş memleketimiz de bu sâyede terakkiyâta mazhar olur. Bu ihtiyâc hissedilince memleketimizde çuha fabrikası açılır. Lâkin diğer devletler gelirler, burada fabrikalar açarlar. Ahâlîmiz de iş bulurlar.

Matba'a-i Âmire Ebu-l'Ulâ

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur. Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ: 11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

11 Ocak 1909 18 Zilhicce 1326 Pazartesi 29 Kânunievvel 1324 **Birinci Sene - Aded: 20**

[305] USÛL-İ MEŞRÛTİYET ALEYHİNDE HUSEMÂ-YI MİLLETİN İ'TİRÂZÂTINA KARŞI MÜDÂFA'A-İ MUHİKKA

2- Misâl: Sûre-i Mâ'ide'deki [1](لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوا...الخ) âyet-i celîlesinin zâhirine kasr-ı nazar edilecek olsa hamrın hılline, müskirât isti'mâlinin cevâzına kā'il olmamız lâzım gelir. Fakat rivâyât-ı sahîha ile sâbit ve ma'lûmdur ki bu âyetin üst tarafı [2](إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ) kavl-i kerîmi* nâzil olup hurmet-i hamr kat'iyyen i'lân olundukda ashâb-ı kirâmın bir çoğu merâk ederek "Yâ Resûlallâh! Bundan akdem vefât eden, hattâ gazve-i Uhûd esnâsında şehîd olan bazı ihvânımız da hamr içerlerdi" derler. Bu derece mugāyir-i mesâlih-i din ü dünyâ bulunan bu habîsi isti'mâl etmiş bulundukları halde âhirete gitdiler, bunların da azâb-ı uhrevîye giriftâr olmaları lâzım gelecek mi demek istediler.

İşte bu su'âl üzerine âyet-i celîle nâzil olup def'-i iştibâh etdi. Ma'nâ-yı şerîfi:

"Vazîfe-i ittikāya ri'âyet, şer'an hurmeti sâbit menâhîden mücânebet etdikleri takdîrde yiyip içdikleri şeylerden dolayı sulehâ-yı mü'minîne "cünâh"-ı vizr ü vebâl terettüb etmez. (Evvelce vefât eden mü'minler hakkında ise hurmet-i hamr i'lân buyrulmuş değildi. Binâ'en-aleyh onu isti'mâllerinden nâşî mu'âheze olunmayacaklardır.)

Sadede rucû' edelim:

Rûhu'l-Me'ânî tefsîrinde tasrîh olunduğu üzre karâbet gibi, kadîm veya hâdis sadakāt gibi bir ba'is-i tabi'îden nâşî müslimin gayr-i müslime muhabbet etmesi muvâlât-ı gayr-i meşrû'ada dâhil kılınmaz. Bu dürlü muhabbet hadd-i ihtiyârdan hâric, nazar-ı i'tibârdan sâkıt olup ma'fuvvdur. [3](إِنَّكَ لاَ تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ) nazm-ı şerîfi şahâdetiyle Hazret-i Resûl-i Ekrem de zamân-ı tufûliyetlerinden beri hâmîleri bulunan amcaları Ebû Tâlib'i gâyet severler, kendisine her zaman ihtirâm ederlerdi.

(Mûmâ-ileyh ma'at-te'essüf kabûl-i İslâmiyet ile nâ'il-i sa'âdet olamadı. Hak ve hakîkati anlamış ve dîn-i mübînin ulviyetine dâir bî-nazîr kasîdeler inşâd etmiş idi. Lâkin ziyâde sevdiği pederi Abdülmuttalib ile ecdâdını techîl ve tadlîlden âr etdi, dirâyet ve hasâfetine yakışmayan böyle bârid bir tevehhüme kapıldı da putperestlik dîn-i batılı üzre kaldı, gitdi. Hazret-i Resûl'ü ziyâde sever, süfehâ-yı Kureyş'e karşı müdâfa'a-i hukūk-ı müslimîn bâbında büyük fedâkârlık ibrâz ederdi.)

nazm-ı (هَاأَنتُمْ أُوْلاء تُحِبُّونَهُمْ وَلاَ يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ)[4] âlîsinde ashâb-ı kirâmdan bir cemâ'ate nisbet buyrulan muhabbet de bir tefsîre **[306]** göre bu kabîldendir. Ma'nâ-yı şerîfi: Siz onları (Ehl-i kitâbdan ma'dûd bir takım eşhâsı)

---

[1] Mâ'ide, 5/93.

[2] Mâ'ide, 5/90.

* Me'âl-i münîfi: Şürb-i hamr ile amel-i meysir, her nevi' kumar oyunu, kezâlik esnâm ve heyâkile tapmak ve "ezlâm" vesâ'it-i gayr-i meşrû'a ile umûr-ı gaybiyye keşfine yeltenmek gâyet habîs ve murdâr şeylerdir. Bunların herbiri şeytân-i la'înin iğrâ eylediği a'mâl-i bâtıladandır. Nâ'il-i fevz ü felâh olabilmeniz için bu mahûle ef'âl-i rezîleden ictinâb ediniz.

Bu nazm-ı celîli vely ü ta'kīb eden (نَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَن يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاء فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ اللّهِ...) âyet-i kerîmesi de hamr ile meysirin tevlîd ve intâc etmekde oldukları mehâzîr-i azîme ve mefâsid-i dîniyye ve dünyeviyyeyi ta'dâd ile vücûb-i ictinâbı te'yîd ve te'kîd ediyor.

Selâmet-i umûmiyyeyi tehdîd eden şu belâyâ-yı müdhişenin te'sîrât-ı elîmesini gösteriyor. Avrupa erbâb-ı iz'ânı ise ne kadar devirler geçirdikden ve ne mertebe felâketler müşâhede etdikden sonra bu vehâmetleri anlamaya ve tedâbîr-i zecriyye aramaya başladılar. (...فاعتبروا)

---

[3] Kasas, 28/56.

[4] Âl-i İmrân, 3/119.

hukūk-ı kadîmeye ri'âyeten sevmekdesiniz. Onlar ise sizi sevmezler. Siz her kitâb-ı münzele îmân ediyorsunuz (Hâlbuki onlar sizin kitabınıza îmân etmezler.)

Bazı erbâb-ı tefsîr de âyet-i mezkûreye şöyle ma'nâ vermişdir:

"Ey Mü'minler siz ahbâbınız gibi müşriklerin de zarardîde, âfet-zede olmalarını temennî etmezsiniz, bütün ibâdullâh hakkında hayırhâhlık edersiniz. (Çünkü İslâmiyet bunu muktezîdir) Onlar ise bu arzuda bulunmazlar, belki dâima sizi rencîde etmek isterler. İnsâf ve i'tidâlden inhirâf ederler."

Her ihtimâle göre (وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ) nazm-ı şerîfi müslümanlar ile edyân-ı sâire ashâbı arasında muhabbet ve adem-i muhabbet cihetiyle olan ihtilâf ve tebâyünün menşe'ini göstermekdedir. Yani siz gerek kendi üzerinize, gerek akvâm-ı sâireye nâzil olan her kitâb-ı semâviyye (Velev aslı i'tibâriyle olsun) îmân ve ihtirâm etmekdesiniz. Hiçbir kitâb-ı mukaddese, teblîğe me'mûr hiçbir peygambere karşı küfr ve tekzîbde bulunmuyorsunuz. Onunçün kütüb-i semâviyye ve enbiyâ-yı sâlifenin birine intisâb iddi'âsında bulunanlardan bir cemâ'ate –doğrudan doğruya– buğz u adâvet beslemiyorsunuz belki bu îmân-ı tâm ve sahîhiniz îcâbınca ehl-i kitâbdan olanlara ibrâz-ı meveddet ediyorsunuz. Bu, sizin havâss-ı mümeyyizenizden ma'dûd mefharete, şi'âr-ı insâniyete lâyık bir vasf-ı şerîfinizdir.

İşte Kur'ân-ı Kerîm bu âyet-i celîlede îmân-ı tâm sâhibi olan sunûf-ı müslimîni mukteza-yı İslâmiyet olan en güzîde bir vasf ile tavsîf, delîl ve burhâna mukterin beyân-ı vâzıh ile ta'rîf ediyor ki onlar (فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ) gibi nusûs-ı celîle ile mukābele bi'l-mislihî, adâvet edenlerden ahz-ı intikāma me'zûn bulundukları halde kendilerini sevmeyenlere dahi ale'l-ekser dostâne mu'âmele ederler, semâhatkârâne davranırlar.

Bu beyân-ı kudsî-i ilâhî öyle bâhir bir hakīkatdir ki aslâ kābil-i inkâr değildir. Müslümanlar en parlak devr-i istîlâlarında binlerce vekāi' esnâsında bu senâ-yı sübhâhîye şâyân olduklarını bütün cihân halkına teslîm etdirmiş, sahâ'if-i tevârîhe bî-nihâye me'âsir-i insâniyetkârâne ve mefâhir-i hudâpesendâne yazdırmışlardır. Binâ'en-alâzâlik bu bâbda ıtnâb-ı makāle hâcet görmeyiz.

Dîn-i mübîn-i İslâm afv ve tesâmuhu âmir, meveddet ve merhamet esâsları üzerine sâbit ve müstemir öyle bir dîn-i âlîdir ki onun fevkında kâ'in bir mertebe tasavvuruna akıl için imkân yokdur.

Serâ'ir-i hakā'ıkına, tefâsîl-i ahkâm-ı âdilânesine az çok kesb-i ittilâ' eden insan, kendisini iz'ân ve insâfdan tamâmen tecrîd etmedikce, aleyhinde söyleyecek harf-i vâhid bulamaz.

Bazı fukahâ muvâlât-ı gayr-i meşrû'ada gayr-i müslimlerin cihâdda (gazavât-ı dîniyyede) teşrîk edilmelerini de idhâl etmişlerdir. (Ama sâir muhârebâtda iştirâk ve ittifâkları bilâ şübhe câ'izdir. Çünkü mesâlih-i dünyeviyyeye âid umûrun kâffesi istişâreye tâbi'dir.)

Fakat cumhûr-ı fukahâ bu şumûle kā'il olmamışlardır. Mezheb-i celîl-i Hanefî'de de gayr-i müslimleri gazâya teşrîk câ'izdir. Yalnız bâgîler ile muhârib olduğumuz zaman emr-i meşrû' addolunmaz.

Ale'l-ıtlâk tecvîz etmeyen bazı fukahâ Hazret-i Â'işe-i sıddîkadan mervî kıssa-i âtiye ile istidlâl ederler:

Bedir gazvesine teşrîfleri esnâsında şecî' ve bahâdır bir müşrik Hazret-i Resûl-i Ekrem'e mürâca'atla ma'iyyet-i seniyyelerinde bulunan guzât-ı müslimîne iltihâk etmek istedi. Ashâb-ı kirâm buna memnûn oldular. Fakat zât-ı risâletme'âb efendimiz: "Hayır! Ben racül-i müşrikin mu'âvenetini kabûl etmem" diyerek merkūmu i'âde buyurdu."

Ekser-i fukahâ bu hadîsin mensûh olmasına zâhib olmuşlardır. Zîrâ mu'ahharan bir gazâda Benî Kaynukā' Yahûdîleriyle, Hevâzin vak'asında Safvan bin Ümmeyye ve tevâbi'i ile isti'âne buyurulmuşdur.

Bazı erbâb-ı ilim de eğer kendilerine i'timâd olunur ve iştirâklerine lüzûm görülürse teşrîk edilirler, i'timâd veya ihtiyâc bulunmadığı takdîrde sarf-ı nazar olunur diyerek rivâyât-ı müte'ârıza beynini cem' ve tevfîk etmişlerdir.

"Bu şerâ'itin her muhârebede, hattâ her husûsda aranacağı âşikârdır." diyorlar ki Hazret-i Âişe'den mervî kıssa-i sâbıkadaki adem-i kabûl ya emn ü i'timâdın yâhûd lüzûm ve ihtiyâcın fikdânından neş'et etmiş olabilir. Kezâlik [1](لا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ) âyet-i kerîmesinin bâ'is-i nüzûlü olmak üzre Abdullah bin Abbas (r.a)dan mervî kıssanın menşe'i de fikdân-ı mezkûr olsa gerekdir. Rivâyet-i mezkûre şöyledir: "Vak'a-i Ahzâb esnâsında nukabâ-yı ashâbdan Ubâde bin Sâmit (r.a) Cenâb-ı Risâlet-me'âb Efendimiz'e: "Yâ nebiyallâh! Benim mu'âhedem tahtında beş yüz kadar Yahûdî ricâli vardır. Müsâ'ade buyurursanız onları da celb edelim, dedi ve bunun üzerine âyet-i celîle nâzil olarak Resûl-i Ekrem efendimiz merkūmların iştirâkine müsâ'ade buyurmadı."

Menhiyyün anhâ olan muvâlâtda gayr-i müslimlerin umûr-ı devlet ve mesâlih-i ümmetde istihdâm, tahiyye ve kıyâm sûretiyle istikbâl ve ikrâm olunmalarını derc etmek iddi'âsında bulunanlar da vardır. Fakat Ahmed bin Hacer rahimehullâh fetevâ-yı şerîfelerinde tansîs eylediği üzre [2](لاَ يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ) nazm-ı celîli delâletiyle din muhârebesine kıyâm etmeyen ve Dâr-ı İslâm'a tecâvüzâtda bulunmayan ehl-i kitâba karşı müslimler tarafından birr ü ihsân mu'âmelâtında dâhil, her türlü âsâr-ı meveddet ibrâzı câ'iz ve meşrû'dur.

(Sûre-i Haşr'ın evâ'ilindeki [3](تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ) nazm-ı kerîminden müstefâd olan tahrîm-i meveddet sıyâk ü sibâk-ı âyât delâlet-i vâzıhasıyla ashâb-ı güzîne mahzâ îmânlarından dolayı ibrâz-ı adâvet ile muhâcerete mecbûr eden Mekke müşriklerine dâirdir*. Bunların mesleğine sâlik olan **[307]**

[1] Âl-i İmrân, 3/28.

[2] Mümtahine, 60/8.

[3] Mümtahine, 60/1.

* Çünkü ta'mîm olunsa âyât-ı Kur'âniye beyninde ta'âruz sübûtu lâzım gelir. Ehl-i kitâb içinde binlerce altun kıymetinde emvâl emniyet olunacak zevât mevcûd olduğuna Kur'ân-ı Kerîm şahâdet etmekdedir.

a'dâ-yı dînde bu hükümde dâhil olurlar. Fakat sâire şumûlü yokdur.)

Dîn-i mübîn-i İslâm her sınıfa kānûn-ı adâlet ve müsâvât dâhilinde mu'âmele olunmayı emr etmektedir. Binâ'en-alâ zâlik mu'âmelât-ı hasmânede bulunmayan kesânı -hangi din ve mezhebe müntesib olurlarsa olsunlar- bi-gayr-i hakkın rencîde-i hâtır etmek, müslümanları levâzım-i insâniyet ve âdâb-ı mu'âşeretden bî-behre göstermek bu dîn-i âlîye ri'âyet değil, belki ihânet olacağı bî-iştibâhdır.

Husûsan mesâlih-i medeniyye ve siyâsât-ı umûmiyye muktezıyâtına tatbîk-i hareket herkese vecîbe-i zimmetdir.

Peygamber-i zî-şânımız da milel-i sâireden kudûm eden elçi ve meb'ûsları i'zâz ve ikrâm ile karşılar. Bazı züvvâra daha ziyâde ihtirâmla sadr-ı meclise, hattâ ridâ-yı şerîfini bast ile üzerine oturmak teklîfinde bulunurlardı.

Cûd ve sehâsıyla darb-ı mesel olunan Hâtem-i Tâî'nin oğlu Cenâb-ı Adiy (r.a) dîn-i İslâm'a keyfiyet-i duhûlünü hikâye etdiği sırada şöyle demişdir: "Bi'set-i Muhammediyye'den hoşlanmayanların birincilerinden olduğum için kabîlemi terk ederek ehl-i dînim olan Nasârâ-yı Şâm'a iltihâk etmişdim. Bir müddet orada meks ü ârâmdan sonra bazı istihbârât üzerine hakîkat-i hâli anlayıp da ona göre hareket etmek fikriyle Medîne-i Münevvere'ye geldim. Beni gören ahâlî Adiy bin Hâtem gelmiş diye ikrâm ve ihtirâm ile telakkī ederek huzûr-ı risâlet-penâhîye idhâl etdiler. Ol Hazret beni görünce ismimle nidâ buyurarak dîn-i mübîni teklîf eyledi. Ben sükût etdim. Ba'dehû beni alıp hânesine götürdü. Yolda giderken ihtiyâr ve fakīr bir Yahûdiye'ye tesâdüf etdik. Kadının kendi ahvâline dâir uzun bir ifâdesini ayak üzre dinleyip söyleyeceğini söyledi. Dedim ki bu zât melik ve sultân değil imiş. Hâne-i sa'âdete girdik. İçi hurma lifi, üstü meşin bir minderciği göstererek bunun üzerine otur dedi. Başka oturacak birşey göremediğim cihetle hayâ etdim. Siz oturunuz dedim. Hayır! Sen otur diyerek beni o mindere oturdup kendileri de hasır üzerine oturdular, bu mu'âmeleyi de görünce artık ben melik olmadığını cezmen bildim.

Buyurdular ki*... Hazret-i Nebî-yi Zîşân Efendimiz ümmet ve ashâbına hitâben de **(اذا اتاكم كريم قوم فاكرموه) (اذا اتاكم الزائر فاكرموه) En son vesâyâ-yı celîileleri sırasında bile (واجيزوا الوفد بمثل ما كنت افعل) buyurmuşlardır. "Hâricden gelecek sefîrlere benim yapdığım gibi mu'âmelât-ı ihtirâmiyye îfâ ediniz."

Zamân-ı sa'âdetlerinde bulunan hükümdarlara irsâl buyrulan nâme-i mübâreklerinde "Azîmü'r-rûm" gibi ta'bîrât-ı ihtirâmiyye isti'mâl buyururlardı.

Habeş ahâlîsinden berây-ı ziyâret Medîne'ye gelen ruhbân vesâireye ibrâz olunan ihtirâmlara, alkışlara müsâ'ade buyuruldu. Çünkü onlar evvelce memleketlerine muhâceret etmiş olan ashâb-ı kirâma pek çok mihmân-nüvâzlık etmiş, himâyetkârlıkda bulunmuşlardı. Hattâ bundan dolayı haklarında esta'îzü-billâh (وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذلك...) âyet-i celîlesi şeref-nüzûl etmişdir.***

–mâba'di var–

Manastırlı İsmâil Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE

Sûre-i A'râf: Âyet - 31, 32, 33

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلاَ تُسْرِفُوا إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالْطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِي لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَن تُشْرِكُوا بِاللّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَن تَقُولُوا عَلَى اللّهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ

Birinci âyetin ma'nâ-yı münîfi: Ey benî Âdem her mescid nezdinde zînetinizi ahz edin (Tavâf ettiğiniz veya namaz kıldığınız zaman avretlerinizi setr için libâsınızı giyin) ve (size tayyib olan şeylerden) yiyin ve için lâkin israf etmeyin (helâli tahrîm veya harâma te'addî veyâhûd ekl ü şürbde ifrât ederek hadd-i i'tidâli tecâvüz eylemeyin). Allah israf edenleri sevmez (Cenâb-ı Hak müsriflerin fi'ilinden hoşnûd ve râzı olmaz).

Zînet: Zîb-âver olan siyâb-ı fâhirenin ismidir. Fakat müfessirîn-i kirâm hazerâtı âyet-i kerîmenin sebeb-i nüzûlünden istidlâl ederek burada zînet ile setr-i avret eden libâs murâd olduğunda icmâ' etdiler, çünkü kabâ'il-i Arab'dan ehl-i câhiliyet günâhlarımızla telvîs eylediğimiz elbise ile tavâf etmeyiz deyip beyt-i mu'azzamı erkekler gündüz, kadınlar geceleyin uryân olarak tavâf ederlerdi, binâ'en-aleyh şu çirkin hâlden nehy için bu nazm-ı celîl şeref-nüzûl etdi.

Bir kimsenin namaz için en güzel hey'etini ahz etmesi sünnet-i seniyyedendir. Namazda setr-i avretin vücûbuna bu âyet-i kerîmede delâlet bulunduğunu ulemâ beyân buyurdukları gibi Şeyhülislâm Hâherzâde dahi namazda ahsen siyâbı telebbüs müsteshab olduğuna bu nazm-ı celîlde delâlet var demişdir.

* * *

Benû Âmir kabîlesi mevsim-i hacca hürmet ve ta'zîm için ancak kūt-i lâ-yümît ekl edip yağlı yemek yemezler idi. Zümre-i muvahhidîn bunu yapmaya biz daha lâyık ve cedîriz demeleriyle (وكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلاَ تُسْرِفُوا) buyuruldu.

[308] İbn-i Abbas radiyallâhu anhümâdan şöyle rivâyet olunmuşdur: "İki haslet ki biri israf ve diğeri kibirdir sana tecâvüz ve tahakküm edinceye dek dilediğini ekl ve dilediğini telebbüs et."

Gāyetle dikkate sezâdır ki bu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak müsrifleri yani herhangi husûsda olursa olsun hadd-i i'tidâli tecâvüz edenleri, ale'l-ıtlâk ifrât-perestânı sevmediğini beyân buyurduğu gibi sûre-i İsrâ'da dahi mübezzirlere

---

* Hikâyenin tamâmı *Risâle-i Hamidiye Tercümesi*'ne derc olunmuşdur.

** Bu hadîs-i şerîfin ıtlâk-ı zâhirîsi üzerine mahmûl olduğu *Şir'atü'l-İslâm*'ın Âdâbü's-Sohbe ve'l-Mu'âşere faslında musarrahdır.

*** Bu âyet-i kerîmenin tefsîriyle beraber Habeş ahâlîsinin muhâcirîn-i İslâmiye'ye karşı olan mu'âmelât-ı ihtirâmiyeleri ve bu vesîle ile Necâşî hazretlerinin ve daha pek çok zevâtın nâ'il-i hidâyet kılınmaları nüsah-ı sâbıkamızın "Mevâ'iz" kısmında tafsîl olunmuşdur.

yani mallarını israf edenlere ihvân-ı şeyâtîndir diyor. *Şerh*-i *Menâr*'da mezkûr olduğu üzre "seref", haddi tecâvüz demekdir. Tebzîr, malı israf ederek dağıtmakdır. Buhl ve hissetin zemmi hakkında ise âdetâ kābil-i hasr ve ta'dâd olamayacak derece âyât ve âsâr vârid olmuşdur. Şu halde büsbütün muhâlif-i mürüvvet ve mugâyir-i şi'âr-ı insâniyyet olup muttasıf bulunanlarını mertebe-i beşeriyyetden ıskāt eden buhl ve hasetden be-gāyet hazer olunmak vecâ'ib-i insâniyyeden olduğu gibi emvâli israf ve tebzîrden dahi mücânebet edilmek zarûriyyât-ı umûrdan olduğu bilinerek şu ifrât ve tefrît arasında hadd-i i'tidâl bulunan cûd ve sehâdan ayrılmamalı ve ta'bîr-i diğer ile mahall-i lâzımında vüs' ve iktidâr nisbetinde bezl-i maldan kat'â geri durmayıp fakat lüzûmu olmayan yerde veyâhûd mahall-i lâzımında kendini ve â'ilesini bütün bütün ferâmûş ederek sefâhat derecesinde fazla mal sarfından mücânebet olunmalıdır.

وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذلك قوامًا[1]

* * *

Hikâye olunur ki Hârunu'r-Reşîd'in Nasrânî bir tabîb-i hâzıkı var idi. Ali bin el-Hüseyin bin Vâkıd nâm zâta birgün bu tabîb dedi ki: Sizin kitabınızda ilm-i tıbba dâir hiç bir şey yok, hâlbuki ilim iki nevi' olup biri ilm-i ebdân ve biri ilm-i edyândır.

Ali bin el-Hüseyin – Cenâb-ı Hak tıbbın kâffesini kitâb-ı azîzinden bir nısf âyetde cem' etmişdir.

Tabîb – Nedir o âyet?

Ali bin el-Hüseyin – (وكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلاَ تُسْرِفُوا) nazm-ı şerîfi.

Tabîb – Ya niçin tıbb hakkında peygamberinizden bir şey rivâyet olunmuyor?

Ali bin el-Hüseyin – Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri tıbbı elfâz-ı kalîle içinde cem' etmişdir.

Tabîb – Nedir o cevâmiü'l-elfâz?

Ali bin el-Hüseyin – [2](المعدة بيت الداء والحمية رأس الدواء وأعط كل بدن ما عوّدته) hadîs-i şerîfidir. Mi'de hastalığın evidir, perhîz ise devânın başıdır. Her bedene i'tiyâd etdirdiğin şeyi ver.

Tabîb – (Hıfz-ı sıhhatin en mühim düstûrları beyân buyrulmuş olduğundan kinâye olarak) ne kitabınız ve ne peygamberiniz Calinos'a tıb bırakmamış, (hasta düşüp de tedâvî için etıbbâya mürâca'ata hâcet komamış).

Ma'lûmdur ki bütün insanlar yemek yemeye muhtâcdırlar. Fakat kâfî derecede yemek yemelidir. Bir insan lüzûmundan az yerse iyi beslenemez. Kuvvetden düşer. Çok yerse ve ağır gıdâlarla mi'desini doldursa bir takım hastalıklara dûçâr olur. Mi'desini bozar. Em'âsını yıprandırır. Ağrılar, sızılar başlar. Daha evân-ı sabâvetimizde iken hepimizin *Gülistân*'da okuduğumuz hikâyelerdendir ki, mülûk-ı Acem'den biri Zât-ı Risâlet-me'âb Efendimizin hidmetine bir tabîb-i hâzık i'zâm etmişdi. Tabîb nezd-i sa'âdete geldi. İ'zâz ve ikrâm edildi. Kendine yer tahsîs olundu. Fakat birkaç sene diyâr-ı Arab'da kaldığı halde hiçbir kimse ne berây-ı mu'âyene onun yanına gitdi ne de ondan bir mu'âlece istedi. Tabîb birgün huzûr-ı sa'âdete gidip: Beni ashâba mu'âlece için gönderdiler, hâlbuki bu kadar müddet içinde hiçbir ferd bana dönüp bakmadı ki bana emr olunan hidmeti yerine getireyim dedi. Bu sözle de kendisi bîgâne olduğundan nâşî hiçbir kimsenin mürâca'at etmemiş olduğunu bildirmek istedi. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz buyurdu ki mürâca'at vukū' bulmaması bu senin atf etmek istediğin sebebden dolayı değildir. Belki bu tâ'ifenin bir hasleti vardır: İştihâları gâlib olmadıkça birşey yemezler ve henüz iştihâları bâkī iken ellerini ta'âmdan çekerler. İşte adem-i mürâca'atın sebebi budur. Tabîb bu cevâbı alınca sıhhat-i bedenin sebebi de budur dedi. Ve ruhsat alıp memleketine avdet eyledi. Yine cümlemizin hâtır-nişânıdır ki Sa'dî merhûm bu hikâyeyi âverde-yi beyân etdikden sonra zîrinde şu mesnevîyi söylemişdir:

سخن انکه کند حکیم آغاز
یاسر انکشت سوی لقمه دراز
که زنا کفتنش خلل زاید
یاز ناخوردنش بجان آید
لاجرم حکمتش بود کفتار
خوردنش تندرستی آرد بار

Hekîm olan zât o vakit söze başlar, yâhûd elini ta'âma uzadır ki o sözü söylememekden mazarrat tevellüd eder veyâhûd o ta'âmı yememekden helâk olur. Şu hâlde şübhesiz onun güftârı hikmet ve ta'âm etmesi bâ'is-i tendürüstî ve sıhhatdir.

Şeyhü'r-Re'îs Ali ibni Sinâ dahi şu vesâyâ-yı sıhhiyye ile terânesâz oluyor:

اجعل غزاك كل يوم مرةً
واحذر طعامًا قبل هضم طعام
واحفظ منيك ما استطعت فانه
ماء الحيات يصب فى الارحام

Gıdânı hergün bir kere et. Bir yemek hazm olunmadan üzerine yemek yemeden hazer et. Elinden geldiği kadar menini hıfz et, zirâ meni erhâma sabb olunur mâ-i hayâtdır.

Eserde (نفسكم مطيتكم فارفقوابها) vârid olmuşdur ki nefsiniz matiyyenizdir, ona rıfk ve mülâyemet edin, onu tâkat ve tahammülden fazla yormayın **[309]** demekdir. Matiyye binek hayvanına denir. Beden bu kadar kuvâ-yı zihniyyeyi hâmil olduğundan binek hayvanına teşbîh buyurulmuşdur. Bir adam bindiği hayvanın yemine, tımarına dikkat etmez, yâhûd hadden aşırı sürüp yorarsa hayvan zebûn düşerek artık intifâ' olmaz dereceye gelir, nihâyet telef olur. İnsan da kendine bakmaz, yâhûd kendini nâ-kābil-i tahammül bir sûretde yorarsa vücûddan düşer, sıhhat ve âfiyeti muhtell olur, nihâyet mahv olur gider. Pek zekî adamlar görülmüşdür ki kuvâ-yı zihniyyesini birdenbire sarf eylediğinden pek az zamanda sönmüşdür, zekâsından ne kendisi ne memleketi müstefîd olmuşdur. Lâkin intizâm ve ıttırâd ile âhesterev olanlar menzil-i maksûda vâsıl olmuşlardır. Bu reviş ve reftâr ile nice âsâr-ı celîle, nice me'âsir-i mübeccele meydâna getirmişlerdir.

* * *

İkinci âyetin me'âl-i âlîsi: (Habîbim sen) de ki Allah'ın kulları için (hazâ'in-i eltâfından) ihrâc eylediği zînetini (pamuk, keten gibi nebâtdan, ipek, yün gibi hayvandan, zırh

[1] Furkân, 25/67.

[2] *Keşşâf,* Âl-i İmrân âyet 31'in tefsîrinde.

vesâire gibi me'âdinden husûle gelen tecemmülâtı) ve tayyibât-ı rızkı (tayyib ve nefîs erzâk ve me'âkili) kim tahrîm eyledi. Sen de ki o zînet ile tayyibât-ı me'âkil hayât-ı dünyada îmân edenler içindir (kefere de bittabi' dünyada müstefîd olurlarsa da bu zînet ile tayyibât-ı me'âkil asıl ehl-i îmân içindir.) Yevm-i kıyâmetde ise mü'minlere hâsdır (neş'e-i uhrâda kefere o ni'met-i celîle-i ilâhiyede ehl-i îmâna müşâreket edemezler.) Ehl-i ilm ve irfâna kâffe-i ahkâmı bu gibi tafsîl ile tafsîl ederiz.

(مَنْ حَرَّمَ) kavl-i şerîfindeki (مَنْ) kelimesi inkâr ve nefy ma'nâsında istifhâm için olup nebâtât ve hayvânât ile me'âdinden husûle gelen tecemmülât harâm olmadıkdan başka bu tecemmülât zâten dünyada ehl-i îmânın istifâde ve tezyîni için husûle geldiği ve kefere bu tecemmülâtdan bittabi' dünyada müstefid olurlarsa da âhiretde bütün bütün mahrûm olacakları beyân buyurulduğundan bu âyet-i kerîme metâ'im ve melâbisde ve envâ'-ı tecemmülâtda ibâha asıl olduğuna delâlet eder demişler ve bununçündür ki İmâm-ı A'zam hazretlerinin ekser ashâbı ferrûcdan mâ'adâ kâffe-i eşyâda ibâha asıl olup hürmet ancak nass-ı mutlak veya haber-i mervî gibi avârız ile sâbit olduğundan delâ'il-i muharremeden bir delîl bulunmadıkça ferrûcdan başka eşyânın mübâh bulunduğuna zâhib olmuşlardır.

Menâkıb-i e'imme-i erba'ada mezkûrdur ki ser-mezhebimiz İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe rahimehullah hazretlerinin yanına birisi geldiği zaman hâl ve hâtırını su'âl eder ve fakr u fâkası var ise ona in'âm ve ihsân eyler idi. Birgün meclis-i âlîlerine pejmurde kıyâfet bir adam geldi. Dağılmak vakti gelince herkes ile beraber bu adam da kalkıp gitmek istediyse de Hazret-i İmâm onu koyuvermedi. Kimse kalmadıkdan sonra ona dedi ki şu seccâdeyi kaldır, altındaki bin dirhemi al, üstünü başını düzelt. O adam: Benim ihtiyâcım yok, si'a-i hâlim var dedi. Müşârün-ileyh de buyurdu ki öyle ise sen hadîs-i nebevîde [1](إِنَّ الله يُحِبُّ أَنْ يرَى أَثَرُ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ) vârid olduğunu işitmedin mi? Peygamber Efendimiz buyuruyor ki Cenâb-ı Hak kulunun üzerinde eser-i ni'metini görmek ister, bu kavl-i nebî senin sem'ine vâsıl olmadı mı? Mâdem ki senin hâlin müsâ'iddir, ahbâbın seni bu kılıkda görüp de mükedder olmamaları için üstünü başını düzeltmelisin.

* * *

Üçüncü âyet-i kerîmenin mü'eddâ-yı şerîfi: (Habîbim sen) de ki Rabbim ancak âşikâr ve gizli fevâhişi ve bütün zünûb ve âsâmı ve nâ-hak yere bağy u zulmü ve ol şeyler ki Allah onlar ile hüccet ve burhân inzâl etmemişdir, o gibi şeyleri zât-ı ulûhiyyete (ibâdetde) şerîk koşmanızı ve (helâle harâmdır demek gibi) bilmediğiniz şeyleri Allah'a iftirâ etmenizi tahrîm etmişdir. (İşte Cenâb-ı Hakk'ın tahrîm etdiği şeyler meziyyet-i insaniyyeye akıl ve irfâna yakışmayan ancak bu gibi şeylerdir, yoksa Hâlık te'âlâ ve tekaddes hazretlerinin hazâ'in-i eltâfdan ehl-i îmân için sâha-i zuhûra çıkarmış olduğu o tecemmülâtı kim tahrîm eyledi, bu tecemmülâtın harâm olduğunu size kim söyledi?)

Ekser müfessirîn-i kirâm âyet-i kerîmedeki "fevâhiş" kelimesini kubhu fâhiş ve zâ'id olan günâh-ı kebâ'irdir diye tefsîr etmişler ve bazıları fuhşiyyât ma'nâsına almışlardır. "ism" kelimesi kebîr ve sagîr bütün ma'siyete âmm ve şâmil olduğundan zikr olunan iki ma'nâca "fevâhiş"den sonra îrâd buyurulması ta'mîm ba'de't-tahsîsdir. "bi-gayri'l-hak" kavl-i şerîfi "bağy"ın ma'nâsını te'kîddir, zîrâ bagy ve zulüm ancak "bi-gayri hakkın" olur. (وَأَن تُشْرِكُوا بِاللّهِ مَا لَمْ ينزل به سلطانًا) kavl-i kerîmi müşrikîni tehekküm olmakla beraber burhânı olmayan şeye ittibâ'ın tahrîmine tenbîhdir. Bu kavl-i kerîmde müşrikîni tehekküm vardır, deniliyor; çünkü zât-ı ulûhiyyete gayrın teşrîk edilmesine burhân nâzil olmadığı beyân buyuruluyor, hâlbuki işrâk-i billâhın burhânı olamayacağı cihetle ona burhân nüzûlü zâten mutasavver değildir, bu cihetle bu kavl-i kerîm müşrikîni tehekküme mahmûl olmak lâzım gelir.

Bereketzâde İsmâil Hakkı

FELSEFE-İ İSLÂM
İSBÂT-I VÂCİB

Delîl-i sânî: Bütün avâlimde herşey mütegayyer ve bir sûretden diğer sûrete mütehavveldir, ez cümle nutfe alakaya, alaka mudgaya, mudga lahm ve şahma tahavvül etmekde ve bu gibi tahavvülât eflâk, anâsır, me'âdin, nebâtâtda dahi vukū'a gelmekdedir. Hâlbuki bu ahvâl ve ef'âlin husûle gelmesi için bir mü'essir-i hakīkī lâzımdır, o mü'essir-i hakīkī ise Hallâk-ı Müte'âl ve hakîm-i lâ-yezâl olan Vâcibü'l-Vücûd ***[310]*** *hazretleridir. Zîrâ bütün ukalâ ve hükemâyı hayretde bırakan şu etvâr-ı acîbe ve ef'âl-i garîbenin bilâ mü'essir husûlü veyâhûd bir fâ'il-i bî-şu'ûrdan zuhûru kat'iyyen muhâldir.*

Şimdi mu'terizlerimizin bu bâbdaki fikirlerini beyân ve ba'dehû onlara karşı vereceğimiz cevâbları ityân edelim:

Maddiyyûn diyorlar ki: Bu ilim bütün eczâ ve efrâdıyla ve madde ve suveriyle hâdis değildir. Fi'l-vâki' bütün sûretiyle hâdisdir. Fakat madde ve kuvvet hâdis değildir. Bunların ikisi de ezelîdir. Bunların yekdiğerinden infikâk etmesi mümkün değildir. Madde "esîr" denilen ve son derece bir sûret-i basîte ve rakīkayı hâiz bulunan zerrât-ı gayr-ı mütenâhiyyeden, kuvvet de o zerrâtın hâiz olduğu harekât-ı dâ'imesinden ibâretdir. Bu zerrelerden herbirinin mine'l-ezel bir kuvve-i câzibesi, bir de kuvve-i dâfi'ası olduğundan bunlar şu fezâ-yı nâ-mütenâhî içinde birbiriyle temâs etmeyerek her zerre kendi mihverinde kemâl-i intizâm üzre hareket-i devriye ile hareket ediyor ve hâiz olduğu kuvve-i câzibe ve dâfi'ası sebebiyle onlardan hiçbirisi muvâzenesini gā'ib etmiyor ve kendi dâire-i hareketinden hârice çıkmıyor idi. Her nasılsa onlardan biri muvâzenesini gā'ib ederek kendi dâire-i hareketinden çıkıp diğerleriyle birleşdi. İki zerre bir yere geldi. Bunlar birleşince civârlarında bulunan zerreleri kendi limanlarına çekmeye başladılar. Bunun üzerine bütün zerrâtın harekât-ı muntazamasına halel târi olarak bunlar bir çok kümelere inkısâm etdi. Ve her küme diğerinden milyarlarca kilometre mesâfe tebâ'üd ederek ve herbiri bir hayyizde temerküz eyleyerek kendi mihveri üzerinde hareket etmeye başladı.

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 255.

Bu kümeler kendi mihveri üzerinde hareket ede ede nihâyet herbiri bir şems oldu. İşte sevâbit denilen kevâkib bunlardan ibâretdir. Bu şemsler bulundukları hayyizlerde kendi mihverleri üzerinde hareket-i devriyelerini icrâ ederken kendilerinden bir çok parçalar kopdu ve bu parçalarıyla herbiri bir âlem teşkîl etdi. Ez-cümle bize hâkim olan ve hayâl-i hayât-bahşâsıyla şu içinde bulunduğumuz âlemi tenvîr eden şems bir zerrât kümesi hâline gelip de bulunduğu hayyizde kendi mihveri üzerinde hareket ede ede nihâyet bir mâyi'-i nârî hâlini aldıkdan sonra bir çok parçalar kendisinden infikâk etdi. Bu parçalardan herbiri milyonlarca kilometre mesâfe şemsden tebâ'üd ederek herbiri mahall-i mu'ayyende kalarak ba'dehû şemsin etrâfında hareket etmeye başladı ve hey'et-i mecmû'ası meslek-i şemsîmizi ta'bîr-i diğerle âlem-i dünyamızı teşkîl eyledi. İşte seyyârât denilen kevâkib bu parçalardan ibâret olup onlardan birisi de üzerinde bulunduğumuz küre-i arzdır. Küre-i arz şemsden bi'l-infikâk 140 milyon kilometre tebâ'üd ederek ve el'ân bulunduğu hayyizde kalarak seyyârât-ı sâire gibi bu da şu fezâ-yı nâ-mütenâhî içinde şemsin etrâfında dönmeye başladı. Arz o zaman tabi'î bir kitle-i nâriye hâlinde idi. Fakat içinde bulunduğu fezâ tahte's-sıfır 142 derece soğuk olduğundan bu kitle-i nâriye şu şiddet-i bürûdetden müte'essir olarak tasallub ve takaşşur ede ede nihâyet şu hâle geldi. Küre-i arzda evvelâ me'âdin, sonra nebâtât, sonra hayvânât ve sonra insan zuhûr etdi. Avâlim-i sâirede dahi aynı hâl vukū'a geldi. El-hâsıl bütün avâlimin şu hey'et üzre zuhûr ve teşekkülüne sebeb olan şey "madde" ve "kuvvet" olup bunlar ise ezelî ve ebedîdir, illetü'l-ileldir, ta'bîr-i âharla illet-i ûlâdır. Bütün esbâb ve ilel madde ve kuvvete müntehîdir. Bunların fevkinde bir illet ve bir sebeb daha yokdur. Binâ'en-aleyh erbâb-ı edyânın dediği gibi madde ve kuvvetden başka bir vâcibü'l-vücûda kā'il olmak hamâkatdir.

İşte maddiyyûnun bu bâbdaki hulâsa-i mezhebleri şundan ibâret olup bu ise vücûh-ı âtiye ile mecrûh ve bâtıldır.

Evvelâ: Bunların kendi beyânlarına göre ecsâm eczâ-yı ferdeden terekkûb etmiş eczâ-yı ferde de madde-i asliyye olan esîrden husûle gelmişdir. Fakat eczâ-yı ferde şimdiki halde en mükemmel olan mikroskopların gösterebileceği şeylerden yirmi derece daha küçükdür. Binâ'en-aleyh bunları görmek mümkün değildir. Bu mümkün olmayınca onların terekkûb etdiği madde-i asliyyeyi görmek mümkün olmayacağı evleviyyetle sâbitdir.

İşte maddiyyûn eczâ-yı esîriyye ve madde hakkında bu vechile beyân ve iddi'âda bulundukdan sonra "Biz madde ve kuvvetin fevkinde bir illet ve sebeb daha tasavvur edemeyiz. Zîrâ biz gözlerimizle görmediğimiz şeyin mevcûdiyetine hükmeyleyemeyiz." demeleri arasında açık bir tenâkuz bulunduğu şübhesizdir. Zîrâ bunların gözle görünmesi mümkün olmayan zerrât-ı asliyyenin mine'l-ezel mevcûdiyetine hükmetmeleri ve âlemin şu hey'et üzre zuhûr ve teşekkülünü o zerrât meyânında birinin nasıl ise muvâzenesini gâ'ib ve diğerleriyle kesb-i ittisâl ederek âlemin sâha-ârâ-yı vücûd olmasına sebeb olmuş bulunduğuna inanmaları hep gözle görmedikleri şeylerin mevcûdiyetini tasdîk ve i'tirâf değil midir? Ve işte bu tasdîk ve i'tirâfları "Biz madde ve kuvvetin fevkinde bir sebeb ve illet daha tasavvur edemeyiz. Zîrâ biz gözlerimizle görmediğimiz şeyin mevcûdiyetine inanamayız." demelerine münâfî ve münâkız olmaz mı?

Sâniyen: Eczâ-yı esîriyeden birinin her nasılsa muvâzenesini gâ'ib ederek diğeriyle kesb-i ittisâl etmiş ve bunun üzerine zerrât-ı âlemin bir çok kümelere inkısâm eylemiş olması da'vâ-yı bilâ delîldir. Elde bunu isbât edecek hiçbir delîl ve hatta emâre bile yokdur. Bilâ-delîl da'vânın mesmû' olmayacağı ise şübheden vârestedir.

Sâlisen: Mâdem ki zerrâtdan herbirinin müsâvât üzre bir kuvve-i câzibe, bir de dâfi'ası olup, bunlar şu fezâ-yı nâ mütenâhî içinde kendi mihverleri kemâl-i intizâm üzre devrediyor ve hâiz oldukları kuvve-i câzibe ve kuvve-i dâfi'aları sebebiyle hiçbiri muvâzenesini gâ'ib etmiyormuş. Acaba nasıl olup da onlardan biri bilâ-sebeb muvâzenesini gâ'ib ederek mihverinden çıkıp diğeriyle birleşmiş? Sebebsiz birşeyin husûlü muhâl olduğu halde nasıl olup da şu hâl sebebsiz vukū'a gelmişdir?

Râbi'an: Eczâ-yı esîreye bir çok kümelere inkısâm etdikden sonra **[311]** acaba nasıl olup da bunlar bilâ-sebeb yekdiğerinden milyarlarca kilometre mesâfe tebâ'üd ederek herbiri bir hayyiz-i mahsûs işgâl etmiş ve ba'dehû muhayyer-i ukūl olan şu intizâm-ı bedî' üzre şu avâlim teşekkül eylemişdir. Bunu bir tesâdüfe haml etmek pek âmiyâne ve câhilâne olmaz mı? Cesâmetleri tavk-ı beşerden hâric olan o zerrât kümelerinin ileride teşkîl edecekleri âlemlerle beraber yekdiğerine temâs edemeyecek ve binâ'en-aleyh herbiri kendi âlemini sûret-i muntazamada idâre eyleyebilecek sûretde yekdiğerinden milyarlarca kilometre tebâ'üd etmesi lâzım geldiğini kendileri düşünmüşler de o vechile birbirinden ayrı düşerek birer hayyiz-i mahsûs işgāl eylemişler?

Hâmisen: Bu zerrât kümelerinden herbiri bir mâyi'-i nârî hâline geldikden sonra kendilerinden bir çok parçaların kopmaları ve bu parçaların şimdi bulundukları hayyizlere kadar gidip de bu hayyizlerde kalmaları dahi bilâ-sebeb olamaz. Zîrâ bu kümelerin herbir cüz'ü aynı derecede bir kuvve-i câzibe ile dâfi'ayı hâiz olduğundan bir sebeb-i hâricî olmaksızın bunlardan parçaların hatta bir parçanın infikâk etmesi muhâl olduğu gibi bu parçaların şimdiki bulundukları hayyizlere kadar gidip de daha ileriye gitmemeleri veyâhûd daha geride kalmaları dahi muhâldir.

Sâdisen: Maddiyyûn kuvvet, hareketden ibâretdir demeleri dahi kat'iyyen bâtıldır. Zîrâ kuvvet mü'essir, hareket ise onun eseridir. Binâ'en-aleyh onların bu sözlerinden mü'essirle eserin aynı şey olması lâzım gelir.

Sâbi'an: Mâdem ki fezâ tahte's-sıfır 142 derece soğuk olduğundan şemslerden ayrılan parçalar şimdiki bulundukları hayyizlere vâsıl oldukdan sonra mihverleri üzerinden hareket etmekde iken bu şiddet-i bürûdetden müte'essir olarak takaşşur etmeye başlamışlar ve nihâyet eşkâl-i hâzırayı hâiz olmuşlar imiş, şu halde acâba nasıl olup da bunların asılları olan kümeler evvelce mâyi' hâlinde değil iken sonra bu derece soğuk olan fezâ içinde hareket ede ede nihâyet herbiri bir mâyi'-i nârî hâlini almış? Fezâda olan şu şiddet-i bürûdet evvelce bunların eczâ-yı nâriye hâline gelmesine mâni' olmuş iken sonra nasıl olup da bunlarda te'sîrâtını göstererek tekrâr onları soğuda soğuda şu hâle getirmiş ve hattâ şumûsu da ileride bu hâle getirecekmiş.

Sâminen: Farz edelim ki bu âlem, maddiyyûnun ta-

hayyül eyledikleri vechile teşekkül etmiş olsun, fakat bundan madde ve kuvvetin fevkında bir mü'essirin daha olmaması ve binâ'en-aleyh illetü'l-ilelin ancak madde ve kuvvetden ibâret bulunması sâbit olmaz. Zîrâ bâlâda beyân etdiğimiz vechile, eşyâ-yı sâire gibi madde ve kuvvet dahi hâdisdir. Hattâ hudûs zamânı ile dahi bunların hâdis oldukları şüphesizdir. Zîrâ maddiyyûnun nazariyelerine göre madde fi'l-asl son derece basît ve rakîk bir sûreti hâiz idi. o derece basît ve rakîk ki onun fevkında bir sûret-i basîta daha tasavvur olunmak mümkün değil idi. Sonra bu sûret zâ'il olarak maddeye diğer sûretler te'âkub ede ede nihâyet avâlim şu eşkâl-i hâzırasıyla vücûda geldi. İmdi eğer maddiyyûnun bu nazariyesi doğru ise maddenin hâiz olduğu sûret-i asliyyenin zamânen hudûsü zarûrîdir. Çünkü eğer o sûret kadîm olsaydı arzın hudûsünü ısbâtda beyân etdiğimiz vechile kadîm ve ezelî olan birşeyin zevâli mümteni' olduğundan o sûret-i maddeden aslâ zâ'il olmayacak ve bu avâlim şu eşkâl-i hâzırasıyla kat'iyyen vücûda gelmeyecekdi. Mâdem ki o sûret maddeden zâ'il olmuş ve suver-i sâirenin maddeye te'âkubuyla şu avâlim vücûda gelmişdir, bu halde o sûret-i ûlânın hudûsü şübhesizdir. O sûret hâdis olunca maddenin kendisi dahi bilâ şek hâdis olmak lâzım gelir. Zîrâ sûretin maddeden ve maddenin sûretden infikâki muhâl olduğu gibi o sûretden ol maddenin diğer sûretleri ve hatta bir sûreti bile hâiz olmuş olması dahi muhâldir. Çünkü o sûretden daha rakîk bir sûretin vücûdunu tasavvura imkân yokdur ki ondan gayr-ı mütenâhî sûretlerin madde üzerine te'âkubu kabûl edilsin de maddenin ezeliyyetine halel gelmesin.

Tâsi'an: Madde ve kuvvetin ezelî olduğu kabûl edilse bile yine madde ve kuvvetin illetü'l-ilel olması lâzım gelmez. Zîrâ her hareketin bir muharrike ihtiyâcı derkâr olduğundan hareket-i maddenin dahi behemehal bir muharrike ihtiyâcı vardır. Gayre ihtiyâcı olan şey ise hudûs-i zâtî ile hâdis olduğundan bu hareketin dahi hudûs-ı zâtî ile hâdis olduğu şübhesizdir. Maddeye gelince bunun da hudûs-ı zâtî ile hâdis olduğuna şübhe yokdur. Zîrâ o bir muharrikin taht-ı te'sîrinde bulunuyor. Bir mü'essirin taht-ı te'sîrinde bulunan şey ise, şübhe yok ki, illetü'l-ilel değildir. Çünkü o şey taht-ı te'sîrinde bulunduğu şeyin ma'lûlüdür. Hâlbuki illetü'l-ilel olan birşeyde illiyet ve ma'lûliyetin ictimâ' edemeyeceği beyândan müstağnîdir.

Maddiyyûn: "Fi'l-vâki' her hareketin bir muharriki vardır, binâ'en-aleyh hareket-i maddenin dahi bir muharriki vardır. Fakat bu muharrik, maddeden başka birşey değildir. Bizim burada maddenin muharriki kendisidir, sözümüzden maksadımız da zât-ı madde muharrikdir demek değildir. Belki bundan maksadımız, maddenin aynı derecede hâiz olduğu iki muhtelif kuvvetin -ya'nî kuvve-i câzibe ile kuvve-i dâfi'anın- tevâzünü muharrik-i madde olduğunu beyândan ibâretdir. Her zerre de işte bu iki kuvvetin arasında bulunur. Kuvvetler maddî derecede olduğundan ve iki muhtelif kuvvetler arasında bulunan birşeyin hareket-i devriye ile hareket etmesi zarûrî bulunduğundan, işte bu tevâzün-i kavî sebebiyle her zerre mine'l-ezel kendi mihveri üzerinde devr ediyordu. Binâ'en-aleyh madde bir illet-i hâricenin taht-ı te'sîrinde değildir ki bu cihetle hudûs-ı zâtî ile hâdis olduğuna hükmedilsin." diyorlarsa da onların bu sözleri dahi bâtıldır. Zîrâ bunların kendi i'tirâfları vechile madde son derece basît olduğundan ve son derece basît olan birşeyden iki muhtelif eserin zuhûru muhâlât-ı akliyye cümlesinden bulunduğundan her zerrenin iki muhtelif kuvveti hâiz olması ve bu kuvvetlerin tevâzünü zerrâtın **[312]** harekâtına sebeb olması mümkün olamaz. Bu zerrât onların dedikleri gibi son derece basît ve mine'l-ezel müteharrik idiyse behemehâl onların bu hareketleri için başka bir sebebin vücûdu lâzımdır.

Bununla beraber madde ve kuvvetin illetü'l-ilel olması başka bir vechile dahi bâtıldır. Zîrâ madde ve kuvvetin vücûdlarıyla beraber fezâda tahte's-sıfır 142 derece bürûdet dahi mevcûd idi. Şu halde haydi farz edelimki şu kâ'inâtda mevcûd olan suver-i eşyânın husûl ve vücûduna sebeb olan şey madde ve kuvvetdir, acaba fezâ ile o fezâdaki bürûdetin ve zamânın vücûduna sebeb olan şey de mi madde ve kuvvetdir? Şübhe yok ki bunların vücûdunda madde ve kuvvetin aslâ dahli yokdur. Çünkü fezâ maddeyi muhît olduğu gibi bürûdet de madde ve kuvveti muhît ve hattâ onların nazariyelerine göre madde üzerinde mü'essirdir. Bir muhîtin ve bir mü'esserin muhât ve müte'essirine ma'lûl ve müsebbib olamayacağı ise bedîhiyyât-ı umûrdandır.

Mûsâ Kâzım

BİR KAÇ KIT'A

Konduğu her gusn-i ter minberidir bülbülün,
Zemzeme şeklindeki hutbesi, faslu'l-hitâb.
Reng-i hakîkat nedir, fark eden ebsâr için,
Goncada matvî duran her varak ümmü'l-kitâb.

* * *

TERCÜMEDİR

Kendi feryâdımdır ancak ses veren feryâdıma...
Kimseler yok, âşinâdan büsbütün hâlî diyâr.
"Nerde yârânım?" dedikçe ben bülend âvâz ile,
"Nerde yârânım!" diyor vâdî, beyâbân, kûhsâr.

* * *

TERCÜMEDİR

Nühüfte kalb-i ketûmunda leyl-i deycûrun,
Seninle biz iki âvâre-ser idik gûyâ:
Ki tâ ebed kalacak muhtefî nazarlardan,
Meğer ki onları etsin lisân-ı subh ifşâ!

* * *

TERCÜMEDİR

Sefâlet olsa hattâ müntehâsı râh-ı irfânın,
Yakışmaz fâriğ olmak bir zaman kesb-i fazîletten.
Cehâletten utanmak kendine âiddir insânın;
Fakat eyyâm utansın "bî-nasîb erbâb-ı himmetten!"

* * *

Ben mektebe başladığım esnâda, diyordu
Rahmetli babam: "Âdem olur oğlum ilerde."
Annemse benimçün paşalıklar kuruyordu...
Âdemliği geçtik! Paşalık olsun, o nerde?
Âmâli tezâd üzre giderken ebeveynin,
Hep böyle heder olmada etfâl ara yerde!

BİR MEZAR TAŞININ KİTÂBESİ

Yâ Rab ne hatîbdir ki makber:
İnsanlara en derin meâli,
Etvâr-ı vekār ü heybetiyle
Telkîn ediyor lisân-ı hâli!
Ondan da alınmıyorsa ibret,
Yok bir daha almak ihtimâli!
Binlerce vücûd-i nâzenînin
Bir servi hayâl-i yâl ü bâli,
Binlerce ser-i semâ-güzînin
Bir kabza türâb olur zevâli.
Her seng-i mezâr bin hayâtın
Fânîlere karşı infiâli.
Görsün de bu inkılâbı insan,
Dehrin nedir anlasın kemâli!
Zâir bu hakāikın önünde
Hâlâ mı bırakmadın hayâli?

Mehmed Âkif

ERTUĞRUL

Çekildi perde-i mâzî denen pâyân-cüdâ-zulmet,
Göründü munkariz fersûde-bünyâdıyla bir devlet;
O Selçukīlerin pâmâl-i gâret mülkü sertâser,
O bir sandûka-i mevtâya benzer taht ile efser,
Girîbân-ı vatandır parçalanmış gördüğüm râyet
O paslanmış kılıç bir rû-siyeh cellâd-ı hürriyet;
Sadâsı çıkmaz olmuşdur tehî bâtın olan kûsun
O tâc-ı sernigûn timsâlidir bir devr-i ma'kûsun.
Bu şîven-zârdan vaktâ ki Ertuğrul zuhûr etmiş
Rikâb-ı rahşını hempâye-i dûş-i dühûr etmiş
Kesilmiş seyf-i istîlâsı bir şehrâh-ı nûrânûr
Ki serhaddi o şehrâhın pey-i âtîdedir manzûr.
O mâzî çehreli devr-i siyeh bir şems-i şân olmuş,
O zulmet-zâr-ı âtî subh-ı sâdıkdan nişân olmuş.
Eğer îcâb eder de şehriyâr-ı ma'delet-behre
Durursa maksadı ders-i sebât olmak imiş dehre.
Yürürse azmi mahdûdiyyeti etmek imiş pâmâl
Güzergâhında hattâ yol verirmiş devr-i istikbâl
Önünde bir cihân halk etse mevlâ bu'd-i mutlakdan
Onu tahdîd eden bir fikre de mazhar imiş hakdan.
Zemînde merkadi himem-nazar-ı a'lâ-yı illiyyîn,
Semâda rûh-ı pâki kâ'inât-ı ma'delet-âyîn.
Bevârık merkadinde iltimâ'-ı sermediyyetdir;
Şevâhık nâşını i'lâ eden dûş-i hamiyyetdir.
O mihrin hep tevakkuf eylemiş eyyâmıdır eflâk,
O mâhî cüstücû eyler sehâ'ib ber şeb-i sad-çâk;
O kabr-i mürtefi' künbed te'âlîgâh-ı milletdir,
O serv-i mâtemî-hey'et mücessem âh-ı milletdir.
Hayâl-i tal'ati evreng-i nûr etmişdir âfâkı
Zevâhir pâre pâre kalb-i hûn-âlûd-i uşşâkı.
Mekābir: Mâtemiyle sernigûn bin hâk-dân gûyâ,
Fedâ olsun perişân na'şına cem'iyet-i ecyâ.
O şâh-ı lâ-yemûta âlem-i ervâhdır eyvân
Sen ey na'ş-ı mübârek pâdişâh-ı sermedî-ünvân!
Değil na'şın değer kabr-i harâbın böyle bin âlem,
Mu'azzam na'ş-ı bî-nisyân, mu'allâ kabr-i bî-mâtem!..

Midhat Cemâl

[313] DİN VE İLİM

Ricâl-i din ile erbâb-ı ilim arasındaki cidâl yeni birşey değildir. Târîhin şehâdetiyle sâbitdir ki bu iki sınıf halk eski zamandan beri birbirine karşı i'lân-ı husûmetden geri durmamışdır. A'sâr-ı sâbıkanın asr-ı hâzırdan bir farkı varsa o da o zamanlarca hak tanılmış edyânın aleyhinde bulunanlara karşı fevka'l-âde şiddetli davranılmış olmasıdır. Nitekim akvâm-ı sâlifede yetişen feylosofların pekçoğu mahzâ kadr-i bülend-i âdemiyeti tenzîl eden, nûr-ı akıl ve hikmeti söndüren evhâm ve zunûndan vatandaşlarını kurtarmak maksadıyla delâ'il ikāmesine kalkışdıklarıyçün kimine zehir içirilerek, kiminin kellesi uçurularak, kimi ateşde yakılarak i'dâm olunmuşdur.

Asrımızda ise ulûm ve fünûn –Fransa'nın en büyük kimyagerlerinden, en muktedir hâriciye nâzırlarından– Bertelo'nun dediği gibi her türlü müz'ic kuyûddan sıyrılarak hürriyet-i mutlakasına nâ'il olmuş; artık dînin tahakkümü altında kalmak devrelerini atlatmışdır. Ma'a-mâfîh biz mütemeddin bir Hıristiyan milletinin e'âzım-ı hükemâsından olan Bertelo'nun bu sözünü kendilerine râci' olmak şartıyla tasdîk ederiz. Zîrâ memâlik-i medeniyyede intişâr eden âsâr-ı ilmiyyeyi edyâna karşı ta'n ü teşnî' ile mâlâmâl görerek anlıyoruz ki onlar bütün edyândan rûgerdân olmuş; ok yaydan nasıl fırlar çıkarsa öylece sâha-i diyânetden uzağa doğru atılıp gitmişler. Ya bununla iktifâ ediyorlar mı? Heyhât! Terakkiyât-ı beşeriyyenin medârı olan kavânîn ile berâhîn-i ilmiyyeye muvâfık gelmediğini zu'm etdikleriyçün edyânın kâffesini bir inkırâz-ı âcil ile tehdîd ediyorlar.

Ez cümle Mösyö Benjamin Constant bir eserinde i'tikādât-ı bâtıla yüzünden tevellüd ederek cem'iyyât-ı beşeriyyenin uzviyetini harâb eden emrâzı sâha-i teşrîhe çekiyor; bu hastalıklara ancak serbestî-i vicdân ve i'tikād ile müdâvât olunabileceğini söylüyor da sonra diyor ki: "Edyân-ı mevcûde işte bu sûretle i'tikādât-ı bâtıladan temizlenebilir. Lâkin bize kalırsa bu dinlerden hiçbiri kendi esâslarından hiçbirinden vaz geçemeyeceğini yakînen bildiğimiz için bu ümniyyenin husûlüne ümîd yokdur. Yalnız şurası muhakkakdır ki bu esâslar fünûn-ı müte'ârifeye mu'ârız olduğu için edyânın inkırâzı kat'îdir."

Bu kâ'bda bir hakîmin yeryüzündeki edyânın kâffesini tedkīk etmeden ceffe'l-kalem böyle bir hüküm vermesine, inkırâzına karâr verdiği dinlerden hiçbirini istisnâ etmemesine te'accüb olunur. Zîrâ bu adam dîn-i İslâm'ı velev basît bir sûretde tetebbu' etmiş olsaydı fünûn-ı hâzıraya münâkız düşecek hiçbir esâsı muhtevî olmadığını anlar da edyân-ı sâire gibi ona da böyle bir töhmet isnâd edecek kadar vukūfsuzluk göstermezdi.

Biz bu makālede kāri'lerimize efkâr-i ilmiyye-i garbın veche-i in'itâfını bildirmek için Avrupa'nın en meşhûr ulemâsından naklen edyân hakkında meydân alan i'tirâzâtın en şiddetlileriyle bunların edyânda tasavvur etdikleri za'îf noktaları beyân ile iktifâ edeceğiz; tâ ki İslâm'ın esaslarını îzâh edeceğimiz sırada nüfûs-ı beşeriyyenin aksâ-yı emânîsi, ervâh-ı insâniyyenin mâye-i haz ve inşirâhı ancak bu dîn-i mübîn-i lâhûtîde olduğu nazarlarda aynen tecellî etsin.

Benjamin Constant'ın edyânı zevâl ile tehdîd eylediğini demin söylüyorduk. Bu hakîm hükm-i sâbıkını tervîc için bazı esbâb-ı felsefiyye de îrâd etmiş, demişdir ki: "Dünyada

hangi kā'ide olursa olsun, hâl-i hâzır için nâfi' olsa bile istikbâl için terakkīye mâni' bir cürsûmeyi muhtevî olmak tabî'îdir. Zîrâ o kā'ide zamân geçdikce hareketden, amelden âtıl bir şekil alır ki hergün türlü türlü keşfiyyâta mazhariyetle yükselmekde olan akl-ı beşer artık o köhne kā'ideye, mümkün değil, ittibâ' edemez. Bu hâl de vâkı' oldu mu artık insandaki diyânet hiss-i fıtrîsi câmid ve terakkīye nâ-müsâ'id olan o kā'ideden derhâl yüz çevirir; kendisine hiçbir sûretle nâ-mülâyim gelmeyecek diğer bir kā'ide taharrîsine başlar ve maksadına zafer-yâb oluncaya kadar bu cüstücûda devâm eder gider."

Ulûm ve fünûn-ı sâbite erbâbı insanı gāyet amîk bir nazar-ı tedkīk altına aldılar; onun sa'âdet-i hakīkıyeyi ihrâz için sülûk edeceği şehrâh-ı felâhı buldular. Anladılar ki insan denilen o mahlûk-ı mümtâz meftûr olduğu hasâ'is ve mevâhibin kâffesini i'mâl ve isti'mâl etmedikce, bütün temâyülât ve hissiyyâtından hiçbirini âtıl bırakmakdan sakınmadıkca inâyet-i ilâhiyye tarafından kendisine tevdî' olunan vazîfe-i hatîri kat'iyyen îfâ edemez. Sonra mâzîye doğru ircâ'-ı nazar edince gördüler ki beşeriyyeti seyr-i melekûtîsinde vakfegîr eden, onu kudûmüne âmâde duran menâzil-i ulyâ-yı kemâle yükselmekden alıkoyan mâni' hep kendilerine rûhâniye süsü veren erbâb-ı dalâlin evâmirine ittibâ'dan ibâretdir. Bunun üzerine onlara karşı sihâm-ı teşnî'i alabildiğine yağdırmakdan, telkīn eyledikleri akā'idi terakkī-şikenlik gibi bir çok şâ'ibelerle lekelemekden çekinmemeye başladılar. İşte şu mütehekkimâne sözler o kabîldendir:

"Fazîlet-i dîniyye, husûsiyle evliyâ'ullâha isnâd olunan fazîlet-i âliye hayât-ı medeniyye ve siyâsiyyeden yüz çevirmek; nefsi rahat ve sa'âdetden mahrûm bırakarak mahzûn, münkesir bir kalb ile cennete intizâr uğurunda heder etmek için bütün a'mâl-i dünyâyı lehv-i bâtıl sûretinde telakkī ederek bir tarafa atmak; bütün hissiyyâtı, bütün temâyülât-ı tabî'iyyeyi öldürmekdir, başka birşey değildir."

Ulemâ-yı garb ellerindeki delâ'il-i mahsûsaya istinâden diyorlar ki insanın terakkīsi ilmin terakkīsine, ilmin te'âlîsi de akl-ı beşerin bütün kuyûddan âzâde kalmasına menûtdur; eski devirlerde ricâl-i dîn ile erbâb-ı ilim arasında tahaddüs eden münâza'ât ile bundan mütevellid fecâyi'in bir daha zuhûr etmemesi mübâhasât-ı ilmiyyenin her türlü tahakkümden masûn kalmasına mütevakkıfdır. Mösyö Blok şöyle söylüyor:

"Kuvve-i fikriyyenin terakkīsi ile eşyâ hakkında ahkâm-ı sâ'ibe dermeyân **[314]** edilebilmesi hep ilmin te'âlîsine vâbestedir. İşte biz bu netîceye bir tarafdan, dalâlât-i sâbıkamızdan çoğunun erkânını hedm eden, ma'lûmâtımızı ileri götürmekle; diğer tarafdan da nazarımızı ta'mîk ve tedkīk etmekle vâsıl olabildik."

Ulemâ-yı garb nazarında maddî, ma'nevî bütün sa'âdâtın istinâdgâhı serbestî-i akıl ve ilim olduğu için bunlar kurûn-ı vustâda rü'esâ-yı dînin terakkī-i ma'ârife karşı kullandıkları vesâ'it-i şedîdeyi tasvîr ederken gayz ve infi'âllerini bir türlü zabt edemiyorlar; fikr-i beşere tahakküm sûretiyle terakkiyât-ı insâniyeye mâni' olanlar hakkında söylemedik söz bırakmayarak yine o devr-i tazyîki i'âde etmek isteyenlere karşı teşeffî-i sadr ediyorlar.

Asr-ı hâzır ricâlinin eslâf hakkında kullandığı lisânın ne kadar şiddetli oluduğunu kārî'lerime anlatmak için Larus'un ansiklopedisinden birkaç satır nakledeyim: "Bunlara (yani rehâbîne) insana yakışan yalnız ma'kūl olan şeylere inanmakdır, desen hayır öyle değildir, derler. Sonra nîk ü bedi, zulm ü adli temeyyüz hakkını iddi'â eden zavallı aklı alabildiğine tezlîle kalkışırlar. Çalışırlar, çabalarlar çeşm-i iz'ânı kör edinceye kadar, dîde-i basîretin önüne kalın bir perde gerinceye kadar uğraşırlar. Kerâmâtı umûr-ı âdiyeden zannedecek, beyazı siyah görecek, rezîleti fazîlet kıyâs edecek derecede bizi meslûb-i şu'ûr etdiler mi, yine dîni önümüze sürerek buna ittibâ' edin, buna inanın, derler. İyi ama, kime ittibâ' edelim? Akla mı, ihtisâsât-ı kalbiyeye mi? İnsâniyyeti hakîkaten müstefîd eden kavânîn-i hakīkiyeye mi, yahud bizzât o kavânînden istintâc olunan netâ'ice mi? Hayır, bunların hiçbirine değil. Sen yalnız Allah'ın nâmına, sana hükmeden zâta kör körüne ittibâ' edeceksin. Hattâ sana bilâ-sebeb babanı öldürmeyi, bütün ensâl-i beşerin kökünü kazımayı emretse sen yine onun sözünü dinleyeceksin! Zîrâ senin ne rûhun var, ne vicdânın. Sen Allah yolunda ifnâ-yı vücûd etmiş bir meyyitden başka birşey değilsin."

Şu sözler hükemâ-yı garbın edyân-ı mevcûde aleyhinde ne büyük bir fikr-i husûmet beslediklerini irâ'eye kâfîdir. Hakīkat aranırsa bu adâvet şu ibârelerden istidlâl olunabilecek derecâtın da çok fevkındedir. Lâkin acaba bu şiddetleri görüp de kā'il olabilecek miyiz ki onlar diyâneti külliyen bir tarafa atmışlar da ilim ve ma'rifet sâhibiyiz diye kendilerini hâlıka huzû' ihtiyâcından vâreste bulmuşlardır? Hayır, bu zehâb aslâ doğru olamaz. Zîrâ kendi dinlerine düşman kesilen aynı hukemâ hiss-i diyânetin cibillet-i beşerde merkûz oldukdan başka tedeyyün ihtiyâcının yemek içmek ihtiyâcı kadar bedîhî olduğunu umûm erbâb-ı edyân ile beraber tasdîk ediyorlar; hattâ bunlar müdde'âlarını isbât husûsunda hakā'ik-i ilmiyeye istinâd etdikleri için ricâl-i dîni bile geride bırakıyorlar.

Bakınız Alman feylosoflarından biri ne diyor: "Din kendisini tevlîd eden his gibi muhalled ve bâkīdir. Şu kadar var ki ulûm-ı dîniyye de ulûm-ı sâire gibidir. Binâ'en-aleyh aklın terakkīsi nisbetinde onun da terakkīye kābiliyeti olmalıdır. Din ile ulûm-i dîniyye arasındaki irtibât hukūk ile kavânîn-i mevzû'a arasındaki sûret-i dâ'imede mevcûd olan irtibâta benzer. Hukūk lâ-yetegayyerdir; lâkin kavânîn-ı mevzû'a ale'd-devâm ta'dîl ve ıslâha muhtâcdır."

Ernest Renan da şöyle söylüyor: "Mevcûdâtın en güzîdelerinin fenâ bulması; sevdiğimiz, lezâ'iz-i hayâtdan addettiğimiz şeylerin kâffesinin pâymâl-i izmihlâl olması mümkinâtdandır. Hattâ kuvve-i akliyenin, ilmin, san'atın serbestî-i a'mâl ve isti'mâli bile sektedâr olmak kābildir. Lâkin diyânetin, tedeyyünün inkırâzı, lâ-şey hükmüne geçmesi, kulûb-i beşerden silinmesi... İşte bu muhâldir. Akl-ı insânîyi bu hayât-ı fâniyenin girîve-i ıztırâbında bırakmak isteyen mezheb-i maddiyyûnun butlânına karşı hiss-i tedeyyün ebedî bir hüccet-i nâtıka olup kalacakdır."

Hülâsa-i kelâm, ulemâ-yı garbın sözüne i'timâd olunabilenleri kalb-i beşerden muhabbet, adâvet hissinin silinmesi nasıl muhâl ise fikr-i tedeyyünün zevâli de öylece muhâl olduğunda umûmen müttefikdirler. Şu kadar ki bunlar edyân-ı mevcûdeden hiçbirinin cem'iyyet-i beşeriyye-i hâzıra ve müstakbele için dîn-i umûmî ittihâzına sâlih olmadığına da kā'ildirler. Niçin derseniz, derler ki: Edyân-ı mevcûdeden

hiçbirinin esâsları kavâ'id-i ilmiyeye mutâbık zuhûr etmiyor; kâffesi bedîhiyyât-ı akliyeye mu'ârız çıkıyor; bütün umûru fikr-i beşerin kabûl edemeyeceği tarzda takyîd ediyor da onun için.

Felâsife-i garbdan biri edyân-ı mevcûde hakkında haklı haksız dermeyân edilen bu i'tirâzı kasd ederek: " Nasıl ki insanda kemâl-i mutlaka vusûl için bir isti'dâd, pîşgâh-ı azminde nâ mahdûd bir sâha-i terakkī görülüyor; din de böyle olaydı da kavâ'idi mutlak, kavânîni kuyûddan mücerred bulunaydı. İle'l-ebed bâkī kalır, mahva inkırâza ma'rûz olmazdı." demişdir. Bunlar diyor ki: Eğer edyân-ı hâzıradan biri cibillet-i beşeriyyede merkûz olan hiss-i dînî ile metâlib ve vezâ'if-i hayâtiyenin beynini te'lîf edebilmek; insâniyyeti ilim ve ma'rifet sâyesinde varacağımızı ümîd eylediğimiz ser-menzil-i sa'âdete doğru sevk eylemek isti'dâtında olsaydı o zamân böyle bir dînin hakkıyetine zarûreten i'tirâf lâzım gelirdi. Nitekim Larus şu sözleri söylüyor:

"İnsanı vezâ'ifini îfâya teşvîk eden sâ'ik diyânet değil, bu husûsda umûmda hâsıl olan bir fikir ile o fikr-i umûmînin sâye-i terbiyesinde â'ileler içinde o vezâ'ifi îfâ için meydan alan kuvvet-i tab' ve hissiyâtdır. Medeniyyet, ma'lûmât ilerledikce bu fikr-i umûmî de terakkī eder. Yok, eğer diyânet bütün efrâd-ı beşeri kuvve-i akliye ile mütenevver oldukları kadar fevâ'id ve muhassenât-ı maddiyeden behremend olacak sûretde birbirine rabt ile cem'iyet-i vâhideye kalb edecek bir takım efkârın hey'et-i mecmû'asıdır, tarzında ta'rîf eder ve bunu ısbâta muktedir olursanız o zamân diyânetin insâniyet için bir ihtiyâc-ı zarûrî olduğunu iddi'â edebilirsiniz."

Akl-ı beşer şehrâh-ı terakkīde ne kadar ileri giderse gitsin, yine **[315]** dinsiz yaşamak mümkün değildir. Bunu isbât eden delâ'il-i hissiyeden biri de işte ulemâ-yı garbdan büyük bir fırkanın dîn-i tabî'î nâmıyla bir din te'sîsine kalkışarak buna hakkıyeti delîl-i aklî ile sâbit olmayan kavâ'id ve usûlden hiçbirini idhâl etmemeleridir.

Biz diğer makālelerimizde İslâm'ın esâslarından bahs ederken bu dîn-i cedîdin en mühim kavâ'idini de söyleyeceğiz. Tâ ki müslümânlar kendine ilhâm edilen dîn-i mübînin hiç kimse tarafından bir ta'rîz zuhûruna meydân bırakmamış olduğunu ıyânen görsünler.

أَفَغَيْرَ دِينِ اللّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ [1]

Mütercimi: Sa'dî

RÛHÂNİYYET - CİSMÂNİYYET

–mâba'd–

Bu nâmlarla sınıflara taksîmi kābil olmayan ve her ferdi rûhen ve cismen bir i'tikād ve amele tâbi' bulunan ehl-i İslâm'ın umûmu, nâşir-i envâr-ı hakîkat olan Hazret-i Fahr-i Âlem (s.a.v.) Efendimiz hazretlerinin (العباد عيال الله، العباد كلهم اخوة، الناس كاسنان المشط) ve emsâli ehâdîs-i şerîfesini bilir ve ona göre hatt-ı hareketin ta'yîn olunması lüzûmunu takdîr ederler.

Cenâb-ı Hakk'ın kulları olan insanlar bir â'ile halkı ve cümlesi bir ana baba evlâdı ve bir ağaçdan veya kemikden yapılma tarak dişlerinin iltisâk ve irtibâtına benzer ve mütesâviyen bir asla müntehî ve müntesib bulunduklarını müslümanlar ulemâdan öğrenerek bildikleri ve ulemâ da bunları ta'lîm etdikleri vechile mu'tekid olduklarından ulemâ-i dîn ile efrâd-ı bâkıyye beyninde bilen bilmeyen sınıflarının teşekkülünden başka fark yokdur.

Bir bakkal, bir kahveci, bir bekci nasıl bir hâneye ve zevc ve evlâda ve bunları i'âşe için kâr ü kisbe ve nukūd ve emvâle muhtâc ise âlim ve dânâ olanlar da öyledir. Yani kâffe-i hukūk ve mu'âmelâtda teşkîl-i şirket ve san'at ve ticâret ve fellâhat ve bunlara mümâsil insanlarca ta'kībi zarûrî bulunan umûrun küllüsünde âhâd-ı nâs ile ulemâ seyyândır. Çünkü beşerdirler.

Ulemâ'nın bazı istisnâ'ât ve imtiyâzâtına gelince: (Meselâ: Hazîneden ma'âş almaları ve hizmet-i askeriyyeden mu'âf tutulmaları gibi) bunlar neşr-i ulûm ve ta'mîm-i ma'ârif makāsıd-ı hayriyyesine mebnî selâtîn-i izâm-ı Osmâniyye hazerâtı taraflarından vaz' u te'sîs buyrulan ve ulûm u ma'ârife hizmetin en büyüğünü teşkîl eden bir cihet-i müstahsenedir.

Memâlik-i İslâmiye'de yevmen fe-yevmen tezâyüd etmekde olan ihtiyâcât ve levâzım-ı beşeriyyenin kesb ü tahsîliyle ulemâ dahi sâirleri gibi mecbûr bırakılsa tahsîl ve ta'lîm muhtell olarak her tarafı cehl istîlâ etmek ve mu'âmelât-ı dîniyye ve dünyeviyye bir adâlet-i şer'iyye üzere icrâ edilmemek gibi mehâzîr-i azîme ve kesîre tevellüd edeceğine ve adâlet-i tâmmenin icrâsı ise havf-ı ilâhîye makrûn ulûm ve ma'ârif-i dîniyyeye mütevakkıf bulunduğuna binâ'en kurâ ve kasabât ahâlîsi dâima kendilerinden istifâde eylemek ve tahsîl yolunda cereyân etmek üzere ulemânın ta'ayyüşü beytü'l-mâl-i müslimînden ve ahâlî-i İslâmiyye taraflarından der'uhde edilmiş ve askerlikden bi'l-imtihân afv edilmeleri dahi kaziyye-i mesrûdenin mütemmimâtından bulunmuşdur.

Hükûmet-i seniyye-i Osmâniyye'nin taht-ı idâresindeki ulemâ-i İslâm neşr-i ulûm ve ma'ârife hidmetleriyle beraber erkân-ı hükûmeti teşkîl eden zevâtı yetişdirmişlerdir. Ve hemen zamanımıza kadar denilecek derecede vezâret vesâire gibi rütbelerin ashâbı ekseriyetle medârisden neş'et etme zevât oldukları terâcim-i ahvâl ve târîh-şinâsân nezdlerinde ma'lûm ve müsellemdir.

Herkes arzusu mikdâr tahsîl-i ulûm ile beraber gerek tahsîlin vasat ve gerek nihâyet derecelerinde bir âlim-i din istediği san'at ve ticârete ve me'mûrîn ve kitâbete sülûk edebilir. Ehliyet ve liyâkati bulunan hiçbir işden kendisi men' edilemez.

Libâs ve kıyâfet bahsine gelince: Mukaddemâ kâffe-i müslimîn sarıklı ve fakat şekilleri muhtelif iken merhûm Sultân Mahmûd Hân Gāzi hazretlerinin giydiği fesi taklîden vüzerâ vesâir me'mûrîn ve bi'l-âhere ahâlî ve tebe'a tedrîcen fes giymeyi kabûl ve ta'mîm etmişlerdir. A'mâl ve sa'y ve san'at sâhibleri meşgūliyetlerinin muktezâsı olarak libâsları kısaltmaya ve daraltmaya başlamalarıyla sarık, cübbe, lata, uzun entâri, geniş şalvar gibi şeyler ulemâda kalır, diğer kıyâfetler de sunûf-ı sâirede bulunur. Mu'azzez tutulan

[1] Âl-i İmrân, 3/83.

meslek-i ilmî müntesibîni ile başkaları arasında bir temeyyüz-i zâhirî hâsıl olur.

Elbise ve kıyâfetdeki fark, piyâde, topçu ve süvârî gibi sunûf-ı askeriyye aralarındaki sınıf temâyüzüne müşâbih olup hukūk-ı beşeriyyece hocalarla diğer efrâd miyânelerinde mübâyenet teşkîl edemeyeceği emr-i celîdir.

Ancak [1](العمائم تيجان العرب) hadîs-i şerîfi medlûlünce şeref ve zînet-i dîniyye makāmında seyyidü'l-Arab ve'l-Acem Nebî-yi Zîşân-ı efham efendimiz hazretlerinden mevrûs tâc-ı İslâmî'yi dahi muhâfazaya i'tinâ göstermişler ve el-hak hikmet ve maslahata muvâfık bir hal ve hareket ta'kīb eylemişlerdir. Gerçi diyânet yalnız zâhirde sûret ve libâsda değildir. Lâkin zâhir, bâtının aksi ve mir'âtı olmasıyla beraber âdât-ı İslâmiyye ve kavâ'id-i milliyyeyi muhâfaza her halde akdem-i vezâ'ifdir.

İstitrâd

Mevzû'umuz, ulemâ-i İslâm ruhbân kabîlinden olmayıp erbâb-ı ulûm ve ma'ârif olan ukalâ ve hükemâdan bulunduklarını bazı sebük-mağzlara karşı i'lândan ibâret ise de libâs ve kıyâfet sözleri âtîdeki beyânâta dahi sebebiyet vermişdir.

İnkılâb-ı mes'ûd-ı ahîrimiz üzerine hürriyeti herkes türlü türlü tefsîr ederek meselâ hevâ-yı nefsânîye ziyâde teba'iyyet edenler hiçbir şeyle mukayyed olmamak gibi gâyet yanlış ve dünyanın bir tarafında bulunmayan ve bulunmak ihtimâli de olmayan ma'nâya haml ile alabildiğine âdâb ve kavâ'id-i dîniyye ve milliyyeden tecerrüde kadar götürmüş ve bunun hatâ-yı fâhiş olduğu her tarafdan mükerreren i'lân edilmiş olmağla âdâb ve kavâ'id-i meşrû'a kayıdlarından çıkmak gerek efrâdımız ve gerek hey'et-i umûmiyyemizce kābil olmadığını ve olamayacağını ukalâ geçinenlerin anlamaları lâzımdır.

[316] İbâdullâhın hürriyeti: Bi-gayri hakkın kimsenin ırz ve canına, mal ve mülküne ta'arruz etmemekden ibâret olmakla ehl-i İslâm bunda tereddüd göstermez. Şu hâlde millet ve diyânet kavâ'idiyle mukayyediyetimizi unutmayalım.

İnkılâba alâmet olmak üzere devlet ve milletimizce te'ammüm eden ve serpûş-ı millîmiz olan fes yerine kalpak giymeyi bazı gençlerimiz tercîh ve ne sûretde olursa olsun kalpak iktisâsına tehâlük gösteriyorlar. Bu tehâlük bir lüzûm-ı aklî ve dînî esâsına müstenid olursa umûmen kabûl ederiz; fakat muhâkemesiz bir re'y ve fikre müstenid ise kabûlde ma'zûruz. Bu kabahata, Avusturya malına karşı yapılan boykot sebebiyet verdi. Ama biz feslerimizi Hereke ve Feshâne'den ve ileride yapılacak fabrikalarımız ma'mûlâtından olarak giyersek ve fesde ısrâr gösterir de Avusturya malını dahi almazsak mutlakā Hereke ve Feshâne bize lüzûmu kadar fes yetişdirecek, ihtiyâcâtımız mündefi' olacakdır. Eğer böyle kalpağa çevirir isek fes i'mâli dahi gevşeyecek ve ma'mûlât-ı mahalliyyemiz hiç revâc bulmayacakdır. İhtiyâr olunan kalpaklar sırf ecnebî emti'asından ve Bulgar ve Ulah kalpakları şeklinde olmasıyla asker kalpaklarıyla istişhâda mahal yokdur. Gençlerimiz bize bir râh-ı savâb ve terakkī göstereceklerse, mülk ve millete nâfi' şeylere teşvîk edecek-

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 8328.

lerse kendi memleketimiz ma'mûlâtı olan aba ve şayak ve soflardan ve alaca ve dokuma ve bez ve harîr ve kumaşlarımızdan elbise yapmak ve oda ve meskenlerimizi dâima Anadolu ve Rumeli kilimleri ve halılarıyla döşeyip ecnebî eşyâsını azaltmaya ve sefâheti tahdîd etmeye mübâşereti irâ'e buyursalar daha iyi olurdu. Yoksa yalnız nefis ve hevâya teba'iyetle kalpak giymeye hücûmda milliyet ve memleket nâmına zarardan başka birşey zuhûr edemeyecekdir. Bu bâbda düşünerek hareket olunması lüzûmunu ihtâra *Sırâtımüstakīm* risâle-i mergūbesini tavsît ediyorum.

Ömer Fevzi

MEB'ÛSLAR NASIL MÜZÂKERE EDERLER?

–mâba'd–

Üçüncüsü efrâd cânibinden verilen müsted'iyâtdır ki esâs-ı müzâkere ittihâz olunabilmesi mürâca'at-ı vâkı'anın şurût-ı nizâmîsini müstecmi' olması ile mukayyeddir.

Bu şartlar iki kısımdır:

1) Zât-ı istid'âya te'alluk eden ki istid'ânın 1- İmzâyı hâvî 2- Sâhibinin şöhreti ile 3- Mahall-i ikāmeti* hakkında sarâhat-i lâzımeyi muhtevî olmasıdır.

2) Mu'tîye âid bulunan ki istid'â sâhibinin 1- Mürâca'at-ı vâkı'ada sıfatı olması yani müdde'î bulunması 2- Şahsına te'alluk ediyorsa me'mûrîn-i â'idesine bu husûsdan dolayı mürâca'atının sebk etmiş olması 3- İstid'âyı hîn-i i'tâda kendisine bir cem'iyetin refâkat etmemesidir.**

Şurût-ı muharrereye muvâfık olan müsted'iyât doğrudan doğruya makām-ı riyâsete verilir. Bir meb'ûsu tavsît câ'iz ise de meb'ûsün tavassut etdiğine dâir istid'âya şerh vererek imzâ etmesi lâzımdır.

Arzuhâllerin vürûdu sırasınca aded vaz' olunarak hülâsası defter-i mahsûsuna kayd edilir ve bu hülâsada zât-ı istid'âya te'alluk eden şurûta muvâfakati ve sûret-i i'tâsı ale't-tafsîl gösterilir.*** Ba'de'l-kayd makām-ı riyâsetçe bakılır. Lâyihaları tedkīke me'mûr encümen-i umûmîye havâle olunmuş bir husûsa te'alluk ediyorsa oraya, aksi takdîrde istid'âlara mahsûs olup bâlâda alâ vechi'l-istitrâd beyân olunan Encümen-i Umûmî'ye irsâl olunur.****

İşbu Arzuhâl Encümen'i de gelen arzuhâlleri birer birer tedkīk ve ber-vech-i âtî üçe taksîm eder:

1- Vükelâ-yı devlete teblîğ olunacak olanlar.

2- Teblîğ-i meşrûh ile beraber hey'et-i umûmiyece de tedkīkine lüzûm görülenler.

3- Bu ikinin hâricine kalanlar.

Hafta nihâyetinde bütün bu arzuhâlleri adedleriyle, sâhiblerinin isim ve şöhret ve meskenlerini ve hülâsa-i muhteviyâtını ve encümence hâsıl olan netîce-i tedkīkāt ile es-

* Müte'addid zevât cânibinden müştereken verilecekse içlerinden birinin mahall-i ikāmetini tasrîh kifâyet eder.

** Cem'iyetle getirilen veya bir tarafdan gönderilen arzuhâl riyâset tarafından kabûl olunamaz ve meb'ûsların hiçbiri cânibinden de riyâsete verilemez. Nizâmnâme sarâhaten men' eylemekdedir.

*** Meb'ûs vâsıtasıyla i'tâ olunmuş ise meb'ûsun ismi de hülâsada gösterilir.

**** Her meb'ûs encümen re'îsine mürâca'atla istid'âyı mütâla'a etmek salâhiyetini hâizdir.

bâb-ı mûcibe-i mücmelesini mübeyyin* bir cedvel tanzîm ve nüsah-ı matbû'asını a'zâ-yı hey'ete tevzî' eder. Ma'a-mâfîh Arzuhâl Encümeni kendisine havâle olunan müsted'iyât hakkında icrâ eylediği tedkîkātın netâ'icini mutazammın her hafta ayrıca bir takrîr de tanzîm eyler. Bu takrîr hey'et-i umûmiyyede okunur.

Hey'etce mevki'-i müzâkereye konulan arzuhâllerde ekseriyet-i ârâya mürâca'at olunduğu gibi vükelâ-yı devlete teblîğ olunanlarda da nihâyet on beş güne kadar cevâb zuhûr etmez ise re'îs tarafından bâ-tezkere te'kîd ve ihtâr olunur.

Arzuhâller üzerine ittihâz olunacak mukarrerât arzuhâlin murakkam olduğu adedin derciyle tahrîren sâhibine bildirilir.

İşte müzâkereye esâs olacak şeyler bunlardan ibâret olup müzâkere de sûret-i âtiyede cereyân eder:

Her müzâkere günü re'îs meclisi açar yani müzâkereye şurû' olunduğunu beyân eder. Bu hâlde ilk nazara alınacak şey sene zarfında bu ictimâ'a **[317]** diğer bir ictimâ'ın sebk edip etmediği noktasıdır. Zîrâ sebk etmiş ise o ictimâ'a â'id kâtiblerin nezâreti altında yapılmış zabıtlar bulunacakdır. Binâberîn o zabıtların kırâ'eti lâzım gelir. Kâtiblerden biri tarafından küşâdı müte'âkib okunur.

İstitrâd

Zabıtların mecbûriyet-i kırâ'eti mes'elesi meclisimizin ikinci ictimâ'ında mevzû' bahs oldu. Meb'ûslardan biri kırâ'etini teklîf etdi. Fakat bir diğeri cânibinden mukaddemki meclisde bir husûs-i müstakil hakkında müzâkere cereyân ederek karâr ittihâz olunmamış olması hasebiyle bu teklîfi is'âfa mahal olmadığına da'ir dermeyân olunan i'tirâz mazhar-ı kabûl olarak kırâ'etden sarf-ı nazar olundu.

Fikr-i kāsırâneme göre sarâhat-i nizâmiyyeye karşı olan bu karâr cây-ı te'emmüldür. Zîrâ nizâmnâme-i dâhilînin yetmiş dördüncü maddesinde zabıtların mecbûriyet-i kırâ'etini gösterir bir nass vardır ki şöyledir: "Her meclisin ibtidâsında kâtiblerden biri geçen meclisin zabtını kırâ'et eder." Bu ibâre-i kānûniyyede "her meclis" ta'bîri vardır ki âmdır. Binâberîn tenâvül etdiği şeylerde kat'iyyen hükmü îcâb eder. Her meclis sözü şübhe yokdur ki mukarrerât ittihâz edilen edilmeyen, müzâkere cereyân eden etmeyen her in'ikāda şamildir. Zabıt tanzîmi için behemehal bir mes'ele hakkında müzâkere cereyân ederek mukarrerât ittihâz edilmiş olmasına kānûnen ihtiyâc yokdur. Kezâ kırâ'et için de bu gibi kuyûd mevzû' değildir. Zabıt celse-i sâbıkadaki hâdisâtı hâkîdir. Bir müzâkere cereyân edip müdâvele-i efkârda bulunulmuş ve kezâ netîcede bir karâr ittihâz olunmuş ise cümle-i hâdisâtdan ma'dûd olacağı cihetle zabıt onları da ihtivâ eder. Yoksa bir meclis ictimâ'ının zabıtnâmesi olmaması tasavvur olunamaz. Zâten müzâkerâtdan mâ'adâ bazı husûsâtın zabıtda gösterilmesi lüzûmuna dâir ayrıca nizâmnâmede sarahatler vardır ki tanzîm-i zavâbıtın müzâkerât ve mukarrerât ile takayyüd etmeyeceğine dâlldir. Meclis ta'bîrinin intihâbâtı tasdîk olunan a'zâlar ile müntehab re'îs ve kâtibden terekkûb eden ictimâ'âta â'id olacağına dâir nizâmnâmede bir işâret yokdur. Bilâkis birinci maddede "Her ictimâ'-ı senevînin birinci meclisinde" ibâresinden muvakkat a'zâ ve re'îs ve kâtiblerle mün'akid ictimâ'âta da kānûnen meclis ıtlâk olunduğu anlaşılmakdadır. Şu halde medâr-ı ihticâc ittihâz etdiğimiz "her meclis" sözü bu kabîl mecâlisi dahi mütenâvildir.

Acabâ istinâd etdiğimiz fıkra-i kānûniyyeyi vely eden fıkranın ihtivâ eylediği delâlet buradaki lafz-ı âmmı tahsîs edebilir mi? Zîrâ fıkra-i tâliye-i mezkûrede lüzûm-ı imzâyı beyân sırasında kâtiblerden lâ-ekall iki zâtın o zabtı imzâ edeceği zikr olunuyor. Demek ki vâzı'-ı kānûn sebk eden meclisde bulunan kâtibleri ikiden fazla farz ediyor. Bu fazlalık hâli ise kâtibler intihâbâtından sonraki meclislerde mutasavverdir. Zîrâ kable'l-intihâb birinci madde mûcebince meclisi teşkîl eden zevâtın en hadîsü'l-sinni olan iki zât vazîfe-i kitâbeti îfâ eder. Bilâhare sekizinci madde mûcebince a'zâdan dört kâtib intihâb olunur. İmdi "Kâtiblerin lâ-ekall ikisi" ibâresinin delâletiyle zabıtları okunacak mecâlisi kâtiblerin intihâbâtından sonraki meclislere mi tahsîs edeceğiz? Buna kavâ'id-i istinbât ve istidlâl müsâ'id değildir. Zîrâ âmmı tahsîs için kendisi gibi kavî bir delîlin vücûdu aranır. Kavîlik ise ikinci delîlin bir kelâm-ı müstakil ve mevsûl olmasıyla tecellî eder. Hâlbuki "lâ-ekall ikisi o zabtı imzâ eder" kelimâtı şurût-ı matlûbeyi hâiz değildir. Zâten bu fırka mevzû' bir hükmün müştebih bir kısmını tenvîr ve bu kısımda da hükmün cereyânını beyân ile nâkıs bir ciheti ikmâl eylemekdedir. Zîrâ kâtiblerin intihâbâtından mukaddemki ictimâ'larda zabıtnâmeleri muvakkat iki kâtib imzâ etdikleri gibi ba'de'l-intihâb ikiden fazla olmaları hâlinde de lâ-ekall yine ikisinin imzâ etmesi lâzımdır. İntihâbâtdan evvelki ictimâ'larda kâtiblerin iki zâtdan ekall kalması mutasavver değildir. Zîrâ tabî'atıyla her meclisde en hadîsü's-sinn iki meb'ûs vazîfe-i kitâbeti îfâ eyleyecekdir. İntihâbâtdan sonra ise bu esâs-ı kānûnî cârî olmadığından ma'zeret-i meşrû'a ile üçünün veya dördünün dahi ısbât-ı vücûd etmeyerek meclisin kâtibsiz kalması ihtimâli mevcûddur. Binâberîn lüzûm-ı imzâda şu hâle mahsûs ve münhasır olması îcâbât-ı kānûniyeden olan böyle bir kayda ya'nî "lâ-ekall" kelimesine lüzûm vardır. Ma'amâfîh bu kaydın delâletinden vâzı'-ı kānûnun bu maddeyi vaz'daki maksadını hakîkī teşekkülden sonraki mecâlis olmak üzere kabûl etsek yine âmmın hükmünü tegayyür edemeyiz: Zîrâ e'âmmı garaz-ı mütekellime tahsîs ile kavâ'id-i müttehazemize münâfî hareketde bulunmuş oluruz.

Şu tafsîlâta nazaran ilk in'ikāddan sonraki her meclisin ibtidâsında zavâbıtın bilâ kayd ü şart kırâ'eti hükm-i nizâm îcâbından bulunmakdadır. Ma'a-mâfîh hâdise-i mes'elede meclis-i mütekaddemde müzâkere sebk ve karâr ittihâz edilmemiş olması dahi muvâfık-ı nefsü'l-emr değildir. Zîrâ meb'ûsânımızın birinci ictimâ'ında şu'belere inkısâm ile cem' ve havâle-i mezâbıtdan hangisinin tekaddüm edeceği ve şu'belerin alacağı ismi ta'yîn için kur'anın tarz-ı icrâsı ve kur'a yuvarlaklarında isimleri zuhûr etmeyen zevât-ı mevcûdenin şu'belere vech-i tefrîki ve Pazar ta'tîli hakkında dermeyân olunan teklîfin zamân-ı tedkīki ve ictimâ'-ı âtînin gün ve sa'âtinin ve rûznâmçe-i müzâkerâtına dâhil olacak husûsâtın ta'yîn-i keyfiyetleri mevzû'bahs edilerek müdâvele-i efkâr olunmuş ve netâ'ic-i mahsûsaya rabt edilmiş idi. Hatta

* Encümence görülen lüzûm üzerine ittihâd-ı ârâ hâsıl olur ise esbâb-ı mûcibe-i mücmelenin beyânından sarf-ı nazar olunur.

bu bâbda tanzîm olunan zabıt nizâmnâmenin seksen yedinci maddesi hükmüne tevfîkan devletin cerîde-i resmiyyesi olan *Takvîm-i Vekāyi'* gazetesiyle de neşr ü i'lân olunarak o meclise âid merâsim-i kānûniyye bi-tamâmihâ icrâ kılınmışdı. Binâberîn bütün bu mu'âmelâtı mühmel add ile ictimâ'-ı mütekaddemin zabtı olamayacağı iddi'âsı muhıkk olamaz.

Bu bâbda fasıllardaki tertîbin nazara alınacağı ve binâberîn henüz birinci ikinci üçüncü fasılların tatbîkātıyla meşgūl olan meclisin mecbûriyet-i kırâ'eti muhtevî olan on birinci fasl ahkâmıyla mukayyed olmayacağı gibi bir mütâla'anın dahi isâbeti teslîm olunamaz. Zîrâ meclisce yine on birinci faslın küşâd-ı meclis ve hitâm-ı müzâkerâtın cânib-i riyâsetden tefhîmi ve rûznâmçe-i müzâkerâtın ta'yîni gibi ahkâmı derhal tatbîk olunmuşdur.

Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ

[318] **İSLÂM VE TÜRK ÂLEMİ**

TÜRK DERNEĞİ

Kavm-i necîb-i Türk'ün inkısâm etdiği şu'ûbuyla beraber bekā-yı mevcûdiyeti emrindeki ihtiyâcât-ı hakīkiyyesinin ne gibi şeylerden ibâret olduğuna dâir, geçen nüshamızı Rusya'daki din kardaşlarımızdan A. Sevindik nâm zâtın müfîd, ibret-bahş bir makālesi tezyîn etmiş idi. Mevzû'-ı makāle kavmiyetimizin mes'ele-i hayâtiyesine te'alluk eylemekde olduğu cihetle vatanımızdaki erbâb-ı ihtisâsın nazar-ı dikkatlerini da'vet etmeyi vecâ'ib-i hamiyyetden add eylemiş idik. Ahîren istibşâr etdiğimize göre zevât-ı müşârün-ileyhim ümniye-i ma'rûzayı ta'kîben, İslâmiyet'in tekemmülât-i dîniyye beşâ'iriyle hâtırâtı ebediyyen hâfıza-ârâ-yı ehl-i îmân olan eyyâm-ı mes'ûdesine musâdif işbu îd-i sa'îd-i edhânın üçüncü Salı günü, vatanın güzîde evlâdının menşe'i olan bir mü'essese-i âliyede, Dârü'l-fünûn ve Mekteb-i Mülkiye binâsında teyemmünen ictimâ' ederek, merkezi Dârü'l-Hilâfede bulunacak olan "Türk Derneği" nâmıyla bir cem'iyyet-i ilmiyye te'sîs eylemişlerdir.

Cem'iyyet-i muhtereme "Türk" diye anılan kavimlerin mâzî ve hâldeki âsâr, ef'âl ve ahvâlini öğrenmeye ve öğretmeye çalışacak, yani Türklerin âsâr-ı atîkasını, târîhini, lisanlarını avâm ve havâss edebiyâtını, etnografya ve etnologiyasını, ahvâl-i ictimâ'iyye ve medeniyye-i hâzıralarını ve Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını tedkīk ve tahkīk ile uğraşıp netâ'icini neşr ve işâ'aya çalışacak ve medâr-ı kıvâm-ı kavm olan vahdet-i lisânı te'mînen Türkçe'nin sâdeleşdirilerek güzelleşmesine sûret-i mahsûsada bi-mennihi'l-kerîm i'tinâ gösterecekdir.

İşbu ictimâ'da cereyân eden müzâkerât netîcesinde cem'iyyetin nizâmnâme-i esâsîsi kaleme alınmış ve hey'et-i idâre a'zâsı intihâb ve vâsıta-i neşr-i efkâr olmak üzre de risâlemiz tensîb edilmişdir.

Sırâtımüstakîm, temenniyâtının ahd-i karîbde hayırârâ-yı husûl olması imkânını gösterecek âsâr-ı meşrûhadan dolayı i'lân-ı bahtiyârî etmekle beraber, şu maksad-ı âliye dâima hasr-ı mevcûdiyetle iftihâr eder. Ve hakkındaki teveccühât-ı âliyeye teşekkürle, ed'iye-i muvaffakiyyete terdîfen mü'essisîn-i muhteremeyi ve bütün Türk âlemini tebrîke müsâra'at eyler...

KONFERANS

TÜRKLÜĞE DÂİR

Mukarriri: Ahmed Midhad Efendi
Muharriri: H. Eşref Edib

İstanbul'da tahsîlde bulunan "Rusyalı İslâm Talebesi Cem'iyyeti"nin delâlet-i ma'ârif-perverânesiyle, Fevziye Kırâ'athânesi'nde Türklerin menşe'ine, etnografyasına, devr-i istîlâsına dâir hakîm ve müverrih-i şehîr Ahmed Midhat Efendi hazretleri tarafından verilen konferansdır, müşârün-ileyh hazretlerinin de nazar-ı tashîh-i fâzılânelerinden geçmişdir.

(Sahne-i hitâbeti ilk teşrîf eden Mekteb-i Mülkiye me'zûnîninden ve Mekteb-i Harbiye Lisân Mu'allimi Kozanlı Mûsâ Beyefendi şöyle bir nutk-ı iftitâhî ile Ahmed Midhat Efendi'yi cemâ'ate takdîm ediyor:)

Memleketimiz büyük bir inkılâba mazhar oldu. Bir devre-i mes'ûdiyete girdi. Zamân-ı sa'âdetdeki serbestî-i vicdâna mâlik olduk. Bunun meşrûtiyet sâyesinde olduğunu îzâha hâcet yok. Cem'iyyât-ı muhtelife teşekkül etdi. Niçin? Terakkī ve te'âlî-i İslâm için. Cem'iyyetler muhtelif olmakla beraber maksadları birdir. Tıbkı ilm-i servetdeki taksîm-i a'mâl kā'idesi gibi görülecek işleri taksîm etmişlerdir. Bir gāyeye yürüyorlar. Sâha-i terakkīyi tevsî' ederek yürüyorlar. Maksadları Osmâniyet'in, İslâmiyet'in te'âlî ve terakkīsini te'mînden ibâret. Cem'iyyât-ı muhtelife meyânında küçücük bir cem'iyyet de "Rusyalı İslâm Talebesi Cem'iyyeti"dir. Bu cem'iyyet bir konferans i'tâsına karâr verdi. Konferansın i'tâsıyçün erbâb-ı himmete mürâca'at etdi. Kozan'da, Kırım'da, Türkistan'da aktâr-ı cihânda, bu cem'iyyet nazarında muktedir muharrirînden tanınmış birkaç zât var. Bunlardan birincisi Ahmed Midhat Efendi hazretleridir. Bu zât lisân-ı Osmânî'yi sâdeleşdirmişdir. Sâniyen: Fenne hidmet etmişdir. Sâlisen: Osmânlılığa hidmetde bulunmuşdur. Râbi'a: Akvâm-ı Türkiye'ye dâir tetebbu'da bulunmuşdur. Kütübhâneler teşkîl edecek kadar âsâr meydâna getirmişdir. Bu sebebe mebnî Kazanlı İslâm şâkirdân cem'iyyeti bu zât-ı muhteremi da'vet etdiler, o da kabûl buyurdular. Bu âciz, şâkirdân cem'iyyeti nâmına, teşrîflerinden dolayı teşekkür ederim, kendilerini takdîm ile de müftehir olurum.

(Ahmed Midhat Efendi kürsi-yi hitâbeti teşrîf ediyorlar. Binlerce şübbân-ı milletin şiddetli alkışlarına mütevâzı'âne, müteşekkirâne selâmlarla mukābele ediyor. Ahmed Midhat Efendi sandalye-i hitâbetde oturuyorlar. Etrâfında Türk lisânına ve Türklüğe â'id tetebbu'âtlarıyla kesb-i iştihâr eden Veled Çelebi Efendi, Necib Âsım Bey hazerâtı gibi ekâbir-i müdekkıkīn ve mü'ellifîn şerefbahş-ı irfân oluyorlar. Bütün enzâr-ı müstemi'în sahneye ma'tûf. Biri iki dakīka kadar meks ü tevakkufdan sonra Midhad Efendi başlıyor:)

Efendilerim! Yirmibeş sene kadar müddetden beri bir ma'îşet-i merdüm-girîzâneden sonra şevketlü milletimin karşısında ısbât-ı vücûd şerefine beni mazhar eden "Rusyalı İslâm Talebesi Cem'iyyeti" nâmına arz-ı teşekkür ve minnetdârî eylerim. Bi-hamdihî te'âlâ evlâd-ı vatan içinde bulunarak birkaç söz söylemek şerefine nâ'il oldum. Böyle bir cem'iyyet-i muhtereme-i mübâreke karşısında söz söylemeye alışkın olmadığımız için evvel be-evvel afvlarını bu cem'iyyet-i muhteremeden ricâ ederim.

Şimdiye kadar bizim ma'îşetimiz zâten bir parçacık uzlet güzînâne idi. Bir zaman sonra birbirimizi görmek için elde bulunan küçük bir **[319]** iktidârı dahi selb etdiler. Yirmi senedir Beykoz civârındaki dağlara, çiftliğime çekilerek imrâr-ı hayât etdim. Çünkü başka türlü cây-ı selâmet bulamaz idim. Orada bile üç ay geçmez bir istimzâc, bir isticvâb, ya'nî üzerimizde bir yük bulunduğunu ihtâr, o yükün altından kurtulmak maksadıyla ihtiyâr olunacak zerre kadar bir hareketin ne gibi fecâyi'i müstelzim olacağını ifhâm için sâ'ika-i belâ şeklinde bir sadmeye dûçâr olurdum. Bu halde cihâna karşı göz yummak; bu hâlde hiçbirşey işitmemek lâzım gelirdi. Bu halde hiç bir şey söylememek lâzım gelirdi. Evime gidip geldikçe vapurlarda uyumayı i'tiyâd etmişdim. Ahbâbımın "Gece uyumuyor musun?" yollu su'âllerine bir sükût-ı mazlûmâneden başka bir cevâb bulamıyordum. Çünkü uyanık bulunmak hakkından mahrûm idim. Değil ki böyle yüzlerce evlâd-ı vatanın karşısından bulunabilmek. Görmemek, işitmemek, söylememek te'sîrâtı tabî'atimizde öyle bir hüküm göstermişdi ki [1](صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ) sırrına âdetâ mazhar olmuşduk. Zâten söz söylemekdeki iktidârsızlığımla beraber on beş, yirmi sene de bu uzlete mahkûm kaldıkdan sonra memleketimizin en güzîde evlâdı karşısında söz söyleyebilmenin ne kadar bir emr-i düşvâr olduğunu beyâna hâcet yokdur. Binâ'en-aleyh afvınızı istirhâm ederim.

Rus müslümanlarıyla münâsebetim epeyce kadîmdir. Her sene Rusya'dan gelen huccâc-ı kirâm içerisinde gerek ulemâdan, gerek ağniyâdan bir çok zevât İstanbul'a gelirler. Sâyenizde, sâye-i milletde pek çok kusûrla beraber karalamış olduğum evrâk-ı perîşân nasılsa nazar-ı rağbetle görüldüğünden onları yazanı dahi görmeye gelirler. Kendi tecdîd-i ma'ârifleri emrinde bazı efkâr te'âtîsine gelirler. Bazı siyâsiyyâta dâir dahi söz olurdu. Bazen İstanbul'da ikmâl-i tahsîl edenlere kendi memleketlerine gidip vatanları evlâdına neşr-i ulûm hidmetinde bulunmaları için lâzım gelen vesâyâda bulunurdum. Hâsılı elden geldiği derece hidmet ederdim. Yani beni da'vet eden Rusyalı talebe ile mu'ârefem bu akşam peydâ olmamışdır.

Bu akşam bahs etmek için da'vet edildiğim mes'ele gâyet vâsi' bir mes'eledir; zemîn cihetiyle de, zaman cihetiyle de. Zîrâ millet-i mu'azzama-i Türkiyye'nin ahvâline dâir birkaç söz söylemek arzu edildi. Ma'lûm-ı âlîniz herkes her millet kendine bir takım mefâhir arar. Kimisi kıdem cihetiyle iftihâr arar, kimisi büyüklük, kitlenin büyüklüğü cihetiyle iftihâr arar, kimisi hacmen, cismen büyüklükden kat'-i nazar ma'ârif-i beşeriyyeye, medeniyyet-i insaniyyeye hidmetle iftihâr arar. (كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ) Bu, tabî'î birşeydir. Şimdiye kadar biz akvâm-ı Türkiye buralara pek iltifât etmemişdik. Bunun esbâbı biz terakkīyi, medeniyyeti, ma'ârifi kendi dâire-i husûsiyyemizde aramışız. Âbâ ve ecdâd-ı vatanı unutmuşuz. Fakat bundan sonra arayacağız, zîrâ gerek kıdemi cihetiyle, gerek rû-yı arzda münteşir olduğu memâlikin vüs'ati cihetiyle, gerek kendi hayâtıyla ve gerek millet-i mu'azzama-i İslâmiyye'ye, dîn-i mübîn-i Ahmedîye seyfen ve kalemen hizmet cihetiyle akvâm-ı Türkiyye pek çok milletlerden ziyâde mefâhir bulup o mefâhir ile müftehir olabilir.

Zemîn cihetiyle vâsi' dedik. Zîrâ bugün coğrafya-i etnografî bize gösterir ki rû-yı arzın, dört değilse de, beşde birisi nüfûz-ı Türkî dâhiline girmişdir. Bir kere Çin'in şimâli tamâmıyla Türkdür: Moğolistan, Türkistan, Tibet kısmı hep Türkdürler. Asya-yı vustâ ma'lûmunuz. Zâten coğrafyaca ismi Türkistan! Sibirya, Volga vadisi, tekmîl Asya-yı şarkī ya'nî Hindistan'ın nısf-ı şimâlîsi ile Afganistan, Belucistan ve şimâl cihetinden İran hep Türkdür. Hâlbuki Türk'ün nüfûzu bahr-i Baltık'a kadar gitmiş. Finvalar Türkdür. Lisân cihetiyle yalnız kelimât değil, terkîbât-ı lisâniyye cihetiyle de Türk'e mensûbdur. Macarlar da kezâ böyledir. Mısır, Trablusgarb, tâ hudûd-ı Fas'a kadar Afrika-yı şimâlî hep Türklüğün dâire-i istîlâsı içine girmiş yerlerdir. Binâ'en-aleyh rû-yı arzda bu kadar vâsi bir kıt'aya münteşir olmuş Türk'den başka hiç bir kavim yokdur.

Zaman cihetiyle de her milletden eski olmak iddi'âsında bulunmaya Türklerin hakkı vardır. Zîrâ târîhin bize en eski milletlerden olmak üzere haber verdiği milletler, Keldânîler, Hindîler, Çinlilerdir. Bunların rivâyâtı cem' olunursa Türklüğün, Türk cinsinin bunların kâffesine tekaddümü zâhir olur. İlm-i târîhde birşey vardır. Efendilerim, akvâm ve milelin birbirine münâsebetini ta'yîn için bir usûl vardır. Bu usûl evvelâ "Filoloji" yani "İlm-i mukābele-i elsine" denilen ilim nokta-i nazarından hangi lisân diğer hangi lisândan müştak olduğunu taharrî etmek usûlüdür. Bakmışlar ki bu lisân o lisândan, o da diğer şu lisândan müştak ola ola lisânların mevridi şarka doğru yürüyor. Yani merkez-i iştikāk oraları olduğu tahakkuk ediyor.

Kezâlik her milletin kemiklerinde, sîmâlarında, tabî'atlarında icrâ-yı tedkīkāt edenler ya'nî etnoloji fennini nokta-i nazar ittihâz eyleyenler şu millet şu milletden, o da diğer şu milletden ... ilh. ... teşa'ub etmiş olduğunu görmüşler. İşte böyle bir takım taharriyâta koyuluyorlar. Bu da tıbkı lisân gibi ensâl ve ensâb-ı milel ve nihalin bu taraflardan şarka doğru gitdiğini gösteriyor. İşbu tedkīkāt-i filolojiye ve etnolojiyeyi Hindistan ve Çin ve Japonya taraflarından tatbîk edince onların dahi şimâl ve garb taraflarından münteşir olmuş bulundukları tahakkuk ediyor. Milletlerin tevârüs eyledikleri rivâyât-ı kadîmesinin de şahâdetleriyle sâbit oluyor ki bunların mahall-i intişârları Himalaya dağlarıdır. Bâ husûs Altay dağı ki yine Himalaya cümlesinden demekdir.

–mâba'di var–

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

Ders: 51 - 26 Eylül 324

Fransa ve İngiltere fi'l-vâki' Avusturya ile rekābet edemez. Çünkü o dâima çürük mal satar. İştayn, Orozdibak, Tring... hep o kabîlden. Hele bayram üstü hepsi beşer yüz bin lira alış veriş **[320]** ediyor. Mağazalarına uğramazsan halleri yamandır. Avusturya'nın gözü ne Bosna'dadır, ne Hersek'de. Onların düşünceleri ancak ticâretdir. Onun için biz de can damarına basalım!

[1] Bakara, 2/171.

İlhâkına çalışdığı Bosna Hersek hakkında îcâb-ı siyâsîsi ne ise devletce yapılacak. O mes'ele devlete â'id birşey. Fakat şimdiden milletin yapacağı bu mu'âmele yok mu; onların yüreğine işler. Belki de izmihlâlini mûcib olur. Bunda sebât edebilirsek, metânet gösterebilirsek Avusturya'yı emâna düşüreceğiz. Çünkü ticâreti rahnedâr olunca o ahâlî alt üst olacak, hükûmeti tahtı'e edecek. İşte o vakit Avusturya ayaklarını sallar. Allah büyükdür. Bazen kuyusunu insana kendi eliyle kazdırır. Bu da böyle olur inşâ'allâh.

Fakat sebât edelim. Kat'iyyen Avusturya malı almayalım. Onun malına karşı gâyet sıkı ve şiddetli bir boykotaj yapalım.

– Yapacağız mı?

– İnşâ'allâh!

– Ahd etdik mi?

– Ahd olsun!..*

Orozdibak bir Fransız bayrağı çekmiş. Olur ki müdür kendi Fransızdır. Fransa teb'asındandır. Ama aldanmayın. Mal yine Avusturya malıdır. İştayn, Tring, Orozdibak, Meyer... hepsinin malları süprüntüden i'mâl edilmişdir. Evlâdlarımız için satın alarak gördük. Hep tecrübe etdik. Ne kumaş olduklarını anladık.

– Ama bu olur mu?

Peka'lâ olur. Dînimiz öyle emrediyor. Bilirsin: Vaktiyle Hıristiyanlar müslümanlara ekmek satmazlardı. Gemi satmazlardı, gemilerde kapudânlık edenleri öldürürlerdi. Rehâbîn kendi nüfûzlarını yürütmek için müslümanlara neler yapmamışlardır!.. Günden güne terakkiyât görüldükce papaslar gâyet korkdular. İslâmiyetin terakkiyâtı önüne durulmayacağını tamâmen anladılar. İslâmiyet onlara azîm bir darbe oldu. Yüreklerine işledi. İslâmiyet'in ahkâm-ı ahrârânesi bütün nüfûzlarını mahv etdi. Ehl-i İslâm'a tazyîkāt icrâ ederlerdi. Başka türlü sed çekemiyorlardı. Ahâlîyi tazyîka kalkışdılar. Kendi dinlerini o yolda muhâfazaya çalışdılar.

Hattâ ehl-i İslâm'a karşı etdiğiniz yemînlerinizi ricâl-i rûhâniye tasdîk etmezse hiç hükmü yokdur!.. dediler.

Gitgide Avrupa'ya medeniyet geldi. Hele devr-i meşrûtiyetde nazarları başka oldu. Ne idi o eski mezâlim. Muhârebe zamanında suları zehirlemek en küçük cinâyetleri idi. Papaslar buna müsâ'ade etmişdi.

Venedikliler bir muhârebede onu da yapdı. Mecrâları zehirlediler. Hâlâ bî-taraf târîhler Venediklileri ta'yîb ederler. İslâm'da böyle vahşiyâne mu'âmeleler hiç görülmedi. Sonra âlât-ı harbiye satmadılar. Bu aralık müslümanların ticâreti tevessü' eder gibi oldu. "Müslümanlarla ticâret olmayacak" dediler. Halil Halid Bey tarafından yazılmış "Fusûl-i Mütenevvi'a" nâmında elime matbû' bir kitâb geçdi. Onda okudum. Birinci cüz'ünde oku da bak. Hıristiyanların eski zamandan beri bed mu'âmelelerini gör. Müslümanlar ne kadar ısınmak isterse o derece bürûdet gördüler. Nihâyet hak anlaşılmış, müslümanlara şâmil hukûk-ı beyne'l-milel yapmışlar. Mu'âhedeler akd edilmiş. Lâkin yine menfa'atlerini düşünürler. Bizim başlıca istinâdgâhımız Cenâb-ı Allah'dır. Bugün nâ'il olduğumuz meşrûtiyet de mahzâ Allah'ın inâyeti, ihsânıdır. İnşâ'allâh muvaffakıyyetimiz pek parlak olacak. Fakat her zaman metânet gösterelim. Hiffet-i efkâra delâlet eden şeylerden sakınalım. Şu zamanlarda bağırmak, çağırmak abes şeylerdir. Velev hüsnüniyetle olsun yine hiffete delâlet eder.

Ama evvelce dediğim gibi bunlar yapılmalı, bu mu'âmeleler icrâ olunmalı. Düşman mekrine kapılmamalı. Ben sana para vereyim, sen top alasın. Biliyoruz ki o parayı düşmanımız alır, ne yapacak? Elbet silâha verecek, askerini besleyecek. Bizim malımızla düşmanımız bizi mahv etsin. Onun yüreğini yakmalı ki anlasın.

Kur'ân-ı Kerîm'de haksız yere düşmanlık edenler hakkında [1](قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ) buyurulmuşdur. Ya'nî ey a'dâ-yı millet! Siz gayzınızla çatlayınız. Çünkü hukûk hâricine çıkdınız. Kendi imzânızla yapılan bir mu'âhedeyi bozdunuz. Memâlik-i İslâmiyye'yi yutmak istersiniz değil mi? Biz de size dostluk etmeyiz. Yine düşmanlık değil, malınızı almayız.

Bu fikri de ilk evvel Selânikliler çıkardı. Daha o vakit Viyana'ya telgrafları yağdırmışlar. Bütün sipârişleri fesh etmişler. Bütün cihân halkı bizim metânetimize bununla, bu azmimizdeki sebât ile hükm ederler. Maddî zarardan kurtulduğumuz gibi ma'neviyâtımıza da bunun büyük hüsn-i te'sîri olacağı şübhesizdir. Allahu te'âlâ cümlemizin nazar-ı basîretlerini müzdâd ve firâvân ve bütün a'dâ-yı hâriciye ve dâhiliyeyi makhûr ve perişân eyleye!.. Âmîn sümme âmîn.

[2](وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ) Cümleniz fitne esbâbından sakının! Ve bilin ki Allah'ın kullarına lütuf ve keremi olduğu gibi ikābı da şedîddir. Dünyâda da ukûbet verir, âhiretde de. Dünyada da seyyi'âtın semeresini, semere-i zehr-âlûdünü gösterir. Fenâ yollu hareketlerin netîcesini tatdırır. Selâmet-i dâreyn istikāmetle, sadâkatle, muhâfaza-i diyânetle te'mîn olunur.

Yukarıdan beri söylediğim şeyler, hep ahkâm-ı şer'iyyedir. Siyer-i kebîri okursan Hristiyanlarla alış verişe dâir tafsîlât görürsün. Dâr-ı harbdekilere yapılacak mu'âmelâtı da orada bulursun. Nâdîde, kıymetdâr kütüb-i İslâmiye'yi oralara aşırmak, İslâmları o ma'lûmâtdan mahrûm etmek ne büyük denâ'et olduğunu anlarsın. Herşeyi an'anesiyle söylemek zâ'id görülür zannederim. Artık bu kadarla iktifâ edelim.

13 Ramazân-ı şerîf

–51'inci Dersin Sonu–

Matba'a-i Âmire Ebu-l'Ulâ

---

* Beş altı bin cemâ'at-ı müslimîn ile vukū'bulan bu ahd ü peymân pek dehşetliydi. Hazret, pür ateş-i hiddet. Ahâlî heyecân-ı azîm içinde. O, unutulmaz bir gündür. Altı, yedi bin müte'essir kalbden yükselen "Ahd olsun" nidâsı Ayasofya kubbelerini titretdi. Hazretin o lisân-ı âteş-zebânı, o talâkat-ı hârika-nümâsı ahâlîyi öyle bir hâle getirmişdi ki herkes birer gazanfer-i hamiyyet kesilmiş, ebediyyen ömründe Avusturya malı almamaya yemîne hazır idi. Bu nutkun, bu nutk-ı dînînin İstanbul'da azîm te'sîri görüldü. Bundan sonra boykotaj bütün şiddetiyle hükümrân olmaya başladı. Nihâyet hazret-i hatîb-i muhteremin dedikleri hep oldu. Mütâla'ât-ı siyâsiyye-i dîniyyelerindeki isâbet tamâmıyla tezâhür etdi. Var olsun böyle hakāyık-âşinâ hutebâ-yı kirâm! Pâyidâr olsun böyle siyâset-şinâs ulemâ-yı fihâm!.. (Eşref Edîb)

[1] Âl-i İmrân, 3/119.

[2] Enfâl, 8/25.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Yeni Postahâne Karşısında
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-i ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

14 Ocak 1909 21 Zilhicce 1326 Perşembe 01 Kânûnisânî 1324 **Birinci Sene - Aded: 21**

[321] NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE

Sûre-i Enfâl : Âyet – 60-61

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لاَ تَعْلَمُونَهُمُ اللّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِن شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ. وَإِن جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

Düşmanın tecâvüzüne meydan bırakmamak için onu terhîb edecek kuvvet ne ise hâzır u müheyyâ bulundurmaya nihâyet derece bezl-i cehd ü makderet edilmesini Cenâb-ı Hak emredip buyuruyor ki: "Onlar için kuvvetden ve ribâtu'l-haylden muktedir olduğunuzu hazırlayın (Esliha, techîzât, mühimmâtdan ve bilhassa harb için besilenip terbiye edilmiş atlardan harbde kuvvet husûlüne sebeb olacak her ne var ise bunları düşmanlarınız için kudretiniz yetiştiği kadar hâzır u âmâde bulundurun) ki, bunun ile –harbe hâzır u âmâde bulunmanız ile– Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve sizin bilmeyip de Allahu Te'âlâ'nın bildiği ve daha diğerlerini (diğer hafî düşmanlarınızı) terhîb ederseniz, (düşman sizin kuvvetinizi ve harbe âmâde ve müheyyâ bulunduğunuzu görünce) bilâdınıza tecâvüz ü te'addîye ve dost görünen münâfıkīn fiten ü fesâd îkā'ına cür'et-yâb olamazlar. Bundan da sizin için pek çok menâfi' u fevâ'id husûle gelir. Bilâdınıza sâhib olursunuz; bilâdınız ma'mûr u âbâdân olur. Eğer düşmanı terhîb edecek sûretde harbe hâzır u âmâde bulunmaz iseniz düşman diyârınıza tama' eder, sizi içinden sürüp çıkarır, canınız, malınız, nâmûsunuz ayaklar altında kalır. Bunun içindir ki:

Hâzır ol cenge eğer ister isen sulh u salâh

denilmişdir. Bunun içindir ki; "Kuvvetli bir ordu sulh u müsâlemetin en iyi bir kefîlidir." denilmişdir. Bunun içindir ki, her devlet kuvve-i berriyye ve bahriyyesinin her gün asra göre tensîk u tezyîdine çalışmakdadır. Büyük bir devletin bahriyye nâzırına: "Aksâ-yı Şark mes'elesiyçün; "Bahriyece tedârikât vardır." deniliyor. Bu sahîh mi?" diye sorulmuş da demiş ki: "Tedârikât yok; fakat devlet her vakit harbe hâzır u müheyyâdır!" Siz fî-sebîli'llâh her ne infâk ederseniz, (lâsiyyemâ techîzât-ı harbiyye için ne i'ânede bulunursanız) onun mükâfâtı size tamâmen îfâ olunur; (tazyî'-i amel veya naks-i sevâb ile kat'â) zulm-dîde olmazsınız. Eğer onlar (sizin kuvvetinizi ve harbe müheyyâ bir hâlde bulunduğunuzu görüp de) sulh u silme meylederlerse sen de mâ'il-i müsâlemet ol ve Cenâb-ı Hakk'a tevekkül et, (sulh husûsundaki hud'a-i hafiyyelerinden korkma.) Cenâb-ı Hak Semî'dir. (Onların gizli gizli söyleşdikleri hud'akârâne sözleri işidir.) alîmdir, (Muzmerât-ı kalbiyyelerine vâkıfdır.) Onlara lâyık oldukları mu'âmeleyi eder. (Ve mekr ü hud'alarını kendi boyunlarına geçirir.)

Bu nazm-i celîl, her asırda kuvâ-yı harbiyyenin o asrın terakkiyât-i harbiyyesine göre tensîk u tanzîm edilmesi lüzûmuna irşâd eder ta'lîm-i ilâhîdir. Zîrâ terakkiyât-i asriyyeye muvâfık olmayan techîzât-i harbiyye ile düşmanın terhîb edilemeyeceği âşikârdır.

Fi'âl vezninde olan kelimât bazen mef'ûl ma'nâsını ifâde eder; melbûs ma'nâsına gelen libâs gibi. İşte (وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ) kavl-i şerîfinde vâki' (رباط) kelimesi de bi-ma'ne'l-mef'ûl olup "hayl"e izâfeti dahi sıfatın mevsûfa izâfeti kabîlinden olmağla "hayl-i merbûta" takdîrinde bulunmuş **[322]** ve harb için besilenen atlar ma'nâsına mustalâh olmuşdur. Ribâtu'l-hâyl kuvve-i harbiyye cümlesinden iken ayrıca zikr buyurulması diğer kuvâ-yı harbiyye arasında süvârîliğin yegâne meziyeti bulunduğuna işâret içindir.

Ceng ü vegâ için at besilemenin pek büyük ecr ü sevâbı vardır. Mervîdir ki: "Bir adam İbn-i Sîrîn rahimehu'llâh hazretlerine mürâca'at ile; "Filân kimse sülüs-i mâlini husûn u kılâ' için vasiyyet etdi; ne gûnâ mu'âmele edelim?" diye sormuş da, İbn-i Sîrîn demiş ki: "Onunla atlar satın alınsın

da gazâda üzerlerine binilmek üzere fî-sebîli'llâh tavîleye bağlansın." O adam; "Vasiyyet husûn içindir." deyip bu sözüyle; "Mal-i mûsâ-bihi mahallinin gayriye sarfetmek nasıl olabilir?" ma'nâsını îmâ edince İbn-i Sîrîn cevâb vermiş ki: "Husûn u kılâ' sufûf-ı huyûldür. Şâ'irin şu sözünü işitmedin mi?

İntehâ

اِنَّ اْلْحُصُونَ اْلْخَيْلُ لامَدَرُ اْلْقُرى

* * *

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz at besilemeye tahrîz yolunda; (من قدر على ثمن دابة فليشترها فانها تأتيه برزقها وتعينه على رزقه) buyurmuşdur. "Kim ki bir dâbbe semenine mâlik olursa dâbbe iştirâ eylesin. Zîrâ dâbbe kendi rızkını sâhibine getirdiği gibi sâhibinin rızkına da yardım eder." demekdir. Diğer bir hadîs-i şerîfde; [1](اَلْخَيْلُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِيهَا اْلْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ) vârid olmuşdur ki; "Atın nâsıyelerinde Yevm-i kıyâmete kadar hayr ma'kūddur." me'âl-i şerîfindedir.

(فَاجْنَحْ لَهَا) kavl-i şerîfinde sâhib-i *Keşşâf* şöyle diyor: "Bu âyetin; [2](فَاتلُوا الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ) nazm-i celîli ile mensûh olduğu İbn-i Abbâs radıya'llâhu anhümâ hazretlerinden; [3](فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ) emriyle mensûh bulunduğu dahi İmâm Mücâhid'den mervî ise de doğrusu budur ki; harb ü silm imâm-ı müslimînin re'yine menûtdur. Bu iki hâlden hangisinde İslâm ve ehl-i İslâmın salâhını görürse onu işler; yoksa ehl-i İslâmın ile'l-ebed muhârib bulunması veyâhûd düşmanın taleb-i sulhuna ile'l-ebed icâbet eylemesi mütehattim değildir."

İntehâ

* * *

Dîn-i İslâm aleyhine mu'terizlar tarafından atılan sihâm-ı i'tirâzâtdan biri de harb ü cihâddır. Gûyâ İslâmiyet âlem-i insâniyyeti ikiye bölüp her dem silâh be-dest-i husûmet olarak gayr-i müslimler üzerine hücûm edilmesini müslümanlara emrediyor imiş. Vakā'i'-i sâlife ve hâzıra göz önüne getirilirse bunun şa'şa'a-i İslâmiyyet'e karşı gayz u hasedden feverân etmiş bir hud'a ve desîseden başka bir mâhiyyet-i ciddiyyeyi hâiz olmadığı kendi kendine anlaşılır. Bu i'tirâzlar ekseriyet ile yâ bilâd-ı İslâmiyyeden birine bir hücûm tertîb edildiği veyâhûd hasım tarafından İslâm'a ta'arruz olunup da nâ'il-i âmâl olunamadığı zaman zuhûr eder. Hâlbuki, ma'âlî-i İslâma vâkıf olanlarca ma'lûm olduğu üzere makāsıd-ı İslâmiyye üç şey'e râci'dir. O da; tevhîd, va'z, ahkâmdır. Evvelâ; nâsı tevhîd-i Bârî'ye da'vet eder. Şeref-i idrâk ile mümtâz yaradılmış bir mahlûkun Hâlik-i Te'âlâ ve tekaddes hazretlerini bilmemesi büyük bir nakīsa olduğundan tevhîd-i Bârî bir minhâc-i irfân u sa'âdetdir. Sâniyen; fezâ'il-i ahlâkıyye cem'iyyet-i beşeriyye için ravâbıt-ı zarûriyyeden olmağla bu yolda va'z u tezkîre her dem ihtiyâc vardır. "Pedagoji" denilen ilm-i terbiyye bugün bilâd-i mühimmenin dâru'l-fünûnlarında, dâru'l-mu'allimînlerinde tedrîs olunuyor. Sâlisen; mu'âmelât u mu'âvezâtı hukūk-ı husûsiyye ve hukūk-ı umûmiyyenin ahkâmını bildirmek için dünyânın her tarafında medâris-i âliyye küşâde olunmuşdur. Bütün beşeriyyet için mübeccel olması lâzım gelen şu üç maksadın zuhûruna muhâlifîn tarafından bi'l-fi'l mümâna'at vukū'a gelmedikce ehl-i İslâm i'lân-ı harb etmemişlerdir. Zamân-ı Sa'âdet'de ehl-i İslâm müşrikîn tarafından Şi'bü Ebî-Tâlib'de senelerce mahsûr edildiler. Sebb ile, darb ile, katl ile gûnâ gûn ezâ ve cefâlara dûçâr oldular. Diyâr u vatanlarından sürülüp çıkarıldılar. Buna da kanâ'at olunmadı, hicret etdikleri yerlerde de aynı haller tekerrür ederek gece gündüz bî-huzûr u bî-ârâm kaldılar. Bunun üzerine harb ü cihâd emredildi.

Fakat harb-i cihâd ta'zîb-i ibâd ve tahrîb-i bilâd olup kendisinde bir hüsn-i zâtî olmadığından ve harb ü cihâdın meşrû'iyyeti ancak ilcâ-yı maslahat u zarûriyyete mebnî bulunduğundan buraları evâmir ü ta'lîmât-ı mahsûsa ile telkīn olunduğu gibi ehl-i İslâmın harbe müheyyâ bir halde bulunduklarını muhâlifîn gördükçe bilâd-ı müslimîne hücûm ve ta'arruza cür'et-yâb olmayacaklarını ve bu sâyede i'zâz-i Kelimetu'llâhi'l-ulyâ edileceğini ve harbe lüzûm tahakkuk eylediği zamanda da haddin tecâvüz edilmemesini, kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, râhibler, ehl-i savma'a, hastalar gibi ehl-i kıtâl olmayanlara ta'arruz olunmamasını, üserâya hüsn-i mu'âmele edilmesini nâtık nice evâmir dahi şeref-vârid oldukdan başka Sûre-i Mümtehine'de vâki' şu iki âyet-i kerîmede ehl-i İslâmla İslâm oldukları için muhârebe edip onları diyâr u vatanlarından çıkaranlar ve onlara mu'âvenet edenler ile muhârebe olunması ve muhârib olmayanlara bilâkis adl ü ihsân, rıfk u nevâziş ile mu'âmele edilmesi emir buyurulmuşdur. O iki âyet şudur:

لاَ يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ. إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِن دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ أَن تَوَلَّوْهُمْ وَمَن يَتَوَلَّهُمْ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ [4]

Me'âl-i münîfi: "O kimseler ki, dîninizden dolayı sizinle mukātele ve sizi diyârınızdan ihrâc etmezler, onlara birr ü ihsândan ve haklarında adl ile mu'âmeleden Cenâb-ı Hak sizi men' etmez; Cenâb-ı Hakk âdilleri sever, onlardan hoşnûd ü râzî olur. Ama ol kimseler ki, dîninizden sizinle kıtâl edip sizi diyârınızdan çıkarırlar ve çıkarmağa yardım ederler, işte ancak bunları dost ittihâz etmekden Allahu Te'âlâ sizi men' eder. Bu makūleleri her kim dost ittihâz ederse (dostluklarını mahallinin gayriye sarfeyledikleri için kendi nefslerine) zulmederler."

Kurûn-ı Vustâ'da düvel-i Arabiyye arasında mezheb nâmına bunca kanlar **[323]** dökülmüş ve asrımızda dahi tehaddüs eden bir çok ihtilâfât sebebiyle nice muhârebât zuhûr etdikden mâ'adâ mahzâ zamîme-i memâlik etmek üzere Vustâ Asya'ya, Hind ü Çin taraflarına, Afrika'nın ekser cihâtına mütevâliyen tecâvüz olunarak îcâd edilen bahâneler ile bu kadar akvâm u kabâ'ilin hûn-i mazlûmâneleri irâka

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 5664.
[2] Tevbe, 9/29.
[3] Tevbe, 9/5.
[4] Mümtahine, 60/8-9.

edilmekde ve bunların semâvâta urûc eden âh u feryâdlarına kat'â havâle-i sem'-i insâf u rikkat olunmamakda iken hukūk-ı meşrû'asını müdâfa'a için sâir akvâm gibi her dem müsellah bulunan İslâmiyyet'e bu yolda ta'rîz etmeğe hayâ olunmalıdır.

Mülâhaza

Muhârebe dâhiye-i dehyâdır; bunun men'-i vukū'u için herşey yapılmalı ve fakat tecâvüzât-i melhûzaya karşı her dem hâzır u müheyyâ bulunmalıdır. Çünkü sefk-i dimâ' tıynet-i beşerde mündemic bulunduğundan bu mahlûk-ı garîb pâydâr oldukça rû-yı zemînden sefk-i dimâ', ceng ü vegâ bi'l-külliyye zâ'il olmaz. Min ledün Âdem ilâ-yevminâ hâzâ mesmû' u meşhûd olan bunca vakā'i'-i hûn-rîzâne buna şehâdet eder. Fi'l-vâki' te'sîs olunan hukūk-i beyne'l-ümem kavâ'idiyle muhârebâtın önü alınmaya sarf-i himmet edilmiş ve harb için esbâb-ı meşrû'a gösterilmiş ise de menâfi'-i düvel sırf maddî olmayıp bu arada tecdîd ü ta'yîni gâyetle müşkil bir çok menâfi'-i ma'neviyye bulunduğundan harbin esbâb-ı meşrû'asını takdîr ü ta'yîn mümkün olamamakla beraber istihsâl-i muvâzene-i düvel maksadıyla açılan bir çok muhârebât dahi makāsıd-ı mahsûsaya müstenid bulunduğu ahîran anlaşılarak diğer muhârebelerin zuhûruna bâ'is olmuşdur. Meselâ on altıncı asır evâsıtında Avusturya Devleti'nin fevka'l-âde tevvessü'ü sâir Avrupa devletlerinin istiklâlini tehdîd eylemesi üzerine devlet-i müşârun-ileyhânın bu cihângîrlik teşebbüsâtına karşı aleyhine i'lân-ı harb ile onu düvel-i sâ'ireyi tehdîd edemeyecek bir hâle getirmişler iken muvâzene-i düveliyyenin istihsâliyçün muhârebe edenlerin başlıcası olan Fransa Devleti Avusturya'nın kesb-i za'f eylemesiyle kendisi cihângîrlik dâ'iyesine düşdüğünden yine azîm muhârebeler açılmışdır.

Bir de "Salîbin girdiği yere hilâl giremez, ama hilâlin girdiği yere salîb girebilir." sözünün dahi mesâ'il-i hukūk-ı beyne'l-ümem kadar garbiyyûn arasında mu'teber ü mer'î olmasına göre nümâyân oluyor ki, bu fennin kavâ'idinden istifâde husûsunda ismi kadar şümûl yokdur.

Gûyâ sulh-i umûmînin muhâfaza ve idâmesi maksadıyla beyne'd-düvel meclis-i hakem dahi akdedilmişiken yine rû-yı Arz'ın nice yerlerinde defe'âtle tûfân-ı dem zuhûra geldi. Her iki devlet arasında muhârebe zuhûrunda düvel-i bâkıyyenin hey'et-i mecmû'ası bu iki mütehâsımı meclis-i hakeme da'vet ile harbin önünü almaları derece-i istihsâlede değil gibi görünüyor iken her devlet mevki'ini, âtîsini, menfa'atini mülâhaza ile bu gibi ahvâlde karşıdan seyirci oldu ve belki sâ'ika-i menfa'at ile mütehâsımînden birer tarafını hafiyyen te'yîd edenler bile bulundu. Tecdîd-i esliha husûsu müzâkere olunmak üzere mecâlis-i mükâlemât küşâd olunduğu hâlde beri tarafdan ekser düvel-i muâzzamanın techîzât-ı berriyye ve bahriyyesini tezyîd için kârgâhlara sipâriş verdikleri çok kere rivâyet edildi.

Kaviyyü'ş-şekîme bir devlete göre za'îf bir devletin arâzîsine, bîçâre bir kavmin diyârına istîlâ için bahâneler îcâd etmek kadar sehl ü âsân bir şey yokdur.

Hulâsa, her bâr giriftâr-ı envâ'-i mihen ü ekdâr bulunan insanlar arasında masâ'ib-i harbiyyenin kaldırılması ve hiç olmazsa tahfîf-i şedâ'idi için çâreler taharrîsi tarafdârân-ı insâniyyetin eltâf-ı mübeccelesinden temennî olunduğu gibi Sa'dî-i merhûmun beyne'l-beşer bir kā'ide-i câvidânîyi musavver bulunan şu beytini de burada bilhassa şâyân-ı zikr gördüm.

ملك اقليمى بكيرد پاشاه
همچنان دربند اقليمى دكر

Bereketzâde İsmâil Hakkı

FELSEFE-İ İSLÂMİYYE

İSBÂT-I VÂCİB

2

Meslek-i İmkân Üzerine İsbât-ı Vâcib

Bu âlemde herşey müte'essirdir. Te'essürden hâlî hiçbir şey yokdur. Her müte'essirin bir mü'essire ihtiyâcı ise derkârdır. Binâ'en-aleyh bu âlemin dahi bir mü'essire ihtiyâcı derkâr olup bu mü'essir ise Vâcibü'l-Vücûd'dur.

Yani, silsile-i mevcûdâtın beheme-hâl bir vâcibü'l-vücûda intihâsı zarûrîdir. Zîrâ bu silsile-i mükevvenâtın mü'essir-i hakīkīsinde iki ihtimâl-i aklî cereyân eder.

Birinci ihtimâl bunun, bu mü'essirin vâcibü'l-vücûd olmasıdır. İkinci ihtimâl, mümkinü'l-vücûd olmasıdır. Üçüncü bir ihtimâl daha yokdur. Çünkü bu üçüncü ihtimâl olsa olsa bu mü'essirin mümteni'u'l-vücûd olması olur. Hâlbuki, mümteni'u'l-vücûd olan bir şeyin ademi kendi muktezâ-yı mâhiyyeti olduğundan, bahsimiz ise mü'essir-i âlem hakkında bulunduğundan bunun mümteni'u'l-vücûd olmasına imkân yokdur. Zîrâ bir şeyin evvelâ kendisi mevcûd olmadıkça diğer bir şeyde icrâ-yı te'sîr edeceği aslâ tasavvur olunamaz. Şu hâlde, mü'essir-i âlem hakkındaki ihtimâl-i aklî ikiye münhasır olmak lâzım gelir.

Bu iki ihtimâlden ikincisi –yani, âlemin mü'essir-i hakīkīsi mümkinü'l-vücûd olmak ihtimâli– bâtıldır. Zîrâ, mü'essir-i âlemin mümkinü'l-vücûd olduğunu farzetsek, bu, üç şeyden hâlî değildir. Bu mü'essir: 1) Ya mecmû'-ı âlemdir. Yani, mecmû'-ı âlemde mü'essir olan yine kendisidir. 2) Veyâhûd eczâ-yı âlemden birisidir. 3) Yâhûd silsile-i kâ'inâtın ilâ-gayri'n-nihâye yekdiğerinin illet ü ma'lûliyyetidir.

Mecmû'-ı âlemin mü'essiri mecmû'-ı âlem olamaz. Zîrâ bir şeyin nefsine illiyyeti tasavvur edilemez.

Eczâ-yı âlemden birinin mecmû'-ı âleme mü'essir olması dahi olamaz. Zîrâ bu takdîrde de bir şey'in nefsine illet olması lâzım gelir. Çünkü farzetdiğimiz cüz'ün mecmû'-ı âleme illet olması eczâ-yı âlemden herbirine illet olmasıyla **[324]** mümkün olabilir. Hâlbuki eczâ-yı âlemden birisi de kendisidir. Binâ'en-aleyh eğer eczâ-yı âlemden bir cüz' mecmû'-ı âleme illet olursa kendisi de eczâ-yı âlemden birisi bulunduğundan o cüz'ün kendisine dahi illet olması zarûret hükmünü alır. Bir şey'in nefsine illet olması ise bâtıldır.

Silsile-i kâ'inâtın yekdiğerine ilâ-gayri'n-nihâye illet ü ma'lûl olması da bâtıldır. Zîrâ bu takdîrde teselsül lâzım gelir. Teselsül ise meslek-i hudûsda beyân etdiğimiz vechile

berâhîn-i akliyye ve ale'l-husûs burhân-ı tatbîk ile bilâ-şekk bâtıldır.

Burhân-ı Tatbîkin Takrîri:

Bu silsile-i kâ'inâtın ilâ-gayri'n-nihâye yekdiğerine illet ü ma'lûl olması bâtıldır. Zîrâ bugün zuhûr edip de henüz diğer bir şey'in vücûduna sebeb olmayan bir şeyden, bir ma'lûlden i'tibâren ezele doğru bir silsile farzederiz. Sonra bu şeyin sebeb-i karîbi olup da bir mertebe fevkinde bulunan şeyden i'tibâren diğer bir silsile daha farzederiz. Şimdi ikinci silsilenin nihâyetini birinci silsilenin nihâyeti hizâsına aklen çekerek bunları yekdiğerine tatbîk ederiz. Bunlar yekdiğerine tatbîk olununca diğer cüz'ler dahi kendi kendine yekdiğerine tatbîk olunur. Çünkü âhâd-ı silsile arasında illet ü ma'lûliyyet bulunduğundan iki silsilenin nihâyetindeki cüz'leri birbiri hizâsına gelince diğer âhâdin dahi yekdiğeri hizâsına geleceği emr-i zarûrîdir. Şu hâlde, bu iki silsile ezele doğru yâ ilâ-gayri'n-nihâye müsâvât üzere gidecek veyâhûd silsile-i suğrâ –yani ikinci silsile– bir noktada nihâyet bulacakdır. Eğer bu iki silsile müsâvât üzere ilâ-gayri'n-nihâye gidecek olursa nâkısın zâ'ide müsâvâtı lâzım gelir. Çünkü ikinci silsile birinci silsileden nâkıs idi. Zâ'idin nâkısa müsâvâtı ise kat'iyyen bâtıldır. Yok eğer ikinci silsile bir noktada nihâyet bulursa şu hâlde birinci silsilenin dahi ondan bir mertebe ileride nihâyet bulması lâzım gelir. Zîrâ bir mütenâhî üzerine mütenâhî bir mikdâr ile zâ'id olan şey dahi bilâ-şekk mütenâhîdir. Bu ise hilâf-ı mefrûzdur. Çünkü biz silsile-i kâ'inâtın ilâ-gayri'n-nihâye yekdiğerine illet ü ma'lûl olduğunu farzetmişdik. Hulâsa, eğer kâ'inât ilâ-gayri'n-nihâye yekdiğerine illet ü ma'lûl olursa buna iki muhâl-i aklîden birisi beheme-hâl lâzım geliyor. Bu iki muhâl-i aklîden biri nâkısın zâ'ide müsâvî olması, diğeri de hilâf-ı mefrûzdur. Her hangisi olursa olsun, kat'iyyen bâtıl olduğundan bunları müstelzim olan teselsül dahi kat'iyyen bâtıldır. Teselsül bâtıl olunca silsile-i kâ'inâtın bir vâcibü'l-vücûda intihâsı zarûrîdir ki, matlûb da bu idi.

Bu takrîr etdiğimiz burhân-ı tatbîka; "Siz şurada iki silsile farzediyorsunuz. Hâlbuki, burada hâricde iki silsile yokdur; bir silsile vardır ki, o da el-yevm zuhûr edip de henüz bir şey'e sebeb olmayan ma'lûlden i'tibâren ezele doğru giden silsiledir. Bu ise müte'addid değil, vâhiddir. Binâ'en-aleyh burada iki silsile yok ki birinin ucunu diğerinin hizâsına çekerek bunları yekdiğerine tatbîk ile zikretdiğiniz muhâlât-ı akliyyeden birisi lâzım gelsin." diye bir i'tirâz olunursa, cevâben deriz ki: "Fi'l-vâki' burada hâricde bir silsile vardır. Fakat hadd-i zâtında silsile bir değil ikidir. Çünkü, ma'lûl-i ahîrin bir mertebe mâ-fevkindeki şeyden i'tibâren bütün âhâd silsilede hem ma'lûliyyet, hem de illet vardır. Çünkü her lâhık, sâbıkın ma'lûlü ve her sâbık lâhıkın illetidir. İlliyyet ve ma'lûliyyet ise bir emr-i i'tibârî değil, bir emr-i hakîkîdir. Demek oluyor ki, burada iki silsile vardır: Birisi silsile-i ma'lûlât, diğeri silsile-i ileldir. Silsile-i ileli silsile-i ma'lûlâta aklen tatbîk ise mümkündür.

Çünkü silsile-i ileli silsile-i ma'lûlâta tatbîk demek, her ma'lûlü kendi illeti hizâsında farzetmek demekdir. Bunun imkânında ise şübhe yokdur. Çünkü âhâd silsile arasında terettüb bulunduğundan silsile-i ma'lûlâtdan bizden tarafdaki nihâyetinde bulunanın kendi illeti hizâsında bulunduğunu farzedersek diğer her ma'lûlün dahi kendi kendine kendi illeti hizâsında bulunması iktizâ eder. Ve şu hâlde tatbîkın imkânında şübhe kalmaz. Bununla beraber bugün mu'terizlerimiz dahi silsile-i kâ'inâtın li-gayri'n-nihâye yekdiğerine tertîbine kā'il olmayıp bütün mükevvenâtın esîrde müntehî olduğuna kāni'dirler. Binâ'en-aleyh bunlara karşı ibtâl-i teselsüle hâcet olmadığı gibi bu esîrin vâcibü'l-vücûd olmadığını yukarıda meslek-i hudûsda tafsîlen beyân etdiğimiz cihetle o tafsîlâtı burada tekrâra dahi lüzûm yokdur.

İngiliz hükemâsından Spencer silsile-i kâ'inâtın bir vâcibü'l-vücûda intihâsını gûyâ red maksadıyla; "Silsile-i kâ'inâtın bir vâcibü'l-vücûda intihâsı bâtıldır. Zîrâ insanlar bu âlem hakkında iki türlü nazariyede bulundular. Birinci nazariye; bu âlemin bi-nefsihî mevcûdiyyeti nazariyesi idi. Bu nazariyenin bilâhare bâtıl olduğu ta'ayyün etdi. Binâ'en-aleyh sonra âlemin bi-gayrihî mevcûdiyyeti nazariyesine zâhib oldular. Fakat bu kere de dönüp şu gayrin vâcibü'l-vücûd –yani bi-nefsihî mevcûd– olduğuna kā'il oldular. Düşünmediler ki, bi-nefsihî mevcûdiyet nazariyesi zâten bâtıl olduğundan bu gayrin de vâcibü'l-vücûd –yani bi-nefsihî mevcûd– olması nasıl olabilir? Şu hâlde, bunun da beheme-hâl bir mevcûda ihtiyâcı lâzım gelir." Tarzında bir i'tirâz dermiyân etmiş ise de onun bu i'tirâzı bâtıldır. Zîrâ, fi'l-vâki' insanlar âlem hakkında bi-nefsihî mevcûdiyyet nazariyesinin butlânını anladılar. Ve âlem hakkında böyle bir nazariye icrâ edilemeyeceğine hükmetdiler. Fakat, acabâ bunun sebebi ne idi? Bu bilâ-sebeb mi idi? Şübhe yok ki, bu gâyet ma'kūl bir sebebe mebnî idi. Çünkü, hakāyık-ı eşyâyı taharrî etdiler, gördüler ki, bu âlemde te'essürden, tegayyürden hâlî hiçbir şey yok. Te'essür ve tegayyürden hâlî olmayan bir şey'e bi-nefsihî mevcûdiyyet nazariyesini tatbîk ise kābil değildir. Binâ'en-aleyh âlemin bi-gayrihî mevcûd olduğuna ve o gayrin de vâcibü'l-vücûddan ibâret bulunduğuna hükmetmek lâzım geldiğini anladılar da bunun üzerine; "Silsile-i kâ'inâtın beheme-hâl bir vâcibü'l-vücûda intihâsı lâzımdır." dediler. Vâcibü'l-vücûd hakkında bi-nefsihî mevcûdiyet nazariyesinin butlânına hüküm nasıl olabilir? Çünkü vâcibü'**[325]**l-vücûd demek, bi-nefsihî mevcûd demekdir. Bi-nefsihî mevcûd olan bir şey'in bi-nefsihî mevcûd olmamasına kā'il olmak tenâkuz olmaz mı? Bir kere mü'essir-i âlem bi-nefsihî mevcûd olmak lâzım geldikden sonra dönüp de, bu mü'essir için diğer bir mü'essir aramak pek âmiyâne değil mi? Evet! Hak Te'âlâ hakkında bi-nefsihî mevcûdiyyet nazariyesi merdûd olurdu, eğer âlemde görülen te'essürât ve tegayyürât O'nda da bulunsaydı. Hâlbuki, Hak Te'âlâ'da böyle tegayyürât ve tahavvülâtın bulunması kat'iyyen bâtıldır. Zîrâ bu takdîrde O, Hak Te'âlâ olamaz. Mümkinâtdan bir şey olur. Spencer Hak Te'âlâ'yı âleme kıyâs edip de; "Âlem hakkında bâtıl olan bir nazariye nasıl olup da Hak Te'âlâ hakkında kabûl olunuyor?" demesi muvâfık-ı hakīkat olamaz.

Mûsâ Kâzım

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

İSTİBDÂD

Kardeşim Midhat Cemâl'e

Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd,
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!
Diyor ecdâdımız makberlerinden: "Ey sefîl ahfâd,
Niçin binlerce ma'sûm öldürürken her gelen cellâd,
Hurûş etmezdi, mezbûhâne olsun, kimseden feryâd?
Otuz milyon ahâlî, üç şakînin böyle mahkûmu
Olup çeksin hükûmet nâmına bir bâr-i meş'ûmu!
Utanmaz mıydınız bir, saysalar zâlimle mazlûmu?
Siz, ey insanlık isti'dâdının dünyâda mahrûmu,
Semâlardan da yüksek tuttunuz bir zıll-i mevhûmu!"

O birkaç hayme halkından cihangîrâne bir devlet
Çıkarmış, bir zaman dünyâyı lerzân eylemiş millet;
Zaman gelsin de görsün böyle dünyâlar kadar zillet,
Otuz üç yıl devâm etsin, başından gitmesin nekbet...
Bu bir ibrettir ammâ olmayaydık böyle biz ibret!

Semâ-peymâ iken râyâtımız tuttun zelîl ettin;
Mefâhir bekleyen âbâdan evlâdı hacîl ettin;
Ne âlî kavm idik; hayfâ ki sen geldin sefîl ettin;
Bütün ümmîd-i istikbâli artık müstahîl ettin;
Rezîl olduk... Sen ey kâbûs-i hûnî, sen rezîl ettin!

Hamiyyet gamz eden bir pâk alın her kimde gördünse,
"Bu bir cânî!" dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse.
Müvekkel eyleyip câsûsu her vicdâna, her hisse,
Düşürdün milletin en kahraman evlâdını ye'se...
Ne mel'unsun ki rahmetler okuttun rûh-i İblîs'e!

Değil kâbusun artık, devr-i devlet intibâhındır.
Gel ey nâzende hürriyyet ki canlar ferş-i râhındır.
Emindir mevki'in: En pâk vicdanlar penâhındır.
Serâpâ mülk-i Osmânî müeyyed taht-gâhındır.
Serîr-ârâ-yı ikbâl ol ki: Bir millet sipâhındır.

* * *

– Bir gün evvel –

Bizim mahalleye poyraz kışın da uğrayamaz;
Erir erir akarız semtimizde geldi mi yaz!
Bahârı görmeyiz amma lâtîf olur derler...
Çiçeklenirmiş ağaçlar,yeşillenirmiş yer.
Demek, şu arsada ot bitse nev-bahâr olacak...
Ne var gidip Yakacık'larda dem-güzâr olacak?
Füsûlü dörde çıkarmaz bizim sokaklarımız;
Kurak, çamur, iki mevsim tanır ayaklarımız!
Müneccimin, bereket versin, eski takvîmi
Haber verir bize, mevsim şehirde gelmiş mi?
Sıcak, ziyâde sıcak bir geceydi; baktım ki:
Oturmak evde ölümden beter, dedim: Belki,
Çıkar dışarda gezersem biraz nefeslenirim;
Epey de yorgunum amma gelince dinlenirim.
Bizim müsâmere meydânı Yayla tümseğidir;
Uzak çekerse de poyraz tutar, yazın iyidir.
Giyip ayağmı çıkarken sopam yetişti hele...
Emîn olup gidemem, çünkü, vermesek el ele.
Odur cihanda benim, yâr-ı cân-ı mu'temedim;
Vakūr, hâtırı mer'î, vefâlı, çok denedim.
Bizim sokakları tahmîn için deyin ki: Kuyu!
Doğar şehirde güneş, yükselir minâre boyu,
İdâre kandili karşımda göz kıpar hâlâ;
Gurûb ikindiyi bulmaz, leyâl hep yeldâ!
Nasılsa bedrin o akşam nigâh-ı sîmîni,
Tarassud etmek için sanki evlerin içini;
Dikildi safha-i mînâda semt-i re'simize.
Tavansız evlere, yâ Rab, ne hoş bir âvîze!
Dur ey sirâc-ı ezel, gitme olduğun yerden:
Biraz şu sahne-i deycûru okşasın şu'len.
Şu'â-i muhriki altında, gündüzün, şemsin
[326] Yanan alınlar için bir hayât olur lemsin...
Açıktı pencereler; sağlı sollu her evden
Gelirdi türlü sadâlar, acıklı, ba'zen şen.
– Bak anne, aydede bak bak!
– Aman da mâşâ'allah
Değirmi tabla kadar var...
– Susundu Ayşe, günâh.
– İlâhi teyze tuhafsın, neden günâh olacak?
– Günâh dedim ya, bırak şimdi...
– Haydi sen de bunak!
– Bunak, munak deme billâhi çarparım elimi...
Aşifteler sizi... Âhir zaman tevekkeli mi!

Evin birinde nevâ-sâz bir güzel ûdî;
Birinde cezbe-fezâ bir sadâ-yı Dâvûdî,
Tilâvet etmede Kur'an; gelip geçenlerse
Ayakta irkiliyor incizâb edip o sese.
Duyulmasın mı biraz sonra başka bir acı ses?
Aceb ne var? diyerek koştu önceden herkes;
Fakat gidenlere baktım ki kaldırıp tabanı,
Bucak bucak kaçıyor: Kaç bilir misin amanı!
Kısıldı karşıki evlerde mumların hepsi,
Kısıldı sanki bütün bir mahallenin nefesi!
Kesildi nağme-i Kur'an, kesildi nağme-i sâz;
Zaman zaman duyulan sâde bir rakîk âvâz.
Niçin kaçıştı ahâli, ne var ki yâ Rabbi?
Yavaş yavaş sokulur anlarım nedir sebebi.

Ne manzaraydı İlâhî o gördüğüm sahne!
Beş on herif yapışıp bir fakîrin ellerine,
Sürüklüyor; öteden bir kadın diyor:
– Bırakın!
Kocam ne yaptı? Nedir cürmü bî-günâh adamın?
Zavallının büyük evlâdı öldü askerde;
İkinci oğlu da sürgün Yemen'de bir yerde.
Acıklı, göğsü sakat koyverin, didiklemeyin;
Günâhtır etmeyin oğlum, ayıptır eylemeyin.
Efendi kim, o ne bilsin? Bilirse hem ne çıkar?
Kilercisiyle uzaktan biraz hısımlığı var.
Geçende komşuyu görmüş, demiş selâm söyle.
Demek alınmayacak Tanrı'nın selâmı bile!
Köpek sürür gibi insan sürüklenir mi ayol?
– Kadın, çekil döverim ha! Sokulma, haydi defol!
– Herif bırak, diyorum... Durdu işte bak nefesi.
– Ne dırlanıp duruyor? Susturun canım şu pisi!
Demez miyim size ben her zaman ki "dağdağasız"
Yapın? Eşek gibi siz hiç lâf anlamaz mısınız?
– Kadın, paşam, ne yaparsın?

* * *

Paşam mı? Nerde paşa?
Şu korkuluk gibi dimdik duran herif mi? Paşa!
Tasavvur et: İki arşın kazık kadar bir boy!
Getir de üstüne kalpaklı bir kemik kafa koy.
Ocak süpürgesi şeklinde bir sakal yaparak,
"Senin bu işte yüzün, al!" deyip o yüzsüze tak.
Ocak süpürgesi, lâkin süpürmüyor, yıkıyor;
Nedense bittiği yerden cenâzeler çıkıyor!
Budak delikleri tarzında aç da çifte oyuk,
Büyükçe bakla kadar alnının az altına sok.
Bilir misin çalı altında gizli inler olur:
Yılan sabah çıkar, akşam usulcacık sokulur;
Bıyık o kırda yetişmiş diken yemişli çalı;
Ağız da in gibi aslâ görünmüyor, kapalı.
Bu şekl-i mûhişi mümkünse bir düşün şöyle,
Paşam dedikleri u'cûbe işte aynıyle!
Belinde seyf-i "sadâkat", elinde bir kamçı,
Ferik setresi altında gördüğüm umacı,
Ziyâ-yı bedr-i münîrin içinde, yâ Rabbi,
Dururdu sîne-i îmâna girmiş ukde gibi!
Semâ, zemin bütün envâr iken o pis gölge,
Cebîn-i pâkine leylin ne pâyidâr leke!

* * *

– Kuzum, nasıl paşasın, görmüyor musun? Kocamı
Sürükleyip duruyorlar...
– Defol kadın, adamı
Vurunca öldürürüm ha! Benim şakam yoktur.
– Çekil hanım, paşa lâf dinlemez; vurur mu, vurur.
Bilir misin onu! Şevket-meâb Efendimiz'in
Birinci bendesidir...
– Hay yetişmesin pampin!
– "Sürün!" demiş, ona Şevketli'nin irâdesi var.
– Sürüm sürüm sürünün tez zamanda alçaklar!
[327] Ya sen, zebâni kıyâfetli, gulyabâni paşa,
İlâhi yumru başın bir geleydi sivri taşa!
Yılan bakışlı şebek, bir bakın şunun gözüne!
Kazık boyundan utan... Tû! Herif senin yüzüne!
Sakın mahallede erkek bırakmayın, götürün.
Sayıyla vermediler, öyle, posta posta sürün!
Bakın şu hayduda; durmuş yıkın diyor evimi!
Torunlarım ya herif, aç kalıp dilensin mi?
Mahallemizde de çıt yok, ne oldu komşulara?
Susup da kurtulacak sanki hepsi aklısıra.
Ayol, yarın da sizin hânümânınız sönecek...
Ne var sıçan gibi evlerde şimdiden sinecek?
Yazık sizin gibi erkeklerin kıyâfetine...
– Yetişti yaygaran artık... Çekil kadın evine!
Atın şu kaltağı gitsin, tıkın hemen içeri.
– Paşam, bayıldı kadın.
– Anlamam o hîleleri.
Demek ki bekleyelim gelsin âlemin keyfi...
Saat üç oldu, geciktik, omuzlayın herifi.

* * *

Refîk-i ömrü giderken cenâze hâlinde,
Serildi, kaldı kadın âşiyân-ı lâlinde.
Benim de bitti nihâyet tahammülüm, tâbım;
Boşandı seyl-i dümû'um, boşandı a'sâbım.
Utandım ağlayarak, ağladım utanmayarak!
Diyordu sanki o bîçâre karşıdan:
– Alçak,
Demin gerekti hamiyyet! Hem ağlamak ne demek?
Figân ederse kadın, susturur koşup erkek.

* * *

Eve döndüm, bütün o fâcialar
Geldi karşımda durdu subha kadar.
Döndü dîdemde bin hayâl-i elîm!
Öttü beynimde bin figân-ı yetîm.
Ağlasın inlesin de bir mazlûm,
Olayım seyre sâde ben mahkûm!
Yalınız ben miyim fakat câni?
Kim çıkıp "Yapmayın!" demişti, hani?
Sustu herkes duyunca feryâdı,
Kimsecikler yerinden oynamadı.
Sesi hattâ kısıldı Kur'ân'ın,
Sustu gûyâ sadâsı Mevlâ'nın!

Sus! O susmaz: Nidâ-yı tehdîdi,
Dinle bak nerden in'ikâs etti:
Arnavutluk'ta gürleyen toplar
Geliyor işte pâyitahta kadar!

Mehmed Âkif

TÂRÎHÎ BİR GECE

Meşrûtiyet'in yevm-i i'lânından i'tibâren ilk def'a olmak üzere sûret-i husûsiyyede anâsır-ı Osmâniyye müntesibleri vatan-ı müştereke â'id bir cüz'ün istikbâl-i mukadderini birlikde nazar-ı im'âna almak üzere baş başa vererek ictimâ' lüzûmunu hissetdiler.

Vatan-ı mu'azzezin cüz'-i gayr-i münfekki olan Girid cezîresine dâir işâ'a olunan bed-hâhâne, mühînâne havâdislerden dil-gîr olan Osmanlıların kâffe-i sunûfundan pek çok zevât Mekteb-i Hukûk binâsında bi'l-ictimâ' melhûz olan ta'arruz-ı le'îmânenin mâhiyyetini anlamak istediler.

Felâketlerin envâ'-ı adîdesine karşı i'tidâl ü sekîneti aslâ gâ'ib etmeyen, muhayyir-i ukûl olan metânetini dâima ahvâl-i fevka'l-âdede irâ'e ederek zerreten mâ-eser telâş göstermeyen büyük Osmanlı kavmi, garîbdir ki, sevgili Giridi için kavlen bile ta'arruza tahammül edemiyor, tuhfe-i mahsûsa-i âbâ' vü ecdâd olan bu kıymetdâr âbide-i besâlet ü fazîlet için yegâne ciğer-pâresine karşı bir mâder-i mihribân gibi za'f-ı kalb hissederek ta'arruzun ihtimâl-i mütevehhiminden bile dûçâr-ı teheyyüc oluyor.

İşte Îd-i Adhâ'nın beşinci günü akşamına musâdif olan Cum'a gecesi Mekteb-i Hukûk binâsının isti'âb edemediği binlerce Osmanlıların hâli şu tasvîrimizin parlak bir misâli idi.

O gece Mekteb-i Hukûk'a doğru fevc fevc akan güzîde evlâd-ı vatan istibdâdın mehcûr bırakdığı Girid'in selâmeti için kendilerini öne sürüyor, vaktiyle cezîreyi ihâta eden suları bi'd-defe'ât kanlarıyla boyayan muhterem âbâ' vü ecdâdın hayru'l-halefleri olduklarını isbâtda tesâru' gösteriyorlardı. Hakları da vardı:

لايسلم الشرف الرفيع من الاذى حتى يراق على جوانبه الدم.

Ma'a-mâfîh Girid'i muhâfaza yalnız bir şeref ü haysiyyet mes'elesi değildir; muhâfaza-i mevcûdiyyete, hakk-ı bekāmıza te'alluk eder bir mes'ele-i mühimme-i hayâtiyyedir. İşte cezîreye dâima bu nazarla bakıldığı için târîhin şehâdet etdiği vech üzere en buhrânlı ve hatarnâk zamanlarımızda bile fedâkârlık lüzûmu takdîr edilmiş, her türlü müşkilât ü mezâhim iktihâm olunarak Girid hakkındaki nokta-i nazar muhâfaza olunmuşdur.

Osmanlıların cezîreyi zamân-ı muhâsaralarından bu âna kadar hiçbir hâ'ile Girid'e karşı olan vazîfeyi unutdurmamışdır: Esnâ-yı muhâsarada pek çok muvaffakıyetsizlik görülmüş, ümîd kat' olunmuş, esfâr-ı bahriyyemiz târîhine **[328]** şanlı sahîfeler ilâve edecek dehşetli muhârebeler vukū'a gelmiş, azîm donanmalar fedâ edilmiş, yine bu ümniyyeden ferâgat kimsenin hâtırına gelmemiş… Memleketde hûn-rîz ihtilâller zuhûr etmiş, fakat bu bâbdaki azm ü himmete vehen târî olmamış… Sultân İbrâhîm'in İstanbul'daki sefâhetleri hasebiyle câ-be-câ tahaddüs eden vakāyi'-i elîme re's-i kârda bulunan zevâtı tedhîş ederek nefslerinden başkasını düşünmeğe imkân ü tâkat bırakmadığı zamanlar olmuş; ma'a-mâfîh Girid yine unutulmamış!.. Târîhimizi tetebbu' edenlerin nazar-ı dikkatlerinden tabî'î bu cihetler dûr kalmaz. Acabâ bütün şu mesâ'î ve himmetler mücerred hırs-ı fütûhâta mı mübtenî idi? Sorarız: Devletimizin o sıralarda geçirdiği devir böyle bir mülâhazayı kabûle müsâ'id midir? Şübhesiz ki, değildir. O hâlde bu lâ-yetegayyer azm ü niyyetin bâdîsi ne olabilir? İşte şu su'âle verilecek cevâb Osmanlıların bugünkü telâşının esbâb-ı hakīkıyyesini gösterir. Evet, âbâ' vü ecdâdımız komşularından rû-yı istiskāl görmekden hâlî kalmayan Osmanlıların şu memleketlerde müsterîhâne barınabilmeleri bu cezîrenin yedlerinde bulunmasıyla kābil olabileceğini takdîr etmişlerdi. Evlâd ü ahfâdın tâli'-i istikbâlini ancak bu cezîrenin ta'yîn edeceğini pek iyi anlamışlar idi. Dûr-endîş pederler işte bunun için üzülüyorlar, dâhilî, hâricî milyonlarca mevâni'i iktihâm ederek bir ân için olsun Girid'i düşünmekden sarf-ı nazar edemiyorlardı. İlerisine gitmeğe ne hâcet! Devr-i istibdâd bile bütün acz ü meskenetiyle, denâ'et ü le'âmet-i müsellemesiyle, külliyyet-i vatana karşı gösterdiği âsâr-ı ihânete rağmen, Girid'i düşünmek külfetinden kendini vâreste tutamamış, dâima tedehhüş etdiği efkâr-ı umûmiyyenin bu mes'elede nasıl bir cereyân alacağını te'emmül ile hattâ harbi bile gözüne aldırmış ve bir hiss-i kable'l-vukū' ile, idbârının bu mes'elede mündemic olduğunu anlamış idi. Şübhesizdir ki, idâre-i menhûse-i müstebide aleyhine bilâ-istisnâ hâsıl olan fikr-i adâvetde Girid cerîhalarının pek büyük dahli olmuşdur. Yunanlıların harbe sebebiyet veren tecâvüzât-ı ma'lûmelerinden mukaddem mücâhid-i hürriyyet Ahmed Rızâ Beyefendi hazretlerinin himmetiyle diyâr-ı ecnebiyyede teşekkül ile vatanın çok yerlerinde şu'beler te'sîs eden cem'iyyetin neşriyyât-ı mütehâcimânesini hükûmet-i müstebidenin Yunan'a i'lân-ı harb etmesi tavsatmış, hattâ cem'iyyet dağılmağa yüz tutmuş idi. Şu kadar ki, ba'de'l-harb, yapılan fedâkârlıklara rağmen, Girid'in yine hâl-i sâbık-ı mü'ellimini muhâfaza etmesi Osmanlılara dâğ-ı derûn olarak azîm gayzlar husûlüne sebebiyyet vermiş ve vukū'âtın tevâlîsiyle kabarıp tuğyân edegelen bu gayzlar nihâyet lemhatü'l-basarda hısn-ı hasîn-i istibdâdı sürükleyip götürmüşdür.

Târîhin tekerrürden ibâret olmasına göre bu hâdiseler mûcib-i ibret olmalıdır. Şimdi yapılacak şey vukū'ât-ı târîhiyyeyi –devr-i istibdâdda olduğu gibi– unutmamakdır. Ecdâdımızın hatt-ı hareketini kendimize rehber ittihâz ederek o efkâr-ı âliyyeyi bi-hakkın tevârüs etmekdir. Biz de evlâd ü ahfâdımızın âtîsini düşünerek vücûd-ı gül-gûn-ı vatanın en câzibe-dâr noktasına veşmedilen mâ'î lekelerin bir ân evvel tathîr ü izâlesi çâresine bakmalı, son zamanlarda Teselya Ovaları'nda bu uğurda ifnâ-yı hayât eden merd kardeşlerimizin bırakdıkları yetîmlerin, öksüzlerin enzâr-ı istirhâmı karşısında pederlerinin son arzûlarını yerine getirememekden mütevellid acz ü meskenet içinde devr-i hürriyyetde olsun kıvranmakdan, hedef-i la'netleri olmakdan kendimizi korumalıyız.

Hâtırası te'yîd edilecek olan şu târîhî gecenin bende bırakdığı tahassüsât, bu kabîl mülâhazâtdır. Kim bilir, muhterem huzzâr daha neler düşünmüşlerdir?..

Mardînîzâde Ebu'l-Ulâ

İSLÂMLARIN ULÛM VE FÜNÛNA HİZMETİ

–Üstâd-ı muhterem Karesi Meb'ûsu
Abdülazîz Mecdî Efendi hazretlerine–

Bu öyle amîk u mu'tenâ bir bahs-i müstesnâdır ki, tasvîr-i ehemmiyyeti, takdîr-i ulviyyeti ve tavzîh-i derece-i şâmiliyyeti için tehzîz edilecek olan kalem, âcizleri gibi bir heveskâr-ı ilm ü irfânın dest-i aczinde titreyen nâb-pâre-i nâçîz iktidârsızlığında değil, büyük bir bizâ'a-i ilmiyye sâhibinin efkâr u mütâla'ât-ı mahsûsasını teblîğ edebilecek bir hâme-i iktidâr u salâhiyyet olmak lâzım gelir.

Dîn-i Mübîn-i İslâm'ın âgûş-ı hidâyetinde yetişmiş, fikr-i münevverleri, zekâ-yı fevka'l-âdeleri sâyesinde ulûm u fünûnun şu'abât-ı müte'addidesinde ibrâz-ı kemâl eylemiş, ciddiyyet-i tetebbu'ât, metânet-i muhâkemât, vüs'at-i ma'lûmât, bereket-i te'lîfât ile şöhret-yâb olmuş ve her intisâb etdikleri dâire-i ma'rifete rengîn ü mu'allâ bir ittisâ'-i teceddüd ü tekemmül vermiş bir çok e'âzım-ı ümmet vardır ki, bunlardan her biri yalnız İslâmlarca değil, Garb'ın en büyük ulemâ vü hukemâsınca bile birer nâdire-i hârika-nümâ-yı dehâ addolunmakda ve ilm-i medeniyyete ihdâ eyledikleri keşfiyyât u ihtirâ'ât-ı nâfi'a ise her zaman lisân-ı takdîr ü şükrân ile yâdedilmekdedir.

İslâmların ulûm u fünûna olan hizmetleri… Hizmet-i mühimme-i âlî-himmetâneleri hakkında kucak kucak sahîfeler, büyük büyük risâleler, kitâblar yazılmalı. Yoksa bu emr-i hatîr böyle birkaç satr-ı perîşânın havsala-i me'âline sığmaz, sığamaz… Fakat te'essüf ile gürülmekdedir ki, bu husûsda da Avrupalılar bizden pek ileri gitmiş. Hâlbuki, bu yüksek zekâları, bu dehâ ve fetânet hârikalarını en ziyâde biz okumalı, en ziyâde biz tedkīk u tetebbu' etmeliyiz ve bunların mezâyâ-yı ulviyye-i dakīkasını Avrupa'ya biz göstermeliyiz, biz tanıtmalıyız. Çünkü bir Avrupalı, bir ecnebî ne kadar âlim olursa olsun bu heyâkil-i mu'azzama-i fazl u irfânı bi-

zim kadar anlayamaz, rûh ve hüvviyetlerine bizim kadar kesb-i yakîn edemez.

Eski kütübhânelerimizi arasak öyle defîneler bulacağız ki, bunlar bize kalmış bir mîrâs-ı ilm ü ma'rifetdir. Bu mîrâs-ı girân-bahâdan istifâde etmeğe şitâb eylemeliyiz ve bu bizim için bir vecîbe-i zimmetdir ki, terk ü ihmâli, büyük bir küfrân-ı ni'metdir.

Bir kere düşünelim: Hangi Avrupa dâru'l-fünûnu var ki, eslâf-ı ulemâ **[329]** ve hukemâmızın âsâr-ı bergüzîdesinden istifâde etmemiş olsun? Hangi Avrupa dâru't-tıbâ'ası gösterilebilir ki, o te'lîfât-ı makbûleyi tebcîlen âsâr-ı müte'addide tab' u neşr eylememiş bulunsun?

Ernest Renan, Lefever, Monak, Le Bon, Baron Kar gibi pek çok ulemâ-yı Garb, her türlü müşkilât ü mevâni'i bertaraf ederek İbn-i Sînâ, İbnü'r-Rüşd, İmâm Gazâlî, Câbir, Fârâbî ve bütün hükemâ-yı sâlife-i İslâm hakkında neler yazmadılar ve medeniyyet-i İslâmiyyeyi redd ile ulûm u fünûnun terakkī ve te'âlîsi uğrunda İslâmların sebketmiş olan bunca hıdemât-ı ciddiyyesini inkâr eden bir takım sebükmağzân erbâb-ı garaza karşı öyle müdâfa'alarda bulundular ki, bu müdâfa'ât-ı muhıkkanın bir İslâm, bir Türk kaleminden çıkmamış olduğuna ne kadar te'essüf ü telehhüf edilse azdır.

Yazdığı *el-Kānūn* nâm kitâb-ı müstetâbı senelerce okunmuş, daha bir asır evveline gelinceye kadar bir düstûr-ı tıbb gibi bütün Avrupa dâru'l-fünûnlarında tedrîs olunmuş, eserlerinin büyük bir kısmı İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan ve Latin lisânlarına nakledilmiş, *Levâhiku'ş-Şifâ*'ları, *Kitâbu'n-Necât*'ları, *el-Hikmetü'ş-Şarkiyye*'leri ve daha bir hayli muhalledât-ı tıbb u hikmeti pek çok Avrupa dâru'l-fünûnlarını, dâru'l-ma'âriflerini tezyîn etmekde bulunmuş, simyâya â'id ma'lûmât-ı amîkası Fransız kimyâger ve hakîm-i şehîri Bertholt'un takdîrât-ı mahsûsa-i tebcîlkârânesine mazhar olmuş ve hattâ çok kullanılmakdan nâm-ı muhteremi bile tahrîf edilip "Avicenna" şekline konmuş olan "İbn-i Sînâ"lar…

Kurûn-ı vustâda bütün cihân-ı medeniyyet ü ma'rifetin tıbb u felsefede hâce-i ferîdi olmak şeref ü imtiyâzını bihakkın kazanmış, hukemâ-yı Yunâniyyeden Aristo'nun eserlerini Arapça'ya tefsîren ve tevsî'an naklederek Meslek-i Meşşâ'iyyûn'u Aristo'yu bile gölgede bırakacak derecede ıslâh eylemiş, *Şerhu'l-Ürcûzetü Fi't-Tıbb*, *Halîce-i Tıbb*, felekiyyâtdan bâhis *el-Macesti* gibi bir hayli âsâr-ı mu'tebere ve mükemmele vücûda getirmiş, kan almak usûlünü bulmuş, zâtü'l-cenb, zâtü'r-ri'e hastalıklarıyla emrâz-ı iltihâbiyyeyi tedâvî etmek için bu usûlü küçük çocuklarda ilk def'a olarak tatbîk u tecrübe etmiş, eserleri bütün Avrupa lisânlarına nakledilmiş ve nâm-ı ma'âlî-ittisâmı kesret-i isti'mâl ile İbn-i Sînâ'nınki gibi tahrîfe uğrayarak "Averroes" şekl-i garîbini almış olan İbnü'r-Rüşd'ler…

Fenn-i tıbb u hikmeti zât-ı pür-kemâlâtında cem' ederek *Kitâbü'l-Hâvî, Kitâbü'l-A'sâb, Kitâbu'l-Fâhir* gibi pek çok cesîm ve nefîs eserler yazmış, çiçek ve kızamık illetleri hakkındaki keşfiyyât-ı hâzikānesi üzerine tahrîr eylediği *Risâle fi'l-Cederî ve'l-Hasbe* nâmındaki te'lîf-i güzîni Avrupa lisânlarına terceme edilmiş, "hummâlarda soğuk suyu, sektelerde hacâmeti, intân yakısını en evvel isti'mâl ve tatbîk etmiş, Arz'ın kürriyyetini, Şems'in Arz'dan büyük, Kamer'in ise küçük olduğunu beyân eylemiş olan Ebû-Bekr-i Râzî'ler…

İlm-i kimyâya dâir yüzlerce kitâb te'lîf etmiş, îcâd etdiği âlât-ı kimyeviyye, iddi'â-i ihtirâ' eden Avrupa kimyâgerlerinin dest-i gâretine geçmiş altun, gümüş, kalay, bakır ve demir gibi ma'denleri sûret-i mufassalada ta'rîf ü tavsîf etdikden başka fenn-i kimyânın ecsâm-ı mühimmesinden ma'dûd olup hastahânelerde, kimyâhânelerde pek ziyâde isti'mâl olunan tîz-âb, mâ'-i zerrîn, cehennem taşı, tuz rûhu, süblime, sürûr, zâc-i Kıbrıs gibi pek çok mürekkebât-ı kimyeviyye keşf ü istihsâl eylemiş, tasnîfât-ı makbûlesinden elde bulunanları elsine-i ecnebiyyeye terceme edilmiş olan Câbir'ler…

Ulûm-ı âliyye ve sanâyi'-i nefîsedeki behre-i küllîsine binâ'en zamanının mu'allim-i yegânesi addolunup âlât-ı tarabdan kānūnu îcâd etmiş, en evvel Aristo'nun eserlerinden bir çok mesâ'il-i felsefiyye ahzederek tefsîr eylemiş, te'lîfât-ı metrûkesinden ba'zısı 1638 târîh-i mîlâdîsinde Paris'de neşrolunmuş, *Füsûsu'l-Hikme* nâmındaki bir eser-i mühim ile külliyyât-ı ulûma ve fenn-i mûsikīye dâir birkaç kitâb-ı nefîs bırakmış olan Fârâbî'ler…

Fenn-i târîhde ihtirâ' eylediği meslek-i bihterîn ile şöhret-i ebediyyeye mazhar olmuş, yazdığı târîh-i kıymetdârı hemen bütün Avrupa lisânlarına terceme edilmiş olan İbn-i Haldûn'lar…

Ahlâfa yâdigâr bırakdığı âsâr-ı makbûle-i târîhiyyesi kâmilen elsine-i ecnebiyyeye naklolunmuş *Meşâhîr-i Mısır* nâmındaki eserinin elyazma nüshası bir cevher-i ma'rifet gibi İspanya kütübhâhelerinde hıfzedilmekde bulunmuş olan Makrîzî'ler…

Tıb, felsefe, riyâzıyyât, felekiyyât, nebâtât, hayvânât, tabakātü'l-Arz, kimyâ, târîh, mantık u kelâm gibi ulûm-ı âliyyede mahâret-i mûcidâne ibrâz etmiş olan İbn-i Bâcce'ler, İbn-i Süheyl'ler, İbn-i Tufeyl'ler, Ebû-Kāsım'lar, Ebû-Ca'fer ibni Hârûn'lar, İbn-i Züheyr'ler, İbn-i A'râbî'ler, İbnü'l-Gubâr'lar, İbnü'r-Rıdvân'lar, Ebu'l-Fidâ'lar…

Ulûm-ı akliyye ve nakliyyedeki ihâta-i külliyyeleri velehâver-i idrâk olan İmâm Gazâlî'ler, Kutbüddîn-i Şîrâzî'ler, Kutbüddîn-i Râzî'ler, Fîrûz-âbâdî'ler, Muvaffaku'd-dîn'ler, Muhyiddîn-i A'râbî'ler ve daha binlerce fuhûl-ı ulemâ hep bu ümmet-i nâciye-i Muhammediyye arasından çıkmış, yetişmiş birer hâdim ü câhid-i ilm ü fenn iken İslâmların ulûm u fünûna olan hizmetleri nasıl inkâr olunabilir?

Medeniyyet-i atîka denilen eski Fenike, Mısır, Âsur, Yunan ve Roma medeniyetini düşmüş olduğu girîve-i nisyân u inhitâtdan tahlîs ile cihân-ı ma'rifete tanıtdıran, Avrupa Kıt'ası'nı Kurûn-ı Vustâ'nın zulumât-ı cehl ü ta'assubu içinde galtân olduğu sıralarda unudulmuş, terk ü ihmâl edilmiş olan ulûm u fünûnu gayret ü himmet-i kesel-i nâ-pezîrâneleriyle derece-i âlû'l-âl-i kemâle îsâl eden ulemâ vü hukemâsı değil midir? Bir târîh kitâbında gördüğüm şu fıkra bir hakîkati, bir hakîkat-i mahzayı ifâde ediyor.

"Dünyâda millet-i İslâmiyye kadar ulemâ ve hukemâ meydâna getirmiş bir millet **[330]** yokdur. Kurûn-ı Ûlâ ile Kurûn-ı Vustâ'da zuhûr eden akvâm içinde Arablar müs-

tesnâ tutulduğu hâlde kesret-i ulemâ ve hukemâ ile Yunanistan teferrüd etmişdir. Fakat bir Yunan âlimine karşı yüz İslâm erbâb-ı ma'ârifi koyacak olsak yine çok gelmeyecekdir." Ne doğru söz! Filhakîka memâlik-i İslâmiyyede o kadar çok, o kadar hesâbsız erbâb-i ilm ü fazîlet zuhûr etmişdir ki, cehd ü gayret-i müşkil-ber-endâzâneleriyle kâffe-i ulûm u fünûnu aksâ-yı merâtib-i kemâle is'âd eylemişlerdir.

İsti'mâli güç olan Latin rakamları yerine Avrupa'da el-ân kullanılmakda ve "Arab rakamları" nâmıyla yâdedilmekde olan işârât-ı hesâbiyyeyi, ta'dâd ü terkīm-i a'şârîyi îcâd eden Arablardır. Hattâ rakam u sıfır ma'nâsında olan "şifre", "zefirom" ve "zero" kelimeleri "sıfr u cifr" kelimât-ı Arabiyyesinden alınmışdır. İlm-i cebri ihtirâ' eden, cebri hendeseye ilk def'a olarak tatbîk eyleyen Ebû Abdullâh Muhammed bin Mûsâ el-Harezmî isminde bir İslâmdır ki, 305 târîh-i hicrîsinde yazmış olduğu *Kitâbü'l-Muhtasar fi'l-Hisâbi'l-Cebr ve'l-Mukābele* nâmındaki te'lîf-i güzîni Avrupa'da Kurûn-ı Vustâ riyâzıyyûnuna merci'-i münferid oldukdan başka devr-i teceddüd ü intibâhda zuhûr eden meşâhîrin dahi müktesebât ü te'lîfâtına esâs ü me'haz ittihâz olunmuşdur.

Bugünkü gün bile keyfiyyât-i adediyyeden bahseden şu'be-i mahsûsa-i riyâziyyeye Avrupalılar "Algorithm" nâmını vermekdedirler ki, bu isim, mü'ellif-i müşârun-ileyhin maskat-ı re'si olup Frenkler beyninde "al-Harezm" diye yâdedilmekde olan "Harezm" kelimesinden tahrîf edilmişdir. İbn-i Fülûs Mardînî'nin *Nisâbu'l-Hayr*'ı, İbn-i Muhlî-i Mûsılî'nin *Kitâbü'l-Müfîd*'i, Nasreddîn Tûsî'nin *Kitâbü'z-Zafer*'i ilm-i cebirde yazılan kitâbların en değerlilerindendir. Müsellesât-ı küreviyye ve hikmet-i riyâzıyye ilimlerini ikmâl eden Arablardır.

Çalar saat, basîta-i Şems, İbn-i Yûnus isminde bir Arab tarafından îcâd olundu.

Avrupa hükümdârlarıyla asîlzâdeleri ilm ü ma'rifeti nakīsa-âver-i şeref-i necâbet, "turnuva"larda, "düello"larda kan dökmek ve can yakmakla kazanılan galebât-ı fecî'a-i hûnrîzâneyi nişâne-i yegâne-i şecâ'at addeyledikleri zaman, İslâm padişahları bilâkis ulûm u fünûnu lâzime-i şân-ı hükûmet bilerek Bağdâd, Rakka, Şâm, Kāhire, Kurtuba, Semerkand ve Fâs gibi merâkiz-i muşa'şa'a-i medeniyyetde muntazam u mükemmel rasadhâneler te'sîs ü küşâd etmişler ve bu mü'essesât-ı âliyyede pek çok erbâb-ı ihtisâs âyîne-i ma'denî, rub'-ı dâire, südüs-i dâire, usturlâb gibi âlât-i rasadiyye isti'mâl ederek ilm-i hey'ete büyük büyük hizmetler îfâ eylemişlerdir. İbnü'l-Âdemî, Yahyâ ibni'l-Mansûr, Sind(?) bin Alî, Hâlid bin. Abdülmelik el-Mervezî, Ya'kūb el-Kindî, Alî bin Îsâ, Betânî, Ferganî, el-Bîrûnî, Ömer el-Hayyâm ve Benumus nâmıyla şöhret bulan Mehmed, Ahmed, Hasan ismindeki üç kardeş gibi mâhir ü müdakkık hey'etşinâslar, zamanlarının en doğru zîclerini tanzîm, dâire-i husûf u küsûfun mâhiyyetini takdîr, Sahrâ-yı Sincâr'a kadar giderek âlât-ı rasadiyye vesâtatıyla irtifâ'-i kutbu ta'yîn etdikden sonra nısfu'n-nehâr-ı Arz'ın derece-i vâhidesini mesâha, İskenderiyye hükemâsından Phytolome'un eserlerini Arabca'ya terceme ederek bunları yanlış bulmaları üzerine tashîh u ıslâh ile nihâyet muvâzene-i âlemi keşf, tesâvî-i leyl ü nehâr hakkında tedkīkāt-ı amîka icrâ ederek senenin imtidâd-ı hakīkīsini hemân noksânsız ta'yîn ve dünyânın başlıca mevki'lerini mesâha ile arz u tûl-i hakīkīlerini gösterir levhalar tertîb eylediler.

İslâmların coğrafya fennine olan hidmet-i ciddiyyeleri de kābil-i inkâr değildir. Mes'ûdî, İdrîs, Süleymân-ı Basrî, İbn-i Batûta ve Ebu'l-Hasen gibi ulemâyı coğrâfiyyûn dünyânın her tarafını dolaşmışlar, gördüklerini zabt ile mükemmel eserler meydâna getirmişler, Phytolome'dan kalma eksik veyâ yanlış harîta-i âlemi ta'dîl ü tashîh etmişler, pusulayı îcâd ve sıhhat ü mükemmeliyyetleri ile bugünkü erbâb-ı fennin bile nazar-ı hayret ü takdîrini celbetmekde olan pek çok kara ve deniz harîtalarını tersîm ü tanzîm eylemişlerdir. 548 târîhine doğru Muhammed el-İdrîs nâm bir coğrafya âlimi dört yüz libre gümüşden bir küre i'mâl ederek zamanının bütün ma'lûmât-ı coğrâfiyyesini hakk ü tersîm eyledi. Bu küre bir çok zaman Avrupa'da coğrafya ta'lîm ü tahsîline esâs ittihâz olundu.

Etıbbâ-yı İslâmiyye Yunanlılardan ahzetdikleri fenn-i tıbbı pek ziyâde ileri götürdükden başka fenn-i saydelânîyi de ihtirâ' eylediler ve bugün isti'mâl edilmekde olan müstahzarât ü edviyye-i tıbbiyyenin pek çoğu etıbbâ-yı müşârun-ileyhim tarafından keşf ü istihzâr olunmuşdur.

Ebû-Bekir Râzî ile Câbir ve pey-revleri bugünkü kimyânın mübeşşirleri addediliyor. Kimyâgerân-ı İslâmın gâye-i makāsıd-ı fenniyyesi, hayât ü şebâb veren, gümüş ile bakırı ve me'âdin-i sâ'ireyi altına tahvîl eden "iksîr"i bulmakdan ibâret gibi görünüyorsa da bu fikr-i vâhî, müşârun-ileyhimi tedkīkāt ü tecârib-i ciddiyye icrâsından men' edemeyip fenn-i kimyâ-yı hakīkīyi ikmâl ü ihyâ, taktîr, tas'îd ü tahlîl vâsıtasıyla kü'ûl, hâmız-ı kibrît, potas, aksülümen, mâ'-i zerrîn, amonyak, cehennem taşı gibi pek çok mevâdd-ı kimyeviyye keşf ü îcâd ve keşfiyyât-i nâfi'alarını fenn-i tıbda, fenn-i cerrâhîde, fenn-i harbde, hıref u sanâyi'de tatbîk ile fevâ'id-i azîme istihsâl eylediler.

İslâmlar, Avrupalılardan pek çok zaman evvel barutun kuvve-i dâfi'asına kesb-i ıttılâ' ile esliha-i nâriyye i'mâl etdiler.

617 târîh-i hicrîsine doğru Arab ordularında ma'denden dökme âlât-ı nâriyye-i harbiyye isti'mâl olunduğu rivâyât-ı mevsûka-i târîhiyyedendir. "Kurûn-ı Vustâ'da Avrupa'da isti'mâl olunan âlât-ı beytiyye, âlât-ı fenniyye, âlât-ı harbiyye, âlât-ı zirâ'iyye ile hubûbât u eşcâr-ı müsmirenin kısm-ı a'zamı hep Arablar vâsıtasıyla Avrupa'ya dâhil olmuşdur." Sâ'at, kâğıt, **[331]** yel değirmeni ancak ehl-i salîb muhârebelerinden sonra Avrupa'da görülmeğe başladı.

İslâmlar, mi'mârlık ile oymacılıkda da fevka'l-âde terakkī vü tekemmül etmişlerdir. Arab mi'mârları tarafından binâ edilen Medînetü'z-Zehrâ, el-Hamrâ', el-Kasr, el-Beyzâ ve bunlara mu'âdil pek çok muhteşem ü müzeyyen saraylar ile Kāhire'de, Kuds-i Şerîf'de, Şâm'da, Kurtuba'da, Fâs'da, Gırnata'da, Tuleytule'de tâ Hind'e varıncaya kadar daha pek çok yerlerde inşâ olunan cevâmi'-i şerîfe, medreseler, kütübhâneler, türbeler san'at ü tezyînce dünyâda emsâli görülmemiş âsâr-ı nefîse-i mi'mâriyyeden ma'dûddur. Fâtih Câmi'-i Şerîfi'nin mi'mârı Ayas, Bâyezîd Câmi'-i Şerîfi'nin

mi'mârı Kemâleddîn, Süleymâniye ve Şehzâde Câmi'-i Şerîfleri'nin mi'mârı Sinân gibi esâtize-i san'atın ve İstanbul ile Bursa ve Edirne'deki cevâmi'-i şerîfeyi binâ eden diğer İslâm kalfaların mertebe-i bâlâ-terîn-i mahâreti, nazar-ı iftihâr-i ümmeti taltîf etmekde olan eserlerinin letâfet ü mükemmeliyyet-i cihân-pesendânesinden istidlâl olunabilir.

İşte İslâmlar ulûm u fünûna bu yolda hizmet etmişler ve kesel ü fütûr kabûl etmeyen gayret ü fa'âliyyet-i câhidâneleri sâyesinde her ilmi, her fenni buldukları noktadan pek ileri götürerek i'lâ vü ihyâ eylemişlerdir.

Giridli Mehmed Paşazâde: Mehmed Ali

"TÜRK DERNEĞİ" NİZAMNÂMESİ

1-"Türk Derneği" adlı merkezi İstanbul'da olmak üzere sırf ilim ile uğraşır bir cem'iyyet kurulmuşdur.

2- Cem'iyyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mâzî ve hâldeki âsâr, ef'âl, ahvâlini ve muhîtini öğrenmeye çalışmak yani Türklerin âsâr-ı atîkasını, târîhini, lisânlarını, avâm u havâs edebiyâtını, etnografya ve etnologyasını, ahvâl-i ictimâ'iyye ve medeniyyet-i hâzıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araşdırıp taraşdırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak, ayrıca da dilimizin açık, sâde, güzel, ilim lisânı olabilecek sûretde geniş ve medeniyyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre tedkîk etmekdir.

3- Cem'iyyet, maksadına erişmek için aşağıdaki vâsıtaları kullanır:

a) Cem'iyyet toplanır, müzâkerâtda bulunur.

b) İktizâ eden mahallere hey'etler gönderip keşfiyyâta, tahkîkāta girişir.

c) Umûmî dersler, müzâkereler tertîb eyler, mekteblere Türkleri anlamağa yarar dersler kabûl etdirmeğe çalışır.

d) Gazeteler, risâleler, kitâblar neşreder.

e) Yukarıda geçen mes'eleler üzerine ilmî müzâkerelerde bulunmak üzere kongreler toplar.

4- Cem'iyyetin maksadına hizmet etmek isteyen herkes hangi dîn, cins ve tâbi'iyyetden olursa olsun merkezdeki idâre hey'etine şifâhen veyâ tahrîren mürâca'at eylediği takdîrde onun dühûlüne cem'iyyetin iki a'zâsının delâletiyle ve hey'et-i idârenin tasdîkiyle kabûl olunur.

5- Her a'zâ cem'iyyete üç ayda bir kere 20 kuruş verir. Bir kerede yirmi lira verenler kayd-ı hayât ile a'zâ olmuş olur. Bundan fazla veren teberru'âtda bulunmuş sayılır. İktizâ ederse cem'iyyetin merkez-i idâre hey'eti bazı a'zâyı bu resmden mu'âf tutabilir. Ma'nen, mâddeten cem'iyyete fevka'l-âde hizmeti dokunan zâtların adları merkez-i idâre hey'eti karârıyla iftihâr levhasına yazılacakdır.

6- A'zâdan biri istediği zaman isti'fâ edebileceği gibi bir senelik taksîtleri de vermemekle isti'fâ eylemiş sayılır.

7- Her memleketde bulunan a'zâ bir yerde toplanmakla o memleketin umûmî meclisini kurarlar. Merkezdeki umûmî meclise "Merkez-i Umûmî Meclisi" denilir.

8- Merkez-i Umûmî Meclisi kendi içlerinden senede bir kere tekrâr intihâb olunmak üzere dokuz kişilik bir merkez-i idâre hey'eti seçip ta'yîn eyler. İlk merkez-i idâre hey'eti'ni mü'essisler kendi içlerinden seçerler. Merkez-i idâre hey'etinin kendi içlerinden seçilmiş birinci, ikinci re'îs, birinci, ikinci kâtibi ile bir de sandık emîni bulunur.

9- Merkezdeki umûmî meclis umûr-ı idâreye bakmak için toplandığı zaman kendi re'îsini, kâtibini intihâb eyler. Diğer toplanışlarında Merkez-i İdâre Hey'eti'nin re'îslerinden biri re'îslik, kâtiblerinden biri de kâtiblik eder.

10- Her umûmî meclis lüzûm görürse bulunduğu mevki'de bir hey'et intihâb edebilir.

11- Merkezdeki idâre hey'eti en azı on beş günde bir def'a toplanır; cem'iyyetin ilmî, mâlî idâresini yoluna koyar.

12- Merkezdeki idâre hey'eti; cem'iyyetin her sene nihâyetine kadar ilme eylediği hizmetlere, keşiflerine, ıttılâ'larına dâir bir rapor kaleme alacakdır.

13- Ayda bir def'a ilmî müzâkerede bulunmak üzere Merkez-i Umûmî Meclisi toplanır.

14- Merkezdeki umûmî meclis umûr-ı idâreye bakmak için en azı yılda bir def'a toplanacağı gibi Merkez-i İdâre Hey'eti'nce lüzûm görüldükçe fevka'l-âde ictimâ'lara da da'vet edebilir.

15- Mahallî teşkîlât; nasıl çalışacaklarını, ne yolda idâre teşkîl edeceklerini kendileri ta'yîn eder.

16- Kongreler, merkezdeki umûmî meclisin karârı ve mahallî teşkîlâtın en azı olarak yarısının tasvîbi ile çağırılıp toplanır. Kongreler, toplandığı mahallin umûmî meclisiyle diğer umûmî meclisler murahhaslarından, merkez-i idâre hey'eti a'zâsından ve nihâyet da'vetlilerden mürekkeb olur.

17- Kongrelerin esâs vazîfeleri cem'iyyetin maksadına yarar ilmî mes'elelerle meşgûl olarak Türklük hakkındaki ma'lûmâtın artmasına hizmet etmek ise de cem'iyyetin umûmî teşkîlâtını, nizâmnâmesini maksada daha uygun bir yolda düzeltmeğe salâhiyyeti vardır.

18- Cem'iyyetin vâridâtı; taksît bedellerinden, teberru'âtdan, cem'iyyetin neşriyyâtı satış akçesinden, vereceği konferansların bazısına konan dühûliyye hâsılâtından ibâretdir.

19- Merkezde bulunan a'zâ taksît bedellerini merkez-i idâre hey'eti'ne verir veyâ gönderir. Mahallî meclis-i umûmîlerin vâridâtından yüzde otuzu cem'iyyetin umûmî masraflarına karşılık olmak üzere merkezdeki idâre hey'etine gönderilir. Bununla beraber herhangi bir mahalde fevka'l-âde mesârıfa ihtiyâc görülürse merkezdeki idâre o mahallin vâridâtının hepsini oraya terketdikden başka merkez kasasından dahi mu'âvenetde bulunabilir.

20- Merkez kasasının tasarrufu; Merkez-i umûmî meclisine bir kere hesâb vermek ve gelecek senenin bütçesini tasdîk etdirmek şartıyla merkezdeki idârenin elindedir. Senedler, vesîkalar, mukāvelelerde merkezdeki idâre a'zâsından **[332]** biri re'îs, biri sandık emîni olmak üzere hiç olmazsa üç kişinin imzâsı bulunmak şartdır.

21- Merkezdeki cem'iyyet kendileriyçün bir kitâbhâne, bir mütâla'ahâne, hattâ bir de konferans salonundan mürekkeb bir mahal edinmeye çalışacakdır.

Fî 25 Kânûnievvel sene 1908

KONFERANS
TÜRKLÜĞE DÂİR

Mukarriri: Ahmed Midhat Efendi
Muharriri: H. Eşref Edib

İstanbul'da tahsîlde bulunan "Rusyalı İslâm Talebesi Cem'iyyeti"nin delâlet-i ma'ârif-perverânesiyle, Fevziye Kırâ'at-hânesi'nde, Türklerin Menşe'ine, Etnografisine, Devr-i İstîlâsına Dâir" hakîm ü müverrih-i şehîr Ahmed Midhat Efendi hazretleri tarafından verilen konferansdır. Müşârun-ileyh hazretlerinin de nazar-ı tashîh-i fâzılânesinden geçmişdir.

–Evvelki nüshadan mâba'd–

Bu netîce tetebbu'ât-ı ric'ıyye-i târîhiyye netîceleridir. Yani, kuru hayâl değil! İlmin bugünkü derece-i vukūfu böyle gösteriyor. İhtimâl ki, yarın başka hakāyık meydâna çıkar da bunlar ta'dîl olunurlar. Fakat bi'l-cümle milel-i mütemeddine ve müterakkıyye nezdinde bugünkü vukūf-ı ilmî gösteriyor ki, insanların mahall-i intişârı Altay'dır. Ve o dağlardan tahassül eden bir çok enhâr Çin içine doğru Seyhun, Ceyhun gibi nehirler şarkdan garba ve bir çok enhâr-ı Hindiyye şimâlden cenûba ve Yeniçay gibiler cenûbdan şimâle doğru cereyân ederler ki, bu cereyânlar insanların ilk intişârlarında kendilerine pîş-vâlık eden ilk rehberlerdir.

Sâha-i âlem tenhâ, bâ-husûs balta girmedik ormanlarla mestûr iken nev'-i beşerin bu hâl-i ibtidâ-yı aczinde koca sahrâları mürûr için yol bulması ne kadar güç olduğu tasavvur olunursa nehirlerin cereyânından istifâde aramaları o derece tabî'î ve mecbûrî görülür.

Müdekkiklerin nev'-i beşere mahall-i intişâr olmak üzere Himalaya'yı bulmaları bizim Türklük'ün menşe'ini aramak gayretiyle değildir. Onları tahrîk eden gayret, tedkīkāt-ı filolojiye ve antropolojiyedir, buralara kadar, Avrupalara kadar münteşir olan milletlerin mensûb oldukları memleketleri bulmak gayretidir. Bir de gide gide o mahalli bulunca düşünmüşler ki, hâricden hiçbir millet bu mahalle girmemiş. Öyle ise bu mahalde gördüğümüz adamlar buranın "autochtone" yani bu yerde peydâ olmuş ahâlîsidir. Çünkü başka yerden hicret ihtimâli kalmamış. Biz de onların bu gayretleriyle aslımızın bu kadar kadîm olduğunu bâd-i hevâdan öğrendik. Fakat bundan sonra inşâ'allâh biz de gayret ederiz. İlmin bu cihetle terakkīsine biz de hizmet ederiz.

Altay taraflarına hâricden bir millet girmediğine ne kadar i'timâd-ı ilmî var ise bilhâssa o tarafdan bu tarafa doğru büyük büyük muhâceretler vukū'a geldiği dahi o kadar muhakkakdır. Binâ'en-aleyh akvâm-ı Türkiyye bir cihetden Çin içine doğru, Amur Vâdîsi'ne, Japonya'ya doğru, diğer cihetden Hindistân'a doğru intikāl ededursunlar, asıl bizim bu taraflara doğru intikāllerini etnoloji erbâbı âdetâ zihinlere kanâ'at-bahş olacak sûretde tedkīk etmişlerdir. Keldân ve Âsûr ile kadîm Türklük'ün ne derece münâsebetleri olduğu bir bahs-i müstakildir. Bu Keldân ve Âsûr halkının en kadîm milletlerden olduğuna şübhe edilemediği hâlde onları da Altay'a celbedince kıdemleri ikinci dereceye iner. Fakat Kafkas ve Volga tarîkıyla en kadîm zamanlarda Avrupa'ya doğru yürüdükleri muhakkakāt-ı kat'iyye-i târîhiyyedendir. Bunu sonraya bırakalım; Mısır ve Yunan-ı Kadîm gibi dâire-i ma'ârifde en evvel isbât-ı vücûd eyleyen milel-i kadîme bizim Türklüğümüz'e dâir ne gibi haberler almışlardır, biraz bunu tedkīk edelim.

Bu hâlde en evvel "Sit" nâmıyla târîhde bir kavim görürüz. Bunların memleketlerine de "Sitiya" demişler. Lâkin bu "Sitiya" dediğimiz yer, Belçika gibi, İsviçre gibi hudûdu alâmât-ı mevzû'a ile mahdûd ü mu'ayyen değil. O zamana göre İran içlerine doğru, Kafkasya'dan bir mikdâr yerler beraber olarak memâlik-i ma'lûmetü'l-ahvâl addedilebildiği hâlde daha ilerisi yani cihât-ı şarkıyye bi'l-külliyye mechûl idi. Basra'dan Hazer'e bir hat çekersek, ba'dehû Hazer'in sevâhil-i cenûbiyyesinden de Kafkasya'nın kısm-ı küllîsini hâricde bırakarak Yenikal'a Boğazı'na doğru diğer bir hat çekersek bu hattın şark tarafı tamâmen mechûl idi. İçinde ne var bilinmez idi. Oradan bu tarafa doğru bir takım akvâm sel gibi cûş edip gelmişler. Artık öyle bir zamanda nasıl yol bulup geldikleri mülâhazaya muhtâc kalır. Garîbi şunda ki, bu gelen "Sit" akvâmı beri tarafdaki akvâmdan daha mütemeddin!.. Zîrâ ellerinde ok var. O bir san'at mahsûlü, o bir makinedir. Beri tarafda Yunânîler elinde henüz yok. Bu gelen Sitler vahşî atları da insana te'nîs etmişler, üzerlerine binmişler. Beri tarafda bu da yok. Zîrâ atın dahi mahall-i intişârı Altay taraflarıdır. İnsanın cenkde, sulhda refîkı, hizmetkâr-ı hâssı bulunan o güzel nev'-i feres dahi Altaylı. İnsanların en necîb soyu olan Türkler gibi atlar dahi Altay'dan neş'et etmiş. (Alkışlar) Yunânîler bu gelen kavme "Sit" demişler ama, onlara; "İsminiz nedir? Size kimler derler?" diye sorarak değil. Onların atdıkları oklar "sit, sit" gibi bir sadâ ile kulakları dibinden geçdiği için bu akvâma "Sit" demişler. Henüz kendileri süvârîlik ne olduğunu bilmedikleri cihetle aralarında tuhaf bir fikir hâsıl olmuş. Bunları garîb bir mahlûk addetmişler. Yarısı adam, yarıdan aşağısı hayvan! Yani, süvârîyi ata yapışık, ikisini bir mahlûk sanmışlar. Bu hâl onlar nazarında kendi esâtîr-i Yunâniyyeleri meyânında "santor" denilen başı adam, vücûdu at bir mahlûk tasvîrine kadar yol açmış. Bu hurâfâtı ihtârdan maksad o zamanların ne kadar eski zamanlar olduğunu muvâzeneye medâr olmak içindir. Yani, Yunanistan'ın henüz dâire-i temeddüne girmemiş olduğu bir zamanda akvâm-ı Türkiyye şarkdan bu taraflara hicret **[333]** etmişler. Herodot bunlardan bahseder. Hattâ bunların bir kısmına "kadınlara tâbi' Sitler" ma'nâsını mübeyyin bir kelime-i Yunâniyye ile nâm u ünvân verir. Demek ki, melîkeleri, kraliçeleri varmış. Bu da bilâhare "Amazonlar" hikâyesine meydân açar. Yunanistan öyle tahayyül etmiş ki; şarkdan gelen akvâm içerisinde bazı kabâ'il varmış, yalnız kadınlardan müteşekkil imişler. Ama bu kadınlar gâyet cengâver imişler. Fakat erkekle işleri yok. Tenâsül için bir erkeğe ihtiyâcı olduğu vakit etrâf u civârdan râst getirdiklerini yakalayıp onlardan bir sûret-i hayvâniyyede gebe kalır imiş. Doğan çocuk erkek ise başkalarına terkederler, kız ise onu süvârî ve cengâver terbiyyesiyle terbiye ederler imiş. Bunlar hurâfât, esâtîr. Fakat târîhin dahi kısm-ı evvelleri esâtîrden ibâret değil midir? İşte bu Sitler hakkındaki rivâyât bunlardır. Bu rivâyât Türklük'ün kıdemini isbâta değilse de, o kıdemini tetebbu' ve mütâla'aya hizmet eder bir zemîndirler.

Târih-i kadîm için elimizde yazılı me'hazların en eskisi "Tevrat"dır. Tevrat'da "Yafes-zâde Gomer'in[1] oğlu Togarma" nâmında bir isim görürüz. Bu Togarma'nın Türkler babası olduğunu târih zannediyor... Bunu Yunan ve Lâtin müverrihleri "Turkiyum" sûretinde yazarlar. Bununla "Türk" lâfzı arasında müşâbehet-i lâfziyye bulunur. Hattâ Heredot bu kavim hakkında ma'lûmât veriyor ki o ma'lûmât akvâm-ı Türkiyye'nin bugünkü ma'îşetine dahi tevâfuk ediyor. Bu gibi müsteşhedât-ı Yunâniyye bulunmasa dahi bizim bu Asya-yı Suğrâ yani Anadolu tarafına doğru gelen akvâm-ı kadîmenin Türk akvâmı olduğu muhakkakdır.

Kezâlik intişâr-ı evlâd-ı Nûh zamanlarına atfen *Tevrât*'da bir "Magok" ismi görülür ki, Kur'ân-ı Kerîm'den "Me'cûc" sûretinde ihbâr buyurulmuş. Beyne'l-halk hâsıl olan bir vehme göre bunlar gûyâ ufak ufak adamlar imiş. Birkaç dânesi bir pabuç içine sığar imiş. Hiç men'-i tecâvüzleri için Zülkarneyn'i bir sedd inşâsına mecbûr eden halk bu kadar ufaklık olabilir mi? Onlar yine Yâfes bin Nûh evlâdı olan Magoglardır ki, Sitiya denilen memâlik-i mechûletü'l-ahvâle doğru münteşir olmuşlar idi. Binâ'en-aleyh Me'cûclar dahi yine o her biri bir dağ gibi olan Türk'den olmak lâzım gelecek.

Şark tarafından berilere doğru gelen Sit kavimleri Mısır'a kadar yayıldıkdan sonra tekrâr memleketlerine çekildikleri Heredot'da muharrerdir.

Şu hâlde bize bir mes'ele-i mühimme açılır: Mısır târîh-i kadîminde beyân olunduğu üzere bir çok Ferâ'ine hânedânları Mısır'da icrâ-yı hükûmet etmişler. Bunlardan on altıncı hânedân zamanında şark tarafından bir kavim Mısır'a hücûm etmiş, bu kavmin yanında pek çok ağnâm u mevâşî varmış. Zâten böyle yüzlerce, binlerce fersah mesâfeleri kat' eden akvâm pek çok hayvânâta muhtâcdırlar. Geçdikleri ormanlarda, ovalarda, sahrâlarda köyler, lokantalar, ekmek fırınları mı bulacaklar? Yiyecekleri de süt, peynir gibi şeyler. Sığırlarını, koyunlarını birlikde götürürlerdi. Bu esfâr-ı dûrâ-dûru böyle icrâ ederlerdi. Mısır'a hücûm eden bu kavmin yanında pek çok mevâşî gördükleri için Mısırlılar bunlara "Hiksos" demişler. Yani çoban demek. Bir çoban kavim memleketlerine dâhil olmuş, kudemâ-yı Mısriyyeyi mağlûb etmiş, Mısır-ı Süflâ'nın bir büyük kısmını zabtetmiş, yüzlerce sene orada icrâ-yı hükûmet etmiş, ondan sonra on yedinci hânedânı teşkîl eden fir'avun bunları mağlûb eylemiş, Mısır'dan çıkarmış. O vakit 240 bin nüfûs imişler. Mısır'dan çıkdıkdan sonra nereye gitdiler? İzleri yok! Hiç öyle cengâver bir kavim 240 bin nüfûsla çıkar da izi nasıl belli olmaz?

Müverrihlerden bazıları bunlar için "Finikeli" demiş, bazıları "Arab" demiş, bazıları da "Sit" demişler. O Sit diyenlerin kavli hakîkaten mureccahdır. Çünkü yanlarında at var imiş. Mısır'a ilk atı sokan bu Hiksoslardır. Mâdem ki beraberlerinde at var idi, at Sitlik şânı, Türklük şânı olduğu için bunlar dahi Türk idiler. Eğer Arab gibi Finikeliler gibi o civâr ahâlîsinden bulunsaydı, Benî-İsrâ'îl'in kırk sene müddet Sahrâ-yı Tîh içindeki geşt ü güzârları ma'lûm oldukları hâlde bunların çekildikleri yerler ve tâbi' oldukları yollar ma'lûm olmalı idi. Şu hâlde bunlar, ya esfâr-ı ba'îdeye mütehammil oldukları için yine memleketlerine kadar çekildiler, yahud diğer bir ihtimâle göre Afrika içerisine doğru gitdiler. Zîrâ târîh ne tarafa doğru gitdiklerini bir sûret-i muvazzahada söylemiyor.

Acabâ Sitlerin Mısır'dan Afrika'ya doğru gitmeleri zihne sığar bir şey olamaz mı?

Pek ziyâde sığar, efendilerim. Afrika-yı Vustâ'da ekseriyetle Fransızların taht-ı işgâle aldıkları yerlerde bir büyük kavim görüyoruz. Bu kavme "Tuarek" diyorlar. Fakat "Tuarek" ismi bu kavme devr-i kadîmde Arablar tarafından verilmişdir. Bunlar kendi kendilerine "İmohar" derler. Bugün etnoloji; "Bu kavim an-asıl hâlis muhlis Berberlerdir." diyor. "Tuarek"ler içerisinde seyâhat eden bir Fransızın seyâhatnâmesinde verdiği bazı îzâhât nazar-ı dikkatimi celbetmiş idi. Bunlara "Tuarek" ismi arablar tarafından verilmiş. Bu kelime cem' imiş. Müfredi de "Tareki" imiş. Arablar eğer "Türk" ismini "t, r, k" yazarlarsa cem'i "Etrâk" olur. Yok eğer "Türk" ismini en doğru imlâsınca "t, v, r, k" diye yazarlarsa, o zaman cem'i "Tevârik" olmak lâzım gelir.

Şu cihet nazar-ı dikkatimi açdı. Onlar "Tuvarek" okurlar. Telâffuzda cüz'î ihtilâfın ehemmiyyeti yok.

Mâdem ki cemi'dir, mâdem ki sûret-i cemi' kā'ide-i nahviyyesine muvâfıkdır, bunların mutlakā Türk olması pek muvâfıkdır.

Bundan mâ-adâ Fransızın "Berberiyyü'l-asl" dedikleri bu kavim, Benî **[334]**Sâm'dan değildir, Afrikalı da değildir, Sûdânlı da değildir. Afrikalıların, Sûdânlıların sîmâları, renkleri ma'rûfdur. Hâlbuki, Tuvareklerin renkleri prinç, tunç rengidir; kuzgûnî siyâh değil, beyaz da değil. Memâlik-i hârrada peydâ olmuş bir renk. Saçları uzun ve gür. Yani, Sûdânîler gibi kıvırcık ve bayağı hâlinde değil. Gözleri siyâh ise de içlerinde mâ'î göz dahi nâdir değil. Mâ'î gözlüler Benî-Sâm'da yok gibi bir şeydir. Bunların boyları uzun. Adalâtı riyâzat-ı bedeniyye yapmış gibi gâyet dolgun ve kavî ki, zencîlerde bulunmaz. Sakallar hafîf, baş tıraş Moğolluk hâli. Jimnastik ta'lîmleri yapmış gibi belleri ince, elleri ve ayakları küçük. Şimdi bu ta'rîfât nazar-ı dikkatimizi celbederse biz de bir çok akvâm-ı Türkiyyeye dâir olan ma'lûmâtın delâletiyle bizim şu Tuvarekleri âdetâ "Türkiyyü'l-asl" diye hüküm vereceğiz. Ama bunu bir hakîkat-i kat'iyye diye söylemiyorum. Velev ki bir hayâl olarak söylüyorum, ihtimâl, bir zaman bu hayâl hakîkat hükmünü alır. Bu ihtimâli pek kuvvetli buluyorum. Zâten Berberlerin aslını Etnolojiya fenni kat'iyyen henüz ta'yîn etmemişdir.

Sonra bu akvâmın usûl-i ma'îşetleri usûl-i ma'îşet-i Türkiyyeye pek müşâbih. Deve südüyle, koyun südüyle te'ayyüş etdikleri gibi sütden ekşi bir mâyi' yapdıkları da söyleniyor. Verdikleri tafsîlâtdan anlayamadım ki kımız mıdır! Eğer bir Osmanlı oraya gidip de bu mâyi'i kımız nev'inden bulur ise, Tuareklerin Türk olduklarına hiç şübhe kalmaz. Bu tahkîki gönlüm pek ziyâde arzû eder. O hâlde Osmanlılık nâmına denilir ki, bu hakîkati ilk def'a olmak üzere İstanbul'da bir Osmanlı 1326 senesinde meydâna koymuş ve Etnoloji fennine şu hizmeti yapmışdır. (Alkışlar ve tiyatro senası [sahne] üzerinde Midhat Efendi hazretlerinin arka tarafında yer tutmuş olan yirmi kadar erbâb-ı dâniş taraflarından; "Âferin!.. Âferin!..." sadâları.)

[1] Metinde "Domer". "Gomer" yazılışı için bk. *Kitâb-ı Mukaddes*.

Şimdi, akvâm-ı Türkiyyeyi Asya'nın vasatından çıkardık ve Anadolu'ya, Mısır'a, Afrika'ya kadar cevelânlarını söyledik. Diğer cihetden "Hun" tâ'ifesi var. Bu "Hun"ların aslını "Uygur"lardan bir cemâ'at olmak üzere haber veriyorlar. "Uygur" ki, Türklerin en müterakkī cemâ'atlerinden birisi! Bunlar garba doğru yürüdükçe Aral, Volga Vâdîsi'ni, Kafkas'ın şimâlini, Kırım'ı zâten yine kendi cinsleri tarafından istîlâ edilmiş bulduklarından Finlandiya'ya doğru sürmüşler gitmişler. Bunlara; "Finva" diyoruz. Bunların kendi isminin bakıyyesini Macaristan'da buluruz. Bizim tevârîh-i kadîme-i Osmâniyyemiz'in "Üngürüs" dediği Macaristan'a Avrupalılar "Hungary" derler. Macarlar da kendi hâtırât-ı mütevâriselerinde kendilerinin Türk olduğunu söylüyorlar. Gerek bir çok elfâz cihetiyle, gerek tertîb-i kelâm cihetiyle o kavmin Türke mensûbiyyetini isbât ediyorlar. Bu "Hun"lar şimdiki Almanya'nın vasatından geçerek "Atila" nâm re'îslerinin sevkiyle koca Roma'nın üzerine yürüdüler. Roma!.. O devlet-i cihân-gîr ki, târîh-i harb içinde en büyük te'sîrâtı yapmış, lâkin ilk edvârında ahlâkı ne kadar âlî ise, sa'y ü gayreti ne kadar fevka'l-âde ise sonra o derece zevk u safâya dalmış, imparatorları, re'îsleri öyle israfât yapmış ki, işitdikçe insanı hayret istîlâ ediyor. Bazı ziyâfetlerde kanarya dillerinden çorba yaparak veyahud yanındaki âşüftesini eğlendirmek için Roma şehrini yakarak hüküm sürmüşler. Bu ahvâl netîcesi olarak şark kısmı garbdan ayrılıyor, devlet münkasem oluyor. İşte bu inkısâm üzerine de "Hun"lar basdırıyor. Nerede Roma; o her biri bir canlı kal'a hükmünde olan kahramânları?.. Hizmet-i askeriyyeyi bütün bütün unutmuşlar, askerliği bir hizmet-i hasîse addederek ya kölelerine yahud hâricden ücret ile tutdukları adamlara gördürüyorlar. Bir millet hayâtını kendi kanıyla müdâfa'a etmeyip de başkasının kanıyla müdâfa'a ederse tabî'î mahv u münderis olur. (Alkışlar) Dünyâ'da en mübârek kan o kandır ki, müdâfa'a-i vatan u millet uğurunda nisâr edilir. (Alkışlar)

"Hun"lar Roma'yı istîlâdan sonra bir takım vilâyetler kesb-i istiklâl ile hükûmât-ı cedîdenin esâsını kurdukları sırada bu Hunlar kendi mağlûblarıyla ülfet peydâ ederek onlarla karışmış gitmişler.

Şu îzâhâtdan unsur-ı mübârek-i Türkün nerelere kadar nüfûz etdiği nazarımızda iyice ta'ayyün etmişdir.

Çinliler Türkleri tamâmıyla tanımakda te'ahhur etmişler. O Çinliler ki, öyle Tûfân-ı Nûh'dan da haberdâr değiller, –kendilerini ondan mukaddem addederler,– kendi memleketlerinin şimâl-i garbîsinde bir takım kavimler peydâ olmuş, bunlara "Hyung-nu" tesmiye etmişler. Çinliler bunlardan müteneffir imişler ama, bunlar Çin medeniyyetiyle temeddüne meyyâl imişler. Bu, büyük bir fazîletdir. Yavaş yavaş aralarında ünsiyet peydâ olmuş. Bu aşılanmakdan yeni yeni kavimler çıkmış. Pek çok zaman bu sûretle ihtilâtdan sonra o kavimlerin eczâsını tanımağa başlamışlar. Yani filân kavim, filân kabîle diye esmâ'-i husûsiyye-i kabâ'ili bu sûretle tanıtmağa başlamışlar. Bir de içlerinde "Takaul" diye bir cins bulmuşlar. O cinsin bir küçüğü daha olmak üzere "Tata" isminde bir kavim daha bulmuşlar. Sonra "Mohu" nâmında bir kavim, bir de "Mohol" bulmuşlar. Bunların içerisinde "Moğol" ve "Tatar" isimleri işte ap-âşikâre görülüyor. El-yevm Çin'in şimâl tarafları gerek melez gerek hâlis Moğol cinsinden bir takım ahâlî-i Türkiyye ile meskûndur. Akvâm-ı Türkiyye içerisinde en ziyâde nazar-ı dikkatimizi celbetmek lâzım gelen kavim ise "Uygurlar"dır. Bunlar bir çok kabâ'il-i Türk ü Tatar üzerinde icrâ-yı nüfûz etmişler. "Yoğru" ismiyle Sibirya'ya doğru münteşir olmuşlar. Bazı fırkaları Volga taraflarına kadar inmişler. Bunların aralarında bir nevi' hurûf türümüş. Bir çok taşlar üzerinde bir çok mahkûkāt var. Türklükle iştiğâl edenlere "Türkolog" derler. Yani mebhasü'l-Etrâk erbâbı o mahkûkātın halliyle uğraşmakdadırlar. Bilâhare mîlâd-ı Îsâ'nın sekizinci asırlarına doğru Nastûrî papasları bu Uygurların içine gitmişler, onları Nasrâniyyet'e da'vet etmişler. Âdetâ hurûf-ı hece tertîb etmişler. Pek çok zaman böyle kullanmışlar. **[335]** Buralara gelen Timur ordularında dahi bu hurûf müsta'mel imiş. Hattâ Fâtih zamanında İstanbul bu hurûfu görmüş. Bu cihet, fâzıl refîkim Necîb Âsım Bey'in dâire-i ihtisâsı dâhilindedir. (Alkışlar… Necîb Âsım Bey kalkarak kemâl-i tevâzu'la îfâ-yı teşekkür ediyor. Pek şiddetli alkışlar devâm ediyor.) Tedkīkātı hepimizden ileridir. Kendisi bir hayli cildden mürekkeb bir Türk Târihi yazmışdır. Türklük hakkındaki tedkīkātın en ziyâde şâyeste-i ihticâc olan kısmını ondan alacağız.

İşbu Uygur hurûfu ile yazılmış elde bir kitab var. Bu kitab terceme olunmuş. Kitabın adı *Kutadgu Bilig*'dir. Şimdi Osmanlıca'ya alışan lisânımıza bu isim yabancı gelir. Hâlbuki pek güzel Türkçe'dir. Biz bugün bir kelime kullanırız, fakat ma'nâsını düşünmeyiz: "kutlu" "Sana kutlu olsun!" deriz ya!. Mevlid'de; "Kutlu ola sana Mi'râc-i Mübîn!" denilmiş. "lu" bir edât-ı nisbet. Onu kaldırırsan kalır "kut". Yani, "ferhunde, mübârek, şâyân-ı takdîr ü tahsîn, arzû olunacak bir şey" demek. Bundan bir fi'il yapalım: "kutatmak" Yani, "bir adamı mübârek kılmak". İsm-i fâ'il yapalım: "kutatıcı" İsm-i fâ'il edâtı olan şu "cı" lâfzını "cu" dahi okuruz; "okuyucu" gibi. Cîm ve ğayn Türk lisânında müttehidü'l-mahrec gibidir. Bir takım kabâ'il "ci"yi "ği", "cu"yu da "ğu" okur. Bu hâlde öyle ise "kutatgu" yâhûd "kutatcı" yani "kutlulayıcı". "Bilig" ise bilgi ve ilim ma'nâsına. Demek oluyor ki; "kutatgu bilig" demek insanı kutlu edici ilim demek imiş. Ahlâk-i insâniyyeden bahseden bir kitâbdır. Bana Macar fâzıllarından Vambery Efendi bu kitâbın muhteviyâtından bir takım mebâhis okudu. İnşâ'a'llâh bundan sonra bu misilli âsâr-ı kadîme meydâna konur. Çünkü o Türklerle bu Türkler arasındaki amm-zâdeliği arzû edip meydâna çıkarmak Osmanlılığın en büyük hamiyyeti iktizâsındandır. (Alkışlar)

Şimdi gelelim Türklerin son cevelânına: Cengiz Hân'ın babası Moğol, anası Tatar. Zâten Etnoloji bu ırkların kâffesine "Türko, Tatar" nâmını verir. Bunlar yüzlerce akvâma münkasem ahâlîdir. Bazen bir kabîleden kaviyyü'ş-şekîme bir re'îs çıkar, kabîlesine kendi ismini verir: Özbek, Çağatay, filân gibi.

Protestan misyonerleri *İncîl*'i iki yüz yirmi lisâna terceme etmişler. Buradaki "Bible House" o 220 lisâna mütercem *İncîl*'den birkaç satır alarak bir kitab çıkarmış. Bu dediğim otuz sene kadar oluyor. Bible House Dâiresi'nin rü'esâsından birisi bu risâleden birini bana hediye ederek; "Biz ne kadar gayretli adamlarız. Bakınız; İncîlimiz'i 220 lisâna ter-

ceme etdik." dedi. Vâkı'â büyük gayret! Bakdık; bazıları Çin hurûfuna benzer harfler. Fakat Arab hurûfuyla yazılmış on, on beş kadar elsine-i Türkiyye dahi gördük ki, hemen hemen hepsi lisân-ı vâhid hükmünde!

Sonra Oxford profesörlerinden müteveffâ Max Müller ile görüşdüm. Elli kadar lisânın tedkīkāt-ı filolojiyyesini yazmış. Türkçe bilmediği hâlde elsine-i Türkiyyeyi de tedkīk etmiş. Bana dedi ki: "Oğlum! Siz bir milletsiniz ki, sizin taksîmâtınız bir emr-i hâricîdir. Hakīkat-i hâlde ise siz lisân-ı vâhidle mütekellimsiniz. Cüz'î bir te'âtî-i efkâr, bir gayret-i mütekābile sizi yekpâre bir millet hâline koyar. (Pek sürekli alkışlar) Bunu konferansımızın hitâmında söyleyeceğiz. Şu Cengiz cevelânına bir nazar daha atfedelim: Yüz binlerce askeri Karakurum Sahrâsı'ndan çıkarıp Bahr-i Baltık'a, Anadolu'ya kadar sevketmiş. Hem ne kadar intizâm ile! Bütün akvâm-ı Türkiyyeyi idâre-i vâhideye tâbi' kılmış. Bu kadar uzun seferleri bu derece intizâm ile yapabilmek hâlâ bugün dahi efkâr-ı askeriyye erbâbını hayrân eder.

Cengiz'den sonra nevbet-i istîlâ Timurîlere gelir. Bunlar Şam'a kadar gelmişler. Osmanlılığa â'id bir cihetden biz bunlara karşı müte'essiriz. Zîrâ henüz teşkîlâtımızı ikmâle çalışdığımız bir zamanda Yıldırım Bâyezîd Hân vak'ası bizi fütûhât-ı askeriyyemizce bir sekteye uğratdı. Ankara Vak'ası'ndan sonra şehzâdelerin münâza'âtı! Yani, bize kırk-elli senelik bir te'ahhuru mûcib oldu. Fakat diğer cihetden Timurîlerin İslâm'a, Türklük'e etdikleri hizmeti müslüman, Türk bâ-husûs müverrih sıfatıyla takdîr ederiz. Zîrâ Hindistan'ın nısf-ı şimâlîsini istîlâ etdiler. Bu münâsebetle oranın ahâlîsi, biraz meşkûkleri bulunan İslâmiyyet'i tamâmıyla kabûl etdiler. Hakīkat, selâtîn ü ümerâ-yı Timuriyye ma'ârif-i İslâmiyyeye pek çok hizmet etdiler. Bunların içinde Şâhruh en büyük selâtîn-i Türkiyyedendir. Muhibb-i ulemâ, muhibb-i ehl-i irfân. Her akşam onun bezminde ulemâ ictimâ' ederler. Hattâ, şuraya kaydetmişim, bir vebâ vukū' bulur, on bin kadar adam ölür. Bunların içerisinde ulemâdan vefât edenler şunlardır: Zeydü'd-dîn-i Hâfî, Taftazânî-zâde Şemsü'd-dîn, Muhammed Burhâne'd-dîn, Atâ'u'llâh Harezmî, birâderi Mevlânâ Asîl, üstâd-ı mûsikī Abdü'l-Kādir Marâğî, Seyyid Şerîf-zâde Seyyid Nûrü'd-dîn.

Abdü'l-Kādir Marâğî… Bu zât bir tel üzerinde asvât-ı mûsikıyyeyi ta'yîn için bir kānûn koymuş. İnsan bir teli hangi perdeye âhenk etse meselâ "re"ye âhenk etse, ba'dehû o telin tâ ortasına bir eşik koysa bu vechile tansîf etmiş olduğu telin her iki tarafından yine "re" sadâsı çıkar ise de bir oktav tîzine "si" çıkar. Bu sûretle bir teli aksâm-ı münâsibesince edilen taksîmden mûzîka perdeleri hâsıl olup o perdelerin tekābülünden dahi elhân-ı mûsikıyye husûle gelir ki, bunlar hep hikmet-i tabî'iyye mebâhisindendir. Bu mebâhis-i hikemiyye o zamanlar Şâhruh hazretlerinin mecâlis-i musâhabesini tezyîn ediyorlar imiş.

Hele oğlu Uluğ Bey… Asıl ismi değil. Bu, onun sıfatıdır. Ona "büyük" ma'nâsına "Uluğ" demişler. Asıl ismi "Turgay". Bu zât, babası zamanında Semerkand'da vâlî olmuş. Kendisi meşhûr Semerkand Medresesi'ni binâ etdi. "Hânkāh" nâmıyla medrese yanında bir de talebe ikāmetgâhı te'sîs etdi ki, bütün levâzımı şâhâne bir sûretde tertîb olundu. **[336]** Her türlü esbâb-ı refâh u istirâhat mükemmel. Bütün ulûm u fünûn tahsîl olunur. Uluğ Bey bu medrese talebesiyle dâima münâzara, mübâhase eder. O zamanlar dahi "feylesof-ı asr" ünvânıyla meşhûr olan Gıyâsü'd-dîn o hey'et-i ulemânın re'îsi idi. Onun ta'rîfi vechile bir rasadhâne binâ etdiler. Draper, o hiçbir şey'i beğenmeyen Draper, o diyânete husûmetle iştihâr eder Draper, târîhde bu rasad-hâneyi gördüğü zaman ser-fürû-bürde-i hayret olmuş.

İşte bunları yapanlar Timurîler, Türkler. Târîh-i İslâm'a bu şanlı sahîfeleri dercetdirenler onlar!

Meşhûr Alî Kuşcu, o vakit bir çocuk imiş. Uluğ Bey onun zekâsına hayrân kalmış. Okşar; "Veled-i azîz!" diye severmiş. İşte bu Timurîler ulûm-i İslâmiyyeye o kadar hizmet etmişler ki, bunca ulemâ-yı İslâmın bir büyük kısmı dahi Türkden yetişmiş. Lâkin bunlar Arab usûlü ile "ibn-i fülân" gibi, "ebû-…" gibi tekennî edip mü'ellefât-ı ilmiyyelerini de Arapça yazdıklarından, Arab zannolunmuş. Avrupa hâlâ Arab erbâb-ı ma'ârifi zanneder.

Şimdi, cevelânât-ı Türkiyye hakkında buraya kadar verdiğim îzâhâtdan Almanya imparatoru hazretlerinin bir sözü aklıma geliyor. Bir tablo yapılmış, sarı adamların Avrupa'ya galebelerini göstermiş. "Bir zaman olup da Japonya ve Çin Avrupa'ya hücûm edecek olursa Cengiz istîlâsı gibi bir istîlâ mümkündür." demiş. Bu havfa dahi "leriljon" ta'bîr etmiş. Yani, bir tehlike-i safrâ', sarı tehlike. Bir hayâl ama, bütün bütün hayâl-i hâm değil! Zîrâ o Asya'nın ba'îd cihetlerinden Hazer sevâhiline kadar bunların önünde bir mâni'a, bir mâni'a-i tabî'iyye-i askeriyye yok. Şu kadar ki, şimdilik oradaki ahâlînin yani Çin akvâmının böyle büyük bir harekete isti'dâdı yokdur. Şu hâlde bir zaman için Avrupa filhakīka taht-ı tehlikede bulunabilir. Memâlik-i mütemeddineyi müntehâ-yı Şark'ın böyle bir hücûmuna karşı müdâfa'a için anâsır-ı Türkiyyeyi uyandırmalı, akvâm u kabâ'il-i Türkiyyeyi birbirinden haberdâr ederek medeniyyet-i İslâmiyye dâhiline almalı. O zaman müslüman ve mütemeddin olan Türkler ma'ârif-i cedîde-i medeniyye ile temeddün ederek, sanâyi'-i zamâniyyeyi öğrenerek, kendi mevcûdiyyet-i medeniyyelerini müdâfa'aya gayret ederler de, o müdâfa'a, Avrupa için dahi tabî'î bir müdâfa'a hükmünü alır. Bu Türkler, Çin put-perestânından korkmazlar. Zîrâ Çinliler de bugünkü günde asıl meziyyet-i askeriyye İslâm unsurundadır. Çinliler askerlikden istikrâh ederler. Mevcûdiyyet-i siyâsiyyelerini muhâfaza için ölümden korkmak en büyük bir meskenetdir. Her dem ölüme hâzır bulunmalı ki, hayât-ı millet mahfûz kalsın. (Alkışlar) Şu hâlde, şu meziyyet-i Türkiyye-i İslâmiyye ile mümtâz bulunan akvâm-ı Türkiyye medeniyyetlerini ikmâl ederler, bu tehlike-i safrâ' dahi ortadan kalkar.

–mâba'di var–

SU'ÂL – CEVÂB:
ZEBH-İ KURBÂN

Su'âl: İslâmiyyet'in erkân-ı esâsiyyesinden biri de adâletdir. Adâlet, hukūka ri'âyetdir. İnsanlar yek-diğerine karşı mütekābil bi'l-hukūk olduğu gibi hayvânât-ı sâ'irenin de hukūkuna ri'âyet lâzime-i adâlet olmak lâzım gelir. İnsan,

kendine yapılmasını arzû etmediği şey'i diğeri hakkında da revâ görmemek muktezât-ı adâletdendir. İnsan kendinin zebhına râzî değildir. Hayvânât-ı sâ'irede de bir izzet-i nefs, bir can acısı, bir hiss olduğu tabî'îdir. Niçin müslümanlar zebh-i kurbân ile mükellef olmuşlar? Bu zâhiren hayvânâtın hakkına bir tecâvüz, bir zulüm gibi görünmez mi?

Biz, bu su'âllere ma'rûz kaldık. Lütfen, gazetenizle i'tâ-yı cevâbını istirhâm eyleriz.

Mülkiye Mühendis Mektebi talebesinden:
Tevfîk, Neş'et, Vahîd

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Cevâb: Kâ'inâta im'ân ile nazar olunursa bütün mahlûkāt beyninde, bütün ecnâs-ı muhtelife arasında dâ'imî bir mübâreze, bir mübâreze-i hayâtiyye görülüyor. Bir hayât vücûd bulabilmek için mutlakā diğer bir hayâtı mağlûb ederek onun kuvve-i nâmiyyesini almakda muztar kalıyor. Bu, öyle bir kānūn-ı fıtratdır ki, herhangi bir cism-i zî-hayâtı tahlîl etsen, bunun dâire-i hükmünden hâric göremezsin. Bu kānūn-ı hilkat, tâ nebâtâtdan başlayarak insana kadar icrâ-yı nüfûz ediyor. Böyle, hayâtlar hülâsa oluna oluna bir zübde husûle gelerek asl-ı mâye-i hilkat-i kâ'inât olan nev'-i insan nasîbdâr-ı hayât oluyor, ve orada bu kānūn-ı fıtrat nihâyet buluyor. Çünkü gâye-i hilkat odur. Ondan a'lâ bir nevi' yokdur ki, onu muhâfaza için hayât-ı nev'-i insânı fedâya lüzûm görülsün. (İnsanın ekmel-i mahlûkāt olduğu beyândan müstağnîdir. Bunda zerre kadar şübhe ve tereddüd yokdur. Hattâ beşer o kadar mükerrem, mübecceldir ki, melekiyyetin bile fevkindedir. Cenâb-ı Hakk; "Bütün kâ'inâtı insan için, insanı da benim için halketdim." Buyuruyor. İnsanın hâiz olduğu "akıl" nûr-ı ilâhîden bir şu'ledir. Akıl, cevelân-gâh-ı Âlem-i Lâhût'dur. İşte insan bu kadar âlî bir mahlûkdur.)

Demek ki, nazar-ı ilâhîde gâyetü'l-gâye, nev'-i a'lâdır. Bunu muhâfaza için kendisinden ednâ olan ve onun medâr-ı hayât u kıvâmı bulunan bütün ecsâm-ı uzviyyeyi ona fedâ edegelmekdedir. Eğer bu kānūn kabûl edilmeyecek olursa, o hâlde ecnâs-ı zevi'l-hayât yaşayamaz, kānūn-ı hilkat abes kalır, sırr-ı hilkat tecellî etmez. Meselâ; hayvân nev'ini muhâfaza için kānûn-ı fıtrat onun mâ-dûnunda bulunan nebât nev'ini fedâ ediyor, hayvân kendi hayâtını muhâfaza için nebâtla tegaddî eyliyor. Yani, onu öldürüyor, onun hayâtını kendi hayâtına kalbediyor.

Şu hâlde nev'-i hayvânın kendi mâ-dûnunda bulunan nev'-i nebâtın hayâtlarını izâle eylemesi nasıl bir zulüm değilse, nev'-i insânın da kendi bakāsı için mâ-dûnunda olup da kendi medâr-ı hayât u kıvâmı olan sâir ecsâm-ı uzviyye gibi bütün etıbbânın tasdîk u i'tirâfıyla insan için en nâfi' bir gıdâ cümlesinden olan envâ'-ı hayvânâtın eti yenen kısmını da zebhederek onunla intifâ' etmesi ve bu sûretle de hayâtını muhâfaza eylemesi de zulüm olmaz.

Şimdi bir kere ale'l-ıtlâk bu cihet, bu zebh-i hayvân mubâh olduğu ciheti tahakkuk etdikden, teslîm olundukdan sonra –ki, asıl rûh-ı mes'ele de budur– ikinci bir cihet geliyor ki, o da bu bâbdaki mükellefiyyet-i şer'iyyedir. Fukarâyı dâima cenâh-ı ra'fet ü himâyeti altına alan Şerî'at-i Garrâ-yı Muhammediyye yılda bir def'a olsun bu enfa'-i gıdâdan fukarânın da tenâvülünü te'mîn hikmetine mebnî zenginleri zebh-i kurbân ile mükellef kılmışdır.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Caddesinde
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-i ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur. Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ: 11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

21 Ocak 1909 28 Zilhicce 1326 Perşembe 08 Kânûnisânî 1324 **Birinci Sene - Aded: 22**

[337] USÛL-İ MEŞRÛTİYET ALEYHİNDE HUSEMÂ-YI MİLLETİN İ'TİRÂZÂTINA KARŞI MÜDÂFA'A-İ MUHİKKA

–mâba'd–

Ekser nâs bu cihetlere vâkıf olmayarak ta'assubât-ı ifrâtkârâneye bağlanmış bulunduklarından geçende vukû' bulan o parlak nümâyiş-i millîlerimiz esnâsında sarıklı hocalar ile kalpaklı râhiblerin intihâb evrâkını hâmil arabalarda yan yana oturup hem-dest-i musâfât olmalarını nazar-ı istiğrâbla görerek hayretde kalmışlar idi.

Âyet-i sâlifeden müstebân olan tesâhül ve tesâmüh-i İslâmîye tatbîkan Hazret-i Ömerü'l-Fâruk radıyallâhu anh efendimiz devâvîn-i hesâbiye, umûr-ı mâliyede şâyân-ı i'timâd buldukları Rum cemâ'atinden bazı kimseleri istihdâm buyurmuş, müşârun-ileyh hazretlerinden sonra gelen iki halîfe-i zî-şân da bu isre iktifâ etmişlerdir. Lüzûmu takdîrinde umûr-ı devletde ecnebî istihdâmının cevâzı bu delîl ile isbât olunur.

(وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِن تَأْمَنْهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ)[1] nazm-ı şerîfi bu emn ü i'timâda delâlet ediyor ki tefsîrinde tasrîh olunduğu üzere tavâ'if-i nasârâda gâyet emîn ve kâr-âşinâ âdemler kesretle bulunmakdadır.

Hulefâ-yı Emeviyye de evâ'il-i saltanatlarında Hulefâ-yı Râşidîn isrine mütâba'at etdiler. Mu'ahharan Abdülmelik devrinde defâtir-i mâliye lisân-ı Rumî'den Arabî'ye nakl olundu da bu istihdâma hâcet kalmadı.

Bu müsâ'ade-i şer'iyyeye binâ'en Hulefâ-yı Abbâsiyye dahi Yahûd ve Nasârâ'dan vesâir erbâb-ı sanâyi'den çok kimseleri umûr-ı devletde, tabiblik ve mühendislik gibi mühim me'mûriyetlerde kullanmışlardır. Devlet-i aliyye-i Osmâniyyemiz ise daha ziyâde müsâheleyi iltizâmla hâricî ve dâhilî vükelâlık mansıbında sefîrlik ve murahhaslık gibi en mu'tenâ hizmetlerde bile her milletden münâsib gördüğü zevâtı istihdâm etmişdir ve hâlâ da ediyor.

Hâl ve keyfiyet bu merkezde, her türlü terakkī ve ma'delete dâir müsâ'adât-ı İslâmiyye ra'ye'l-ayn görülmekde iken Avrupa erbâb-ı ta'assubu –hattâ taşıdıkları nâm ü ünvândan hayâ etmeyen mahrûm-ı tevfîk bazı mütefenninlerimiz dahi– aslâ dirâyetlerine yakışmayan, bedâhetlere karşı münâsebet almayan isnâdât-ı bâtıladan kendilerini alamıyorlar ve o derece tehâlükle savlet gösteriyorlar ki insan hayretler içinde kalıyor.

Dîn-i mübîn-i âlîmiz akl ü hikmete, âdâb-ı mer'iyye-i insâniyete ve bâ'is-i terakkī ve sa'âdet olacak sa'y ü gayrete mugâyir ve münâfî hiç bir şey emir ve tavsiye etmemişdir. Bilâkis bütün desâtîr-i celîlesi her zaman için medâr-ı feyz ü i'tilâdır.

Zîr-i cenâh-ı himâyetkârânesinde bulunan bilcümle milel ü akvâm haklarında medâr-ı intizâm ve inti'âş olacak metîn ve âlî düstûrlar, kānûn-ı esâsîler vaz' etmiş ve onları muhâfaza şartıyla îcâbât-ı asriyye ve inkılâbât-ı kevniyyeye tevfîki mu'âmelâtda kendilerini muhtâr bırakmışdır; mâni'-i terakkī olacak hiç bir kayıd ile bağlamış değildir. Belki (فَسِيرُوا فِي الأَرْضِ فَانْظُرُوا...)[2] emr-i şerîfleriyle berrî ve bahrî seyr ü seyâhat kapılarını açmış ve bütün akvâmın terakkiyâtına im'ân-ı nazarla istifâde yollarını göstermişdir. Bu evâmiri tamamen ve kemâ-yenbağî îfâ ise lüzûmu kadar târihe, coğrafyaya, ahvâl-i âleme ve her kavmin lisânına, âdâb-ı mu'âşeretine vukūf ve ıttılâ' ile olabilir. Bu hâlde bu ma'lûmâtı verecek fünûn ve kavâ'idi tahsîl şer'an vâcib olduğunda şüpheye meydân kalır mı?

[338] Binâ'en-alâzâlik (ما يتوقف عليه الواجب فهو واجب) kā'idesini bilenler nezdinde terakkī ve te'âlî-i medenî levâzı-

[1] Âl-i İmrân, 3/75.

[2] Âl-i İmrân, 3/137.

mından, sa'âdet-i beşeriyye mebâdı, vesâ'ilinden ma'dûd herhangi bir şey'in vecâ'ib-i dîniyye, vazâ'if-i İslâmiyyemizden istisnâsı kābil olmayacağı bilâ-tereddüd müsellem olmak tabî'îdir. Bu teslîme cehl ü mükâbereden başka mânî' tasavvur edemezsek ma'zûr görülmeliyiz. Çünkü ortada mantık var.

–Telhîs-i Makāl, Tavzîh-i İstidlâl–

(لاَ يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ...) âyet-i celîlesi velâyet-i gayr-i meşrû'a, muvâlât-ı gayr-i câ'ize hakkında şart-ı mu'teber olan takyîdi sûret-i vâzıhada hâvî bulunması hasebiyle onun ma'nâ-yı sahîhini pek açıkdan ta'yîn etmekdedir. İşte bundan dolayı makām-ı istidlâlde bu âyet-i kerîmeyi esâs tutduk, ser-nâme-i makāl ittihâz eyledik.

Hüsamâ-yı milletin, "İslâmiyyet milel-i sâ'ire ile akd-i velâyet ü uhuvvete müsâ'id değildir." diye ifk ü iftirâya, tezvîrât-ı mefsedet-kârâneye tesaddî eden erbâb-ı mel'anetin temessük etdikleri Sûre-i Mâ'ide'deki [1](يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاء...) âyet-i kerîmesinin o müdde'â-yı bâtıla delîl olmayacağı da ifâdât-ı ma'rûzamızla kesb-i vuzûh ediyor.

Zira, gerek sadr-ı âyetde mezkûr (اتخاذ ولی), gerek âhirinde (وَمَن يَتَوَلَّهُمْ مِنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللّهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالمِين) nazm-ı kerîmindeki (تولی) –ki, zulm ü udvân addolunarak münâfî-i hidâyet-i ilâhiyye kılınmışdır– ıtlâkı üzerine, hukūk-ı insâniyyete ve usûl-i ülfet ü mu'âşerete ri'âyet ma'nâsına mahmûl olamaz. (Çünkü, bunun meşrû'iyyeti nusûs-ı adîde delâletiyle sâbitdir. Onların biri bâlâda mezkûr (لاَ يَنْهَاكُمُ اللّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ... فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلاً) nass-ı kerîmidir. Ma'nâ-yı şerîfi: Eğer husamânız husûmetden i'tizâl ile mukātelenizden keff-i yed ederler, sulh u âsâyiş arzûsunda bulunurlarsa, Allahu Te'âlâ size onların üzerine sebîl-i tasallutu seddetmiş, hiçbir sûretle tecâvüze meydân bırakmamışdır.) Belki kā'ide-i mukarrere-i usûliyyeye tevfîkan mukayyede yani mü'minlere hıyânet garaz-ı fâsidiyle düşmanlarıyla muvâlât ma'nâsına hamlolunması emr-i zarûrîdir. Çünkü hâdise ile hüküm müttehid oldukda bi'l-ittifâk mutlak mukayyede hamlolunur. Hanefiyye ile Şâfi'iyye beynindeki ihtilâf hâdise veya hükmün başka başka şeylerden ibâret olması sûretindedir.

Hiç şübhe yokdur ki, bu menhiyyün-anh olan, mugâyir-i haslet-i îmân addolunan (تولی), ancak münâfıkların, kisve-i İslâmiyyetle tesettür eden bed-hâhların hâl ü şânıdır. Nasıl ki bu âyet-i celîleyi vely eden [2](فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَن تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ) nazm-ı âlîsi de bu hakîkati i'lân etmekdedir. Ma'nâ-yı şerîfi: Ey Habîb-i Ekremim! Kalblerinde maraz-ı nifâk bulunanları dâima görürsün ki, onlar muhâlifler mahâfiline şitâbân olurlar. Kendilerini levmeden mü'minlere de; "Ne yapalım; ileride melhûzu'l-vukū' felâket-i azîmenin bize de isâbetinden korkarız." derler. Yani; "Size hasr-ı muhabbet edersek biz de halâs olamayız." diye müslümanları da ihâfe etmek isterler.

Bu âyet-i celîlenin mâ-kabline (فا) ile tefrî'i delâlet ediyor ki, bu makūle erbâb-ı nifâk âyet-i sâlifede tahrîm buyurulan tevellî-i bâtılı iltizâm eden zâlimînin aynı eşhâsdır, o zümre-i bâğıyeden ibâretdir.

Manastırlı İsmail Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
Sûre-i Hûd, Âyet: 112, 113

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَن تَابَ مَعَكَ وَلاَ تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ.
وَلاَ تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِن دُونِ اللّهِ
مِنْ أَوْلِيَاء ثُمَّ لاَ تُنصَرُونَ

Sen, emrolunduğun gibi istikāmet et (sakın cadde-i Hakk'dan udûl etme)! Seninle birlikte tövbe edenler de (şirk ve küfürden tövbe edip îmânda sana müşârik olanlar da) istikāmet etsinler ve tuğyân etmeyin! (Haddi tecâvüz etmeyin, size emrolunan meslekden, size takdîr u ta'yîn edilen hadden ifrât veyâ tefrît ederek inhirâf eylemeyin. İktisâd-ı umûrun her iki tarafı mezmûmdur.) Ale't-tahkīk Allahu Te'âlâ sizin etdiklerinizi görür. (Görür de, size hüsn ü sû'-i amelinize göre mükâfât ü mücâzât eder. Şu hâlde Zât-ı Zü'l-Celâli'nden hazer üzere olun. Âyet-i kerîmede mansûsun-aleyhe ittibâ' vâcib olup mücerred re'y ile inhirâf câ'iz olmadığına delâlet var. Çünkü, mücerred re'y ile inhirâf tuğyân u dalâldir. Ama, ilel-i nusûsa tâbi' bulunan ictihâdın muktezâsıyla amel, emrolunduğu vecih ile istikāmet bâbındadır. Çünkü, ictihâdı emreden nusûs bunu îcâb ediyor.) Zulmedenlere ednâ meyl ile de meyletmeyin (onlarla sohbet ü ihtilâtdan hazer edin, onların ziyâretine gitmeyin, onlara tabasbus u müdâhene eylemeyin, onların ef'âline rızâ göstermeyin, isimleri geçdiği yerde ta'zîm ü tebcîli müş'ir sûretle onları yâd etmeyin. Eğer böyle yaparsanız, âkıbet) sizi ateş (dûzah) messeder. Hâlbuki, (sizi azâb-ı Cahîm'den tahlîs eder) Allah'dan başka velî vü nâsırlarınız olmadığından (şâyed siz zulmedenlere ednâ meyl ile olsun meylederseniz) sonra (Zât-ı Ulûhiyyet'den) yardım görmezsiniz.

[339] Cenâb-ı Münzili'l-Fur'kān şerh-i va'd ü va'îdde itnâb buyurdukdan sonra bu âyet-i kerîmede Nebî-i zî-şânı'na; (فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ) diye emrediyor. Bu kelime-i kudsiyye cevâmi'u'l-kelimden bir kelime-i câmi'adır ki, akā'id ü a'mâle mütedâir herşey'e şâmildir. O şey ister Zât-ı Risâlet-me'âb'a muhtass, ister teblîğ-i vahye ve beyân-ı şerâ'i'a müte'allik olsun. Fakat, istikāmet-i hakīkıyyeyi temyîz edip uhdesinden gelmek cidden müşkildir. Çünkü ifrât u tefrît beyninde bulunan Sırât-ı Müstakīm, gölge ile ziyâ arasını fasleden hatt-ı müstakīme andırır. Gölgenin kenârıyla ziyânın kenârı biri biriyle telâkī edip de nazar-ı hisde farkolunmaz derecede biri birine karışınca, his, o hatt-ı müstakīmi âhardan temyîz eder derece idrâk edemediği gibi Sırât-ı Müstakīm'i de temyîz gâyetle düşvârdır. Temyîz olunsa bile iki tarafdan birine meyl etmeksizin üzerinde sebât etmek,

[1] Mâide, 5/51.

[*] Geçen nüshalardaki Mevâ'ız kısmımıza mürâca'at.

[2] Mâide, 5/52.

metânet göstermek de fevka'l-had müşkildir. Şübhesiz bu makām pek düşvâr olduğundan nâşîdir ki, İbn-i Abbâs radıyallâhu anhümâ hazretleri; "Cenâb-ı Resûl-i Hudâ'ya Kur'ân-ı Kerîm'in hiçbir yerinde bu âyetden daha şiddetli daha düşvâr bir âyet nâzil olmadı. Bunun içindir ki, Zât-ı Risâlet-me'âb Efendimiz; [1](شيبتنى هود والواقعة واخواتهما) buyurdu." demişdir. (Beni Sûre-i Hûd ile Sûre-i Vâkı'a ve bu iki sûrenin emsâli olup emrolunduğu vecih ile istikāmet edilmesi fermânını muhtevî bulunan sûreler ihtiyarlatdı." demekdir. Şöyle de rivâyet olundu ki: "Sahâbe-i Kirâm; "Yâ Resûlallah! Zât-ı Nübüvvet-penâhın'a ihtiyarlık pek çabuk çökdü." demeleriyle Mişkât-i Dırahşân-ı Nübüvvet'den; (شيبتنى هود) sâdır olmuşdur." Bazıları nakletdi ki: "Bir gece Server-i Enâm aleyhi's-selalâtü ve's-selâm Efendimiz'i âlem-i menâmda gördüm. Dedim ki: (شيبتنى هود) buyurmuşsun. Zât-ı Risâlet-me'âbın'dan böyle rivâyet olunuyor. Bu rivâyet sahîh midir?" "Evet.." buyurdular. Sonra dedim ki: "Bu sûrenin hangi ciheti Zât-ı Nübüvvet-penâhını ihtiyarlatdı. Bu sûrede enbiyâ-yı sâlifeye ve helâk-i ümeme dâir kıssalar var; bunlar mı?" Buyurdular ki: "Hayır, bunlar değil! Beni ihtiyarlatan, sûre-i mezkûrede vâki' (فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ) fermânıdır!""

[2](وَلاَ تَرْكَنُوا) rükûndan nehydir. Ku'ûd vezninde rükûn, meyl-i yesîr ma'nâsınadır. Kendilerine rükûn edilmesi nehyolunan kimseler ise (إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) diye fi'il sîgasıyla zikr buyurulup isim olarak (إِلَى الظالمين) sûretinde îrâd olunmamış. Ma'lûmdur ki, fi'iller hudûsa, isimler istimrâra delâlet eder. Şu hâlde kendilerinden ahyânen zulüm sâdır olan kimselere bile ednâ meyil ile dahi meyil etmekden nehy vâki' olmuş oluyor. İmdi bazı ahvâlde nâdiren kendilerinden zulüm sâdır olan eşhâsa ednâ meyil ile olsun meyilden nehyolunur ve o makūle eşhâsa cüz'î bir meyledenler şiddetle tehdîd edilirse artık zâlimlere yani zulm ile me'lûf u ma'rûf olan zalemeye rükûn edenler ve sonra onlara meyl-i küllî ile meyledenler ve daha sonra zalemenin bi'z-zât kendileri ne olacakdır; düşünmeli! Bu âyet-i celîle zulümden nehyde ve ondan dolayı tehdîdde tasavvur olunabilen inzârât ü ihtârâtın en belîğidir.

Tefsîr-i Keşşâf'da şöyle zikrolunmuşdur:

"Hikâye ederler ki; hulefâ-i Abbâsiyyeden Muvaffak Billâh bir gün cemâ'atle namaz kılarken imâm olan zât; (وَلاَ تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) âyetini okumasıyla Muvaffak düşüp bayılır. Neden sonra kendisine gelince sebebini sorarlar. Der ki: "Bu va'îd-i ilâhî kendisinden zulüm sâdır olmuş kimseye cüz'î meyledenler hakkındadır. Ya zulmü i'tiyâd eden zalemeye ne olacak? İşte bu tefekkürle kendimden geçdim." "

Meşâhîr-i fukahâ ve muhaddisînden Ebû-Bekir ez-Zührî bazı zaleme ile düşüp kalkar imiş. İhvân-ı dînden biri kendine şöyle yazmış: "Yâ Ebâ Bekir! Allahu Te'âlâ bizi de seni de fiten ü fesâddan muhâfaza buyursun. Sen bir hâle dûçâr oldun ki, seni bilenlere bu hâlden halâs bulmaklığın için Cenâb-ı Hakk'a du'â ve niyâz etmek vâcib olmuşdur. Sen pîr-i fânî ve Hudâ-yı Müte'âl sana kitâbını ve peygamberinin sünnet-i seniyyesini ta'lîm ü tefhîm ile müstağrak-ı ni'am-ı ilâhî oldun. Hazret-i Yezdân, ulemâdan bu senin sâlik olduğun yolda ahd ü mîsâk almadı. Cenâb-ı Rabb-i izzet Kitâb-ı Kerîm'de; [3](لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلاَ تَكْتُمُونَهُ) buyurdu. Bak bu te'kîd ale't-te'kîdlere de kendine gel! Biliyor musun, senin irtikâb etdiğin ma'âsînin ekalli ve yüklendiğin bârın ehaffi budur ki, zâlimin vahşetini mübeddel-i üns etdin. Edâ-yı hak etmeyen ve bâtıldan mufârakat eylemeyen kimselere takarrub ile râh-ı gavâyeti teshîl eyledin. Yanlarına aldıkları günden beri seni bâr-i girân altına koşdular, üzerinde değirmen taşı çeviriyorlar. Zulm ü gadrlerini, meslek-i medhûllerini tervîc için seni âlet ittihâz etdiler. Seninle ulemâyı şekk ü şübheye düşürdüler. Seninle kulûb-ı cühelâyı saydediyorlar. Vâkıf-i ledünniyât olmayan halk, senin gibi, mazanneden tanınmış birini onların yanında gördüğüne aldanarak o gümrâhların salâh-ı hâllerine sâhib oluyor. O zaleme seni harâb etdiklerine nisbetle ne kadar az ma'mûr etdiler. Ağzına atdıkları lokmaya mukābil senin dînini ne kadar ifsâd eylediler? Sen, haklarında Hudâ-yı Zî-intikām'ın; [4](فَخَلَفَ مِن بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلاَةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا) buyurduğu gürûha dâhil olduğuna şübhe mi ediyorsun? Sen ol Allâmu'l-ğuyûb ile mu'âmele ediyorsun ki, Zât-ı Hudâvendi senin hafî ve celî ahvâlinden gâfil değildir. Senin i'tikādına hastalık târî olmuşdur; müdâvât etmelisin ve sefer-i Âhiret göründüğünden yol hâzırlığı görmelisin. Hudâvend-i Cihân'a zemîn ü âsumânda hiçbir şey hafî değildir vesselâm.

Nebiyy-i Müctebâ aleyhi efdalü't-tehâyâ Efendimiz; "Zâlimin bakâ-yı ömrüne du'â eden muhakkak rû-yı Arz'da Allah'a isyân etmek istedi." buyurmuşdur. Bir zâlim bir berr ü beyâbânda susuzlukdan helâke takarrub etmişidi. Süfyân-ı Sevrî'ye; "Buna biraz su içirelim mi?" diye sordular. Süfyân; "Hayır!" dedi. "Ölür!" dediler. "Bırakın, ölsün!" dedi.

İntihâ

Sûre-i En'âm'da vâki'; [5](فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) nazm-ı celîlinin tefsîrinde müfessirîn-i kirâm; "Zalemenin helâki, onların sû'-i a'mâl ü ef'âlinden ehl-i Arzı tahlîs edeceği cihetle şâyeste-i **[340]** hamd ü senâ bir ni'met-i celîle olduğuna bu âyet delâlet eder." demişlerdir.

Şeyh Ali es-Semerkandî kaddesa'llâhu sırrahû hazretlerinin *Bahri'l-Ulûm*'undan naklen *Rûhu'l-Beyân*'da şöyle mastûrdur:

"Mervîdir ki, Cenâb-ı Hak Yûşa' bin Nûn'a: "Ben senin ahyâr-ı kavminden kırk bin ve eşrârından altmış bin kişi helâk edeceğim!" diye vahiy buyurdu. Yûşa' dedi ki: "Yâ Rab! Ahyâr ne yapdılar ki onları da helâk edeceksin?" Cenâb-ı Hak buyurdu ki: "Onlar Benim gazabım için gazab etmediler; eşrâr ile düşüp kalkdılar, onlar ile yiyip içdiler." Bununla nümâyân olur ki, zalemeye li-vechi'llâh buğz u gazab vâcibdir. Re'âyâ ve berâyâda ve berren ve bahren cemî'-i

[1] Tirmizî, *Sünen,* Bâbu't-Tefsîr, Sûretu'l-Vâkı'a.
[2] Hûd, 11/113.
[3] Âl-i İmrân, 3/187.
[4] Meryem, 19/59.
[5] Enâm, 6/45.

aktâr-ı arzda fesâdın zuhûru ancak mülûkün bozulmasıyladır. Bu da ilk evvel ehl-i ilmin bozulmasından neş'et eder. Zîra kuzât-ı sû' ve ulemâ'-i sû' olmaya idi, hükümdârânın tarîk-i Hakk'dan udûlü azlaşırdı. Belki her asırda ehl-i ilm ü adl ve men'-i zulm üzerine yek-dest-i vifâk olup bu husûsda ale'd-devâm bezl-i cehd ü makderet etseler hükümdârân meslek-i savâbdan udûle cür'et etmezler idi de, cevr u zulm onlar arasında bi'l-külliyye mahv u muzmahil olurdu. Bu nükteye mebnîdir ki, Hâce-i Âlem salla'llâhu aleyhi ve sellem efendimiz; (لا تزال هذه الامة تحت يد الله وكنفه مالم يمالئ قرائها امرائها) buyurmuşdur ki, dânişmendân-ı ümmet ümerâ'-i ümmete cevr u zulmde muzâheret etmedikçe bu ümmet taht-ı inâyet ve himâye-i ilâhiyyede kalacakdır, demekdir."

İntehâ

Biz de dikkat edelim, a'mâl ü ef'âlimizi tashîh eyleyelim. Cenâb-ı Hak tevfîkini refîk eder.

Bereketzâde İsmail Hakkı

FELSEFE-İ İSLÂMİYYE:
İSBÂT-I VÂCİB
–3–

MESLEK-İ GÂYET ÜZERE İSBÂT-I VÂCİB

(Bu meslek ile âtiyen zikrolunacak meslek-i ihtirâ' üzerine isbât-ı vâcib, meslek-i Kur'ân'dır. Kur'ân-ı Kerîm bu iki meslek üzerine isbât-ı vâcib ve tevhîd-i Bârî'ye pek çok âyât-ı beyyinât ile istidlâl etmekdedir. İsbât-ı vâcib husûsunda serdolunan mesâlikin en makbûlü bu iki meslekdir. Çünkü bütün umûr-ı dünyeviyye ve uhreviyyede rehber-i necâtımız ancak Kur'ân'dır. Onun beyyinâtı ise evzahu'l-beyânâtdır. Zîrâ lâfzıyla, ma'nâsıyla, bütün ifâdesiyle ebher-i mu'cizâtdır. Binâ'en-aleyh metâlib-i yakīniyyenin en mühimmi olan "isbât-ı vâcib" matlab-i ehemmini bu Kitâb-ı Mübîn'den iktibâs etmemiz elzemdir.

Ulemâ-yı mütekellimînin isbât-ı vâcib için serdetdikleri hudûs ü imkân meslekleri dahi bu Kitâb-ı Mübîn'in beyânâtına muhâlif olmayıp, belki ondan muktebes ise de, bu iktibâs işâret ü delâlet i'tibâriyledir. Yani bu meslekler Kur'ân-ı Kerîm'in işâretinden ve delâletinden iktibâs olunmuşlardır. Hâlbuki meslek-i gâyet ile meslek-i ihtirâ', Kur'ân-ı Mu'cizü'l-beyân'ın nice âyât-ı beyyinâtının sarâhatinden ahzolunmuşlardır. Bu sebeble şu iki mesleğin mesâlik-i sâ'ireye rüchânı şübhesiz olduğundan, işbu makâlede bu iki mesleğin dahi ber-vech-i âtî beyânına şurû' ediyoruz.)

"Gâyet" lügatde, bir şey'in taraf u nihâyeti ma'nâsınadır. Istılâhda bir fi'ile terettüb eden hikmet ü maslahat demekdir. Bir fi'ile terettüb eden hikmet ü maslahat o fi'ilin taraf u nihâyetinde husûle geldiği için ona gâyet tesmiye edilmişdir.

"Gâyet"in ma'nâsı bu olduğu ma'lûm oldukda deriz ki: "Bu âlem-i imkânda herşey'in hilkatine bir hikmet ü menfa'at terettüb ediyor. Hikmet ü menfa'atden hâlî hiçbir şey görülmüyor. Bu mes'elede bütün hukemâ ve ukalâ ittifâk ediyor. Ez-cümle ecrâm-ı ulviyyenin envârıyla cemî'-i mahlûkāt neşv ü nemâ buluyor. Küre-i Arz, peyki olan Kamer ile beraber Şems'in etrâfında devrediyor. Onların bu devirleriyle ezmân u evkāt hâsıl oluyor. Arz'ın devriyle mevsimler, seneler; Kamer'in devriyle aylar husûle geliyor. Sonra bu evkāt ü ezmân bütün hayvânât ü nebâtâtın esbâb-ı hayâtiyyesinden en mühimmini teşkîl etdiği gibi bunlar ile bütün mesâlih-i ümem dahi kesb-i intizâm eyliyor. Küre-i Arz 24 sâ'atde bir kere kendi mihveri üzerinde devrediyor. Onun bu devriyle de insan ve sâir hayvânların medâr-ı ma'îşetleri olan eyyâm ve bâ'is-i râhatları bulunan leyâlî vücûda geliyor. Dâima teneffüs etdiğimiz havâ-yı nesîmînin de nice fevâ'id-i azîmeyi muhtevî olduğu görülüyor. Bi't-teneffüs dâhile ve akciğere vâsıl olarak kanı temizliyor ve bu sebeble hayât onunla idâme olunuyor ve her şeyden ziyâde ona ihtiyâc messediyor. Hattâ bunun için hava gâyet çokdur: 50 ilâ 60 kilometreye kadar sihanı tahmîn olunmakdadır. Kezâ bu havanın birçok esbâbdan nâşî dalgalanmasıyla riyâh hâsıl oluyor. Bu riyâh bulutları sevkediyor. Suya ihtiyâcı olan yerlere yağmurlar yağdırarak oralara hayât bahşeyliyor. Bundan başka riyâh a'zâ-yı tezkîriyyeden a'zâ-yı te'nîse mâdde-i telkīhi nakl ile meyveleri telkīh, harâreti ta'dîl, havaları tecdîd, gemileri tahrîk eyliyor. Ebhârın hilkatine dahi add ü ihsâdan hâric nice menâfi' terettüb ediyor. Ez-cümle binlerce envâ'-ı hayvânât onda te'ayyüş eyliyor. Sonra bu hayvânların birçoğundan insanlar müstefîd oluyor. İnsanların bir kısm-ı mühimmi balıkla te'mîn-i ma'îşet etdikleri gibi, denizlerden ihrâc eyledikleri nice zîkıymet eşyâ sâyesinde tevsî'-i ticâret ve tezyîd-i servet eyliyor. Kezâ denizler kendileri de sühûletle seyr-i sefâ'ine sâlih bir sûretde yaradılmış olduklarından bu sâyede dahi insanlar için pek çok menâfi' husûle geliyor. Meselâ; Aksâ-yı Şark ve Aksâ-yı Garb'da bulunan emti'a ve eşyâ yekdiğere naklolunarak envâ'-ı ticâret husûle geliyor. Hattâ bugün ticâretin en büyüğünü ticâret-i bahriyye teşkîl ediyor. Yine bu sâyede bütün bilâdın sanâyi' ve ma'ârifi birbirine intikāl ederek medeniyyet günden güne terakkī ve tezâyüd eyliyor. Kezâ Şems'in rû-yı zemîn'e neşretmekde **[341]** olan harâretiyle denizlerden buhârlar su'ûd ederek ve orada bi't-tekâsüf kar ve yağmura tahavvül eyleyerek rû-yı zemîn'e yağıyor. Bu karların, bu yağmurların rû-yı zemîn'e yağmasıyla mâ-bihi'l-hayât olan nehirler, ırmaklar hâsıl olduğu gibi eşcâr u nebâtât u hayvânât dahi husûle geliyor. Hele ecsâm-ı uzviyyenin ve ale'l-husûs a'zâ-yı insâniyyenin hilkatlerine terettüb eden hikem ü mesâlih bütün ukalâ ve hukemâyı hayretde bırakıyor. Fenn-i menâfi'-i a'zâ kitâblarını im'ânla mütâla'a eden kimselerin azamet-i Bârî'ye ve sun'-i Sübhânî'ye hayrân olmamaları kābil değildir. El-hâsıl, şu âlem-i kevnde sâha-ârâ-yı vücûd olan herşey'in halkına nice hikmetler, nice maslahatlar terettüb etmekde olduğu beyândan müstağnîdir. Hâlbuki, bütün eşyânın böyle nice hikem ü mesâlihi mutazammın bulunması tesâdüfe hamlolunamayacağı derkâr ve bunların bir fâ'il-i hakîmin âsârı oldukları âşikârdır. O fâ'il-i hakîm ise "Allah" ism-i şerîfiyle tesmiye olunan Cenâb-ı Bedî'u'l-âsâr hazretleridir.

Mûsâ Kâzım

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

HÜRRİYET

–İki gün sonra–

Beyaz entârisiyle kar gibi kız,
Sanki Cennet'ten inme zâde-i hûr;
Ya seher-pâredir ki perrandır
Dûş-i nâzında bir sehâbe-i nûr.

Kuşanıp bir nitâk-i hürriyyet
Geziyor hâk-dânı dûrâ-dûr!
Hâle-dâr eyleyince bedri şafak
Bu kadar dil-nişîn olur ancak.

Ya şu oğlan şu tostopaç afacan
Ki fezâlar gelir sürûruna dar;
Taşıyor sanki sığmıyor kabına...
Kendisinden büyük de bayrağı var!
Geçti mâzî denen o devr-i melâl,
Haydi feth et: Senindir istikbâl.

Koşuyor el ele vermiş iki kardeş; birinin
Yaşı beş yoksa da, var altı kadar dîgerinin.
Bakıyor arkalarından dayanıp değneğine
Hayli düşkün bir adam:
– Kız o ne? Düştün mü yine!
Sana bin kerre dedim koşma, yavaş git, yaramaz!
Haydi kalk ağlama... Söz dinlesen olmaz mı biraz?
Silkiver üstünü Ahmed, bakıver ağlamasın.
– Ağlamam ağababa...
– Artık yetişir, oynamayın.

Söktü baktım ki hemen bir alay etfâl öteden,
O nasıl mevkib-i şâdî, o ne âlem, görsen!
Her çocuk bir kocaman bayrak edinmiş, geliyor;
"Yaşasın!" sesleri eflâke kadar yükseliyor.
Görerek yapma değil hem, ne tabî'î etvâr!
Şu yumurcaklara bak: Sanki ezelden ahrâr!
– Bağırın haydi çocuklar...
– Yaşasın hürriyyet!

Derken alkış geliyor; sonra da nevbet nevbet,
Ya Vatan Şarkısı, yâhud ona benzer bir şey
Okunup her köşe çın çın ötüyor... Hey gidi hey!
Bir mezarlık gibi dalgın yatıyorken daha dün,
Şu sokaklarda bugün dalgalanan rûhu görün!
– Biz de gitsek azıcık, ağbaba, olmaz mı?
– Gidin.
Çok koşup terlemeyin ha! Amanın dikkat edin.

İki kardeş dalarak lücce-i etfâle hemen,
İki dürdâne-i ismet gibi yüzmekte iken;
Bakarak arkalarından bu güzel yavruların;
Döndü birdenbire sîmâsı duran ihtiyarın.
Ne için ağladı? Bilmem. Şunu duydum yalınız:
– Âh bir kerre gelip görse Yemen'den babanız!..

Mehmed Âkif

TASHÎH

Geçen haftaki İstibdâd manzûmesinde; "Şu korkuluk gibi dimdik duran herîf mi? Paşa!" mısrâ'ının nihâyetindeki "Paşa" kelimesiyle ""Aceb ne var?" diyerek koşdu önceden herkes." mısrâ'ındaki "önce" kelimesi yanlış dizilmiş olduğundan tashîh olunmasını recâ ederiz.

* * *

SEFÎRU'L-İSLÂM İLÂ-SÂ'İRİ'L-AKVÂM

–mâba'd–

Tâsi'an: İslâm, senin ilminden ve havl ü kuvvetinden ve sâir mâlikiyyet ü mevrûsâtından ve a'mâlinden ve tahayyülât ü âmâlinden müteberrî ve rûhundan **[342]** mütecerrid ü müte'arrî olduğun hâlde vechini Cenâb-ı Hakk'a tevcîh ü teslîm etmendir. İlmi ve onun levâzımını, felsefeyi ve onun meşâkilini, rüsûm u âdâtı ve onun me'hâz ü mevâridâtını, edyânı ve onun ihtilâfâtını, ümemi ve onların münâkaşât ü münâkazâtını, hevâ' vü hevesâtını ve onun mevâlîd ü münâsebâtını, varlığı ve varlığa nisbet edileni terk edip kalb-i hâşi' ve zamîr-i sâfî ve nefs-i nakīh ile Kayyûmü's-Semâvâti ve'l-Arz'a müteveccih olmandır. Ağyârdan O'na firâr ve da'vâ-yı enâniyyet ü istiklâlden Cenâb-ı Akdesi'ne ilticâ ve televvünât-ı beşeriyye ve hâlât-ı nefsâniyyeden hazretine i'tisâm edip dünyâ ve uhrâda seni rızâ-yı şerîfinde istihdâm eylemesini ve tarîk-i rüşd ü sedâda sana tevfîk u hidâyetle ihsân ü merhamet buyurmasını istemendir. İşte İslâm'ın ma'nâsı budur ki, Cenâb-ı Hakk buyurdu: [1](و من أَحْسَنُ دِيناً مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ للَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ) Bu da işte sâir enbiyâ' ve mürselîn hazerâtının dînidir. İşte bu dindir Cenâb-ı Hak kâffe-i enbiyâ-i mürselîni bununla ba's ü irsâl buyurmuşdur. Görüyorsun ki İslâm, nefsi bir takım tekālîd ü evhâmdan ve esâtîr u hurâfâtdan tathîr ve cümûd ü taklîdâtdan hâlis u berî kılarak Cenâb-ı Hakk'a karâr u ilticâdan ibâretdir.

İşte aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in kavl-i şerîflerinin ma'nâsı da budur ki, kemâl-i sa'âdetle buyurmuşlardır: [2](كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الفِطْرَةِ، انَّمَا فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ) Yani; mevlûdun küllîsi her bir akīde-i verâsiyyeden mücerred ve mezâhibden, bir mezhebe taklîdden mu'arrâ ve hâliyyü'z-zihn olarak doğar ve birşey için başka bir şey'e ta'assub etmek eseri kendisinde bulunmaz. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, dînu'llâh ehlinin bu hâlet ile müte'ehhil ü mütehallik olmasını murâd buyurması ibâdının nûru kabûl ile kendi beyniyle ibâdı beyninde tekālîd ü mevrûsât-ı bâtıladan bir gûnâ hicâb olmaması içindir. Bu sebeble İslâma dîn-i fıtrat tesmiye etmiş ve onunla mütedeyyin olmalarını insanlara emreylemişdir. Nitekim buyurdu:[3] (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا) Yani; Şu hâlet her hurâfât ve ta'assubâtdan hâlis u nakīdir. Bu da fıtrî olan dînin mebde'idir ki, Cenâb-ı Hak nâsı onunla meftûr etmişdir. Hadîs-i mütekaddimin bakıyye-i ma'nâsında tıfl-ı sağîre velâyet eden babaları Yahûd

[1] Nisâ, 4/125.
[2] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Cenâ'iz.
[3] Rûm, 30/30.

iseler onu Yahûdî, nasârâ iseler onu nasrânî ve mecûsî iseler onu mecûsî ederler. Hâlbuki, insânın Yahûdî ve Nasrânî ve Mecûsî olması ve kendini bir kayd ile mukayyed tutması matlûb değildir. Zîrâ terakkī her bir kaydı kesreder ve insana her bir taklîdi fekketdirir. Belki matlûb olan yukarıda bertafsîl beyânı mürûr etdiği vechile insânın tarîka-i İslâm üzere şevâ'ib-i taklîdden nefsini tahlîs u tathîr eylemesidir. Ve sonra insânın ta'assub u cümûdu elden bırakarak ve bir Resûlü diğer Resûle tercîh ve intisârdan ve bir kitâbı tanıyıp diğer kitâbı tanımamakdan vazgeçerek dînini mecmû'-i insâniyyete şâmil bir dîn-i âm kılmasıdır. Kâle Te'âlâ ve tekaddes وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ[1] Yani; dînimiz İbrâhîm aleyhi's-selâmın dediği dîndir ki, Hazret-i müşârun-ileyh; إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ[2] kavl-i şerîfini nâtıkdır.

Bundan sonra Cenâb-ı Hakk celle ve alâ her bir ta'assub-ı zemîmi, her bir huşûnet-i elîmi leyyin eden ve nâsı yekdiğere kardeş edip nefret ü husûmeti men' eyleyen insâniyyetin bir dîn-i umûmîsi olan dînu'llâh ile nasıl mütedeyyin olmaklığımız lâzım geldiğini irâ'e ve beyân buyurdu. Neste'îzü bi'llâh: قُولُوا آمَنَّا بِاللّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ[3] İşte Cenâb-ı Hakk'ın rusül ü asfiyâsına ta'lîm etdiği ve envâr-ı ilminin o enbiyâ'-i izâm u asfiyây-i kirâma mukaddeme-i ifâzası olarak vahy ü teblîğ eylediği dîn bu dîndir ki, o da dîn-i İslâm'dır. Dîn-i İslâm cemî'-i âlemin ve âmme-i beşerin ona rücû' etmesini istediğimiz bir asl-ı kavîmdir ki, fıtrat-i selîme erbâbı min-cihet-i nefsihî ona yaklaşmakda ve ukûl-i âliyye ashâbı mücerred dîn-i İslâm'ın tasavvuruyla bilâ-tereddüd râzî ve kāni' olmakdadır.

İmdi; İslâm şu ma'nâya göre gayr-i kābil-i hilâf olduğu gibi gayr-i kābil-i te'vîl ü tahrîf bulunduğu meydândadır. Bundan başka bir kavim İslâm'dan gayri bir dîne ber hurûc etmedikçe ve kendinin bulunduğu zulm ü zoru "İslâm" zu'm u kıyâsında bulunmadıkça fıtrat-ı asliyye olan bu ma'nâdan infikâk ü iftirâkı mümkün değildir.

Âşiran: Dîn-i İslâm taklîd ü cümûdun ve ta'assub-ı irsiyyenin zıdd ü aduvvudur. وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَّذِيرٍ إِلاَّ قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ. قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكُم بِأَهْدَى مِمَّا وَجَدتُّمْ عَلَيْهِ آبَاءكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ[4] Dîn-i İslâm sübül-i taklîd ü iktidâda mukallidîne akl u reviyyeti şart u esâs kılmış ve ahkâm-ı mezriyede ehil ve müsta'id bulundukları şey ile hükmetmiş ve kâ'inâta nazar-ı ibretle bakıp esrâr-ı tabî'iyye ve halkıyyeye kesb-i vukûf u ma'rifet edilmesini ve irfân ile cümûd ü huşûnetden ve insanların yine kendileri gibi adamların taht-ı tahakküm ü esâretinden çıkmalarını ve cühhâl-ı akdemînin te'lîf ü tertîb eyledikleri kütüb-i esâtîr u hurâfâta kulak vermemelerini emretmişdir. Kāle Te'âlâ: قُلْ سِيرُوا فِي الأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا[5] Ve kāle Te'âlâ: أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لاَ تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ[6]

Hâdî aşar: Dîn-i İslâm geldi. Hâlbuki nâs ehvâ-yı müteferrika, milel-i muhtelife ve asabiyyet-i kaviyyede pûyân idi. Resûl-i Zî-şân'a arz-ı îmân edip tâbi' olanlar ise parmakla sayılır derecede ekall-i kalîl idi. Bir hâldeki, mü'minîn, halkın hücûmuyla mahv u perîşân olacaklarından havf u hirâs içinde idiler. Hattâ içlerinden ba'zısı demişdi ki: "Kimseden sakınmaz ve korkmaz bir hâl-i emniyyetde Cenâb-ı Hakk'a ibâdetimizi icrâ edeceğimiz zamanı acabâ görebilecek miyiz?" İmdi, Cenâb-ı Hak Resûlüne şu kavl-i kerîmi inzâl buyurdu.

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُم فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لاَ يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ[7] **[343]**

Elhamdülillâh şu va'd-i ilâhî tahakkuk etdi. Mülk-i İslâm aksâ-yı Arz'a kadar intişâr etdi. Sonra Cenâb-ı Hak bir gün gelecek ki, bu dînin edyân-ı sâire üzre gâlib geleceğini ve bu dînin benî-beşer arasında şe'n-i ekberi olacağını va'detdi. سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ[8] İşte biz, bu va'd-i celîl-i ilâhîye intizâr etmekdeyiz. Bu va'd-i âlî-i sübhânînin dahi bevâdiri belirdi, eşrât ü alâmâtı zâhir oldu. Zîrâ benî-beşer arasında ilm ü ma'ârif-i hakīkīye meydân aldı. Kulûb-i beşerden sehâ'im-i kadîme ve hukūk-ı zemîmeyi kaldırdı. "Hakīkat" denilen şey'i, velevki a'dâsından olsun, almak husûsunda insanı teşvîk u iğrâ' etdi.

Dîn-i İslâm bir dîndir ki, dâ'î-i İslâm onu hamâset etmek için değil insâniyyete muhabbet, ibâdullâha şefkat cihetiyle da'vetini icrâ eder. Çünkü bu dîn hıkd ü hasedi izâlede ve âhâd-ı beşer meyânında icrâ-yı âhenk-i mu'âhâtda ferîd, beyne'l-beşer ta'assubât-ı mezhebiyye-i bâtılayı kaldırmak ve ashâb-ı mileli yekdiğerinden tenfîr edip ayıran şu hâ'il-i Şeytân'ı kesretmekde vahîddir.

Bu dîn pek zâhir, pek bâhir bir hakīkatdir. هَذَا هُوَ الْحَقُّ (وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ)[10] (الْمُبِينُ)[9]

Mütercimi: Ahmed Cemâl

İNSAN

İnsan nedir? Acaba şu gördüğümüz cism-i mâddîden mi ibâretdir ki, gâh tahlîle, gâh terkîbe ma'rûz kalmak sûretiyle bir zaman neşv ü nemâ bulur? Sonra şeyhûhat denilen

[1] Bakara, 2/135.
[2] En'âm, 6/79.
[3] Bakara, 2/136.
[4] Zuhrûf, 43/23-24.
[5] En'âm, 6/11.
[6] Hacc, 22/46.
[7] Nûr, 24/55.
[8] Fussilet, 41/53.
[9] Nûr, 24/25. Âyet (أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ) şeklindedir.
[10] Sâd, 38/88.

devr-i inhitâta girer. Daha sonra ölerek mezâra sokulur. Nihâyet toprak hâline gelerek ayaklar altında çiğnenir. Eğer insan bundan ibâret ise silsile-i hayvânâtın en aşağı tabakasında bulunması, hem de mevcûdât arasında şu gördüğümüz ehemmiyyeti hâiz olmaması îcâb ederdi. Zîrâ arslan bünyesinin kuvvetiyle, fil cesâmetiyle, maymun sür'atiyle ona çok fâ'ikdir.

Yemîn ederim ki, zâhir bâtına dâima nişân olmak lâzım geleydi, insânın, mü'essirâtı gâyetle çok olan, şu tabî'at-i külliyye arasındaki hâli şiddetli kasırgaların hücümâtına kapılıp da birinden kurtulursa diğerine tutulan nihâyet hüsemâsının pençe-i gâlibânesinde zebûn kalmış bir vücûd-i za'îfin uğrayacağı şedâ'idin en müdhişine uğrayan hafîf bir tüy parçasının hâline benzerdi. Lâkin öyle değil! Bu işde bir sırr-ı meknûn, bir remz-i masûn var ki, ona mahrem olabilsek istikbâlde rehber-i hidâyetimiz olacak ne kadar fevâ'id te'mîn edebileceğiz!

İnsanın bir kere bidâyet-i neş'etindeki tavrını düşünür, bir de hâl-i hâzırına bakarsanız ukūlü idrâk-i mâhiyyetinde hayrân bırakacak hârikalar görürsünüz; birçok hâlât müşâhede edersiniz ki, efkâra dehşet verir, enzârı durdurur. Evet, bedeni çıplak, derisi ince, bacağı cılız, bileği nârîn bir mahlûk görürsünüz ki, tek başına bu ma'reke-i hayâta düşmüş, ummân-ı hurûşân-ı mevcûdiyyetin o mehîb dalgaları arasına atılmış, çalkanıp duruyor. Yüce yüce dağlara bakıyor, onların hayâlinden dehşet alıyor; koca koca ormanlar görüyor, gölgelerinden korkuyor; fevkinde o parlak yıldızlarla parlayan mâ'î kubbe füshatiyle, rif'atiyle zavallının nigâh-ı tahayyürüne mehâbet-endâz oluyor; sazların, kamışların arasında arslan seslerini duyuyor, korkusundan bayılıp ölüm hâline geliyor. Heyhât ki, bir tarafdan bu kadar dehşet, bu kadar vahşet içinde canını kurtarmakla uğraşan o zavallı mahlûku diğer tarafdan da sıcak yakıyor, soğuk donduruyor, açlık, susuzluk son derecede müte'ellim ediyor.

İşte bidâyet-i zuhûrunda insânın hâli böyle iken şimdi görüyorsunuz ki, o za'îf mahlûk kendisine musallat olan avârız-ı tabî'ata müdhiş bir celâdet, tasavvur olunmaz bir sebât ile mukāvemet ediyor; şiddet, kuvvet sâhibi olan muhâsımlarına karşı olanca mehâliki iktihâm eden, ölümle pençeleşen bir kahramân kesiliyor, onlara i'lân-ı harb ediyor, düşmanlarını kahr için isti'mâl eylediği kuvvet kolundan, bileğinden çıkmamak şartıyla hepsine galebe çalıyor. Hem yalnız gâlibiyyetle iktifâ eylemeyerek onları esîr ediyor; bir melik-i muzaffer üserâ-yı harbi nasıl kullanırsa o da o sûretle onları âmâline, metâlibine hâdim eyliyor.

Bundan başka görüyorsunuz ki, son derecede nârîn, nâzenîn bulduğunuz o mahlûk-ı za'îf mecbûl olduğu nezâketden şâyân-ı hayret bir salâbet çıkarıyor: Koca dağlara karşı geliyor, onları pamuk gibi atıyor; kayalara seğirdiyor, ezip toz şekline getiriyor; demire teveccüh ediyor, eridip su gibi akıdıyor. O za'afdan ise öyle bir kuvvet ızhâr ediyor ki, arslanları kayd altına alıyor, vâdîlere sığamayan o azametli hayvân gelip onun huzûrunda tezellüle mecbûr oluyor, o seyredip eğlenecek diye ayaklarının altında yaltaklanıp duruyor!

Artık böyle âlimâne bir tedebbürden sonra; "İnsan, şu gördüğümüz nâçîz mâddeden ibâretdir." denebilir mi? Aslâ! İşte bu beden-i hâkî bir sırr-ı meknûna zarf olmuşdur ki, o râz-i muhtecibin cevheri enzâra karşı hafâ-güzîn olsa da eseri mevcûdiyyetini göstermekdedir. İşte insâniyyetin rûhu, ma'nâ-yı hakīkīsi, sunûf-ı sâ'iredeki mahlûkātdan mâ-bihi't-temâyüzü hep o sırdır. Evet, bu bir bedîhedir ki, muhtâc-ı isbât değildir. Lâkin ma'nâ-yı insâniyyet dediğimiz o râz-ı ulvî ne imiş ki, şu cism-i mâddîyi kendisine nişîmen ittihâz edivermekle bütün kâ'inâtı âmâline fermân-ber ediyor, bir mâlik-i meşrû'anın kendi mülkündeki tasarrufuyla bu hâkdâna sultân oluyor?

Eğer bu ma'nâ-yı insâniyyet havâssın yükselebileceği bir seviyede **[344]** bulunaydı da mahsûsâtın tâbi' olduğu kavânîne ittibâ' edeydi o zaman tedkīk-i mâhiyyeti kolaylaşırdı. Yâhûd bu ma'nâ-yı insâniyyet makāsıdı, infi'âlâtı mahdûd olan ma'nâ-yı hayvâniyyet tabî'atında olaydı tahkīk-i hüviyyeti için uğraşan fikr-i müdakkıkın iktihâm edeceği mezâhim karıncaların, mikropların tabâyi'ini araşdırmakda olan erbâb-ı tetebbu'un çekdikleri şedâ'idden ziyâde olmazdı. Lâkin, heyhât ki, iş külliyyen bunun hilâfındadır.

İnsana nazar-ı im'ân ile bakarsanız görürsünüz ki, cümle-i hasâ'isinden birini sûret-i mutlakada tahdîd kolay olmayacak tarzda ezdâdı, mütenâkızâtı câmi'dir; hiçbir kā'ide-i tedkīk ile ihâta edilemeyecek bir şümûl ile ahvâl-i mün'akiseyi şâmildir. Gûyâ ki, bu ma'nâ-yı insâniyyet eb'âd-ı mutlakayı reftârına cevelân-zâr eden efkâr-ı dûr-â-dûr için sâhilini bulmak kābil olmayan bir ummândır.

Kezâlik insanı meftûr olduğu evsâf i'tibârıyla tedkīk edecek olursanız, ne o evsâfı muhît bir kānûn, ne de bir asla rabtedecek usûl bulamazsınız. Şimdi, şurada bir adam görürsünüz ki, kadr-i i'tidâli anlamış, ser-kemâl-i idrâk etmiş, temâyülât-i beşeriyyesini akl ü dirâyet mikyâsıyla ölçüyor, a'mâl ü harekâtını mîzân-ı adl ile tartıyor, ifrâtdan tefrîtden müctenib, bütün umûrunda vasat-güzîn.

Sonra o adamın sağ tarafında başka birini görürsünüz ki, lezâ'iz-i âlemden birine iltifâtı yok, dünyâdan alabildiğine usanmış, ikbâle, servete hiç harîs değil, âsâr-ı umrândan o kadar müteneffir ki, bu nefret sâ'ikasıyla ebnâ-yı nev'inden yüz çevirerek dağ başlarında kemâl-i fakr içinde yaşıyor, sonra da durmuyor, kâ'inâtı nazarından bir kat daha düşürmesi buna mukābil kendisine rızâ-yı lâhûtîsiyle tecellî etmesi için hâlikına yalvarıyor.

Daha sonra o evvelki mu'tedilü'l-etvâr zâtın sol tarafında bir üçüncüsünü görürsünüz ki, dünyâ zavallının aklını alabildiğine meshûr etmiş, basar-ı basîretini iyiyi kötüden ayıramayacak derecede amâ-dâr eylemiş, herîf nefsini kuyûd-ı örf ü âdetden tecrîd ederek inân-ı ihtiyârını boynuna dolamış, kapıp koyuvermiş, şehevât-i nefsâniyyesi ne tarafa incizâb ediyorsa kendisi de o semte meylediyor.

Sonra birini daha görürsünüz ki, cehâlet ve gabâveti sâ'ikasıyla hayvâniyyet derekesinden de aşağıya inmiş de artık cemâdât ile hem-seviyye olmuş. Bunun yanı başında ise si'a-i ıttılâ'ıyla mütemeyyiz bir âlim görürsünüz ki, yegâne hırsı serâ'ir-i hilkatin üzerindeki perdeleri açmakdan, olanca zevki bir nazariyye te'sîs etmekden yâhûd tabî'atın bir kānûnuna daha zafer-yâb olmakdan ibâret.

Kezâlik bir şahıs görürsünüz ki, hayâta inhimâki sebebiyle insanları rüsvây eden, cebânetin en son derecesine varmış, hayâle vâhimesinde can vererek onu mahvına kasdeden bir ifrît zannediyor da ödü patlıyor! Sonra bu taban-

sız, bu iz'ânsız mahlûkun karşısında bir kahramân görürsünüz ki, metîn, müstahkem kal'aları döğen topların sadâ-yı ra'd-nişânı miğferlere belâ-yı âsumânî gibi inen kılıçların tanîn-i dehşet-resânı koca herîfi taraba getiriyor, meydân-ı harbde sath-i türâbı hûn-i şüce'ân ile erguvânî bir safîha renginde gördükçe karîru'l-ayn oluyor!

Allah'ı severseniz söyleyiniz, daha bunlardan başka birçok evsâfı kabûlüne imkân mevcûd iken insânın hâlini tedkîk eden nazar için o evsâfı bir esâs, bir kānûn dâhiline alabilmek kābil midir?

İnsanın temâyülâtı için bir had yokdur ki, oraya varınca dursun da ilerisini istemesin. Belki bir gâyeti idrâk edince ötesini ister. Bu sonraki noktaya vusûl için kendisinde bir kuvvet duyar. Hattâ o mevki'i de ihrâz edince mazhariyyeti kanâ'atine hâdim olmak şöyle dursun, emelinin izdiyâdına bâ'is olur, bulunduğu mertebeyi nazarında küçültmeye başlar.

Zaman olmuş idi ki, Amerika'nın kâşifi, telgrafın, buhâr makinesinin mûcidi cünûn ile ithâm edilmiş idi. Çünkü nâs bu sözleri duydukça muhâl addediyordu. Sonra zaman oldu ki, ulemâsı; "Bir vakit gelecek, bizim ile o devrin adamları arasındaki fark en âdî bir hayvan ile bizim aramızdaki fark kadar büyük olacak!" demeye başladılar.

Acabâ meyl-i alâ', hırs-ı terakkī insanı şu hadd-i müdhişde durdurabilecek mi? Heyhât! İnsandaki tama' fikri o derecededir ki, hâl-i hâzır ma'lûmâtı kendisini aslâ hoşnûd etmiyor, cehâlet-i evveliyesinin akībinde nâ'il olduğu fazîlet ü kemâli nazarında hakīr gösteriyor da Amerika hükemâsından birine; "Bizim eslâfımızdan ilmen medâr-ı temâyüzümüz cehlimizi öğrenmiş olmamızdan ibâretdir. Onlar ise bir şey bildiklerine mu'tekıd idiler." Sözlerini söyletiyor.

Ah ne olurdu şu ma'nâ-yı insâniyyet nedir, anlamış olaydım! O ma'nâ-yı azîmi ki, insana insâniyyetin hâl-i hâzır-ı kemâlini nisbetle noksân-i mahz addetdirecek derecede celîlü'l-kadr olduğunu gösteriyor da, o da idrâkine zafer-yâb olduğu esrârı sermâye-i sa'âdet bilmekden istikbâr ediyor, pîşgâh-i terakkīsinde hayâlin ihâta edemeyeceği, efkârın varamayacağı bir gâyet görüyor.

Artık bu tedebbürden, bu im'ândan sonra biz beyyine ile hükmedebiliriz ki, insanı hayvandan ayıran ne nutukdur, ne tefekkürdür, ne de tedeyyündür. Belki, insânın aklen, ahlâken nâ-mütenâhî bir sûretde terakkīye kābiliyyeti, hayvanın ise mahdûd bir hudûdda durmasıdır. O hâlde hayvanın insana nisbeti mahsûrun gayr-i mahsûra nisbeti kabîlinden olur ki, şu nisbetin hadleri arasındaki tefâvüt ne kadar azîmdir!

Eğer bu gibi bedîhiyyâtda da ulemâ-yı Garb'dan birini işhâd lâzımsa işte Larousse'un büyük ansiklopedisinde terakkī-i insânîye dâir bir sözü: **[345]** "İnsanın terakkīsine bir hudûd ta'yîn etmek, şân-ı insâniyyete bir şeyn îrâs edecek bir tehevvürdür."

Kezâlik Ernest Renan *Târîh-i Edyânı*'nda diyor ki:

"İnsanın hâli im'ân ile tedkīk edilince görülür ki; bu âlem-i mâddînin hâricine çıkarak hadd ü gâyesi olmayan esbâbı anlamak için bezl-i mechûd etmekdir. Ya şu hâl onun görmekde olduğumuz mâddî ve mahdûd eşyâdan medâr-ı temâyüzü olan bir ulvî cevhere mâlikiyyetine delîl-i hissî değil midir? Şübhe yokdur ki, nefs-i insâniyyetde me'âric-i semâya doğru yükselmek için görülen bu cehd –kendi azametiyle, ulüvv-i himmetiyle tefâhürda cidden haklı olan– o nev'e karşı nazar-ı müşâhidde bir hiss-i ihtirâm uyandırır."

Ma'a-mâfîh Cenâb-ı Hak bir tarafdan tasavvur edilebilecek merâtib-i fezâ'ilin kâffesinin fevkine çıkabilecek ehliyyetde yaratdığı insana diğer tarafdan derekât-ı rezâ'ilin en pest-pâyesine tedennî kābiliyyetini de vermişdir ki, târîh-i insâniyyeti tetebbu' eden bir nazar-ı tefekkür için bu husûsda pek büyük ibretler vardır.

İnsan içine atılmış olduğu âlem-i mevcûdiyyete karşı –hayvânâtın hilâfına olarak– bir cehl-i tâmm üzerine yaradılmışdır. Zira Fâtır-ı Hakîm hayvânâta devâm-ı hayâtlarını kâfil olabilecek mevâddı bulmaları, bakā-yı nev'lerini muhâfaza edebilmeleri için bir ilhâm, bir sevk-i tabî'î ihsân etmişdir ki, onlara en büyük rehberdir. O sebebden görürsünüz ki, hayvânlar bâdî-i helâkleri olacak ifrâte, tefrîta kapılmazlar. Bundan başka mesken ittihâzı, yavrularını sıyânet için münâsib mahal tedâriki gibi ilm-i hayvânât ile uğraşanları mebhût bırakacak, kendi hayâtlarını da te'mîn edecek bir takım a'mâl ile meftûrdurlar.

Lâkin insan bu hasîsaların kâffesinden mahrûmdur; ancak bu mahrûmiyyete mukābil kuvâ-yı fikriyye üzerinde nâmahdûd bir sûretde tasarruf meziyyetine mâlikdir. İnsan kendi cibillet-i acz ü za'fını bilmekle beraber bütün kâ'inât-i arzıyyenin mâlik-i müstakılli, bu avâlim-i kevniyyenin medâr-ı zîneti olduğunu da yakīnen anladığından za'fına bakıp da irtikāsına âmâde duran evc-i kemâle yükselmekden geri durmadı. Hattâ o mevki'-i âlü'l-âlin vicdânlarda menkûş olarak zaman zaman parlayan, bürka'-pûş olan misâl-i hayâl-pîrâsının insanı ye's ile ümmîd arasında bırakması bile hakīkatini anlayamadığı fakat gizli bir his ile vücûdundan haberdâr olduğu o gâye-i bâlâ-terîne vusûl için olanca kuvvetini sarfetmesine bâ'is-i mücbir oldu.

Nev'-i insânîyi teşkîl eden efrâd mizâclarındaki, zamanlarındaki, mekânlarındaki tefâvüt hasebiyle rûhun aksâ-yı emânîsini ta'yîn husûsunda ihtilâfa düşdü. Bunlardan her birinin himmeti de evvelâ kendisinde gördüğü kudret, sâniyen rûhundaki temâyülün hakīkatini taharrîye bulabildiği fırsat nisbetinde oldu. Bazıları o gâye-i âmâl olsa olsa lezâ'iz-i bedeniyyede huzûzât-ı hayvâniyyede bulunabilir zannına düşerek birçok esbâb-ı zevk u tarab îcâdına koyuldular ki, bu yüzden envâ'ı muhtelif birçok sanâyi'-i nefîse zuhûr etdi. Ma'a-mâfîh bunları araşdırırken bir takım sanâyi'-i nâfi'a ve a'mâl-i müfîdenin de esâsları keşfedildi.

Bazıları ise o maksad-ı aksâyı sözlerini bir nidâ-yı semâvî sûretinde tanıtmakla, sıytlarını aktâr-ı kâ'inâta yaymakla istihsâl edebilecekleri zehâbına kapılarak olanca mesâ'îlerini memâlik feth eylemeye, ebnâ-yı nev'lerini zîr-i tahakkümlerine almaya hasretdiler. Bundan da birçok muhârebeler meydân aldı. Ancak bu muhârebeler ma'ârifin terakkīsini, ümmetlerden bir kısmının su'ûdunu, bir kısmının hübûtunu intâc eyledi ki, şu hâlin de akvâm u kabâ'ilin şâh-râh-ı medeniyyetde ilerlemesiyle kavî bir münâsebeti oldu.

Elhâsıl, bir takımları da o matlabın terbiyye-i nefs ile, tehzîb-i ahlâk ile, kuvâ-yı fikriyyeyi i'mâl ederek onun se-

merât-ı nâfi'asını iktitâf ile elde edebileceğine kāni' oldular ki, bu kanâ'at sâyesinde ulûm-i ahlâk ve sâir birçok ilmî ve amelî mebâhis ü mütâla'at ile beraber –mâdde-i akliyyeyi perveriş-yâb etmek, kuvâ-yı fikriyyenin dâire-i ihâtasını genişletmek husûsunda âsâr-ı hayret-fermâsı görülen– mesâ'il-i felsefiyye meydâna çıkdı.

İşte herkesin bin can ile müştâk olduğu şu sa'âdet-i rûhiyyeyi taharrîye kalkışan efkârın meşrebleri, veche-i azîmetleri arasındaki ihtilâfdan dolayıdır ki, insâniyyetin bugünkü terakkīsi sâhâ-pîrâ-yı tecellî olmuşdur. Ma'a-mâfîh şimdiye kadar o sa'âdet-i hakīkıyyeyi idrâk sevdâsıyla dolaşmakda olan infi'âlât-ı rûhiyye bundan böyle tarîk-i talebinde devâm edecekdir. Tâ ki, Cenâb-ı Mübdi'-i Ezelî tarafından yed-i beşerle itmâmı murâd buyurulan ibdâ' resîde-i kemâl olsun.

Bu gîrüdâr-ı müdhiş arasında ise Hâlik-i Hikem insanlara enbiyâ gönderir ve onlara meb'ûs oldukları zamâna en muvâfık olup sâlikini en kısa yoldan fevz ü necâha îsâl edecek birer şerî'at vahy buyururdu. Nâsın içinden bir kısmı – ki, Cenâb-ı Hakk beşeri bulunduğu hâlin fevkine onların delâletiyle nakletmeyi murâd buyurmuşdu– peygamberlere tebe'iyyet ederek telakkī eyledikleri usûl-ı dîn üzerine az bir zaman hareket etdikden sonra yine eski hâl-i tezebzübe avdet ederler; kitâblarındaki nusûsu tahrîf ile artık hevesât-ı halkı zabt u rabta gayr-i sâlih bir hâle getirirlerdi. Hülâsa, kavânîn-i hayât bunların süllem-i medeniyyetde bir kademe daha terakkīleri esbâbını hazırlayıncaya kadar bu sûretle vakit geçirdikden sonra Cenâb-ı Hak onlara içlerinden bir peygamber daha gönderirdi ki, o peygamber derece-i nevîne i'tilâ isti'dâdını gösteren kavmin en ilerisinde bulunurdu.

İşte bütün akvâmın hâli böyle bir gîrüdâr içinde iken vaktâ ki akl-i insânînin neşv ü nemâsı resîde-i tamâm oldu; gass ü semîni, nîk ü bedi temyîz edecek hâle geldi. Cenâb-ı Hak Seyyidü'l-vücûd ve Hâtemü'l-enbiyâ' olan Hazret-i Mustafâ'yı muhalled bir şerî'at ile âleme gönderdi.

[346] Lâkin, sakın şu Küre'nin sükkânı arasında hâlâ münâza'ât-ı fikriyyenin, münâkaşât-ı akliyyenin ber-devâm olduğunu görüp de diğer bir nebî daha geleceğini istidlâle kalkışmayın. Zîrâ pîşgâh-ı im'ânınızdaki bu gürültüler, bu hây u hûy-ı terakkī asr-ı hâzır evlâdını hakīkat-i İslâm'ı anlamaya, o dîn-i mübîn'in esrârını idrâk etmeye müsta'id bir tavr-ı kemâle îsâl edecek esbâbdan başka bir şey değildir. Evet; [1](سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ)

Mütercimi: Sa'dî

ESKİ VE YENİ AHLÂK KİTÂBLARIMIZ

–mâ-ba'd u hıtâm–

98- *Lübbü Lübâbi'l-Hikme:* Türkçe mensûr ahlâkī bir eser olup Sultân Süleymân-ı Sânî vüzerâsından Abdurrahman Paşa'nın Dîvân Efendisi Hüseyin Râzî bin Mehmed Âmidî'nindir. Matbû' değildir.

99- Şâm Müftîsi iken 978'de vefât ederek Sâlihiye'de ulemâ'-i şu'arâ-yı Osmâniyyeden Üsküblü İshâk Çelebi yanına defnedilen fâzıl u şâ'ir-i meşhûr Dıraçlı Fevzî Ahmed Efendi'nin *Ahlâk-ı Süleymânî* ismindeki eseridir ki, Sultân Süleymân-ı Kānûnî'nin *Dîvân*'ından Ahlâkī kısmının şerhidir. Gayr-i matbû'dur.

100- 960'da Amasya'da vefât eden Senâ'î Ahmed Mağnisavî'nin *Şebistân-ı Hayâl* tarzındaki *Senbistân-ı Zülâl* ismindeki eseridir ki gayr-i matbû'dur.

101- *Pend-i Ricâl:* Manzum. 20 Meclis üzre müretteb olup Bursa'da medfûn Emîr Sultân hazretlerinin hulefâsından Halka Sultân'ın hafîdi Süleyman Efendi'den müntesib Mürîdî-i Aydınî tarafından mü'ellefdir.

ZAMÂNIMIZ ERBÂB-I MA'ÂRİFİ TARAFLARINDAN AHLÂKA DÂİR YAZILAN MATBÛ' ÂSÂR

1- *Mülzimetü'l-Ahlâk*: Ahlâk-ı Adûdiyye'nin tercemesidir ki, Meclis-i Ma'ârif a'zâsından Mehmed Emîn İstanbulî'nin olup 1282 târîhinde tab' olunmuşdur.

2- *Mehâsin-i Ahlâk*: (Giridî Ahmed Muhtâr Beyefendi)

3- *Nasâyihu'ş-Şubbân*: (Merhûm Şirvânî Ahmed Hamdi Efendi)

4- *Burhân-ı Hakīkat:* (Merhûm Mustafa Şevket Paşa)

5- *İlm-i Ahlâk* (Abdurrahman Şeref Beyefendi)

6- *Ahlâk-ı Hamîde*: (Mehmed Sa'îd Efendi)

7- *Nuhbetü'l-Fezâ'il:* (Sadruddîn Şükrü Efendi)

8- *Ravza-i Ahlâk:* (Râsih ve Şihâb Beyler)

9- *Mi'yâr-ı Uhuvvet*: (M. Zühdü Bey)

10- *Ahlâk Müderrisi:* (Mehmed Hayri ve Mustafa Hayrullah Beyler)

11- *Terbiyyetü'l-Ezhân:* (Osman Hayri Efendi)

12- *Esâsü'l-Ahlâk:* (Hilmi-zâde İbrahim Rif'at Efendi)

13- Zübdetü'l-ahlâk (Hayrullah Bey)

14- *Tercemetü'l-İşrâk fî-Mekârimi'l-Ahlâk:* (Ahmed Bedrân Efendi – Ahmed Atâ'ullah Efendi)

15- *Hıfz-ı Sıhhat-i Ahlâk* yâhûd *Fezleke-i Tıbb-ı Rûhânî:* (Mehmed Reşid Bey)

16- *Mi'yâr-ı Hüsn-i Ahlâk:* (İmâm Gazâlî – Hüseyin Tevfîk Bey)

17- *Mîzân-ı Ülfet:* (İmâm Gazâlî)

18- *Masâbihu'n-Necâh:* (İmâm Gazâlî –Abdullah Hasîb Bey)

19- *Oku- Yeni Risâle-i Ahlâk*: (Alî Nazîmâ Bey)

20- *Sa'âdet-i Dünyâ – Ahlâk-ı Hamîde:* (Merhûm Âbidîn Paşa)

21- *Risâle-i Ahlâk:* (Merhûm Rif'at Paşa)

22- *Tasvîr-i Ahlâk:* (Merhûm Ahmed Rif'at Efendi)

23- *Ber-güzâr:* (Merhûm Ahmed Rif'at Efendi)

24- *Behcetü'l-Ahlâk:* (Behcet Bey)

25- *Ahlâk-ı Hamîdî:* (Tabîb Mîralay Merhûm Hüseyin Remzi Bey)

26- *Hikmet-i Ahlâk:* (Merhûm Ali Ferruh Bey)

27- *Terceme-i Nasâyih-ı Eflatun:* (Merhûm Ali Fethi Efendi)

28- Güzel Sözler: (Ziver Bey)

[1] Fussilet, 41/53.

29- *Çocuklara Ta'lîm-i Fezâ'il:* (Ali İrfan Bey)

30- *Feyz-i Yezdân:* (İbn-i Verdî'nin *Nasîhatü'l-İhvân* ismindeki kasîdesinin tercemesidir. Mütercimi: Hacı Zihni Efendi)

31- *Şerhu Etvâku'z-Zeheb:* (Metn-i eser Allâme Zemahşerî'nindir. Şârih ve mütercimi: Hacı Zihni Efendi)

32–Mir'âtü'l-ahlâk: (Hilmi Bey)

33- *Mikyâsü'l-Ahlâk:* (Mustafa Zihni Paşa)

34- *Felsefetü'l-Ahlâk:* (Hüseyin Hüsnî-i Toyranî)

35- *Fezâ'il-i Ahlâkiyye ve Kemâlât-ı İlmiyye:* (Sa'îd Bey)

36- *Rehber-i Necât:* (Abdullah Hâlis)

37- *Kişver-i Derûn:* (Merhûm Kâmil Paşa)

38- *Ferîdûn:* (Hüseyin Hıfzı Bey)

39- *Ma'kes-i Fazîlet:* (Mehmed Sa'îd Efendi)

40- *Mekteb-i Edeb:* (Merhûm Mu'allim Nâcî Efendi)

41- *Fezâ'il-i Ahlâk:* (Rif'at Efendi)

42- *Ahlâk-ı Nazarî:* (Rif'at Efendi)

43- *Mebâdî-i Hikmet-i Edebiyye*: (Piyâde mîralaylarından İsmail Hakkı Bey)

44- *Büyük Çocuklar:* (Ali Ulvî Bey)

45- *Usûl-i Ta'lîm ü Terbiyye:* (Â'işe Sıddîka Hanım)

46- *Hıfz-ı Sıhhat-i Ahlâk:* (Mehmed Reşîd Bey)

47- *Hıfz-ı Sıhhat-i Dimâğ:* (Abdullah Cevdet Bey)

48- *Sirâcü'l-Hidâye:* (Ahmed Muhyiddîn Bey)

[347]

49- *İlm-i Ahlâk:* (İmâm Gazâlî'den – Ömer Âdil Bey)

50- *İlm-i Rûh:* (Hoca Tahsîn Efendi)

51- *Rûh:* (Sırrı Paşa)

52- *Vazâ'if-i Etfâl:* (Mustafa Hâmî Paşa)

53- *Ferîd:* (Necîb Âsım Bey)

54- *Rehber-i Ahlâk:* (Ali İrfân Bey)

55- *Süllem-i Rif'at:* (Manastırlı Merhûm Rif'at Bey)

56- *Es'ile ve Ecvibe-i Hikemiyye:* (Filibeli Merhûm Hüseyin Vasfi Efendi)

57- *Hikemiyyât-ı İslâmiyye:* (Gülistân'dan mütercem; Şeyh Vasfi Efendi)

58- *Terbiyye-i Nisvân:* (Râgıb Bey)

59- *Fennî ve Ahlâkī Mektûblar:* (Nâzım Bey)

60- *Nezâket:* (Hüseyin Hüsnü Bey)

61- *Rehber-i Tedrîs ü Terbiyye*

62- *Nesâyih-ı İhvân:* (Mehmed Efendi)

63- *Emsile-i Ahlâk:* (Zeki Bey)

64- *Nevâdir-i Nefîse*

65- *Medhâl-i Terbiyye:* (Ali Münîf Efendi)

66- *Ahlâk Dersleri:* (Tabîb Mîralay Merhûm Hüseyin Remzi Bey)

67- *Mehâsin-i Ahlâk:* (Salâhuddîn Bey)

68- *Pend-nâme-i Lokmân Hakîm Terceme-i Manzûmesi*

69- *Âdâb-ı Musâhabe:* (Hayrullah Nedîm Efendi)

70- *Ta'lîm-i Veledân Birinci Kitâb:* (Ali Nazîmâ)

71- *Kırâ'at-i Ahlâkiyye ve Sıhhıyye:* (Ali Nazîmâ)

72- *Nâfi'u'l-Âsâr Nev-bâve-i Simâru'l-Esmâr:* (Merhûm Abdünnâfi' Efendi)

73- *Nasîhat-nâme:* (Harputlu Merhûm Yûsuf Şükrü Efendi)

74- *Zübde-i Gülistân:* (Tayyâr Efendi)

75- *Terceme-i Nasâyih-i Hoca Abdullah Ensârî:* (Merhûm Hacı Râşid Paşa)

76- *Mir'ât-ı Hikmet:* (Diyârbekirli Merhûm Sa'îd Paşa)

77- *el-Fevâyihu'l-Hanîfe fî-Tercemeti'n-Nasâyih li-Ebî-Hanîfe:* (Lofçalı Müftî-zâde Kâmil Efendi)

78- *Terbiye-i Nev-resîdegân:* (Hazret-i Câmî'nin oğluna yazdığı *Pend-nâme*'nin tercemesidir. Mütercimi: İzmirli Abdülkādir Efendi)

79- *Şemmetü'l-esrâr*: (Kelimât-ı İmâm Ali'nin tercemesidir. Haydar Mollâ)

80- *Merâsıdü'l-Hikem:* (*Şemme*'nin muhtasarıdır. Haydar Mollâ)

81- *Müzekkiyyü's-Sıbyân:* (Haydar Mollâ)

82- *İlm-i Ahlâk:* (Mazhar Bey)

83- *Terbiyye:* (Hâzik Bey)

84- *Nümûne-i Hikmet:* (Giridî Ali Râşid Efendi)

85- *Ahlâk:* (Mahmûd Kemâl Bey)

86- *Terceme-i Hikem-i Rufâ'î:* (Mu'allim Nâcî Efendi)

87- *Rumûzü'l-Hikem:* (Sâmî Paşa)

88- *Şerh-i Mesnevî:* (Âbidîn Paşa)

89- *Fihris-i Ahlâk:* (Mâliye Nâzır-ı esbakı Hüseyin Hüsnü Efendi)

90- *Terceme-i Risâle-i Kuşeyriyye:* (Merhûm Abdünnâfi' Efendi)

91- *Rehber-i Gülistân:* (Tayyâr Efendi)

92- *Hikmet-i Tefekkür:* (Ahmed Muhtâr Beyefendi)

93- *Kuvâ-yı Ma'neviyye:* (Mustafa Zihni Paşa)

94- *Mikyâsü'l-Ahlâk:* (Mustafa Zihni Paşa)

Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at

KONFERANS

TÜRKLÜK'E DÂİR

Mukarriri: Ahmed Midhat Efendi
Muharriri: H. Eşref Edib

İstanbul'da tahsîlde bulunan "Rusyalı İslâm Talebesi Cem'iyyeti"nin delâlet-i ma'ârif-perverânesiyle, Fevziye Kırâ'athânesi'nde, Türklerin Menşe'ine, Etnografisine, Devr-i İstîlâsına Dâir" hakîm ü müverrih-i şehîr Ahmed Midhat Efendi hazretleri tarafından verilen konferansdır. Müşârun-ileyh hazretlerinin de nazar-ı tashîh-i fâzılânelerinden geçmişdir.

–Evvelki nüshadan mâ-ba'd–

Timurîler'den sonra nevbet-i istîlâ Selçukîler'e gelir. Bunlar Anadolu'da münteşir olmazdan evvel İran'da münteşir olmuşlar, hattâ biraz sonra Selçukî ünvânını alan bu kabā'il-i Türkiyye beri taraflara doğru da gelmişler. Arab orduları Asya-yı Vustâ'ya gitdikleri zaman akvâm-ı Türkiyye'den şiddetli bir mukāvemet görmüşler idi. Otuz sene kadar harekât-ı askeriyye semeresiz kalmış idi. Bilâhare Abbâsiyye zamanında Me'mûn oralara vâlî oldu. Makām-ı hilâfeti işgâl için bir kolordu Türk askeri ile Bağdâd'a geldi. Şu hâlde Türklere bu taraflara doğru yolu açdı. Ondan sonra akvâm-ı Türkiyye fevc fevc gelmeye başladı. İran bunların taht-ı hükmünde kaldı.

Sonra Hilâfet-i Abbâsiyye'ye tahakküm etmeğe başladılar. Nihâyet emîru'l-ümerâları bütün idâreyi ele aldılar. Kendi isimlerini de hutbede hulefâ isimleriyle beraber yâdetdirdiler. Hulefâ-yı Abbâsiyye yalnız saraylarda oturuyorlar idi. Fakat Selçukîler yek-pâreliklerini muhâfaza edemediler. Bununla beraber Avrupa'nın birbirini ta'kîb eden hücümât-i muhribânelerine karşı durdular. Yani, İslâm olduklarını gösterdiler. Ma'ârife dahi hizmet etdiler. Encâm-ı kâr bir yandan Şark imparatorluğunun ve diğer tarafdan Akkoyunlu ve Karakoyunlu gibi diğer ümerâ-yı Türkiyyenin mûcib oldukları inkılâbât-ı cesîme arasında Konya Devlet-i Selçukıyyesi kendi târîh-i mevcûdiyyetine hâtime çekdi.

Osmanlılar'a gelince: Bunların devr-i istîlâsı ma'lûmdur. Buna dâir bir şey söylemeyeceğim. Asıl murâdım; bize akvâm-ı Türkiyyeden en yakîn olanları söylemekdir. Rusya'daki Türkler, müslümanlar! Bunlara **[348]** "Tatar" ta'bîr ederiz. Hâlbuki biz de Tatarız… Türk… onlar da Türk'dür. Sonra Volga Vâdîsi'nde ve Asya-yı Vustâ'da ve Kafkas dâhilinde ve Âzerbaycan ve havâlîsinde bulunan kabâ'ilin kâffesine "Türkotatar" derler. Bunlar, bir millet-i memzûcedirler. Bunları yek-pâre bir kavim addetmelidir ve öyle ederler. Lâkin taksîmât-ı sâniyyeleri var. Elbet! Her kavmin ikinci, üçüncü derecede taksîmâtı vardır ki, aslî olan yek-pâreliklerine halel vermez. Bizim Anadolu ser-â-pâ Türk olduğuna şübhe yok a? Hâlbuki, Engürü Türkü Aydın Türküne benzemez. Karamanlı hiç birisine benzemez.

Fâtih zamanına gelinceye kadar bir takım hânlar Kazan ile Kırım'da saltanat ederlerdi. Bunlar ümerâ-yı Cengiziyyeden idiler. Kazan hânları gevşediler, Kırım hânlarına mağlûb oldular. Birer hidîv gibi icrâ-yı hükûmete başladılar. Bu hıdîvler Kırım hânı tarafından nasbolunurlar idi. Sonra Kırım'da dahi mîrzâlar birbiriyle mülk da'vâsına kıyâm etdiler. Bunlardan Mengli Hân Fâtih'den imdâd istedi; "Bir ordu getir, ben fütûhâtı teshîl edeyim." dedi. Filhakîka Fâtih'den gördüğü mu'âvenet üzerine kendi makāmında te'eyyüd eyledi.

Ondan sonra Kırım Memâlik-i Osmâniyye'den oldu. Kırım ümerâsından Halîm Giray'ın *Gül-bün-i Hânân* nâmıyla güzel bir eseri vardır. Kırım hakkında ma'lûmât-ı sahîha alınmak için güzel bir me'hazdir. *Gül-bün-i Hânân*'ın dahi haber verdiği vecihle Kırım Memâlik-i Osmâniyye'ye iltihâkdan sonra oradaki hânlar ma'zûl oldukça İstanbul'a gelirler, mazhar-ı avâtıf olurlardı. Mükemmel konak, küllî erzâk, haylî akça verilirdi. Yerine diğer bir "mîrzâ" ta'yîn olunurdu. Ona da bayrak, tuğ ve murassa' kılıçlar, kaftânlar verilirdi. O zamanın teşrîfâtı mûcebince huddâm u haşem terfîk olunur, gemilere bindirilir, Kırım'a gönderilir idi. Bu sûretle Kırım bir devr-i şevkete, bir devr-i istîlâya girdi. Ezcümle, Devlet Giray Moskova'ya kadar ilerledi ve Moskova'yı da zabtetdi. O zamana kadar "Moskova grandükası" ünvânını alan Rus hükümdârı Devlet Giray'a harâc-güzâr oldu.

Bu zât gâyet şecî' idi. Kırım'ın Devlet-i Aliyye'ye mukābil bir "âvân-nümân" bir pîş-dâr olmasını Devlet Giray te'mîn etdi. Yani, bilâhare Eflâk, Boğdan, Lehistan, Macaristan seferlerinde akıncı sıfatıyla Osmanlı ordularına büyük yardım etdiler. sâir birçok Kırım hânları ve mîrzâları gibi Devlet Giray dahi şâ'ir idi. Bu ise evvelâ onun ma'ârife rağbetini ve edebiyyâtda terakkîlerini gösterir. Ez-cümle, Devlet Giray'ın bir beyti:

Yakasın sad çâk eden her bir gülün,
Gülşen içre nâlesidir bülbülün.

Bakınız ne güzel; tâm Osmanlı şîvesinde bir lisân! Bu lisânı söyleyen zâta Türk ve Osmanlıdan başka nâm verilebilir mi?

Sonra "Bora Gâzî Giray" –ki, Kırım'ın en büyük hânlarındandır– hakîkaten Bora, hakîkaten Gâzî. Mehmed Râbi' ma'iyyetinde bulunmuş, Eğri fethi seferlerinde Kırım'ın hafîf akıncı süvârîsi ile pek büyük hizmetler görmüşdür. Kendisi de şâ'ir. Hele bir şi'iri hem şâ'irâne, hem askerânedir. Müsâ'ade ederseniz enâfis-i âsârından şu gazelini okuyayım:

Râyete meylederiz kāmet-i dil-cû yerine,
Tuğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bû yerine.
Heves-i tîr ü kemân çıkmadı dilden aslâ,
Nâvek-i gamze-i dil-dûz ile ebrû yerine.
Süreriz tîğımızın zevk u safâsın her dem,
Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine.
Süreriz esb-i hüner-mend-i sabâ-reftârı,
Bir perî-şekl sanem, bir gözü âhû yerine.
Gönlümüz şâhid-i zîbâ-yı cihâda verdik,
Dil-ber-i mâh-ruh u yâr-ı perî-rû yerine.
Olmuşuz cân ile bi'llâh gazâya teşne,
Kanını düşmen-i dînin içeriz su yerine.

(Alkışlar… Ahmed Midhat Efendi hazretleri doğrularak teşekkürler ediyor.)

Efendilerim! Bu teşekkürü "Bora Gâzî Giray" nâmına ediyorum.

(Alkışlar.. Ahmed Midhat Efendi artık pek müte'essir oluyor, müstemi'înin, o müştâk-ı ilm ü irfân zevât-i hakîkatsimâtın bî-pâyân alkışları hazret-i Midhat'i pek rikkat-engîz bir hâle getirdi. Mühtezz bir sesle şunu ilâve edebildi.) Ne mübârek adam ki, beşyüz sene sonra alkışlanıyor! (Yine alkışlar.)

Murâd-ı Râbi' zamanında "Rezmî Bahadır Giray". Bu da bir arslan oğlu arslan. O zaman Rusya Devleti terakkiyâta başlamış. Kazan taraflarına doğru tevessü'ederek Kırım'a olan ta'ahhüdünden caymağa başlamış. Rezmî Bahadır Giray Rusya'nın muhtâc olduğu terbiyyeyi vererek, hattâ senevî harâcdan, henüz tesviye edilmemiş olan bakāyâyı da almış gelmiş… Bu da şâ'ir. Bir şi'iri:

Hatt-ı ser-sebzinin üstünde eder per zülfün,
Çemen üstünde biten sünbüle benzer zülfün

diye başlar. Diğer beyitleri içinde şu;

Sakınur ol gül-i ruh-sârı esen yellerden,
Sanma tahrîk-i sabâdan yüzün örter zülfün.

beyti vardır ki, hakîkaten pek güzeldir.

Kırım hânları hep böyle ehl-i ma'ârif, ehl-i sefer idi. Fakat… Âh, fakat ondan sonra Devlet-i Osmaniyye –esbâbını aramayalım, çünkü bu bir siyâsî konferans değildir– nice

esbâb-ı mâddiyye ve ma'neviyyeden dolayı inhıtâta başladığından, Kırım'daki ammi-zâdelerimizi himâye edememeğe başladı.

[349] Devlet-i Aliyye'nin tahkîm ü takviyyesi zâ'il olunca diğer tarafdan nice tensîkāt ile tezyîd-i kuvvet eden Rusya Kırım mîrzâlarını birbirine düşürdü. Kırım Şibh-i Cezîresi kendi evlâdının kanı ile bulanmağa başladı. Bilâhare himâye nâmıyla oraya giren Ruslar az zamanda himâyeyi tegallübe tahvîl etdiler. O memleket Türk'ün elinden çıkdı. Alt tarafını söylemeyeceğim. Korkuyorum politikaya dokunurum. (Gülüşmeler)

Kırım'ın bize irtibâtı münfekk olmasından yüzlerce sene sonra Osmanlı edebiyyât-i cedîdesi yeni bir râbıta teşkîline başladı. Yalnız Kırım'ın da değil Asya'daki kardeşlerimizin enzâr-ı dikkatini bu edebiyyât-ı cedîdenin merkez-i bütûn-i intişârı olan İstanbul celbetmeğe yüz tutdu. Bunu en iyi bilen Osmanlılar'ın birisi benim. Makālemin mebâdîsinde dahi demiş olduğum vecihle oradan gelen pekçok zevât ile mu'ârefelerim var, müzâkerelerim sebketmişdir. Bizim neşriyyât-ı Osmaniyyemizin oralara nüfûzuyla Osmanlı ve Tatar şîve-i ifâdeleri arasındaki fark yavaş yavaş zâ'il olarak onların da kendi Türkçelerini Osmanlıca sûretinde yazmasını te'mîn etmişdir. Hattâ darılmayalım! Biz hâlâ lisânca kendi istiklâlimizi te'mîn edemedik. Onlar ise daha şu mebâdî-i tekemmüllerinde kendi lisânlarını bi'l-muhâfaza Türkçemizi bizim gıbta edeceğimiz bir sâdelik ile yazmakdadırlar. (Alkışlar)

Bu adamların içerisinde bilhâssa "İsmail Gansprenski" ismini kemâl-i tebcîl ile yâdetmek vazîfe-i kadr-şinâsîdendir. (Alkışlar) Yirmi seneden mütecâviz bir zamandan beri hiçbir müşkilât bu adamı men' edemedi. "Tercümân" nâmıyla te'sîs eylediği gazete ile yazdı, usûl-i cedîd üzere mektebler açdı. Birçok taraflardan usûl-i cedîde aleyhine mümâna'atlar îkā' edildiği hâlde bu usûlün semerât-ı hâsılasını irâ'e ile onlara galebe eyledi. Şimdi usûl-i cedîd Rusya'nın her tarafına istîlâ etmekdedir.

Düşünmeli ki, tâ Kaşgar'da ağniyâ-yı tüccârdan Hüseyin Bay hazretlerinin semere-i sahâvetleriyle nehârî ve leylî büyük bir mekteb lisân ve ma'ârif-i Osmaniyyeyi neşretmekdedir. Bu zât-ı sütûde-simât Ma'sûm Efendi nâmında bir adamını İstanbul'a göndermiş ve usûl-i cedîdeyi ve bazı fünûn-i âliyyeyi tahsîlden sonra memleketine aldırıp bu mektebe müdîr ve mu'allim ta'yîn eylemişdir. Ma'sûm Efendi ile dâima görüşür idik. Efkâr-ı Osmâniyyeyi kendisine tamâmıyla telkīn etmişimdir. Hüseyin Bay hazretleriyle de mülâkāt ve hissiyyât-ı Türkiyyesini muhabbet-i Osmaniyye cihetine teşvîk eyledik.

Bu sırada hiç unutulamayacak isimlerden birisi de Fâtih Kırımof Efendi oğlumuzdur. İstanbul'da ikmâl-i tahsîlden sonra vatanına dönüp bir de matba'a küşâdıyla neşriyyâta başlamışdır.

Hele üstâd-ı muhterem, nâşir-i mükerrem Kazanî Âlimcân Efendi hazretleri geçen sene şehrimizi teşrîf buyurmuş oldukları gibi bu sene dahi hacc-ı şerîf seferinde şehrimize uğramışdır. Fazl ü irfânı muhît bir zâtdır. Hâl ü zamânın muktezayâtını o kadar güzel anlamışdır ki, her memleketde bir Âlimcân bulunsa, yalnız Türkleri değil bütün müslümanların ahvâl-i umûmiyye-i medeniyyesi az zaman içinde tekemmüle takrîb eder. Kazan'da "Medrese-i Muhammediyye" nâmıyla büyük bir medrese yapdırmış (alkışlar), bir de matba'a vücûda getirmiş, usûl-i tahsîli ikmâl etmiş. Efendilerim! Böyle hamiyyetli Türklerimiz, hamdolsun, pek çokdur.

İşte otuz seneden beri oralarda peydâ olmağa başlayan bu terakkī hep ora ahâlîsinin bize doğru gelişi ile hâsıl oldu. Onlar bize doğru geliyor; biz de onları nûr-ı ma'ârifden hisse-yâb eyliyor idik. Bundan sonra biz de onlara doğru gidelim ve elimizde ma'ârifden her ne var ise onlara verelim. (Şiddetli ve sürekli alkışlar içinde Ahmed Midhat Efendi çekiliyor. Necîb Âsım Bey ve etrâfını ihâta eden diğer zevât hazret-i Midhat'in elini öperler, ağzını takbîl ederler. Alkışlar devâm ediyor. Perde iner.)

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmail Hakkı
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

Ders: 50 – 12 Eylül 324

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم. بسم الله الرحمن الرحيم
وَاتَّقُوا فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَآصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ. وَاذْكُرُوا إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِي الأَرْضِ تَخَافُونَ أَن يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُم بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.[1]
Sadakallâhülazîm

(وَاتَّقُوا) Ey kullarım; ittikā ediniz, hazer ediniz, tevakkī ediniz! Neden? (فتنة) öyle bir fitneden, yani mûcib-i ukūbet-i umûmiyye olan bir takım mu'âmelâtdan sakının ki, (لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَآصَّةً) Öyle bir fitne, öyle bir ukūbet-i umûmiyye ki, isâbet ederse cümlenize birden isâbet eder; yalnız zâlim olanlara isâbet etmez, belki mazlûmlar da beraber mahvolur.

Bu (لا تُصِيبَنَّ الَّذِين…) kavl-i şerîfi, bazı müfessirîn-i kirâmın beyânına göre, (فتنة)'nın sıfatıdır. Fakat âşikârdır ki, fitnenin kendisi isâbet etmeyecek. Belki, o fitnenin eseri, onun zararı vebâli demek. (فتنه) fi'ildir; (فتان)'ın fi'ilidir.

Ne gibi? İşte üç şey ile tefsîr ederler. Biri, ittihâd ü ittifâkı bozacak kelimât-ı mefsedet-kârâne: gıybetler, nemîmeler, bühtânlar, herkesin havsalası almayacağı sözler… Bunlar ki, umûm nâs hakkında teheyyüc-i efkârı mûcib olur, iftirâk-i kelimeye bâdî olur.

Buna dâir pekçok ehâdîs-i şerîfe var. Buhârî'nin ayrıca bir "Kitâbü'l-fiten"i var. Bu kadar senelerden beri İslâmiyyet'in dûçâr olduğu sadmeler hep bu yüzdendir. Millet-i İslâmiyye ne derece izmihlâle **[350]** düşdüyse hep bu çeşit fitnelerdendir. Düşmanların en birinci silâhları, en mü'essir desîseleri odur.

Avâm-ı müslimînin Dîn-i İslâm'a muhabbeti ziyâde, canından azîz, kıymetli olduğu için, erbâb-ı fesâd dâima menviyyât-ı fâsidelerine onu âlet ittihâz ederler. Çünkü onların

[1] Enfâl, 8/25-26.

ahkâm-ı dîniyyeye vukūfu yok, ihâta edemiyorlar. Helâl, harâmı icmâlen bilseler de derecesini takdîrden âciz kalıyorlar. Hâlbuki, Şerî'at'de azîmetler olduğu gibi ruhsatlar da var, umûm belvâ da var. O da büyük bir kā'idedir İlm-i Fıkıh'da. Umûm belvâ ki, nâsın öteden beri ülfet ü i'tiyâd etdiği şeyler. Her ne kadar münker de olsa fukahâmız onları hoş görürler, o husûsda kīl ü kāl etmezler; "Bunlara ilişmek, heyecândan başka bir fâ'ideyi müntic olmaz." derler. Meselâ; "Tütün harâmdır." de, ortalık alt üst olur.

Hâlbuki ibâha delîlleri za'îf olmasına göre elbet mekrûhdur. Ta'bîr-i ehven budur. Bu kerâhet de tahrîmiyyedir. Me'kûlâtda kerâhet-i tenzîhîyye olmaz ya. Kerâhet-i tahrîmiyye ile mekrûh olanlar ise harâma yakīn addolunur. Belki musır olursa, i'tiyâd üzere işlerse azâba bile sebeb olur.

İşte nâsın bir takım şeyleri var ki, i'tiyâd olmuş. "Harâmdır!" desen de içecek, "Kebâ'irdendir!" desen de içecek. Onun için bu husûsda hakkında nass-ı kat'î olmayan bu takım şeylerde ceffe'l-kalem hüküm vermek muvâfık-ı maslahat olmaz. Dîn ulularu, o müctehidîn-i kirâm bu hakāyıka vâkıf idiler. Ahkâm-ı münîfe-i şer'iyyeyi şiddetli göstermek, kābil-i tahammül olmayacak mertebe tas'îb etmek ma'rifet değildir. Dîn-i Mübînimiz'den âlemi soğutmak, herşeyi yazmalı, herşeyi söylemeli. Fakat o sûretle ki, kāri'in, muhâtabın kalbinde bir muhabbet peydâ etmeli. Evâmir-i şer'iyyenin müştemil olduğu fevâ'id-i mâddiyye ve ma'neviyyeyi teşrîh etmeli, menâhînin mazarrâtını tafsîl ü ta'dâd eylemeli. Eğer o zâtda idrâk varsa, o evâmir-i şer'iyyeyi seve seve îfâya başlar, menâhîden nefretle ictinâb eder. Ona; "Yap!" yahud; "Yapma!" demeye bile hâcet yok. Bu, böyledir!

İşte bunun için Abdülganî-i Nâblûsî aleyhirrahme duhân hakkında mahsûs risâleler yapmış. İbâhasına kā'il olmuş. Bundan iki yüz sene evvel daha bu mes'eleyi mevzû'-ı bahs etmiş, tedkīka lüzûm görmüş, bir takım edilleyi tercîh ile; "Mubâhdır!" diyebilmiş. Fakat mahzûrlarını da saymış.

– "Şimdi müctehid yok; hürmetine hükmedemeyiz, mubâhdır!.." demiş, orada bırakmış. Refte refte nâsı ıslâh etmek muvâfık-ı hikmet ü akıldır. Ve bunun hüsn-i te'sîri de görülür. Mülâyemet, üssü'l-esâsdır. Cebr u şiddetle iş görülmez; zorla dîn kabûl etdirilmez. Her mes'elede ileri gidilmez; nâsın i'tiyâdı nazar-ı dikkate alınır. Hamrın hürmetine dâir âyet-i kat'iyye nüzûlüne değin ne kadar zamân geçdi, erbâbına ma'lûmdur. Mümkün değil mi idi, Allahu Te'âlâ hemen daha İslâmiyet'in ilk günlerinde bir âyet-i celîle ile; "Hamr harâmdır!" desin? Fakat öyle yapmadı. Evvelâ; [1](قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا) âyet-i celîlesini inzâl buyurdu. Görülüyor ki, Kur'ân'da da teşrî'-i ahkâm bâbında bu meslek-i tedrîcî var. Eğer dînimizde bu hârikalar, bu hakîmâne meslekler olmasaydı, üç-dört yüz milyon efrâdı dâire-i necâtına alabilir miydi? Hazret-i Peygamber o hükûmet-i mu'azzama-i İslâmiyyeyi nasıl kurdu? Ne hakîmâne tedbîrler, ne tedrîcî tahrîmler… Bunlar hep bize esâs olacak şeylerdir.

İşte bir misâli gözümüz önünde: Meselâ tütün. Böyle şeylerde müdebbirâne hareket lâzım. Çünkü men' etdikçe muzırr olur. O yüzden pek çok fenâlıklar zuhûr eder. Bir zamân padişahlar i'dâm ile men'ine çalışmışlar. Hâlbuki, daha ziyâde ahâlînin hırsı artmış. Bunun için ulemâ hakîmâne bir meslek tutmuşlar; "Mekrûhdur!" demişler, geçmişler. Akl-ı selîm sâhibi terkine çalışmalı. Yani, insâf etmeli, mazarratı olan şeylerden ictinâb etmeli.

İşte bu ve bunun gibi birçok şeyler var ki; azîmetle amel kābil olamaz, ruhsat tarafına gidilir. Cenâb-ı Hakk'ın pek çok ruhsatları var. Her neyi harâm kılmışsa ona mukābil mutlakā bir helâli var. Sonra harâmlar, hürmetler de kayd ile, kuyûd ile mukayyed. Onu ehli, erbâbı bilir. Fakat ârif olmayan kimselere mûcib-i heyecân olur. Onun için bu takım kelimâtı kayıddan kuyûddan ârî olarak göstermek, bu yolda neşriyâtda bulunmak mahzâ müfsidlerin kârıdır. Onu te'vîl-i sahîhine ircâ' etmek vazîfedir.

İkincisi de müdâhenedir. Yani, "emrü bi'l-ma'rûf, nehyü ani'l-münker"i terketmek. Bu da, bu "emrü bi'l-ma'rûf, nehyü ani'l-münker" de vazâ'if-i dîniyyedendir. Terketmek müdâhenedir. derler. Her gördüğü fenâlıkdan sükût etmek muvâfık-ı şer' değildir. Fenâlığı kavlen, fi'len inkâr lâzım. Münkerâta karşı iğmâz… Bu da fitnede dâhildir. Zâlime zâlim, mazlûma mazlûm denemezse hayât, sa'âdet kalmaz. Hakkı söylemek, lâ'imin levminden hiç havfetmeyerek zâlime; "zâlimsin!" demek, hakk ne ise beyân etmek, mehâkimde dâima ihkāk-i hakka çalışmak, dâima hukūk-ı ibâdı gözetmek… büyük bir vazîfedir. Bunun hilâfında hareket fitnecilikdir.

Üçüncüsü terk-i cihâddır. Bu da fitnedir. Cihâd-ı fî-sebîli'llâh lâzım olunca tekâsül etmek, ehemmiyetle telakkī etmemek, mâl ile, cân ile a'dâ-i dîne karşı mücâhede lâzım gelince kenâra çekilmek… Bu, iyi bir hareket değil. Bütün ümmet-i İslâmiyye yek-vücûd olmuş, muhâfaza-i dîn ü mevcûdiyyet uğrunda meydân-ı mücâhedeye atılmışlar; bu sırada kenâra çekilmek fitnecilik değil de nedir? Zaten fitnecilik böyle zamanlarda belli olur. Herkesin mâhiyyeti meydâna çıkıyor. Cihâddan kaçmak… Çok fenâ şeydir. Bir müslümâna yakışacak şey değil. Cihâd-ı umûmî husûsunda; [2](انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالاً وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) gibi evâmir-i kat'iyye-i Sübhâniyye var. Cihâd bahsinde **[351]** farîza-i dîniyyesini îfâda tekâsül edenler… Bunlar da zâlim sayılır; yani hukūk-ı İslâmiyyeyi haleldâr eder. Onun için ne buyurur: (وَاتَّقُوا فِتْنَةً لاَ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَآصَّةً)

Şimdi gelelim (لا تُصِيبَنَّ) cümlesi fitnenin sıfatı oluyormuş. Bu sûretde (لا) da lâ-i nâfiyedir. Lâkin fi'l-i muzâri'lere nûn-ı te'kîd lâhık olmaz; emirlere, cevâb kısımlara gelir. Bir de bu, nefy-i mahzdır. Nûn-ı te'kîd nasıl gelir? Sonra ulemâ-yı tefsîr tahkīk ediyorlar: Bazı kere nefyler nehy hükmünü alır. Bir nefyden -ki, maksûd nehydir,- sîga-i nehy hükmünde addolunur. Yani; "Şöyle yapmayın ki, bunu îkā' etmeyin ki, öyle bir belâ-yı umûmî gelmesin, helâk ü izmihlâlinize bâ'is ol-

[1] Bakara, 2/219.

[2] Tevbe, 9/41.

masın!" demek olur. Mâdem ki (اتقا) emr-i şerîfinden maksûd, böyle bir musîbet-i âmmenin vukū'unu men' etmekdir, burada nefy, nehy hükmünde olur.

Ebu'l-bakā' merhûm doğrudan doğruya nehye hamletmiş. Demek bu tevcîh-i vecîhe muttali' olamamış. Çünkü o vakit sıfat olamaz; meğer ki irtikâb-ı te'vîl ile olabilsin.

Öyle bir fitneden hazer ediniz ki, o fitne geleceği vakit âmm olarak gelir; bir çok kuruların yanında yaşlar da yanar, bir çok nüfûs-ı ma'sûmîn de fenâlarla beraber mahvolur. Meselâ; bir hareket-i şedîde olur, düşman istîlâsı vukū' bulur… O vakit iyi kötü seçilmez; umûma birden -ıyâzen bi'llâh- âfet gelir. Ama sonra her biri niyyetine göre haşrolur. Cihet-i uhreviyyesi öyledir. Cihet-i dünyeviyyesi bertaraf edilmez.

Bazı müfessirîn de; "(لا تُصِيبَنَّ) cevâb-ı emrdir…" demişlerdir. Hani emirlerden sonra fi'l-i muzâri' en-i mukaddere ile meczûm olmaz mı? Meselâ; (آمن بالله لاتدخل النار) gibi; "Allah'a îmân et ki, Cehennem'e girmeyesin!" Böyle bir terkîb olsa nahivce "cevâb-ı emr" denir. Burada (وَاتَّقُوا فِتْنَةً) "Fitneden dâima sakının ki," (لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَآصَّةً) "mazlûmların da helâkine sebeb olmayasınız." Zâlimler varsın dünyada bulmazsa Âhiret'de bulur. Burada maksad, bîgünâhları âfetden esirgemekdir. Onun için takdîr-i kelâm nedir? (واتقوا فتنة اذا اصابت لاتختص بالذين ظلموا بل يعم جميع الناس) Öyle ma'nâ veriyorlar. Yalnız fitneyi çıkaranlara ve onlara tarafdâr bulunan hâ'inlere mahsûs kalmaz. Belki, sâ'irlerine de umûm ve şümûlü olur. Bu ne kadar büyük vebâldir!..

Şimdi her hâlde fitne bir haslet-i zemîmedir ki, insânın zâtıyla kā'im. Fitnenin kendisi isâbet etmez; belki onun eseri… Bu hâlde yâ isâbetde isti'âre var denecek, yâhûd hazf-i muzâf iltizâm olunacak. Yani; "o fitnenin tevlîd edeceği mazarrat" demekdir. Çünkü isâbet eden budur. Fitne, fitnekârın kendi sıfatıdır, onun ile kā'imdir. O, bir fi'l-i ihtiyârîdir ki, menhiyyün-anhdir.

Lâkin ba'zı kere sebeble müsebbib beyninde ittihâd iddi'â olunur. Kuvvetli bir sebeb olursa müsebbib makāmına kā'im olur. Onun için kavl-i tahkîka göre hazf-i muzâfa hâcet yokdur. O ukūbet, fitneden ayrılmaz şeydir. Gûyâ ki, fitnenin kendidir. Müsebbib ile sebeb beyninde ittihâd iddi'âsı, sebebiyetde mubâlağa bulunmak içindir. El-hâsıl ma'nâ-yı şerîf budur. Sebeb-i nüzûlünü ileride beyân edeceğiz.

Fitneyi üç şey'e hasrediyoruz: İttihâdı, ittifâkı, kâffe-i mü'minîn beyninde mürâ'ât lâzım gelen uhuvvet ü meveddeti muhıll olan, bi'l-umûm Osmanlılar arasında iftirâk u tenâfüre bâdî olan bir takım sözler, iftirâk-ı kelimeyi mûcib olan kelâm-ı mefsedetkârâne… en başa gelir.

İkincisi: Müdâhene. Ulemâ emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münkeri terketmek; helâli harâmı, herşey'i müsâvî tutmak; hak nedir, söylememek, şehâdeti ketmetmek; bir şehâdet lâzım gelirse îcâbında onu îfâ etmemek… Bu da müdâhenedir. Kendisine, akrabâsına mûris-i zarar olacak şehâdetden kaçar; bunun hakkında ayrıca âyet-i kerîme vardır. Este'îzü bi'llâh: [1](يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ) "Dâima hakkı söyleyin, doğru yere şehâdet edin. Velev ki kendi nefsinize, ananıza babanıza, en yakîn akrabânıza olsun." [2](وَلاَ تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ) "Hak şehâdeti ketmetmeyiniz! Her kim hak şehâdeti îfâ etmezse, terkederse onun kalbi âsim olur!" Yani, ma'siyet kalbini ihâta eder. Ketm-i şehâdet öyle bir karadır ki, mü'minin kalbini karardır. Hakkı, hakîkati ketm için a'zâ ve cevâriha â'id günâhlar olduğu gibi, kalbe â'id günâhlar da var. Bunlar, müdâheneden gelir. Hissiyyât-i dîniyyenin hilâfına bir hareketdir. Onun için müdâhenedir. Şehâdet-i hakkayı ketmetmek, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker bâbında tekâsül etmek, zâlim ile mazlûmu tefrîk etmemek, aks-i kazıyye ederek ibtâl-i hukūka cür'et…. Bunlar müdâhenedir. Sonra tekâsül ani'l-cihâd nelerdir? Yalnız "cihâd" demekle olmaz. Yalnız kılıcı çekip düşmana gitmeğe cihâd denmez. Esbâbını hâzırlamalı; evvelâ ma'ârif, sanâyi' lâzım. Şimdi eski zamanlar gibi değil. Asker, en mükemmel esliha ile mücehhez olacak; daha mükemmelleri varsa yine olmaz… Cihâd o demekdir.

Kendinin fevkinde terakkıyyât, bir takım fevka'l-âde kuvvet bulunursa mukābele kābil mi? Allah bize neyi emrediyor? "Kendinizi telef edin!" demiyor. "İcâbât-ı asriyyeye göre düşmanlara ne ile mukābele mümkün olursa onları hâzırlayın, noksânınızı izâle edin, ondan sonra düşmana meydan okuyun!" Biz, hep bu hakîkate karşı gözlerimizi yumduğumuz için bir çok yerleri gâ'îb etmişiz. Yalnız burası değil; bütün dünyâdaki memâlik-i İslâmiyye bu hâle gelmiş. Hep tefrikadan, görenek belâsından, ifrât u tefrîtden. Bir takımları ifrât ediyorlar, hadlerini bilmiyorlar. Bir de bunun nakîzı var: Bütün bütün gevşeklik ediyorlar. İki fırkadır dîn-i İslâm'ı bu hâle getiren. Bütün memâlik-i müslimîni düşmanların eline düşürmüşler. Bir fırkamız var ki; "Bize yalnız âhiret lâzım." diyorlar "Başka hiçbir şey lâzım değil!" Erbâb-ı zühd ü takvâ yolu tutarlar. Bunlar fi'l-hakîka **[352]** "gulât-ı mutasavvife"dir. Bu yol doğru yol değildir; tembellik diye işlerine öyle geliyor. Onun nazarında çalışmanın, kazanmanın hiç ehemmiyyeti yok; elde ne bulunursa o kâfî. Tevekkül, kanâ'at… Tevekkülü, kanâ'ati de bilmez. Hâşâ, İslâmiyyet atâleti kabûl etmez. Resûl-i Ekrem Efendimiz; [3](اطلبوا الرزق فى خبايا الارض) buyurur. Kur'ân-ı Kerîm'de de; [4](هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولاً فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ) buyuruluyor. Allahu Te'âlâ; "Rızkınızı dağların tepesinde, yerlerin dibinde arayın!" diyor. Bî-nihâyet keşfiyyât ile dîn-i İslâm'ı a'dânın fevkinde bir kuvvetle i'lâ edin; yalnız san'atla, ekin ekmekle değil! Rızkınız yerin defînelerindedir. Asıl servet-i milliyye, terakkıyyât, bir çok ma'denler işletmek ile hâsıl olur. Zîr-i zemînde her türlü ma'den var. Bunlar yerin dibinde durursa ne fâ'ide? Allah abes mi yaratmış? [5](وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ) buyurmuş. Demiri medhediyor. Demir olmazsa hiçbir san'at olmaz!

[1] Nisâ, 4/135.

[2] Bakara, 2/283.

[3] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 2830.

[4] Mülk, 67/15.

[5] Hadid, 57/25.

"Hadîdi ben inzâl etdim, tekvîn etdim; onu mevâkı'-ı lâzimeye yerleşdirdim. Onda kuvvet-i azîme var. Nâsın menâfi'i hep onunla kā'imdir. Bırakmayın o yerde dursun! Sonra hikmet-i ilâhiyyemi zâyi' etmiş olursunuz!"

İnsan altınsız olabilir; ve kâğıda bir i'tibâr-ı mâlî verilir, onun yerine kā'im olur. Fakat demirin yerine hiçbir şey konmaz! Onsuz hasımla cihâd olmaz! (فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ) "Onda büyük bir kuvvet var!" Harb ü darb için de demir ve çeliğin ehemmiyyeti azîmdir. Her ma'denin başka başka ehemmiyyeti var. Taharrîsi, işledilmesi evâmir-i nebeviyye ile sâbitdir. Herkesin elinden hazırı al, mevcûdunu çekmeye çalış… Dostluk mu bu? Âlem toprağı alt üst etsin, sen dağarcığı çek dur… Lâyık mı bu meskenet? Diğer tarafdan paralar düşmana gitsin. Bu mesleğin netîcesi tabî'atiyle iflâsdır. Türlü türlü sühûlet var; âlem türlü hünerler ortaya koyarlar. Bunlarda menfa'at var, terakkī var; mecbûrsun kullanmaya. Binlerce emirler var; hiç birini görme; Allah'ın, Peygamber'in emrini dinleme… Netîcesi ne olur? Dîne de za'af gelir, dünyâya da za'af gelir. Dünya gidince, bilâ-şübhe dîn de gider. İnsan bin türlü muzâyaka içinde olursa hulûs-ı kalb ile îfâ-yı ibâdet edebilir mi?

Hâsılı; [1](خيركم من لم يترك دنياه لاخرته ولاآخرته لدنياه ولم يكن كلا على الناس) hadîs-i şerîfi de meşhûr da *Câmi'-i Sağîr* hadîslerindendir. Peygamber-i Zîşân Efendimiz buyuruyorlar: "Rızkınızı ötekinin berikinin mazarratında aramayın; fukarâyı ezerek servet sâhibi olmaya çalışmayın. Rızkınızı ma'den keşfiyle istihsâle gayret edin. Yerlerde, dağların tepesinde taharrî edin; ne kadar menâbi', ne kadar keşfiyyât var! Cibâl-i şâhikadaki ormanlar az şey değil fakat, yerin altındaki defîneleri işletmek için şerâ'it-i lâzime var; ma'rifet, sebât, ciddiyyet lâzım. Her şeyde metânet, hüsn-i ahlâk lâzım. Umûrun kâffesi ehl ü erbâbına tefvîz olunmalı. İşte ben bilmem, senin işine ben karışmam. Fakat, sen de benim işime karışma; esrârıma vâkıf değilsin! Herşey ehline, erbâbına bırakılmalı. Herşeyin hudûdu tefrîk edilecek. Pirinci taşdan ayırmak kolay değildir. Matlûb tecrübeyi ortaya koyacak ehl ü erbâbıdır. Bir tabîbin vâkıf olduğu serâ'ire sâ'irleri vâkıf olamaz. O, otuz-kırk senede o fenni tahsîl etdi; hayâtını o yolda fedâ etdi, bütün serâ'irini öğrendi.

Ulemâ da böyle. Şerî'at-i Celîle kıldan daha ince değil midir? Bir takım ahkâm-ı şer'iyye, mesâ'il-i dîniyye iktidâra göre, muhâtabın hâline göre, zamânın îcâbâtına göre söylenir, o yolda tefhîm edilir. Ulemâya hüsn-i zann olmalı. Ulemâda da hıyânetlik görülürse selâmet nerde kalır? Bu cihetle herşey ehline mürâca'atle hallolunur. Nizâ' ve nifâk ümmeti mahveder, memleketi harâb eyler.

Şimdi bir kere düşünelim; memâlik-i İslâmiyyeyi sekiz yüz seneden beri istîlâ eden âfetleri mülâhaza edelim! Koca Endülüs Devleti ne oldu? Ne hâle geldi? Sonra Asya ciheti: O Buhârâlar, o Semerkandlar, Taşkendler… İşte lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ milyonlarca nüfûsun meskeni, lâ-yetenâhî âlimlerin menşe'i… Buhârâ, Merv şehirleri… Asya-yı Vustâ'ya doğru git! Bugün bak ne hâle gelmişlerdir? Hep nasârânın elindedir. Niçin bu hâle gelmiş?.. Sonra Dağıstan Cem'iyyeti nasıl mahvoldu? Kırım, Kazan, bu kadar Tatarlar bir devlet-i nasrâniyyenin memlûküdür. Onlardan geç, Tunus, Cezâ'ir, Mısır… Sonra o Bosnalar, Hersekler… Hangi birini ta'dâd edelim?

Bunlar ne oldu? Ne hâllere geldi? Nedendir bunlar? Hep ittifâksızlıkdan, hep görenek belâsı! Başda olanlar kendi menfa'atini düşünür, diğerleri de müdâhene eder. Bu görenek belâsı bütün memâlik-i İslâmiyyeyi istîlâ etmiş. Öyle bir derd-i dermânsûz bizi mahv u izmihlâle sevketmiş, bütün o akvâm-ı mütemeddine-i İslâmiyyenin isimleri dillerde kalmış. Vakâyi'i târîhlerde okuyoruz: Yakın zamanlarda Tunus, Cezâ'ir meselâ, ne hâle girmiş? Neden Fransa Devleti'nin idâresine geçmiş? Orası mine'l-kadîm makarr-ı İslâm'dır. Hâlâ ahâlîsi merkez-i Hilâfet'le râbıtasını kesmiyorlar. Bunca memâlik, bunca büldân, bunca ekālîm… Hep bu ittifâksızlık yüzünden mahvolup gitdi. İttihâd yok. Kuvve-i İslâmiyye neden tedennî ediyor? Çünkü ittifâk-ı fikir yok; darmadağın olmuşuz. En büyük mahâretimiz tefrikacılıkda. İttihâd ederek terakkīye çalışmak bizde yok. Biraz kendimizde bir kuvvet hisseder etmez al sana bir fırka, al sana bir tefrika! Hiç kimse ile geçinemeyiz. Çünkü geçinmeye niyetimiz yok. Ayrılmak kolay, fakat vehâmet-engîz. İttihâd güç, fakat letâfet-pezîr. Herşeyde ciddiyyet lâzım, fa'âliyyet lâzım; kuru dîndârlık para etmez!

* * *

341'inci sahîfedeki ["Tashih" notundaki] kelimelerin doğrusu şöyledir. Yaşa. Önce.

* * *

Matba'a-i Uhuvvet Ebu'l-Ulâ

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 6665.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Caddesinde
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-i ciddiyye ma'almemnûniyye kabûl olunur. Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ: 11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

28 Ocak 1909 05 Muharrem 1327 Perşembe 15 Kânûnisânî 1324 **Birinci Sene - Aded: 23**

[353] İSLÂMİYET'İN BAHŞ ETTİĞİ HÜRRİYET-İ ÂMME

Mesâlih-i umûmiyyeye te'alluku olduğu hâlde beyne'nnâs deverânı te'ârüf etmeyen, kulaklar işitmesine yeni başlamış olan ta'bîrâtın medlûlleri, me'ânî-i sahîhası ehl ü erbâbı tarafından îzâh velev bazı ezhâna nisbeten vukū'u melhûz ibhâmât izâle ve işkâlât hallolunmak iktizâ eder ki matlûb olan menâfi' te'mîn olunsun, ters anlayışlara meydan kalmasın.

Böyle yapılmayacak olursa elfâz mâ-vudı'a lehinden çıkarılarak başka ma'nâlara sarf ve imâle olunur, bu yüzden salâha bedel fesâd vukū' bulur. Buna binâ'en yârân-ı azîzimizden bir zât "hürriyet-i şer'iyye"nin mâhiyet ve muktezi-yâtına, hasâ'is ve hudûduna dâir –hüsn-i zan ve i'timâdına mebnî– benden bir makāle taleb etdi. Taleb-i vâkı'a icâbetle tahrîrine hâme-rân olduğum bu makālenin neşri de mütena'im bulunduğumuz hürriyet sâyesinde müyesser olmasına mukābil Cenâb-ı Hakk'a arz-ı tahmîdât ederiz. "Hâzâ min fazli Rabbî".

Muhammed Mekkî bin Azzûz[1]

Mukaddime

Hürriyet: Nef'i azîm, hatarı cesîm olan hakā'ik cümlesindendir. Hürriyet ta'bîrimizin ma'nâ-yı dilârâsı idrâk ve dâire-i şümûlü ta'yîn olunur ve muktezâsı gözedilerek, merkezi üzerine cereyânına dikkat ve ihtimâm edilirse, dünya ve âhiret sa'âdeti ihrâzına vesîle olacağı gibi, hakīkat-i ma'nâsı bilinmeyecek veya fart-ı ta'assub u inâda kapılarak sû'-i isti'mâlden taharrüz edilmeyecek olursa cehl ü inhirâfın derecesine göre müşkilât peydâ olur, envâ'-ı mehâzîr tevellüd eder.

Hürriyet-i şahsiyyenin mâhiyet-i hakīkiyyesi ta'yîninde girîve-i hatâya düşmek, hudûd-ı tabî'iyyesini bi'l-iltizâm aşmak o kadar muzır, ol mertebe müfsid-i ahlâk ve muhill-i âsâyişdir ki bu vâdîlerde pûyân olan, böyle bir cereyâna kapılan efrâd-ı beşeriyyenin az müddet zarfında her türlü intizâmı izâ'a ile izmihlâlleri mukarrerdir.

Zîrâ bu türlü hareket, bu takım hâlâta cür'et, şer' ve kānûna adem-i merbûtiyet, hukūk-ı âhara adem-i ri'âyet demek olmağla her tab'-ı selîm nezdinde menfûr ve müstekreh olan zulüm ve istibdâddan başka bir şey olmadığı âşikârdır. (اذا جاوز الشئ حده جانس ضده)

Hürriyet-i şer'iyye ve ma'kûle ma'mûriyet-i diyâr ü bilâdı, refâh-ı ahvâl-i ibâdı istilzâm edecek bir ma'şûka-i âlemdir ki bunun en birinci hâssa-i lâzıme-i şâmilesi herkesin bütün hukūkuna nâ'il olmasından, hiç bir ferdin mağdûriyete uğramamasından ibâretdir.

Hürriyet, mebâdî-i ilm-i hukūkda: Âharın hukūkuna te'addî etmemek şartıyla her şahsa muhâfaza-i hukūk salâhiyetini veren bir vasf-i zâtî-i âdemî, diye tefsîr olunur. İşte gerek şer'-i şerîfin, gerek akl u hikmetin kabûl ve tavsiye ettiği hürriyet bundan ibâretdir. Bu ise tamamı tamamına istibdâd ve istiklâle, îsâr ve üdvâna zıddır. "ez-Zıddânü lâyectemi'ân" hükmü de kavâ'id-i felsefiyyenin en bedîhî aksâmındandır.

[354] Elhâsıl hürriyeti hudûdu hâricinde tevsî'e kıyâm eden kimse isrâf ve i'tidâya meyl etmiş olur.

(إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ)[3] (إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ) [2]

Nasıl ki meşmûlât-ı hürriyeti istîfâdan kāsır ve gâfil, hukūk-ı tabî'iyyesini muhâfazadan mütekâsil olan merd-i bî-

[1] Müşârun-ileyh hazretleri bizim medh ü sitâyişimizden müstağnî e'âzım-i ulemâdan nâdirü'l-vücûd bir zât-ı fezâ'il-simâtdır.

[2] A'râf, 7/31; En'âm, 6/141; Metinde sehven (ان الله لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ) yazılmıştır.

[3] Bakara, 2/190; Mâide, 5/87; A'râf, 7/55.

hiss ü hamiyyet de şeref-zâtî-i insânîyi izâ'a etmiş, şerî'at-i İslâmiyyenin, akl u hikmetin bahş ettiği ni'metin kadrini bilmemiş olur.

İfrât kadar tefrît de mezmûmdur. Çünkü her ikisi de iktisâd ve i'tidâl hâricindedir. Her hangisini iltizâm eden şahıs zulm ü taksîre nisbet olunur.

Şahs-ı evvel âleme, beriki de kendi nefsine zulm etmiş demekdir. Zulmün her kısmı büyük ma'siyet, bâdî'-i vehâmet ü mes'ûliyet olduğu derkârdır. [1](وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّهُ وَلَـكِنْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ)

Hürriyet-i şer'iyye –ki Cenâb-ı Hak celle şânuhû bütün enbiyâ-yı izâmı onu takrîr için ba's buyurmuşdur– nizâm-ı beşerîyi ıslâh ve hayât-ı mes'ûdeyi te'mîn bâbında şerâ'yi-i sübhâniyyenin her zaman en ziyâde ihtimâm eylediği esâsât-ı azîmenin biri, rahmet-i vâsi'a-i rabbâniyye eseridir.

Hürriyet kelimesinin iş'âr ettiği ma'nâ-yı sahîh mukābili bulunan ubûdiyeti mülâhaza ile pek kolay nümâyân olur. Ma'lûm olduğu üzere kâffe-i efrâd-i beşeriyye Hak te'âlânın kullarıdır. Her ferdin ubûdiyeti şerîk ve şüpheden münezzeh olan Vâcibü'l-Vücûd'a mahsûsdur. Hiç kimsenin boynunda başka ubûdiyet yokdur. Şer'-i şerîfin vaz' ettiği hudûda mۇrâ'î bulunan şahs-ı âdemî tamâmen hürdür, mutlaku'l-inândır. Hayâtından, mesâ'î-i vâkı'asından istifâdeye me'zûndur. Hudûd-ı mezkûre dâiresinde istediğini söyler. Arzu ettiğini işler. Kendisini kimse bu fikrinden men' edemez, hilâfına mecbûr kılamaz.

Hürriyet ile adâlet arasında telâzüm vardır. Yekdiğerinden infikâkları mutasavver değildir. Hürriyet bulunursa adâlet, adâlet bulunursa hürriyet de bulunur. Hürriyetden mahrûm kılınan milletler adâlet yüzü göremezler. Mazhar-ı adâlet olanlar hürriyetsizlikden şikâyet edemezler. Her zulmün mebnâsı selb-i hürriyetdir.

Ricâl-i hükûmetden bünyâd-ı zulmü tahkîm murâd eden hâ'inler evvelâ vesâ'it-i adîde ile halkın dillerini bağlarlar, kalemlerini kırarlar. Ondan sonra tecâvüzâta başlarlar. Halâ'iki hukūklarından mahrûm ederek dâire-i esârete idhâl ederler.

Ezmine-i ahîrede her milletin vâsıta-i müdâfa'ası matbû'âtdan ibâretdir. Bir memleketde hüküm süren sû'-i idâreyi, vukū' bulan mezâlim ve te'addiyâtı şerh edecek nâtıka-i şekvâ matbû'ât-ı umûmiyyedir. Hürriyet-i matbu'ât ibtâl edilince müdâfa'a-i hukūk kābil olamaz. Bütün ahâlî-i memleket acz ü hayret, bin türlü dehşet içinde kalır. Tedrîcen mahv u nâyâb olur gider. İşte bu mahv u inkırâza sür'-at-i tâmme vermek için matbû'âtı pâmâl-i kahr etmek en büyük tedbîr-i zâlimânedir.

Bundan dolayı Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretleri hürriyetin imâte olduğu hengâmda ihyâsına bezl-i makderet edecek zevâta en büyük derecâtı va'd makāmında [2](أَفْضَلُ الْجِهَادِ، كَلِمَةُ حق تقال عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ) buyurmuşlardır.

Ma'nâ-yı şerîfi: Cihâdın efdal ve ekmeli i'tiyâd-ı cevr eyleyen hükümdâra karşı söylenilen doğru sözdür.

Hadîs-i âharda [3](سيد الشهداء حمزة بن عبد المطلب، ورجل قام إلى سلطان جائر فأمره ونهاه، فقتله) vârid olmuşdur. Yani şühedânın en ulusu amm-i pâk-i Resûl-i Ekrem Hazret-i Hamza (radiyallâhu anhu) ile ol merd-i me'âlî-sîretdir ki bir sultân-ı câ'ire karşı kıyâm, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkere ihtimâm edip de onun tîğ-i gadriyle katl oluna. Bu hadîs-i şerîflerin ikisi de *Câmi'u's-Sağîr*'de mezkûrdur. Hadîs-i evvel *Sünen-i Tirmizî*'de [4](ان من اعظم الجهاد كلمة حق) ibâre-i şerîfesiyle mervîdir. (تقال) kelimesi *Câmi*'de yokdur. Kezâlik *Câmi'-i Sağîr*'in remz eylediği *Sünen-i İbn-i Mâce*'de [5](كلمة عدل) görülmüşdür. Her takdîre göre gerek tahrîrî, gerek şifâhî olsun emr-i bi'l-ma'rûfa dâir, yolsuz harekâtı ihtâr kabîlinden kelâm ile tefsîr olunur.

(Sünen-i İbn-i Mâce şerhinde muhakkık Sindî "aleyhi'r-rahme" efdaliyet-i mezkûreyi iki vecih ile tevcîh etmişdir. Birinci vecih cihâd-ı müte'ârifde insan galebe ümîdiyle, havf u recâ arasında hareket eder. Sultân-ı câ'irin mesleğine müdâhale ise ağleb-i ihtimâle göre bâ'is-i helâk olur. İkinci vecih harb ü vegâda mü'min kendisine mu'âvenet edecek çok kimseler ile beraber bulunur. Burada ise ekser-i nâs kendisini tahti'e eder, yalnız bırakılır.)

Hürriyet-i şer'iyyenin dâire-i vesî'asında mûcib-i salâh u felâh olan kâffe-i mu'âmelât-ı i'tidâl-kârâne dâhil, ma'nen yâhûd maddeten şâ'ibe-i fesâddan hâlî olmayan harekât, her türlü tecâvüzât ve i'tisâfât hâricdir.

اذا قالت خدام فصدقوها

فان القول ما قالت خدام

–mâba'di var–

Manastırlı İsmâil Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
Sûre-i Ra'd: Âyet 11

...إِنَّ اللّهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

(Cenâb-ı Hak bir kavmin kâmrân olduğu ni'met-i âfiyet ve âsûdegîden dûr olarak giriftâr-ı mihen ü şedâ'id ve dûçâr-i züll ü hevân olmasına kendi fi'illerini bozmaları ve fezâ'il-i ahlâkiyyelerini terk etmeleri sebeb olup bu olmadıkça huzûr u âsâyişleri tetarruk-ı halelden masûn kalacağını beyân **[355]** sadedinde buyurur ki:) Bir kavim nefislerindeki hâli tagyîr etmedikçe Allah o kavmin hâlini tagyîr etmez. (Bir kavim muttasıf bulundukları a'mâl-i sâlihayı, mecbûl oldukları tab'-ı selîmi, tehallî eyledikleri fezâ'il-i ahlâkı izdâdına tagyîr ve tebdîl eylemedikçe Cenâb-ı Hak o kavmin ni'met ü âfiyetini, refâhiyet ü âsâyişini tagyîr ve tebdîl eylemez. Bir kavim dûçâr-ı mezellet ü nekbet olursa bu istihkāka ancak kendileri bâ'is olmuşdur.)

Kitâb-ı Azîz'in diğer bir mevzi'-i şerîfinde de şu nass-ı celîl vârid olmuşdur: [6](وَضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا

[1] Âl-i İmrân, 3/117.

[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 1980.

[3] Bezzâr, *Müsned* 1285.

[4] Tirmizî, *Sünen,* Kitâbü'l-Fiten 12.

[5] İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'l-Fiten 20; Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 3927.

[6] Nahl, 16/112.

رِزْقُهَا رَغَدًا مِن كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ). Me'âl-i münîfi: Allah bir karye(kasaba)yi mesel kıldı (sâirlerine ibret etdi) ki o karye (her havf ü hatardan) âsûde ve mutma'in olub rızkı her tarafdan bol bol gelir iken (ahâlîsi) Allah'ın ni'metlerine küfrân eylediklerinden (fezâ'il-i ahlâkiyyelerine mükâfâten Cenâb-ı mün'im-i hakīkīnin bu âlemde kendilerine in'âm eylediği vüs'at-i rızk ve âsûdegî-i hâlin kıymetini takdîr etmeyip seyyi'âta tehâlük gösterdiklerinden) Allah da onlara bu ettikleri sebebiyle libâs-ı cû' ve havfı tatdırdı. (Libâs bedeni ihâta eylediği gibi Cenâb Hak da onları her cihetinden cû' ve havf ile kuşatdı. Her yüzden onları cû' ve hirâse dûçâr eyledi.)

Târîhin şehâdetiyle müsbetdir ki fesâd-ı ahlâka mübtelâ olan akvâmın kuvvet u saltanatları zâ'il ve hey'et-i müctemi'leri mahv u müzmahil olmuşdur. Şân u şevket-i kavmin sahîfe-i hestîden terkīn edilmesi ancak fezâ'il-i ahlâkiyyeye ri'âyet olunmamasından inbi'âs eder. Fezâ'il-i ahlâk her nevi' sa'âdet ve ikbâlin kuvve-i mevcûdesidir. Onunladır ki efkâr u kulûb zinde olur. Onunladır ki vifâk u ittihâd zuhûra gelir. Onunladır ki refâhiyet ve âsâyiş tecellî eder. Onunladır ki bir kavmin üzerinde şa'şa'a-i şevket ü kemâl ebediyyü'z-zuhûr olur. Onunladır ki mâhiyet-i ümmeti takvîm ve te'yîd edip inkılâbât-ı ezmine ve tebeddülât-ı düveliyye ile inhitât ve inkırâzdan masûn edecek nizâmât ve kuvâ-yı umûmiyye vücûd bulur. Ahlâk-ı fâzıla ulûm-ı ma'neviyye ve siyâsiyye arasındaki revâbıtın en kuvvetlisidir. Ulûm-ı mezkûrenin tevsî'-i hudûd ile merfû'u'l-kadr olması ahlâk-ı fâzıla sâyesindedir. Fesâd-ı ahlâk ise daha ilk hücûmunda efrâd-ı cem'iyyet beynindeki râbıta-i hubb u muvâlâtı fekkeylediğinden mübtelâlarını kendi silâhlarıyla i'dâm eyler.

Edvâr-ı sâlifede şa'şa'a-i şevket ü ikbâlleri cihânı tutmuş olan o azametli akvâm şimdi nerede? Onlar mübtelâ-yı envâ'-i seyyi'ât ve rüsvâ-yı avâlim ü kâ'inât olarak ka'r-i nâyâb-ı mehâlikde mahv u nâ-bûd olmuşlardır.

Roma devleti, o iki cenâh-ı satvetini şark u garb-i âlem üzerine germiş olan hükûmet-i kübrâ evâ'il-i hâlinde fezâ'il-i ahlâkın gûyâ mücessem bir nümûne-i zî-hayâtı idi. Millet hükûmetin devre-i ûlâsında pek terbiyeli, pek edebli, pek ehl-i ırz, pek sâbir, pek çalışkan, pek gayûr idi. Kalbleri hürriyet ve vatan muhabbetleriyle memlû idi. Mesleklerinde sâbit-kadem idiler. İsrâf, te'addî ve tama', hırs-ı cem'-i mâl nezdlerinde pek menfûr idi. Askerleri cesâret ve şecâ'atde, sabr u tahammülde, itâ'at u inkıyâdda dünyanın en birinci askeri idi. Mu'ayyen bir meslekde hareket eder pek mâhir ve dûr-bîn ricâl-i siyâsiyyesi var idi. Milletin ırz u nâmûsa i'tinâsı ol derecede idi ki Roma'da fâhişe lâkırdısı işidilmez idi. İ'tibâr-ı servet ü sâmâne olmayıp muhterem ve mübeccel olan ancak fazîlet idi. Lâkin sonraları fezâ'il-i ahlâkiyyeden tecerrüd etdiler. İsrâf ve sefâhete koyuldular. Fa'âliyeti terk eylediler. Hırs u tama' kendilerini bürüdü. Bi-gayr-i hakkın dest-i te'addîlerini öteye beriye uzatdılar. Zevk ü safâya daldılar. Ricâl-i hükûmeti irtikâb u irtişâ ile halkı soydular. Roma en menfûr, en zelîl, en muhakkar, en müşevveşü'l-idâre bir hey'et-i ictimâ'iyye derekesine kadar tenezzül etdi. Nisvân ise ırz u nâmûsun ne demek olduğunu hemen ferâmûş eylediler. Hamamlarda kadınlar ile erkekler çırıl çıplak olarak yıkanırlar idi. Resmî ziyâfetlerde erkekler ile kadınlar sofradan kalkdıkdan sonra alenen her türlü şenâ'atlerde bulunur ve bu husûsda sâhib-i meşrû' aranmaz idi. Bu âdâb u ahlâk rezâletleriyle beraber ekl ü şürbe dahi pek düşkün oldular. Roma kibârları ekl ü şürb edebildikleri me'kel ü meşârib ile kanâ'at etmeyip bir nevi' gaseyân ilâcı ile yedikleri yemekleri çıkardıkdan sonra başka bir şey yerler ve şu sûretle muttasıl ekl ü şürb ile meşgûl olurlar idi. Nihâyet o yüz milyondan mütecâviz nüfûsu ihtivâ eden binâ-yı muhteşem-i saltanat bir tarrâka-i dehşet-engîz ile yere sukût edip hâk ile yeksân oldu.

Ahlâk bozukluğundan i'tikâd bozukluğu husûle gelir. Bazı fesede mahzan makâsıd-ı fesâd-cûyânelerini tervîc için olduğu hâlde gûyâ hukūk-ı âmmeyi müdâfa'aya terakkī ve sa'âdet-i ümmeti himâyeye bezl-i nefs etmiş gibi görünürler. Bir lûtf-i bahşâyiş-i ilâhî olmak üzere kabâ'il-i şettâdan kemâl-i debdebe ile tulû' etmiş olan vahdet-i kübrâyı dûçâr-ı tefrika ederek bütün bütün müzmahil ve perîşân etmek için onun aleyhinde bed-bînâne sözler bulup söylerler. Maksadları o kalbler arasında yollar açmış hakīkī ve samîmî mükâlemeler, i'tilâf ve müvânesetler, hüsn-i mu'âşeretler peydâ etmiş olan râbıta-i kaviyyeyi dinsizlik ile fekkederek hey'et-i kübrâ-yı ümmeti dağıtmakdır. Çünkü birbiriyle iltihâm edip ayrı ayrı hayât-i siyâsiyyeleri mümkün olmayan akvâm-ı İslâmiyyeyi yekdiğerinden ayırmak için bundan daha mü'essir bir çâre yokdur. Fakat bu bir ebleh-firîbâne tasavvurdur, vücûd bulmaz bir hayâl-i mahzdır. Bu hud'a hiç bir vakit temâşâ-yı hakīkate hâ'il olamaz. Sen neyi müdâfa'a ediyorsun? Fezâ'il-i ahlâkı. Din bunu ma'a ziyâdetin müdâfa'a ediyor. Sadr-i mebhasin müvaşşah bulunduğu âyet-i kerîme gibi nice âyet ve âsâr buna şâhiddir. Hukūk-ı hürriyeti mi himâye etmek arzusundasın? Hâcet yok. Asıl hâmî-i hukūk-i beşer dindir. Bu bâbdaki nusûs lâ-yu'ad velâ-yuhsâdır. [1](إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ) Maksadın tahsîl-i ulûm ve kemâlât mıdır? Tahsîl-i ulûm u kemâlâta din kadar da'vet ve teşvîk eder hiç bir münâdî yokdur. Kitâbullâh "Bilen ile bilmeyen bir olur mu?" diyor. Kur'ân-ı Kerîm'in **[356]** pek çok mevzu'unda kâh ilim nûra, cehl zulmete, kâh âlim basîre, câhil a'mâya teşbîh olunmuştur. [2](شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لاَ إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ وَالْمَلاَئِكَةُ وَأُوْلُوا الْعِلْمِ قَآئِمَاً بِالْقِسْطِ) Âyet-i kerîmesinde ricâl-i ilim Cenâb-ı Hak ve melâ'ike-i kirâm ile birlikde zikr olunarak kadri tebcîl olunmuşdur. Şahsî teşebbüsler mi olsun diyorsun? Şirketler teşkîl, kâr-gâhlar küşâd edilsin mi istiyorsun? Sa'y ü amel için, takbîh-i atâlet için, umûr-ı hayriyyede te'âvün için, kesb ü ticâret için, şirketler teşkîli için söylenmedik söz mü kalmış? Bu husûsâta dâir Kur'ân-ı Kerîm'de kütüb-i ehâdîsde, kütüb-i fıkhiyyede, usûl-i fıkıhdaki evâmir ve ahkâm ve mesâ'il meydanda. Terakkī ve sa'âdet ve kemâlât için başka ne kaldı? Hiç. Öyle ise bu telâş ve tesallüf ne? [3](اُطْلُبُوْا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّين) buyurulmuş. Diğer bir hâdis-i şerîfde [4](الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤمِنِ، يأخذها اين وَجَدَها) vârid olmuş. Demek tahsîl-i ilim için lüzûmu takdîrinde âhâr diyâra hattâ bilâd-i ba'îdeye

[1] Nahl, 16/90.
[2] Âl-i İmrân, 3/18.
[3] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 2831.
[4] Tirmizî, *Sünen,* Kitâbü'l-İlim 19. (حيث وجدها) farkıyla.

şedd-i rahl etmeye me'mûruz. Hikmet ve kemâlâtı nerede bulursak ahz ü iktibâs etmek şi'âr-i millîmizdir.

Ma'lûmdur ki din bir râbıta-i samîmiyyedir ki ibâdı Hâlık te'âlâ hazretlerine rabt u bend eder. En kuvvetli bir muharrikdir ki insanı a'mâl-i hayriyyeye sevk eyler. Bir mev'iza-i belîgadır ki takrîr-i füsûn-kârı vicdânı meftûn-ı fezâ'il kılar. Âlî bir hikmetdir ki fıtratdaki intizâm ve vahdeti gösterir ve fikr-i beşerde idrâk-i me'âli uyandırır.

Şu hâlde yüzümüzü Garb'a döndürelim, demeye ne zarûret var? Diyârımızın ahlâk ve âdâbını terk edelim de Garb'ın ahlâk ve âdâtını temessül eyleyelim, fikrini ortaya sürmekde ne ma'nâ var? Bir de sana sorarız: Ey zihn-i vakkâd! Garb'de bulunduğun müddetce o diyârın dârü'l-feyz-i irfânlarından bize ne tuhfe-i ilm ü kemâl getirdin?

Söze burada nihâyet verelim ve muhterem edîb-i ahlâkşinâsımızın şu neşîdesini hem âheng olarak okuyalım:

Ahlâk iledir kemâl-i âdem
Ahlâk iledir nizâm-i âlem
Ahlâka nazar edilmeyince
Semt-i edebe gidilmeyince
Âlemde nice ma'ârif ehli
Tercîh ediyor ulûma cehli

Bereketzâde İsmâil Hakkı

FELSEFE-İ İSLÂMİYYE

İSBÂT-I VÂCİB

–4–

Meslek-i İhtirâ' ve İbdâ' Üzere İsbât-ı Vâcib

Müteşâbihi'l-eczâ olan maddeden, yani mâhiyetleri bir olan eczâ-yı maddiyyeden bir çok anâsır-ı muhtelifenin vücûda gelmesi, bir eser-i ihtirâ' ve bir ibdâ'dır. Bu keyfiyeti eczâ-yı maddenin ihtilâf-i vaz'larına haml etmek bâtıldır. Zîrâ ihtilâf-i vaz'ın ihtilâf-i mâhiyeti iktizâ etmeyeceği bedîhîdir. Bununla beraber ihtilâf-i vaz' da ayrıca bir ibdâ' ve bir eser-i ihtirâ'dır.

Ma'lûmdur ki ecsâm-ı mürekkebe bir çok anâsır-ı muhtelifeden teşekkül etmişdir. Hâlbuki bu unsurlar ayn-i mâhiyetin efrâd ve eczâsıdır. Binâ'en-aleyh bunlar arasında hasbe'l-mâhiyye aslâ ihtilâf yokdur. Cümlesi "madde" denilen şeyin aksâmından ibâretdir.

Esâsen bunlar mâhiyet-i vâhidenin aksâmı oldukları hâlde yekdiğere nisbetle hakîkat ve mâhiyetleri bilkülliye başkadır. Çünkü eğer öyle olmasaydı, ecsâm tenevvü' edemezdi. Kâ'inâtda ancak bir nevi' cisim bulunurdu. Hâlbuki bu âlemde mâhiyetleri yekdiğerine muhâlif lâ-yu'ad velâ-yuhsâ ecsâm mevcûddur. Her birine mahsûs nice âsâr ve ahkâm terettüb etmektedir.

Bir kere ecsâm-ı cemâdiyyeyi nazar-ı tedkîkden geçirelim ve bunlardan evvelâ ecrâm-ı ulviyyeyi nazar-ı i'tibâra alalım; bunların cümlesi ayn-i maddeden terettüb etdiği hâlde her birinin kendine mahsûs bir hüviyeti, bir vaz'iyyeti, bir mikdâr ve bir vakt-i ma'lûmu vardır. Yekdiğerine nisbetle bazıları pek küçük ve bazıları pek büyükdür. Hattâ o kadar büyükdür ki kürre-i arzın ona nisbeti bir kum tanesinin büyük bir dağa nisbeti gibidir. Bunlardan her biri kendi medârında kemâl-i intizâm ile devr ediyor.

Bu ecrâmın hiç birinde sükûnet görülmüyor. Her biri kendine mahsûs bir hareketle fezâda dolaşıyor. Hattâ şimdiki hey'iyyûnun keşiflerine göre şems bile sâniyede sekiz kilometre bir sür'atle tevâbi'i ile beraber Herkül Burcu'na doğru ilerlemekdedir. Bazı kevâkibin günü ve senesi bizimkinden daha kısa ve bazısının daha uzundur. Zuhal'in bir senesi bizim senelerin yirmi dokuzuna müsâvîdir. Uranüs'ün bir senesi bizim senelerin yetmiş dördü kadardır. Neptün'ün bir senesi bizim senelerin yüz altmış dördüne mu'âdildir. Hâlbuki Utarid'in bir senesi bizim senemizin rub'u kadardır. Bir kısmının harareti yokdur. Bir kısmının harareti ise pek şiddetlidir. Hattâ şemsin harareti cem' edilse kürre-i arzın tahmînen on bin ikiyüz kilometre sahnında olan kışrını bir günde eritmeye kifâyet eder. Bu hararet-i şedîdenin iki milyar üç yüz seksen bir milyonda bir cüz'ü bize vâsıl oluyor ve bu sûretle rûy-i zemînde hayât husûle geliyor. Arzın şemsden olan bu'd-ı mesâfesi yüz kırk dokuz milyon kilometredir. Avâlim-i sâirede dahi ayn-i ahvâl cereyân etdiği istidlâl ediliyor.

Sonra bir kere de ecsâm-ı zî-hayâtı nazar-ı i'tibâra alalım: Bu ecsâmın cümlesi bir takım ma'denî şeylerden terekküb ediyor. Bunların eczâ-yı asliyyesini ma'deniyât teşkîl ediyor. Azot, karbon, müvellidü'l-mâ', **[357]** müvellidü'l-humûzadan ibâret olan ma'deniyâtdan, yani şibh-i ma'denî olan şeylerden nebâtât, hayvanât hâsıl oluyor. Hâlbuki öyle ma'denî olan şeyler ile hayât arasında ve hele ilim, irâde, kudret, sem', basar vesâire gibi sıfât-ı âliye meyânında aslâ münâsebet yokdur. Bunun içindir ki bir Arab hakîmi: (الذى حارث البرية حيوان مستحدث من جماد) "Bütün insanları hayretde bırakan şey bir takım cemâdâtdan hayvân cinsinin husûle gelmesidir" demişdir. İşte bunların cümlesi hep ibdâ'ât ve ihtirâ'ât kabîlindendir.

Şimdi bahsi hülâsa edelim: Bütün avâlim eczâ-yı asliyyesiyle ecrâm-ı ulviyye ve süfliyyesiyle, ma'deniyât, nebâtât ve hayvânâtiyle add u ihsâdan hâric nice ahvâl-i bedî'a ve acîbeyi muhtevîdir. Bunca bedâyi'i hâvî olan şeyler ise bir mubdi'in ibdâ'ı ve bir muhteri'in ihtirâ'ıyladır. O mubdi' ise Vâcibü'l-Vücûd'dur. Zîrâ bu kadar âsâr-ı bedî'aya mebde' olan şeyin mümkünât cümlesinden olamayacağı mesâlik-i sâlifede zikr-i edille ile müsbetdir.

Mûsâ Kâzım

İNSAN

وتزعم انك جرم صغير،
وفيك انطوى العالم الاكبر.
İmâm Ali

Haberdâr olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,
"Muhakkar bir vücûdum!" dersin ey insan, fakat bilsen...
Senin mâhiyyetin hattâ meleklerden de ulvîdir:
Avâlim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir:
Zeminlerden, semâlardan taşarken feyz-i Rabbânî,
Olur kalbin tecellî-zâr-ı nûrâ-nûr-ı Yezdânî.
Musaggar cirmin amma gâye-i sun'-i İlâhîsin;
Bu haysiyyetle pâyânın bulunmaz, bî-tenâhîsin!
Edîb-i kudretin beytü'l-kasîd-i şi'ri olmuşsun;
Hakîm-i fıtratin bir anlaşılmaz sırrı olmuşsun.

Esîrindir tabîat, dest-i teshîrindedir eşya;
Senin ahkâmının münkādıdır, mahkûmudur dünya.
Bulutlardan sevâik sayd eder irfân-i çâlâkin;
Yerin altında ma'denler bulur nakkād-i idrâkin.
Denizler bisterindir, dalgalar gehvâre-i nâzın;
Nedir dağlar, semâ-peymâ senin şehbâl-i pervâzın!
Havâ, bir refref-i seyyâl-i hükmündür ki bir demde,
Olur dem-sâz-i âvâzın bütün aktâr-ı âlemde.
Dayanmaz pîş-i ikdâmında mâni'ler müzâhimler;
Kaçar, sen rezm-gâh-ı azme girdikçe muhâcimler.
Karanlıklarda gezsen, şeb-çerâğın fikr-i hikmettir,
Ki her işrâkı bir sönmez ziyâ-yı sermediyyettir;
Susuz çöllerde kalsan, bedrekan ilhâm-i sa'yindir,
Ki her hatvende eyler sâye-küster vâhalar zâhir.
Ne zindanlar olur hâil, ne menfâlar, ne makteller...
Yürürsün sedd-i râhın olsa hattâ âhenîn eller.
Yıkar bârû-yı istibdâdı bir âsûde tedbîrin;
Semâlardan inen te'yîdisin gûyâ ki takdîrin!
Taharrîden usanmazsın, teâlîden teâlîye
Atıldıkça, atılsam şimdi, dersin, başka âtîye!
Senin en şanlı eyyâmında, en mes'ûd hâlinde,
Bir istikbâl-i dûra-dûr vardır hep hayâlinde.
O istikbâledir şevkin, odur ma'şûk-ı vicdânın,
O kudsî neşvenin şeydâ-yı bî-ârâmıdır cânın.
O şevkin dâim ilcâsıyle seyrin ıztırârîdir;
Terakkî meyli artık fıtratında rûh-ı sârîdir!
Bütün esrâr-ı hilkatten haberdâr olmak istersin,
Bu gaybistân-ı hîçâ-hîçten kurtulmak istersin!
Meâdın, mebdein, hâlin ki üç müdhiş muammâdır...
Durur edvâr-ı müstakbel gibi karşında hep hâzır.
Koşarsın bunların sevdâ-yı idrâkiyle durmazsın,
Hakîkatten velev bir şemme duymazsan oturmazsın.
Serâir perde-pûş-i zulmet olsun varsın isterse...
Düşürmez düştüğün yeldâ-yı hirman rûhunu ye'se:
Emel, meş'al-keşin, bir reh-nümâ hem-râhın olmuşken,
Tehâşî eylemezsin sîne-i deycûra girmekten.
Gelip bir gün tecellî etse mâhiyyât-i masnûât,
Taharrîden geçer, bir dem karâr eyler misin? Heyhât!
Tutar mâhiyyet-i Sâni', o en heybetli mâhiyyet
Olur âteş-zen-i ârâmın, artık durma cevelân et!
Tevakkuf yok seninçün, daimî bir seyre tâbi'sin...
Ne zîrâ hâle râzîsin; ne müstakbelle kāni'sin!
Dururken böyle bî-pâyan terakkî-zâr karşında;
Nasıl dersin ya "Pek mahdûd bir cirmim" tutarsın da?
Meleklerden büyük, hem çok büyük tebcîle mazharsın:
Tekâlîfin emânet-gâhısın, bir başka cevhersin!
Hayâtın eksik olmazken ağır bin bârı arkandan;
Ölümler, korkular savlet ederken hepsi bir yandan;
Şedâid iktihâm etmekte müdhiş bir mekânetle,
Yolundan kalmayıp dâim gidersin... Hem ne sür'atle!
Senin bir nüsha-i kübrâ-yı hilkat olduğun elbet,
Tecellî etti artık; dur, düşün öyleyse bir hükmet:
Nasıl olmak gerektir şimdi ef'âlin ki, hem-pâyen
Behâim olmasın, kadrin melâikten muazzezken?

Mehmed Âkif

[358] **TERÂNE-İ MİLLÎ**

"Osmanlıların kişveri Osmanlılarındır"

Osmanlıların mülküdür âzâd-i te'addî,
Kimdir uzatan hâkimize pây-ı tesaddî?
Osmanlılarız biz ederiz böyle tehaddî:
Osmanlıların kişveri: Osmanlılarındır
Türkiyye: Vatan erleri Osmanlılarındır

* * *

Hâk-i vatanı cevher-i cân addederiz biz
Râhında onun şâm u seher dîde-veriz biz
Yokdur çıkacak karşımıza şîr-i neriz biz
Osmanlıların kişveri: Osmanlılarındır
Türkiyye: Vatan erleri Osmanlılarındır

* * *

Hıfz-ı vatana kal'a-i âhen tenimizdir
Mermî-i adüv düğme-i pîrâ-henimizdir
Ölsek de hudûdu vatanın medfenimizdir
Osmanlıların kişveri: Osmanlılarındır
Türkiyye: Vatan erleri Osmanlılarındır

* * *

Kurşunla eğer –kar yerine– dolsa da balkan
Bî-şek ederiz göğsümüzü onlara kalkan
Yokdur vatanı terk edecek aksa da al kan
Osmanlıların kişveri: Osmanlılarındır
Türkiyye: Vatan erleri Osmanlılarındır

* * *

Korkar mı sanır bizleri düşmen varışından
Kalmaz birimiz yolda şecâ'at yarışından
El mi çekeriz biz vatanın bir karışından
Osmanlıların kişveri: Osmanlılarındır
Türkiyye: Vatan erleri Osmanlılarındır

* * *

Hıfz-ı vatanın âmiridir dîn ü hamiyyet
Osmanlıların böylecedir fikri hakîkat
Var mı bunu bir cerh edecek sâhib-i cür'et
Osmanlıların kişveri: Osmanlılarındır
Türkiyye: Vatan erleri Osmanlılarındır

Hıfz-ı vatan-ı akdesidir millete dil-hâh
Olduk buna dâir hepimiz hâlif-i billâh
Sâbit-kademiz biz, bu sözün şâhidi Allah
Osmanlıların kişveri: Osmanlılarındır
Türkiyye: Vatan erleri Osmanlılarındır

Fî 5 Kânûnisânî 324 **Tâhirü'l-Mevlevî**

SEFÎRÜ'L-İSLÂM İLÂ SÂİRİ'L-AKVÂM

–mâba'd–

Kenzü'l-Ulûm ve'l-Lugat nâmıyla te'lîf ve tertîb eylediğimiz muhît-i ma'ârifimizin harfü'l-Hâ faslında Seyyidünâ Hazret-i Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemin debdebe-i mu'azzama-i risâlet-i celîlelerine idlâlen ve uluvv-i mekânet-i şerîfe-i Muhammediyyelerini ta'zîm ve ibcâlen zikr ü îrâd ettiğimiz makālâtı bu risâlemize ilâveten derc ü tezbîrini

muvâfık gördük. Makāle-i mebhûsun anhâmızda demişdik ki: Herkes bilir ki Hazret-i Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem kavm-i Arabda tek başına, yalnızca –hiç bir mu'în ü nasîri olmayarak– zâhir oldu ve zât-ı şerîflerinin dîn-i fıtrat ve dîn-i İslâm demek olan dînullâh ile kâffe-i nâsa ba's ve irsâl olunduğunu kavmine i'lân etdi. Ve herkes bilir ki hazrete ve tâbi' olanlara on üç sene Mekke'de müşrikîn tarafından envâ'-ı ezâ ve cefâ gösterildi. Sonra Medine'ye hicret buyurdu. Orada ensâr buldu. Kendilerine ve tâbi'i bulunan müslümanlara hücûm ve mukâteleye ibtidâ edenlerle mukâteleye mecbûr oldu. Bilâhere muhâcimînin kuvvet ü meknetleri ve silâh-ı satvetleri kuvve-i kâhire-i İslâma tâb-âver-i mukâvemet olamayarak Cezîretü'l-Arab başdan başa İslâma râm olmakla nihâyet buldu.

Yine herkes bilir ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz sâhib-i kelime-i ulyâ ve ümmetin bi-hazâfîrihâ mâlik-i nâsıyesi olmuş iken hıtâm-ı dünyadan fart-ı bu'dlarından ve fevka mâ-yetesavver zühd ü ubûdiyetlerinden nâşî evâ'il-i bi'set-i seniyyelerinde –müşrikînin kendilerine taş atıp nevâdî ve mecâlisde zât-ı şerîflerini istihzâ eyledikleri zamanda– ahvâl-i sa'âdet-iştimâl ve ma'îşet ü mu'âşeret-i seniyyeleri ne hâlde ise yine aynı hâlde kaldı.

Ve yine herkes bilir ki vaktâ ki aleyhi's-salâtü vesselâm efendimize müşrikînin ezâ ve cefâsı müştedd olmağa ve mü'minîne müşriklerin tahkîratı pek ağır gelmeye ve emn ü itmi'nân ile müslümanların hiç birisi Cenâb-ı Hakk'a ibâdet edememeye başlayınca Cenâb-ı Hak Resûl-i kerîmine şu âyet-i celîleyi inzâl buyurdu. Kavluhû Te'âlâ:

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُم فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لاَ يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا[1]

Ve yine herkes bilir ki bu va'd-i celîl-i ilâhî tahakkuk etdi ve kavm-i necîb-i arab hulefâ-yı arz oldu ve kendilerinden evvel olan ümem-i sâlifenin bâliğ olamadıkları mülke bâliğ oldular.

İmdi şu hâdise-i fevka'l-âde-i ictimâ'iyye, nefsin tatmîni için ta'lîl-i makbûle arz-ı ihtiyâc eder ve bu bâbda önümüzde iki farz ü ihtimâlin tasavvuru kalıyor. O da: Ya Muhammed aleyhi's-selâmın hakîkaten Resûlullah olup hüdâ ile ba's ve irsâl olunduğunu ve dîn-i hakkın cemî' edyâna gâlib geldiğini ve Hak te'âlânın Resûl'üne ettiği va'di îfâ ve onu nusretiyle te'yîd ve asâkir-i hümâyûnunu mansûr ve muzaffer kıldığını teslîm etmek veyâhûd hazretin (hâşâ) resûl olmayıp vâsıl olduğu mertebe-i kemâlât-ı âliyeye ancak hüsn-i tedbîr ü siyâseti sâyesinde vâsıl olduğunu farz eylemekdir. Eğer bu farz-i sânîye meyl ü kā'il olan varsa onunla şu vechile münâkaşa ederiz, deriz ki: –Aleyhi's-salâtü vesselâm efendimizin Resûlullah oldukları farz ve takdîrini şu umûrun mecmû'una binâ' etmeniz lâzım gelir:

Evvelâ: Hâşâ o kizben iddi'â-yı nübüvvet etdi.

Sâniyen: Muttasıf olmadığı ahlâk-ı seniyye ve tâ'ât u ibâdât-ı ber-güzîdeyi riyâ'en gösterdi. Ve tûl-i hayâtında şu riyâda sebât etmeye katlandı.

Sâlisen: Şu riyâ hâlini herkesden hatta ehass-ı ashâbı ve ehass-ı nisâsından gizlemeye muktedir oldu.

Râbi'an: Şu ahvâl ile muttasıf olduğu hâlde Cenâb-ı Hak onu te'yîd edib nusret ihsân etdi ve onu kelime-i ulyâ kıldı.

[359] Hâmisen: Şu ahvâl ile muttasıf olduğu hâlde cemî' enbiyâ ve mürselîne tefevvuk eden a'mâli ibrâz etdi. (Zîrâ bi'set-i seniyye-i Muhammediyye'nin ihdâs eylediği inkılâbât-ı azîme gibi bir inkılâbın diğer peygamberân-ı zî-şân bi'setlerinde zâhir olması târîh-i enbiyâda görülmemişdir.)

Sâdisen: Ümmet-i Arabiyye gabâvetin dereke-i esfelinde idi.

Sâbi'an: Hâşâ o müddeî-i kâzib idi. Lâkin mürselînin ibrâz eylediği kemâlâtı o dahi ibrâz eyledi.

İmdi şu vücûh-ı seb'ayı vechen vechen nazar-ı tedkīk ü tefahhusdan geçirdikden sonra deriz ki: Hazretin iddi'â-yı nübüvvetde kâzib olması faraziyeti usûl-i tenkīdin evvelini isbât edemeyen bir lâf-ı güzâf kabîlindendir. Zîrâ nübüvvet bir emr-i hatîr ve bir şe'n-i celîldir ki onu zûren ve bühtânen iddi'âyı ancak matbû'u'l-kalb, fâsidü'l-fıtrat, seyyi'ü'n-niyyet, cerî'ün ale'l-lâh olan bir kimse yapabilir. Böyle bir âdemin ise mecmû'a-i hayâtı bir silsile-i cerâ'im ve şebeke-i me'sem teşkîl edip her vechile hayırdan ba'îd olur. Yani hayâtı her nevi' fezâ'ilden mu'arrâ bulunur. Hazret-i Muhammed salallâhu aleyhi ve sellem efendimiz bâkûre-i hayâtlarında bir sınıf-ı nâsdan mı idiler? Hâlbuki târîh-i hayât ü siyer-i şerîfleri zât-ı akdes-i risâlet-penâhlarının kable'l-bi'se ve kable'n-nübüvve kâffe-i mekârim-i ahlâk ve tahâret-i halâline şehâdet etmekdedir. Bir hâlde ki mu'âsırîni "el-emîn" diye kendilerini telkîb etmişlerdi. Kendilerinden bir cerîmenin veya bir zemîmenin sudûr ettiğine dâir mu'âsırîninden bir nakil ve habere tesâdüf edildi mi? İmdi hayât-ı evveliyesi külliyen pâk ve mutahhar ve nice nice sıfât-ı kerîme ile muvakkar olan zât-ı şerîfin nasıl olur ki kırkından sonra zıddına münkalib olup tabî'ati nakīzına rücû' etsin? Heyhât! Âdet-i hilkat tebeddül eder mi? Nevâmîs-i tabî'at değişir mi?

Muhammed aleyhi's-selâm efendimiz şu sıfât-ı kerîme ve halâl-i kavîme ile görünüşü hâşâ riyâdır, farzı ise meydan-i tedkīkde farz-ı evvelden vâhîdir. Zîrâ riyâ-i nüfûs-i münhata vü deniyyenin sıfatı ve kulûb-i hâre ve sâfile ashâbının hasletidir. Riyâ bir haslet-i âriye ve bir sıbga-i zâhiriyyedir ki bir müddet setr ve ihfâ olunsa da bir müddet sonra kendiliğinden meydana çıkar. Riyâ mâdem ki bir hibâle-i sayd ve vesîle-i keyddir, o hâlde bir sevb-i müste'ârdır ki bir emel-i matlûba vüsûl için nefsin infi'âli demekdir. Riyânın şânı sâir sıfât-ı âriye gibi avârız ve havâdis-i fecâ'iyye ve mehâvif-i târi'e ve vâkı'a karşısında perîşân ve zevâl-pezîr olmakdır. Mürâ'î dâima muzdarib ve müzebzeb bir hâldedir. Bir hâlde ki nefsinin bile aleyhinde nemîme-kârlık edeceği zannında bulunur.

Havâdis-i hayât, tavârık-ı hudüsân, mâcerâ-yı ahvâl ise gıll ü gışın kâşifi, tedlîsin vâzıhıdır.

Mürâ'înin hilye-i zühd ü şecâ'at ve kerem ile ittisâfı ancak tedvîr edeceği dolâb-ı havâdisin mu'âlecesinde ve tesaddî ettiği halâ'ikin mukâbelesinde icrâ eder. Ama husûl-i metâlib ve âmâli karşısında bir mu'teriz rast gelince istihsâl-i

[1] Nûr, 24/55.

matlabı için eşna' fazîhayı alâ melei'n-nâs irtikâbdan çekinmez. Farz ve takdîrin aklen eb'ad-ı ba'îdi ise bir müdde'-i kâzibin mâdâme'l-hayât bu vechile riyâda imkân-ı sebâtıdır. Zîrâ riyâkârlık 'âcilen ve âcilen bir garaz ve maksadın husûlüne değin devâm edip garaz ve maksadın husûlünde hemen dûçâr-ı za'af u fütûr olur ve nihâyetü'l-emr riyânın yaldızı silinerek riyâkârın foyası meydâna çıkar. Âdeten mürâ'î nüfûs-ı rezîle ve sâfile ashâbından olur ve âmâl-i rakīkanın istihsâlinde nefs-i harîs olarak imrâr-ı vakt eder ve zâhir-i hâl onu her husûsda tekzîb ve ibtâl etmekle âkıbet rüsvây olur. Bu Cenâb-ı Hakk'ın halkında bir sünnet-i ilâhiyyesidir ki hakkı bâtıldan tefrîk ve temyîz için böylece cârî ola gelmişdir.

Ama Hazret'in riyâsını ehass-ı ashâbından ve mahrem ü nisâsından gizlemeye muktedir olduğuna dâir olan üçüncü farz ve ihtimâle gelince: Şu farz dahi ehl-i temyîz ü dikkat nazarında furûz-ı sâbıkadan ez'af olduğu meydândadır. Zîrâ târîh bize vâzıhan isbât ve delâlet ediyor ki her sâhib-i mebde'in ashâb ve etbâ'ı da kendi gibidir. Binâ'en alâ hâzâ ashâb-ı tedlîsden olanların mezheb ü tarîkatlerine göre a'vân ve etbâ'ı olur ki onlar merâm ü makāsıd-ı bâgiyenin neşr ü tervîcine mu'âvenet ederek sâhib-i tedlîsin fudelât-ı igtinâmından behre-yâb olurlar. Târîh bize isbât eder ki Resûlullâh salallâhu aleyhi ve sellem efendimiz ehass-ı ashâbı Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali (radiyallahu anhum) hazerâtı idi. Onların her birisi Hazret-i Resûl'ün dünyadan tezehhüd ve zehârifden teba'üd ve tecerrüd husûsundaki isr-i pâk ve tarîkat-i seniyyesine tamâmiyle tâbi' idiler. Hazret-i Fahr-i Âlem'den sonra intihâb-i ümmetle makām-ı mu'allâ-yı hilâfete geçdiler. Saltanat ve satvet-i İslâmiyye onları meftûn etmedi. Onlar müntehibleri olan müslümanların ancak hâdimi oldular. Müslümanların giydiklerinin ednâsını, yediklerinin ekallini giyip ekl etdiler. Geceleri Cenâb-ı ma'bûdun bi'l-hakka tâ'at ve ibâdetle Hâlık te'âlâ ve tekaddesin fazl ü kerem ve rıdvân ü ni'amını taleb ederlerdi. Rıdvânullâhi aleyhim ecma'în.

Mütercim: Ahmed Cemâl

İSLÂMİYET'DE RÛHÂNİYET, CİSMÂNİYET VAR MI?

Ma'lûmdur ki bütün beni beşer müsâvî olarak dünyaya gelirler. Fakat pek az bir zaman geçer, bu müsâvât yavaş yavaş sönmeye başlar. Sahne-i hayâta ilk kadem-nihâde olanlar kendilerine min-tarafillâh mevdû' olan fıtratlarıyla, âbâ' ü ecdâdlarında[n] bi't-tevârüs aldıkları mâye-i ırklarıyla buna da muhîtâtının te'sîri inzimâmıyla kendilerine mahsûs olan bir isti'dâdın gösterdiği yolu ta'kîb ederek ta'yîn olunan hayâtlarından kat'-ı merâhil etmeye başlar, kat' eder, dâima ilerler, giderler.

İşte bu esnâ'-i müsâbakada bir çok arkadaşlar ayrılışmış olur: Ya tekaddüm etmiş geçmiş; yâhûd mücâdele-i hayâtiyyede daha ziyâde fa'âliyet ibrâz eden –daha doğrusu– tâli'i yâver olan diğer birine nisbeten geride kalmış olur.

[360] Görüyoruz ki insanlar tâ bidâyet-i tevellüdlerinden başlayarak terakkī, tekâmül husûsunda yekdiğeriyle müsâbakaya başlarlar, ilâ mâşallâh bu sûretle tarîk-i tekâmülde hareket eder, dâima isti'dâd ü fa'âliyetleri nisbetinde iktitâf-i semerât eylerler; kimi pâdişâh, kimi vezîr, kimi âlim, kimi câhil, kimi zengin, kimi fakîr olur. İşte insanlar böylece ayrılışırlar. Beynlerinde tefrikalar yüz gösterir. Bunun netîce-i tabî'iyyesi olmak üzere aralarında bir çok tefevvuk idd'âları, nihâyet tagallübler, tahakkümler meydâna gelir. Müsâvât-ı fıtriyye ortalıkdan kalkar, bir çok insanlar için hayât-ı dünyeviyyenin tadı kalmaz.

İşte Cenâb-ı Rabbü'l-a'lâ şüphesizdir ki insanlarda olan bu isti'dâda muttali' olduğundan benî beşerin yaşamları ve hayâtlarını muhâfaza edebilmeleri için mutlaka bir kānûna tâbi' olmaları zarûrî bulunduğuna ilm-i ezelîsi te'allük etmiş idi. Lâkin işbu isti'dâdı insanlardan büsbütün kal' etmek irâde-i ezeliyyesine muvâfık değil idi. İnsanların tarîk-i terakkīde bu isti'dâddan başka tekâmüle doğru ilerlemeyecekleri derkâr, binâ'en-aleyh insanlar için bu isti'dâd her hâlde zarûrî idi. Bununla beraber onların müsâvât üzere müreffehen imrâr-ı hayât etmeleri de matlûb olduğundan Cenâb-ı Hak o isti'dâdı ta'dîl etmek için vaz'-i ahkâm etdi; dîn gönderdi. İşte dîn-i mübîn-i İslâm da –bu noktada göstermek istediğimiz– bir vazîfe ile ki vaz' olunmuşdur. O da bu isti'dâdı ta'dîl ederek insanlar arasında kānûn-ı müsâvâtı vaz' etmekden ibâretdir. İşte buradan bir kānûn meydâna çıkıyor:

"İslâmiyet, te'sîs-i müsâvât için mevdû' bir dîn-i ilâhîdir"

Bu hâlde İslâmiyet'in bizzât insanları tefrîk etmesi, meselâ bir kısmını rûhânîler diğer kısmını cismânîler hâline ifrâğ etmesi ve buna da müsâ'id bulunması aklen muhâldir.

Fi'l-vâki' dîn-i mübîn-i İslâmda insanları rûhâniyet, cismâniyet sınıflarına tefrîk edecek hiç bir türlü hüküm, hiç bir türlü kānûn mevcûd değildir. İslâmiyet nokta-i nazarından bütün insanlar hep müsâvîdir. Hele hukūk-ı İslâmiyye nokta-i nazarından hiç bir ferd ayrılamaz. Ama Hıristiyanlık'da ise, bu hâl, bu iftirâk din nokta-i nazarından zarûrî addedilmekdedir. İslâmiyet'de ise böyle iftirâkı mûcib haller kat'iyyen mevcûd değildir. Bir âlim, bir müctehid, hattâ bir sahâbenin bir âdî müslümandan hukūkca kat'iyyen farkı yokdur.

Mâdem ki bu sâbitdir; bu hâlde müslümanları iki sınıfa taksîm etmekde de ma'nâ yokdur. Binâ'en-aleyh İslâmiyet'de rûhâniyet, cismâniyet ünvânları da olamaz...

* * *

İnsan, rûhâniyet ve cismâniyetden mürekkeb bir hayvândır, ki hükemâ insanı "hayvân-ı nâtık" diye ta'rîf ederler.

Bu hâlde insanı yalnız rûhâniyet, yâhûd yalnız cismâniyet ile tavsîf de savâb olamaz; hatâdır, galatdır.

İnsanların bir kısmına rûhânî demek ve onları rûhâniyete nisbet etmek için her hâlde o şahısların cismânîlere karşı başkalığı bulunması ve aralarında olan farkın ma'nâya râci' ve rûha â'id ve hiç olmazsa hukūkca bir mümtâziyeti hâiz olması lâzımdır.

Hâlbuki insanların arasında ne hukūkca, ne de rûh ve ma'nâca iki sınıf halk mevcûddur.

Bu ciheti azıcık tahkīk edelim. Yakīnen biliriz ki gerek insâniyet, gerek insâniyetin mürâdifi olan İslâmiyet nokta-i nazarından:

"Bütün insanlar hukūkca müsâvîdirler."

Bu bir kānûn-ı kat'îdir ki İslâmiyet vaz' etmiş, insâniyet keşf ü îzâh ederek bedâhet derecesine îsâl eylemişdir...

Gelelim rûh ve ma'nâ cihetine: Bu cihetden de insanları tenvî' ve taksîm etmek mümkün değil. Zîrâ umûm insanlar rûhâniyet ve cismâniyetden mürekkeb olmağla beraber hangisinin cismâniyete ve hangisinin rûhâniyete daha ziyâde alâkası olduğunu bilmek mümkün değildir. Bu cihet ancak Cenâb-ı Allah'ın bileceği bir mes'eledir. Orasına insanlar karışamaz!..

Bu insan rûhânîdir, bu insan cismânîdir... demek ve böyle bir hüküm i'tâ edebilmek için, şüphesiz bir menât, bu hükmün menşe'i olmak üzere bir ille lâzımdır. İşte bu menât ve illeyi ne hukūk nokta-i nazarından ve ne de alâka ve galebe nokta-i nazarından bulabildik...

En son ve nihâyet olmak üzere bir ihtimâl-i aklî kaldı; o da: İnsanların sûret-i zâhireleri ve keyfiyet-i telebbüsleridir ki ihtimâl bu nokta-i nazardan insanları rûhânî ve cismânî diye ikiye taksîm etmek arzu edenler olabilir. Fakat bu arzuda bulunanlar aldanırlar. Zîrâ bir insanı ma'nâ ve rûh ile aslâ münâsebeti olmayan elbisesine, bâ-husûs şerî'at-i garrâ-yı İslâmiyetce hiç bir ehemmiyeti hâiz olmayan sûret-i zâhiresine hasr-i nazar ederek ve bu i'tibârla da insanların taksîmine kadar gitmek hiç bir vakit hakīkat-bînlik sayılamaz.

Sarık ve cübbe iktisâ etmiş bir insana rûhânî demek ne kadar mantıksız bir lâfdır. Zîrâ sarık ve cübbenin rûhâniyete hiç bir münâsebeti olmadığı ve hattâ bu makūleden bile olmadığı pek vâzıh bir mes'eledir. Rûhânîlik ve cismânîlik – ma'an olduğu hâlde– bir ma'nâdır, ki bununla hakīkat-i insâniyye muttasıf olur. İster insan sarık cübbe iktisâ etmiş olsun, isterse beyaz yaka taksın, palto giymiş olsun...

Ne hâcet var ki müslümanları ikiye ayıralım? [1](إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ) Müslümanlar hep kardeşdirler. Müslümanlık'da ayrılık, gayrılık yokdur. Gerek hukūk i'tibâriyle ve gerek vazîfe i'tibâriyle müslümanlar yekdiğerlerine karşı rüchânı hâiz değildirler. İnsanlar nasıl ki müsâvî olarak dünyaya geliyorlarsa, İslâmiyet de ayn-i müsâvâtı muhâfaza, ayn-i uhuvvet-i tabî'iyyeyi idâme için vaz' buyurulmuşdur. Bu hâlde müslümanları rûhânîlik ve cismânîlik sınıflarına tefrîk etmeye [ne] lüzûm var?

[361] Ne hâcet var ki müslümanları rûhânî ve cismânî diye iki kısma taksîm edelim? Geldikleri yer bir, gidecekleri yer de yine bir; menâfi'leri müşterek, mazarratları da öyle... Umûm efrâd-ı müslimîn –hiç bir ferd müstesnâ olmaksızın– kendisinin ve bütün kardeşlerinin menâfi'ini celbe ve bütün mazarratlarını def'e dînen mecbûrdur. Dîn ise her bir müslümanın –hiç bir ferd müstesnâ olmaksızın– muhâfazası mecbûrî olan bir vazîfe-i insâniyyedir. İnsan, insan olduğu müddetce dîninde sebât etmesi zarûrîdir. Bu nokta ise hem vazîfe-i umûmiyyedir. Hem de vazîfe-i husûsiyye ve şahsiyyedir. Binâ'en aleyh bu cihet de menât-ı tefrîk olamaz.

* * *

İslâmiyet'de rûhânîlik ve cismânîlik hiç bir vakit olmamış, hem hiç bir vakitde de olmamalıdır. Dîn-i İslâmda böyle bir işin ve böyle bir hâlin vücûduna kā'il olmak günâhdır, bid'atdir.

Bu noktayı tekrar bir def'a îzâh etmek üzere İslâmiyet'in tâ sadr-ı evvellerine kadar atf-i nazar edelim: O zamanlarda cereyân eden bütün vukû'ât ve sâdır olan bütün ahkâm, noktası noktasına hıfz; ne olmuş, ne olmamış hep dakīkası dakīkasına kayd edilmişdir. Ma'a'l-mesâr görüyoruz ki asr-ı risâletde öyle rûhânîler, cismânîler, böyle iki sınıf-ı ahâlî mevcûd değildi. O asr-ı sa'âdetde müslümanlar arasında öyle ayrılık, gayrılık yokdu: Hazret-i Peygamber Efendimiz'e îmân edenlere "mü'min, müslim, sahâbî" ta'bîrinden daha husûsî bir ta'bîr, kābil değil bulunmazdı. Bütün ehl-i îmân bir sınıfdı: Müslüman. Evet asr-ı sa'âdetde ashâb-ı suffe vardı. Fakat bu zevât-ı kirâm, ashâbın rûhânîleri değil, o zamanın talebesi idiler. İşte İslâmiyet'de ilk talebe olanlar, Ashâb-ı Suffe hazerâtı; ilk mederese de işbu suffe-i mukaddese olmuşdur.

İşte dikkat buyurulsun! Asr-ı sa'âdetde rûhânî ve cismânî denilecek sınıflar bulamıyoruz. Zîrâ bütün ehl-i îmân, hepsi hem rûhânî hem cismânî idiler. Rûhâniyet ve cismâniyetden yalnız birisi ile ittisâf edebilecek bir zât, ehl-i îmân arasında bulunamazdı. Tâbi'în-i kirâm zamanında da hâl böyle oldu.

İşte esâs-ı İslâmiyet böyledir. Şimdi de böyle olması lâzımdır. Bunun üzerine ne ilâve edilirse dalâletdir; ne ihtirâ' olunursa bid'âtdir. Netîce: İslâmiyet'de rûhânîlik, cismânîlik yokdur; olamaz da...

Kazanlı Halim Sâbit

DÎN NEDİR?

Dîn lâfzı –müsemmâsı gibi– gâyet kadîmdir. Ebnâ-yı beşer arasında şehrî, bedevî, vahşî, medenî, bunu bilmeyen hiç kimse yokdur. Ancak kelimenin ma'nâsını şerâi'-i ilâhîden anlaşılan, Hâlık-i hakîmin rahmet-i sübhâniyyesine çesbân olan tarzda bilenler pek azdır. Târihi tetebbu' edenler görürler ki ukūlün fehm-i ma'kûlâtdaki tekemmülüyle mütenâsib olmak üzere bu kelimenin ma'nâsı da akvâm kadar muhtelif edvâr geçirmişdir.

Eski insanlar öyle zannederlerdi ki dîn ma'bûd ittihâz olunan esnâmı, yâhûd kuvâ-yı tabî'iyyeyi irzâ, onların gazablarını teskîn maksadıyla ya hayvânâtı veya üserâ-yı harbi kurban etmek, sonra bu emr-i münkerin icrâsı için ihtifâlât-ı mahsûsada bulunmak gibi âdâb-ı seyyi'enin hey'et-i mecmû'asından ibâretdir.

Daha sonraları ulûm u fünûnun bahş ettiği feyz-i te'âlî sâyesinde medârik-i insâniyye terakkī eyledikce "dîn"in ma'nâsı azar azar anlaşıldı; cânib-i Hak'dan murâd olunan, edyân-i semâviyye tarafından telkīn edilen medlûl-i hakīkīsine yaklaşdı. Biz burada şerî'at-i garrâ-yı Ahmediyye'nin kelimeye verdiği ma'nâyı beyân etmezden evvel Garb ulemâsının kâffe-i ulûmu eledikden, kavânîn-i kevni nazar-ı tedkīkden geçirdikden sonra bu lâfzı nasıl anladıklarını söyleyelim ki "âlemde sâha-i terakkīye doğru atılan her hatvenin İslâm'a alenen bir terakküb" olduğu hakkındaki nazariyemizi isbât için serd edeceğimiz delâ'il-i hissiyyenin biri de bu olsun.

[1] Hucurât, 10/49.

Hükemâ-yı Garb insânın musâb olabileceği fiten-i ilmiyye ve mesâ'ib-i i'tikādiyye devirlerinin hepsini görüp geçirdikden sonra (Filhakîka ilmin Sokrat zamanından zamanımıza kadar olan târîhini okuyanlar şâyân-ı hayret vekâyi'a tesâdüf ederler.) Artık devre-i sükûn ve sekînete girince yani ulûmun te'âlî eylediği asr-ı hâzıra gelince ellerindeki berâhîn-i kâtı'aya bakarak bi'l-mecburiyye i'tirâf ettiler ki bu kâ'inâtın bir Hâlık-ı hakîmi vardır; bu Hâlık-ı yegâne-i âlem, kâffe-i sıfât-ı kemâl ile muttasıfdır; noksanı müş'ir en küçük şâ'ibeden münezzehdir. Anladılar ki o Sâni'-i a'zam mükevvenâtı bir nizâm-ı hâs ve bedî' üzere yaratmış olup masnû'âtın hüsn-i insicâmı zât-ı akdesinden infikâk etmeyen o sıfât-ı ulyâ-yı kemâli nazar-ı im'ân ile bakanlara ifhâma kâfîdir. Yakînen bildiler ki bu nizâm-ı bedî' ü ekmelden bi'z-zarûre istintâc edilen hakâ'ika ittibâ'en hareket edilecek olursa bu hakā'ikin kılleti ve anlaşılmasının sühûletiyle beraber yine –binlerce seneden beri hikmeti anlatılmadan, niçin i'tikāda şâyeste olduğu halka telkīn edilmeden yalnız zavallı insanların onlara karşı câhilâne, miskînâne bir inkıyâdı istenilen– o binlerce kavâ'id-i dîniyyeden mugnîdir. Daha sonra kavânîn-i kâ'inâtı tedkīk ederek gördüler ki Hâlık-ı zü'l-celâl masnû'-ı dest-i kudreti olan hiç bir mahlûka kat'an muhtâc değildir. Bütün mâsivâdan ganîdir, müstagnîdir. Bununla beraber dediler ki Cenâb-ı Hakk'ın mahall-i tereddüd olmayan bu gınâsı azamet-i re'fetine dâlldir. Yoksa mahlûkātına nazar-ı inâyetiyle bakmasına mâni' değildir. Mevcûdâta atf edilen en sathî bir nazar bu nazariyenin sıhhatini gösterir. Hayvânâtın envâ'ına, nebâtâtın fasîlelerine şöyle bir bak, ednâsından a'lâsına kadar cümlesini tedkīk et. O rahmet-i vâsi'a-i ilâhiyyenin âsâr-ı azameti öyle bir sûretde tecellî eder ki insan o rahîm ve kerîmin zâtına ister istemez muhabbet eder. Zîrâ mahlûkātından hiç birini bırakmamışdır ki havâ'ic-i hayâtiyyesini ihzâr edecek, bekāsını te'mîn eyleyecek, ma'îşetin mehâlikini kendisinden uzak bulunduracak **[362]** esbâbı ihsân etmiş olmasın. Arada mahv olanlar, helâke ma'rûz kalanlar varsa bu hâl âlem-i mevcûdiyetin hey'et-i mecmû'ası için daha vâsi' bir merhamet, daha yüksek bir re'fet eseridir. Şuna da kā'il oldular ki şân-ı kibriyâsı bu kadar âlî olan bir ma'bûd-i hakîm ibâdâtın bir hikmet-i bâliğayı hâiz olanlarından; gerek âbidin şahsına, gerek benî-nev'ine, gerekse âlem-i tabî'atin eczâ-yı sâiresine fâ'idesi bulunanlardan başkasını insana teklîf etmez. Zîrâ kâ'inâtın bütün envâ' ve sunûfuna lihâza-i tedebbürle bakılırsa ıyânen görülür ki Cenâb-ı Hak bunları ifsâd etmek, yalnız mahv u hebâ olmasını irâde buyurmak için değil, belki –hasbe'l-hikme– ıslâh ve bekāsını takdîr ederek yaratmışdır. Her birisine ilm-i sâbık-ı ezelîsinde ta'yîn eylediği dereceye kadar alâ sebîli't-tedrîc terakkī kābiliyetini vermesi de buna delâlet eder. İnsan da Hâlık'a nisbet olununca sâir mahlûkātdan farksız kalacağı, belki gâye-i ibdâ'-i ilâhî olmak i'tibâriyle terakkī ve te'âlî kānûnuna onlardan ziyâde münkād olacağı meydândadır. Bidâyet-i zuhûrundan bu âna kadar beşerin ihrâz eylediği terakkiyâtı görenler için tebeyyün eder ki Cenâb-ı Hak insana, efkârın henüz vâsıl olamadığı bir gâye-i kemâle doğru, ale'd-devâm terakkī melekesini vermişdir. Daha sonra dediler ki ef'âl-i ilâhiyye abesden, tenâkuzdan münezzeh olduğu için nezd-i ulûhiyetde makbûl olabilecek ibâdetin kâ'inâta hâkim olan kavânîn-i sâbiteye muvâfık gelmesi, cibillet-i beşeriyyede merkûz bulunan ihtisâsât ve temâyülâta mülâyim olması îcâb eder.

İşte hiç münâkaşaya tahammülü olmayan şu bedîhiyât-ı ilmiyyeye istinâden ulemâ-yı Garb'ın büyük bir fırkası kalkdılar, "diyânet-i tabî'iyye"lerini te'sîs etdiler. Şimdi size o diyânetin en büyük tarafdârlarından feylesof-ı şehîr Jules Simon'un bu mevzû'a dâir olan sözlerini nakl edelim:

"Biz yaşadığımız müddetçe Cenâb-ı Hakk'ın bize inâyet-i ilâhiyyesi tahtında olarak ta'yîn etmiş olduğu vezâ'ifi îfâ ederiz. Hayâtımız hitâma erince o bizi ya nâ'il-i sevâb, yâhûd giriftâr-i ikāb edecekdir." Jules Simon sevâbı yâhûd ikābı mûcib esbâbı zikr ederek diyor ki: "Mûcib-i icrâ olacak hareket insânın kendisine hâs olan kānûn-ı tabî'ate itâ'at etmesi, hayır işlemesidir. Bu kānûn ise kendi zâtını muhâfaza etmek, hasâ'is-i mevhûbesini terakkī etdirmek, ebnâ-yı nev'ini sevmek, onlara yararlıkda bulunmak, Hâlık'ına ibâdet eylemekdir. Lâkin insânın Allah'a edeceği ibâdetin yolu nedir? Evet, vazîfesini edâ etmek, amel-i hayırda bulunmak ayn-i ibâdetdir. Muhabbet, sa'y ü amel, ihlâs hep birer namaz, birer ibâdetdir. İnsanın vatanına karşı beslediği ihlâs da Allah'a ubûdiyetdir. İşte diyânet-i tabî'iyye de budur, ibâdet-i tabî'iyye de budur. Bizim bu mezhebimizin esasları pek vâzıhdır; gizli kapalı yeri yokdur. O esaslara gelince: Her şeye kâdir olan, hiç bir mü'essirden müte'essir olmayan öyle bir ilâhın mevcûdiyetine i'tikād etmekdir ki kâ'inâtı yaratmış ve umûmuna şâmil kavânîn-i sâbite altına almışdır. Kezâlik bir hayât-i uhrânın vücûduna inanmakdır ki bize bu hayât-i fâniyyedeki a'mâlimizin mükâfâtı yâhûd mücâzâtını gösterecekdir. İşte i'tikādımız bundan ibâretdir. İbâdetimize gelince o da kalbimiz Hâlık'a ve mahlûkuna karşı muhabbetle dolu olmak; vezâ'ifimizi îfâ husûsunda sâbit bir azmimiz bulunmak; amel-i hayra mülâzemet sûretiyle meşiyyet-i ilâhiyyeye hizmet etmekdir."

Gerek şu sözlerden, gerek Jules Simon'un diğer mütâla'alarından sarâhaten anlaşılıyor ki bu yeni dinin sâhibleri ibâdet-i cismâniyyeyi sûret-i mutlakada reddetmiyorlar; ancak bir fâ'ide-i ma'neviyye te'mîn etmeyen ibâdât-ı cismâniyyeyi şâyân-ı iltifât görmüyorlar, bunlar istiyorlar ki ibâdât her türlü gâyetden mücerret yani maksûdun bi'z-zât olmasın da kalbi ihyâya, levs-i rezâ'ilden tathîre vesâ'il sûretinde telakkī edilsin.

Hakîm-i şehîr Kant diyor ki: "İbâdât-i cismâniyye ancak vesâ'il sûretinde telakkī edildiği zaman merdûddur, yoksa rûh-ı beşerîdeki ihtisâsât-ı fâzılayı uyandırmaya vesîle i'tibâr olunursa o zaman nâfi' olabilir."

Bize gelince şu sözlerden dört mühim emr istinbât ederiz ki ulemâ-yı Garb'ın dîn hakkındaki mesleği de ondan ibâretdir:

1- Cenâb-ı Hak bizden, bizim a'mâlimizden külliyen müstağnîdir. Bizim işlediğimiz a'mâl-i hayrın nef'i yine nefsimize râci'dir.

2. Cenâb-ı Hak insanlara karşı merhamet ve re'fet sâhibidir. Onların salâhını ister. İbâdet teklîfinde bulunması da yine insanların nef'i içindir.

3. İbâdetde esas hayâtın kavânîn-i sâbitesine mutâbık gelmek, tabî'at-i beşeriyyeye mülâyim olmakdır; yoksa fıt-

rat-ı insâniyyeye mu'ârız olması, onu mahve çalışması değildir.

4- İbâdet-i cismâniyye maksûdun bi'z-zât olmayarak nüfûs-ı beşeriyyenin tehzîbine vesâ'il i'tibâr edilmek muktezîdir.

Akl-ı beşerî için ancak zemînin nâsıyesindeki saçlar ağardıkdan sonra idrâk müyesser olan şu dört mühim nokta ki on dokuzuncu asır ulemâsını mübâhâta sevk etmekden geri kalmamışdır, nihâyet şems-i tâbân-ı İslâmiyet'in bir lem'ası, o bahr-i bî-pâyân-ı hikmetin bir katresi olabilir.

Şimdi kāri'lerimizi daha ziyâde iknâ' için şu dört emr-i mühimme mutâbık gelecek nusûs-ı şerîfeyi burada îrâd etmeliyiz:

1- وَمَن جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ[1]

2- يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ[2]

3- لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا[3]

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِن دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلاَّ قَلِيلٌ مِنْهُمْ[4]

يُرِيدُ اللّهُ أَن يُخَفِّفَ عَنكُمْ وَخُلِقَ الإِنسَانُ ضَعِيفًا[5]

4- من لم تنهه صلاته عن الفحشاء والمنكر لم يزدد من الله **[363]** إلا بعدا [6]

كم من صائم ليس له صيامه إلا الجوع والعطش[7] -حديث

İşte müslümanların dîni nasıl anladığı görülüyor. Böyle bir i'tikād ise akla, ilme, kavânîn-i hayâta tamâmiyle mutâbıkdır. Mâdâm ki ulemâ-yı Garb'ın edyân aleyhindeki i'tirâzları ale'l-ekser şu noktalardan hücûm ediyor. Artık dîn-i mübîn-i İslâmın sihâm-ı intikâda hedef olacak mertebelerden pek âlî olduğunu göğsümüzü gere gere söyleyebiliriz.

Diyânet-i tabî'iyye ulemâsı şu dört kâ'ideyi esas tutuyorlar da insâniyet-i müstakbelenin kudûmuna âmâde duran gâye-i kemâle doğru terakkīyi te'mîn edecek bütün kavânîni bunların üzerine binâ ediyorlar. İlim ise nazarlarında insâniyetin terakkīsini ikmâl edecek kavânîni idrâke mütevakkıf olduğu için bu netîceye îsâl edecek her kā'ide bir kā'ide-i dîniyye i'tibâr olunmuşdur ki mûcebince hareket Cenâb-ı Hakk'a ibâdetdir. Üzerinden binlerce sene geçmiş rivâyât ve esâtîr-i kadîmeye gelince bu adamlar onları külliyen terk ediyorlar.

Kant diyor ki: "Yegâne dîn-i hakīkî esâtîr ve hurâfâtdan mücerred olan ve kābil-i tatbîk oldukdan mâ'adâ lüzûmu bizce ilm-i zarûrî ile bilinen bir takım kavânîn ve kavâ'idi hâvî olmalıdır."

Gûyâ Kant müslümanlara [8](تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلاَ تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ) âyet-i kerîmesini ihtâr ediyor.

Mütercim: Sa'di

İLM-İ HİKMET

Geçen dersde hikmetin mevzû'unu, hâl-i hâzırda hikmet-i a'lâ, ilm-i ahvâl-i nefs, ilm-i ahlâk, mantık, hikmet-i bedî' diye kabûl edilmiş olan sûret-i taksîmini ve her birinin mevzû'unu teşkîl eden sâha-i ilmin neden ibâret bulunduğunu söylemişdik.

Târîh-i hikmetin verdiği ma'lûmâta ve hükemâ-yı sâlifenin ahlâf yedine intikāl edebilmiş olan eserlerine nazaran felsefenin zaman-ı kadîmdeki taksîmi pek çok ve mütenevvi' idi. Felsefede bir çok hükemânın ayrı ayrı mezhebleri, ulûm-ı mevcûde ve mebâdî-i ûlâya dâir muhtelif nazariyeleri var. Bir nazariye bir çok kimseler tarafından kabûl olunmuş ise mekteb nâmını alır. Meselâ Aristo'nun, Eflâtun'un, İbn Rüşd'ün, Auguste Comte'un mektebleri denir. Gerek zaman-ı kadîmin gerek karn-i ahîrin kendisine mahsûs ayrı ayrı bir takım mektebleri var. Felsefeyi tâ kurûn-ı ûlâdan beri teşekkül edip gelen mektebleri ile ve bir kā'ide-i muttaride dâhilinde yani târîh-i hikmetin irşâdâtına nazaran ta'kīb etmek en muvâfık usûldür. Bu tarîk ile fikre büyük bir zemîn-i feyz te'mîn edilir. Meselâ bu usûl ile vaktiyle Çin'de, Hind'de, Mısır'da, Yunan'da nasıl düşünülmüş, hakîkate ne kadar tekarrüb edilmiş, neler keşf edilebilmiş, bir fikirden müteselsilen nasıl bir takım efkâr doğmuş olduğu görülerek fikr-i beşerin en yüksek tecelliyâtına kadar sahîfe sahîfe okumak, tedkīk etmek kābil olur.

Zihn-i beşer bu âlemde bir çok hâdisâtın tarz-ı cereyânına şâhiddir. Hâdisât-ı semâviyye, arziyye, vekâyi'-i nefsâniyye insâniyetin her zaman nazar-ı intibâhına ma'rûz bulunuyor. Lâkin târîh-i efkâr-i beşer tedkīk edilsin, görülecekdir ki evvelâ nazar-ı dikkati celb eden hâdisât-ı semâviyye olmuş, sonra zemînin hâdisâtı en nihâyet vekâyi'-i nefsâniyye bilinmeye başlamışdır. Görülüyor ki en yakın olan nefs evvelce nazar-ı i'tibâre alınmak lâzım gelirken o en sonraya kalıyor. Zâten efkâr-ı beşer ekseren bu sûretde tecellî eder. İnsanlar evvelâ hakāyik-i eşyâ ve hâdisât-ı hâriciyye üzerinde tedkīkātda bulunabilmişler ve ne kadar hâdisât-ı tabî'iyye varsa –ki doğrudan doğruya ilm-i hikmetin dâire-i şümûlü tahtında addediliyordu– ilmü't-tabî'î nâmını verdikleri bir şu'be-i fenne derc ü tahsîs eylemişler; kezâlik cismâniyetden mu'arrâ ve mevzû'u fezâ ve hareket, ma'nâlarından istifâde ederek teşkîl edilebilen bir takım eşkâlden yani sarf-ı mücerredâtdan ibâret olan ilm-i riyâzî de felfese-i kadîmde hikmetin ikinci bir cüz'ü addedilmiş; bunlara bir de gerek ilmü't-tabî'inin gerek ilm-i riyâzînin mebâdîsinden bahs eden felsefe-i a'lâ ilâve olunarak üç şu'be-i felsefeden müteşekkil olmak üzere "hikmet-i nazariye" vücûda gelmişdir. Bir ilim ki evvel emirde bir tatbîk fikrî olmayarak yalnız mes'eleyi hall ü îzâh edebilmek, sırf tahsîl etmek için öğrenilir, o ilim nazarîdir.

[1] Ankebût, 29/6.
[2] Bakara, 2/185.
[3] Bakara, 2/286.
[4] Nisâ, 4/66.
[5] Nisâ, 4/28.
[6] Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr* 12606.
[7] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* 9685.
[8] Bakara, 2/134.

Buna mukâbil insanlar tarafından cereyân-ı hayâtda, sûret-i ma'îşetde tatbîk edilerek istifâde etmek için te'sîs edilen "hikmet-i ilmiyye" mevcûddur ki sırf insanların ef'âl ve harekâtına esas olmak üzere bir takım kâ'ideler vaz' eden "ilm-i ahlâk"; insanların bir hey'ât-ı medeniyye olmak i'tibâriyle ta'kîb etmeleri lâzım gelen düstûrları, nizâm-ı ictimâ'îlerini te'mîn edecek kavânîni vaz' ve irâ'e eden ilm-i tedbîr-i medenî "Science Politic" bir âilenin ef'âline müte'allik olan ahkâmdan, vezâ'if-i âileden nasıl idâre edilmek lâzım geleceğinden bahs eden "ilm-i tedbîr-i menzil" olmak üzere vaktiyle bu da üç kısma ayrılmış idi.

Her şu'be-i ilmin kendine hâs bir taksîm ale't-taksîmi daha vardır: Meselâ ilmü't-tabî'î: Hayvânât, nebâtât, ilm-i kiyân* nâmıyla üç kısma tefrîk ediliyordu.

İlm-i riyâzîyi dahi: Kemiyyet-i muttasıla, kemiyyet-i münfasıla diye ikiye ayırarak hendese ile ilmü'l-adedi te'sîs eylemişler. Bunlara bir de nazariyâtı i'tibâriyle filhakīka riyâziyâtdan addolunan "ilm-i mûsıkî" ilâve edilmişdir.

Bu tarz taksîmden sonra Aristo'nun, müte'ahhirînin daha bir çok taksîmâtı vardır ki bunların tafsîlâtına hâcet yokdur.

Bu taksîm-i kadîme esas olmak üzere mütekaddimîn bir nazariye vaz' eylemişler **[364]** demişler ki ilim her hâlde bir varlıkdan bahs edecekdir. Bir şey ya âlem-i hâricîde havâs vâsıtasıyla idrâk edilmeye sâlih ve maddî bir sûretde veya zihinde bulunmak i'tibâriyle mevcûddur ki ma'lûmât-ı beşeriyyeyi bu sûretle taksîm etmek zamanımızda dahi şâyân-ı i'tibârdır ve bu nokta-i nazardan "hikmet-i nazariyye" ve "hikmet-i ilmiyye" diye taksîm yürütmek münâsib görülmüşdür. Lâkin anlaşılıyor ki bu hâlde ilm-i hikmet cemî' ulûmu ihtivâ ediyor. Felsefe-i hâzıra ise bu kadar vüs'ati kabûl etmez.

Fakat buna iyice dikkat etmeli ki evvelâ her şey böyle vâsi' olarak tetebbu' edilmeye başlanmışdır, zîrâ insan hedef-i nazarı ale'l-ekser topdan görür. Buna binâ'en de ilm-i küllî olur. Bilâhare tetebbu'ât-ı ciddiyye mahsûlü olarak o mevzû' üzerinde tahlîlâta başlanır, taksîm edilir. Nihâyet her kısm-ı mahsûs müstakil bir ilim olarak meydâna gelir. Meselâ ilm-i tabî'î bir şu'be-i felsefe iken sonradan tahlîl tarîkiyle tebeyyün etdi ki o başlı başına bir ilm-i mahsûsdur. Vâkı'â ilm-i hikmet kendisinden istifâdeler eder, lâkin asıl mevzû'undan hâricdir. Hattâ tarîk-i te'allüm ve tahsîlleri dahi ayrıdır. Ulûm-ı riyâziyyenin dahi sâha-i mevzû'u başkadır, tedkīkāt ile anlaşılmışdır ki ilm-i hikmet ayrı, ulûm-ı riyâziyye nâm-i umûmîsi tahtında cem' olunan ulûm yine ayrıdır.

Nihâyet hemen umûm mekâtib ü mesâlik-i felsefiyye tarafından kabûl olunan sûret-i taksîm –evvelce dahi beyân etdiğimiz vechile– logic yani ilm-i mantık, psikoloji yani ilm-i ahvâl-i nefs, science moral yani ilm-i ahlâk, estetik yani hikmet-i bedâyi', metafizik yani hikmet-i ûlâya inhisâr eder.

Diğer tarafdan zaman-ı kadîmde bu isimlerin medlûlleri dahi tamam ve hâl-i hâzırda kabûl edildiği sûretde değil idi. Meselâ mantık: Sırf hasmı ilzâm için bir münâzara olmak üzere telakkī edilirdi. Hâlbuki sonradan anlaşıldı ki mantık bu dâire-i mahdûde dâhilinde kalmaz. Fikrin yine nefs-i fikr ile muvâfakatini ve hâric ile şerâ'it-i muvâfakatini dahi mevzû' ittihâz eder. Hattâ ulûm-ı mevcûdenin tasnîfini, fikren ne sûretle ve nasıl bir tarîk ta'kīb ederek vücûde geldiğini tedkīk ederek bu nokta-i nazardan bütün ulûmu dâire-i mevzû'una alır.

–mâ-ba'di var–

MÎZÂN-I ŞA'RÂNÎ'DEN

Hamd olsun Allahu azîmü'ş-şâna, ki bahr-i zâhir-i şerî'ati, sâir ulûm-ı nâfi'a bihârı kendisinden te'aşşüb edecek, bir ummân-ı bî-pâyân buyurdu. Cedâvil-i latîfesini, arâzî-i kulûb üzerine icrâ ederek "Ulemâ-yı şerî'ate ittibâ' " tarîkiyle, uzak yakın, bilcümle ehl-i isti'dâd kulûbunu iskār ve reyyân eyledi.

İçlerinden ihtiyâr buyurduğu ibâdını, o bahr-i bî-gerân-ı şerî'atin yenbû'-ı aslîsine ihdâ ederek, enhâ-yı âlemde münteşir olan efâ'îl ve âsârını da, bi-tamâmihâ müşâhedeye iktidâr verdi.

Onlar da, menba'-ı şerîat-i ûlâyı, bi-tarîki'l-keşf vâzıhan gördüler, o menba'dan nebe'ân eden zülâl-i akvâli dahi ıyânen ve tamâmen müşâhede eylediler. Binâ'en-aleyh, yakīn hâsıl etdiler ki akvâl-i müctehidîn kâffeten hak üzeredir; mezâhibde onları taklîd edenler de, tâbi'în-i hakdır. Zîrâ o zülâl-i akvâl suver-i muhtelifede münhadir ve cârî olmakla beraber, mahall-i irvâlarını ba'de't-tay yine nebe'a-i ûlâ-yı şerî'ate rücû' ederler; ve ona munsab olurlar.

Şerî'at-i Muhammediyye, berk ü şâhları âfâk-ı âleme münteşir; bir şecer-i azîmedir; ulemâsı akvâli de, onun ağsân ve efnânıdır. Asılsız fer', şeceresiz meyve nasıl kābil-i tasavvur değil ise, bize yani me'âşir-i müslimîne göre akvâl-i müctehidînden her bir kavlin, usûl-i şer'îatden bir asla müstenid olmaması da öylece mutasavver değildir.

Ehl-i keşf ü yakīn olan ulemâ-yı dîn, ittifâk etmişlerdir ki: Ulemâ-yı şerî'at akvâlinden hiç bir kavl, dâire-i şerî'at hâricine çıkarılamaz; bir kavl-i müctehidi şer'-i ilâhîden ihrâca tesaddî edenler, derecât-ı irfânda sâhib-i kusûr olanlardır. Zîrâ, Resûlullâh-i a'zam salallâhu aleyhi ve sellem efendimiz:

العلماء أمناء الرسل، ما لم يخالطوا السلطان[1]

Menşûr-i nebevîsiyle; ulemâ-yı ümmetini, şerî'at-i hâlidesi üzerine, ümenâ nasb eylemişdir. Bir nebî-i ma'sûmun, erbâb-ı hıyâneti şerî'at-i tâhiresi üzerine emîn nasb etmesi ise emr-i muhâldir.

"Ulemâ, sultân ile ihtilât etmedikce, peygamberlerin emînleridir." Ma'a-hâzâ, nezd-i şerî'atde rast gelene, âlim ıtlâkı sahîh olmaz. Yine o ehl-i keşf, ittifâk eylemişlerdir ki "âlim" akvâl-i ulemâ mevâridini tedkīke, kitâb-ı ilâhî ile sünnet-i nebeviyyedeki me'hazlarını tahkīke muktedir olanlardır. Cehl ü udvân ile "akvâl-i ulemâyı" hâric-i şerî'ate çıkar-

* Kiyân: Arabca'da kevnin cem'idir. Kevâ'in yani olan şeylerden bahs eder ki asl-ı fizik demek olur.

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 8319.

maya ikdâm eden, zu'm-i zâtîsiyle bi'l-muhâkeme, redd ü ibtâllerine tesaddî eyleyen değildir.

Her kim e'imme-i dîn akvâlinden bir kavli reddeder; ve o kavlin dâire-i şerî'atden hâric olduğunu iddi'â eyler ise, onun bu hareketi, kendi cehlini yine kendi lisânıyla i'lândan başka hiç bir ma'nâya masrûf olmaz. Onun bu yoldaki iddi'âsı "Ey nâs! Şâhid olunuz, ben bu kavmin Kitâbullâh ile Sünnet-i Resûlullâh'daki delîlini bilmiyorum" diyerek nâsı, cehl-i zâtîsine işhâd demekdir.

Ehl-i tahkîkden olan zât, bu makûle müdde'îlerin bilkülliye hilâfınadır. O zât, e'imme-i müctehidînin veyâhûd onlara tâbi' olanların, bir kavline müsâdif olduğu zaman, o kavlin mevrid ve me'hazını, kendi ilminin dâire-i ihâtası hâricinde görmekle reddine kalkışmaz; kabûl eder, kitab ile sünnetdeki delîl ve burhânını teharrî eyler. Zîrâ muhakkak bilir ki o kavl, elbette bir asl-ı şer'îye müsteniddir. Onun reddedeceği akvâl, **[365]** nassa veyâ icmâ'a, muhâlif olan kavillerdir. Hâlbuki, akvâl-i ulemâ meyânında, nass ile icmâ'a muhâlif bir kavlin mevcûdiyeti hakkında, ehl-i tahkîk lisânlarından, bu âna kadar hiç bir söz işidilmemişdir. Gâyetün mâ-fi'l-bâb, bâlâda gösterildiği üzere, mevrid ve me'hazı kendilerine mechûl olan akvâle tesâdüf etdikleri takdîrde, derhâl usûl-i şer'iyyeye mürâca'atla edille ve berâhînini bulup ikâme eylemişlerdir.

Her kim, e'imme-i dîn akvâlinden, nusûs-ı sarîha-i Kur'âniyye'ye ve sarîh sünnete muhâlif, bir kavl mevcûd olduğunu iddi'â eyler ise, gelsin, o kavli bize irâ'e etsin! Şerî'atin kavâ'id-i asliyyesine mu'âraza edenler akvâlini, evzah-ı edille ve edill-i berâhîn ile nasıl reddeyler isek, onun o iddi'âsını da delîl-i vâzıh ve burhân-ı kâtı' ile öylece kendisine reddeyleriz. Bundan başka, eğer öyle bir da'vâ, e'imme-i dîne sıhhat-i taklîd iddi'â edenlerden biri cânibinden sâdır olur ise hükm eyleriz ki: Bu iddi'âsında e'imme-i dîni taklîd etmeyip, hevâ-yı nefsânîsini taklîd eylemişdir. Zîrâ bizler hakkan i'tikâd ederiz ki: E'imme-i dînin kâffesi, usûl-i şerî'atde delîl ü burhânını görmedikleri hiç bir kavl üzerine ictihâd etmemişlerdir. Bu ifâdemizde "mukallid" ünvânını a-le'l-ıtlâk zikr eyledik. Bundan maksûdumuz, akvâli, tâbi' olduğu mezheb imâmının usûl-i ictihâdiyyesinden bir asıl tahtında münderic olan zâtdır. Eğer o müdde'î bu kabîlden olmaz, yani akvâl ve müdde'iyâtında, tâbi' olduğu mezhebin usûl-i ictihâdiyesine ri'âyet eylemez ise, onun o mezheb imâmını taklîd eylediği hakkındaki iddi'âsı, mahz-ı butlân ve ayn-ı bühtân olur.

Elhâsıl: Bizim bildiğimiz, ulemâ-yı şer'-i ilâhî akvâli meyânında hiç bir kavl yokdur ki, şerî'at-i Muhammediyye'nin kavâ'id-i asliyyesi hâricinde bulunsun. Şu kadar var ki: Akvâl-i mezkûre, her şahsın makām u isti'dâdına göre; asl-ı şerî'ate karîb ile daha ziyâde karîb; ba'îd ile daha ziyâde ba'îd; mâ-beynlerinde mütefâvit bulunurlar. Ma'a-hâzâ o akvâl, makām-ı İslâm ve mertebe-i îmân ile derecât-ı ihsânda, ne kadar tefâvüt ederler ise etsinler, yine şu'â-i nûr-i şerî'at cümlesine şâmildir; isâbeten kâffesiyle muhîtdir.

Hamd ederim Allahu zülcelâle, o hamd ile ki: Sâhibi nebe'a-i şerî'at-i garrâya re'sen vâsıl olarak, selsebîl-i şer'-i rabbânî ile havsala-i irfânını sîrâb etdi; cism ü cenânını onunla iskâ ve irvâ eyledi. Onun üzerine vâzıhan gördü ki; şer'-i tâhir-i Muhammedî cânib-i Hakk'dan: İslâm, îmân ve ihsân makāmâtını mecmû'-i derecâtıyla câmi' olduğu hâlde vürûd etmiş bir şerî'at-i vâsi'adır; sehlü'l-ittibâ'dır.

O kānûn-ı sübhânîde, müslimînden hiç bir ferd üzerine "dıyk" ile "harac" yani darlık ile güçlük yokdur. Her kim; "O dîn-i hanîfde, ibâdullâhı dûçâr-ı eşkâl edecek, darlık ve güçlük vardır", der ise onun bu sözü ayn-i cehldir. Mahz-ı iftirâdır. Zîrâ Cenâb-i vedûd-i müte'âl, kitâb-ı kerîminde:

(وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ)[1]

fermânını ityân buyurmuşdur. Binâ'en-aleyh, o şerî'at-i semhâda usret iddi'â eden, sarîh-i Kur'ân'a muhâlefet eylemiş olur.

"Cenâb-ı Hak, dîn-i kerîminde size güçlük gösterecek hiç bir teklîf bulundurmamışdır." Me'âl-i âyet-ı celîle böyledir.

Şükr ederim o perverdigâr-ı zî-şâna, o müteşerri'-i hakīkī şükrüyle ki: Şerî'at-i sâmiye-i Muhammediyye'nin hâiz-i mertebe-i kemâl olduğuna vâkıfdır. Onun için kendisine o şer'-i mükemmel cânibinden resm-i tergîb ü terhîb hudûdu neden ibâret ise, o hudûd dâiresinde tevakkuf eder. Şu'â'-i delîl ve nûr-ı burhân, sıhhat-i ictihâdına şehâdet etmedikçe, aksâm-ı evâmir ve nevâhî ile envâ'-ı tergîb ü terhîbe kendi tarafından hiç bir kavl, idhâl ve ilâve eylemez. Zîrâ, yakīnen ma'lûmdur ki: Şâri' aleyhi's-selâmın bazı umûr hakkında sükût buyurmuş olması, ümmetine rahmeten yani teksîr-i teklîf ile turuk-ı şer'iyyeyi, sâliklerine karşı tas'îb etmemek için vâkı' olmuşdur; zühûl veya nisyân eseri değildir.

Teslîm ederim Hazret-i Hâlık-ı zî-kereme, o mü'min-i muhlisin teslîmiyle ki: Cenâb-ı ferd ü samed, onu e'imme-i müctehidîn ile tâbi'leri haklarında, hüsn-i zan ile merzûk buyurdu. Binâberîn, kendisi de müsâdif olduğu akvâl-i ulemânın; ya nazar ü istidlâl tarîkiyle, veyâhud keşf ü ıyân sûretiyle delîl ve burhânlarını ikâme eyledi. Bu iki tarîk ile, edille vü berâhînine vâsıl olamadığı akvâl hakkında dahi, kendisine ihsân-kerde-i Rabb-i mecîd olan, hüsn-i zanna ittibâ'en, tarîk-i teslîm ve îmâna mürâca'at eyledi.

Her bir müslim için, bu üç tarîkden biri, zarûrî ve elzemdir; tâ ki e'imme-i dînin kâffeten hidâyet-i rabbâniyyeye mazhar olduklarına i'tikād husûsunda, kavliyle kalbi arasında mutâbakat husûle gelsin. Binâ'en aleyh, nazar u istidlâl veya keşf ü ıyân tarîkleri kendisine müyesser olmayan bir müslimin "e'imme-i dîn, delîl ü burhânını görmediği bir kavl ile, hiç bir zaman ictihâd etmemişdir" düstûrunun iktizâ eylediği hüsn-i zanna teba'iyyetle bilâ tevakkuf, teslîm ve îmân tarîkine mürâca'at eylemesi vâcib olur.

Enbiyâ-yı izâm hazerâtının, şerâ'yi-i hâssaları beynlerinde, ihtilâf mevcûd olmakla beraber; müşârun-ileyhin cânib-i Hak'dan telakkī buyurdukları edyâna, o ihtilâfât sebebiyle ta'n etmek, âmme-i müslimîn için nasıl câ'iz değil ise, e'imme-i dînin ictihâd ve istihsân tarîkiyle, menba'-ı şerî'at-i kübrâdan istinbât buyurdukları, mesâ'il ve ahkâma ta'n eylemek de öylece câ'iz olmaz.

Bu sözümüzdeki hakīkati, burada kısmen îzâh için deriz ki: Âtiyen mizânda tafsîlâtı gösterileceği üzere, evâmir ü ne-

[1] Hacc, 22/78.

vâhî-i şer'iyye, insanların mukteziyât-ı ahvâline göre, tahfîf ve teşdîd mertebeleri üzerine mütefâviten vârid olmuşdur; mertebe-i vâhide üzere değil. Zîrâ cemî' mükellefîn, ecsâm ü îmânları i'tibâriyle, iki kısımdan hâric olamazlar; ya kavîdirler, yâhûd za'îf. Cismen ve îmânen kavî olanlara lisân-i şerî'at, **[366]** teklîfini teşdîden îrâd eder; zühd ü takvânın merâtib-i kemâliyyesini emr eyler. Za'îf olanlar haklarındaki tekâlîfini de tahfîfen ityân eder; ruhsat-ı şer'iyyeden istifâdelerine müsâ'ade eyler. Bu sûretle her iki kısım ashâbı da hâlıklarının emriyle âmil; nehyiyle mütecânib olmuş olurlar.

Binâberîn, şer'-i ilâhîde kavîye, zu'afâ derecesine tenezzülü emr olunamayacağı gibi; za'îf de akvâ mertebesine su'ûd ile ile mükellef tutulmaz.

Ankara İstînâf Re'îsi: Ömer Lütfi

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

–Ders: 50 -12 Eylül 1324–

– Neme lâzım benim dünya? Burada kalacak değiliz ki. Bugün, yarın kıyâmet kopacak. Bunlar ale'l-ekser uydurma şeyler. Kıyâmeti bütün ümmetin gözleri önüne getirmek düşmanlıkdır, terakkīye mâni' olmakdır. Vâkı'â kıyâmet yakındır, ama ne kadar? Elli bin sene mi? Yüz bin sene mi? Burası belli mi? "Ahir zaman peygamberi geldi de ondan yakındır" mı diyeceksin? Resûl-i Ekrem salallâhu aleyhi ve sellem efendimiz teşrîf etdiği vakit dünyanın kısm-ı küllîsi geçdi. Ba'dehû âlem ikinci kısma devr etdi. Buna mu'ârız hadîs yokdur. Bir takım za'îf, mevzû' hadîsler var ki hiç ehemmiyeti hâiz değillerdir.

– Artık ne çâre? Âhir zaman geldi ne kadar çalışsak boşdur. Böyle diyerek meskenetle yaşamalı, öyle mi? Hükûmet-i müstebideler mahsûs böyle işâ'a etmişlerdir. Elbet böyle olacakmış. Hükm-i zaman imiş. Müslümanlar ezilecekmiş. Muhakkak biliniz kurb-i sâ'atin başka ma'nâsı yokdur. (كل آت قريب…) derler. "Her gelecek şey yakındır. Geçmişler uzakdır." Yâhûd dünyanın geçen müddetine nisbetle kalan kısmı azdır. Fakat dünyanın geçen müddetini bana haber verebilir misin? Zaman-ı sa'âdetden evvel yedi bin seneye kadar bilirler. O da gâyet mücmel. Nûh'dan beri olan zaman bile tamamen ma'lûm değildir. Bin türlü ihtilâf var. [1](وَالَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ لاَ يَعْلَمُهُمْ إِلاَّ اللّهُ) Dünyanın bir kısmı târihin devr-i muzlimidir. Allah'dan başka kimse bilmez. Meselâ dünyanın ibtidâsından beri on bin sene geçmiş geriye dokuz bin sene kalmış olabilir. Bu hâlde yine kıyâmet yakındır, denebilir. Çünkü kalan kısmı daha az oluyor. Öyle mevzû' hadîslere kulak asma. "Ümmetimin günü bir gündür –yani âhiret günü–" Böyle bir hadîs uydurmuşlar. Yalandır. Kütüb-i sittenin hiç bir yerinde yokdur. Yani müddet-i hayâtı bir gündür. [2](وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ) Yani bin sene demek imiş. Allah'ın indinde bir gün bin sene.

Bizim bin senemiz Cenâb-ı Hakk'a bir gün… Doğru bu. Allah'a nisbetle geçmiş, gelecek yok. Mekânı olmadığı gibi, zamanı da yok. Teslîmden başka çâre yok. Mâdâm ki mekândan münezzehdir, "göklere daha yakındır, yerlere daha uzakdır" diyebilir misin? Hepsi bir. Mâdâm ki mekândan münezzehdir. Bunu kabûl etmeli. Çünkü sonra istivâ-yı emkine lâzım gelir.

Yerdekiler nasıl ararsa gökdekiler de öyle arar. Melekler daha yakın değil. Nasıl ki emkinenin Cenâb-ı Bârî'ye nisbeti ale's-seviye ise ezmine de böyle. Fakat biz tasavvur edemeyiz. Şüphesiz ezelde olan şeyler nasılsa ebedde olan şeyler de öyledir. Zaman ile mukayyed olmayınca ezminenin de istivâsı lâzım gelir. İlm-i ilâhîde her şey hâzırdır. Ezel ile ebed beyninde fark yok. Geçmiş, gelecek birdir. Hepsi ilm-i ilâhîde hâzırdır. Her hâlde bin sene Cenâb-ı Hakk'a nisbetle bir an gibidir.

Mâdâm ki bütün ezeliyet, ebediyet, nâ-mütenâhî bir müddet ilmi'llâhda hâzırdır; senelerin ne hükmü kalır?

Lâkin "Ümmetimin ömrü bir gündür. Bin sene yaşayacaklar. Eğer… olursa… daha yarım gün ilâve olunur. Demek ki bin beş yüz sene sonra kıyâmet kopacakmış. Haber-i sahîh değil bu. Peygamber Efendimiz böyle buyurmadı.

Bundan başka türlü tasrîh de etmedi. "Kıyâmetle ben böyleyim." Haydi fazlayı al. Murâd o değil ya. Fakat bazılar öyle anlamışlar arada ne kadar fark var? Orta parmağı ile şehâdet parmağından ibâret o kadar bir zaman kalmış. Öyle de alınsa mâdâm ki geçmiş müddeti belli değil, âtî de belli olmaz. Hiç şüphe ve tereddüd etmeyiniz. Kıyâmeti kapıya getirenler düşmanlık için getiriyorlar. Buna dâir ne âyet var, ne hadîs var.

– Gâyet yakındır, hemen hemen geldi.

Demek ma'kūl görülmez. Herkes vazîfesiyle meşgûl olmalı. Selâmet-i umûmiyyeyi te'mîn uğrunda kendini fedâ etmeli. Düşmanların fitnesine kulak asmamalı.

– Bir fenâlık olursa ne yapabileceğim. Eh işte kıyâmet kopuyor. Lâyık mı ahâlîyi böyle meskenete düşürmek, ciddiyetden tenfîr etmek?

– Çalış, çalış ne olacak? Bir gün yarın Deccâl çıkacak bir lokma, bir hırka!..

Böyle kanâ'ati atâletle tefsîr ederler.. Kanâ'at bu demek mi? Kanâ'at demek, âlemin malına hırs etmemek, nasîbine kâni' olmak. Çalışırsın kısmetin ne ise ona râzı olursun. "Niçin onda var, bende yok?" Kimsenin hâline hırs etmezsin. Budur kanâ'at. Yoksa meskenet demek değildir. Esbâbı hâzırladıkdan sonra Allah'a tevekkül ol. Te'sîrini Allah'dan bilmeli. Fakat [3](إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ). Eğer siz esbâbına tevessül ederseniz o vakit Allah nusret eder. Esbâba dâima tevessülle emr eder. Nasıl ki Peygamber Efendimiz bizzât kendi de çalışdı. Her bir zahmete katlandılar. Bize, ahlâfa ders verdiler. Eğer du'â ile iş bitse Peygamber'in du'âsından büyük du'â mı olur? Gazâya gitmeye ne hâcet vardı? Oturduğu yerde ellerini kaldırır du'â ederdi, hemen **[367]** düş-

[1] İbrâhim, 14/9.
[2] Hacc, 22/47.
[3] Muhammed, 47/7; Metinde (ان تنصركم الله ينصركم) şeklinde yazılmıştır.

manlar yere batar giderdi. Böyle mi yapdı? İnsan çalışmakla me'mûrdur. Gâzî olacak, şehîd olacak, dünya ve âhiret sa'âdetini kazanacak. Esbâb dünyasıdır bu. Çalışmak devresidir bu. Havârık devresinde bile öyle hârikalar, hikmete muhâlif mu'cizeler olmuyordu.

İşte hadîs-i şerîfde ne buyurur? [1](خيركم من لم يترك) Bilir misiniz içinizde hayırlı olan kimdir? Allah'ın, Peygamber'in sevdiği kullar, iki cihânda mes'ûd, bahtiyâr olanlar kimlerdir? (خيركم من لم يترك دنياه لآخرته ولا آخرته لدنياه) Ol kimselerdir ki âhiret için dünyayı terk etmemişler, dünya için de âhireti terk etmemişler. İkisine de çalışmışlardır. Çünkü bilmişlerdir ki âhiret sa'âdeti, dünyayı yıkmakla olmaz, dînine hizmetle, vatana hizmetle olur. Böyle olan kimse kendi selâmet-i âilesi ve bütün bilâd ü memâlik-i İslâmiyye'nin refâhını arzu eder. Yalnız kendi menfa'atini düşünmez.

Nâs içinde âhireti dünya için terk etmişler var: Dünya yeter bize!... diyorlar. Bir kısmımız böyledir. Asıl fenâlık budur. Lâkin öbürleri de fenâ. Onlar şöyle diyorlar: Bize âhiret lâzım. Dünya nemize lâzım?.. Tenbellik ederler, işden çekilirler. Hâ'inlere meydân veriyorlar. Ne yaparlar? Kimi tekkeye çekilir, kimi Mekke'ye çekilir. Bazıları da evinde oturur. Köşe minderinde, koltuğunda imrâr-i hayât eder. İşsizlikden boş boşuna durmakdan kuvve-i fikriyyeleri âtıl bir hâle gelir. Esnemekden başka meşgaleleri olmaz. Hâlbuki her insânın elinden bir iş gelir. Gerek cismi, gerek fikri i'mâl etmeli. İşi gücü terk ile köşe-i inzivâya çekilmek, hamiyyetsizlikdir. Kendi geçineceğini te'mîn edip bir köşeye çekilmek, yâhud kahvehânelerde pineklemek... pek mezmûmdur. Bu gibi insanlar cem'iyet-i beşeriyyeden sayılmaz. Onlara "insan" ıtlâk etmek abesdir. Ne cismen ne fikren insanlıkda bir alâkaları yokdur. Onlar bu cemiyet efrâdından ma'dûd değildir. Bir şeyin ki vücûdu, ademi müsâvîdir; ona bir isim takmak abesdir. Herkes elinden geldiği kadar çalışmalı. Elinden başka bir şey gelmeyen varsa du'â ile iştigâl eder. Du'â kazanmaya da çalış! Ama du'âya bi-hakkın lâyık olmalısın. Vezâ'if-i dîniyyeyi, hukūk-ı ibâdı îfâ etmelisin. Yoksa öteden beriden la'netler, bed-du'âlar yağarsa hayır-du'â ne fâ'ide verir. Dâima hüküm aglebindir.

– Öyle bir ağızla du'â edin, buyurmuş Peygamber, öyle bir ağızla ki hiç bir günâh etmemiş ola. Meleklerin ağzı gibi.

– Meleklerin du'âsı müstecâb değil mi? Onlar ma'sumdur. Bir şeye du'â ederlerse mutlaka müstecâb olur.

Nasıl ki beş vakitden sonra musallî yerinden kalkmayıp kıbleye müteveccih dururşa kalkıncaya kadar melâ'ike-i kirâm kendisine du'â ederler. Dünya kelâmı etmedikce vaz'iyyetini değişdirmedikce kıbleye karşı durduğu müddet bu du'â devâm eder. Namaz içinde oldukça şüphesiz daha ziyâde feyz alır. İhlâs ile kılarsa meleklerin du'âsına mazhar olur. İşte Resûl-i Ekrem Efendimiz böyle buyurdular:

– Öyle bir du'â ile du'â etmelisiniz ki red olmasın. Evvelâ günâh etmedik bir ağızdan sâdır olsun.

– Aman yâ Resûlallâh! Nasıl böyle ağız bulalım? Hepimizin ağızları... Resûlullâh Efendimiz tebessüm ederek buyurdular ki: Maksadım nedir, bilir misiniz? Dîn kardeşinin ağzıyla sana du'â olunsun. O du'âyı Allah te'âlâ red etmez. Bilirsiniz ki her kim günâh işlemişse kendi ağzıyla işlemişdir. Herkese iyilik edin. Güzel mu'âmele edin. Mecbûr edin ihvânınız size du'â etsin.

Diğer hadîsde [2](اذا دعا احدكم لاخيه عن ظهر الغيب قالت الملائكة ولك مثل ذلك) buyurmuşdur. Yani bir mü'min bir mü'mine ani'l-gıyâb ya kendisi iyilik görmüş, yâhûd millet hakkında onun vücûdunu hayırlı addetmiş de haberi olmayarak du'â eylemiş olur. Muvazzaf melekler vardır, du'â eden kimseye de du'âsının bir mislini tebşîr ederler. Elhâsıl günâh etmedik ağızla du'â edin demek, dîn kardeşinin du'âsını alın demekdir. Benim ağzımla sen günâh işleye bilir misin? Sana nisbetle benim ağzım ne sayılır? Günâh işlememiş. Filhakîka du'â kazanmak da büyük şey. Lâkin işte bir dereceye kadar lâyık olmalı. Eğer ona mukābil bin tane bed-du'â alırsa o du'ânın hükmü kalmaz. Çünkü hüküm ekserindir. Sadede gelelim ne buyuruyorlardı?

– Ey ümmetim! sizin hayırlılarınız kimlerdir, bilir misiniz? Ol kimseler ki âhiret için dünyasını terk etmez, dünya için de âhireti terk eylemez. Nâsın üzerine bâr olmak istemez.

Bazı tenbel insanlar da vardır: – Zenginlerden aldığım zekâtla geçinirim!.. der. Aslâ sa'yi, himmeti yok. Ötekinin berikinin vereceği sadaka ile geçinir. Ma'îşetini beytü'l-mâl-i müslimînin i'âşesine hasr eder. Bunlar da mezmûmdur. Herkes çalışmalı, kendi ma'îşetini te'mîn etmeli. Âciz kalırsa o vakit beytü'l-mâle bakmalı.

Ama bir hizmet mukābilinde olursa o başka. Umûr-ı müslimîne hizmeti var. Elbet ücretini alacak. Fakat hevâdan bir zâlim, yâhûd bir miskîn para almaya kalkışır. Hâlbuki hiç istihkākı yok. Millet borclu imiş onları i'âşeye [3](ولم يكن كلا على الناس) hadîs-i şerîfini kendilerine ismâ' etmeli.

İşte bizim bir çoğumuzda ma'a't-te'essüf kuru dindarlık da'vâsı vardır. Terakkiyât-ı İslâmiyyeye dâir bir arzusu yok. Belki şer'-i şerîfi ona gayr-i müsâ'id görür. Düşmanların iddi'âsını takviye eder durur. Kimisi evzâ' ile, kimisi takrîrle mesleğini, i'tikâdını gösterir. Kuru dindarlık sâ'ikasıyla dine büyük bir hıyânetlik edenler öteden beri bu fırkadır. Bunlara "gulât-ı mutasavvıfe" derler. Onlar fikr-i âhiretle, ezvâk-ı dîniyye ile –gûyâ– o kadar müstağrak olmuşlar ki bunun hâricinde bir matlab yok imiş, dünyaca terakkī abes imiş, dünyaya tapmak sayılırmış.

Öyle mi? Bir kere düşünmeli: Allah, tayyibât-ı rızkı ibâdına imtinân makāmında haber verir. Her istediği şeye kudreti olmayan şahıs insan **[368]** sayılmıyor. Niçin hasret kalasın? Niçin evlâdın sürünsün?. Bu fikir, meskenetden, atâletden gelir. Hiç başka değil!

– İşte ben Allah adamıyım. Âhiretdir benim sevgilim!.. diyor. Hâlbuki gönlünden dünyayı çıkaramaz. Asıl ehlullâh olanlar gönlünden bütün mâsivâyı gönlünden çıkarmışlar. Fakat yine ellerinde vardı. Celâleddîn Rûmî hazretleri pâdişâh gibi yaşardı. Lâkin:

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 6665.

[2] Ebu Davud, *Sünen,* Kitâbu's-Salât, Bâbu'd-Duâ.

[3] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 6665.

– Elimdedir, diyordu, gönlümde yok. Sırası gelince hepsini birden Allah yolunda fedâ ederim.. Filhakîka fedâ ederlerdi.

Hazret-i Süleyman gibi. Cinlere, perilere, dağlara, rüzgârlara... Bütün halâ'ika hüküm-fermâ idi. Hâlbuki indinde hiç ehemmiyeti yokdu. Kalbini oraya çevirmiyordu. Dâima Hak ile iftihâr ederdi. O yalnız bir mu'cize idi.

Bu hâlde, bu sîretde ehlullâh da gelmiş. Bütün dünyaya hükmü, nüfûzu geçmiş. Lâkin gönlünde hiç değeri yok. İmam-ı A'zam Nu'mân bin Sâbit gibi. Geldiler, haber verdiler:

– Efendim! dediler, Bağdad'dan halîfe-i müslimîn yirmi deve yükü size hediye göndermiş. Nefîs kumaşlar, nâdîde hil'atler, hiç görülmemiş türlü türlü şeyler... Geliyor efendim kervan getiriyor!..

Böyle demeleri üzerine İmâm-ı A'zam efendimiz: – Elhamdülillâh!.. dedi.

– Hâh, dediler, sevindi. Bak neler geliyor, işitdi de memnûn oluyor...

Aradan beş, altı gün geçdi, kendisine: – Te'essüf edecek bir şey var, dediler.

– Ne imiş?

– Develeri yolda zabt etmişler.

– Elhamdülillâh, dedi... Şaşdılar şimdi. Evvelce gelmekde olduğunu tebşîr ettiler, "elhamdülillâh" dedi; şimdi zâyi' olduğunu söyliyorlar, yine "elhamdülillâh".

– Acaba hikmeti nedir?

diye birisi su'âl etdi. Zâhiren tenâkuz var. Gelmesinden memnûn olursa zıyâ'ından mahzûn olmalı idi. Hâlbuki iki sûretde de bir sevinclik alâmeti müşâhede edildi.

Buyurdular ki: – Hani gelip bana tebşîr etdiniz: "Sana nefîs kumaşlar, hil'âtler, mallar geliyor" dediniz. O zaman kalbimi yokladım. Bakdım ki hiç bir sevinc duymadım. O haber gelmeden evvel gönlüm nasılsa geldikden sonra da yine öyle. Bunun için "Elhamdülillâh ya Rabb" dedim. Sonra eklediniz: "Zâyi' oldu" dediniz. O vakit de gönlümü yokladım hiç bir keder duymadım... İki hamdim de bir şey üzerine. Tenâkuz yok.

Böyle olursa bütün dünya senin olsun. Hâlbuki onlar böyle mi? Allah'a bile küsüyor: – Niçin ona verirsin, bana vermiyorsun?.. diyor. Kendi kusûrunu bilmiyor. Kendi çalışmıyor. Öyle kalıyor. İlmi yok irfânı yok. Kazanmaya erbâb olamıyor. Sonra olanlara hased ediyor.

(أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ)[1] Onlar çalışmıyorlar da âleme hased ediyorlar. Çalışın, Allah'ın fazlına lâyık olun, zengin olun, makbûl olun, mu'teber olun. Yoksa: "Niçin az olsun?" derse nânkörlükdür. Bazı adamlar var, hiç parası yok; fakat olsa neler yapacak, ne fenâlıklar îkâ' edecek... Gönlünden "elime çok para geçse" diyor, "şunu yapsam, bunu yapsam..." Zihninde hayli fesâdlar kurar. O, yapmış gibi olur; çünkü dâima onu temennî eder. Allah kulun kalbine bakıyor. Elinde yok, yapamıyor. Fakat kalbinde ne ümniyyeler, ne emeller besliyor. Elde olmamış, yapmamış... Sû'-i niyyet ile yaşarsa yapmış sayılır.

Onun için şâri' bize: "Fakîr olun" demedi. "Zengin olun da hüsn-i isti'mâl edin" buyurdu. Fakîrlik aklen de iyi mi addolunur? Aslâ! Fakr, insanı nelere sevk etmez?.. Fakr sebebiyle yalan söyler, fakr sebebiyle her fenâlığa cür'et eder. Fakr, ahlâkı bozar. Fakat zengin olup azmamalı. Elhâsıl i'tidâl gözetmeli. Hüsn-i isti'mâle çalışmalı.

İşte bir takımları böyle insanlar, bu fikirde âdemler, âhireti istiyorlar, dünyayı bırakıyorlar. Âhiret için zâhiren dünyayı terk ediyorlar, fakat gönüllerinden çıkarmazlar. Hâl ü sîretlerini tasvîr etdik. Bir takımları da dinsizlik hasebiyle: "Âhireti istemeyiz" derler. Hâlbuki bilmezler ki dünya da olmaz sonra. Hüsn-i ahlâk dîn ile, îmân ile kā'imdir. Dîn, îmân olmazsa hüsn-i ahlâk da olmaz. Hüsn-i ahlâk olmayınca dünyaca da i'tibârı olmaz. Dünyada da sonu gelmez. Çalışmakla zengin olsa da âkıbeti vahîm olur. Dinsizlik, i'tikādsızlık edip de istihsâl-i servete çalışanlar zannetmem ki devâmlı bir ikbâl bulsunlar. İnsan meşrû'iyet dâiresinde kazanırsa gerçekden kazanmışdır.

İşte biz ifrât-perest iki fırka içinde kalmışızdır: Bir takımları kuru dindârlık da'vâsında bulunarak tedenniyâta sebeb olurlar. Bir takımları da sû'-i i'tikād ile menfa'at-perestlik cihetine saparlar, türlü türlü fesâd îkâ' ederler. Bu yüzden İslâmlar beynine büyük tefrika düşmekdedir. Pek a'lâ tahsîl etmiş, terakkī yolunu öğrenmiş. Menâfi'-i beşeriyyeye çalışacaklar iken bazı eşhâs dinsizlik sâ'ikasıyla veya sû'-i ahlâk muktezâsınca gayr-i meşrû' harekâtda bulunurlar. Bu yolların ikisi de bâtıldır. Ne dîni bırakmalı, ne dünyayı. Dîni muhâfaza için, sa'âdet-i uhreviyye kazanmak için terakkiyât-ı dünyeviyye lâzımdır. Selâmet-i milliyyemiz düşmen elinde kalırsa hâlimiz ne olur? Bundan sonra bütün ebnâ-yı vatan arasında, bilhassa mektebliler ile medreseliler beyninde münâferet kalkmalı. İki taraf da i'tidâl noktasına yaklaşmalı!.. Yoksa bu tezebzüble te'mîn-i selâmet edemeyiz...

–hitâm–

Matba'a-i Uhuvvet Ebu'l-Ulâ

[1] Nisâ, 4/54.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Caddesinde
Dâire-i Mahsûsadır

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-i ciddiyye ma'almemnûniyye kabûl olunur. Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	90	50
Memâlik-i ecnebiyyede	90	50 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ: 11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

04 Şubat 1909 12 Muharrem 1327 Perşembe 22 Kânûnisânî 1324 **Birinci Sene - Aded: 24**

[369] İSLÂMİYET'İN BAHŞ ETTİĞİ HÜRRİYET-İ ÂMME

Hürriyet-i şer'iyyenin merkez-i dâiresi, ehemm-i fevâ'id ve a'zam-ı mezâyâsı, zümre-i ahrârın akdem-i mesâ'îsi emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münkerdir ki büyük ve küçük her ferde, cem'iyyet-i İslâmiyyeyi teşkîl eden her kavme îfâ-yı nesâ'ih-i hâlisâne bu vazîfe-i âliyenin üssü'l-esâsı ve rükn-i a'zamı olduğu vâreste-i îzâhdır.

[1](الدين النصيحة) Hadîs-i şerîfiyle mü'eyyed bulunan bu rükn-i celîli ekâbir-i eslâf ale'd-devâm muhâfaza ederlerdi. Hattâ hulefâ-yı izâma mübâya'a esnâsında şerâ'it-i esâsiyyeden olmak üzere ber-vech-i sarâhat zikr etmek mu'tâd idi. Çünkü Cenâb-ı Risâlet-me'âb efendimizden böyle telakkī edilmiş idi.

Buhârî-i Şerîf'de keşîde-i silk-i rivâyet buyrulduğu üzere ashâb-ı kirâmdan Cerîr bin Abdillah (radiyallâhu anhu) – Basra emîri cenâb-ı Muğîre'nin vukū'-ı vefâtında emîr-i lâhık vürûd edinceye kadar ahâlî-i beldeyi teskîn maksadıyla îrâd eylediği hutbe, hâle münâsib nesâ'ih-i aliyyeleri iftitâhında– Resûl-i Ekrem Efendimiz'e ben ilk mülâkī olduğum zaman; "Yâ Resûlallah size İslâm üzerine bî'at ederim" dedim. Ol Hazret der-akeb [2](والنصح لكل مسلم) kelâm-i şerîflerini ilâve buyurdular. Yani İslâmiyeti kabûl eden kimseye müslimînin her ferdine nâsih ve mürşid, hayır-hâh-ı dâ'imî olmak şartdır. Ben de o zaman bu minvâl üzere mübâya'a eyledimdi, demişlerdir. Cenâb-ı Cerîr'in "İslâm" ta'bîrinden maksadı rivâyet-i âharda tasrîh olunduğu vechile ikâme-i salât ve îtâ-yı zekât gibi vezâ'if-i İslâmiyyedir. İşte bu takım ferâ'iz-i dînîyyenin kabûlünü şârî'-i ekrem efendimiz efrâd-ı müslimîne nâsih ve hayır-hâh ve onları sebîl-i selâmete mürşid olmaya ta'lîk buyurmuş oluyorlar. Bunu mü'eyyed daha bir çok ehâdîs-i sahîha vardır.

Hulefâ-yı izâm muvâcehesinde îrâd olunan hak sözlerin biri de Huzeyfe bin el-Yemân(r.a.)'ın Fâruk-ı a'zam hazretleri tarafından "Eğer bende bir meyl ve inhirâf eseri hissedecek olsanız ne yaparsınız" buyurduğu hengâmda müşârun-ileyhe hitâben "biz sende zerre kadar bir eser-i inhirâf görmüş olsak vallâhi –kılıçlarımız ile– takvîm ederiz" demesidir ki mehâbet-i celîlesiyle ma'rûf olan hazret-i müşârun-ileyh bu sözü istimâ' buyurunca Huzeyfe'ye asla gücenmedikden başka bir def'a daha tekrar kelâm etdirerek bundan dolayı, ümmet-i Ahmediyye'de böyle nâtık-ı bi'l-hak zevâtın mevcûd olmasına mebnî Cenâb-ı Hakk'a azîm teşekkürler etmişdi.

Hazret-i müşârun-ileyhin kemâl-i insâflarına dâl olan delâ'ilin biri de (احب الناس الى من رفع لى عيبى) kelâm-ı şerîfleridir. Yani indimde nâsın en sevgilisi bana aybımı ihtâr edenlerdir. (Bu ma'nâyı müfîd olmak üzere müşârun-ileyhin – رحم الله امرأ اهدى الى عيبى – kelâmları daha meşhûrdur.)

Bir def'a da şöyle buyurmuşlardı: "Lede'l-îcâb bir kavmin umûrunu ıslâh için vâlîlerini tebdîl etmek bence gâyet âsân bir şeydir." Bu kelâm-ı âlîleri ile de me'mûriyetlerin hürriyetini i'lân buyurmuş oluyorlar. Filvâki' bir me'mûriyeti bir şahs-ı mu'ayyene hasr etmek o me'mûriyeti ona hâdim ve esîr kılmakdır. Hâlbuki me'mûrun ta'yîn olunacağı me'mûriyete hâdim olması lâzımdır. Kābil-i iştirâk olmayan me'mûriyetlerde bulunmak insanda hiss-i istibdâd tevlîd eder. Bir de bir hizmete daha ehliyetli zât var iken gayrisini ta'yîn ve ibkā etmek –ehâdîs-i şerîfe delâletiyle– Cenâb-ı Hakk'a, Resûl-i zî-şânına ve kâffe-i müslimîne hıyânet addolunur. Mesâlih-i ibâd bütün emânetullahdır. Âmme-i nâsa te'allük eden bir mashalatı ehli olmayan kimseye tevdî' emânetullâhı tazyî' ve ibtâl olduğu hadîs-i âharda musar-

[1] *Buhârî,* Kitâbü'l-Îmân 41.
[2] *Buhârî,* Kitâbü'l-Îmân 4٢.

rahdır. Cenâb-ı Bârî te'âlâ **[370]** (إِنَّ اَللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا) âyet-i kerîmesinde muhâfaza-i emânâtı en mü'ekked sûretle emr ü fermân buyurmuşdur.* [1](إذا ضُيِّعَت الأمانة فانتظرِ الساعة) hadîs-i şerîfi de *Câmi'-i Sahîh-i Buhârî*'de mezkûrdur.

Me'mûriyetlerin muktezâ-yı hürriyetlerinden biri de me'mûr olacak zâtın kavî ve emîn olması, kudret ve kifâyet, emniyet ve istikâmet ashâbından bulunmasıdır. Çünkü her me'mûr me'mûriyetin ecîri addolunur. Kur'ân-ı Kerîm'de ise [2](إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ) buyurulmuşdur. Binâ'enaleyh şu iki şartın biri mefkūd olursa me'mûriyetin fâ'idesi zâ'i olur, gider.

Eslâf-ı güzîn-i İslâm bu hakîkate hep âşinâ bulunurlardı. Hikâye olunduğu üzere bir def'a Ebû Müslim Hulâlî rahimehullah** Mu'âviye hazretlerinin huzûruna dâhil oldukda "Esselâmü aleyke eyyühe'l-ecîr" hitâbiyle selâm verdi. Hâzır bulunanlardan bir zât "Münâsib olan eyyühe'l-emîr diye hitâb etmelisin" demiş ise de Mu'âviye (r.a.) "Hayır! Pek a'lâ söylüyor. Filhakîka biz ecîrden başka değiliz" diye i'tirâfda bulundu. Ebû Müslim tekrar "Evet! Sen bir ecîrsin, râ'îsin. Koyunların sâhibi seni istîcâr etmişdir. Onların alîline müdâvât, geride kalanlarına merhamet ve mürâ'ât edersen ücretini almaya hakkın olabilir ve illâ müstahakk-ı mücâzât olursun" demişdi.

İşte bu mülâhazaya binâ'en Hulefâ-yı Râşidîn devrinde bazen daha büyük fezâ'il ve kemâlatı hâiz olan zât bırakılır da onun mâ-dûnuna tevcîh-i manâsıb olunurdu. Çünkü o hizmet için aranılan ehliyet onda bulunurdu, yâhûd daha ziyâde fa'âliyet müşâhede edilirdi. Matlûb ise temşiyet-i mesâlih-i ümmetden ibâretdir.

Zıll-ı zalîl-i hürriyetin meşmûlâtından biri de serbestî-i efkârdır. Bir maslahatda alâkadâr bulunanların her biri re'y ü mütâla'asını tahrîren olsun, şifâhen olsun serd ü beyâna şer'an me'zûndur. Bilhassa dâ'î-i muhâtara olan bir gaflet ve hatâyı izâle, husûsî ve umûmî tareyânı melhûz bir fesâdı ıslâh maksadıyla vâki' olacak ifâdenin gâyet mergûb olduğu bî-nihâye âsâr-ı nebeviyyede musarrahdır.

Hele kendi hukūkunu muhâfaza ve müdâfa'a için îcâb eden bess-i şekvâdan hiç bir vakit, hiç bir kimse men' olunamaz. Bu hürriyet, bu salâhiyet *Buhârî-i Şerîf* deki [3](ان لصاحب الحق مقالا) hadîsi şerîfiyle de bilcümle ashâb muvâcehesinde i'lân buyurulmuşdur. Yalnız şahsiyyâtdan bahs, tesmiye veya işâret ile ta'yîn olunan eşhâsın mesâvîsini i'lân etmek gayr-i câ'izdir. Zîrâ şer'-i şerîf her şahsın dem ve mâl ve ırzdan ibâret mevâdd-ı hayâtiyyesini ta'arruzdan masûn kılmış, bunlara dâir hürmet ve ri'âyet her mükellefe vecîbe-i zimmet olduğunu i'lân etmişdir.

Eğer nâşir-i mezemmet dûçâr-ı mazlûmiyet olmasıyla te'allül edecek olursa ma'zûr görülmez. Çünkü iddi'â etdiği hukūkunu ihkāk için â'id olduğu mahkemeye mürâca'at, oradan istihsâl-i merâm edemezse o mahkemenin hâkimini mâ-fevkine şikâyet etmek hakkını hâizdir.

Esta'îzü billâh [4](وَلَوْلاَ دَفْعُ اللّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الأَرْضُ وَلَـكِنَّ اللّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ) nazm-ı celîli bu bâbda büyük bir düstûrdur. Mehâkimin gayri mahalde bir şahsın me'âyibine ıttılâ' meşrû' değildir. Çünkü bundan maksad o şahsı fazîhate uğratmak, rüsvây etmekdir. Buna ne şer'an, ne örfen müsâ'ade yokdur. Meğer ki bir kimsenin terbiye ve ıslâhı başka tarîkle mümkün olmayıp i'lân-ı mesâvîsi muktezâ-yı zarûret olursa ol vakit bi-kadri'z-zarûre bahs ve i'lân olunur. Şer'-i şerîfe tebe'an bu bahs ve i'lânı kānûn-ı hürriyetde tecvîz edebilir. [5](اذكروا الفاجر بما فيه كي يحذره الناس) hadîs-i şerîfi bu hikmet-i siyâsiyyeyi hâvîdir.

Ulûm ve ma'ârif ve hıref ve sanâyi'a te'allük eden hürriyet levâzımından biri de bunların hiç birine nâ-ehil olanların bahs ve müdâhale sûretiyle ta'arruzda bulunmamasıdır. Bu hürriyet muhâfaza edilmeyecek olursa müdâhilinin tasarruf ve tecâvüzleri nisbetinde ilme, san'ata fesâd karışdırılmış, ilmin şa'şa'a-i kemâline, san'atın revnak ve revâcına noksân îrâs edilmiş olur.

Hâkim ile müftünün kavânîn-i tıbbiyeye dâir mütâla'ada bulunması gayr-i ma'kūl olduğu kadar riyâziyyûn vesâirenin mebâhis-i amîka-i dîniyyeye karışması da mahz-ı füzûl ve gâyet gülünc olacağı tabî'î, her birinin tecâvüz-i hadd sayılacağı emr-i celîdir.

Her fennin gavâmızı ehl ü erbâbına terk olunmalı, bi-kaderi'l-imkân anlayabilmek isteyenler onlara mürâca'at etmelidirler.

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ[6]

Bülegâ-yı Arab'ın (اعط القوس باريها) mesel-i meşhûru buna şâmil olduğu gibi şu'arâsından biri de:

فما كل من قاد الجياد يسوسها

وما كل من يجرى يقال له يجرى

diyerek ata binen her şahıs onu kullanamaz. İşgüzârlık iddi'âsında bulunan kimse hemen tasdîk olunmaz, me'âlini ifâde etmişdir. Sadr-ı İslâmda câsî bir vak'ayı da misâl olarak îrâd edelim:

Hatî'e nâm şâ'ir-i meşhûr*** eşrâf-ı Arab'dan Züberkan bin Bedr'e hitâben inşâd etdiği bir kasîdede şu:

دع المكارم لا ترحل لبغيتها

واقعد فانك انت الطاعم الكاسى

[371] beytini de derc etmişdi. Bundan dolayı Züberkan beni hicv etdi diye şâ'ir-i mezbûru Hazret-i Ömerü'l-Fâruk'a şikâyet eyledi. Müşârun-ileyh bunun cihet-i hicvi herkese nümâyân değildir. Bakalım Hassân bin Sâbit ne diyecek, buyurdukdan sonra cenâb-ı Hassân'ı celb ve da'vâyı ona

---

* Bu âyet-i kerîmenin esbâb-ı nüzûlü ve mezâyâ vü fevâ'idine dâir tafsîlât-ı lâzıme geçen nüshalarımızın "Mevâ'iz" kısmında mündericdir. [Nisâ, 4/58.]

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm 2.

[2] Kasas, 28/36.

** Ekâbir-i tâbi'înden Hulefâ-yı Râşidîn'in her birine mülâkī olmuş, kerâmât-i hârikasıyla kesb-i iştihâr etmiş büyük bir zâtdır. 62 târîh-i hicrîsinde irtihâl etmişdi.

[3] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İstikrâz 13.

[4] Bakara, 2/251.

[5] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 1117.

[6] Nahl, 16/43.

*** Cervel ismiyle müsemmâdır. Fakat kasr-ı kāmetinden dolayı bu ünvân ile telkīb edilmiş gâyet fasîh ve fakat ahlâksız bir şâ'irdir.

ismâ' eyledi. Hassân, bu söz hicivdir, hem pek şiddetli bir hicivdir, dedi. Vâkı'â öyle olduğu derkâr idi. "Sen sakın tâlib-i mekârim olma, yerinde otur, sana yaraşan budur. Sen ancak ta'âm yiyen, elbise giyen bir kimsesin" ma'nâsını müfîd olan beyt-i mezkûrun muhâtabı himmetsizlik ve kābiliyetsizlik ile tavsîf olduğu Hazret-i Ömer nezdinde de ra'nâ ma'lûm idi. Fakat münâza'a vukū' bulan mesâ'ilde ehl ü erbâbına mürâca'at lüzûmunu te'sîs maksadıyla bu yolda mu'âmele buyurdu.

Her fen ve san'atın ekâbiri merci'-i müşkilât kılınır, nefy ve isbâtda münhasıran onların hükümleri medâr-ı fasl ittihâz edilirse milletin ıslâh u terakkīsinden ümîd kesilmez. Aksi takdîrde ise her kafadan bir ses çıkacağından fevz ü felâh kapısı kapanır.

وَلاَ تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءهُمْ[1]

Nazm-ı şerîfi de bu tarz-ı teslîme, bu kadir-şinâslığa irşâd etmiyor mu?

Manastırlı İsmâil Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
–Sûre-i Nahl: Âyet 90–

إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

Ale't-tahkīk Cenâb-ı Hak adl ile (hukūkda müsâvâta ri'âyet edip her zî-hakka hakkını vermek ile) ve ihsân ile (halka iyilik etmek ile) ve (bilhassa) zî-karâbete (muhtâc oldukları şey'i) i'tâ ile emr eder ve fahşâ'dan (kizb, bühtân, zinâ vesâire gibi kavlen ve fi'ilen kubuhda müfrit zünûbdan) ve münkerden (tabâ'i-i selîmenin nefret edip hoşlanmadığı şeylerden) ve bagy ve zulümden (nâs üzerine isti'lâ ve istîlâdan, onlar üzerine tecebbürden) nehy eyler. (Cenâb-ı Hak bu müstahsenâtı emr ve bu müstakbehâtı nehy ile) size nush ü pend ediyor, bu da sizin mütenassıh olmanızı murâd eylediği içindir.

Bu âyet-i celîle hayır ve şerrin beyânını en câmi' bir aslü'l-usûldür. Dînî, siyâsî, ictimâ'î, şahsî, iktisâdî her nevi' salah ve sa'âdete irşâd ediyor. Adl bütün fezâ'ilin menba'ıdır. Cem'iyetin zâbıta-i hayât-ı siyâsiyyesi, efrâd-ı cem'iyyetin zâmin-i cân u mâl ve nâmûsu adldir. İnsan hukūk-ı meşrû'asına adl ile mâlik olur. İnsana mevhibe-i fıtrat olan sırr-ı hürriyet adl ile tecellî eder. Fakat yalnız adlin te'essüs etmesiyle bir kavm mes'ûd olamaz. Nûr-ı feyz-i adlden istifâde için insan kuvâ-yı bedeniyye ve zihniyyesini isti'mâl etmek lâzımdır. İnsan ise tek başına havâ'icini istihsâl edemeyeceği cihetle te'âvüne muhtâcdır. Te'âvün hüsn-i mu'âşeret ile olur. Bir çok ahvâl ve avârızdan nâşî insan ebnâ-yı cinsinin müvâsâtına, lûtf ü keremine de arz-ı iftikār eyler. Bunun içindir ki te'âvün, hüsn-i mu'âşeret, şefkatün alâ halkillâh, bîvâyegân ve muhtâcîne medd-i dest-i muvâsât vezâ'if-i esâsiyye-i beşeriyyedendir. Kesb-i ticâret etmek, tahsîl-i ilm ü ma'rifet eylemek, şirketler teşkîl etmek te'âvün cümlesindendir. Kesb ü ticâret eden ma'îşetini tedârik eylediğinden hayâtı cem'iyete bâr olmakdı başka diğerlerinin havâ'icini husûle getirdiği veya teshîl eylediği cihetle cem'iyete yardım etmiş olur. Tahsîl-i ilm ü ma'rifet edenler diğerlerine kuvâ-yı maddiye ve ma'neviyyelerini tenvîr ve tenmiye ile yardım ederler. Âhâdın başa çıkamadığı mu'zamât-i umûr şirketlerin kuvvetine müsahhar olduğundan şirketlerin cem'iyete yardımı pek mühimdir. Te'âvün, hüsn-i mu'âşeret, şefkatün alâ halkillâh bunların cümlesi ihsân mefhûmunda dâhildir İşte cem'iyetin âsâyişi, hukūk-ı insâniyyenin himâyesi adl ile te'mîn edildikden sonra fuyûz-i adl ile sîrâb olmak için ihsâna lüzûm-ı kat'î olduğundan bu hikmete mebnî Cenâb-ı Hak adle ihsânı terdîf eylediği gibi rezâ'il ve seyyi'âtdan tecerrüd dahi cem'iyetin revâbıt-ı zarûriyyesinden ve insânın dâreynde felâh ve necâbetini mûcib esbâbdan olmağla rezâ'il ve seyyi'âtdan te'arrînin lüzûmunu da emir buyurmuşdur. Bu cihetler yegân yegân te'emmül ve tedkīk olunursa âyet-i kerîmenin ne kadar câmi'u'l-me'ânî bir düstûr-ı a'zam olduğu nümâyân olur. Bunun içindir ki İbn Mes'ûd radiyallâhu anh hazretleri: Bu âyet Kur'ân'da hayrı ve şerri en câmi' bir âyetdir dedi. Kâdî Beydâvî hazretleri tefsîrinde bu âyet Osman bin Maz'ûn radiyallâhu anhın sebeb-i İslâmı olmuşdur dedikden sonra Kur'ân'da bu âyetden başka bir şey olmasa idi yine onun hakkında (her şeyin beyân-ı belîği ve âlemlerin hidâyet ve rahmetidir) vasfı sâdık olur idi demiş. Ve bu âyetin [2] (وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً) nazm-ı celîli akabinde îrâd buyrulması belki bu nükteye tenbîh için olmalıdır, mütâla'asını da ilâve eylemişdir. Resûl-i Ekrem Efendimiz bâ-emr-i ilâhî kabâ'il-i Arab içine çıkdığı bir sırada Şeybân bin Sa'lebe kabîlesine mülâkī olarak vahdâniyet-i ilâhiyyeyi ve risâlet-i seniyyesini tasdîk ile beraber Kureyş zât-ı nübüvvet-penâhını tekzîb eylediklerinden kendine nusret etmeye onları da'vet buyurması üzerine içlerinden Makrûn bin Amr: "Bizi neye da'vet ediyorsun ya ehâ'l-Kureyş!" dedikde Resûl-i Ekrem (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ) diye âyet-i kerîmeyi nihâyetine kadar okuyunca Amr; "Vallâhi sen mekârim-i ahlâk ve mehâsin-i a'mâle da'vet ediyorsun. Seni tekzîb edip aleyhine kıyâm eden kavim ifk ü iftirâ etmişdir" dedi. Bu def'a da Resûl-i Ekrem Efendimiz bu âyeti Velîd'e okudukda Velîd tekrar kırâ'et buyurmasını niyâz etmesiyle kırâ'eti i'âde buyrulmuş idi. Velîd âyetin hüsn-i edâ ve mü'eddâsına hayrân olarak: "Aman bu ne tatlı, ne câzibeli hüsn-i beyân" demişdir.

[372] Müftiyü'r-Rûm Muhammed el-Fenârî hazretleri *Fusûlü'l-Bedâ'i*'de esbâb-ı şerâi'in beyânına dâir fasl-ı sâdisinde zikr etmişdir ki: "Umûr-ı me'âş ve me'âd bey' ü şirâlar ile nüsk ve intizâm iktisâb eyler. Tüccâr rûy-i arzda Cenâb-ı Hakk'ın âmilleridir, takdîr eylediği rızıkları ibâda onlar îsâl ederler. Bilâd ü emsârın ümrânı ancak kesb iledir. Kesb âyât-ı celîle-i Furkâniyye'de [3](ابتغاء فضل الله) ünvân-ı şerefi ile medh ü sitâyiş buyrulmuşdur. Kesb iledir ki mürüvvet ve insâniyet ve beyne'n-nâs hüsn-i mu'âşeret sûret-pezîr-i hu-

[1] A'râf, 7/85.

[2] Nahl, 16/89.

[3] Cuma 62/10'da geçen (وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّهِ) ifadesine işaret vardır.

sûl olur. Kesb enbiyâ'-i izâm aleyhimü's-selâm hazerâtının sünnet-i seniyyeleridir. Cenâb-ı Ebu'l-beşer Âdem aleyhi's-selâm çiftçi, Şit aleyhis's-selâm dokumacı, İbrahim aleyhi's-selâm bezzâz idi... Şirketlere de ihtiyâc bulunduğu zâhir ve bâhirdir. Bazı kimseler olur ki turuk-ı ticârete vukûfu olduğu hâlde malı bulunmaz, yâhud malı bulunur da derece-i kifâyede olmaz. Bazıları da vardır ki derece-i kifâyede malı bulunduğu hâlde turuk-ı ticârete vukûfu olmaz. Bu maküle kesân arasında akd-i şirkete ihtiyâc olduğu gibi âhâdın yapamayacağını hey'et ve cem'iyet yapabileceğinden bu cihet ile te'âvün için dahi şirketler teşkîline ihtiyâc vardır." İntihâ.

Şirketler âlem-i ticâretin rûhu mesâbesindedir. Umûr-ı ticâriyyenin bu kadar vüs'at peydâ etmesi şirketler sâyesindedir. Me'ser-i külliye-i beşeri sâha-i vücûda îsâl eden şirketlerdir. Görülmüyor mu? ki kârgâhlar te'sîsi, tür'alar (kanallar) küşâdı, demiryolları yapılması gibi bunca umûr-ı cesîmenin hemen kâffesi şirketler ile meydâna gelmişdir. Biz kendimizi düşünürsek bu bâbda hâricden delîl taharrîsine muhtâc olmayız. San'at, ticâret, şirket gibi menâhîc-i sa'âdeti kendimize seddeylediğimiz günden beri sırtımızdaki gömleğe varıncaya kadar bütün havâyic-i zarûriyyemizi bilâd-ı ecnebiyyeden celb etmeye başladık. İğne ipliğe varıncaya kadar bi'l-cümle ihtiyâcâtımızı hâricden tedârik ediyoruz. Evvelleri Mi'mâr Mehmed Ağa'larımız, Mi'mâr Hasan Ağa'larımız var iken ve mahsûl-i çîre-i destleri bulunan âsâr-ı muhalledenin revnak ve fehâmeti hâlâ gözlerimizin önünde pertev-feşân iken bugün hemen külliyen denebilecek bir ekseriyet ile ma'bedlerimize varıncaya kadar mebânîmizi başka eller ile binâ ediyoruz ve kıss aleyhi'l-bevâkî. Lehu'l-hamd fıtratın elvân-ı mehâsini ile zîbende bir hâk-i pâke mâlikiz. Hakkımızda râyegân olan bu lûtf-i Mevlâ'nın edâ'-i şükrü ancak çalışmak ve turuk-ı meşrû'a-i insâniyete sâlik olmak ile olur.

Mevâkıf'ın dîbâcesinde Kâdî Adud hazretleri şöyle nakl ediyor: "Bazı ekâbir-i ümmet [1](اختلاف امتی رحمة واسعة) haber-i meşhûrunun ma'nâsını beyân sadedinde dediler ki Fahr-i Enbiyâ' Efendimiz ümmetinin ihtilâfıyla onların ulûm u ma'ârifde ihtilâf-ı himmetlerini murâd buyurmuşdur. Meselâ onlardan biri ef'âl-i mükellefîne müte'allik ahkâmı zabt için fıkha himmet edip diğer biri de hıfz-ı akā'id için ilm-i kelâma himmet ederse bu iki ilim sâyesinde emr-i me'âd ile nev'-i beşeri takvîm edecek olan kānûn-ı adl nüsk ve intizâm peydâ edeceğinden onların bu sûretle ihtilâf-ı azm ü kasdları kendi haklarında rahmetdir. Nitekim ashâb-ı hıref ü sanâi'in her biri bir hırfet ve san'at ile meşgûl olmak üzere himmet ve kasdları ihtilâf ve tenevvü' eyledikde emr-i me'âşdaki nizâm tekemmül edeceğinden ümmetin hıref ü sanâi'ce ihtilâf-ı himmetleri dahi şüphesiz rahmetdir." İntihâ.

Mültekā şârihi Dâmâd merhûm kesb faslında kesbin menfa'ati kâsibe münhasır değildir gayra da şâmildir dediği yerde: [2](الناس عيال الله فی ارضه واحبهم اليه انفعهم لعياله) hadîs-i şerîfini zikr etmişdir ki me'âl-i âlîsi: "Nâs rûy-i zemînde Cenâb-ı Hakk'ın ıyâlidir ve nâsın Cenâb-ı Hakk'a en sevgilisi onun ıyâline nef'i en ziyâde olanlardır" demekdir. Yine fasl-ı mezkûrda şunu da zikr etmiştir: "Kesb farz oldu. Çünkü edâ'-i ibâdât ancak kuvvet-i beden ile olur. Kuvvet-i beden ise âdeten ve hilkaten kūt ve gıdâ ile olur. Bu da kesb ile husûle gelir. Bir de tahâretde âlet-i istikāye ve âniyeye ve namazda setr-i avret edecek şeylere ihtiyâc vardır ki bunların hepsi ale'l-âde ancak iktisâb ile hâsıl olur. Rusül-i kirâm aleyhimi's-selâm hazerâtı iktisâb eyledikleri gibi Hulefâ-yı Râşidîn radiyallâhu anhum hazerâtı da iktisâb ederler idi." İntihâ.

Şeyhzâde merhûm Sûre-i Mümezzil'de [3](وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) âyetinin tefsîrinde şöyle diyor: Cenâb-ı Hak fî-sebîlillâh cihâd edenlerle kendinin ve ıyâlinin te'ayyüşü ve zevi'l-hâcâta ihsân için mal-i helâl iktisâb edenleri bu âyetde bir yere cem' ederek bu iki sınıfın derecesini müsâvî kılmış olmağla, ticâretin cihâd menzilesinde olduğunu beyân buyurdu. Aleyhi's-salâtü vesselâm efendimiz [4](ما من جالب يجلب طعاماً من بلد إلى بلد فيبيعه بسعر يومه إلا كانت منزلته عند الله منزلة الشهداء) buyurdukdan sonra bu âyet-i kerîmeyi okudu. Her kim bir beldeden diğer beldeye erzâk celb edip de onu o günkü es'âr ile satarsa o kimsenin indallâh menzilesi şühedâ menzilesinde olur." İntihâ.

Mu'âmelâtda sâdık tâcirin rif'at-ı makāmı hakkında yine lisân-i dürer-beyân-ı peyâmberîden (التاجر الصدوق مع الكرام البررة) hadîs-i şerîfi sâdır olmuş ve kesb-i meşrû'un talebi her müslim ve müslimeye farz olduğu da (طلب الكسب فريضة على كل مسلم ومسلمة) eser-i nebevîsinde beyân buyrulmuşdur.

Hak sâni' ve dehr kâr-gehdir
Bunda amel etmemek günehdir
Her kimse gerek gelen mahalde
Bu kâr-geh içre bir amelde
Her kim ki amel kılarsa bünyâd
Müzdünü verir amelce üstâd
Ey kâr-geh-i cihâna dâhil
Sen hem amel eyle olma gâfil
Fuzûlî

[373] Bazı tefâsîrde bu âyet-i kerîmedeki adl (ايصال كل حق الى ذى حقه) ile, ihsân da (ان تحسن الى الخلق) diye tefsîr edilmişdir. *Tefsîr-i Kâdî Beydâvî*'de de adl: İ'tikādca ve amelce ve hulk u hasletce umûrda tevassut, ihsân da: İhsân-ı tâ'at ile tefsîr olunmuşdur. Bu tefsîre göre ma'nâ-yı âyet: "İ'tikāda ve ef'âl-i cevârihe ve ahlâk-ı nefsâniyyeye müte'allik umûrda ifrât ve tefrît etmeyip mütevassıt bulunmak ile ve tâ'ât ve ibâdâtı hüsn-i edâ etmek ile Cenâb-ı Hak emreder.) demek olur.

İ'tikādca tevassut ve i'tidâl, tevhîd eylemek ve kesbe kā'il olmak gibidir. Tevhîd, ta'tîl ile teşrîk arasında mütevassıtdır. Kesbe kā'il olmak, mahz-ı cebr ve kader beyninde mütevassıtdır. Ulûhiyyeti büsbütün nefy ve inkâr etmek ta'tîl-i mahz olduğu gibi birden ziyâde ilâh isbât eylemek de teşrîk ve teşbîh olup her ikisi mezmûm bulunduğundan vahdâniyet-i ilâhiyyeye i'tikād bu ikisi arasında bir hâl-i müte-

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 1243.

[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 6691. "الناس" yerine "الخلق" şeklinde.

[3] Müzemmil, 73/21.

[4] *Tefsîr-i Kurtubî*, Müzemmil Sûresi 20. âyetin tefsirinde.

vassıtdır. Kezâlik abdin ne kudreti ve ne ihtiyârı bulunmadığına i'tikād cebr-i mahz olduğu gibi abdin ef'âlinde müstakil bulunduğunu i'tikād dahi kader-i mahz olup her ikisi mezmûm olduğundan "kul işi Cenâb-ı Hakk'ın kendisinde fi'ile dâ'î halk etdiği kudret-i kâsibe ile işler ve fakat kudret-i mü'essire ancak Cenâb-ı Hakk'ındır" diye i'tikād bir hâl-i mütevassıtdır.

Amelde tevassut ve i'tidâl, edâ'-i vâcibât sûretiyle te'abbüd eylemekdir. Edâ'-i vâcibât sûretiyle te'abbüd, betâlet ile terehhüb arasında mütevassıtdır. Bazıları tekâlîfi büsbütün nefy ederler, abd hiç bir şey ile mükellef değil derler. Bazıları da tab'ın meyl ettiği her şeyden ictinâb ve ta'zîb-i nefsde mübâlağa etmek insana vâcib olduğuna kā'il olup hattâ tezevvücden ve ekl-i tayyibâtdan hazer üzere bulunurlar, âlet-i zükûreti kat' ederler, ibâdet zu'miyle şevâhik-i cibâlden yuvarlanırlar. Bu iki mesleğin ikisi de mezmûm olduğundan edâ'-i vâcibât sûretiyle te'abbüd bir hâl-i mütevassıtdır.

Ahlâka â'id keyfiyyâtda dahi hâl böyle olup meselâ sehâ: buhl ve tebzîr arasında, şecâ'at: tehevvür ve cebânet beyninde birer hâl-i mütevassıt bulunmağla sehâvet ve şecâ'at keyfiyyât-ı i'tidâliyyeden olarak memdûh ve iki tarafları makdûhdur.

İhsân-ı tâ'ât yani mezîd-i tâ'ât ve ibâdât ya bi-hasebi'l-kemmiyye olur: Edâ'-i vâcibâtdan sonra nevâfil ile tetavvu' gibi, veyâhûd bi-hasebi'l-keyfiyye olur. Resûl-i Ekrem sallâhu aleyhi ve sellem efendimiz ihsânın bu ma'nâsına işâret ile (الإحسان أن تَعبُدَ اللهَ كأنكَ تراه، فإن لم تَكنْ تراه فإنه يراك) buyurmuşdur. İhsân: Senin Cenâb-ı Hakk'a gûyâ zât-ı ulûhiyyetini görüyorsun gibi ibâdet etmekliğindir. Sen onu görmezsen de O seni görür. İhsânda ta'zîmün li-emrillâh ve şefkatün alâ halkillâh keyfiyyetleri dâhildir. Şefkatün alâ halkillâhın bir çok aksâmı vardır. Sıla-i rahm de ma'nâ-yı ihsânda dâhildir. Fakat hubb-i cem'iyyet hubb-i âileden zuhûr edeceği cihetle sıla-i rahm şefkatün alâ halkillahın eşref ve ecelli olduğundan bu nükteye îmâ'en zî-karâbete olan ihsân tahsîsün bi'z-zât buyrulmuşdur.

Millet-i necîbe-i İslâmiyye şefkatün alâ halkillah yolunda pek çok hidemât-ı meşkûre ibrâz etmişdir. Dârü'l-ifâdeler, tabhâneler, kervansaraylar, zâviyeler, çeşmeler, köprüler gibi bunca mebânî'-i hayriyyenin inşâsına bezl-i himmet eylediler. Öksüzlere, bî-keslere, acezeye, fukarâya muvâsât, ebnâ'-i sebîle mu'âvenetler edildi. Kesbden âciz zu'afâ ile fukarâ-yı hastegâne nafaka ve edviyesi için bile akçeler sarf olunur idi. Bu hıdemât-ı insâniyetkârâne için nice vakıflar, nice vasiyetler olundu. Nice nükūd, nice avârız akçesi tahsîs edildi.

بنی آدم اعضای یکدیکرند
که در آفرینش زیك کوهرند
چو عضوی بدرد آورد روز کار
دکر عضوهارا نماند قرار
تو کز محنت دیکران بیغمی
نشاید که نامت نهند آدمی
سعدی

Benî âdem aferînişde bir mâyeden muhammer olduklarından her biri diğerlerinin a'zâsıdır. Zaman bir uzva derd getirince diğer uzuvların huzûr ve râhatı kalmaz. Şu hâlde sen ki diğerlerin dûçâr oldukları mihnetden mükedder değilsin, sana insan nâmını vermek lâ'ik değildir.

İbn Batuta *Rıhle*'sinde diyor ki: "Dimeşkü'ş-Şâm'daki evkāfın kesretine mebnî envâ'ı ve mahall-i sarfı add ü ihsâdan bîrûndur. Bu evkāfdan bazısı hacdan âciz olanlara dâirdir. Bunlardan birine bedel-i hac edecek kimselere bu nevi' evkāfdan me'ûneti verilir. Bazısı kızlara cihâz yapmaya mahsûs vakıflardır. Ehlinin cihâz tedârikine kudreti olmayan kızlara bu vakıflardan cihâz yapılır. Bazısı, esîrler satın alıp âzâd etmek için vakıflardır. Bazısı ebnâ-i sebîl için vakıflardır. Gurbetde kalıp vatanına avdete kudret-yâb olamayan yolculara bu vakıflardan yiyecekleri, giyecekleri beldelerine kadar malzemeleri verilir. Bazısı, yolların ta'dîl ve tesviyesine, kaldırım döşenmesine mahsus vakıflardır. Dimeşk'in her sokağında iki yandan iki kaldırım vardır. Yayalar oralardan, atlılar ortasından yürürler. Bu vakıflardan başka belde-i mezkûrede a'mâl-i hayriyye için daha nice evkāf vardır. Bir gün Dimeşk'in bir sokağından geçerken küçük bir köle gördüm, elinde çini bir tabak var idi. Tabak nasılsa çocuğun elinden düşüp paramparça oldu. Herkes çocuğun yanına toplandı. İçlerinden biri dedi ki tabağın parçalarını topla da "Evkāfü'l-Evânî" sâhibine, yani kap-kacaklara mahsus vakfın vâkıfına götür. Çocuk tabağın parçalarını toplayıp o âdemle beraber vâkıfın yanına gitdiler. Ben de kendilerini ta'kīb etdim. Tabağın parçaları vâkıfa irâ'e olunmasıyla derhâl kıymetini te'diye etdi. Kırılan tabak gibi bir tabak satın alındı. Bu pek güzel bir hayır, çünkü tabağı kırdığı için köleyi efendisi lâbüd ya dövecek ya azarlayacak, onun da bu yüzden kalbi münkesir ve mütegayyir olacak idi. Binâ'en-aleyh bu vakıf ile tatyîb-i kulûb edilmiş oldu. Umûr-ı hayriyyede himmetleri buralara kadar te'âlî eden zevâta Cenâb-ı Hak mükâfât eylesin." İntihâ.

[374] Mahallelerdeki avârız akçesiyle daha yakın vakitlere kadar bî-kudret evkāfa mum, zeytin yağı, hasır alınır ve bu gibi evkāf ta'mîr etdirilir idi. Üç aylar girince mahalledeki dul hatunlara, kâr ü kesbden kalmış acezeye birer mikdâr erzâk satın alınıp verilir, şedâ'id-i şitâda bunların yakacakları mahrûkât da unutulmaz idi. Mahallenin öksüz ve çocukları şeker bayramlarında sırtlarına ruba yapılarak sevindirilir, külbe-i fakîrânesi başına çökmüş bîçâregâna emr-i ta'mîrde elden geldiği kadar yardım olunurdu. Mâ-hasal türlü türlü nevâziş ve şefkatler ibrâz edilir, hayrât ve hasenâtdan geri kalmaz idi. Konya'da bulunduğum esnâda şehr-i mezkûrun bazı mahallâtında toplanmış avârız akçesinden nâm-ı müste'âr ile akârât satın alınarak bunların bedel-i îcârları ile mahallenin vergisi tesviye edilmekde olduğunu söylerlerdi.

ZEYL

Mülûk-i Emeviyye zamânında emîrü'l-mü'minîn Aliyyü'l-Murtazâ kerremallâhu vechehû ve radiyallâhu anhu hazretlerine bazılar tarafından hutbede zebân-dırâzlık edilir idi. Vaktâ ki Ömer bin Abdülaziz hazretleri câlis-i evreng-i saltanat oldu, hutbeden bu âdet-i menfûreyi iskāt edip

yerine tefsîri sadedinde bulunduğumuz (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ) nazm-ı celîlini okutdu. Ve ol vakitden ilâ yevminâ hâzâ bu âyet-i kerîmenin âhir-i hutbede tilâveti deydene-i müstemirre-i ümmet oldu. Allah kendisinden hoşnûd ve râzı olsun.

Ebu'l-Fidâ Târîhi'nde nakl edildiği üzere Kesîr bin Abdirrahmân el-Huzâ'î nâm zât kıt'a-i âtiyede melik-i müşârun-ileyhi bu hizmet-i fâhire-i meşkûresiyle âlem-i İslâmiyeti ile'l-ebed minnetdâr eylediğinden dolayı medh ü sitâyiş etmişdir:

وليت فلم نشتم عليًا ولم تخف
بريًا ولم تتبع سجية مجرم
وقلت فصدقت الذى قلت بالذى
فعلت فاضحى راضيًا كل مسلم

قال الله عز وجل
قُل لاَ أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلاَّ الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى [1]

Bereketzâde İsmâil Hakkı

FELSEFE-İ İSLÂMİYYE
İSBÂT-I HAKĀYIK-İ EŞYÂ

Hâricde görüp hissetdiğiniz eşyâ, hakīkatde vardır; onlar evhâm ve hayâlât kabîlinden değildir.

Sofistâiyye hakāyık-ı eşyâyı inkâr etmişlerse de, onların bu mezhebleri –âtiyen beyân olunacağı vechile– külliyen bâtıldır.

Sofistâiyye üç fırkadır: 1- İnâdiyye, 2- İndiyye, 3- Lâ-edriye'dir.

İnâdiyye: İnâdiyye'ye göre hiç bir şeyin mâhiyeti ve hakīkati yokdur. Kendileri dahi dâhil oldukları hâlde bütün eşyâ evhâm ve hayâlât-ı bâtıladan ibâretdir.

İndiyye: İndiyye'ye göre ise hakāyık-ı eşyâ i'tikāda tâbi'dir. Bir şey cevher i'tikād olunursa cevher, araz i'tikād olunursa araz, hak i'tikād olunursa hak, bâtıl i'tikād olunursa bâtıl, var i'tikād olunursa var, yok i'tikād olunursa yokdur.

Lâ-edriye: Lâ-edriye'ye gelince; bunlar da her şeyde şekk ü tereddüd mesleğini iltizâm etmişler, ve hattâ kendi vücûdlarından bile şekk edip bu şeklerinde dahi şekk etdiklerini iddi'â etmişlerdir.

Bu mezâhib-i bâtıla üç dört bin sene evvel Yunanistan'da zuhûr etmiş ve sonra bunlardan daha nice bâtıl mezhebler teşa'ub ederek dünyanın her tarafına intişâr eylemişdir ki en meşhûrları Egoist ve İdealist'lerin mezhebleridir. Ma'lûm olduğu üzere Egoistler yalnız kendilerinden başka ve İdealist'ler de kendileriyle kendilerinden hâsıl olan suver-i fikriyye ve ilmiyyeden mâ-adâ bütün eşyânın vücûdunu inkâr eden bir tâ'ife-i acîbedirler.

Sofistâîleri bu bâtıl mezheblere sevk eden şey 1- Onların "havâssa adem-i emniyetleri", 2- "Hâl-i rü'yâyı hâl-i yakazaya kıyâsları"dır.

Onlar dediler ki: 1- Esbâb-ı ilmin en kuvvetlisi havâssdır; hâlbuki havâssa emniyet yokdur. Zîrâ havâssın bazı şeylerde galat etdiği muhakkakdır. Ez-cümle düz bir değnek suya sokulunca kırılmış gibi görünüyor. Ve işte burada hiss-i basarın galat etdiği kat'iyyen tahakkuk eyliyor. Ve binâ'en-aleyh sâ'ir şeylerde de galat etdiğine hükm edilmek veyâhûd hiç olmazsa onlarda da galat-ı hiss ihtimâline gidilmek ve bu hâlde havâssa emniyet edilmemek lâzım geliyor. Havâssa emniyet edilemeyince ilmin esbâb-ı sâiresine emniyet edilemeyeceği evleviyetde kalır. Ve binâ-berîn hiç bir şeyin mevcûdiyetine hükm edilememesi zarûret hükmünü alır.

2- Bir de biz hâl-i rü'yâda gerek zihinde ve gerek hâricde aslâ mevcûd olmayan şeyleri görüyor ve hâl-i yakazada gördüğümüz şeyleri de onlara kıyâs eyliyoruz. Çünkü hâl-i yakazada gördüğümüz şeylerin hâl-i rü'yâda gördüğümüz şeyler kabîlinden olmadıklarını bize bildirecek bir delîl bulunmadığından "bunların da onlar gibi vücûdları yokdur" diye hükm eyliyoruz.

Bâlâda beyân olunduğu vechile Sofistâîler'in kimisi bütün eşyâyı ve kimisi kendilerinden mâ-adâ her şeyi inkâr ve kimi de hakāyık-ı eşyânın i'tikāda tâbi' olduğu ve bazıları da bu bâbda şek ve tereddüd içinde yuvarlanmakda bulunduğu da'vâsında ısrâr etmekde olduklarından onlara karşı müdâfa'a ve onlarla mübâhase mümkün değil ise de; nefsü'l-emrde mezâhib-i mezkûrenin sehâfet ve redâ'etini ve derece-i butlân ve sekâmetini beyân için bunlara karşı bervech-i âtî müdâfa'aya şurû' ediyoruz:

1- Filvâki' kuvve-i bâsıra; bir takım esbâb-ı ma'lûmeden nâşî bazı **[375]** şeylerde galat ediyor ve meselâ suya konulan bir değneği inkisâr-i ziyâ sebebiyle kırılmış gibi görüyor. Fakat bundan şu hâssenin her şeyde galat etdiğine hükm etmek lâzım gelmez. Ez-cümle kuvve-i bâsıranın şemsin muzî ve muşrık olduğunu hissetmesi galat-ı hisse haml olunamaz. Çünkü burada kuvve-i bâsıranın galatına sebeb olacak hiç bir şey yokdur. Bununla beraber suya konulan değneğin kırılmış gibi görünmesini galat-ı hisse atf etmek de doğru olamaz. Zîrâ ziyânın bir vâsıta-i latîfeden diğer bir vâsıta-i kesîfeye hîn-i intikālinde münkesir olması lâzım geleceği ve eşyâ ise ancak ziyâ vâsıtasıyla ve ziyâya tebe'an görüleceği cihetle mezkûr değneğin kırılmış gibi görünmesi emr-i zarûrî ve pek doğrudur. Çünkü ziyâ ve rü'yet kānunları bunu muktezîdir. Şu hâlde mezkûr değneğin kırılmış gibi görünmesinde aslâ galat yokdur.

Bu hassenin galat etdiği zannolunan mevâki'-i sâire de buna makîsdir.

Bir de farz edelim ki: Kuvve-i bâsıra gerek burada, gerek sâir yerlerde galat ediyor. Fakat bundan havâss ve kuvâ-yı sâireye de emniyet edilememesi ve binâ'en-aleyh bütün eşyâdan vücûdun selb olunması lâzım gelmez. Çünkü "havâss-i sâire de hatâ ediyor" sözü aslâ kabûl edilemez. Zîrâ hatar ve hayâlimizde yok iken meselâ: Verâ'-i cidârdan def'aten zuhûr eden bir sadâyı bilâ-şek işidiyoruz. Kezâ habersiz olarak bir tarafımıza temâs eden ateşin yakdığını veyâhûd bir uzvumuza batırılan meselâ bir iğnenin batdığını hissederek derhâl müte'essir oluyor ve hemen o şeyleri kendimizden def'e fevka'l-âde bir sür'atle sa'y ediyoruz. Nitekim meselâ odalarımızda otururken biri hâricden yanımıza gelip nezdinde bulunan bi'l-farz bir misk kutusunu açsa bu

[1] Şûrâ, 42/23.

kutunun açıldığını biz görmesek bile ondan intişâr eden misk râyihasını derhâl istişmâm eyliyoruz.

Şu hâlde Sofistâiyye'nin bütün havâssa emniyet edilemeyeceğine istinâden bilcümle kâ'inâtın evhâm ve hayâlâtından ibâret olduğuna hükümleri kat'iyyen bâtıldır.

2- Bunların hâl-i rü'yâyı hâl-i yakazaya kıyâslarına gelince: Bu da iki vechile merdûddur:

Evvelâ: Teslîm edelim ki hâl-i rü'yâda gördüğümüz şeylerin gerek hâricen gerek zihnen aslâ vücûdları yokdur. Onlar hep evhâm ve hayâlât-ı bâtıla kabîlindendir.

Fakat hâl-i yakazayı hâl-i rü'yâya kıyâs batıldır. Zîrâ onlar başka başka âlemlerdir. Hattâ bunun için birine "yakaza" diğerine "nevm" nâmı verilmişdir. Böyle yekdiğerine muhâlif iki şeyden birinin ahvâl ü ahkâmını diğerine kıyâs ise câ'iz değildir. Zîrâ mevâtının ihtilâfıyla ahvâl ü ahkâmın dahi ihtilâf etdiği şüphesizdir.

Görülmez mi ki meselâ: Ateş zihin ve hâricde ayn-i şeyden, ayn-i hakîkatden ibâret olduğu hâlde mevtınların ihtilâfı hasebiyle ahvâl ü ahkâm dahi ihtilâf ederek hâricde ateş mâhiyetine terettüb eden harâret ve sâire gibi ahkâm zihinde o mâhiyetden, o hakîkatden tecerrüd edip onların yerine ahvâl ü ahkâm-ı sâire hakîkat-i mezkûreye terettüb etmekdedir.

Sâniyen: Rü'yâ nedir? Hakîkat-i rü'yâyı beyânda başlıca iki mezheb vardır: Mezheb-i evvele göre: Rü'yâ – Hâl-i nevmde rûh-ı insânînin âlem-i mücerredâta (misâle) ittisâliyle âlem-i hisde zuhûr edecek olan vakâyi' ve havâdisin sûretlerini orada müşâhedesinden ibâretdir. Ekser rü'yâların müstakbelde aynen veya te'vîlen zuhûr etmekde olduğu dahi buna delîldir.

Mezheb-i sânîye göre ise: Rü'yâ hâl-i yakazada havâss u a'sâb vâsıtasıyla hâricden dimâğa bi'l-intikāl orada irtisâm eden ve kuvve-i hayâliyyenin teşkîlâtıyla türlü türlü şekillere giren suver-i mahsûsâtı hâl-i nevmde rûh-i insânînin idrâkinden ibâretdir. Bir takım rü'yâların nâ'imin kendi hissiyât ve iştigâlât-ı zâhiresiyle mütenâsiben vukū'a gelmekde olduğu dahi bunu mü'eyyeddir.

Şu mukkaddemât ma'lûm oldukda, deriz ki: Rü'yâda görülen şeyler aslâ vücûdları olmadığını teslîm etmeyiz. Zîrâ o şeyler ya âlem-i mücerredâtda yani âlem-i ervâhda mele'-i a'lâdan rûh-i insânîye feyezân eden suver ve vakâyi'-i âtiyyeden veyâhûd hâl-i yakazada havâss u a'sâb vâsıtasıyla dimâğa bi'l-intikāl orada intikāş eyleyen suver-i mahsûsâtdan ibâretdir. Her hangisi olursa olsun, demek oluyor ki rü'yâda görülen şeyler ya rûh-i insânîde mevcûd suver-i ma'kūlât veyâhûd dimâğda menkūş suver-i mahsûsât olup Sofistâîlerin dedikleri gibi ma'dûmât-ı sırfa kabîlinden değildir. Binâ'en-aleyh onların: "Rü'yâda gördüğümüz şeylerin aslâ vücûdları yokdur. İhtimâl ki hâl-i yakazada gördüğümüz şeyler de o kabîldendir" demeleri kat'iyyen bâtıldır.

Hele bunlardan İdealist'lerin hâricden havâss u a'sâb vâsıtasıyla kendilerine intikāl ve dimâğlarında intikāş eden suver-i fikriyye ve ilmiyyenin kendilerinde mevcûdiyetine ve onların hâricden geldiğine kā'il oldukları hâlde o sûretlerin menşe' ve asılları olan eşyâ-yı hâriciyyenin mevcûdiyetlerini inkâr etmeleri pek acîbdir. Bu, âdetâ bir hücrenin menfezinden dâhiline nüfûz eden ziyâ-yı şemsi i'tirâf edip de sonra o ziyânın menşe' ve menba'ı olan cirm-i şemsi inkâr gibidir. Teşbîh-i âharla onların bu hâli âdetâ bulutların ebhure-i mâ'iyyeden teşekkül etdiğini tasdîk edip de sonra ebhure-i mâ'iyyenin vücûdunu inkâr gibidir. Eğer bunlar ma'kūl ise öteki de ma'kūldür.

Buraya kadar isimleri sebk eden Sofistâîler'den başka İndiyye Mezhebi'nin şu'ubâtından olarak asrımızda pek çoğalmış bir takım Sofistâîler dahi vardır ki bunlara göre: "Hakāyik-i eşyâ varsa da, eşyâdan hiç bir şeyde "hüsn-i mutlak veya kubh-i mutlak" yokdur. Bütün eşyâdaki hüsn, kubuh nisbîdir. Bir kavim veya bir şahsa göre hüsn olan bir şey diğer bir kavim veya bir şahsa göre kabîhdir. Meselâ: Bir binânın tarz-ı inşâsı, bir kavim nezdinde güzel, diğer kavim nezdinde çirkindir. Yazılmış bir eser ilmî veya edebî, o eserin mü'ellifiyle ona tâbi' olanlara göre iyi, diğerlerine göre fenâdır. Öteden beri bir kavimde cârî olan bir âdet, **[376]** o kavme göre makbûl, diğer akvâma göre merdûddur. Edyân, ahlâk dahi böyledir. Elhâsıl dünyada hakîkaten güzel veya hakîkaten çirkin hiç bir şey yokdur."

Bu tâ'ifenin ber-vech-i bâlâ sözlerinden asıl maksadları, diyânet ve milliyeti herc ü merc etmek veya bu sûretle bütün nev'-i beşeri kendileri gibi dereke-i behîmiyete tenzîl eylemek olduğu ve bu fikir, zamanımızın ekseriyetle nevresîdegânına istîlâ eylemekde bulunduğu cihetle; bu fikrin butlânı ber-vech-i âtî beyân olunur:

Evvelâ hüsn ve kubuh kelimelerinin ma'nâlarını beyân edelim: İlm-i kelâm ve ilm-i usûl-ı fıkıhda tafsîlen beyân edildiği üzere hüsn ve kubuh kelimeleri dört ma'nâda müsta'meldir:

1- Hüsn, bir şeyin sıfat-i kemâl olmasıdır: İlim gibi.

2- Hüsn, bir şeyin tabî'ate mülâyim bulunmasıdır: Halâvet gibi.

3- Hüsn, bir şeyin muvâfık-i hikmet ve maslahat olmasıdır: Adâlet gibi.

4- Hüsn, bir şeyin müte'allik-i medh olmasıdır: İbâdet gibi.

Kubuh kelimesi de şu me'ânî-i erba'anın ezdâdı olan:

1- Bir şeyin sıfat-i noksan, 2- Ve tab'a adem-i mülâyemet, 3- Ve gayr-i muvâfık-ı hikmet ü maslahat 4- Ve te'allük-i zemm ma'nâlarında müsta'meldir. Cehl, merâret,. zulüm, ma'siyet gibi.

Bu mukaddime ma'lûm oldukda deriz ki: Eşyâdaki hüsn-i mutlak veya kubh-i mutlakı münker olan şu Sofistâîler'in: "Âlemde hiç bir şeyde hüsn-i mutlak ve kubh-i mutlak yokdur" sözleri kat'iyyen bâtıldır.

Zîrâ işte ilim, eşyâdan bir şeydir. Hâlbuki ilmin sıfat-ı kemâl olmak ma'nâsınca hüsn-i zâtî ile hasen olduğu şüphesiz olduğu gibi, bunun zıddı olan cehl de sıfat-ı noksan olmak ma'nâsınca kubh-i zâtî ile kabîh olduğunda şek yokdur. Bugün dünyanın her tarafında izâle-i cehl için mesârif-i külliyye ihtiyârıyla neşr-i ulûm ve ma'ârif husûsuna bezl-i mesâ'î edilmesi dahi şu hakîkati isbâta kâfîdir.

Kezâ su, hava, ziyâ, gıdâ vesâir medâr-ı hayât-ı nebâtiyye ve hayvâniyye olan şeyler dahi eşyâ cümlesindendir. Hâlbuki bunların dahi tab'a mülâyemet ma'nâsınca hüsn-i zâtîyi hâiz oldukları vâreste-i beyândır.

Nitekim adâlet dahi eşyâdan bir şeydir. Hâlbuki bunun

da muvâfık-ı hikmet ve maslahat ma'nâsınca hâiz-i hüsn-i zâtî olduğunda kimsenin şüphesi yokdur.

Bu Sofistâîlerin: "Bir binânın tarz-ı inşâsı bir kavim nezdinde güzel, diğer kavim nezdinde çirkindir. Yazılmış bir eser-i ilmî veya edebî, o eserin mü'ellifiyle ona tâbi' olanlara göre iyi, diğerlerine göre fenâdır. Öteden beri bir kavimde cârî olan bir âdet, o kavme göre makbûl, diğer akvâma göre merdûddur. Edyân, ahlâk dahi böyledir. Elhâsıl dünyada hakîkaten güzel veya çirkin bir şey yokdur" sözleri dahi batıldır.

Zîrâ eğer bir binânın tarz-ı inşâsı fenn-i mi'mârîye tamâmıyla muvâfık ise artık onun bir kavim nezdinde güzel, diğer bir kavim nezdinde çirkin olması olamaz. O tarz inşâ, vâki' ve nefsü'l-emirde güzeldir, muvâfık-ı maslahatdır. Ama fenn-i mi'mârîyi bilmeyen bazı kimselerin nazarında güzel değil imiş. Varsın onların nazarında güzel olmasın, bunun aslâ ehemmiyeti yokdur. Altın ne demek olduğunu bilmeyen bir kimsenin altına aslâ kıymet takdîr edememesiyle altının kıymetine noksan gelmediği gibi; fenn-i mi'mârîden bî-haber olan bazı cühelânın bu fenne tamamiyle mutâbık olarak yapılmış olan bir binânın hüsnünü, hüsn-i zâtîsini takdîr edememesiyle hadd-i zâtında o binâda hüsnün bulunmaması îcâb eder mi?

Kavâ'id-i ilmiyye ve fünûn-ı edebiyyeye muvâfık ve binâ'en aleyh maslahata mutâbık olarak yazılmış bir eser de böyledir. Bir eser-i ilmîden maksad nedir? Burasını takdîr edemeyen âdemin böyle kavâ'ide, fünûn-ı edebiyyeye tamâmiyle muvâfık olarak yazılmış bir eserin hâiz olduğu hüsn-i zâtîyi anlamamasıyla o eserin kıymetine halel gelir mi?

Tabâyi'-i selîme nezdinde müsellem ve nüfûs-ı zekiyyede müstakar bir âdet dahi muvâfık-ı hikmet ve maslahat ma'nâsınca hâiz-i hüsn-ı zâtîdir. Çünkü bu gibi âdetler dünyanın her yerinde makbûl ve mu'teberdir. Bugün ekser kavânîn-i medeniyyenin bu gibi âdetlere mübtenî olduğu dahi şu müdde'âmızı isbâta kâfîdir.

Edyân ve ihtilâfa gelince; bir kere dîn nedir? Evvelâ bunu ta'rîf edelim. Dîn, insanları kendi irâde ve ihtiyârlarıyla kendi haklarında nef'-i mahz olan umûr-ı hayriyyeye sâ'ik bir kānûn-ı ilâhîdir.

Böyle bir kānûnun muvâfık-ı maslahat ve hikmet ma'nâsınca hâiz-i hüsn-i zâtî olduğu şüphesizdir. İşte dîn-i İslâm böyledir. Çünkü bu dînde emr olunan şeylerin kâffesi insanlar için bilâ-şek nâfi' olduğu gibi nehy edilen şeylerin cümlesi dahi bütün insanlar hakkında muzır olduğu mertebe-i bedâhetdedir. Bugün bu hakîkat bütün ukalânın taht-ı tasdîkindedir. Bazı sebükmagzân bu dîn-i mübînin te'addüd-i zevcât ve tesettür-i nisvân ve talâk gibi bazı mesâ'iline i'tirâz ediyorlarsa da makālât-ı sâlifemizde müdellelen isbât olunduğu üzere onların bu i'tirâzları kat'iyyen bâtıldır.

Mûsâ Kâzım

İLM-İ HİKMET

İlm-i hikmetin ekser hükemâ tarafından kabûl edildiğini beyân etdiğim bu tarz-ı taksîminde hikmet-i bedâyi' diye bir kısm-ı mahsûs-ı felsefî görülüyor ki derece-i sâniyede mi'mârî, naht, mûsıkī, nakş bir de şi'ir olmak üzere beş kısma ayrılıyor. Dikkat edilsin ki hikmet-i bedâyi'in ihtivâ etdiği aksâmdan san'at-ı mûsıkī –îzâh etdiğimiz vechile– vaktiyle felsefenin ikinci bir fasl-ı mahsûsu addedilen ilm-i riyâzînin dâire-i şümûlüne dâhildi. Hâlbuki zamanımızda mûsıkī bi-hakkın san'at olmak üzere telakkī olunuyor.

[377] Bir ma'nâya ihsâs edilebilir sûretde bir kalıb verilecek olursa san'at vücûda gelir. Lâkin san'atın da âdî ve âlî kısımları olabilir. Eğer tasavvurât, mefhûmât yüksek olur, kalıb da müstahsen ve zarîf bulunursa o şey'e sanâ'yi-i nefîsedendir, deriz ki bunun kendine hâs bir felsefesi, bir "hikmet-i bedâyi'"i vardır.

Bir ma'nâ sanâyi'-i nefîseden olmak için fikir, ulviyetini idrâk edip mütelezziz olmalı, yani zihn nasîb-i memnûniyet-kârânesini almalı, meselâ boya ve savt zımnında mevcûd mefhûm-ı nefîs idrâk edilmelidir. Hâricde seyr olunan manâzırın mülevven olması nasıl ki gözlerimizi mu'tedil bir sûretde i'mâl eder ve bizde bir hazz-i ma'nevî uyandırırsa sanâyi'-i nefîsede de bir ma'nânın, bir mefhûm-ı âlînin nazar-ı istihsânı okşaması için renkli, hayâlî ve âdetâ bir levha hâlinde bulunması lâzım gelir. Bunu ise ancak teşbîh te'mîn edebilir ve bu i'tibâr ile şi'ir elvâh-ı muhayyiledir. Demek oluyor ki teşbîh san'atın esâsını teşkîl eder ve asl-ı şâ'iriyet de bedî' bir sûretde eşyâda keşf-i mümâselet kābiliyetidir.

* * *

Her ilim gibi felsefenin de ta'lîmi ile teşkîli ayn-i sûretle olmalı yani ta'lîm, tedvîn ile ta'kīb edilmelidir. Ve bu tarz-ı tahsîl ile devâm olunursa en iyi bir hâlde istifâde edilmiş olur. Bu ayniyle bir binâya teşbîh edilerek kābil-i îzâhdır: Bir binânın hey'ât-ı umûmiyyesini idrâk edebilmek için bir kaç sûret bulunabilir. Meselâ siz, ya binânın tarz-ı inşâsına müdâhale etmeyerek, vücûda geldikden sonra, hâricen veya dâhilen tedkīk eder, öğrenirseniz; ya binâyı amelî bir nazar-ı teftîş önünde bulundurarak, mi'mârın ta'rîfâtı i'ânesiyle nasıl bir kā'ide-i asliyyeye teba'iyetle vücûda getirildiğine kesb-i vukūf edersiniz; yâhûd binâyı aslen te'sîs ve inşâ eden sizsiniz. Bu üç hâlde şüpheden âzâdedir ki binânın hey'ât-ı mecmû'asına, neferât-ı husûsiyyesine en ziyâde infâz-ı nazar edebilip vâkıf olan kendi mi'mârıdır. Zîrâ mi'mâr hem bir kā'ideyi esâs ittihâz ederek binâyı inşâ ediyor, hem de aynı zamanda kendisine verilen mevâdd-ı ibtidâ'iyyenin ne hikmete mebnî ve ne sûretle isti'mâl edildiğini düşünerek öğreniyor. Bu hâlde binâ-yı felsefe de te'sîs ediliyorken tahsîl olunursa en feyizli bir sûretde istifâde olunur ve idrâk-i hakāyik için dahi zâten en sâlim tarîk budur. Kezâlik bir, laboratuvarlarda müddet-i medîdde icrâ-yı tecârib ile ulûm-ı tabî'iyyeyi bir nevi' te'sîs ile meşgûl olan mütehassısları nazar-i dikkate alınız, bir de bu mütehassısların te'lîf etdikleri kitabları okuyan tâlibîn-i irfânı düşününüz! Derece-i idrâk evvelkilerin lehine olarak hiç şüphe yok ki mütefâvit bulunacakdır.

İlm-i hikmetin –ki idrâkât-i akliyye mahsûlüdür– laboratuvarı da zihindir. Binâ nasıl ki hâricen ve bir şekl-i maddîde te'sîs olunuyorsa felsefe de, fikir de öyle kuruluyor. Tabî'îdir ki bunu zihninde nokta nokta vücûda getirenler en celî ve sarîh bir sûretde idrâk eder.

Her şey gibi ilm-i hikmetin te'sîsi için dahi bir takım mevâdd-i ibtidâ'iyye bulunmak lâzım gelir. Fakat yalnız bu kadarı kâfî değildir. Bir binâ vücûda getirmek nasıl ki bir takım kavâ'ide ittibâ' ve mevâdd-ı ibtidâ'iyyesinin bir lüzûm-ı mantıkî ile birbirine rabt edilmesi iktizâ ederse ilmin, hikmetin dahi te'sîsinde ma'lûmât-ı ibtidâ'iyye o sûretle yani bir tertîb-i aklî ile yekdiğerine bend edilmek lâzımdır. Demek oluyor ki mevâdd-ı ibtidâ'iyye hükmünde bulunan müfredât-ı ilmiyyenin zihinde vücûdu, bir de onların bir nisbet-i mantıkî gözederek birbirine rabtı iktizâ eder. Evvelâ ilm-i hikmeti kurmak için ma'lûmâtı bi-nefsihâ zihinde bulacağız. Bunun iyice anlaşılması için bir fizisyen bir de fikri basît ve tekemmül etmemiş hâlde bir Çinliyi nazar-ı dikkate alalım: Aralarındaki fark tabî'î ki daha ilk bakışda anlaşılır. Zîrâ biri derecât-ı tahsîli ta'kîb ve tetebbu'-ı zâtîsi ile terakkī eylemiş, diğeri hâl-i aslî-i fıtratında kalmışdır. Lâkin aradaki bu farkın mâhiyet farkı değil derece farkı olduğu zâhirdir. Eğer birinin ma'lûmât-ı müktesebesini, tecrübesini tenzîl edersek her ikisi aynı mertebede kalmış olacakdır. Yani mahsûl-i tetebbu' olarak zihinde iddihâr edilen ma'lûmâtın tarhında öyle bir dereceye gelinir ki artık o ma'nâlar atılamaz olur. Atmak kābil olsa insâniyeti de birlikde hazf etmek lâzım gelecek.

Ma'lûmât-ı esâsiyyenin nerden geldiği hakkında hükemâ beyninde ihtilâf vardır. Bir kısım hükemâ diyor ki: Bu ma'lûmât insanın fıtrat-ı ulâsında, yaradılışında mevcûddur. Kuvve-i fâtıra bunu daha ilk insan halk olunurken nefsin hüviyetine derc etmiş. Yani mâhiyet-i nefs olmak i'tibâriyle bu ma'lûmât ezelden beri zihinde bulunuyor. Derecât-ı târîhiyyenin her hangisinde insanı tedkīk edecek olursak bu ma'lûmâtı göreceğiz. Bir dereceye kadar bu karîne dahi bize gösteriyor ki bu mevcûdiyetde bir kıdem vardır ve insaniyetin lâzımıdır.

Hükemânın bir kısmı da diyor ki: Bu ma'lûmât-ı esâsiyye bize tecrübe tarîkiyle girmişdir. İnsâniyet öyle mazlum ve ibtidâ'î bir takım edvâr geçirdikden sonra buna sâhib olabilmişdir. Lâkin tecrübe ile kesb edilen bu ma'lûmât bilâhare irsen ahfâda intikāl ede ede hüviyet-i insâniyetde münderic gibi görünmeye başlamışdır. Hâlbuki bu ma'lûmât-ı esâsiyye dahi kesbîdir. İnsan ile beraber doğmamışdır.

Hikmetde ehemmiyeti derkâr olan bu mes'elenin tahkīki için evvel-i hilkate kadar çıkılıyor. Biz hangi iddi'ânın mukārin-i hakīkat olduğunu tedkīk edeceğiz. Yalnız evvelâ hülâsaten şunu söylemek lâzım gelir ki bu ma'lûmât her şeye esâsdır. Âdetâ müfredât-ı ilmiyyenin saydı için bu bir ağ hizmetini görür. Ve ilm-i hikmet binâsını bu ma'lûmât üzerine teşkîl edeceğiz.

Mukarriri: Emrullâh

[378] **SAFAHÂT-I HAYÂTTAN**

CÂNÂN YURDU

Eyvâh, ıssız diyâr-ı dilber...
Her kûşesi bir mezâr-ı muğber!
Uçmuş da içindeki terâne,
Kalmış sessiz bir âşiyâne.
Yer yer medfun durur emeller...
Gûyâ ki kıyâm-ı haşri bekler!
Yâ Rab! Niye böyle bir yığın hâk
Olmuş yatıyor o buk'a-i pâk?
Yâ Rab, ne için o lem'a nâbûd?
Yâ Rab, ne için bu sâye memdûd?
Yâ Rab, ne için harîm-i cânan
Üstünde bu perde perde hicran?

Lâkin görünen kimin hayâli?
Cânânıma benziyor şu hâli...
Gîsû-yı siyâh-ı târumârı,
Altında cebîn-i lem'a-dârı,
Zulmetler içinde subh-i mahmûr;
Yâ gözbebeğinde nazra-i nûr;
Yâ ebr-i bahâr içinde cevvâl
Bâran şeklinde dürr-i seyyâl;
Yâ sînede her zaman coşan yâd,
Yâ kayd-i bedende rûh-i âzâd.

Ey tayf-ı nigeh-firîbi yârın,
Olmaz mı bir ân için karârın?
Heyhât, serâb-ı şavka döndün...
Karşımda parıldamanla söndün!
Kimden sorayım ki nerde dilber?
Bir samt-i amîk içinde her yer.
Cânan! Cânan!... dedim, yoruldum...
Ben aks-i sadâya kāil oldum,
Lâkin o da yok! Esamm ü ebkem
Dağlar, dereler, bütün şu âlem?
Ey sevdiğimin sevimli yurdu,
Hâlin bana şimdi pek dokundu!
Aç sîneni; yâd-ı nükhetinden
Bir şemmeye kāilim bugün ben.
Bir vakt o şemîm-i nâz-perver
Tâ subha kadar yanımda bekler,
–Ümmîde verip bekā sabûhu–
Sermest-i safâ ederdi rûhu.
Heyhât o nesîm-i sâf şimdi
Nâzan nâzan semâya gitti.
Ey lâne-i târumâr söyle,
Cânan sana artık inmiyor mu?
Ey mâtem-i pâyidâr söyle,
Sâhandaki nevha dinmiyor mu?
Ey ebr-i semâ-güzîn-i seyyâr,
Yâdında mıdır o nazlı reftâr?
Ey darbe-i bâda karşı, ra'şân,
İnşâd-i enîn eden nihâlân!
Bir şi'r-i revân olup da cânan,

Geçmez mi bu gölgeden hırâman?
Ey dilber-i mihriban, zuhûr et!
Ömrüm gibi ansızın mürûr et!
Yâ kalb-i fezâya bir hutûr et:
Âfâkımı lem'a lem'a nûr et.
Bin nevha-i cân içimde pür-cûş,
Geldim bu garîb yurda, medhûş.
Feryâdımı yok mu dinleyen gûş?
Yâ Rab, bu nasıl cihân-ı hâmûş:
Bir "yok!" diyecek sadâ da yokmuş!...

Mehmed Âkif

SEFÎRÜ'L-İSLÂM İLÂ SÂİRİ'L-AKVÂM

–mâba'd ve hitâm–

Ezvâc-ı mutahherâta gelince onlar o ümmühât-ı mü'minîndir ki gâye-i zühd ü salâhda olmalarıyla beraber kemâl ü fazîletin timsâl-i mücessemi idiler. Bir hâlde ki tâhirât, tekiyyât, elkāb-ı şerîfesi ezyâl-i esâmî-i ismet-penâhîlerinin lâhika-i cemîlesi olmuşdur. İmdi bu meblağa bâliğ olan hâle riyâ mı diyeceğiz? Bu meblağa vâsıl olan fazîlete fazîlet demezsek artık fazîlet neye diyeceğiz? Ama (hâşâ) şu sıfât ile ittisâf eylediği hâlde Cenâb-ı Hak onu te'yîd edip nusret ihsân eyledi, diye farz edilecek olursa bu da mürûr eden vücûh-i farziyâtın ehvenidir. Mürâ'în ve müfterînin mü'eyyed olmasını Cenâb-ı Hak ahd etmiş midir? Avâm ve havâsın kulûbuna tasallut eylemeleri için onlara zaman-ı fırsat vermiş midir? Ale'l-husûs mürâ'înin lâkab-ı nübüvveti takınmış olmalarına ve kendilerini şeref ve rif'at cihetiyle âlem-i insâniyetin ekber havâdisinden ma'dûd olan sîmâ-yı risâletle tezyîn eylemelerine nasıl râzı olur?

İnsan şöyle bir farzın vücûd ve ihtimâline cevâz verdiği hâlde, adâlet-i ilâhiyyeyi ithâm eylemesi îcâb eder ki bu cevâzı da ta'zîr-i kebîri mûcib ve nevâmîs-i ictimâ'iyyeye sû'-i nazarla bakması isâ'et-i azîmeyi müstelzim olur. Bu da insânın nizâm-ı hey'ât-ı ictimâ'iyyeden ve nizâm-ı kâ'inâtdan derece-i gafletine delâlet eder ve bir kimse böyle bir farz ve ihtimâlin vücûduna kā'il olursa diyânât-ı sâire hakkında da şekk etmesi lâzım gelir. Zîrâ eğer Cenâb-ı Hak hâşâ bir bâtılı bu derece te'yîd ederse diyânât-ı sâire-i sâbıkanın da bâtıl olması ba'îd görülmez ve lâkin rahmet-i ilâhiyye ve ahvâl-i kâ'inâtda kat'iyyen tehassül eden ma'rifet hiç şüphe bırakmaz ki Cenâb-ı Hak mubtılîn ve müfterînin düşmanıdır. Melâ'ike-i kirâmı vücûd ve vücûda müte'allik her şeyi mübtılînin a'dâsıdır. Belki Hak te'âlânın nizâm-ı kevne tevdî' buyurduğu esrâr u alâ'ikın ilel ü ma'lûlât, esbâb-ı müsebbibât beyninde müretteb olması mübtılûnun zafer ü halâsına, müdellisûnun fevz ü felâhına mâni'-i sedîde teşkîl eder. Zîrâ tedlîs ve iftirâ ve bunlara mümâsil sıfât-ı deniyyenin irtikâbına ictirâ ancak nüfûs-ı sâkıtaya lâyık ve revâ olmasından nâşî mübtılûn ve müdellisûn vechen mine'l-vücûh inkılâbât-ı merkabeye kudret-yâb olması mümkün değildir.

Mesîhiyyûn, İncîl'de İsâ aleyhisselâmın akvâl-ı şerîfesinden olmak üzere nakl ü rivâyet ederler ki: Vaktâ ki İsâ aleyhisselâm "Benden sonra enbiyâ-ı kâzibe zuhûr edecekdir, onlardan sakınınız" dedi, bazıları su'âl etdi ki: "Yâ nebiyallah! Biz onları hangi alâmet ile temyîz edelim?" Buyurdu ki: "Alâmetleri: Onları Cenâb-ı Hakk'ın te'yîd **[379]** etmemesidir." Pek a'lâ! Ya Cenâb-ı Hakk'ın te'yîd ve nusret buyurduğu ve onunla dînini cemî' edyân üzere terfî' ve i'lâ eylediği zât-ı şerîf hakkında ne diyeceksiniz?

Hazret'in (hâşâ) şu sıfatlarla ittisâf etmesiyle beraber mürselîn-i sâirenin a'mâline tefevvuk eden a'mâl-i şerîfe-i fevka'l-âdeyi izhâr etmesi ihtimâlinde bulunmak ise cidden acîbdir. Zîrâ insan bir cesâret-i küstâhânede bulunup da Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd'un bazı kere müfterîn ve müdellisîne müsâ'ade eylediğini farz etse bile o müfterîn ve müdellisînin, amellerinin artık sâir enbiyâ ve mürselînin amellerine fâ'ik olacak bir derecede olmasiyçün müsâ'ade-i ilâhiyyenin irzân buyurulması ma'kūl müdür?

İşte pîş-i nazarımızdaki târîh nâtıkdır ki: Muhammed salallâhu aleyhi ve sellem ibtidâ-yı bi'set-i seniyyelerinden âlem-i âhireti teşrîflerine kadar devâm eden yirmi üç sene zarfında min kıbeli'r-rahmân getirdiği şerî'at-i mutahhara ile Cezîretü'l-Arab'dan veseniyet ve şirki bâ-sırrıhâ hedm ve âlemde mürselîn-i sâbıkînden hiç birisinin mislini ityâna muktedir olmadıkları ecell-i amel ve şerâi'i te'sîs ve râbıta-i rekîneyi hâiz bir ümmet-i medeniyyeyi teşkîl etmişdir. İmdi tasavvur olunabilir mi ki Cenâb-ı Hak müfterîn ve müdellisînden olanları böylece te'yîd edip hattâ enbiyâ ve mürselîne tefavvuk etdirsin? Zîra Cenâb-ı Hakk'ın, şân-ı rezîleti i'lâ, kadr-i fazîleti imhâ için bizimle böyle bir ahdi, yoksa nübüvvet üzere tedlîsi terfî' ve i'lâ edeceğine dâir bize bir va'di var mıdır? Hâşâ sümme hâşâ!

Ama ümmet-i Arab'ın dereke-i esfelde olan gabâvetlerinden istifâde ederek Hazret'in hâşâ bu tarîk-i tedlîsi revâcyâb eylediğini farz etmek furûz-i sâzece cümlesindendir. Yine târîh bize şâhiddir ki Hazret-i Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz zamân-ı sa'd-iktirân-ı risâletlerinde on üç sene kadar bir zaman ehl-i Mekke'nin uzemâsı içinde ikāmet ve onları hakka da'vet buyurdular. Da'vet-i seniyyeyi ancak kalîlûn kabûl edip bâkîleri vâdî-i şekk ü temerrüdde kaldılar. Bir hâlde ki Cenâb-ı Hak onların dediklerini hikâyeten nesta'îzü billâh:

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الأَرْضِ يَنبُوعًا. أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الأَنْهَارَ خِلالَهَا تَفْجِيرًا. أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاء كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللّهِ وَالْمَلآئِكَةِ قَبِيلاً .... أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاء وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ.[1]

âyet-i celîlesiyle Furkân-ı mübîninde beyân buyuruyor. Uzemâ-yı Mekke şiddet-i şekîme ashâbından oldukları gibi kalblerinde şekk temekkün etmiş ve akā'idden hiç bir akīdeyi beslememekde bulunmuş idiler. Bir hâlde ki Cenâb-ı Hak onlar tarafından hikâyeten buyuruyor.

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِنَ السَّمَاء فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ. لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ.[2]

Hazret'in hâşâ müdde' velâkin nebiyyîn ve mürselînin geldikleri emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker ve ikāme-i ahkâm u ibâdât ve izhâr-ı havârık u kemâlât ile geldiğini farz etmek dahi evvelce sebk eden farziyât-ı gayr-i sâbite kabîlindendir. Zîrâ bu farz dahi âdet-i kevniyyeye muhâlifdir. Nasıl olur ki hem müfterî olsun hem de ondan câmi'-i rûhu'l-kıst hâvî-i usûl-i adâlet ve âlem-i vücûdda a'del-i şerîatden ma'dûd olan bir şerî'at-i şerîfeyi ityân ve izhâr eylesin? Kulûb-i sâlife ve nüfûs-i deniyye ashâbından terakkiyât-ı beşeriyyeyi ve sa'âdet-i umûmiyyeyi kâfil olan böyle kavânîn-i fâzıla ve şerâi'-i kâmilenin sudûru görülmüş müdür?

Şu farziyât, Hazret-i Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin Resûl olmadığını zu'm eden bir mütecâsirin zu'muna göre olup hâlbuki farziyât-ı mesrûdenin ilm ü hakîkat nokta-i nazarından ne derecelerde bî-asıl ve bî-esâs olduğunu irâ'e eyledik.

---

[1] İsrâ, 17/90-93.

[2] Hicr, 15/14-15.

İmdi karşımızda ancak farz-i evvel kaldı ki o da Hazret-i Hazret'in Resûl-i Rabbi'l-âlemîn, İmâmü'l-enbiyâ ve's-sâlihîn, Hâtemü'l-mürselîn ve'l-muhlisîn ve zevât-ı kudsiyet-simât-i risâlet-penâhîlerinin rahmeten li'l-âlemîn olduğunun tahakkuk ve sübûtudur.

Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz min indillâh bir kitâb-i mübîn ile ba's ve irsâl olunmuşdur ki bu nûr-i mübîn bilâhare cemî' nâsın kitâbı olacakdır. [1](وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ)

Mütercim: Ahmed Cemâl

MÜSLÜMANLIKTA ESASLAR
-Sultan-

İslâm'da "saltanat-ı dîniyye" denilen kuvvetin vücûdu şöyle dursun, ismi bile yokdur. Müslümanlık hem dîn, hem de şerî'at olduğu için hudûd vaz' etmiş, hukūk ta'yîn eylemişdir. Binâ'en-aleyh herkes ef'âlinde istediği gibi hareket etmek hakkını bittabi' hâiz olamaz. Çünkü insan bazen hasbe'l-beşeriyye hevesâtına mağlûb olur: Şehevât-ı nefsâniyyesinin tahakkümü altında kalarak hakdan zühûl eder; yâhud haddini tecâvüzde bulunur. Demek ki hudûd-ı şer'îyi ikāme ve idâme edecek; hükm-i hâkimi tenfîz, nizâm-ı cem'iyyeti sıyânet edecek bir kuvvet bulunmadıkça ahkâm-ı şer'iyyenin teşrî'indeki hikmet tamam olamaz. Bu kuvvetin ise bir çok eşhâsa birden tevdî'iyle teşettüte uğratılması câiz olamayacağından bir şahısda bulunması lâzım gelir ki o da sultan yâhûd halîfedir.

Müslümanların nazarında halîfe ne öyle ma'sûmdur, ne de Allah tarafından vahye mazhardır. Kitâbullahı, hadîs-i Resûl'ü istediği gibi tefsîr imtiyâzına da mâlik değildir. Evet, onun müctehid olması; yani Kitab ve sünnetden ahkâm istinbât edecek kadar lisân-ı Arabı bilmesi; evvelki makālelerimizde söylediğimiz mebâhise muttali' bulunması meşrûtdur ki bu da hakkı bâtıldan, sahîhi fasidden temyîze bizzât muktedir olarak hem dinin, hem ümmetin kendisinden beklemekde olduğu icrâ-yı adâlet mes'elesinde güçlük çekmemesi içindir. Yoksa Kitâbullahı anlamak, ahkâm-ı şerî'ati istihrâc etmek husûsunda dîn, sultana bir meziyet-i hâs **[380]** vermemişdir; onu diğerlerinden yüksek bir mertebeye çıkarmamışdır. Belki sâir tâlibân-ı ilim ile birdir; medâr-ı rüchân olacak bir şey varsa o da muhâkemede aklın, hükümde isâbetin çokluğudur. (Nitekim İmâm-ı Mâlik ders okudurken halka-i tedrîsindeki halîfe Hârûnü'r-Reşîd'in mevki'i diğer talebeden asla farklı değildir.)

İtâ'at mes'elesine gelince sultan Kur'ân'ın, sünnetin gösterdiği doğru yoldan gittikçe, adâletden ayrılmadıkça mutâ'dır. Müslümanlar bir tarafdan itâ'atle, diğer taraftan da sultanın harekâtını tedkīk ile me'mûrdurlar. Yolsuzluğunu görürlerse yola getirecekler, hatâsını ihtâr edecekler. Zîrâ Hâlık'a isyân üzere bulunan bir mahlûka itâ'at kat'iyen câiz olamaz: [2](لا طاعة لمخلوق فى معصية الخالق) –hadîs– Şâyed sultân Kitaba, sünnete mütâba'atdan ayrılırsa onu indirerek yerine başkasını çıkarmak müslümanların üzerine vâcib olur; meğer ki hal' mes'elesi büyük bir fitneyi mûcib olsun.

İşte kendisini nasbeden bizzât millet, yâhûd milletin vekilleri olduğu için halîfenin millet üzerinde değil, milletin halîfe üzerinde hakk-ı hâkimiyeti vardır. Binâ'en-aleyh millet onu evvelce nasıl nasbetmiş ise îcâbında memleketin salâhı nâmına öylece hal' eder. Demek ki halife her ma'nâsiyle bir hâkim-i medenîdir.

Halîfenin, müslümanların nazarındaki mevki'ini frenklerin "teokratik" dedikleri sultân-ı ilâhî ile karıştırmak doğru değildir. Çünkü onlarca Allah'dan dîni telakkī eden yalnız o sultan-ı ilâhîdir; teşrî' de sırf onun hakkıdır. Sonra, kendisinin halk üzerinde bir mutâ'iyet hakkı da vardır ki bu hak ne müslümanlarda olduğu gibi bî'at ile, ne de o bî'atin iktizâ ettiği adâlet ve memleketi sıyânet ile sâbit değildir; sırf îmânın îcâbıdır. Onlar sultân-ı ilâhî tanıdıkları şahsın dîne adâvet-i sarîhasını bilseler, kendi ta'lîm eylediği şerî'ate yine kendisinin mübâlâtsızlığını gözleriyle görseler bile ona itâ'atsizlik edemezler. Zîrâ saltanat-ı dîniyyeye sâhib olan zâtın kavli, fi'ili, ne olursa olsun, dindir, şerî'atdir.

İşte kurûn-ı vüstâda hâl böyle idi ki bugün de kilise o saltanat-ı kadîmeyi istirdât için uğraşıp duruyor.

Medeniyet-i hâzıranın icrâ'âtından biri de saltanat-ı dîniyye ile saltanat-ı medeniyyeyi yâhûd diğer ta'bîr ile, hükûmet-i rûhâniyye ile hükûmet-i cismâniyyeyi ayırmak mes'elesi oldu. Halkın akā'idine, herkesin hâlikına karşı olan vezâ'ifine tahakküm hakkı kiliseye bırakıldı. Yani kilise istediğini teşrî', istediğini nesheder; dilediği gibi vicdânları murâkabe altında bulundurur. Nâsın kendi aralarındaki mu'âmelâtını tanzîm için kavânîn vaz' etmek, hey'et-i ictimâ'iyyenin dünyaya âid umûruna nezâret eylemek hakkı da hükûmet-i cismâniyyeye verildi.

İşte bu tefrîki kendilerince pek hayırlı bir inkılâb saydılar da müslümanlık iki saltanatı birden aynı şahısda cem' ediyor, zu'munda bulunarak aleyhimize yürümeye başladılar. Onlar ne zannediyor biliyor musunuz? Müslümanların indinde dîni takrîr eden, ahkâm-ı dîni vaz' eyleyen sultandır; îmân sultânın elinde bir âletdir ki o sâyede nâsın kulûbu üzerinde bildiği gibi tasarruf eder; ukûlü istediğine iknâ eder; aklın, vicdânın müslümanlarca hiç bir mevki'i yokdur; binâ'en-aleyh müslümanlar dinleri muktezâsınca sultânın esîridir. Sonra bu yanlış hüküm büsbütün yanlış bir kıyâs tertîb etmelerine sebeb oluyor da diyorlar ki: Mâdem ki böyle bir sultânın mevcûdiyeti muktezâ-yı dîndir; mâdem ki selâtin, dînde umumiyetle ilmin hasmı cehlin hâmisidir; (çünkü rü'esâ-yı rûhâniyyeleri hep öyle idi). O halde müslümanlık için ulûm ve fünûna karşı müsâ'adekârlık tasavvur edilemez.

İşte bu sözlerin kâffesi müslümanlığın şu söylediğimiz esâsını bilmemekden ileri gelen bir azîm hatâdır. Artık kāri'în anlamışdır ki müslümanlıkda mev'ize-i haseneden, hayra da'vetden, nehyi ani'l-münkerden başka bir saltanat-ı dîniyye yokdur. Bu ise öyle bir kuvvet, öyle bir salâhiyetdir ki Cenâb-ı Hak onu müslümanların en âcizine de vermişdir, en kavîsine de. Evet, en âciz bir müslüman, en kavî dindaşına karşı bu salâhiyeti isti'mal edebilir; nitekim en kavîsi de en âcizini yine bu kuvvet sâyesinde ıslâh edebilir.

Diyorlar ki: Halîfede böyle bir saltanat-ı dîniyye yoksa, acabâ kadı, müftü, yâhûd hiç olmazsa şeyhü'l-İslâm'da da yok mudur?

---

[1] Sâd, 38/88.

[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr* 13477.

Deriz ki bu saydığımız zevâtın hiç birinde halkın akā'idi üzerinde tasarruf etmek hakkı, ahkâm-ı şer'iyye vaz' eylemek imtiyâzı kat'iyyen yokdur. Bunların her birinin elindeki kuvvet şerî'at-i İslâmiyye'nin ta'yîn eylediği nüfûz-ı resmîden ibaretdir. Bunlar birer me'mûr-i resmîdir. Yoksa hiç birini, hiç bir müslümanın îmânına, tarz-ı ibâdetine, yâhûd tarîk-i istidlâline müdâhale, yâhûd nezâretde bulunmak salâhiyeti verilmemişdir.

İslâm'da Fitnenin Men'i

Diyorlar ki: İslâm bir din cihâdıdır, kitâli meşrû' göstermişdir. Hâlbuki Nasrâniyet'te kitâl meşrû' değildir. Binâ'en-aleyh dîn-i İslâm'ın tabî'atinde edyân-ı sâire ashâbına karşı bir şiddet vardır; sulh ve selâm dîni olan Nasrâniyet gibi sabır ve tahammül yokdur. Nasrâniyet'te "Sol yanağına tokat vurmak isteyene sağ yanağını da çevir. Seni bir fersahlık yere sürüklemek isteyenle iki fersah yürü." tarzında Hz. Îsâ'dan sâdır olmuş daha bir çok vesâyâ vardır ki düşmanlara bile muhabbeti emretmekdedir. Vâkı'â düşmana şöyle dursun, dosta muhabbet bile insânın yed-i ihtiyârında değildir; elden gelebilecek hareket dosta da, düşmana da âdilâne davranmakdır. Lâkin nezd-i ilâhîde her şey mümkündür, hiç bir şey muhâl değildir.

Deriz ki: Pekâlâ! Lâkin acabâ kudret tahakkuk ettiği, başka da **[381]** bir çâre bulunmadığı zaman şerri şer ile def' etmek yalnız müslümanlığa mı mahsusdur? Yoksa hasmını ezmeye kādir olan herkesin tabî'atinde var mıdır? İslâm'ın tabî'atinde, dedikleri gibi kitâl yokdur; belki af ve müsâmaha vardır: [1](خُذ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بالْعُرْف وَأَعْرِضْ عَن الْجَاهلينَ)

Kıtâl ancak hakkı tecâvüz edenlerin, erbâb-ı hakkın mahvına yürüyenlerin mezâlimine sed çekerek şerrinden emin kalmak, asâyişi te'mîn etmek içindir. Yoksa cebren müslümanlığı kabul ettirmek, başka dinde bulunanlardan intikâm almak için değildir. "Dîn-i sulh ü salâh" olan Nasrâniyet ashâbının gâlib geldikleri muhârebelerde edyân-ı sâire erbâbına revâ gördükleri ihtiyarları, kadınları, çocukları öldürmek vahşetleri fütûh-ı İslâm'ı hikâye eden târîhlerin hiç birinde görülmüyor, işitilmiyor. Sırf ihlâk kastiyle müslümanlıkda hiç bir harb zuhûr etmemişdir; hâlbuki hıristiyanlar yalnız bu maksadla pek çok muhârebeler etmişlerdir. Sabır ve tahammül denilen şeyler ancak kudret ve şevketin dîne yardım edemediği zamanlarda meşrû' tanılmışdır!

Elhâsıl inâyet-i ilâhiyye müslümanlara öyle bir kuvvet vermişdir ki, onunla pek kısa bir zaman zarfında düşmanlarına karşı, başkaları için pek uzun zamanda bile kābil olamayacak, bir galebe te'mîn etmişlerdir. Evet İslâm'ın henüz devr-i tufûliyetinde ihrâz ettiği muzafferiyeti sâirleri ancak kühûletinde, yâhûd şeyhûhetinde kazanabilmişdir.

Harbe Mâil İslâm ile Sulha Tarafdâr Nasrâniyet Arasında Bir Mukāyese

Müslümanlar fethetdikleri arzı kendi memleketleri idâdına idhâl ile iktifâ ederek ahâlisini dîn-i aslîlerinde bırakırlardı. Ancak onları hâricî bir düşmanın hücûmuna karşı sıyânet etmek, vatanlarında âsâyişi te'mîn eylemeye medâr olmak üzere cizye dedikleri vergi ile mükellef tutarlardı. Ahâlî akā'idinde, âdâtında hürriyet-i kâmile ile serbest, me'âbid her türlü tecâvüzden masûn idi. Kimse hiç bir tazyîka ma'rûz kalmaz; kimse adâlet hâricinde bir mu'âmele görmezdi.

Hulefâ-i İslâmiyye, halkdan kaçarak ibâdet için savma'alara, manastırlara çekilen râhiblere hürmet olunmasını, kadınların, çocukların, elhâsıl harbe iştirâk etmeyenlerin demi heder edilmemesini kumandanlara sıkı sıkı tenbîh ederlerdi. Zimmîlere ezâdan nehyeden, onların müslümanlara karşı olan hukūkunu sıyânetle emreyleyen ehadîs-i nebeviyye mütevâtirdir.

لهم مالنا وعليهم ما علينا. من أذى ذميًا فليس منا.

İslâm'ın kuvveti devam ettikçe mu'âmelât hep bu düstûr-ı adâlet üzere idi; lâkin, dıyk-i sadr za'af-ı tabî'atden ileri geleceği için, İslâm'da za'af ve inhitât başladıkdan sonra müslümanlardan bazısı bu ahkâmdan inhirâf etmişlerse ona bir diyeceğimiz olamaz. Zîrâ bu gibi hareketleri tabî'at-i dîne isnâd doğru değildir.

Sulh u selâma tarafdâr olan Nasrâniyet'e gelince o taht-ı isti'lâsına aldığı memâlik ahâlisinin, edyânı üzerinde kendisinin tasarruf hakkını görerek onlara karşı en büyük sabırların kaldıramıyacağı husûsî mu'âmelelerde bulunurdu. İşte hıristiyanlar bir kıt'aya istilâ-yı hakīkī ile müstevlî olunca ahâlisini tanassura icbâr ederek, şâyed muvaffak olamazlarsa bîçâreleri vatanlarından çıkarırlar, sonra da memleketde onlara âid hiç bir eser bırakmayarak mahvederlerdi. Târîhin şehâdetiyle sâbitdir ki hıristiyan olmayan bir adamı, bir hıristiyanın tecâvüzünden men' eden sebeb evvelkinin kudretinden, ikincisinin za'afından başka bir şey olamamışdır. Bu hâl şundan neş'et ediyor ki Nasrâniyet, dedikleri gibi, insanlar arasında sulh u selâm ilkā etmek için değil, belki kılıç koymak için gelmişdir; ebnâ-yı beşer beyninde bir uhuvvet-i kâmile te'sîsi için değil, kızını vâlidesinden, babasını oğlundan ayırmak maksadiyle te'essüs etmişdir.

Hâlbuki bakınız Kur'ân ne diyor: [2](وَإِن جَاهَدَاكَ عَلى أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلاَ تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ) İşte müslümanlık ümmet-i İslâmiyyenin hukūkuna tecâvüz edenlere karşı bu kadar şedîd olmakla berâber baba ile evlâdı, ana ile kızı arasında tefrika hudûsünü hiç bir zaman emretmiyor. Belki müslüman olan evlâda, müşrik olan babalarına karşı dinlerini muhâfaza ile berâber rıfk ile mu'âmeleyi emrediyor.

Müslümanlar, memleketlerini aldıkları akvâmın evvelce başka hükümetlere vermekde oldukları paradan daha az miktarda bir vergi vermeleri ile iktifâ eder ve onlardan yalnız âsâyiş-i umûmîyi ihlâl edecek bir hareketde bulunmayarak sükûn ve salâh içinde yaşamalarını isterdi. Sonra kendi aralarında vicdânlarından başka hiç bir kuvvetin murâkabesi, tehakkümü altında bulunmayarak bildikleri gibi imrâr-ı hayât edebilmelerine müsâ'ade olunurdu. Bir tarafdan böyle olduğu gibi diğer cihetden de efrâd-ı müslimîni henüz

[1] A'râf, 7/199.

[2] Lokman, 31/15.

müşrik olan akrabasiyle kat'ı münâsebetden men eder ve onlara hüsn-i mu'âmele ile emreylerdi.

Görülüyor ki herkesin serâ'ir-i vicdâniyesini Allah'a bırakmak, kendi telkîn eylediği akâ'ide bağlanmayanları da himâye etmek dîn-i İslâm'ın tabî'ati iktizâsındandır; isterse bu adamlar amâ-yı kesîf-i cehâlet içinde pûyân olsun. Artık ecânibe karşı bu kadar müsâ'id, bu kadar şefîk olan bir din için kābil midir ki erbâb-ı ilme zulümde bulunsun, ulûm u fünûnu çekemesin, hayâtını bir hakîkat-i fenniyeyi te'sîs etmek yâhûd bir sırr-ı kudreti meydâna çıkarmak uğrunda fedâ eden hükemâyı nazar-ı gayz u nefretle görsün? Hayır, bin kere hayır. Erbâb-ı ilm ü fenn istediği kadar tedkîkât ve tetebbu'âtda bulunsun, taharriyâtını dilediği gibi ta'mîk etsin, a'mâk-ı arza dalsın, göklere çıksın, elhâsıl ne yaparsa yapsın, din ona hiç bir türlü mümâna'atda bulunamaz. Ancak bir fitne ihdâsına çalışır, yâhûd dâire-i edebi aşacak olursa o zaman fesâdın ıslâhı, şerrin def'i için, dinin müsâ'adesiyle, hükûmetin dest-i te'dîbi işe müdâhale eder.

Şeyh Muhammed Abduh
Mütercimi: Mehmed Âkif

[382] **SU'ÂL-CEVÂB**

AMÂ VE ADÂLET-İ İLÂHİYYE

Su'âl: "Bir ma'sûm takdîr-i ilâhî ile ya anadan a'mâ doğarak veya bir iki sene sonra bir hastalığa mübtelâ olarak ni'met-i basardan mahrûm kalıyor. Akrân ve emsâli koşup eğlenirken o bir köşeciğe çekilmeye mecbûr oluyor veya ancak etrâfındaki eşyâyı yoklaya yoklaya biraz gezinebiliyor. Zavallı ma'sûmu bu mahrûmiyet-i ebediyye ile mahkûm etmekden murâd-ı ilâhî nedir? Bu hâl âdil-i mutlakın adâletine bir nakīsa değil midir?" Bu gibi müşkilâtı halle cerîde-i ferîdelerinin tevassut etmekde olduğunu bildiğim cihetle işbu varak-pâremi takdîme ictisâr eyliyor ve cevâbınıza nâ'il olacağımı ümîd ediyorum.

Çanakkaleli: Mehmed

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Cevâb: Yalnız bu değil, bunun gibi çok şeyler daha var ki bizi elîm tereddüdlere, derîn düşüncelere sevk eder. Çok zaman içimizden; "Niçin böyle olsun? Niçin bütün efrâd-ı beşer Allah'ın kulu iken kimi sağır, kimi gözsüz, kimi alîl, kimi fakīr kalsın?..." hitâblarını işidiriz.

Biz nazarlarımızı, tefekkürâtımızı dâima hâle atf etdiğimiz cihetle bu su'âllerin altından kalkamıyor, bu tereddüdlerden zihnimizi kurtaramıyoruz. Hâdisât ve vekāyi'in sevâbık ve âtîsini hiç nazar-ı i'tibâra alamıyoruz. Biz nev'-i beşerde bir i'tikād vardır ki, menşe'i hod-binlikdir; biz kendimizde bir kemâl, bir güzel şey görürsek onu kendimize nisbet ederiz: "Evet ebeveynim beni terbiye etdi, ben de çalışdım; terakkī eyledim, zengin oldum... Kavâ'id-i hıfzu's-sıhhaya ri'âyet etdim; vücûdum bu hâl-i zindegîye mazhar oldu." deriz.. Bir noksan görecek olursak onu da "kader"e isnâd ederiz: "Eh! Ne yapalım kader... Biz de böyle alîl ve marîz, fakīr ve zelîl mahv olup gideceğiz." deriz. Kendimiz hakkında böyle olduğu gibi, hem nev'imiz olmak hasebiyle diğer efrâd-ı beşeriyye hakkında da bu hissi besleriz. İnsanlar da irâde-i cüz'iyye ve kuvve-i ihtiyâriyyenin mevcûdiyetini yalnız kemâlât cihetlerinde kabûl ederiz, nekāyıs noktalarında insanları her türlü irâdeden mahrûm, her türlü kuvve-i ihtiyâriyyeden bî-nasîb bir mahlûk, âciz, kader elinde bir bâzîçe addederiz.

Bu, muvâfık-ı nısfet bir i'tikād değildir. Kemâlâtımızı nasıl kendimize nisbet edersek, nekāyısın da menşe'ini yine kendimizde aramalıyız. Öyle düşünmeyelim, "Bu ma'sûmu bu hâl-i esef-nâke getirmek şân-ı ulûhiyyete sığar mı?" demeyelim, nekāyıs ve sefâlet-i beşeriyyeti doğrudan doğruya Allah'a atf etmeyelim de evvel emirde beşeri bu bâbda nazar-ı tedkīke alalım. Çünkü bir kānûn-ı hilkat vardır, ki lâyetegayyerdir: İnsanlar kuvve-i ihtiyâriyyelerini her hangi cihete sarf ederlerse hâlık-ı a'zamda onu halk eder. Cenâb-ı Hak insanlara hayır ve şerri tefrîk edecek bir hâssa-i mümtâze bahş etmiş: Akıl. Bu sâyede insan zararı menfa'ati takdîr edebiliyor. Meselâ bu sâyede biliyor ki bir adam yüksek yerden atlarsa bir tarafı kırılır, ihtimâl ki ölür. Bunu bildiği hâlde atlar da eli ayağı kırılırsa kabâhat kimde? Kaderin bunda ne kusûru var? Sonra zaman geçer, bu adam alîl kalır, çalışamaz... Yâhûd bir adam serhoşlukla, sefâhetle, kumarbâzlıkla bütün servetini mahv eder, vücûdu yıprar, sefîl ve perîşân, alîl ve marîz sokaklarda sürünür. Biz de bunlara tesâdüf edince: "Eyvâh, şu adamın kaderine! Bu zavallının böyle sürünmesi adâlet-i ilâhiyyeye sığar mı?" deriz. Biz muhâkememizi o zamana hasr etdiğimiz cihetle böyle tereddüd içinde kalırız. Onun mâ-sebakını bilsek o vakit öyle demeyiz belki: "Eyvâh, şu adamın akılsızlığına! Nasıl oldu da kendini bu hâle giriftâr etdi?" deriz. Bu pek bedîhî ve mahsus bir misâldir.

İşte bunun gibi bütün nekāyıs u sefâlet-i beşeriyyenin mes'ûl-i yegânesi insanlardır. İnsanların kadem-nihâde-i âlem olmasındaki maksad-ı aksâ-yı sübhânî, fakr u zarûret çekmeleri, alîl ve marîz yaşamaları, bu bî-nihâyet bedâyi'-i âsârı rü'yetden mahrûmiyete mahkûm kalmaları değildir. Eğer öyle olaydı, insanlara o akıl ve isti'dâdı vermez, o teşekkülât-ı muntazama-i bedeniyyeyi bahş etmez, gözü halk eylemezdi. Onun için insanların –velev bir ferdi olsun– a'mâ olması, fakīr ve zelîl yaşaması matlûb, maksûdun bizzât değildir. Eğer bir ferd a'mâ olursa, fakr u zarûrete dûçâr olursa behemehâl zarûrete, bir emr-i ârızîye mebnî vukū'a gelmişdir. Çünkü her şey bir kānûna, bir kā'ideye tâbi'dir. Zerrenümâ kānûn hâricine çıkılınca o şeyin şekl-i muntazam-ı asliyyesi değişeceği tabî'îdir. Bu kavânîn-i tabî'iyyeye inkıyâd sâyesinde kâ'inât, bütün zevi'l-hayât mevcûdiyet ve bekālarını muhâfaza ediyorlar. Efrâd-ı beşerde bekālarını idâme için tevâlüd ve tenâsül kānûnuna ri'âyete mecbûrdurlar. Ve bu emr-i tevâlüdün muntazaman cereyânı için bir takım kavâ'id, erkân ü şerâ'it-i mahsûsa vardır. Bunlara ne derece ri'âyet edilirse o nisbetde emr-i tevâlüd intizâm peydâ eder. Bu kavânîn ne derece ihmâl edilirse o nisbetde emr-i tevâlüd halel-pezîr olur. Meselâ fen diyor ki: "Akrabâ ile izdivâc nesl-i beşeri mahva sebeb-i yegânedir. Sağırlık, dilsizlik, körlük, budalalık gibi haller hep akrabâ ile izdivâcın semere-i mazarratıdır." "Zevce elem-i asabî ile musâb ve dem-i hayız dökmekde bulunduğu zamanlarda icrâ-yı mu'âmele-i zevciyyeden hâsıl olacak çocuk ahlâk-ı redî'e ile muttasıf

olur." "Şiddetli infi'âlât-i nefsâniyye veyâhûd maddî ve ma'nevî ziyâde veci' ve elem sebebiyle vukū'a gelmiş olan bir heyecân-i şedîde-i asabiyyeye düşmüş bir hâizaya mu'âmele edilmekden hâsıl olacak çocuk, bi-aynihî vâlidesi gibi ye's ü nevmîdî, hüzün ve mâtem isti'dâdıyla tevellüd eyler... Tarafeynden birisi şiddetli serhoş bulunduğu vakitdeki mu'âmeleden neş'et eden semere-i ictimâ'ın dahi anadan doğma budalalara mümâsil budala olmak ve za'îf ve kuvvetsiz bulunmak gibi te'essüf olunacak bir hâle dûçâr olduğu görülmüşdür... Doğacak çocuğun ahsen-i takvîm üzere pezîrâ-yı vücûd olması aksâ-yı âmâl olduğu takdîrde icrâ-yı mu'âmele-i zevciyye için behemehâl tarafeynin iştihâ-i bâl ve istirâhat-i hâl ile **[383]** meşhûn olması, hem de gâyet tenhâ ve mümkün mertebe nazîf ve fenâ kokulardan mu'arrâ ve gürültü ve korku gibi helecân-ı derûne sebeb olabilir şeylerden mahfûz bir mahall-i ictimâ' ihtiyâr edilmesi muktezîdir."

İşte bunlar kavâ'id-i kat'iyye-i fenniyyedir. Bunlar gibi mu'âmele-i zevciyyenin daha pek çok şerâ'it-i mahsûsası vardır, ki fenn ü şer' yegân yegân ta'dâd ediyor. Şimdi biri bu kavâ'ide ri'âyet etmezse çocuğun alîl ve marîz olacağı tabî'î değil midir? Şu hâlde çocuğun ahsen-i takvîm üzere pezîrâ-yı vücûd olamaması neden adâlet-i rabbâniyyeye te'allük etsin?... Cenâb-ı Hak her şeye bir kānûn vaz' buyurmuş, ki bunun için tagyîr imkânı yokdur. [1](وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلاً) İnsanlar o kānûna itâ'at etmesin, kānûn hâricine çıksın da sonra hilâf-ı tabî'at ahvâlden dolayı şekvâ eylesinler... Bu, muvâfık-ı nısfet olur mu?.. Vâkı'â ma'sûmun bu kusûrunda dahli yokdur, fakat Cenâb-ı Hakk'ın da bunda adâletsizliği mevzû' bahs olamaz. Bu hâlin sebeb-i yegânesi, ebeveyndir. Niçin "ilmü'l-ebdân sümme ilmü'l-edyân" buyruluyor? Neden gerek fen, gerek şerî'at izdivâc hakkında bu kadar kavâ'id ve şerâ'it-i ta'lîm ediyor?.. Eğer mu'âmele-i zevciyye fen ve şer'in ta'yîn etdiği vech üzere vukū' bulur ve bade't-tevellüd çocuğun fenn ü şer' dâiresinde hüsn-i terbiye ve sıyânetine i'tinâ edilirse şüphesizdir ki bu gibi nekâyıs ve sefâlet-i beşeriyye vukū'a gelmezdi.

İşte hâdisât ve vekâyi'in sevâbıkı nazar-ı i'tibâre alınırsa bu hakāyık, bu hakâyık-ı fenniyye tecellî eder. Âtîyi nazar-ı i'tibâra alırsak o vakit hakîkat başka safhalarda tecellî-sâz olur. Yani mes'elenin halli, dâire-i maddiyyeden çıkarak, ma'neviyâta intikâl eyler.

* * *

Bu âlemde mevcûd her şey, bütün hâdisât birer hikmet ve maslahata mebnîdir. Her şeye bir hikmet ve menfa'at terettüb ediyor. Fakat bu, öyle bir lücce-i esrârdır ki beşer için her husûsda bunu idrâk mümkün olmayacakdır. İnsan ne kadar âlî bir mahlûk olsa, ne derece hakāyık-ı eşyâya nüfûz için kendisinde bir iktidâr bulunsa yine bazen havâdis-i kevniyye karşısında lâl ü ebkem kalır. Bu da âtîyi keşf etmek iktidârının kendinde bulunmamasından neş'et ediyor. Âtî denince beşeri acz-i küll istîlâ ediyor. Bütün ekvân hakkında mümkün derece ma'lûmât sâhibi olan beşer, istikbâl önünde serfürû bürde-i cehâlet kalıyor. Bir dakîka, bir sâniye, hattâ bir an sonraki hayatı hakkında bir hükm-i kat'î veremiyor. Avâkib-i mechûl, kapalı bir mahzen, muzlim bir vâdî.

İşte âtî hakkındaki bu acz, bu kudretsizlik sâ'ikasıyla çok mes'elelerde insanlar aldanıyor. Hakîkate vüsûl mümkün olamıyor. Bugün bakıyorsunuz bir hâdise sizi müstağrak-ı hayret ediyor. O kadar ki "bundaki hikmet-i ilâhiyyeye de hiç aklım ermiyor" dedirtecek derecelere getiriyor, bir zaman sonra avâkib rûşenâ olunca, o hikem ve ledünniyât tecellîye başlayınca o vakit acz-i beşeri bütün mevcûdiyetinizle i'tirâf edersiniz. İnsanın bütün ma'lûmâtı hâledir. Bir an ilerisi için ma'lûmât yokdur. Hâlbuki tâ nihâyete kadar bir hâdise ma'lûm olmayınca onun hakkında verilecek hüküm doğru olamaz. Bunun için her şeydeki hikmeti insanlar anlayamaz. Eğer insan için bu keşf-i istikbâl mümkün olsaydı, o vakit idrâk olunmadık noktalar kalmazdı.

Şimdi bir a'mâ ma'sûm görülüyor. İnsan burada vakfegîr-i tefekkür oluyor. Bunda bir hikmet, bir menfa'at göremiyor. Belki bunda adâletsizlik var zannediyor. Fakat acaba bunda hakîkaten bir menfa'at yok mudur? Belki bu hâl o çocuğu bir çok fenâlıklardan alıkomuşdur. İnsan bilebilir mi ki o çocuğun gözleri olaydı ileride büyük büyük cinâyetler îkā' etmeyecekdi. İhtimâl ki o çocuğun gözleri olaydı pek ziyâde tuğyân ve şekāvet edecek, pek ziyâde icrâ-yı zulm eyleyecekdi, ihtimâl ki sonra zindanlara atılacak, i'dâm olunacakdı. Hem hayât-ı dünyâyı gâ'ib edecekdi, hem hayât-ı uhrâyı. [2](عَسَى أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ) düstûr-ı celilinin buna da şümûlü olabilir.

Bu a'mâlık, kendisini bu kadar fenâlıklardan kurtardığı hâlde "bunda bir hayır menfa'at tasavvur olunamaz." dene bilir mi? Çeşmân-ı maddiyyesi kapalı olur da dîde-i basîreti rûşen olursa.. kalbi, hayâtı şekāvete bedel ebedî bir sa'âdete mazhar olursa hayır ve menfa'at değil midir?

Onun için hikmet ve menfa'atden ârî hiç bir şey olmadığı pek doğru bir hakîkatdir. Şu hâlde bundan murâd-ı ilâhî o ma'sûm hakkında şer değil, lûtfdur; adâletsizlik değil, belki pek büyük bir adâlet ve merhametdir.

* * *

"Târîh-i İslâmiyet" ünvânlı eser-i garazkârâneye karşı müdâfa'ada bulunmak için idârehânemize mürâca'at eden ve mektûblar gönderen zevât-ı muhteremeye:

Bazı âdemler vardır, sırf mehâsin, hakāyık düşmanıdırlar. Nerede bir güzel şey bir doğru söz, bir hakîkat görürlerse hemen ta'rîfe yeltenirler. Bu, onlar için bir tabî'at hükmüne geçmiştir. Ölürler, yine bu mesleklerinden vazgeçmezler. Onların hayâtdan bütün nasîbleri, vicdânların pâmâl-i nefreti olmakdan başka bir şey değildir. Bunlarda mantık aranmaz, bunlarda muhâkeme görülmez. Bunlarda yalnız bir şey vardır: Garaz. Bütün fikirlerinin, bütün sözlerinin rûhu budur. Aylarca, senelerce uğraşırlar, bu garaz yolunda hayâtlarını fedâ ederler, yine teskîn-i kalb edemiyorlar.

Böylelerin sözleri, ümîd etmeyiz ki ukūl-i selîme nezdinde bir te'sîr-i elîm husûle getirebilsin. İnsan bunlara gülmeli,

[1] Ahzâb, 33/62.

[2] Bakara, 2/216.

[1](مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ) hitâbıyla iktifâ ederek saçmalarına kulak bile asmamalı. Çünkü ne kadar söylense ne derece serd-i delâ'il edilse yine onlar bildiklerinden şaşmazlar. O hâlde niçin üzülmeli? Niçin böyle şeylerden müte'ellim olmalı; bu sözlere karşı te'essür göstermek, onlara hâiz olmadığı kıymeti vermek demekdir. Bırakınız onları hâk-i garazda sürünerek fenâ bulsunlar.

– Fakat avâm-ı müslimîni ihtilâl edecek diye korkuyoruz...

[384] Hayır, hiç telâşa mahal yok. Avâm olmakla vicdândan, insâfdan, büsbütün muhâkemeden mahrûm olmak lâzım gelmez. Garazdan, hiss-i adâvetden bu mehâsin ve hakāyık düşmanlığından pâk olan kalbler –havâs olsun, avâm olsun– aslâ böyle şeylerden dûçâr-ı dalâlet olmaz. Onlara ehemmiyet verebilecek insanda zerre kadar insâf, vicdân bulunmamak lâzım gelir; bunlar ise zâten dâire-i insâniyetden hâricdirler.

Onun için R. Dozi cenâblarının *Târîh-i İslâmiyet* nâmıyla te'lîf eylediği eserde akīde-i İslâmiyyeye atmak istediği sihâm-ı dalâlet isâbet edecek bir kalb, bir mü'min bulamaz. Bundan telâş eden hamiyyetli müslümanlar, envâr-ı hakāyıkla rûşenâ olan kalbler mütesellî olsun. Ma'a-hâzâ tevfîk-i ilâhiyyeye müsteniden risâlemiz tarafından bu ta'rîzât delâ'il-i akliyye ve berâhîn-i kâtı'a ile redd ü cerh olunacakdır. Tâ ki hakīkat mu'ârızlarca anlaşılsın da İslâmiyet'in böyle sözlerden, böyle tıflâne muhâkemelerden zerre kadar müte'essir olmadığı görülsün... Zâten bu târîhin mü'ellifi o kadar gâfil, o kadar câhildir ki bir eserinde: "Kur'ânda lisân hatâları vardır, yalnız bu hatâlar bilâhare müslümanlar tarafından kavâ'id sûretinde telakkī edildi!" demişdir. Fesâhati, belâgati yârın ağyârın hayretini, i'tirâfını celb eden öyle bir kitâb-ı mübîne lisân hatâları isnâdından sıkılmayacak bir cesûr câhilden ne beklersiniz, yâhûd ne beklemezsiniz?

MEVÂ'İZ

Mukarriri: Manastırlı İsmâil Hakkı
Muharriri: Sirozlu H. Eşref Edib

–Ders 52–

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم. بسم الله الرحمن الرحيم

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لاَ تُصِيبَنَّ... الخ

(وَاتَّقُوا فِتْنَةً) Ey mü'minler! Öyle bir fitneden, belâ ve ukūbetden sakının ki (لاَ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَآصَّةً) o fitne fitne-i âmmedir, belâ-yı müstevlîdir, gelecek olursa cümleyi birden havza-i ukūbetine alır, mahv u izmihlâlinizi mûcib olur. Yalnız zâlimlerin başına gelse iyi, mazlûmlar da beraber mahv u pâymâl olur. Böyle bir fitneden sakının. (وَاعْلَمُوا) Bilin ki (أَنَّ اللّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ) Allah'ın ne kadar rahmeti, ne kadar inâyeti, kullarına ne yolda lûtf ü semâhati varsa, ikābı da o nisbetde şedîd, azâbı da o nisbetde medîddir. Celâli var, cemâli var. Mağrûr olmayın, cür'etinizi artırmayın!".. Bir çok ni'metlerine mazhar kıldı, artık bu hâl devâm edecek, demeyin! Zîrâ belki bir nevi' ibtilâdır, imtihândır. Ekser ni'am-ı ilâhiyye imtihân maksadıyla teveccüh eder. Îfâ-yı şükr edilir mi; edilmez mi? Ona göre ni'met belli olacak. Zâhiren ni'met, çok kere nekbet olur. Çok sürûr ve sa'âdetler mübeddel-i gumûm, bâ'is-i husret olur. Zâhir-bîn olmayın, hakīkate vâkıf olmaya çalışın, hiç bir şeyi sözle yapmayın. Her şeyi şerîate, hakīkate tatbîk edin. Akvâliniz ef'âlinize muvâfık olsun. Bu vechile selâmete nâ'il olursunuz.

Ders-i sâbıkada beyân olunduğu üzere burada (فتنه) lâfzı şerîfi sebebin ismiyle müsebbibi kasd kabîlinden olarak, belâ ve ukūbet ma'nâsınadır. Her hâlde esbâbdan sakınmak demekdir. Nasıl ki: [3](وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالأَرْضُ) buyurulmuşdur. Mağfiretin esbâbına müsâra'at matlûbdur. Rabbinizin mağfiret-i ilâhiyyesine müsâra'at edin, ni'met-i sübhâniyyesine nâ'il olun. Böyle buyurur. Her şey koşmakla, müsâra'at göstermekle husûl-pezîr olur. Mağfiret el ile tutulur, kabzaya geçirilir bir şey değil ki. Lisân ile her şeyi arzu ederiz. Cüz'î bir kusûr edince "estağfirullâh" deriz. Ne demekdir o? "Yâ Rabbî, mağfiretini niyâz ederiz." Yalnız kavl hiç bir fâ'ideyi müfîd değil. Lisân ile bir şey taleb olunursa ona hakīkaten tâlib denmez. Taleb arzudur, ki gönüldedir. Her şeyin talebi esbâbına teşebbüs ile olur. Allah'ın mağfiretine tâlib olan esbâbını taharrî edecek. Nasıl ki Beydâvî merhûm: (الى مايستحق به المغفرة كالاسلام والاخلاص والتوبة) buyurmuş. Allah'ın mağfiretine müsâra'at edin. Ne ile mağfiretine istihkāk kesb edilirse onları taharrî ile uğraşın. Mağfiretin en birincisi dîn-i İslâm ve îmândır. Her işin esâsı odur. [4](إِنَّ اللّهَ لاَ يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ به وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَن يَشَاء) Sâniyen: İhlâs ile ibâdet etmek. Sâlisen: Tevbe etmek, nedâmet getirmek.. Bu sebebler bir yere gelmezse mağfiret tecellî etmez. İşte dersimiz olan âyetde de böyledir. Fitneden sakının, yani belâyı mûcib şeylerden, tefrikayı mûcib olacak, münâfıkâne, müzevvirâne bir takım ahvâl ve harekâtdan sakının demekdir. Buna dâir bazı kelimât ve ehâdîs-i şerîfe îrâd olunmuşdu. Daha bu kabîlden çok şeyler var, müfessirler derc ediyorlar. –mâ-ba'di var–

İhyâ-yı Âsâr:
MES'ELE

İslâm'da Velîd bin Abdülmelik vaktine dek hulefâya herkes ismiyle hitâb ederlerdi. Meselâ "Yâ Mu'âviye, yâ Abdelmelik!" derlerdi. Mülûk için sâirlerden fark ve ta'zîmi müş'ir elkābı "Velîd bin Abdilmelik" îcâd etdi. Bu sebebdendir ki ol vakit halk, Velîd'e "mütecebbir" yani sâhib-i kibr ü ceberût vasfını takdılar. Ve ile'l-yevm târîhlerde bu vasıfla müştehir kaldı.

Bir gün Abdülmecîd huzûrunda Molla Şeyhi, du'âda: "Şevketlü, kudretlü" derken Hân-ı merhûm dedi ki: "Eğer ben şevketlü, kudretlü isem du'âya ne hâcet? Şeyh Efendi! Ben bir abd-i âcizim, beni aczimle yâd et!" (او كما قال).

Muharrerâtda "abd" ve "bende" ve "kul" gibi bî-ma'nâ ta'bîrâtı isti'mâlden nehy eden dahi odur. (رحمة الله عليه)

Merhûm Ali Su'âvî

Matba'a-i Uhuvvet Ebu'l-Ulâ

[1] Âl-i İmrân, 3/119.
[2] Enfâl, 8/25.
[3] Âl-i İmrân, 3/133.
[4] Nisâ, 4/48.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Caddesinde
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-i ciddiyye ma'almemnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

11 Şubat 1909 20 Muharrem 1327 Perşembe 29 Kânûnisânî 1324 **Birinci Sene - Aded: 25**

[385] İSLÂMİYET'İN BAHŞ ETTİĞİ HÜRRİYET-İ ÂMME

Hürriyet-i şer'iyye gayr-i müslimlerin müslimîne müsâvâtını da te'mîn etmekdedir. Şer'-i şerîf (لهم مالنا وعليهم ما علينا) gibi kavâ'id-i celîlesiyle gayr-i müslimlerin hukūk-ı şahsiyye siyânetinde ve âdâb-i hem-civârı ri'âyetinde, gadr ü hiyânet hurmetinde ve her türlü hüsn-i mu'âmele meşrû'iyetinde efrâd-ı müslimîne müsâvât mertebesini hâiz olmalarını i'lân ve bu esâsa binâ kılınan mu'âmelât-ı fer'iyyeyi nusûs-ı adîde ile vâzıhan beyân etmişdir.

(Kütüb-i fıkhiyye ve ahlâkiyyeye mürâca'at edenlere bu cihet ma'lûm olacağında iştibâh yokdur. Bundan başka şerî'atimiz bütün milletlerin hukūk-ı harbiyyesine dâir kavâ'id-i âdilâne vaz' etmişdir. Dünyada hukūk-ı harbden eser ve müslimîn nezdinde kimseden havf u hazer yoğiken muktezâ-yı diyânet bulunan bu kâ'idelere ri'âyet olunurdu. Bugün *Siyer-i Kebîr* tercümesini mütâla'a edenler bu kavâ'idin adl ü insâfa tamamen mutâbakatına hayrân oluyorlar.)

Fakat bu müsâvât bu mertebe müsâ'edât onların da bize sâdık ve münkād olması, efrâd-ı müslimînden bir ferde te'addî ve tecâvüzâtda bulunmaması ile meşrûtdur. Nasıl ki فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلاً[1]) nazm-ı şerîfi bu hükmün burhân-ı kat'îsidir. Yani muhâlifleriniz sizi ızrârdan ferâgat, bekā-yı sulha izhâr-ı rağbet edib de mukātelenizden mücânebet üzere olurlarsa Cenâb-ı Allah size onların üzerine sebîl kılmamış, tecâvüze salâhiyet vermemişdir.

لاَ يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ[2]) kavl-i kerîmi de hüsn-i mu'âşeret ve bezl-i kerem ü mürüvvet ve icrâ-yı ahkâm-ı ma'deletin ale'l-ıtlâk nazar-ı şer'de mergûbiyetini, dîn-i mübîne ta'arruz etmeyen ve mü'minleri vatanlarından ihrâc teşebbüsünde bulunmayan gayr-i müslimlerin de bu husûsâtda müsâvâtını iş'âr ediyor. وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً[3]) âyet-i celîlesi de mü'minlere hitâben bütün efrâd-ı beşer hakkında iyi mu'âmele etmek, kötü söz söylememek lüzûmunu tavsiye etmekdedir.

Bu makâma münâsib pek çok âyât ve ehâdîs vardır. Sadr-ı İslâm'da müsâvât-ı mezkûreye tamamen ri'âyet edilmekde olmasına dâll pek çok kasas ve âsâr vardır. Fakat kıssa-i âtiyeyi mülâhaza kifâyet eder. Bir def'a İmam Ali kerremallâhu veche hazretleri berâ-yı muhâkeme bir Yahûdî ile beraber huzûr-ı Hazret-i Fârûkî'ye dâhil oldu. Müşârun-ileyhe hitâben Hazret-i Ömer (r.a.) "Yâ Ebe'l-Hasan sen de hasmın ile beraber ayakda durmalısın" demesi üzerine vech-i mübâreklerinde bir eser-i tegayyür müşâhede edildi. Fasl-ı da'vâdan sonra bâ'is-i tegayyür ne olduğu kendisinden istifsâr buyuruldukda, "sen bana müvâcehe-i hasımda –mücerred ismimle değil berâ-yı ihtirâm– künyemle, mahlasımla hitâb ettin, ben de eyvâh onun kalbi kırılacak, muhâfaza-i adâlete adem-i i'tinâ fikrine düşecek diye korkdum, te'essür etdim." cevâbını i'tâ eyledi. Çünkü "yâ ebâ fülân" diye hitâb etmek inde'l-arab kasd-ı ta'zîme mukârin olur.

Bakınız! Büyüklerimizin kâ'ide-i müsâvâta kemâl-i ri'âyetlerine icrâ-yı adâlete şiddet-i i'tinâlarına. İşte bunlar hep hürriyet-i umûmiyye şevâhididir.

Hürriyetin müsâ'id olmadığı mesâvînin biri de ihlâl-i edebdir. Vâcibü**[386]**'l-ihtirâm olan zevâta hilâf-ı tebcîl mu'âmele, tenkîs-i kadr yollu mukābelede bulunmak aslâ tecvîz olunmaz. Böyle bir mu'âmeleye cür'et eden kimse vech-i

[1] Nisâ, 4/90.
[2] Mümtahine, 60/8.
[3] Bakara, 2/83.

dil-ârâ-yı hürriyete toz kondurmak ta'arruzuyla ithâm olunur.

Bir neseb-i âlîye intisâbı olan, übüvvet ve üstâziyet gibi esbâbın biriyle insânın üzerinde büyük bir hakk-ı imtinânı ihrâz eden zevâta ta'zîm ve ihtirâm îfâsı âdâb-ı umûmiyye-i insâniyyedendir.

Bununla beraber bir kimse ne kadar şâyeste-i ihtirâm sezâvâr-i tebcîl olursa olsun, insana her ne cihetle te'alluk ve irtibâtı bulunursa bulunsun, hakkında velev dâ'î-i mazarrat olacak kelime-i hak ü adli sarf etmek, aleyhinde ikâme-i şehâdetden çekinmemek lâzımdır. Lede'l-îcâb böyle bir söz söylemek, îfâ-yı şehâdetde bulunmak nazar-ı şer'de hakāret addolunmaz belki [1](كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ) nass-ı celîli iktizâsınca herkesin hakkında dâimâ doğruyu söylemek dâire-i kıst ü adâletden ayrılmamak vezâ'if-i âliye-i İslâmiyyedendir. Hürriyet buna mâni' değil, belki tarafdârlık terkini âmir ve muktezîdir.

Cenâb-ı Hak ile Resûl-i Ekrem-i zîşânından sonra ümmet üzerinde en büyük hakk-ı ihtirâmı hâiz olan zât da halîfe-i müslimîn hazretleridir ki, huzûran ve gıyâben ta'bîr-i ihtirâm ile yâd olunmak, kendisine hayır du'â edilmek, gâyet samîmâne, şânına, makāmına münâsib üslûb-ı edîbâne ile nush u irşâddan geri durmamak ve bilhassa menâfi'-i âmmeyi muhâfazaya, zarar-ı halkı def' ü izâleye bâ'is olacak kelimât-ı hakkayı ismâ'da zerre kadar tekâsül ve tehâşî olunmamak muktezâ-yı diyânet ve sadâkat olduğu ehâdîs-i şerîfede tasrîh ve te'kîd buyurulmuşdur.

Edvâr-ı sâlifede bu cihetlere pek ziyâde i'tinâ, bilhassa ulemâ tarafından ihtârât-ı lâzıme en azametli pâdişâhlara karşı vakt ü zamânında îfâ olunurdu. Nasıl ki Şeyhülislâm-i meşhûr Zenbilli Ali Efendi cennet-mekân Sultân Süleymân Hân devrinde bir şehzâdenin vilâdetini i'lân için atılan top âvâzını işitmesiyle der-akeb huzûr-ı pâdişâhîye vardı, düşmana karşı isti'mâl edilmek üzere tehiyye olunan topların bî-lüzûm yerlerde kullanılmasından dolayı vizr ü bâlin doğrudan doğruya zât-ı şâhânelerine râci' olacağını lisân-ı münâsib ile arz etdi. Ve eğer kendi emr ü fermânlarıyla atılmış ise beyt-i mâlin zararını zâmin olması, eğer bilâ-istîzân âhar tarafından vukû' bulmuş ise mütecâsirin te'dîbi lâzım geleceğini de ilâve eyledi.

Pâdişâh da bu doğru sözü tasdîkle i'tizârda bulundu, bir daha bu misillü şeylerin tekrar etmeyeceğini va'd buyurdu. Hulefâ ve ümerânın biri tarafından ma'siyet nev'inden, dolayısıyla bir mazarrat îrâs edecek bir şey emr olundukda her ne sûretle mümkün olursa îfâsından tahlîs-i girîbân etmek de hürriyet-i şer'iyye şe'âirinden ma'dûddur. Şer'-i şerîfin emr ettiği itâ'at-i ulü'l-emr kaziyyesi meşrû' ve ma'kūl olan evâmire muhtassdır. [2](الطاعةُ في المعروف) gibi bu vazîfeyi nâtık pek çok ehâdîs-i şerîfe vardır.

(Kur'ân-ı Kerîm'den de hakîkat-i hâlin bu merkezde olması vâzıhan anlaşılmaktadır. Çünkü Sûre-i Nisâ'da [3](انّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا) nazm-ı celîlinden i'tibâren tevâlî eden âyât-ı celîlede, ulü'l-emre, ümerâ ve hükkâma bilcümle emânâtı ehline, müstehakkına te'diye ve tevfîz ile bütün ahkâm ve mu'âmelât-ı husûsiyye ve umûmiyyede icrâ-yı adl ü dâd emr ü fermân buyuruldukdan ve her husûsda Allah Te'âlâ ile Resûl-i zîşânına itâ'at akdem-i vezâ'if olduğu ifâde kılındıkdan sonra, sunûf-ı ehl-i îmâna itâ'at-ı ulü'l-emr lüzûmu beyân buyurulmuşdur. İşte bu beyân ve ifâde ile de fermân-ı kat'iyyü'l-burhân-ı Rabbânîye muhâlif harekâta mütecâsir olanlara itâ'at değil, belki muhâlefet lâzım geleceği açıkdan açığa anlaşılıyor.)

Emîrülmü'minîn İmâm Ali (kerremallâhu veche) hazretleri de esnâ-yı hutbede; "Cümleniz ahkâm-ı rabbâniyyeye ri'âyetle me'mûr ve mükellefsiniz. Eğer ben size buna mugâyir bir emir verirsem itâ'ate mecbûr değilsiniz" buyururlardı.

Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtından vesâir adl ü insâfla tekayyüd eden hulefâ-i İslâmiyyeden bu me'âldeki sözler pek çok olup tevâtüren menkūldür. Dîn-i İslâm'da hükûmetin meşrû'iyeti meşrûtiyete menût bulunduğu bunlarla da iktisâb-ı vüzûh etmektedir.

Hürriyet-i şer'iyyenin müsâ'id olmadığı fezâyihin biri de Kur'ân-ı Kerîm ile sâir kütüb-i semâviyyenin intihâk-ı hürmetine cür'et, din ve şerî'at ahkâm u âdâbına, mesâcid-i şerîfe ve merâkıd-ı münîfeye ve ale'l-ıtlâk mekābir-i müslimîne adem-i ri'âyetdir.

Bilcümle kütüb-i semâviyye kelâmullâh olmak hasebiyle şâyân-ı ihtirâmdır. (Ziyâde ve noksân sûretiyle tahrîfden gayr-i sâlim olan kısmı da esas i'tibâriyle kelâm-ı ilâhî olmakdan sâkıt olmayacağı derkârdır.)

Kâffe-i müslimîn indinde kütüb-i mukaddesenin her biri muhteremdir. Hiç birini tahkîr etmek ve sû-i tefsîre uğratmak câ'iz değildir. Bilhassa Kur'ân-ı Kerîm'in sened-i sahîh ile sâbit olan esbâb-ı nüzûle ve tefâsîr-i me'sûreye mukārin bulunan âyât-ı celîlesi başka cihetlere sarf, aksâm-ı sâiresi de ehl ü erbâb, râsihîn-i fi'l-ilm olan ulü'l-elbâb tarafından tedkīkāt-ı amîka muktezâsı olarak ta'yîn edilen me'ânî-i sahîha hilâfına haml olunmak kat'iyyen bâtıldır.

Bununla beraber yani me'ânî-i sarîhası tebdîl ve tağyîrine kıyâm edilmemek şartıyla Furkân-ı Hakîm'in rumûz ü işârâtından da pek çok usûl ü dekā'ik istihrâc olunabilir. Buna kimsenin diyeceği yokdur. Allâme Taftazânî, Celâl Devvânî ve İbn Rüşd emsâli ekâbir-i ulemâ ve ecille-i hükemâmız bî-nihâye berâhîne müsteniden bu yolların aslâ kapanmayacağını açıkdan söylemişler.

[387] Hakā'ik-i Kur'âniyyeyi, mübelliği ve nâşiri olan Resûl-i efham efendimizden ziyâde hiç kimsenin bilemeyeceği âşikârdır.

Tefsîr-i me'sûr ta'bîr olunan beyânât-ı Resûl-i zîşândan udûle yeltenmek kadar büyük haksızlık tasavvur olunamaz. Hattâ bunun fevkinde hadd-nâşinâslık yokdur dense becâdır. [4](لتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ) nutk-ı celîliyle makām-ı risâletpenâhîye tefvîz buyurulan beyânât-ı seniyyede bütün ehâdîs-i sahîha ve sâbite dâhildir. Çünkü onların cümlesi Kur'ân-ı Kerîm'den muktebesdir. İçlerinde hükm-i akla muhâlif bir

[1] Nisâ, 4/135.

[2] Buhârî, *Sahîh*, Ketâbü'l-Meğâzî 56.

[3] Nisâ, 4/58.

[4] Nahl, 16/44.

şey bulunmak ihtimâli yokdur. Fakat (علمه من وجهله من جهله) yani bu adem-i muhâlefeti bilmek şânından olanlar bilir, vâdî-i cehâletde pûyân olanlar bilmezler.

Mesâcid-i şerîfeye ta'zîm etmek o mübârek binâları mukaddes bilmek ve şer'an memnû' olan şeylerden muhâfaza etmek ile tamam olur. Ez-cümle [1](وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلاَ تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا) nazm-ı kerîmi îcâbınca oralarda mâlâya'nîye dâir kelimât ile iştigâl gayr-i câ'izdir.

Yalnız tedrîsât-ı ilmiyye gibi menâfi'-i âmmeye te'alluku bulunan mevâd için ictimâ' edilir.

Bir cinâyet irtikâb eden kimse Mescid-i Haram'a bile girse cezâdan tahlîs-i nefs edemez. Îcâb-i hâl ne ise der-akeb icrâ olunur. Çünkü hiç bir mescid cânîye melce' olamaz. Nasıl ki hudûd-ı şer'iyye hakkında şefâ'at kabûlü meşrû' değildir. Asâlet ve şerâfet de mâni'-i mücâzât değildir. Bilcümle efrâd-ı beşeriyye beyninde tesâvî sübûtu muktezâ-yı hürriyet-i hukūk olduğu cihetle bi'l-ittifâk mer'î ve mu'teberdir.

Manastırlı İsmâil Hakkı

"KUVVE-İ TEŞRÎ'İYYE" TA'BÎRİNE DÂİR

Beyânü'l-Hak cerîde-i mevkûtesinin 15 numaralı nüshasında "Kuvve-i Teşrî'iyye" ta'bîr-i meşhûruna i'tirâzı hâvî bir makāle var idi. Onda deniliyordu ki: "Hey'et-i a'yân nutk-ı iftâhîye verdiği cevabda 'Kuvve-i Teşrî'iyye' ta'bîrini kullandı. Bu ise ıstılâh-ı hukūkiyyûna muvâfık bir ta'bîr olmakla beraber hatâdır. Ve isti'mâli dince mübâlâtsızlığa nümûnedir. Çünkü teşrî', vaz'-ı şerî'at ma'nâsınadır. Böyle evsâf-ı ilâhiyyeden olan bir şeyi ibâda nisbet etmeyi Avrupalılar bile kabûl etmezlerken, ma'at-teessüf hey'et-i a'yân kabûl etmişdir."

Bu i'tirâza karşı hak ve hakīkati beyân ve ta'bîr-i mezkûrda hiç bir mahzûr olmadığını ityân maksadıyla bir makāle yazıp cerîde-i mezkûre idâre-hânesine irsâl eyledim. Makālemiz 17'inci nüshaya aynen derc olunarak zîrine de "Cevâbım" ünvânıyla beş sütûn ilâve edilmişdir. Cevâbın mü'eddâsı me'âlen i'tirâf-ı hakdan başka bir şey değilse de hakīkatin vâzıhan anlaşılması iki makālenin birlikde mütâla'asına mütevakkıfdır. Eğer böyle yapılırsa cevâbın hâvî olduğu tekellüf ve adem-i isâbet pek kolay nümâyân olur.

Evvelâ: Evvelce ta'bîr-i mezkûrun şâyân-ı te'essüf ve dince mübâlâtsızlık olması iddi'â edilmiş iken bu kere olsa olsa şîve-i te'eddübe gayr-i evfak bulunmasında ısrâr olunmuşdur. Bu ise tenâkuzdur.

Sâniyen: Teşrî' ta'bîri hasâ'is-i ilâhiyye cümlesinden addolunmuş iken hasâ'is-i ilâhiyyeden ma'dûd olan "şer'" olduğunu bi'l-etrâf îzâhımızdan dolayı şimdi teşrî'in vaz'-ı şerî'at ma'nâsına olmayıp bir ta'bîr-i müvellid olması teslîm ediliyor ki, bununla bahsimiz hitâm bulmak lâzım geliyordu. Hâlbuki böyle yapılmamış, belki bunu müte'âkib kānûn-ı münâzara hâricinde tağyîr-i delîl ile şöyle denilmişdir: "Mâdâm ki biz teşrî'i bu ma'nâda isti'mâl ediyoruz, vaz'-ı kānûn ma'nâsında isti'mâl hata olmakdan kurtulamaz". Ba'dehû makām-ı istidlâlde bir takım misâller îrâd olunmuş. Ve hikâyeler nakl ile hayli tatvîl-i kelâm edilmiş ise de itmâm-ı takrîb kâbil olamamışdır. Bu da emr-i tabî'idir. Çünkü mahzan bizim ihtirâ' etmiş olacağımız bir isti'mâle muhâlefetin –ne kadar uğraşılsa– dince mübâlâtsızlık olmasını isbâta imkân olmayacağı meydandadır. Vaz'-ı şerî'at ve teferru'âtına dâir isti'mâlde mütedâvil olan "şâri', meşrû', şer', şerî'at" gibi elfâz hep sülâsî-i mücerreddir. İ'tirâzın bütün mebnâları faraziyâtdan ibâretdir.

Tarafımızdan hukūkiyyûn için hururdan sâlim me'haz-ı sahîh ta'yîn edilmiş dururken bunu bırakıp da lafzın isti'mâli sâbit ve aslı olmayan bir ma'nâyı menkûlün minhü i'tibâr etmek ve binâ'en-elfâsid ale'l-fâsid kabîlinden olarak bir ıstılâh-ı müte'ârefde, kabûl-i ammeye mazhar olan bir isti'mâlde mahzûr-i dînî tevlîdine çalışmak şâyeste-i tahsîn bir meslek addolunamayacağı derkârdır.

Sâlisen: Teşrî'in ma'nâ-yı lügavî ile ma'nâ-yı kānûnîsi arasındaki münâsebet-i kâmile ezherun mine'ş-şems iken hâlâ teslîm edilmemek isteniyor. Hele makām-ı istinâdda îrâd olunan şu kelâm bi'l-vücûh şâyân-ı istiğrâbdır. Teşrî' kelimesinin hadd-i zâtında ale'l-husûs lisânımızda ma'nâ-yı lügavîsiyle ma'rûfiyeti ve bu yüzden sâha-i isti'mâlde mevcûdiyeti bile yokdur ki ıstılâh-ı kānûnîye işte bu ma'nâdan alınmışdır, demeye mesâğ olsun. Bir hayli tetebbu'ât-ı lügaviyeden sonra haberdâr olabileceğimiz şu ma'nâ-yı lügavîyye nazaran kelimenin parlementoya değil de Turuk ve Me'âbir İdaresi'ne münâsib bir â'idiyeti tebâdür eder."

Hâlbuki ulemâ-yı lügatin (اشرع الطريق وشرعه اى بينه) ibârelerindeki tarîk ta'bîri emr-i mahsûsdan, mürûr ve ubûr için i'dâd olunan yoldan ibâret olmayıp tarîk-i ma'kūle mu'âmelât-ı beşeriyyenin minhâc-i intizârında deverânını kâfil olan ve zâten esâsı i'tibâriyle şer'-i şerîfe istinâddan hâlî olamaması tabî'î bulunan kavânîne şümûlü cây-i iştibâh değildir.

Manastırlı İsmâil Hakkı

[388] NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
Sûre-i İsrâ Âyet: 23, 24

وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُوا إِلاَّ إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلاَهُمَا فَلاَ تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلاَ تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلاً كَرِيمًا. وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا

Bizleri yokdan var eden Hâlık Te'âlâ ve tekaddes hazretleri bu âyet-i kerîmede ibâdet ve ubûdiyetin zât-ı ulûhiyyetine hasr ü kasr edilmesini emr-i mübrem ile emir buyurdukdan sonra vücûdumuza sebeb-i zâhirî bulunan peder ve mâderimize de birr ü itâ'at edilmesini ve haklarında ibrâz-ı nevâziş ve şefkat olunmasını gâyet kat'î ve gâyet mü'essir sûretde emr edip şöyle buyuruyor: Rabbin kat'iyyen emr etti ki, ancak zât-ı ulûhiyyetine ibâdet ve ubûdiyet edesiniz. Ve peder ve mâderinizden biri veyâhûd her ikisi senin nezdinde (senin hırz ü penâhında) sinn-i kibere vâsıl olurlarsa onlara fart-ı ihsân ile ihsân eyleyesiniz. (Onlara ma'nen ve maddeten bi'l-vücûh iyilik edesiniz. Hizmet ve mu'âvenetlerinde, haklarında nevâziş ve şefkat ibrâzında, ta'zîm ve hürmetlerinde aslâ kusûr ve terâhî etmeyesiniz. Ebeveyne

[1] Cin, 72/18.

her zaman birr ü ihsân vâcib iken hâl-i kiberin tahsîs buyrulması vakt-i hâcet ale'l-ekser hâl-i kiber olduğu içindir.) Şu hâlde onlara (canını sıkan bir hâlden veyâhûd külfe-i me'ûnet ve mu'âvenetlerinden dolayı) üff.. deme. (Üff diye onlara ezâ etme. Te'fîfin hürmeti onda ma'nâ-yı ezâ bulunduğu içindir. Yani peder ve mâdere üff demek nehy buyurularak haram kılınmasına illet ve sebeb onlara bu kelimeyi telaffuz ile ezâ ve cefâ edilmiş olmasıdır. Darb ve şetmde ve emsâli keyfiyyâtda ise bu illet ve sebeb, yani ma'nâ-yı ezâ ma'a-ziyâde tahakkuk eylediğinden bu gibi keyfiyyâtın da hurmeti lâzım gelir. Binâ'en-aleyh bu kavl-i kerîm ma'nâ-yı vaz'îsi ile te'fîfin hurmetini ve delâleti i'tibâriyle darb ve şetmin ve emsâli keyfiyyâtın hurmetini ifâde eder. İlm-i usûlde beyân edildiği üzere dâllün bi-delâletihî ol lâfızdır ki ona terettüb eden hükmün mücerred lügaten mefhûm olan illeti vâsıtasıyla ma'nâ-yı lâzıme delâlet eder. Ebeveyni îzâ eden sâir bütün keyfiyyâtın da delâlet-i nass ile nehy edilmiş olduğu bu nehiyden müstefâd olduğu hâlde onlardan bazısı şânına i'tinâen tahsîsün bi'z-zikr olunarak buyuruluyor ki) onları gılzet ile zecr de etme. (Hoşlanmadığın bir şeyden onları azarlayarak men' eyleme. Üff diyeceğin, şiddet ü gılzet ile men' edeceğin yerine) onlara kavl-i kerîm ile hitâb et! (Mürüvvetin hüsn-i edebin îcâb ettiği söz ile rıfk ü nevâzişi ta'zîm ve hürmeti müş'ir tarz-ı edeb ile hitâb ve mu'âmele et.) Onlar için fart-ı merhamet ve şefkatden nâşî (üzerlerine) tezellül ve tevâzû' kanadını indir. (Vâsıl-ı sinn-i şeyhûhet ve nâtuvânî olmuş peder ve mâderin dünkü gün sen onlara en muhtâc bulunduğun hâlde bugün onlar sana muhtâc olduklarından, kuşlar yavrularını düşmandan soğukdan esirgeyip kanadlarını açarak onları kanadlarıyla örtüp basdırdıkları gibi, sen de fart-ı merhamet ve şefkat ile peder ve mâderin üzerine cenâh-ı tezellül ü tevâzu'u gerip kemâl-i rikkat ve tevâzu' ile onları sıyânet et. Hıfz-ı cenâh isti'âre-i temsîliyyedir. İnsanın kemâl-i şefkat ve tevâzu' ile peder ve mâderini sıyânet etmesi kuşun kanadlarını açıp yavrularını örtüp basdırmak için üzerlerine indirmesine teşbîh olunarak hıfz-ı cenâh edilmesi tezellül ve tevâzu' için isti'âre edilmişdir. Bu isti'âre gitgide ta'bîr-i müte'âref olmuşdur. Bizim bu şerh ü îzâhımız kelâm-ı şerîfin mü'eddâ-yı münîfini fehme medâr olsun içindir. Yoksa gönülleri kuvve-i gâlibe-i belâgatine müsahhar eden beyân-ı ilâhîdeki câzibeyi üslûb-i dîger ile ifhâm etmek tâkat-ı beşer hâricindedir. Zevk-i belâgat, hüsn-i tabî'at ashâbına te'sîr eden o kelâm-ı mübeccelin kendidir. Şerh ü tavzîhi değildir. Bir pırlantanın şârih-i hüsn ü ânı kendi şa'şa'a-i elvânıdır. Ta'rîf edilecek olursa mâhiyeti ittizâh eder. Fakat ne mümkün ta'rîf, kulûba te'sîrce bi'z-zât o şa'şa'a-i elvân-rîzin yerini tutabilsin. Bir kelâm-ı mûcizin mütezammın olduğu me'ânî ve esrâr tafsîl ü îzâh ile ehl-i mütâla'anın enzârında birer birer tecessüm eder. Lâkin îcâzdaki cem'iyet-i ma'nâ tafsîlde bulunmaz, o nûr-ı müctemi'-i süreyyâ tafsîl ile derhâl dağılır.) Ve sen (peder ve mâderin hakkında bu fânî olan merhamet ve şefkatinle iktifâ etmeyip onlar için Cenâb-ı Rabb-i kerîmden rahmet-i vâsi'a-i bâkiyesini dahi niyâz ederek) de ki: Ya Rab onlar ben küçük iken (bana merhamet ve şefkat edip) beni büyütdükleri gibi sen de onlara merhamet kıl. (Ey perverdigâr-ı kerem-kâr! Ben bir tıfl-ı nâtuvân iken peder ve mâderim benim üzerime cenâh-ı re'fet ve şefkatlerini gererek nasıl terbiye ve tenmiyeme bezl-i mâ-hasal-ı makderet etdilerse sen de ya Rabb! Onlara lûtf u kereminle mu'âmele buyurub, bi'l-vücûh mazhar-ı merhamet et.)

Ebeveynimiz bizim sebeb-i vücûdumuz, bâ'is-i hayâtımızdır. Bizi doğurdular. Tıflın beden ve fikri pek güç tevessü' edib tûl müddet bakılmaya muhtâc olduğundan bizi her gün gözleri ve elleri üstümüzde olarak büyütdüler. Hayâtımızı muhâfaza eylediler. Bizi ta'lîm ve terbiye etdiler. Üzerimizde ne kadar emekleri var. Ne kadar mal sarfıyla bizi bu hâle getirdiler. Hele vâlidelerimizin hamilde, vaz'da, irzâda çekdikleri o mihen ve meşâk nedir? Ebeveynimizin ciğerpârelerini ağûş-ı şefkatlerine basarak göğüs gerdikleri metâ'ib tahammül olunabilir hâlâtdan mıdır?

جنت بسرای مادرانست
زیر قدمات مادرانست
روزی بکن ای خدای مارا
چیزی که رضای مادرانست

[389] Biz onların bu lûtfuna, bu himâyelerine ilelebed minnetdârız. Şimdi biz büyüdük, kuvvetlendik, onlar ihtiyâr ve âciz oldular. Vazîfemizi, borcumuzu edâ edecek zaman geldi. Bu da onları kat'an rencîde etmemek, ihtiyâclarını derhâl tesviye eylemek, rıfk ü nevâzişlerinde, ta'zîm ü hürmetlerinde aslâ kusûr etmemek, mâ-hasal rızâlarını istihsâl edib hayır du'âlarına nâ'il olmak ile olur.

Bir adam Resûl-i Ekrem salallâhu aleyhi ve sellem efendimizin huzûr-ı sa'âdetine gelip, malını alıyor diye pederinden şikâyet etdi. Da'vet-i vâkı'a üzerine bir pîr-i fânî asâsına dayanarak huzûr-ı nebevîye çıkageldi. Bu gelen pîr-i fânî müştekînin pederi idi. Keyfiyet kendisinden su'âl buyuruldukda dedi ki: Ben güçlü kuvvetli iken o za'îf ve nâtuvân idi. Ben zengin iken o fakîr ve muhtâc idi. Ben o zaman ondan hiç bir malımı esirgemedim, bugün o güçlü kuvvetli, ben za'îf ve nâtuvânım. O zengin ben fakîr ve muhtâcım. Şimdi o benden malını esirgiyor. Resûl-i Ekrem Efendimiz o pîr-i fânînin bu takrîrini işidince ağladı ve bunu işiden cemâdât bile ağlar buyurdukdan sonra o adama dönüp "Sen de malın da pederinindir" buyurdu.

Fazîl ibni İyâz hazretlerine biri ebeveyne birr ü ihsân etmek ne demek olduğunu sordukda: Peder ve mâderine edeceğin hizmeti kesl ü tehevvür ile etmemeklikdir, cevâbını verdi. Bazıları dedi ki, ebeveyne birr ü ihsân etmek: Onlara karşı bağırarak söz söylememek, onlara hışım ve gadab ile bakmamak, onlar senden ne zâhirde, ne bâtında muhâlefet görmemek, hayâtda bulundukları müddetce onlar hakkında rıfk ü şefkat ibrâz edib vefât ettiklerinde dahi kendilerine du'â eylemek, vefâtlarından sonra eviddâ ve ehibbâsının hizmetlerini edâ etmekdir. Nübüvvet-penâh efendimizden mervîdir ki bir adam pederinin ahbâbına şefkat ve mu'âvenet eylemesi birr ü ihsânın en büyüklerindendir buyurmuş.

Bazı bed tıynetler vardır, peder ve mâderine ne hayâtlarında hizmet ve şefkat eder, ne de vefâtlarından sonra kabirlerini ziyâret etmek hatırından geçer. Bu maküleler cezâ-yı mâ-yelîkleri olarak ne dünyada, ne uhrâda berhurdâr olurlar. Evlâdlarından da aynı mu'âmeleyi görürler.

سالها برتو بکذرد که کذر
نکنی سوی تربت پدرت
تو بجای پدر چه کردی خیر
تاهمان چشم داری از پسرت

Bereketzâde İsmâil Hakkı

AZİM

Sa'dî, o bizim Şark'ımızın rûh-ı kemâli,
Bir ders-i hakîkat veriyor, işte meâli:
"Vaktiyle beş on kāfile sahrâda bulunduk;
Gündüz yürüdük hep, gece bir menzile konduk.
Baktım ki bir âdem koşuyor hâsir ü hâib
Çöllerde... Meğer eylemiş evlâdını gâib.
Bîçâre gidip haymelerin hepsine sormuş;
"Oğlum!" diye bir taş bile görmüşse baş urmuş.
Âvâre peder, nerde bulursun onu! Derken...
Gördüm ki ciğer-pâresinin tutmuş elinden,
Lebrîz-i meserret geliyor bizlere doğru,
Taşmış da gözünden akıyor sanki sürûru!
Yaklaştı şütürbâna nihâyet, dedi yekten:
"Evlâdımı buldum... Nasıl amma? Onu bilsen...
Karşımda ne görsem, o! Dedim geçmedim aslâ.
Aldatsa da tahmînimi binlerce heyûlâ,
Azmimde fütûr eylemedim, ye'si bıraktım...
Mâdâm ki dünyâdadır elbet bulacaktım...
Kumlarda yüzüp, zulmetin a'mâkına daldım;
Hep rûh kesildim... Ne boğuldum, ne bunaldım.
Tevfîk-i İlâhî edip en sonra inâyet,
Gördüm gözümün nûrunu karşımda nihâyet."

İm'ân ile baksak oluyor işte nümâyan,
Sa'dî bize göstermede bir meslek-i irfan:
Bir gâye-i maksûda şitâb eyleyen âdem,
Tutmuşsa bidâyette eğer azmini muhkem,
Er geç bulacak sa'y ile dil-hâhını elbet.
Zîrâ bu şu'un-zâr-ı tecellîde, hakîkat,
Tevfîk, taharrîye, taharrî ona âşık;
Azmin de emel lâzımıdır, gayr-i müfârık.
Olsun da emel azm ü taharrîye mukārin;
Tevfîk zuhûr eylemesin sonra... Ne mümkin!
Ba'zen iki üç haybet olur rehzen-i ümmîd...
İnsan o zaman etmelidir azmini teşdîd.
Ye'sin sonu yoktur, ona bir kerre düşersen
Hüsrâna düşersin, çıkamazsın ebediyyen!
Mahkûm olarak ye'se şu bîçâre peder de,
Evlâdını şâyed o karanlık gecelerde,
Vaz geçmiş olaydı aramaktan, ne bulurdu?
Elbet biri candan, biri cânandan olurdu!

Mehmed Âkif

[390] KÜÇÜK GELİN

Küçücük Âkile, şeytan çekici
Bularak –nerden ise– bir iki tel;
Arzu ettiği sûretde cici
Bir de entârisini hâherinin,
Kurulup ortasına minderinin
Gelin olmuş; – Gelin olmakdır emel
Çünkü kızlarca bütün, işte o da
Gelin olmuş – süzüyor gözlerini
Ba'zı tahrîk ederek bir yerini
Veriyor kendisine sanki nizâm!
Olsa beş on kişi de dolsa oda,
Olacak isteği fikrince tamam...
Çünkü dün vardı düğün, yavru melek
O da gitmişdi gelin seyri için.
O sebeble özenip işte bugün,
Bir gelin olmuş o da süslenerek!

* * *

Öteden komşu misâfirler ile
–Pür sa'âdet, mütebessim, hürrem–
Odaya vâlidesi girdi o dem.
Âkile bakmıyor etrafa bile;
Neş'e-i hâli ile mest-i gurûr
Duruyor öylece, sâkit, mahmûr;
Güldüler böyle görünce onu hep,
"Habîbe Molla"
– "O ne kız?.. Â.. Gelin olmuş! Yâ Rabb
Amanın şimdiki kızlar amanın
Ne de çok bilmiş, evet çok!.. Vallah
Hele bak hasbaya bak! Mâşallâh
Ölme kız... ölme emi? Ölme sakın"
Deyerek öpdü yumuk ellerini;
Yine sâkit o.. Çekip tellerini
Süslüyor kendisini dikkatle
Anası güldü, dedi, rikkatle:
Âkile! Söyle kızım, söyle bana,
Kime vardın bakayım söyle!..
Âkile "Gözlerini süzerek"
– Sana!

M. Cezmi

İLM-İ TERBİYEYE DÂİR

Hâl-i hâzırda usûl-i terbiye âlem-i beşeriyyetin havelân ve tekâmülüne olan derece-i te'allüku i'tibâriyle pek ziyâde hâiz-i ehemmiyetdir. Fransızlar kendilerinde ekseren câri bir kā'ide-i tesmiye-i ulûma teba'iyetle bu ilimde de aslen Yunânî bir ta'bîr olan "Pedegoji" kelimesini ilim olmak üzere kabûl etmişlerdir. Biz de pek çok esâmî-i ulûmda olduğu gibi tam mukâbili olan "İlmü't-Terbiye"yi muvâfık bulmuşuz.

Bu ilmin –ulûm-ı medeniyye ve siyâsiyyeden ma'dûd olması haysiyetiyle de– ehemmiyeti pek büyükdür.

On sekizinci asırda Fransız hükemâsının tahayyüllerine rağmen insanlar münferiden te'mîn-i hayât edemeyince bir hey'et hâlinde yaşamaları lâzım gelir. Zâten Cenâb-ı Hak da

tabî'atlerini öyle halk etmişdir. Müctemi'an yaşamak demek yekdiğerleriyle bir takım revâbıt ve münâsebâtda bulunmak demekdir. İşte bu revâbıtdan doğan ulûma ale'l-umûm "Ulûm-ı Medeniyye ve Siyâsiyye" denir ki bir çok aksâmı ihtivâ eder:

İnsan bir nefs-i medenî bulunmak i'tibâriyle evvelâ zarûrî bir takım revâbıta tebe'an ebnâ-yı nev'i ile münâsebetdârdır. Ve bu münâsebet fi'il ve infi'âl ile tezâhür eyler ki bunu tedkîk etmek vazîfesi birinci derecede ilm-i ahlâka sonra da ilm-i hukūka müte'allikdir. Yani bu münâsebetden mütevellid olup da uhde-i insâniyete müterettib vezâ'ifin bir kısmı mutlak sûretde bir kısmı da "ihsân" nâmı verilen mükellefâtdan addolunmak üzere ve icrâsı bir kuvve-i mübreme ile taht-ı te'mîne alınmayarak muhayyer bir hâlde îfâ edilecekdir ki evvelkisi ilm-i hukūkun ikincisi de ilm-i ahlâkın dâire-i mevzû'unu teşkîl eder. Lâkin şu da ilâve edilmeli ki bu münâsebâtı ta'yîn ile de iş ikmâl edilmiş addolunmaz, zîrâ bunu avâmil-i hükûmetden ma'dûd olan kuvve-i kānûniyye vâsıtasıyla kānun şekline koymak, tedvîn etmek ve meydân-ı aleniyete vaz' eylemek îcâb eder ki herkes işleyeceği fi'ilin neye müncer olacağını ve ne gibi cezâyı istilzâm eyleyeceğini ta'yîn edebilsin.

İkinci derecede de kānûna muhâlif olarak vâki' olan bazı harekâta yani kānunu hetk edenlere karşı isti'mâl-i cebr etmek lâzım gelir ve bununla kuvve-i icrâ'iyye vazîfedârdır. Demek oluyor ki îfâsıyla mükellef olduğumuz vezâ'ifi bir tarafdan kuvve-i kānûniyye tedvîn diğer cihetden de kuvve-i icrâ'iyye tatbîk ve te'mîn eder.

Bir hey'et-i medeniyyenin bekâ-yı hayâtı, idâme-i mevcûdiyeti için teksîr ve istihsâl-i servet tarîklerini taharrî etmesi ve devletin kendi idâresine, mesârifine tekābül etmek üzere muhtâc olduğu vâridâtın –adâlet dâiresinde olmak şartıyla– beyne'l-efrâd sûret-i tevzî' ve cibâyet ve sarf ve **[391]** istihlâkine nezâret eylemesi dahi zarûrî bir takım husûsâtdır ki bunlar da ilm-i servet ve usûl-i mâliyenin mevzû'una dâhildir.

Nüfûs-ı beşeriyye nazar-ı i'tibâra alınınca bunda pek çok kuvânın münderic bulunduğu ve dikkat edilirse bir nebâtın tenemmüvü gibi, istihrâc edilen bazı kavâ'ide tebe'an, tevessü' ve tezâyüd ettiği, hatta bazı kuvâ-yı fi'âlenin hâlât-ı vicdâniyeden – meleke hâline geldiği için– hâlet-i gayr-i vicdâniyeye münkalib olduğu görülür ki bu da nazar-ı tecessüse vâsi' bir zemîn-i tetebbu'ât açar. Ve bu inkilâbât kuvâyı hey'et-ı umûmiyye-i beşeriyyeye hâdim olacak sûretde bir hedef-i mes'ûda doğru tevcîh ile insâniyete bir uzv-i mühimm-i âmil daha tedâriki için –yine tabî'at-i âdemiyyeyi tedkîk ederek– bir takım tabî'î usûller keşf etmek ilmü't-terbiyenin dâire-i tahkīkātı cümlesindendir.

Şu mukaddemâtda mevzû'-i bahs olan "ilm-i ahlâk, ilm-i hukūk, ilm-i siyâsî, ilm-i servet, usûl-i mâliye, ilmü't-terbiye" tasnîf-i ulûmda "ulûm-i medeniyye" nâmı tahtında cem' edilir.

Harita-ı ulûmda mevki'ini işâret ettiğimiz ilmü't-terbiyenin gösterdiği kavâ'id dâiresinde icrâ-yı tatbîkāta i'tinâ edilince beşeriyet-i mütemeddine için ne kadar hâiz-i ehemmiyet olduğu müsellemdir. Zîrâ evvel emirde bir halkın terbiyesi ile hükûmetin şekli beyninde pek büyük bir münâsebet mevcûddur.

Âlem-i hâricîde, nüfûs-i beşeriyyede pek çok kuvâ mündericdir. Ve sâ'ika sukūtu, gök gürlemek hâdisesi, gazab hâli, ihtirâ'ât ve keşfiyyâtda bulunmak... Hep şu iki âlemde mevcûd kuvvetlerin tezâhürâtıdır ve cümlesi de bir kānûna tebe'an cereyân eder. Tabî'atde münderic olan kuvâyı terakkiyât-i beşeriyyeye hâdim olacak bir sûretde idâre etmek o kavânînin tarz-ı cereyânına vukūf ile kābil olabilir. Ve insanlar nasıl ki ulûm-ı tabî'iyye ile âlem-i hâricîde mevcûd hâdisâtdan mütevellid avâmili hüsn-i idârelerine tevcîh ve kendilerine bend ederlerse, ilmü't-terbiye de nüfûs-ı âdemiyyede hüküm-fermâ olan kavânîni keşf ile, kuvânın tenmiye ve tevessü'üne hâdim olacak çâreler taharrîsi ile insâniyet için kābil-i istifâde bir ufk-i mes'ûd küşâd eyler. Hüviyet-i nefsde münderic olan kuvvetlerin ne sûretle icrâ-yı fi'il ettikleri anlaşılmazsa tabî'atde gördüğümüz kuvâdan daha ziyâde tahrîbâtda bulunur.

Bu kuvâ-yı nefsâniyyenin fa'âliyetde bulunması için bir şeyin gelip te'sîr etmesi ve dimâğda bir intibâ' husûle getirmesi lâzımdır. Zîrâ bütün bu kuvvetlerin mahzeni dimâğdır. Ve oradan telgraf telleri gibi bir çok a'sâb vâsıtasıyla nevâhî-i beden ile kesb-i irtibât eder. Aksâ-yı bedende vâki' olan te'sîrâtı dimâğ bu vâsıta ile alır. Meselâ sâkin bir hâlde dururken elinize bir iğne batırılsa şüphesiz âtıl kalmazsınız. Zîrâ a'sâb vâsıtasıyla dimâğda şedîd ve elîm bir intibâ' hâsıl oldu. O intibâ' dimâğı da mahzûn bir hâlde mevcûd kuvâyı tahrîk eder. Ve akabinde meselâ gazab dediğimiz hâdise-i nefsiyye husûle gelir ki eğer kuvâ feyizli ve semere-bahş bir sûretde terbiye edilmiş olmazsa îkā'-i tahrîbâtda bir amel-i mü'essir mâhiyetinde icrâ-yı fi'il eylemeye başlar. Yani kuvvet hiç bir fâ'ideyi müntec olmayarak israf ve heder edilmiş olur. Hâlbuki o kuvâyı, insâniyete nâfi' bir hâlde idâre etmek –bazı kavâ'ide ri'âyetle– pek kābildi. İşte ilmü't-terbiye bunu te'mîn edecek pek çok tedâbîr-i nâfi'a keşfi ile, hüsn-i isti'mâlini gösterir bazı kavâ'idi ihzâr ile iştigâl eder.

Meselâ çocukları nazar-ı dikkate alalım. Bunlar hâricden yeni bir takım intibâ'âta ma'rûz bulundukları için dâimâ hareketdedirler. Yani şimdi arkadaşını incitmekle meşgûl iken biraz sonra hiç bir an âtıl kalmamak üzere babasının defterlerini yırtmak, bir hayvanı ta'zîb ile mütelezziz olmak ister, bu hâllere karşı ahvâl-i dimâğiyyeye vâkıf olmayan bir kimse yaramazlığına atf eder. Hâlbuki ilm-i terbiye cihetinden şekil ve sûreti tedkîk edilirse anlaşılır ki bu harekât kuvve-i dimâğiyyenin sarfından başka bir şey değildir. Zâten çocuğun maksadı fenâlık etmek değil, mahfûz kalan kuvvete bir cihet-i sarf bulmakdır. Lâkin bu kuvvetler alâ hâlihî bırakılırsa şüphesiz mazarrat tevlîd eder. Bunun için mâhiyet-i kuvâyı tetebbu' ile yine sarfiyâtda devam etmeli, fakat çocuğun menfa'atine muvâfık olarak idârede bir an kusûr edilmemelidir.

İşte ilmü't-terbiye bu kuvâyı heyecân ve israfdan kurtararak ağır ağır sarf etmeyi –mâhiyetlerini keşf ü istihrâc ile iştigâl eyleyen bu kuvvetlerin ne sûretle işlediğini mevzû'-i ittihâz eden ilm-i ahvâl-i nefsden öğrenek– ta'lîm eyler.

Ve birinci derecede esas terbiye kuvâ-yı mevcûdenin mâhiyetlerini tetebbu' etmek, hangi fünûna teba'iyetle harekete geldiğini öğrenmekdir. Zîrâ insan kendini bağlayan zinciri bilmezse kurtulamaz. Mahfûz olan kuvânın ne olduğunu öğrendikden sonra da nereye sarf etmemiz iktizâ edeceğini

nazar-ı i'tibâra almak lâzım gelir ki bunu da cemî' ef'âli ta'rif ve tedkīk ile meşgûl olan ilm-i ahlâk te'mîn eder.

Mukarriri: Emrullah

ESKİ MÜSLÜMANLARIN İLME HÜRMETİ

İslâm'ın akvâm-ı gayr-i müslime arasında yetişen hükemâya göstermiş olduğu ta'zîm pek büyükdür. Biz bu makālemizde hiç bir müslüman muharririnin sözünü delîl getirecek değiliz. Müverrihînden ve kibâr-ı felâsifeden Draper diyor ki: "Hulefâ devrinde müslümanlar Nastûrî, Yahûdî ulemâsına karşı yalnız hürmet göstermekle kalmadılar; onlara büyük büyük me'mûriyetler verdiler; menâsıb-ı devletde terakkī etttirdiler. Hattâ Hârûn er-Reşîd **[392]** bütün mektebleri Hanna Mesniye'nin nezâretine tevdî' etmiş idi. (Meşhûr Yuhanna bin Masaveyh)

Müverrih bir başka yerde diyor ki: "Mekteblerin idâresi halîfeler tarafından bir re'y-i sedîde, bir fikr-i sâ'ibe ittibâ' ile kâh Nastûrîlere, kâh Yahûdîlere tevdî olunurdu. Erbâb-ı ilmin yaşadıkları memleket, doğdukları din aslâ nazar-ı i'tibâra alınmazdı; yalnız derece-i ma'rifetlerine bakılırdı. Hulefâ-ı Abbâsiyye'nin en büyüğü olan el-Me'mûn demişdir ki: "Hükemâ Cenâb-ı Hakk'ın ibâdı arasından intihâb eylediği su'adâ-yı ümmetdir. Zîrâ bunlar olanca kudretlerini rûhun fezâ'ilini idrâke sarf ederek iktisâb eyledikleri kuvvet sâyesinde mülevvesât-ı tabî'atden te'âlî etmişlerdir. Âlemin ziyâ-yı hidâyeti, vâzı'-ı kavânîni bunlardır. Bunlar olmasaydı kâ'inât hadıyd-i vahşet ü cehâlete düşerdi."

Müverrih diğer bir mevki'de de şöyle söylüyor: "Arablar kendilerinin tabîbleri olan Yahûdîler ile evlâdlarının mürebbîleri bulunan Nastûrîlerden mürekkeb bir ordu sâyesinde bilâd-ı ilm ü felsefeyi kâmilen feth ederek müntehâ-yı hudûduna –Roma mülkünün bir başından öbür başına varmak için sarf ettikleri zaman-ı kalîlden daha– az bir müddetde vardılar."

Bu makālemizde hulefâ, mülûk tarafından te'sîs olunan mektebleri, medreseleri, rasadhâneleri, kütübhâneleri, o kütübhânelerdeki kitabları sayacak değiliz. Onları ileride tafsîl edeceğiz.

Halîfelerin Nezdinde Hürmet Gören Hükemâ ve Ulemâ

Evvelâ Corcis bin Bahtişû'u zikr edelim. Bu zât el-Mansûr'un tabîb-i husûsîsi ve pek büyük bir feylesof idi. Zevcesi gâyet ihtiyâr olduğu için halîfe kendisine acıyarak üç güzel câriye gönderdi. Fakat Bahtişû' "Karım ber-hayât oldukça başkasını almaya dînimin müsâ'adesi yokdur" diyerek câriyeleri reddetdi. Bunun üzerine el-Mansûr tabîbinin mevki'ini bir o kadar daha yükseltdi. Hattâ vüzerâsının bile fevkine çıkardı. Sonra Bahtişû' hastalandı. Halîfe istifsâr-ı hâtıra gitdi. O zaman Bahtişû' ölünce ecdâdının yanına gömülmesi için memleketine gitmeye müsâ'ade istedi. Halîfe cennete girmesi için kendisine kabûl-i İslâm teklîfinde bulundu. Bahtişû' ister cennetde olsun ister cehennemde olsun, herhâlde ecdâdıyla beraber bulunmak istediğini söyleyince el-Mansûr güldü; tabîbini ma'zûren memleketine götürmelerini, on bin de altın vermelerini emretdi (Hâlbuki el-Mansûr son derece pinti olduğu için Devânikī lâkabiyle anılmış idi). Şâyed Bahtişû' yolda vefât ederse cenâzesini â'ilesinin yanına götürerek orada defn ettirmelerini başkaca tenbîh etdi. Vedâ' edib giderken yerine kimi bırakacağını tabîbe sorunca o da en seçme şâkirdlerinden Îsâ bin Şehlâsâ'yı tavsiye etdi.

El-Mansûr Îsâ'yı onun yerine getirdi. Lâkin Îsâ el-Mansûr'un teveccühüne güvenerek papasları hedâya i'tâsına icbâr etmek gibi münâsebetsizliklere kalkışınca huzûr-ı halîfeden tard olundu.

el-Mansûr'un mazhar-ı teveccühü olanlardan Acem müneccim Nevbaht ile oğlu Ebû Sehl vardır ki ikisi de mezheb-i Fürs'e tâbi' idiler. Sonra Ebû Sehl'in zürriyeti kabûl-i İslâm etdi, cümlesi de müneccim olarak ilm-i nücûmda fevkalâde şöhret kazandı.

Halîfe el-Mehdî'nin mazhar-ı inâyâtı olanlardan müneccim-i nasrânî Toma'nın oğlu Teofil Lübnan'da sâkin Mârûnîler'in mezhebinde idi. Bu zâtın târîhe âid gâyet kıymetdâr kitâbları oldukdan başka Avmer'in kitabını gâyet fasîh bir ibâre ile Süryânîce'ye tercüme etmişdir.

Hârun er-Reşîd tarafından kadri, mevki'i i'lâ edilen tabîb Bahtişû' ile Cibrîl, oğlu Yuhanna bin Masaveyh de bunlar meyânındadır. Hârûn er-Reşîd Yuhanna'ya tıbbî vesâir eski kitabların tercümesini tevidî' etmiş idi. Bu zât hem halîfe-i müşârun-ileyhe, hem de el-Mütevekkil'e hizmet etdi. Ulûm u fünûn-i mütenevvi'a üzerine mübâhesâtda bulunmak üzere Yuhanna'nın evinde toplanan cem'iyet-i ilim gibi hiç bir yerde hiç bir cem'iyetin in'ikādı görülmemişdir.

el-Me'mûn'un zamanında kesb-i rif'at ü şân eden hükemâdan halîfe-i müşârun-ileyhin sadîki Patrik Yuhanna vardır ki ulûm-ı tıbba, felsefeye âid ne kadar âsâr varsa cümlesinin tercümesine nâzır ta'yîn olunmuşdu. Kezâlik Selh bin Sâbûr ile oğlu Sâbûr pek parlamışlardı ki ikisi de hıristiyan idi. Sâbûr sonraları Cündisâbur Hastahânesi'ne müdür olmuş idi.

Selmeveyh bin Bennân en-Nasrânî de el-Mu'tasım'ın tabîbi idi. Hattâ vefât ettiği zaman halîfe ziyâdesiyle müte'essir olmuş, tabîbinin hıristiyan âyini üzerine buhurlar, mumlar yakılarak defn edilmesini emr eylemiş idi.

Bahtişû' bin Cibrîl bir gün el-Mütevekkil'in huzûrunda imiş. Halîfe müşârun-ileyhi yanında oturtmuş, hem konuşur, hem de parmağını tabîbin arkasındaki ipekli entârînin üzerinde bulunan bir ufak deliğe sokmuş oynarmış. Söz bir aralık mecnûnlara intikāl etmiş. Hâlbuki delik de halîfece açılmış imiş. el-Mütevvekkil "Siz deliyi ne zaman bağlamaya lüzûm-ı fennî görürsünüz?" demiş. Bahtişû' da bî-pervâ "Tabîbin entârisindeki deliği kol girecek kadar açınca!" cevâbını vermiş. Bunun üzerine halîfe o kadar gülmüş ki oturduğu yerde duramamış da arkası üstüne devrilmiş.

el-Mütevekkil zaman-ı hilâfetinde iştihâr edenlerden biri de Huneyn bin İshak Nasrânîdir ki Aristo vesâir hükemâ-yı Yunâniyye'nin âsârını tercüme edenlerin en meşhûrlarındandır. Halîfe bunun sadâkatini imtihân ederek cidden metîn bir azm sâhibi olduğunu anlayınca kendisine gâyet vâsi' çiftlikler **[393]** ihsân etmişdir. Huneyn beyânındaki vuzûh, tercümelerindeki letâfet ile ma'rûf olduğu için daha çocuk-

luğunda el-Me'mûn tarafından tercüme-i âsâra me'mûr edilmişdir ki her tercüme ettiği eserin ağırlığınca altın alırdı.

Lâkin sonraları Tayfûrî-i Nasrânî'le aralarında meydan alan dâ'iye-i istirkāb kilise tarafından Huneyn'in aforoz edilmesini intâc etdi. Nezd-i halîfedeki mevki'inin rif'atine rağmen mezhebdaşlarından gördüğü bu gadr üzerine bî-çâre Huneyn kederinden vefât etdi. Tayfûrî de hulefânın mukarrebîninden idi. er-Râzî Billâh'ın zamân-ı hilâfetinde Nastûrîlerden Mattâ bin Yûnus Nasrânî de hem halîfe nezdinde, hem avâm, havâs indinde mazhar-ı ihtirâm olmuş idi. Bütün ulûm-i akliyyede sâhib-i rüsûh olan bu hakîm Ebû Nasr Fârâbî'ye hocalık etmiş, Bağdad'da riyâset-i ilmiyyeye geçmişdi.

Ahd-i İslâm'da zuhûr eden felâsifeden Ba'albekli Kosta da mukarrebîn-i hulefâdan idi. Kendisi Nasrânî olarak tercüme-i âsâr için halîfeler tarafından Bağdad'a getirilmişdi. Yahya bin Adiy bin Hamîd bin Zekeriyyâ el-Mantıkî de bu meyândadır ki ulûm-i hikemiyyede zamanının re'îsi olan bu zât Mattâ bin Yûnus ile Ebû Nasr Farâbî'den okumuş idi.

Felâsife-i ulemâdan Ebu'l-Ferec bin Tayyib de bunlardandır ki câselîka, kâtib ve Bağdad'daki hıristiyanlar arasında mütemeyyiz olarak Bîmâristân-i Adudî'de san'at-ı tıb ta'lîm ettiğini söylüyorlar. Şeyhü'r-Re'îs ibni Sînâ'nın mu'âsırı idi. İbn Sînâ bu zâtın tabâbetindeki rüsûhunu takdîr eder, lâkin felsefesini beğenmezdi.

Sâbi'îlerden Sâbit bin Kurra el-Harranî de bu meyandadır ki Sâbi'î olmakla beraber hulefâ, havâs, avâm indinde pek muhterem idi. Hey'et-şinâs-ı şehîr Mehmed bin Mûsâ bin Şâkir'in hâne-i terbiyetinde yetişmiş; ulûm-i felsefiyyede ka'bına kimsenin varamayacağı bir makāma i'tilâ etmiş idi. Mantıkdan, riyâziyeden, tıbdan pek çok âsârı vardır. Sâbit Halîfe el-Mu'tazıd'ın vüzerâsına bile takaddüm ederdi. Oğulları İbrahim ile Sinan da babalarının yerini tutmuşdu. Ahfâdından Ebu'l-Hasen Sâbit bin Kurra de böyle idi. Şu'arâ-yı İslâm'dan bir çoğu Sâbi'î olan bu üç zât hakkında medhiyyeler söylemişdi.

Başka milletlere mensûb oldukları hâlde İslâm tarafından lâ'ik oldukları hürmeti ma'a ziyâde görmüş olan felâsifeyi, hükemâyı birer birer saymaya bilmem lüzûm var mı? Yoksa hulefâ-i mülûk nezdinde en yüksek makāmâta i'tilâ eden bir çok felâsife-i müslimîni de sayarak mı bahse hâtime verelim?

Feylesof-ı İslâmî Ebû Yûsuf Ya'kûb Kindî'yi yâhud el-Mehdî ve Hârûn er-Reşîd devirlerinde Kûfe vâlisi bulunan Emîr İshak'ı zikr etmeye lüzûm var mı? Ebû İshak sahâbe-i peygamberîden Eş'as'ın neslindendir ki tıb, felsefe, hey'et, hesâb, mûsikî fenlerinde mütebahhir idi. Diğerleri gibi bu da tercüme ile iştigal ederek kütüb-i felsefiyyeden pek çoklarını Arabca'ya nakl etmiş, müşkil mebâhisi îzâh eylemiş idi. el-Me'mûn ile el-Mu'tasım ve oğlu Ahmed nezdindeki mevki'i pek yüksek idi.

Bunlardan başka Mûsâ bin Şâkir'in oğulları Muhammed, Ahmed, Hasan'ın hulefâ ve ümerâ nezdindeki mevki'lerini söylemeye hâcet görülür mü ki üçü de kürre-i arzın mesâhasıyla, muhît ve kutrunu tetebbu' ile iştigâl etmişlerdi?

Artık Şemsüddevle'nin zamanında vezârete kadar yükselmiş olan İbn Sînâ'nın kendi kavmi arasındaki mertebesiyle Fârâbî'nin nezd-i Seyfüddevle'deki mevki'ini anlatmaya hiç lüzûm yokdur zannederiz.

Sa'dî

BUGÜNKÜ MÜSLÜMANLAR YÂHÛD MÜSLÜMANLIĞA MÜSLÜMANLARLA İHTİCÂC

Bakınız ne diyorlar: Haydi teslim edelim ki dîn-i İslâm'ın tabî'atında ilme karşı, hakîkī ma'nâsiyle, bir husûmet bulunmasın; efkâr-ı beşeri tenvîre çalışan, ulûm-i tabî'iyye ile uğraşan hükemâyı, ulemâyı işkencelerle ta'zîb etmek, ipe çekmek, ateşe atmak gibi mezâlim eski müslümanlar tarafından irtikāb edilmiş olmasın, lâkin bu gün ulemâ-yı İslâm ulûm-u akliyyeye, fünûn-ı hâzıraya düşman değil mi? Halk da onlara ittibâ' etmiyor mu? Bu hâli görenler, işitenler müslümanlığa iyi bir nazarla bakmasalar ma'zur görülmezler mi? İşte size bir misal:

Hıtta-i Mısriyye hâricindeki bilâd-ı İslâmiyye'nin birinde adamcağızın biri kalkmış iki makāle yazmış. Evvelkisinde selefin mesleğini iltizâm etmek şartiyle, ictihaddan, taklidden bahsetmiş; ikincisinde sofiye aleyhinde bulunarak cumhûr-i ehl-i sünnetin dediği gibi o da, müslümanlık bu meslekten fâ'ide görmemiş, belki zararlı çıkmışdır, demiş yâhûd buna yakın bir şey söylemiş, makāleler Mısır'da basılır basılmaz hocalar ayaklandılar, ne'ûzü billah, bu söz hurûc anid-dîndir, İslâm'a karşı bühtân-ı mübîndir, diyerek vâliye koştular. O da sâhib-i makāleyi yakaladığı gibi mahbese tıktı. Zavallı adam sultana bir tezallümnâme gönderdi; aleyhine tertîb edilen tezvîratdan berâ'etini sâbit olması için bir hâkim-i âdilin huzûrunda muhâkeme edilmek üzere merkez-i saltanata celbini istirhâm etti. Matlûbu is'âf olundu; lâkin bîçâre derbâr-i şevket-karârda da hapse mahkûm oldu! Bir çok zamanlar yatdıkdan sonra afvedilerek **[394]** yakayı kurtarabildi. Hâlbuki söylediği sözün usûl-i dîne kat'iyen mugâyir olmadığını havâss da bilir, avâm da. Bir misâl daha:

Şeyh Sünusî (meşhur Sünusî'nin babası) usûl-i fıkha dâir bir eser yazmış, usûl-i Mâlikiyye'ye bazı mesâ'il ilâve etmiş. Kitabında da kendisinin Kitâbullahdan, hadîs-i Resûlden ahkâm istinbât edebilenlerden olduğunu, bir iki müctehidin re'yine muhalefetde bulunduğunu işrâb edecek sözler söylemiş. Meşâyih-i Mâlikiyye'den biri, ki o zaman Ezher'in ileri gelen ulemâsından idi, bunu duyunca: Vay! Herif dinin hürmetini hetketti; sebîl-i imânı bırakarak dalâle saptı, diye harbisini koltuklamış, bucak bucak Şeyh Sünusî'yi aramaya başlamış, hem de bulaymış koltuğundaki harbisini mutlaka ona saplayacakmış. Bereket versin ki üstad-ı malikî kendisine mülâki olmadan Şeyh Sünusî Kahire'den çıkmış da bu sûretle etrafında dolaşan ölümden, üstâz merhûm da şerî'at nâmına irtikâb-i cürmden kurtulmuş.

Bir misâl daha:

Talebeye okutulacak ulûm arasına coğrafyanın idhâli aleyhinde Câmi'ül-Ezher ulemâsının, uzun etekli, geniş kollu nâ-mütenahî makāleleri görüldü. Makāle sâhibleri bu gibi ulûmu ders kitabları arasına sokmak isteyenleri ulûm-i dî-

niyyeye karşı müsâmaha ile, mübalâtsızlık ile ithâm ediyorlardı.

Kezâlik geçen sene bunlardan bir kısmının ötekinin berikinin akīdesine ta'n yolunda yazıları görülmedi mi? Hâlbuki hücûm ettikleri, teşhîr etmek istedikleri bîçârelerin ne müslümanlığa mugâyir hareketleri, ne de Kitâbullah'ın, sünnet-i resûlün ahkâmına mugâyir sözleri görülmemiş, işitilmemişdi.

Afgan, Hind, İran ulemâsının köhne efkâra şiddetle temessükleri, ecdâd-mânde âdâta hırsları, seleflerinden bir parmak ileriye gitmek isteyenlere karşı i'lân-ı harb etmeleri, mukarrebde tütün içenlerin bazı â'zâsını kesmek, yâhûd bir çok müslümanların indinde mûcib-i töhmet olmadığı halde bir fırkaca münker tanılan bir sözü lisâna alanları öldürmek gibi ta'assubda bu kadar ileri gitmeleri her gün işitilib durmuyor mu?

Sonra meselâ Ezher talebesine fünûn-ı tabî'iyyenin mebâdîsi okutulmak, yâhûd tarih-i tabî'î gösterilmek lâzımdır, diyen bir sese karşı gürültüler, kıyâmetler kopmuyor mu? Kisve-i takvâya bürünmüş bir çok adamlar bir ağızdan böyle bir taleb dine karşı adâvetdir, habl-i metîn-i îmânı koparmakdır, zavallı talebeyi dalâlete sevketmekdir, tarzında zu'umlarınca bid'at bildikleri bu teşebbüse karşı ortalığı velveleye boğmuyorlar mı?

Acaba bu hâl müslümanlar için yeni bir şey midir ki kendilerine ârız olmuş bir arazdır, yâhûd vücûd-ı kavmiyetlerine sereyân etmiş bir marazdır, denilsin? Müte'addid asırlardan beri gelip geçen müslümanların ahvâlini nazar-ı im'âna alan bir zât için bu hâl, ümmetlerin tebâyi'ine târî olan ilel-i ictimâ'iyyeden biridir, demek; husûsiyle etvâr ve evsâf-ı umûmiyyedeki vahdet ve müşâbeheti gördükten sonra pek kolay olmaz. Çünkü biri Bahr-i Muhit-i Atlasî sâhilinden, diğeri Sedd-i Çin'in altından alınan iki müslümanın ağzından aynı söz işitiliyor ki o da [1](إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّة وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّهْتَدُونَ)dür. Hepsi de bulundukları hâle muhâlif ne görseler ona karşı düşman kesiliyorlar; isterse husûmet ettikleri şeyin mehâsini Kitâbullah ile mü'eyyed olsun, icmâ'-i ümmet ile sâbit olsun.

Ancak bir hizb-i kalîl var ki bunlar nazar-ı idrâklerini perde-dâr eden gubâr-ı taklîdi silkip attık, âyât-i Kur'âniyye'ye, ehâdîse i'sâl-i nazar ediyoruz, ahkâm-ı şerî'atı doğrudan doğruya menba'ından ahze mâni' olan hâilleri kaldırdık, zu'munda bulunurlarsa da bunlar da esâs-ı dinde olmadığı halde sonradan ilâve olunan bir çok hurâfeleri, bir çok bid'atleri kaldırmış olmakla beraber öbür mukallidlerden daha berbat bir halde. Çünkü ahkâm-ı şerî'atı istinbât için bir takım usûl var ki hiç ona iltifât etmeksizin yalnız nassın elfaziyle iktifâ ediyorlar. Hâlbuki o usûl, dinin medâr-ı istinâdıdır. Da'vet-i vâkı'a hep ona âiddir. Nübüvvet, cânib-i ilâhîden mahzâ onun için verilmişdir. İşte bundan dolayı taklîd ile mukayyed değiliz, diyen bu tâ'ife de ne ilme sâhib, ne de medeniyet-i sahîhaya muhîb olamıyorlar.

Musanniflerin ibârelerinde ihtilâf ve tebâyün görülüyor; istihrâc-ı me'âl husûsunda ârâ teşettüte düşerse, fukahamızın apışıp kaldığını kim inkâr edebilir? Bir mesele hâdis olsa ki, ma'rûf musanniflerden birinin, onun hakkında re'yi sebketmiş olmasa fakihlerimiz kat'iyen bir şey söylemezler; Kütüb-i kadîmeden birinde yazılmış olan bir kavl-i ma'rûfa tevfîk edebilmek için mes'elenin mâhiyetini tahvile uğraşırlar. Hattâ memâlik-i Osmâniyye'den bir tâlib-i ilim Mısır'a gelmiş. Câmiü'l-Ezher'deki revaklardan birine girmek istemiş. Lâkin acaba nass-ı vâkıf hükmünce o tâlibin geldiği memleket ehâlisinin o revâka girmek istihkākı var mıdır, yok mudur? tarzında bir şübhe hâsıl olmuş. Birisi Şeyhü'r-revâk'a demiş ki coğrafyaya bakılırsa bu adamın memleketi şart-ı vakıfta dâhildir. Şeyhü'r-revâk da demiş ki: Ben öyle coğrafya kitablarındaki sözlerle kâni' olamam, benim için medâr-ı ihticâc olacak şey, bir fakihin (herhâlde merhûm olacak!) "şu memleket şu kıt'adadır ve vâkıfın vakfettiği yerdir" sûretinde tasrîh etmesidir.

Bunlardan birisine dense ki: İyi ama e'imme mevaki-i büldânı ta'yîn etmemişler; bizim elimizde de her kıt'anın ihtivâ ettiği mevâki'i bildirir, hudûdunu gösterir bir cetvel bırakmamışlar. Hâlbuki bizim usûl-i dinimiz bu gibi fünûnun ulemâsının sözleriyle, tevâtür-i ahbâr ile, kezâlik buna benzer **[395]** bedîhiyyat ile amel etmeye müsâ'ade vermişdir. Cevâben der ki: Ben ancak nass-ı fıkhı tanırım, delîl-i aklı dinlemem.

Onlara dense ki şu'ûn-ı âlem değişti; melekât ve zunûn bozuldu; nâsın a'mâli fenâlaştı; akā'id çığırından çıktı; ibâdetlerde rûh-ı ihlâs kalmadı, insanlar birbirine hücûm ediyor, fakr u zarûret ekserîsini zebûn etmiş, kuvvet ve şevket mütezelzil bir hâlde, cem'iyet perîşan, izzet zillete, hidâyet dalâle münkalib olmuş. Hâcet ve zarûret içinde kalmışsınız, durmayıp muhât olduğunuz şedâ'idden şikâyet ediyorsunuz. Niçin şu hâl size selefinizin esbâb-ı şevketini araştırmaya sâ'ik olmuyor?

Derler ki: Bu bize âid değil. Allah böyle şeyleri bize farz kılmamış, bunlar hükkâmın vazîfesidir. Ama onlar yapmıyorlarmış, zâten de yapamazlar. Çünkü zaman âhir zaman. Nitekim haberde vârid olmuşdur ki bu hâller mutlak vâki' olacak, İslâm da yeryüzünden kalkacak, kıyâmet ise ancak birtakım alçakların üzerine kopacak.

İşte bu sözleri söyledikten sonra ye'is ve fütûra dâir öyle bir takım âyetler, hadîsler, eserler getirirler ki ümidi kökünden keser, insanda ufacık bir harekete mecâl bırakmaz.

Müslümanlık Hakkında Ernest Renan'ın Fikri

İşte etrâfiyle beyân etmek istesek başlı başına bir kitab yazmamız îcâb eden bu atâlet, feylesof-i şehîr Renan'ı şu sözleri söylemeye sevketmişdir:

"Bununla beraber ben akāid hakkındaki bu müsâmaha-i umûmiyye husûsunda dîn-i İslâm'ı yalnız bırakmakdan korkarım. Lâkin biliyorum ki bu dinin âdâb-ı kadîmesine temessük eden bazı zevât ile İstanbul'da, İran'da bulunan bir fırka-i ricâlde vâsi' bir fikre, müsâlemete meyyâl bir akla delâlet eden yeni tohumlar var. Ancak bu tohumların, bazı fukahânın ta'assubu yüzünden boğulmasından korkuyorum. Bir kere de boğuldu mu artık müslümanlık mahvolmuş demekdir. Zîrâ bugün sâbit olan iki şey vardır. Birincisi şudur ki, medeniyet-i hâzıra, edyânı külliyen mahvetmek istemez. Zîrâ onların medeniyete vesîle olması da kābildir. İkin-

[1] Zuhruf, 43/22.

cisi şudur ki medeniyet, edyânın kendi sebîl-i terakkīsinde hâ'il olmasına da tahammül edemez. Binâ'en-aleyh edyân mülâyim davranmalı, sulh taraftarı olmalıdır, yoksa mevti muhakkakdır."

Pekâlâ, bu atâlet-i umûmiyye nereden geliyor ki ötekinin berikinin böyle, dîn-i İslâm müslümanların tarîk-i terakkīsinde bir uçurumdur; onları semt-i felâha îsâl etmek şöyle dursun, mahivlerine sebeb olacakdır, tarzında ta'n ve teşnî'ine sebeb oluyor? Bu atâlet dinin tabî'atinde yokdur da nereden neş'et ediyor? Yukarıdan beri serdettiğimiz hadisât-ı elîmenin menşe'i usûl-i din değildir de neresidir; eğer bunun bir zulüm olduğunu, bu zulmün de dîn-i İslâm'ın levâzımından bulunduğunu teslîm etmezsek şunu i'tirâf etmek îcâb eder ki bu, ilme karşı bir adâvetdir; yâhûd hiç olmazsa ilmi muhakkar görmek, ondan nefret eylemekdir. Bunların hangisinin olursa olsun beyne'l-müslimîn te'ammümü ise onların bütün mecd ü şerefinden rû-gerdan olmalarına, bütün menâfi'den mahrûm kalmalarına, elhâsıl gerek Ernest Renan'ın, gerek başkalarının söyledikleri sözlerin tahakkuk etmesine kâfîdir. Haydi bakalım buna ne diyeceksin?

Cevap

Derim ki, bu sözde bir şemme-i hakīkat vardır. Lâkin selefin kavlini îrâd eden bir adamın habsedilmesine gelince, bu hiçbir vakitde dîne temessük sâ'ikasiyle tehaddüs etmemişdir, mütecâsirlerini tahrîk eden sebeb, sırf hasetdir. Yoksa gayret-i dîniyye değildir. O zavallının habsiyle mahkumiyeti hakkındaki emrin sudûruna gelince bu da iki sebebdendir. Birisi muktezâ-yı siyâset, diğeri de korkudur. Öyle ya, bir fikir zincir-i taklîdden sıyrılacak olursa, bu hürriyet sirâyet ederek ikinci bir gâfilin intibâhını celb eder. Sonra üçüncü biri de uyanır. Daha sonra iş "ne'ûzü billâh" diye yâd ettikleri hayret-i efkârı müntic olur. Eğer diyecek olursan ki bu tarz-ı siyâset, fikri yâhûd dîni, yâhûd ilmi pâymâl eder, o zaman ben de seninle berâberim. Ah, ben siyâsetden, siyâsetin lâfzından, siyâsetin ma'nâsından, siyâset kelimesini teşkîl eden her harfden, siyâset nâmı anılınca hayâlime hutûr edecek her hâtıradan, siyâset lâfzı zikrolunan her beldeden, elhâsıl bu kelimenin bütün müştekkâtından Allah'a sığınırım. Sakın, bu siyâsetin muktezâsıdır, deme. İşte ben sana Allah'ı şâhid getiriyorum, peygamberleri, melekleri, bütün ervâh-ı selefi işhâd ederim ki dinden en uzak olan bir şey varsa işte bu siyâsetdir. Ve siyâset neye benzer bilir misin:

إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءهُمْ ضَالِّينَ فَهُمْ عَلَى آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ[1]

Müslümanların Atâleti ve Esbâbı

Müslümanların giriftâr oldukları atâlete gelince bunu dîn-i İslâm'a nisbet etmek kat'iyen doğru olamaz. Zîrâ cebîn-i pâk-ı İslâm'ı olanca safvetiyle, ismetiyle görenler için ne yukarıda saydığımız töhmetleri kendisine isnâda, ne de Renan gibi feylesofların haber verdikleri sû-i âkıbeti tevehhüme mecâl olamaz. Bu atâlet öyle bir atâletdir ki kulûb-i müslimînde râsih olan akīde-i sahîhaya başka birtakım akā'id-i bâtıla girerken, birlikte ârız olmuşdur. Bu mel'ûn illetin nüfûs-ı İslâm'ı teshîr etmesi ukūlden **[396]** nûr-ı îmânı söndürmesi hep bu siyâsetdir. Kur'ân'daki şecere-i mel'ûne hevâ ve hevese ibâdet, ilkā'ât-ı şeytâniyeye teba'iyyet hep bu siyâset yüzündendir. İslâm gibi hiç bir din görmedim ki aslını muhâfaza etsin de müttebi'leri bid'atden kurtulmasın; İslâm gibi bir sultan yokdur ki cünûd ve etbâ'ı onu yalnız bıraksın, ahdi nakzedilsin; va'd ve va'îdi nisyân olunsun; böyle bir şerî'at olamaz ki, minhâc-i sedâdı erbâb-ı nazar için gün gibi parlasın. Yine birçok gâfiller onu görmesin. Zaman o dîn-i mübînin bihakkın ehli olan evvelini mahvetdi. Sonra bir takım nâ-ehiller elinde kaldı. Rûhunu anlamadılar ki bu sâyede te'âlî etsinler; hürmete şâyân görmediler, acımadılar ki bu kûşe-i nisyânda bırakmasınlar. Birtakım pespâyegân etrafında toplandılar, ona intisâb dâ'iyesiyle nesîb oldular. Biz onun ehliyiz, aşiretiyiz, cemâ'atıyız, dediler; hâlbuki onunla münâsebetleri cehlin ma'rifete, hiffetin metânete, hatânın isâbete nisbeti gibidir.

Bakınız mezâya-yı İslâmiye'den böyle bir meziyet nasıl oluyor da müslümanların bugünkü hâline sebep oluyor? İslâm bir dîn-i Arabî idi. Sonra kendisine ilim iltihâk etti. O ilim de Yunanî iken Arabî oldu. Daha sonra halîfenin biri siyasetde hatâ ederek kendisi için hayırlı zannetdiği sakîm bir mesleği ittihâz etti. Alevîler, hânedan-ı risâlete müntemî oldukları için Arab askerleri Alevî bir halîfeye tabî'atiyle zahîr olur zehâbına düşerek kendisine Türk'ten, Horasan'dan ve daha başka yerlerdeki akvâmdan hassa askeri teşkîl etti. Zanneyledi ki bu ecnebîleri kendine bend edecek, ihsân ile, atiyye ile gönüllerini alacak, sonra onlar da hâricden saltanata göz dikenlere ne mu'âvenet ne de müsâ'adede bulunmayacak. Zâten ahkâm-ı İslâmiyye bu gibi icrâ'âtı ibâha edecek vüs'at ve sühûletde olduğu için bir mâni' görmedi. Artık o târihden i'tibâren İslâm Acemleşmeye başladı. Nihâyet Acemî oldu çıkdı.

O halîfe-i Abbasî kendisine, kendisinden sonra gelecek veliahdine iyilik yapmak istedi, lâkin ümmetine, dînine büyük fenâlık yapdı. Ecnebî askerlerini çoğaltdı. Üzerlerine yine kendilerinden ümerâ ta'yîn etti. Nihayet o ümerâ-yı askeriyye halîfelere tahakküme, saltanatı gasb ile icrâ-yı istibdâda başladı. Artık devlet bunların elinde kaldı. Hâlbuki bunlar da terbiye-i İslâmiyye sâyesinde incelmiş akıl, me'âlî ile ülfet etmiş kalb yokdu. Dîn-i İslâm'a girdikleri zaman cehâlet-i kadîmelerini bırakmamışlardı. Râyet-i zulüm hâlâ omuzlarında duruyordu. Vâkı'a kisve-i dîne bürünmüşlerdi, lâkin vicdanları eskisi gibi çırçıplak idi. Hattâ birçokları eski ma'bûdlarını yanlarında taşır, gittiği yere götürür, tenhâ bir yer buldu mu hemen çıkarır, ibâdet ederdi. Ma'a-mâfîh mevki'ini tahkîm için cemâ'at görünce namaz kılmakdan geri durmazdı. Daha sonraları Tatarlar gibi daha sâir birtakım akvâm dîn-i İslâm'a hücûm etti. İçlerinden birtakımı veliyyü'l-emr oldu. Artık bunlar için kendi mâhiyetlerini halka bildirecek, ahlâk-ı fazîhalarını meydana çıkaracak olan ilimden büyük düşman tasavvuru kābil olur mu idi? İşte bunlar gerek ilme, gerek ilmin yâr-ı vefâdârı olan din-i İslâm'a ancak edebilecekleri sûretde meyl edebildiler.

[1] Saffât, 37/64-70.

Evvelâ ilmi ele aldılar. Ehline hiç hürmet etmedikleri ulemâdan dest-i mu'âveneti dirîğ ettikden başka kendi adamlarından birçoklarını ulemâ silkine girmeye, kisve-i ulemâya bürünmeye sevketdiler. Bunlar bir kerre âlim tanındı mı artık nâsı ilme husûmet edecek bir derekeye indirmeye çalıştılar. Maksadlarını te'mîn için gâfil halka muttakî' kisvesinde, hâmi-i dîn sûretinde görünmeye başladılar. Nâsda öyle bir zan hâsıl ettiler ki dîn nâkısdır ikmâl edecekler, hastadır tedâvî edecekler, za'îfdir kuvvetleşdirecekler, elhâsıl yıkılmak üzeredir bunlar doğrultacaklar.

Hâlâ bırakmadıkları sanem-perestlik âdetlerinden, etraflarındaki akvâm-ı Nasrâniye'nin bid'atlarından birçok şeyler alarak müslümanlığa yamadılar. Vâkı'a o dîn-i mübîn bundan ibâ' etti ise de evâmir-i ilâhiyyeyi ta'zîm, şe'âir-i İslâm'ı bir kat daha tebcîl için bu gibi âdâtın lüzûmu derkârdır diyerek nâsı iknâ'a muvaffak oldular. Bu husûsda her zaman zalemenin âlet-i icrâ'âtı olan pespâyegân-ı efrâddan büyük büyük mu'âvenetler gördüler. Artık bize bilmediğimiz birtakım ihtifâlâtı, ictimâ'âtı îcâd ettiler. Evliyâya, ulemâya ibâdet bid'atını meşrû' gösterdiler. Cemâ'atı tefrikaya düşürdüler, halkı dalâl içinde bıraktılar. Müteahhir için selefin kavlinden başka bir söz söylemek hakkı yokdur, düstûrunu te'sîs ederek bunu efkârın olduğu yerde tevekkufuna, ukûlün ilimden âtıl kalmasına yarar bir akîde şekline sokdular. Sonra avanelerini memâlik-i İslâmiyye'nin her tarafına saldırarak birtakım hikâyeler, masallar neşretmeye, halkın mu'âmelât-ı ictimâ'iyyeye müdâhale hakkı olmadığına nâsı iknâ' eylemeğe başladılar. Dediler ki: Millete, devlete âid umûrun kâffesini rü'yet münhasıran hükkâmın hakkıdır, buna karışmak haramdır, müdâhalede bulunan selâhiyeti hâricine çıkmış olur. Meydandaki uygunsuzluklara, ihtilâllere gelince: Bunlarda hükkâmın bir sun'u yokdur. Bu hadisât âhir zamanda vukû'a gelecek ahvâl hakkında haberde vârid olan sözlerin tahakkukundan başka bir şey değildir. Artık hâlin, istikbâlin ıslâhına çâre yokdur. Eslem-i tarîk işi Cenâb-ı Hakk'a tefvîz etmekdir. Zâten müslüman üzerine farz olan yalnız kendi nefsini düşünmekdir. Herifler bir tarafdan bu sözleri söylerken diğer tarafdan gerek bazı ehadîs-i sahîhanın zevâhir-i elfâzını, gerek diğer birtakım ehâdîs-i za'îfeyi, yâhûd mevzu'ayı kendilerine mu'în buldular.

[397] İşte böyle mudil bir ordu müslümanlar arasına dağıldı, gezdikleri yerlerde de hükkâm-ı şerrin mazhar-ı mu'âveneti oldu. Tuttular, akîde-i kaderi, kalbleri bütün azim ve himmetden alıkoyacak, elleri kolları sa'y ü amelden bağlı bulunduracak bir derece-i ifrâta vardırdılar. Telkîn ettikleri hurâfâtın müslümanlarca kabûlüne sebeb-i kavî ise, umûr-ı dindeki noksân-i basîret ile hevesâta teba'iyet belâsı idi. Evet, bunlar böyle birtakım esbâbdır ki bir yere gelince bâdi-i helâk olur. Artık ziyâ-yı hakîkat zulmetler içinde boğuldu kaldı; nâsın kulûbunda usûl-i dine tamamiyle muhâlif bir sürü akâ'id-i bâtıla iyice kökleşdi.

İşte bu siyâset, zalamenin, müteneffizînin bu siyâseti dinin evvelce tanımadığı, bilmediği bir yığın hurâfâtı dine sokdu, rûh-i mü'minden, onu göklere kadar i'lâ eden âmâl-i ulviyyeyi çekdi, aldı; bîçareyi ye'sin son derekesine düşürerek cemâdât ile beraber etti. Bugün Müslümanlık nâmı altında gördüğümüz birçok harekâtın Müslümanlık'la hiç münasebâtı yokdur. Dinin â'mâlinden yalnız namazın, orucun, haccın tarzı; akvâlinden de, ma'nâsı yanlış anlaşılan bir kısm-ı kalîl muhâfaza olunmuşdur. Halk dîne ârız olan bid'atlerden, hurâfelerden dolayı fecâyi'ini saydığımız şu atâlet-i külliyye hâline geldi. Hem de bunu din sayıyor, din tanıyor.

Biz onlardan, onların Allah'a ve dînine karşı revâ gördükleri iftirâlardan Cenâb-ı Hakk'a sığınırız. Görülüyor ya, müslümanlarda şâyân-ı mu'âhaze ne kadar me'âyip varsa hiç biri dîne âid değildir; Müslümanlık dedikleri şey müslümanlıkdan başka her şeydir. İşte [1](لاَ يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَلاَ مِنْ خَلْفِهِ تَنزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ) Te'yîd-i ilâhîsine mazhar olan Kur'ân şâhiddir ki bunlar bütün yalan söylüyorlar. Kur'ân'ı bir tarafa bırakmışlar, o kitâb-ı mübînin nâtık olduğu hakā'ikden yüz çeviriyorlar.

Ma'a-mâfîh sözümüz burada bitiyor. İleride atâlet yüzünden başımıza gelen fecâyi'i uzun uzadıya anlatacağız; sonra da bunun kat'iyen izâle edilecek bir illet olduğunu isbât eyleyeceğiz.

–mâba'di var–

Merhûm Şeyh Muhammed Abduh
Mütercimi Mehmed Âkif

İslâm ve Türk Âlemi:
AKVÂM-I TÜRKİYYEYE MÜJDE VE TÜRK DERNEĞİNİ TEBRÎK

İkbâl-i akvâm-ı Türkiyye'nin sa'âdet-i istikbâline tasvîr etdiğim suver-i karâbeti, mu'teber Sırâtımüstakîm nüshalarının birinde âcizâne beyân etmiş idim. Maksadım bir hayât-ı siyâsiyye, nüfûz-i siyâsiyye değil; fakat mûcib-i endîşe ve acı darbeli olan "Tehâcür-i Uhuvvet" mes'elesinin nihâyet derece muhtâc-ı tahlîs u ıslâh olduğunu hakā'ik-i târîhiyye mütehassıslarına teşyîd-i uhuvvet hakkında müteyakkızâne nazar-ı im'ânla mehâretli zevâta arz ederek vikāye-i milliyyet sûretiyle bast-ı muhâkeme ve her muhîtin akvâmını kavmiyet-i necîbânesiyle musâfahaya da'vet etmelerini ve beynimizde cereyân eden esbâb-ı mâhî-i muhâdeneti ortadan kaldırmalarını istircâ' idi. Zîrâ yalnız benim değil, zerre kadar milliyet, İslâmiyet hakkında zevki olan bir adamın cânını, vicdânını parçalayan, bütün mevcûdiyet ve ahvâl-i te'ayyüşünü taz'îf eden şu tekātu'-i kavmiyyeye sekte vererek esâsen bir binâ-yı selâmet ve irtikā-yı fevz ü sa'âdet esbâbını meydana koymak efkâr-ı sâkıb ve re'y-i sâ'ib ashâbına lâzım idi. Eğer bu hâlde devâm edersek mes'ûliyet yine hakā'ik-i ahvâli düşünenlere râci' idi. Fakat şükürler olsun, bu ağır mes'ûliyetli mes'ele ahbâr-ı dâhiliyyeye ma'rûz kalmayarak, ciddî ve sa'y-i meşkûr erbâbının sem'-i i'tibârına alınarak bir cem'iyetin teşekkülüne kadar vâye-i nüfûz etdiğini istihbâr edince bütün mevcûdiyetimi tavsîfden hâric bir inşirâh kapladı. Bununçün âcizâne îfâ-yı memnûniyet ve arz-ı teşekküre borcluyum. Bu mes'ûliyetli mes'eleyi ibtidâen uhdeden ifrâğ etmeyi her vakit Osmanlı kardeşlerimizden ricâ eder idik. Zîrâ siyâsetce nazarda her şey ve her maslahat esbâbına teşebbüs etmek Osmanlı kardeşlerimize vüs'atli idi.

[1] Fussilet, 41/42.

Şimdi şükürler olsun, mes'ele tamam erbâbı yedine takdîm edilmişdir. Fakat her vakit idâme-i nazar ederek maddî ve ma'nevî bütün ihtisâsâtımızı şu tarafa tevcîh etmemiz İslâmiyet nâmı götüren* (taşıyan) her ferde vâcibdir.

Bakın birâderler! Şimdi derdimizi teşhîs ederek nerede, ne hâlde bulunduğumuzu görmek, tedkîk etmek, ilâcına bakmak vakti yetti.

Yek-dil, yek-zebân olarak irtibât ve teşyîd-i münâsebet tahsîline sarılalım ve bunun çâresine bakalım. Lihâf-ı cehâlet ile örtülmüş, iglâl-i taklîdiyye ile muglel i'tikādât-ı vehmiyye zulmetinde uyumuş, uhuvvet-i İslâmiyye ve irtibât-ı nesliyye tamamen inkıtâ' edilmiş Rusya müslümanlarında uhuvvet hissiyâtı olmaz ise de hemen mes'ele takdîr edilmez derecesine inşâallâh varmaz zannındayız. Bizim bu zannımızı bilhassa İstanbul'daki "Rusya İslâm Talebesi" cem'iyetleri ve memleketimiz içerisindeki bazı açık fikirli zevâtımız zan mertebesinde bırakmazlar, mes'eleyi hemen takdîr ederek "Türk Derneği" cem'iyetine maddî ve ma'nevî mu'âvenetden geri durmazlar, eminiz zannımızı yakîn mertebesine terfî' ederler.

Edîblerimize ma'lûm, yine tekrar ederiz. İlmî, fennî şeyleri sâde Türkî lisânında ta'bîr etmek gâyet güç; kezâlik anasıl müttehid akvâm-ı Türkiyye'nin tagayyür-i lisân ilcâsıyla konuşmak ve ihtilâtları mümkün değil idi. Her şeyin terakkī ve ittisâ' ettiği bir zamanda eski darlığında lisânımızı **[398]** iftirâk dalgalarına göğüs gerip mukābele ederek sa'âdet-i istikbâle vakf-ı vücûd buyuran zevât-ı hamiyet-simâta teşekkürler ederiz. Cenâb-ı Hak bunların emsâlini teksîr ederek ebnâ-yı milletde tevkīr ettirmeye muvaffak buyursun. Sûre-i Mâ'ide'nin 54. ve Sûre-i En'âm'ın 89. âyet-i kerîmelerinin iş'ârıyla Arab ibni Arab Efendimiz aleyhi's-salâtü ve's-selâmın vesâtatıyla tenevvür eden nûr-ı İslâmı kabûle artık isti'dâd gösteren, İslâmiyet'in istikbâlini parlak eden, bütün kütüb-i tefâsîr ve ehâdîsi, hattâ me'ânî ve beyânı tedvîn eden hep Acem evlâdı, hep Türk evlâdı kavmiyetimize âid bunun gibi ehem bir mes'eleyi İslâmiyetimizle beraber i'tibâr ve i'tinâlarından ıskāt eylemeyeceklerine emîniz.

10 Muharrem 1327 **A. Sevindik – Ufa**

MEVÂ'İZ
52. Ders – Mâba'd

Fitne nedir? Birincisi: Münâfereti mûcib, ihvân beyninde muhâsamayı dâ'î olacak, büyüdükçe büyüyecek bir takım makālât, bir takım iğvâ'ât... Bu ki sebeb-i perîşânîdir. Mine'l-kadîm bu tefrika millet-i İslâmiyyeyi herc ü merc etmişdir. Ne kadar devletler geçmişse hep bu tefrika yüzünden munkarız olmuşdur. Endülüs zamanını düşün. İslâm'ın o zamandaki kuvveti ne idi? Medeniyetin evc-i bâlâsına vâsıl olan o koca kavim ne bî-nihâye âsâr bırakmış! Ulûm ve fünûn Avrupa'ya hep oradan aksetmiş. Bugün bütün İspanya, Fransa'nın zîr-i idâresinde bulunan bir çok memâlik dahi hep Endülüs hulefâsı idâresinde idi. Sonra müslümanlar birbirleriyle uğraşmaya başladılar. Münâfese, mücâdele, agrâz-ı fâside, menâfi'-i hasîse. Nihâyet beynlerine tefrika düşdü. Az müddet zarfında koca Endülüs hükûmeti mahv oldu gitti. O büyük kuvvet-i İslâmiyye söndü. Endülüs vekāyi'i o kadar mufassal, muvaffakiyât ve terakkiyâtı o kadar parlakdır ki cildler dolusu yazılmışdır. Fakat nihâyet ahvâl öyle acıklı fâci'alara müncer olmuşdur ki yürekler parçalar. Daha yakın zamanlarda görülmüş şeylerdir, fakat ibret alan yok. Düvel-i nasârânın idâresine geçmiş bulunan memâlik-i İslâmiyye'nin hangisi pâyidâr olmuş? Zaman geçdikçe ehl-i İslâm şevketini gâ'ib etmiş. Nihâyet çok yerlerde münkarız olmuş, gitmişdir. Ama ehl-i İslâm içindeki hıristiyanlar pâyidâr olmuşlar. Müsâ'adât-ı İslâmiyyeyi buradan anlamalı. İstanbul'da bile Fâtih devrinden beri hıristiyanlar ihtimâl ki on misli artmışdır. Ne lisânlarına, ne dinlerine ta'arruz edilmiş. Demek şerî'at-i İslâmiyye müsâ'id imiş ki o zamânın e'âzım-ı ulemâsıyla Fâtih hazretleri müzâkere ederek ehâlî-i asliyyeyi mahv ve ifnâ etmemiş, mallarına dokunmamış.

Hangi devlet-i hıristiyâniyye kabzasına geçirdiği ehl-i İslâm'a bu mu'âmeleyi yapmışdır? Bin sene evvel geçen bir zamanda, dünyanın vahşet-i hengâmında devlet-i İslâmiyye nasârâyı vesâir milletleri muhâfaza etmişdir. Onlarda ziyâde ta'assub, nakz-i ahid var. O kilise erkânı, o mu'teberân... papaslar filânlar... Mine'l-kadîm kendi re'ylerine muvâfık olmayan uhûdu nakz ettirirler, etmeyenleri aforoz ederlerdi. Eğer mu'âhid olan kimse sözünde sebât etmek isterse mahv ederlerdi. Mülûk-i hıristiyâniyye bunlara mahkûm idi. Nasıl ki Osmanlılara karşı da defâ'atle vâki' oldu.

İlk evvel Sultân Murâd-ı Evvel zamanında devlet-i aliyye Macar Kralı ile mu'âhede akd etti, musâlaha yollu.

– Murâd-ı Evvel, ki Fâtih'in babası mu'âhede yapıldı. Tarafeyn mu'âhedenin muhâfazasında sâbit kadem idi. Bizim gibi o hükümdâr da ahdinin muhâfazasını isterdi. Lâkin Papa bırakdı mı? "Mâdem ki bu mu'âhede müslümanların menâfi'ine muvâfıkdır, bozulmalı" dedi. Nakz etti. Hükümdârı tehdîd etti. Sonra büyük büyük vekâyi' açdı: Varna muhârebesi, ehl-i salîb vak'ası oldu. Bütün Venedikliler vesâir milel-i nasârâ ehl-i İslâm aleyhine fırkalar teşkîl ederek hücûm ettiler. Allah ehl-i İslâm'ı muzaffer eyledi. O zaman müverrihleri diyorlar: O nakz-i ahid yok mu? Allah onun üzerine onları muzmahil eyledi. Nakz-i ahdin belâsı başlarına döndü...

Meşhûrdur Varna muhârebesi. Tekrar pederi geldi muhârebeye. Bütün nasârâ müttefik idiler. Bulgarlar, filânlar... ne kadar varsa hepsi birleşdiler. Ne kadar isterse olsun, mu'âhedeyi ayaklar altına aldıkları için Allah ehl-i İslâm'ı onlar üzerine muzaffer kıldı. Onlar da mu'ayyen bir kâ'ide vardı: Kendi menfa'atleri îcâbına göre hareket ederlerdi, müslimîni hukūk-ı âdemiyyete mâlik sıfatıyla tanımıyorlardı. Her türlü gadri, her türlü mu'âmele-i zâlimâneyi revâ görürlerdi. Bunun için hukūk-ı İslâmiyyeyi nazara almazlardı. İçlerindeki müslümanları mahv ederlerdi. Ne kadar memâlik-i İslâmiyye, ne derece şevket-i İslâmiyye onların eline geçmiş. Bazı yerlerde İslâm bütün bütün mahv olmuş. Mora'da kalan müslümanların eseri kalmamışdır. Belgrad'da öyle. On-

* "Götürmek" masdarından ism-i fâ'ildir. Kaldırmak ma'nâsınadır. Taşımak ma'nâsına da isti'mâl olunur.

lar bize ta'assub isnâd ederler. Hâlbuki biz zerre kadar şerî'atden ayrılmayız. An-cehlin bazı şeyler olur. Lâkin ale'l-ekser müstebidân böyle şerî'ate muhâlif hareketlerde bulunurlar, mü'minler, şerî'at hâricinde mu'âmeleyi hiç bir vakit arzu etmezler. Lâkin elimizden gelmiyor. Men' edemeyiz. Zulüm ile te'âlî etmez bir devlet. İslâm adl ile te'âlî eylemişdir.

Hulefâ-yı Râşidîn devrinde pek az yer kılıçla feth olunmuşdur. Ale'l-ekser adâletle memleketler dâire-i İslâm'a girmişdi. Husûsiyle **[399]** içimizdeki milel-i gayr-i müslimeyi muhâfaza muktezâ-yı dînimizdendir. Onun için pâyidâr olmuşlardır.

Şerî'at tebe'aya mezâlimi revâ görmemiş, bütün re'âyânın hukūkunu müsâvî tutmuşdur. Lâkin devr-i menhûsda ne fırıldaklar çevrilmiş olduğunu bilirsiniz. O hafiyeler, o haytalar, o gaddarlar, o müstebidler memâlik-i Osmâniyyeyi, ehâlînin hukūkunu mahv ederlerdi. Ama yalnız hıristiyanlara değil, müslümanlara da mu'âmeleleri böyle idi. Belki bizimkilere daha ziyâde zulüm ederlerdi. Onun için bu hâle girdiler. Bu fitnelerin esbâbından sakınmalıyız. Cenâb-ı Hakk'ın inâyet buyurduğu, kerem ü inâyetiyle bizlere bahş eylediği yeni usûl-i idâreyi netîcelendirmek için her türlü tedâbîri ittihâz etmeli. Sebât etmeli. Muhâlif mesleklere sülûk eylememeli. Ötekinin berikinin sözüne kapılmamalı. Aksü'l-amel tarafdârları var. "İyâzen billâh" bu hâlleri görüyorsunuz. Her gün bir türlü tecellî ediyor. Allah imdâd ve inâyet etmezse bu hâller mahvımızı mûcib olur. İçimizde yarıdan ziyâde hıristiyan var. Onlar da bizden selâmet bekliyor. Biz uyumuşuz, düşmanlar hazırlanmış, her türlü esbâb-ı zaferi tehiyye etmişler. Bugün harbe vaktimiz yok. En za'îf bir zamanımız. Bilfarz gâlib gelsek istifâde te'mîn edecek hâlimiz yok. Evvelâ içimiz temizlenmeli, mehâkim düzelmeli, adâlet uyanmalı. Biz düne gelince adam sırasında sayılmıyorduk. Bu hâlimizle bize ne Allah mu'în olur, ne kullardan fâ'ide beklenir. Temâdî etmekde olduğumuz bu hâl tarîk-i istikāmete sülûka mâni'dir. Evvelâ hüsn-i ahlâk ister. Hukūku muhâfazaya gayret ister. Allah (Celle Şânuhû) sözle kanmaz. Adâleti bayraklara yazmakla maksad hâsıl olmaz, bunun ne indallâh semeresi olur, ne indennâs. Lafzı murâd olursa hiç bir şey ele geçmez. Her ismin müsemmâsı var. O hakîkat ortaya konmadan hiç bir fâ'ide olmaz. Şimdi Avrupa gözlerini bize dikmiş, icrâ'ât bekliyor. Ciddiyet, icrâ'ât, ıslâhât lâzım. Esas bozulmuş. Pek çok kānûnlar kaleme alınmış, yapılmış. Lâkin o kānûnların hâricinde işler tutulmuş. İçimizdeki düşmanları barışdırdıkdan sonra Avrupa'ya bakalım. Bugün bu hâlimizle içimizdeki düşmanlarla baş etmeye kudretimiz yok. Öyle bağırmakla, yüksekden atıp tutmakla olmaz.

Fitnenin birisi de cihâd mesâ'ili. Îcâbında cihâd etmek lâzım. O da bütün bütün mecbûriyet hâsıl olduğu vakit olur. En son bir tedbîrdir. [1](وَإِن جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ) Eğer düşmanlarınız sulha mâ'il olurlarsa silaha sarılmayın, mutlakan siz de o mesleği tutun, sulhu elinizden kaçırmayın...

[1] Enfâl, 8/61.

Dâima Kur'ân sulh ü salâhı gösterir: [2](يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً) Ey mü'minler! Cümleniz birden sulh ü salâha dâhil olun. Musâlaha, mu'âhede, müzâkere, mükâleme ile mümkün olursa fasl-ı da'vâ edin, muhâfaza-i hukūk edin. Sakın, sakın olmaya ki kan dökmeye kalkışasınız. A'dâ ile beyniniz bozulmasın. Bir dereceye kadar hukūka ri'âyet kābil olmazsa o vakit başka. Dâima harb kimlerle olmalı? Kimler ki evvelce mukāteleye cür'et eder, seninle mukāteleye kıyâm eder. Başka çâre bulamazsın, o vakit muhârebe edersin. Ama o da pek kuvvetli zamanında olur. Evet! Mücerred fütûhât için; hürriyet ve adâlet ile benî âdemi ihyâ için memâlik-i sâireye de tecâvüz edilmişdir. Kuvvetimiz müsâ'id olunca, bu da bir vazîfedir. O vakit de i'lân-ı harb olunur. İbâdullahı esâretden kurtarmak maksadıyla. Bidâyetde olurdu. Lâkin şimdi de o kuvveti hâiz miyiz [3](ان الدين بدأ غريبا وسيعود غريبًا).

Dîn-i İslâm bidâyetden garîb olarak zuhûr etmiş ve mahz-ı inâyet-i Bârî ile tevessü' etmişdir. Hâmîsi pek az, tarafdârı pek az idi. Kırk kişi oluncaya kadar arada üç dört sene geçdi. Mekke'de hafiyyen neşr olunuyordu. Alenî da'vet bile olmazdı. Ne kadar sonra [4](فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ) âyet-i celîlesi nâzil oldu da Resûl-i Ekrem Efendimiz alenen da'vete kıyâm etti. "Dâr-ı Erkam"da ibâdet ederlerdi. Mescid-i Haram'da namaz kılmıyorlardı. Kadın erkek kırk kişi oldu, Hazret-i Ömer de dîn-i İslâm'a girdi. Ondan sonra bu âyet nâzil oldu. İ'lân olundu: "Çıkın, Mescid-i Haram'da namaz kılın!.." Bunun üzerine hayli ezâlar vâki' oldu. Nihâyet Medine'ye hicret oldu. Ondan sonra muhârebeye müsâ'ade olundu.

Bidâyeten şöyle buyuruldu: [5](وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ) Bidâyetde matlûb ne ise, şimdi de yani bu sıralarda yine odur.Tedârikât hadd-i kemâlde olmadığına mebnî o zamana kadar muhârebeye izin yokdu. Medine'ye teşrîflerinden bir sene sonraya kadar vazîfe sabır ve sükûndan ibâret idi. Neden sonra müsâ'ade buyuruldu. Çünkü düşmanlar saff-i harb teşkîl ederek, Medine'ye hücûma başladılar, Allah te'âlâ da öyle buyurdu: "Her kim size muhârebeye kalkışırsa siz de muhârebe edin, mâdem ki başka türlü sulh ve salâh mümkün değil... O vakit siz de müdâfa'a edin. Elinizden geldiği kadar safvetinizi muhâfaza edin.

Bidâyetde harb nasıl tekayyüd edilmiş idi, şimdiki hâlimiz de böyledir. Vâkı'â lehu'l-hamd nüfûs-ı İslâmiyye çok, nüfûsca kesretimiz var; lâkin nüfûs kesreti para etmez. Bu zamanlarda esliha-i cedîdeye karşı kuvvet-i bâzû ile durulmuyor. Esta'îzü billâh: [6](وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ) Şerî'ati vaktiyle tutmamışız. Onun için böyle âciz kalmışız. Allah ne buyurmuş Kur'ân'da? Düşmanlara karşı dâima böyle davranın. Gerek piyâdeler, gerek süvâriler, hattâ topçular da mezkûrdur. Mükemmel topçularınız, süvârile-

[2] Bakara, 2/208.
[3] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-İman 65.
[4] Hicr, 15/94.
[5] Bakara, 2/190.
[6] Enfâl, 8/60.

riniz bulunsun. [1](تُرْهِبُونَ بِهِ عَدْوَّ اللّهِ) A'dânın yüreğine mehâbet ve şiddet ilkā eyleyiniz. Başka türlü bekānız te'mîn edilmez. (وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم) Yani kudretiniz, kuvvetiniz yettiği kadar zamâneye **[400]** göre, îcâbât-ı asriyeye tevfîkan esliha hazırlayın. Onları ne yolda kullanacaksınız; onu da öğrenin. Fünûn-ı cedîdeye tamamıyla mutâbık olmalı.

Bu âyetin nüzûlu hengâmında Sultân-ı Enbiyâ Efendimize kuvvet nedir?.. diye sordulardı, belli ki silahca kuvvet. Fakat acaba kılıçları iyice bilemek, etrafını parlatmak mı? Yoksa başka türlü bir âlet mi? Hazret-i Peygamber minber-i şerîf üzerinde idi. Buyurdular ki: [2](أَلاَ إِنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْيُ) Üç def'a böyle buyurdular. Kuvvet, kuvvet... Bâzu değil. Kılıç... O da değil. Bil ki atmak, atmak. Top atmak şarapnel atmak. Zamân-ı sa'âdetde ok atılırdı. Fakat "ok atmak" demiyor. Mutlak olarak "er-remyu" buyuruyor. Çünkü Hazret-i Resûl keşf ediyor. Allah Sultân-ı Enbiyâ'ya vahy ile bildiriyordu ki ileride öyle şeyler îcâd olunacakdır. Muhârebeyi kazanmak onlara mütevakkıf olacakdır. Kurşunlar, gülleler atacaksın, o sûretle galebeyi te'mîn edeceksin. Başka çâre-i necât olmaz. Gâyet sür'atli olacak. Gâyet ba'îd mesâfeye gidecek. Öyle bir sûretle atmalı ki düşmanın rehgüzârı güllelerle dolsun. Yoksa daha evvel onun güllesine sen ma'rûz olursan vay hâline.

– Ama ben dînimi muhâfazaya sa'y ederim. Dîn-i hakka nusret mev'ûd-ı ilâhîdir. Evet! Lâkin sen istidâ'atın derecesinde çalış ki Allah nusret buyursun. [3](إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ) Nazm-ı şerîfi iş'ârına nazaran nusreti Allah bizim sa'yimize mütevakkıf kılmışdır. Ta'lîmât-ı şer'iyyeyi tutun, o vakit ben de te'sîrini halk ederim." Esbâbını biz hazırlayacağız. Allah te'sîrini halk edecek. Yalnız irâde ile, hüsn-i niyyetle bir yere gelmeden maksûd hâsıl olmaz.

[4](وَإِن جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ) Kezâlik diğer âyet-i kerîmede [5](وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُوا) buyurmuşdur. Yani Allah yolunda mukātele edin. Kimlerle? Kimler sizi kitâle mecbûr ederse, aleyhinize kıyâm ederse; o vakit miskin miskin durma, düşman seni boğazlasın... Hiç bir kānûn, hiç bir şerî'at yok ki buna müsâ'ade etsin. Onun için mecbûr olmadan mukāteleye kalkışmayınız, mâdem ki za'fınızı bilirsiniz. Kesret-i nüfûs fâ'ide vermez. Vâkı'â bütün dünyada lâ-ekall üç yüz milyon müslüman var; fakat bugün üç milyon kadar kuvveti hâiz değillerdir. Öyle dağılmış, acz ü meskenet içinde, zillet içinde kalmışlardır. Hiç birinin diğerine fâ'idesi olamıyor. Hepsi birer devletin zîr-i tahakkümünde. Hiç biri kendi başının selâmetini bulamaz. Ne Hindistan'dan bir hayır var, ne Rusya'dan; ne bizden, ne Tunus'dan. Kendilerini idâreden âciz bî-çâreler. O kadar aralarına tefrika düşmüş, ol derece mağlûb kalmışlar ki âdetâ esârete mahkûm olmuşlar. En ziyâde acınacak rûz u şeb dağ-ı derûn olacak bir noktadır bu. Evet! Bidâyet-i İslâm nasılsa nihâyeti de öyle olacak. Çünkü (ان الدين بدأ غريبا وسيعود غريبًا) buyurulmuşdur. Yani dîn-i İslâm garîb olarak başladı, Sultân-ı Enbiyâ bir müddet kırk kişi ile kalmışdı. Sonra efrâd-ı ümmet çoğaldı. Âhir zamana doğru yine garîb olarak avdet edecek "Ehl-i İslâma za'fiyet istîlâ edecek, bir zaman gelecek o hâl-i za'af avdet edecek" İşte o zamanlar gelmişdir. Burası doğrudur. Lâkin o za'af zâ'il olmayacak değil bunu düşmanlar katar. Hadîsde bu yok. Allah te'âlânın inâyetiyle ilk za'afı nasıl kuvvete tebdîl etti, yine inşâallah bir zaman gelecekdir ki satvet-i İslâmiyye; şevket-i Osmâniyye zebânzed-i cihân olacakdır. Çünkü mutlaka şerîat bâkîdir. Şerî'at nâmına cihâd edecek mü'minler de bulunacak bunu binlerce ehâdîs-i şerîfe tebşîr etmekdedir.

Ez-cümle [6](لاَ تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي) *Sahîh-i Müslim*'de mezkûrdur. Yani ümmetimden öyle fırkalar, öyle cemâ'atler bulunacak ki kıyâmete kadar cihâdı terk etmeyecekler, evet cihâd kıyâmete kadar bâkîdir. Lâkin vakit vakit. Her zaman bir olmaz. Bir müddetden sonra inşâallah yine kuvvetimiz te'âlî edecek. Olabilir ki İslâm ibtidâ'en de cihâda da'vet eder. İleride öyle bir zamanlar gelebilir, ehl-i İslâm kuvvetini toplar, a'dâya karşı durur, ibtidâ'en cihâd meydanına da'vet edebilir. Zîrâ şerî'atin devamı buna mütevakkıfdır. Zillet ile yaşanmaz. Himâye ile bekā bulunmaz. Himâye ile hiç bir millet bekā bulmadı. Ama hâl-i za'afda biraz mu'âvenet olur. Allah esbâbını halk eder. Fakat sen de kendini güzel kullan. Sonra semeresini görürsün. Sen teşebbüs edeceksin, sonra te'sîrini Allah halk edecek. İşte tevekkül budur.

– Ben esbâbı hazırladım. Selâmete çıkarım...

deme. Mağrûr olma. Ne kadar kuvvetin olsa güvenme. Allah'a mütevekkil ol. Yani te'sîr kudret-i ilâhiyye ile kā'imdir. Nusret-i ilâhiyye refîk olmazsa hiç bir sa'yin semeresi olmaz. [7](إِن يَنصُرْكُمُ اللّهُ فَلاَ غَالِبَ لَكُمْ وَإِن يَخْذُلْكُمْ فَمَن ذَا الَّذِي يَنصُرُكُم) Şimdi arz ettiğim gibi anlaşılıyor ki fitne, tekâsül ani'l-cihâd ile tefsîr edilmişdir. Îcâbında tekâsül belâyı mûcibdir. Dîn-i İslâm'ın mahvını intâc eder. Lâkin aksi de böyledir. Muhârebeye kuvvet yok iken, esbâb-ı zafer âmâde kılınmamış iken onu îfâ edeceğim diye –hareket-i mezbûhâne kabîlinden– düşmana karşı yürümek... O da fitne-i uzmâdır. Kuvvetin düşmanın kuvvetinden dûn bir mertebeden bulunurken: Buna mesâğ-ı şer'î yokdur.

Mutlaka muhârebe edeceğim, izzet-i nefsim bunu îcâb eder. Avâm: "Muhârebe isteriz" diye ayaklandı, diye muhârebe olunmaz. Dostluk değil o her kim söz anlamazsa anlatdırılır. Âsîler te'dîb olunur. Bir kaç kişinin menfa'atine koca millet-i İslâmiyye fedâ olunmaz. Makām-ı hilâfet-i kübrâ vedî'a idâmesinedir. Borcluyuz. Lâkin her zaman ehl-i hall ü akd var.

–mâba'di var–

İttihâd-i Terakkī Matba'ası Ebu'l-Ulâ

[1] Aynı âyet.
[2] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-İmâre 52.
[3] Muhammed, 47/7.
[4] Enfâl, 8/61.
[5] Bakara, 2/190.
[6] *Müslim,* Kitâbü'l-İmâre 53.
[7] Âl-i İmrân, 3/160.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Caddesinde
İdâre-i Mahsûsa

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Edebiyat, Hukūk ve Ulûmdan Bâhis Haftalık Risâledir

İhtâr: Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur. Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

Müessisleri: Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edib

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

	Seneliği	Altı aylığı
Dersa'âdet'te	65	35
Vilâyâtta	80	40
Memâlik-i ecnebiyyede	80	40 kuruştur.

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ: 11 Temmuz 1324

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.
Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

18 Şubat 1909 27 Muharrem 1327 Perşembe 05 Şubat 1324 **Birinci Sene - Aded: 26**

[401] İSLÂMİYET'İN BAHŞ ETTİĞİ HÜRRİYET-İ ÂMME

Hürriyet-i şer'iyyenin memnû'âtından biri de âsâyiş-i umûmî ve istirâhat-i ahâlî safvetine kedûret îrâs edecek kelimât tefevvühüdür. Ne maksadla olursa olsun bu yolda harekât ve neşriyâtın hiç bir türlüsüne kimse me'zûn değildir.

Cenâb-ı Hakk'ın ibâdına inâyet ve ihsân buyurmuş olduğu emniyet ve âzâde-gîyi ihlâle yeltenmek bâdî-i la'net olacak büyük cinâyetdir.

[1](الفتنة نائمة لعن الله من أيقظها) Hadîs-i şerîfi zebânzed-i enâmdır. Hutebâ-yı fitne-engîzânın giriftâr olacakları azâbın eşedd-i azâb olacağı da diğer ehâdîs ile i'lân buyurulmuşdur.

Binâ'en-aleyh şer'-i şerîfe muğâyir bir hâl ve hareket müşâhedesiyle müte'essir olan zevât-ı ekrem nusret-i dîn ve irşâd-i müslimîn için ortaya konacak sözlerin münfec-i fesâd olabileceği, o hâlet-i münkereden daha vahîm hâlâtın zuhûruna meydân vereceği maznûn olursa te'essürât-ı vâkı'aya kapılmayıp, vakt-i münâsibe intizâren iltizâm-ı sükût etmeleri te'ayyün eder. Vakt-i münâsib hulûlünde fevt-i fırsat etmeyerek îzâhât ve iknâ'ât ile îfâ-yı vazîfeye çalışırlar. Çünkü beyân-i hakka kudreti olanların sükûtu haramdır.

Bir hadîs-i şerîfde (الساكت عن الحق شيطان اخرس) buyurulmuşdur. (لكل مقام مقال ولكل مجال رجال) düstûrunun bir de zeyli vardır, o da (وما كل ما يعلم يقال) cümlesidir. Yani her makāmın makāli, her meydânın ricâli olduğu gibi her bilinen hakîkatin de ifâde olunacak bir zamanı vardır. Âkil insan dâima mütebassırâne davranır, kasır inşâ etmek için Mısır yıkmaya kalkanları taklîd etmez.

Hürriyet, eşhâsa değil, ahvâle nazaran tatbîk olunmak lâzımdır. Binâ'en-aleyh dâire-i edeb hâricine çıkmadıkca herkes hukūk-ı tabî'iyyesiyle istifâde bâbında hürdür. Fakat o dâireden hurûc edecek olursa hürriyeti münselib olur. Muhâfaza-i âdâb kānûnuyla mahkûm kılınır.

Nasıl ki münkerâtdan nehy ehemm-i vazâ'ifden olduğu hâlde –ânifen beyân ve îzâh olunduğu üzere– fesâd ve fitneye bâdî olacağı melhûz olunca nâhî ani'l-münker de hürriyeti sû'-i isti'mâl etmiş olur, cezâ-yı elîme dûçâr kılınır.

Erbâbı indinde müsellem olduğu vechile şerî'at-i Ahmediyye her türlü müfsideyi def' ve ibtâl üzerine mü'esses olmasıyla beraber lede'l-îcâb ehven-i şerreyn ve ehaff-i zarareyni ihtiyâr ile, mefâsidi bi-kadri'l-imkân taklîl ile iktifâyı tercih ediyor ki ayn-i hikmetdir.

[2](فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ) nazm-ı şerîfi de bizi bu kā'ide-i hakîmâneye irşâd etmekdedir.

Hürriyet-i şer'iyye dâima hak ve i'tidâl mihveri üzerinde deverân etmekde olup ifrât-perestliğe kābil-i tevfîk değildir.

(الحق يعلو و لا يعلى عليه) Hükm-i kat'îsini câzim olan erbâb-ı basîret dâima metânetlerini muhâfaza ile beraber tedbîr-i ma'kūlden ayrılmaz ve ihtiyâtı **[402]** elden bırakmazlar. Büyük inkılâblar esnâsında tabî'iyyü'l-vukū' olan ahvâl-i gayr-i muttaride i'zâm olunmayarak sükûnet-i tâmme ile telakkī olunmalı, heyecân-ı umûmîye kapılmamalıdır. Esâssız ve münâsebetsiz olan şeyler hiç bir vakit pâyidâr olamazlar. Efkâr-ı âmme kesb-i i'tidâl etdikçe birer birer zâ'il olup giderler. [3](وَمَا ذٰلِكَ عَلَىَ اللَّهِ بِعَزِيز)

LÂHİKA

Mebhûsün anh olan ma'nâca, ma'nâ-yı müte'ârifce "hürriyet" ta'bîri sadr-ı İslâm'da mütedâvil değildir diyorlar. Varsın olmasın her hâlde ma'nâ-yı dilârâsı gerek ef'âl ve akvâlde, gerek garâ'im-i sudûr-i ricâlde sûret-i kat'iyyede te-

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 8455.

[2] Bakara, 2/265.

[3] Fatır, 35/17.

karrür etmiş, mer'iyetinde zerre kadar iştibâha meydân bırakılmamışdır. Hiç bir şerî'at-i ilâhiyye bunun hâricinde te'sîs-i ahkâm etmemiş hiç bir peygamber veya halîfe bi'l-hak bu ma'nâ-yı meşrû'dan, bu düstûr-ı kat'îden ayrılmamışdır.

Kur'ân-ı Kerîm ile sünnet-i nebeviyyenin kâffe-i mukarrerâtı, şerâyi'-i semâviyyenin bütün teblîğâtı, kavânîn-i mu'tedile-i ümem ve kavâ'id-i felâsife-i âlem hep bu esâs-ı akvem üzerine binâ kılınmış, bu nokta etrâfında deverân ede gelmiş olduğu kābil-i teşkîk olmayan hakā'ik-i sâbitedendir.

Kışr menzilesinde olan elfâz ve mebânîye zâten nazar yokdur. Nezd-i ulü'l-elbâbda nazar u i'tibâr makāsıd ü me'ânîye münhasırdır.

İmâm-ı Mâlik* hazretleri de; "Biz elfâzla değil, belki me'ânîye ri'âyetle me'mûr ve mükellefiz" buyurmuşlardır.

Ma'nâ-yı feyzâ-feyz-i hürriyetin kat'iyet-i sübûtuna vâzıh burhân esta'îzü-billâh [1](إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ) nazm-ı celîlidir. Zîrâ bu nass-ı âlî mü'eddâsı bulunan te'diye-i emânet ve icrâ-yı ma'delet vücûbunun telhîs-i icmâlîsi her şeyi mahall-i lâyıka vaz' ve ikāmenin farziyetinden ibâretdir.

Umûmî ve husûsî, dînî ve dünyevî her kavl ü amel, fi'l ü terk ehlinden sâdır ve mahalline mevzû' olmak ise sübût-ı hürriyetle kā'im, onun tahakkukuyla dâim olabileceği emr-i âşikârdır. Bu hâlde şer' ü kānûna mugâyir olmayan, hukūk-ı âmmeyi ihlâl etmeyen ef'âlden birine teşebbüs eden ve öyle bir söz söyleyen kimseyi men' ü zecre hiç bir ferdin salâhiyeti olmayacağı şüphe götürmez. Çünkü bu men' ü müdâhale ehl-i emâneti emânetinden, sâhib-i hakkı hakkından mahrûm etmekdir ki nass-ı mübîn hükmünce harâm-ı kat'îdir.

Bu hükmü şer' ü kānûna adem-i muhâlefetle tekayyüd ediyoruz. Zîrâ teşebbüs olunan fi'ilin, sarf olunacak kelâmın emânet ve hak olması buna mütevakkıfdır. Aksi takdîrde hıyânet ve tecâvüz kabîlinden olur.

(وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ) Kavl-i kerîminde hükmü bi'l-adli te'diye-i emânât üzerine atf buyurmak da istidlâlimizi mü'eyyeddir. Çünkü hükmü bi'l-adl mütenâzi'în içinden sâhib-i hak ve emânet olan tarafı ta'yîn demekdir. Bu hâlde resmî veya gayr-i resmî olsun hâkim-i âdil hak sâhibine emâneti îsâle vesâtet, hürriyeti muhâfaza husûsunda nusret etmiş olur.

(Âyât-ı Kur'âniyye dâima böyle, bazen sarâhat, bazen de işâret veya delâlet tarîkiyle yekdiğerini te'yîd ve tefsîr etmekdedir. Bu âyet-i kerîmenin tamâm-ı tefsîr ve îzâhı geçen nüshalarımızın "Mevâ'iz" kısmında mündericdir.)

Elhâsıl yukarıdan beri îzâh-ı mâhiyeti ve beyân-ı hasâ'isi ile iştigâl etdiğimiz hürriyet vasf-ı delîl-pezîri emr-i meşrû' değildir, denilse hatâ-yı azîm irtikâb edilmiş olur. Çünkü şer'an sübûtunda şek yokdur.

Kable'l-İslâm şâyi' olan emsâl-i Arabdan olmak üzere (لا حر بوادى عوف) terkîbi de zebânzed-i bülegâdır. Ma'nâsı:

Afv bin Mahlem Şeybânî nâm mütegallibin kemâl-i tecerrüb ve tahakkümüne mebnî vâdîsinde, zîr-i istîlâsında bulunan emâkinde bir şahıs hür bulunamaz. Bütün ahâlî onun elinde esîrdir. Devr-i câhiliyetde ümerâ-yı Arab ale'l-ekser böyle cebâbire idi. Dîn-i mübîn-i İslâm ışrâk u ihâta-i âfâk etmedikce hürriyet-i insâniyye tahakkuk etmedi.

Manastırlı İsmâil Hakkı

NECÂ'İB-İ KUR'ÂNİYYE
Sûre-i İsrâ: Âyet 85

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً [2]

(Habîbim) sana ruhdan su'âl ediyorlar (Beden-i insânînin müdebbiri ve hayât-ı insânın mebde'i olan rûhun hakīkati nedir diye soruyorlar. Bir rivâyete göre Yahûd Kureyş'e dediler ki: "Siz Hazret-i Muhammed'e Ashâb-ı Kehf'den **[403]** ve Zülkarneyn'den ve rûhdan sorunuz. Eğer hepsine cevâb verir veyâhûd hepsinden sükût ederse 'nebî' değildir. Eğer bazısına cevâb verib de bazısından sükût eylerse 'nebî'dir." Kureyş sordular. Hazret-i Peygamber Ashâb-ı Kehf ile Zülkarneyn kıssalarını onlara beyân edip emr-i rûhu ibhâm etdi ki Tevrat'da dahi ibhâm edilmişdir.) Sen de ki rûh Rabbimin emrindedir. (Rûh Rabbim te'âlâ ve tekaddes hazretlerinin ilmini zât-ı ulûhiyetine tahsîs buyurmuş olduğu esrâr-ı hafiyye cinsindendir. Ukūl-i beşer bu lücce-i esrârın havlinde gezinemez. Künh u hakīkat-i rûhu dâire-i idrâk-i beşer ihâta edemez.) Size ancak ilm-i kalîl i'tâ olunmuşdur. (Bu mikdâr ilim ise bu gibi esrârın künh ü gavrına nüfûz edemez. Rivâyet olundu ki Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz bu kavl-i şerîfi teblîğ buyurunca dediler ki: "Bu bize mi mahsûs, yoksa sen de dâhil misin?" Buyuruldu ki: "Biz de siz de dâhilsiniz." Buna cevâben dediler ki: "Ne acâyib hâlin var, bazen dersin ki bana hikmet in'âm olundu, hikmet in'âm olunana hayr-ı kesîr in'âm olunmuşdur, bazen de böyle söylersin." Bunun üzerine [3](وَلَوْ أَنَّمَا فِى الْأَرْضِ من شَجَرَة أَقْلاَمٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ من بَعْده سَبْعَةُ أَبْحُر مَّا نَفدَتْ كَلمَاتُ اللّه) âyet-i kerîmesi nâzil oldu ve insana in'âm olunan ilim hadd-i zâtında kesîr ise de deryâ-yı ilm-i ilâhîye nisbet ile bir katre-i nâçîz olduğuna işâret buyuruldu. Bunların şu sûretle feth-i dehân-ı i'tirâz etmeleri rekâket-i akıllarından neş'et eylemişdir, çünkü hikmet-i insâniyye tâkat-ı beşeriyyenin vâsi' olduğu ve belki me'âş ve me'âdın te'allük eylediği mertebe hayrı bilmekdir, bu da nâ-mütenâhî bulunan ma'lûmât-ı ilâhiyyeye nisbet ile elbette kalîldir, yâhûd (مِنْ أَمْرِ رَبِّى) kavl-i şerîfinin ma'nâsı: Rûh a'zâ-yı cesed gibi bir maddeden tahassül ve bir asıldan tevellüd etmeksizin mahz-i emr-i tekvîni ile husûle gelmiş ibdâ'iyâtdandır, hâsılı rûh-i âlem-i emrdendir. Âlem-i halkdan değildir demekdir. Gerek evvelki ma'nâda ve gerek bu ma'nâda olsun ilm-i ilâhîye nisbet ile nâçîz bulunan ilm-i insânî ile rûhun hakīkat ve mâhi-

---

* Mü'ellif-i asl Mâlikiyyü'l-Mezheb olmağla müşârun-ileyh hazretlerinin kavliyle istişhâd etmişlerdir. Mezheb-i Hanefîce de i'tibâr-ı elfâz ve mebânîye olmayıp me'ânî ve makāsıda olduğu ma'lûmdur.

[1] Nisâ, 4/58.

[2] İsrâ, 17/85.

[3] Lokman, 31/27.

yetini idrâk beşer için mümkün olmadığı beyân buyrulmuşdur.)

Hakîkat-i insân herkesin "ben" diye işâret eylediği şeydir, o da rûhdur, ta'bîr-i dîger ile nefs-i nâtıkdır. Bir çok delâ'il ve ahvâl isbât eder ki hakîkat-i insân şu görünen cesed ve heykel değildir:

Evvelâ: Beden kâhî nümüvv ü zübûle göre ve kâhî semn ü hüzâle göre ziyâde ve noksan ile tebeddül eder. Bi'l-bedâhe ma'lûmdur ki mütebeddil mütegayyir, sâbit-i bâkînin gayridir. Şu hâlde kat'iyen nümâyân olur ki insan bu cüsseden ibâret değildir.

Sâniyen: İnsan fikri meşgûl iken himmeti bir emr-i mu'în-i mahsûs cihetine teveccüh eder ve bu hâlde bedenin cemî' eczâsından ve a'zâ ve eb'âzının mecmû' ve mufassalından gâfil iken nefsinden gâfil değildir, çünkü bu hâlde iken hiddetlendim, arzu etdim, senin sözünü işitdim, yüzünü gördüm gibi sözler söyler. Bu "mim" zamirleri ise onun nefsinden kinâyedir. Demek ki o mecmû'-ı bedeninden ve a'zâ ve eb'âzının her birinden gâfil iken nefsini biliyor. Ma'lûm ise nâ-ma'lûmun gayri olduğundan insan şu gördüğümüz bedenin gerek mecmû'una ve gerek a'zâ ve eb'âzından her birine mugâyir olması lâzım gelir.

Sâlisen: Herkes a'zâ-yı bedenden her birini nefsine izâfet ile başım, gözüm, elim, ayağım, dilim, kalbim der. Muzâf ise muzâfun ileyhin gayridir.

Râbi'an: Türk, Arab, Kürd, Arnavud, Hind, Rum gibi bütün tavâ'if-i âlemi ve müslimîn, nasârâ, yahûdî, mecûsî gibi cemî' erbâb-ı milel ü nihâli görürüz ki emvâtı için tasadduk ederler, onlara hayır ile du'â eylerler, kabirlerini ziyârete giderler. Eğer güzeşte-gân, cesedin zevâl ü fenâsından sonra hayy ve zinde olarak bâkī olmasalar onlar için tasadduk abes, onlar için hayır du'â abes, onların ziyâretine gitmek abes olur idi. İmdi mevti için sadaka, onlar için hayır du'â, onların kabirlerini ziyâret üzerine bütün fırak-ı âlemin bütün erbâb-ı milel ü nihâlin ittifâk etmeleri, insânın bu gördüğümüz cesedden başka bir şeyi olduğuna ve o şeye mevt târî olmayıp mevt bu cesede târî olduğuna fıtrat-ı asliyye-i selîmeleri şehâdet eylediğine delâlet eder.

Hâmisen: Bir çok kimseler pederini veya oğlunu vefâtından sonra âlem-i menâmda görür de ona der ki filân yere git, orada senin için altın gömmüş idim al. Bazen de görüp ona medfûn altından kazâ-i dîn etmesini tavsiye eder. O kimse uyanıp da o mahalli taharrî eyledikde tıbkı menâmda gördüğü gibi bulur. Eğer insân ba'de'l-mevt bâkī olmasa böyle olmaz idi. Bu delîl insânın ba'de'l-mevt bâkī olduğuna delâlet etdiği gibi zâten his de cesedin meyyit olduğuna delâlet etdiğinden insân şu cesed-i meyyitden ibâret değildir.

Sâdisen: Bir kimse ne elleri ve ayakları kesilmek veya gözleri çıkarılmak veya kulakları kesilmek gibi sûretle a'zâsından bir uzvu zâyi' olsa o kimse kalben ve aklen bulur ki kendisi ayniyle o kimsedir, nazarında evvelkinden hiç bir farkı yokdur, hattâ ben evvel ne âdem isem şimdi de o âdemim, şu kadar ki ellerimi ayaklarımı kesdiler der. Bu ise o âdemin bu a'zâ ve eb'âza mugâyir bulunduğuna burhân-ı yakîni olarak insânın şu bünye-i mahsûsadan ibâret olduğuna kā'il olanların kavlini ibtâl eder.

[404] Sâbi'an: Ben meselâ Zeyd ile konuşup da ona şöyle yap veyâhûd şöyle yapma dediğim zaman bu hitâb ile muhâtab ve bu emr ü nehy ile me'mûr ve menhî olan, Zeyd'in ne cebhesi, ne hadekası, ne burnu, ne ağzı, ne de sâir a'zâsından bir uzvu muayyendir. Şu hâlde muhâtab ile me'mûr ve menhînin a'zâ-yı bedene mügâyir bir şey olması lâzım gelir, bu da o muhâtab ile me'mûr ve menhînin şu cesedden başka bir şey olduğuna delâlet eder.

Hülâsa hakîkat-i insân, kābil-i fenâ ve tehallül bir takım anâsır-ı kimyeviyyenin imtizâcından husûle gelmiş şu cesed ve heykelden ibâret değildir. İnsan fi'l-vâki' cesed ile rûhdan mürekkebdir, fakat onun hakîkati rûhdur. Rûh nedir? Rûh bir maddeden tehassül ve bir asıldan tevellüd etmeksizin mahz-i emr-i tekvînî ile vücûd bulmuş bir sırr-ı rabbânîdir ki künh ü mâhiyeti beşere mütecellî olmamışdır. Hükemâ-yı Şark u Garb rûhu bir çok ta'rîfler ile ta'rîf etmişlerse de bu te'ârîf biri birine mübâyin olmakla beraber hiç biri rûhu zâtiyâtıyla tasvîr edememiş ve hiç biri kanâ'at bahş olmamışdır. Bazıları dedi ki rûh: Ziyâ-ı şems tabî'atinde latîfü'l-cevher bir takım ecsâm-ı nûrâniyye-i semâviyyedir. Ne tehallül ve tebeddül, ne de tefarruk ve temezzuk kabûl eder. Beden tekevvün edip de isti'dâdı tamam olunca o ecsâm-ı nûrâniyye-i ilâhiyye a'zâ-yı bedenin dâhiline, ateşin kömüre, susam yağının susama, gül suyunun güle nüfûzu gibi nüfûz eder ve beden selâmetde olup o ecsâm-ı ilâhiyyenin nüfûzuna kābil oldukça ber-hayât kalır. Bedende ahlât-ı galîza teveddül ederse bu ahlât o ecsâm-ı semâviyyenin bedene sereyânına mâni' olur ve ol zaman o ecsâm-ı nûrâniyye bedenden münfasıl olmasıyla mevt tarayân eder. Bu kavl kütüb-i ilâhiyyede vârid olan ahvâl-i hayât ve memâta pek mutâbık olduğundan şâyân-ı te'emmül bir meslek-i kavî-yi mu'teberdir.

İmdi ezelde bize mukadder olan ilm-i kalîl sâyesinde o cevher-i semâvîye ef'âl-i hissiyye ve ef'âl-i idrâkiyyesiyle istidlâl ederek onu ancak bu kadar tanıyabiliriz. Onun hakkında bize nasîb olan ma'lûmâtın müntehâsı budur. Hâlbuki bizi tasavvur etdiren, fehm etdiren, hiss etdiren, tefekkür etdiren, irâde etdiren, bir şeyi ve bir hareketi diğer bir şeye ve diğer bir harekete tercih etdiren hep odur. Bütün bu kuvâ-yı ma'neviyye onun âsâr-ı feyzidir. Cesed: Tûlen, arzen, umkan imtidâd etmiş şu heykeldir ki ef'âlimizi icrâ husûsunda bize hizmet eder.

علمها از بحر علمش قطرۀ
أين چوخورشيدست و آنها ذررۀ
كركسى در علم صد لقمان بود
پيش علم كاملش نادان بود

* * *

Sûre-i Kehf: Âyet – 109, 110

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي
وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا
قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُو
لِقَاء رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحًا وَلاَ يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

(Habîbim sen) de: Deryâ Rabbimin kelimâtı için (hibr ü) midâd olsa Rabbimin kelimâtı tükenmezden evvel deryâ tükenir idi (deryâlar Rabbim te'âlâ ve tekaddes hazretlerinin kelimât-ı ilm ü hikmetini tahrîr için hibr ü midâd olsa idi deryâlar o kesret ü vüs'âtleriyle beraber tükenirler de Rabbimin kelimât-ı ilm ü hikmeti tükenmez idi. Çünkü deryâlar mütenâhî, kelimâtullâh ise nâ-mütenâhîdir.) Velev ki deryâya bir mislini (avn ü) meded olarak getirsen bile, (velev ki deryâya bir mislini imdâd ve mu'âvenet olmak üzere ziyâde etsen yine bunlar tükenir de kelimâtullah tükenmez idi. Zîrâ eb'âdın tenâhîsi üzerine edille-i kâtı'a kā'im olduğundan iki mütenâhînin mecmû'u ve hattâ taht-ı vücûdda dâhil olan mecmû'-ı ecsâm mütenâhîdir. Mâ-hasal deryâlar kelimâtullâhı tahrîr için hibr ü midâd olsa ve onlara bir ol kadar deryâlar da zamm u ilâve edilse deryâlar bu zamîmeleriyle beraber tükenip bir şey kalmaz idi de yine kelimâtullâh tükenip bitmez idi.) Sen de ki ben de sizin gibi bir âdemim (Cenâb-ı Hakk'ın kelimât-ı tâmmesini ihâta iddi'âsında değilim) bana (o kelimâtdan) vahy olunuyor ki ilâhınız ancak ilâh-ı vâhiddir (O'nun halk ü îcâdda vesâir ahkâm-ı ulûhiyyetde şerîki yokdur. Ben sizden ancak bu vahy ile temeyyüz etdim.) İmdi her kim ki Rabbimin (hüsn-i) likāsını (lûtf ü keremini müdâm) ümîd ederse (bu matlab-ı azîzin tahsîli için zât-ı ulûhiyyetini hoşnud edecek) amel-i sâlih işlesin ve perverdigârının ibâdetinde hiç bir ferdi işrâk etmesin. (Ne âyâtullâhı ve likā'ullâhı inkâr edenler gibi işrâk-i celî, ne de riyâkârlar ve amel mukābilinde talebkâr-ı ecr ü mükâfât olanlar gibi işrâk-i hafî etmeyip amel-i sâlihi âyâtullâhı ve likā'ullâhı makarr u mu'terif olarak li-vechillâh işlesin, işlenecek amel-i sâlih riyâ ve süm'a için yâhûd bir kimseden ecir ve mükâfât talebi için olmasın.)

Mervîdir ki sahâbe-i kirâmdan Cendeb bin Züheyr radiyallâhu anhu hazretleri Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize: Ben işlediğim ameli Allah için işlerdim, fakat bir kimse muttali' olursa mahzûz olurum dedikde zât-ı risâlet-penâhları: Kendisine işrâk vukū' bulan ameli Hak te'âlâ kabûl etmez buyurdu ve bu kavl-i nebevîyi tasdîken bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Diğer bir rivâyete göre Cendeb hazretlerinin o sözüne cevâben taraf-ı risâlet-me'âbdan: Senin için iki ecir vardır ki biri ecr-i sırr ve diğeri ecr-i alâniyyetdir buyurdu. Birinci rivâyet ameli ile riyâ ve süm'a kasd etmesine, **[405]** ikinci rivâyet isrine iktidâ olunmasını arzu eylemesine mahmûldür. Makām-ı evvel mübtedîlerin, makām-ı sânî kâmillerin makāmıdır. Nebî-i müctebâ aleyhi efdalü't-tahâyâ efendimiz: Şirk-i asgardan hazer edin buyurmuşdur. Şirk-i asgar nedir diye su'âl olundukda riyâdır buyuruldu.

عبادت باخلاص نیت نکوست
وکرنه چه آید زبی مغز پوست
چه زنار مغ درمیانت چه دلق
که در بوشی از بهر بندار خلق
بروی ریا خرقه سهلست دوخت
کرش با خدا در توانی فروخت
سعدی

İkinci âyet-i celîle hülâsa-i ilm ile hülâsa-i ameli câmi'dir ki ilmin hülâsası tevhîd, amelin hülâsası ihlâsün fi'l-ameldir.

Bereketzâde İsmâil Hakkı

* * *

Hâmiş – (تارمار) vâvsız, (بالاخره) (ثمره) vezninde medsiz, (مشق تقليد) vâvsız, (اذيت) peltek zâl ile olarak yazılmış iken sehven (تار و مار), (مشق و تقليد), (بالآخره), (ازيت) sûretinde tertîb edilmişdir. Eyyâm-ı ahîrede cûş u hurûşa gelmiş olan imlâ hürriyeti bi't-tabi' bazı mürettiblere de sirâyet eylemiş olduğundan Arabî ve Farsî kelimât ve tertîbâtda bu makūle ictihâd-kârâne veya hatâ-âlûd tertîbler her eserde görülüyor. Evvelleri tertîb sehvleri muharrirlerin sehvinden fark-ı vâzıh ile fark olunur idi.

İmlâ ictihâdı her tarafda ale'l-ıtlâk hüküm-fermâ olalıdan beri bir kelimenin matbû'âtda hilâf-ı asıl meşhûd olan nakş u tersîmi eser-i ictihâd mıdır, yoksa imlâ-yı sahîha vukûfsuzlukdan mıdır, bu da muharririnden veya mürettibinden midir bir türlü belli olmuyor.

* * *

HEY'ET-İ İCTİMÂ'İYYE VE MEDENİYET-İ SAHÎHANIN ESASLARI

Mine'l-kadîm erbâb-i edyân meyânında muktezâ-yı diyânet olarak intikāl ede gelmekde bulunan üç haslet-i memdûha vardır ki bunların her biri cem'iyyet-i beşeriyyenin vücûdu için bir rükn-i rekîn ve hey'et-i ictimâ'iyyenin bekāsı için bir imâd-ı kavîm ve medeniyet-i sahîha için bir esâs-ı metîn teşkîl eylemekdedir.

Bu hısâl-i şerîfenin birincisi "hayâ"dır. Hayâ lisânımızda "utanmak' ma'nâsına müsta'mel olup Seyyid Şerîf'in beyânına göre o da iki kısma münkasemdir: Biri emr-i cibillî, diğeri de emr-i dînîdir. Emr-i cibillî olan hayâ insanı hasbe'l-âde ve inde'n-nâs ma'âyibden ma'dûd olan şeyleri icrâdan i'râza bâ'is bir hâlet-i cibilliyye olup emr-i dînî olan hayâ da Allah korkusuyla ve din muhabbetiyle irtikâb-ı me'âsîden ihtirâz ve imtinâ'ı mûcib bir haslet-i hasenedir.

İşte bu haslet-i kerîme cem'iyyet-i beşeriyyeyi hıfz ü himâye husûsunda pek mü'essirdir. Zîrâ nüfûs-i beşer bir kere hayâ perdesini yırtarak mertebe-i rif'at ve derece-i ulviyetden hadıyd-i hısset ü denâ'ete bi't-tenezzül lâubâliyâne harekâta cür'et eyledikde ölümden başka hangi azâb, hangi ikāb onu muhill-i nizâm-ı âlem olan mefâsidi îkā' ve icrâdan men' edebilir?..

Hâlbuki hilye-i hayâyı iktisâ eden bir kimsenin nefsi elbette şerîf olmak lâzım gelip dâire-i mu'âmelât ve silsile-i nizâmât, ukūd u ahkâmını iltizâmât ve kavlde olsun, fi'ilde olsun emniyet ü sadâkat hep şerâfet-i nefse menût ve hep o meziyetle meşrûtdur.

Şemme-i hayâ seciyye-i gayret ve hamiyyetle beraber zaten müttehid olup ancak cihetlerinin ihtilâfıyla ismen muhtelifdirler. Gayret ve hamiyyet insanları istifâde-i ulûm u ma'ârife ve ihrâz-ı şeref ü rif'ate ve takviye-i şevket ü bast-ı cenâh-ı azamete ve teksîr-i mevâdd-ı gınâ ve servete sevk eder. Hangi bir kavimde gayret ü hamiyet mefkūd ise elbette o kavim mahrûm-ı izzet ü rif'at olur. Hattâ esbâb-ı

sa'âdet onlarda hasbe'z-zâhir rûnümâ olsa bile âkıbet zillet ü meskenete ma'rûz olarak vücûdları harîta-i âlemden silinip gider.

Mu'âşeret ve mu'âmelâtda beyne'l-ahâlî revâbıt-ı ülfet de ancak meleke-i hayâya müntehî olur. Zîrâ rişte-i ülfeti tahkîm eden şey, muhâfaza-i hukūk mes'elesi olup bu ise ancak hayâ haslet-i kerîmesiyle husûle gelir. Çünkü bu seciyye-i şerîfe, sâhibini âdâb-ı insâniyye ile tezyîn ve şehevât-ı hayvâniyyeden tenfîr edip her türlü harekât u sekenâtına ve her nevi' ef'âl ü a'mâline rûh-i i'tidâli ifâza eyler.

Hayâ bir hulk-i şerîfdir ki sâhibini erbâb-ı fezâ'il ile musâhabete ve gürûh-ı erâzil ü esâfilden mücânebete sevk, cehl ü inâddan ve zillet ü meskenet gibi şeylere rızâdan men' eyler.

Hayâ bir vasf-ı kerîmdir ki menşe'-i sıdk ve menba'-i emânet olduğundan bu iki haslet-i şerîfe onunla beraber bir mahfazada mahfûz gibidirler.

Hayâ terbiye-i etfâl ve tedrîs-i ulûma me'mûr olan mu'allimînin dahi bir hüccet-i kâtı'ası ve âlet-i terbiyesidir. Gerek mu'allimîn ve gerek vâ'izîn hep bunu isti'mâl ederek o vâsıta-i kaviyye ile vazîfelerini hüsn-i îfâya **[406]** muvaffak olurlar. Görülmez mi ki bir mu'allim akrân ü emsâlinden dersce geri kalmış bulunan bir şâkirdini: "Akrân ü emsâlinden geri kalmaya utanmıyor musun?" diye nasıl tevbîh ve tekdîr eder. Eğer hayâ denilen haslet-i hasene olmasa idi ne bu tevbîh ve tekdîrin te'sîri olur, ne de bir kimseyi ilm ü fazîlete da'vet için yol bulunur idi. Binâ'en-aleyh bu seciyye-i âliyenin merci'-i me'âlî ve menba'-ı fezâ'il-i nâ-mütenâhî olduğu ta'ayyün eyledi.

Bir de bu haslet-i hayâdan ârî bir kavim farz edelim: Acabâ biz onlarda fuhşiyât-ı zâhire, münâfesât-ı alâniyye, gılzat-ı tabî'iyye ve mesâvî-i ahlâkiyyeden, hasâ'is-i umûra ve rezâ'il-i şu'ûna inhimâkden mâ-adâ ne görebiliriz? Şehevât-ı behîmiyyelerinin kendilerine gâlib gelmesi ve sıfât-ı hayvâniyyelerinin irâde ve ihtiyârlarına mâlik ve her fi'illerine musallat olmuş bulunması kendilerinin şenâ'at ü denâ'etlerine bir burhân-ı kâfî olmaz mı?

Hasâ'il-i mezkûrdan ikincisi dahi "emânet"dir. Emânet emîn olmak, başkasının emn ü i'timâdını kazanmak, yani kendisinde aslâ hıyânet bulunmamak ma'nâsınadır. Bedîhîdir ki nev'-i insânın bekâsı ancak mu'âmelât ve mu'âvenât ile olup rûh-i mu'âmele de ancak emânet-i kâmile ve emniyet-i tâmme ile husûle gelir. Eğer emânet-i fâside olur ise mu'âmele de fâsid olarak usûl-i ma'îşet bütün bütün bâtıl olur. Bu ise nev'-i beşeri serî' bir zevâle îsâl eder. Öyle ise tebeyyün etdi ki emânet haslet-i şerîfesi dahi bekā-yı nev'-i insânın bir illet-i müstakillesi, bir üssü'l-esâsı menzilesindedir. Bast-ı bisât-i refâhiyyet eyleyen ve adâlete rûh ü cism veren dahi ancak o seciyye-i şerîfe olup onsuz bir şey hâsıl olmak ihtimâli yokdur.

Ashâb-ı edyânda bulunan hısâl-i memdûhanın üçüncüsüne gelince o da "sıdk"dır. İnsanın bir çok ihtiyâclara, bir çok zarûretlere ma'rûz olduğu derkârdır. Ebvâb-ı ihtiyâcını sed ve esbâb-ı zarûretini def' edecek şeyler ise verâ'-i perde-i hafâda mestûr ve taht-ı hicâb-ı gaybda meknûndur.

Çünkü insan bilmediği bir âlem-i gaybdan ve yine bilmediği bir âlem-i şuhûda gelmiş ve ibtidâ-yı neş'etinde tenhâ bir zâviyede, muzlim bir köşede uzlet-nişîn-i ikāmet olmakda bulunmuş olmağla ne bir kimsenin ismini bilir, ne de bir şeyin resmini tanır. İnsan böyle kemâl-i za'file beraber kadem-nihâde-i âlem-i vücûd olduğu hâlde gûyâ evvelce her şeyi bilmiş öğrenmiş ve kendisini muhâfaza ve hayâtını idâme için her türlü levâzımât-ı beşeriyye ve esbâb-ı tedâfü'iyyesini ihzâr eylemiş imiş gibi dünyaya gelir gelmez bir çok ihtiyâcât-ı mübremeye mahkûm olur.

Vâkı'â feyyâz-i kudret tarafından kendisine ihsân buyrulmuş olan havâss-ı hams-i zâhire bu ihtiyâcâtını def'e ve hayâtını hıfza medâr ise de insan yalnız kendi havâss-i zâhiresiyle her matlûbunu istihsâle ve her mazarratını def'e ve izâleye muvaffak olamaz. Bu bâbda hemcinsinin mu'âvenetine dahi muhtâc olur. Gerek nâfi' ve gerek muzır bi'z-zât kendisinin ihsâs edemediği şeyleri bir menba'-i sıdkdan istimâ' ve istihbâr eylemek mecbûriyetinde bulunur. Çünkü kâzib olan bir kimse –ba'îdi karîb, karîbi ba'îd, nâfi'i muzır, muzırrı nâfi' suretinde gösterdiği için– bir vâsıta-i cehâlet ve vesîle-i dalâlet ve mu'în-i şekāvetdir. Öyle ise "sıdk" sıfatının dahi vücûd-ı insân için bir rükn-i rekîn ve bekā-yı nev'-i beşer için bir esâs-ı rasîn ve beyne'l-ahâlî muhabbet ü münâsebeti tahkîm ve takviyeye bir sebeb-i metîn olduğu ve binâ'en-aleyh gerek ülfet-i medeniyye ve gerek ülfet-i menziliyyenin onsuz tahakkuku gayr-i mümkün bulunduğu dahi sâbit oldu.

Mûsâ Kâzım

REDD-İ EBÂTÎL

Bakü ahâlî-i İslâmiyyesinden ve orada münteşir *Hayât* gazetesi muharrirlerinden Tâlib-zâde Ahund Yûsuf *Hakîkat-i İslâm* nâm bir eserinde Tevrat ve İncil'in dûçâr-ı tahrîf olduğuna ve Kur'ân-ı Kerîm'in her türlü tahrîfden masûn bulunduğuna dâir biraz bahs etmiş bunun üzerine Emîr Hân nâmında bir âlim-i nasrânî çıkıp Ahund Yûsuf'a hitâben ve o esere mukābeleten *Tevrat, İncil mi Tahrîf Yoksa Kur'ân?* ünvânlı bir risâle yazarak bu risâleyi bütün bilâd-ı İslâmiyyeye neşre başlamış ve bunun bir nüshası yedimize vâsıl olmuşdur.

Şu ünvândan dahi anlaşıldığı üzere Emîr Hân bu risâlesinde hâşâ Kur'ân'da tahrîfât icrâ edildiğini iddi'â etmiş ve bu da'vâsına bir çok rivâyât-ı târîhiyye ve âyât-ı Kur'âniyye ve bazı ehâdîs-i şerîfe ile istidlâle yeltenmiş ve bu meyânda Kur'ân-ı hakîkat-beyânımızın şân-ı âlîlerine aslâ yakışmayacak bir çok tefevvühât-ı bâtılaya dahi cür'et eylemişdir.

Ulemâ-yı İslâmiyye tarafından buna karşı müdâfa'a-nâmeler yazılarak bunun şiddetle reddolunacağı derkâr ise de öyle bir hizmet-i mukaddeseye iştirâk fikri bizde dahi galeyâna geldiğinden bu risâleyi okur okumaz hemen elime kalemi alıp Emîr Hân cenâblarının risâle-i mezkûresindeki o da'vâ-yı bâtılını isbât için serd etdiği istidlâlât-ı vâhiyyesini ve tefevvühât-ı gayr-i lâyıkasını ber-vech-i âtî redde şurû' eyledim Tevfîk Allah'dandır.

* * *

[407] Emîr Hân cenâbları bu risâlesinde "Kur'ân Mes'elesi" serlevhası altında Kur'ân-ı Kerîm'e âid da'vâ-yı bâtılı şu sûretle isbât etmek istiyor:

"Tahrîfât ve tagyîrât ve tebdîlât değil Tevrat ve İncil'de illâ Kur'ân'dadır. Bu husûsda cenâbınıza çok diyeceğimiz var ise de bir nice matlab ile muhtasaran iktifâ ederiz. Evvelâ hiç ma'lûm değil ki Kur'ân'ı kim cem' eyledi. Müslüman ulemâların çok gûnâ-gûn efkâr yazdıkları için âşikâr olur ki onlar Kur'ân'ın nice cem' olduğunu bilmiyorlar. Hâkim cenâbları öz *Müstedrek* kitabında diyor:

جمع القرآن ثلاث مراتٍ احدها بحضرت النبى الثانية بحضرة ابى بكر والجمع الثالث ترتيب السور فى زمن عثمان

Ve bir özge yerde yazıyorlar: (ابوبكر اول من جمع كتاب الله)

Ve gûyâ Ali de deyübdür:

اعظم الناس فى المصاحف اجرًا ابوبكر رحمة الله على ابى بكر هو اول من جمع كتاب الله

Ve Ali husûsunda da diyorlar:

لما كان بعد بيعة ابى بكر قعد على ابن ابى طالب فى بيته فقيل لابى بكر قد كره بيعتك فارسل اليه فقال اكرهت بيعتى قال لاوالله قال ما اقعدك عنى قال رأيت كتاب الله يزاد فيه فحدثت نفسى ان لا البس روائى الا بصلاة حتى اجمعه قال له ابو بكر فانك نعم ما رأيت

Ve İbn Eşte kitabında diyor:

اول من جمع القرأن فى المصحف سالم مولى ابى حذيفه

Ve Âişe'nin de, İbn Abbâs'ın da Kur'ân'ı var idi.

Emîr Hân'ın mezkûr da'vâ-yı bâtılına vech-i evvel ile istidlâli burada nihâyet buldu.

Emîr Hân'ın bu istidlâline cevâba şur'ûdan evvel şunu beyân edelim ki Kur'ân-ı Kerîm nübüvvet-i Muhammediyye'nin mu'cize-i bâhiresi ve edille-i şer'iyyenin üssü'l-esâsı olup Hazret-i Resûl'ün her nâzil olan bir âyet veyâhûd bir sûreyi bütün nâsa teblîğe me'mûr olması ve tilâvet-i Kur'ân'ın efdal-i ibâdât bulunması ve hattâ edâ edilecek her namazın her rek'âtinde kırâ'et-i Kur'ân'ın bütün müslümanlara farz-i ayn kılınması ve müşriklere karşı Kur'ân ile tehaddî edilmesi, Kur'ân'ın mislini ityâna müşriklerin da'vet olunması gibi bir çok esbâb ü devâ'îden nâşî Hazret-i Peygamber Efendimiz kendisine her ne zaman bir âyet veya bir sûre nâzil olsa hemen o âyet ve sûreyi ümmete teblîğ ve te'allüm ediyor ve arasıra münkirleri dahi Kur'ân-ı Kerîm ile mu'ârazaya da'vet eyliyor ve bir tarafdan da [1](خيرُكم مَن تَعلمَ القرآنَ وعلمه) gibi nice ehâdîs-i şerîfesiyle ümmeti te'allüm ve ta'lîm-i Kur'ân'a teşvîk ve tergîbde bulunuyor ve binâ'enaleyh e'imme-i ashâbdan tut da en dûn mertebedeki efrâd-ı ümmete varıncaya kadar erkek, kadın, çoluk, çocuk herkes peyderpey nâzil olan âyet-i kerîmeyi tilâvet ve hıfz etmeyi bütün sa'âdet-i dünyeviyye ve uhreviyyeye nâ'iliyetden daha kıymetli bir ni'met-i uzmâ biliyor idi.

Herkesin şeref ve meziyeti, mertebe-i rif'ati hıfz etdiği âyât-i kerîmenin mikdârıyla takdîr olunuyor idi. Her ne vakit mescid-i nebevîye girilse onda tilâvet-i Kur'ân ile meşgûl nice ashâb-ı kirâmın zemzeme-i latîfeleri sâmi'a-nüvâz oluyor idi.

Sâlim Mevlâ Ebî Huzeyfe, Abdullah bin Mes'ûd, Übeyy bin Ka'ab, Mu'âz bin Cebel hazerâtı bilhassa ta'lîm-i Kur'ân vazîfe-i mukaddesesine me'mûr buyurulmuşlar idi. Hazret-i Resûl'ün şeref-dîdârıyla müşerref olmayan ehl-i âfâka da ashâb-ı kirâmın güzîde kurâsından mu'allimler gönderiliyor idi. Ekâbir-i ashâbdan bir çok zevât ise bütün Kur'ân'ı hâfızalarında cem' etdiğinden başka her türlü meşgûliyet ve istirâhati terk ile âyet-i celîle-i Kur'âniyyenin medlûl ve mefhûmunu ve bunlardan ahkâm-ı şer'iyyenin sûret-i istinbâtını ol Hazret'den öğrenmeye sa'y ü gayret ediyorlar idi.

İşte ashâb-ı kirâmın muhayyerü'l-ukūl olan bu sa'y ü gayretleriyle Kur'ân-ı Kerîm zamân-ı Resûlullah'da yüzlerce zevât-ı me'âlî-gâyâtın hâfızalarını tezyîn etdi. Yani bütün Kur'ân işte adedleri bu derece kesrete bâliğ olan ashâb-ı pür-vefâ tarafından ezberlendi.

İrtihâl-i Nebî'yi müte'âkib zuhûr eden Yemâme Muhârebesi'nde ehl-i İslâm tarafından şehîd olanlar meyânında yetmişden ziyâde kurânın yani huffâz-ı kirâmın bulunması zamân-ı Resûlullâh'da bütün Kur'ân'ın nice zevât-ı kirâm tarafından ezber edilmiş olduğuna büyük bir şâhid-i âdildir.

Hâlbuki bu tilâvet ve hıfz-ı Kur'ân mes'elesi yalnız zamân-ı nebîye münhasır kalmadı. Onun zamân-ı sa'âdetlerinde adedleri yüzlere bâliğ olan huffâz-ı kirâmdan mâ-adâ Cezîretü'l-Arab'ın her kıt'asının bütün şehir ve köylerinde milyonlarca halk bir çok sûreleri ezberlerine aldıkları gibi hilâfet-i Sıddîkiyye ve Fârukiyye'de dâire-i İslâm bir sür'at-i fevkalâde ile tevessü' edince tilâvet ü hıfz-ı Kur'ân mes'elesi dahi o nisbetde ehemmiyyeti artırdı.

Ehl-i İslâm tezâyüd etdikce aded-i huffâz o nisbetde tezâyüd eyledi. Kitâbullah'ın hâmili olan mücâhidîn-i Arab âyât-ı Kur'âniyyeyi Bahr-i Ummân'dan Kafkasya'ya ve Habeşistan'dan Mısır'a kadar sâha-i ma'mûrede ne kadar şehir, ne kadar köy var ise cümlesine neşr etdiler.

Hazret-i Osman zamânında ise hudûd-ı Çin'den Bahr-i Muhît-i Atlâsî'ye kadar olan ma'mûre-i cihânın ve daha sonraları Endülüs ile Hindistan'ın bilcümle mesâcidinde bu kitâb-ı kerîm okunmaya, ezberlenmeye başladı.

Hazret-i Osman'ın zamân-ı hilâfetinde mesâhif-i şerîfenin adedi yüz **[408]** binden ve huffâz-ı kirâmın adedi bir kaç yüz binden eksik değil idi. Hâlbuki o zaman müslümanlar bütün fütûhât ile meşgûl idiler. Edvâr-ı fütûhâtdan sonra ise kitâbullâhı hıfz ü ta'mîm için daha ziyâde i'tinâ edildi. Huffâzın adedi hâtır ü hayâle sığmayacak derecede çoğaldı. Bütün ma'ârif-i İslâmiyye tilâvet ve hıfz-ı Kur'ân esâsına ibtinâ' edildi. Nitekim zamânımızda dahi böyledir.

Elhâsıl Kur'ân'ı Hazret-i Resûl'den ahz ü telakkī ile zamânımıza kadar imtidâd edip de hiç bir vakitde munkatı' olmayan silsile-i ruvâtın her asırda bir halkasını teşkîl eden aded-i huffâz o asrın nüfûs-ı İslâmiyyesi nisbetinde çoğaldı.

Hattâ bugün dahi kürre-i arz üzerinde mevcûd ahâlî-i İslâmiyye meyânında erkek ve kadından, büyük ve küçükden bütün Kur'ân'ı ezberlemiş aded-i huffâzın lâ-ekal üç yüz bine bâliğ olduğunu iddi'â eder isek aslâ mübâlağa etmemiş ve belki de noksan söylemiş oluruz.

Bin üç yüz bu kadar seneden beri bilâd-ı İslâmiyyenin her tarafına intişâr edip de eyâdî-i ehl-i İslâmda tedâvül ve bugün adedleri milyonları tecâvüz eyleyen mesâhif-i şerîfe-

[1] *Buhârî,* Kitâbü Fezâ'ili'l-Kur'ân 21.

nin yekdiğerine bir kelimede bile muhâlif olmaması ve bunların tahrîf ve tebdîlden bi'l-külliyye masûn kalması dahi işte böyle mine'l-kadîm Kur'ân-ı Kerîm'in adedleri add ü ihsâdan hâric huffâz-ı kirâm kulûbunda hıfz oluna gelmesi sâyesindedir. Yoksa mücerred mesâhif-i şerîfede yazılmış olması sâyesinde değildir.

Eğer Kur'ân-ı Kerîm'in umûm müslümanlar tarafından tilâveti bir ibâdet-i müstakille olması ve onun öteden beri kulûb-ı ümmetde hıfzına ihtimâm edilmeyip de mücerred mesâhifde yazılmış olması ile iktifâ olunsa idi ihtimâl ki Kur'ân-ı Kerîm böyle tahrîf ve tebdîlden bi'l-külliyye masûn kalamaz ve muhâfaza edilemezdi.

Nitekim işte Tevrat ve İncil muhâfaza olunamadı. Çünkü onlar bizim Kur'ân gibi ezber edilmedi. Zamân-ı nüzûllerinden i'tibâren hiç bir zamânda hiç bir yerde hiç bir kimsenin hâfızasını tezyîn edemedi. Zîrâ umûm yahûd ve nasârâ o kitabları tilâvet ve hıfza me'mûr değiller idi. Âhâd-i nâs onları ellerine bile alamazlardı. Tevrat tâbût-ı sekîne içinde mahfûz idi.

Hattâ Hazret-i Mûsâ aleyhisselâm Tevrat'ı her yedi senede bir def'a bayram gününde tâbût-ı sekîneden çıkarıp Benî İsrâ'îl cemâ'atine okumalarını ve yine tâbût-ı sekînenin içine koyarak orada hıfz etmelerini Yûşa' aleyhisselâm ile Levi kâhinlerine emr etdi.[*]

Yahûdîlerin Tevrat'ı okuması şöyle dursun içinde mahfûz bulundurdukları tâbut-ı sekînenin yanına varıp da kapağını kaldırmak bile nebîlerden, kâhinlerden başka kimsenin haddi değil idi. Çünkü âhâd-i nâsdan onun kapağını kaldırıp içine bakan ölüyordu. Tevrat'ın beyânına göre bir aralık Filistîler tâbût-ı sekîneyi alıp götürmüşler idi. Sonra Hazret-i Dâvûd zamânında bu tâbût istirdâd olunup benî İsrâ'îl'e getirildiği zamân bunun kapağını kaldırıp içine bakarak vefât edenlerin adedi elli bin kişiye bâliğ oldu.

İncil'e gelince bu da hıfz edilemedi. Çünkü mesîhîler de tilâvet ve hıfz-ı kitâb husûsunda yahûdîlerle hem-hâl idiler. Zîrâ onların dahi avâmı ve hattâ ruhbân gürûhu şöyle dursun Havârîyûn'un bile ezber etmiş olduklarına dâir hiç bir kitâbda hiç bir kayda tesâdüf edilemedi.

Fakat Cenâb-ı Hak Kur'ân'ın kıyâmete kadar bekāsını, hıfzını va'd buyurmuş olduğundan Kur'ân'ın nüzûlüyle ehl-i İslâm tarafından tilâvet ve hıfzı aynı zamanda başlayarak asr-ı sa'âdetden i'tibâren her asırda Kur'ân'ı hıfz edenlerin adedi hadd-i tevâtürün mertebe-i kusvâsına bâliğ olmuş ve bu tevâtürün bir misli daha görülmemişdir. İşte Kur'ân-ı Kerîm şimdiye kadar böyle müselsel ve muttasıl lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ huffâzın kulûbünde hıfz edilegelmiş ve bu minvâl üzere ilâ-nihâye hıfz eyleyeceği dahi kat'iyen anlaşılmışdır ki (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ)[1] âyet-i kerîmesi mantûk-ı münîfince Kur'ân-ı Kerîm'in kıyâmete kadar hıfz ü emân-i ilâhîde bulunmasının ma'nâsı dahi budur.

–mâ-ba'di var–

Mûsâ Kâzım

[*] *Sefer-i Mülûk-i Evvel*'in 6'ıncı bâbına bak.

[1] Hicr, 15/9.

EŞREF[*]

1

Cihânlardan büyük bir nûrsun âfâk-ı hilkatde
Semâ-yı bî-nihâyetsin cihân-ı âdemiyyetde
O her bir sânihan kıt'an nazar-gâh-ı hakîkatde
Ziyâlardır ki doğmuşdur sabâh-ı sermediyyetde
Meşâ'ildir ki yanmışdır kenâr-ı kabr-i milletde

2

Sünûhâtın bütün feryâd-ı mazlûmîne benzer de
Çıkıp Mevlâ'ya varmış kalmamışdır hîç yerlerde
[409] Gazâ etdikce sen hâmenle bir vâdî'-i dîgerde
Hurûşândır kelâm-ı kibriyâ balâ-yı minberde
Lisân-ı mahmedetdir üstühân-ı enbiyâ yerde

3

Emeller muntafîdir şem'-i makberler firûzândır
Çukurlaşmış sönük gözlerde mâtemler nümâyândır
Zekâlar bir mezâr-ı ma'nevîdir yerle yeksândır
Bu levh-i mâtemin fevkinde vicdânın ki nâlândır
Ne vicdân-ı mu'azzamdır ne ulviyetde vicdândır

4

Tenevvür eyliyorken şem'-i türbetlerle istikbâl
Kırık bir seng-i kabre istinâd etmiş dururken hâl
Zuhûr etdin elinde bir semâvî meş'al-i iclâl
Şeb-i hûnîn-i istikbâle bin nûr eyledin îsâl
Yıkıp mâzîyi bünyâd eyledin bir âlem-i ikbâl

5

Dönüp tâbût-ı hâk-âlûde bir evreng-i nûr-efşân
Mezarlık şekli aldı alçalıp dehşetli bir eyvân
Küçüldü bir kemik hâlinde kaldı bir azîm insan
Bütün bunlar senin âsâr-ı hâmendir desem şâyân
Büyük bir inkılâba hâdim oldun ey büyük vicdân

6

Vatan ki hâk-i rûhânîsi makberlerle tev'emdir
Senin fikrinle canlanmış bekā bulmuş bir âlemdir
Seni sermestdir zanneyleyenler hepsi sersemdir
Cebînin bir te'âlî devridir asr-ı mu'azzamdır
Vücûdun başka bir âtîdir istikbâle munzamdır

7

Büyüksün fevk-i müstakbelde bir âtî-i dîgersin
O istikbâl-i milletsin ki leylin yok münevversin
Hükümrânsın fakat âzâde-ser vâreste-efsersin
Sorulsa zulmü pâmâl eyleyen bir şâ'irim dersin
Hudâ'dan sâdır olmuş şi'r-i istikbâl-perversin

[*] "*Hasbihâl*" ve "*Deccâl*" ünvânlı eser-i mu'azzamların sâhibi.

8

Tabî'at sermedî hâliyle külliyât-ı âsârın
Denizler mevc-ender-mevc olan efkâr-ı nevvârın
Kevâkib-i nakş-gîr sânihât-ı incilâ-dârın
Asırlar peyk-i dûrâ-dûr-i seyyârât-ı efkârın
Semâlar ma'kes-i rûhun güneşler rûh-i eş'ârın

Midhat Cemâl

TÜRBE-İ MÂDER

Eyler bu dem enzâr-ı hayâlimde tecessüm
Bir mâder-i gül-çehre-i handân u mutarrâ.
Bir çehre.. fakat şimdi o bîgâne-i dünyâ,
Nevm-i ebediyyetle uyur sâkin ü bî-hûd..
Bir şekl-i hayâletle olur dîdeme meşhûd
Etmiş gibi şefkatli dudaklarla tebessüm.

Agûş-i rahîminde olan şevk-ı dilârâ,
Her nazra-i vicdân-nüvâzındaki ümmîd,
Her bûse-i hârında olan neş'e-i câvîd,
Eyvâh ki pîşimde duran makbere medfûn..
Kalbim oluyor şehka-i âlâm ile meşhûn
Mâtem-geh-i âmâlimi etdikce temâşâ

Etrafına pûşîde şu kâlîçe-i hadrâ
Eczâ'-i garîbenden eder ahz-ı ciyâdet..
Gûyâ o güzel handelerindir ki, letâfet–
Bahş olmada –ma'sûm bir öksüz gibi– yer yer.
Topraklara düşdün mü sen ey çehre-i enver?
Rûhum duyuyor râyiha-i bûseni hâlâ.

* * *

Sâfiyyet-i ma'sûme ile geçdi zamânı..
Perverde-i eşfâkı onun kalb-i elem-zâr,
Her hâleti eyler beni efsûs ile bî-zâr.
Tehlîl ile enfâsını eylerdi müzeyyen..
Bir dem bunu terk etmedi, hattâ ölüyorken
Tehlîl ile yükseldi onun rûh-ı revânı.

Bî-hâb u sükûnet geçirir leyl ü nehârı..
Bî-çâre kadın etmeye etfâlini terfîh,
Âmâlini eylerdi bütün onlara tevcîh.
[410] Bir hisse alır kendine her ye's ü kederden.
Etfâlini gördükce şetâretle gülerken,
Artar o zaman belki bu sûretle mesârı.

Yâ Rab, bu ne ulviyyet-i vicdân ki bulunmaz,
Bir vâlide olmaklığa vâbeste bu hâlât.
Bir vâlide hiç beklemeden ecr ü mükâfât
Yıllarca bu zahmetlere –bî-kayd-ı şikâyet–
Katlanmada işte... bu ne fıtrat, bu ne şefkat?
Bilmem bu ne ahlâk ki şâyeste-i i'zâz.

Lâkin bu fezâ'il, bu kadar servet-i vicdân,
Etfâli için beslediği şefkat-i her-dem
Girsin mi şu topraklara der-mânde ve ebkem?
Bir makber için mi edilir neş'esi ihlâl?
Bir makber için miydi aceb ondaki âmâl?
Bir makber için mi edilir şefkati nisyân?

Yok yok, şu ziyâ-yı mütevârî-i dırahşân
Bir lahd-i sükûn-perveri etmekdedir ihyâ.
Bin lem'a-i kudsîyi eder makberi îmâ..
Bir gülşen-i şefkat, müte'âlî, mütenevvir..
Her zerre-i hâkinde güler hâle-i neyyir,
Umkunda seherler doğuyor şâtır ü ferhân

Hâlâ seni ben zinde kıyâs etmedeyim, âh!
Kalbimde yaşarsın ebediyyetle benim sen.
Kalbim ki bu mâtemlere zulmet-geh-i şîven..
Ey seng-i mücellâ eder ulviyyet-i hâlin
Bir ma'nâ-i garrâya delâlet.. şu celâlin
Tezyîde sebeb cûşiş-i efkârımı her-gâh.

Ey türbe-i hâbîde-i mâder, bilirim sen
–Fevkinde açar şehper-i a'lâ bütün ervâh,
Zîrinde uyur hâb-ı te'abbüd ile eşbâh–
Cennet gibisin.. ben seni olsam müte'emmil,
Pîşimde olur saff-ı melâ'ik müteşekkil..
Hep yâd-ı hayâtınla tesellî bulurum ben.

Lâkin bu da bir kâmî-i mahsûd sayılsın..
Bir vâlidenin hâtıra-i mâtemi bî-şek
Mü'lim, acı bir şey; fakat insanda sevinmek
Hızlaşmak için bâ'is olur zevk-i hayâle..
Eşfâkını tezkâr ile pîşinde şu kabrin
Pür-neş'e-i mâtem dalarım şevk-ı hayâle!

Yûsuf İzzet

İSTİĞRÂK

Tasavvur et ki muzlim bir şeb-i ecrâm-nâpeydâ:
Yatar heybetli âgûşunda dûrâdûr bir feyfâ;
Düşen gümrâh için yol bulma yok emvâc-ı zulmetten;
Gidilmez... Her adım attıkça bir girdâb olur rehzen;
O rîkistâna batmış, çalkanan seyyâh-ı âvâre
Nasıl müştâk ise bir nûra, bir necm-i rehâkâre,
Sana ey lem'a-i ümmîd ben de öyle müştâkım;
Görün bir kerre zîrâ pek karanlık oldu âfâkım!

Geçir pîş-i hayâlinden ki cûşâcûş bir deryâ:
Olup her mevc-i tûfan-hîzi gûyâ kûh-i nâ-bercâ.
Ölüm var, kurtuluş yok, sâhil-i imdâd uzaklarda;
Demâdem rûh titrer korkudan donmuş dudaklarda.
O coşkun unsurun savletleriyle uğraşan kimse,
Nasıl eyler tehâlük bir kenâr-i tesliyet görse;
Muhât-ı lücce-i ye's olduğum bir böyle hâlimde,
Senin tayfın da aynıyle o sâhildir hayâlimde.

Düşün âvâre bir mâder ki: Evlâdından olsun dûr;
Tahayyül eyle yâhud bir yetîm-i hânüman-mehcûr;
O bedbahtın nasıl evlâdı hiç gitmezse yâdından;
Nasıl çıkmazsa mâder öksüzün bir dem fuâdından;

Benim yâdım da ey ârâm-ı can, yâd-ı güzînindir.
Ne yapsam çünkü manzûrum senin feyz-i mübînindir:

Çemen emvâc-ı nûrundur, fidanlar yâl ü bâlindir;
Sulardan akseden sûret cemâl-i lâyezâlindir.
Hırâm-ı nâzenînindir nümâyan cûy-i dil-cûda;
Mutarrâ nükhetindir gizlenen ezhâr-ı hoş-bûda.
[411] Leyâlin sînesinde hâbe dalmış nâzenîn eshâr,
Eder gîsûna yaslanmış cebîn-i pâkini ihtâr.
Nigâhından saçılmış lem'alardır pîş-i hayrette
Yüzen ecrâm-ı nûrânûr bahr-i sermediyyette.
Zemin lebrîz-i âsârın; semâ pâmâl-i envârın:
Avâlim hep merâyâ-yı nazar pîrâ-yı dîdârın.

Çekilmek istemiş de subh-dem bir cây-i tenhâya,
Oturmuş sâhil-i deryâya, dalmıştım temâşâya.
Henüz âfâk açılmıştı: Semâ mahmûr idi hattâ
Nümâyân olmamıştı hacle-gâhından güneş hâlâ.
Derin bir samte müstağrak, leb-i deryâda hiç ses yok...
Sabâ durgun, sular durgun, bütün eşyâda durgunluk!
O ferş-i nîlgûn üstünde, tıfl-ı nâzenin-vâri,
Uyurdu dâye-i bîdâr-i subhun, tıfl-ı envârı;
Güneş, pîşinde dağlar perde-dâr olmuş, harîminden
Görünmüş, sonra şehrâhında yükselmişti tedrîcen.
Teâlî eyleyince bir zaman bâlâ-yı kudrette,
Ziyâlar mevc mevc oldu o pehnâ-yı rükûdette.
Bu cûşişler o dalgın havz-ı sîmîni uyandırdı;
Sabâ enfâs-ı sevdâ-perveriyle dalgalandırdı.
Açıklardan gelen emvâc-ı perderpeyle, sâhilden
Demâdem oldu vecd-efzâ hazin bir nağme, bir şîven.
Kulak verdim o âhenge: Meğer âheng-i şi'rinmiş!
O cûşiş-zâr olan kulzüm, senin ummân-ı fikrinmiş,
Güneş: Rûhun imiş; bir huzme şeklinde inen nûru:
O menba'dan hurûşan sânihanmış doğrudan doğru.
Tecellî etti artık, anladım: Sensin bütün dünyâ.
Bu senlikte fakat ey yâr-ı gâib, ben neyim âyâ?

Mehmed Âkif

ATÂLETİN İNTÂC ETDİĞİ FENÂLIKLAR

Bu atâlet, erbâbı tarafından pek sürekli bir sûretde muhâfaza edildiği, müdâfa'asına da ne kadar mümkün ise o kadar ihtimâm olunduğu için müslümanlar arasında iyice yerleşdi. Bu yüzden husûle gelen fenâlıkları sayıp dökmek pek uzun olacağından bahsi icmâl etmek daha muvâfık görünüyor.

Cenâb-ı Hakk'ın âsâr-ı kudretinden bir bedî'aya daha muttali' olmak; âlem-i hilkatde mündemic olan esrâr-ı ezelîden birini daha keşf etmek; yâhûd şerî'at-i ilâhiyyenin ahkâm-ı celîlesinden bir hükm-i rasîni daha istinbât eylemek için sâha-i ilimde akla gâyet serbest bir cevelân veren, bütün hâkdânı dolaşmasına, tâ göklere kadar çıkmasına sâ'ik olan dînden başka bir şey değil idi. Bu sâyede bütün fünûn ukūl için birer bahçe idi ki istediği meyveyi toplar, istediği kadar telezzüz ederdi. Lâkin vaktâ ki din devr-i tevakkufa girerek tâlibân-ı hakîkat teharrî'-i yakînden fârig oldu, artık ilmin de sesi, soluğu kesildi. Ma'a-mâfîh bu hâl birden bire vâki' olmadı, tedrîc ile husûle geldi.

Atâletin lisâna îkā' etdiği cinâyet: Bu âtâletin ilk cinâyeti lisân-ı Arab ile o lisânın üslûb-ı beyânına, adâbına karşı idi. Zîrâ millet dînî bir ihtiyâc sâ'ikasıyla, yani Kitâbullâh'ı anlamak husûsunda dekā'ik-i üslûbu tanımak, kelâmın tarz-ı terkîbindeki nüktelere îsâl-i nazar edebilmek için lisân-ı Arab'a hakkıyla i'tinâ ederdi. Bir derecede ki meleke, selîka i'tibâriyle hâlis bir Arab gibi olmadıkça tahsîli kâfî görmezdi. Lâkin sonraları müte'ahhirîn için mütekaddimînin sözünü nas gibi kabûlden başka iş kalmayınca artık tahsîlde bulunanlar himmetlerini yalnız kendilerinden evvel gelenlerin eserini anlamaya kasrettiler, ahkâm-ı ilâhiyyeyi de hiçbir delil istemeksizin yalnız o eserlerden ahzile iktifâ eylediler. Hattâ ebnâ-yı beşerden olduğu için bittabi' dînen hatadan ma'sumiyeti sabit olmayan eslâf kitabın bir yerini ters anlamış da delîlini ona göre getirmiş olsalar ve sonradan gelenler bu delîlin hasmın lehinde, kendilerinin aleyhinde olduğunu gözleriyle görseler hatâyı kendilerine isnâd ederler, gözlerini yumarak eslâfımızın istihrâc eylediği me'âle muhâlif bir ma'nâ anlamakdan Allah'a sığınırız, derler; aklı bile bile hatâ üzerinde durdururlar. Zavallı akıl da o noktada ma'lûl olur kalır.

Artık böyle bir adam için lügât-i Arabı esaslı bir tahsîle hacet kalır mı? Zîrâ selefinin üslûb-ı kelâmını anlayacak kadar Arabca bilmesi ona elverip gidiyor. Hâlbuki selef dediği zevât mütekaddimîn indinde kelâmı şâyân-ı istişhâd olan Arablardan değil.

İşte her müte'ahhir himmeti, yalnız kendisinden evvel gelen zâtın sözünü anlayabilmeye kasretti; daha evvelki eslâfın âsârına hiç ehemmiyet vermedi; hattâ sözün ahvâl-i zamân ile olan münâsebetini de nazar-ı i'tibâra almayarak yalnız lâfza, bir de o lâfzın ma'nâ-yı sathiyyesine baktı. Binâ'en-aleyh lisândaki behresi alabildiğine aşağılayarak ilm-i lügât ile arasındaki mesâfe gittikce **[412]** açıldı. Onun için hâl, bugünkü dereceyi buldu. Lügâte âid dersler bazı mü'elliflerin nahve, fünûn-ı belâgate dâir olan ibârelerini yarım yanlış anlamakdan ibâret oldu. Ulûm ve sanâyi'-i evvelîn kâmilen ortadan kalkdı; hattâ eslâf-ı izâmın kitabları da kalmadı. Bugün İmâm-ı Mâlik rahimehullâh'ın *Kitâbü'l-Müdevvene*'sini, yâhûd Şafi'î rahmetullah'ın *Kitabü'l-Ümm*'ü, yâhûd *Ümmehât-ı Fıkh-ı Hanefî*'yi soruşturan adamın zındık evinde mushaf arayandan hiç farkı yokdur! Kitâbın bir cüz'ünü bir memleketde, diğer cüz'ünü başka bir memleketde bulursunuz; o müteferrik eczâyı bir yere getirseniz bile öyle nâsih hataları görürsünüz ki okuyup anlamak kābil olamaz.

Bunların kâffesi evvelâ atâletden; sâniyen Cenâb-ı Hak müte'ahhirîne karşı fazîlet kapısını kapamışdır, bundan murâd-ı ilâhîsi de eslâfın kadrini i'lâ etmekdir, gibi evhâm ile Allah'a karşı sû'-i zanda bulunmakdan; sâlisen "Ümmetim yağmura benzer. Önü mü hayırlıdır, sonu mu? bilinmez.", "Bazı işitenden duyanlar olur ki asıl işitenden daha sağlam çıkar." tarzındaki ehadîs-i nebeviyyeyi nazar-ı i'tibâra almamakdan; râbi'an âsâr-ı güzîn-i selefi böyle mahvedecek derecede himmetsizlikden ileri geliyor. Velâ havle velâ kuvvete illâ billah. Şüphe yokdur ki bu cinâyetin lisâna

açtığı rahnelerin derecesini kāri'în anlamışdır. Ne hâcet, şunu hatırlaması kâfidir ki kendi lisâniyle yani dîninin, kitâbının, kavminin lisâniyle tekellüm ediyor da sözünü anlayacak adam bulamıyor. Artık insan için söylediğini anlatamamakdan büyük musîbet tasavvur edilebilir mi?

Atâletin ictimâ'î mazarratları: Atâlet-i dîniyyenin lisânı bitirmesinden daha büyük bir cinâyeti vardır ki hey'et-i ictimâ'iyyeyi târumâr etmesi, nizâm-ı ümmeti bozarak vaktiyle diğer milletlerin düşmüş olduğu mezheb, fırka gürültülerine meydan vermesidir.

Eslâf-ı güzînin fetâvâdaki ihtilâfı ifhâmdaki ihtilâfdan neş'et ederdi ki hepsi bir asılda birleşerek orada hiç ihtilâf etmezlerdi. O müttefikun-fîh olan asıl ise Kitâbullah ile sünnet-i sahîha idi. Ne mezheb, ne fırka, ne şî'a, ne asabiyet yokdu. Biri diğerinin söylediği sözün hakka daha yakın olduğunu anlayınca derhal kendi sözünü bırakır, onu kabul ederdi; nitekim her biri eserinde bunu tasrîh etmişdir.

Sonra atâlet taraftarları meydan alınca dediler ki: "Bir çocuğun babası hangi imamın mezhebine tâbi' ise, o çocuk başka imamın mezhebine ittibâ' edemez; behemehâl babasının metbû'una tâbi olmalıdır." Bunlar bir tarafdan böyle söylemekle beraber diğer taraftan sırası düştükçe "Eimme-i mezâhibin kâffesi Resûlullah'dan iktibâs etmekdedir ve (وكلهم من رسول الله ملتمس) derler. Lâkin bu sözü yalnız dilleri söyler, yürekleri söylemez. Daha sonra her mezhebin ileri gelenleri arasında öyle cedeller zuhûra geldi ki, eğer o cedelleri ikâme için mürâca'at edilen kuvvetler, âletler usûl-i dîni tebyîne, halk arasında âdâb ve akā'id-i sahîha-i İslâmı neşre tahsîs edilmiş olsaydı biz bugün pek başka bir halde bulunacakdık. Bu ihtilafcıların kitablarında birbirlerine karşı öyle ta'anlar görülür ki, müntesib oldukları dînin hiçbir aslı ona müsâ'ade göstermez. Zeyd Amr'ı tadlîl eder; Amr Zeyd'i tekfîr. Hâlbuki tekfîr edilen adam tekfîr eden zâtdan dîn husûsunda hiç geri değil.

Eslâf-ı güzînin akā'iddeki ihtilâfâtı fetâvâdaki ihtilâfât gibi idi, ancak re'y ü nazarın tehâlüfünden neş'et ederdi. Herkes re'ylerdeki ihtilâfa bakmaksızın diğerinden ahz-ı ilim ederdi. Mescidleri bir, imamları bir, hatibleri bir idi. Lâkin devr-i atâlet (devr-i siyâset!) gelince mütehâlifler kılı kırk yarmaya, münâsebatın inkıtâ'ına çalışmaya başladı. Dînin marzîsi hilâfına olarak birçok fırkalar zuhûra geldi. Sonra bu fırkalar arasında hakīkī bir fark vaz'etmek için çok uğraşdılar. Lâkin muvaffak olamadılar. Çünkü temyîzler, tefrîkler hep i'tibarî, nizâ' da ekser mesâ'ilde lafzî idi. Daha doğrusu esbâb-ı ihtilâf hevesâta teba'iyetden, birer nev'-i siyâsetden başka birşey değildi. Nihâyet fırkalar arasında parlayan harb bugünkü tefrîkayı, izâlesinden ümîdler münkatı' olan bu tefrîkayı intâc etdi.

Birkaç sene evvel adamcağızın biri demişti ki: "Mısır'a dört mezhebin ehli olan kadılar ta'yîn olunmalıdır. Çünkü bu mezâhibin usûlü birbirine pek yakındır. Kitaplarındaki ibârâtın anlaşılması da kolaydır. Kezâlik mu'âmelâtda suhûlet husûlü için iktizâsına göre Mezheb-i Mâlikî'nin yâhûd Mezheb-i Şafiî'nin bazı akvâline tevfîk-i hareket elzemdir."

Bu muhik söz üzerine bir çok müteverri' zevât ayaklandı, lâ havle çekmeye, din mahvoluyor, diye feryâd etmeye başladı. Sanki o zavallı adam dinde olmayan bir şey istemiş idi. Hâlbuki söylediği söz dîne tamamiyle muvâfık oldukdan başka yakın zamanlara kadar bütün aktâr-ı âlemde mu'âmelât o yolda idi. Hani ya, (وكلهم من رسول الله ملتمس) sözü nerede kaldı? İşte bütün bu fenâlıklar, müte'ahhirîn sâ'ika-i atâletle kendisinden az evvel geçen selefin sözüne bağlanıp biraz daha ileri gidememesinden neş'et ediyor; yâhûd siyâsetden ileri geliyor. Evet, **[413]** siyâset istediğini tahlîl, istediğini tahrîm ediyor; dilediğine hak, dilediğine bâtıl, diyor; halk da ona münkād olup gidiyor.

Atâletin şerî'ate ve ehline karşı olan cinâyeti: Ahkâm-i şerî'at hakkındaki atâlet, mu'âmelâtda öyle bir güçlük ihdâs etdi ki nâs artık şerî'atı ihmâle kadar vardı. Şerî'at-i İslâmiyye, İslâm'ın hakīkaten İslâm olduğu zamanlarda bütün âlemi kucaklayacak kadar vâsî', müsâ'id idi. Bugün ise o kadar darlaşmışdır ki ehlini bile barındıramıyor da onlar hukūklarını muhâfaza için başka vâsıtalara mürâca'atda muztar kalıyorlar. Hamele-i şerî'atden bir çok etkıyâ var ki bugün başka şeyleri müdâfa'a ile meşgûl. Nâs için şerî'atı öğrenmek zorlaştığından ahkâm-ı şer'iyyeyi anlamakdaki acizlerini görerek cehle râzı oluyorlar. Binâ'en-aleyh şerî'ati bilenler bilmeyenlere nisbetle hiç denecek kadar az. Şerî'atin câhili olan bir adam için şerî'atin ahkâmiyle amel etmek imkânı mutesavver midir? İşte halkın kısm-ı a'zamı şerî'ate muhâlif harekâtda bulunuyor; kalblerde şerî'ate karşı ihtirâm hissi kalmamış; çünkü ef'âlini nusûs-ı şer'iyyeye tatbîk edemiyor. En birinci mâni' ise ibârâtın güçlüğünden, ihtilâfâtın çokluğundan ileri gelen anlayamamak mes'elesi oluyor.

Bir gün hocalardan birine: "Nasıl mezhebine âid kitablarda gördüğün ahkâm mûcebince alım satım yapabiliyor musun?" demiştim. Cevâben mu'âmelâtda o gibi ahkâmı pek az hatırladığını, herkes nasıl yapıyorsa o da öyle yaptığını söyledi. İşte atâlet erbâb-ı şerî'ati bu hâle getirdi. Eğer bu adamlar şerî'atin ve dolayısiyle nâsın medâr-ı hayatı olmak isteselerdi pek âlâ muvaffak olurlardı. O zaman hem kendileri, hem de bütün halk böyle ölü kalmazdı da mes'ûd bir hayât geçirirdi.

Bakınız nâs hudûd-ı şer'î'den ne kadar inhirâf etmişdir, fesâd-ı ahlâk ne dereceyi bulmuşdur! Bunun köylerde yâhûd küçük kasabalardaki esbâbı ikiden hâlî değildir: Ya o köy yâhûd kasabada dîni, şerî'ati bilen kimse olmadığı için herkesin harâma, helâle âid mesâ'ili sorduğu adam soran gibi câhildir; yâhûd mes'eleyi bilen soranın anlayabileceği açık bir ta'bîre mâlik değildir de su'âlin bir türlü içinden çıkamayarak, nihâyet danışan adamın hiç anlayamayacağı, kendisinin de ne yapsa anlatamayacağı bir ibâreyi okuyup geçer.

Şimdi bu adama deseniz ki: Her tabakadaki halka merâmını anlatacak, ilimden onları müstefîd edecek kadar üslûb-ı ifâde öğrensen; kezâlik mezhebine ittibâ' ettiğin imamın kavlinden garaz-ı hakīkī ne ise onu iyice anlamak için biraz i'mâl-i fikr etsen de, meselâ sana sorulan bir mes'ele aynen imamın kavlinde bulunmadığı zaman onu bir asla ircâ' edebilsen; yâhûd o imamdan sonra gelen ulemânın sözleriyle tevfîk eylesen, olmaz mı?"

"Sübhânallah! Hiç bir hoca böyle yapmış mı?" diyerek ders okuduğu hocasının yapmadığı bir şeyi kat'iyen yapamayacağını söyler. Hâlbuki nazarını biraz mâziye doğru ircâ' etseydi eski ulemânın bunu pek a'lâ yaptığını, hattâ daha ileri giderek hocalarına bile bazı hususâtda muhâlefetde bulunduğunu görürdü. Lâkin siz ona buralarını söyleyerek muhâsebeye kalkışacak olursanız derhâl sizi dinsizlikle ithâm ederek "Beni dinden mi çıkaracaksın?" der! Zavallı bilmez ki bu hareketiyle nusûs-ı dîniyyeye muhâlefetde bulunan, hurûc ani'd-dîne hazırlanan yine kendisi oluyor. Ne'ûzü billah!

Şeyh Muhammed Abduh
Mütercimi Mehmed Âkif

RÛHÂNİYET - CİSMÂNİYET

Üsküb Belediye Re'îs-i Sâbıkı Hâfız Ferîd Efendi'ye:

Hülâsası bir yığın terdîd ve teşkîklerden; rûhu 23 numaralı Sırâtımüstakīm mecmu'asında münderic "İslâmiyet'de Rûhâniyet, Cismâniyet Var mı?" makālesi hakkında istîzâhdan ibâret mektûb-i âlîleri dikkatle nazar-ı mütâla'adan geçirildi. Lâkin biz bu mektûbun münderecâtını Skolastikî ve sırf elfâz u ta'bîrâta âid; fakat ma'nâ ve müsemmâdan pek uzak bir ihtilâf gibi telakkī etdik. Zîrâ bu zemîn ve bu yolda münâza'aların ma'nâca, müsemmâca hiç bir fark yoğiken elfâz u ta'bîrâtda ihtilâfların hayât u ma'îşetce ve bunların nâzımı olan şerî'at-i İslâmiyyece hiç bir ehemmiyeti hâiz değildir. İşte bunun için uzun uzadıya îzâhât i'tâsına lüzûm görmüyorum. Bir de mektûb-i âlîlerinde "şukûk-ı mütenevvi'adan hangisi ihtiyâr edildiği" soruluyor ki bu su'âlinizin cevâbı makāle-i mezkûreden pek zâhir bir sûretde nümâyân olmakdadır.

Biz makālemizde oldukça ve mümkün mertebe ma'îşetimize, hayâtımıza te'alluk eden cihetlerden bahs etmek isteriz. Zîrâ bu elfâz u ta'bîrât münâza'alarının, elkâb u ünvânlar kavgasının hiç bir vakit fâ'idesi görülmemiş; dâimâ insanlar arasına tefrika düşürmeye, nizâm-ı hayâtı ihlâl etmeye yardım **[414]** etmişdir. Burasının tafsîli bazı fikirlerin ilişkisini mûcib olacağından şimdilik terkini muvâfık görüyorum.

Filhakīka rûhânîlik, cismânîlik ünvanları da elfâzdır ama, ma'nâ-yı mevzû'larıyla şiddetle alâka ve merbûtiyetleri vardır; ihtilâf sırf lafzî olup kalmaz. Binâ'en-aleyh hayat ve ma'îşetimizi tebdîl edebilecek te'sîri hâizdir. Nasıl ki bu hâl, bazı milletlerde bi'l-fi'il vukū'a gelmişdir.

İşte bunun için bu ünvanları, elkābı esâsen İslâmiyet'de olmadığı hâlde îcâd ve ibdâ' edivermek yalnız hatâ değil, bid'atdir, günâhdır.

Zâten rûhânîlik, cismânîlik ünvânları hıristiyanlardan alınmışdır. Vaktiyle hıristiyan papazları ahâlî beyninde bir nevi' imtiyâz kazanmak ve daha doğrusu mevcûd olan imtiyâzları idâme edebilmek arzusuyla rûhânîlik ünvânını takınmışlardı. Fakat netîcesi i'tibâriyle hiç bir şeyi kazanamadılar; külliyen zarar etdiler.

Belki vaktiyle hıristiyanlar arasında rûhâniyet ünvânı altına sokulmak isteyenler pek çok olduğu hâlde, şimdi bu ünvâna değil, mu'anven olanlara yaklaşmak isteyenler bile bulunmuyor...

Binâ'en-aleyh kendi kendiliğimizden lüzûmsuz ünvânları ortalığa çıkarmayalım. Aramızda tefrika kapıları açmayalım. Hep beraber çalışalım; mezâhim-i hayâtiyyeyi el birliğiyle teshîle gayret edelim. Zâten İslâmiyetin iktizâsı da budur: [1](...وَلَا تَفَرَّقُوا)

H. S.

AMÂ VE ADÂLET-İ İLÂHİYYE

Sırâtımüstakīm'e hafta zarfında gönderilen varakalar meyânında a'mâ çocukların nûr-ı basardan mahrûm olmaları adâlet-i sübhâniyye mukteziyâtına tevâfuk edemeyeceğine dâir bir su'âl varakası var idi. Risâle nâmına tavîlü'zzeyl bir cevâb yazıldı. Şu kadar ki bu mes'ele mü'ellifîn-i muhtereme-i İslâmiyye cânibinden vaktiyle mevzû'-bahs edilmiş ve müte'addid nukât-ı nazardan icrâ kılınan tedkīkât hâtıra tebâdürü muhtemel olan şübühâtı bâ-sırruhâ izâle eylemiş olduğundan tedkīkāt-ı mezkûrenin buraya hülâsaten olsun nakli münâsib görüldü.

Bu su'âl üç nokta-i nazardan tedkīk olunmuşdur.

1- Felâsifenin nokta-i nazarı ki onlarca aksâm-ı akliyye beşdir. Zîrâ bir şey ya hayr-i mahz olur veya şerr-i mahz olur veya iki i'tibârı müştemil bulunur. Bu hâlde de ya hayır şerre mu'âdil olur veya hayır veya şer gâlib bulunur. Bunlardan üçünün yani şerr-i mahz, şerr-i gâlib, şerr-i mu'âdilin mevcûdiyetini kabûl etmiyorlar. Binâ-berîn yalnız iki kısım kalıyor ki o da hayr-i mahz hayr-i gâlibden ibâretdir. Bunları tedkīkde ise görülür ki hikmet hayr-i mahzın tahsîlini iktizâ etdirmekde olduğu gibi hayr-i gâlibin –ki gâlibiyet tahakkuk etmek için behemehâl şerr-i mağlûbe mukārin bulunmak lâzımdır– vücûdunu muktezî bulunmakdadır. Zîrâ hayr-i kesîri şerr-i kalîl için terk etmek bir şerr-i kesîrdir. Şu hâlde hayır bizzât maksûd olduğu gibi hayrın gayr-i münfek levâzımından bulunmak hasebiyle şerr-i kalîl de bi't-tabi' maksûddur. Âlemde görülen cemî' şürûr bu kısımdandır. Yani hayır onda gâlibdir. O hâlde sagîrin a'mâ olmasında mukteziyât-ı adâlete münâfî bir cihet yokdur. Denilemez ki Cenâb-ı Hak hayr-i gâlibi şerr-i nâdirden ayırmalı, yalnız hayır kalmalı idi. Zîrâ bu li-zâtihî mümteni'dir ve li-zâtihî mümteni' olan bir şeyin halk buyrulmamış olması hakk-ı Hâlık'da acz de değildir. Acz mümkün olanı halk buyurmamakdır. Li-zâtihî mümteni' olanı halk buyurmamak ise hikmet-i sübhâniyye îcâbâtındandır.

2- Mu'tezile'nin nokta-i nazarı ki onlar bütün şürûru ef'âl-i sübhâniyyeden addederler ve nâs ibret alsın ve bi'l-âhere ivazına nâ'il olsun irâdesiyle taraf-ı sübhânîden yapılmış olduğuna kā'il olurlar. Şürûr ve mesâ'ibin şu fevâ'id-i cezîle dolayısıyla birer lûtf-i rabbânî olduğuna mu'tekiddirler.

Hattâ derler ki şu sûretle mazhar-ı ibtilâ olanlar mukābilinde nâ'il olacakları avâtıfı bilmiş olsalar idi kendileri bu hâle hâhişger olurlardı. Demek oluyor ki Mu'tezile esâsen

[1] Âl-i İmrân, 3/3.

şürûrun mevcûdiyetinde bir zulüm görmüyor. Şu hâlde Mu'tezile'ye bu su'âl tabî'atiyle vârid olmuyor.

3- Ehl-i Sünnet'in nokta-i nazarı mes'eleyi pek mûşikâfâne halleder. Zîrâ biz adâlet-i sübhâniyyeye behemehâl adâletden başka bir şey yapamamak gibi bir ma'nâ vermeyiz. Cenâb-ı Hak âdildir, kullarına adâletle mu'âmele buyurur. Fakat meşiyyet-i sübhâniyyesi te'allük eyler ise bazı kullar bundan mahrûm da kalabilir. İzâh edelim: "Âdil", "adl" sözlerinin medlûlü adâletde bulunan zât demekdir. Yoksa adâletden başka bir şey yapmak şânından olmayan zât demek değildir. Yani mâhiyet-i bilâ-şart şey ile mâhiyet-i bi-şartin lâ-şey birbirinden tefrîk edilmelidir. Tefrîk edilmeyince bu kabîl sû'-i tefehhümler vücûd bulur, burada mâhiyet-i bilâ-şart şeydir dilerse adâlet eder dilerse etmez. Bi-şartin lâşey değildir yani adâletden başka bir şey yapamaz demek değildir. Cenâb-ı Hak bazı ibâdı hakkında rahîm, kerîm, ra'ûf, vedûd olur, bazı ibâdı hakkında da kahhâr, cebbâr, müntakim, şedîdü'l-ikāb olur. Biriyle ittisâf buyurmuş olmasından dolayı diğeriyle adem-i ittisâfı lâzım gelmez. İşte esâs budur. Ma'a-mâfîh şikâyet olunan ahvâlin dahi mukteziyât-ı ma'deletden **[415]** olmadığını kim iddi'â edebilir? Su'âldeki sagîr hakkında îcâbât-ı adâlet bu imiş ki o tecellî etmiş. Zîrâ adâlet-i hakīkiyye ne ise hakkında o icrâ edildiğine şüphemiz yokdur. Rabbimizin lûtf u keremine ümîd-i vâsıkımız vardır. Biz rahîm ü adl sıfatlarını ceza' ü feza'mıza aldırmayarak menâfi'-i hakīkiyyemize muvâfık olanı idâd ü tehyi'e eden zâta ıtlâk ederiz. Bize âdil olan, bizi hakīkī mazarratlardan kurtarandır. Nasıl ki tabîb hastasını teşfiyeye azm hâlinde marîzin tarz-ı tedâvîden müte'essir ve müte'ezzî olmasına ehemmiyet vermez. Meselâ hastalığına muzır olacak şeyleri ekl ü tenâvül hakkındaki istirhâmâtını ısgâ etmez. Kûteh-bîn olan marîzi ihtimâl ki tabîbin bu derece şedîd davranmasını merhametsizliğe, adâletsizliğe haml eder. Fakat hakku'l-insâf düşünülür ise tabîbîn bu mes'elede o adama kendisinden ziyâde mukteziyât-ı re'fet ü adâleti icrâ etmiş olduğu teslîm olunmaz mı? Bir pederin tahsîl-i ilme sevk garazıyla evlâdını iz'âc etmesi ve hattâ hakkında darbı bile revâ görmesi merhametini gösterir ahvâlden değil midir? Hâlbuki çocuğun arzu ve hevesât-ı tıflânesinin tahsîl aleyhinde olduğuna şüphe yokdur. Hattâ o kendi muhâkemâtına göre pederinin tazyîkini haksız bulmak ister ve daha ileri gider de pederini zulm ile ithâm eyler.

Hâlbuki bî-taraf erbâb-ı akl u insâf çocuğun tahsîlinde mübâlâtsızlık gösteren, lâyıkı derece ihtimâmda bulunmayan pederin sırât-ı müstakīm-i adâletden inhirâf etmiş olduğuna kā'il olur. Vâkı'â zâhiren bu pederin çocuğunu terfîh ve istirâhâtini te'mîn dâ'iyesinde olduğu görülür, ama bu pek kısa bir nazardır. Zîrâ biraz te'emmül bu merhametin şu fikr-i ma'deletin cehle makrûn olduğunu derhâl isbât eder. Zamanımızda bazı vâlidelerde görülen şefkat-i müfritâne gibi çocuğun hevesâtını yerine getirmeye uğraşarak bî-çâreye bi'l-âhare mûcib-i felâketi olacak avâkıb tehyi'e eder. İşte efrâd-ı insan hep bu çocuklar gibidir. Bir çok ibtilâlara, imtihânlara ma'rûz kalmaları haklarında âsâr-ı rahmet ve inâyet olarak telakkī olunmalıdır. Cenâb-ı Rabb-i Kadîr şüphe yok ki kulunun fâ'idesini kulundan daha iyi bilir ve takdîr eder. Biz cehlimizden dolayı rabbimizin bu lûtf u keremini anlayamayız. Bu gibi ibtilâları adâletsizliğe hamlden ziyâde bu işâretde bir beşâret bulmaya çalışmalıyız.

Makāle-i cevâbiyyede mufassalen îzâh olunduğu üzere çocuğun şu mazhariyetinde kim bilir ne kadar fevâ'id-i cezîle mündemicdir. Bu hâli ihtimâl ki onu mûcib-i hüsrân olacak bir çok hevesât ve şehevâtdan himâye ve vikāye edecekdir.

Bir insânın sevdiği adamın hastalığı hengâmında tatbîki tavsiye olunan perhîzi muhâfazada irâ'e edeceği i'tinâ ve ihtimâmı marîza olan muhabbetinin derecesine tâbi'dir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın kulunu muhâfaza ve vikāye buyurması da böyledir. Aksi düşünülebilir mi? Cenâb-ı Hakk'a buhl isnâd olunur mu? Hepimiz eser-i cûd-i sübhânî değil miyiz? Cihet-i hüsnü bize zâhir olmayan şeyleri hemen şerr ve zulüm diye tavsîf etmeyelim. Zâhir-i hâle bakıp aldanmayalım. Bugün bir tıfl-ı sagîr hakkında bir ameliyye-i cerrâhiyye icrâsına fen lüzûm gösterse vâlide fart-ı rikkat ve şefkatinden ameliyyenin icrâsına mâni' olmak ister. Hâlbuki dûr-endîş olan peder-i âkil serîriyâta çocuğunu omuzlayarak götürür. Şimdi câhil olan bir adam zanneder ki vâlide pederden daha ziyâde mukteziyât-ı adâlete tevfîk-i hareket etmiş ve daha merhametli davranmışdır. Hâlbuki hadd-i zâtında böyle midir? Adâlet-i hakīkiyye icrâ-yı ma'delet olunacak kimse hakkında mukteziyât-ı adâleti îfâ etmekdir. Eşkâl-i zâhiriyyeye bakarak bu gâyeden tebâ'üd mûcib-i hüsrândır.

Hülâsa dünyada her şerrin zımnında hayır olabilir. Biz ona nüfûz edemeyiz. Fakat o şerri kaldırmak ister isek zımnında muhtemel olan hayır dahi kalkacağından hareketimizle o şerden daha büyük bir şerrin husûlüne sebebiyet veririz. Meselâ bugün bir uzuvda bulunan yara kangren olur, selâmet-i beden için o uzvu kat' îcâb eder. Hâlbuki kat'-ı uzuv zâhiren bir şerdir, fakat onun zımnında selâmet-i beden hayr-i cezîli mündemicdir. Biz bu şerri izâle edelim, uzvu kat' etmeyelim diyecek olur isek daha büyük bir şerrin karşısında bulunuruz. O da helâk-i bedendir. Şimdi ameliyyeyi icrâ edecek olan zât evvelâ selâmeti düşünür. Çünkü hayr-i mahz odur. Bu selâmeti te'mîn için de kat' cihetini düşünür, fakat ameliyyede kat' tekaddüm eder. Zîrâ sebeb oluyor. Ma'a-mâfîh kâtı'ın irâdesinde tekaddüm etmemişdir. Kâtı'ca aslen selâmet murâd olunmuş tebe'an da kat' kasd edilmişdir. Gerek selâmet ve gerek kat' kâtı'ın irâdesinde dâhil ise de biri matlûbun bi'z-zâtdır diğeri matlûbun li-gayrihîdir. Matlûbun biz'z-zât olanın diğerine takdîmi ise tabî'îdir.

İşte [1](سبقت رحمتی علی غضبی) de bu nükte vardır. Zîrâ gadab şerri, rahmet hayrı irâde etmekdir. Fakat hayır, hayır bulunması haysiyetiyle, şer ise şer olması hasebiyle değil zımnında hayır bulunması haysiyetiyle irâde olunur. Demek oluyor ki hayır mukteziyyün bi'z-zâtdır, şer mukteziyyün bi'l-arazdır. Vâkı'â zımnında hayır münderic olmayan bir şerrin vücûdu iddi'â olunamaz mı sûretiyle bir su'âl îrâd olunabilir. Fakat bunun cevâbı pek kolaydır. Zîrâ böyle bir

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü't-Tevhîd 55'de (على) edatı olmaksızın.

su'âl mütecâsirâne bir da'vâdan ibâret kalır, ukūl bu kabîl husûsâtda kusvâya vâsıl olamaz. Kusvâsına varılamayacak şeylerde ise ma'rifet iddi'âsı kabûl olunamaz. Bu âdetâ bir sabînin ameliyye-i cerrâhiyyeyi şerr-i mahz telakkī etmesine veya gabî bir kimsenin i'dâm cezâsı aleyhinde bulunmasına benzer. Bunlara karşı **[416]** mucîbin mevki'i ne ise bu su'âle karşı da mevki'i ondan ibâretdir. Sabî kat'iyen ameliyye-i cerrâhiyyeye yanaşmak istemez. Kısâs aleyhinde bulunan kimse de hayr-i âmm için şerr-i hâssı tecvîzin mahz-ı hayr olacağını ve hayrı ihmâlin lâyık olmadığını bir türlü derk ve teyakkun edemez. Nefsine acımaz. Muhâkeme ve mülâhazasında cezâya mahkûm olacak şahısdan mâ-adâsına nazarını infâz eyleyemez. Bunlara karşı ne yapılabilir? Çocukdan sabâveti, bu adamdan gabâveti gidermeli ki onlar için mes'eleyi anlamak imkânı hâsıl olabilsin.

Sâ'ilin dahi şu iddi'âsına nazaran zihninin böylece eyleşip kaldığı anlaşılıyor ki hayırsız şer olabilir gibi bir iddi'âda bulunuyor "bu şerde hayır mündemic olmadığını nereden bildin?" denecek olur ise da'vâsını tekrardan başka bir cevâb bulamıyor.

Ama denilecek ki bir adam için hayrı şer zımnında olmaksızın tahsîl mümkün değil midir? Pek a'lâ sorarız: İmkân ve istihâle cihetleri yani bu hayırdır veya şu şerdir gibi husûsât hemen bi'l-bedâhe veya nazar-ı karîb ile bilinebilir mi? Bunun için nazar-ı dakîk ve gâmız lâzımdır. Acaba hayrı şu sûretle istihsâl edecek olan zât nefsinde bu meziyeti bulabilir mi? Şüphe yok ki bulamıyor. Çünki su'âli onu gösteriyor. O meziyeti hâiz olmuş olsa idi esâsen bu su'âli zâ'id addederdi. Zîrâ böyle bir nazarla hakîkate nüfûz etmiş olur ve cilve-i sübhâniyye karşısında dem-beste-i hayret kalırdı.

Mardinîzâde Ebu'l-Ulâ

Su'âl-Cevâb
RESM VE SÛRET

Su'âl: Makālât-i edebiyye ve fenniyyeden istifâde maksadıyla Resimli Kitab gibi musavver mecmu'âları evlerimizde bulunduruyoruz; kitab derûnunda kapalı bulunan bu gibi canlı resimlerin evlerde bulunmasının dîne karşı bir te'sîr-i muzırrı var mıdır; yok mudur?.. Bu su'âl-i âcizânemin cevâbını bir iki satırla himmet buyuracak olursanız, ümîd ederim ki, müslüman kardeşlerimize, ciddî bir hizmet etmiş olursunuz.

Posta ve Telgraf Nezâreti
Kontrol Kalemi Ketebesinden
M. Ali

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Cevâb: Câ'iz olmayan, namaz kılınacak mahalde sûreti açık olarak bir cânibe ta'lîk etmekdir. Ama mestûr olarak hânede bulunması, ayakla basılan yerde nakş olunması câ'izdir. Bir de gâyet sagîr olup a'zâsı uzakdan bakıldıkda temeyyüz etmezse, yâhûd tâmmü'l-a'zâ olarak tasvîr edilmiş olmazsa ale'l-ıtlâk mekrûh addolunmaz. Mevki'-i ihtirâmda sûret bulunan odaya rahmet melekleri girmez..

MEVÂ'İZ
52 Ders - Mâ-ba'd

Halîfe değiştiği vakit onlar tensîb edecek. Muhârebe olacak, musâlaha olacak, daha başka mühim şeyler olacak... Bunları hep onlar düşünecek. Herkesin her şeye aklı ermez. Bir mesleğe vâkıf olmayan onun gavâmızını anlayabilir mi? Meselâ ben hocayım, mesâ'il-i dîniyyeye âşinâyım; fakat esrâr-ı harbi ne anlarım? Teşhîs-i emrâza muktedir doktora i'tirâz edersem, hamâkat ibrâz etmiş olurum. Lâkin doktor da bana serâ'ir-i şerî'at hakkında i'tirâz ederse doğru olmaz. Sonra âhâd-ı nâs ne bilir devletlerin ahvâlini, ilcâ'ât-ı siyâsiyyeyi, istitâ'at-ı mâliyyeyi? İstitâ'at olmayınca hac bile farz olmaz. [1](وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّاد التَّقْوَى) buyrulmuşdur. Hacca gideceğim diyecek olsan şerî'at: –Hani paran, hani kuvvetin? diye sorar. Malın yok ise Allah hacc-ı şerîfe bırakmıyor. Yolda ölürsen günâhkâr olursun. Hacca gideceğim diye insan evlâdını aç bırakmak olmaz. Böyle adam sefîhdir, şer'an hecr olunur, tevbîh edilir. İfâ-yı hac için zâd ve râhile lâzım ki bunda avdet zamânına kadar nafaka-i ıyâl de dâhildir.

Şimdi burada (تكاسل عن الجهاد) denir; lâkin fakīr neyi de katıyorum? (جرأت على الحرب)'i lüzûmu yok iken muhâtaraya atmak da musîbeti da'vetdir. Zîrâ bunun da memnû'iyetine dâl diğer âyet var: [2](وَأَنفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّهِ وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) Bu da cihâd âyetlerindendir. Yani ey mü'minler, evvel be-evvel para hazırlayın. Peşin ortaya parayı koyun. Muhârebe başka türlü olmaz. Fî sebîlillâh bütün millet ve erkân-ı devlet mevcûdunu ortaya koymalı. Sonra bakın, o paraya göre iş tutacaksınız: Acaba kifâyet edecek mi? (وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) Kendinizi tehlikeye atmayın, buyuruyor. Mutlak olarak söylüyor. Hangi taraf bâ'is-i selâmetiniz olacak ise o tarafı tercîh edin, baktınız ki silahınız mükemmel, onu kullanacak adamınız da var; o vakit muhârebeden kaçmayın. Para var, adam var, hasma galebe edecek âlet müretteb... Öyle bir millet muhârebeden kaçarsa Allah sefâlet verir. İ'lâ-yı kelimetullâh vazîfeleri iken zillet ve hakârete katlanmışlar, nâmûs-ı millîlerini heder etmişler –kulların sevmediği kimseyi Allah da sevmez– etraf müsâ'id iken, husemâdan meydân hâlî iken "ben karışmam" demişler.

–mâ-ba'di var–

–Birinci Cild'in Sonu–

Hilâl Matba'ası Ebu'l-Ulâ

[1] Bakara, 2/197.
[2] Bakara, 2/195.

YAZAR İNDEKSİ[1]

A (Ayın). Âtıf: 32

A. Sevindik (Rusya – Ufa): 287, 376

Abdullah, Mekteb-i Hukūk'tan Me'zun: 174

Abdullah, Mekteb-i Hukūk Mecelle Mu'allim Mu'âvinlerinden: 270

Âdil Bey, Selânik Mekteb-i Hukūk Muallimlerinden: 28, 43, 59

Ahmed Cemâl, Hüsnü Efendizâde, Selânik Eşrâf-ı Mütehayyizânından: 268, 284, 325, 341, 360

Ahmed Midhat Efendi: 287, 302, 315, 329, 330, 331

Ahmed Naim, Meclis-i Ma'ârif Dâire-i İlmiyye A'zâsından, A'yândan: 21, 35, 53, 71, 96, 114, 130, 163, 220, 283

Ali Ekrem, Kemal Beyzâde: 154

Ali Haydar Emin: 24

Ali Su'âd, Mısır, Mekteb-i Mülkiyye Me'zûnîn-i Kadîmesinden: 266

Ali Su'âvî: 364

Ebu'l-Ulâ, Mardinîzade: 6, 160, 173, 232, 234, 254, 302, 311, 391

Emrullah Efendi, Meclis-i Ma'ârif Dâire-i İlmiyye Reisi, Kırkkilise Meb'ûsu, Dârülfünûn Felsefe Muallimi: 206, 234, 250, 263, 287, 371

Eşref Edib, Sirozlu, Hâfız: 1, 16, 27, 30, 41, 46, 56, 61, 74, 76, 88, 91, 101, 107, 120, 122, 134, 137, 151, 152, 167, 180, 183, 198, 213, 217, 223, 228, 238, 243, 255, 258, 271, 274, 289, 290, 302, 303, 305, 315, 320, 329, 331, 335, 347, 350, 364, 365, 379

Ferid Vecdi, Mısır Cem'iyyet-i Milliyyesi Reisi: 39, 53, 83, 96, 248

Hâfız Sânî, Filibe Câmi'-i Kebîr Hatîbi: 206

Hakkı, [İzmirli İsmâil] Dârülmu'allimîn Müdürü: 144

Halil Ni'metullah: 84, 97, 115, 131

Halim Sâbit, Kazanlı: 26, 83, 147, 170, 190, 206, 234, 342

Haydar Efendi, Meclis-i Ma'ârif Reisi Büyük Haydar Efendi Merhum: 13, 28, 43, 59

Hayri, Müntehib-i Sânî Namzedi: 197

Hüseyin, Giridli: 93

İsmâil Hakkı, Bereketzâde, Mahkeme-i Temyîz A'zâsından: 37, 51, 68, 82, 92, 110, 126, 140, 169, 186, 197, 201, 216, 231, 247, 261, 277, 294, 307, 338, 355, 369, 382

İsmâil Hakkı, Manastırlı, A'yândan: 6, 20, 27, 28, 31, 41, 47, 56, 62, 74, 77, 88, 91, 101, 108, 120, 123, 138, 153, 168, 180, 184, 195, 199, 215, 223, 229, 240, 255, 259, 271, 275, 289, 292, 303, 336, 347, 352, 364, 367, 380

M. Ali, Giridli Mehmed Paşazâde: 391

M. Cezmi: 369

Mâhir, Mahkeme-i İstînâf Hukūk Re'îsi: 38, 70, 176

Mahmûd Es'ad: 4

Mehmed Âkif, Dârülfünûn-i Osmânî Edebiyât-ı Osmâniyye Muallimi: 3, 18, 32, 41, 49, 56, 63, 74, 77, 87, 93, 100, 111, 120, 128,

[1] Yazarlara dair burada yer alan bilgiler, yazılarının yayınlandığı sayılarda, dergi kapağında ve yazarının adı yanında verilen mâlûmâttır. Yazarın o sıradaki durumunu göstermektedir. Ayrıca kendilerinden iktibasta bulunulan gazete ve dergiler de italik dizilerek indekse alınmıştır.

134, 141, 150, 155, 162, 166, 172, 178, 186, 188, 194, 202, 208, 216, 223, 231, 240, 248, 255, 263, 271, 280, 289, 297, 310, 324, 339, 358, 362, 369, 375, 387, 389. bkz. Sa'dî

Mehmed Ârif, Mardinîzâde: 17, 48

Mehmed Es'ad, Siroz Müftüsüzâde: 180, 222

Mehmed Nesîb, Seyyid, Zeynelâbidinzâde Ebulfazl: 39

Mehmed Tâhir, Binbaşı, Bursa Meb'ûsu: 219

Mehmed, Çanakkaleli: 362

Mehmed, Giridli: 314

Midhat Cemâl, Mekteb-i Hukūk Hukūk İdâresi Mu'allim Mu'âvinlerinden: 78, 112, 142, 155, 172, 261, 297, 309, 386

Mirzâ Rızâ Dâniş Han, İran Sefîr-i Kebîri: 261

Muhammed Abduh, Merhum Şeyh: 140, 362, 375, 389

Muhammed Mekkî bin Azzûz: 335

Mûsâ Kâzım, Meclis-i Ma'ârif Dâire-i İlmiyye A'zâsından, A'yândan: 2, 51, 65, 88, 94, 101, 129, 143, 188, 273, 279, 296, 308, 323, 338, 357, 383, 385

Neş'et, Mülkiye Mühendis Mektebi Talebesinden: 319

Niyâzi, Kolağası, Kahramân-ı Hürriyet ve Fazîlet: 79

Ömer Fevzi, Bursa Mebusu: 285, 300

Ömer Lütfi, Ankara İstînâf Mahkemesi Re'îsi: 347

Receb Vahyî, Ümerâ-yı Askeriyyeden: 263

Sa'dî (Mehmed Âkif): 162, 299, 328, 372

Tâhirü'l-Mevlevî: 281, 339

Tevfîk, Mülkiye Mühendis Mektebi Talebesinden: 319

Vahîd, Mülkiye Mühendis Mektebi Talebesinden: 319

Yûsuf İzzet: 232, 386

Kendini **"Dinî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyye"**
olarak tanıtan ***Sırâtımüstakîm***,
yakın tarihimizin (1908-1925) en önemli ve ciddî bir yayın organıdır.

Sırâtımüstakîm, Eşref Edib, Ebü'l-Ulâ Mardin
ve bilhassa Mehmed Âkif beylerin idaresinde sürdürdüğü yarım asırlık yayın hayatında,
devrin pek kıymetli isimlerinden oluşan yazarlarıyla
din, ilim, fikir ve siyaset tarihimizin aynası olmuştur.

Günümüz okuyucularının hizmetine sunduğumuz ***Sırâtımüstakîm***'in,
yakın geçmişin bazı karanlık sayfalarını aydınlattığı gibi, günümüzün ve geleceğimizin
çözülemeyen meselelerine de ışık tutacağını, bu arada
araştırmacılara ve konuyla ilgili geniş kitlelere faydalı olacağını ümit ediyoruz.

BAĞCILAR BELEDİYESİ